

अहं नमः ।

सिद्धांतमहोदध्याचार्यं श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरगुरुभ्यो नमः

श्रीमन्नेमिचन्द्राचार्यविरचितसुखबोधानाम्न्या वृत्त्या समलङ्कृतं
पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्दृढ

श्री उत्तराध्ययन सूत्रम्

प्रेरक

न्यायविशारद वर्धमानतपोनिधि प. पू. आचार्यदेवश्री

विजय भुवनभानुसूरीश्वरजी महाराज

संयोजक

प. पू. मुनिराजश्री पद्मसेनविजयजी महाराज

किमत रूपये १०० - ००

पुनः प्रकाशकः

दिव्यदर्शन ट्रस्ट

६८ - गुलालवाडी - मुंबई - ४०० ००४.

पुनः प्रकाशन के अवसर पर किञ्चित्

कई वर्ष पूर्व विद्वान्निष्ठ आचार्य श्री नेमिचन्द्र-
सूरिमहाशय विरचित व्याख्या ने अलंकृत उत्तराध्ययन
सूत्र का सम्पादन आचार्य श्री उममनूजजी महाराजने
किया था। अद्यैतावत् वे लिये यह व्याख्या अत्यन्त
मताग्रप्रद होने पर भी यह ग्रन्थ अचम्प्यप्राय धन जाने
पर दुबारा उस को प्रकाशित करने के लिये हमारी मन्था
को पृ. न्यायपरिशारद आचार्यदेव श्रीमद् विजय भुवन्-
भानूसूरीश्वरजी महाराज की प्रेरणा प्राप्त हुई।
मूद्रणादि योग्य व्यवस्था भे पृ. मुनिराजश्री पद्मसेन-
विजय महाराज का मुख्य सहयोग प्राप्त हुआ। उपरान्त
श्री पद्मदशा ओसवाल जैन सघ - पूना व कलकत्ता
श्री चातुर्मास आराधक समिति ज्ञाननिधि से मे
ग्रन्थमूद्रणके लिये पर्याप्त आर्थिक सहायता प्राप्त हुयी।
पूज्य आचार्य भगवत का बहुमूल्य मार्गदर्शन प्राप्त कर
के ग्रन्थ मूद्रण के लिये उपक्रम किया गया, इस की
फलश्रुती के रूप में आज एक महान् ग्रन्थरत्न आप
के परकमल का अलंकार बना है यह आप की बात
है। इस का श्रेय मुख्यतः पूज्य आचार्यदेवश्री जादि तथा
सहायता प्रदान करनेवाले श्री सघ को ही है। हम
तो उस में निमित्त मात्र हैं। सदा के लिये ऐसे महान्
ग्रन्थरत्नों का प्रकाशन करते रहें यही आशिर्वाद आप
सभी से प्राप्त हो यह शुभेच्छा।

धन्यवाद

इस ग्रन्थरत्न के मूद्रणादि में
पृ. मुनिराजश्री पद्मसेनविजयजी की
प्रेरणासे श्री पद्मदशा ओसवाल जैन
सघ-पूना, व पृ. मुनिराजश्री
हेमरत्नविजयजी की प्रेरणासे वि. स.
२०३९ कलकत्ता-पोलाकस्ट्रीट चातुर्मास
आराधक समिति के ज्ञाननिधिसे सहायता
प्राप्त हुयी है।

विषयानुक्रम

अध्ययन क्र.	अध्ययनाभिधा	पृष्ठ
१	विनय	१
२	परीपह	११
३	चतुर्तीय	२७
४	प्रमादाप्रमाद	५२
५	अनाममरणोप	६७
६	धम्मार्थ निर्गन्धीय	७३
७	उत्तरीय	७८
८	काविरीय	८३
९	नमिदप्रख्या	९०
१०	द्रुमप्रक	१०२
११	चतुष्टुतपूजा	१११
१२	हरिवेनाय	११५
१३	चित्रमम्मनीय	१२४
१४	उत्तुकानीय	१३६
१५	समिदक	१४३
१६	त्रयचर्यवर्गमाधिस्यान	१४६
१७	पापधमणोप	१५०
१८	मयतीय	१५२
१९	मृगात्रुयीय	१७३
२०	महानिर्गन्धीय	१७८
२१	समूद्ररालीय	१८२
२२	रवनेमीय	१८४
२३	वेनिगीतमीय	१९०
२४	प्रचनमातृ	२०२
२५	यतीय	२०४
२६	सामाचारी	२०६
२७	खलुहरीय	२११
२८	मोदासार्गमति	२१२
२९	सम्बत्त्वराराधम	२१६
३०	तपोमार्गमति	२२५
३१	परणविधि	२२९
३२	प्रमादग्रहण	२३५
३३	कर्मप्रकृति	२४४
३४	ते श्याध्ययन	२४५
३५	अनगारसार्गमति	२४९
३६	जीवाजीवविभक्ति	२५१

॥ सिद्धान्तमहोदध्याचार्य श्रीमद्विजयप्रेमसूरीधरगुरुभ्यो नमः ॥

पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्धनानि-

श्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिविहितसुखबोधाऽऽख्यवृत्तियुतानि-

श्रीउत्तराध्ययनानि ।

प्रणम्य विन्नसङ्घात-घातिनस्तीर्थनायकान् । सिद्धांश्च सर्वसाधून्, स्तुत्वा च श्रुतदेवताम् ॥ १ ॥ आत्मस्मृतये वक्ष्ये, जडमतिस्नेहेपरुषिहितार्थं च । एकैकार्थनिबद्धा, वृत्तिं सूत्रस्य सुखबोधाम् ॥ २ ॥ बह्वर्थाद् वृद्धकृताद्, गम्भीराद् विवरणात् समुद्भूतः । अध्ययनानामुत्तर-पूर्वाणामेकपाठ्यताम् ॥ ३ ॥ [त्रिभिर्विशेषकम्] अर्थान्तराणि पाठान्तराणि सूत्रे च वृद्धटीकातः । बोद्धव्यानि यतोऽयं, प्रारम्भो गमनिकामात्रम् ॥ ४ ॥ तानि च पट्विंशद् भवन्ति । तत्र विनयमूलत्वाद् धर्मस्य प्रथमं विनयाध्ययनम्, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो । विणयं पाउकरिस्सामि, आणुपुर्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘सयोगात्’ सम्बन्धाद् बाह्याभ्यन्तरभेदमिज्जात्, तत्र मात्रादिविषयाद् बाह्यात् कपायादिविषयाच्चान्तरात्, विविधैः प्रकारैः—ज्ञानभावनादिभिः प्रकर्षेण मुक्तः—त्यक्तो विप्रमुक्तस्तस्य, “अन्योऽन्यं भवचक्रे, जाताः सर्वेऽप्यनन्तशो जीवाः । मात्रादिवन्धुभावं, शत्रूदासीनभावं च ॥ १ ॥” अतः कोऽत्र बन्धुः ? को वा परः ? तथा—“कोहो य माणो य अणि-ग्गहीया, माया य लोभो य पवड्डमाण । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिञ्चन्ति मूलाइं पुणवभवस्स ॥ १ ॥” अतो न देयः क्रो-धादिरिपुवर्गस्याऽवकाश इत्यादिपरिभावनादिभिः स्वजनादिसम्बन्धरहितस्येत्यभिप्रायः, ‘अनगारस्य’ परकृतगृहनिवासित्वात्-त्राऽपि ममत्वमुक्तत्वात् सङ्गरहितस्य ‘भिक्षोः’ साधोः ‘विनयं’ साधुजनासेवितसमाचारं उपचारं वा अभ्युत्थानादि ‘प्रादुःक-रिष्यामि’ प्रकटयिष्यामि, कथम् ? इत्याह—‘आनुपूर्व्या’ परिपाठ्या, प्राकृतत्वात्तृतीयार्थे द्वितीया, ‘शृणुत’ आकर्णयत, अनेन च श्रोतुरभिमुखीकरणेन पराङ्मुखमपि प्रतिबोधयतो व्याख्यातुर्धर्म एवेति ख्यापितं भवति । तथा च वाचकः—“न भवति धर्मः श्रोतुः, सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । श्रुततोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तृस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १ ॥” ‘मम’ कथयत इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुक्तं विनयं प्रादुःकरिष्यामीति तत्र विनीतस्वरूपे कथिते विनयस्वरूपमुक्तमेव स्यादिति तत्स्वरूपमाह—

आणाणिदेसकरे, गुरूणमुववायकारए । इंगियाकारसंपण्णे, से विणीए त्ति बुच्चइ ॥ २ ॥

व्याख्या—आज्ञा—सौम्य । इदं कुरु इदञ्च मा कार्षीरिति गुरुवचनं तस्य निर्देशः—इत्थमेव करोमीति निश्चयाभिधान-माज्ञानिर्देशस्त करोतीत्याज्ञानिर्देशकरो गुरूणाम्—आचार्यादीनामुपपातः—समीपस्थानं तत्कारकः—तदनुष्ठाता, न त्वादेश-भयाद् दूरस्थायी, इङ्गितं—निपुणमतिगम्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचकमीपङ्कशिरःकम्पादि आकारः—स्थूलधीसंवेद्यः प्रस्थानादि-भावसूचको दिगवलोकनादिः, आह च—“अवलोक्यं दिसाणं, वियंभणं साडगस्स सवरणं । आसणसिडिलीकरणं, पट्टियलिगाइं एयाइं ॥ १ ॥” अनयोर्द्वन्द्वे इङ्गिताकारौ ताभ्यां गुरुगताभ्यां सम्पन्नः—युक्तस्तद्वेदितया कथिते विनयस्वरूपे

१ “क्रोधश्च मानश्चानिप्रीता माया च लोभश्च प्रवर्धमाना । चत्वार एते कृष्णा कपाया, सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥”

२ “अवलोकनं दिशो विभुर्भणः शाटकस्य संवरणम् । आसनशिथिलीकरणं प्रस्थितलिङ्गान्येतानि ॥ १ ॥”

इङ्गिताकारसम्पन्नः ‘सः’ इति विशेषणान्वितः ‘विनीतः’ विनयान्वितः ‘इतिः’ सूत्रपरामर्शे उच्यते तीर्थकरणधरादि-भिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अविनीतत्वपरिहारेण विनीतो भवतीत्यतोऽविनीतस्वरूपमाह—

आणाणिदेसकरे, गुरूणमुववायकारए । पडिणीए असंगुद्धे, अविणीए त्ति बुच्चइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—आज्ञाऽनिर्देशकरो गुरूणामुपपातकारकः ‘प्रत्यनीकः’ प्रतिकूलवर्ती, किमित्येवंविधोऽसौ ? इत्याह—‘असंगुद्धः’ अनवगततत्त्वोऽविनीत इत्युच्यते, कूलचालकश्रमणवत् । तथाहि—एगस्स आयरियस्स चेहओ अविणीओ, तं आइरिओ अंवाडेइ । सो खार वहति । अज्जया आइरिया सिद्धसेलं तेण सम वंदगा विलग्गा । ओयरंताणं वहाय सिला मुक्का । दिट्ठा आयरिएणं, पाया ओसारिया, इयरहा मारिओ होंतो । सावो दिज्जो—दुरात्मन् इत्थीओ विणस्सिहिसि त्ति । ‘मिच्छावाइ एसो भवउ’ त्ति काउं तावसासमे चेव अच्छइ । नईए कूले आतावेइ । पंथव्भासे सत्थो जो एइ तओ आहारो होइ । नईए कूले आयावेमाणस्स सा नई अज्जओ पवूढा तेण कूलचालओ नामं कयं । इओ य सेणियपुत्तो कोणिय-राया चेडयरायाहिट्टियं हल्लविहल्लवेरेण वेसालिं नगरिं रोहेइ । न य सा तीरए घेतुं मुणिसुबयसामिथूभप्पभावाओ, तओ विसज्जो कोणियो । चिरकालेणं देवयाए आगासे भणितं—“संमणे जइ कूलचालए, मागहियं गणियं गमिस्सए । राया य असोगचन्दए, वेसालिं नगरिं गहिस्सए ॥ १ ॥” सो गमिज्जइ । तत्थ अच्छंतो आगमिओ । गणियाओ सदावि-याओ । एगा भणति—अहं आणेमि । कवडसाविया जाया, सत्थेण गया वंदइ, भणइ य—“उद्दणे भोईयम्मि चेइयाइं वदामि, तुम्हे य सुया एत्थ अओ वंदणत्थमागया, ता करेसु अणुगहं, गेण्हसु फासुएसणिज्जं भत्तं” ति भणिऊण पारणणे मोयगा सजोइया दिज्जा । अईसारो जाओ । ओसहप्पओगेणं पन्नविओ । उवत्तणाईहिं समिन्नं चित्तं । आणियो कोणिय-

१ “श्रमणो यदि कूलचालको मागधिका गमिष्यति । राजा चाशोकचन्द्रो वैशालीं नगरीं प्रहीष्यति ॥ १ ॥” २ ज्ञातः । ३ मृते । ४ भर्तारि ।

ननीय । भणिओ—तद्वा करेहि जहा वेसाली धिप्पइ । ततो तेण अवभंतरं गंतूण नेमिस्सियवेसो कओ । सुणिओ सुणिसु-
व्वयधूमभभावो । एसो छोगेण पुच्छिओ—रहिं नगररोहो अवगच्छिस्सइ ? । तेण भणियं—जइ एयं थूमं अवणेह ।
ज्वणीय । भग्गा नगरी हलेहिं वाहियं ति ॥ ३ ॥ सान्प्रत दृष्टान्तपूर्वकमविनीतस्यैव सदोपतामाह—

जहा सुणी पट्टकण्णी, निक्कसिज्जइ सव्वसो । एवं दुस्सीलपडिणीए, मुहुरी निक्कसिज्जति ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘यथा’ यद्वत् शुनी स्त्रीनिर्देशोऽत्यन्तकुत्सितोपदर्शकः, पूती—परिपाकतः कुथितगन्धौ कृमिकुलाकुलत्वाद्युपल-
क्षणमेतत्कर्णौ—श्रुती यस्याः सा पूतिकर्णी ‘निष्कास्यते’ निर्वस्यते ‘सर्वतः’ सर्वेभ्यो गृहाङ्गणादिभ्यः लेष्टुलकुटादिभिः, प्राकृत-
त्वाच्च ‘सव्वसो’ चि शनुप्रत्ययः, उपनयमाह—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण दुष्टं—रागाद्युपहत शील—स्वभावो यस्य स दुःशीलः प्रत्य-
नीकः प्राग्गद् अनवधिपेणसमासः, ‘सुत्तरः’ बहुविधाऽसम्बद्धभाषी ‘निष्कास्यते’ सर्वतः कुलगणसङ्घादेरिति सूत्रार्थः ॥४॥
आह—अनर्थहेतौ दौःशीत्ये किमित्यसौ रमतः ? उच्यते—पापोपहतमतित्वात्तत्रैवात्य रतिः, एतदेव दृष्टान्तपूर्वकमाह—

कणकुंडगं चइत्ता णं, विट्ठं भुंजइ सूयरो । एवं सीलं चइत्ता णं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—रूपाः—तण्डुलास्तेषां तन्मिश्रो वा कुण्डकः—कुसुतः कणकुण्डकस्तं त्यक्त्वा ‘विट्ठा’ पुरीषं ‘भुंजे’ अभ्यवहरति
‘सूकरः’ गर्त्तसूकरो यथेति गम्यते, एव ‘शील’ प्रस्तावाच्योभनं त्यक्त्वा दुष्टं शीलं दुःशीलं तत्र ‘रमतः’ धृतिमाधत्ते मृग
इव ‘नृगः’ अश्वत्वावविनीत इति योगः । इदमत्र हृदयम्—यथा मृगो मरणापायमपश्यन् अज्ञतया गौरीगानाकृष्टो
व्याधमनुसरति तथैषोऽपि दुःसाकीर्णभयभ्रमणमनवगच्छन् निविवेकतया विद्वस्थानीये दुःशीले रमत इति सूत्रार्थः ॥५॥
उक्तोपसंहारपूर्वं कृतोपदेशमाह—

सुणियाऽभावं साणस्स, सूयरस्स नरस्स य । विणए ठविज्ज अप्पाणं, इच्छंतो हिंयमप्पणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘धृत्वा’ आकर्ष्य ‘अभाव’ कुत्सार्यत्वात्प्रत्ययः अशोभनं भावं सर्वतो निःकासनलक्षणं “साणस्स” चि प्राकृत-
त्वात् शुन्याः ‘सूकरस्य च’ दृष्टान्तस्य ‘नरस्य च’ दार्ष्टान्तिकस्य ‘विनये’ वक्ष्यमाणस्वरूपे स्थापयेदात्मानम् आत्मनैवेति गम्यते,
इच्छन् ‘हितम्’ पेक्षिकमाऽऽमुष्मिकमात्मनः, विनयादेव हि तत्सम्भवात् । आह च—“विणया णाणं णाणाओ वंसणं वंस-
णाओ चरणं च । चरणाहितो मोक्खो, मोक्खे सोक्खं निरावाहं ॥१॥” इति सूत्रार्थः ॥६॥ यतश्चैवमतः किम् ? इत्याह—

तम्हा विणयमेसिज्जा, सीलं पडिलभेज्जओ । बुद्धपुत्ते नियागट्ठी, ण निक्कसिज्जइ कण्हइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—तस्माद् विनयम् ‘एपयेत्’ अनेकार्थत्वेन धातूनां कुर्यात् । किं पुनर्विनयस्य फलं येनैवमुपदिश्यते ?
इत्याह—‘शीलम्’ उक्तस्वरूपं ‘प्रतिलभेत’ प्राप्नुयात् ‘यतः’ विनयात्, अनेन विनयस्य शीलायाप्तिः फलमुक्तम् । अस्याऽपि
किम् ? इत्याह—बुद्धानाम्—आचार्यादीनां पुत्र इव पुत्रो बुद्धपुत्रः, ‘पुत्ता य सीसा य समं विभक्ता’ इतिवचनात्, स्वरूप-
विशेषणमेतत्, ‘नियागार्थी’ मोक्षार्थी सन् ‘न निष्कास्यते’ न वहिःक्रियते ‘कुतश्चिद्’ गच्छगणादेः, किन्तु विनीतत्वेन
सर्वगुणाधारतया सर्वत्र सुख्यः क्रियत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ कथं पुनर्विनय एपयितव्यः ? इत्याह—

णिसंते सिया अमुहुरी, बुद्धाणं अंतिए सया । अत्थजुत्ताणि सिक्खिज्जा, णिरट्ठाणि उ वज्जए ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘निशान्तः’ नितरासुपशमवान् अन्तः क्रोधपरिहारेण वहिश्च प्रशान्ताकारतया ‘स्यात्’ भवेद् असुत्तरः
सन् ‘बुद्धानाम्’ आचार्यादीनाम् । ‘अन्तिके’ समीपे ‘सदा’ सर्वकालम्, किम् ? इत्याह—“अर्थयुक्तानि” हेयोपादेयार्थभिधा-
यकानि अर्थादागमयचांसि ‘शिक्षेत’ अभ्यसेत् ‘निरर्थकानि’ उक्तविपरीतानि पुनर्वैशेषिक-वात्स्यायनादीनि स्त्रीकथादीनि
वा ‘तु’ पुनरर्थं ‘वर्जयेत्’ परिहरेत् । आह च—“सिगौररसुत्तइया, मोहमई कुकुमा हसइसेइ । जं सुणमाणस्स कहं,
सनणेण न सा कहेयथा ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कथं पुनरर्थयुक्तानि शिक्षेत ? इत्याह—

१ “विनयागमनं ज्ञानाद्वानं दर्शनाचरणं च । चरणान्मोक्षो मोक्षे सौख्यं निरावाधम् ॥१॥” २ “पुत्राश्च शिष्याश्च समं विभक्ताः” ।
३ “शृङ्गारसौख्येन मोहनयो फलीपात्रिः हसहसायति । यो शृण्वतः कथां श्रमणेन न सा कथयितव्या ॥ १ ॥”

अणुसासिओ न कुप्पेज्जा, खंतिं सेवेज्ज पंडिए । खुदेहिं सह संसर्गिं, हासं कीडं च वज्जए ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘अनुशिष्टः’ कथञ्चित् परुषोक्त्याऽपि शिक्षितः ‘न कुप्येत्’ न कोपं गच्छेत्, किं तर्हि कुर्यात् ? ‘क्षान्तिं’
परुषभाषणादिसहनात्मिकां ‘सेवेत्’ भजेत्, यतः—“धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी । गुरुवदनमल-
यनिःसृतो, यचनरसश्चन्दनरुषः ॥ १ ॥” ‘पण्डितः’ बुद्धिमान् । तथा ‘खुदैः’ शीलहीनैः पार्थक्यादिभिः ‘सह’ समं
“संसर्गिं” ति प्राकृतत्वात् ससर्गं ‘हासं’ हसनं ‘कीडां च’ अन्याक्षरिका-प्रहेलिकादानादिरूपां वर्जयेत्, लोकागम-
विरहत्वाद् गुरुधर्मवन्द्यहेतुत्वात्पेपानिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्यथा विनयमाह—

मा य चंडालियं कासी, यहूयं मा य आलवे । कालेण य अहिज्जित्ता, तओ झाएज्ज एकओ ॥ १० ॥

व्याख्या—‘मा’ निषेधे, ‘चः’ ससुगये, चण्डः—क्रोधस्त्रादशाद् अलीकम्—अनृतभाषणं चण्डालीकं, लोभाद्यलीकोप-
लक्षणमेतत्, ‘मा कार्पिं’ मा विधासी, आह च—“मुसावाओ य लोगम्मि, सव्वसाहहिं गरहिओ । अविस्सासो य भूयाणं,
तन्हा नोम विज्जए ॥१॥” वक्ष्ये ‘यहुकम्’ अपरिमितमालजालरूपं मा च ‘आलपेत्’ भाषेत । उक्तं च—“महुरं निरुणं धोवं,
रज्जयट्ठियं जगधियनतुच्छं । पुट्ठिं नइसकटियं, भणति जं धम्मसज्जुत्तं ॥१॥” वहालपनादध्ययनादिक्षतिर्वातक्षोभादिसम्भ-
वादिति । किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—‘कालेन’ प्रथमपौरुष्यादिलक्षणेन ‘चः’ पुनरर्थं ‘अपीत्य’ पठित्वा पृच्छाद्युपलक्षण-
नेन, ‘ततः’ अध्ययनागन्तरमिति गम्यते ‘ध्यायेत्’ चिन्तयेत् ‘एककः’ भावतो रागादिरहितो द्रव्यतो विविक्तशयनास-
नादिरत्य इति सूत्रार्थः ॥१०॥ इत्यनष्टत्यनिषेधः कृत्यविधिश्चोपदिष्टः । कदाचिदेतद्विपर्ययसम्भवे किं करणीयम् ? इत्याह—
आह च चंडालियं कहु, न निणहविज्ज कयाह वि । कडं कडेत्ति भासिज्जा, अकडं नो कडित्ति य ॥ ११ ॥

१ “मुच्यते च लोके सपेतापुनरिहितः । अविश्वासो भूतानां तस्यामृत्यां विषयीयते ॥ १ ॥” २ “महुरं निरुणं कार्यापतितग-
मि” मनुष्यम् । एवं निरिहं कटिं भगवति यद् धर्मसमुत्तम् ॥ १ ॥”

व्याख्या—“आह्व” कदाचित् ‘चण्डालीकम्’ उक्तस्वरूपं ‘कृत्वा’ विधाय ‘न निहुवीत’ न कृतमिति नाऽपलपेत् ‘कदाचिदपि’ यदाऽपि परैर्नोपलक्षितस्तदापीत्यर्थः, तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह—‘कृतं’ विहितं चण्डालीकादि ‘कृतमि’ति कृतमेव ‘भायेत’ ब्रूयाद् न भयलज्जादिभिरकृतमपि, तथा ‘अकृतं’ तदेव ‘नो कृतमिति’ अकृतमेव भायेत, न तु मायोपरो-धादिना कृतमपि, अन्यथा मृपावादादिदोषसम्भवात् । इदं चात्राऽऽकृतम्—कथञ्चिदतिचारसम्भवे लज्जायकुर्वन् स्वयं गुरुसमीपमागम्य—“जहं बालो जपंतो, कज्जमकजं च उल्लुयं भणति । तं तह आलोएजा, मायामयविप्पमुको उ ॥ १ ॥” इत्याद्यागममुत्तरन् मनःशल्यं यथावदालोचयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इदं पुनः पुनरुपदेशश्चवणाद् यदेव गुरुरुपदेशस्तदैव प्रवर्तितव्यं निवर्तितव्यं चेति स्यादाशङ्का तदपनोदायाऽऽह—

मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो । कसं व दट्टुमाइत्ते, पावगं परिवज्जए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘मा’ निषेधे, ‘गल्यश्च इव’ अविनीततुरङ्गम इव ‘कसं’ कसप्रहारं ‘वचनं’ प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयमुपदेशं प्रस्तावाद् गुरुणाम् ‘इच्छेत्’ अभिलषेत् ‘पुनः पुनः’ वारं वारं, किं पुनः कुर्यात्? इत्याह—‘कसं’ चर्मग्रष्टिं दृष्ट्वा ‘आकीर्णं इव’ विनीताश्च इव स्यात्, सम्बन्धात् प्रस्तावाच्छिष्यो गुरोराकारादि दृष्ट्वा ‘पापकं’ गम्यमानत्वादनुष्ठानं ‘परिवर्जयेत्’ सर्वप्रकारैः परिहरेत्, उपलक्षणत्वादितरस्याऽनुतिष्ठेत्, किमुक्तं भवति?—यथाऽऽकीर्णोऽश्वः कसप्रहणादिनाऽऽरोहका-शयमुपलभ्य कसेनाऽशातित एव तदभिप्रायानुरूपं चेष्टते तथा सुशिष्योऽप्याकारादिभिराचार्यशयमवगम्य वचनेनाऽप्रेरित एव, मा भूदाचार्यस्य वचनायास्त इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ गल्याकीर्णतुल्ययोः शिष्ययोर्दोषगुणावाह—

अणासवा थूलवया कुसीला, मिडं पि चंडं पकरंति सीसा ।

चित्ताणुया लहु दक्खोववेया, पसायए ते हु दुरासयं पि ॥ १३ ॥

१ “यथा बालो जपन् कार्यमकार्यं चर्जुं भणति । तत्तथाऽऽलोचयेन्मायामदविप्रमुक्तस्तु ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘अनाश्रवाः’ वचस्यस्थिताः ‘स्थूलवचसः’ असुनिरूपितभाषिणः ‘कुशीलाः’ दुःशीलाः ‘मृदुमपि’ अकोप-नमपि ‘चण्डं’ कोपनं ‘प्रकुर्वन्ति’ प्रकर्षेण विदधति ‘शिष्याः’ विनेयाः, सम्भवति ह्येवंविधशिष्याऽनुशासनाय पुनःपुन-र्वचनखेदमनुभवतो मृदोरपि गुरोः कोप इति । ‘चित्ताणुगाः’ हृदयानुवर्तिनः ‘लघु’ शीघ्रं ‘वाध्योपेताः’ अविलम्बित-कारित्वयुक्ताः ‘प्रसादयेयुः’ सप्रसादं कुर्युः ‘ते’ शिष्याः ‘हुः’ पुनरर्थे ‘दुराशयमपि’ आशुकोपनमपि प्रकृमाहुरं, किं पुन-रनुत्कटकपायमिति । अत्रोदाहरणं चण्डरुद्राचार्यशिष्यः, तत्र सम्प्रदायः—अर्धंतीजगदप उज्जेणीए नयरीए ण्हवणु-ज्जाणे साहुणो समोसरिया । तेसिं च आयरिओ चंडरुद्राभिहाणो अईवरोसणो ‘साहुणं ऊणाइरित्ताइवोसतुद्धमणुद्धाणं पासंतो अईवरोसमुषगच्छइ’ इति तद्वत्तणपरिहरणार्थं आयहियट्टयाए एगंते सज्झायज्झाणं कुणंतो अच्छइ । एत्थंतरे उज्जेणिवत्थवओ अहिणववित्तविवाहो इवभपुत्तो कयकुं कुमंगराओ पवरनेवत्थो नियययंसयसमेओ एगो जुघाणो तेसिं साहुण पासमागओ । उवहासेण पणमिऊण भणियं तेण—कहेइ मे धम्मं । ते य ‘केलीकिलो एस’ इति न किंपि जंपंति, सज्झायंता अच्छंति । तेण परिहासेण भणियं—देहि मे भयवं ! दिक्खं, णिद्धिणोऽहं घरवासेणं, भारियाए वि अहं दोइगत्त-णेण परिचत्तो, ता करेइ पसायं, उत्तारेइ संसाराओ । साहुहि वि ‘एस उल्लंठो अम्हे पयंचेइ’ इति काऊण “घृण्यतां कलिना कलिः” इति चंडरुद्रं उवइसंति—एत्थ अम्ह गुरु अच्छइ सो पद्यावेही, वयमणहिगारिणो दिक्खादाणस्स, ता गच्छइ एयसमीवे । परिहासेण चेव ते गया सूरिसमीवे । सो य सहावेण चेव फरसो । तेण पणमिऊण भणियं—भयवं ! पद्यावेह ममं जेण सुहेण अच्छासि, भग्गो घरवावारेण परलोयं च साहेमि । तेण वि ‘विप्पावगो’ इति नाऊण संजाय-माणकोवेण भणियं—छारमाणेहि । आणिओ एगेण । उवविट्ठो एस ‘नमोक्कार’ इति भणिऊण । काउमारओ सूरि लोयं । वयसया विसण्णा । ‘मित्त ! नाससु’ इति भणिओ तेहिं । सो वि भवियवयावसेण लहुकम्मयाए य ‘कहं संपइ कयलोचो नियवायाए अचुवगयपवज्जो गच्छामि गेहं ?’ इति जाओ भावसमणो । अधिइं काऊण गया वयंसया । ते वि उवस्सयं गया । सेहेण भणियं—भयवं ! अन्नत्थ वषामो, उप्पद्याविसंति मम वंधुणो साहु य अणत्थं पाविस्संति, अप्पविइज्झया चेव गच्छामो, महंतं साहुयं नज्जइ वषसाणं । सूरिणा भणियं—पयं पडिलेहेहि जेण रयणीए वषामो । सो वि पयं पडिलेहिऊण आगओ । रयणीए गिगया । ‘पुरओ वषसु’ इति भणिओ सेहो गच्छइ अगगओ । पंडरुद्रो वि रयणीए अपेच्छंतो राणुए पक्खलिओ वेयणावसेण ‘हा दुद्धसेह ! न सोहणो भग्गो पडिलेहिओ’ इति रूसिएण मत्थए दंडएण आहओ, सिरं फोडियं तहा वि सम्मं सहइ, चित्तइ य—अहो ! मे अहमया जेण एस सुहमच्छंतो नियसाहुमज्जे वसणभायणं कओ इति, कहमेयं सम्ममक्खलियं नेमि ? कहमेयस्स समाहिं उप्पाएमि ?—इति पयत्तेण गच्छंतस्स सुहभा-वणोपगयस्स केवलनाणमुप्पन्न । पहाया रयणी । दिट्ठो रुहिरोरालियसिरो । तओ पहागयवडसंवेगो ‘अहो ! एयस्स सेहस्स वि खंती, अहो ! मम चिरपवइयस्स वि पत्तगणिपयस्स वि उक्कडरोमय’ इति एमाइभावणापरिगओ अप्पाणं निदिउमारओ सूरि, उप्पणं च केवलं नाणं ॥ एवं सुशिष्यश्चण्डमपि मृदुं करोति गुरुमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ कथं पुनर्गुरुचित्तमनुगमनीयम् ? इत्याह—

नाऽपुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नालियं वए । कोहं असवं कुवेज्जा, धारिज्जा वियमप्पियं ॥ १४ ॥

व्याख्या—न ‘अपुट्ठः’ कथमिदमित्याद्यजस्वितो गुरुणेति गम्यते ‘व्यागृणीयात्’ यदेत् तथाविधकारणं विना ‘किञ्चित्’ स्तोत्रमपि, पुट्ठो वा न ‘अतीकम्’ अनृतं यदेत्, कारणान्तरेण गुरुभिरतिभिर्भस्सितोऽपि न तावत्कुप्येत्, कथञ्चिदुत्पन्नं वा क्रोधम् ‘अरात्यं’ तदुत्थविकल्पविकलीकरणेन ‘कुर्वीत’ विदध्यात् तद्विपाकमालोचयन्, यथा—“क्रोधः परित्यापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः । वैरातुपङ्गजनकः, क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ १ ॥” उदाहरणञ्चाऽत्र—फस्सइ कुलपुत्तयस्स

भाया वेरिण वावाइओ । सो जणणीए भन्नइ—पुत्त ! पुत्तघायगं घायसु त्ति । तओ सो तेण नियपोरुसाओ जीवग्गाहं गिण्हिऊण जणणीसमीचमुवणीओ, भणिओ य—भाइघायग ! कहिं आहणामि ? त्ति । तेण वि रग्गमुग्गामियं ददूण भयमीएण भणियं—जहिं सरणागया आहम्मंति । इमं च सोऊण तेण जणणीसुहमवलोइयं । तीए महासत्तत्तणमव-
लंबंतीए उप्पन्नकरणाए भणियं—न पुत्त ! सरणागया आहम्मंति । जओ—“सरणागयाण विसंभियाण पणयाण वसणपत्ताणं । रोगियअजंगमाणं, सप्पुरिसा नेय पहरंति ॥ १ ॥” तेण भणियं—कहं रोसं सफलं करेमि ? । तीए भन्नइ—न पुत्त ! सवत्थ रोसो सफलो करेयवो । पच्छा सो तेण विसज्जिओ चल्णेसु निवडिऊण रामेऊण य गओ ॥ एवं क्रोधमसत्तं कुर्यात्, तथा ‘घारयेत्’ स्वरूपेणाऽवधारयेत् ‘प्रियं’ प्रीत्युत्पादकं स्तुत्यादि ‘अप्रियं’ तद्विपरीतं निन्दादि, न तयो रागं द्वेषं च कुर्यादित्यर्थः । उक्तं च—“लाभाऽलाभे सुखे दुःखे, जीविते मरणे तथा । स्तुतौ निन्दाविधाने च, साधवः समचेतसः ॥ १ ॥” उदाहरणं चाऽत्र—असिबोवहवे नयरे आवघ्नस्त सपुरजणवयस्त राइणो समीयं तिमि भूयवाइया आगया भणंति—अम्हे असियं उयसमावेमो त्ति । राइणा भणियं—सुणेमो केणुयाएणं ? त्ति । तत्थेणो भणइ—अरिय मम मंतसिद्धमेगं भूयं अलंक्रियविभूसियं, तं सवज्जणमणहरं रूपं विउडिऊण गोपुररत्थासु लीलायंतं परियडइ तं न निहालेयधं, तं निहालियं रूसइ, जो पुण तं निहालेइ सो विणस्सइ, जो पुण तं पेच्छिऊण अहोसुहो वाइ सो रोगाओ सुहइ । राया भणइ—अलाहि मे एएण अइरुसणेण । धीओ भणइ—महच्चयं भूयं महइ महालयं रूपं विउडइ लंबोयरं चिपिणं विवृत्तकुच्छं पंचसिरं एगपायं विसिहं विभत्सरूपं अट्टट्टहासं सुयंतं गायंतं पणवमाणं, तं च विवृत्तरूपं परिभमंतं ददूण जो पओसइ उवहसइ पवंचेइ वा तस्त सत्तहा सिरं फुट्टइ, जो पुण तं सुहाहिं वायाहिं

१ “शरणागतानां विघ्नवृत्तानां प्रणतानां व्यसनप्राप्तानाम् । त्रेणितान्त्रमानां सत्पुरुषा नैव प्रहरन्ति ॥ १ ॥”

अहिन्दइ धूयपुप्फाइएहिं पूएइ सो सवामयाणं सुहइ । राया भणइ—अलाहि एएणं पि । तहओ भणइ—ममावि एवं-
विहं चेव नाइवेसकरं भूयमत्थि, प्रियाप्रियकारिणं दर्शनादेव रोगेहिंतो मोयइ । एवं होउ त्ति । तेण तहाकए असिचं उवसंतं । तुहो राया । आणंदिया नायरया । पूहओ सो भूयवाई सवेहिं पि । एवं साहू वि मुंडियसिरमलमल्लिणवत्त-
णाहिं परेहिं पडिणीएहिं परिभूयमाणो, एवं वंचिज्जमाणो हसिज्जमाणो वा, भत्तिमंतेहि य धुवमाणो पूहज्जमाणो प्रियाप्रिय सहेत इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ आह—क्रोधाद्यसत्यताकरणादिना किमात्मन एव दमनमुपविश्यते न बाह्यदमनीयस्य ? अत्रोच्यते—

अप्पा चेव दमेयवो, अप्पा हु खल्लु दुहमो । अप्पा दंतो सुही होइ, अस्सि लोए परत्थ य ॥१५॥

व्याख्या—आत्मैव ‘दान्तव्यः’ इन्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन मनोहेतरविषयेषु रागद्वेषवशात् उन्मार्गगामी उपशमं नेतव्यः । उक्तं च—“इतश्चेतश्च धाघन्तं, मनोमत्तमतज्जम् । ज्ञानाकुशलयं कृत्वा, पुनः पद्धान्तमानयेत् ॥ १ ॥” किमित्येवमुपविश्यते ? इत्याह—आत्मैव दुःखदुःखैककारयैद्यात्, ‘यस्मिन्’ति यस्मात् ‘दुर्वमः’ दुर्जयः, तदमने दमिता एष बाह्यदमनीया इति न तदमनमुपविश्यते इति भावः, उक्तं च—“सर्वमप्ये जिहं जियं” । कः पुनरेवं गुणः ? इत्याह—आत्मा दान्तः सुखीभवति ‘अस्मिंल्लोके’ इह भवे ‘परत्थ च’ परलोके । दान्तात्मानो हि परमर्षय इहैव सुहैरपि पूज्यते मोक्षं च साधयन्ति । अदान्तात्मानस्तु पौरपारदारिका इहैव बिनश्यन्ति । तथा—“संसेण मओ रूपेण पयगो महुयरो य गंधेणं । आहारेण य मच्छो, यज्जइ फरिसेण य गह्वो ॥ १ ॥” परत्थ च दुर्गतिपातावि प्राप्नुवन्ति । तत्र शोदा हरणम्—एगम्मि सन्निवेसे दो भायरो चोरा । तत्थ य सत्थेण वसंताणं साहूणं वासारत्तो पत्तो । ‘न य कोइ अरिय

१ “सर्वमात्मनि जिते जितम्” । २ “शब्देन मृगो रूपेण पतङ्गो मधुकरश्च गन्धेन । आहारेण च मत्स्यो बध्यते स्पर्शेन च गजेन्द्रः ॥१॥”

साहूभगो’ त्ति तेसिं चोरनायगाणं सयासमुवगया साहू । तहंसणेण आणंदिया ते, पणमिऊण य भणिया—मुणी ! भणइ पओयणं । साहूहिं भणियं—अम्हं न कप्पइ वासारत्ते विहरिउं, अओ वासावासपाउग्गमुवस्सयं जाएमो । सहुरिसं च दिन्नो तेहिं—विट्टइ पत्थ वीसत्था । ठिया तत्थ साहू, भणिया य—अम्हं नेहेसु चेव पज्जंतं गेण्हेयधं । मुणीहिं भणियं—न कप्पइ एगत्थ चेव पिण्हग्गहणं, ता विहरिस्सामो सवत्थोचियपरेसु, तुम्ह वसहिदाणेण चेव महापुण्णवंधो, अओ—
“जो देइ उवस्सयं जह्वराण तवनियमजोगलुत्ताणं । तेणं विन्ना वत्थऽन्नपाणसयणासणविगप्पा ॥२॥ तथसंजमसज्जाओ, नाणव्मासो जणोवयारो य । जो साहूणमुवग्गहकारी सेज्जायरो तस्त ॥ ३ ॥ पावइ सुरनररिद्धी, सुकुलुप्पत्ती य भोगसामिद्धी । नित्थरइ भयमगारी, सेज्जादाणेण साहूणं ॥ ४ ॥ इमं च सोऊण सुहुरं ते परिटुहा । तओ सकम्मर-
याणं मुणीणोवहयं रक्खंतान पज्जुवासणपराण य तेसिं साहूणं च तथसज्जमरयाणमइक्कंतो वासारत्तो । गच्छं-
तेहिं अन्नवयगहणअसमत्थाणं तेसिं दिन्नं राइभोयणययं । साहियं च जहा—मौलित्ति महियलं जामिणीसु रयणीयरा समंतेण । ते विट्ठालित्ति फुडं, राईए मुंजमाणे उ ॥ ५ ॥ मेहं पिपीलियाओ, हणंति यमणं च सच्छिया कुणइ । जूया जलोयरत्तं, कोलियओ कोढरोगं च ॥ ६ ॥ वालो सरस्स भंगं, कंटो लगइ गलम्मि दावं च ।

१ यो ददाति उपाश्रय यतिपरेभ्यस्तपोनियमयोगयुक्तेभ्यः । तेन दत्ता वस्त्राक्षपाणशयनासनविकल्पः ॥ २ ॥ तपःसंयमस्वाध्यायो ज्ञानान्यासो जनोपकारश्च । यः साधूनामुपग्रहकारी दायपात्रो तस्य ॥ ३ ॥ प्राप्नोति सुरनरर्द्धी । सुकुलोऽपार्थं च भोगसमृद्धिम् । निश्चरति भयम-
गारी दायपादानेन साधुभ्यः ॥ ४ ॥ २ “नालपन्ति महीतलं पामिनीयु रजनीचराः समस्तात् । ते विट्ठालयति फुटं रात्रौ सुभानांश्च ॥ ५ ॥ मेघो पिपीलिका म्रियते वनमग्नं भक्षिका करोति । यूना जलोद्वारं लुहा कुढरोगश्च ॥ ६ ॥ बाहः स्वरस भङ्गं कण्डको कगति गले दाह च । तालौ विध्वति अलिः स्वक्षनमध्ये भुञ्जयान् ॥ ७ ॥” जीवानां कुम्भ्यादीनां घातनं पानभोजनादियु । एवमादिरजनी-
भोजनदोषाश्च कः कथयितुं शक्नोति ॥ ८ ॥

तालुमि विंधइ अली, वंजणमज्झमि भुज्जंतो ॥७॥ जीवाण कुंथुमाईण चायणं पाणभोयणाईसु । एमाइरयणिभुंजणदोसे को साहिउं तरइ ॥८॥ इममि वयमि दढपयनेहिं होयव्वं ति भणिऊण गया ते साहुणो । ते वि अणुवइऊण नियत्ता-मुणि-सेवाए कयत्थमत्ताणं मज्जंता चिद्धंति । अन्नया तेहिं-धाडीए गएहिं बहुयं गोमहिसकमाणीयं । तत्थ तेसि मज्जेएगे अंतरा य पहे महिस वावाइऊण पइउमारद्धा । अन्ने मज्जे गामस्स मज्जस्स गया । मंसइत्ता संपहरेंति—अद्धगे मंसे विसं पक्खि-वामो, तो तं मज्जइत्ताण दाहामो । तओ अन्हं वहुयं गोमहिसकं भाणेणमागमिस्सइ । भवियव्वयावसेण-मज्जइसेहिं वि एवं चेव सामच्छियं । पक्खित्तं च विसं । आइसो य अत्थं गओ । ते भायरो न भुत्ता वयभंगो ति काउं, इयरे परोप्परविइन्नविसंजुत्तमज्जमंसेण उवमुत्तेण मया कुगइं च गया । इयरे इहपरलोए य सुइभागिणो जाया । एवं ताव जिहिंभविंयं दमेयव्वं । एवं सेसेसु वि इंदिएसु ‘अप्पा दंतो सुही होइ इहपरत्थ य’ इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किं पुनः परिभावयन्नात्मानं दमेत् ? इत्याह—

वरं मे अप्पा दंतो, संजमेण तवेण य । माऽहं परेहिं दम्मन्तो, वंधणेहिं वहेहि य ॥ १६ ॥

व्याख्या—वरं—प्रधानं मे—मया आत्मा—जीवस्तदाधाररूपो वा देहो दान्तो—दमं प्राहितो असमस्तसन्नेष्टतो व्यावर्त्तितः, केन हेतुना ? संयमेन—पञ्चाश्रवविरमणादिना तपसा च । चः—समुच्चये । विपर्यये दोषमाह—मा—निषेधे, अह-मित्यात्मनिर्देशः, परैः—आत्मव्यतिरिक्तैः ‘दम्मन्तो’—ति आर्पत्वाद् दमितः—खेदितः, कैः ? बन्धनैः—यथादिविचितैर्मयूर-बन्धादिभिः वधैः—लतालकुटादिवाडनैः ॥ अत्रोदाहरणं सेयणओ हत्थी—एगाए अडवीए हत्थिजुहं महलं परिवसइ । तत्थ जूहवई जाए जाए गयकलहए विणासेइ । तथेगा करिणी आवन्नसत्ता चित्तेइ—जइ कहवि गयकलहओ जायइ—मे सोएण विणासिज्झि ति काउं लंचंती ओसरइ । जूहादिवेण जूहं छुम्भइ, पुणो ओसरइ, ताहे वीयतइयदिवसे जूहेण

मिलइ । ताए एगं रिसिआसमपयं दिद्धं, सा तत्थ लीणा, संवणिया य अणाए रिसओ । सा पत्तूया गयकलहयं । सो तेहिं रिसिकुमारेहिं सहिओ आरामे सिंचइ, सेयणउ ति से णामं कयं । वयत्थो सो जाओ, जूहं दट्टूण जूहवइं हंतूण जूहवई जाओ । गंतूण य तेण सो आसमो विणासिओ, मा अन्नावि कावि एवं काहि ति । ताहे ते रिसओ रसिआ पुप्फफलगहियहत्था सेणियस्स रण्णो पासं उवगया, कहियं च णेहिं—एरिसओ सखलक्खणसंपन्नो गंधहत्थी सेयणओ नाम वणे चिट्ठइ । गंतूण गहिओ सेणिएण । आणिऊण वद्धो खंभे । ते य तावसा आगंतूण उप्पासिति—किह ते सौंडीरया ? पत्तं च तए अविणयस्स फलं । सो तं सोऊणं आसुरुत्तो धाविओ खंभं भंजिऊण ताण पिट्ठओ । ते हयविहए य करंतो पत्तो अरजं, भग्गा पुणो तयासमा । पुणो सेणिओ हत्थिगहाणय गओ । सो य हत्थी देवयापरि-ग्गहितो ताहे(ए) ओहिणा आमोइयं—जहा अवस्स घेप्पइ, ताहे ताए सो भन्नइ—पुत्त ! वरं ते अप्पा दंतो न य सि परेहिं दम्मन्तो वंधणेहिं वहेहि य । सो एवं भूणिओ सयमेव रत्तीए गतूण आलाणखंभमस्तिओ । यथाऽस्य स्वयं दमनाइ महागुणस्तथा मुक्त्यर्थिनोऽपि विशिष्टनिर्जरातः, इतरथा त्वकामनिर्जराणां तथेति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ विनयान्तरमाह—पडिणीयं च बुद्धाणं, वाया अदु व कम्मुणा । आवी वा जइ वा रहस्से, नेव कुज्जा कयाइ वि ॥ १७ ॥

व्याख्या—प्रयत्नीकं—प्रतिकूलं, चः—पूरणे, चेष्टितमिति गम्यते । बुद्धानां—आचार्यीणां वाचा—किं त्वमपि किञ्चिद् जानीषे ? इत्येवरूपया, विपरीतप्ररूपणायां प्रेरितस्त्वयैवेतदित्यमस्माकं प्ररूपितमित्याद्यात्मिकया वा गिरा, अथवा कर्मणा—सस्तारकातिक्रमणकरचरणसंपर्शादिना, आविः—जनसमक्षं, यदि वा रहस्ये—विविक्तोपाश्रयादौ, नेति—निषेधे, एव—अवधारणे, स च—‘शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषा वाच्या शूरोरपि ।’ इति कुमतनिराकरणार्थः । कुर्यात्—विदध्यात् कदाचित्—परुषभाषणादावपीति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ विनयमेवाह—

न पक्खओ न पुरओ, नेव किच्चाण पिट्ठओ । न जुंजे ऊरुणा ऊरुं, सयणे ण पंडिस्सुणे ॥ १८ ॥

व्याख्या—न पक्षतो—दक्षिणादिपक्षमाश्रित्य, उपविशेदिति शेषः, तथोपवेशने तत्पङ्क्तिसमावेशतस्तत्साम्याधाने-नाऽविनयाभावाद् शूरोरपि वक्त्रावलोकने स्कन्धकन्धरादिवाधासम्भवात् । न पुरतो—अग्रतः, तत्र बन्दकजनस्य शुरुवद-नाऽनवलोकादिना अप्रीतिभावात् । नैव कृत्याना—कृतिकर्माहर्णां गुरुणां प्रपुतः—प्रपुमश्रित्य, द्वयोरपि सुखाऽदर्शने तथा-विधरसवत्ताभावात् । न जुज्याइ—न संघट्टयेदस्यासन्नोपवेशनादिभिरुरुणा—आत्मीयेन उरु—गुरुसम्बन्धिनं, तथाकरणे कृत्याविनयसद्भावात् । उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गसंपर्शपरिहारस्य । शयने—शय्यायां शयित आसीनो वेति शेषः, किम् ? इत्याह—न प्रतिशृणुयात् । किमुक्तं भवति ?—शय्यागतो गुरुणाऽऽकारित उक्तो वा कृत्यं प्रति न तथास्थित एवाऽवज्ञया कुर्म एवमित्यादिवचनतः प्रतिजानीयात्, किन्तु गुरुवचनसमनन्तरमेव सभ्रान्तचेता विनयविरचिताङ्गलिः समीपमागम्य पादपतनपुरस्सरमनुगृहीतोऽहमिति मन्यमानो भगवन् । इच्छामोऽनुशिष्टिमिति वदेदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा—

नेव पल्हत्थियं कुज्जा, पक्खपिंडं व संजए । पाए पसारए वा वि, ण चिट्ठे गुरुणतिए ॥ १९ ॥

व्याख्या—नैव पर्यस्तिकां—जानुजहोपरि चरुवेष्टनरूपा कुर्यात्, पक्षपिण्ड वा—बाहुद्वयकायपिण्डनात्मकं संयतः—साधुः, तथा पादौ प्रसारयेद् वापि नैव । वा—समुच्चये । अपि—कि पुनरित इतो विक्षिपेदिति दर्शनार्थः । अन्यच्च न तिष्ठेत्—नाऽऽसीत गुरुणामन्तिके—प्रक्रमादतिसन्निधौ, किन्तूचितदेश एव, अन्यथाऽविनयदोषसंभवात् ॥ उपलक्षणं चैत-दुपष्टम्भादीनामिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ तथा—

आयरिएहिं वार्हितो, तुसिणीओ ण कयाइ वि । पसायपेही णियागट्ठी, उवचिट्ठे गुरुं सया ॥ २० ॥

व्याख्या—आचार्यैः—गुरुभिः ‘वाहितो’ ति व्याहृतः—शब्दितस्तुष्णीकः—तुष्णींशीलो न कदाचिदपि—ग्लानाद्यवस्था-
यामपि भवेदिति गम्यते। किञ्च—“धैत्राण चेव गुरुणो, आदेस देति गुणमहोयहिणो। चंदणरसो अडन्नाण निवडए नेय
अंगम्मि ॥ १ ॥” इति चिन्तयन् प्रसादप्रेक्षी—प्रसादोऽयं यदन्यसद्भावेऽपि मामादिशन्ति गुरुव इति प्रसादाकाङ्क्षी, नियो-
गार्थी—मोक्षार्थी उपतिष्ठेत्—मस्तकेन वन्द इति वदन् सविनयमुपसर्पेद् गुरुं सदा—सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

आलवन्ते लवन्ते वा, ण निसिज्जा कयाइ वि । चइज्जण आसणं धीरो, जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥२१॥

व्याख्या—आलपति—सकृद् वदति, लपति चा—वाग्वार गुरावितिगम्यते, न निषीदेत्—न तिपण्णो भवेत् कदा-
चिदपि—व्याख्यानादिना व्याकुलतायामपि, किन्तु त्यक्त्वा—अपहाय आसनं—पादपुच्छनादि धीरो—बुद्धिमान् यतः—
यत्रवान् ‘जतं’ ति प्राकृतत्वाद् विन्दुलोपे तकारस्य च द्वित्वे यद् गुरव आदिशन्ति तन् प्रतिशृणुयात्—अवश्यं विवेच-
यताऽभ्युपगच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

आसणगओ न पुच्छेज्जा, नेव सेज्जागओ कयाइ वि । आगम्मकुट्टओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलिउडो २३ ।

च्याख्या—आसनगतः—आसनाऽऽसीनो न पृच्छेत् सूत्रादिकमिति गम्यते । नैव शय्यागतः—संस्कारकश्चितः, तथा-
विधाऽवस्था विनेत्युपस्कारः, क्वाचिदपि—बहुश्रुतत्वेऽपि । किमुक्तं भवति ?—बहुश्रुतेनाऽपि सगये सति प्रष्टव्यम्, पृच्छ-
ताऽपि च नाऽवहाया, सदा गुरुविनयस्याऽनतिक्रमणीयत्वात् । तथा चागमः—जहाद्विहंगी जलं नमंसे, पाणाद्विहंग-
मः

१ धन्येभ्यश्चैव गुरव आदेश ददति गुणमहोदधय । चदनरसोऽपुण्यानां निपतति नैवाऽग्रे ॥ १ ॥

२ ययाऽऽहिताग्निज्वलनं नमस्यति नानाहृतिसमप्रपदाभिषिक्तम् । परमाचार्यमुपतिष्ठेत्तानन्तज्ञानोपागतोऽपि सन् ॥ १ ॥

पयामिसित्तं । एवायरियं उवचिद्वृज्जा, अगंतनाणोवगओऽवि सतो ॥ १ ॥ किं तर्हि कुर्यात् ? इत्याह—आगम्य-
गुर्वन्तिकमेत्योत्तुदुक्—सुखाऽऽसनः, कारणतः पादपुच्छनादिगतः सन् घृच्छेत्, सूत्रादिकमिति गम्यते । प्राञ्जलिपुटः—
प्रकृष्टाञ्जलिपुट इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ ईदृशस्य शिष्यस्य गुणना यत् फल्य तदाह—

एवं विणयजुत्तस्त, सुत्तं अत्यं च तदुभयं । पुच्छमाणस्त सीसस्त, वागरेज्ज जहासुयं ॥ २३ ॥

व्याख्या—एवं-इत्युक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य-विनयान्वितस्य सूत्रं-कालिकोत्कालिकादि अर्थश्च-तत्सैवाऽभिधेयं तदुभय-सूत्रार्थोभय पृच्छतो-ज्ञातुमिच्छतः शिष्यस्य-स्वय दीक्षितस्योपसंपन्नस्य या व्यागृणीयात्-व्याकुर्वाद् यथा-येन प्रकारेण धृत-आकर्णितं गुरुभ्यः सकाशादिति गम्यते, न तु स्वसुदृष्टैवोपेक्षितमित्यभिप्रायः । अनेन च—आचारे सुय विणए, विमित्रवणे चेव होइ चोधघे । दोसस्स य णिग्घाए विणए चउहेस पडिवत्ती ॥ १ ॥ इति चतुर्विधाचार्य-विनयान्तर्गतस्य “धुत्तं अत्थ च तद्वा हियकर नीसेसस्यं ध वाएइ । एसो चउविहो खलु सुयविणओ होइ चोद्वो ॥ २ ॥ सुत्तं गाहेइ उज्जुत्तो अत्थं च सुणावए पयत्तेणं । जं जस्स होइ जोग परिणामगमाइ त तु सुयं ॥ ३ ॥ निर्सेसम-परिसेस जाव समत्त तु ताव वाएइ । एसो सुयविणओ खलु, निदिहो पुञ्जसूरीहिं ॥ ४ ॥” इत्यागमाऽभिहितस्य धृत-विनयस्याऽभिधानं कृतमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ पुनः शिष्यस्य चाग्विनयमाह—

८१ आचारे श्रुते विनय विक्षेपणे चैव भवति बोद्धव्यः । दोषस्य च निर्पाते विनये चतुर्थपा प्रतिपत्ति ॥ १ ॥

२ सूत्रमर्थं च तथा हितकरं नि शेषं च वाचयति । एष चतुर्विधः सत्त्वः, भुतविनयो भवति बोद्धव्यः ॥ २ ॥

३ सूत्र ग्राहयस्युक्षुकोऽयं च श्रावयति प्रयत्नेन । यद् यस्य भवति योग्य परिणामकादि तत्तु श्रुतम् ॥ ३ ॥

४ निशेधोपपत्तिशेष यावत्तमाहं तु तावद्वाच्यमिति । एष श्रुतविनय सल्लु निर्दिष्ट पूर्वसूरिभिः ॥ ४ ॥

मुसं परिहरे भिक्खू, न य ओहारिणिं वदे । भासादोसं परिहरे, मायं च वज्जे सया ॥ २४ ॥

व्याख्या—मृपेति—असत्यं भूतनिर्हवादि परिहरेत्—“धर्महानिरविश्वासो, देहायैव्यसनं तथा । असत्यभाषिणां निन्दा, दुर्गतिश्चोपजायते ॥ १ ॥” इति विभाव्य सर्वप्रकारमपि लजेद् मिश्रः न च—नैयाऽवधारिणीं—गम्यमानत्वाद्वाचं गमिष्याम एवेत्येवमाद्यवधारणात्मिकां वदेत्—भाषेत, यतः—अन्नह परिचितिज्ज्ञः, कज्ज परिणमज्ज अन्नहा चैव । विद्विष्यसायण जियाणं मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्य ॥ २ ॥ किं बहुना ? भाषादोष असत्यभाषणादिकं सावद्याऽनुमोदनादिकं च परिहरेत् । माया चशब्दात् क्रोधादींश्च मृषाहेतून् वर्जयेत् सदा—सर्वकालम् । दृश्यते हि वणिगादीनां मायादिभ्यः क्रयिकागमनादौ ‘शुष्माकमस्माक चाऽन्यथेन स्वाजन्यमतो यथा गृहीतमेव गृहातु, भवतु, अलं मे त्वदीयलाभकेन, अन्यः कोऽपि मां रूपकमेकं विदपयिष्यति, इत्याद्यलीकभाषणमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ किञ्च—

न लब्धेज्ज पुट्टो सावज्जं, ण निरुट्ठं न मम्मयं । अप्पणट्ठो परट्ठो वा उभयस्संतरेण वा ॥ २५ ॥

व्याख्या—न लपेत्—न वदेत् पृष्ठः—केनाऽपि सावद्यं—सपापं, न निरर्थं—निःप्रयोजनं निरभिधेयं वा, यथा—एष वन्ध्यासुतो याति, समुत्पङ्कतशेखरः । मृगवृष्णांभसि स्नातः, शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ १ ॥ न—नैव मर्मगतं—मर्मवाचकं वचनमिति शेषः, अतिसङ्क्षेपोत्पादकत्वादस्य । आह च—तद्देव काण काण त्ति, पङ्कगं पङ्कग त्ति वा । बाह्रियं वाऽवि रोगि त्ति, तेणं चोरे त्ति नो वए ॥ २ ॥ तथा—मैम्मं जम्मं कम्म, तिन्नि वि एयाइं परिहरिजासि । मा मम्माइसु विद्धो, मारेज परं

१ अन्यथा परिचिन्त्यते कार्यं परिणमत्यन्यथा चैव । विधिवशगता जीवानां मुहूर्त्तमात्रमपि बहुविधम् ॥ १ ॥

२ मर्म जन्म कर्म शीण्ययेताति परिहरे । मा ममादिषु विद्धो मारयेत् पर त्रियेत वा ॥ २ ॥

मरिजा वा ॥ ३ ॥ आत्मार्थ-स्वप्रयोजनं, परार्थ-वा-परप्रयोजनम्, उभयस्य-आत्मनः परस्य च प्रयोजन इति गम्यम्, अन्तरेण वा-विना वा प्रयोजनमेवेति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ इत्थं स्वगतदोषपरिहारमभिधायोपाधिकृतदोषपरिहारमाह—

समरेसु अगारेसु, संधिसु य महापदे । एगो एगित्थीए सद्धिं, नेव चिट्ठे न संलवे ॥ २६ ॥

व्याख्या—समरेषु-खरकुटीषु, तथा च चूर्णिकृत्-‘संमरं नाम जत्थ लोहारा हेट्ठाकम्मं करेति’ । नीचास्पदानामुपलक्षणमेतत् । अगारेषु-गृहेषु गृहसंधिषु-गृहद्वयापान्तरालेषु महापथे-राजपथादौ, एकः-असहायः एकस्त्रिया सार्ध-सह नैव तिष्ठेत्-नैवोद्धृत्स्थानस्थो भवेत्, न सलेपत्-न तथैव सह संभाषं कुर्यात् । अत्यन्तदुष्टतोद्भावनपरं चैकग्रहणम्, अन्यथा ससहायस्याऽपि ससहाययाऽपि स्त्रिया सहाऽवस्थानं संभाषणं चैवविधास्पदेषु दोषायैव, प्रवचनमालिन्यादिदोषसंभवात् । उक्तञ्च—मात्रा स्वस्त्वा दुहित्रा वा, न विविक्तसन्नो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र सुष्ठति ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कदाचित् स्थलिते च गुरुभिः शिक्षितो यत् कुर्यात् तदाह—

जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा । मम लाभुत्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥ २७ ॥

व्याख्या—यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति-शिक्षयन्ति, शीतेन-उपचाराच्छीतलेनाऽऽह्लादकेनेत्यर्थः, परुपेण वा-कर्कशेन वचसेति गम्यते, मम लाभः-अप्राप्तार्थप्राप्तिरूपोऽयं यन्मामनाचारकारिणममी शासन्तीति प्रेक्षया-एवविधदुद्ध्या, प्रयत्नः-प्रयत्नवांस्तत्-अनुशासनं प्रतिशृणुयात्-विधेयतया अङ्गीकुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किमिह परत्र चाऽत्यन्तोपकारि गुरुवचनमपि कस्यचिदनिष्टं स्याद् येनैवमुपदिश्यते इत्याह—

१ समर नाम यत्र लोहकारा अध.कर्म कुर्वन्ति ।

अणुसासणमोवायं, दुक्कडस्स य चोयणं । हियं तं मन्नए पन्नो, वेस्सं होइ असाहुणो ॥ २८ ॥

व्याख्या—अनुशासन-शिक्षणं ‘ओवायं’ ति उपाये-मृदुपरुपभाषणादौ भवमौपायं, दुःकृतस्य च-कुरितसाचरितस्य च चोदनं-प्रेरणं हा किमिदमाचरितमित्यादिरूपं गुरुकृतमिति दृश्यं, हितं-इहपरलोकोपकारि तत्-अनुशासनादि मन्यते प्राज्ञः-प्रज्ञावान् । द्वेष्यं-द्वेषोत्पादकं भवत्यसाधोः-असाधुभावस्य तत् । अनेनासाधोर्गुरुवचनमप्यनिष्टं भवतीत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकुर्वन्नाह—

हियं विगयभया बुद्धा, फरुसं पि अणुसासणं । वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंतिसोहिकरं पदं ॥ २९ ॥

व्याख्या—हितं-पथ्यं विगतभयाः-इहलोकरपरलोकादौनाकसौदाजीविकामरणश्लोकभयरहिता बुद्धाः-अवगततत्त्वा मन्यन्त इति शेषः, परुपमप्यनुशासनं गुरुविहितमिति दृश्यं । द्वेष्यं तत्-अनुशासनं भवति मूढानां अज्ञानां, क्षान्तिः-क्षमा शुद्धिः-आशयशुद्धता तत्करम्, उपलक्षणत्वान्माहैवार्जवादिकरमपि, क्षान्त्यादिहेतुत्वाद् गुर्वनुशासनस्य, पदं-ज्ञानादिगुणानां स्थानम् । यतः-सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृश वाधते, धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेग-निर्वेदने । रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्पाति हन्त्युत्पथं, यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुपादभ्युद्गता भारती ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ पुनर्विनयमेवाह—

आसणे उवचिट्ठेज्जा, अणुचे अकुए थिरे । अप्पुत्थाई णिरुत्थाई, निसीज्जा अप्पकुक्कुई ॥ ३० ॥

व्याख्या—आसने-पीठादौ वर्षासु ऋतुवद्धे तु पादपुञ्जने उपविशेत् । अनुचे-द्रव्यतो नीचे भावतः स्वल्पमूल्यादौ गुर्वासनादिति गम्यते । अकुचे-अस्पन्दमाने, न तु तिनिशफलकवत् किञ्चिच्चलति तस्य शृङ्गाराऽङ्गत्वात् । स्थिरे-समपाद-प्रतिष्ठिततया निश्चले, अन्यथा सत्त्वविराधनासंभवात् । ईदृशेऽप्यासनेऽस्पोत्थायी-प्रयोजनेऽपि न पुनः पुनरुत्थानशीलः, निरुत्थायी-निमित्तं विना नोत्थानशीलः, उभयत्राऽन्यथाऽनवस्थितत्वात् । एवंविधश्च किम् ? इत्याह-निपीदेत्-आसीत, ‘अप्पकुक्कुई’ अल्पस्पन्दनः-करादिभिरल्पमेव चलन्निति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ सप्रत्येपणाविषयं विनयमाह—

कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे । अकालं च विवज्जेत्ता, काले कालं समायरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—काले-प्रस्तावे, सप्तम्यर्थे तृतीया, तिष्कामेत्-गच्छेद् भिक्षुः, अकाले निर्गमे आत्मकामनादिदोषसंभवात् । तथा काले च प्रतिक्रामेत्-प्रतिनिवर्त्तत, भिक्षाटनादिति शेषः । इदमुक्तं भवति—अलाभे अल्पं मया लब्धं न लब्धमिति वा लाभार्थी नाटनेव तिष्ठेत्, आह च—‘अलाभो त्ति न सोइज्जा तवो त्ति अहियासए’ । किमियेवम् ? अत आह—अकालं च-तत्तत्क्रियाकाण्डाऽसमयं चेति यस्माद् विवर्ज्य काले-प्रस्तावे कालं-तत्तत्कालोचितं प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानं समाचरेत्-कुर्यात्, यतः—कालमि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ । इय सब चिय किरिया, नियनियकालमि विजेया ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ निर्गतश्च यत् कुर्यात् तदाह—

परिवाडीए न चिट्ठेज्जा, भिक्खू दत्तेसणं चरे । पडिरूवेण एसित्ता, मियं कालेण भक्खए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—परिपाट्या-पङ्क्त्यां भोक्तुमुपविष्टपुरुषसन्धिन्त्या न तिष्ठेद् भिक्षार्थं नास्ते, अप्रीत्यदृष्टकल्याणतादिदोष-संभवात् । किञ्च भिक्षुर्दत्तं-दानं तस्मिन् गृहिणा दीयमाने एषणा-तद्गतदोषान्वेषणादिमका दत्तेषणा ता चरेत्-आसेवेतेति, अनेन ग्रहणैषणोक्ता । किं विधाय दत्तैषणां चरेत् ? प्रतिरूपेण-प्रतिविम्ब चिरन्तनमुनीनां यद् रूपं तेन पतद्ब्रह्मादिवारणा-

१ अलाभ इति न शोचेत् तप इत्यभ्यासीत । २ काले क्रियमाणं कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति । इति सर्वैव क्रिया, निजनिज-काले विजेया ॥ २ ॥

त्मकेन सकलान्यधार्मिकविलक्षणेन न तु “वस्त्रं छात्रं छात्रं पात्रं यष्टिं च चर्षयेद्विष्णुः । वेपेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षाऽपि ॥ १ ॥” इत्यादिवचनाऽऽकर्णनाद् विभूषणात्मकेन एषित्वा-गवेपयित्वा, अनेन च गवेपणोक्ता । प्रासैपणामाह—मितं-परमितं, अमितभोजनात् स्वाध्यायविधातादिवहुदोषसंभवात्, कालेन—“नमोकारेण पारित्ता, करित्ता जिणसंघं । सज्जायं पट्टवित्ता णं, वीसमेज्ज राणं सुणी ॥ ३ ॥” इत्याद्यागमोक्तप्रस्तावेनाऽद्भुताऽविलम्बितरूपेण वा भक्षयेद्—सुखीतेति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ भिक्षाचर्यां कुर्यता पुराप्रविष्टाऽन्यभिक्षुकसंभवे यत् कृतं तदाह—

नाइदूरमणासन्ने, नन्नेसिं चवरुफासओ । एगो चिट्ठेज्ज भत्तट्ठं, लंघित्ता तं नऽहंफमे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘नाइदूर’ ति विभक्तिव्यत्ययाद् नाऽतिदूरे-विप्रकर्षयति देशे, तत्र निर्गमाऽनवगमादेपणाशुद्ध्यसंभवात् । तथा नासन्ने-प्रस्तावात्राऽतिनिकटे तत्र पुराप्रविष्टाऽपरभिक्षुकाऽप्रीतिसंभवात् । नाऽन्येपां-भिक्षुकाऽपेक्षया अपरेषा गृहस्थानां, चक्षुःस्पर्श-सप्तन्ययै तत्, दृष्टिगोचरे, तिष्ठेदिति मयत्र योज्यम् । किन्तु विविक्तप्रदेशे यया गृहिणो न विदन्ति, यदुत्तैर् भिक्षुक्किःक्रमणं प्रतीक्षत इति । एकः—ममाऽमी भिक्षाचर्यावित्तं कुर्यन्तीति तदुपरि द्वेपरहितो भक्तार्थ-भोजन-निमित्तं ‘लघिते’ ति उहृष्ट्य तमिति-भिक्षुकं नाऽनिक्रामेत्, तदप्रीत्यपवादादिसंभवात् । इह च मितं कालेन भक्ष-येदिति भोजनविधिमभिधाय यत् पुनर्मिक्षाटनाऽभिधानं तद् ग्लानादिनिमित्तं स्वयं वा पुनर्भक्षावेदनीयमसहिष्णोः पुनर्भ-मणमपि न दोषयेति ज्ञापनार्थम् । उच्छ्र—जह तेण न सधरे । तज्जो कारणमुप्पन्ने भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनस्तत्रमेव विधिमाह—

१ नमस्कारेण पारयित्वा कृत्वा जिनस्सवम् । स्वाध्याय प्रत्याप्य विधाययेत् क्षणं मुनि ॥ ३ ॥ २ यदि तेन न संछरेत् । तत्र कारण उत्पन्ने, भत्तपाणं गवेपयेत् ।

नाइउचे व णीए वा, णासन्ने नाइदूरओ । फासुयं परकडं पिंडं, पडिगाहेज्ज संजए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—नात्युचे-प्रासादोपरिभूमिकादौ नीचे वा-भूमिगृहादौ, तत्रोत्क्षेपनिक्षेपनिरीक्षणाऽसंभवात् दायकाऽपाय-संभवात् । यद्वा नाऽत्युचः—ऊर्ध्वोक्तकन्धरतया द्रव्यतो भावतोऽहोऽहं लघिमानिति मदाध्मातमानसः, नीचोऽत्यन्ताऽ-वनतकन्धरो द्रव्यतो भावतस्तु न मयाऽद्य किञ्चित् कृत्रचिदवाप्तमिति दैन्यवान् । उभयत्र वा संसुचये । तथा नासन्ने-नाऽतिदूरे प्रदेशे स्थित इति गम्यते । यथायोगं जुगुप्साग्रह्णेपणाशुद्ध्यसंभवादयो दोषाः । प्रासुक-सहज-समचित्त-जन्तुरहित, परकृत-परेण गृहिणाऽऽत्मार्यं परार्थञ्च कृतं निर्वर्तितं पिण्ड-आहार प्रतिगृहीयात्-स्वीकुर्यात् संयतः-यति-रिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ पुनर्प्रासैपणाविधिमाह—

अप्पपाणेऽप्पवीयम्मि, पडिच्छन्नं ति संजुडे । समयं संजए भुंजे, जयं अप्परिसाडियं ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अल्पपात्रोऽभाववाची, तत्तत्राल्पपात्रे-अवस्थिताऽऽगन्तुकजङ्गमप्राणिविरहिते उपाश्रयादाविति गम्यते । अल्पवीजे-शाल्यादिवीजवर्जिते, उपलक्षणत्वात् सकलस्यावरजन्तुविकले । प्रतिच्छन्ने-उपरिप्रावरणाऽन्विते, अन्यथा सपाति मसत्त्वसपातसंभवात् । सद्युते-पार्श्वतः कटकुड्यादिना सङ्कटद्वारे, अटव्या कुटङ्गादिषु वा, अन्यथा दीनादियाचने दानादानयोः पुण्यवन्धप्रद्वेषादिदोषदर्शनात् । सन्नक-अन्यैः सह न त्वेकाक्येव रसलम्पटतया समूहाऽसहिष्णुतया वा । आह च-साहयो तो चियत्तेण, निमतेज्ज जहंफम । जइ तत्थ केइ इच्छिज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुजए ॥ १ ॥ गच्छस्वित-

१ साधून् तत्र. मीत्या निमप्रयेत् यथाक्रमम् । यदि तत्र केचिद्विच्छेयुस्तैः सार्धं तु भुञ्जीत ॥ ५ ॥

सामाचारी चैयं । सयतः-साधुः भुञ्जीत-अश्रीयात् ‘जयं’ ति यतमानः-सुरसुर-चवचव क-सुरडुक-सुरडुक-भुरुडुकादि-शब्दानकुर्वन् ‘अप्परिसाडियं’ परिसाटरहितमिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ यदुक्तम्-यतमान इति तत्र वाग्यतनामाह—

सुकडं ति सुपकं ति, सुच्छिन्नं सुहडे मडे । सुणिट्ठिए सुलट्ठि ति, सावळं वज्जए सुणी ॥ ३६ ॥

व्याख्या—सुपु-सुपु निर्वर्तितमन्नादि, सुपक-घृतपूर्णादि, इति-उभयत्रोपदर्शने, सुच्छिन्नं-शाकपत्रादि, सुहृतं-सूपविलेपिकाऽऽदिनाऽमत्रकादेष्टृतादि, सुमृत-घृताद्येव सक्तसूपादौ, सुनिष्ठित-सुपु निष्ठां-रसप्रकर्षात्मिका गत, सुलट्ठं-शोभनमोदनादि, अरण्योच्चलसुखाद्युत्तिष्ठत्यदिना इत्येवप्रकारमन्यदपि सावय वर्जयेद् मुनिः । यद्वा सुपु कृतं यदने-नाऽरातेः प्रतिकृत, सुपकं पूर्ववत्, सुच्छिन्नोऽयं न्यमोषट्टमादिः, सुहृतं कर्दयस्य धनं चौरादिभिः, सुमृतोऽयं प्रत्यनीक-धिग्वर्णादिः, सुनिष्ठितोऽयं प्रासादादिः, सुलट्ठोऽयं करिपुरगादिरिति सामान्येनैव सावय चो वर्जयेद् मुनिः । निरवयं तु सुकृतमनेन धर्मध्यानादि, सुपकमस्य वचनविज्ञानादि, सुच्छिन्नं जेहनिगडादि, सुहृतोऽयमुत्पत्राजयितुकामेभ्यो निजकेभ्यः प्रेक्षकः, सुमृतमस्य पण्डितमरणेन, सुनिष्ठितोऽयं साध्याचारे, सुलट्ठोऽयं दारको व्रतग्रहणस्वेत्यादिरूपं । कारणतो वा प्रयत्नपकमित्यादि वदेदपीति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ सप्रति विनीतेतरयोरुपदेशवाने गुरोरेद् भवति तद् दर्शयितुमाह—

रमए पंडिए सासं, हयं भइं व वाहए । वालं सम्मइ सासंतो, गलिअस्सं व वाहए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—रमते-अभिरतिमान् भवति पण्डितान्-विनीतविनेयान् शासन्-आज्ञापयन् प्रमादस्फलिते शिक्षयन् वा गुरुरिति शेषः । हयमिव-अश्वमिव भद्र-कल्याणावह वाहकः-अश्वदमः । वालमज्ञं श्रान्यति-खिद्यते शासन्, स हि सकृदुक्त एव कृतेषु न प्रवर्तते, ततश्चेद् कुरु इदञ्च मा इति पुनः पुनस्तच्छासनेन खिद्यते । गत्यश्वमिव वाहक इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ गुरुशिक्षणे वालस्याऽभिसन्धिमाह—

खड्गया मे चवेडा मे, अक्रोसा य वहा य मे । कल्लाणमणुसासंतो, पावदिट्ठि त्ति मन्नइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘खड्गकाः’ टक्काः ‘मे’ मम ‘चपेडाः’ करतलवाता मे ‘अक्रोशाश्च’ निपुरभाषणानि मे ‘वधाश्च’ दण्डादि-
घाता मे अनुशासनमिति प्रक्रमः । कल्याणं “अणुसासंतु” त्ति अनुशास्यमानः ‘पापदृष्टिः’ प्रक्रमात् कुशिष्यः ‘इति’ एवं
मन्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ विनीताभिसन्धिमाह—

पुत्तो मे भाय नाइ त्ति, साहू कल्लाण मन्नइ । पावदिट्ठी उ अप्पाणं, सासं दासं च मन्नइ ॥ ३९ ॥

व्याख्या—इवार्थस्य गम्यमानत्वात् सुव्यत्ययाच्च पुत्रमिव भ्रातरमिव ज्ञातिमिव “मे” त्ति मां अयमाचार्योऽनु-
शास्तीति गम्यते, ‘इति’ एवं ‘साधुः’ शिष्यः कल्याणं मन्यते । स हि विवेचयति शिष्यः—सौदादादिप मां शास्ति,
दुर्विनीतत्वे हि मम किमस्य परिहीयते ? ममैव त्वर्थभ्रंश इति । बालस्त्वेवं किं न मन्यते ? इत्याह—‘पापदृष्टिस्तु’
कुशिष्यः पुनः आत्मानं “सास” त्ति प्राकृतत्वाच्छास्यमानं दासमिव मन्यते, यथैष दासवद् मामाज्ञापयतीति सूत्रार्थः
॥ ३९ ॥ विनयसर्वस्वमुपदेष्टुमाह—

न कोवए आयरियं, अप्पाणं पि ण कोवए । बुद्धोपघाई ण सिया, ण सिया तोत्तगवेसँए ॥ ४० ॥

व्याख्या—‘कोपयेत्’ कोपोपेतं कुर्याद् आचार्यम् उपलक्षणत्वादपरमपि विनयार्हम् आत्मानमपि गुरुभिरतिपरु-
षभाषणादिनाऽनुशिष्यमाणं न कोपयेत् । यतः—मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं, ध्यानं करोतु विदधातु बहि-
निवासम् । ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं, रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ १ ॥ कथञ्चित् सकोपतायामपि
‘बुद्धोपघाती’ ‘आचार्योपघातकृत्’ ‘न स्याद्’ न भवेत्, तथा न स्यात् तुद्यते—व्यध्यतेऽनेनेति तोत्रं—द्रव्यतः प्राजनको
भावतस्तु दोषाविर्भावकं वचनमेव तद्वेपकः—किमहममीषां जात्यादिदूषणं वच्मीति मार्गकः प्रक्रमाद् गुरुणाम् ॥

यदुक्तं “बुद्धोपघाती न स्यात्” तत्रोदाहरणम्—केइ आयाराइअट्ठविहगणिसंपइसंपउत्ता जुगप्पहाणा बहुसुया पगईए
उवसंता आयरिया अनिययविहारेण विहरिउकामा वि परिहीणजंघावला एगम्मि सन्निवेसे बुद्धावासेण ठिया ।
तत्थ सावगा ‘इमेहिं भगवतेहिं सपइ तित्थं सणाहं’ त्ति चित्तिऊण ते वयोवत्थासमुच्चिहिं निद्धमहुराऽऽहारेहिं ओस-
हवत्थाईहिं य पइदिणं सव्वायरेण पडियरंति । तेसिं सीसा गुरुकम्मयाए अजोगयाए सुगुरुसजोगस्स मंदयाए गुणाणु-
रागस्स “तिण्ह दुप्पडियारं, तंजहा—अम्मापिउस्स भट्टिस्स धम्मायरियस्स ।” इमं आगमवयणमपरिभाविता धितंति—
‘केच्चिरं कालं एस अजंगमो अन्हेहिं चारपक्खित्तेहिं व परिपालियव्वो ? ता केणइ उवाएण अणसणं गेण्हावेमो इमं’ त्ति
सावयगिहेहिंतो न किंचि पाउगमोसहाइ वा गेण्हंति । निव्वंघेण सावएहिं गिण्हाविज्जंता भणंति—संलेहणं अम्हं
आयरिया कुणंति, अओ अंतपंतमाहारं भुंजंति तवं च कुणंति । आयरियाणं पुरओ भणंति—किं करेमो अम्हे ?
जइ एरिसाण वि तुम्हं आगमधराणं चिरावत्थाणेणं निव्विन्ना निव्वियेयत्तणओ मंदधम्मा न दित्ति किंचि सोहणं । सावया
साविया वि ‘सूरिणो संलेहणं कुणति’ त्ति सोऊणं मनुभरनिग्भरमाणसा सूरिसयासमुवगम्म सविसाया सगगयक्खरं
भणंति—भयवं । सयलभुवणभाववभासमाणेहिं तिहुयणचित्तामणीहिं चिर परमपयमुवगएहिं तिथयरेहिं तुम्हेहिं चेव
चिट्ठेहिं सणाहं भुवणमानाह, तो किमयंडे चेव तुम्हे संलेहणं काउमाढत्ता ? । न य ‘इमेसिं अम्हे निव्वेयहेउ’ त्ति
सुविणे वि चित्तियव्व, जओ सिरट्ठिया वि तुम्हे न भारकरा अम्हं, एएसिं वा साहूणं । इमं च सोऊण इंगियवियाणएहिं
अवगयं सूरिहिं—‘मम सिस्सजणविलसियमेयं, ता किं इमिणा एएसिं अप्पीइहेउणा निव्वेयनिव्वंधणेण पाणधारणेण ?
न सल्लु धम्मत्थिणा कस्सइ अप्पत्तियमुप्पायणीयं भयवंतमहावीरोदाहरणमवगच्छंतेणं ।’ इह चित्तिऊण अदसिय-
वियारमेव भणियं—‘किच्चिर अजंगमेहिं अन्हेहिं तुम्हे साहुणो य उवरोहणीया ? ता वर उत्तमपुरिसाणुचरियं उत्तमद्वमेव
पडिवज्जामो’ त्ति महुरवयणेहिं तेसिं सठविय भत्तं पच्चक्खायं । सावएहिं महंता अधिई कइ त्ति ॥ इत्येवं बुद्धोपघाती न
स्यादिति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥ एवं तावत् ‘आचार्यं न कोपयेत्’ इत्युक्तम् । कथञ्चित् कुपिताय यत् कृत्यं तदाह—

आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएण पसादए । विज्झविज्जा पंजलिउडो, वदेज्जा ण पुणो त्ति य ॥ ४१ ॥

व्याख्या—‘आचार्यम्’ गुरुं ‘कुपितं’ सकोपं अननुशासनादिभिः—‘पुरिसज्जाए वि तहा विणीयविणयम्मि नत्थि अभि-
ओगो । सेसम्मि उ अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ॥ १ ॥” इत्यागमात् कृतवहिःकोपं वाऽदृष्टिदानादिना ‘ज्ञात्वा’
अवगम्य “पत्तिएणं” त्ति प्रीत्या सान्नेय प्रियवचोभाषणादिना न भेददण्डाद्युपदर्शनेन ‘प्रसादयेत्’ प्रसादं ग्राहयेत् ।
एतदेवाह—‘विध्यापयेत्’ कथञ्चिदुदीरितकोपाऽनलमप्युपशमयेत् ‘प्राञ्जलिपुटः’ कृतकरकुञ्जलः । इत्थं कायिकं मानसं
च विध्यापनोपायमभिधाय वाचिकं वक्तुमाह—‘वदेव’ श्रूयाच्च, चशब्दो भिन्नक्रमः, न पुनरिति । कथञ्चित् कृतकोपमपि
विध्यापयेत् वदेव, यथा—भगवन् ! प्रसादाचरितमिदं मम क्षमितव्यम्, न पुनरित्थमाचरिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥
सम्प्रति यथा निरपराधतया आचार्यकोप एव न स्यात् तथाऽह—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहाऽऽयरियं सया । तमायरंतो ववहारं, गरहं नाऽभिगच्छइ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सुव्यत्ययाच्च धर्मेण—क्षान्त्यादिना अर्जितः—उपार्जितः, न हि क्षान्त्यादिधर्म-
विरहित इमं प्राप्नोति । ‘चः’ पूरणे, यः ‘व्यवहारः’ प्रत्युपेक्षणादिर्यतिकर्तव्यतारूपः ‘बुद्धैः’ अवगततत्त्वैः ‘आचरितः’

सेवितः 'सदा' सर्वकालं तमाचरन् 'व्यवहार' विशेषेणापहारकारिणम्, अर्थापत्या पापकर्मणः 'गर्हा' अपिनीतोऽय-
मित्येवविधां निन्दा 'नाभिगच्छति' न प्राप्नोति यतिरिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ किं वदुना ?—

मणोगतं वक्ष्यगतं, जाणिताऽऽयस्य उ । तं परिगिज्झ वायाए, कम्मुणा उववायए ॥ ४३ ॥

व्याख्या—मनसि—चित्ते गत—स्थित मनोगतम् तथा वाक्यगतं कृत्यमिति शेषः 'ज्ञात्वा' बुद्ध्या 'आचार्यस्य' गुरोः,
तुशब्दः कायगतकृत्यपरिग्रहार्थः, त मनोगतादि 'परिगृह्य' अङ्गीकृत्य 'वाचा' वचसा इदमित्थं करोमीत्यादि, केन ? 'कर्मणा'
क्रियया तन्निर्वर्तनात्मिकया 'उपपादयेत्' विदधीतेति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ स चैवं विनीतविनयतया यादृक् स्यात् तदाऽऽह—

चित्ते अचोदए निचं, खिप्पं हवइ सुचोदए । जहोवइहं सुकयं, किचाइं कुवई सया ॥ ४४ ॥

व्याख्या—'चित्ते' विनीतविनयतयैव सकलगुणाश्रयतया प्रतीतः, "अचोदइ" चि यथा हि चलवद्विनीतधुर्यः प्रतो-
वोत्क्षेपमपि न सहेत कुतोऽयःपतनम् ? एवमयमनुक्त एव प्रतिप्रस्तावं गुरुकृत्येषु प्रवर्तते अतः 'अचोदितः' अप्रेरितः 'नित्यं'
सदा न कदाचिदेव । स्वयं प्रवर्तमानोऽपि प्रेरितोऽनुश्रयवानपि स्यादिति कदाशङ्कापनोदयाऽऽह—'क्षिप्पं' शीघ्रं भवति
सति 'सुचोदके' शोभने प्रेरिततरि गुणविति गम्यते, 'यथोपदिष्टं' उपदिष्टानतिक्रमेण 'सुकृतं' सुपुष्टं यथा भवति
एवं कृत्यानि 'करोति' निर्वर्तयति 'सदा' सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ सम्प्रत्युपनहर्तुमाह—

नचा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायइ । भवइ किचाणं सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अनन्तरोक्षमखिलमध्ययनार्थमवगम्य 'नमति' तत्तत्कृत्यकरण प्रति प्रह्वीभवति 'मेहावी' मर्यादा-
वर्ती । तदुण वक्तुमाह—लोके 'कीर्तिः' 'सुलब्धमस्य जन्म, निर्लोणीरूपो भवोदधिरनेन' इत्यादिका 'से' तस्य 'जायते'
प्रादुर्भवति । तथा स एव भवति 'कृत्यानां' उचितातुष्टानानां कलुपान्तःकरणवृत्तिभिरविनीतविनयैरतिदूरमुत्सादितानां
'शरण' आश्रयः, 'भूतानां' प्राणिना 'जगती' पृथ्वी ययेति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ ननु विनयः पूज्यप्रमादनफलः, ततोऽपि
च किमवाप्यते ? इत्याह—

पुज्जा जस्स पसीयंति, संबुद्धा पुषसंयुया । पसन्ना लाभइस्संति, विउलं अट्ठियं सुयं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'पूज्याः' आचार्यादयः 'यस्य' शिक्षकस्य 'प्रसीदन्ति' सन्तुष्यन्ति 'संबुद्धाः' सम्यगवगततत्त्वाः, पूर्व—वाच-
नादिकालादारतो न तु वाचनादिकाल एव, तत्कालविनयस्य कृतप्रतिक्रियारूपत्वेन तथाविधप्रमादाजनकत्वात्, सस्तुताः—
विनयविषयत्वेन परिचिताः सम्यक् स्तुता वा सद्भूतगुणोत्कीर्तनादिभिः पूर्वस्तुताः, 'प्रसन्नाः' सप्रसादाः 'लाभयिष्यन्ति'
प्रापयिष्यन्ति, 'विपुल' विस्तीर्ण 'अर्थः—मोक्षः स एव प्रयोजनमस्येत्यर्थिकं 'धृत' अद्वोपाद्वादिभेदमागमम्, जनेन पूज्य-
प्रसादस्यानन्तरफलं धृतमुक्तं, व्यवहितफलं तु मुक्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ सन्प्रति धृतायास्तौ तस्यैहिकं फलमाह—

स पुज्जसत्थे सुविणीयसंसए, मणोरुई चिट्ठइ कम्मसंपया ।

तवोसमाचारिसमाहिसंबुडे, महज्जुई पंचवयाई पालिया ॥ ४७ ॥

व्याख्या—'स' इति शिष्यः प्रसादितगुरोरधिगतधृतः 'पूज्यशास्त्रः' श्लाघ्यशास्त्रः विनीतस्य हि शास्त्रं विशेषेण सर्वत्र
पूज्यते । सुपु—अतिशयेन विनीतः—अपनीतः प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थनमर्पणेन सशयः—सूक्ष्मपदार्थविषयः
सदेहो यस्य स सुविनीतसशयः, मनसः—चेतसः प्रसात्वाद् गुरुसम्यग्विनो रुचिः—अभिलाषोऽसिन्निति मनोरुचिः 'तिष्ठति'
आस्ते, विनयाधिगतशास्त्रो हि न कथञ्चिद् गुरुणामप्रीतिहेतुर्भवति । कया हेतुभूतया मनोरुचिः ? कर्म—क्रिया दशविध-
चक्रालसामाचारीप्रभृतियतिकर्तव्यता तस्याः सपत् सपन्नता कर्मसपत् तथा । तपसः—अनशनादेः सामाचारी—समा-
चरण समाधिः—चेतसः स्वास्थ्य ताभ्यां सवृतः—निरुद्धाश्रयः तपःसामाचारीसमाधिसंवृतः । महती शुतिः—तपस्वेजो
यस्य स तथा भवतीति गम्यते । किं कृत्वा ? 'पंचव्रतानि' प्राणातिपातविरमणादीनि 'पालयित्वा' निरतिचारं सस्पृश्येति
सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥ पुनरस्यैवैहिकमासुम्भिकं च फलं विशेषेणाह—

स देवगंधमणुस्सपूइए, चइत्तु देहं मलपंकपुषयं ।

सिद्धे वा हवइ सासए, देवे वाऽप्परए महिहिए त्ति वेमि ॥ ४८ ॥

व्याख्या—'सः' तादृग्विनीतविनयः देवैः—वैमानिकयोतिष्कैः गन्धर्वैश्च—गन्धर्वनिकायोपलक्षितैर्व्यन्तरभवनपतिभिः
मनुष्यैः—महाराजादिभिः पूजितः—अर्चितो देवगन्धर्वमनुष्यपूजितः, 'त्यक्त्वा' अपहाय 'देह' शरीर "मलपंकपुषयं" त्ति
मलपङ्क्तौ—रक्तशुके तत्पूर्वक—तत्प्रथमकारणम्, सिद्धो वा भवति 'शाश्वतः' सर्वकालावस्थायी, न तु परपरिकल्पिततीर्थनि-
कारतः पुनरिहागमयान् । सावशेषकर्मवांस्तु देवो वा भवति, 'अत्परजाः' प्रतनुवध्यमानकर्मा, महती—विशुद्धादिरूपा
वृणाप्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपा वा ऋद्धिरस्य महर्द्धिकः । उक्तञ्च—“छर्दमत्यसजयाणं, उववाडफोसओ उ सव्वहे ।
सोहम्मम्मि जहन्नो अविराहियसजयाणं तु ॥ १ ॥” इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमि गणधरायुपदेशेन न तु स्वोत्प्रेक्षयेति ॥ ४८ ॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनम् ॥

अथ द्वितीयं परीपहाध्ययनम् ।

व्याख्यातं विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनम्, इदानीं द्वितीयमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने विनयः सप्रपञ्च उक्तः, स च किं स्वस्यावस्थैरेव समाचरितव्यः ? उत परीपहमहासैन्यव्याकुलितमनोभिरपि ? उभयावस्थैरपीति ब्रूमः । अथ क एते परीपहाः ? इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य परीपहाऽध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते । तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोचा नचा जिचा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो नो विहण्णेज्जा ॥

व्याख्या—‘श्रुतेम्’ आकर्णितं ‘मे’ मया, ‘आयुष्मन्’ इति शिष्यामन्नम्, इदञ्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—‘तेने’ति त्रिजगत्प्रतीतेन ‘भगवता’ अष्टमहाप्रातिहार्यरूपसमग्रैश्वर्यादियुक्तेन ‘एवं’ अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण ‘आख्यातं’ सकलजन्तुभाषाभिर्व्याख्या कथितम् । उक्तञ्च—देवा दैवीं नरा नारीं, शवराश्चापि शायरीम् । तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्रीं, मेनिरे भगवद्विरम् ॥ १ ॥ किमाख्यातम् ? अत आह—‘इहैव’ प्रवचने सल्लशब्दस्यावधारणार्थत्वाद् द्वाविंशतिः परीपहाः सन्तीति गम्यते । यदि वा “आवसंतेणं” ति मयेत्यस्य विशेषणम्, ततः ‘आवसता’ आगमोक्तमर्यादया वसता

गुरुकुलवास इति गम्यते, अनेन गुरुकुलवास एव सर्वथा वस्तव्यमित्याह । उक्तञ्च—“नौणस्स होइ भागी, थिरयरओ दमणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ २ ॥” यदुक्तं ‘भगवताऽऽख्यातं द्वाविंशतिः परीपहाः सन्ति’ इति तत्र किं भगवताऽन्यतः पुरुषविशेषात् स्वतो वा अवगताः ? इत्याह—‘श्रमणेन’ तपस्विना ‘भगवता’ महावीरेण वर्द्धमानस्वामिना ‘काश्यपेन’ काश्यपगोत्रेण “पवेइय” ति सूत्रत्वात् प्रकर्षेणोत्पन्नकेवलज्ञानतया स्वयं साक्षात्कारित्वलक्षणेन ज्ञाताः । ते च कीदृशाः ? इत्याह—यान् परीपहान् ‘भिक्खू’ साधुः ‘श्रुत्वा’ आकर्ण्य गुर्वन्तिक इति गम्यते, ‘ज्ञात्वा’ यथावदवबुध्य ‘जित्वा’ पुनः पुनरभ्यासेन परिचितान् विधाय ‘अभिभूय’ सर्वथा तत्सामर्थ्यमुपहृत्य ‘भिक्षाचर्यायां’ भिक्षाटने ‘परिग्रजन्’ समन्ताद् विचरन् ‘शृष्टः’ आश्रितः प्रकृमात् परीपहैरेव, ‘नो’ नैव ‘विनिहन्वेत्’ सयमशरीरोपघातेन विनाशं प्राप्नुयात्, उदीर्यन्ते हि भिक्षाटने प्रायः परीपहा इति तद्वहणम् । उक्तञ्च—“भिक्खायरियाए वावीसं परीसहा उदीरिज्जंति” इति । उक्त उद्देशः, पृच्छामाह—

कयरे ते खलु यावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।

जे भिक्खू सोचा णचा जिचा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो णो विहण्णेज्जा ? ॥

व्याख्या—‘कतरे’ किनामानः ‘ते’ अनन्तरसूत्रोद्दिष्टाः, ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे, शेषं प्राग्वदिति । निर्देशमाह—

इमे खलु ते यावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।

जे भिक्खू सोचा णचा जिचा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो णो विहण्णेज्जा ॥

१ “ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चादित्रे च । धन्या यावत्कथं, गुरुकुलवास न मुञ्चन्ति ॥ २ ॥”

व्याख्या—‘इमे’ अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वाद् हृदि परिवर्तमानतया प्रत्यक्षाः ‘ते’ इति ये त्वया पृष्टाः, शेषं प्राग्वत् ।

तंजहा—दिगिंछापरीसहे १ पिवासापरीसहे २ सीअपरीसहे ३ उसिणपरीसहे ४ दंसमसयपरीसहे ५ अचेलपरीसहे ६ अरइपरीसहे ७ इत्थीपरीसहे ८ चरिआपरीसहे ९ णिसीहिआपरीसहे १० सिज्जापरीसहे ११ अक्कोसपरीसहे १२ वहपरीसहे १३ जायणापरीसहे १४ अलाभपरीसहे १५ रोगपरीसहे १६ तणकासपरीसहे १७ जल्लपरीसहे १८ सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९ पण्णापरीसहे २० अण्णाणपरीसहे २१ दंसणपरीसहे २२ ॥

व्याख्या—‘तथथा’ इत्युपन्यासार्थः । दिगिंछा—देशीपरिभाषया बुभुक्षा, सैवात्यन्तव्याकुलताहेतुरप्यसंयमनीरुतया आहारपाकप्राप्तुकानेपणीयमुक्तिवाञ्छाविनिवर्त्तनेन परि—समन्तात् सक्षत इति परीपहो दिगिंछापरीपहः । पिवासा—वृष्णा सैव परीपहः पिवासापरीपहः, एषमन्यत्राऽपि । नवरं शीतं—शीतस्पर्श, उष्णं—निदाघादितापमकं, दंशमशकाः—प्रतीताः यूकाशुपलक्षणं चैते, अचेलं—बेलाभावो जितकस्त्रिकादीनाम् अन्येषां तु मित्रम् अल्पमूल्यश्च चेलमप्यचेलम्, रंतिः—सयमविषया धृतिः तद्विपरीता त्वरतिः, श्री—रामा सैव तद्वतरागहेतुगतिविभ्रमेक्षिताकारविलोकनेऽपि तदमिलापनिवर्त्तनेन परीपहनाणत्वात् परीपहः स्त्रीपरीपहः, धेर्या—प्रामाण्यमविहरणात्मिका, नैपेधिंकी—श्मशानादिका स्वाध्यायभूमिः, शैय्या—उपाश्रयः, अक्कोशः—सत्यभाषणात्मकः, वेधः—ताडनं, चोचना—प्रार्थना, अलोभः—अभिलषितविषयाऽप्राप्तिः, रोमं—कष्टादिरूपः, तूणस्पर्शः—दर्भादिस्पर्शः, जल्लः—मलः, संत्कारः—वस्त्रादिभिः पूजनं पुरस्कारः—अभ्युत्थानाऽऽसनादिसपादनम्, प्रेक्षा—स्वयंविमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, ज्ञानं—मत्यादि तदभावान्तु

अंज्ञानं, दर्शनं—सम्यग्दर्शनं तदेव क्रियादिवादिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सम्यक् परिपह्यमाण परीपहो दर्शनपरीपहः ॥ इत्थं नामतः परीपहानभिधाय तानेव स्वरूपतोऽभिधित्सुः सम्यग्धार्थत्वमाह—

परीसङ्गणं पविभक्ती, कासवेणं पवेद्या । तं भे उदाहरिस्सामि, आणुपुर्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘परीपहणाम्’ अनन्तरोक्तानां ‘प्रविभक्तिः’ पृथक्स्वरूपतारूपः प्रविभागः ‘काश्यपेन’ महावीरेण ‘प्रवेदिता’ प्ररूपिता, तां ‘भे’ भवतां ‘उदाहरिष्यामि’ प्रतिपादयिष्यामि ‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण शृणुत ‘भे’ मम प्रक्रमादुदाहरत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाशेषपरीपहणं क्षुत्परीपह एव दुःसहः, उक्तञ्च—“पंधसमा नत्थि जरा, दारिद्रसमो य परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भय, सुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥” इति आदितस्समाह—

दिग्गिच्छापरिगए देहे, तवस्सी भिक्खू थामवं । ण छिंदे ण छिंदावए, न पए न पयावए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘दिग्गिच्छापरिगते’ क्षुधान्यासे ‘देहे’ शरीरे सति ‘तपस्वी’ विकृष्टाष्टमादितपोऽनुष्ठानवान् ‘भिक्खुः’ यतिः ‘स्यामवान्’ सयमे बलवान् न छिन्द्यात् स्वयं, न छेदेयदन्यैः फलादिकमिति शेषः; तथा न पचेत्, न चाऽन्यैः पाचयेत्, उपलक्षणत्वाच्च नान्यं छिन्दन्तं पचन्त वाऽनुमन्येत, तत एव न स्वयं क्रीणीयाद् नाऽपि क्राययेदन्यैः न प्यापं क्रीणन्तमनुमन्येत, क्षुत्पीडितोऽपि न नवकोटिशुद्धिवाचां विधत्त इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किञ्च—

कालीपद्मंगसंकासे, किसे धमणिसंतए । मायन्ने असणपाणस्स, अदीणमणसो चरे ॥ ३ ॥

१ पथ. समा नात्थि जरा, दारिद्र्यसमश्च परिभवो नात्थि । मरणसम नात्थि भय, क्षुधासमा वेदना नात्थि ॥ १ ॥

व्याख्या—“कालीपद्मंगसंकासे” त्ति प्राकृतत्वात् ‘कालीपद्मसंकाशाङ्गः’ तपःकर्षिततया काकजद्वापर्वसदृशाहु-जद्वाङ्गः, अत एव ‘कृशः’ कृशतनुः, ‘धमनीसन्ततः’ शिराव्याप्तः, एवविधायस्योऽपि ‘मात्रशः’ परिमाणवेदी नातिलौल्यावधिकोपभोगी, क्व ? इति आह—अशनम्—ओदनादि पानं—सौवीरादि तयोः समाहारेऽशनपानं तस्य ‘अदीनमनाः’ जनाकुलचित्तः ‘चरेत्’ सयममार्गे यायात् । इदमुक्तं भवति—अतिवाधितोऽपि क्षुधा नवकोटीशुद्ध-मप्याहारमवाप्य न लौत्यतोऽतिमात्रोपभोजी तदप्राप्तौ वा न दैन्यवानित्येव क्षुत्परीपहः सोढो भयतीति सूत्रार्थः ॥३॥

उदाहरणमत्र—तेणं कालेणं तेणं समएणं उज्जेणीए नयरीए हत्थिमित्तो नाम गाहावई । तस्सऽश्वंतवहद्वा भज्जा अयडे चेव कालं गया । तओ सो ‘अहो ! असारया संसारस्स, अणिक्कया जीवलोयस्स, खणभंगुरत्तणं पियस्स-जोगस्स, धम्मो चेवेत्थ सरणं’ ति वेरगमुवगओ हत्थिभूइनामेण दारणेण सह पघइओ । ते च अन्नया कयाड उज्जेणीओ साहूहिं समं भोगकडं नयरं पत्थिया । अलविमज्जे च वण्तो सो रंतो पायतले विद्धो रचक्काए, वेयणाए न सक्केइ पयं पि गतु, भणिया य तेण साहुणो—वघइ तुच्चे, नित्थरइ कंताए, अहयं नहादुक्खेण अभिभूओ न तरामि गंतुं, पयस्सामि एत्थेव भत्तं । साहूहिं भणियं—वहिस्सामो वारएण तुमं अन्हे, मा करेसु विसाय ति, गिलाणवेयावधमेवेत्थ पवयणे सारं, “जो गिलाणं जाणइ सो नं दंसणेणं पडिवज्जइ” त्ति भगवंतवय-णाओ । तेण भणियं—‘एवमेयं, तहावि कालपत्तो चेव अहं, ता मा तुच्चे निरत्थयं मम बहणेण परिकिलिस्सइ, मा मणसतावमुच्चइइ’ त्ति भणिज्जण तामिज्जण य साहुणो कयमणसणं । लग्गिज्जण निच्चणेण न जुंत्तमेत्थ बहुसाव-याइउवइवपउरे अरन्ने चिरमवत्थाण ति पेसिया सव्वे साहुणो । ठिओ अप्पणा एगाए गिरिकंद्राए । पट्ठिया साहुणो । खुदुओ रंतयमोहेण निच्छइ गंतु । सो तेहिं वला नीओ । जाहे दूर गओ ताहे वीसंभेज्जण साहुणो सव्वे पच्चोनियत्तो आगओ रंतयसगासं । रंतगेण भणियं—हा ! न सोहणं कयं जं तुममेत्थमागओ, मरिहिसि तुमं पि हुहा-इपरवसो । खुदुगेण भणियं—जं होइ तं होइ, मए तुह सयासे चिट्ठियव्वं । सो वि थेरो तदिवस चेव वेयणट्ठो पंचन-मोफारपरो समाहीए कालगओ । खुदुओ न चेव जाणइ कालगयं । सो देवलोए उववन्नो । पच्छा तेण ओही पउत्ता—कि मया दत्तं वा चिन्नं वा तयाइ ? जाय सरीरं पेच्छइ खुदुयं च । सो खुदुगस्स अणुक्काए तं पेव सरीरमणुपविसित्ता सुकृणेण सह उहवेइ, भणियं च—पुत्त ! वय भिक्खाए । सो भणइ—कहिं ? । तेण भणइ—एएतु धयनगोहाइपायवेसु तन्निवासिणो जणा तव भिक्खं दाहिंति । ‘तह’ त्ति भणिउं सो गओ धम्मलभेइ वक्कइदेहेसु । तओ सारंफारो हत्थो निगगच्छिउं भिक्खं देइ । एयं दियसे दियसे भिक्खं गिण्हंतो अच्छिओ, जाय ते साहुगो तम्मि देसे दुड्ढिमक्खे जाए पुणो वि उज्जेणिवेसमागच्छंता तेणेय मग्गेण आगया वीए सव्वच्छरे, जाय ते तं खुदुग पेच्छंति । पुच्छिओ घत्तं भणइ, रंतो वि अच्छइ । कहिओ च भिक्खालाभो, गया साहुणो, जाय सुक्कं सरीरं पेच्छंति, नायं—देवेण होइज्जण अणुक्का कयलिया होहि त्ति—रंतणेण अहियासिओ परीसङ्गे न खुदुगेण । अहया खुदुगेण वि अहियासिओ, जओ न तस्स एयं भायो—जहा हं न लहिस्सामि भिक्ख, तओ फलाइं गिण्हस्सं । पच्छा सो साहूहिं खुदुओ नीओ । यथा च साध्यामयं परीपहः सोढत्था साम्प्रतं मुनिभिरपि सोढ्य इति तात्पर्यार्थः । उक्तः क्षुत्परीपहः ॥ एनं च विपद्मानस न्यूनशक्तितया पण्णीयाऽऽप्तार्थं पर्थदत्तः भमादेः पिपासा स्वात् सा च सम्यक् सोढयेति तत्परीपहमाह—

तओ पुट्ठो पिपासाए, दोयुंछी लज्जासंजए । सीओवणं न सेवेज्जा, विचउस्सेसणं चरे ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘ततः’ क्षुत्परीपहात् ‘पुट्ठः’ अभिहृतः पिपासया ‘जुगुप्सी’ सामर्थ्यापनाचारस्य जुगुप्सकः लज्जायां-सयने सम्यग् यतते लज्जासंयतः ‘शीतोदकं’ स्वरूपस्यजलं ‘न सेवेत’ न पानादिना भजेत, किन्तु “विचउस्स” त्ति विहृतस्य

वह्मपादिना विकारं प्रापितस्य 'एषणाम्' एषणासमिति 'चरेत्' पुनः पुनः सेवेत । किमुक्तं भवति ?—एकवारमेपणाया अशुद्धाद्यपि न पिपासातिरेकतोऽनेपणीयं गृहंस्तामुद्द्वयेदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ किञ्च—

छिन्नावाएसु पंथेसु, आउरे सुपिवासि । परिसुक्कमुह्दीणे, तं तितिक्वे परीसहं ॥ ५ ॥

व्याख्या—'छिन्नावातेषु' अपगतजनसञ्चारेषु 'पथेषु' मार्गेषु गच्छन्निति गम्यते, 'आतुरः' अत्यन्ताकुलतनुः, किमिति ? यतः सुष्ठु—अतिशयेन पिपासितः—रूपितः सुपिपासितः, परिशुष्कमुखः—विगतनिष्टीवनतयाऽनार्द्रवदनः स चासावदीनश्च परिशुष्कमुखादीनः, 'तं' वृद्धपरीपहं 'तितिक्षेत' सहेत । अयमर्थः—विविक्तदेशस्थोऽप्यत्यन्तपिपासातोऽस्वास्थ्य-सुपगतोऽपि च नोक्तविमिहमुद्द्वयेत् ततः पिपासापरीपहोऽध्यासितो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

दृष्टान्तमाह—उज्जेणी नयरी, तत्थ धणमित्तो नाम वाणियओ, तस्स पुत्तो धणसम्मो नाम । सो धणमित्तो पुत्तेण सह पव्हओ । अन्नया य ते साहू विहरंता मज्झण्हसमए एल्लगच्छपुरपहे पट्टिया । सो वि खुड्डओ तिसाए अभिभूओ सणियं सणियमेह । सो वि से खंतओ सिणेहाणुराणेण पच्छओ एह । साहुणो वि पुरओ वसंति । अन्तरा य नई समावडिया । खतएण भणिय—एहि पुत्त !, पियसु पाणियं, नित्थरेसु आवडं, पच्छा आलोएजासि । सो न इच्छइ । खंतो नई उत्तिन्नो, चित्तेइ य—'ओसरामि मणागं जावेस खुड्डओ पाणियं पियइ, मा ममाऽऽसकाए न पाहि' त्ति एगते पडिच्छइ, जाव खुड्डो पत्तो नइ । दढवयाए सत्तसारयाए ण पीयं । अन्ने भणति—'अईव वाहिओ हं तं पिवामि पाणियं, पच्छा गुरुमूले पायच्छित्तं पडिवज्जिस्सामि' त्ति उक्खित्तो जलंजली । अहं से विंता जाया—कहमेए हलाहलए जीवे पिवामि ? । जओ—एकम्मि उदगविंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता । ते पारेवयमेत्ता,

१ एकस्मिन्नुदकविन्दौ, ये जीवा जिनवरं प्रज्ञा । ते पारापतमात्रा, जम्बूद्वीपे न मायेयु ॥ १ ॥

जंबुद्वीपे ण माएजा ॥ १ ॥ जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छिओ तेऊ । तेऊ वाउसहगओ, तसा य पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥ ता हंतूण परप्पाणे, अप्पाण जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥ अइत्तंविग्गेण न पीयं, उत्तिन्नो नइ, आसाए छिन्नाए नमोक्कारं ज्ञायंतो सुहपरिणामो कालगओ देवेसु उववन्नो । ओही पउत्तो जाव खुड्डगसरीर पासइ, तहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ । खंतो वि 'एइ' त्ति पत्थिओ । पच्छा देवेण अणुक्काए साहुण गोकुलाणि विउड्डियाणि । साहू वि तासु वड्डगासु तक्काईणि गिण्हंति । एव वड्डयापरंपरणेण जणवयं पत्ता । पच्छिमाए वड्डयाए देवेण विट्ठिया पैम्हुसाविया जाणावणनिमित्त । एगो य साहू नियत्तो तयवत्तं पेच्छइ विट्ठियं, नत्थि वड्डया । आगतूणं साहियं तेण । पच्छा नायं तेहिं 'सादिधं' ति, णत्थंतरे देवेण साहू वड्डिया, खंतो न वंदिओ । तेहिं पुच्छिओ—किमेयं न वदसि ? । तथो सव्वं परिकहेइ नियवड्डयर, भणइ य—अहं एएण परिचत्तो, वयलोवेण दोगईए भायण कओ आसि 'तुममेयं पाणियं पियाहि' त्ति जंपंतेण । जइ तं पाणियं पियतो तो ससार भमंतो । देवो पडिगओ । एवमहियासियव्वं ॥ उक्तः पिपासापरीपहः । क्षुत्पिपासासहनकदर्थिततनोर्नितरां शीतकाले शीतसमभव इति तत्परीपहमाह—

चरंतं विरयं ल्हं, सीतं फुसइ एगया । नाइवेलं सुणी गच्छे, सोच्चा णं जिणसासणं ॥ ६ ॥

व्याख्या—'चरन्तं' ग्रामानुग्रामं मुक्तिपथे वा ब्रजन्तं 'विरतं' सावधयोगाद् निवृत्तं "ल्हं" ति स्नानस्निग्धभोजनादि-

१ यत्र जलं तत्र वनं, यत्र वनं तत्र निश्चितं तेजः । तेजो वायुसहगतं, व्रताश्च प्रत्यक्षका एव ॥ २ ॥

२ तस्माद्धत्वा परप्पाणान्, आत्मानं य करोति सप्पाणम् । अत्पानां दिवसानां, कृते नाशयति स्वात्मानम् ॥ ३ ॥

३ विस्मरिता । ४ देवका अनुग्रह—सान्निध्यम् ।

परिहारेण रुद्धं 'शीतं' हिमं 'रष्ट्रशति' अभिद्रवति 'एकदा' शीतकालादौ । ततः किम् ? 'न' नैव 'अतिवेलं' वेला—स्वाध्यायादिसमयात्मिकामतिक्रम्य 'शीतेनाभिभूतोऽहम्' इति 'मुनिः' साधुः 'गच्छेत्' स्थानान्तरमभिसर्पेत्, श्रुत्वा "णमि"ति वाक्यालङ्कारे 'जिनशासनं' जिनागमं 'अन्यो जीवोऽन्यश्च देहः, तीव्रतराश्च नरकादिषु शीतवेदनाः प्राणि-मिरनुभूतपूर्वाः' इत्यादिकमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यच्च—

न मे निवारणं अत्थि, छवित्ताणं न विज्जइ । अहं तु अग्गिं सेवामि, इइ भिक्खू न चिंतए ॥ ७ ॥

व्याख्या—न 'मे' मम 'निवारणं' शीतवातादेर्निवारकं सौधादि 'अस्ति' विद्यते, "छवित्ताणं" त्वक्त्राणं वस्त्र-कन्धलादि न विद्यते, अतोऽहं 'तुः' पुनरर्थः, तद्भावात्तत्राणस्तत् किमन्यत् करोमि ? इत्यादि सेवे इति भिक्षुः 'न चिन्तयेत्' न ध्यायेत् । चिन्तानिषेधेन सेवनं दूरापास्तमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे चत्तारि वयंसा वाणियगा सहवड्डिया । ते भट्टाहुस्स अतिए धम्मं सुच्चा पव्हइया । ते सुयं बहुय अहिज्जिता दढसत्ता एगल्लविहारपडिमं पडिवन्ना । ते य समावत्तीए विहरंता पुणो वि रायगिहं नयर सपत्ता । हेमंतो य तया वट्टइ । जो य केरिसो ?—वाइत्ति वंतवीण, दरिदिणो जत्थ कंप्पिरसरीरा । सव्वसिलीभूयजला, जायंति सरा वि रयणीसु ॥ १ ॥ जत्थ अइसीयमारुयनिहया सज्जाणो विणस्सति । पुप्फफलदलसमिद्धा, मुक्कति दुमा वि सहस त्ति ॥ २ ॥ ते य भिक्खायरिय काउं तइयाए पोरिसीए पडिनिचत्ता । तेसिं च वेड्डभारगिरिस्तिणं गतव्वं । तत्थेगस्म गिरिगुहादरे

१ वाद्ययन्त्रि दन्तयोगा, दरिद्रिणो यत्र कम्पदरीरा । सर्पशिलीभूतजलग्नि, जायन्ते सरास्यपि रजनीषु ॥ १ ॥

२ यत्राऽतिशीतमारुतनिहता शकुनादिका विनश्यन्ति । पुष्पफलदलसमृद्धा, श्रुष्यन्ति दुमा अपि सहस्रं

चरिमा पोरिसी ओगाढा । सो तत्थेय ठिओ । वीयरस णयरुज्जाणे, तइयरस उज्जाणसमीवे, चउत्थरस नयरुज्जासे चैय, ते तत्थेय ठिया । तेसिं कप्पो एस—जत्थ चरिमा पोरिसी ओगाहइ तत्थेय पडिमाए ठाइयय । तत्थ जो गिरिगुह्मभासे तस्स निरायं सीयं । सो गिरिमारुण वेविरसरीरो वि मंदरो य मणसा निप्पकंपो सम्मं सहंतो रयणीए पढमे चैय जामे फालगओ । उज्जाणत्थो वीए, उज्जाणसमीवत्थो तइए, जो नगरुज्जासे तस्स नगरुण्हाए न तद्दा सीय, तेण स चउत्थे जामे फालगओ । सधे वि देवलोगे उचवन्ना । एयमन्नेहिं वि सम्ममहिआसेययं, जद्दा तेहिं अहिआसियं ॥ इदानीं शीत-विपक्षमुष्णमिति यदि चा शीतकाले शीतं तदनन्तरं ग्रीष्मे उष्णमिति तत्परीपहमाह—

उत्तिणप्परियावेणं, परिदाहेण तज्जिए । विंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ८ ॥

व्याख्या—उष्णम्—उष्णस्पर्शयद् भूरेणुशिलादि तत्परितापेन तथा 'परिदाहेन' बहिःस्वेदमलाभ्यां बहिना या अन्तश्च वृष्णाजनितापस्वरूपेण 'तज्जितः' अत्यन्तपीडितः तथा ग्रीष्मे वायुव्यात् शरदि वा 'परितापेन' रविकिर-णादिजनितेन तज्जित इति योज्यम्, 'सात' सुखं प्रतीति शेषः, 'नो परिदेवेत्' 'हा ! कदा शीतकालः शीतांशुकरकलापा-दयो वा मम सुखोत्पादकाः संपत्स्यन्ते ?' इति न प्रलपेदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ उपदेशान्तरमाह—

उण्हाहित्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्थए । गायं नो परिसिंचिज्जा, ण वीएज्जा य अप्पयं ॥ ९ ॥

व्याख्या—उष्णामिततः 'मेधावी' मर्यादायुक्ती 'ज्ञानं' जलाभिषेकं "नो वि पत्थए" सि 'नो' नैव 'प्राथयेदपि' अमिलयेदपि । किं पुनः कुर्यात् ? अपेः भिन्नकमत्वात् तथा 'गात्रं' देह 'नो परिपिच्छेत्' न सूक्ष्मोदकविन्दुभिरार्द्र-कुर्यात्, न वीजयेद् तालवृन्तादिना, अल्पकमपि किं पुनर्वहु ? स्वार्थे क इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

उदाहरणमाह—तगरा नाम नयरी, तत्थ अरहमिच्चो नामाऽऽयरिओ । तस्स समीवे दत्तो नाम वाणि-यगो भद्दाए भारियाए पुत्तेण य अरहहण्ण सद्धि पद्यइओ । सो तं खुड्गं पुत्तनेहेण न कयाइ भिक्खाए हिंडावेइ । पढमालियाईहिं किमिच्छिण पोसेइ । साहूणं अप्पत्तियं—किमेस एयं पोसिज्जइ ? किं समरयो वि भिक्खं न हिंडइ ? तद्दा वि दक्खिन्नेण न तंति किंचि भणिं । अन्नया खंतो भवियघयावसेण फालगओ । अदिइ पगओ खुड्ओ साहूहिं दो तिन्नि दियसाइ दावं भिक्खरस ओयारिओ । तया य खरो निद्राहो पट्टइ । सो खुकुमालसरीरो उवरिं हिट्ठा य ण्णेण डज्जंतो पस्सेयवण्णामिभूओ घरच्छायाए वीसमंतो दिट्ठो पढ्थयइयाए धण्डुयणियभारियाए । 'डरालु-कुमालसरीरो' सि फावं तीसे सद्धि अज्जोययाओ जाओ । चेठीमुहेण सदायिओ आगओ सो पुत्तिओ सीए—किं मग्गसि ? वेण भणियं—भिक्खं, तो तीए चित्तियं—जं इच्छसि घेसुं जे, पुत्तिं तं ओमिसेण गिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो, फाही फज्जमकजं या ॥ १ ॥ इह परिभारितीए दिन्ना पद्दाणमोयगा पज्जीए । अयलोइओ ससणिज्जाए दिट्ठीए भणिओ य—फीस हुमे दुक्कं ययं गहिंयं ? भणइ—सुहनिमित्तं । सा भणइ—ता मए भाषाणुरसाए सर्म भोगे भुंजाहि, अलं ते हरिइदुग्गभगफटिणसरीरज्जोचियाए इमाए फट्टकिरियाए, पच्छिमयए करेज्जासु पद्यजं । सो एयमुयत्तगिगज्जंतो उण्णेण तज्जिओ पडिभग्गो । पडिभग्गं सधयण । उक्तञ्च—दृष्टाक्षिरेऽपि चैतांसि, हरन्ति हरिणीदृशः । किं पुनस्त्वाः स्मितस्मेरविभ्रमभ्रमितेक्षणाः ? ॥ २ ॥ भोगं भुंजंतो चिह्णइ । साहूहिं सधत्थ सधायरेण गविट्ठो न दिट्ठो 'अप्पसागारियं पविट्ठो' सि । माया वि पुत्तपड्जंति अयाणंती अश्वनोहेण उम्मत्तिया जाया । अरहहण्णं विलवंती चैरयंवेदिया एवहसि-ज्जमाणा छुंठगलोएण अणुंकिंजती धम्मियज्जणेण भणइ तियचउत्तचयराइसु । जं जं पासइ तं तं भणइ—दिट्ठो ते फत्थइ

१ यदिच्छसि ग्रीह्य, एवं इव आभिषेण गृहाण । आभिषेपादिनिबद्धः, करिष्यति कार्यमकार्यं वा ॥ १ ॥ २ आहारकलादिभोग्यवस्तुना ।

अरहहण्णओ ? । एवं विलवंती रुयंती ज किंचि दहुं 'एस अरहहण्ण' सि 'हरिसमुवहती दिट्ठा अन्नया तेण ओलोय-गण अरहहण्ण पचमिन्नाया । तयवत्थ पेच्छिऊण सवेगमुवगओ । चित्तिय च णेण—अहो मे अहन्नया ! अहो मे अक-ज्जकारित्तण ! ज एरिसन्मि वसणे पाडिया जणणी, वयलोवेणं ससारभायणं कओ अप्पा । किञ्च—हियेए जिणाण आणा, चरियं मम एरिस अहन्नस्स । एयं आलप्पालं, अद्यो दूरं विसवयइ ॥ ३ ॥ तद्देव ओयरित्ता पाएसु पडिओ, वाहोसलो-यणेणं सगगयक्कर भणियं—अंवे ! एस अहं कुलकुंसणो मायाए उवेयकारओ दुप्पुत्तो तुह अरहहण्णो सि । पेच्छिऊण जाया समासत्थचित्ता । पुच्छिओ वइयर । निवेइओ तेण जहट्ठिओ । तीए भणियं—पुत्त ! पद्ययाहि पुणो, मा संधियवओ संसारं भमिहिसि । सो भणइ—अंवे ! पावकम्मो अहं न तरामि संजमं काउं, जइ परमणसणं करेमि । ताए भणइ—एवं करेहि । मा असंजओ होउ तुच्छविसयसुहहेउमणंतं दुक्खसथायमावज्जसु । किञ्च—वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भग्नं विरसंचितं प्रतम् । वरं हि मृत्युः सुविशुद्धकर्मणो, न चापि शीलत्पलितस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ पच्छा सो सधं सायज्ज जोगं पधक्खित्ता फयदुक्कउगरिहो खानियसयलसत्तो फयचउसरणगमणो धोत्तिरियसधसंगो पुणो पुणो फय-पंचनमोकारो काऊणमणसणं सुहज्जाणोयगओ तत्तलियाए पाओयगमणेणं ठिओ मुहुत्तेण सुकुमालसरीरो नयणीयपिंडो य उण्णेण विलीणो गओ सुरलोयं । पुत्ति तेण नाहियासियं । पच्छा अहियासियं । एयमन्नेहिं अहियासिययं ॥ उष्णं ग्रीष्मे तदनन्तरं वर्षा, तत्र च दंशमशकसंभय इति तत्परीपहमाह—

पुट्ठो य दंसमसएहिं, समरेव महासुणी । नागो संगामसीसे वा, सूर्रो अभिहणे परं ॥ १० ॥

व्याख्या—'स्पृष्टः' अभिद्रुतः चः पूरणे, 'दंशमशकैः' उपलक्षणत्वाद् यूकादिभिश्च, "समरेय" सि सम एव उपकार्य-

१ इदमे जिगामाज्ञा, चरित्रं मनेद्वेषमध्यस्य । एतदालजालमहो दूरं विसंयदते ॥ २ ॥

पकारिषु तुल्यचित्त एव प्राकृतलक्षणत्वाद् विसर्जनीयस्य रेफः, महामुनिः । किम् ? इत्याह—‘नाग इव’ करीव वाशच्छस्य इवार्थस्यात्र सम्बन्धात्, ‘संग्रामशिरसि’ रणमस्तके ‘शूरः’ पराक्रमवान् ‘अभिहन्यात्’ जयेत् ‘पर’ शत्रुम् । अयमभि-
प्रायः—यथा शूरः करी अस्तुद्यमानोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रुं जयति एवमयमपि दगादिभिरुपद्रयमाणोऽपि
भावशत्रुं क्रोधादिक जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ कथं जयेद् भावशत्रुम् ? इत्याह—

न संतसे न वारिजा, मणं पि ण पओसए । उवेहे न हणे पाणे, भुंजंते मंस-सोणियं ॥ ११ ॥

व्याख्या—‘न संतसेत्’ नोद्विजेद् दंशादिभ्य इति गम्यते । न ‘वारयेत्’ निषेधेन दंशादीनेव तुदतो मा भूदन्तराय इति । ‘मनः’ चित्तं तदपि आस्तां वचनादि ‘न प्रदूषयेत्’ न प्रदुष्टं कुर्यात् किन्तु “उवेहे”ति ‘उपेक्षेत’ औदासीन्येन पश्येद् अत एव न हन्यात् ‘प्राणान्’ प्राणिनः ‘भुञ्जानान्’ आहारयतो मांसशोणितम् । अपि चासंक्षिप्त एते आहारार्थिनश्च भोज्यमेतेषां मच्छरीर बहुसाधारणं यदि भक्षयन्ति किमत्र प्रद्वेषेण ? इति विचिन्तयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

उदाहरणञ्च—चंपाए नयरीए जियसत्तुस्स रज्जो पुत्तो समणभद्दो जुवराया धम्मघोसत्त अंतिए धम्मं सोधा निवित्रकामभोगो पव्वइओ । अहिजियसुत्तो ददसत्तयाए एगलविहारपडिमं पडिवज्जो । अन्नया हिट्ठाभूमीए विहरतो सरयकाले अडवीए पडिमं ठिओ रत्तीए मसएहिं सज्जइ । अउला वेयणा जाया । सो ते ण पमज्जइ चित्तेइ य—केवइ-यमेयं दुक्खं ? पत्तोऽणंतगुणं नरणसु होज्जा । तथाहि—शृगालवृकरूपैश्च, चित्रकाऽऽकारधारकैः । आक्षेपत्रोटित-
स्त्रायुर्भक्ष्यन्ते रुधिरोक्षिताः ॥ १ ॥ श्वरूपैः कोलरूपैश्च, नारका भयविह्वलाः । खण्डशः प्रविलुप्यन्ते, क्रन्दन्तः शवला-
दिभिः ॥ २ ॥ काकगृध्रादिरूपैश्च, लोहतुण्डैर्वैलान्वितैः । विनिकृष्टाक्षिजिह्वाभ्रा, विचेष्टन्ते महीतले ॥ ३ ॥ प्राणोपक्रमणै-
र्घोरैर्दुःखैरेवंविधैरपि । आयुष्यक्षपिते नैव, म्रियन्ते दुःखभागिनः ॥ ४ ॥ तथा—अन्नं इमं सरीरं, अन्नो जीवो सति एव कथमुद्धी । दुक्खकरं जीव ! तुमं, छिंद ममत्तं सरीरम् ॥ ५ ॥ इमं भार्वितो सम्मं सहइ त्ति पीयसोणिओ रत्ति चेव कालगओ । एवमहियासियद्वं ॥ इति दंशमशकपरीपहः ॥ अधुनाऽचेलः सन् तुद्यमानो दंशमशकैर्वस्त्राद्यन्वेपणपरो न स्यादित्यचेलपरीपहमाह—

परिजुत्तेहिं षत्थेहिं, होक्खामि त्ति अचेलए । अदुवा सचेलए होक्खं, इति भिक्खू न चित्तए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘परिजीर्णः’ दुर्बलैः ‘वस्त्रैः’ कल्पादिभिः “होक्खामि” त्ति भविष्यामि ‘अचेलकः’ चेलकविकलः अल्पदिन-
भावित्वादेयाम्, इतिशब्दस्यात्र सम्बन्धात् ‘इति’ एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद् इति योगः । अथवा सचेलको भविष्यामि, परिजीर्णवस्त्रं हि मां दृष्ट्वा कश्चिच्छब्दः सुन्दरतराणि वस्त्राणि दास्यति इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् । इदमुक्तं भवति—न जीर्ण-
चेलोऽन्यचेललाभासभाषनया दैन्यं लाभसंभावनया वा प्रमोदं गच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थं स्थविरकल्पिकमा-
श्रित्याचेलकपरीपह उक्तः ॥ सम्प्रति सामान्यतस्तमेवाह—

एगया अचेलए होइ, सचेले यावि एगया । एयं धम्महिंयं नच्चा, नाणी णो परिदेवए ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘एकदा’ जिनकल्पिकाद्यवस्थायां सर्वथा चेलभावेन जीर्णादिष्वस्तया वा अचेलको भवति सचेलश्च ‘एकदा’ स्थविरकल्पिकाद्यवस्थायाम् । ततः किम् ? इत्याह—‘एतत्’ इत्यवस्थौचित्येन सचेलत्वमचेलत्वं च ‘धर्महितं’ साधु-
धर्मोपकारकं ‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य, तत्राचेलकत्वस्य धर्महितत्वमल्पप्रत्युपेक्षणादिभिः । यथोक्तम्—पंचहिं ठाणेहिं पुरिम-

१ अन्यविदं शरीरमन्यो जीव इत्येवमुक्तं । दु खकरं जीव ! इति ममत्वं शरीरे ॥ ५ ॥

पच्छिमाणं अरहंताणं भगवंताणं अचेलए पसत्थे भवइ । तंजहा—अप्पा पडिलेहो वेसासिए रुवे तवे अणुमए लायवे पसत्थे त्रिउले इदियनिग्गहे’ त्ति ॥ सचेलकत्वस्य तु धर्महितत्वमध्याधारभूतनिवारकत्वेन संयमफलत्वात् । ज्ञानी ‘नो परिदेवयेत्’ अचेलस्य सतः किमिदानीं शीतादिपीडितस्य मम शरणम् ? इति न दैन्यमालम्बेन इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

उदाहरणमाह—तेणं कालेण तेणं समएणं जीयंतसामिपडिमावइयरेण समुप्पन्नं अत्थि दत्तपुरं नाम नयरं । तत्त्व सोमदेवो माहणो, तस्स रुहसोमा भारिया, तीसे पुत्तो रक्खिओ, तस्साणुओ फगुरक्खिओ । सो य रक्खिओ जं पिया से जाणइ तं तत्थेव अहिजिउं पच्छा ‘घरे न तीरइ पडिउ’ ति गतो पाडलिपुत्तं । तत्थ चत्तारि वेए संगोवणे अधीउ समत्तपारायणो साखापारओ जाओ । किं बहुणा ? चोदस विजाठाणाणि गहियाणि तेण । ताहे आगओ दत्तपुरं । ते च रायकुलसेवगा नजंति रायकुले, तेण संविदिय रज्जो कयं, जहा—एमि । ताहे असियपढागं नगर कयं । राया तयमेव अम्मोगइयाए निग्गओ, दिट्ठो सप्पारिओ अग्गाहारो य से दिन्नो । एवं सो नगरेण सव्वेण अनिणंदिजंतो हत्थिसंधयरगओ अप्पणो घरं पत्तो । तत्थ वि वाहिरम्भंतरिया परिसा आढाइ पच्छा घर गओ । तं पि चंदणकलसाइसोहिंयं । तत्थ वाहिरि-
याए उवट्ठाणसालाए ठिओ लोयस्स अग्यं पडिच्छइ । ताहे वयंसगे थंयू य सव्वे आगए पेच्छइ । दिट्ठो परियणेण जणेण अग्वेण पूइओ, घरं च से दुप्पयचउप्पयहिरअसुवन्नाइणा भरिय । ताहे चित्तेइ—अम्मं न पेच्छामि । ताहे घर अइगओ मायरमभिवाएइ । ताए भन्नइ—सागयं पुत्त ! त्ति । पुणरवि मज्जत्था चेव अच्छइ । सो भणइ—किं न अम्मो ! उन्नं तुट्ठी ? जेण मए सव्वं नयर विन्हइयं चोदसाणं विजाठाणाणं आगने कए । सा भणइ—कहं पुत्त ! मम तुट्ठी भविस्सइ ? जेण तुमं वहुणं सत्ताणं वहरणं अहिजिउमागओ, जेण संनारो वडिज्जइ, तेण कएं तुत्तामि ? किं तुमं दिट्ठिवायं पडिउमागओ ? । पच्छा सो चित्तेइ—फित्तिओ सो होदी ? तं पि अहिज्जामि जेण माउतुट्ठी भयइ,

किं मम लोगेणं तोसिएणं ? । ताहे भणइ—अम्हो ! कहिं सो दिट्ठिवाओ ? । मा भणइ—साहूण दिट्ठिवाओ । ताहे सो नामस्स अक्खरयं चित्तिउमारद्धो दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः । ताहे चित्तेइ—नामं चेव सुंदर, जइ कोइ अज्झावेइ तो अज्झामि, माया वि तोसिया भवइ । ताहे भणइ—कहिं ते दिट्ठिवायजाणंतगा ? सा भणइ—अम्हं उच्छुपरं तोसलिपुत्ता नामाऽऽयरिया । सो भणइ—कहं अज्झामि मा तुम्हे उस्सुगा होइ । ताहे सो दिट्ठिवायनामत्थ चेव चित्तितो न सुत्तो रत्ति । विइयदिवसे अप्पभाण चेव पट्ठिओ । तस्स य पियमित्तो वंभणो उवनगरंगामे परिवसइ । तेण 'हिज्जो न दिट्ठो अज्ज पेच्छामि णं' ति उच्छुलट्ठीओ गहाय नव पडिपुण्णाओ एणं च खंडं सम्मुदमेइ । इमो य नीइ, सो पत्तो पुच्छइ—को तुमं ? । एसो भणइ—अज्जरक्खिओ हं । ताहे सो तुट्ठो उवयूहइ—सागयं ? अहं तुम्हे वट्ठुमागओ । ताहे सो भणइ—अईहि, अहं सरीरचित्ताए जामि, एयाओ उच्छुलट्ठीओ अंवाए पणामिज्जासि, भणेज्जासु य—दिट्ठो मए अज्जरक्खिओ, अहमेव पढमं दिट्ठो । तेण तथेव सिट्ठं । सा तुट्ठा चित्तेइ—मम पुत्तेणं सुंदरं मंगलं दिट्ठ, नव पुट्ठा चेत्तद्धा रउड च । सो चित्तेइ—मए दिट्ठिवायस्स नव अंगाणि अज्झयणाणि वा चेत्तद्धाणि दसमं न सधं । ताहे गओ उच्छुपरं । तत्थ चित्तेइ—'किह एमेव अतीमि मोहो जहा अयाणंतो ? जो एएसि सावगो भविस्सइ तेण समं पविस्सामि' ति एगपासे अच्छइ पलीणो । तत्थ य दट्ठुरो नाम सावओ, सो सरीरचित्ता काडण पडिस्सय वचइ । ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसिहियाओ कयाओ । एव सो इरियाइ दट्ठुरेण सरेण करेइ । सो पुण मेहावी त अवधारेइ । सो वि तेणेव कमेण उवगओ । सधेसिं साहूणं वंणय कयं, सो सावगो न वंदिओ । ताहे आयरिएहिं णायं—एम नव सट्ठो । पच्छा पुच्छइ—कओ धम्मागमो ? । तेण भणियं—एयरस्स सावगस्स मूलाओ । साहूहि य कहियं—जहेत्त सट्ठीए सुओ, जो सो कहं हत्थिरुपेण अइणीओ । कह ति ? । ताहे सध साहेइ—अहं दिट्ठिवायं अज्झाडउं तुम्हं पासमागओ । आयरिया भणंति—अन्हदिक्खाअन्मुवगमेण अज्झाडज्जइ । भणइ—पवयामि । सो वि परिवाडीए अज्झाडज्जइ । एव होउ चि परिवाडीए अज्झामि, किंतु मम एत्थ न जाइ पवइउं । अन्नत्थ वचामो, एस राया ममाणुरत्तो, अत्तो य लोगो पच्छा ममं वला वि नेजा, तन्हा अन्नहिं वचामो । ताहे त गहाय अन्नत्थ गया । एम पट्मा सेहनिप्फेडिया । एव तेण अचिरेण कालेण एफारस्स अंगाणि अहिज्जियाणि । जो दिट्ठिवाओ तोसलिपुत्ताण आयरियाण सो अणेण गहिओ । तत्थ य अज्जवइरा सुवति जुगप्पहाणा, तेसिं दिट्ठिवाओ बहुओ अत्थि । ताहे सो तत्थ वचइ उज्जेणिमज्जेणं । तत्थ य भइगुत्ताण धेराणं अंतिय उवगओ । तेहिं अणुवूहिओ—धन्नो कयथो सि, अन्न च अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जामओ, तुमं निज्जामओ होहि । तेण 'तह' ति पडियन्नं । तेहिं कालं करतेहिं भन्नइ—मा वइरसामिणा समं अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठिओ पढेज्जासि, जो तेहिं समं एगमवि रत्तिं सवसइ सो तेण सह मरइ । तेण पडिस्सुय । कालगए गओ वइरसामिसगास वाहि ठिओ । ते वि सुविणय पिच्छति—जहा किर मम खीरपडिगहो भरिओ आगतुएण पीओ समासासिओ य, अवसिट्ठं च थेवखीर । पभाए साहूण साहिति । ते अन्नमन्नाणि वागरेति । गुरु भणति—न याणइ तुम्हे, अज्ज मम पाडिच्छओ एहिंति सो किंचूण सुत्तं अहिज्जिहिति । पभाए आगओ अज्जरक्खिओ पुच्छिओ—कत्तो ? । तोसलिपुत्ताण सयासाओ । अज्जरक्खिओ ? । आनं । साहु सागय, कहिं ठिओ ? । वाहिं । ताहे आयरिया भणति—वहिट्ठियाणं किं जायइ अज्झाडउं ? , किं तुमं न याणसि ? । ताहे सो भणइ—उमात्तमणेहिं अह भइगुत्तेहिं धेरेहिं भणिओ वाहिं ठाएज्जासि । ताहे उवउत्ता जाणति—सुंदर, न निघारणे भणंति आयरिया, अच्छइ । ताहे अज्झाडउ पवत्तो । अचिरेण कालेण नव पुट्ठा अहीया, दसमं आढत्तो चेत्तुं । ताहे अज्जवइरा भणंति—जविय ति करेहिं, एय परिकम्मं एयस्स । ताइ पि सुहुमाणि चउवीसं जविचाणि गहियाणि अणेण, सो वि ताव अज्झाडउ । इओ य से मायापियरो सोगेण गहिया 'उज्जोयं करिस्सामि अंधकारतरं कय' । ताहे ताणि अप्पाहिति तह वि न एइ । तथो डहरओ से भाया फगुरक्खिओ सो पट्ठविओ । एहि सद्धाण वि पवयंति जइ आवह । सो तस्स ण पत्तियइ । जइ ताणि पवयंति तो तुमं पवयाहि । सो पवइओ अज्झाडउ य । अज्जरक्खिओ जविण्णु अईव घोलिओ पुच्छइ—भयवं ! दसमस्स पुवस्स किं सेसं ? । तत्थ विंदुसमुद-सरिस्सवमंदरेहिं दिट्ठंतं करेति—विंदुमेत्त गहिय ते, समुदो अच्छइ । जाहे सो विसायमावन्नो 'कत्तो मे सत्ती एयस्स पारं गतुं ?' ताहे आपुच्छइ—भयवं ! अहं वचामि, एस मम भाया आगओ । ते भणंति—अज्झाहि ताव एयं सो निबमेव आपुच्छइ । तओ अज्जवइरा उवउत्ता—किं ममाओ चेव वोच्छिज्जतगं ? ताहे नाणेणं नायं—जहा मम धोवमाउं, न य पुणो एस एहिंति । अओ ममाहितो वोच्छिज्जिहिति दसमपुवं । तओ तेण विसज्जिओ दसपुरं गओ । तत्थ सधो सयणवग्गो पव्वाविओ माया भाया भणिणी । जो सो तस्स रंतओ सो वि तेसिं अणुराणेणं तेहिं समं चेव अच्छइ । न पुण लिंगं गिण्हइ लजाए । किह समणउ पवइस्स ? , एत्थ मम धूयाओ सुण्हाओ नत्तुइओ, तासिं पुरओ न तरानि नग्गओ अच्छिउं । सो तत्थ अच्छइ । बहुसो आयरिया भणंति ताहे सो भणइ—जइ ममं जुवलयणं कुंडियाए छत्तएणं उयाहणाहिं जन्नोवइएण य समं पववेइ तो पवयामि । पव्वाविओ । सो पुण चरणकरणसज्जायं अणुयत्ततेहिं गिण्हावियधो, ताहे ते भणंति—अच्छइ तुम्हे फडिपट्ठएणं । सो वि धेरो भणइ—छत्तएण विणा न तरानि । ताहे ते भणंति—अच्छउ एयं पि । करणेण विणा दुक्खं उषारपासयणं घोसिरिउं, तहा धंभुत्तगं धंभणार्थिं अच्छउ ति । अथसेत्तं सधं परिहरइ । अन्नया चेइयाणं धंभया गया आयरिया चेइत्तयाणि गाहिज्जति, भणइ—सधे साहूणो धंभामो एयं छत्तइरळं मोत्तुं । एयं भणिओ ताहे सो जाणेइ—इमे मम पुत्ता नत्तुया य धंविज्जति अहं कीस न धंविज्जामि ? । ताहे भणइ—किमहमपवइइ ? ति । ताणि भणंति—किं

पवइयगाणं उवाहणकरगवंभसुत्तछत्तागईणि भवंति ? । ताहे सो जाणइ—एयाणि ममं पडिचोइंति ता छइमि । ताहे पुत्तं भणइ—अलाहि पुत्तगा । छत्तेण । ताहे ते भणंति—अलाहि, जाहे उण्हं होहिइ ताहे कप्पो उवरिं करिहि त्ति । एवं ताणि 'मोत्तुं करइहं' तत्थ से पुत्तो भणइ—मत्तएण चेव सन्नाभूमिं गम्भइ । एव जन्नोवइयं पि मुयइ ताहे आयरिया भणंति—को वा अम्हे न याणइ जहा वंभणा ? । एवं तेण ताणि मुक्काणि । पच्छा ताणि पुणो भणंति—सवे वंदामो मोत्तूण कडिपट्टइहं । ताहे सो रुद्धो भणइ—सह अज्जयपजएहिं मा वंदेह, अन्ने वंदिहिंति ममं, एयं कडिपट्टयं न छइमि । अन्नया तत्थ साहू भत्तं पच्चखाइत्ता कालगओ ताहे तस्स निमित्तं कडिपट्टयवोसिरणट्टयाए आयरिया भणंति—एयं महाफलं भवइ जो साहुं वहइ । तत्थ य पढमपवइया सन्निया—तुव्भे भणेज्जाह, अम्हे एयं वहामो । एव ते उवट्टिया । तत्थाऽऽयरिया भणंति—अम्हं सयणवग्गो मा निज्जरं पावउ, जं तुव्भे चेव सव्वे भणइ, अम्हे चेव वहामो । ताहे सो थेरो भणइ—किं पुत्ता ! एत्थ बहुतरिया निज्जरा ? । आयरिया भणंति—वाढं, किमेत्थ भणियव्वं ? । ताहे सो भणइ—तो खाई अह पि वहामि । आयरिया भणंति—एत्थ उवसग्गा उप्पज्जंति, चेडरूवाणि लग्गंति, जइ तरसि अहियासेउं तो वहहि, अह नाहियासेसि ताहे अम्हं न सुंदर भवइ । एवं सो थिरो कओ । ताहे सो उक्खित्तो । साहू पुरओ वच्चंति, पच्छओ 'सजईओ ठियाओ । ताहे खुट्टइहिं भणियपुवेहिं कडिपट्टओ तस्स कड्डिओ । सो तं मयगं लज्जाए मोत्तुमारद्धो, ताहे अन्नेहि भणिओ—मा मोच्चिहिसि । तत्थ से अन्नेण कडिपट्टओ काऊण पुरओ दोरेण वद्धो । ताहे सो लज्जिओ तं वहति—मग्गओ मं पेच्छंति सुण्हाओ । एवं तेण वि 'उवसग्गो उट्ठिउ' त्ति काऊण वूढं । पच्छा आगओ तहेव । ताहे आयरिया भणंति—किं अज्ज खता ! इमं ? । ताहे सो भणइ—सो एस अज्ज पुत्त ! उवसग्गो उट्ठिओ ।

१ पुन इत्येवमुचक ।

'आणेह साडयं' ति सूरेणा भणिए सो भणइ—किमित्थ साडएणं ? , जं, दट्ठव्वं तं दिट्ठं, चोलपट्टओ चेव मे भवउ । एवं ता सो चोलपट्टयं गिण्हाविओ । तेण पुर्विं अचेलपरीसहो नाऽहियासिओ, पच्छा अहियासिउ त्ति ॥ अचेलस्य चाप्रतिवद्धविहारिणः शीतादिभिरभिद्रयमाणत्वेनारतिरप्युत्पद्येत अतस्तत्परीपहमाह—

गामाणुगामं रीयंतं, अणगारं अकिंचणं । अरई अणुप्पविसे, तं तित्तिक्खे परीसहं ॥ १४ ॥

व्याख्या—ग्रामः—प्रसिद्धः, स च जिगमिषितः, अनुग्रामश्च—तन्मार्गानुकूलो ग्रामानुग्रामस्तम्, नगराद्युपलक्षणमेतद्, 'रीयंतं' रीयमाणं—विहरमाणं 'अणगारं' मुनिं 'अकिञ्चनं' निःपरिग्रहं, 'अरतिः' संयमाधृतिः 'अनुप्रविशेत्' मनसि लब्धास्पदा भवेत्, 'तं' अरतिरूपं 'तित्तिक्खेत्' सहेत्, परीपहमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तत्सहजोपायमाह—

अरइं पिट्ठओ किच्चा, विरओ आयरक्खिए । धम्मारामे निरारंभे, उवसंतं सुणी चरे ॥ १५ ॥

व्याख्या—अरतिं 'पृष्ठतः कृत्वा' धर्मविग्रहेतुरियमिति तिरस्कृत्य 'विरतः' उपरतो हिंसादिभ्यः आत्मा रक्षितो दुर्गतिहेतोः पथ्यानादेरनेनाऽऽत्मरक्षितः । धर्मे—श्रुतधर्मादौ आरमते धर्मारामः, 'निरारंभः' असत्क्रियानिवृत्तः, 'उपशान्तः' क्रोधाद्युपशमवान् मुनिः 'चरेत्' "न मे चिर दुक्खमिणं भविस्सइ, अरासया भोगपिवास जंतुणो । न मे सरीरेण इमेण वेसई, अवेसई जीवियपज्जवेण मे ॥ १ ॥" इति विचिन्तयन् संयम परिपालयेत्, न पुनरुत्पन्नारतिरप्यवधावनानुप्रेक्षी भवेत् । इह च विरतादिविशेषणान्यरतिरिस्करणफलतया नेयानीति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

उदाहरणमत्र—अचलपुरं नाम पड्डाणं, तत्थ जियसच्चू राया, तस्स पुत्तो अपराजिओ जुवराया । सो य राहा-

"१ न मे चिर दु खमिद भविष्यति, अज्ञाधता भोगपिपासा जन्तोः । न मे शरीरेणापेक्ष्यति, अपेक्ष्यति जीवितपर्ययेण मे ॥ १ ॥"

यरियाणं अंतिए पवइओ । अन्नया विहरंतो गओ तगरं नगरिं सूरी । राहायरियस्स सज्जंतेवासी अज्जराहा नाम आयरिया उज्जेणीए विहरति, तेसिं सयासाओ साहुणो तगरं गया राहायरियसमीवं । ते पुच्छिया 'निरुवसग्गं' ति भणंति—पुरोहिणपुत्तो रायपुत्तो य वाहिंति । तस्स य जुवरायपवइयगस्स सो य रायपुत्तो भत्तिज्जओ 'मा ससारं भमिहि' त्ति पुच्छिऊण आयरिए गओ उज्जेणिं । कयमुच्चियकरणज्जं । भिक्खावेलाए उग्गाहेऊण पट्टिओ । आयरिपहिं भणिओ—अच्छाहि । सो भणइ—न अच्छामि, नवरं तं दाएह पडणीयघर । चेल्हगो भणिओ वच्च, दाएहिं । तेण दाइयं । सो तत्थ गओ वीसत्थो य पविट्ठो । तत्थ य रायपरियणो ससभमो तं पेच्छिऊण भणइ—नीहरसु लहुं साहू ! मा कुमारा खलीगरीहिंति । तेण वि महासदेण धम्मलामियं । तेहिं सुयं, भणंति—अहो ! लट्ठं पवइयगो अम्हंतेणमागओ, वंदामो त्ति । भणंति—आयरिया ! तुव्भे नच्चिउं जाणह ? । तेण भन्नइ—आमं जाणामो, तुव्भे वाएह । ते वाइउमाढत्ता जाव न याणंति । तेण भन्नइ—एरिसगा चेव तुव्भे कोलिया न किञ्चि जाणह ? । ते रुद्धा उद्धाइया । तेण वेत्तुं तेसिं निजुद्धजाणएण सवे सधी खोइया पढम ताव पिट्टिया । ते हम्मता राडि करंति । परियणो जाणइ—सो एस पवइओ हम्मंतो राडि करेइ । सो वि गओ । पच्छा दिट्ठा न वि जीवंति न वि मरति, नवरं निरिक्खति एक्कमेक्क दिट्ठीए । पच्छा रत्तो सिट्ठं पुरो हियस्स य, जहा—को वि पवइयगो, तेण दो वि जणा वि संखलेऊण मुक्का । पच्छा राया सव्ववलेण आगओ पवइयगाण मूलं । सो वि साहू एक्कपासे अच्छइ परियट्ठंतो । राया आयरियाण पाएसु पडिओ—पसायमावज्जह । आयरिओ भणइ—अहं न याणामि महाराय !, एत्थ एगो साहू आगओ पाहुणगो, जइ परं तेण कय होज्जा । राया तस्स मूलमागओ पच्चमिन्नाओ य । तओ तेण साहुणा भणिय—धिरत्थु ते रायत्तणस्स, जो तुमं अत्तणो पुत्तभडाणऽवि निग्गह न करेसि । पच्छा राया भणइ—पसायं करेह । भणइ—जइ परं पवयंति तो दोण्हं मोक्खो, अन्नहा नत्थि । राइणा पुरोहिण य भन्नइ—

वहरियतालउडस्स छिन्नं सीस सिरिएणं । जाओ ह्याहारवो । रायणा भणियं—किमेयं भो ! ? । सिरिएण भणियं—देव । तुह सासणाऽऽहफमकारी एस, तेण देवो न पायवडियस्स वि पसीयइ त्ति, ता किं एहणा दुरायारेण ? , अहं खु देवस्स सरीररक्खगो, ता जो देवस्स आणं अहफमइ तेण पिउणा वि न कज्जं, एत्थ दियस्स ममं चेव अयमरो नऽअस्स, जओ एवंविहे चेव पए निउत्तो हं देवेण । भणियं च—‘मोत्तूण सयणकज्जं, सासियकज्ज करंति वरमिद्या । अग्रह पंचलनेहा, आराहिज्जंति कह पडुणो ? ॥२॥’ राहणा चितियं—एवं पि निव्विहाणं लोओ अन्नहा मंतेइ, ता नूणं वररुइपउत्तो डंभो एसो त्ति, ता अकज्जकारी अहं, जो एवंविहसुवेकएतंठो ठिउ त्ति, ता सपय परिसंठवेमि एय । तओ भणियं—कुमार ! जं अन्हं कुनयफलमेरिस जायं तत्थ मा विसायं गच्छसि, अहं ते सधं सपाडेमि । एवमासासिय सयमेव महाविभूदए अगिगम्मि सप्पारिओ सगडालो । भणिओ सिरिओ—कुमाराऽमघत्तणं गिण्हसु । सो भणइ—मम भाया जेटो थूलभदो, तस्स वारस वरिस गणियाघर पविट्ठस्स तस्स दिज्जउ । मो सहाविउ राहणा भणिओ य—पटिवज्जनु कमागयममगपय । मो भणइ—चितेमि । एत्थ असोगवणियाए चितेसु । सो तत्थ अइगओ चित्तिउमाटत्तो—कैरिस भोगकज्ज रज्जकज्जयक्खित्ताणं ? बहुसावज्जवावारकारणं अमघत्तणं परिपालिऊण नरगं जाइयय होही, एए य परिणामदुस्सहा विगया, को एयकारणे दुहं नरत्तं लद्धं हारेइ ? , भणियं च—‘वहुविहज्जम्मकुडंगगहणि ससारवणि, लद्धइ माणुमज्जमि रम्मि तक्कणमरणि । जे विवेइज्जणनिदिउ इंदियसुहु महहिं, ते इह लद्धी कोडि वराडिय हारविहि ॥ ३ ॥’ तम्हा विगयसुहनिवंधणपियजणाओ परमत्थओ न किचि सुहं, अवि य—‘इवेयालु दीसतु नाइ जुयहियउ रमतहं, साणट्टिउ हुयवहसमाणु विसम्मसु पव-

‘१ बहुविधजन्मकुडङ्गगहने ससारवने, लद्धे मनुष्यजन्मनि रम्ये तत्क्षणमरणे । ये विवेकिजननिन्दित इन्द्रियसुख काक्षन्ते, ते इह लब्धां कोटिं वराटकया हारयन्ति ॥ ३ ॥’

२ ‘इन्द्रजालं दृश्यमानमिव युवहृदये रमतां, मानार्थिनां हुतवहसमान विपत्तम प्रवसताम् । अभ्यासशाना निषम शब्दं जगते सतह । अत्रासत्तहं विसम सहु जर घोर विमुक्कहं, पिउ घडिया केहिं वि दलेहिं जाणेवि न सफहं ॥ ४ ॥ इय विसम-सहावइ वल्लइ, जो रागाउर रइ करहिं । सुहपसइहिं कारणि मूढमइ, दुरियत्तारि मो उरि घरइ ॥ ५ ॥ तहा—अज्ज न दिट्ठं अज्ज रुहु सग्भाव न घोहइ, पवसिउ अज्जु न रमिउं अज्ज अणुरत्तु न चइइ । अज्ज विरत्तउ अवर अज्जु नज्जइ उच्चिगगं, इय वल्लहिं सुहु गरुयचित्तसताविहिं लगगं ॥ ६ ॥ इय मुणिवि न रज्जइ जो कहवि, न य जो विसएहिं आरमइ । सुकयत्थु वियक्कणु सो सुहिउ, तसु समाहिं पर परिणमइ ॥ ७ ॥ ता सघहा उच्चिऊण भोगसगं छिंदिऊण मोहपास—जाव न जरकडपूयणि सधंगिउ गसइ, जाव न रोगभुयंगु उगु निइउ डसइ । ताव धम्मि मणु दिज्जउ किज्जउ अप्पहिउ, अज्जु कि कहु पयाणउ जिउ निचप्पहिउ ॥ ८ ॥’ एवं चितियं पंचमुट्ठियं लोयं काऊण पाउयं कवलरयणं, तमेव छिदित्ता रयहरणं करेत्ता रज्जो पासमागओ—धम्मेण वडुहि, एयं चितियं । राया भणइ—सुचितियं । निगगओ । पेच्छइ कवडत्तेण गणियाघरं पविसइ न य ? त्ति । आगासतले गओ पेच्छइ—मयकलेवरस जणो अय-सरइ मुहाणि य ठएइ, सो भयवं तहेव जाइ । राया भणइ—निघिण्णकामभोगो भगवं ति । सिरिओ ठविओ । सो संभूइविजयसूरिस्स पासे पइइओ । सिरिओ वि किरि भायनेहेण कोसाए गणियाए घरमहियइ । सा य अणुरत्ता

घोरो विमुक्ताना, प्रियो घटितः कैरपि दलै ज्ञातु न शक्यते ॥ ४ ॥ इति विपन्नस्वभावे चलभे, यो रागादुरो रतिं करोति । सुप्तप्रसृते कारणेन मूढमतिः, दुरितत्तारिं स उरसि धरति ॥ ५ ॥ अयं न दृष्टोऽथ रष्ट सद्भाय न मृते, प्रेषितोऽथ न रमितोऽप्याऽनुरक्तो न चरति । अयं विरक्तोऽपर आर्यः ज्ञायते उद्धिगः, इति चलभे सुहृदुं दृक्चिन्तासन्वाये लभे ॥ ६ ॥ इति ज्ञावा न रज्यते यः कथमपि, न च य विषयेषु आरमते । मुहतायौ विचक्षणं स सुचितस्स सभाधिः परा परिणमते ॥ ७ ॥ यावन्न जराकटपूतना सर्वाङ्गमुदसते, यावन्न रोग-भुज्ज उग्रो निर्दय उरति । तावद्धर्मे मनौ दीयतां क्रियतामात्महितमथ किं वा कथ्ये प्रयाणं जीवो नित्यपथिकः ॥ ८ ॥

थूलभदो अन्नं मणुस्सं नेच्छइ । तीसे कोसाए डहरिया भणिणी उवकोसा तीए सह वररुई परिवसइ । सो सिरिओ वररुइस्स छिड्डाणि मग्गइ । सो भाउज्जायामूले भणइ—एयस्स निमित्तेण अम्हे पिउमरण भाइविओगं च पत्ता, तुज्ज वि विओगो जाओ, एयं सुरं पाएहि । तीए भणिणी भणिआ—तुमं सुरामत्तिया एस अमत्तओ, जं वा तं वा भणिहिसि, एयं पि पाएहि । सा पाएइ । सो नेच्छइ । सा भणइ—अलाहि मज्ज तुमे । ताहे सो तीए अविओगं मगंतो वंदप्पभं सुर पियइ । लोगो जाणइ—खीरं ति । कोसाए सिरियस्स कहियं । अन्नया राया भणइ सिरियं—परिसो मम हिओ तव पिया आसि । सिरिओ भणइ—सधं सामि ! परमेय मत्तवालएण अम्हकय । राया भणइ—कि मज्जं पियइ वररुई ? आम । कह ? पेच्छइ । सो राजलं आगओ । ततो तेणुप्पलं मयणफलेण भावियं मणुस्सहत्थे दिन्नं । एय वररुइस्स देजाहि, इमाणि अत्रेसिं । तेण अत्थाणीए ससागयस्स तं वररुइस्स दिन्न । तेण उरिंसधियं भिंगारेण आगयं । निच्छूदो रिसिओ चाउ-घेजेण पायच्छित्त से दिन्नं । तत्तउयं पिज्जाविओ मओ । थूलभहसामी वि संभूयविजयाणं सयासे घोरगारं तव करेइ । विहरंतो पाडलिपुत्तमागओ । तिन्नि अणगारा अभिग्गहे गिण्हंति । एगो सीहगुहाए, तं पेच्छंतो सीहो उवसंतो । अन्नो सप्पघसहीए, सोऽवि विट्ठीविसो उवसंतो । अन्नो य कूयफलए, थूलभदो कोसाए घरे, सा तुट्ठा । ‘परीसहपराजिओ आगओ’ त्ति भणियं—किं करेमि ? , उज्जाणगिहे ठाणयं देहि, दिन्नं । रसिं सघालंकारविभूसिया आगया । चाडुं पफया । सो मंदरो इय निक्करो न सफइ खोमेउं । ताहे सग्भावेणं पज्जुवासइ । भगवया वि पडिबोहिया । फहं ?—‘सरिलक्खेहिं समुदो, वहुहिं फट्ठाऽसणेहिं जइ जलणे । तोसिज्ज ता जीवो, विसएहिं अतित्तपुवो त्ति ॥९॥ सुहरं वसिओ सह वंधवेहिं रमिऊण हिययट्ठेहिं । सुहरं च सरीरं लालियं पि छडेवि गंतव्वं ॥१०॥ इट्ठजणं धणधन्नं, विसया पंचंगवहहं देहं । एक्कपए मोत्तव्वं, तहा वि दीहाऽऽसजीवाणं ॥११॥’ एयमाइ सोऊण साविगा जाया । भणइ—जइ रायवसेणं अन्नेणं समं वसेज्जा । इरहा

वंभचारिणी । पुत्रे य अभिगगहे ताहे सीहगुहाओ साहू आगओ चत्तारि मासे उववास काऊण । आयरिएहिं 'ईसि' ति अचुड्डिओ, भणियं—सागयं दुक्करकारयस्स ति । एवं सप्पइत्तो वि, कूवफलगइत्तो वि । थूलभद्दसामी वि तत्थेव गणियाचरे पइदिणं सव्वकामगुणियमाहारं गेण्हति । सो वि चउसु मासेसु पुत्रेसु आगओ । आयरिया सभमेण अचुड्डिया, भणिओ य—सागयं ते अइदुक्करअइदुक्करकारयस्स । ते भणंति तिन्नि वि—पेच्छह आयरिया रागं करंति 'अमच्चपुत्तो' ति काउं, एत्थ विलोइओ ववहारो, एस सुहंसुहेण तत्थड्डिओ तो वि पससिजइ । वीए वरिसे सीहगुहाखमणो 'गणियाचरं वच्चामि' ति अभिगगहं गिण्हइ । आयरिया उवउत्ता । वारिओ । अप्पड्डिसुणतो गओ । वसही मग्गिया । दिन्ना । सा सहावेण ओरालियसरीरा विभूसिया अविभूसिया वा धम्मं सुणेइ । तीसे सरीरे सो अज्झोववन्नो ओभासइ । सा नेच्छइ । पडिबोहणत्थं भणइ—जइ किंचि नवरि देसि । किं देमि ? सयसहस्स । सो मग्गिउमारद्धो । नेपालविसए सावगो राया । जो तहिं जाइ तस्स सयसहस्समोहं कंवलगं देइ । सो तहिं गओ । दिन्नो राणएण । वंसदंडविवरे छोहूण एति । एगत्थ चोरेहिं पंथो वद्धो । सउणो वासइ—सयसहस्स एइ । सो चोरसेणावई जाणइ । नवर एज्जंतं सजय पेच्छइ । बोलीणे पुणो वि वासइ—सयसहस्सं गयं । तेण सेणावइणा गंतूण पलोइओ पुच्छिओ य । अभए दिन्ने कहियं—अत्थि कंवलो, गणियाए नेमि । मुक्को, गओ, तओ तीसे दिन्नो । ताए चर्दणियाए छूढो । सो वारेइ—मा विणासेहिं । सा भणइ—'तुम एय सोयसि, अप्पयं न सोयसि, तुम पि एरिसो चेव होहिसि' ति उवसामिओ । कहं ?—“सीलु सुनिम्मलु दीह-

१ गृहक्षोतसि । २ “शील सुनिर्मल दीर्घकाल तरुणत्वे पालित, ध्यानाऽध्ययनाभ्या पापपद्म तपश्चरणाभ्यां क्षालित । इति हालाहलविपसदृशी विषयाऽऽशां निवारय, उज्ज्वलवर्ण सुवर्ण ध्यात मा फलकृतेन हारय ॥ १ ॥ अभ्यस्त धीर ! स्वया ज्ञान वर आकर्षितो सुनिगणाना गण । तस्मात् समति उपशमे धर मनः, आपतित त्वरित जरामरणम् ॥ २ ॥”

कालु तरुणत्तणि पालिउ, ज्ञाणज्झयणिहिं पावपंकु तवचरणिहिं खालिउ । इय हालाहलविससरिच्छ विसयाऽऽस निवारहिं, उज्जलवन्न सुवन्न धम्मिउ म फुंकइ हारहिं ॥ १ ॥ अचमसिउ धीर ! पइ नाण वरु, आवज्जिउ मुणिगुणह गणु । ता सपइ उवसमि धरहि मणु, आवइउ तुरिय जरमरण ॥ २ ॥” एवमाइ अणुसासिओ सवेगमावन्नो अत्ताण निदंतो—“पेच्छह अन्ह परमनिग्गुणाण वि पससणपियत्तं, अहवा—“सतगुणकित्तणेणवि, पुरिसा लज्जंति जे महासत्ता । इयरा पुण अलियपससणे वि हियए न मायंति ॥ ३ ॥” ता किं कयाइ समो वि वन्नेण वगो कलहंसचरियाइ अणुगरेइ ? किं रज्जोओ तुलेइ तरणिमंडलं ? ति पससतो थूलभद्दमहासुणि 'इच्छामि अणुसट्ठि' ति भणिऊण गओ गुरुमूलं । आलोइय-पडिक्कंतो विहरइ । आयरिएहि वि—वग्घो वा सण्णो वा, सरीरपीडाकरा मुणेयच्चा । नाणं व दंसणं वा, चरणं व न पच्चला भेज्जुं ॥ ४ ॥ भयवं पि थूलभद्दो, तिवखे चंक्कम्मिओ न पुण छिन्नो । अग्गिसिहाए बुच्छो, चाउम्मासे न पुण वड्डो ॥ ५ ॥ एवं दुक्करदुक्करकारओ थूलभद्दो । 'पुव्वं परिचिया उक्कडरागा आसि इयाणिं सट्ठी जाया, अदिट्ठोसा य तुमे पत्थिय' ति उवाळद्धो । एवं ते विहरंति । सा य गणिया जहा रहगारस्स दिण्णा, जहा य थूलभद्दस्स गुणे पससेइ तहा कहाणय आवस्सए दड्डव । जहा थूलभद्देणिदथीपरीसहो अहियासिओ तहा अहियासियवो । न उण जहा तेण नाहियासिउ ति ॥ अयं चैकत्र वसतस्सथाविधस्त्रीजनससर्गतो मन्दसत्त्वस्य भवति अतो नैकस्थानस्थितेन भाव्यम्, किन्तु चर्यापरीपहः सोढव्य इति तमाह—

एग एव चरे लाढे, अभिभूय परीसहे । गामे वा नगरे वावि, निगमे वा रायहाणिए ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘एक एव’ रागद्वेषविरहितः ‘चरेत्’ अप्रतिवद्विहारेण विहरेत्, लाढयति—आत्मानं प्राप्तुकैपणीयाहारेण यापयतीति लाढः ‘अभिभूय’ निर्जित्य ‘परीपहान्’ क्षुदादीन्, क चरेत् ? ग्रामे वा नगरे वा ‘अपिः’ पूरणे ‘निगमे वा’ वणिप्रिवासे ‘राजधान्यां’ वा प्रसिद्धायाम् । उभयत्र वागच्चाऽनुत्तेर्मदम्बाद्युपलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ पुनः प्रस्तुतमेवाह—

असमाणो चरे भिक्खू, नेव कुज्जा परिगगहं । असंसत्तो गिहत्थेहिं, अणिएओ परिव्वए ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘असमानः’ गृहिभिराश्रयामूर्च्छितत्वेनाऽन्यतीर्थिकैश्चाऽनियतविहारादिना असदृशः ‘चरेत्’ विहरेत् ‘भिक्खूः’ यतिः, कथमेतत्स्याद् ? इत्याह—नैव कुर्यात् ‘परिगगहं’ ग्रामादिषु ममत्वबुद्ध्यात्मकम् । आह च—‘ग्रामे कुले वा नगरे व देसे ममत्तभावं न कहिचि कुज्जा ॥” इदमपि कथं स्याद् ? इत्याह—‘असंसक्तः’ असम्बद्धः ‘गृहस्यैः’ गृहिभिः ‘अनिकेतः’ गृहरहितः ‘परिव्रजेत्’ सधर्मतो विहरेद्, गृहिसम्बन्धादेरेव ममत्वं स्यादिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

दृष्टान्तमाह—कोल्लइरे नगरे वत्थच्चा संगमथेरा बहुसुया उज्जयविहारिणो आणाऽऽराहणुजया जहट्टियउस्सग्गा-वचायनिउणा आयरिया । दुब्बिक्खे तेहिं सजया विसजिया सव्वे । अप्पणा वि तं नयर नैवभागे काऊण विहरति । थडिलाइं परिवत्तति भावओ अनिययविहारत्थ । भणियं च—“कालाइदोसओ पुण, न दव्वओ एस होइ नियमेण । भावेण होइ शिय, सथारगवच्चाईहिं ॥ १ ॥” नगरदेवया य तेसिं गुणेहिं आवज्जिया । अन्नया तेसिं सीसो दत्तो नाम आहि-उओ चिरेण उदंतचाहओ आगओ । भवियच्चयावसेण परिवाडीए ते तम्मि उवस्सए दिट्ठा । अओ ‘नीयवासि’ ति तेसिं उवस्सए न पविट्ठो, ठिओ अदूरासन्नवत्तिणि कुडीए । वंदिया भत्तिवहुमाणवज्जं । पुच्छिओ तेहिं साहूण सुहविहाराइ-पउत्ती । कहिया अवज्जाए । भिक्खावेलाए उग्गाहिऊण पत्तयं लग्गो गुरुणं पिट्ठओ । ते य निस्सगा अडति उच्चनीयकुलाइं । कालदोसेण य अंतपताइं पावंति । सो सकिलिस्सइ—कुंडो सट्ठकुलाइं न दंसेइ । तेहिं उच्छुडंकिममुहत्तणओ खरदिट्ठि-

१ “ग्रामे कुले वा नगरे वा देशे ममत्वभाव न कथञ्चित् कुर्यात् ॥” २ स्वयं क्षीणजहाबलत्वात् । ३ मूलं ।

त्तणओ नाओ सकिलिट्ठो । सकिलेसरक्खणट्ठा पविट्ठो ईसरसेट्ठिक्खे । रेवईया—नाहिओ तत्थ दारओ । छम्मात्ता रोयंतम्म अईया । जायरिएहिं चप्पुडिया कया 'मा रोय' ति । तेसिं तं वयणं सोऊण नट्ठा चाणमंतरी । ठिओ रोयंतो । तेहिं पट्ठेहिं पडिलामिया परमन्नमोयगाईहिं । तं वाउ विमज्जिओ । नो 'चिरस्म दावियं ममेगं कुलं, जप्पणा विसिट्ठवरेणु जाहि' ति चित्तो गओ जयस्सयं । जायरिया सुहर हिंदिज्जण अतं पंत गहाय आगया, नमुदिट्ठा । आग्रम्मए 'आलोएहि' भणिओ । तुम्मेहिं चेव सन्नं हिंदिओ, किमाओएमि ? । घाईपिटो तुमे भुत्तो । भणइ—'अइसुहुमाईं पि परच्छिइइ पच्छमि' ति पट्ठो । भणियं च वेण—'अहो ! अवितहमेय—'एए पि नत्थि लोयस्म लोयण जेण नियइ नियदोसे । परवोसपेच्छणे पुण, लोयणलक्खाईं जायंति ॥२॥' नियकुडीरगं गओ । 'एमं गुरुं हीलइ' ति रुट्ठाए देवयाण सिक्खणावणनिमित्तं अदूरसे वासं अंधयार च विट्ठियि । सक्करो रेणू सरमादययमेण तत्तोपरिं नियइइ । मीओ जायरिए पाहरइ । तेहिं भणिओ—इओ एहिं । सो भणइ—न पेच्छामि अंधयारो ति । तेहिं आनुसिज्जण अंगुली दाइया । दीययमिइ ध सा पज्जलि-उमादत्ता । 'दीयओ पि इमेसि अत्थि' ति चित्तो देवयाए भणिओ—'हा ! पावहुट्ठमेहा ! विणट्ठो मि तुमं जज्ज ममाईतो, वंसेमि गुणपटणीयत्तणफउं' ति जपंतीए तज्जिओ निदुरं देवयाए । भयमीओ निवटिओ चल्णेसु जायरियाण भुजो भुजो जामेति । मिच्छामि दुक्कटं करेइ । 'न पुगो काह' ति सरण ते चेव पटियज्जइ । सूरीहिं 'मा भायसु' ति वीरविओ । उवत्तता देवया । जायरिया नैवविभागेहिं जप्पणो विहार कहयति । तहा—निम्मम निरइंकारा, उजुत्ता सज्जे तवे चरणे । एगस्सेत्ते वि ठिया, एवंति पोरानयं कम्मं ॥ ३ ॥ एवमाइणा पनयति । तत्रय यया महात्मनिरमीनिः संगमन्यविरः चर्यापरीपहः सोढस्तथाऽन्यैरपि सोढव्य इति ॥ यथा चाय ग्रामादिप्यप्रतिवद्देनाऽतिसहते, एवं नैपेधिकीपरीपहोऽपि शरीरादिप्यप्रतिवद्देनाभिसहनीय इति तन्माह—

सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले च एगओ । अकुल्लुओ निसीएज्जा, ण य वित्तासए परं ॥२०॥

व्याख्या—'सज्जाने' पितृवने 'शून्यागारे वा' शून्यगृहे वा 'वृक्षमूले वा' वृक्षाद्योभूमागे 'एककः' एकलपः 'अकुल्लु' अशिष्टेष्वारहितो निपीदेत् 'न च' नैव विज्ञामयेत् 'परं' अन्यम् । किमुक्तं भवति ?—'पठितं पठिवज्जिया मसाणे, नो भायए भयभेरवाइं दिस्स । विविहगुणतयोरए य निच्चं, न सरीर चाऽभिकत्तए स भिन्नु ॥ १ ॥' इत्यागममनुसरन् सज्जानादौ एककोऽप्यनेकभयानकोपलभ्येऽपि न स्वयं विनीयात् । न च विद्वत्सखसुखविकारादिनिरन्येषां भयमुत्पादयेदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ तत्र तिष्ठतः कदाचिदुपमगोत्वत्तौ किं कृत्यम् ? इत्याह—

तत्थ से चिट्ठमाणस्स, उवसग्गाभिघारए । संकाभीओ ण गच्छेज्जा, उट्ठेत्ता अन्नमासणं ॥२१॥

व्याख्या—'तत्र' सज्जानादौ 'से' तस्य तिष्ठतः 'उपसर्गाः' दिव्याद्याः मोपस्कारत्वात् सूत्राणां सभवेयुः तान् 'अभिघारयेत्' किं मनैतेऽविचलयेतसः करिष्यन्ति ? इति चिंतयेत् । 'ग्रह्णामीतः' तच्छवापकाराद्वातप्रसः 'न गच्छेत्' न चायात् 'उत्थाय' तत्स्थानमपह्वाय 'अन्यत्' पर 'आसनं' स्थानमिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

उदाहरणमाह—हरिथिणाउरे कुरुदत्तसुओ नाम इच्चपुत्तो । तहारुमागं येराणं अतिए पघइओ । बहुसुओ सनणो कयाइ एगइविहारपटिम पडिचन्तो । सो साएयस्स नयरस्स अदूरमाते चरिमा ओगादा पोरिस्सी, तत्थेव पठिम ठिओ चघरे । तत्थ य एगाओ गामाओ गावीओ हरियाओ वेण ओगासेण नीयाओ । जाय नग्गमाणा ईदिया आगया । दिट्ठो साहू । तत्थ दुवे पंथा । ते न जागंति—कचरेण मग्गेण नीयाओ ? । ते माहुं पुच्छंति । सो भयवं न

१ "प्रतिमां प्रतिपद्य सज्जाने, न विनीयात् भयभेरयाणि दृष्ट्वा । विविहगुणतयोरतश्च नित्यं, न सरीर चाभिकानुते स भिन्नु ॥१॥" २ हृत्तगवेयका ।

वाहरइ । तेहिं पट्ठेहिं तस्स सीसे मट्ठियाए पालिं वंधेऊण चियगाओ अगारा चेत्तूण सीसे ट्ट्या, गया य । सो भयवं सन्नं सहइ, चित्तेइ य—सह कलेजर । सेवमचिन्तयन्, स्ववगता हि पुनस्तय दुलंभा । बहुतरश्च सहिष्यसि जीव । हे, परवओ न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥ तेन यथा सन्यन् सोढो नैपेधिकीपरीपहस्तथाऽन्यैरपि सोढव्य इति ॥ नैपेधिकीतत्र स्वाध्यायादि कृत्वा शय्यामागच्छेत्, तत्परीपहमाह—

उच्चावयाहिं सेज्जाहिं, तवस्सी भिक्खू धामवं । नाइवेलं विहन्नेज्जा, पावदिट्ठी विहन्नइ ॥२२॥

व्याख्या—उच्चाः—शीताऽऽतपनिवारकत्वादिभिर्गुणैरुत्कृष्टाः तद्विपरीतास्तु अयचा, द्वन्द्वे च उच्चावचास्ताभिः 'शय्याभिः' वसतिभिः 'तपस्वी' तपःकर्ता भिक्षुः 'स्थानवान्' शीताऽऽतपादिसहन प्रति सामर्थ्यवान् 'न' नैव 'अतिवेला' अन्यसमयातिगायिनीं मर्यादा समतारुपा, उच्चां शय्यामवाप्या—'अहो ! सभाग्योऽहं यस्सेट्ठगी सर्वसुखलोत्पादिनी मन शय्या' इति, अयचाऽवाप्तौ वा—'अहो ! मन मन्दभाग्यता येन शय्यामपि शीतादिनिवारिको न लभे' इति हर्षविपादादिना 'विहन्त्यात्' लब्धयेत् । किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह—'पापदट्टिः' दुर्बुद्धिः 'विहन्त्ये' इति प्राकृतत्वात् विहन्ति इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—

पइरिक्खमुवस्सयं लद्धं, कल्लणं अदुव पावणं । किमेगरायं करिस्सइ, एवं तत्थऽहिंयासए ॥२३॥

व्याख्या—'पइरिक्खं' ति कथादिविरहितं 'उपाश्रयं' वसतिं लब्ध्वा 'कल्याण' शोभनं "अदुव" ति अयचा 'पापकं' अशोभनं 'किं' न किंचित्सुखं दुःख वा इति गम्यते, 'एकरात्रं' एकां रात्रिं 'करिष्यति' विधास्यति कल्याणः पापको योपाश्रय इति प्रक्रमः । कोऽभिप्रायः ?—केचित्सुखतिनो मणिमयस्तन्मासु सौवर्णादिभित्तिषु विचित्रचित्रासु, तदन्ये तु जीर्णवृणपर्णादिमयीषु कोळोंदुरादिपूरीकलितासु चायजीवं वसतिषु वसन्ति, मन तु जयैव इयनीदशी श्रोऽन्या भविष्यति, किमत्र

हर्षेण विपादेन वा ? मया हि समभावार्थमेव व्रतमाहृतम् । 'एवं' अमुना प्रकारेण 'तत्र' कल्याणे पापके वा उपाश्रये 'अध्यासीत' सुखं दुःखं वा सहेत । जिनकल्पिकापेक्षं चैकरात्रमिति, इतरापेक्षया तु कतिपयरात्रोरिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

उदाहरणम्—कोसंबीए नयरीए जन्नदत्तो नाम धिजाइओ । तस्स दो पुत्ता, सोमदत्तो सोमदेवो य । ते दो वि निव्विन्नकामभोगा पव्वइया सोमभूइअणगारस्स अंतिए । बहुस्सुया जाया । ते अन्नया सन्नायपड्डिमागया । तेसिं च पियरो उज्जेणिं गएइया । तहिं च विसए धिजाइणीओ वियडंमावियंति । ताहिं तेसिं वियडं अन्नेण दवेणं मेलेऊण दिन्नं । के वि भणंति—वियडं चेव अयाणंताण दिन्न । तेहिं त विसेसमयाणंतेहिं पीयं । पच्छा वियडत्ता जाया ते चिंतिति—अम्हेहि अजुत्तं कयं, पमाओ एस, वरं भत्तं पच्चक्खायं ति । ते एगाए नदीए तीरे कट्ठाणमुवरि पाओवगया । तत्थ अकाले वरिस जाय, नइपूरो आगओ । हरिया बुज्झमाणा य उदगेण समुद् नीया । ते य लहरीपेइणं पूरावहरिय-कट्ठादभिघायं दुइजलयरगसणं सम्मं सहंति । अहाउयं पालियं । सेजापरीसहो अहियासिओ समविसमाहिं सेजाहिं । एवमहियासियवो ति ॥ शय्यास्थितस्य कदाचित्थाविधशय्यातरोऽन्यो वा कश्चिदाक्रोशेद् अतस्तत्परीषहमाह—

अक्रोसेज्ज परो भिक्खुं, ण तेसिं पइ संजले । सरिसो होइ वालाणं, तम्हा भिक्खू न संजले ॥ २४ ॥

व्याख्या—'आक्रोशेत्' तिरस्कुर्यात् 'परः' अन्यो भिक्षुं यथा 'धिग् मुण्ड', किमिह त्वनागतोऽसीति ? न 'तेसिं' ति सुपो वचनस्य च व्यत्ययान् तस्मै प्रति 'सज्वलेत्' निर्यातनार्थ आक्रोशदानादिभिर्दीप्येत, भावयेच्च—आकुटेन मतिमत्ता, तत्त्वार्थाऽऽलोचने मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः ? स्यादनृत किं नु कोपेन ? ॥ ११ ॥ किमिलेवमुपदिश्यते ? इत्याह—'सदृशो भवति' तुल्यो जायते सज्वलन् 'वालानां' अज्ञानानाम्, तथाविधक्षपकवत्—यथा कश्चित् क्षपको देवतया

१ मदिरामापिबन्ति ।

गुणैरावर्जितया सततमभिवन्द्यते, उच्यते च—मम कार्यभावेदनीयम् । अन्यदैकेन धिग्जातिना सह योद्धुमारब्धः । तेन च बलवता क्षुत्क्षामशरीरो भुवि पातितस्ताडितश्च । रात्रौ देवता वन्दितुमायाता । क्षपकस्तूष्णीमास्ते । ततश्चाऽसौ देवतयाऽभिहितः—भगवन् ! किं मयाऽपराद्धम् ? । स प्राह—न त्वया दुरात्मनो ममाऽपकारिणः किञ्चित् कृतम् । साऽवादीत्—न मया विशेषः कोऽप्युपलब्धो यथाऽयं श्रमणोऽयश्च धिग्जातिरिति, यतः कोपाविष्टो द्वावपि समानौ संपन्नाविति । ततः 'सती प्रेरणा' इति प्रतिपन्नं क्षपकेणेति । उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—“तम्ह” ति यस्मात् सदृशो भवति वालानां तस्मान्न प्रतिसंज्वलेदिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ कृत्योपदेशमाह—

सोच्चा णं फरुसा भासा, दारुणा गामकंटगा । तुसिणीओ उवेहेज्जा, ण ताओ मणसी करे ॥ २५ ॥

व्याख्या—'श्रुत्वा' आकर्ण्य "णमि"ति वाक्याऽलङ्कारे, 'परुषाः' कर्कशाः 'भापाः' गिरः, दारयन्ति मन्दसत्त्वानां संयमविषयां धृतिमिति दारुणाः ताः, ग्रामः—इन्द्रियग्रामः तस्य कण्टका इव ग्रामकण्टकाः—अतिदुःखोत्पादकत्वेन । तथा चाऽऽगमः—“मुहुत्तदुक्खाओ भवंति कंटया, अओमया ते वि तओ सुउद्वरा । वाया दुरुक्ताणि दुरुद्धराणि, वैराणुवधीणि महाभयाणि ति ॥ १ ॥” “तुसिणीउ” ति तूष्णींशीलो न कोपात् परुषभापी, एवविधश्च—“जो सहइ हु गामकंटए, अओस पहार तज्जणाओ य ॥” इत्यागमं परिभावयन् 'उपेक्षेत' अवधीरयेत् प्रकृतात् परुषभापा एव । कथम् ? इत्याह—न ता मनसि कुर्यात्, तद्भाषिणि द्वेषाकरणेनेति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे अज्जुणओ नाम मालागारो परिवसइ । तस्स भज्जा खंदसिरी नाम । तस्स

१ “मुहुत्तं खा भवन्ति कण्टका, अयोमयास्तेऽपि ततः सुउद्वरा । वाचा दुरुक्ताणि दुरुद्धराणि, वैराणुबन्धीनि महाभयाति इति ॥ १ ॥”

२ “य सहते खलु ग्रामकण्टकान्, आक्रोशान् प्रहारान् तर्जनाश्च ॥”

रायगिहस्स नगरस्स बहिया मोगगरपाणी जक्खो । अज्जुणयस्स कुलदेवया तस्सतियाऽऽरामस्स पंथे चेव । अन्नया खंदसिरी भत्त भत्तारस्स दाउं गया । अग्गाइं कुसुमाइं घेतुं घरं गच्छइ । मोगगरपाणिघरे ठिएहिं दुइलियगोठिसंतिएहिं छहिं जणेहिं दिट्ठा । ते भणंति—एसा अज्जुणस्स भज्जा पडिक्खा, गेण्हामो णं । तेहिं सा राहिया । छ वि जणा तस्स जक्खस्स पुरओ भुजति । सो वि मालागारो निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं जक्खमचेइ । तद्विवसं च अचेउकामो तत्थ आगच्छइ । ताए भणियं—एसो मालागारो आगच्छइ तो तुब्भे ममं किं विसजिहइ ? तेहिं नायं—एयाए इमं पियं । तेहिं भणियं—मालागारं वधामो । तेहिं सो वट्ठो । अवहोइएण जक्खस्सेव पुरओ बंधेऊण पुरओ चेव से भारियं भुंजंति । सा य तस्स भत्तारस्स मोहुप्पाययाइं इत्थिसदाइं करेइ । पच्छा सो मालागारो चिंतेइ—एयमह जक्खं निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं अचेमि तहा वि अहमेयस्स पुरओ एवं कीरामि, जइ इत्थ जक्खो कोइ हुंतो तो अहं एवं न कीरतो वधिऊण । सुपच्चयं एयं—णत्थि इत्थ कोइ जक्खो । ताहे सो जक्खो अणुकंपतो मालागारस्स सरीरमणुपविट्ठो । तओ सो तडतडस्स बंधे छेत्तूण लोहमयं पलसहस्सनिष्पन्न मोगगरं गहाय अन्नाइट्ठो समाणो ते छ वि इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएइ । एवं दिणे दिणे छ इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएमाणो विहरइ । जणवओ वि रायगिहाओ ताव न निग्गच्छइ जाव सत्त न घाहया ।

तेणं कालेणं तेण समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए । न कोइ भएण वदणवडियाए निग्गच्छइ । सुदंसणो सेट्ठी भयवओ गरुयभत्तिराएण 'जं होइ त होउ' ति पत्थिओ वदणत्थ । विट्ठो अज्जुणगेण । वाविओ उग्गामियमोगगरो । सुदंसणो वि—“अरहता सिद्धा साहू केवलपन्नतो धम्मो य मे सरणं, भुवणगुरुमहावीरो य गइ” ति भणिऊण—“जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाए वेलाए । आहारमुवहिदेहं, सब तिविहेण वोसिरियं ॥ १ ॥” ति काऊण सागारमण-सण ठिओ पचनमोक्कारं चिंतितो काउसग्ग । न तरइ अक्कमिड । परिपेरतेहिं भमिन्ता परिस्संतो अज्जुणओ सुदंसण-

मणिमिसाए दिट्ठीए पलोएइ । जक्खो वि भोग्गरं गहाय पडिगओ । पडिओ अज्जुणओ, उट्ठिओ तं पुच्छइ—कहिं अहं ठिओ ? किं मए एयं कयं ? का मम अवत्था ? न जाणामि नियसरूव, ता भो ! कहेसु तुम सुदंसणा ! । कहिओ णेण पुव्ववड्यरो—‘अहो ! महापावकम्मकारी अहं’ ति गओ वेरगं । पुणो वि पुच्छिओ—कहिं तुम पत्थिओ ? । भणइ—सामिं वदिउं । सो वि गओ । वदिओ भयव । निसुओ धम्मो । अभिवंदिऊण य भणियं—भयव ! कह मम विसोही भवइ ? । भयवया भणिय—तवचरणाओ । जओ—“हुयासणेण तत्तस्स, कणगस्स जहा मलो । विद्धसइ तहा पाव, तवेण खलु जतुणो ॥ २ ॥” इमं सोऊण गहिया भयवओ समीवे दिक्खा । रायगिहे चेव विहरतो ‘सयणमारगो वेरिउ’ त्ति अक्कोसिज्ज लोरोहिं । सो वि सम्मं सहइ । अवि य—अक्कोस-हणण-मारण-धम्मदभसाण वालमुलभाणं । लाभ मन्नइ धीरो, जहुत्तराण अभावम्मि ॥ ३ ॥’ सुहपरिणामेण केवलनाणमुपपन्न ति । एवमन्यैरपि नाधुभिराक्कोसपरीपहः सोढव्यः ॥ कच्चिदाऽऽक्कोसमात्रेणातुप्यन्नधमाधमो वधमपि विदध्यादिति वधपरीपहमाह—

हओ न संजले भिक्खू, मणं पि न पओसए । तित्तिक्खं परमं णच्चा, भिक्खुधम्मं विचित्तए ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘हतः’ यथादिभिः ताटितः ‘न सञ्चलेत्’ कायतः कम्पनप्रत्याहननादिना वचनतश्च प्रत्याक्रोशदानादिना भृशं ज्वलन्तमिवात्मानं नोपदर्शयेद् भिक्षुः ‘मनः’ चित्तं तदपि ‘न प्रदूषयेत्’ न कोपतो विकृतं कुर्वति । किन्तु ‘तित्तिका’ क्षमाम्—“वर्मस्य दया मूल, न चाक्षमावान् दयां समादत्ते । तस्माद् यः क्षान्तिपरः, स सावयत्युत्तमं वर्मम् ॥ १ ॥” इत्यादिवचनतः ‘परमा’ धर्मसाधनं प्रति प्रकर्षवती ‘ज्ञात्वा’ अवगम्य ‘भिक्षुधर्मं’ यतिधर्मं यथा ‘भिक्षुधर्मं’ क्षान्त्यादिकं वस्तुस्वरूपं वा ‘विचिन्तयेत्’ भावयेद्, यथा—क्षमामूल एव धर्मः, यच्चास्त्रिमित्तं अयं कर्म उपचिनोत्यस्मद्विषय एवाऽयम्, अतो नैनं प्रति कोप उचित इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अमुमेव प्रकारान्तरेणाह—

समणं संजयं दंतं, हणेज्जा कोइ कत्थई । नत्थि जीवस्स नासो त्ति, एवं पेहेज्ज संजए ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘श्रमण’ तपस्विन ‘सयत’ धृष्ट्यादिहृन्तननिवृत्तं, एतच्च लाभार्थं बाह्यवृत्त्यैव समवेद्, अत आह—‘दान्त’ इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन ‘हन्त्यात्’ ताडयेत् ‘कोऽपि’ इति तथाविधानार्थः ‘कुत्रापि’ ग्रामादौ, तत्र किं विधेयम् ? नास्ति ‘जीवस्य’ आत्मन उपयोगरूपस्य ‘नाशः’ अभावः शरीरस्यैव नाशात्, ‘इतिः’ पूरणे । ‘एव’ स्वरूपार्थे । ‘प्रेक्षेत’ चिन्तयेत् ‘सयतः’ साधुरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

उदाहरणम्—सावत्थीए नयरीए जियसत्तू राया, धारिणी देवी, तीसे पुत्तो खंदओ नाम कुमारो । तस्स भगिणी पुरंदरजसा । सा कुंभकारकडे नयरे दंडकी नाम राया तस्स दिन्ना । तस्स य दंडगिस्स रत्तो पालगो नाम मरुओ पुरोहिओ । अन्नया सावत्थीए मुणिसुवयसामी समोसढो । परिमा निग्गया । खंदओ वि निग्गओ । धम्म सोच्चा सावगो जाओ । अन्नया सो पालगमरुओ दूयत्ताए आगओ सावत्थिं नगरिं, अत्थाणमज्जे साहूणमयन्न वयमाणो खंदएण निग्गपसिणवागरणो कओ, पओसमाचन्नो विहरइ, जाव खंदओ पचहि जणसएहिं कुमारोलग्गएहिं सद्धिं मुणिसुवयसामिसगासे पवइओ बहुत्सुओ जाओ । ताणि चेव पंचसयाणि सीसत्ताए अणुत्तायाणि । अन्नया खंदओ सामिं आपुच्छइ—वृचामि भगिणिसयास ? । सामिणा भणियं—उवसग्गो मारणत्तिओ । भणइ—आराहगा विराहगा ? सामिणा भणियं—सव्वे आराहगा तुम मोत्तुं । सो भणइ—लट्ठ जइ एत्तिआ आराहगा । गओ कुंभकारकडं । मरुएण जहिं उज्जाणे ठिओ तहिं आउहाणि नूमियाणि । राया बुग्गाहिओ, जहा—एस्स कुमारो परीत्तहपराजिओ एएण उवाएण तुम मारेत्ता रज्ज गिण्हिहत्ति, जइ ते न पच्चओ ता उज्जाण पलोएहि । आउहाणि पलोइयाणि । ते ववेऊण तस्स

१ छदितानि ।

चेव पुरोहियस्स समप्पिया । तेण सव्वे दिन्नाऽऽलोयणा रामियसव्वसत्ता आऊरियसुहज्जाणा पुरिसजंतेण पीलिया । तेहिं सम्ममहियासियं, तेसिं केवलनाणमुपपन्न, सिद्धा य । खंदओ वि पासे धरिओ । लोहियचिरिकाहिं भरिज्जतो सव्वपच्छिम खुड्ढगमुहिसिय भणिय खंदगेण—इमं वालमणुकपणिज्ज न सक्कुणोमि पीलिज्जत पेच्छिउ ता पढम म पीलेह । तेण य तस्स गुरुतरहुप्पायणत्थ पेच्छतस्सेव सो खुड्ढगो पीलिओ सिद्धो य । खंदगो आसुरुत्तो पच्छा जते पीलिओ नियाण काऊण अग्गिकुमारेसु उवचन्नो । तं पि से रयहरण रुहिरलित्तं ‘पुरिसहत्थो’ त्ति काउ गिद्धेहिं पुरंदरजसाए पुरओ पाडिय । सा वि तदिवसमधिइ करेइ—जहा साहू न दीसति । त चऽण्णाए दिट्ठ, पच्चमिन्नाय कंवलग, निसिज्जाहिं छिन्नो, ताए चेव दिन्नो । ताए नायं—जहा ते मारिया । ताए रिसिओ राया—पाव ! विणट्ठोऽसि । ताए चितिय—पव्वयामि । देवेहिं मुणिसुवयसगास्स नीया । तेण वि देवेण नगर दड्ड सज्जणवय, अज्जवि ‘दंडगारज्जं’ ति भन्नइ । एत्थ तेहिं साहूहिं वहपरीसहो अहियासिओ सम्म । एवमहियासियव । न जहा खंदएण नाहियासियं ॥ परैरभिहतस्य च तथा-विधौपवादि प्रतिदिवसोपयोगि यत्तेर्याचितमेव भवति इति याज्ञापरीपहमाह—

दुक्करं खलु भो ! निच्चं, अणगारस्स भिक्खुणो । सव्वं से जाइयं होइ, णत्थि किंचि अजाइयं ॥ २८ ॥

व्याख्या—‘दुःखेन क्रियत इति ‘दुक्करं’ दुःखुष्टान्, ‘खलुः’ विशेषेण निरुपकारिण इति विशेषो द्योतयति । ‘भो’ इति आमन्त्रणे ‘नित्यं’ सर्वकाल यावज्जीवनित्यर्थः, अनगारस्य भिक्षोः किं तद् दुक्करम् ? इत्याह—यत् ‘सर्वम्’ आहारोपकरणानि, ‘से’ तस्य याचितं भवति, नास्ति ‘किञ्चित्’ दन्तशोधनाद्यपि अयाचितमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ ततश्च—

गोचरग्गपविट्ठस्स पाणी णो सुप्पसारए । सेओ आगारवासो त्ति इति भिक्खू न चिंतए ॥ २९ ॥

व्याख्या—गोचरः—भिक्षाचर्या तस्याप्र-गोचराग्रम्, एषणाशुद्वयाहितया प्रधानगोचर इत्यर्थः, तत्प्रविष्टस्य ‘पाणिः’

हस्तः 'नो' नैव 'सुप्रसारकः' सुखेन प्रसारयितुं शक्यः, कथं हि निरूपकारिणा परः प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्यः ? । उत्तरस्य उक्ति-
शब्दस्याऽत्र योजनाद् 'इति' अतो हेतोः 'श्रेयान्' प्रशस्यः 'अगारवासः' गार्हस्थ्यम्, तत्र हि न कश्चिद् याच्यते स्वमुज्जित
च दीनादिभ्यः सविभज्य भुज्यते 'इति' एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद्, बहुसावद्यो हि गृहवासः कथं श्रेयान् ? इति सूत्रार्थः ॥२९॥

उदाहरणम्—अस्थि चारवई नाम नयरी । सा य देवनिम्मिया सव्वकंचणमया सयलमहाविभूईसमिद्धा । तत्थ
वासुदेवो राया भरहद्धचक्कवट्टी परिवसइ । तस्स वलदेवो भाया जरकुमारो य । ते य दो वि जेद्धा । वसुदेवो य
एसिं पिया, तस्स जरा देवी, तीसे पुत्तो त्ति जराकुमारो । ते य संवपज्जुत्ताइअद्धुक्कुमारकोडिसहिया अणेरविळा-
सिणीसयसहस्सपरिवुडा जहाचितियपडिपुन्नमणोरहा रजं भोए य भुंजंता चिट्ठंति । अह अन्नया अरिट्ठणेमिसामी भयव
अरह सव्वन्नू भवियजणविबोहणत्थं तत्थाऽऽगओ । कयं देवेहिं समोसरणं । आगया य चउनिकाइया देवा जायवा
वासुदेवो य । कहिओ भयवया धम्मो । तओ धम्मकहाऽवसाणे वासुदेवेण भणियं—भयवं ! इमीए धण-कणय-रचण-
जणवय-रह-तुरयसमिद्धाए देवनिम्मियाए चारवईए जायवकुलस्स मज्झ च कस्स सयासाओ केण वा निमित्तेण विणासो
होहिइ ? । भयवया भणियं—सुण नराहिव ! अत्थीह दीवायणो परिवायओ । सो य मज्जपाणमत्तेहिं संवाइकुमारेहिं
अवमाणो चारवई विणासिहि त्ति, जायवकुलस्स अतं काहिइ । सो य पुवं तावसाऽऽसमे सोरियनयरस्स वाहिं
पारासरो नाम तावसो आसि । तेण एक्का अविणीया कन्ना पाविया । तं गहेऊणं जउणानदीदीवमागओ त्ति तेण य
दीवायणो जाओ त्ति । सो य वभचारी छट्ठकालभोई तवं चरतो तत्थ निवसइ । तेण य निसुय, जहा—भगवयाऽरिट्ठ-
नेमिसामिणा सव्वन्नूसव्वदरिसिणा वागरियं—'किर ममाओ चारवईए जायवाणं च विणासो होहिइ तं दुट्ठमिणं कहमेयं
करिस्सामि ?' त्ति चित्तिऊण वणंतरे पडिगओ । जं च तुमे नियमरणकारणं पुच्छियं तं निसामेह—जो एस ते जेद्धो

भाया वसुदेवस्स जरादेवीए जाओ जरकुमारो नाम, एयाओ ते मन्नू भविस्सइ । ततो जायवाणं जरकुमारम्मि
सविसाया सोएण निवडिया दिट्ठी । जरकुमारेण चित्तिं—'अहो ! कट्ट कट्टयरं ति, कहमहं वसुदेवपुत्तो होइऊण सयमेव
कणीयसं भायरं विणासेहामि ? , अहो ! । महापावं ति चित्तिऊण आपुच्छिऊण पणमिऊण च जायवजणं जणहण-
रक्खत्थं जरकुमारो गओ वणवासं । तओ गए जरकुमारे हरिपसुहा जायवा सुन्नमिव मन्नंति अप्पाण । तओ पणमिऊण
भयवंतं रिट्ठनेमिं 'वे वि जायवा संसारस्स चितंताऽणिच्चयं विसेसओ चारवईए जायवकुलस्स य पविट्ठा पुरिं । पविसि-
ऊणं च नयरे घोसाविय वासुदेवेण—जहा सिग्गं सुराइयं मज्ज कायंववणगुहाए नीणेह । भगवया रिट्ठनेमिसामिणा
कहियं—जहा मज्जप्पसंगेण कुमारा दीवायणरिसिं खलियारिहंति, सो कुविओ चारवई विणासेहि त्ति । तओ जहा-
णत्तं किंकरेहिं कयं सव्व । असेससुराइजायं कायंववणे सिलाकुडेसु पक्खित्तं कयंववणसच्छन्नं ति तेण कायंवरी-
गुहा । सुरा वि कायंवरी तेण भन्नइ । एवं च वट्टमाणे काले वलदेवस्स भाया सिद्धत्थो नाम, सिणेहेण य तस्सेव
सारही महुर् भणिउमाढत्तो—जहा भयवया कहियं—जम्मजरामरणारो एस ससारो रणपरिणामो य विसेसओ
अम्हाणं ति, ता विसज्जेह भगवओ समीवे सामन्नमणुचरामि त्ति । वलदेवेण य निच्छयं नाऊण भणिय—एवं ति, किंतु
वसणे कहचि अहं तए पडिवोहियद्यो त्ति । 'एवं' ति सिद्धत्थो भणिऊणं आपुच्छिऊण य सयणवग्गं गंतूणं च भगवओ
समीवे पव्वज्जमवुवगओ । काऊणं च महातवच्चरणं छम्मासमेत्तेण गओ देवलोणं । इओ य कायंवरीगुहाए सिलाकुडे
सुरा सा हेमंताइणा छम्मासेण सुट्ठुपफरसा जाया । सच्छा साउरसा पवरा हिययसुहकरा कफेयणसमप्पभा । इओ य
संवकुमारसतिओ लोद्धयपुरिसो हिंडंतो गओ, तत्थ पेच्छए य त सुर । तुट्ठो य आसाइउं पयत्तो । जाव अइसा-
उरस्स त्ति अजलीहिं धुंटिया तेण । पलोइया मयगणा । जाव ते वि तेण सीयलसच्छसुसायमज्जरसेण मत्ता निव्वभा
कीलंति । तओ तेण संवकुमारस्स निवेइयं । तओ गओ संवकुमारो । दिट्ठा य तेण वारणी । पाऊणं च संवेण चित्तिं—
किं मे जुत्तं जं कुमारेहिं विणा किंचि सुहं अणुहविज्जइ ? , ता सुए आणेमि कुमारे । आणिया तेणं दुहंतकुमारा कायंवरी-
गुहासमीवं । दिट्ठा य तेहिं सुंदरा सुरा, दिन्ना य तेहिं किंकराण आणत्ती—जहा एयं आणेह वारणिं । आणीया य तेहिं ।
गया य विविहतरकुमुमाऽऽमोयसोहियं रमणिज्जुजाणं । भणियं च संवेण—भो भो कुमारा ! कह कह वि छम्मासेण
एसा सुरा आसाइया ता जहिच्छं पिचह त्ति । पीया य तेहिं । तओ तीए मएण गायंति नच्चति परोप्परमालिगति ।
कीलंता य गया गिरिवरहेस । तत्थ परिसकत्तेहिं दिट्ठो तवमणुचरतो दीवायणो रिसी । तओ भणिउमारद्वा—अहो !
एस सो दुरप्पा जो भगवयाऽरिट्ठनेमिसामिणा जिणिंदेण चारवइविणासगो समाइट्ठो, तओ इम पाव निफारणवेरियं
कि न तालेमो ? । तओ ते रोसेण दंतदट्ठाधरोट्ठा पायतलमुट्ठिचवेडाचाएहिं निरवराहं दीवायणरिसिं चाइउमारद्वा
ताव जाव किच्छप्पाणोवगओ पडिओ धरणीयले । पाएऊणं च गया चारवई । वासुदेवस्स वीसभणीयनियपुरिसेहिं जहा-
वत्तं सव्व कहियं । कणहेण चित्तिं—अहो ! दुइतया कुमारणं, अहो ! अदीहनिरुवित्तणं जोव्वणस्स, ता किमंग ! जीवि-
यभूयाण इमाण कीरइ ? त्ति । गओ वलदेवसहिओ अणुणेउं दीवायणमुणिं । दिट्ठो य दीवायणो कोवेण लुरियाहरोट्ठो ।
कालोचिएणं च सम्माणेणं सम्माणिऊण भणिओ—भो भो महातावसरिसि ! कोहो सव्वमुणविणासो, अओ महासत्ता
वनेरया न कोहस्स वत्तमुवित्ति, तहा अन्नाणमज्जप्पमत्तवालावराहं न गहासत्ता गणित्ति, ता अम्हाण रमसु कुमार-
दुबेडियं ति । इय भणिए वि दीवायणो जाइ रोत्तं न मुंचइ ताहे वलदेवेण सलत्तं—भो नराहिव ! अल पयत्तेणं, जं
इमिणा चित्तिं कि पि त करेउ, किमन्नहा होइ जिणिंदभासियं ? । तओ दीवायणेण पलत्तं—भो नरीनर ! तालिज्जमाणेण
मया गहंती पइन्ना कया, जहा दो तुब्भे मोत्तूण सुणयस्स वि चारवइविणासे ण मोत्तत्तंभवो अरिय, ता न जिण-

वयणमलियं, नावि मम पइन्ना अन्नहं त्ति, ता गच्छहं किं वो विचारिणं ? । तओ महासोयसत्ता विमणसा वासुदेव-
 वलदेवा गया नयरि । दीवायणवयणं च सयलाए नयरीए विथरिउमारद्ध । वीयवियसे य घोमावियं—भो भो नय-
 रीजणा । तवोववासनिरया वलिपुष्पगांधूयहत्था जिणवदणनमंसणरया होह, नयरीए परिणामो एरितो भयनया
 कहिओ त्ति । एत्थतरे य भयवं पुणरवि अरिट्टनेमिसामी विहरंतो आगओ रेवयन्मि समोसढो । जायना गंतूण
 भयवंतं वदिऊण नियणसु ठाणेषु सन्निविट्ठा । धम्मकहाउत्तसाणे य अणिश्याए ससारस्स सवेगमावथा पज्जुन्न-निसढ-
 सुय-सारण-संवपसुहा कुमारो भयवओ सयासे पघइया । रुप्पिणी वि पुणकम्मभउद्धिग्गा वासुदेवं भणिउमा-
 रद्धा—महानरिदं । एरिसी ससारपरिणई विसेतओ जायवकुलस्स, ता विसजेह मम पघयामि त्ति । तओ कन्हेण
 वाहसमुप्पन्ननयणजुयलेण कहकहवि किच्छेण रुप्पिणी विसज्जिया, अवरहिं पवररायदुहियाहिं सह पघइया । जायना
 वदिऊण रिट्टनेमिं सामि महासोयगहिया पविट्ठा वारवइं । वासुदेवो वि रुप्पिणिविरहे विगयसिरिं पिच मन्नड जप्पाणं ।
 भयव पि सच्चन्नू गओ भवियविबोहणत्वं अन्नत्थ । वसुदेवनदणेण वि वीयवारं पि घोसाविय नयरीए, जहा—भो
 जायवा । भो पुरजणा । सुहलालिया । महत्त दीवायणभय समुद्धियं ता विसेमेण धम्मनिरया होह, पाणाइवाय-मुन्ना-
 वाय-पैरद्वहरण-पैरदारसग-पैरिगहे जहसत्तिओ विवजेह, आयविलचउत्थच्छट्टमद्वसमदुवालसाइतवमणुट्ठह, पयत्तेग
 य देवसाहुपूयापरायणा होह । तेहिं वि 'तह' त्ति पडिबन्न हरिवयणं । दीवायणो वि दुम्मई अईवदुपरं वालतवमणु-
 चरिऊण वारवइविणासे कयनियाणो मरिऊण समुप्पन्नो भवणवासी देवो अग्गिकुमारेलु । सभरिय च जायवन्नर ।
 आगओ य वारवइविणासणनिमित्त जाव न सो पघवइ । जओ मद्यो चेव जणवओ तवोवहाणनिरओ देवयावंदण-
 उच्चणपरो मंतजावपरायणो न परिभविउं चाइज्जइ । एव दीवायणो छिद्रेसी अंतरट्ठिओ अच्छइ ताव जाव गयाठं
 वारस्स वरिसाहं । तओ लोएण चितियं—अहो ! निज्जिओ निप्पहो पडिहयत्तो दीवायणो कओ ? त्ति । निज्जओ वार-
 वइजणो पुणरवि कीलिउमाढतो । कायंवररीपाणमतो रइपरायणो जाओ । तओ सो अग्गिकुमाराहमो छिइ ल्हिऊण
 विणासेउमारद्धो । उप्पाया य वहरूवा समुप्पन्ना । तओ सो अग्गिकुमारो संवत्तयवावं विउद्धिऊण जुयंतसरिस्स कट्ठतण-
 पत्तसथाए पलायंतजणवए य महारवं करिते पुरीए अट्ठिमतरे पक्खियवइ । पज्जालिओ महत्तो भीत्तणो जलणो । पुणो पुणो
 देवाहमो उज्जाणेहिंतो तरुक्कट्टलयावद्धितणाईणि पक्खियवइ । घरघराओ धूमगिणा मीसणेण गंतुं न तीरए । सद्यपण्णेषु य
 पुरी दीवायणखित्तपावणमणाहा डज्झए । समंता पात्ताया नाणामणिरयणकणयसोहिया य फुट्ठंता तट्ठति विसट्ठति
 महीचले । मेत्त-गय-वसह-नुरय-उरोट्ठपुप्फित्तगणाणं च अग्गिणा डज्झमाणाणं महत्तो दारुणो सद्यो संभूओ । जायव-
 जणा य पिययमावाहुसमालिगिया डज्झति । हाहारवं सुदारुणं कुणंति रोयंतीओ तयंगणाओ । तओ वलदेव-वासुदेवा
 दहूण डज्झमाणिं वारवइं अक्कडकयखा पिउणो घरमुवागया । सिग्ग च रोहिणिं देवइं पियर च रह समारोवेऊण
 जया तुरयवसभा जुत्ता हुयासणेण परिहज्झमाणा न सफति रहवर समाकरिसिउं, तथा सयमेवाऽऽयड्ठिउं पयत्ता ।
 एत्थतरे 'हा महाराय कण्ह' हा राम । हा पुत्त । हा वच्छ । हा नाह ।' त्ति पयत्ता सद्यपरेसु करुणा समुहावा । तओ
 वलदेव-कण्हेहिं तुरियतुरिय गोपुरहार जाव नीया दो वि रहा इंदकीलेण च सरद्धा । तओ तमिंदकील पाएण
 वलदेवो जाव चुनेइ ताव जलणेणं त दुवार जलिउमाढत्तं । एत्थंतरे दीवायणेण सलत्तं—भो ! मया पुवमेव
 भणिय—'जहा दो तुम्हे मोत्तूण अन्नस्स मोक्खो नरिय' त्ति मे पइन्ना । तओ वासुदेवेण पायतलाहयं क्वाडमेणं वरणी-
 यले निवाडियं वीय च जालावलीपलित्त रामेण । तओ वसुदेवेण रोहिणीए देवइए च भणिया—पुत्तया । तुम्हेहिं
 जीवमाणेहिं जायवकुलस्स पुणरवि समुन्नई भविस्सइ, ता तुरिय तुरियं निगच्छहं त्ति । तओ मायापिउवयणेण कलुण
 रुयंता विणिग्गया जायवुत्तमा । बाहिरियाए भग्गुजाणे ठिया पेच्छति वारवइय डज्झमाणिं पुरवरिं । दीवायणेण वि
 सयलाइं दुवाराइ देवसत्तीए घट्टेऊण विसेसेण पज्जालिया नयरी । एत्थंतरम्मि रामस्स पाणवइहो पुत्तो कुज्जवारओ
 नाम वालकुमारो चरिमदेहधरो, सो य निययभवणुत्तमगे समारुहिऊण भणइ—भो भो सुणंतु समासन्नदेवयजणा ।
 रिट्टनेमिसामिणो जिणंदस्स सीसो हं समणो निम्ममो दंतो सद्यभूयद्यावरो, तं भयवओ जइ सच्चं वयणं—'जहा तुमं
 चरिमदेहो मोक्ख गमिस्ससि' त्ति, ता किमेयं ? त्ति भणिए उवट्ठिया जंभया देवा । तेहिं उक्खित्तो जलतभवणाओ
 नीओ य पैलहवदेसं जिणसमीवन्मि । कण्हस्स य सोलसदेवीसहस्सेहिं कयं समभावेण अणसणं तथा । तहा सव्वासिमेव
 जायवमहिलाण जलणभएण धम्मपरायणाण भत्तपच्चक्काणमासी । एव सट्ठि थावत्तरिं च कुलकोडीओ दीवायणेण
 नयरीए दह्वाओ । एव किल उम्मासेहिं दह्वा तेण वारवइं । पुणो वि पच्छिमसमुद्धन्मि परिप्पाविया । इयरे दो वि
 वलदेव-वासुदेवा महासोयसमाजलमणा डज्झति वारवइं पुरिं पिच्छंता परोप्परं । वाहपप्पुयच्छा पलोयंता चिंतंति य—
 अहो ! असारया ससारस्स, अणिश्या जीवलोयस्स, दावणया विहिपरिणामस्स, अवि य—धारिज्जइ इंतो सायरो वि
 कहोलमिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजन्मनियकम्मनिम्मिओ दिवपरिणामो ॥१॥ विहिणो वसेण कज्ज, जयन्मि त किं पि दारुण
 पढइ । जं न कहिउं न सहिउं, न चेव पच्छाइउ तरइ ॥ २ ॥ बुद्धीए पुरिसयारेण मतततेहिं देवसधेहिं । न य केणइ इह
 सुवणे, वारिज्जइ दिवपरिणामो ॥३॥ तओ कण्हेण भणियं—कल्यऽन्हे सोयाउरा सद्यवधवसयणवारविप्पमुक्का मया इव
 भयवुण्णलोयणा गच्छामो ? । रामेण भणिय—अन्ह वधवा सइसद्यविक्रमधणा पंडुसुया अत्थि, ताण वक्खियणसमुद-
 सत्थिय महुरापुर्णि गच्छामो । कण्हेण भणियं—ते मया दोवइसमाणयणकाले महागगासमुत्तरणे अग्गओ गएहिं 'रहो न

पेसिओ' ति रोसेण सव्वस्सहरणा काऊण निद्धाडिया, ता कहमियाणि ताण पुरि गच्छामो ? । वलदेवेण भणियं—ते महापुरिसा अम्हाणमेव कुले समुप्पन्ना परमवंधवा न ते परिभववुद्धीए पलोएहिंति, न नीयकम्मो वि धरे समागयाण निट्ठरं समायरइ । तओ कण्हेण 'एवं' ति पडिवन्नं । पत्थिया ते पाएहि चेव पुव्वदिसिंमंगीकाऊण गृहमाणा सरिरकंति । सुरद्दादेसं च समुत्तरिऊण सोइंता वारवई वंधवजणं च पत्ता हत्थिकप्पपुरवरस्स वाहिं । भणिओ य कण्हेण वलदेवो—जहा तण्हाच्छुहाओ ममं वाहिंति । तओ वलदेवेण भणियं—एस्स गच्छामि तुरियं तुह भत्तपाणनिमित्तं, तुमे वि अप्पमत्तेण इह अच्छियधं, जइ मम गयस्स कोइ अवाओ होल एयम्मि पुरे ता महासदं सोऊण तए आगंतवं । एयं भणिऊण गओ वलदेवो हियएण समुवहतो वासुदेवं, पत्तो य हत्थिकप्पं नयरं । तत्थ य धयरट्ठपुत्तो अच्छदंतो नाम राया परिवसइ । पविट्ठो वलो सिरिवच्छं नियवत्थेण समोच्छाइऊणं । जाओ य तत्थ लोयवाओ—जहा उप्पायगिणा वारवई सवलदेव-कैसवंधवजणा समंतओ वट्ठा । तओ वलदेवं पमाणेणाहियं सुखं च वट्ठणं जणो परं विन्धिहियुयगओ भणइ—अहो ! पमाणं, अहो ! रूवसंपया, अहो ! मयलंछणस्स विय कंतिसोमया । एयं सलाहिजंतो वलो गओ पूइयावणं । अंगुलेययं दाऊण गहियं पहाणभक्कं, हत्थकडयं च दाऊण गहिया पैसन्ना । तओ निगंतुं पयट्ठो । गओ सो पुरहारं । इओ य बारारक्खियपुरिसेहिं निवेइयं रत्तो—जहा को वि वलदेवाणुकारी पुरिसो चोरो ध परधणवियण्हो दाऊण कडयं अंगुलेययं च भक्कपाणं गहेऊण निगच्छइ ति । तओ अच्छदंतेण राइणा तुरियतुरियं ससंकेण नियवलं पेसिउं जुझिउं च रामेण सममारद्धं । कया रामेण कण्हस्स महासइरूवा जुद्धसन्ना । भक्कपाणं च मोत्तूण समासन्नहत्थि समासहिऊणा अच्छदंतवलं चुण्णेउमारद्धो । ताव य जणह्णो

१ मदिरा ।

वि झत्ति समागओ । भंजिऊणं च गोपुरकवाडाइं गिण्हिऊण महाफलिहं तं अच्छदंतवलं चुन्नेऊण कओ अच्छदंतो वसे । भणियं च गेहिं—अरे दुरायार ! किमम्हाण वाहुवलं पि गयं ? ता भुंजसु निहुओ सरज्ज ति परिचत्तो अम्हेहिं । 'एस्स वइयरो' ति भणिऊण गया वणसंडमडियमुज्जाणं । तत्थ य समागलंतं सुप्पयलोयणा 'नमो जिणाणं' ति भणिऊण समासाइउमारद्धा तमन्नपाणं । चितियं च गेहिं—अहो ! तहनाम भुजिऊण एव पि परिभुजिइ ति, परं दुद्धराओ लुहापिवासाओ, अहवा किमित्थ सोएण ? जओ वन्नियं भगवया चेव—भवम्मि सव्वभावाणमणिचत्तणं । तओ किंचि जिमिऊण कयायमणकम्मा दक्खिणाभिसुहं गंतुं पयत्ता । पत्ता य कोसुंवारन्नं नाम वणं । तओ मज्जपाणाओ सलवण-भत्ताओ गिम्हकालाओ महासेयसंभवाओ महासोयाइसयाओ पुन्नक्खयाओ य वासुदेवो महातण्हाए गहिओ । भणिय च गेण—भाय ! भाइवच्छल ! तण्हाए मम सुहं परिसुसइ, न समत्थो सीयलवणं जाव गंतुं । तओ वलदेवेण भणिय—अइपाणवइह ! तुमं ताव पायवच्छायाए वीसममाणो इह चिट्ठ जाव अहं तुह निमित्तं जलमाणेमि । तओ कोसेयवत्थेण अप्पाणं समोच्छाइऊण जणह्णो पायं च जाणुवरि काऊण सोविउमारद्धो । भणियं च वलदेवेण—हियवइह ! अप्प-मत्तेण तुमे अच्छियधं । भणियाओ य वणदेवयाओ—'एस्स मे भाया सयलजणवइहो, विसेसओ मम दुहियहिययस्स, ता रक्खियवो तुम्हाणं सरणागओ' ति भणिऊण गओ सलिलनिमित्तं हल्ली । एत्थंतरे य वाहवेसाणुकारी धणुवावइहत्थो दीहरपलंयंतकुषधरो वग्घचम्मपाउओ मयमारणनिमित्तं तमुदेसमागओ जरकुमारो । तेणं च समारोविऊण धणुवर समायड्ढिऊण निसियवाणं दूरओ चेव 'हरिणजुवा एस्स चिट्ठति' ति पायतले मम्मपएसे विद्धो जणह्णो वेगेण च समुट्ठिऊणमिणं भणिउमारद्धो—केण भो ! विणाऽवराहेण पायतले एवमहं विद्धो ? न मए अवित्रायवसो को वि ह्यपुवो

१ कोसेअ० कोशेय- रेशमीवस्त्र ।

पुरिसो ति, ता सिग्घमेव गोत्तमप्पणो कहेउ । तओ जरकुमारेण कुडगतट्ठिएणं चितियं—न एस्स हरिणो, पुरिसवि-सेसो कोइ एसो गोत्तं च महं पुच्छइ, ता कहेमि से नियगोत्तं । तओ भणिय कुमारोण—भो ! अहं हरिवंससभवो वसुदेवस्स जराए देवीए पुत्तो पुहवीए एकवीरस्स हरिणो जेट्ठो भाया जरकुमारो नाम, भयवओ रिट्ठनेमिजिण-दाओ सोऊण 'जणह्णस्स जराकुमाराओ मधु' ति वयणमह वधुवग परिचएऊण वणंवणेण परिहिंडामि, गयाट च वारस्स वरिसाई ति, तं तुम्हे वि परिकहेह के तुम्हे ? ति । तओ कण्हेण भणियं—एहि एहि पियसहोयर ! सो हं जणह्णो भाया तुह वलदेवस्स य वासुदेवो कणीयसो, तुम च मह पाणसरक्खणत्थमिहमागओ जाव निष्फलो एम परिससमो जाओ, ता तुरियमागच्छ । तओ जराकुमारो जणह्णं समासकतो समागओ । विट्ठो तहाविहो कण्हो । तओ सो अंसुसमुप्पुन्नलोयणो जरकुमारो हाहारयं करतो—हा इउ ति, धी दुरप्पा हं, कुओ तमिह पुरिससइह ! आगओ सि ? किं दीवायणेण वट्ठा वारवई ? नट्ठा न व ति जायवजणा ? । तओ कण्हेण सयलं जहाविट्ठसुयं से कहिय । ततो जरकुमारो पलावे काउमारद्धो—अहो ! मए पावेण कयं कण्हस्स आतित्थकारणिज्जं, तं कत्थ गच्छामि ? , कत्थ गजो सुगओ भविस्तामि ? , भायघाययं को मं पेच्छिउं पि सफेहिंति ? जाव एस्स लोगो धरइ नामं च तुह कैसव ! ताव मइ पावकारिणो गरहा सुहु होहिंति ति घणयासो अन्धुवगओ जाव मए निग्घिणेण विवरीय समायरियं, कत्थ ते राइणो ? कत्थ या ताइं विलासिणिसहस्ताइं ? कहिं या जणह्ण ! ते कुमारसमूहा ? । तओ कण्हेण भणियं—भो नट्ठि ! जरानंघण ! कहियमेव भगवया रिट्ठनेमिसामिणा जिणिदेण—जहा सत्तारे सत्ताणं सत्ताणं नियकम्मदोसेण सुत्ताइं चेव घसणसहस्ताइं, अधि य—जं जेण किं पि विहियं, सुहं च दुक्खं च पुव्वजन्मन्नि । तं सो पावइ जीवो, वगइ दीघतर जइ वि ॥ १ ॥ जं जेण कय कम्मं, अन्नभवे इहभवे य सुहंसुहं । तं तेण पावियधं, निमित्तमित्तं परो होइ ॥ २ ॥ ता

मा कुण उवेयं, न तुममेत्यमवरज्जसि, कम्मं चेवाऽवरज्जसि, न य भवइ अन्नहा जिणभासियं ति, ता तुमं कोट्थुममाणं मह वच्छत्यलसठियं गहेऊण गच्छ पंडवसयासं, साहेयघो तए एस बुत्तंतो, भणियघा य मम वयणेण—जहा दोवइममाण-यणकाले अगओ समागएहिं मह सामत्यपरिक्खणनिमित्तं रहो न पेसिओ ति मए सघसहरणा काऊण निद्धाडिया त समियघो ममावरहो, समापहाणा हि सुपुरिसा हवति विसेसओ बंधवज्जण ति । तओ सुट्ठु गंतु न ईहए जरकु-मारो । तओ कणहेण भणियं पुणो—महाभाग ! गच्छ सिग्घं, जाणासि चेव ममोवरि सिणेहपरायणं वलदेवं, मम तण्हा-बुच्छेयनिमित्तं सलिलमन्नेसिउं गतो, आगतो य म पेच्छिऊण मरणावत्य तुमं वाचाएहि ति, ता गच्छ गच्छ तेहिं चेव पवहिं तुरियं तुरियं । तओ पायतलाओ वाणमुद्धरिऊण गतो जरकुमारो । वासुदेवो वि वेयणासमुग्घायं गतो नमोक्कारं करेउमारद्वो—नमो परमपूयाऽरहाण अरहंताणं, नमो सुहसमिद्धाणं सिद्धाण, नमो पचविहायारमायराताणं आयरियाणं, नमो सज्झायज्झाणरायाण उवज्झायाण, नमो मोक्खसाहयाणं साहूणं, नमो रिट्ठनेमिणो जिणिवस्स, जो सयलसगप-रिषयणं काऊण निक्खंतो महासुणी । तओ तणसंथार रहऊण समोच्छाहऊण वत्थेण सरीरमप्पणो धीरसयणिज्जमुवागओ चित्तिउमारद्वो—धन्ना ते संव-पज्जुन्न-निरुद्ध-सारणपमुहा कुमारा जायवज्जणा य रुप्पिणिपमुहाओ देवीओ, जे सवसगपरिषाय काऊण भगवओ समीवे निक्खता, अहं पुण दुक्खभागी अकयतवचरणो मरामि ति । आउयपज्जवमाने य विसुमारियसुहभावो—‘अहो ! अकारणवेरिणा दीवायणेण नयरीए जायवकुलस्स य एक्कपण धिय सओ कओ ति, ता महा-पावो खु सो निहंतवो’ ति असुहपरिणामपरिणओ काल काऊण धीरससहस्समेगं जीविऊण गओ तइयाए पुढवीए नारओ समुप्पणो । वलदेवो वि वेणेण सलिलं नलिणीपत्तपुडए गहिऊण विचरीयसउणपक्खलिज्जंतो कण्हसमीवमागओ । ठविऊण

१ कौमारत्वे षोडशाब्दानि निष्णो, पटपञ्चाशन्मण्डलिते जये तु । वर्षाण्यष्टाशो नवाऽगु शतानि, विंशान्नुधैरर्द्धचक्रित्पकाटे ॥१॥

सलिलं चित्ते—‘पसुतो एसो’ ति सुयउ ताव एस मे हियनंदणो, पच्छा सुहविवुद्धस्स पयच्छिस्सामो से जल । नेहेण समाउलमणो न याणइ मओ ति । तओ किंचि कालं पडिवालिऊण वलदेवो समामन्नो नियच्छए कण्हं कसिणमच्छि-याहिं परिगय । वट्ठूणं च मीओ हली मुहाओ वत्थमवणेइ । तओ ‘हा ! मओ’ ति मुच्छाए पडिओ धस ति धरणीयलम्भि । पञ्चागयचेयणेण य महंतो सीहनाओ कओ तहा जहा सावयकुलं वणं च कपिउमारद्वं । सलविऊण चाऽऽरद्वो—जेण मे एस भाया हिययवहो पुहईए एक्कवीरो निग्विणेण दुरप्पणा वावाइओ सो मे जइ सघं मुहडो तो देउ दंसण । कहं वा सुत्ते पमत्ते वाउले वा पहरिज्जइ ? ता नूणं सो पुरिसाहमो न सप्पुरिसो । एवमुच्चसदेणं भणंतो वलो वणं समंतओ हिंडेऊण पुणो वि गोविंदपासमुवागओ । समागंतूण च उच्चसदेण रोविउं पयत्तो—हा मह भाउय ! हा जणहण ! हा सुहड ! हा महारह ! हरियं ? किं किं ते रोयामि ? किं सोहगं ? किं वा धीरत्तणं वलं वन्न रुव वा ? भणसि य पिओ मे वलो भाया ता किमेयं विचरीयत्तणं ? जेण मे वायं पि न देसि, किं वा तए विरहिओ एगाणीं करेमि मढभग्गो ? ता कत्थ गच्छामि ? कत्थ चिट्ठामि ? कस्स कहेमि ? कं पुच्छामि ? कं सरणमुवेमि ? कमुवळभामि ? कस्म रुत्तामि ? सवहा समतो मे जियलोओ, भो भो वणदेवयाओ ! किं तुम्हाण समप्पिए जणहणे एवमुवेक्खिउमुचिय ? ए ! एहि जणहण ! किमकन्नमुयं करेसि ? किं मे तुहाऽवरद्वं ? भयचईओ ! देवयाओ एह ममोवरि कुविय पत्ताएह कारुन्याए वसुदेवनंदणं, सहोयर ! एस दिवसयरो अत्थसेलं समुवगच्छइ ता समुट्ठेहिं सञ्जीवासणवेला समुट्ठिया, उत्तमपुरिसा न सोवंति सझाए । रणमेत्ते य गए भणइ—रयणी य वहलंधयारा समागया, क्रूरसत्ता परिभमति ममंतओ, सिवा य भेरवे सरे करेमाणी वियरंति । एवं च पलवतस्स पभाया रयणी । पुणो भणइ—भाउय ! समुट्ठेहि, सूरौ

१ सन्ध्यावन्दनवेला जाता ।

समुग्गओ । जाहे न उट्ठेइ ताहे नेहमोहियमणो वलदेवो मयगं अत्तणो रंधे समारोविय पयट्ठो गिरिकाणणेषु हिंडिउं । ताव य समागओ से वरिसयालो । एत्थंतरम्मि सो सिद्धत्थो सारही देवत्तपत्तो ओहिनाणेण वलं पेच्छिऊण महंतदु-क्खमावन्नो चित्तिउमारद्वो—अहो ! नेहाणुराएण कण्हं कहं वलदेवो वोढुमाढत्तो ? ता वोहेमि ण भाउवच्छल वलदेवं । तओ देवेणं पवयम्मि रहवर समुत्तारितो पुरिसो विउद्धिओ । सो य रहो असमंजस अभिसरतो न पवयम्मि भग्गो भूमीए समाए सयसिक्करं गओ सो सवेउमाढत्तो । वलदेवेण भणियं—भो मुद्धपुरिस ! जो एस रहो गिरियडे न भग्गो चुण्णिओ य समे पहम्मि, त कह तुमं रंडाखडगयमियाणिं सवेउमिच्छसि ? । देवेण भणियं—जो एस कण्हो अणेगेसु जुज्झस-यसहस्सेसु जुज्झमाणो न निवाइओ, सो य इयाणिं जुद्ध विणा वि मओ, जया जीविस्सइ तया रहो वि पुणन्नवो भविस्सइ । पुणरवि य पुरिसो सिलापट्टेसु पडमिणीओ रोविउमारद्वो । वलेण भणिओ—सिलापट्टेसु रोविया कह पडमिणीओ रोहति ? । देवेण भणियं—जया एय तुह खधट्ठियं मडय जीविस्सइ तया पडमिणीओ रोहिस्सति । तओ थोवतर गओ गोव गाविकरोडीण हरियतणाइ दंत पेच्छइ । भणिय च वलदेवेण—अट्ठिभूया इमा गावी कया हरिएण पुणो जीविस्सति ? । देवेण भणियं—जया एस कण्हो तुह भाया जीविस्सइ । तओ लद्धसन्नेण वलेण चित्तियं—किं मे भाया अपराइयपुवो मओ ? ति, जेण वणंतरट्ठिओ मम को वि एवमुद्धवइ । तओ देवेण सिद्धत्थरूव काऊण भणियं—अह सो महाभाग ! सिद्धत्थो जो तुह पुवभवे सारही आसि, रिट्ठनेमिसामिणो पसायाओ देवो समुप्पन्नो, भणिय च तुमे पुवमासि—जहा हं आवइसु पडिवोहणीओ तुमे ति, तओ ह तुह पडिवोहणत्यमागओ, ता परिषय सोय अवलंवेहि धीरयं, जओ—तुम्हारिसा वि पुरिसा, जइ विहुरिज्जंति दड्डसोएणं । ता कत्थ धिर होही, धीरत्तमणिंदियं भुवणे ? ॥ २ ॥ किंच—अनिवारियप्पसरो नभू, जओ—गुरुपरफमऽहरियनरनाहयलकैसव !, सहरियचक्रवट्टिवलंतंरंडियं !,

जयवधव अतुलवल जिणवरिंद हयविहिं विहंडिय । सुरु दाणवु खयरिंदु गहु, चंदु दिण्ठि न मुक्कु । दुट्टकयंतह केसरिहि, तिहुयणि कोइ न चुक्कु ॥ ३ ॥ अवि य—सो नत्थि चिय भुवणम्मि को वि जो खलइ तस्स माहपं । सच्छदचारिणो सव्वेवरिणो हयकयंतस्स ॥ ४ ॥ सीयंति सव्वसत्थाइं, तत्थ न कम्मंति मंततंताइ । अदिट्ठपहरयम्मी, तम्मि उ को पोरुस कुणइ ? ॥ ५ ॥ ता सठवेसु अप्पयं । अन्नं च जं सामिणा पुव्वमेव भणिय—जहा जरकुमारो जणहुणस्स मरणं तं तह चेव जायं । वलेण भणियं—कया उण जरकुमारेण कण्हो विणिवाइओ ? । तओ देवेण जरकुमारवइयरो सव्वो से परिकहिओ ताव जाव पेसिओ जरकुमारो पंडवाणं समीवम्मि । तओ वलेण भणियं नेहेण सिद्धत्थमालिं गिऊण—भो ! किमियाणि कायव्वं ? ति । देवेण भणियं—सव्वसगपरिचायं काऊण सामन्नमणुचिट्ठसु, सभरेसु अरिद्धनेमिजिणिदवयणाइं ति । तओ वलेण भणियं—सुट्ठु मे पडिवन्नं जं तुमे भणियं, संभरियाइं च भयवओ वयणाइ, ता कत्थमेयं हरिणो कलेवरं करिस्तामि ? ति । देवेण भणियं—दोणहं नईण मज्झे पुलिणम्मि ज्ञामेमो, तित्थयर-चक्कि-वलदेव-वासुदेवा य पूयमरिहति ति पूयं करेमो । तओ तेहिं नईसगमपुलिणम्मि ठविय हरिकलेवर, कया पुप्फगंधधूवाइणा पूया दहं च । एत्थंतरम्मि भगवया अरिद्धनेमिसामिणा नाऊण वलदेवस्स पव्वजासमय विज्जाहरसमणो पेसिओ । तम्मूले य रामो पव्वज्जं सम्मं पडिवन्नो, उगं च तवच्चरणं तुंगियागिरिसिहरे करेउमारद्धो । सिद्धत्थो वि पुव्वनेहेण रक्खणं करेतो तम्मि चेव चिट्ठइ । इयरो वि जरकुमारो दक्खिणमहुरं सपत्तो, दिट्ठा पंडवा, समप्पिओ कोत्थुभमणी । वारवइविणा साइ सव्वं पंडवाण कहियं ताव जाव इह संपत्तो ति । पंडवा वि महाअकंदं काऊण वरिसमेत्तं पेयकरणिज्ज काऊण जरकुमारस्स रज्ज दाऊण भयवओ समीवे पत्थिया । एत्थंतरे भयवया समणपरिवुडो चउनाणी धम्मघोसो नाम अण-

१ “सुरो दानव. खेचरेन्द्रो ग्रहश्चन्द्रो दिनेन्द्रो न मुक्त. । दुष्टकृतान्तात् केदारिण. त्रिभुवने कोऽपि न विस्मृत. ॥ १ ॥”

गारो पंडवाण निक्खमणत्थं पेसिओ, पवाविया यं । पंडवा पयट्ठा भयवओ समीवं, छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालस-ऽद्धमास-मास-छम्मासाइयाइ खमणाइं करेता ताव गया जाव भगवं वारसहिं जोयणेहिं चिट्ठइ ति । चितिय च णेहिं—कहं रिद्धनेमिसामिं पेच्छिस्सामो ति, तत्थेव रयणी गमिया । पभायाए रयणीए तेहि जणवयाओ निसुय—जहा भयव उज्जितपव्वयम्मि मोक्ख गओ ति । ता ते महत्तदुक्खमुवगया पुंडरीयपव्वयम्मि पाओवगमण काऊण मोक्खं गय ति । आईए य नवदसारा समुद्धविजयाइ भयवओ जणणी गयसुकुमालपव्वजाकाले पव्वजं काऊण देवलोगं गया । रुपिणीपमुहाओ मोक्ख गयाओ । दोवई वि रायमईसयासे पव्वज काऊण अञ्जुयकपं गया । वारवइडाहे वसुदेवो रोहिणी देवई य देवलोगं गयाइ । इओ भगव वलदेवरिस्सी तुंगियागिरिसिहरे महाकट्ठं तवच्चरणं करेतो विहरइ । तवं च सत्तसत्तमियारुव । तत्थ सत्तसत्तमिया पडिमा इमा—पढमे सत्तए एकेक दत्ति भोयणस्स पडिगाहेइ, एकेकं पाणगस्स । दोषे सत्तए दो दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, दो पाणगस्स । तचे सत्तए तिन्नि दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, तिन्नि पाणगस्स । जाव सत्तमे सत्तए सत्त दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, सत्त पाणगस्स । एवं एसा सत्तसत्तमिया भिक्खुपडिमा एगूणपन्नासाए राइदिएहिं एकेण य छन्नउएणं भिक्खासएणं अहामुत्त आराहिया हवइ ॥ इयाणि अट्ठमिया भिक्खुपडिमा—पढमे अट्ठए एकेकं दत्ति भोयणस्स पडिगाहेइ, इकेकं पाणगस्स । वीयए अट्ठए दो दत्तीओ भोयणस्स जाव अट्ठमे अट्ठए अट्ठ दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, अट्ठ पाणगस्स । एवं एसा अट्ठमिया भिक्खुपडिमा चउसट्ठीए राइदिएहिं दोहि य अट्ठासिएहिं भिक्खासएहिं आराहिया भवइ ॥ एवं एण कमेण नवनवमियाओ दसदसमियाओ करेइ ॥ एवं पाएण पक्खाओ मासाओ तणकट्ठहारएहिं वणाछिदएहिं च दित्र

१ वसुदेवो देवकी च रोहिणी चाथ ते त्रय । मनसा सन्निधौ नेमेश्रक्रिरेऽनशन तदा ॥ १ ॥

फासुय एसणिय च पारेइ । तेहिं च कट्ठहारएहिं जणवयस्स राईणं च कहियं—जहा कोइ महासत्तो दिव्वरुवो पुरिसो तव करेतो वणे चिट्ठइ । तओ ते नराहिवा सखुद्धा चितति—कोइ अम्हाणमुवरि तव करेइ विज्ज वा साहेइ रज्जकंखी, ता गंतूण तं विद्धंसेमो । तओ सन्नद्धवद्धकवया नाणाविहगहियपहरणा विविहजाणवाहणसमारूढा गया रामरिसिसमा-सन्नं । इओ य तेण सिद्धत्थदेवेण भगवओ रामरिसिणो पायमूले महाकरालमुहा वीभत्थदसणा तिव्खनहरग्गदारुणसमु-ज्जया विहुयकेसरसदुप्पाया विउविया सीहसघाया । तओ ते नरिंदा दूराओ चेव मीया पणमिऊण महपभावं वलदेवरिसिं दुयं पडिनियत्ता गया नियनियधामाइ । ‘लोए नरसीहो’ ति खाई गओ वलदेवो ति । एव सो भगव अणुदियइ उवस्-मरओ तव करेइ । तस्स य सज्झायज्झाणधम्मकहाहि अक्खित्तचित्ता वग्घ-सीह-चित्तय-सस-सरह-सवर-हरिणाइणो वहवे उवसम गया । के वि सावयत्तण पत्ता, केइ भइया जाया, केइ अणसण पडिवन्ना, केइ काउस्सग्गेण द्वियं उवविट्ठ वा पासपरिवत्तिणो परिचत्तमसाहारा रामरिसिं पज्जुवासति । तत्थ य हरिणजुवाणो एगो भगवओ राममुणिणो पुव्वभव-सवद्धो जाईसरो य अईवसवेगमावन्नो जत्थ भगव राममुणी भिक्खाइकजे विहरइ तत्थ तत्थ मग्गओ पहावइ । अत्रया वलदेवो वि मासपारणए भिक्खुएगाम्मि नगरे पविसत्तो एगाए तरुणीए कूवतडट्ठियाए कूवजल कम्पुउकामाए दिट्ठि-गोयर गओ । तओ तीए वलदेवरूवाइसयत्तित्थिययाए तग्गयत्तित्तणओ कुडयकंठभतीए नियकडियलुत्तारियपुत्तस्स कंठे पासो दिन्नो, तओ ओवारिओ कूवे । एयं च वलदेवेण दिट्ठ, तओ सवेगमुवगओ—‘अहो ! मे देहो वि अणट्ठहेऊ पाणिण’ ति चितिय तं च वालयमणुकपाए मोयावेऊण ता ‘सपय जइ तत्थट्ठिओ इत्थियाहि अदिस्समाणो भिक्खं लभिस्तामि ता गिणिहस्स न अन्नहा’ एवमभिगहं गिणिह्य इओ चेव नियत्तिय त चेव वण गओ । अत्रया य पहाणदारुनिमित्त रह-यारा तत्थ वणे आगया रुन्खे छिदति । वलदेवो वि मासपारणए भोयणुज्जएसु तेसु भिक्खुएगाम्मि गओ । हरिणओ वि मग्ग-

मणुलग्नो गओ । तओ वलदेवं ददूणं रह्यारसामिणा चितियं—अहो ! अन्हं पुण्णोदओ जं नरुत्थलीए वि कप्पपायवो पत्तो, अहो ! से रूवोवसमतेयाइसपयाओ, ता कयत्थो पुन्नमणोरहो अहं जेण मे रिसी भिक्खानिमित्तमागओ, ता करे-
मि एयस्स भिक्खादाणेण विगयकलुसमप्पाणं ति चित्तिऊण सिरम्मि कयकंजलिउडो धरणिगलनिहित्तजाणुजुयलं पणमिऊण भत्तपाणं गहेऊण समुट्ठिओ । सुणिणा वि 'द्व-वेत्त-काल-भावपरिसुद्धं' ति नाऊण पडिग्गहिंयं । ततो तेण दाणफलेण देवलो-
याउयमणुवद्ध रहगारेण । हरिणओ वि गरुयमुणिभत्तिनिग्गयावाहसमुप्पुन्नलोयणजुयलो वणछिंदए सुणिम्मि य पुणो पुणो पसन्नमंथरनिचद्धदिट्ठी चित्तिउमारद्धो—अहो ! धनो कयत्थो एस वणछिंदओ, सुलद्धमेयस्स माणुसत्त जेण एस सुणि-
वरो पडिलाभिओ त्ति, अहं पुण मदभागी कम्मदोसेण तिरियजाईए जाओ, असमत्थो एरिस महातवस्सि पडिलाभेजं, ता धिरत्थु मे जाईए । एत्थंतरे महावायविहुओ अद्धच्छिन्नपायवो वणछिंद-वलदेव-हरिणाणमुवरि निवडिओ । विमु-
क्कपाणा य तिन्नि वि ते वंभलोयकप्पम्मि पउमुत्तरे विमाणे देवा समुप्पन्ना । वलदेवो वि वरिससयसामन्नाणुपालणेण विसिट्ठतररूवसपयाभोयसमुदओ जाओ । तओ वलदेवो ओहिणा कण्हं नेहेण पलोइउमारद्धो—जाव तइयाए नरयपुढ-
वीए समुपन्नो महादुक्खमणुहवंतो दिट्ठो । सिग्ग वेउवियसरीरं काऊण गओ कण्हसमीवं । तत्थ दिव्वमणिप्पभासमुजोयं काऊण दिट्ठो जणहणो, भणियं च वलेण—अइ भाउवच्छल ! कण्ह ! किमियाणिं करेमि ते ? । कण्हेण भणियं—पुव-
कम्मदोससमुन्भव दुक्कं अणुभवामो, न एत्थ कोइ पडियारं करेउ समत्थो । तओ वलेण दोहिं वि वाहाहिं समुप्पा-
डिओ कण्हो, समुद्धरिजमाणो य नवणीयमिवायवेण विलिज्जए । तओ कण्हेण भणियं—मुच मुंच मम सुद्धुरं दुक्कं स-
प्पज्जइ, ता गच्छ तुमं भरहवासं, तत्थ गतूण गया-खग्ग-चक्क-ससधारिण पीयवासपरिहाण गरुलद्धयं ममं अप्पाणं च हलमुसलधारिणं नीलधरपरिहाणं तालचिंधं सव्वलोए उवदसेसु । तओ वलेण 'तह' ति पडिवन्नं । आगंतूणं च दिव्वि-
माणाखुडो तत्थ दामोयर-वलदेवरूवं विउव्विऊण लोयम्मि दंसेइ, विसेसओ वइरियाण पुरओ । भणियं च वलदेवेण—
जहा तिय-चउक्क-चघराइसु अन्हरूवं करेइ, अन्हे सग्ग-सहारकारिणो देवलोयाओ समागच्छामो, पुणो गच्छामो, नाणापगारेहिं कीलामो, वारवई अन्हेहिं निम्मिया, पुणो अन्हेहिं चेव संहरिया समुदे पक्खित्ता, ता अन्हेत्य कारण-
पुरिसा । तओ लोएण ससंभमेण 'तह' ति पडिवन्नं, कयं च सव्व समाइट्ठं । तओ परंपरण एसा पसिद्धी जाया । वलदेवो वि एवं काउं गओ देवलोयं । तओ चुओ वारसमअममतिथयरकण्हजीवतित्थे सिव्विहिइ । नयराइसु समिद्ध-
कुलेसु न तहा दुक्कर भिक्खाजायणं जहा रत्ते कट्ठतणहारयाइसु । अओ इमेण जहा अहियासिओ तहा अहियासियवो जायणापरीसहो ति ॥ याच्चाप्रवृत्तश्च कदाचिद् लाभान्तरायदोषान्न लभेत इति तत्परीपमाह—

परेसु घाससेसेज्जा, भोयणे परिनिट्ठिए । लद्धे पिंढे अलद्धे वा, नाणुतप्पेज्ज संजए ॥ ३० ॥

व्याख्या—'परेसु' गृहस्थेयु 'प्रासं' कवलम्, अनेन मधुरकृत्तिमाह, 'एप्येत' गवेपयेत् 'भोजने' ओदनादौ 'परि-
निट्ठिते' सिद्धे मा भूत् प्रथमगमने तदर्थं पाकादिप्रवृत्तिः, ततश्च 'लब्धे' प्राप्ते स्वल्पेऽनिष्टे वा इत्युपस्कारः, अलब्धे वा नाऽनुतप्येत संयतः, यथा—अहो ! ममाधन्यता यदहं न किञ्चिद् लभे इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ किमालम्बनमालम्ब्य नाऽनुतप्येत इत्याह—

अज्जेवाहं न लब्भामि, अवि लाभो सुए सिया । जो एवं पडिसंचिक्खे, अलाभो तं न तज्जए ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'अज्जेव' अस्मिन्नेवाऽहंनि अहं 'न लभे' न प्राप्नोमि, 'अपि' सम्भावने किं सम्भाव्यते, एतत् ? 'लाभः' प्राप्तिः "सुए" 'श्वः' आगामिनि दिने 'स्यात्' भवेद्, उपलक्षणत्वादन्त्येयुरन्यतरेषुर्वा, मा वा भूत्, यः 'एवम्' उक्तप्रकारेण 'पडिसंचिक्खे' ति 'प्रतिसमीक्षते' अदीनमनाः सन् अलाभमाश्रित्याऽऽलोचयति, 'अलाभः' अलाभपरीपहः तं 'न तर्जयेत्' नाऽभिभवेद्, अन्यथाभूतश्चाभिभूयत इति भावः । जहा कोहपिसाएण वासुदेवो पसंतप्पा न जिओ । दारुगाइ अपसंता जिय ति । तथा हि लौकिकमुदाहरणम्—वासुदेव-वलदेव-सच्चग-दारुगा अस्सावहिया अडवीए नग्गोहपायवत्स अहे रत्तिं वासोवगया जामगहणं करेति । दारुगस्स पढमे जामे कोहो पिसायरूवं काऊणं आगओ दारुगं भणइ—आहारत्थी हं उवागओ, एए सुत्ते भक्खयामि जुद्धं वा वेहि । दारुगेण भणियं—वाढं । तेण सह सप-
लग्नो । दारुगो य तं पिसायं जहा जहा न सकेइ निहणिउं तहा तहा से कोहो वडूइ । एव सो दारुगो किच्छप्पाणो त जामगं निव्वाहेइ, पच्छा सच्चगं उट्ठावेइ । सच्चगो वि तहेव पिसाएण किच्छप्पाणो कओ । तहए जामे वलदेवं उट्ठवेइ । एवं वलदेवो वि चउत्थे जामे वासुदेवं उट्ठवेइ । वासुदेवो वि तेण पिसाएण तहेव भणिओ । वासुदेवो वि भणइ—ममं अणिज्जिणिउं कहं मम सहाए खाहिसि ? । जुद्धं संपलगं । जहा जहा जुज्झए पिसाओ तहा तहा वासुदेवो 'अहो वलसंपन्नो अयं महो' इति तुस्सए । जहा जहा तुस्सए तहा तहा पिसाओ परिहायति ति । सो तेण एवं खविओ जेण घेत्तुं ओयंढीए छूओ । पभाए परसए ते मिन्नजाणुकोप्परे । 'किणेयं तुन्ह कयं ?' ति पुट्ठा भणंति—पिसाएण । वासुदेवो भणइ—स एस कोवो पिसायरूवधारी मया पसंतयाए जिओ, ओयड्डियाए कट्ठेऊण दरिसिओ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥

उदाहरणम्—एगम्मि गामे एगो पारासरो नाम गाहावई । तम्मि य अन्ने वि पारासरा अत्थि । सो पुण किसीए कुसलो, तेण किसिपारासरो । सो य तम्मि गामे निउत्तओ राउलियं चरिं वाहावेइ । अन्नया भोयणवेलाए भत्ते वि आणिए यत्तमे मोएवकामे भणइ—फरिसए एक्केह हलचंभं देह, ममावि चरी होउ ति, ता पच्छा भुंजह । तेहिं छहिं वि हलस-
एहिं वड्डयं चाहियं, तेण तहिं वड्डयमंतराइयं वद्धं । मरिऊण य सो संसार भमिऊण अन्नेण सुकयविसेसेण वासुदेवस्स

पुतो जाओ 'ढंढो' ति नामेण । सो य पत्तजोवणो सुणिऊण चउमहवइयं समणधम्मं परिचइय उदारे कामभोगे संसार-
विरत्तो भगवओ अरिद्धनेमिस्स सगासे निक्खंतो । ता गहियदुविहसिक्खो विहरए भगवया समं । अत्रया उइयं तं
पुव्वोवज्जियमंतराइयं कम्मं । समिद्धेसु गामनगरेसु हिंडंतो न लहइ कहिचि भिक्खं, जया वि लहइ तया वि जं वा तं
वा, अमस्स वि साहुस्स लद्धि उवहणइ । तओ तेण सामी पुच्छिओ, तेहिं कहियं जहावत्तं । पच्छा तेण अभिग्गहो
गहिओ—जहा परस्स लाभो न मए गिणिहयवो । आगओ भयवं वारवइं । गओ वासुदेवो वंदणत्थं । पुच्छइ तित्थ-
यर—एयासिं अट्टारसण्हं समणसाहस्सीणं को दुक्करकारओ ? । भयवया भणियं—जहा ढंढणो अणगारो । केण पुण
कारणेण ? । भगवया अलाभपरीसहो कहिओ । सो कहिं ? । सामी भणइ—नयरिं पविसतो पेच्छिहिसि । दिट्ठो य
सुक्को निम्मंससरीरो पसतप्पा अक्खलियसत्तो अलाभपरीसहेण ढंढो अणगारो नयरिं पविसतेणं । तओ भत्तिनिवभरम-
णेण ओयरिऊण करिवराओ वंदिओ सविणयं, पमज्जिया सहत्थेण चलणा, पुच्छिओ य पजलिउडेण सुहविहारं । सो एकेण
इचमसेट्ठिणा दिट्ठो, चित्तिं च—जहा महप्पा एस कोइ तवस्सी, जो वासुदेवेण वि एव सम्माणिजइ । सो य भवि-
यव्यावसेण तस्सेव घरं पविट्ठो । तेण परमाए सद्धाए मोयगेहिं पडिलाभिओ । आगओ सामिस्स दावइ पुच्छइ य—जहा
मम लाभंवराइयं खीणं ? । पच्छा सामिणा भणणइ—न खीणं, एस वासुदेवस्स लाभो ति । कहं ? । कहिओ सेट्ठिभत्ति-
करणवइयरो । तओ 'न परलाभं उवजीवामि, न वा अन्नस्स देमि' ति अमुच्छियस्स परिट्ठवंतस्स अक्खलियपरिणामस्स
सुहभावणोवगयस्स अपुव्वकरणखवगसेटीकमेण तस्स केवलनाणं समुपपन्नं, अंतगडो जाओ । एवमहियासियवो अलाभ-
परीसहो जहा ढंढेण अणगारेण ॥ अलाभाधान्तान्ताशिनां कदाचिद् रोगाः समुत्पद्येरन् इति रोगपरीपहमाह—
नच्चा उपपह्यं दुक्खं, वेयणाए दुहट्ठिए । अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थइहियासए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अधिगम्य 'उत्पत्ति' उद्भूतं दुःखयतीति दुःखः—ज्वरादिरोगः तं 'वेदतया' स्फोटकप्रवृत्त्याद्यनु-
भवरूपया दुःखेन आर्तः क्रियते स दुःखार्तितः 'अदीनः' अविश्रुतः 'स्थापयेत्' दुःखार्तितत्वेन चलन्तीं स्थिरिकुर्यात्
'प्रज्ञां' 'स्वकर्मफलमेव एतत्' इति तत्त्वधियम्, अपेक्षितत्वाद् यदा पुष्टैर्व्याधिभिः 'स्पृष्टोऽपि' व्याप्तोऽपि राजमन्दादिभिः ।
'तत्र' प्रज्ञास्थापने 'अध्यासीत' अधिसेत, प्रक्रमाद् रोगजं दुःखमिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स्यादेतत् चिकित्सया किं न
तदपनोदः क्रियते ? इत्याह—

तिगिच्छं नाभिणंदेज्जा, संचिक्खत्तगवेसए । एयं खु तस्स सामण्णं, जं ण कुज्जा ण कारवे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'चिकित्सा' रोगप्रतीकाररूपां 'नाऽभिनन्देत्' नाऽनुमन्येत, अनुमतिनिषेधाच्च दूरापास्ते करणकारणे ।
'संचिक्ख' ति प्राकृतत्वादेकारलोपे 'संचिक्षेत' समाधिना तिष्ठेत, न कूजितकर्करायितादि कुर्यात् । आत्मानं—चारित्र्या-
त्मानं गवेययति—तत्प्रापरक्षणेन मार्गयतीति आत्मगवेयकः । किमित्येवम् अत आह—'एतत्' अनन्तरमभिधास्यमानं 'खु'
ति यस्मादर्थे ततो यस्मादेतत् 'तस्य' श्रमणस्य 'श्रामण्यं' श्रमणभावो यत्र कुर्यात् न कारयेद् उपलक्षणत्वान्नाऽनुमन्येत
प्रक्रमाच्चिकित्साम्, जिनकल्पिकापेक्षं चैतत्, स्वविरकल्पिकास्तु अपवादे पुष्टालम्बिनो यतनया कारयन्त्यपि । यदुक्तम्—
'काहं अछित्तिं अडुया अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं च नीईए वि सारविस्सं, सालंवसेवी समुवेइ मोक्खं
॥ १ ॥ तथा—मा कुणउ जइ तिगिच्छं, अहियासेऊण जइ तरइ सम्मं । अहियासितस्स पुणो, जइ से जोगा
न हायंति ॥ २ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

१ "करिष्येऽच्छित्तिमथवाऽप्येये तपउपधानेषु चोद्यंसे । गणं च नीत्याऽपि सारयिष्ये सालम्बसेवी समुपेति मोक्षम् ॥ १ ॥"

२ "मा करोतु यदि चिकित्सां, अध्यासितु यदि शक्नोति सम्यक् । अध्यासमानस्य पुनर्यदि तस्य योगा न हीयन्ते ॥ २ ॥"

उदाहरणम्—महुराए जियसत्तुणा रत्ता काला नाम वेसा 'पडिख्व' ति काउं ओरोहे छूढा । तीसे पुत्तो
'कालवेसिउ' ति कुमारो । सो तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोऊण पवइओ, एगइविहारपडिभं पडिबन्नो गओ
मुग्गसेलपुं । तहिं तस्स भगिणी हयसत्तुस्स रत्तो महिला । तस्स साहुस्स अरिसियाओ । तओ तीए भिक्खाए
सह ओसहं दिन्नं । सो य 'अहिगरणं' ति भत्तं पक्खत्ताइ । तेण य कुमारस्से सियालाणं सहं सोऊण पुच्छिया
ओलगया—केसिं एस सहो सुवति ? । ते भणंति—एए सियाला अडविवासिणो । तेण भन्नइ—एए ममं बंधेऊण
आणेह । तेहिं सियालो बंधेऊण आणिओ । सो तं हणइ । सो हम्मंतो खिखेइ । तओ सो रइं विंदइ । सो सियालो
हम्मंतो मओ अकामनिजराए वाणमंतरो जाओ । तेण वाणमंतरेण सो भत्तपक्खत्ताओ दिट्ठो ओहिणा आभो-
इओ । 'इमो सो' चि आगंतुं सपिहियं सियालिं विउव्विऊण खिखियंतो खाइ । राया तं साहुं 'भत्तं पक्खत्ताययं' ति
काउं रक्खावेइ 'मा को वि से उवसगं करेस्सइ' ति । जाव ते पुरिसा तं थाणं रक्खंति ताव सा सियाली न खाइ ।
जाहे ते पुरिसा ओसरिया होंति ताहे सहं करंती खाइ । जाहे आगया ताहे न दीसइ । सो वि उवसगं सम्मं
सहइ एमइ य । एयमहियासियव ॥ रोगपरीतस्य शयनादियु दुस्सहतरः वृणस्पर्श इत्येतदनन्तरं तत्परीपहमाह—

अचेलगस्स लूहस्स, संजयस्स तवस्सिणो । तणेसु सुयमाणस्स, होज्जा गायविराहणा ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अचेलकस्य रूक्षस्य संयतस्य तपस्विनः 'वृणेषु' दर्भादिषु शयानस्य भवेत् 'गात्रविराधना' शरीरविदारणा ।
अचेलकत्वादीनि तु तपस्विशेषणानि । मा भूत् सचेलस्य वृणस्पर्शोऽसम्भवेन अरूक्षस्य तत्तन्मभवेऽपि स्निग्धत्वेन
असंयतस्य शुपिरहरितवृणेषुपादानेन तथाविधगात्रविराधनाया असंभव इति ॥ ३४ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

आपवस्स निवाएणं, अनुला हवइ वेयणा । एयं णच्चा ण सेवति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ३५ ॥

व्याख्या—‘आतपस्य’ धर्मस्य ‘निपातेन’ सम्पातेन ‘अतुल’ महती भवति वेदना । एव च किम् ? इत्याह—
‘एतत्’ अनन्तरोक्तं ज्ञात्वा ‘न सेवन्ते’ न भजन्ते ‘तन्तुजं’ वस्त्रं कंचलं वा ‘तृणतर्जिताः’ तृणकटर्जिताः । किमुक्तं
भवति ?—यद्यपि तृणैरत्यन्तविलिखितशरीरस्याऽऽतपसमुत्पन्नद्वेषगतः क्षतधारनिक्षेपरूपेण पीडा भवति तथापि कर्मक्ष-
यार्थिभिर्मुनिभिर्विद्यायगृहक्रियार्त्तध्यानमकुर्वानैः सम्यक् सहनीया । जिनकल्पिकापेक्षं चैतत् । स्वविरक्तपिकाम्तु सापेक्ष-
सयमत्वाद् वस्त्रादि सेवन्तेऽपीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

उदाहरणम्—सावययीनयरीनिवासिणो जियसत्तुम्म रओ पुत्तो भद्दो नाम । मो लहुकम्मयाए—‘मानुषजन्तु
दुर्लभं पुनरपि एतथ जणा !, जिनवरधम्म पयत्तिहि लग्गह एकमणा । पुत्तकलत्तपसत्तह चित्तमहिं भोलियह,
होसिहिं फुडुऽच्छ दंतं मुहु पोहउ जोधणि वोलियहं ॥ १ ॥’ एमाइम्मोउएस मोऊण निधिण्णकामभोगो तहासु-
वाणं येराण अतिए पव्वइओ, गहियकिरियाकलायो वहुंसुओ जाओ, कालेण एगहविहारपडिमं पडिउओ । अन्नया
विहरतो वेरजे ‘चारिउ’ त्ति काऊण गहियो रायपुरिसेहिं पुत्तिओ—को तुम ? केण वा चारियत्ते निउत्तो ? । मो
भवय न जपइ । पइरुट्टेहि य अणजेहिं यंधावेऊण गुरेण तच्छिउयदब्भेहिं वेदिऊण मुओ । मो दब्भेहिं विलिहिजंतंमंमो
त सम्मं सहइ वेयण, चित्तेइ य—प्रदीप्ताङ्गारपूर्णेणु, वज्रकुण्डेऽप्यसन्धिषु । कूजन्तः कर्णं कर्णं दृष्ट्वा नरनामिना ॥ १ ॥
अग्निमीताः प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् । शीततोयामिमां ज्ञात्वा, क्षारान्भस्ति पतन्ति ते ॥ २ ॥ क्षारदग्धशरी-
राश्च, मृगवेगोद्विताः पुनः । असिपत्रवनं यान्ति, छायायां कृतयुद्धयः ॥ ३ ॥ शक्यदिष्टासकुन्तैश्च, रघुतोमरपट्टिभिः ।

१ “मानुषजन्म दुर्लभं पुनरप्यत्र जना !, जिनवरधर्मे प्रयत्ने लगतैकमनसः । पुत्रकलत्रप्रमत्तानां विषयप्रेक्षितानां, भविष्यन्ति स्फुट
अक्षिणी दन्ता मुखं शुभिराणि वीचने गते ॥ १ ॥”

छिद्यन्ते कृष्णास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ इत्यादिका रौद्रतरा नरकेषु परयशेन मयाऽनुभूता वेदनाः, तन् कियतीयम् ?
भूयाश्च लाभः स्ववशस्य सन्यक् सहने । भणियं च—‘असासए सरीरम्मि, वित्राण जिनमासणे । कम्मे वेदज्जमाणम्मि,
लाभो दुक्खइहियासणं ॥ ५ ॥’ एवमन्यैरपि सोढव्यस्तृणपरीपहः । तृणानि मलिनान्यपि कानिचित् स्मुरिति तत्सपर्कात्
स्वेदेन जल्लसन्भव इति तत्परीपहमाह—

किलिन्नगातो मेहावी, पंकेण व रएण वा । घिसु वा परिनावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ३६ ॥

व्याख्या—‘छिन्नगात्रः’ व्यातदेहः ‘मेहावी’ ‘घोहिओ वा अरोगी वा, सिणाण जो उ पत्यए । वोक्कतो होइ आचारो,
जहो हण्ड सजमो ॥ १ ॥’ इत्यागमवेदितया अज्ञानरूपमर्यादावर्त्ता ‘पट्टेन वा’ स्वेदाद्रमलरूपेण ‘रजसा वा’ पांशुना
प्रीप्ते वाशब्दात् शरदि ‘परितापेन’ हेतुभूतेन, किमुक्तं भवति ?—परितापात् स्वेदः, स्वेदाद्य पट्टरजसी, ततः छिन्नगात्रता
भवति । ‘सातं’ सुरम् आश्रित्येति शेषः ‘नो परिदेवयेत्’ ‘कथं कथा वा मे मलस्यास्यापगमो भविष्यति ?’ इति न
प्रलपेति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ किं तर्हि कुर्यात् ? इत्याह—

वेइज्ज निज्जरापेही, आरियं धम्मऽणुत्तरं । जाय सरीरमेओ त्ति, जहं काएण धारए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘वेदयेत्’ सहेत प्रक्रमात् जहजनि त दुःखं ‘निर्जरापेक्षी’ आत्यन्तिककर्मक्षयामिलापी ‘आर्यं धर्मं’ धृत-
चारित्ररूपम् ‘अणुत्तरं’ सर्वोत्तम प्रपन्न इति गम्यते । सामर्थ्योक्तमप्यर्थमादरत्वापनाय पुनराह—‘यानत्’ इति मर्यादायाम्,
‘शरीरभेदः’ देहविनाशः तं मर्यादाकृत्य ‘जहं’ मलं कायेन धारयेत् । दृश्यन्ते हि केचिद् द्रवदग्धस्याणुवद् विच्छाद्यकृष्ण-

१ “व्याधितो घाजोमी वा, ज्ञानं यस्तु प्रापयेद् । स्फुष्कान्तो भवत्साधार. त्यक्तो भवति सधन ॥ १ ॥”

देहाः शीतवाताऽऽतपादिभिरुपहन्त्यमाना रजोवगुण्ठिता मलाविलकलेयरा अकामनिर्जरातश्च न किञ्चित् तेषां गुणः, मम
तु सन्यक् सहमानस्य महान् गुण इति मत्वा न मलापनोदनाय स्नानादि कुर्यात् । यतः—न शन्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं
ज्ञानशतैरपि । आश्रान्तमेव स्रोतोभि—रुद्रिरन्नवभिर्मलम् ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

उदाहरणम्—चंपाए नयरीए सुनंदो नाम वाणियगो सावगो । अवन्नाए जो ज मग्गइ साहू तरस त देइ ओसह-
भेनजाइय मत्तुगाइयं च । सव्वभडिओ सो । तस्स अन्नया गिन्हासु साहुणो जल्लपरिदिद्धा आवाण आगया, तेभिं
गयो जल्लस्स ताण ओसहाणं गंधममिभविऊण उक्कलइ । तेण सुयपव्वभाविण चित्ति—सव्व लट्ठ नाहूण जइ नाम
जहमुद्धट्ठिता तो सुवरं होत । एव सो तरस अणालोइयपडिक्कतो कालगओ, देवलोए उववन्नो । तओ चुओ कोसंचीए
नयरीए इच्चकुले पुत्तत्ताए आगओ । निविन्नकामभोगो धम्म सोऊण पव्वइओ । तरस त कम्ममुइन्न, दुरनिगयो
जाओ, जओ जओ ववइ तओ तओ उड्डाहो । पच्छा साहूहिं भणिओ—मा तुमं निग्गच्छ, उड्डाहो, पडिस्मए
अच्छाहि । रत्तिं देवयाए सो काउस्सगं करेइ । पच्छा देवयाए सुगंधो कओ, से जहानामए कोट्टपुडाण वा अन्नेसिं
वा विसिट्ठव्वाण जारिसो गयो तारिसो गंधो जाओ । पुणो वि उड्डाहो, पुणो वि देवयाराहण । माभाविगयो जाओ ।
तेण नाहियासिओ जल्लपरीसहो । एव जेपसाधुभिर्न करणीयम् ॥ जल्लोपलितश्च शुचीन् सत्क्रियमाणान् पुरात्क्रिय-
माणाश्चापरातुपलभ्य सत्कारपुरस्काराभ्यां स्पृष्टयेद् अतस्तत्परीपहमाह—

अभिचायणमव्वुट्ठाणं, सामी कुज्जा निमंतणं । जे ताइं पडिसेवंति, ण तेसिं पीहए सुणी ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘अभिवादन’ शिरोनमनचरणस्पर्शनादिपूर्वमभिवाच्ये इत्यादिवचनम्, ‘अभ्युत्थान’ ससम्भ्रममासनमोच-
नम्, ‘स्वामी’ राजादिः ‘कुर्यात्’ विदधीत ‘निमन्त्रणम्’ अद्य भवद्भिर्भिक्षा मदीयगृहे गृहीतव्या इत्यादिरूपम् । ‘जे’ इति

स्वयूष्याः परतीर्थिका वा 'तानि' अभिवादानादीनि 'प्रतिसेवन्ते' आगमनिपिद्धान्यपि भजन्ते न तेभ्यः स्पृहयेत्—यथा सुलब्धजन्मानोऽमी ये एवंविधैरभिवादानादिभिः सक्तियन्त इति । 'मुनिः' अनगार इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ किञ्च—

अणुकसाई अपिच्छे, अत्राएसी अलोलुए । रसेसु नाणुगिज्जेजा, नाणुतप्पेज पन्नवं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—'अणुकपायी' अल्पकपायी, कोऽर्थः?—सत्कारादिकमकुर्वते न कुप्यति, तत्संपत्तौ वा नाऽहंकारवान् भवति । यत उक्तम्—'पल्लिमंथं महं वियाणिया, जा वि य वदण पूयणा इह । सुहुमे सहे दुरुद्धरे, इह सत्ताय मुणी न भज्जइ ॥ १ ॥' न वा तदर्थमातापनादि छद्मं कुरुते, न च तत्र गृद्धिं विधत्ते । अत एव 'अल्पेच्छः' धर्मोपकरणप्राप्तिमात्राभिलाषी, न सत्काराद्याकांक्षी । यत उक्तम्—'सिगारमेत्त संपय सयल, नवी न वेरी इत्थं तहिं । इय जाणिवि जिय' संतोसु करि, पावइ अप्पा सोक्ख जहिं ॥ १ ॥' अत एव अज्ञातो जातिश्रुतादिभिः एपति—उच्छति पिण्डादि इति अज्ञातैपी, कुतः पुनरेवम् ? यतः 'अलोलुपः' सरसौदनादिषु न लाम्पट्यवान् । एवंविधोऽपि सरसाहारभोजिनो वीक्ष्य परान् कदाचिदन्यथा'स्याद् अत आह—'रसेषु' मधुरादिषु 'नाऽनुगृह्येत्' नाऽभिकाङ्क्षां कुर्वति, रसगृह्णित्वेनोपदेशश्च तद्वृद्धित एव वालिशानामभिवादानादिस्पृहासम्भवात् । तथा 'नाऽनुतप्पेत' तीर्थान्तरीयान् नृपत्यादिभिः सक्तियमाणानवेक्ष्य 'किमहमेपां मध्ये न प्रव्रजितः ? किं मया कतिपयजनपूज्या इतरजनस्यापि परिभवनीयाः श्वेतमिक्षवोऽङ्गीकृताः ?' इति न पश्चात्ताप विधत्ते 'प्रज्ञावान्' हेयोपादेयविवेचननिपुणबुद्धिमान् । अनेन सत्कारे प्रमोद न्यकारे च विपादमकुर्वताऽयं परीपहोऽध्यासितव्य इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥

१ "विघ्नं महद् विजानीयाद्, याऽपि च वन्दना पूजनेह । सूक्ष्मं शल्यं दुर्बुद्धरमिति सख्याय मुनिर्न माद्यति ॥ १ ॥"

२ "शृङ्गारमात्रं सम्पद सकला, नाऽपि न वैरी अत्र तत्र । इति ज्ञात्वा जीव ! सन्तोषं कुरु, प्रमोदित आत्मा सौख्यं यत्र ॥ २ ॥"

उदाहरणम्—चिरयालपरिद्धियाए महुराए नयरीए इंददत्तेणं पुरोहिणं पासायगणं हेडा साहुस्स वधंतस्स पाओ ओलविओ 'सीसे कउ' ति काउं । सो सावण सेट्ठिणा दिट्ठो, तस्सामरिसो जाओ—दिट्ठं भो ! एण पावेणं साहुस्स उवरिं पाओ कओ ति । तेण पइन्ना कया—अवस्सं मए एयस्स पाओ छिंदियवो । तस्स छिड्ढाणि मग्गइ । अलभमाणो अन्नया आयरियाण सगासं गतूण वंदित्ता परिकहेइ । तेहिं भन्नइ—अहियासियवो सक्कारपुरक्कारपरीसहो । तेण भणियं—मए पइन्ना कएइया । आयरिएहिं भन्नइ—एयस्स पुरोहिस्स किं घरे वट्ठइ ? तेण भन्नइ—एयस्स पुरोहिस्स पासाओ कएल्लओ तस्स पवेसणे भत्तं रन्नो कीरहि ति । तेहिं भन्नइ—जाहे राया तं पविसइ पासायं ताहे तुमं रायं हत्थेण गहिऊण अवसारिज्जासि, जहा—पासाओ पडइ, ताहे हं पासायं विज्जाए पाडिस्सं । तेण तहा कयं । सेट्ठिणा राया भणिओ—एण तुम्हे मारेउमाढत्ता । आसुरुट्ठेण रत्ता पुरोहिओ सावगस्स अप्पिओ । तेण तस्स इंदकीले पाओ पवेसिओ । पच्छा छिन्न एव काउं लोट्टमओ काऊण सो छिन्नो । इयरो विसज्जिओ । तेण नाहियासिओ सक्कारपुरक्कारपरीसहो ति । यथा तेन श्राद्धेनासौ न सोढो न तथा विधेयं किन्तु साधुवत् सोढव्यः ॥ इह पूर्वत्र च श्रावकपरीपहामिधानमाद्यनयत्रयमतेन भावनीयम् । उक्तञ्च—'तिण्हं पि नेगमनओ, परीसहो जाय उज्जुसुत्ताउ' ति ॥ तिण्हं पि—त्रयाणां सर्वविरतदेशविरताविरतानामिति । साम्प्रतमनन्तरोक्तपरीपहान् जयतोऽपि कस्यचिद् ज्ञानावरणीयस्योदयात् प्रज्ञाया अपकर्षे तदपगमे वा तदुत्कर्षे वैकुण्ठोत्सेकसम्भव इति प्रज्ञापरीपहमाह—

से नूणं मए पुवं, कम्माऽणाणफला कडा । जेणाहं नाभिजाणामि, पुट्ठो केणइ कपहुइ ॥ ४० ॥

अहं पच्छा उदिज्जंति, कम्माऽणाणफला कडा । एवमासासि अप्पाणं, णच्चा कम्मविवागयं ॥ ४१ ॥

व्याख्या—'से' शब्दोऽथशब्दार्थ उपन्यासे, 'नूणं' निश्चितं मया 'पूर्वं' प्राक् कर्माणि 'अज्ञानफलानि' ज्ञानावरण-

रूपाणि 'कृतानि' ज्ञाननिन्दादिभिः उपार्जितानि । यदुक्तम्—'ज्ञानस्य ज्ञानिना वाऽपि, निन्दाप्रद्वेषमत्सरैः । उपवातैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म वध्यते ॥ १ ॥' मया इत्यभिधानञ्च स्वयमकृतस्योपभोगासम्भवात् । उक्तञ्च—'शुभाऽशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः । स्वयमेवोपभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥ २ ॥' कुत एवमेतद् ? इत्याह—'येन' हेतुना अहं 'नाभिजानामि' नावबुध्ये, पृष्ठः 'केनचित्' स्वयमज्ञानता जानता वा 'कणहुइ' ति 'कस्मिंश्चित्' जीवादौ वस्तुनि सुगमेऽपि ॥ आह—यदि पूर्वं कृतानि कर्माणि किं न तदैव वेदितानि ? उच्यते—

'अथ' इति वक्तव्यान्तरोपन्यासे, 'पश्चात्' अबाधोत्तरकालम् 'उदीर्यन्ते' विपच्यन्ते कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि, द्रव्यादिसाचिन्यादेव तेषां विपाकदानात्, ततस्तद्विघातायैव यन्नो विधेयो न तु विषादः, 'एवं' अमुना प्रकारेण 'आश्वासय' स्वस्तीकुरु आत्मानं मा वैकुण्ठं कृथा इत्यर्थः । उक्तमेव हेतुं निगमयति—ज्ञात्वा 'कर्मविपाककं' कर्मणां कृत्स्नविपाकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४०—४१ ॥ उपलक्षणत्वाच्च अस्य ज्ञानावरणक्षयोपशमात् प्रज्ञोत्कर्षे नोत्सेको विधेय इत्यपि दृश्यम् । यतः—पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानाऽतिशयसागरानन्त्यम् । ध्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः, कथं स्वदुःखा मर्कं यान्ति ॥ १ ॥

उदाहरणम्—उज्जेणीए अज्जकालगा आयरिया उज्जयविहारिणो चरणकरणाऽऽराहणतप्परा बहुसुया समागया । तेसि सीसा कम्मवसतो मंदसद्धा सुत्तथे नाहिज्जंति, साहुसामायारीए वि अलसायंति । सारिजंता वि मिउवाणीए वि न सम्मं पयट्ठंति । कहिंचि निब्भत्थिया कलुसयं वट्ठंति । ततो सूरिणा 'पुणो पुणो इमेसिं सारणाए सुत्तत्थदाणी कम्मबंधो य हवइ' ति साहिऊण सेज्जायरस्स परमत्थं राईए निगया नयराओ । गया य सुवन्नभूमीए विहरमाणस्स बहुगच्छपरिवारस्स निययनेसुयसीस्स बहुसुत्तत्थस्स सागरखमणस्स सयासं । अपरियाणंतेण य न अच्सुद्धिया तेण ।

उवविट्ठा तयति । पुच्छिया य कुओ खंता । तुमं ? ति । तेहिं कहियं—उज्जेणीओ । सागरखमणो य अणुओगं काउ-
मारद्धो । भणइ य—खंता । गओ तुह एस सुयक्खंधो ? । तेहिं भन्नइ—गओ ति । तो सुयपन्नागारवेण सुणावेउ
पयत्तो । ते य सीसा पहाए आयरियमपेच्छंता सभता विलिया सेजायर पुच्छति । तेण साणुसयं भणिया—ईइसा
पमत्तचित्ता अकयन्तुया दुव्विणीया तुम्भे नियगुरु पि न याणह । कहिं पि गयं, किमहं जाणामि ? । निव्वंवे य कए ‘न
पुणो काहामो’ ति पडिवन्ने साहिय । ते सुवन्नभूमिं जत्तो चलिया । लोगो पुच्छइ—को एस, आयरिओ गच्छइ ? । तेणं
भन्नइ—कालगायरिया । त जणपरपराए सागरखमणेण सुयं, पुच्छइ—किं यता । सच्च मम पियामहो आगच्छइ ? ।
तेण भणियं—न जाणे, मया वि सुयं । आगया य साहुणो, सागरखमणो अचुट्ठिओ । सो तेहिं साहुहिं भन्नइ—
खमासमणा केइ इहागया ? । पच्छा सो सकिओ भणइ—खतो पर एगो आगओ, न उण जाणामि । खमासमणा दाइया
तेण । ‘आयरिया एस खतो’ ति ते वदंति खामेति । पच्छा सो वि सभतो वदित्ता भणइ—मिच्छामि दुक्कडं जं च मए
अयाणतेण आसाइया । पुणो पुणो खामेइ । पच्छा पुच्छिया—खमासमणा । केरिसमह वक्खणेमि ? । तेहिं भन्नइ—
लह, पर मा गव्व करेहि, को जाणइ ? कस्स को आगमो ति ? । पच्छा धूलिनाएण चिक्खिपलपिडेण य आहरणं करेइ
भणइ य—मा वहउ कोइ गव्व, एत्थ जए पडिओ अह चेव । आसव्वनुमयाओ, तरतमजोएण महविभवा ॥ १ ॥
न तहा कायव्व जहा सागरखमणेण कय । अज्जकालगाण च समीव गंतु सक्को निओयजीवे पुच्छइ । जहा अज्जर-
क्खियाणं तहेव जाव सादिव्वकरण । इदं च प्रज्ञासद्भावमद्गीकृत्योदाहरणमुक्तम् । तदभावे तु स्वयमभ्यूहमिति ॥ इदानीं
प्रज्ञाया ज्ञानविशेषरूपत्वाद् विपक्षभूतत्वाच्चाज्ञानस्य तत्परीपहमाह, सोऽप्यज्ञानभावाभावाभ्यां द्विधैव भवति । तत्र
भावपक्षमधिकृत्याह—

निरट्ठगमि विरओ, मेहुणाओ सुसंवुडो । जो सक्खं णाभिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावगं ॥४२॥

“निरट्ठगमि” ति अर्थः—प्रयोजनं तदभावो निरर्थं तदेव निरर्थकं तस्मिन् सति ‘विरतः’ निवृत्तः ‘मैथुनात्’ अन्नद्वयः,
हिंसाद्याश्रवान्तरविरतावपि अस्त्वैवोपादानं गृद्धिहेतुतया दुस्त्यजत्वात्, उक्तं हि—“अर्कखाणऽसणी कम्माण मोहणी तह
वयाण वमं च । गुत्तीण य मणगुत्ती, चउरो दुक्खेण जिप्पंति ॥ १ ॥” ‘सुसंवृतः’ इन्द्रियनोऽन्द्रियसंवरणेन यः ‘साक्षात्’
परिस्फुटं नाऽभिजानामि ‘धर्मं’ वस्तुत्वभावं ‘कल्याणं’ शुभम्, विन्दुर्लुप्तोऽत्र द्रष्टव्यः ‘पापकं च तद्विपरीतम्, चकारस्य
गम्यमानत्वात् । अयमाशयः—यदि विरतौ कश्चिदर्थः सिद्धेऽनेन ममाज्ञानं भवेत्, कदाचित् सामान्यचर्यैव न फला-
ऽवाप्तिः, अत आह—

तवोवहाणमादाय, पडिमं पडिवज्जओ । एवं पि विहरओ मे, छउमं न नियट्ठई ॥ ४३ ॥

व्याख्या—तपः—भद्रमहाभद्रादि उपधानम्—आगमोपचाररूपमाचाम्लादि ‘आदाय’ चरित्वा, ‘प्रतिमां’ मासिक्या-
दिरूपा ‘प्रतिपद्यमानस्य’ अभ्युपगच्छतः, ‘एवमपि’ विशेषचर्यया ‘विहरतः’ निःप्रतिबन्धत्वेनाऽनियत विचरतः मम
‘छद्म’ ज्ञानावरणादिकर्म ‘न निवर्त्तते’ नाऽपैतीति न चिन्तयेद् इत्युत्तरेण सवन्ध इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४२—४३ ॥ इत्थं
ज्ञानाऽभावे न विह्वलता कार्या, ज्ञानभावे च नोत्सेको विधेय इत्यप्युपलक्षणत्वादवसेयम् । यतः—“ज्ञानं मददर्पहर,
माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अमृतं यस्य विपायति तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ १ ॥”

**उदाहरणम्—गंगाकूले दो भायरो पवइया । तथेगो बहुसुओ, एगो अप्पसुओ । जो बहुसुओ सो आयरिओ ।
सो सीसेहिं सुत्तथाण निमित्तमुवसपत्तेहिं दिवसओ विस्सामं न लभइ । रत्तिं पि परिपुच्छणाईहिं सुविउ न लहइ ।**

१ “अक्षणागमशनी कर्मेणा मोहनी तथा व्रताना ब्रह्म च । गुप्तीना च मनोगुप्तिश्चत्वारो दु खेन जीयन्ते ॥ १ ॥”

जो सो अप्पसुओ सो दिवसओ रत्तीए य सेच्छाए अच्छइ । अन्नया सो आयरिओ निहापरिखेइओ चित्तेइ—अहो ।
मे भाया पुत्रवंतो जो सुह जेमेऊण सुहेण सुयइ, अन्ह पुण मदपुत्राणं रत्तिं पि निहा नत्थि, ता सुहु केणइ
भणियं—“मूर्खत्व हि सखे । ममाऽपि रुचितं तस्मिन् यदष्टौ गुणा, निश्चिन्तो बहुभोजनोऽन्नपमना नक्तंदिवा शायकः ।
कार्याकार्यविचारणान्धवधिरो मानाऽपमाने समः, प्रायेणाऽमयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥” न पुनर्भाव-
यति यथा—“नानाशास्त्रसुभाषिताऽमृततरसैः श्रोत्रोत्सव कुर्वता, येषा यान्ति दिनानि पण्डितजनन्यायामसिन्नात्मनाम् ।
तेषा जन्म च जीवितं च सफल तैरेव भूर्भूषिता, शेषैः किं पशुवद्विवेकहितैर्भूभारभूतैर्नरैः ॥ २ ॥” एव च नाणपओ-
सओ तेण नाणावरणिज्ज कम्म वद्ध । सो तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कतो कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु
उववन्नो । तओ चुओ इहेव भारहे वासे आहीरघरे दारओ जाओ । कमेण वड्डिओ जोषणत्थो जाओ विवाहिओ य ।
दारिया जाया अतीवरूवई । सा य भदकन्नया । कयाइ ताणि पियापुत्ताणि अत्रेहिं आमीरेहिं समं सगड घयस्स
भरेऊण नगर विक्किणणट्ट पडियाणि । सा य कन्नया सारहित्त सगडस्स करेइ । ततो ते गोवदारया तीए रूवेणऽक्खित्ता
तीसे सगडस्स अब्भासगयाइ सगडाई उप्पहेण खेडति तं पलोइता । ताइ सद्याइ सगडाई उप्पहेण भग्गाइ । तओ
तीए नामक कयं ‘असगड’ ति, इयरस्स ‘असगडपिय’ ति । तस्स तं चेव वेरग जायं । त दारियं परिणावेउ
सच्च च घरसार दाऊण पवइओ । तेण तिन्नि उत्तरज्झयणाणि जाव अहीयाणि ताव असखे उदिट्ठे तं नाणावरण
कम्ममुइन्न । गया दो वि दिवसा आयं विलच्छेण, न एगो वि आलावगो एइ । आयरिएहिं भन्नइ—जइ न उट्ठेइ
ता एयमज्झयणमसत्तयमणुणविज्जइ । सो भणइ—एयस्स केरिसो जोगो ? । आयरिया भणंति—जाव न उट्ठेइ ताव
आयविल । सो भणइ—अलाहि मे अणुत्ताए ण । एव तेण अधियाणेण आयविलाहारेणं वारसहिं सवच्छरेहिमहिजि-

यमञ्जयणमसंख । निजारियं च तं कम्मं । तथो सेससुय खिप्प चेव अहिज्जियं । केवलनाणं समुप्पन्नं । एवमज्ञान-
परीपहः सोढव्यं ॥

प्रतिपक्षे च उदाहरणम्—थूलभदो आयरिओ चउइसपुवो कयाइ गओ एगस्स पुवपियमित्तस्स वरं महिलं
पुच्छेइ—सो अमुगो कहिं गओ ? ति । सा भणइ—वाणिजेणं । तं च वरं पुविं लट्ठ आसि, पच्छा सडिय-
पडियं जायं । तस्स पुविंलपहिं एगस्स खंभगस्स हेट्ठा दवं निहिइय । तं सो आयरिओ नाणेण जाणइ । पच्छा तत्तोहुत्तं
हत्थं काऊण भणइ—“इमं च एरिस तं च, तारिस पेच्छ केरिस जाय ? । इय भणइ थूलभदो, सन्नायघर गओ संतो
॥१॥ इमं च एरिस दवजायं, सो अन्नाणेण भमइ । एवं च भणमाणे जणो जाणइ, जहा—घरमेव पुविं लट्ठं, इयाणिं
तु सडियपडिय दहुं अणिच्चयापरुवणत्थं भयवं निदंसेइ । सो आगओ । महिलाए सिट्ठं—जहा थूलभदो आगओ
आसि । सो भणइ—थूलभदेण किंचि भणिय ? । न किंचि, नवर खंभहुत्तं हत्थं दावितो भणियाइओ—“इमं च
एरिसमित्यादि” । तेण पंडिण नायं—जहा एत्थ अवस्स किंचि अत्थि । तेण खणिय जाव नाणापगाराण रयणाण भरियं
कलस पेच्छइ । तेण नाणपरीसहो नाहियासिओ । नैव शेपसाधुभिः कर्त्तव्यम् । साम्प्रतमज्ञानाद् दर्शनेऽपि सशयीत
कश्चिदिति तत्परीपहमाह—

नत्थि नूणं परे लोए, इड्डी वा वि तवस्सिणो । अदुवा वंचिओ मि त्ति, इति भिक्खू न चिंतए ॥४४॥

व्याख्या—‘नास्ति’ न विद्यते ‘नूनं’ निश्चितं ‘परलोकः’ जन्मान्तरम्, भूतचतुष्टयात्मकत्वात् शरीरस्य, तस्य चेद्वै पाताद्,
आत्मनश्च प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वात् । ‘ऋद्धिर्वा’ तपोमाहात्म्यरूपा ‘अपिः’ पूरणे, तपस्विनः सा चाऽऽमर्षोपध्यादिः,
‘पादरजसा प्रशमनं, सर्वरुजां साधवः क्षणात् कुर्युः । त्रिभुवनविस्मयजननान्, दयुः कामास्तृणाग्राह्या ॥ १ ॥ धर्माद्रत्नो-
न्मिश्रितकाश्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम् । अद्भुतभीमोरुशिलासहस्रसम्पातशक्तिश्च ॥ २ ॥’ इत्यादिका च, तस्या अप्यनुपल-
भ्यमानत्वादिति भावः । “अदुव” त्ति अथवा किं बहुना ? वञ्चितोऽसि भोगानामिति गम्यते । ‘इति’ अमुना शिरस्तु-
ण्डमुण्डनोपवासादिना यातनात्मकेन धर्मानुष्ठानेन, उक्तञ्च—“तपांसि यातनाश्चित्राः, संयमो भोगवञ्चना” इत्यादि,
‘इति’ एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेत् । यतः—आत्मा आत्मीयः स्वप्रत्यक्ष एव चैतन्यादितद्गुणानामनुभवात्, केवलानां तु सर्वे-
ऽप्यात्मानः प्रत्यक्षाः । ऋद्धयोऽप्यत्र कालानुभावेन न सन्ति, महाविदेहेषु सन्त्येव सर्वदा । वञ्चनाकल्पनमप्ययुक्तम्,
भोगानां दुःखात्मकत्वात् । उक्तञ्च—“आपातमात्रमधुरा, विपाककटवो विषोपमा विषयाः । अविवेकिजनाचरिता,
विवेकिजनवर्जिताः पापाः ॥ ३ ॥” तपोऽपि न यातना, दुःखनिबन्धनकर्मक्षयहेतुत्वाद् यथाशक्तिविधानाच्च । भणियं च—
“सो हु तवो कायवो, जेण मणो मंगुल न चित्तेइ । जेण न इदियहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥ ४ ॥”
इति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ तथा—

अभू जिणा अत्थि जिणा, अदुवा वि भविस्सई । मुसं ते एवमाहंसु, इति भिक्खू न चिंतए ॥४५॥

व्याख्या—‘अभूवन्’ आसन् ‘जिनाः’ केवलिनः “अत्थि” त्ति निपातः, ततश्च विद्यन्ते जिना विदेहेषु, अथवा
भविष्यन्ति जिनाः ‘मृपा’ अलीक ‘ते’ जिनास्तिवत्वादिनः ‘एवम्’ अनन्तरोक्तन्यायेन ‘आहुः’ ब्रुवते इति भिक्षुर्न
चिन्तयेत् । अनुमानादिप्रमाणसिद्धत्वात् सर्वज्ञस्येति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

उदाहरणम्—अत्थि वच्छाभूमीए अज्जासाढा नाम आयरिया बहुस्सुया बहुसीसपरिवारा य । तत्थ य गच्छे
जो जो काल करेइ तं तं निज्जावित्ति ते भत्तपच्चक्खाणाइणा । भणंति य—देवत्तं पत्तो दंसण देज्जासु ममं ति । न
य केणइ दिन्नं । वहवे य निज्जासिया । अन्नया य एगो अईववहुमओ अप्पणओ सीसो आयरतरणमच्चमत्थिओ—
सिग्गमेव देवलोगाओ आगतूणं दंसण दायव्व न पमाइयव्व । सो वि नागओ वक्खित्तत्तणओ मुरकिचेसु । आयरिओ
चित्तेइ—नूण नत्थि परलोगो जेण न को वि आगओ, पडिवज्जिऊण य गया वहवे, ता तिप्फला एसा कट्ठा
वयचरिया । वचिओ मि एत्तियं काल भोगाण ति मिच्छं पडिवत्तो । सल्लिगो चेव गच्छ परिचइऊण ओहाविउकामो
पहाविओ, एत्थतरे तेण सीसेण देवलोग गएण आभोइओ । पेच्छइ ओहावत्तं । तप्पडिवोहणत्थ पहे गामो
विउव्विओ । नडपेच्छा य रमणीयतरा । तत्थ छम्मासे पेच्छतो अच्छिओ । न छुह न तण्हं न परिस्समं न य काल
दिव्वप्पभावेण जाणइ । पच्छा तं साहरिय । अडवीए गच्छंतस्स सजमञ्जवसायपरिक्खणत्थ छज्जीवनिकायनामए
सद्वालकारविभूसिए छद्दारए विउव्वड । दिट्ठो पढम पुढविक्कायदारगो । गिण्हामि एयस्स आभरणाणि वर मुहेण
जीवामि त्ति । भणिओ दारगो—समप्पेसु आभरणाणि । सो न समप्पेइ । पच्छा तेण कोट्टाए गहिओ । सो भयमीओ
भणइ—भयव । एत्थ भीसणाए अडवीए अह तुह सरणमागओ, ता रक्खेहि मं । जओ—“विहल जो अवलवइ,
आवइपडियं च जो समुद्धरइ । सरणागय च रक्खइ, तिसु तेसु अलकिया पुहवी ॥ १ ॥” ता मुंच ममं । सो लग्गो
गलमावल्लिउ । पुणो भणिय दारणेण—भगव । एग ताव मे अक्खाणयं मुणेहि पच्छा ज जाणिसि तं करेज्जसु ।
भणइ—सुणेमि, दारणेण भणियं—एगो कुभकारो सो मट्ठिय खणंतो तडीए अकतो । लोगो भणइ—किमेयं ? । पच्छा
सो भणइ—जेण भिक्खं वलि देमि, जेण पोसेमि नायए । सा म मही अकमइ, जाय सरणओ भय ॥ २ ॥ ‘जेण’ त्ति
प्राकृतत्वाद् यया । एव तुम पि मम सरणागयस्स पहरसि । तेण भन्नइ—अइपडिओ सि । वला य वेत्तूण आभर-
णाणि पडिगहे इट्ठाणि ॥ येवतरे धीओ आउक्कायदारगो सो वि तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा कोइ तालायरो
विचित्तकहाइरुओ गाहापाटओ य पाडलो नाम । सो अन्नया गंग उत्तरतो उवरिउट्ठोदण हीरइ । त पासिय जणो

भणइ—बहुसुयं चित्तकहं, गंगा बहइ पाडलं । वुज्झमाणग^१ भइं ते, लव ता किंचि सुभासियं ॥ ३ ॥ तेण भन्नइ—
जेण रोहंति वीयाणि, जेण जीवंति कासगा । तस्स मज्झे विवज्जामि, जायं सरणओ भयं ॥ ४ ॥ तस्स वि तहेव
गिण्हइ ॥ पुणो वि तइओ तेउक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—एगस्स तावस्स अग्गिणा उडवो दड्डो । पच्छा
सो भणइ—जमहं दिया य राओ य, तप्पेमि महुसप्पिसा । तेण मे उडवो दड्डो, जायं सरणओ भयं ॥ ५ ॥ अथवा—
वग्गस्स मए भीएण, पावओ सरणं कओ । तेण अंगं मह दड्ड, जाय सरणओ भय ॥ ६ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥
पुणो चउत्थो वाउक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगो जुवाणो घणनिचियसरीरो, सो पच्छा वाएण
गहिओ । अन्नेण भन्नइ—लघणपवणसमत्थो, पुट्ठि होऊण सपय कीस ? । दड्डलइयगहत्थो, वैयंस^१ कि णामओ
वाही ? ॥ ७ ॥ सो भणइ—जेट्ठासादेसु मासेसु, जो सुहो वाइ मारुओ । तेण मे भजए अंगं, जायं सरणओ भयं
॥ ८ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वणस्सइकाइओ पचमो तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगम्मि रुक्खे
केसिं पि सउणाणमावासो । तहिं च ताणं चेइगाणि जायाणि । पच्छा रुक्खव्भासाओ वली उट्ठिया रुक्ख वेदेउं उवरिं
विलग्गा फलसमिद्धा जाया । तदणुसारेण सप्पेण विलगिऊण ते चिइग्गा खइया । पच्छा सेसगा भणंति—जाव बुत्थं
सुइं बुत्थं, पायवे निरुवइवे । मूलाओ उट्ठिया वली, जायं सरणओ भयं ॥ ९ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वि छट्ठो
तसक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगं नगर परचक्केण रोहियं । तस्स वाहिरियाए मायंगा भएण अट्ठिभ-
तरमणुपविट्ठा । अट्ठिभतरएहिं नीणिज्जति वाहिं, परचक्केण चेषपति । पच्छा केणइ भन्नइ—अट्ठिभतरया खुहिया, पेइंति
वाहिरा जणा । विसं भयइ मायंगा !, जायं सरणओ भयं ॥ १० ॥ तहा वि न मुंचइ एसो । इयरो वि वीयमक्खाणयं

१ गच्छसीति गम्यते । २ तदयं ते ।

कहेइ—एगत्थ नयरे सयमेव राया चोरो, पुरोहिओ भंडेइ । तओ दो वि हरंति । लोगो इम जाणेत्ता भणेइ, जहा—
जत्थ राया सयं चोरो, भंडिओ य पुरोहिओ । वणं भयइ नागरया^१, जाय सरणओ भय ॥ ११ ॥ अमुचतो पुणो
तइयं कहेइ—एगस्स धिज्जाइयस्स धूया, सा य जोव्वगत्था अइववसणिज्जा । सो वि धिज्जाइओ तं पासिऊण अज्जो-
ववन्नो । तीसे कएण अइवदुव्वलीहूओ । वभणीए पुच्छिओ—निव्वंवे कए कहियं । ताए भन्नइ—मा अविइं करेसु,
तहा करेमि जहा केणइ पओएण सपत्ती हवइ । पच्छा धूय भगइ—अहं पुव्व दारियं जक्खा भुजति, पच्छा वरस्स
दिज्जइ, ता तुह कालपक्खचउदसीए जक्खो एही, मा त विमाणेसु, मा य तत्थ उज्जोयं काहिसि । तीए वि जम्ख
कोउहहेण दीवओ सरावेण ठवेऊण नीओ । जक्खहर भट्टो आगओ । सो त परिभुंजिऊण रइकिलतो पसुत्तो । इमाए
कोउगेण सरावं फेडियं, नवरं पेच्छइ पियर । चित्तेइ य—जणणीए माया कय त्ति, ता सपय होउ एसेव दइओ, कि
लज्जाए ? । किंच—सेवेमि निव्विसक, इण्ह जणय पि किं वियप्पेण ? । रगम्मि नच्चियाए, अलाहि अगुट्ठिकरणेण
॥ १२ ॥ पच्छा ताइं रइकिलताइ उग्गाए वि सूरे न पडिबुज्जति । पच्छा वभणी मागहिय भणइ—‘अइरुग्गाए वि
सूरिए, चेइयथूभगए य वायसे । भित्तीगए य आयवे, सहि^१ सुहिओ हु जणो न वुज्जइ ॥ १३ ॥’ सा तीए धूया
त सुणित्ता पडिभणइ—तुममेव य अव हे^१ लवे, मा हु विमाणय जक्खमागय । जक्खाहडए हु ताए, अण्ण वाणि
गवेस ताएयं ॥ १४ ॥ पच्छा धिज्जाइणी भणइ—नवमासा कुच्छीइ धारिया, पासवणे पुलिसे य मइए । धूया^१ मे
गेहिइ हडे, सलणए असलणए मे जायए ॥ १५ ॥ पुणो वि अन्नं कहेइ—एगेण धिज्जाइएण तलाग खणाविय । तत्थेव
पालीए देवउलमारामो य कओ । तत्थ तेण जन्नो पवत्तिओ छगलगा जत्थ मारिज्जति । अन्नया कयाइ सो विज्जाइओ
मारिऊण छगलगो चेव जाओ । सो य घेत्तूण अप्पणिज्जेहिं पुत्तेहिं तस्स चेव तलाए मारिज्जिउ जन्ने निज्जइ । सो य
जाइस्सरो निज्जमाणो अप्पणिज्जियाए भासाए वुत्थुयइ । अप्पणा चेव सोयंतो, जहा—मए चेव पवत्तियं । एवं सो
वेवमाणो साहुणा अतिसयनाणिणा एगेण दीसइ । तेण भन्नइ—सयमेव य लुक्ख लेविया, अप्पणिया य विर्यइ
खाणिआ । ओवाइयलद्धओ य सि, किं छेला^१ वेवे ति वाससे ॥ १६ ॥ तो सो छगलगो तेण पडिएण तुण्हको
ठिओ । तेण धिज्जाइएण चित्तियं—किं पि पवइयगेण पडिय, तेण एस तुण्हको ठिओ । तओ सो त तवरिंस भणइ—
कि भयव^१ एस छगलगो तुन्नेहिं पडियमेत्ते चेव तुण्हको ठिओ ? । तेण साहुणा तस्स कहियं—जहा एस तव
पिया । किमभिन्नाणं ? । तेण भणिय—अहं पि जाणामि, कि पुणो एसो चेव कहिहिति ? । तेण छगलगेण पुव्वभवे
पुत्तेण सम निहाणगं निहियं । तं गंतूण पाएहिं सरवडेइ, एयमभिन्नाण । पच्छा तेण मुक्को, साहुसमीवे धम्म सोऊण
भत्त पधन्ताइऊण देवलोणं गओ । एव तेण सरणमिति काउ तडागारामे जन्नो पवत्तिओ तमेव असरणयं जायं ।
अइपडिओ सि । लग्गो सिरोहर मोडेउं । सो भणइ—सुणसु लोइय सुहासियमेग—नैयणहीणह दीणवयणहं कर-
चरणपरिवज्जियहं, बालबुद्धपहुखतितंवह वेसासियह वाहियहं । रमणि समणवणि सरणपत्तइ दुहियहं दीणह दुत्थियह,
निदय जे पहरति ते सत्त वि कुल सत्तमइ फुड पायालहि नेति ॥ १७ ॥ अइवायालो सि त्ति तस्स वि गहियाणि ॥
गुतु च पयत्तो । चित्तिय च देवेण—‘अवगओ ताव चरणपरिणामो एयस्स, ता सम्मत्त परिक्खामि’ त्ति विउट्ठिया
आवन्नसत्ता मडियटिक्खिवभूसिया एगा साहुणी । सो त दट्ठण भणइ—कडए ते कुडले य ते, अंजियच्छि^१ ।
तिलए य ते कए । पचयणस्स उट्ठाहकारिए^१, टुट्ठा सेहि^१ कतो सि आगया ॥ १८ ॥ तीए रूसिऊण भणइ—राईस-

१ उदागिका । २ “नयनहीनेभ्यो दीनवचनेभ्य करचरणपरिउज्जितेभ्य, बालबुद्धप्रमुक्षान्तिमदुभ्यो वैश्रासिकेभ्यो व्याधितेभ्य” । रमणे
ध्रमणवने शरणप्राप्तेभ्य, दु रितेभ्यो दीनेभ्यो दुःस्थितेभ्य । निर्दयं चे प्रहरन्ति ते सप्तापि कुलानि सप्तमे स्फुट पाताले नयन्ति ॥ १७ ॥”

रिसवमेत्ताणि, परच्छिद्वाणि पेच्छसे । अप्पणो विद्धमेत्ताणि, पिच्छंतो वि न पिच्छसे ॥ १९ ॥ तहा—समणो सि य संजओ य सि, वंभयारी समलेट्टुकचणो । वेहारियवायओ य ते, जेट्टजा । किं ते पडिग्गहे ? ॥ २० ॥ एवं ताए सो उट्ठाहिओ समाणो विल्लिओ अग्गओ गच्छइ, जाव पेच्छइ वेउव्वियसंधावारमागच्छंतं । नो तत्स निवट्टमाणो दडियस्सेव संवडहुत्तो गओ । तेण हत्थिसंधाओ ओरुहित्ता वंदिओ, भणिओ य—अहो । मम परममंगल जं साहू मए अज्ज दिट्ठो, ता भयवं । ममाणुग्गहत्थ फासुयएसणिज्जं इम मोयगाइसवल घेप्पउ । सो नेच्छइ । नाह अज्ज भुंजिस्सामि । भायणे आभरणगाणि दूढाणि मा वीसिहिंति । तेण दडिण वलामोडिए पडिग्गहो गहिओ, जा मोयगे लुभइ, ता पेच्छइ आभरणगाणि । पच्छा आसुरत्तेण भिउडिं काऊण खरटिओ—हा अणज्ज । मम पुत्तगाण इमाणि आभरणगाणि, तुमे ते वावाइया, ता कत्थ वच्चसि सपय तुम ? ति । सो भयभीओ न किंचि जपइ । एत्थतरे उवसहरिऊण मायाजालं पयडीहूओ देवो । संवोहिओ एसो—हा । न जुज्जइ तुम्ह विसिद्वागमधराण एवविहपरिणामो, मज्झं च अणागमण परमाणंदनिचभरा ण याणति देवलोए देवा कालमइक्कमंत, तुम पि ठिओ देवपेच्छणएण अवहरियहियओ उट्ठट्टाणेण छम्मासे । अन्नं च—जाणति चेव भयवतो, जहा—सकंतदिवपेमा, विसयपसत्ताऽसमत्तकत्तवा । अणहीण-मणुयकज्जा, नरभवमसुहं न इति सुरा ॥ २१ ॥ पच्छा अज्जासाढसूरी वेरगमुवगओ निदिउमाढत्तो अत्ताणय, जहा—“हउ तुह संतिउ हियय ! नाणु हउ तुज्झ नरत्तणु । हय तुह मइ हउ पुरिसयारु हउ तुह धीरत्तणु ॥ १॥ हय निहज्जिम

१ लज्जित । २ सन्मुख ।

३ “हत तव सक्क हृदय । ज्ञान हत तव नरत्तम् । हता तव मति हत । पुरुषकारो हत तव धीरत्वम् ॥ १ ॥ हा । निर्लेज्जय पाप । तव हा हा । तव घट्टवम् । जानतोऽपि जिनानां वचन यदेतद् दुश्चेष्टवम् ॥ २ ॥ कि रे मानस । एव धत्तूरितं ? कि वा सन्निपातेन आपूरितम् ? । कि वा पाप । अभव्यस्य तुल्य यजानदपि मार्गाद् अष्टम् ॥ ३ ॥ विषयैर्भ्रष्टम् हृदय । कि परमार्थं जानत् । उत्तमगुणस्थानात् प्रभ्रष्ट जनमध्ये तिरस्कृतम् ॥ ४ ॥ सम्प्रति शान्त भूत्वा कुरु गुरुकर्मक्षयङ्करं । निर्मल संयमं तपो विगिष्ट बाह्यमभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥”

पाव । तुज्झ हय हय तुह धिट्ठिम । जाणंतह वि जिणाण वयणु जं एह दुचिट्ठिम ॥ २ ॥ किं रे माणस । तुहं धत्तूरिउ ? कि वा सन्निवाइं आऊरिउ ? । कि वा पाव । अभवह तुहउ ज जाणंतु वि मग्गहं भुहउ ॥ ३ ॥ विसएहिं भुहउ हियय ! काइं परमत्थु मुणंतउ ? । उत्तमगुणठाणह पभट्टु जणमज्झि विगुत्तउ ॥ ४ ॥ सपइ सतउ होवि करहि गुरुक्कम्मखयकर । निम्मलु संजमु तवु विसिट्ठु वाहिरु अविभतर ॥ ५ ॥” तथो ‘इच्छामो अणुसट्ठिं, सम्म चोयण’ ति भणिऊण अभिनदिऊण य देव गओ सट्ठाण सूरी । पणमिऊण य तं सुरो गओ सुरलोयं । आलोइयपडिक्कंतो विहरइ सूरी । तेण पुव्वि दंसणपरीसहो नाहियासिओ पच्छाऽहियासिओ । एवं शेषसाधुभिरपि सहनीय इति ॥ इत्युक्ता द्वाविंशतिपरीपहाः । नन्वेते कस्मिन् कर्मणि अवतरन्ति ? उच्यते—दंसणमोहे दंसणपरीसहो पन्नाना पढमम्मि । चरिमेऽलाभपरीसह सत्तेव चरित्तमोहम्मि ॥ १ ॥ अक्कोस-अरइ-इत्थी-निसीहिया-ऽचेल-जायणा चेव । सक्कारपुरकारो, इक्कारस वेयणिज्जम्मि ॥ २ ॥ पंचेव आणुपुवी, चरिया सेज्जा तहेव जहे य । बह-रोग-नणप्फासा, सेसेसुं नत्थि अवयारो ॥ ३ ॥ साप्रतमध्ययनोपसहारार्थमाह—

एए परीसहा सब्बे, कासवेण पवेइया । जे भिक्खू ण विहन्नेज्जा, पुट्ठो केणइ कणहुइ ॥ ४६ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—एते परीपहाः सर्वे काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् ज्ञात्वा इति शेषः, भिक्षुर्न ‘विहन्त्येत’ पराजयेत्, ‘स्पृष्टः’ वाधितः ‘केनाऽपि’ द्वाविंशतरेकतरेणाऽपि ‘कस्मिंश्चित्’ देशे काले वा इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां परीपहाख्यं द्वितीयमध्ययनम् ॥

अथ तृतीयं चतुरङ्गीयाध्ययनम् ।

उक्तं परीपहाध्ययनम्, सम्प्रति चतुरङ्गीयमारभ्यते, अस्म्य चायमभिसम्बन्धः—इहाऽनन्तराऽध्ययने परीपहसहनमुक्तं, ‘तच्च किमालम्बनमुररीकृत्य कर्तव्यम्’ इति प्रश्नसम्भवे मानुपत्वादित्तरङ्गदुर्लभत्वमालम्बनम्, अनेनोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो । माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥ १ ॥

व्याख्या—‘चत्वारि’ चतुःसख्यानि ‘परमाङ्गानि’ प्रधानकारणानि प्रक्रमाद् धर्मस्य ‘दुर्लभानि’ दुःप्राप्यानि ‘इह’ ससारे ‘जन्तोः’ देहिनः । तान्येवाह—‘मानुपत्व’ नरजन्म । उक्तं हि—‘जन्मजरामरणजले, नाणाविहवाहिजलयरा-इत्थे । भवसायरे अपारे, दुल्लह खलु माणुस जन्म ॥ १ ॥” ‘श्रुतिः’ श्रवणं धर्मस्य इति गम्यते । यतः—“आलस्सं मोहऽवन्ना थमो कोहा पमाय किंणत्ता । भय सोया अन्नाणा, वंस्खेव कोइहला रमणा ॥ १ ॥ एएहिं कारणेहि, लद्धण सुदुल्लह पि माणुस्स । न लहइ सुइ हियकरिं, ससारुत्तारणि जीवो ॥ २ ॥” ‘श्रद्धा’ श्रद्धान धर्मस्यैव । तथा हि—कुंचोहमिच्छाहिनिवेसजोगओ, कुसत्थपासडिविमोहिया जणा । न सदहते जिणनाहदेसिय, चइति वोहिं पुण के वि पावियं ॥ १ ॥ ‘सजमे’ विरतौ ‘चः’ समुच्चये ‘वीर्यं’ सामर्थ्यम् इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

१ “जन्म-जरा-मरणजले, नानातिथ्यधियाजलचराऽऽकीर्णं । भवसागरे अपारे, दुर्लभ खलु मानुप जन्म ॥ १ ॥”

२ “आलस्याद् मोहाद् अवज्ञायां सम्भात क्रोधात् प्रमादाद् कृपणत्वाद् । भयात् शोकाद् अज्ञानाद्, व्याप्तेपाद् इवद्वलत् रमणात् ॥ १ ॥ एतै कारणैर्लब्ध्या सुदुर्लभमपि मानुष्यम् । न लभते श्रुति हितकरिं, ससारोत्तारिणि जीव ॥ २ ॥”

३ कुंचोधमिच्छाऽभिनिवेशयोगत, कुशाखपातविद्विनीहिता जना । न श्रद्धते जिननाधदेशिय, स्वजन्ति योधि पुन केऽपि प्राप्ताम् ॥ १ ॥

मानुपत्वादीनां च दुर्लभत्वमुपदर्शयता चोद्गादयो दृष्टान्ताः सूचिताः । ते चाऽमी—*चोद्गा पौसग धैत्रे, जूरे
रयणे य सुमिण चक्रे य । धम्म जुए परेभाणू दस दिट्ठता मणुयलभे ॥ १ ॥

तत्थ 'चोद्गा' भोजनं, तदुपलक्षितमुदाहरणम्—अत्थि कं पिछं नाम नयर । तत्थ वंभो राया, तस्स चुलणी
भारिया, तेसिं पुत्तो वारसमो चकी वंभदत्तो । सो कुमारेत्ते वट्टमाणो वंभराए उवरए परोप्परदढासत्तचुलणी-
दीहरायभएण वरधणुमित्तसहिओ पलाणो । सो पुद्दमडले भमतो विसिट्ठागिइ ति काऊण वहुयासु आवईसु
अवत्थासु समदुक्खसुहत्तण कुणंतेण विणएण आराहिओ एणेण धिजाइयकप्पडिएण । चित्तिं च कुमारेण—अहो !
ममावइसहाओ एस, ता सव्हा परमोवयारारिहो । जओ—“दो पुरिसे धरउ धरा, अहवा दोहिं पि धारिया धरणी ।
उवयारे जस्स मई, उवयरियं जो न पम्हुसइ ॥ १ ॥” भणिओ य सो—वंभदत्तं रजे निविट्ठं सुणिऊणांगंतव्वं । कालेण
य महाराया जाओ वंभदत्तो । कओ वारसवरिसिओ रज्जाभिसेओ । सो धिजाइओ त सोऊणागओ । न लभइ
अंझियाव पि रायउले । तओ अणेण उवाओ चित्तिओ । उवाहणाओ धए पभूयाओ वधिऊण धयवाहेहिं सम पहा-
विओ । दिट्ठो राइणा, पुच्छिओ य पच्चासन्नपरियणो—भो ! कस्सेस धओ ? तेण भणियं—देव ! ण याणामो । राइणा
वाहराविओ, समागओ, पच्चभिन्नाओ—इमो सो वराओ मम सुहदुक्खसहायगो । ओयरिऊण करिव्वराओ सत्तिणेह-
मवगूहिओ, पुच्छिओ कुसलवत्तं, भणिओ य—मगसु जहिच्छियं । देव ! नियभारियं पुच्छिय मग्गासि । गओ सगामं ।
पुच्छिया भज्जा—तुट्ठो राया देइ जं मग्गिय, किं मग्गासि ? तीए वि ‘एस महिड्डिमुवगओ मं न आढाइस्सइ’ ति चित्तिऊण
भणिओ—किं वहुणा परिगहेण ? चोद्गाकर सव्वभरहे मग्गाहि दीणारजुयलं च दक्खिणाए । ‘आमं’ ति गओ रायसगासं ।

* “चोद्गां पाशको धान्यं, दूत रत्नं च स्वमश्रुकं च । धर्मं युगं परमाणुर्दश दृष्टान्ता मनुजलभे ॥ १ ॥” २ आश्रयणमपि ।

मग्गिओ य चोद्गाकरो—जहा देव ! पढमं तुम्ह घरे भुंजिस्सं, तओ तुह चउसट्टीए भारियासाहस्सीणं, बत्तीसाए महाराय-
सहस्साणं, पुणो सामत-मंति-महंतग-पुरोहिया-ऽऽरक्कमईणं, तओ एत्थ नयरे सिट्ठि-सत्थवाह-माहण-भणिय-कोडुवियमा-
ईण, एव सव्वनगर-गामागराइसु जाव सव्वभरहे, तम्मि निट्ठिए पुणो वि तुम्ह मेहि ति । राइणा ईसिं हसिऊण भणियं—
भो ! किमेइणा विडंबणापाएण तुच्छमग्गणेण ? देस भंडारं च देमि, तो सुहं छत्तछायाए-हत्थिरंघघरगओ हिंढिहिसि ।
सो भणइ—किं मम एहमहंतेण परिगहेण ? एत्तिएण चेव मे संतोसो । तओ ‘जो जस्सियस्स अत्थस्स, भायण
तस्स तत्तिं होइ । तुट्ठे वि दोणमेहे, न डुंगरे पाणियं ठाह ॥ १ ॥’ इइ चित्तिऊण पडिवन्नं राइणा । भुत्तो पढ-
मदिवसे राइणो गिहे, दिन्नं दीणारजुवलयं च । एवं परिवाडीए आढत्तो भुजिउं । तम्मि य पुरे अणेगाओ कुलको-
डीओ, तस्स वि अतं न जाहि ति किं पुणं भरहस्स ? अवि य सो देवयाणुभावेण वच्चेज्जा, न य मणुयत्तणाओ
भट्ठो अकयधम्मो माणुसत्तणं लहइ ति ॥ १ ॥

‘पासग’ ति चाणक्को—गोळुविसए चणयगामो, तत्थ चणंगो माहंणो सो य सावओ । तस्स घरे साह ठिया ।
पुत्तो से जाओ सह दाढाहिं । साहूणं पाएसु माडिओ । कहिय च—राया भविस्सइ ति । ‘मा दोगगं जाइस्सइ’
ति दत्ता घट्टा । पुणो वि आयरियाण कहियं—किं किज्ज ? एत्ताहे वि विवंतरिओ राया भविस्सइ । उम्मुक्कवाल-
भावेण चोदस विज्जाठाणाणि आगमियाणि—अंगाइ चउरो वेया, मीमांसा नायवित्थरो । पुराणं धम्मसत्थ च,
ठाणा चोदस आहिया ॥ १ ॥ सिक्खा वागरण चेव, निरुत्तं छंद जोइस । कप्पो य अवरो होइ, छच्च अंगा विआ-
हिया ॥ २ ॥ सो सावओ संतुट्ठो । एगाओ इरिइभइमाहणकुलाओ भज्जा परिणीया । अन्नया भाइविवाहे सा माइघरं
गया । तीसे य भणिणीओ अन्नेसिं संद्धादाणियाण दिन्नाओ । ताओ अलकियविभूसियाओ आगयाओ । सबो परि-

१ धनाद्वेभ्य ।

यणो ताहिं समं संलवइ, आयर च करेइ । सा एगाणिणी अवगीया अच्छइ । अद्धिती य जाया । घर आगया । दिट्ठा
य सत्तोगा चाणक्केण, पुच्छिया सोगकारणं । न जपए, केवल अंसुधाराहिं सिंचती कवोले नीससइ दीहं । ताहे निव्वघेण
लग्गो । कहिय सगगयवाणीए जहट्ठियं । चित्तिं च तेण—अहो ! अवमाणणाहेउ निद्धणत्तणं जेण माइघरे वि एवं
परिभवो ? अहवा—अलियं पि जणो धणइत्तयंस्स सयणत्तण पयासेइ । परमत्थवधवेण वि, लज्जिजइ हीणविहवेण ॥ १ ॥
तहा—कजेण विणा नेहो, अत्थविहूणाण गउरव लोए । पडिवन्ने निव्वहण, कुणति जे ते जए विरला ॥ २ ॥ ता
धण उवज्जिणामि केणइ उवाएण, नंदो पाडलिपुत्ते दियाईणं धणं देई तत्थ वचामि । तओ गंतूण कत्तियपुत्तिमाए
पुव्वन्नत्ये आसणे पढमे निसन्नो । तं च तस्स पहीवइस्स राउलस्स सया ठविजइ । सिद्धपुत्तो य नंदेण समं तत्थ
आगओ भणइ—एस वंभणो नंदवंसस्स छांयं अक्कमिऊण ट्ठिओ । भणिओ दासीए—भयवं ! वीए आसणे निवेसाहि ।
‘एव होउ’ विइए आसणे कुंडियं ठवेइ, एवं तइए दंडयं, चउत्ये गणेत्तिय, पचमे जन्नोचइय । ‘धट्ठो’ ति निच्छूडो ।
पदोसमावन्नो भणइ—कोशेन भुलैश्च निवद्धमूलं, पुत्रैश्च मित्रैश्च विवृद्धशाखम् । उत्पाट्य नंदं परिवर्त्तयामि, महादुमं
वायुरिवोप्रवेगः ॥ १ ॥ निग्गओ मग्गइ पुरिस । सुय च णेण—विंवतरिओ राया होहामि ति । नंदस्स मोरपोसगा
तेसिं गामे गओ परिवायगलिंणेण । तेसिं च मयहरधूयाए चदपियणम्मि दोहलो । सो संसुयाणितो गओ । पुच्छंति ।
सो भणइ—मम दारगं देह तो ण पाएमि चंद । पडिसुणति । पढमडवो कओ, तदिवस पुत्तिमा, मंझे छिट्ठं कय,
मज्झण्हगए चदे सव्वरसाहहिं दवेहिं सजोइक्का खीरस्स थाल भरियं । सदाविया पेच्छइ पिवइ य । उवरि पुरित्तो
उच्छाडेइ । अवणीए डोहले कालफमेण पुत्तो जाओ । चंदगुत्तो से नाम कय । सो वि ताव सव्वडइ । चाणक्को वि धाउ-

विलाणि मगगइ । सो य दारएहिं समं रमइ । रायनीईए विभासा । चाणक्को य पडिणइ । पेच्छइ । तेण वि मग्गिओ—
अम्ह वि दिज्जइ । भणइ—गरीओ लएहिं । मा मारिजा कोइ ? । भणइ—वीरभोज्जा पुहई । नायं—जहा विन्नाण पि
से अत्थि । पुच्छिओ—कस्स ? त्ति । दारगेहि कहिय—परिच्चायगपुत्तो एस । अह सो परिच्चायगो, जामु जा ते रायाणं
करेमि । सो तेण समं पलाइओ । लोगो मेलिओ । पाडलिपुत्तं रोहिय । नंदेण भग्गो परिच्चायगो पलाणो । अस्सेहिं
पच्छओ लग्गा पुरिसा । चंदगुत्तं पडमिणीसडे छुभेत्ता रयओ जाओ चाणक्को । नंदसतिएण जच्चवल्हीगकिसोरग-
एणमासवारेण पुच्छिओ—कहिं चंदगुत्तो ? । भणइ—एस पडमसरे पविट्ठो चिट्ठइ । सो आसवारेण दिट्ठो । तओ गेण
घोडगो चाणक्कस्स अप्पिओ, खग्गं मुक्क । जाव निगुडिओ जलोयरणट्ठयाए कच्चुंग मेहइ ताव गेण रग्ग घेत्तूण दुहा कओ ।
पच्छा चंदगुत्तो हक्कारिय चडाविओ । पुणो पलाणो । पुच्छिओ गेण चंदगुत्तो—जं वेळ सि सिट्ठो त वेळ कि चित्तिं
तए ? । तेण भणिय—हदि ! एवं चेव सोहण भवइ, अज्जो चेव जाणइ त्ति । तओ गेण जाणिय—जोगो, न एम
विपरिणमइ । पच्छा चंदउत्तो छुहाइओ । चाणक्को तं ठवेत्ता भत्तस्स अइगओ, वीहेइ—मा एत्थ नजेज्जामो । डोढस्स
वाहिं निग्गयस्स पोट्टं फाडियं दहिकूर गहाय गओ । जिमिओ दारगो । अन्नत्थ समुयाणितो गामे परिभमइ । एगम्मि
गिहे थेरीए पुत्तभंजाणं विलेवी पवड्डिया । एगेण हत्थो मज्जे छूटो । सो दड्ढो रोवइ । ताए भन्नइ—चाणक्कमंगैल । भोत्तुं पि
न याणसि । तेण पुच्छिया भणइ—पासाणि पढम घेपंति । त परिभाविय गओ हिमवंतकूड । तत्थ पच्चयओ राया
तेण समं मेत्ती कया । भणइ—नंदरज्जं सम समेण विभज्जयामो । पडिवन्न च तेण । ओयविउमाडत्ता । एगत्थ नयर
न पडइ । पविट्ठो तिदंडी वत्थूणि जोएइ । इदकुमारियाओ दिट्ठाओ । तासि तेण न पडइ । मायाए नीणावियाओ ।

१ कवचम् । २ विप्रस्य । ३ घंस । ४ अत्र मङ्गलशब्दः समानार्थवाचकः ।

गहियं नयरं । पाडलिपुत्तं तओ रोहियं । नंदो धम्मदारं मगगइ । एगेण रहेण जं तरसि तं नीणेहि । दो भज्जाओ
एगा कन्ना दधं च नीणेइ । कन्ना निग्गच्छंती पुणो पुणो चंदगुत्तं पलोएइ । नंदेण भणियं—जाहि त्ति । गया ।
ताए विलगंतीए चंदगुत्तरहे नव अरगा भग्गा । 'अमंगल' ति निवारिया तेण । तिदंडी भणइ—मा निवारेहि ।
नव पुरिसजुगाणि तुज्ज वंसो होही । पडिवन्नं । राउलमइगया । दो भागा कयं रज्जं । तत्थ एगा विसकन्ना आसि, तत्थ
पच्चयगस्स इच्छा जाया । सा तस्स दिन्ना । अग्गिपरियंचणेण विसपरिगओ मरिउमारद्धो । भणइ—वयंसं^१ मरिज्जइ ।
चंदगुत्तो 'रंभामि' त्ति ववसिओ । चाणक्केण मिउडी कया इमं नीतिं सरतेण—'तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं, मर्मज्ञं व्यव-
सायिनम् । अर्द्धराज्यहरं श्रृंगं, यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १ ॥' ठिओ चंदगुत्तो । दो वि रज्जाणि तस्स जायाणि । नंद-
मणुस्सा य चोरियाए जीवंति । देसं अभिद्वंति । चाणक्को अन्नं उग्गतरे चोरग्गाहं मगगइ । गओ नयरवाहिरिय ।
दिट्ठो तत्थ नलदामो कुविंदो । पुत्तयडसणामारिसिओ खणिऊण विलं जलणपज्जालणेण मूलाओ उच्छायतो
मकोडए । तओ 'सोहणो एस चोरग्गाहो' ति वाहराविओ । सम्माणिऊण य दिण्णं तस्साऽऽरक्खं । तेण चोरा भत्तदाणा-
इणा कओवयारा वीसत्था सव्वे सक्कुडुंवा वावाइया । जायं निक्कट्ठं रज्जं । कोसनिमित्तं च चाणक्केण महिड्डियकोडुंवि-
एहिं सद्धिं आढत्तं मज्जपाणं । वायावेइ होलं । उट्ठिऊण य तेसिं उप्फेसणत्थं गाणइ इमं पणच्चतो गीइयं—दो मज्ज
धाउरत्ताइं, कंचणकुडिया तिदंडं च । राया वि मे वसवत्ती, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ १ ॥ इम सोऊण अन्नो
असहमाणो कस्सइ अपयडियपुव्व नियरिद्धिं पयडतो नच्चिउमारद्धो । जओ—कुवियस्स आउरस्स य, वसणं
पत्तस्स रागरत्तस्स । भत्तस्स मरतस्स य, सव्भावा पायडा होंति ॥ २ ॥ पडियं च तेण—गयपोययस्स भत्तस्स, उप्प-

१ अभिस्पर्शनेन । २ भयोत्पादनार्थम् ।

इयस्स य जोयणसहस्सं । पए पए सयसहस्स, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ३ ॥ अन्नो भणइ—तिलआढयस्स
वुत्तस्स, निष्फन्नस्स बहुसइयस्स । तिले तिले सयसहस्सं, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ४ ॥ अन्नो भणइ—णवपाउसन्मि
पुन्नाए, गिरिनिदियाए सिग्गवेगाए । एगाहमहियमेत्तेण, नवणीएण पालि वंधामि एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ५ ॥
अन्नो भणइ—जम्माण णवकिसोराण, तद्विसेण जायमेत्ताण । केसेहि नभं छाएमि, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ६ ॥
अन्नो भणइ—दो मज्ज अत्थि रयणाइ, सालिपसूई य गहभीया य । छिन्ना छिन्ना वि रुहति, एत्थ वि ता मे होलं
वाएहि ॥ ७ ॥ अन्नो भणइ—सय सुक्किल निच्चसुयंधो, भज्ज अणुवय णत्थि पवासो । निरिणो य दुपंचसओ, एत्थ वि
ता मे होलं वाएहि ॥ ८ ॥ एवं नाऊण दध मग्गिय जहोचिय । कोट्टारा भरिया सालीणं, ताओ छिन्ना छिन्ना पुणो
जायंति । आसा एगदिवसजाया मग्गिया । एगदेवसिय नवणीय । सुवन्नपपायणत्थ च चाणक्केण जतपासया कया ।
केई भणंति—वरदिन्नया । तओ एगो दक्खो पुरिसो सिक्खाविओ । दीणारथाल भरिय । सो भणइ—जइ नम
कोइ जिणइ, तो थालं गिण्हइ । अह अहं जिणामि तो एगं दीणार गिण्हामि । तस्स इच्छाए पासा पडति । अज्जो
न तीरण जिणिउं । जह सो न जिप्पइ एवं माणुसलभो वि । अवि नाम सो जिप्पेज्जा, न य माणुसाओ भट्टस्स
पुणो माणुसत्तणं ॥ २ ॥

'धन्ने' इति तत्थ—धन्नाइं चउडीसं, जव-गोहम-सालि-वीहि-सट्ठिका । कोटव-अणुया-कंगू-रालग-तिल-सुग्ग-मासा
य ॥ १ ॥ अयसि-हरिमंथ-तिउडग-निष्फाव-सैलिद-रायमासा य । उच्छ-मसूर-तुयरी-कुलत्थ तह धन्नग-कैलाया ॥ २ ॥
एयाणि जत्तियाणि भरहे धन्नाणि ताणि सद्याणि पिंडियाणि, तत्थ पत्थो सरिन्मवाण छूटो, ताणि सद्याणि वरंति-

१ मठ । २ घल । ३ बरटी । ४ चवला । ५ राई । ६ यटाणा ।

याणि, तत्थेगा जुन्नयेरी सुपं गहाय ते किं वीणेजा ? पुणो वि पत्थं पूरिजा ? । अवि सा देवयापसाण्ण पूरेजा ण च माणुसत्तणं ॥ ३ ॥

‘जूए’ जहा—एगो राया, तत्स सभा अटोत्तरमयलभसत्रिविद्धा जत्थ अत्थाणिय देड । एकेको य रंभो अट्ठ-सचसिओ [सर्वांगाः ११६६४] । तत्स रत्तो पुत्तो रत्तकसी चित्ते—थेरो राया, मारेऊण रत्त गिण्हामि । तं चामच्चेण नाय । तेण रत्तो सिट्ठं । तओ राया भण्ड—अहो ! नत्थि लोभमहागहगहियाण किंवि अकरणिजं । भणियं च—“नावेक्खइ कुलजाई, पेम सुकयं च गणइ ण य अयस । लुद्धो उणइ अक्खं, मारइ पडुवंधुमित्तं वि ॥ १ ॥” एमाइ परिचित्तिऊण राया तं पुत्त भण्ड—अन्ह जो न सहइ अणुक्कम सो जूय रोहइ, जइ जिणइ रत्तं से दिजइ, कहं पुण जिणियवं ?—तुज्ज एगो आओ, अवमेसा मज्झं आया, जइ तुममेगेण आएण अट्ठस-यत्स सभाण इक्केकं असिय अट्ठसयचारा जिणसि तो तुज्ज रत्त । अवि देवयाविभासा ॥ ४ ॥

‘रयणे’ जहा—एगो वाणियगो बुद्धो, रयणाणि से अत्थि । तत्थ य महे अन्ने वाणियगा कोटिपडाया उट्ठिभति । सो न उच्चेइ । तत्स पुत्तेहिं थेरे पउत्थे ताणि रयणाणि देसीवणियाण हत्थे विक्कीयाणि । ‘वरं अन्हे वि कोटिपडागाओ उच्चा-वेमो’ । ते वि वाणियगा समतओ पडिगया पारसकूलाईणि । थेरो आगओ, सुय—जहा विक्कीयाणि । ते अवाडेड—लुहु रयणाणि आणेइ । ताहे ते सबओ हिंढिउमाडत्ता । किं ते सत्तरयणाणि पिंढेजा ? । अवि य देवयप्पभावेण विभासा ॥ ५ ॥

सपयं ‘सुविणे’ ति—अत्थि उज्जेणी नयरी । तीए य असेसकलकुसलो अणेगवित्राणनिउणो उदारचित्तो कयन्नू पडि-वन्नमूरो गुणापुराई पियंवओ दक्खो रुव-लावन्न-तारत्तकलिओ मूलदेवो नाम रायपुत्तो पाडलिपुत्ताओ जूयसणा-सत्तो जणगावमाणेण पुहविपरिचमंतो समागओ । तत्थ गुलियापओगेण परावत्तिवसेो वामणयागारो विन्हावेइ विचित्तकहाहिं गंधवाडकलाहिं णाणाकोउगेहि य णावरजणं । पसिद्धो जाओ । अत्थि य तत्थ रुवलावन्नवित्राणगधिया देवदत्ता नाम पहागगणिया । सुयं च तेण—न रंजिजइ एसा केणइ मामन्नपुरिसेण अत्तगधिया । तओ कोउगेण तीए सोहणत्थ पवूससमए आसन्नत्थेण आढत्तं सुमहुररयं बहुभगिघोलिरकठं अन्नन्नवन्नसवेहरमणिजं गंधव । सुयं च तं देवदत्ताए, चित्तिं च—अहो ! अच्चा वाणी, ता दिव्वो एस कोड, न मणुस्समेत्तो । गवेन्नाविओ चेडीहिं । गविट्ठो, दिट्ठो मूलदेवो वामणरुवो । साहिय जहट्ठियमेईए । पेसिया तीए तत्स वाहरणत्थं माहवाभिहाणा खुज्जेडी । गत्तण विण-यपुच्च भणिओ तीए—भो महासत्त ! अन्ह सामिणी देवदत्ता विन्नवेइ—कुणह पसाय, एह अन्ह घर । तेण वियडुयाए भणियं—न पओयण मे गणियाजणसणेण, निवारिओ विसिट्ठाण वेसासजोगो । भणियं च—या विचित्रविट्ठोदिनिघट्ठा, मद्यमासनिरताऽतिनिघट्ठा । कोमला वचसि चेतसि दुष्टा, ता भजन्ति गणिक्का न विजिष्ठा ॥ १ ॥ योपतापनपराऽत्रि-शिलेव, चित्तमोहनकरी मदिरैव । देहवारणकरी क्षुरिकैव, गर्हिता हि गणिक्का सलिकेय ॥ २ ॥ अओ नत्थि मे गमणा-भिलामो । तीए वि अणेगाहिं भणिइभगीहिं आराहिऊण चित्त महानिद्वयेण करे वेत्तूण नीओ घर । वचतेण य सा खुजा कलाकोसहेण य विजापओरोण य अप्फालिऊण कया पडणा । विन्हायत्तित्तमणाए पवेसिओ सो भवणे । दिट्ठो देवदत्ताए वामणरुवो अच्चलावन्नधारी । विन्हियाए देवदत्ताए द्वावियमासण । निसत्तो य सो । दिट्ठो तवोलो । दत्तियं च माहवीए अत्तणो रुव, कहिओ य वडयरो । लुहुवर विन्हिया । पारद्धो आलावो महराहिं वियडुभणिईहिं । आग-रिसिय च तेण तीए हियय । भणियं च—अणुणयकुसल परिहासपेसल लहहवाणिदुल्लिय । आलवण पि हु छेया-ण कम्मण किं च मूलीहिं ? ॥ १ ॥ एत्थंतरे आगओ तत्थेनो वीणावायगो । वाड्या तेण वीणा । रजिया देवदत्ता ।

१ भणिइ० भाषा ।

भणियं च—साहु भो वीणावायग । साहु सोहणा ते कला । मूलदेवेण भणिय—अहो ! अइनिउणो उज्जेणीजणो जाणइ सुदरासुदरविसेस । देवदत्ताए भणियं—भो ! किमेत्थ खुण ? । तेण भणिय—वसो चेव असुद्धो, सगम्भा य तती । तीए भणियं—कहं जाणिजइ ? । दसेमि अहं । समप्पिया वीणा । कड्डिओ वसाओ पाहणगो । तंतीए वालो समारिऊण वाइउ पयत्तो । कया पराहीणमाणसा सपरियणा देवदत्ता । पचासन्ने करेणुया सया रवणसीला आसि, सा वि ठिया पुम्मती ओलंघियकन्ना । अईव विन्हिया देवदत्ता वीणावायगो य । चित्तिं च—अहो ! पच्छन्नवेसो वित्तमकम्मा एस । पूइऊण तीए पेसिओ वीणावायगो । आगया भोयणवेला । भणिय देवदत्ताए—वाहरह अंगमहय जेण दो वि अन्हे मज्जामो । मूलदेवेण भणिय—अणुमन्नह, अह चेव करेमि तुन्ह अन्नमगणकम्म । किमेय पि जागसि ? । ण याणामि सम्मं पर ठिओ जाणगाण सयासे । आणिय चपगतेट्ठ । आढत्तो अन्नमगिउ । कया पराहीण-मणा । चित्तिं च णाए—अहो ! वित्राणाइसओ, अहो ! अउद्धो करयलफासो, ता भवियव केणइ इमिणा सिद्धपुरिसेण पच्छन्नत्थेण, न पयईए एवरुवत्स इमो पगरिसो ति, ता पयडीकरावेमि रुव । निवडिया चलणेसु, भणिओ य—भो महाणुभाव ! असरिसगुणेहिं चेव नाओ उत्तमपुरिसो पडिबन्नवच्छलो दक्खिन्नपहाणो य तुम, ता दंसेहि मे अत्ताणयं, वाढं उक्कठिय तुह दत्तणस्त मे हियय ति । मूलदेवेण पुणो पुणो निव्वये कए ईसिं हसिऊण अवणीया वेसपरावत्तिणी गुलिया । जाओ सहावरथो । दिट्ठो दिण्णाहो व दिप्पततेओ अणंगो व मोहयतो रुवेण सयलजण नवजोवणलावन्न-सपुन्नदेहो । हरिसवसुत्तिभन्नरोमंचा पुणो निवडिया चलणेसु, भणियं च—महापसाओ ति अन्नमगिओ सहत्थेहिं । मज्जियाइ दो वि जिमियाइ महाविभूईए, परिहाविओ देवदूसे, ठियाइ विसिट्ठोटीए । भणियं च तीए—महा-भाग ! तुम मोत्तूण ण केणइ अणुरजियं मे अवरपुरिसेण माणसं, ता सच्चमेय—नयणेहिं को न दीसइ ? , केण समाण

न होंति उद्भावा ? । हिययाणंदं जं पुण, जणेइ तं माणुसं विरलं ॥ १ ॥ ता ममाणुरोहेण एत्थ घरे निच्चमेवांग-
तव्वं । मूलदेवेण भणियं—गुणराइणि । अन्नदेसिएसु निद्धणेसु य अम्हारिसेसु न रेहए पडिवंधो, न य थिरीहवइ,
पाएण सव्वस्स वि कज्जवसेण चेव नेहो । भणियं च—वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्क सारः सारस्ताः, पुष्पं
पर्युपितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः । निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्ट नृपं सेवकाः, सर्वः कार्यवशा-
ज्जनोऽभिरमते कः कस्य को बह्वभः ? ॥ १ ॥ तीए भणियं—सदेसो परदेसो वा अकारणं सप्पुरिसाणं । भणियं च—
जलहविसघडिण वि, निवसिजइ हरसिरम्मि चदेण । जत्थ गया तत्थ गया, गुणिणो सीसेण वुज्झंति ॥ २ ॥ अत्थो वि
असारो, न तम्मि वियप्पणाण बहुमाणो, अवि य गुणेषु चेवाणुराओ हवइ त्ति । किञ्च—वाया सहस्समइया,
सिणेहनिज्झाइयं सयसहस्स । सव्भावो सज्जनमाणुसस्स कोडिं विसेसेइ ॥ ३ ॥ ता सव्वहा पडिवज्ज इम पत्थणं ति ।
पडिवज्जं तेण । जाओ तेसिं नेहनिच्चमरो सजोगो । अन्नया रायपुरओ पणधिया देवदत्ता । वाइओ मूलदेवेण पडहो ।
तुढो तीए राया । दिन्नो नरो । नासीकओ तीए । सो य ईवजूयपसगी निवसणमेत्तं पि न रेहए । भणिओ य साणुणयं तीए
पियवाणीए—पिययम ! को तुह इमं मयंकस्सेव हरिणपडिवधं ? , तुम्ह सयलगुणालयाण कलक चेव जूअवसणं, बहुदो-
सविहाणं च एय । तहा हि—“कुलकलंकणु सच्चपडिवक्खु गुरुलज्जासोयहर धम्मविग्घु अत्थह पणासणु । ज दाणभोगिहि
रहिउ पुत्त-दार-पिइ-माइमोसणु । जहिं न गणिज्जइ देउ गुरु जहिं नवि कज्जु अकज्जु । तणुसतावणु कुगदपहु तहिं पिय । जूय

१ जलधे. पृथग्भूतेनापि ।

२ “कुलकलङ्कनं सत्यप्रतिपक्ष गुरुलज्जाशोकगृह धर्मेविघ्न अर्थस्य प्रणाशनम् । यद् दानभोगाभ्यां रहित पुत्र-दारा-पितृ-मात्रादिमो-
पणम् । यत्र न गण्येते देवगुरु यत्र नापि कार्यमकार्यम् । तनुसन्तापन कुगतिपथः तत्र प्रिय ! द्यते मा रज्यताम् ॥ १ ॥”

म रज्जु ॥ १ ॥” ता सव्वहा परिचयसु इमं । अइरसेण य न सकए मूलदेवो परिहरिउं । अत्थि य देवदत्ताए गाढाणुरत्तो
मूलिहो मित्तसेणो अयलनामा सत्थवाहपुचो । देइ सो जंमगिय । सपाडेइ वत्थाभरणाइय । वहइ य सो मूलदेवोवरि
पओसं, मगाइ य छिइणि । तस्स संकाए न गच्छइ मूलदेवो तीए घर अवसरमंतरेण । भणिया य देवदत्ता जणणी-
ए—पुत्ति । परिचय मूलदेवं, न किंचि निद्धणेण पओयणमेएण, सो महाणुभावो दाया अयलो पेसेइ पुणो पुणो
वहुयं दवजायं, ता त चेव अंगीकरेसु सव्वप्पण्याए, न एकम्मि पडियारे दोन्नि करवालाइ मायति, न य अलोणियं
सिलं को वि चट्टेइ, ता सुंच जूयारियमिमं ति । तीए भणियं—नाहं अंव ! एगतेण धणाणुराणिणी, गुणेषु चेव
मे पडिवंधो । जणणीए भणियं—केरिसा तस्स जूयारगस्स गुणा ? । तीए भणियं—अंव ! केवलगुणमओ खु सो ।
जओ ‘धीरो उदारचरिओ, दक्खिन्नमहोयही कलानिउणो । पियभासी य कयन्नू, गुणाणुराणी विसेसणू ॥ १ ॥’
अओ न परिचयामि एयं । तओ सा अणेगेहिं दिट्ठेहिं आढत्ता पडिवोहेउ—अलत्तए मगिए नीरस पणामेइ, उच्छुखंडे
पत्थिए छोइयं पणामेइ, कुसुमेहिं जाइएहिं विटमिच्चाइं पणामेइ । चोइया य पडिभणति—जारिसमेय तारिसो एस
ते पिययमो, तहावि तुमं न परिचयसि । देवदत्ताए चित्तियं—मूढा एसा तेणेवविहे दिट्ठं देइ । तओ अन्नया
भणिया जणणी—अम्मो ! मग्गेहिं अयल उच्छुं । कहियं च तीए तस्स । तेण वि सगड भरेऊण पेसिय । तीए
भणियं—किमहं करेणया जेण एयंविहं सपत्तडालं उच्छुं पभूयं पेसिज्जइ । तीए भणियं—पुत्ति । उदारो खु सो तेण एय
पेसियं ति, चित्तियं च जेण—अन्नाणं पि सा दाहि त्ति । अवरदियहे देवदत्ताए भणिया माहवी—हला ! भणाहि
मूलदेवं जहा उच्छुणमुवरि सद्धा, ता पेसेहि मे । तीए वि गंतूण कहियं । तेण गहियाओ दुट्ठि उच्छुलट्ठीओ, निच्छोलिऊण

१ अर्पयति ।

कयाओ दुयंगुलपमाणाओ गंडियाओ, चांउज्जाएण य अवचुन्नियाओ, कप्पूरेण य मणाग वासियाओ, सूलाहि य मणां
भिन्नाओ, गहियाइ अभिणवमइगाइं, भरिऊण य ताणि ढकिऊणं पेसियाणि । ढोइयाइं च गतूण माहवीए । दंसियाणि
तीए वि जणणीए । भणिया य—पेच्छ अम्मो ! पुरिसाणमंतर ति, ता अहं एसं गुणाणमणुरत्ता । जणणीए चित्तियं—
‘अन्तमोहिया एसा न परिचयइ अत्तणा इमं, ता करेमि किं पि उवायं जेण एसो कामुओ गच्छइ विदेस, तओ सुत्थं
हवइ’ त्ति चित्तिऊण भणिओ तीए अयलो—कहसु एहए पुरओ अलियगामंतरगमणं, पच्छा पविट्ठे माणुस्ससामग्गीए
आगच्छेज्जह विमाणेज्जह य तं, जेण विमाणिओ सतो देसवायं करेइ, ता सजुत्ता चिट्ठेज्जह, अहं ते वत्तं दाहामि । पडिवज्ज
च तेण । अन्नम्मि दिणे कयं तहेय तेण । निग्गओ अलियगामंतरगमणमिसेण । निवभएण पविट्ठो य मूलदेवो । जाणा-
विओ जणणीए अयलो आगओ महासामग्गीए । दिट्ठो य पविसमाणो देवदत्ताए, भणिओ य मूलदेवो—ईसो
चेव अवसरो, पडिच्छियं च जणणीए एय पेसियं वव, ता तुमं पडकहेट्ठओ मुहुत्तग चिट्ठह । ताव ठिओ सो पडकहेट्ठओ ।
लक्खिओ अयलेणं । निरत्तो य पडंके अयलो, भणिया य सा तेण—करेइ न्हाणसामग्गि । देवदत्ताए भणियं—एव ति,
ता उट्ठह नियंसह पोत्ति जेण अचमंगिज्जइ । अयलेण भणियं—मए दिट्ठो अज्ज सुमिणओ, जहा—‘नियत्थिओ चेव
अचमंगियगतो एत्थ पडंके आरूढो ण्हाओ’ त्ति, तो सच्चं सुमिणय करेसु । देवदत्ताए भणियं—नणु विणासिज्जए महघ
तूलिगंडुयमाइयं । तेण भणियं—अन्नं ते विसिट्ठतर दाहामि । जणणीए भणियं—एवं ति । तओ तत्थट्ठिओ चेव
अचमंगिउवट्ठिओ उण्हखलउदगेहि य मज्जिओ । भरिओ तेण हेट्ठट्ठिओ मूलदेवो । गहियाउहा पविट्ठा पुरिसा ।
सन्निओ जणणीए अयलो । गहिओ तेण मूलदेवो वालेहिं, भणिओ य—रे ! सपय निरूवेहि जइ कोइ अत्थि ते

१ चातुर्जातेन—‘इलाची’ इत्यनेन ।

सरण । मूलदेवेण निरुवियाइं पासाइं, जाव दिट्ठ निसियाऽसिहत्थेहिं वेडियमत्ताणय मणूसेहिं । चितियं च—‘नाहमे-
 एसि उव्वरामि, कायव्व च मए वयरनिजायणं, निराउहो सपय, ता न पोत्तस्सायसरो त्ति’ चितियं भणिय—जं ते रोयड
 त करेहि । अयलेण चितियं—उत्तमपुरिसो कोई एसो आगिइए चेव नज्जइ, सुलभाणि य संसारे महापुरिसाण वसणाइ ।
 भणियं च—‘को एत्थ सया सुहिओ ? कस्स व लच्छी विराइं पेम्माइ ?’ कस्स व न होड रलियं ? भण को वि ण सट्ठिओ
 विहिणा ? ॥ १ ॥ भणियो मूलदेवो—भो ! एवंविहावत्थागओ मुक्को सपय तुम, ममं पि विहिक्सेण कयाइ वसण-
 पत्तस्स एवं चेव करेज्जह । तओ विमणदुम्मणो निग्गओ नयराओ मूलदेवो ‘पेच्छ, कहं एएण छलिओ ?’ त्ति चितियं ।
 तो ण्हाओ सरोवरे, कया पाणवत्ती, चितियं च—गच्छामो विदेस, तत्थ गत्तुण करेमि किं पि इमस्स पडिबिप्पिउवाय ।
 पट्ठिओ वेन्नायडस्स सन्मुहं । गामनगराइमज्जेण वधंतो पत्तो दुवालसजोयणपमाणाए अडवीए मुह । चितियं च तत्थ—जड
 कोई वधंतो वायासाहेज्जो वि दुइओ लब्भइ ता सुहं चेव छिज्जए अडवी । जाव थेववेलाए आगओ विसिट्ठाकारदंस-
 णीओ सवलथइयासणाहो टक्कवंभणो, पुच्छिओ य सो—भट्ट ! के दूरे गतव्व ? । तेण भणियं—अत्थि अडवीए परओ
 वीरनिहाणं नाम थाम, नं गमिस्सामि, तुम पुण कत्थ पत्थिओ ? । इयरेण भणिय—वेन्नायडं । भट्टेण भणियं—
 ता एह गच्छम्ह । तओ पयट्ठा दो वि । मज्झण्हसमए वधंतेहिं दिट्ठं सरोवर । टक्केण भणिय—भो ! वीसमामो रण-
 मेग ति । गया उदगसमीवं । धोया हत्थपाया । गओ मूलदेवो पालिसंठियरुक्खच्छायं । टक्केण छोडिया संवलथइया,
 गहिया वट्ठयन्मि सत्तुया । ते जलेण ओलित्ता लगओ साइड । मूलदेवेण चितियं—एरिसा चेव दंभणजाइं भुक्खा-
 पहाणा हवइ, ता पच्छा मे दाही । भट्टो वि भुंजित्ता वंधिज्जण थदं पयट्टो । मूलदेवो वि ‘नूणं अवरण्हे दाहि’ त्ति
 चितित्तो अणुपयट्टो । तत्थ वि तहेव भुत्त, न दिन्नं तस्स । ‘कहं दाहि’ त्ति आसाए गच्छइ एसो । वधंताण य आगया
 रयणी । तओ वट्ठाओ ओसरिज्जण वट्ठपायवहेट्ठओ पसुत्ता । पभूसे पुणो पत्थिया, मज्झण्हे तहेव यक्खा, तहेव सुत्तं
 टक्केण, न दिन्नं पयस्स । जाव तइयदियहे चितियं मूलदेवेण—निद्विज्जप्पाया अडवी, ता अज्ज अवत्तं ममं दाही
 एस । जाव तत्थ वि न दिन्नं । निद्विज्जप्पा य वेहिं अडवी । जायाओ दोण्ह वि अन्नन्नवट्ठाओ । तओ भट्टेण भणियं—भो !
 तुज्झ एसा वट्ठा सभं पुण एसा, ता वयं तुमं एयाए । मूलदेवेण भणियं—भो भट्ट ! आगओ अहं तुज्झ प्पभावेण,
 ता मज्झमूलदेवो नामं, जइ कयाइ किं पि पओयण मे सिज्जइ ता आगच्छेज्ज वेन्नायडे, किं च तुज्झ नामं ? । टक्केण भणि-
 य—सद्धडो, जणकयावट्ठकेण य निग्गियणसम्मो नाम । तओ पत्थिओ भट्टो सग्गामं । मूलदेवो वि विन्नायडसन्मुहं ति ।
 अंतराले य दिट्ठ वसितं । तत्थ पविट्टो भिक्खानिमित्तं । हिंडिय असेसं गाम । लद्धा कुम्मासा, न किंपि अन्नं । गओ
 जलासयासिमुहं । एत्थंतरम्मि य तवमुसियदेहो महाणुभावो महावत्सी मासोपवासपारणयनिमित्तं दिट्टो पविसमाणो । वं
 च पेच्छिय हरिसवमुच्चिन्नपुल्लण चितियं च मूलदेवेण—अहो ! धन्नो कयत्थो अह, जस्स इमन्मि काले एस महावत्सी
 दंसणपहमागओ, ता अवत्स भवियदं मम कल्लणेण । अवि य—मरुत्थलीए जह कप्परुत्थो, दरिदोहे जह हेमवुट्ठी ।
 मायगगेहे जह हत्थिराया, सुणी महप्पा तह एत्थ एसो ॥ १ ॥ किञ्च—दंसणनाणविसुद्धं, पंचमहघयसमाहियं वीर ।
 खंती-मद्व-अज्जव-जुत्तं सुत्तिपहाणं च ॥ २ ॥ सज्जायज्जाणतवोवहाणनिरयं विसुद्धलेसागं । पंचसमियं तिसुत्तं, अकिं-
 चणं चत्तगिहिसगं ॥ ३ ॥ सुपच्चं एस साह । ता—एरिसपत्तसुखित्तं, विसुद्धत्तद्वजलेण संसित्तं । निहियं तु दव्वसत्स,
 इहपरलोए अणंतफलं ॥ ४ ॥ ता एत्थ कालोचिया देमि एयस्स चेव कुम्मासा, जओ अदायगो एस गामो, एसो
 य महप्पा कइवयधरेसु दरिसावं द्वाक्कण पडिनियत्तइ, अह पुण दो तित्ति वारे हिंडामि तो पुणो लभिस्सं, आसन्नो अवरो
 वित्तिओ गामो ता पयच्छामि सव्वे इमे त्ति । पणमिज्जण तओ सम्पिया भगवओ कुम्मासा । साहुणा वि तस्स परि-
 णामपयरिसं सुणंतेण दद्याइसुद्धिं च दियाणिज्जण—‘धम्मसील ! थोवे देज्जह’ त्ति भणिज्जण धरियं पत्तगं । दिन्ना य तेण पवट्ठ-
 माणाऽऽसण, भणियं च तेण—“धन्नाणं खु नराणं, कुम्मासा होति साहुपारणए ।” एत्थंतरम्मि गयणतरगयाए रिसिभत्ताए
 मूलदेवभत्तिरंजियाए भणियं देवयाए—पुत्त ! मूलदेव ! सुदरमणुचिट्ठियं तुमे, ता एयाए गाहाए पच्छद्वेण मग्गह जं
 रोयए जेण सपाडेमि सव्वं । मूलदेवेण भणियं—“गणियं च देवदत्तं, दत्तिसहस्स च रज्ज च ॥ ११ ॥” देवयाए भणियं—पुत्त !
 निधित्तो विहरसु, अवत्स रिसिचलणाणुभावेण अइरेण चेव संपजिस्सइ एयं । मूलदेवेण भणियं—भयवइ ! एवमेयं ति ।
 तओ वंदिय रिसिं पडिनियत्तो । रिसी वि गओ उज्जाणं । लद्धा अवरा भिक्खा मूलदेवेण । जेमिओ पत्थिओ य विन्नाय-
 डसन्मुहं । पत्तो य क्रमेण तत्थ । पसुत्तो रयणीए वाहिं पहियसालाए । दिट्टो य चरिमजामे सुमिणओ—“पडिपुन्नमंडलो
 निम्मलपहो मयंको उयरम्मि पविट्टो” । अग्नेण वि कप्पडिएण सो चेव दिट्टो । कहिओ तेण कप्पडियाणं । तत्थेणेण भणियं—
 लभिहिस्ति तुमं अज्ज घयगुलसंपुन्नं महंतं रोट्ठगं । ‘ण याणति एए सुमिणस्स परमत्थं’ ति न कहियं मूलदेवेण । लद्धो
 कप्पडिएण भिक्खागएण घरछायणिगाए जहोवइट्टो रोट्ठगो । टुट्टो य एसो । निवेइओ य कप्पडियाणं । मूलदेवो वि गओ
 एगमारामं । आवजिओ तत्थ कुसुमोष्यसाहजेण मालागारो । दिन्नाइं तेण पुप्फफलाइं । ताइ घेत्तुं सुइभूओ गओ सुमि-
 णयसत्थपाडगत्स गेहं । कओ तस्स पणामो । पुच्छिया खेमारोगवत्ता । तेण वि सभासिओ सयहुमाणं, पुच्छिओ पओ-
 यणं । मूलदेवेण जोडिज्जण करजुयलं कहिओ सुविणगवइयरो । उवज्जाएण वि भणियं सहरिसेण—कहिस्सामि सुहसुहत्ते
 सुविणयफलं, अज्ज ताव अतिही होसु अम्हाणं । पडिवन्न च मूलदेवेण । ण्हाओ जिमिओ य विभूइए । सुत्तरे
 य भणिओ उवज्जाएण—पुत्त ! पत्तवरा मे एसा कन्नगा, ता परिणेषु ममोवरोहेण एयं तुमं ति । मूलदेवेण भणियं—
 ताय ! कहं अन्नायकुलसीलं जानाउयं करेसि ? । उवज्जाएण भणियं—पुत्त ! आयारेण चेव नज्जइ अकहियं पि कुलं ।

भणियं च—आचारः कुलमाख्याति, देशमाख्याति जल्पितम् । सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति, वपुराख्याति भोजनम् ॥ १ ॥
 तथा—को कुलव्याणं गंधं, करेइ महुरत्तणं च उच्छृणं ? वरहत्थीणं य लीलं, विणयं च कुलप्पसूयाणं ? ॥ २ ॥ अहवा—
 जइ हुंति गुणा ता किं, कुलेण ? गुणिणो कुलेण न हु कज्जं । कुलमकलं गुणवज्जियाणं गरुयं चिय कलं ॥ ३ ॥ एवमाइ-
 भणिईहि पडिवज्जाविय सुहसुहुत्तेण परिणाविओ । कहियं सुविणगफलं—सत्तदिणवभंतरे राया होहिसि । तं च सोऊण
 जाओ पहट्टमणो, अच्छइ य तत्थ सुहेणं । पंचमे य दिवसे गओ नयरवाहिं, निसन्नो चंपगच्छायाए । इओ य—तीए
 नयरीए अपुत्तो राया कालगओ । तत्थ अहियासियाणि पंच दिवाणि । ताणि आहिंढिय नयरमज्जे निग्गयाणि वाहिं पत्ताणि
 मूलदेवसयास । दिट्ठो य सो अपरियत्तमाणच्छायाए हिट्ठओ । तं पेच्छिय गुलुगुलियं हत्थिणा, हेसियं तुरंगेण,
 अहिसित्तो भिगारेणं, वीइओ चामरेहिं, ठियसुवरि पुंडरियं । तओ कओ लोएहिं जयजयारवो । चडाविओ गएण खंधे
 पइसारिओ य नयरिं । अभिसित्तो य मंतिसामंतैहिं । भणियं च गयणतलगयाए देवयाए—भो ! भो ! एस महाणुभावो असे-
 सकलापारगओ देवयाहिट्ठियसरीरो विक्कमराओ नाम राया, ता एयस्स सासणे जो न वट्ठइ तस्स नाहं खमामि त्ति ।
 तओ सव्वो सामंत-मंति-पुरोहियाइओ परियणो आणाविहेओ जाओ । तओ उदारं विसयसुहमणुहवंतो चिट्ठइ । आढत्तो
 उज्जेणिसामिणा विचारधवलेण सह संववहारो, जाव जाया परोप्परं निरंतरा पीई । इओ य देवदत्ता तारिसं विड-
 वणं मूलदेवस्स पेच्छिय विरत्ता अईव अयलोवरि । ततो निब्भच्छिओ अयलो—'भो ! अहं वेसा, न उण अहं तुज्झ
 कुलघरिणी, तथा वि मज्झ गेहत्थो एवंविहं ववहरसि, ता ममिच्छाए ण पुणो सिज्जियव्वं' ति भणियं गया राइणो सयासं ।
 भणिओ य निवडिय चलणेषु राया—सामि ! तेण वरेण कीरउ पसाओ । राइणा भणियं—भण, कओ चेव तुज्झ पसा-
 ओ ? किमवरं भणीयइ ? । देवदत्ताए भणियं—ता सामि ! मूलदेवं वज्जिय ण अन्नो पुरिसो मम आणावेयवो, एसो
 अयलो मम घरागमणे निवारयेवो । राइणा भणियं—एवं, जहा तुज्झ रोयए, परं कहेइ को पुण एस वुत्तंतो ? । तओ
 कहिओ माहवीए । रुट्ठो राया अयलोवरि । भणियं च—भो ! मम एईए नयरीए एयाइं दोन्नि रयणाइं ताइं पि
 खलीकरेइ ? । एसो तओ हक्कारिय अंवाडिओ भणिओ—रे ! तुमं एत्थ राया जेण एवंविहं ववहरसि ? ता निरुवेहिं संपयं
 सरणं, करेमि तुह पाणविणासं । देवदत्ताए भणियं—सामि ! किमेइणा सुणहपाएण पंडिखट्ठेण ? ति, ता मुंचह
 एयं । राइणा भणिओ—रे ! एईए महाणुभावाए वयणेणं छुट्ठो संपयं, सुद्धी उण तेणेवेह आणिएणं भविस्सई । तओ चलणेषु
 निवडिऊण निग्गओ रायउलाओ । आढत्तो गवेसिउं दिसोदिसिं । तथावि न लट्ठो । तओ तीए चेव ऊणिमाए भरिऊण
 भंडस्स वहणाइं पत्थिओ पारसउलं । इओ य मूलदेवेण पेसिओ लेहो कोसलियाइं च देवदत्ताए तस्स राइणो य ।
 भणिओ य राया—मम पयईए देवदत्ताए उवरि महंतो पडिवंधो, ता जइ एईए अभिरुचियं तुम्ह वा रोयए ता कुणह
 पसायं, पेसेह एयं । ततो राइणा भणिआ रायदोवारिगा—भो ! किमेयमेवंविहं लिहियं विक्कमराएणं ? किं अम्हाणं
 तस्स य कोइ अत्थि विसेसो ? रज्जं पि सव्वं तस्सेयं किं पुण देवदत्ता ? परं इच्छउ सा । तओ हक्कारिया देवदत्ता
 कहिओ वुत्तंतो—ता जइ तुम्ह रोयए ताहे गम्मउ तस्स सगासं । तीए भणियं—महापसाओ, तुम्हाऽणुत्तायाण मणोरहा
 एए अम्हं । तओ महाविभवेणं पूइऊण पेसिया गया य । तेण वि महाविभूईए चेव पवेसिया । जायं च परोप्परमेगरज्ज ।
 अच्छए मूलदेवो तीए सह विसयसुहमणुहवंतो जिणभवणविंवकरणपूयणतप्परो त्ति । इओ य सो अयलो पारसउले
 विडविय बहुयद्वं पवरं भंडं भरेऊण आगओ विन्नायडं । आवासिओ य वाहिं । पुच्छिओ लोगो—किं नामाभिहाणो
 एत्थ राया ? । कहियं च—विक्कमराओ त्ति । तओ हिरन्नसुवन्नमोत्तियाणं थालं भरेऊण गओ राइणो पेक्खगो । दवा-

१ नृतेन । २ कौशलिकानि-उपहाराः ।

विय राइणा आसणं, निसन्नो पधमिन्नाओ य । अयलेण य न नाओ एसो । रज्जा पुच्छिओ—ऊओ सेट्ठी ! आगओ ? ।
 तेण भणियं—पारसउलाओ । रज्जा पूहएण अयलेण भणियं—सामि ! पेसेह उवरिगो जो भंडं निरुवेइ । तओ राइणा
 भणियं—अहं सयमेवागच्छामि । तओ पंचउलसहिओ गओ राया । दंसियं वहणेषु संख-फोफल-चदणा-ऽगरु-मंजिष्टाइयं
 भंडं । पुच्छियं पंचउलसमकखं राइणा—भो सेट्ठी ! एत्तियं चेव इमं ? । तेण भणियं—देव ! एत्तियं चेव । राइणा भणि-
 य—करेह सेट्ठिस्स अद्धदाणं पर मम समकखं तोलेह चोईए । तोलियाइं पंचउलेण । भारेण य पायप्पहारेण य वंसवेहेण
 य लेक्खियं मंजिष्टमाइमज्झगयं सारभंडं । राइणा उक्केहावियाइं चोइयाइं निरुवियाइं समंतओ, जाव दिट्ठं कत्थइ सुवन्नं कत्थइ
 रुप्पयं कत्थइ मणि-मोत्तिय-पवालाइ महग्घ भंडं । तं च दट्ठूण रुट्ठेण नियपुरिसाण दिन्नो आएसो—अरे ! वंधह पचक्ख
 चोर इम ति । वट्ठो य थगथगित्तहियओ तेहिं । दाऊण रक्खवाले जाणेसु गओ राया भवणं । सो वि आणिओ आरक्खि-
 गेण रायसमीव । गाढं वट्ठं च दट्ठूण भणियं राइणा—रे ! छोडेह छोडेह । छोडिओ अणेहिं । पुच्छिओ । राइणा—परिया-
 नेसि नमं ? । तेण भणियं—देव ! सयलपुहविविक्खाए महाणरिंदे को न याणइ ? । राइणा भणियं—अलं उवयारभास-
 नेहिं, फुडं साहसु जइ जाणसि । अयलेण भणियं—देव ! ण याणामि सम्मं । तओ राइणा वाहराविया देवदत्ता ।
 आगया वरच्छर व सव्वंगभूसणधरा विन्नाया अयलेण । लज्जिओ मणम्मि वाढं । भणियं च तीए—भो ! एस सो मूलदेवो
 जो तुमे भणिओ तम्मि काले—ममावि कयाइ विहिजोगेण वसणं पत्तस्स उवयारं करेज्जह, ता एस सो अवसरो, मुफो य तुमं
 अत्थसरीरससयमावन्नो वि पणयदीणजणवच्छलेण राइणा संपयं । इमं च सोऊण विलक्खमाणसो 'महापसाओ' त्ति
 भणिऊण निवडिओ राइणो देवदत्ताए य चलणेषु । भणियं च—कय मए जं तथा सयलजणनिबुइकरस्स नीसेसक-

लासोहियस्स देवस्स निम्मलसहावस्स पुन्निमाचंदस्सेव राहुणा कयत्थणं ता तं खमउ मम सामी, तुम्ह कयत्थणामरिसेण महाराओ वि न देइ मे उज्जेणीए पवेस । मूलदेवेण भणिय—रमियं चेव मए जस्स तुह देवीए कओ पसाओ । तओ सो पुणो वि निवडिओ दोण्ह वि चलणेसु । परमायरेण ण्हाविओ जेमाविओ य देवदत्ताए परिहाविओ महग्घवत्थे । राड्ढा सुकं दाणं । पेसिओ उज्जेणिं । मूलदेवराइणो अब्भत्थणाए रमियं वियारधवलेण । निग्घिणसम्मो वि रजे निविट्ठं सोऊण मूलदेवं आगओ विन्नायडं । दिट्ठो राया । दिट्ठो सो चेव अदिट्ठसेवाए गामो तस्स रत्ता । पणमिऊण ‘महापसाओ’ त्ति भणिऊण य सो गओ गामं । इओ य तेण कप्पडिण सुयं—जहा मूलदेवेण वि एरिसो सुमिणो दिट्ठो जारिसो मए, पर सो आएसकलेण राया जाओ । सो चिंतेइ—वच्चांमि जत्थ गोरसो, तं पिचित्ता सुवामि जाव तं सुविणं पुणो पेच्छामि । अवि सो तं पुण पेच्छेज्ज । न य माणुसाओ विभासा ॥

‘चक्कि’ त्ति दार—इंदपुरं नयर, इंददत्तो राया । तस्स इट्ठाणं वराणं देवीणं वावीसं पुत्ता । अन्ने भणति—एक्काए चेव देवीए ते पुत्ता राइणो पाणसमा । अन्ना य अमच्चधूया, सा परं परिणतेण दिट्ठिहिया । सा अन्नया कयाइ रिउण्हाया समाणी अच्छइ । राइणा दिट्ठा, ‘कस्स एस ?’ त्ति पुट्ठा आसन्नवत्तिणो पुरिसा । तेहिं भणिय—तुम्ह देवी एसा । ताहे सो ताए सनं एक्करत्ति वसिओ । सा य रिउण्हाया । तीसे गम्भो लग्गो । सा य अमच्चेण भणिहिया—जया तुह गम्भो आहूओ होइ तया मम साहेज्जसु । ताए तस्स कहियं दिवसो मुहुत्तो जं च राएण उट्ठवियं । सामिन्नाणं तं तेण पत्ताए लिहियं । सो त सारवेइ । णवण्ह मासाणं दारगो जाओ । चउरो य दासचेडाणि तदिवसं जायाणि । तंजहा—अग्गियओ पवइओ वहुलियो सौंगरओ य । सुरिंददत्तो त्ति कयं तस्स नामं । अट्ठवरिसो य सो अमच्चेण कलायरियस्स

१ परिगच्छता—याहर निकलते ।

उवणीओ । तेण लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुयपज्जवसाणाओ कलाओ गाहिओ । जाहे तं गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि कट्ठति विउड्ढिति । पुवपरिचएण ताणि रोळंति । तेण ताणि न चेव गणियाणि । गहिआओ कलाओ । ते अन्ने वावीस कुमारा गाहिज्जंता आयरियं पिट्ठंति अचयणाणि य भणंति । जइ सो आयरिओ पिट्ठेइ ताहे गंतूण माऊणं साहंति । ताहे ताओ आयरियं खिसति—कीस आहणसि ?, न सुलभाणि पुत्तभंडगाणि । अओ ते न सिक्खिया ॥

इओ य महराए जियसम्भू राया, तस्स सुया निवुई नाम दारिया । सा रण्णो अलंकिया उवणीया । राया भणइ—गेण्ह जो ते रोयइ भत्तारो । तो ताए भन्नइ—जो स्रो वीरो राहं च विंधइ सो मम भत्ता होइ, से पुण रज्जं दिज्जा । ताहे सा पिउवयणेण महासामगियाए गया इंदपुरं सोउं इंददत्तस्स वहवे पुत्ते । इंददत्तो तुट्ठो चितेइ—नूणं अन्नराईहिंतो लट्ठयरो अहं । आवाहिया य तेण सच्च रायाणो । महाविभूईए य आगया । तओ तेण उसिय-पढाणं नयर कारिय । रंगमंडवो वाहिं कओ । तत्थेक्कम्मि अक्खे अट्ठ चक्काणमुवरि ठविया धीउहिया सा अच्छिम्मि विंधेयवा । तओ इंददत्तो राया सन्नद्धो निग्गओ सह पुत्तेहिं । सा वि कन्ना सच्चालकारविभूसिया आगया । उवविट्ठो मचेसु सच्चो नरिंदपमुहो निवज्जणो । तारिसो य सयंवरो जाओ जारिसो दोवईए । तत्थ रत्ता जेट्ठो पुत्तो सिरिमाली नाम पढम सहरिस भणिओ—पुत्त ! एसा दारिया रज्ज च घेत्तव्हं, अओ विंध एय पुत्तलिय वामे अच्छिम्मि । ताहे सो अकयव्भासो तस्स समूहस्स मज्जे धणु चेव न गिण्हउं तरइ । कह कहवि अणेण गहिय कपंतेण । ‘अओ वच्चउ तओ वच्चउ’ त्ति मुक्को सरो । सो चक्केण अम्भिडिऊण भग्गो । एवं कस्सइ एग अरगतार वोलीणो, कस्सइ दोन्नि, कस्सइ तिन्नि, अन्नेसिं वाहिरेण चेव नीई । ताहे राया अधिइ पकओ—अहो ! अह-मेहिं वरिसिओ त्ति । तओ अमच्चेण भणियं—कीस अधिइं करेसि ? । राया भणइ—एएहिं अहमप्पहाणो कओ ।

अमचो भणइ—अत्थि अन्नो तुम्ह पुत्तो मम धूयाए तणओ सुरिंददत्तो नाम सो समत्थो विंधिउं । अहिण्णाणाणि य से कहियाणि । कहिं सो ? । दरिसिओ । तओ राइणा अवग्गुहियो भणिओ य—सेयं तव पुत्ता ! अट्ठ रहचक्के भेत्तूण पुत्तलियं अच्छिम्मि विंधित्ता रज्जं सुकलत्तं निवुईंवारियं सपावित्तए । ततो कुमारो ‘जहा आणवेहि’ त्ति भणिऊण य ठाणं ठाइऊण धणु गेण्हइ । ताणि य दासरूवाणि चउरिंसिं ठियाणि रोडेंति । अन्ने य उभयपासे गहियसग्गा दो जणा भयं वाडति—जइ कहवि लक्खस्स चुक्कसि तो सीसं छिंदियव्हं ति । सो वि य से उवज्झाओ पासे ठिओ भयं देइ—मारिज्जसि जइ चुक्कसि । ते य वावीस पि कुमारा ‘मा एस विंधिस्सइ’ त्ति उट्ठवयणा विग्घाणि करेंति । तओ ताणि चत्तारि ते य दो पुरिसे वावीस च कुमारे अगणितो ताण अट्ठण्ह रहचक्काणं अंतर जाणिऊणं तम्मि लक्खे निरुद्धाए दिट्ठीए अन्नमडं अकुणमाणेण सा धीउहिया वामे अच्छिम्मि विट्ठा । तओ लेगेण उक्कट्ठिनायकलयलमिस्सो साहुकारो कओ । जहा त चक्क दुक्क भेत्तुं एव माणुसत्तणं ति ॥

‘चम्मे’ त्ति—एगो दहो जोयणसहस्सविट्ठिओ सेवालवम्मोवणद्धो । एग से मज्जे छिइ जत्थ कच्छभस्स गीवा मायइ । तत्थ कच्छभो दाससए वाससए गीयं पसारेइ । तेण कहवि गीवा पसारिया । जाव तेण छिहेण गीवा निग्गया । तेण जोइसचक्क दिट्ठं कोमुईए पुप्फफलाणि य । सो गओ ‘सयणिज्जगाण दावेसि’ । आणित्ता ताणि सच्चओ पलोएइ त छिइ न पेच्छइ । अवि सो लभेज्ज विभासा ॥

‘जुगे’ त्ति—‘पुवते होज, जुग, अवरते तस्स होज समिलाओ । जुगछिइम्मि पवेसो, इय ससइओ मणुयलंभो ॥ १ ॥ जइ समिला पच्चमट्ठा सागरसलिले अणोरपारम्मि । पविसिज्जा जुगछिइ, कह वि भनंती भमतम्मि ॥ २ ॥

सा चंडवायवीर्हपणोल्लिया अवि लभेज्ज जुगच्छिं । न य माणुसाओ भट्ठो, जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ३ ॥”
इतिगाथाभ्यो युगोदाहरणमवसेयम् ॥

इयाणि ‘परमाणू’ जहा—एगो खंभो महप्पमाणो । सो देवेणं चुनेज्जणं अविभागिमाणि खंखाणि काऊण नलि-
याए पक्खित्तो । पच्छा मंदरचूलियाए ठिएण कूमिओ सो । सव्वओ पणट्ठो सो थंभचुओ । अत्थि को वि तेहिं चेव
पुग्गलेहिं तमेव खंभं निव्वत्तेज्जा ? । नो इण्ठे समट्ठे । एस अभावो । एवं भट्ठो माणुसाओ न पुणो लभेज्ज तं ॥

अह्वा—सभा एगा अणेगखंभसयसन्निविट्ठा । सा कालंतरे झामिया पडिया । अत्थि पुणो को वि तेहिं चेव
पोग्गलेहिं करेज्जा ? । नो इण्ठे समट्ठे । एवं माणुसत्तं दुल्लहं ॥ तन्न यथा मानुपत्वं दुर्लभं तथा दर्शयितुमाह—

समावन्ना ण संसारे, पाणागुत्तासु जाइसु । कम्मा पाणाविहा कट्ठु, पुढो विस्संभिया पया ॥ २ ॥

व्याख्या—‘समापन्नाः’ समन्तात् प्राप्ताः प्रजा इति योगः । “ण” इति वाक्यालङ्कारे । क ? इत्याह—
संसारे । तत्रापि क ? ‘नानागोत्रासु’ अनेकाभिधानासु ‘जातिषु’ क्षत्रियादिजातिषु । अत्र हेतुमाह—‘कर्माणि’ ज्ञाना-
वरणीयादीनि ‘नानाविधानि’ अनेकप्रकाराणि ‘कृत्वा’ निर्वर्त्य, ‘पुढो’ ति ‘पृथक्’ भेदेन एकैकश इत्यर्थः, ‘विस्संभिय’
ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारः ‘विश्वभृतः’ जगत्पूरका वर्तन्त इति गम्यते, क्वचित् कदाचिद् उत्पत्त्या सर्वजगद्व्यापनात् ।
उक्तञ्च—‘नैत्थि किर सो पएसो, लोए वालग्गकोडिमेत्तो वि । जम्मणमरणावाहा, जत्थ जिण्हिं न संपत्ता
॥ १ ॥” इदमुक्तं भवति—अवाप्यापि मानुषं जन्म स्वकृतविचित्रकर्मानुभावतोऽन्यान्यगतिभागिन्य एव भवन्ति
‘प्रजाः’ जनसमूहरूपा इति । अतो दुर्लभं मानुपत्वमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ असुमेवार्थं प्रकटयन्माह—

१ फलकृतः । २ “नास्ति किल स प्रदेशो, लोके बालाप्रकोटिमात्रीऽपि । जन्ममरणावाधा, यत्र जीवेन सम्प्राप्ता ॥ १ ॥”

एग्या देवलोएसु, नरएसु वि एगया । एगया आसुरं कायं, अहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥ ---

व्याख्या—‘एकदा’ एकस्मिन् काले ‘देवलोकेषु’ सौधर्मादिषु, उपरितनंदेषु पलक्षणमेतत् । ‘नरकेषु’ रत्नप्रभादिषु
‘अपिः’ चार्थे, एकदा । एकदा ‘आसुरं’ असुरसंवन्धिनं ‘कायं’ निकायम्, आर्धस्वयंदेषु पलक्षणमेतत् । “अहाकम्मेहिं” ति
‘यथाकर्मभिः’ तत्तद्गत्यनुरूपचेष्टितैः सरागसंयममहारम्भबालतपःप्रभृतिकैः “गच्छइ” ति वचनव्यत्ययाद् गच्छन्ति प्राणिन
इत्युत्तरेण योगः । तथाहि—“देवायं निवंधइ, सरागतवसंजमो । अणुवयधरो दंतो, सत्तो बालतवम्मि य ॥ १ ॥
जीवघायरओ क्रूरो, महारंभपरिग्गहो । मिन्दिट्ठी महापावो, वंधए नरयायं ॥ २ ॥ बालतवे पडियद्धा, एकडरोसा
तवेण गारविया । वेरेण य पडियद्धा, मरिऊणं जंति असुरेसु ॥ ३ ॥ रज्जुगहणे विसभक्खणे य जलणे य जलपवेसे य ।
तण्हाछुहाकिलंता, मरिऊणं हुति वंतरिया ॥ ४ ॥” इत्यादि सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तथा—

एगया खत्तिओ होइ, तओ चंडाल योक्कसो । तओ कीड पयंगो य, तओ कुंधु पिपीलिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—एकदा ‘क्षत्रियः’ राजा भवति प्राणी, सूत्रवैचित्र्याय बहुवचनप्रक्रमेऽप्येकवचनम् । ‘ततः’ तदनन्तरं
‘चाण्डालः’ मातङ्गः यदि वा शूद्रेण ब्राह्मण्या जातश्चाण्डालः । ‘योक्कसः’ वर्णान्तरजन्मा । तथा च घृष्टाः—बैम्हणेण सुदीए
जाओ निसाओ ति, बम्हणेण वेसीए जाओ अंबट्ठो ति बुद्धइ, तत्थ निसाएणं अंबट्ठीए जाओ जो सो योक्कसो भज्जइ । इह च

१ “देवायुष्क निबध्नाति, सरागतप.संयमः । अणुवयधरो दान्तो, सत्तो बालतपसि च ॥ १ ॥ जीवघातरतः क्रूरो, महारंभपरिग्रहः ।
मिथ्यादृष्टिर्मेहापापो, बध्नाति नरकायुष्कम् ॥ २ ॥ अज्ञानतपसि प्रतियद्धा, उरकटरोपास्त्रपसा गौरधिताः । वैरेण च प्रतियद्धा, सृष्ट्या
यान्ति असुरेसु ॥ ३ ॥ रज्जुग्रहणे विषभक्षणे च उवलने च जलप्रवेशे च । कृष्णाक्षुष्कान्ताः, सूत्रा भवन्ति व्यन्तरकाः ॥ ४ ॥”

२ ब्राह्मणेन श्रद्धां जातो निपाद इति, ब्राह्मणेन वैश्यायां जातोऽप्यह इति उच्यते । तत्र निपादेन अन्यथा जातो यः स योक्कसो भण्यते ।

क्षत्रियग्रहणाद् उत्तमजातयः चाण्डालग्रहणात् नीचजातयो योक्कसग्रहणात् सङ्कीर्णजातय उपलक्षिताः । ततः ‘कीटः’ प्रतीतः
‘पतङ्गः’ शलभः ‘चः’ समुच्चये । ततः कुन्धुः पिपीलिका च । चकारस्य लुप्तत्वाद् भवतीति योज्यम् । अशेषतिर्यग्भेदो-
पलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ आह—किमिदं पर्यटन्तस्ते निर्विद्यन्ते न वा ? इत्याह—

एवमावट्ठजोणीसुं, पाणिणो कम्मकिञ्चिसा । न निविजंति संसारे, सव्वट्ठेसु व खत्तिया ॥ ५ ॥

कम्मसंगेहि सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा । अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना न्यायेन आवर्त्तः—परिवर्त्तः तत्प्रधाना योनयः—चतुरशीतिलक्षप्रमाणानि जीवोत्पत्तिस्था-
नानि आवर्त्तयोनयस्तासु ‘प्राणिनः’ जन्तवः “कम्मकिञ्चिस” ति प्राकृतत्वात् किञ्चिपकर्माणः—अधमकर्माणः ‘न निर्वि-
द्यन्ते’ कदाएतन्मुक्तिः इति नोद्विजन्ते । क ता आवर्त्तयोनयः ? संसारे । केविव के ? सर्वे च ते अर्थाश्च—धनकनकादयः
तेष्विव ‘क्षत्रियाः’ राजानः । किमुक्तं भवति ?—यथा मनोहान् शब्दादीन् भुञ्जानानां तेषां तर्पो वर्द्धते, एवं तासु तासु
योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवतामपि भवाभिनन्दिनाम् । कथमन्यथा न तत्प्रतिपातार्थमुच्यच्छेयुः ? इति भावः । अनिर्वि-
द्यमानाश्च ‘कर्मसङ्गैः’ ज्ञानावरणीयादिसम्बन्धैः ‘सम्मूढाः’ भृशं वैचित्र्यामुपगताः ‘दुःखिताः’ असातयुक्ताः, कदाचित्
तन्मानसमेव स्याद् अत आह—‘बहुवेदनाः’ प्रचुरशरीरव्यथाः । ‘अमानुषीषु’ नरकतिर्यगाऽऽभियोग्यादिदेवदुर्गतिस्म्य-
न्धिनीषु योनिषु ‘विनिहन्त्यन्ते’ विशेषेण निपात्यन्ते अर्थात् कर्मभिः । कोऽर्थः—न तत् उत्तार लभन्ते प्राणिनः । तदनेन
सत्यव्यावर्त्तं निवेदाभावाद् दुःखव्याकुलनरकादिगत्यनुत्तरणेन जन्तवो मनुजत्वं न लभन्त इत्युक्तम् । इति सूत्रद्वयार्थः
॥ ५ ॥ ६ ॥ कथं तर्हि तदवाप्तिः ? इत्याह—

कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुढी कयाइ उ । जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आयणंति ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘कर्मणा’ मनुजगतिविवन्धकानाम् अनन्तावबन्धादीनां ‘तुः’ पूर्वस्माद्विशेष्योक्तकः “पहाणाए” ति प्रहाण्या—अपगमेन, कथं प्रहाणिः ? इत्याह—‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण न तु श्रगिलेव । तथापि “कयाइ उ” ति तुशब्द एवकारार्थे कदाचिदेव न सर्वदा ‘जीवाः’ प्राणिनः ‘शुद्धिं’ छिष्टकर्मविगमात्मिकाम् ‘अनुप्राप्ताः’ सम्प्राप्ताः ‘आददते’ स्वीकुर्वन्ति ‘मनुष्यतां’ मनुजत्वम्, विशिष्टशुद्धिविवन्धनैः तनुकपायत्वादिभिरेव तदायुर्वन्धात् । उक्तञ्च—“पर्यईए तणुकसाओ, दाणरओ सीलसजमविहूणो । मज्झिमगुणेहिं जुत्तो, मणुयाउ वंधए जीवो ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवं मानुष्यं दुर्लभमुक्तं । साम्प्रतं श्रुतिदुर्लभतामाह—

माणुस्सं विग्गहं लद्धुं, सुई धम्मस्स दुल्लहा । जं सोच्चा पडिवज्जंति, तवं खंतिमहिंसयं ॥ ८ ॥

व्याख्या—“माणुस्स” ति सूत्रत्वात् मानुष्यकं—मनुष्यसम्बन्धिनं ‘विग्रह’ औदारिकशरीरं लब्ध्वाऽपि, अपेक्ष्यमानत्वात्, ‘श्रुतिः’ श्रवणं ‘धर्मस्य’—‘दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥’ इत्यन्वयनान्नः ‘दुर्लभा’ दुःप्रापा प्रागुक्ताऽऽलस्यादिहेतुतः । स च—‘मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानक चापराहे । द्राक्षा खण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षध्वान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥’ इत्यादिः सुगतादिकल्पितोऽपि स्याद् अतस्तदपोहायाऽऽह—‘यं’ धर्मं श्रुत्वा ‘प्रतिपद्यन्ते’ अङ्गीकुर्वन्ति ‘तपः’ अनशनादि द्वादशविधं, ‘क्षान्तिं’ क्रोध-जयलक्षणा मानादिजयोपलक्षणं चैपा, ‘अहिंसताम्’ अहिंसनशीलताम्, अनेन प्रथमव्रतमुक्तम् । शेषव्रतोपलक्षणमेतत्, एतद्वृत्तितुल्यानि हि शेषव्रतानि । एवं च तपसः क्षान्त्यादिचतुष्टयस्य महाव्रतपञ्चकस्य चाभिधानाद् दशविधस्यापि धर्म-स्याभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ श्रुत्यवाप्तावपि श्रद्धादुर्लभतामाह—

१ “प्रकृत्वा तनुकपायो, दानरत शीलसयमविहीन । मध्यमगुणैर्युक्तो, मनुजायुष्यं प्राति जीव ॥ १ ॥”

आहच्च सवणं लद्धुं, सद्धा परमदुल्लहा । सोच्चा नेयाउयं मग्गं, वहवे परिभस्सई ॥ ९ ॥

व्याख्या—“आहच्चे”ति कदाचित् ‘श्रवणं’ प्रक्रमाद् धर्मस्याऽऽकर्णनम्, उपलक्षणत्वाद् मनुष्यत्वं च, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् ‘लब्ध्वाऽपि’ अवाप्यापि ‘श्रद्धा’ रुचिरूपा प्रक्रमाद् धर्मविषययैव ‘परमदुर्लभा’ अतिशयदुरापा । कुतः परमदुर्लभत्वमस्याः ? इत्याह—‘श्रुत्वा’ आकर्ण्य ‘नैयायिक’ न्यायोपपन्नं ‘मार्गं’ सम्यग्दर्शनाद्यात्मकं मुक्तिपथं ‘वहवः’ नैक एव, “परिभस्सई” ति ‘परिभ्रश्यन्ति’ च्यवन्ते प्रक्रमात् नैयायिकमार्गादेव । यथा जमालिप्रभृतयः । यच्च प्राप्तमप्य-पैति तच्चिन्तामणिवत् परमदुर्लभमेव इति भावः ॥ ९ ॥

के च ते जमालिप्रभृतयः ? तद्वक्तव्यतामेवाह—वहुरय जमालिप्रभवा, जीवपएसा य तीसैरुत्ताओ । अवत्ताऽऽ-साढाओ, सामुच्छेयाऽऽसमिच्चोओ ॥ १.॥ गगोओ दो किरिया, छलुगा तेरासियाणमुप्पत्ती । थेरा य गोहंमाहिल, पुट्टमचद्ध परुवन्ति ॥ २ ॥

तत्थ जमाली चोइसहिं वासेहिं सामिणो नाणुप्पत्तीए पढमनिहवो जाओ ॥

तंजहा—तेणं कालेणं तेणं समएणं कुंडपुरं नयर । तत्थ सामिस्स जेह्वा भगिणी सुदंसणा नाम । तीए पुत्तो जमाली । सो सामिस्स मूले पवइओ पंचहिं सएहिं समं । तस्स य भज्जा सामिणो धूया अणुजंगी नाम, वीयं नामं पियदंसणा । सा वि तमणुपवइया सहस्सपरिवारा । तहा भणियव्वं जहा पन्नत्तीए । एक्कारस अंगा अहीया । सामिणा अणणुत्ताओ सावरिं गओ पंचसयपरिवारो । तत्थ तेंदुगे उज्जाणे कोट्टुगे चेइए समोसढो । तत्थ से अंतपतेहिं दाहजरो उप्पन्नो, न तरइ वइइओ अच्छिउं । ताहे सो समणे भणइ—मम सथारग करेह । तेहिं काउमारद्धो । पुणो भणइ—कओ कज्जइ वा ? । ते भणंति—न कओ, अज्ज वि कज्जइ । ताहे तस्स चिंता जाया—जणं समणे भगवं एवमाइक्खइ—“चलमाणे चलिए जाव निज्जरिजमाणे निज्जिन्ने” तन्नं मिच्छा, पुणो इमं पञ्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारगे कज्जमाणे अकडे, सथरिजमाणे असथरिए, जम्हा णं एवं तम्हा चलमाणे वि अचलिए जाव निज्जरिजमाणे वि अणिज्जिन्ने । एवं सपेहेइ, एवं सपेहिता निग्गंथे सहाविइ, सहावित्ता एवं चयासी—जण्ण समणे महावीरे एवमाइक्खइ—“चलमाणे चलिए जाव निज्जरिजमाणे निज्जरिए” तं णं मिच्छा, इमं पञ्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारगे कज्जमाणे अकडे जाव अणिज्जिन्ने । तए ण जमालिस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव परुवेमाणस्स अत्थेगइया निग्गंथा एयमट्ठं सदहति अत्थेगइया नो सदहति । जे णं सदहति ते णं जमालिं चेव अणगार उवसपज्जिताण विहरति । तत्थ ण जे न सदहन्ति ते त हेउदिट्ठवेहिं पडिवोहिंति । जाहे न ठाह ताहे निग्गंथा जमालिस्स अतियाओ जहा पन्नत्तीए जाव सामि उवस-पज्जिताण विहरति । सा वि य णं पियदंसणा ढंक्कस्स कुभगारस्स घरे ठिया सा आगया वदिया । ताहे त पि पन्नवेइ । सा वि विपडिवन्ना तस्स नेहाणुराणेण । पच्छा आगया अज्जाणं परिकहेइ । त च ढंक्कं भणइ । सो जाणइ—जहा एस विपडिवन्ना नाहच्चेण । ताहे सो भणइ—अहं न याणामि एयं विसेस । तओ तीसे अन्नया कयाइ सज्झायपोरिसिं करितीए तेणं भायणाणि उव्वत्तंतेणं तत्तोहुत्तो इंगालो छुढो, जहा तीसे संघाडी एगदेसम्मि दड्ढा । सा भणइ—इमा अज्ज । संघाडी दड्ढा । ताहे सो भणइ—तुम्हे चेव पन्नवेइ—जहा डज्झमाणे अडज्झे, केण तुमं संघाडी दड्ढा ? जओ उज्जुसुयणयमयाओ वीरजिणिंदवयणावलवीण जुज्जेजा ‘डज्झमाण दड्ढ’ वोत्तुं न तुज्झ ति । तओ ‘तह’ ति पडिसुणेइ—इच्छामो अज्जो । सम्मं पडिचोयणा । ताहे सा गंतूण जमालिं पन्नवेइ । सो जाहे न गिण्हइ ताहे सहस्सपरिवारा सेसा साहू य सामि उवसपज्जिताणं विहरंति । इमो वि लहुं चेव गओ चंपं नयरिं । सामिस्स अदूरसामंते ठिच्चा सामि

भणइ—जहा णं देवाणुप्पियाणं वहवे समणा निगंथा भवित्ता छउमत्थाऽवक्कमणेणं अवक्कंता, नो खलु अहं तथा छउमत्थे भवित्ता छउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंते, अहन्नं उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिवक्कमणेणं अवक्कंते । तन्नं भयवं गोयमसामी जमालिं एवं वयासी—नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दंसणे वा सेलंसि वा जाव कट्ठंसि वा आवरिज्जइ, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्नानाणदंसणधरे तो ण इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि—सासए लोए असासए ? १ सासए जीवे असासए ? २ । तए णं से जमाली भयवया गोयमेणं एवं बुत्ते समणे सकिए कंखिए जाव नो सचाएइ भयवओ गोयमस्स किंचि वि पमोक्खमक्खाइत्तए त्ति तुसिणीए संचिद्धइ । तओ समणे भगवं महावीरे जमालिं एवं वयासी—अत्थि णं जमाली ! मम वहवे अंतेवासी छउमत्था जे णं पहू एयं वागरणं वागरित्तए जहा णं अहं, नो चेव णं एयप्पगारं भास भासित्तए जहा णं तुमं, सासए लोए जमाली !, जन्न कयाइ नासी ण कयाइ न भवति न कयाइ न भविस्सइ, भुवं च भवइ य भविस्सइ य धुवे जाव निचे; असासए लोए जमाली !, जन्न उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवई, सासए जीवे जमाली !, जन्न कयाइ नासी जाव निचे, असासए, जं णं नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवइ, मणुस्सजोणीए भवित्ता देवे भवइ । तए णं से जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एयमट्ठं न सइइइ, असइहंते सामिस्स अंतियाओ अवक्कमइ, अवक्कमित्ता वहूहिं असव्भावुवभावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च बुग्गाहेमाणे बुप्पाएमाणे वहूहिं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ, वहूहिं छट्ठ-ऽट्ठमाहिं अप्पाणं भावेइ, भाविता अट्ठमासियाए सलेहणाए अप्पाणं झोसेइ, झोसित्ता तीस भत्ताइं अणसणयाए छेदेइ, छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंतो

१ छग्रस्थानां सतामपक्रमणं—युरुकुलान्निर्गमन तेन ।

कालमासे कालं किंवा लंतए कप्पे तेरससागरोवमठिईएसु देवकिव्विसिएसु देवेषु देवत्ताए उववन्ने । एवं जहा पन्नत्तिए । जाव अंतं काहिइ । गतः प्रथमनिह्वः ॥ १ ॥

साम्प्रतं द्वितीयमाह—बीओ सामिणो सोलस घासाइं उप्पाडियस्स नाणस्स उप्पन्नो । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए वसू नाम भयवंतो आयरिया चोइसुत्तवी समोसदा । तस्स सीसो तीसगुत्तो नाम । सो आयप्पवायपुवे इममालावगं अज्झाएइ—एगे भंते ! जीवप्पएसे जीवे त्ति वत्तवं सिया ? , नो इण्ठे समट्ठे । एवं दो जीवप्पएसा तिन्नि सखेज्जा असखेज्जा वा जाव एगपएसूणे वि य णं जीवे त्ति वत्तवं सिया ? । जम्हा कसिणे पडिपुत्ते लोगागासपएसतुल्लपएसे जीवे त्ति वत्तवमित्तादि । एत्थ सो विपडिवन्नो । जइ सवे जीवपएसा एगपएसहीणा जीवववएसं न लहंति, तो णं से चेव एगे सव्वंतिमे जीवपएसे जीवि त्ति, तद्भावभावित्वात् जीवववएसस्स । थेरेहिं पन्नविओ जाहे न ठाइ ताहे काउस्सगो से कओ । एवं सो वहूहिं असव्भावुवभावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं परं च बुग्गाहेमाणो गओ आमलकप्पं नयरिं । तत्थ अंवसालवणे ठिओ । तत्थ मित्तसिरी नाम समणोवासओ अन्नेहिं सावएहिं सहिओ गओ तमुज्जाणं 'आगया साहुणो' त्ति । सो वि जाणइ—जहा एए निहग त्ति । तहावि माइ-ट्टाणेण वंदिय धम्मं सुणेइ । सो ते ण विरोहेइ पन्नवेहामि णं । एवं सो कम्मं पडिच्छइ । जाव तस्स संखडी विचला वित्थिन्ना जाया ताहे ते निमंतिया—तुम्हे चेव मम घरे पायाकम्मणं करेह । ते आगया । ताहे तस्स निविट्ठस्स तं विपुलं खज्जगाइ णीणियं । ताहे सो एकेकाओ खंडं खंडं देइ कूरस्स कुसणस्स वत्थस्स । ते जाणति—एस पुण पच्छा दाहि त्ति । पच्छा पाएसु पडिओ । सयणं च भणइ—वंदेह, साहू पडिलाभिया, अहो ! हं धन्नो जं तुम्हे चेव मम घरमागया । ताहे भणंति—किह धरिसिया अम्हे ? । ताहे सो भणइ—किह धरिसिया तुम्हे ? नणु तुम्भ सिद्धंतो पज्जंतावयवमेत्तओ अवयवी, जइ सव्व तो का विद्धसणा ? , तुम्हे मए तुम्हच्चएण सिद्धतेण पडिलाभिया, जइ नवरि वद्धमाणसामिस्स तणएण सिद्धंतेण न पडिलाभेमि । इत्थं सवुद्धा—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा । ताहे पच्छा सवेण पडिलाभिया । मिच्छादुक्कडं च णं कयं । एवं ते सवे बोहिया । आलोइयपडिक्कता विहरति ॥ २ ॥

तृतीयनिह्वोत्पत्तिमाह—तेणं कालेणं तेणं समएण समणस्स भगवओ दो वाससयाणि चोइसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स तइयनिपहवदिट्ठी उप्पन्ना । सेयविया नयरी । पोलासं उज्जाण । तत्थ अज्जासाढा नाम आयरिया । तेसिं च वहवे सीसा आगाढजोगपडिवन्नया अज्झायंति । तेसिं च रत्तिं विसूइया जाया । निरुद्धा वाएण । न चेव कोइ उट्ठविओ । जाव कालगया सोहम्मे णलिणिगुम्मे देवत्तेण उववन्ना । ओहिं च पजंजइ, सो देवो जाव पेच्छइ त सरीरगं, ते य साहुणो आगाढजोगपडिवन्नए । ताहे तं चेव सरीरगं अणुपविट्ठो साहुणो उट्ठवेइ । वेरत्तियं करेह । एवं तेण तेसिं दिव्वप्पभावेण लहुं चेव समाणिय । पच्छा निप्फन्नेसु तेसु भणइ—खमह भंते ! जमेत्थ मए असजएण वदाविया, अहं अमुगदिवसे कालगओ । एवं सो खामित्ता गओ । ते वि तं सरीरगं छेइऊण इमेण अज्झत्थिएण सवे विपडिवन्ना—'एच्चिर कालं असजओ वंदिओ त्ति ताहे इमो वि साहू वा देवो वा न नजइ त्ति न राइणियं पि वंदंति । अच्चत्तभावं च भावित्ति—जहा सव्वं अच्चत्तं भणिज्जाइ, संजओ वि या देवो वि वा, मा मुसावाओ हवेज्जा असंजयवंदणं च, जहा तुमं ममं न पत्तियसि—जहा संजओ न वा ? , तुमं पि एवं भाणियव्वो, एवं संजई वा देवी वा एवं विभासा । एवं ते असव्भावेण अप्पाणं च परं च बुग्गाहेमाणो विहरति । अणुसासिया वि थेरेहिं जाहे न पडिवज्जति ताहे काउस्सगणे उग्वाडिया । जाहे रायगिहं नयरं गया, तत्थ मोरियवसप्पसूओ बलभद्वो नाम राया समणोवासओ । तेण ते आगमिया—जहा इहमागय त्ति । ताहे तेणं गोहा आणत्ता—वच्चह गुणसिलए पवइयगा ते इहमाणेह । ताहे तेहिं आणीया । भणिया य—लहु कडगमदेण मदेह । ताहे हत्थीहिं

पटगेदि य आगिणहिं भणंति—अम्हे जाणामो जहा तुमं सावओ, परमेत्तिए सजए विणासेहि । सो भणइ—तुम्हे त्य के पि चोरा पु चारिगा पु अभिमरा पु ? । ते भणति—अम्हे समणा निग्गंधा । सो भणइ—किह तुम्हे समणा ? तुम्हे अद्यत्ता, ता तुम्हे समणा वा न वा ? को जाणइ ? , तहा अहं पि समणोवासओ वा न वा ? , जइ उण न एवं ता पटियज्जह ववहारत्तयं । तओ ते सवुद्धा लज्जिया पडिवन्ना—निस्तकियं समणा निग्गंधा मो ति । ताहे अंवाडिया ररेहि य मउएहि य । मए तुम्ह सवोहणट्टाए कयं । मुक्का खामिया य ॥ ३ ॥

चतुर्थमाह—सामिस्स दो वाससयाणि वीसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स तो चउत्थो उप्पन्नो—मिहिला नयरी, लच्छिधरं चेइय, महागिरी आयरिया । तत्थ तेहिं सीसो कोहिन्नो । तस्स वि आसमेत्तो सीसो । सो पुण अणुप्पवाए पुवे नेउणियवत्थु अहिज्जति । तत्थ विच्छिन्नच्छेयणयवत्तवाए आलावओ । जहा—सधे पडुप्पन्न-नेरइया वोच्छिज्जिस्सति, एवं जाव वेमाणिय ति । एवं तस्स वित्तिगिच्छा जाया—जहा सधे सजया वोच्छि-ज्जिस्सति, एवं सधेसिं समुच्छेओ भविस्सइ । ताहे तस्सऽधिर चित्तं जाय । ताहे 'धेरेहिं पन्नविओ वि न ठाइ ताहे नाउत्सग्गेण निण्हवो ति नाऊण उग्वाडिओ । सो समुच्छेयणवायं वागारितो हिंदइ—जहा सुन्नो लोगो भवि-स्सउ । असच्चाभावणाहिं भावितो बुग्गाहियसीससमेओ रायगिहं गओ । तत्थ खंडवखा आरक्खिया सम-णोवासया, ते य सुंरूपाळा । तेहिं आगमियइया । तेहिं मारिउमारइया । ताहे ते भीया भणंति—अम्हेहिं सुय—जहा तुम्हे सट्ठा, तहावि एत्तिए सजए मारेह । ते भणंति—जे ते पवइया ते वोच्छिण्णा, तुम्हे अन्ने चोरा या चारिया वा, सयमेव य विणस्सिहिह, को तुम्हे विणासेइ ? , अम्हे वि अन्ने तुम्हं चेव सिद्धतेण, जइ पर

१ शुक्ला पर्यायरूपेणैवेदमुक्तं न तु द्रव्यरूपेणाप्युच्यते । २ शुक्लपाला ।

सामिस्स सिद्धतेण ते चेव तुम्हे तेहिं चेव अम्हेहिं विणासेज्जह, जओ तं चेव वत्थु कालाइसामग्गिं पप्प पढमसम-इगत्तेण वोच्छिज्जइ दुसमइगत्तेण उप्पज्जइ, दुसमयगत्तेण वोच्छिज्जइ तिसमयगत्तेण उप्पज्जइ, एवमाइ, एवं पढमसम-यनेरइया वोच्छिज्जति वीयसमया उप्पज्जति, वीयसमया वोच्छिज्जति तिसमया उप्पज्जति । एवमाइएणिववाए पन्नविए ते सवुद्धा भणंति—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा, एवमेव तह ति । एव तेहिं सवोहिया मुक्का खामिया य ॥४॥

पंचममाह—सामिस्स अट्ठावीसाइं दोवाससयाइं सिद्धिं गयस्स तो पंचमो उप्पन्नो—उल्लुगा नाम नई, तीसे तीरे उल्लुगतीरं नगरं । वीए तीरे खेडत्थामं । तत्थ महागिरीणं आयरियाण सीसो धणगुत्तो नाम, तस्स सीसो गगदेवो नाम आयरिओ, सो पुघिहे तडे उल्लुगतीरे चिट्ठइ । आयरिया से अवरिमे तडे । ताहे सो सरयकाले आय-रियवडओ उच्चलिओ । सो य रत्थीहो । तस्स उल्लुगं नई उत्तरतस्स सा रत्थी उण्हेण डज्जइ, हेट्ठा य सीयलेण पाणिण्ण सीयं । ताहे सो चित्तेइ—जहा सुत्ते भणिय—एगा किरिया वेइज्जइ—सीया उसिणा वा, अहं दो किरि-याओ वेएमि, तओ दो वि किरियाओ एणेण समएण वेइज्जति । ताहे आयरियाण साहेइ । तेहिं भणियं—अज्जो ! मा पन्नवेहि, नत्थि एणेण समएण दो किरियाओ वेइज्जति । तमसइहतो असच्चावणाए अप्पाणं पर उभय च बुग्गा-हेट्ठा । साहुणो पन्नवेइ । परपरेण सुयं आयरिणहिं । वारिओ । जाहे न ठाइ ताहे उग्वाडिओ । सो हिंदंतो रायगिहं गओ महातयोतीरप्पमे पासउणे । तत्थ मणिनागो नाम नागो । तस्स चेइए ठाइ सो । तत्थ परिसामज्जे कहेइ—जहा एव सल्ल जीवा एगसमएण दो किरियाओ वेयंति । ताहे तेण नागेण तीसे चेव परिसाए मज्जे मोगगरमुग्गा-निऊण भणिओ—मा एवं पन्नवणं पन्नवेहि, न एसा पन्नवणा सुहु दुट्ठसेहा ! , अहमेच्चिर कालं वज्जमाणसामिस्स मूले सुणामि—जहा एगा किरिया वेइज्जइ, तुम विसिद्धतराओ जाओ ? , ता छट्ठेसु इमं वायं, मा ते दोसे न सेहामि, एवं ते ण सुंदर, भयवया एत्थ चेव समोसरिण वागरियं । एवं सो पन्नविओ अञ्जुवगओ उवट्ठिओ मिच्छामि टुक्कडं ॥५॥

षष्ठमाह—पंचसया चोयाळा सिद्धिं गयस्स वीरस्स तो तेरासियदिट्ठी उप्पन्ना । अंतरंजिया नाम नयरी, तत्थ भूयगुहं नाम चेइय । तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया । तत्थ वलसिरी नाम राया । तोसि पुण सिरिगुत्ताणं नदीअरो रोहगुत्ते नाम । सो पुण अन्नगामे ठियइओ पच्छा तत्तो एइ । तत्थ य एगो परिच्चायगो पोहं लोहपट्ठेण वयिऊण जवुमाइ य गिण्हय हिंदइ । पुच्छिओ भणइ—नाणेणं पोहं कुट्ठइ तो लोहपट्ठेण वट्ठं, जंवुसाहा य जहा एय जंवुहीवे नांय नम पडियाई । ताहे तेण पवइओ नीणाविओ—जहा सुन्ना परप्पवाया । तस्स य लोणेण पोह-साओ नाम वय । पच्छा तेण रोहगुत्तेण वारियं—मा वाएह पडहय, अह से वायं देमि । एवं सो पडिसेहेत्ता नागओ जागरियमंगासं आलोएइ—एवं मे पटहगो सोभिओ । आयरिया भणति—दुहु कयं, सो विज्जावलिओ वा पराजिओ निज्जाहिं उट्ठेइ । आह च—विच्छुय सप्पे मूसग, मिई वराही य काह पोयाई । एयाहिं विज्जाहिं, सो य परिचारओ एम्हे ॥ १ ॥ सो भणइ—किं सप्पा एत्ताहे निलुप्पि ? । ताहे तस्स आयरिया इमाओ विज्जाओ सिद्धि-गिनाओ देति तामि पडियक्क्या—मोरी नउलि निराली, वग्गी सीही य उल्लुगि ओवाइ । एनाओ विज्जाओ, गिण्ह परिणयमट्ठाओ ॥ २ ॥ रयहरणं च मे अभिमतिऊण विन्न—जइ अन्न पि उट्ठेइ तो रयहरणभमाडिय तेण चेन होम्हइ, अज्जो होदिमिं, इदेज्जापि न सप्पा जेउं । तओ एयाओ विज्जाओ गहाय गओ सभं, भणियं च णेणं—एस पि एम्हे ? एवमेव पुट्ठकयो होउ । परिच्चायगो चित्तेइ—एण निउणा, अओ एयाण चेन सिद्धत गिण्हामि । ताहे इह परिचुय मित्रि रानी ठविया—जोना अजीना नोजीया य, जीया—समारब्धाई, अजीना—घटाई, नोजीया—

घरोलियाछिन्नपुच्छाई, दिहंतो दंडो—जहा दंडस्स आई मज्झो अंतं च, एवं सबभावा वि तिविहा । एवं सो निप्पट्टपसिणवागरणो कओ । ताहे सो परिद्यागो रुटो विच्छुए मुयइ । इयरो पडिमहे मोरे मुयइ । तेहिं विच्छुएहिं हएहिं पच्छा सप्पे मुयइ । तेसिं नउले । ताहे उंदुरे, तेसिं मज्जारे । ताहे मिए, तेसिं वग्गे । ताहे सूयरे, तेसिं सीहे । ताहे कागे, तेसिं उल्लुगे । ताहे पोयांगी सउलिया, तीसे उवाई ओलावि ति वुत्तं भवइ । एवं जाहे न तरइ ताहे गइभी मुक्का । तेण य सा रयहरणेण आहया । ताहे परिद्यागस्स उवरिं छेरित्ता गया । ताहे सो परिद्यागो हीलजंतो निच्छुटो । एव सो तेणं परिद्यागो पराजिओ । ताहे आगओ आयरियसगासे आलोणइ । ताहे आयरिएहिं भणियं—कीस ते उट्टिएण न भणियं ?—नत्थि तिन्नि रासी, एयस्स चेव बुद्धिं परिभूय मए पन्नविद्या, ता इयाणिं पि गतुं भणाहि । सो नेच्छइ ‘मा ओहावणा होहि’ ति । पुणो पुणो भणिओ भणइ—को व एत्थ दोसो ? कि च जायं जइ तिन्नि रासी भणिया ? अत्थि चेव तिन्नि रासी । अज्जो ! असवभावो तित्थ-यराण य आसायणा । तहावि न पडिवज्जइ । एवं सो आयरिएहिं समं सपल्लगो ताहे आयरिया राउलं गया भणंति—तेग मम सीसेण अवसिद्धंतो भणिओ, अम्ह दो चेव रासी, इयाणिं सो विप्पडिवन्नो, ता तुव्भे अम्ह वाय सुणेज्जह । ते पडिसुणंति । तत्थ रायसभाए मज्झे रत्तो पुरओ आवडियं तस्स गुरुहिं सह । एव जहा एगदिवस तहा छम्मासा गया । ताहे राया भणइ—मम रज्ज सीयइ । आयरिएहिं भणिय—मिच्छा मए एखिर काल धरिओ, इत्ताहे णं पासह, कलं दिवसे आगए समाणे निग्गहामि । ताहे पभाए भणइ—कुत्तियावणे परिक्खिज्जउ, तत्थ सबदवाणि अत्थि । ताहे गया ते कुत्तियावणं । मगिया राइणो समक्खं देवया—आणेह जीवे अजीवे नोजीवे । ताहे

१ पोताकी-शकुनीको उत्पन्न करनेवाली विद्या । २ उलावकी-पोताकी नामक विद्या की प्रतिपक्षभूतविद्या । ३ इयेनी विद्या ।

देवयाए जीवा अजीवा य दिन्ना, ‘नोजीवे णत्थि’ ति भणइ । अजीवे वा पुणो देइ । एवमाइगाणं चोयालसएण पुच्छाणं निग्गहिओ सो । णयरे य घोसियं—जयइ महावीरवज्जमाणसामि ति । आयरिएहिं रुट्टेहिं भूइखेलमहो सिरे पक्खित्तो । तेण स शेव भूई अंगीकया । सो य निव्विसओ कओ । पच्छा ‘निण्हवो’ ति काऊण उग्वाडिओ । छट्ठओ एसो । तेण वइसे-सियसुत्ता कया । छउल्लुगो य गोतेणं, तेण छल्लुगो ति जाओ । चोयालसयं पुण पुच्छाण आवस्सयाओ मुण्येव ॥ ६ ॥

सप्तममाह—पचसया चुलसीया, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अवद्धियाण दिट्ठी, दसपुरणयरे समुप्पन्ना ॥ १ ॥ देविदवंदिया रक्खियज्जा दसपुरं गया । महराए य अकिरियवाई उट्टिओ । जहा—‘णत्थि माया णत्थि पिया’ एवमाइनाहियवाई । तत्थ संघसमवाओ कओ । तत्थ पुण वाई णत्थि । ताहे ‘अज्जरक्खिया जुगप्पहाण’ ति तेसिं समीवे साहुणो पेसिया । ते य आगया । तेसिं साहिंति । ते य महल्ला । ताहे तेहिं गोट्टामाहिलो पयट्ठिओ । तस्स य वाय-लद्धी अत्थि । सो गओ । तेण सो वाए पराजिओ । सो वि ताव तत्थ सट्ठेहिं आभट्टो वरिसारत्ते ठिओ । इओ य आय-रिया समिक्कति—को गणहरो हविज्जा ? चितियं च—वूटो गणहरसदो, गोयममाईहिं धीरपुरिसेहिं । जो तं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ २ ॥ ताहे दुव्वलियापूसमित्तो समिक्खिओ । जो पुण तेसिं सयणवग्गो सो बहुओ, तस्स य गोट्टामाहिलो वा फग्गुरक्खिओ वा अणुमओ । गोट्टामाहिलो आयरियाण माउलओ । तत्थ आयरिया सब्बे सदा-विच्चा दिहंतं करंति निप्पावकुडो तेहकुडो घयकुडो य—ते पुण हेट्टाहुत्ता कया निप्पावा सब्बे निंति, तेहमवि नेति तत्थ पुण अवयवा लगंति, घयकुडे वहुं चेव लगइ, एवमेवाहमज्जो ! दुव्वलियापूसमित्तं पइ सुत्तत्थतदुभएसु निप्पावकुडसमाणो जाओ, फग्गुरक्खियं पइ तेहकुडसमाणो, गोट्टामाहिलं पइ घयकुडसमाणो, एवमेस सुत्तेण अत्थेण

१ निश्चय ।

य उववेओ तुव्वं आयरिओ होउ । तेहिं सब्ब पडिच्छियं । इयरो वि भणिओ—जहा ह वट्ठिओ फग्गुरक्खियस्स गोट्टामाहिलस्स य तहा तुव्वेहिं वि वट्ठियव्वं । ताणि वि भणियाणि—जहा तुव्वे ममं वट्ठियाइं तहा एयस्स वि वट्ठेज्जह, अवि य अहं कए वा अकए वा न रूसामि एस न खमिहिं ति । एवं दो वि वग्गे अंप्पाहिच्चा भत्तं पक्खिक्खाय कालगया देवलोगं गया । इयरेण वि सुयं—जहा आयरिया कालगया । ताहे आगओ पुच्छइ—को गणहरो ठविओ ? । कुडगदिहंतो य सुओ । ताहे वीसुं पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगओ । ताहे तेहिं सब्बेहिं अब्बुट्ठिओ इह चेव ठाह । ताहे नेच्छइ । सो वि वाहिं ठिओ अन्नाणि वुग्गाहेइ पर न सक्कइ वुग्गाहिउं । इओ य आयरिया अत्थपोरिसिं करंति । सो ण सुणइ, भणइ—सुणेह तुव्वे निप्पावकुडस्स समीवे । तेसु उट्टिएसु विंझो अणुभासइ । अट्टमे कम्म-प्पवायपुब्बे कम्मं पन्नविज्जइ । जीवस्स य कम्मस्स य कहं वंधो ? । तत्थ ते भणंति—वद्धं पुट्टं निकाइयं, वद्धं—जहा सुइकलावो तंतुवद्धो, पुट्टं—जहा किट्टेण घणनिरंतराओ कयाओ, निकाइयं—जहा तावेऊण पिट्टिया, एवं कम्मं रागदो-सेहिं जीवो पढमं वंधइ, पच्छा तं परिणामं असुचंतो पुट्टं करेइ, तेणावि सक्किलिट्ठेण परिणामेण किंचि निकाएइ, निकाइयं निरुवक्कमं उदयेण वेइज्जइ, अन्नहा तं न वेइज्जइ । ताहे सो गोट्टामाहिलो वारेइ—एरिस न संभवइ, न तया एरिस अम्हेहिं सुयं—जइ य एवं कम्मं वद्धं पुट्टं निकाइयं, एवं भो ! मोक्खो न भविस्सइ । तो खाइ किह वज्जइ ? । भणइ—सुणह—जहा कंचुओ कंचुइणं पुरिसं फुसइ न उण सो कंचुओ सरीरेण सम वद्धो, एवं चेव कम्मं पि पुट्टं न उण वद्धं जीवपएसेहिं सम, जस्स वद्धं तस्स कम्मससारवोच्छित्ती न भविस्सइ, एत्थिमायरिएहिं अम्हं कहियं, एसो न याणइ । ताहे विंझो सक्किओ समाणो पुच्छिउं गओ ‘मा मए अन्नहा गहियं हविज्जा’ । ताहे पुच्छिया

१ शिक्षयित्वा ।

आयरिया । तेहिं भणियं—जं तुमं पस्वेसि तं सद्य, जं गोठामाहिलो पत्रवेइ त मिच्छा । तेण गंतूण सिट्ठं, एत्तियं भणियमायरिएहिं । एवं पुणरवि सो सलीणो अच्छइ । समप्पउ पुणो वि सोभेहामि । अत्रया णवमे पुद्ये पक्कयाणे साहणं 'जावजीवाए तिविहं तिविहेण पाणाइवायं पक्कयामि' एवं पक्कयमाणं वन्निज्जइ, ताहे सो भणइ—अयसिद्धंतो होइ एवं । कहं पुण कायद्य ? सुणेइ—मद्यं पक्कयामि पाणाइवायं अपरिमाणाए तिविहं तिविहेण, किंनिमित्तं परिमाणं न कीरइ ? जो सो आससादोसो सो णिवत्तिओ भयइ, जावजीवाए पुण भणंतेण परिमाणेण परओ अच्चुवगयं भवइ, जहा—इं हणित्तामि पाणे, तन्निमित्तं अपरिमाणाए कायद्य । एव भणंतो विंक्षेण आगमजुत्तीहिं पडियोहिंतो न पडिवुज्झइ । सद्ये वि भणंति—जहा एत्तियं भणियमायरिएहिं । जे वि अत्रे थेरा यहुस्सुया अन्नगच्छेइ ते वि पुच्छिया एत्तियं चेव भणति । ताहे भणइ—तुम्हे किं जानइ ? तित्थयेरेहिं एत्तियं भणियं । तेहिं भणियं—तुमं न याणसि । जाहे न ठाइ ताहे संयसमवाओ कओ । देवयाए काउस्सगो कओ । जा सद्धिया सा आगया, भणइ—सदिमइ त्ति । ताहे भणिया—उच्च तित्थयर पुच्छ—किं जं गोठामाहिलो भणइ तं सद्यं ? उयाहु दुच्चलियापुस्समित्तपमुदो सद्यो जं भणइ तं सद्यं ? ताहे सा भणइ—मम अणुयलं देह । काउस्सगो दिन्नो । ताहे सा गया, तित्थयरो पुच्छिओ । तेहिं वागरिय—जहा सद्यो सम्मावाइ, इयरो मिच्छावाइ, निण्हयो एस्स सत्तमो । ताहे आगया, भणिय—उस्सारेह काउस्सगं, सद्यो सम्मावाइ, एस्स मिच्छावाइ निण्हयो । ताहे सो भणइ—अप्पिद्धिया वराइ, फा एयाए सत्ती गंतूण ? तीसे वि न सदइ । ताहे पुस्समित्ता भणति—जहा अज्जो ! पडियज्ज, मा उग्याहिज्जिहिसि । निच्छइ । ताहे सधेण वज्जिओ वारसविहेणं सभोएणं, तंजहा—उवंहिं सुयं भैत्तपाणे, अजेलीपगाहे इ य । दायणा य निक्काए य, अच्चुट्टाणे त्ति आवरे ॥ १ ॥ किइकम्मस्स य करणे, वेय्यायकरणे इ य । संमोसरणसन्निसेज्जा, फेहाए य निमंतणे ॥ २ ॥ एस्स वारसविहो सउत्तरभेओ जहा पंचकप्पे इति । उक्का अत्पत्तरविसंवादिनो निण्हयाः ॥ ७ ॥

सप्रति प्रसन्नत एव बहुतरविसवादिन वोटिकमाइ—छ्वाससएहिं नवोत्तरेहिं तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । वोवोडियाण दिट्ठी, रहवीरपुरे समुप्पन्ना ॥ १ ॥ तेणं कालेणं तेण समएण रहवीरपुर नाम कच्चइ । तत्थ दीवगं णाम उज्जाणं । तत्थ अज्जकण्हा आयरिया समोसदा । तत्थ एगो सिवभूर्इ नाम साहस्समहो । सो रायाणं उवगओ 'तुमं ओलगामि' त्ति । रणा भणियं—परिक्कामि ताव । रायाए अत्रया भणिओ—वच्च माइघरे सुसाणे कण्हचउइसीए वलिं देहि । सुरा पसुओ य दिण्णो । अत्रे य पुरिसा भणिया—एय वीहावेजइ । सो गंतूण माइवलिं दाऊण 'छुहिओ मि' त्ति तद्येव सुसाणे तं पसुं पउलेत्ता र्हाइ । ते य गोहा सिवारावेहिं भेरवं रवं करंति । तस्स रोमुम्भेओ वि न कजइ । ताहे उद्वट्ठिओ गओ । तेहिं सिट्ठं । वित्ती दिन्ना । अण्णया सो राया जोहे आणवेइ—जहा महुंरं गेण्हइ । ते सद्यलेण उद्धाइया । तओ अदूरसामते गंतूण भणति—अम्हेहिं न पुच्छिय—कयर महुंरं वचामो ? राया अविन्नवणिज्जो । सुंगुयता अच्छंति । सिवभूर्इ आगओ भणइ—किं भो ! अच्छइ ? तेहिं सिट्ठ । सो भणइ—जे वि गिण्हामो समयं चेव । ते भणंति—न सफा वो भागिएहिं घेत्तुं, एक्केफाए य वहु कालो लगइ । सो भणइ—जं दुज्जयं त मम देह । भणिओ—जाणिज्जाहि भणइ—'शूरे त्यागिनि विदुपि च, वसति जन. स च जनाहुणी भवति । गुणवति धनं धनाच्छ्रोः श्रीमत्याहा ततो राज्यम् ॥ १ ॥' एवं भणित्ता पहाविओ पंडुमहुंरं । तत्थ पचताणि ताविउमारदो दुग्गे ठिओ । एवं ताव जाय नगरसेस जाय । पच्छा नगरमवि गहियं ओवइत्ता । तओ निवेइयं तेण रज्जो । तुट्ठेण भणियं—किं देमि ? सो चित्तिउं भणइ—जं मए गहियं तं सुगहियं, जहिच्छओ भविस्सामि त्ति । एवं होउ त्ति । एवं सो वाहिं हिंढंतो अदुरत्ते आगच्छइ वा न

१ योगिनीगृहे । २ परया । ३ कान्तिश्रीका ।

वा । तस्स भज्जा ताव न जेमेइ सुएइ वा जाव नागओ भवति । सा निधिन्ना । अत्रया मायर सा वड्ढेइ—तुम्ह पुत्तो दियहे दियहे अदुरत्ते एइ, अइ जग्गामि छुहाइया य अच्छामि । ताहे ताए भणइ—मा दार देज्जाहि, अहमज्ज जग्गामि । सो दार मग्गइ । इयरीए अंवाडिओ भणिओ य—जत्थ इमाए वेलाए उग्घाडियाणि दाराणि तत्थ वच्च । भवियच्चयाए तेण मग्गंतेण उग्घाडिओ साहुपडिस्सओ दिट्ठो । तत्थ गओ । वंदइ साह । भणइ य—पद्यावेह ममं । नेच्छंति । सयमेव लोओ कओ । ताहे से लिंग दिन्नं । ते विहरिया । पुणो वि आगयाणं रत्ता कंयलरयणं से दिन्नं । आयरिएणावि 'किमेएण जईणं ? किं गहियं ?' ति भणिऊण तस्स य अणापुच्छाए फालियं, णिसिज्जाओ कयाओ । तओ कसाइओ । अत्रया जिणकप्पिया वन्निज्जंति, जहा—“जिणकप्पिया य दुविहा, पाणीपाया पडिग्गहयरा य । पाउरणमपाउरणा, एक्केफा ते भवे दुविहा ॥ १ ॥” इत्यादि । सो भणइ—किं एस्स एवं न कीरइ ? तेहिं भणियं—एस्स वोच्छिज्जो । तेण भणियं—ममं न वोच्छिज्जइ त्ति सो चेव परलोगत्थिणा कायद्यो ॥ तत्रापि सर्वथा निःपरिमहत्त्वमेव श्रेयः । सूरिभिरुक्तम्—धर्मापकरणमेवैतत् न तु परिग्रहः । तथा हि—जन्तवो बह्व्यः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् । तेभ्यः स्मृत दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥ आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा । गात्रसङ्कोचने चेट्टं, तेन पूर्वं प्रमार्जनम् ॥ २ ॥ तथा च—सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे । तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेया मुत्तवस्त्रिका ॥ ३ ॥ किञ्च—भवन्ति जन्तवो यस्माद्भूतपानेषु केपुचित् । तस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥ अपरञ्च—सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये । तेषामुपग्रहार्थं, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥ शीतवातातपैर्दशैर्—मंसकैश्चापि खेदितः । मा सम्यक्त्वादियु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्यति ॥ ६ ॥ तस्य त्वमग्रहणे यत्स्यात्, शुद्रप्राणिविनाशनम् । ज्ञानध्यानोपपातो वा, महान् दोषस्तदैव तत् ॥ ७ ॥ यः पुनरतिसहिष्णुतयैतदन्तरेणापि न धर्मावधकस्तस्य नैतदस्ति । तथा

च—य एतान् वर्जयेदोषान्, धर्मोपकरणादृते । तस्य त्वग्रहणं युक्तं, यः स्याज्जिन इव प्रभुः ॥ ८ ॥ स च प्रथमसंहनन एव, न चेदानीं तदस्ति । इत्यादिकया युक्त्या उच्यमानोऽप्यसौ कम्मदोसेण चीवराइयं छडेत्ता गओ । तस्स उत्तरा भगिणी । उज्जाणे ठियस्स बंदिया गया । तं च दट्ठण तीए वि चीवराइयं सव्वं छड्डियं । ताहे भिक्खाए पविट्ठा । गणियाए दिट्ठा । ‘मा अन्ह लोणो विरज्जिहि’ त्ति उरे से पोत्ती वट्ठा । सा नेच्छइ । तेण भणियं—अच्छउ एसा तव देवयाए दिन्ना । तेण य दो सीसा पद्दाविया—कोडिन्नो कोट्टवीरो य । तओ सीसाण परंपरफासो जाओ । एवं केऽपि लब्धामपि बोधिं मिथ्यात्वोदयात् नाशयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एतत्रयावाप्तावपि संयमवीर्यदुर्लभत्वमाह—

सुइं च लद्धं सद्धं च, वीरियं पुण दुल्लहं । बहवे रोयमाणा वि, नो य णं पडिवज्जए ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतिं च शब्दात् मानुपत्वं ‘लब्ध्वा’ प्राप्य श्रद्धां च ‘वीर्यं’ प्रकृमात् सयमविषयं पुनःशब्दस्य विशेष-द्योतकत्वाद् विशेषेण दुर्लभं, यतो बहवः ‘रोचमाना अपि’ श्रद्धाणा अपि “नो य णं” ति सूत्रत्वात् नो एतं—धर्म ‘प्रतिपद्यन्ते’ चारित्रमोहनीयकम्मोदयतः सत्यकि-श्रेणिकादिवत् कर्तुं नाभ्युपगच्छन्तीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति दुर्लभस्यास्य चतुरङ्गस्य फलमाह—

माणुसत्तन्मि आयाओ, जो धम्मं सुव्व सहहे । तवस्सी वीरियं लद्धं, संवुडो णिज्जुणे रयं ॥ ११ ॥

व्याख्या—मानुपत्वे आयातो यो धर्मं श्रुत्वा श्रद्धते, ‘तपस्वी’ निदानादिरहिततया प्रशस्यतपोऽन्वितः ‘वीर्यं’ संय-मोद्योगं लब्ध्वा ‘संवृतः’ स्थगिताश्रवः, स किम् ? इत्याह—‘निर्दुनोति’ नितरामपनयति ‘रजः’ बद्ध-वध्यमानकर्मरूपम्, तदपनयनाच्च मुक्तिमाप्नोतीति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इत्थमासुष्मिकं फलमुक्तम् । इदानीमैहिक फलमाह—

सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ । निव्वाणं परमं जाइ, घयसिस्ति व पावए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘शुद्धिः’ कपायकालुष्यापगमो भवतीति गम्यते, ‘ऋजुभूतस्य’ चतुरङ्गप्राप्त्या मुक्तिं प्रति प्रगुणीभूतस्य । तथा च ‘धर्मः’ क्षान्त्यादिः शुद्धस्य ‘तिष्ठति’ अविचलिततयाऽऽस्ते, अशुद्धस्य तु कदाचित् कपायोदयादसौ विचलत्यपि । तदवस्थितौ च ‘निर्वाणं’ जीवन्मुक्तिं ‘परमं’ प्रकृष्ट ‘याति’ गच्छति । उक्तञ्च—“निर्जितमदमदनानां, वाक्पायमनो-विकाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥” अत्यन्तप्रशमसुखानुभावात् । तथा हि—“तैणसथारनिवन्नो, वि मुणिवरो भट्टरायमयमोहो । जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्खवट्ठी वि ॥ २ ॥” कथम्भूतः सन् ? ‘घृतसिक्तः पावक इव’ तपस्तेजोव्यलितत्वेन घृततर्पिताग्निसमान इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थमासुष्मिकमैहिकं च फलमुपदिश्य शिष्योपदेशमाह—

विगिंच कम्मणो हेउं, जसं संचिणु खंतिए । पाढवं सरीरं हिचा, उड्डं पक्कमई दिसं ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘विविधिं’ पृथक् कुरु ‘कर्मणः’ प्रस्तावात् मानुपत्वादिविवन्धकस्य ‘हेतुम्’ उपादानकारणं मिथ्यात्वाविर-त्यादिकम् । तथा यशोहेतुत्वात् ‘यशः’ सयमो विनयो वा । यदुक्तम्—“एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमो से मोक्खो । जेण किंतिं सुयं सिग्गं, निस्सेस चाभिगच्छइ ॥ १ ॥” तत् ‘सञ्चिनु’ उपचितं कुरु, कया ?—क्षान्त्या, उपलक्षणत्वात् मार्दवादिभिश्च । एवं कुर्वतः किं स्यात् ? इत्याह—“पार्थिवं” परप्रसिद्धा पृथिवीविकारं ‘शरीरं’ तनुं ‘हित्वा’ मुक्त्वा ऊर्ध्वा दिशमिति सम्बन्धः, ‘प्रक्रामति’ प्रकर्षेण गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्थं येषा तद्भव एव मुक्त्यवाप्तिः तान् प्रत्युक्तम् । येषां तु न तथा तान् प्रत्याह—

१ “तृणसंस्तारनिपन्नोऽपि मुनिवरो अष्टरागमदमोह । यत् प्राप्नोति मुक्तिसुखं, कृतस्त्वत् चक्रवर्त्यपि ? ॥ २ ॥”

२ “एवं धर्मस्य विनयो, मूल परमोऽसौ मोक्षः । येन कीर्तिं श्रुतं शीघ्रं, नि श्रेयस चाभिगच्छति ॥ १ ॥”

विसालिसेहिं सीलेहिं, जक्खा उत्तरउत्तरा । महासुक्का व दिप्पंता, मन्नंता अपुणचवं ॥ १४ ॥

अप्पिया देवकामाणं, कामरूवविउवणिणो । उड्डं कप्पे चिट्ठंति, पुद्दा वाससया वट्ठ ॥ १५ ॥

व्याख्या—“विसालिसेहिं” ति मागधदेशीयभाषया विसदृशैः—विभिन्नैः ‘शीलैः’ व्रतपालनात्मकैः अनुष्ठानविशेषैः ‘यक्षाः’ देवा ऊर्द्ध्वं कल्पेषु तिष्ठन्तीति उत्तरेण सम्बन्धः । ‘उत्तरोत्तराः’ यथोत्तरप्रधानाः ‘महाशुक्लाः’ अतिशयोक्त्वलतया चन्द्रादित्यादयः ते इव ‘दीप्यमानाः’ प्रकाशमानाः, ‘मन्यमानाः’ मनसि अवधारयन्तो विशिष्टकामावाप्तिरसुप्तन-रतिसागरावगाढतया ‘अपुनश्चयव’ अपुनश्चयवनम् । अर्पिता इव ‘अर्पिताः’ दौकिताः प्रकृमात् प्राक् सुकृतेन ‘देवकामाना’ दिव्याङ्गनास्पर्शादीनाम् । ‘कामरूपविकरणाः’ यथेष्टरूपादिनिर्वर्त्तनशक्तिसमन्विताः ‘ऊर्द्ध्वम्’ उपरि ‘कल्पेषु’ सौधर्मादिषु उपलक्षणत्वाद् ग्रैवेयकानुत्तरेषु च ‘तिष्ठन्ति’ आयुःस्थितिमनुभवन्ति । ‘पूर्वाणि’ वर्षसप्ततिकोटिलक्षपद्मपञ्चाशत्कोटिसहस्र-परिमितानि ‘वर्षशतानि’ प्रतीतानि ‘वहूनि’ असंख्येयानि, पूर्व-वर्षशतायुषामेव चरणयोग्यत्वेन विशेषपतो देशनौचित्यम् इति न्यापनार्थमित्यमुपन्यास इति सूत्रार्थः ॥ १४-१५ ॥ तत्किमेवाम् एतावदेव फलम् ? इत्याऽऽशङ्क्याऽऽह—

तत्थ ठिच्चा जहाठाणं, जक्खा आउक्खए चुया । उव्वंति माणुसं जोणिं, से दसंगेऽभिजायइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ तेषु कल्पेषु ‘स्थित्वा’ आसित्वा ‘यथास्थानं’ यद् यस्य स्वानुष्ठानानुरूपं इन्द्रादिपदं तस्मिन् यक्षाः ‘आयुःक्षये’ स्वजीवितावसाने ‘च्युताः’ भ्रष्टाः ‘उपयान्ति’ गच्छन्ति मानुषीं योनिम् । तत्र च ‘से’ इति सः—सावशेषकुशल-कर्मा जन्तुः दशाङ्गानि भोगोपकरणानि वक्ष्यमाणानि अत्येति दशाङ्गः अभिजायते । एकवचननिर्देशस्तु विसदृशशीलतया कश्चिद् दशाङ्गः कश्चित् नवाङ्गादिरपि जायत इति वैचित्र्यसूचनार्थ इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ कानि पुनर्दशाङ्गानि ? इत्याह—

खेत्तं चत्थुं हिरण्णं च, पसवो दासपोरुं । चत्तारि कामखंभाणि, तत्थ से उच्चज्जइ ॥ १७ ॥
मित्तवं नाह्वं होइ, उच्चागोत्ते य चन्नवं । अप्पायंके महापत्ते, अभिजाण जसो वळे ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘क्षेत्रं’ ग्रामाऽऽरामादि ‘सेतुकेतूभयात्मकं वा, ‘वासु’ रेतोन्निद्रुतोभयात्मकम् ‘हिरण्यं’ सुवर्णम्, उपल-
क्षणत्वाद् रूप्यादि च, ‘पशवः’ गोमहिष्यादयः, दानाः-प्रेष्यरूपाः ‘पोरु’ ति प्राकृतत्वात् पौरुषेय च-पदाविसमूहः
दासपौरुषेय, ‘चत्वारः’ चतुःसत्याः । अत्र हि क्षेत्रास्त्विति चैकः, हिरण्यमिति द्वितीयः, पशव इति तृतीयः,
दासपौरुषेयमिति चतुर्थः । एते कामाः-मनोद्योगादयः तद्वेतवः रक्षाः-तत्तत्पुद्गलसमूहाः कामम्कन्या यत्र भवन्तीति
गम्यते । प्राकृतत्वाच्च नपुंसकनिर्देशः । ‘तत्र’ तेषु कुलेषु मः ‘उपपद्यते’ जायते । अनेन च एवं अन्नसुखम् । जेषाणि तु
नवाङ्गान्याह—‘मित्रवान्’ वयस्यवान्, ‘ज्ञातिमान्’ बन्धुमान् भवति, ‘उच्चैर्गोत्रः’ उत्तमकुलः, ‘च’ नमुषये, ‘वर्णवान्’
प्रशस्तशरीरच्छत्रिः, ‘अल्पतद्गः’ आतद्गविरहितो नीरोग इत्यर्थः, ‘महाप्राणः’ पण्डितः, ‘अभिजातः’ विनीतः, न हि मयंज-
नाभिगमनीयो भवति, ततश्च विशिष्टविभूतिमान्, ‘धनस्वी’ स्वयामिमान्, ‘वैली’ कार्यकरणं प्रति मामर्पयान्, उभयत्र मृत-
त्वात् मत्वर्थीयलोप इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७-१८ ॥ तत् किं एवविधगुणनन्वत्तममन्त्रित मानुपत्यमेव तत्कम् ? इत्याह—

भोच्चा माणुस्सए भोए, अप्पडिस्सुवे अहाउयं । पुवं विमुद्धसद्धम्मे, केवलं वोहि वुड्डिया ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘भुक्त्वा’ आसेव्य ‘माणुष्यकान्’ मनुष्यसम्पन्निधनः ‘भोगान्’ मनोद्योगादीन् ‘अप्रतिरूपान्’ जन-

१ “सत्यापतिभूमि क्षेत्र, तच्च सेतुकेतूभयभेदात् त्रिविधम्, तत्र सेतुक्षेत्रम्-अहृदादिमेक्यम्, सेतुक्षेत्रं पुन-आवागर्णातोद-
कनिष्पाद्यम्, उभयक्षेत्रं तु-उभयनिष्पाद्यम् । २ वास्तु-अगार, तत्रपि त्रिविधम्, ग्रावम्, उद्भिष्टम्, ग्रातोद्भिष्टम् । तत्र ग्रावम्-
भूमिगृहकादि, उद्भिष्टम्-प्रासादादि, ग्रातोद्भिष्टम्-भूमिगृहयोपरि प्राताद ।

न्यतुल्यान् ‘यथायुः’ आयुषः अनतिरुमेण ‘पूर्वं’ पूर्वजन्मसु ‘विशुद्धसद्धर्मा’ निदानादिरहितत्वेन शुद्धगोभनधर्मः,
‘केवलम्’ अकलङ्का ‘वोहि’ जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिलक्षणा ‘वुद्धा’ अनुभूय प्राप्येति यावत् ॥ १९ ॥ ततोऽपि किम् ? इत्याह—
चउरंगं दुल्लहं मच्चा, संजमं पडिचज्जिया । तवसा धुतकम्मंसे, सिद्धे भवति सासए ॥ २० ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘चतुरङ्गीम्’ अभिहितस्वरूपा दुःप्राप्ता ‘मत्ता’ ज्ञात्वा ‘सयमं’ सर्वसायश्चविरतिरूपं ‘प्रतिपद्य’ आसेव्य
‘तपसा’ बालेनाऽऽन्तरेण च ‘धुतकम्मांशः’ अपनीतसर्वकर्मभागः सिद्धो भवति ‘शान्धतः’ शान्धद्वयनात् । शान्धद्वयन च
पुनर्भवनिवन्धनकर्मवीजाऽऽत्यन्तिकोच्छेदात् । तथा चाह—“वग्गे वीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नादुरः । कर्मवीजे
तथा वग्गे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ‘इति’ परिममाप्तां ब्रवीमीति प्राग्वत् ॥

॥ इति उत्तराध्ययनटीकायां चतुरङ्गीयाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥

अथ चतुर्थं असंस्कृताख्यमध्ययनम् ।

उक्तं तृतीयमध्ययनम् । अधुना चतुर्थोवसरः । तस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने चत्वारि मानुपत्वादीनि
अङ्गानि दुर्लभानीत्युक्तम् । इह ‘तत्प्राप्तावपि महते दोषाय प्रमादः, महते च गुणाय अप्रमादः’ इति मन्यमानः प्रमादा-
प्रमादौ हेयोपादेयतयाऽऽह, इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य प्रमादाऽप्रमादनात्र इदं आदिसूत्रम्—

असंखयं जीविय मा पमायए, जरोवणीयस्स ह णरिय ताणं ।

एयं विद्याणाहि जणे पमत्ते, कन्नू विहिंसा अजया गहिंति ॥ १ ॥

व्याख्या—‘असंस्कृत’ असंस्करणीय ‘जीवित’ प्राणधारणम् यत्रशतैरपि सतो वर्द्धयितुं शुद्धितस्य च कर्णपाशवद्
अस्य सन्धातुमशक्यत्वात् । यत् उक्तम्—“वासाइं दो व तिन्नि व, वाडिज्जइ जरघर पि सीडेवि । सा का वि नत्थि
नीई, सीडिज्जइ जीवियं जीए ॥ १ ॥” मङ्गलैः कौतुकैर्योगैर्विद्यामन्त्रैस्तथोपधैः । न शक्ता मरणात् त्रातु, सेन्द्रा देवगणा
अपि ॥ २ ॥ ततः किम् ? इत्याह—‘मा प्रमादीः’ किमुक्तं भवति ?—यदीदं कथञ्चित्संस्कर्तुं शक्यं स्यात् चतुरङ्ग्य-
वासावपि न प्रमादो दोषाय, यदा तु नैव तदा चतुरङ्गी प्रमादिना नष्टा पुनर्दुर्लभेति मा प्रमादं कथाः । स्यादेतत्—
वार्द्धक्ये धर्मं विद्यास्यामि, इत्याशङ्क्याह—जरां तु उपनीतः-प्रापितो गम्यमानत्वात् स्वकर्मभिर्जरोपनीतः तस्य नास्ति

त्राणं येनासौ अपनीयते, पुनश्च यौवनमानीयते, न तच्छरणमस्ति । यदुक्तम्—‘जया य खलवावणं, सोहगं च विणासए । जरा विडंबए देहं, तथा को सरणं भवे ? ॥ ३ ॥ रसायणं निसेवंति, भंसं मजरस तहा । भुंजंति सरसाहारं, जरा तहवि न नस्सए ॥ ४ ॥’ ततो यावदसौ नासादयति तावद्धर्मे मा प्रमादीः । उक्तं च—तथावदिन्द्रियवत्, जरया रोगैर्न बाध्यते प्रसभं । तावच्छरीरमूर्च्छां, त्यक्त्वा धर्मे कुरुष्व मतिं ॥ ५ ॥ जरोपनीतस्य च त्राणं नास्तीत्यत्राऽऽह्नो दृष्टान्तः । तत्र च सम्प्रदायः—

उज्जेणी णयरी । जियसत्तू राया । तस्स अट्टणो महो सवरज्जेसु अजेओ । इओ य ससुइतडे सोपारयं नाम नयरं । तत्थ सीहगिरी राया । सो य मण्ण जो जिणइ तस्स वहुं दधं देइ । सो अट्टणो तत्थ गतूण वरिसे वरिसे पडागं हरइ । राया चित्तेइ—एस अन्नाओ रज्जाओ आगतूण पडागं हरइ, एसा मम ओहावण त्ति पडिमहं मग्गइ । तेण मच्छिओ एगो दिट्ठो वस पिवंतो, बलं च से विन्नासिय, ‘जोगो’ त्ति नाऊण पोसिओ, महाजुद्ध च सिक्खाविओ । पुणरवि अट्टणो आगओ, सो य किर ‘महजुद्ध’ होहि त्ति अणागए चेव सगाओ नयराओ अप्पणो पत्थयणस्स वइहं भरिऊण अन्नावाहेण एइ, सपत्तो सोपारयं । जुद्धे पराजिओ मच्छियमहेणं । गओ सयं आवासं चित्तेइ—एयस्स बलवुड्डी तरुणस्स, मम हाणी, अन्नं महं मग्गइ, सुणेइ य—सुरद्धाए अत्थि त्ति । एवं तेणं भरुकच्छहरणीगामे दूरुद्धकूवियाए करिसो दिट्ठो । एगेणं हत्थेणं हलं वाहेति, एकेणं फँलहीओ उप्पाडेइ । त च दट्टण ठिओ ‘पेच्छामि ताव आहार’ ति । औवळा मुक्का । भज्जा य से भत्तं गहाय आगया । पत्थिया । कूरस्स उब्भिजिय घडओ पेच्छइ । जिमिओ सन्नाभूमिगओ । तत्थ परिक्खइ सधं

१ “यदा च रूपलावण्यं, सौभाग्यञ्च विनाशयति । जरा विदम्बयति देहं, तदा क. शरणं भवेत् ? ॥ ३ ॥ रसायनं निषेवन्ते, मांसं मजरस तथा । भुञ्जन्ति सरसाहारं, जरा तथापि न नश्यति ॥ ४ ॥” २ कर्पासान् । ३ बलीवर्द्धौ ।

संवट्ठियं । वेयालियम्मि वसहिं तस्स घरे मग्गइ । दिन्ना । इओ य संकहाईहिं संपुच्छइ—का जीविगा ? । तेण कहिए, भणइ—अहं अट्टणो तुमं ईसरं करेमि त्ति । तीसे महिलाए कप्पासमोह दिन्न । सा य उववा सवल्लिहा उज्जेणिं गया । तेण वि वमणविरेयणाणि कयाणि । पोसिओ । निजुद्धं सिक्खाविओ । पुणरवि महिमाकाले तेणेव विहिणा आगओ । पढमदिवसे फलहियमहो मच्छियमहो य जुद्धे एको अजिओ एको अपराजिओ । राया वि ‘वीयदिवसे होहिइ’ त्ति अइगओ । इमे वि सए सए आलए गया । अट्टणेण फलहियमहो भणिओ—कहेहि पुत्ता ! ज ते दुक्खाविय । तेण कहियं । तेण य महिओ, सेएणं पुणन्नवीकओ । मच्छियस्स वि रज्जा सम्मइगा विसज्जिया । भणइ—अहं तस्स पिउणो वि न वीहेमि, सो को वराओ ? । वीयदिवसे समजुद्धा । तइयदिवसे अप्पणहारो नीसहो वईसाहठाण ठिओ मच्छिओ । अट्टणेण भणिओ—फलहि त्ति । तेण फलहग्गहेण कडिओ, सीसे कुडिगागाहेण । तओ रज्जा सक्कारिओ, गओ उज्जेणिं । अट्टणो तत्थ य विमुक्कजुज्झवावारो अच्छइ । सो य ‘महलो’ त्ति काउ परिभूयए सयणवग्गेण । जहा—एस सपय न कस्स वि कज्जस्स खमो त्ति । पच्छा सो माणेण तेहिं अणापुच्छाए कोसंविं नगरं गओ । तत्थ वरिसमेत्तं वैवरेणं गओ रसायणं उवजीवेति । सो बलिट्ठो जाओ । जुद्धमहे पयत्ते रायमहो निरंगणो नाम त निहणइ । पच्छा राया मन्नुइओ—मम महो आगंतुएण विणिहओ त्ति न पससइ । रायाणे अपससते सब्बो रगो तुण्हक्को अच्छइ । इओ य अट्टणेण राइणो जाणणनिमित्तं भन्नइ—साहह वणं । सउणाणं, साहह भो सउणगां । सउणाणं । निहओ निरंगणो अट्टणेण निक्खित्तसत्थेणं ॥ १ ॥ एव भणियमेत्तेण राइणा ‘एस अट्टणो’ त्ति काउ तुट्ठेण पूइओ, दधं च से पज्जत्त आमरणंतियं दिन्नं । सयणवग्गो य से त सोउ तस्स सयासमुवगओ । पायपडणमाईहिं पत्तियाविउ दवल्लोहेण

१ भक्षकः । २ योद्धा का स्थानविशेषः । ३ निर्म्यापारताम् ।

अहियाविओ । पच्छा सो चित्तेइ—मम एए दवल्लोभेण अहियावेति, पुणो वि ममं परिहविस्सति, जरापरिगओ य अहं न पुणो सुमहल्लेणावि पयत्तेण सक्किस्सं जुवत्तं काउं । ताहे ‘हियय’—चंचलु जीविउ अधिरु अत्थु तणु सयणु असारउ, करहि धम्मो छुवे वि मोहु घरवासह केरउ । जरडाइणिजजरियदेहु अच्छिसि दुहनडियउ, इयंतउ एक्कहु चेव जरसिक्कडि पडियउ ॥ १ ॥ अवि य—लंघमाणवलीचम्मो, झीणविट्ठी गयस्सुई । गयदंतो कुरुवो य, रुक्खलोमणहच्छवी ॥ १ ॥ अमुक्कदडलट्ठी य, सासरसाउलाणणो । गलंतमुहलालोट्ठो, चावतो चिट्ठए जर ॥ २ ॥ अप्पिओ बंधवाणं पि, परिभूओ सुएहि वि । भज्जाए वि अवन्नाओ, भासतो असुहंकरो ॥ ३ ॥ किच्छेण गमए कालं, अट्टज्जाणमुवागओ । धम्मत्थकामरहिओ, जरालिद्धतणू नरो ॥ ४ ॥ तं जावज्जवि सचेट्ठो ताव पद्ययामि’ त्ति सपहारिऊण तहारुवाणं थेराणं अंतिए पवइओ ॥

एवं जरोपनीतस्याऽऽह्नस्येव न त्राणं भवति । ‘एवम्’ अनन्तरोक्तमर्थं ‘विजानीहि’ विशेषेणावबुध्यस्व, तथा एतच्च वक्ष्यमाणं जानीहि—‘जनाः’ लोकाः ‘पमत्ताः’ प्रमादपरा, उभयत्र सूत्रत्वाद् एकवचनम्, किम् ? अर्थप्रक्रमात् त्राणं, ‘नु’ इति वितर्कं, ‘विहिंसाः’ विविधहिंसनशीलाः, तथा—‘अयताः’ तत्तत्पापस्थानेभ्योऽनुपूरताः, ‘गहिंति’ त्ति ‘प्रही-प्यन्ति’ स्वीकरिष्यन्ति । किमुक्तं भवति ?—एते प्रमत्तादिविशेषणान्विताः स्वदुष्टेष्टितैर्नरकादिकमेव यातनास्थानं ग्रही-प्यन्तीति नास्ति त्राणमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तत्र चाऽसंस्कृतं जीवितं, जरोपनीतस्य च न त्राणम्, अतो ‘मा प्रमादीः’ इत्युक्ते अर्थस्यापि पुरुषार्थतया सकलैहिकामुष्मिकफलनिबन्धनतया च तदुपायेन प्रति अग्रमादो विषेय इति केपाश्चित्

१ चञ्चल जीवितं अस्ति अर्थः । तनुस्वजनौ भसारौ, कुरु धर्मं त्यक्त्वा मोहं गृहयासस्य सत्कम् ।

जराऽकिनीजर्जरितदेहः भासिष्यसे दुःखनटितः, बिलपन् एकाक्येव जरातद्विक्रया पतितः ॥ १ ॥

कदाशयः । यत आहुः—धनैर्दुष्कलीनाः कुलीनाः क्रियन्ते, धनैरेव पापात्पुनर्निरन्ते । धनेभ्यो विशिष्टो न लोकेऽस्ति कश्चि—द्वनान्यजैयध्वं धनान्यजैयध्वम् ॥ १ ॥ इति तन्मतमपाकर्तुमाह—

जे पावकस्मेहि धणं मणुस्सा, समाययंती अमहं गहाय ।

पहाय ते पासपयट्टिए णरे, वेराणुवट्ठा नरयं उवेंति ॥ २ ॥

व्याख्या—‘जे’ केचन ‘पापकर्मभिः’ कृषिवाणिज्यादिभिः अनुष्ठानैः ‘धन’ द्रव्यं ‘मनुष्याः’ मनुजाः, तेषामेव प्रायस्तदर्थोपायप्रवर्तनाद् इत्युक्तम्, ‘समाददते’ स्वीकृन्ति ‘अमर्ति’ कुमतिम् उचरुषां ‘गृहीत्वा’ सम्प्रदायं ‘प्रहाय’ प्रकर्षेण हित्वा धनमेव प्रकृतं, ‘ते’ धनंकरसिकाः पाशा इव पाशाः—वन्धनहेतुत्वान् व्याख्यः । उक्तञ्च—“धारी गयाण जालं, तिमीण हरिणाण वगुरा चेव । पासा य सउणयाणं, णराण वंयत्थमिच्छीओ ॥ १ ॥ उअयमाणा अक्खलिय-परक्कमा पडिया कइं जे य । महिलहिं अगुलीए, नञाविज्जति ते वि नरा ॥ २ ॥” तेषु पाशेषु “पयट्टिय” इति आपर्त्तत्वात् प्रवृत्ता पाशप्रवृत्ताः ‘नराः’ पुरुषाः, पुनरुपादान आदरस्वापनार्थं, ‘वेराणुवट्ठाः’ पापेन सततमनुगताः ‘नरकं’ रत्नप्रभादिकम् ‘उपयान्ति’ गच्छन्ति । ते हि द्रव्यमुपाज्यं क्वादिपञ्चभिरमन्ते, तदभिरत्या च नरकादिगतिभाज एव भवन्तीति भावः । तस्माद् इहैव वन्ध-उध-मारणेहेतुतया परत्र च नरकप्रापकत्वेन तत्पतः पुरुषार्थं एव न भवति अर्थ इति तदभिलाषेण धर्मं प्रति मा प्रमादी- इत्युक्तं भवति । इहैवैहिकामुष्मिकापायदर्शकमुदाहरणम् । तत्र च वृत्तसम्प्रदायः—

एगम्मि नगरे एगो चोरो, सो रत्ति विभवसपत्तेसु घरेसु रत्तं राणिउ सुवहु दव्वजायं घेतु अप्पणो घरे-

१ “वारि गजाना जाल, तिमीना हरिणाना वागुरा चेव । पाशाश्च शत्रुतानां, नराणां वन्धार्थं द्रिय ॥ १ ॥

उन्नतमाना अस्त्रालितपराक्रमा- पण्डिता कथयो ये च । महिलाभिरगुल्या, नरन्ते तेऽपि नरा ॥ २ ॥”

गदेसे कूवं सयमेव राणिता तत्थ दव्वजाय पक्खियवइ । जहिच्छियं सुवन्नं दाऊण कन्नं विद्याहेउं प्रसूयं संति उद्वेत्ता तत्थेवागडे पक्खियवइ ‘मा मे भज्जा चेडरूपाणि य परूडपण्याणि होऊण रयणाणि परस्स पगासिस्सति’ । एवं कालो ववइ । अन्नया तेणेगा कन्नगा विद्याहिया अइय रूविणी । सा पसूया संती तेण न मारिया । वारगो य से अट्ठवरित्तो जाओ । तेण चित्तिय—अश्चिर धारिया, एवं पुव उद्वेउ पच्छा वारयं उद्विस्सामि । तेण सा उद्वेउं अगडे पक्खियत्ता । तेण य शारणेण गिहाओ निग्गाच्छिऊण धाहा कया । लोगो मिलिओ । तेण भन्नइ—एएण नम माया मारिय चि । रायपुरिसेहिं सुयं । तेहिं गहिओ । दिट्ठो कूवो दव्वभरिओ, अट्टियाणि सुवण्णि । सो धंवेऊण रायसमं नमुवणीओ जायणापगारेहिं । सधं दव्व दवावेऊण कुमारेण मारिओ ॥

एवमन्येऽपि ‘धनं प्रधानमिति तदर्थं प्रवर्तमानाः तदपहायेव अनर्थावाप्तिनो नरकमुपयान्तीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ इदानीं कर्मणोऽवन्ध्यताम् अभिदधत् प्रकृतमेवार्थं द्रष्टव्यमुदाह—

तेणे जहा संधिसुहे गहीए, सकम्मणा किच्चइ पावकारी ।

एवं पया पेच्च इहं च लोए, कडाण कम्मण न मोक्खु अत्थि ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘स्तेनः’ चोरः ‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘संधिसुहे’ क्षत्रद्वारे ‘गृहीतः’ आतः ‘स्वकर्मणा’ आत्मीया-नुष्ठानेन ‘कृत्यते’ छियते ‘पापकारी’ पापकर्ता । कथं पुनरसौ कृत्यते ? इति अत्र सम्प्रदायः—

एगम्मि नगरे एगो चोरो । तेण अजेज्जओ घरगहस फलगच्चियस्स पागारकविसीसगसंठिय रत्तं खय । रत्ताणि य अणेगागाराणि—कलसागिइं गंदावत्तसठिय पडमागिइं पुरिसागिइ च । सो य तं कविसीसयसठिय रत्तं तो घर-सामिण चेट्ठओ । तओ तेण अट्ठपविट्ठो पाएसु गहिओ ‘मा पविट्ठो सतो पहरणेण-पहरिस्सइ’ इति । पच्छा चोरेण वि बाहिरत्थेण हत्थे गहिओ । सो तेहिं दोहिं वि वल्लवतेहिं उभयहा कट्टिज्जमाणो सयंफियपागारकविसीसगेहिं कालिज्जमाणो अत्ताणो विलयइ ॥

‘एवम्’ असुत्तैव उदाहरणदर्शितन्यायेन ‘प्रजा’ प्राणिनः कृत्यन्ते इति सम्बन्धः । ‘प्रेत्य’ परलोके ‘इह च’ इहलोके । किमिति प्रेत्य इत्युच्यते ? यावतेहैव कृतमिहैवापगतम्, अत आह—यतः कृतानां कर्मणा न मोक्षोऽस्ति । उक्तञ्च—“यदिह क्रियते कर्म, तत् परत्रोपभुज्यते । मूलसिक्केषु वृक्षेषु, फल शारासु जायते ॥ १ ॥” एवं सत्या पापकर्म न विधेयम् । यदुक्तम्—“धर्माहम्मह फल पेच्छंतह, जन्मणनरणावाहिजरंतह । भवियह सउ ससारि सरंतह, केम सुहत्थी पाउ करतह ॥ १ ॥” आस्ता पापकर्म तदभिलाषोऽपि न कार्यः, तस्यापि अनर्थहेतुत्वात् । तथा च वट्ठाः—

एगम्मि नगरे एगेण चोरेण रत्तिं ठुरारोहे पासाए आरोडुं रत्तं खय, सुवहुयं दव्वजायं नीणिणं । पहायाए रवणीए ण्हायसमालद्धसुद्धयासो तत्थ गओ ‘को कि भासइ’ इति जाणणत्थं ‘जहं वायऽज्ज लोगो म न याणिस्सइ ता पुणो वि पुवट्ठिइए चोरिस्सामि’ इति सपहारिऊण तम्मि य खत्तट्ठणे गओ । तत्थ लोगो वहु मिलिओ सलरइ—कहं ठुरारोहे पानाए आरोडु विमग्गेण रत्तं खयं ?, कहं च खुट्ठलएण रत्तदुवारेण पविट्ठो पुणो दव्वेण सह निग्गओ ? इति । सो मुणेउं हरिसिओ चित्तेइ—‘सच्चमेय, किह ह एएण निग्गओ ?’ इति अप्पणो उयर च काहिं च पलोएउं खत्तमुहं पलोएउ । सो य रायनिउनेहिं पुरिसेहिं कुसलेहिं जाणिओ, राइणो उवणीओ, सासिओ य ॥

एव पापकर्मणामभिलषणमपि सदोषम् इति न विवधीत इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इह च कृतानां कर्मणामवन्ध्यत्वमुक्तम्, तत्र च कदाचित् स्वजनत एव तन्मुक्तिर्भवति, असुखौ वा विभवज्येयामी यनादिवद् भोक्ष्यन्ते इति कश्चित् मन्येत अत आह—

१ “धर्मो धर्मयो फल प्रेक्षमाणस्य जन्ममरणव्याधिजरातप्त्रस्य । भवस्य सदा ससारे सतत, कथं सुखार्थं पापं कुर्यात् ? ॥ १ ॥”

संसारमावन्न परस्स अट्ठा, साहारणं जं च करेइ कम्मं ।

कम्मस्स ते तस्स उ वेयकाले, ण बंधवा बंधवयं उवेति ॥ ४ ॥

व्याख्या—ससरणं ससारः—तेषु तेषु उच्चावचेषु कुलेषु पर्यटनं तम् 'आपन्नः' प्राप्तः 'परस्स' आत्मव्यतिरिक्तस्य पुत्रकलत्रादेः 'अर्थात्' इति अर्थः—प्रयोजनमाश्रित्य, "साहारणं जं च" इति चस्य वाशब्दार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च साधारणं वा यद् 'आत्मनोऽन्येषां चैतद् भविष्यति' इति अभिसन्धिपूर्वक 'करोति' निर्वर्तयति भवान् 'कर्म' कृप्याद्यनुष्ठानम् । 'कर्मणः' तस्यैव कृप्यादेः 'ते' तव कर्मकर्तुः 'तस्यापि' परार्थस्य साधारणस्य वा, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, आस्तामन्यनिमित्तस्य इत्यभिप्रायः, 'वेदकाले' विपाककाले 'न' नैव 'बान्धवाः' स्वजनाः यदर्थं कर्म कृतवान् ते 'बान्धवतां' वन्धुता तद्विभजनापनयनादिना "उचिति" इति उपयान्ति ॥ उक्तञ्च—“बंधवा सुहिणो सध्वे, पी-माई पुत्त-भारिया । पेयवणाओ नियत्तंति, दाऊण सलिलजलिं ॥ १ ॥ अभ्युक्षन्ति य त गेहं, पियस्मि वि मए जणे । हिट्ठा तेणऽजियं दव्वं, तहेव विलसति य ॥ २ ॥ अत्थोवज्जणहेऊहिं, पावकम्मेहि पेरीओ । एकओ चेव सो जाइ, दुग्गइ दुहभायणं ॥ ३ ॥” यतश्चैवम् अतस्तदुपरि प्रेमादिपरिहारतो धर्म एवावहितेन भाव्यम् । तथाविधाऽऽभीरीवञ्चकवणिगवत् । तथा च वृद्धाः—

एगस्मि नयरे एगो वाणियगो अंतरावणे ववहरइ । एगा आभीरी उज्जुगा दो रुवगो घेत्तूण कप्पासनिमित्तमुवट्ठिया । कप्पासो य तया समहग्घो य वट्ठइ । तेण वाणियगेण एगस्स रुवगस्स दो वारे तोलेउं कप्पासो दिन्नो । सा जाणइ 'दोण्ह

१ “बान्धवाः सुहृद् सर्वे, पित्रमातृपुत्रभार्याः । प्रेतवनाद् निवर्त्तन्ते, दत्त्वा सलिलाञ्जलिम् ॥ १ ॥ अभ्युक्षन्ति च तद् गृह, म्रियेऽपि मृते जने । हृष्टास्तेनाञ्जितं द्रव्यं, तथैव विलसन्ति च ॥ २ ॥ अर्थोपाज्जनहेतुभिः, पापकर्मभिः प्रेरितः । एककक्षैव स याति, दुर्गतिं दुःखभाजनाम् ॥ ३ ॥”

वि रुवगाण दिन्नो' इति सा पोट्टल्यं बंधेउं गया । पच्छा सो वाणियगो चित्तेइ—एस रुवगो मुहा लद्धो, तओ अहं एयं उवभुंजामि । तेण तस्स रुवगस्स समियं घयं गुलो य किण्णि घरे विसजियं । भज्जा सलत्ता—घयपुत्ते करेज्जासि इति । ताए कया घयपुत्ता । एत्थंतरे ऊसुगो जामाउगो से सवयंसगो आगओ । सो ते य घयपूरे भुंजिउं गओ । वाणियगो ण्हाओ भोयणत्थमुवगओ । ताए साभावियं भत्तं परिवेसियं । तेण भन्नइ—किं न कया घयपूरया ? । ताए भन्नइ—कया, परं जामाउगेण सवयंसेण खइया । सो चित्तेइ—पेच्छ, जारिस कयं मया, सा वराई आभीरी बंधेउं परनिमित्तं अप्पा अपुत्तेण संजोइओ । सो य सचित्तो सरीरचित्ताए निग्गओ । गिम्हो य तया वट्ठइ । सो य मज्झण्हवेलाए कयसरीरचित्तो एगस्स रुक्खस्स हेट्ठा वीसमइ । साहू य तेणोगासेण भिक्खनिमित्तं जाइ । तेण सो भन्नइ—भयवं ! एत्थ रुक्खच्छायाए वीसमइ मया समाणं ति । साहुणा भणियं—तुरियं मए निययकज्जेण गंतव्वं । वणिण्ण भणियं—किं भयवं ! को वि परकज्जेणावि गच्छइ ? । साहुणा भणियं—जहा तुमं चिय भज्जाइनिमित्तं किलिस्ससि । स मर्मणीव सट्ठः तेणेव एकवयणेण सवुद्धो भणइ—भयवं ! तुच्चे कथं अच्छइ ? । तेण भन्नइ—उज्जाणे । तओ तं साहुं कयपज्जितियं नाऊण तस्स सगासं गओ । धम्मं सोउं भणइ—पवयामि जाव सयणं आपुच्छामि । गओ निययं घरं । वधवे भज्जं च भणइ—जहा आवणे ववहरंतस्स तुच्छो लाभगो ता दिसावाणिज्जं करेमि, दो य सत्थवाहा, तत्थेगो मुल्लभंड दाऊण सुहेण इट्ठपुरं पावेइ, तत्थ य विट्ठत्तं न किंचि गिण्हइ, वीओ न किंचि भंडमुल्लं देइ पुवविट्ठत्तं च लुंपेइ, तं कयरेण सत्थेण सह वच्चामि ? । सयणेण भणियं—पढमएण सह वच्चसु । तेहिं सो समणुत्ताओ बंधुसगओ गओ उज्जाणं । तेहिं भन्नइ—कयरो सत्थवाहो ? । तेण भन्नइ—नणु परलोकसत्थवाहो एस साहू असोगच्छायाए उवविट्ठो नियएणं भंडेणं ववहरावेइ, एएण सह निव्वाणपट्ठणं जामि इति । एवं सो पवइओ ॥

यथा चायं वणिक् स्वजनस्वतत्त्वमालोचयन् प्रव्रज्यां प्रत्याव्रितः तथान्यैरपि विवेकिर्मर्यतितव्यम् । तथा च वाचकः—“रोगाघातो दुःखा-उदितस्तथा स्वजनपरिवृतोऽतीव । कणति करुणं सवाष्पं, रुजं निहन्तुं न शक्नोऽसौ ॥ १ ॥ माता भ्राता भगिनी, भार्या पुत्रास्तथा च मित्राणि । न प्रन्ति ते यदि रुजं, स्वजनवलं किं वृथा वहसि ? ॥ २ ॥ रोगहरणेऽप्यशक्ताः, प्रत्युत धर्मस्य ते तु विप्रकराः । मरणाच्च न रक्षन्ति, स्वजनपराभ्या किमभ्यधिकम् ? ॥ ३ ॥ तस्मात् स्वजनस्यार्थे, यदिहाकार्यं करोपि निर्लेज ! । भोक्तव्यं तस्य फलं, परलोकगतेन ते मूढ ! ॥ ४ ॥ तस्मात् स्वजनस्योपरि, सङ्गं परिहाय निर्वृतो भूत्वा । धर्मं कुरुष्व यन्ना-द्यत् परलोकस्य पथ्यदनम् ॥ ५ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं तावत् स्वकृतकर्मभ्यः स्वजनान्न मुक्तिः इत्युक्तम् । अधुना तु द्रव्यमेव तन्मुक्तये भविष्यतीति कस्यचिदाशयः स्याद् अत आह—

वित्तेण ताणं न लभे पमत्तो, इमस्मि लोए अदुवा परत्था ।

दीवप्पणट्ठे व अणंतमोहे, गेयाउयं दद्धुमदद्धुमेव ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘वित्तेन’ द्रविणेन ‘त्राणं’ स्वकृतकर्मणो रक्षणं, ‘न लभते’ न प्राप्नोति । कीदृक् ? ‘प्रमत्तः’ मद्यादिप्रमाद-वशगतः । क ? इत्याह—“इमस्मि” इति असिन् अनुभूयमानतया प्रत्यक्ष एव ‘लोके’ जन्मनि “अदुवे” इति अथवा ‘परत्रे’ इति परभवे । कयं पुनरिहापि जन्मनि न त्राणाय ? , अत्रोच्यते वृद्धसम्प्रदायः—

एगो किल राया इंदमहाईण कम्मि ऊसवे अंतेउरे निग्गच्छंते घोसणं घोसावेइ—जहा सध्वे पुरिसा णयराओ निग्गच्छंतु । तत्थ पुरोहिणपुत्तो रायवह्हो वेसाघरमणुपविट्ठो घोसिए वि न निग्गओ । सो रायपुरिसेहिं गहिओ । तेण वल्लभेण न तेसिं किंचि दाऊण अप्पा विमोइओ । दप्पायमाणो विवयंतो रायसगासमुवणीओ । राइणा वि वज्झो आणओ । पच्छा पुरोहिओ उवट्ठिओ भणइ—सध्वस्स पि य देमि, मा मारिज्जउ । तो वि न मुक्को । सूलाए भिन्नो ॥

एवमन्येऽपि न विचेन त्राणमिहैव तावदनुवन्ति, आस्तामन्यजन्मनि । तन्मूर्च्छान्तः पुनस्तस्याऽधिकतरं द्योपमाह—
“दीवे”ति वृत्तार्थम् । प्राकृतत्वात् ‘प्रणष्टदीप इव’ विगतप्रकाशदीप इव इति दृष्टान्तः । अत्र सम्प्रदायः—

जहा केई धाउवाइया सदीवगा अग्नि इंधण च गहाय विलमणुपविट्ठा । तेसि पमाण दीधो अग्नी वि विज्जाओ ।
तओ विज्जायदीवगिया गुहातममोहिया इओ तओ सवओ परिभमति । परिभमता य अपडियारमहापिसेहिं
सपेहिं ढका, दुरुत्तरे अहेठाणे पडिया, तत्थेय निहणमुवगया ॥

एवं अनन्तः—अपर्यवसितः तद्वच एव प्रायस्तस्याऽनपगमात् मोहः—अज्ञानमोहनीयरूपोऽस्य इति अनन्तमोहः, किम् ?
इत्याह—निश्चित आयः—लाभः, न्यायः—मुक्तिरित्यर्थः, स प्रयोजनमस्य इति नैयायिकः त सम्यग्दर्शनादिकं मुक्तिमार्ग-
मिति गम्यते, “ददु” ति अन्तर्भूतापिज्ञादर्थत्वात् ‘दृष्टाऽपि’ उपलभ्यापि “अददुमेव” ति प्राकृतत्वाद् अदृष्टेव भवतीति ।
इदमाकृतम्—यथैव गुहान्तर्गतः प्रमाणात् प्रणष्टदीपः प्रथममुपलब्धवस्तुतत्त्वोऽपि दीपाभावेन तददृष्टेव जायते, तथा
अयमपि जन्तुः कथञ्चित् कर्मक्षयोपगमादेः मुक्तिमार्गं भावप्रकाशदीपात् धृतमानात्मकाद् दृष्टाऽपि वित्तादिव्यासत्तिनः
तदावरणोदयाद् अदृष्टेव भवति, मोहादिहेतुत्वाद् वित्तादीनाम् । चदुक्तम्—“मोहावयणं मयका-मयद्धणो जणियचित्त-
सतावो । आरम्भकलहहेतु, दुक्त्वाण परिगहो मूलं ॥ १ ॥” तथा च—न केवलं स्वनन्त्राणाय वित्तं न भवति, किंतु कथ-
ञ्चित् त्राणहेतुं सम्यग्दर्शनादिकमवाप्तमुपहन्तीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ एवं वनादिकं न त्राणाय इत्युपदर्श्य यत्कृत्यं तदाह—

सुत्तेसु आवी पडिबुद्धजीवी, ण वीससे पंडिय आसुपत्ते ।

घोरा मुहुत्ता अवल सरीरं, भाण्डपक्खी व चरऽप्पमत्तो ॥ ६ ॥

१ मोहायतन मदकामवर्द्धनो जनितचित्तसन्ताप । आरम्भकलहहेतुं ज्ञाना परिग्रहो मूलम् ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘सुत्तेसु’ द्रव्यतः शयानेषु, भावतस्तु धम्मं प्रति अजाग्रतसु, ‘चः’ पादपूरणे, ‘अपिः’ सम्भावने, ततो-
ऽयमर्थः—सुत्तेष्वपि आस्तां जाग्रतसु प्रतिबुद्ध—द्विधाऽपि प्रतियोगवान् जीवत्येवशीलः प्रतिबुद्धजीवी, कोऽभिप्रायः ?—
द्विधा प्रसुप्तेष्वप्यविवेकिषु न गतानुगतिकतया स्वपिति प्रतिबुद्ध एव यावज्जीवमास्ते । तत्र द्रव्यनिद्राप्रतिषेधे अगड-
दत्त उदाहरणम् । तत्र च वृद्धवादः—

अत्थि जए सुपसिद्ध, संखउरं पुरवर गुणसमिद्धं । तम्मि य राया जणजणि—यतोसओ सुंदरो नाम ॥ १ ॥
तस्स कुलरुवसरसी, समग्गजणजणियलोयणाणदा । अतेउरस्स पढमा, सुलसा णामेण वरभज्जा ॥ २ ॥ तीए कुच्छि-
पसुओ, पुत्तो नामेण अगडदत्तो ति । अणुदियहं सो पवर, वहुतो जोवणं पत्तो ॥ ३ ॥ सो य केरिसो ?—
धम्मत्थदयारहिओ, गुरुविणयविवज्जिओ अलियवाई । पररमणिरमणकामो, निस्सको माणसोडीरो ॥ ४ ॥ मज्ज
पिए जूय, रमेइ पिसियं महं च भक्सेइ । नढपेइयवेसाविंउपरिगओ भमइ पुरज्जे ॥ ५ ॥ अन्नम्मि दिणे
रओ, पुरवरलोण वइयरो सिट्ठो । जह कुमरेण नराहिव !, नयरे असमजस विहिय ॥ ६ ॥ सुणिऊण पउरवयणं,
राया गुरुकोवजायरत्तच्छो । कुडभिडडिभासुरसिरो, एयं भणिउं समादत्तो ॥ ७ ॥ रे ! रे ! भणह कुमार, सिग्घं
चिय वज्जिऊण मह विसय । अन्नत्थ कुणसु गमण, मा भणसु य जं न कहिय ति ॥ ८ ॥ नाऊण वइयर सो,
कुमरो चइऊण नियपुर रम्मं । उग्गसहाओ चलिओ, गुरुमाणपवडियामरिसो ॥ ९ ॥ लंवित्ता गिरि-सरि-का-णणाइ
पुर-नोढ-गामवदाइ । नियनयराओ दूरे, पत्तो वाणारसिं नररिं ॥ १० ॥ तियचघरमाईसु, असहाओ भनइ नय-
रिमज्झम्मि । चित्ते अमरिसजुत्तो, करि व जूहाउ परिभट्ठो ॥ ११ ॥ हिंढतेणं च तया, पुरीए मग्गेसु रायतणएण ।
वहुतरुणनरसमेओ, एको कलजाणओ दिट्ठो ॥ १२ ॥ सो य केरिसो ?—सत्थत्थकलकुसलो, विउत्तो भावन्तुओ सुग-
मीरो । निरओ परोवयारे, कियालओ रुवगुणनिलओ ॥ १३ ॥ नामेण पवणचंडो, चडो वाईण न उण सीसाणं ।
सदण-गय-इयसिक्कं, साहिंत्तो नियसुवाण तहिं ॥ १४ ॥ तस्स सनीवम्मि गओ, चरणजुय पणमिउं समासीणो ।
कत्तो सि तुमं सुदर !, अह भणिओ पवणचंडेण ॥ १५ ॥ एगते गतूणं, संखउराओ जहा विणिकत्तं । कहिओ
तह बुत्ततो, कुमरेण पवणचंडस्स ॥ १६ ॥ चंडेण तओ भणिओ, अच्छसु एत्थ कलाउ सिक्खतो । परमत्तणो य
गुच्छं, कस्स वि मा सुयणु ! पयडेसु ॥ १७ ॥ उट्ठेउं उज्झाओ, पत्तो नेहम्मि रायसुयसहिओ । साहेइ महिलियाए, एसो
मह भाउयसुओ ति ॥ १८ ॥ ण्वविऊण कुमरवर, दाऊणं पवरवत्थमाभरण । तो भोयणावसाणे, भणियमिणं पवणचं-
डेण ॥ १९ ॥ भवण धणं परिवारो, सदणतुरयाइ सतिय मज्झ । सव्व तुज्जायत्त, विलससु हियइच्छिय कुमर ! ॥ २० ॥
एव सो किल सलु-ढमाणसो सुक्कूरववसाओ । चिट्ठइ तस्सेव घरे, सव्वाओ कलाओ सिक्खतो ॥ २१ ॥ गुरुयणगु-
रुविणयपव-न्नमाणसो सयलजणमणाणदो । वावत्तरिं कलाओ, निण्हइ थोवेण कालेण ॥ २२ ॥ एव सो कुमरवरो,
नायकलो परिसमं कुणेमाणो । भवणुज्जाणे चिट्ठइ, अणुदियह तप्परो धणिय ॥ २३ ॥ उज्जाणस्स समीवे, पहाणसे-
ट्ठिस्स सतिय भवण । वायायणरमणीयं, उतुंगमईववित्थिन्नं ॥ २४ ॥ तत्थऽत्थि सेट्ठिधूया, मणोहरा मयणमंजरी
णाम । सा घरसिरमारुढा, अणुदियहं पेच्छए कुमर ॥ २५ ॥ अह तम्मि साणुराया, अणवरयपलोयणं कुणेमाणी ।
विकिरवइ कुसुमफलप-त्तेल्लुए किं पि चित्ती ॥ २६ ॥ हिययत्थ पि हु वाल, कुमरो न निरिक्खए कलारसिओ ।
आसकाए गुम्हण, विज्जाए गहणलोभेण ॥ २७ ॥ अन्नदिणम्मि तीए, वम्महगुरुपसरविहुरियमणाए । गहणे कलाण
सत्तो, पढओ हु असोगुच्छेणं ॥ २८ ॥ कुमरेण तम्मि दियहे सा वाला पलोइया य सविसेस । ककेल्लिपडवंतरि-
यतणुलया संभमुच्चंता ॥ २९ ॥ चित्थिय च—किं एसा अमरविलासिणी उ ? अह होज नागकन्ना वा ? । कमल व किन्नु

एसा, सरस्वई किन्तु पञ्चखा ॥ ३० ॥ अहवा पुच्छामि इम, कज्जेण केण चिट्ठई एत्थ ? । इय चित्तिज्जण हियए, कुमरो पयडं इमं भणइ ॥ ३१ ॥ का सि तुमं वरवाले ? , ईसिं पयडेसि कीस अप्पाणं ? । विज्जागहणासत्तं, कीस मम सुयणु ! खोभेसि ? ॥ ३२ ॥ सुणिउं कुमारवयणं, वियसियदिट्ठीए वियसियमुहीए । पयडतदंतकिरणा-SSवलीए तीए इमं भणियं ॥ ३३ ॥ नयरपहाणस्स अहं, धूया सेट्ठिस्स वंधुदत्तस्स । णामेण मयणमंजरी, इह चेव विवाहिया णयरे ॥ ३४ ॥ जहिवसाओ दिट्ठो, सुंदर ! त कुसुमचावसारिच्छो । तदियहाओ मज्झं, असुहतरु वड्ढिओ हियए ॥ ३५ ॥ निहा वि हु नट्ठा लो यणाण देहम्मि वड्ढिओ दाहो । असण पि नेय रुच्चइ, गुरुवियणा उत्तमंगम्मि ॥ ३६ ॥ यतः—ताव विय होइ सुहं, जाव न कीरइ पिओ जणो को वि । पियसंगो जेण कओ, दुक्खाण समप्पिओ अप्पा ॥ ३७ ॥ पेरिजंतो वि पुरा, कएहि कम्मेहि केहि वि वराओ । सुहमिच्छतो दुल्लह-जणाणुराए जणो पडइ ॥ ३८ ॥ ता जइ मए समाणं, संगं ण य कुणसि तरुणिमणहरण ! । होही तुह तियवज्झा, फुडं जओ णत्थि मे जीयं ॥ ३९ ॥ ॥ ३९ ॥ सो निसुणिज्जण वयणं, तीए वालाए चित्तए हियए । मरइ फुड विय एसा, मयणमहाजलणदडुंगा ॥ ४० ॥ निसुणिज्जइ पयडमिणं, भारह-रामायणेसु सत्थेसु । जह दस कामावत्था, होंति फुड कामुयजणाणं ॥ ४१ ॥ अवि य—पढमा जणेइ चित्तं, वीयाए महइ सगमसुह ति । दीहुण्हा नीसासा, हवति तडयाए वत्थाए ॥ ४२ ॥ जरयं जणइ चउत्थी, पंचमवत्थाए डज्झए अंगं । न य भोयण च रुच्चइ, छट्ठावत्थाए कामिस्स ॥ ४३ ॥ सत्तमियाए सुच्छा, अट्ठमवत्थाए होइ उम्माओ । पाणाण य सदेहो, नवमावत्थाए पत्तस्स ॥ ४४ ॥ दसमावत्थाए गओ, कामी जीवेण मुच्चए नूगं । ता एसा मह विरहे, पाणाण वि ससयं काही ॥ ४५ ॥ परिभाविज्जण हियए, रायकुमारेण भाव-कुसलेणं । भणिया सिणेइसारं, सा बाला महुरवयणेण ॥ ४६ ॥ सुंदरि ! सुंदररज्जो, सुंदरचरियस्स विउलकि-त्तिस्स । नामेण अगडदत्तं, पढमसुयं मं वियाणाहि ॥ ४७ ॥ कलयायरियसमीवं, कलगहणत्थ समागओ एत्थ । पवसिस्स जम्मि दिणे, तए वि घेत्तुं गमिस्सामि ॥ ४८ ॥ कह कहवि सा मयच्छी, वम्महसरपसरसल्लियसरीरा । एमा-इयहुपयारं, भणिज्जण कया समासत्था ॥ ४९ ॥ सो रायसुओ तत्तो, तीए गुणरुवरजियमणो हु । नियनिए सपत्तो, चित्तंतो संगमोवायं ॥ ५० ॥ अन्नम्मि दिणे सो राय-नंदणो वीहियाए मग्गेण । तुरयारुढो वच्चइ, ता णयरे कलयलो जाओ ॥ ५१ ॥ अवि य—किं चलिउ व समुहो ? , किं वा जलिओ हुयासणो घोरो ? । कि पत्तं रिउसेन्नं ? , तडि-दंडो निवडिओ किं वा ? ॥ ५२ ॥ एत्थतरम्मि सहसा, दिट्ठो कुमरेण विम्बिह्यमणेण । मयवारणो उमत्तो, णिवाडि-यालाणवररंभो ॥ ५३ ॥ मिंठेण वि परिचत्तो, मारितो सुंदगोयर पत्तो । सवडमुहं वलंतो, कालो व अकारणे कुद्धो ॥ ५४ ॥ तुट्ठपयबंधरज्जू, सचुन्नियभवणहट्टदेवउलो । खणमेत्तेण पयडो, सो पत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ ५५ ॥ त तारि-सरुवधर, कुमर दट्ठूण नायरजणेहिं । गहिरसरेण भणियं, ओसर ओसर करिपहाओ ॥ ५६ ॥ कुमरेण वि णियतुरय, परिचइज्जणं सुदक्खगइगमणं । हक्कारिओ गइंदो, इंदगइदस्स सारिच्छो ॥ ५७ ॥ सुणिउ कुमारसद, दंती पज्झरियम-यजलपवाहो । तुरियं पहाविओ सो, कुद्धो कालो व कुमरस्स ॥ ५८ ॥ कुमरेण य पाउरण, सविट्ठेज्जण दिट्ठ-चित्तेणं । धावंतवारणस्सा, सुंडापुरओ उ पक्खित्तं ॥ ५९ ॥ कोवेण धमधमतो, दंतच्छोहे य देइ सो तम्मि । कुमरो वि पिट्ठिभाए, पणइ ददमुट्ठिपहरेण ॥ ६० ॥ ता उद्धावइ धावइ, वलइ खलइ परिणओ तहा होइ । परिभमइ चक्कभमण, रोसेण धमधमतो सो ॥ ६१ ॥ अइव महत्त वेलं, खेळावेज्जण त गय पयर । निययवसे काज्जणं, आरुढो ताव खधम्मि ॥ ६२ ॥ अह त गइदवेड्डे, मणोहरं सयलनयरलोयस्स । अतेउरसरिसेण, पलोइय नरव-रिंदेणं ॥ ६३ ॥ दट्ठं कुमर गयखध-सठियं सुरवर व सो राया । पुच्छइ नियभिच्चयण, को एसो गुणाणिही वालो ? ॥ ६४ ॥ तेण अहिमयरो, सोमत्तणएण तह य णिसिणाहो । सव्वकलागमकुसलो, चाई सूरुओ सुरूवो य ॥ ६५ ॥ एकेण तओ भणियं, कलयायरियस्स मंदिरे एसो । कलपरिसमं कुणतो, दिट्ठो मे तत्थ नरनाह ! ॥ ६६ ॥ तो सो कलयायरिओ, णरवइणा पुच्छिओ हरिसिएणं । को एसो वरपुरिसो, गयवरसिक्खाए अइकुसलो ? ॥ ६७ ॥ अभय परिमग्गेउं, कलयायरिएण कुमरबुत्तंतो । सविसेस परिकहिओ, नरवइणो बहुजणजुयस्स ॥ ६८ ॥ तं सुणिज्जण राया, नियहियए गरुयतोसमावन्नो । सपेसइ पडिहार, कुमर आणेह मम पास ॥ ६९ ॥ गयरंधपरिट्ठियओ, अह सो भणिओ य दारवालेणं । हक्कारइ नरनाहो, आगच्छसु कुमर ! रायउलं ॥ ७० ॥ रायाएसेण तओ, हत्थिक्खभम्मि आगलेज्जणं । कुमरो ससकहियओ, पत्तो णरणाहपासम्मि ॥ ७१ ॥ जाणूकरुत्तमंगे, महीए विनिहितु गरुअविणएणं । जाव न कुणइ पणाम, अधगूढो ताव सो रत्ता ॥ ७२ ॥ तंवल्लासणसम्मा-णदाणपूयाए पूइओ अहिय । कुमरो पसन्न-हियओ, उवविट्ठो रायपासम्मि ॥ ७३ ॥ तओ चित्तियं राइणा—उत्तमपुरिसो एसो । जओ—विणओ मूलं पुरिसत्त-णस्स मूल सिरीए ववसाओ । धम्मो सुहाण मूलं, दप्पो मूल विणासत्त ॥ ७४ ॥ अन्नं च—को चित्तेइ मज्जरं ? , गइ च को कुणइ रायहंसाणं ? । को कुवलयाण गध ? , विणय च कुलप्पसूयाण ? ॥ ७५ ॥ अवि य—साली भरेण तोए-ण जलहरा फलभरेण तरुसिहरा । विणएण य सप्पुरिसा, नमंति न हु कस्स वि भएण ॥ ७६ ॥ तो विणयरजि-एण, कुसलपउत्तो उ पुच्छिओ कुमरो । रत्ता कलाण गहणं, सविसेस तह य पुट्ठ ति ॥ ७७ ॥ नियगुणगहण पयडेइ णेय लज्जाए जाव सो ताव । उज्झाएणं भणिय, पट्ठ ! निउणो एस्स सव्वत्थ ॥ ७८ ॥ पर महाराय !—नियगरुयपया-वपस-सणेण लज्जति जे महासत्ता । इयरा पुण अलियपस-सणे वि अगे न मायंति ॥ ७९ ॥ एव च तस्स रत्तो, कुमार-

चरियम्मि रित्तचित्तस्स । ता सयलो पुरलोओ, समागओ रायपासम्मि ॥ ८० ॥ वररयणअंवरारं, सुयंधकुमुमां
फलसणाहाइ । मुक्काइ रायपुरओ, पडरेणं परिहवगणं ॥ ८१ ॥ तं पुरजणकोसहं, नरवड्ढणा अभियं कुमारस्स ।
अह ते कयपणिवाया, विन्नत्तिं काउमारद्धा ॥ ८२ ॥ तंजहा—देव ! इमं तुह णयरं, कुधेरपुरिविहवअहियधणनिवहं ।
कइवयदिणाण मज्जे, रोरस्स व मंदिरं जाय ॥ ८३ ॥ केणावि तफरेणं, दुट्ठेणं रत्तचारणिउणेणं । मुट्ठं नरवर ! नयरं,
एण्हि रक्तेसु किं बहुणा ? ॥ ८४ ॥ कइवययणेहि भणिओ, रत्ता आरक्खिओ पुरवरस्स । रे ! रे ! पेच्छवत्त वि,
मुट्ठं सव्वं पि तुह नयर ॥ ८५ ॥ अह विन्नत्तं तेणं, देव ! अणेगाणि अन्ह दिवहाणि । जोयंताणं चोर, तह वि हु
कवड्ढ ण सो दिट्ठो ॥ ८६ ॥ एतंतरम्मि राया, विन्नत्तो अगडदत्तकुमरेण । पहु ! देहि ममापस, लहेमि पुर-
तक्कर सिग्ग ॥ ८७ ॥ मज्जे सत्तदिणाणं, पुरचोरं नो लहामि जड नाह । तो जलियजलणजाला-SSपलीसु जालेमि निय-
देहं ॥ ८८ ॥ एवं कुमारवयणं, नरवड्ढणा निमुणिउण सपहन्नं । अणुमन्निउण भणिओ, सिज्जेउ समीहियं तुज्ज
॥ ८९ ॥ अह सो गहियपइओ, रायाणं पणनिउं अणुधिग्गो । परिभमइ नयरिमज्जे, जोयंतो तफरनिवासे ॥ ९० ॥
अवि य—वेसाण मंदिरेसु, पाणागारेसु जूयठाणेसु । उट्ठुरियाSSपणेसु य, उज्जाणनिंयाणसालासु ॥ ९१ ॥ मदसुन्न-
देवलेउं, चवर-चवड्ढ-इट्ठ-सालासु । तफरगम नियतो, हिंइड एक्कओ कुमरो ॥ ९२ ॥ ता जा छट्ठो रियहो, वोलीणो
नेय तक्करो दिट्ठो । सत्तमदिणम्मि कुमरो, गह्मिओ पिताए सविसेस ॥ ९३ ॥ किं वणामि विदेस ? किं वा तावस्स अंतियं
जामि ? हरिउण तं मयच्छि, किं वा रत्तम्मि गच्छामि ? ॥ ९४ ॥ किंतु न जुत्त ण्य, निम्मलकुल्लसभवाण पुरिसाणं । जं
किर नियजीहाए, पडिवन्नं अन्नहा होइ ॥ ९५ ॥ जेण—छिज्जट सीस अह होउ वंधण चयउ सव्वहा लच्छी । पडि-

१ निपानशाला—पशुओं को पानी पीलाने का स्थान ।

वन्नपालणे सुपुरिसाण जं होइ तं होउ ॥ ९६ ॥ नेयं महघयं खलु, नरट्टिमुहाए जं समुवहणं । पडिवन्नपालणं चिय,
महघयं धीरपुरिसाणं ॥ ९७ ॥ एवं च बहुवियपे, निययमणे भाविउण नो कुमरो । अवरण्हयवेलाए, पुरस्स
वाहिम्मि सपत्तो ॥ ९८ ॥ एगस्स पवरकिसलयममूहगुविलस्स सीयछायस्स । उतुंगवियदसाहा-SSडलस्स सहयारर-
क्कस्स ॥ ९९ ॥ उवविट्ठो चिट्ठइ हिट्ठयम्मि चिंताभरेण सुट्टियगो । जोयंतो दिसिचणं, विज्जाभट्ठो म्म रयरिंदो ॥ १०० ॥
एतंतरम्मि एगो, सहसा परिवायगो समणुपत्तो । कयधाउयवत्तवेसो, मुट्टियसिर-कुच्च-सङ्गूळो ॥ १०१ ॥ दंडत्तिय-कुट्टि-च-
मर-संगओ तह गणेत्तियाहत्तो । किं किं पि मुणमुणितो, सपत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ १०२ ॥ करिसुंडासुयदंडो, विता-
लवच्छत्तलो करसकेसो । णवजोवणो रउओ, रत्तओ दीहजंधो य ॥ १०३ ॥ निज्जाइऊण अह सो, सासको चितए
मणे कुमरो । एवविहत्तवेणं, हवेज एसो कुटं चोरो ॥ १०४ ॥ एतंतरम्मि तेणं, भणिओ कुमरो पिण्हि वयणेहिं ।
कत्तो सि तुमं सुपुरिस ? , केण व कजेण चिट्ठेसि ? ॥ १०५ ॥ नाऊण तस्स भाव, भणियं कुमरेण बुद्धिनिउणेण ।
दालिहेणSकंतो, भनामि णयरीड सुन्नमणो ॥ १०६ ॥ मा सोयसु पुत्त ! तुमं, अज्ज च्छिगामि तुज्ज दालिहं । देमि
समीहियदव्व, भणिय परिवायणेणं ति ॥ १०७ ॥ कुमरेणं सलत्तं, तुम्हाणं चेव पयपसाणं । नातइ मह दालिहं,
सपज्जइ ईहिय कजं ॥ १०८ ॥ एवं जंपताणं, नयणपह वज्जिउण दिवसयरो । अइंसणमावन्नो, दोसभएणं व सप्पु-
रिसो ॥ १०९ ॥ सज्जुजोयम्मि गए, पयडीहूयम्मि रयणितमनियरे । कट्ठेउं कोसाओ, करवालं दाहणाचार ॥ ११० ॥
तुरियगई सचलिओ, सो कुमर भणइ एहि मह पिट्ठं । जेण समीहियकजं, सव्व पि करेमि किं बहुणा ? ॥ १११ ॥
ताव य दोन्नि वि सिग्गं, संपत्ता णयरिमज्जयारम्मि । परिभमिऊणं थोयं, उवविट्ठा एगदेसम्मि ॥ ११२ ॥ परिवाय-
णेण ताव य, ईसरयणियस्स मंदिरे तुंगे । सुहभेयभित्तिमाए, रत्तं आलेहियं तेण ॥ ११३ ॥ जोएवि भित्तिचायं,
रणिंयं रत्तं सुवित्तसत्थेणं । सिरिवच्छसच्छहं सु-प्पवेसनिग्गमणमइगूहं ॥ ११४ ॥ निज्जाइऊण सुइरं, निहुयपयं
पविसिऊण सो धुत्तो । कइइ महग्यभंद, पभूयपेडाओ तत्थेव ॥ ११५ ॥ ठवियं कुमरं आणिय, देवज्जलो दरिइए
पुरिसे । ते गिण्हाविय ताओ, णवरीए निग्गया झत्ति ॥ ११६ ॥ तओ कुमरेण चितियं—आयड्ढिऊण रगं, छलेण
पहणामि किं इमं दुट्ठ ? । अहव न जुत्तं अन्हं, छलघाओ कुलप्पसूयाण ॥ ११७ ॥ एयनिवासं गतुं, दव्वं पेच्छामि
कित्थियं हरियं ? । कस्स कए अणवरयं, मुसइ इम नयरिजणनिवहं ? ॥ ११८ ॥ एवं ते दोन्नि वि गहिय-मोसया पुर-
वरीओ निक्खंता । गुरुभारेण किलंता, णयरुज्जाणम्मि सपत्ता ॥ ११९ ॥ परिवायणेण भणिओ, कुमरो छलयायमा-
रणनिमित्तं । सुपुरिस ! गरुया रयणी, अच्छामो एत्थ उज्जाणे ॥ १२० ॥ पडिवन्ने कुमरेणं, तत्थुज्जाणम्मि ते समा-
सीणा । किल निहं सेवेमो, चित्तेणं दो वि सासका ॥ १२१ ॥ रणनेत्तेण दोन्नि वि, दाहिणवामेसु वच्छमूलस्स ।
अण्णोण्णयागिरिया, अलीयनिहाए सुत्त त्ति ॥ १२२ ॥ ते वाहित्तयपुरिसा, सुत्ता वीसत्थमाणसा सव्वे । कुमरो वि
सत्थराओ, उट्ठित्ता सणियमवकंतो ॥ १२३ ॥ काउं करम्मि रगं, अन्नस्स महातरस्स मूलम्मि । पेच्छंतो संचिट्ठइ,
अपमत्तो तस्स चरियाइ ॥ १२४ ॥ सुत्त त्ति मुणेऊणं, तेणं विणिवाइया उ ते पुरिसा । सयणे तमपेच्छंतो, जा
जोवइ तत्थ सो कुमरं ॥ १२५ ॥ ता हक्किण दुट्ठं, कुमरो आयड्ढिऊण करवालं । पहणइ जंयासन्नं, भयरहिओ
मीमवलजुत्तो ॥ १२६ ॥ एणेण पहरेणं, पडियं जंयाण जुयलयं तस्स । चक्काहओ व रक्खतो, णिवाडिओ झत्ति धर-
णीए ॥ १२७ ॥ गंतुं असमत्थेणं, जीवियसेसेण तेण सो भणिओ । आसि अहं सुपसिद्धो, नामेण भुयंगमो चोरो
॥ १२८ ॥ तह अत्थि इह मसाणे, गेहं भूमीए मज्झयारम्मि । तत्थSत्थि मज्झ भइणी, वीरमई नाम जुवइ त्ति
॥ १२९ ॥ वडपायवत्त मूले, गंतूणं कुणसु तीए वाहरण । जेणं भूमिघरस्सा, दार उग्घाडए तुरियं ॥ १३० ॥ तं परि-

णिऊण सुंदर^१, गेण्हसु सव्वं पि दविणजायं ति । चिट्ठसु तत्थ सुहेणं, अहवा वसिमम्मि गच्छेसु ॥ १३१ ॥ एवं जंपंतो सो, कुमरेणासासिओ खणं एकं । गहिऊण तस्स खगं, पत्तो ता पेयभूमीए ॥ १३२ ॥ गंतूण कओ सद्दो, वडस्स मूलम्मि तीए जुवईए । आगंतूण तीए वि, घरस्स उग्घाडियं दार ॥ १३३ ॥ निज्झाइऊण सुइर, रूवं वालाए विम्भिओ सहसा । चित्तइ नियहियएणं, एसा मयणस्स सव्वस्स ॥ १३४ ॥ पुट्ठो य तीए सुंदर^१, कत्तो कजेण केण वाऽऽयाओ^१ । कहिया तेण पउत्ती, तं सोउं दूमिया हियए ॥ १३५ ॥ भणिऊण महुरवयणं, नीओ पायालमदिरे कुमरो । गुरुगउरवेण तीए, दिन्नं पवरासण तत्थ ॥ १३६ ॥ सप्पणयं चिय भणिओ, अहयं एयं च विउलधणनिवह । तुम्हाऽऽयत्तं सव्व, सुंदर^१ विलसेसु सच्छंदं ॥ १३७ ॥ पयडेउ वासहर, भणिओ वीसमसु एत्थ सयणिजे । अहय पुण गतूणं, आणेमि विलेवणं तुज्झ ॥ १३८ ॥ एवं भणिऊणं सा, वासहराओ विणिग्गया सहसा । कुमरो वि नीड-सत्थं, चित्तइ अह अप्पणो हियए ॥ १३९ ॥ माया अलियं लोहो, मूढत्त साहस असोयत्तं । निस्ससया तह चिय, महिलाण सहावया दोसा ॥ १४० ॥ अन्नं च—णं य चेप्पइ सुसिणेहिं, न विज्जइ ण य गुणेहिं । न य लज्जइ न य माणिण, न य चाडुयसएहिं ॥ १४१ ॥ णं य खरकोमलवयणि, न विहवि न जोध्वणेण । दुग्गिज्झं मणु महिलहं, चित्तहि आयेण ॥ १४२ ॥ अओ—जो जाइ जुवइवग्गे, सव्वभावं मयणमोहिओ पुरिसो । दुत्तरदुक्ख-समुदे, णिवडइ सो नत्थि संदेहो ॥ १४३ ॥ एवं च भाविऊणं, सयणतलं वज्जिऊण सो कुमरो । लुक्को अन्नपएसे, ठविऊणं तत्थ पडिरूवं ॥ १४४ ॥ सयणिजस्स य उवरिं, जंतपओणेण जा सिला ठविया । सा झत्ति तीए मुक्का,

१ न च गृह्यते सुखेहं, न विधया न च गुणैः । न च लज्जया न च मानेन, न च चाटुकशतैः ॥ २ न च खरकोमलवचनेन विभवेन न यौवनेन । दुर्मांस मनो महिलानां, चिन्तय आदरेण ॥

पडिया पल्लंकउवरिम्मि ॥ १४५ ॥ णाऊण चुन्नियं तं, पहिट्ठहियया य भासई पावा । मह भाउयं वहंतो, किं जाणासि अत्तणो हियए^१ ॥ १४६ ॥ सुणिऊण इमं वयणं, कुमरो वि पहाविओ तयाहुत्तं । गहिउं केसकलावे, भणिया सा एरिस वयण ॥ १४७ ॥ हा पावे^१ को सक्कइ, मं मारेउं सुबुद्धिविहवेण । जो जग्गइ परछट्ठिं, सो नियछट्ठीए किं सुयइ^१ ॥ १४८ ॥ गहिऊण य तं वालं, वसुमइभवणाओ निग्गओ कुमरो । रत्तो वि अइविरत्तो, तीए अइकूरचरिएहिं ॥ १४९ ॥ गंतुं रायसमीवे, रयणिपउत्ती य साहिया तेण । चोरो रग्गेण हओ, तस्सेसा आणिया भणिणी ॥ १५० ॥ तं चिय पायालहर, वीयदिणे दंसियं णरवरस्स । रित्थ तं णरवइणा, समप्पियं नयरलोयस्स ॥ १५१ ॥ तुट्ठेणं नर-वइणा, दिन्ना कुमरस्स निययधूय ति । नामेण कमलसेणा, कमला इव सयलजणदइया ॥ १५२ ॥ वरगामाण सहस्स, सयं गइदाण विउलभंडारं । पाइक्काण य लक्खं, तुरयाणं दससहस्साइ ॥ १५३ ॥ एवं सो लद्धजसो, जण-मणयणाण पुत्तिमायंदो । अलियं मुणेइ सव्वं, रहिओ चिरदिट्ठवालाए ॥ १५४ ॥ जओ—ता लज्जा ता माणो, ताव य परलोयचित्तणे बुद्धी । जा न विवेयजियहरा, मयणस्स सरा पडुप्पति ॥ १५५ ॥ एवं मयणायत्तो, सो चिट्ठइ जाव निययभवणम्मि । ता एगा वरविलया, समागया कुमरपासम्मि ॥ १५६ ॥ दिन्नासणोवविट्ठा, भणिया कुमरेण केण कजेण । तं आगया सि सुंदरि^१, साहसु निययं अभिप्पायं ॥ १५७ ॥ भणियं तीए णिसुणसु, अवहियहि-यओ कुमार । होऊणं । अहयं तुम्ह समीवे, पट्टविया मयणमंजरिए ॥ १५८ ॥ एयं तुह सदिट्ठ, सुंदर^१ गुरुविरह-जलणतवियाए । जा गच्छइ न य जीयं, ता सिंचसु संगमजलेणं ॥ १५९ ॥ अन्नं च णिसुणिऊणं, गयखेइं तक्करस्स वहणं च । दुट्ठित्थीपरिहरणं, णरवइपमुहेण य जणेणं ॥ १६० ॥ साहुक्कार तुज्झं, कीरंतं अहियविम्भियमणा स । जीयं पि हु तुह दंसण-समुस्सुया धरइ किच्छेण ॥ १६१ ॥ सुणिऊण तीइ वयण, दाउं हत्थद्वियं च तंवोलं । भणिया सा दूइत्थी, सिणेहसारेहि वयणेहिं ॥ १६२ ॥ कुसले^१ पभणसु गंतुं, मा होसु समुस्सुया दिणे कइवि । पत्थावं लहि-ऊणं, सव्वं सुत्थं करिस्तामि ॥ १६३ ॥ अन्नम्मि दिणे सहसा, करहारूढा समागया पुरिसा । भवणम्मि पविसमाणा, दिट्ठा कुमरेण हिट्ठमणा ॥ १६४ ॥ आलिंगिउ सहरिस, अम्मापियरस्स कुसलपडिवत्ती । सत्तिणेहं परिपुट्ठा, पमुक्कघण-असुनिवहेणं ॥ १६५ ॥ ता तेहि इम भणियं, अम्मापियरस्स कुमर^१ कुसलं ति । तहवि हु तुह विरहमहा-गाहेण गहियाई चिट्ठति ॥ १६६ ॥ कइवइदिणाण मज्झे, जइ गंतूण न दसण कुणसि । ता कुमर^१ निच्छएण, विमुक्कजीवाण वच्चिहिस्सि ॥ १६७ ॥ एवं निसामिऊणं सज्जावेऊण निययखधार । पत्तो रायसमीवे, जंपइ सो एरिस वयण ॥ १६८ ॥ तायस्स समीवाओ, उस्सुय करहारूढा ठवे पुरिसा । पडु^१ मज्झ आणणत्थ, समागया कहसु ज जोग ॥ १६९ ॥ णरवइणा तो भणियं, वच्चसु तं कुमर^१ तायपासम्मि । नियपरिवारसमेओ, गतूण पुणो नियत्तेसु ॥ १७० ॥ दाऊणमलंकारं, सम्माणेऊण महुरवयणेहिं । नियधूयाए समेओ, णरवइणा पेसिओ कुमरो ॥ १७१ ॥ काऊण सजत्ति, दावावेउं पयाणय सिविरं । एगरहेण कुमरो, सय ठिओ नयरिमज्झम्मि ॥ १७२ ॥ जामिणिपट्ठमे पहरे, दूईए संगमीइ पासम्मि । कुमरेण निययपुरिसो, पट्टविओ जाणणट्ठाए ॥ १७३ ॥ गतूण तेण भणिय, सिविरं अम्हाण पवसियं मग्गे । एगागी रायसुओ, चिट्ठइ तुम्हाण कजेण ॥ १७४ ॥ ता सुंदरि^१ गतूण, आणसु लहु मयणमंजरि तत्थ । जेण समीहियकज्ज, सपज्जइ अज्ज तुम्हाण ॥ १७५ ॥ सुणिऊण तस्स वयणं, गतूण संगमी तुरियतुरिय । नियसामिणीइ साहइ, ज भणिय कुमरपुरिसेण ॥ १७६ ॥ आयन्निऊण सहसा, रहससमुच्छलिय-वहलरोमत्ता । सचल्लिया रणेण, सुसहिसहाया नियघराओ ॥ १७७ ॥ पत्ता कुमरसमीव, आरूढा मयणमंजरी जाणे । आरुहसु सुयणु^१ सिग्ग, इय भणिया रायतणएण ॥ १७८ ॥ अणं तुरए, रज्जुं गहिऊण वाम-

हत्वेण । गीहरिओ नयरीए, संपत्तो निययकडयम्मि ॥ १७९ ॥ तुरियं पयाणढक्का, दवाविया तेण पत्तमित्तेण । काऊण सुसजत्ति, चलिय सेत्रं समत्थ पि ॥ १८० ॥ अणवरयपयाणेहिं, विसय लंघेवि भुवणपालस्स । पत्तो महा-
अरत्ते, सावयतरुसकुले मीमे ॥ १८१ ॥ अडविसममहादुमस-कुलम्मि मग्गम्मि वच्चमाणस्स । सच्चज्जाणदयरो,
पाउसकालो समणुपत्तो ॥ १८२ ॥ तम्मि य मणहरकाले, वच्चइ कुमरो वणस्स जा मज्जे । सहस त्ति भिहसामी, ता
पडिओ तस्स सिविरम्मि ॥ १८३ ॥ तस्स वलेणं वलद-प्पिण्ण सहसा कुमारसंधार । पवणेण व घणवंदं, पक्खित्तं
चउसु वि दिसासु ॥ १८४ ॥ एणेण सदणेण, सहिओ गियपणइणीए रायसुओ । रणमज्जे सो एक्को, हरि व मायग-
जूहस्स ॥ १८५ ॥ ता वाणावलिपहयं, भग्ग भिह्माण त वलं सच्च । अन्नत्रदिसि पलाण, गधगयस्सेव करिजूहं ॥ १८६ ॥
त पुण पलायमाणं, भिह्वई पेच्छिऊण नियसेत्रं । निदुरमक्कोसतो, सहसा सबडंसुहो चलिओ ॥ १८७ ॥ अणवरयं
ते दोत्रि वि, अन्नोत्र पक्खिवन्ति सरणिवहे । एक्को वि न वि छलिज्जइ, निउणत्तणओ धणुवेए ॥ १८८ ॥ तत्तो चित्ति य
कुमरेण—बुद्धीए पवंचेण य, छलेण तह मंतततजोएण । पहणिज्जइ पडिवक्खो, जस्स न नीईए सक्केजा ॥ १८९ ॥
ता एसो भिह्वई, धणुगुणसत्थेसु लद्धमाहप्पो । ण य सक्का पहणेउं, तेण उवायं विचित्तेमि ॥ १९० ॥ एव च चित्ति-
ऊणं, भणिया कुमरेण सा निययभज्जा । कुणसु पिए^१ सिंगार, उवविससु रहस्स तुडम्मि ॥ १९१ ॥ उवविट्ठाए
तीए, दट्ठूण रुवसपय पवरं । दिट्ठिं तत्थ निवेसइ, पहओ मयणस्स वाणेहिं ॥ १९२ ॥ नीलुप्पलपत्तसरि-च्छएण
आरामुहेण वाणेण । वच्छत्थलम्मि सहसा, तो पहओ रायतणएणं ॥ १९३ ॥ मम्मपएसम्मि हओ, पडिओ भूमीए
भिह्नरनाहो । ईसिवियासियणयणो, जंपइ सो एरिस वयण ॥ १९४ ॥ अवि य—नाह तुह सरपहओ, पहओ
कुसुमाजहस्स वाणेण । अहवा किमेत्थ चोज्ज, मयणेण को वि न हु छलिओ ? ॥ १९५ ॥ एव पयंपिऊणं, कालगओ
भिहसामिओ ज्जत्ति । एत्थंतरम्मि कुमरो, नियपरिवार पलोएइ ॥ १९६ ॥ जाव न रहे न तुरए, सेवयपुरिसे य णेय
वरसुहडे । एगरहेण कुमरो, संचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ १९७ ॥ कह कहवि त अरत्तं, सो कुमरो लंघिऊण भयर-
हिओ । गोउलमेग पत्तो, गावीनिवहेण रमणीय ॥ १९८ ॥ एत्थंतरम्मि कुमर, दट्ठूण गोउलाउ दो पुरिसा । पत्ता कुमर-
समीव, भणंति महुरेहि वयणेहिं ॥ १९९ ॥ कत्तो सि तुम नरवर^१ ? कत्थ व वच्चिहिसि कहसु अम्हाणं ? । संखउरे
वच्चामो, भणिया ते रायतणएणं ॥ २०० ॥ तो तेहि पुणो भणिय, सुपुरिस^१ अम्हे वि तुज्ज सत्थेणं । संखउरे
वच्चामो, जइ सुपसाओ तुम होसि ॥ २०१ ॥ एवं ति होउ पडिव-ज्जिऊण जोएइ जा रहे तुरए । ता सत्थेहयपु-
रिसा, भणंति एतारिस वयण ॥ २०२ ॥ एएण मग्गेण, अत्थि महंत अईव कंतार । तस्स य मज्जे चिट्ठइ, चोरो
दुज्जोहणो चडो ॥ २०३ ॥ मयमतो गलगज्जि, कुणमाणो करिवरो य अइविसमो । दिट्ठीविसो य सप्पो, वग्गो
तह दारुणो अत्थि ॥ २०४ ॥ अन्ने वि सावयगणा, कूरा मंसासिणो य दुप्पेच्छा । एवं नाऊण मग्गे, वच्चसु एएण
मग्गेण ॥ २०५ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा कुणह भय पयट्ठइ पहम्मि । कुसलेणं संखउरे, संपत्तादेमि किं बहुणा ?
॥ २०६ ॥ एव निसामिऊणं, अण्णे सत्थेहया णरा वहवे । रायतणएण समय, सचलिया मुक्कभयपसरा ॥ २०७ ॥
एत्थंतरम्मि एगो, दीहजडामउडभूसियसरीरो । भससुद्धूलियगतो, तिसूलचक्केण य सणाहो ॥ २०८ ॥ परिचारय-
परियरिओ, पिच्छियलिंगेण वावडकरग्गो । तेयस्सी सुपसिद्धो, महवइओ तत्थ सपत्तो ॥ २०९ ॥ तेण य भणिओ
कुमरो, तुन्ह सुसत्थेण पुत्त ! अहय पि । संखउरे वच्चामी, तित्थाणं दंसणनिमित्त ॥ २१० ॥ अन्नं च मह समीवे,
कइवि हु चिट्ठति पुत्त ! दीणारा । वलिपूयत्थं दिन्ना, देवाणं धम्मियणरेहिं ॥ २११ ॥ ते नेण्हेसु महायस^१, वच्चामो
जेण निवभया अन्हे । एवं बहु भणिऊणं, समप्पिओ दविणनिवहो त्ति ॥ २१२ ॥ ताहे सो परितुट्ठो, आसीस देइ
नरवरसुयस्स । सत्थिहएहिं सद्धिं, संचलिओ कवडकयवेसो ॥ २१३ ॥ मुणिउं तस्स सरुवं, कुमरो चित्तेइ हियय-
मज्जम्मि । एएण सम गमणं, न सुंदरं होइ परिणामे ॥ २१४ ॥ एवं हियए परिभा-विऊण कुमरेण चोइया तुरया ।
मग्गे रहो पयट्ठो, सपत्तो गहणदेसम्मि ॥ २१५ ॥ तेण महवइएण, भणिया सत्थेहया इम वयणं । अज्ज अहं तुम्हाणं,
पाहुन्न सच्चहा काह ॥ २१६ ॥ अत्थि इह रत्तमज्जे, गोउलमेग पहूयधणनिवहं । तत्थ मए वरिसालो, आवतेणं
ऊओ आसि ॥ २१७ ॥ त्रम्मि मए गोउलिया, सच्च आवज्जिया नियगुणेहिं । दाहिंति अज्ज भोज्जं, ता तुम्हे पाहुणा
मज्ज ॥ २१८ ॥ एव निमंतिऊणं, गंतूण समागओ महावइओ । पायसवयवहियाणं, भरिऊण भंडए गरुए ॥ २१९ ॥
आगतूण य तेणं, भणिओ कुमरो वि महुरवयणेहिं । पुत्तय^१ अज्जअम्हाण, हियइच्छियनिबुइ कुणसु ॥ २२० ॥ कुम-
रेण तओ भणिय, गुरुवियणा मज्ज उत्तमंगम्मि । वट्ठइ अन्न च जई-ण भोयणं कप्पए णेय ॥ २२१ ॥ सत्थेहया
य सच्च, भणिया कुमरेण दिट्ठिसन्नाए । ण हु एयं भोत्तव्व, एएण समाणिय भत्त ॥ २२२ ॥ अवगन्निऊण कुमर, मुत्तं
त भोयण विसविमिस्स । भुजियमेत्ता सच्च, सहसा णिच्चेयणा जाया ॥ २२३ ॥ जममदिर पवन्ने, सच्च ते जाणिउ
महावडओ । मेहंतो सरनिवहं, पहविओ कुमरवहणत्थं ॥ २२४ ॥ कुमरेण सकोवेण, सरनिवहं वचिऊण वेएण ।
मम्मपएमे पहओ, एणेण अट्ठयंदेण ॥ २२५ ॥ अह सो महीए पडिओ, जीवियसेसो पयपए एयं । पुत्त ! अह
सो दुज्जेओ, चोरो दुज्जोहणो नाम ॥ २२६ ॥ निवभयचित्तेण तए, मह चित्त रजिय महाभाग^१ । जीवियसेसो अहयं,
सपत्तो वाणवाएण ॥ २२७ ॥ आयन्नसु मह वयण, एयस्स गिरिस्स वामपासम्मि । सरियाण दोणह मज्जे, देवउल
अत्थि रमणीय ॥ २२८ ॥ तस्स य पच्छिमभाए, तालिणसिळा सज्जिया सुजत्तेण । तं पेह्णिऊण वामे, भूमिघर तत्थ

पविसेतु ॥ २२९ ॥ नस्तऽति मज्जभाण, मग महिला पवरस्सुणकलिया । पवजोवणा विणीया, नामेण चरमिरी
 मरला ॥ २३० ॥ रिद्ध अइय नहंत, चिट्ठइ मज्जमि तम्म भवणम्म । ता त मय सुपुग्गि, उपायत्तं पेरणासु
 ॥ २३१ ॥ सह पुण वट्ठ अतो, गयमि जीवमि देसु कट्ठाणि । एव नो भणमाणो, पचत्त पाविओ महम्म ॥ २३२ ॥
 दागन्तमूरे मेलिय, दिन्नो कुमरेण हयवहो तम्म । आरुहिउं पवररुह, ताव गओ कहियदेमन्नि ॥ २३३ ॥ दोमनि-
 गाणं मज्जे, देवउले जोडया सिला तेणं । उग्घाटिउण दार, कओ य नदो जहाभणिओ ॥ २३४ ॥ भणत्त गओ
 सा रमणी, महमाऽऽगंतूण दारदेसम्मि । कोउलमहुरसरेण, मज्जे आगच्छ भवणस्त ॥ २३५ ॥ पेन्नेरि रीण
 रूय, साणं जा पलोयए कुमरो । मयमंजरीऽ ताव य, अवहत्थेण हथो सहमा ॥ २३६ ॥ भणियं च—पवुति-
 यासहियाओ, नयरं गेहं च तुज्ज कजेण । चत्त मए अलजिर, तुम च अन्न पत्तो सि ॥ २३७ ॥ मिनुमेरि
 तीऽ वयणं, कुमरो वज्जेवि तं वण सहसा । सवणवरमारुओ, सचलिओ अग्गओ ताहे ॥ २३८ ॥ उप्प
 जाव सुहेणं, केत्तियमेत्त पि भीसण रत्तं । महस सि ताव पिच्छड, णासत्तं नवरसचाय ॥ २३९ ॥ अह पेन्नेरिउण
 कुमरो, भयतसिए वणयराण सघाए । चित्त निचचित्तेण, होयत्तं एत्थ मयकरिणा ॥ २४० ॥ सासको हियण्ण,
 जाव पलोएड तदिसाहुत्त । ससि-सत्त-कुंदधवल, पेन्नेड ता करियर एणं ॥ २४१ ॥ पज्जयिमयपमाह, नोअ
 तरवरे महाकाए । मयमंजरी सणेणं, उद्विगा हियमज्जम्मि ॥ २४२ ॥ कुमरेण तओ भणियं, मा वीहसु सुदि !
 रत्तकलहाओ । गरुयाण सपया आ-वया य न हु इयरपुरिसाणं ॥ २४३ ॥ एवं भणिऊण पियं, अवयरिओ रहवरा
 सो तुरियं । गंतूणमुत्तरीयं, पक्खित्तं शक्ति पुरउ सि ॥ २४४ ॥ ताव य सो मायंगो, छोहं जा देह उन्नरि-

१ रिद्धम्-धनम् ।

जम्मि । ता कुमरो वि सुदक्खो, इह ति आरुहइ संधम्मि ॥ २४५ ॥ सणमेत्तेणं सो न-त्तकरियरो णेगवणयरकयतो ।
 सवसो कुमरेण कओ, अहि ध मणिमंतजोएण ॥ २४६ ॥ नियदइयाए पुरओ, अवट्ठणो गयवरस्त संधाओ । पुर-
 रवि रहम्मि रूढो, सचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ २४७ ॥ जा केत्तियं पएसं, कुमरो लयेइ नियपियासहिओ । ता पेन्नेड
 सो वग्यं, अज्जाणतडम्मि उवविट्ठं ॥ २४८ ॥ अदुसियकेसरसउं, अप्फालियवसुहदीहलगूल । त पेन्नेडउण कुमरो,
 एसिउण धाविओ समुहं ॥ २४९ ॥ सज्जेउ रोदकम्म, वग्यो जा देह नियकरपहार । विट्ठियवत्थो हत्थो, ट्ठो उम-
 रेण वयणम्मि ॥ २५० ॥ दाहिणहत्थेण पुणो, पहुओ असिवेणुयाए सधम्मि । गाढपहारेण हओ, धस सि गरिमउले
 पठिओ ॥ २५१ ॥ निज्जिणिऊणं वग्यं, जाव य लंघेउ थोवयं गहणं । पेच्छइ ताव भुयग, अज्जाणे सठियं कुमरो ॥ २५२ ॥

केरिसं ?—अलिउलकजलवत्तं, फणिमणिक्खिरणोहभामुरमरीर । वो जीहं रत्तच्छ, धमणी च पमुपपुणार ॥ २५३ ॥
 सवडंमुहं उव्वेत, दट्ठण मयणमंजरी सण । गुरुभयं पिरदेहा, लग्गा हुनरस्त वठम्मि ॥ २५४ ॥ मा वीहेसु भणतो,
 उत्तिन्नो सवणाउ सो मुहडो । आवतस्स य फणिणो, सहसा विट्ठिओ गइयभो ॥ २५५ ॥ तो वृणुउ मुहपम, नेअ-
 वेऊण छट्ठिओ भुयगो । आरुहिऊण रहवर, तुरिय सजोडया तुग्या ॥ २५६ ॥ किन्हेण लविऊण, गहण त पव-
 णरससारिउं । सपत्तो सखउरं, सत्तोसिययरिजणनिवहो ॥ २५७ ॥ वरविहियपत्थमोहा-ऽऽउलम्मि नयम्मि सुंठ-
 रनिवसम् । जणमणनयणाणंदो, टाणं दित्तो पविट्ठो नो ॥ २५८ ॥ नियमदिग्गमि पत्तो, जणणीजणण नययवेण ।
 आलिगिओ सहरिसं, लोण्ण पणमिओ ताहे ॥ २५९ ॥ सो भोपणावमाणे, पुट्ठो देसतराण सुत्तन । तेग समग कतिव,
 जा पत्तो नियमभवणम्मि ॥ २६० ॥ एव ताणं सुत्त-गमेण नजायपरमतोनाणं । वजउ सुहेण कालो, उप्पत्त सुत्त-
 मागाण ॥ २६१ ॥ अह अजया वसते, कायुयलोयाण रिद्धयआगंठे । कापउरपरियरजुओ, उज्जाण उज्जाओ गग
 ॥ २६२ ॥ अह सो वि तओ कुमरो, सुहिजणपरियारिओ पियामहिओ । पुरनारिपलोइरू-यसपओ गहा सपनो
 ॥ २६३ ॥ बहुहासतोसवीणा-विणोयवरनेयणट्ठकत्तेरि । कीलट पमुइयचित्तो, मयमंजरियाद नह कुमरो ॥ २६४ ॥ उप्प-
 रण्हे सत्तजणो, रमिऊण पुरवरे गओ सिग्ग । राया वि नयउपरिया-रसगओ भवणमणुपत्तो ॥ २६५ ॥ कुमरो वि
 विसजियनय-रुपरियणो जाव रहवर पत्तो । ता ना मयमंजरिया, ठणा उरगेण उग्गेण ॥ २६६ ॥ हाहारव कुगो,
 उणा टण सि तह च विलपंती । कंपतसत्तगत्ता, पठिया उमग्गम् उच्छेणे ॥ २६७ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा मा
 वीहेहि कुनलपदलच्छि ! । विसहरविसमप्पभायं, निमेनमेत्तेण फाहामि ॥ २६८ ॥ एव भणमागम्म य, सुग्गमेत्तेण
 ना पिया तस्स । विसमविसपीडियगा, नणेण निधेयणा जाया ॥ २६९ ॥ जीवियसुण पि पिया-जिऊण कुमरो वि
 मोहनावसो । विलपह करुणसरेण, हाहारार विमुचंत्तो ॥ २७० ॥ वर कइदि हु पिन्नेणं, अत्तामं नयरेरि एत्तेण ।
 ररऊण चियं ताहे, ठपिया उवरम्मि सा भज्जा ॥ २७१ ॥ पज्जालिऊण जहण, अत्तामं ना निपेद नो कुमरो । मत्त
 पि ताव पत्त, गयणाओ रावरलुपत्त पि ॥ २७२ ॥ सपत्तमेत्तेण य, भणिओ कुमरो सुहेमउ वण । निम-
 ताण्णेण सुपुरिसं, अत्ताण सिग्गसि उत्तम्मि ॥ २७३ ॥ अत्थ नयमेत्तेण वि, गयनरीर करेमि पुउ भज्जा । एव
 पत्तंभिऊणं, एत्था अभिगतिवज्जेण ॥ २७४ ॥ निदाग्ग य कुता, अत्ताम नयरेरि पमवज्जी । वररो इतो नय-
 पुत्तंती उद्विग्त सति ॥ २७५ ॥ त गयगण सुपयं, उट्ठेज्ज पत्ताणि तम्म । जसिय कुमरेण मम्म, उप्पत्त गग-
 पमग्गम्मि ॥ २७६ ॥ कुमरो वि पियामहिओ, रमणीय पत्तमयपमाह । पत्तामहे देव-उत्तम्मि महम्म दिव नो
 सि ॥ २७७ ॥ कुमरेण एत्थ सगग, भणिया वरग पमवज्जेण । अत्तेरि जाव उत्तं, गय सुत्तं पिउ गगग्गेण
 ॥ २७८ ॥ एव भणिऊण गओ, जलण गरिऊण पुत्तदि निन्नो । मा पेन्नेड देवज्जे, उज्जेय गगग्गगाण ॥ २७९ ॥

सपत्तेण तेणं, भणिय सासकमाणसेणेवं । अजे । दीवुजोओ, दिट्ठो मे आसि देवउले ॥ २८० ॥ तीए वि य पडिभ-
णियं, पिय । तुह हत्थद्वियस्म जलणस्स । जलियस्म समुज्जोओ, सकंतो सो तुमे दिट्ठो ॥ २८१ ॥ एतंतरम्मि रग्ग,
भज्जाए समप्पिऊण सो कुमरो । महिनिहियजाणुजुयलो, अहोमुहो धमइ जा जलणं ॥ २८२ ॥ ता सहस चिय तीए,
रग्गं हत्थाओ कोसपरिहीण । अइगरुयनिहाणं, पडियं देवउलसिलयट्ठे ॥ २८३ ॥ संभंतो ता पुच्छइ, नियदइयं सो हु
सरलसत्त्वायो । किं कोसविप्पमुक्कं, रग्ग पडियं महियलम्मि ? ॥ २८४ ॥ तीए वि तओ भणियं, मह मणमोहो अइय
उच्छलिओ । तेणं परवसाए, करवालं नवरि पडियं ति ॥ २८५ ॥ जालेवि तओ जलणं, देवउले घोलिऊण तं रयणि ।
गोत्तम्मि निययभरणे, गयाइं साणं व्हिययाइं ॥ २८६ ॥ वंधयसुहिसुयणाणं, रयणिपउत्ती य निधिसेत्ता सा । पियसहिणं
कहिया, हरिसवसुहिसियहियणं ॥ २८७ ॥ एवं च ताण दोण वि, हिययसमीहियविलाससत्ताणं । वधइ मुहेण कालो,
विसयसुहं सेवमाणानं ॥ २८८ ॥ अह अन्नया कयाइं, सप्पुरिगो रायनंणो कुमरो । विपरीयसिक्खतुरय, परियाइइ
वाहियालीए ॥ २८९ ॥ तो तेण दुट्ठहरिणा, उच्चाहरिऊण लोयपयक्कं । उवणीओ सो रत्ते, अइविसमे तावत्तनियामे
॥ २९० ॥ परिभममाणेण तओ, पत्त कुमरेण जिणहर ण्ण । चारणसमणो एगो, दिट्ठो वहुसुणिगणाइओ ॥ २९१ ॥

सो य केरिसो ?—गहनकरत्ताणं सत्त—हरो घ रयणाण कोत्थुममणि घ । कप्पदुमो घ तरुणं, देयाण महस्सनयणो
घ ॥ २९२ ॥ चदो घ सोमयाए, महि घ रंतीइ दित्ति ए मित्तो । रुवेण यम्महो इय, निम्मलचउजानसंपन्नो ॥ २९३ ॥
नामेण साहसगई, विजावसदिट्ठविसवहारो । वोहिंतो भवियजणे, निम्मलधम्मोयण्णेणं ॥ २९४ ॥ गत्तूणं कुमरेण,
महसा तो पणमिय चलणकमलं । लद्धासीसो य तद्दा, उवविट्ठो तस्स पात्तम्मि ॥ २९५ ॥ लहिऊण अवत्तर तो,

१ चयं ।

भणियं कुमरेण विणयजुत्तेणं । सुहगुरु । साहसु मज्झं, नकोउओ किं पि पुच्छामि ॥ २९६ ॥ के पट्ट ! इमे सुपुरिस्ता,
जोघणलावन्नरूपपडिहत्था । वेरग्गमग्गवडिया, पंच वि इच्छति वयगहणं ? ॥ २९७ ॥ तओ भणियं नाणिणा—

अरिय इह विसयमज्जे, चमरी नामेण विसमपट्ठि ति । तं मुज्ज वल्लवतो, धरणिधरो नाम भिट्ठो ति
॥ २९८ ॥ अह अन्नया कयाइं, हय-गय-रह-जोह-मुहवपरियरिओ । एगो नरवइकुमरो, समागओ तस्स भूमीण
॥ २९९ ॥ ता तेण तस्स सिविर, हयविहय तक्खणेण काऊणं । आदत्तो सगामो, घल्लइणा तेण सरिमो ति
॥ ३०० ॥ भिट्ठिया महइं वेळं, जाय न एगो वि तीए छलिउ । तो तेण निययजाया, कयसिगारा कया पुरओ ॥ ३०१ ॥
ता तीए उवरि दिट्ठी, यम्महहरिण पेसिया जाय । छिइ लहिऊण तओ, कुमरेणं सो हओ मन्ने ॥ ३०२ ॥ वदिऊण
भिह्णनाइं, सो कुमरो पणमिओ पियासहिओ । एए पुण पंच वि तस्स भायरो आगया तुरियं ॥ ३०३ ॥ जीवविमुक्कं
वट्ठु, वाणपहारेण भायर जेट्ठं । रहमणेण चलिया, अमरिसयसफुक्खरतोटा ॥ ३०४ ॥ संखलरम्मि गयहिं, दिट्ठो कुमरो
कुमारपरियरिओ । चिट्ठति तत्त पंच वि, जोयंता मारणे छिइ ॥ ३०५ ॥ अह अन्नदिणे कुमरो, उज्जाणे मुक्कतयलपरि-
वारो । नियजायाए समेओ, दिट्ठो सो तेहि एगागी ॥ ३०६ ॥ जा चित्तति इम ते, वहणोयाय किलिट्ठपरिणामा । सहस
त्ति तस्स जाया, वट्ठा दुट्ठेण मुयणेणं ॥ ३०७ ॥ गयजीय नाऊण, अप्पाणं जा तिवेइ जलणम्मि । ता विजाह-
रजुयल, पत्त सत्थीकया तेणं ॥ ३०८ ॥ चइऊण तमुज्जाणं, पचासत्ते गयाइं देवउले । मोत्तूण तं मयच्छि, जलणम्स
तओ गओ कुमरो ॥ ३०९ ॥ एव पच वि पुरिस्ता, लद्धलला गरुयतोसमावन्ना । वण्णकरणुजयनणा, पच्छन्ना तत्त
चिट्ठति ॥ ३१० ॥ एयाण कणिट्ठेणं, चिरगोवियदीपओ समुग्गाओ । पयडीकओ य सहसा, सुरमदिरमज्झयारम्मि
॥ ३११ ॥ दीवुजोएण तओ, दिट्ठो घालाए ताण लहु भाया । अइनेहनिव्वराए, पलोइओ सोमदिट्ठीए ॥ ३१२ ॥ ता

वुत्तो सो तीए, होसु तुम सुयणु ! मज्झ भत्तारो । जइ तं अन्नं हायसि, ता से नात्तेमि जीयं पि ॥ ३१३ ॥ तेण पुणो
सा भणिया, मुट्ठे । इच्छामइ तुम कित्तु । तुह भत्ता जइ जाणइ, न सघहा अरिय मे जीयं ॥ ३१४ ॥ तओ तीए
भणिय—सुहय ! अहं नियदइयं, वावाइस्सामि तुज्झ पयक्ख । एवं पजंपिऊणं, पईवओ झंपिओ हत्ति ॥ ३१५ ॥
एतंतरम्मि कुमरो, वण्हि घेत्तूण हत्ति सपत्तो । सपत्तेण भणिय, उज्जोओ इह मए दिट्ठो ॥ ३१६ ॥ तीए तओ
भणियमिण, तुह करगहियस्स जलियजलणस्स । देवउले सकतो, पिय ! उज्जोओ तए दिट्ठो ॥ ३१७ ॥ खग्ग
समप्पिऊण, जा सो दीवेइ हुयवइ कुमरो । ता कट्ठिय करवालं, गीवाए मुचए पहर ॥ ३१८ ॥ एएण करुणमज्जा,
अवहत्थेऊण पाडिय खग्ग । सिट्ठ सहोयरानं, चरिय इत्थीए सुविचित्तं ॥ ३१९ ॥ नाऊण तय तीए, विलसिन्मइदारुण
निरावेक्ख । वेरग्गसमावन्ना, समागया मह समीवम्मि ॥ ३२० ॥ आवन्निय नियचरिय, संभंतो माणसम्मि
सो कुमरो । परिभायइ पेच्छ अहो !, महिलाण वारुण चरियं ॥ ३२१ ॥ तो सज्जेय—गगाए दालुय सा-येरे
जल हिमवओ य परिमाणं । जाणति बुद्धिमता, महिलाहिययं न याणति ॥ ३२२ ॥ तद्दा—रोवंति रुयावति य,
अलिय जपति पत्तियावंति । कवटेण य रति विस, मरति न य जंति मज्भावं ॥ ३२३ ॥ महिला हु
रत्तमिन्ता, उच्छुक्कलं व सक्करा चेव ॥ स चिय विरत्तमेत्ता, निवक्खरे विसेसेइ ॥ ३२४ ॥ अणुरज्जंति रणेण, जुवईउ
रणेण पुण विरज्जंति । अन्नन्नरागिणिया, हरिहरागो घ चलपेमा ॥ ३२५ ॥ हिययम्मि निट्ठुराओ, तणुज-
पियया पएहिं रम्माओ । जुवईउ सरिच्छाओ, सुवन्नविच्छुरियदुरियाओ ॥ ३२६ ॥ ता अहो ! मे अहम्मत्तणं, ज
मए एयाए कारणे महिलियं कुल, अगीकओ अयसो । अहवा—“ताव फुरइ वेरग्ग चित्ति, कुललज्ज वि तावहिं ।

ताव अकज्जह तणिय संक, गुरुयणभउ तावहिं ॥ ३२७ ॥ ताविंदियइं वसाइ, जसह सिरि हायइ तावहिं । रमणिहिं मणमोहणिहिं, पुरिसु वसि होइ न जावहिं ॥ ३२८ ॥” ता धिरत्थु संसारस्स, नत्थि एत्थ किं पि सुहकारणं । भणियं च—खणदिट्ठनद्विविहवे, खणपरियट्ठंतविहिसुहदुक्खे । खणसंजोगविओगे, संसारे रे! सुहं कत्तो ? ॥ ३२९ ॥ एवमाइ भावितो संवेगमुवगओ । निवडिऊण य भयवओ चलणेसु भणियं—भयवं । मम संतियं चरियमेयं, अहं एसिं भायपायगो, उद्विगो य अहं संसारवासाओ, ता करेह वयपयाणेण अणुग्गहं । दिक्खिओ भयवया । जाओ दुरणुचरसामन्नपरिपालणुज्जउ त्ति ॥ जहा सो अगडदत्तो उज्जाणे रयणीए प्रतिबुद्धजीवी सुखभागी जातः, एवमन्येऽपि अप्रमत्ता इहैव कल्याणभागिनो भवन्ति इति । उक्तो द्रव्यसुप्तेषु प्रतिबुद्धजीविदृष्टान्तः ॥

भावसुप्तेषु तु तपस्विनः प्रतिबुद्धजीविनः, ते हि मिथ्यात्वादिभावसुप्तेष्वपि जनेषु सम्यग्ज्ञानश्रद्धानभावप्रबोधवन्तः, सयमजीवितं धारयन्तीति । एवंविधश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—न विश्वस्यात्, प्रमादेष्विति गम्यते । किमुक्तं भवति ?—बहुजनप्रवृत्तिदर्शनात् नैतेऽनर्थकारिण इति न विश्वम्भवान् भवेत् । ‘पण्डितः’ विद्वान्, आशु—शीघ्रम् उचितकृत्येषु प्रवर्तितव्यमिति प्रज्ञा यस्य स आशुप्रज्ञः । किमिति आशुप्रज्ञः ? यतः ‘घोराः’ रौद्राः सततमपि प्राणिनां प्राणापहारित्वात् ‘मुहूर्त्ताः’ कालविशेषाः, दिवसाद्युपलक्षणमेतत् । उक्तञ्च—“अणुदियहं वच्चंता, इमाइं मूढो जणो न लक्खेइ । जीयस्स जोवणस्स य, दिवसनिंसाखंडखंडाइं ॥ १ ॥ तुहा हुंति मणुस्सा, इंदमहो आगओ त्ति रमणीओ । न य जाणंति वराया, पडिथा सवच्छरसलागा ॥ २ ॥” कदाचित् शरीरवलाद् घोरा अपि अमी न प्रभविष्यन्ति, अत आह—‘अवलं’ बलरहितं

१ “अणुदिवस प्रजत”, इमान् मूढो जनो न लक्षयति । जीवस्य यौवनस्य च, दिवसनिशाखण्डखण्डान् ॥ १ ॥

तुहा भवन्ति मनुष्या, इन्द्रमह आगत इति रमणीयः । न च जानन्ति वराकाः, पतिता संवत्सरशर्लाका ॥ २ ॥”

शरीरम्, उक्तञ्च—“सत्थ-ऽग्गी-जल-सावय-विसूइया-वाहि-अहिविसाईहिं । जजरमिणं सरीरं, उपक्रमेहिं बहुविहेहिं ॥ १ ॥ जं ऊसासायत्त, देहं जीवस्स कयलिखंभसमं । जरडाइणिआवास, का कीरउ तत्थ दीहासा ? ॥ २ ॥” एवं तर्हि किं कृत्यम् ? इत्याह—‘भारुण्डपक्षीव चराऽप्रमत्तः’ यथा भारुण्डपक्षी अप्रमत्तश्चरति तथा त्वमपि प्रमादरहितः चर-विहितानुष्ठानमासेवस्व, अन्यथा हि यथा भारुण्डपक्षिणः पक्ष्यन्तरेण सहान्तर्वर्त्तिसाधारणचरणसम्भवात् स्वल्पमपि प्रमाद्यतोऽवश्यमेव मृत्युः । उक्तञ्च—एकोदराः पृथग्गृहीता, अन्यान्यफलभक्षिणः । प्रमत्ता हि विनश्यन्ति, भारुण्डा इव पक्षिणः ॥ १ ॥ तथा तवापि संयमजीवितभ्रंश एव प्रमाद्यत इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयन् आह—

चरे पयाइं परिसंकमाणो, जं किंचि पासं इह मन्नमाणो ।

लाभंतरे जीविय बूहइत्ता, पच्छा परिज्ञाय मलावधंसी ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘चरेत्’ गच्छेत् मुनिरिति गम्यते, ‘पदानि’ पदनिक्षेपरूपाणि ‘परिशङ्कमानः’ संयमविराधनाभीरुतया तदपायं विगणयन्, किमित्येवम् ? अत आह—यत् किञ्चिद् दुश्चिन्तितमाद्यपि प्रमादपदं पाशमिव ‘पाशं’ बन्धहेतुतया ‘मन्यमानः’ जानानः । अयमभिप्रायः—यथा भारुण्डपक्षी पदानि परिशङ्कमानश्चरति यत्किञ्चिद् दवरकादिकमपि पाशमन्यमानः, तथा साधुरपि अप्रमत्तश्चरेत् । ननु यदि परिशङ्कमानश्चरेत् तर्हि सर्वथा जीवितनिरपेक्षेणैव प्रवर्त्तितव्यम्, तत्सापेक्षतायां हि कदाचिदुक्तदोषसम्भव इत्याशङ्क्याह—‘लाभान्तरे’ अपूर्वार्थप्राप्तिविशेषे सति, किमुक्तं भवति ?—यावद् विशिष्टतरसम्यग्दर्शनज्ञानावाप्तिः अतः सम्भवति तावद् इदं ‘जीवितं’ प्राणधारणारूपं ‘बृंहयित्वा’ अकालोपक्रम-

१ “शस्त्रा-ऽग्नि-जल-धापद-विसूचिका-व्याधि अहिविपादिभि । जजरमिदं शरीर, उपक्रमैर्बहुविधै ॥ १ ॥

यदुच्छ्वासायत्त, देह जीवस्य कदलित्थम्भसमम् । जराडाकिन्यावास, का क्रियता तत्र दीर्घांश ? ॥ २ ॥”

रक्षणेन अन्नपानोपयोगादिभिश्च वृद्धिं नीत्वा, तदभावे तदपायसम्भवात्, ‘पश्चात्’ लाभविशेषप्राप्त्युत्तरकालं ‘परिज्ञाय’ सर्वप्रकारैः अवबुद्ध्य-यथेदं नेवर्त्तनीं प्राग्वद् गुणविशेषार्जनक्षमं, न च तथा अतो निर्जरा; न हि जरया व्याधिना वाऽभिभूतं तत् तथाविधधर्माऽऽधानं प्रति समर्थम् । उक्तं हि—“जरा जाव न पीलेइ, वाही जाव न बड्डेइ । जाविंदिया न हायति, ताव धम्म समायरे ॥ १ ॥” एव जपरिज्ञया ज्ञात्वा ततः प्रत्याख्यानपरिज्ञया भक्तं प्रत्याख्याय सर्वथा जीवितनिरपेक्षो भूत्वा इति भावः । ‘मलाऽपध्वसी’ कर्ममलविनाशी स्यादिति शेषः । ततो यावद्भ्रमं देहधारणमपि गुणायैव इति भावः । इह च यावद्भ्रमधारणे मण्डिकचौर उदाहरणम् । तत्र सम्प्रदायः—

विज्ञायडे नयरे मंडिओ नाम तुन्नाओ परदव्वहरणनिरओ आसी । सो य ‘दुट्ठगडो’ त्ति जणे पगासंतो जाणुदेसे निच्चमेव अहावलेवलित्तो वड्डवणपट्टो रायमग्गे तुन्नागसिप्पमुवजीवइ । चकमंतो य वड्डधारिण पाएण किलम्मंतो कहन्ति चंकमइ । रत्तिं खत्त खणिऊण दव्वजाय घेत्तूण नगरसन्निहिए उज्जाणेगदेसे भूमिघर तत्थ निक्खिवइ । तत्थ य से भगिणी कन्नगा चिट्ठइ । तस्स भूमिघरस्स मज्जे कूवो । जं च सो चोरो दव्वेण पलोभेउ सहाय दव्ववोढारमाणेइ तं सा से भगिणी अगडसमीवे पुबन्नत्थासणे निवेसेउं पायसोयलक्खेण पाए गिण्हिऊण तम्मि कूवे पक्खिवइ । तओ सो तत्थेव विवज्जइ । एवं कालो वच्चइ नगर मुसतस्स । चोरग्गाहा न सकत्ति त गिण्हिउ । तओ गयरे बहू रवो जाओ । तत्थ य मूलदेवो राया पुबभणियविहाणेण जाओ । कहिओ य तस्स पउरेहिं तक्करवइयरो । जहा—एत्थ नयरे पभूयकालो मुसतस्स वट्ठइ कस्सइ तक्करस्स, ण य तीरइ केणइ गिण्हिउं, ता करेउ देवो किं पि उवायं । ताहे सो अन्न नयरारक्खियं ठवेइ । सो वि न सकइ चोर गिण्हिउं । ताहे मूलदेवो सय नीलपड पाजणिऊण रत्तिं निग्गओ । सो य अणजंतो एगाए

१ “जरा यावन्न पीडयति, व्याधिर्यावन्न वर्धते । यावदिन्द्रियाणि न हीयन्ते, तावद्धर्मं समाचरेत् ॥ १ ॥”

सभाए निवन्नो अच्छड । जाव सो मंडियचोरो आंगुल भणइ—को इत्थ अच्छड ? । मूलदेवो भणियं—अह काप-
डिओ । तेण भन्नइ—एहि मणुत्स करेसि । मूलदेवो उट्ठिओ । एगम्मि ईसरपरे सत्तं जय । सुवहुं दवजायं नीणेऊण
मूलदेवस्स उवरिं चहाविय । पट्टिया य णयरवाहिरिय । मूलदेवो पुरओ, चोरो असिणा कट्टिण पिट्ठो जो ण । सपना
भूमिघर । चोरो त दव णिहणिडमारट्ठो, भणिया य णेण भणिणी—एगम्मि पाहुणगम्मि पायमोय देहि । ता र कृततन्मन्नि-
विट्ठे आमणे निवेसिओ । तीण पायसोयलक्रेण पाओ गहिओ 'कृण ह्रामि' ति जाव अट्ठव सुकुमारा पत्ता । ताए
नाय—जहेस कोड अणुभूयपुधरज्जो विहलियंगो । तीण अणुका जाया । तओ तीण पायतले मन्निओ—जहा 'न स्मि' ति,
मा मारिज्जिहिसि । पच्छा सो पलाओ । ताए वोलो कओ 'नट्ठो नट्ठो' ति । सो असिं कट्टिऊण मग्गओ लग्गो । 'मूल-
देवो रायमग्गे अइसन्निकिट्ठं नाऊण चयरसिवतरिओ ठिओ । चोरो त 'सिवालिंगं एन पुरिमो' ति काड करुमण आ
दुहा काड पडिनियत्तो गओ भूमिघर । तत्थ वसिऊण पहायाए रयणीए तओ निग्गतूण गओ वाहि । अतराएणे तुत्राए
करेइ । राइणा पुरिसेहिं सदावियो । तेण चितिय—जहा सो पुरिमो नृण न मारिओ, अजस्स च एन रावा भवि-
स्सइ ति । तेहिं पुरिसेहिं आणियो । राइणा अबुट्टणेण पडओ, आपणे निवेसावियो, सुवहु च पिय आभासिं
सलत्तो—मम भणिणिं देहि ति । तेण दिन्ना, विवाहिया य । राइणा य से भोगसपया दिन्ना । कइसु वि णिणु गणसु
राइणा मंडिओ भणिओ—द्वेणे कज्ज ति । तेण सुवहु दवजाय दिन्न । राइणा सपूडओ । अत्रया पुणो मणिओ । पुणो
वि दिन्न । तस्स य चोरस्स अट्ठव सफार सम्माण पज्जइ । एण पगारेण मय दव दवावियं । भणिणी से पुच्छइ ।
ताए भन्नइ—एत्तिय चेव वित्तं । तओ पुधावेइयलक्काणुसारेण सव दवावेऊण मंडिओ सृलाए आरोविट्ठ ति ॥

अयमिहोपनयः—यथाऽयम् अकार्यकारी अपि मण्डिको यावज्जमं मूलदेवनृपतिना वारितः तथा धर्माधिनाऽपि
सयमोपहतिहेतुकमपि शरीर निर्जालाभमभिलषता तत्समं यावज्जयमिति ॥ न च तद्धारणे सयमोपरोध एव, यथाऽऽगम
हि प्रवृत्तस्य तत् तदुपपन्नकमेवेति भावनीयम् इत्यलं प्रसङ्गनेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

सम्प्रति यदुक्तं 'जीवितं बृहयित्वा मलापध्वसी स्यादिति' तत्किं स्वातन्त्र्यत एव उताऽन्यथा ? इत्याह—

छंदं निरोहेण उवेइ मोक्खं, आसे जहा सिक्खियवम्मधारी ।

पुधाइ वासाई चरऽप्पमत्तो, तम्हा मुणी खिप्पमुवेइ मोक्खं ॥ ८ ॥

व्याख्या—'छन्दोनिरोधेन' स्वच्छन्दतानिषेधेन उपैति 'मोक्ष' मुक्तिम्, किमुक्त भवति ?—गुरुपारतन्त्र्येण
स्वाम्रहविरहेण तत्र तत्र प्रवर्तमानोऽपि सङ्ग्रेहाधिकूल इति न कर्मयन्त्रभाक्, किन्त्वधिकूलचरणनया निर्जरणमेव
प्राप्नोति । अप्रवर्तमानोऽपि आहारादिष्व्याऽऽग्रहपरतया अनन्तसंसारितायनर्यमाह भवति । उक्तञ्च—'छेद-ऽट्टन-
दसम-दुवा-लसेहि मास-ऽद्वमाससमणेहिं । अकरतो गुरुवयणं, अणंतसत्तारिओ होइ ॥ १ ॥' तत् सर्पथा तत्परतन्त्र्येण
मुमुक्षुणा भाव्यम् । उक्तञ्च—'नौणत्स होइ भागी, धिरयरओ वत्तणे चरित्ते य । धन्ना आनकहाए, गुरुउत्तासं न
मुचति ॥ २ ॥' अत्र दृष्टान्तमाह—'अश्वः' तुरगो यथा शिक्षित-यत्नानोद्वयनधावनादिशिक्षा प्रादितो धर्म्मधारी-
तनुत्राणधारी, पदद्वयस्य कर्मधारयः । अनेन शिक्षकतत्प्रतयाऽस्य स्वातन्त्र्यापोहमाह । ततोऽयमर्थः—यथा अश्व
स्वातन्त्र्यविरहात् प्रवर्तमानः समरशिरसि न वैरिभिरुपहन्यत इति तन्मुक्तिमाप्नोति, स्वतन्त्रस्तु प्रयत्ननाशितो रणमात्र-
तैरुपहन्यते । अत्र च सम्प्रदायः—

१ उपघात । २ "पट्टा-ऽष्टम-दशम-द्वादशीमासा-ऽधर्मासक्षपणै । अकुवाणो गुणचन, अनन्तसंसारिको भवति ॥ १ ॥"

३ "ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चारित्र्ये च । धन्वा चापरकथ, गुरुउत्तासं न मुचति ॥ २ ॥"

एणेण राइणा दोणं कुलपुत्ताणं दो आसा दिन्ना सिक्खावणपोसणत्वं । तत्वेगेण कालोचिएणं जवसजोन्गासणेणं
संरक्खमाणो धाविच-लालिय-वग्गियाइयाओ कलाओ सिक्खावेइ । वीओ य 'को एयस्स इट्ठजयसजोग्गासणं दाहिति ?'
ति घरटे वाहेऊण तुसे सवावेइ, सेसं अप्पणा मुंजइ । संगामफाले उवट्ठिए ते रत्ता बुत्ता—जहा तेसु आसेसु आरोडुं
इति आगच्छइ । सपत्ता । भणिया य राइणा—पविसइ संगामं । तत्थ पढमो सिक्खागुणत्तणओ सारहिमणुवत्तणओ
संगामपारओ जाओ । दुइओ विसिट्ठसिक्खाभावेण असवभावभावणाभावियत्तणओ गोधूमजतगजुत्त इव तत्थेव भनि-
उमाढत्तो । तं च परा उवलक्खेइं ह्यनारहिं काउं गृहीतवन्तः ॥

अयमुपनयः—यथाऽसौ अश्वः तथा धर्माध्वपि स्वातन्त्र्यविरहितो मुक्तिमवाप्नोतीति ॥ अत एव च 'पूर्वाणि' उक्त-
परिमाणानि 'वर्षाणि' वत्सराणि 'चर' सततमागमोक्तक्रियां सेवस्य, 'अप्रमत्तः' प्रमादपरिहर्ता "तन्हु" ति 'तस्मात्'
अप्रमादाऽऽचरणादेव मुनिः 'क्षिप्रं' शीघ्रम् उपैति मोक्षम् । पूर्वाणि वर्षाणीति च एतान्दायुषामेव चारित्रपरिणतिरिति
दर्शनार्थमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

ननु यदि छन्दोनिरोधेन मुक्तिः तर्हन्तकाल एवाऽयं विधीयताम् इत्याग्रह्याऽऽह—

स पुवमेवं न लभेज्ज पच्छा, एसोवमा सासयवाइयाणं ।

विसीयई सिद्धिले आउग्गम्मि, कालोवणीए सरीरस्स भेए ॥ ९ ॥

व्याख्या—'सः' इति यत्तदोर्नित्याऽभिसम्बन्धाद् यः प्रथममेवाऽप्रमत्ततया भावितमतिर्न स्यात् स तदात्मकं छन्दो-
निरोधं "पुवमेव" ति एवंशब्दस्योपमार्थत्वात्, पूर्वमेव अन्त्यकालादौ अभावितमतिरित्यात् 'न लभेत' न प्राप्नुयात्
'पश्चात्' अन्त्यकालेऽपि 'एषोपमा' इयं सम्प्रधारणा यदुत पश्चाद्भ्रमं करिष्याम इति 'शाश्वतवादिना' निरुपकमायुषा, ये

निरुपक्रमायुक्ततया शाश्वतमिव आत्मानं मन्यन्ते तेषामिय युज्येतापि, न तु जलबुद्बुदसमानाऽऽयुषाम्, तथा चासौ उत्तरकालमपि छन्दोनिरोधमप्राप्नुवन् 'विपीदति' 'कथमहं अकृतसुकृतः सम्प्रति अनर्वाकपारं भवान्मोर्धि भ्रान्त्यन् तरिष्यामि ?' इत्येवं वैकुण्ठ्यं-विह्वलत्वमनुभवति, 'शिथिले' आत्मप्रदेशान् मुञ्चति आयुपि, कालेन-मृत्युना उपनीते-उपटौकिते शरीरस्य 'भेदे' सर्वपरिश्रमः पृथग्भावे । उक्तञ्च—“एकं पि जस्त सुकयं, नत्थि हु तव-नियम-सजमाईणं । को नाम दढकारो, मरणते तस्त मणुयस्त ? ॥ १॥” तस्माद् आदित एव न प्रमादवद्भिर्भाव्यम् । तथा चाह—“नैय नज्जइ सो दियहो, मरियव चिय अवस्त सवेण । जाणंता मा अच्छह, निश्चिता अलियआस्ताहि ॥ १ ॥” येन न विपादो भवति अन्यसमवे । भणियं च—“कैतो चिंता सुचरिय-तवस्त गुणसुट्टियस्त साहुस्त । सोग्गइगमपरिहत्थो, जो अच्छह नियमभरियभरो ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

किं पुनः पूर्वमिव पश्चादपि छन्दोनिरोधं न लभते ? इत्याह—

खिप्पं ण सक्केइ विवेगमेउं, तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे ।

समेच लोगं समया महेसी, अप्पाणरक्खी चरमप्पमत्तो ॥ १० ॥

व्याख्या—‘क्षिप्रं’ तत्क्षण एव न शक्नोति ‘विवेकं’ द्रव्यतो वहिःसङ्गपरित्यागरूप भावतः कपायपरिहारात्मकम् ‘एतुं’ गन्तुम्, कृतपरिकर्मा हि जगिति तत्परित्यागं कर्तुमलम् । अत्रोदाहरणं ब्राह्मणी—

१ “एकमपि यस्य सुकृतं, नास्ति खलु तपो-नियम-समयादीनाम् । को नाम दढकारो, मरणान्ते तस्य मनुजस्य ? ॥ १ ॥”

२ “न च ज्ञायते स दिवसो, मर्त्यमेवाऽऽवश्य सर्वेण । जानन्तो मा तिष्ठत, तिष्ठन्ता अलीकाऽऽशाभि ॥ २ ॥”

३ “कृतश्चिन्ता सुचरिततपसो गुणसुस्थितस्य साधो. ? । सुगतिगमप्रतिहस्यो, य आस्ते नियमभृतभरः ॥ ३ ॥”

एगो मरुओ परदेसं गंतूण साहापारओ होऊण सविसयमागओ । ‘तस्तऽग्नेण मरुएण ‘एतद्वादाणिउ’ चि काउं दारिगा दिम्हा । सो य लोए दक्खिणाओ लहइ । परे विभवे घट्टइ । तेण तीसे भारियाए सुबहुं अलंकारजायं दिम्हे । सा निच्चमंडिया अच्छह । तेण भन्नइ—एस पञ्चतगामो तो तुमं एयाणि आभरणगाणि तिहिपवणीसु आर्विधाहि, कहिंचि चोरा आगच्छेजा तो सुहुं गोविज्जंति । सा भणइ—अहं ताए वेलाए सिग्घमेवावणित्सं ति । अन्नया तत्थ चोरा पडिया । ते तमेव निच्चमंडियागिहमणुपविट्ठा । सा तेहिं सालंकारा गहिया । सा य पणीयभोयणत्ताओ मंसोवचियपाणिपाया न सक्कइ कडाईणि अवणेउं । तओ चोरेहिं तीसे हत्थे पाए छेत्तूण अवणीयाणि, निण्हिउं च अवसंता ॥

एवमन्योऽपि प्रागकृतपरिकर्मा न तत्काल एव विवेकमेतुं शक्नोति । न च मरुदेव्युदाहरणमत्राभिधेयम्, आश्चर्य्य-रूपत्वादस्य । यत एवं तस्मात् ‘समुत्थाय’ पश्चाद्धर्मं करिष्याम इत्यालस्यत्यागेनोद्यमं विधाय, परित्यज्य ‘कामान्’ इच्छामदनात्मकान्, ‘समेत्य’ ज्ञात्वा ‘लोकं’ प्राणिसमूहम्, ‘समतया’ समशत्रुमित्रतया महर्षिः सन्, ‘आत्मरक्षी’ कुगतिगमनादिभ्योऽपायेभ्यः आत्मरक्षकः चर ‘अप्रमत्तः’ प्रमादरहितः । इह च प्रमादपरिहाराऽपरिहारयोरैहिकमुदाहरणं वणिगमहिला । तत्र च सम्प्रदायः—

एगा वाणियमहिला पउत्थवइया सरीरसुत्सूसापरा दासभयगकम्मकरण नियनियनियोगेसु न बावारेइ, न य तेसिं कालोववन्नं जहिच्छियमाहारं भिइं वा देइ । ते सब्बे नट्ठा । कम्मंतपरिहाणीए विहवपरिहाणी जाया । आगओ वाणियगो, एवंविहं पासिऊण पच्छा तेण वि निच्छूट्ठा । अन्नं सुपुक्खलेण ‘सुंकेण कन्नं वरेइ । लट्ठा य णेण । तेण तीसे णियगा भन्नंति—जइ अप्पाणं रक्खेइ ता परिणेमि ति । ताए य मुणियपरमत्थाए दुग्गयकन्नगाए सोउं नियगा

१ शुष्केन-मूषेन ।

भन्नंति—रक्खिस्समहं अप्पयं । सा तेणं विवाहिया । गओ वाणिज्जेण । सा वि दास-भयग-कम्मगराईणं आदेसं दाउं तेसिं पुवण्हिकाइकाले भोयणं देइ, महुत्ताहिं च त्रयाहिं उच्छाहेइ, भिइं-च तेसिं अकालपरिहीणं देइ, न य नियगसरीर-सुत्सूसापरा । एवमप्पाणं रक्खंतीए भत्ता उवागओ । सो एवंविहं दट्ठूण-वुट्ठो । तेण सब्बसामिणी कया ॥

इत्थं तावदिहैव गुणायाऽप्रमादो दोषाय च प्रमाद आत्मानमन्यजन्मनि इत्यभिप्रायेण चात्रैहिकोदारणाभिधानम् इति परिभाषनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ प्रमादमूलं च रागद्वेषाविति सोपायं तत्परिहारमाह—

सुहुं सुहुं मोहगुणे जयंतं, अणेगरूवा समणं चरंतं ।

फासा फुसंती असमंजसं च, न तेसु भिक्खू मणसा पउस्से ॥ ११ ॥

मंदा य फासा बहुलोहणिज्जा, तहप्पगारेसु मणं न कुज्जा ।

रक्खेज्ज कोहं विणाएज्ज माणं, मायं न सेवेज्ज पहेज्ज लोहं ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘सुहुंसुहुः’ वारं वारं ‘मोहगुणाः’ तदुपकारित्वात् शब्दादयः तान् ‘जयन्तम्’ अनिभयन्तम्, किमुक्तं भवति ?—अविच्छेदतस्तज्जयप्रवृत्तम्, ‘अनेकरूपाः’ अनेकविधपरुषविषमसस्यानादिरूपाः, ‘श्रमणं’ मुनिं ‘चरन्तं’ सय-माध्वनि गच्छन्तम्, स्पृशन्ति—स्नानि स्नानि इन्द्रियाणि गृहमाणतया इति ‘स्पर्शाः’ शब्दादयः ते ‘स्पृशन्ति’ गृहमाण-तयैव सम्वध्नन्ति । ‘असमंजसमेव’ अननुकूलमेव यथा भवति । चशब्दोऽवधारणे । न ‘तेषु’ स्पर्शेषु ‘भिक्खू’ मुनिः मत्तसाऽपि आस्तां वाचा कायेन, अपेक्षितस्य दर्शनात्, ‘प्रदिप्यात्’ किमुक्तं भवति ?—अमनोशब्दादिविषय कथञ्चिदिन्द्रियमापतितेषु ‘अहो’ अनिष्टत्वम् इति न चिन्तयेत्, न वा वदेत् परिहरेद्वा तान् । तथा मन्दयन्ति—विवेकिनमपि जनमन्यतां

नयन्तीति मन्दाः । अथवा मन्दबुद्धित्वात् मन्दगमनत्वाद्वा 'मन्दाः' स्त्रियः ता एव स्पर्शप्रधानत्वात् स्पर्शाः । ततश्च मन्दाश्च स्पर्शाः बहूना-कामिना लोभनीयाः-गृद्धिजनकाः । 'चः' समुच्चये । स्पर्शाः प्राग्वद् बहून् लोभयन्ति-विमोहयन्ति बहुलोभनीयाः । अनेनात्याक्षेपकत्वमुक्तम् । अपेर्गम्यमानत्वात् 'तथाप्रकारेणपि' बहुलोभनीयेष्वपि मृदुस्पर्शमधुररसादिषु 'मनः' चित्तं 'न कुर्यात्' न निवेशयेत् । एव च पूर्वसूत्रेण द्वेषस्य परिहार उक्तः, अनेन च रागस्य । न तु कथं भवति ? अत आह—'रक्षयेत्' निवारयेत् 'क्रोधं' रोपम्, 'विनयेत्' अपनयेत् 'मानम्' अहङ्कारम्, 'मायां' परवञ्चनबुद्धिरूपा 'न सेवेत' न कुर्यात्, 'प्रजह्यात्' परित्यजेत् 'लोभम्' अभिष्वङ्गस्वभावम्, तथा च क्रोधमानयोर्द्वेषात्मकत्वात् मायालोभयोश्च रागरूपत्वात् तन्निग्रह एव तत्परिहृतिरिति भावनीयमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ सम्प्रति यदुक्तम्—'तन्हा समुद्राय पहाय कामे' इत्यादि, तत् कदाचित् चरकादिष्वपि भवेत् इत्याह—

जे संखया तुच्छ परम्पचाई, ते पिज्जदोसाणुगया परज्झा ।

एए अहम्मू त्ति दुगुंछमाणो, कंखे गुणे जाव सरीरभेए ॥ १३ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'ये' इति अनिर्दिष्टस्वरूपाः, 'संस्कृताः' इति न तान्त्रिकशुद्धिमन्तः किन्तूपचित्तवृत्तयः, अत एव 'तुच्छाः' यदच्छामिवायितया निस्ताराः 'परप्रवादिनः' परतीर्थिकाः, ते किम् ? इत्याह—प्रेमद्वेषानुगताः । तथाहि—सर्वथा सवादिनि भगवद्वचसि स्वकदाग्रहकरणं न रागद्वेषाभ्यां विनैति भावनीयम् । अत एव "परज्झा" 'परवञ्चाः' रागद्वेषमस्ततया तत्तन्नाः । यदि त एवंविधाः ततः किम् ? इत्याह—एते अधर्महेतुत्वात् अधर्मः 'इति' अमुनोद्देशेन 'जुगु'समानः' उन्मार्गयायिनोऽस्मी इति तत्स्वरूपमवधारयन् न तु निन्दन्, निन्दायाः सर्वत्र निषेधात् ।

उक्तञ्च—'सुदु वि उज्जममाणं, पचेव करेति रित्तयं समणं । अप्पथुई परनिंवा, जिह्मोवत्था कत्ताया य ॥ १ ॥

सतेहि असतेहि, परस्स किं जंमिपिहि दोसेहि ? । अत्थो जसो न उच्चमइ, सो य अमित्तो कज्जो होइ ॥२॥" एवंविधञ्च किं कुर्यात् ? इत्याह—'काहेत्' अभिलषेत् 'गुणान्' सम्यग्दर्शनचार्ित्रात्मकान् भगवदागमामिहितान्, कियन्तं फालम् ? इत्याह—'यावच्छरीरभेदः' देहपृथग्भावः मरणमिति यावत् । अनेन ईदृशं समुत्थानं कामप्रहाणादि च तत्त्वतः, अन्यत्र तु सवृत्तिमात्रमित्युक्तम् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्नो ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां असंस्कृताख्यं चतुर्थमध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "सुदुपि उद्यच्छन्त, पंचैव कुर्वन्ति रिक्तं श्रमणम् । आत्मस्तुतिं परनिन्दां, जिह्मोपत्था कपायाश्च ॥ १ ॥ सद्भिरसद्भिश्च परस्स किं जत्तिवैदोपै ? । अथो यत्तो न लभ्यते स चामिग्र कृतो भवति ॥ २ ॥" २ ईनेच्छेय ।

अथ अकाममरणीयाख्यं पञ्चममध्ययनम् ।

उक्तं चतुर्थमध्ययनम् । साम्प्रतम् अकाममरणीयाख्यं पञ्चममारभ्यते । तस्य चायमभिसन्वन्धः—'अनन्तराध्ययने "काहेद् गुणान् यावच्छरीरभेदः" इत्यभिधत्ता मरणं यावदप्रमादो वर्णितः, ततो मरणकालेऽप्यप्रमादो विधेयः । स च मरणविभागपरिज्ञानत एव भवति । ततो हि बालमरणादि हेयं हीयते, पण्डितमरणादि चोपादेयमुपादीयते । तथा चाऽप्रमत्तता जायते' इति अनेन सम्यग्धेनाऽऽयातमिदमिति, अतोऽस्य प्रारम्भे मरणविभागो निर्युक्तिकृताऽमिहितः सङ्क्षेपतत्त्वावदुच्यते । तत्र सप्तदश मरणानि भवन्ति, अतस्तान्याह—

"आवीइ ओहि अतिय, बल्लोयमरणं वसंठमरणं च । अतोसंइ तंभव, बाल तह पंडिय मीस ॥ १ ॥

छंउमत्थमरणं केवलि वेहोयस गिंइपिट्टमरणं च । मरणं भंत्तपरिज्जा, इग्णिणी पांओवगमणं च ॥ २ ॥

सत्तरस विहाणाइं, मरणे गुरुणो कहति गुणकलिया । तेसिं नामविभत्तिं, वोच्छामि अहाणुपुवीए ॥ ३ ॥"

व्याख्या—तत्र अवीचिमरणम्—वीचिः-विच्छेदः तदभावाद् अवीचिः—नारकतिर्यग्नरामराणामुत्पत्तिसमयात् प्रभृति निजनिजायुष्कर्मदलिकानामनुसमयमनुभवनात् विचटनम् १ ।

अवधिमरणम्—मर्यादामरणम्, यानि नारकादिभवनविबन्धनतयाऽऽयुष्कर्मदलिकानि अनुभूय म्रियते, मृतो वा यदि पुनस्तान्येवाऽनुभूय मरिष्यति तदा तद् द्रव्यावधिमरणम् । सम्भवति हि गृहीतोऽज्ञितानामपि कर्मदलिकानां ग्रहणपरिणामवैचित्र्यात्, एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयम् २ ।

पञ्चमं अकाममरणीयं स्वयमध्ययनम् ।

अन्तिकमरणम्—यानि नरकाद्यायुक्तया कर्मदलिकान्यनुभूय त्रियते, मृतो वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यति । एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् ३ ।

वलन्मरणमाह—संजमजोगविसन्ना, मरन्ति जे तं वलायमरणं तु । भग्नप्रतपरिणतीनां व्रतिनामेवैतत् ४ ।

वशात्समाह—इन्दियविसयवसगया मरंति जे तं वसट्ठं तु । दीपशिखावलोकनाकुलितपतङ्गवत् ५ ।

अन्तःशल्यमाह—“लज्जाए गारवेण य, बहुसुयमएण वा वि दुवरियं । जे न कहंति गुरुणं, न हु ते आराहणा हुंति ॥ १ ॥ गारवपंकनिबुद्धा अहआरं जे परस्स न कहंति । दसननाणघरिसे, ससहमरणं भवे तेसिं ॥ २ ॥” पुनर्गौरवामिधानम् अखैवाऽतिदुष्टताख्यापनार्थम् । परस्येति आचार्यादेः । एतस्यैव फलमाह—“एयं ससहमरणं, मरिऊण महम्मए तह दुंरंते । सुइरं भमंति जीवा, दीहे ससारकंतारे ॥ १ ॥” ६ ।

तद्भवमरणमाह—“मौत्तुं अकम्मभूमिय, नरतिरिए सुरगणे य नेरइए । सेसाणं जीवाणं, तवभवमरण तु केसिंचि ॥ १ ॥” तुशब्दस्तेषामपि संख्येयवर्षायुषामेवेति विशेषख्यापकः ७ ।

बाल-पण्डित-मिश्रमरणान्याह—“अविरयमरणं बालं, मरणं विरयाण पंडियं होइ । जाणाहि बाल-पंडियमरणं पुण देसविरयाणं ॥ १ ॥” ८-९-१० ।

१ “लज्जाया गौरवेण च, बहुश्रुतमदेन वापि दुश्चरितम् । ये न कथयन्ति गुरुभ्यो, न खलु ते आराधका भवन्ति ॥ १ ॥ गौरवपङ्कनिमग्ना, अतिचार ये परस्य न कथयन्ति । दर्शन-ज्ञान-चारित्र्ये, सहाय्यमरणं भवेत् तेषाम् ॥ २ ॥”

२ “एतत् सहाय्यमरणं, मृत्वा महाभये तथा दुरन्ते । सुचिरं भ्रमन्ति जीवा, दीर्घं संसारकान्तारे ॥ ३ ॥”

३ “मुक्त्वाऽकर्मभूमिजान्, नरतिरश्च सुरगणांश्च नैरयिकान् । शेषाणां जीवानां, तद्भवमरण तु केपाञ्चित् ॥ १ ॥”

४ “अविरतमरण बालं, मरण विरतानां पण्डितं भवति । जानीहि बाल-पण्डितमरण पुनर्देशविरतानाम् ॥ १ ॥”

एवं चरणद्वारेण बालादिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण छद्मस्थमरण-केवलमरणे आह—“मणपज्जवोहिताणी, सुय-मइणाणी मरति जे समणा । छउमत्थमरणमेयं, केवलमरणं तु केवलिणो ॥ १ ॥” ११-१२ ।

वैहायस-गृध्रपृष्ठमरणे अभिधातुमाह—“सिद्धाद्भक्त्यणं सिद्धपिद्ध उव्वंधणाइ वेहास । एए दोन्नि वि मरणा, कारणजाए अणुजाया ॥ १ ॥” न तु निष्कारणे, यतो भणितम्—“भौवियजिणवयणाणं ममत्तरहियाण नत्थि हु विसेसो । अप्पाणम्मि परम्मि य, तो वज्जे पीडमुभओ वि ॥ १ ॥” अत एव च भक्तपरिज्ञादिषु पीडापरिहाराय सलेखनाविधिरुक्तः । उक्तञ्च—“चत्तारि विचित्ताइ, विगईनिज्जुहियाइ चत्तारि । संवच्छरे य दुन्नि वि, एगतरीयं च आयासं ॥ १ ॥” इत्यादि । अनुज्ञाकारणं त्वनयोर्दर्शनमालिन्यपरिहारादि, उदायिन्प्राप्तुमृततथाविधाऽऽचार्यवत् १३-१४ ।

साम्प्रतमन्यमरणत्रयमाह—“भैत्तपरिज्ञा इंगिणि, पाउवगमणं च तिन्नि मरणाइ । कन्नस-मड्डिम-जेट्ठा, धिइ-संधंयेण उ विसिद्धा ॥ १ ॥” ‘कन्नस’ त्ति कनिष्ठम् । ‘भैत्तपरिज्ञामरणं, चउव्विहाऽऽहारचायनिप्पन्नं । नियमा सप्पडिकम्म, सव्वत्थ वि विगयसगस्स ॥ १ ॥” ‘इगियदेसम्मि ठिओ, चउव्विहाहारवज्जिओ धीमं । उव्वत्तणाइ कारइ, नऽन्नेण उ इंगिणीमरणं ॥ १ ॥”

१ “मनःपर्यव-भवधिज्ञानिनः, श्रुतमतिज्ञानिनो मरन्ति जे समणा । छद्मस्थमरणमेतत्, केवलमरणं तु केवलिन ॥ १ ॥” २ “गृध्रादिभक्षणं गृध्रपृष्ठं उव्वंधनादि वैहायसम् । एते द्वे अपि मरणे, कारणजातेऽनुजाते ॥ १ ॥” ३ “भावितजिनवचनानां, ममत्तरहिताना नास्ति खलु विशेष । आरमणि परस्मिन्, ततो वर्जयेत् पीडासुभयतोऽपि ॥ १ ॥” ४ “चत्वारि विचित्राणि, निर्युद्धविकृतीनि चत्वारि । संवसरे च द्वे अपि, एकान्तरित च आचार्यम् ॥ १ ॥” ५ “भक्तपरिज्ञा इङ्गिणी, पादपोषगमन च त्रीणि मरणाणि । कनिष्ठमध्यम-उपेष्टानि, धृति-संहननाभ्यां तु विशिष्टानि ॥ १ ॥” ६ “भक्तपरिज्ञामरणं, चतुर्विधाऽऽहारत्यागनिष्पन्नम् । नियमात् सप्रतिकर्म, सर्वत्रापि विगतसङ्गस्य ॥ १ ॥” ७ “इङ्गितदेशे स्थितः, चतुर्विधाऽऽहारवर्जितो भीमाह । उव्वत्तनादि कारयति, नाऽन्येन तु इङ्गिणीमरणम् ॥ १ ॥”

“निष्कल तिप्पडिकम्मो, निक्खिवए जं जहिं जहा अंगं । एयं पाओषगमं, नीहारिं वा अनीहारिं ॥ १ ॥ पाओषगम भणियं, सम विसमो पायवो व जह पडिओ । नवरं परप्पओगा, कपेज्ज जहा फलतरु व ॥ २ ॥” यद्यपि त्रितयमप्येतत्—“धीरेण वि मरियव्वं, काउरिसेण वि अवस्स मरियव्वं । तम्हा अवस्समरणे, वरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ १ ॥ ससाररग-मज्जे, धीवलसन्नद्धवद्धकच्छाओ । हत्तूण मोहमहं, हरासि आराहणपडागं ॥ २ ॥” इति शुभाऽऽशयवानेव प्रतिपद्यते, फलमपि च वैमानिकता-मुक्तिलक्षणं समानम्, तथा चोक्तम्—“एयं पञ्चक्खाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं । वेमा-णिओ व देवो, ह्विज्ज अहवा वि सिज्जेज्जा ॥ १ ॥” तथापि विशिष्ट-विशिष्टतर-विशिष्टतमधृतिमतामेव च तत्प्राप्तिरिति कनिष्ठत्वादित्तिद्विशेष उच्यते । तथा हि—भक्तपरिज्ञामरणमार्थिकादीनामप्यस्ति । यत उक्तम्—“सैव वि य अज्जाओ, सव्वे वि य म्ढमसघयणवज्जा । सव्वे वि देसविरआ, पञ्चक्खाणेण उ मरति ॥ १ ॥” अत्र हि प्रत्याख्यानं भक्त-परिज्ञैवोक्ता । इङ्गिणीमरण तु विशिष्टतरधृतिमतामेव सम्भवतीत्यर्थिकानिपेधत एवाऽवसीयते । पादपोषगमनं तु नात्रैव विशिष्टतमधृतिमतामेव, ततश्च वज्ररूपभनाराचसंहनननामेवैतत् । उक्तं हि—“पैढमम्मि य सघयणे, वट्टते सेलकुड्डसा-माणे । तेसिं पि य वोच्छेओ, चोइसपुवीण वोच्छेए ॥ १ ॥” १५-१६-१७ । इत्युक्तो मरणविधिविभागः ।

१ “निश्चलो निष्प्रतिकर्मा निक्षिपति यद्यत्र यथाऽहम् । एतत्पादपोषगमनं निर्हारं वासिंहारम् ॥ १ ॥ पादपोषगमनं भणितं, समो विषमो वा पादप इव यथा पतित । नवरं परप्रयोगात्, कम्पेत यथा फलतरुवत् ॥ २ ॥” २ “धीरेणापि मर्त्यस्य, कापुरपेणाप्यवश्य मर्त्यस्य । तस्मादवश्यमरणे, वरमेव धीरत्वेन मर्त्यम् ॥ १ ॥ संसाररगमध्ये धृतिबलसन्नद्धवद्धकक्ष । हत्वा मोहमहं, हराम्याराधना-पताकाम् ॥ २ ॥” ३ “एतद्व्याख्यानमनुपात्य सुविहितं सम्यक् । वैमानिको वा देवो, भवेदयवाऽपि सिध्येत् ॥ १ ॥” ४ “सर्वा अपि चाऽऽर्या, सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जा । सर्वेऽपि देशविरता, प्रत्याख्यानेनैव त्रियन्ते ॥ १ ॥” ५ “प्रथमे च संहनने, वर्त्तमाने शैलकुण्डसमाने । तस्यापि च व्युच्छेदश्चतुर्दशपूर्विकां व्युच्छेदे ॥ १ ॥”

विशेषार्थस्तु बृहद्दीकातोऽवसेयः । “एतत् पुन अहिगारो, णायघो होइ मणुयमरणेण । मोत्तु अकाममरणं, सकाममरणेण मरियच्च ॥ १ ॥” साम्प्रतं सूत्रमनुगम्यते—

अन्नवम्मि महोहम्मि, एगे तिन्ने दुरुत्तरं । तत्थ एगे महापत्ते, इमं पण्हमुदाहरे ॥ १ ॥

व्याख्या—अर्णव इव अर्णवः—अदृष्टपरपारतया भव एव तस्मिन्, महान् ओषः—प्रवाहो भवपरम्परात्मको यस्मिन् स महौषः तत्र, ‘एकः’ रागद्वेषादिसहभावरहितः, तीर्ण इव ‘तीर्णः’ तीरप्राप्त इत्यर्थः, “दुरुत्तरं” ति विभक्तिव्यत्ययात् ‘दुरुत्तरे’ दुःखोत्तारे । तत्र ‘एकः’ तथाविधतीर्थकरनामकर्मोदयादनुत्तरावाप्तविभूतितया अद्वितीयः, स हि एकदा एक एव भरते सम्भवति । महती—निरावरणतया अपरिमाणा प्रज्ञा—केवलज्ञानात्मिका सवित् विद्यतेऽस्य स तथा ‘इमम्’ अनन्तरवक्ष्यमाणं ‘प्रश्न’ प्रष्टव्यार्थरूपम् “उदाहरे” उदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुदाहृतवास्तदाह—

सन्तिमे अ दुवे ठाणा, अक्खाया मारणंतिया । अकाममरणं चैव, सकाममरणं तथा ॥ २ ॥

व्याख्या—“सती” ति वचनव्यत्ययेन स्तः—विद्येते ‘इमे’ प्रत्यक्षे, ‘चः’ पूरणे, ‘द्वे’ द्विसदये, तिष्ठन्त्यनयोर्जन्तव इति स्थाने ‘आख्याते’ पुरातनतीर्थकृद्भिरपि कथिते, मरणमेवान्तः—निजनिजायुषः पर्यन्तो मरणान्तस्तस्मिन् भवे मारणान्तिके । ते एव नामत उपदर्शयति—“अकाममरणं” वक्ष्यमाणस्वरूप, ‘चः’ समुच्चये, ‘एवे’ ति पूरणे, ‘सकाममरणं’ वक्ष्यमाण-स्वरूपमेव तथेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ केपा पुनरिमे ? कियद्वारा वा ? इत्यत आह—

वालाणं अकामं तु, मरणं असइं भवे । पंडियाणं सकामं तु, उक्कोसेण सइं भवे ॥ ३ ॥

१ “अत्र पुनरधिकारो, ज्ञातव्यो भवति मनुजमरणेन । मुखावाऽकाममरणं, सकाममरणेन मत्तंभ्यम् ॥ १ ॥”

व्याख्या—वाला इव वालाः सदसद्विवेकविकलतया तेषाम् “तु” चि तुशब्दस्यैवकार्यत्वाद् अकाममेव मरणम् ‘असकृत्’ वारंवार भवेत्, ते हि विषयाभिष्वङ्गतो मरणमनिच्छन्त एव म्रियन्ते, तत एव च भवाटवीमटन्ति । ‘पण्डितानां’ चारित्र्यतां सह कामेन—अभिलाषेण वर्त्तत इति ‘सकाम’ सकाममिव सकाम, मरणं प्रति असम्प्रसत्त्वात् तदसम्प्रसृत-यैवोत्सवभूतत्वात् तादृशां मरणस्य । तथा च वाचकः—“सञ्चिततपोधनानां, नित्यं व्रतनियमसयमरतानाम् उत्सवभूत मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥१॥” न तु परमार्थतत्त्वेपां सकामत्वम्, मरणाभिलाषस्यापि निषिद्धत्वात् । उक्तं हि—“मा मा हु विचिंतिजा, जीवामि चिर मरामि य लहु ति । जइ इच्छसि तरिउ जे, ससारमहोयहिमपारं ॥१॥” ति । ‘तु’ पूर्वोपेक्षया विशेषद्योतकः । तत्र ‘उत्कर्षेण’ इत्युत्कर्षोपलक्षितं केवलिसम्पन्नधीत्यर्थः । अकेवलिनो हि सयमजीवितं दीर्घमिच्छेयुरपि, मुक्त्ययाप्तिः इतः स्यादिति । केवलिनस्तु तदपि नेच्छन्ति, आस्ता भवजीवितमिति तन्मरणस्योत्कर्षेण सकामता, ‘सकृत्’ एकवारमेव भवेत् । जघन्येन तु शेषचारित्रिणः सप्ताष्ट वा वारान् भवेदित्याहूतमिति सूत्रार्थः ॥३॥

यदुक्त—‘इमे द्वे स्थाने’ तत्राऽऽद्य तावदाह—

तत्थिमं पढमं ठाणं, महावीरेण देसियं । कामगिद्धे जहा घाले, भिसं क्रूराहं कुब्वइ ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘तत्रे’ ति तयोः अकाममरण-सकाममरणाख्ययोः स्थानयोर्मध्ये ‘इदम्’ अनन्तरमभिधास्यमानरूप ‘प्रथ-मम्’ आद्य स्थानं ‘महावीरेण’ ति चरमतीर्थकृता, ‘तत्रैको महाप्रज्ञः’ इति मुकुलितोक्तेरभिव्यक्तार्थमेतत्, ‘देशितं’ प्ररूपितम् । किं तत् ? इत्याह—कामेपु—इच्छामदनात्मकेषु गृद्धः—अभिकाङ्क्षावान् कामगृद्धः, ‘यथे’ ति उपदर्शनार्थः, ‘वाल’ उक्तरूपः ‘भृशम्’ अत्यर्थं ‘क्रूराणि’ रौद्राणि कर्माणीति गम्यते, तानि च प्राणव्यपरोपणादीनि “कुब्वइ” चि ‘करोति’

१ “मा मेव विचिन्तये, जीवामि चिरं म्रिये च लघु इति । यदीच्छसि तरीतु, ससारमहोदधिमपारम् ॥१॥”

क्रियया अभिनिर्वर्त्तयति, शकावशकावपि क्रूरतया तन्दुलमत्स्यवद् मनसा कृत्वा च तानि प्रक्रमाद् अकाम एव म्रियते इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इदमेव प्रहणवाक्यं प्रपञ्चयितुमाह—

जे गिद्धे कामभोगेसु, एगे कूडाय गच्छइ । ण मे दिद्धे परे लोए, चक्खुदिट्ठा इमा रई ॥५॥

व्याख्या—‘यः’ इति अनिर्दिष्टस्वरूपः गृद्धः ‘कामभोगेषु’ कामौ च—शब्दरूपाख्यौ भोगाश्च—स्पर्शरसगन्धाद्यास्तेषु, ‘एकः’ कश्चिदिति क्रूरकर्मा सः ‘कूडाय गच्छति’ कूटं—द्रव्यतो मृगादिवन्धनं भावतो मिथ्याभाषणादि तस्मै गच्छति—अनेकार्थत्वात् प्रवर्त्तते । स हि मासादिलोलुपतया मृगादिवन्धनान्यारभते, मिथ्याभाषणादीनि वा सेवते, प्रेरितश्च कैश्चिद् वदति—‘न मे’ इति न मया ‘दृष्टः’ अवलोकितः ‘परलोकोः’ भूतभाविजन्मात्मकः । कदाचिद्विषयतरितरप्येव विधेय स्याद् अत आह—(प्रथ ४०००) ‘चक्षुर्दृष्टा’ चक्षुषा दृष्टा ‘इयम्’ एषा ‘रति’ कामासेवनजनिता चित्तप्रवृत्तिः । तस्यायमाशयः—कथं दृष्टपरित्यागतोऽदृष्टपरिकल्पनयाऽऽत्मानं विप्रलम्भेयम् ? इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनस्तदशयमेव व्यञ्जयितुमाह—

हत्थागया इमे कामा, कालिया जे अणागया । को जाणह परे लोए ?, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ॥६॥

व्याख्या—‘हस्तागताः’ हस्तप्राप्ताः स्वाधीनतया ‘इमे’ प्रत्यक्षोपलभ्यमानाः ‘कामाः’ शब्दादयः । ‘कालिकाः’ अनि-श्चितकालान्तरप्राप्तयः ‘जे’ ‘अनागता’ भाविजन्मसम्बन्धिनः । कथं पुनरमी अनिश्चितप्राप्तयः ? इत्याह—पुनःशब्दस्य व्यवहितसम्बन्धात् कः पुनर्जानाति ? नैव कश्चिद्, यथा—परलोकोऽस्ति नास्ति वा ? । अय चास्याऽऽशयः—सन्दिग्धे हि परलोके क इव हस्तगतान् कामान् अपहाय कालिककामार्थं यतेतेति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यस्तु कथञ्चिदुत्पादितपर-लोकप्रत्ययोऽपि कामान् परिहर्तुमशक्नुवन्निदमाह—

जणेण सद्धिं होक्खामि, इति बाले पगवभइ । कामभोगानुरागेणं, केसं संपडिवज्जइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘जनेन’ लोकेन ‘सार्द्धं’ सह भविष्यामि । किमुक्तं भवति ?—बहुर्जनो भोगाऽऽसङ्गी तदहमपि तद्वतिं गमिष्यामि, न हि इयान् जनोऽङ्ग इति । ‘बालः’ अङ्गः ‘प्रगल्भते’ धार्ष्ट्यमवलम्ब्यते, अलीकवाचालतया च स्वयं नष्टः परानपि नाशयति, न विवेचयति—यथा किमुन्मार्गप्रस्थितेनाविवेकिना जनेन बहुनाऽपि प्रमाणीकृतेन विवेकिनः ? स्वकृतकर्मफल-भुजो हि जन्तवः । स चैवं कामभोगानुरागेण ‘क्लेशम्’ इह परत्र च विविधवाधात्मकं ‘सम्प्रतिपद्यते’ प्राप्नोतीति । उक्तञ्च—“वरि विसु भुंजिउ मं विसय, एक्कसि विसिण मरंति । नर विसयाऽऽमिसमोहिया, बहुसो नरइ पडंति ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ यथा च कामभोगानुरागेण क्लेशं सम्प्रतिपद्यते तथा वक्तुमाह—

ततो से दंडं समारभइ, तसेसु थावरेसु य । अट्टाए य अणट्टाए, भूयग्गामं विहिंसइ ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘ततः’ कामानुरागात् ‘सः’ धार्ष्ट्यवान् ‘दण्डं’ मनोदण्डादि ‘समारभते’ प्रवर्तयति ‘त्रसेषु’ द्वीन्द्रियादिषु ‘थावरेषु च’ पृथिव्यादिषु । अर्थः—प्रयोजनं वित्तावात्यादिः तदर्थम्—अर्थाय, चस्य व्यवहितसम्बन्धाद् अनर्थाय च—यदात्मनः सुहृदादेर्वा नोपयुज्यते । ननु किमित्थमपि कश्चिदण्डं समारभते ? आरभत एव तथाविधपशुपालवत् । तत्र च सम्प्रदायः—

यथैकः पशुपालः प्रतिदिनं मध्याह्नगते रवौ अजासु महान्यमोधतरुसमाश्रितासु तत्पुत्राणां निवन्त्रो धनुर्धियावलेण अजोद्वीर्णगोलास्थिभिस्तस्य पत्राणि छिद्दीकुर्वन्तिष्ठति । एवं तेन स वटपादपः प्रायः सच्छिद्रपत्रीकृतः । अन्नया तत्थेगो

१ “वर विष भुक्त मा विषया. एकस्रो विषेण प्रियन्ते । नरा विषयाऽऽमिपमोहिता बहुसो नरके पतन्ति ॥ १ ॥”

रायपुत्तो दाइयधाडिओ तत्थागओ । पेच्छए तस्स वडस्स सव्वाणि पत्ताणि छिड्डियाणि । तेण सो पसुपालओ पुच्छिओ—केणेयाणि छिद्दीकयाणि ? । तेण भन्नइ—मया एयाणि क्रीडापूर्वं छिद्दीकृतानि । तेण सो बहुणा दव्वजाएण विलोभेउं भन्नइ—सक्केसि जस्स हं भणामि तस्स अच्छीणि छिड्डेउं ? । तेण भन्नइ—जइ अब्भासत्थो होइ तो सक्केमि । तेण स नयर नीओ । रायमग्गसन्निविट्ठे घरे ठविओ । तस्स रायपुत्तस्स भाया राया । सो तेण मग्गेण अस्सवाहणियाए निज्जाइ । तेण भन्नइ—एयस्स अच्छीणि पाडेहि त्ति । तेण गोलियधणुहएण तस्स निग्गच्छमाणस्स दो वि अच्छीणि पाडियाणि । पच्छा सो रायपुत्तो राया जाओ । तेण सो पसुपालो भन्नइ—भूहि, वरं किं ते प्रयच्छामि ? । तेण भन्नइ—मज्झ तमेव गामं देहि । तेण सो दिन्नो । पच्छा तेणं तम्मि पव्वंतगामे उच्छ्र रोविओ तुंवोओ य । निप्पन्नेसु तुंवएसु गुडसद्धयं तुवर्यं भुक्त्वा गायति स्म—“अट्टमट्टं पि सिक्खिज्जा, सिक्खियं न निरत्थयं । अट्टमट्टप्पाएण, खज्जाए गुलतुंवयं ॥ १ ॥” तेण ताणि वडपत्ताणि अणट्टाए छिड्डियाणि, अच्छीणि पुण अट्टाए पाडियाणि । ‘दण्डं समारभते’ इत्युक्तं तत्किमसौ आरम्भ-मात्र एवावतिष्ठते ? इत्याह—“भूयग्गामं” ति भूताः—प्राणिनस्तेषां प्रायः—समूहस्तं विविधैः प्रकारैः हिनस्ति—व्यापादयति । अनेन दण्डत्रयव्यापार उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किमसौ कामभोगानुरागेणैतावदेव कुरुते उताऽन्यदपि ? इत्याह—

हिंसे बाले मुसावाई, माइल्ले पिसुणे सडे । भुंजमाणे सुरं मंसं, सेयमेयं ति मन्नइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—हिंसनशीलः ‘हिंसः’ अनन्तरोक्तनीत्या, तथैवंविधः सन्नसौ ‘बालः’ उक्तरूपः, ‘मुपावादी’ इति अलीक-भाषणशीलः, ‘माइल्ल’ ति ‘मायी’ परवञ्चनोपायचित्तत्वात्, ‘पिशुनः’ परदोषोद्घाटकः, ‘शठः’ तत्तन्नेपथ्यादिकरणतोऽन्य-थाभूतमात्मानमन्यथा दर्शयति मण्डिकचौरवत्, अत एव च भुञ्जानः ‘सुरां’ मयं ‘मांसं’ पिशितं ‘श्रेयः’ प्रशस्यम्

१ “अट्टमट्टमपि शिक्षेत शिक्षित न निरर्थकम् । अट्टमट्टप्रसादेन स्वाद्यते गुडमुग्गकम् ॥ १ ॥”

एतदिति मन्यते । उपलक्षणत्वाद्भाष्यते च—‘न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने ।’ इत्यादि । तदनेन मनसा वचसा कायेन वा सत्यत्वमस्योक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

कायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु । दुहओ मलं संचिणइ, सिसुणागो व मट्ठियं ॥ १० ॥

व्याख्या—“कायस” ति सूत्रत्वात् ‘कायेन’ शरीरेण ‘वचसा’ वाचा उपलक्षणत्वात् मनसा च ‘मत्तः’ दम्तः । तत्र कायेन मत्तः मदान्धगजवत्, यतस्ततः प्रवृत्तिमान् यद्वा ‘अहो! अहं बलवान् रूपवाञ्छ’ इति चिन्तयन् । वचसा स्वगुणान् ख्यापयन् ‘अहो! अहं सुस्वरः’ इत्यादि वा चिन्तयन् । मनसा च मदाद्भातचेताः ‘अहोऽहमवधारणाशक्तिमान्’ इति वा मन्यानः । ‘वित्ते’ द्रविणे ‘गृद्धः’ गृद्धिमान् । चशब्दः मित्रक्रमः, ततः स्त्रीषु च गृद्धः । तत्र ‘वित्ते गृद्धः’ इति अदत्तादानपरि-प्रहोपलक्षणम्, तद्भावभावित्वात् तयोः । ‘स्त्रीषु गृद्धः’ इत्यनेन मैथुनाऽऽसेवित्वमुक्तम्, स हि ‘स्त्रियः संसारसर्वस्वभूताः’ इति मन्यते । तथा च तद्वचः—‘सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्नसारे ससारे, सारं सारङ्ग-लोचनाः ॥ १ ॥’ तदभिरतिमाश्च मैथुनासेवी एव भवति । स एवविधः किम् ? इत्याह—“दुहओ” ति द्विधा—द्विधाया रागद्वेषात्मकाभ्यां बहिरन्तःप्रवृत्त्यात्मकाभ्यां वा प्रकाराभ्यां ‘मलम्’ अष्टप्रकारं कर्म ‘सञ्चिनोति’ वध्नाति । क इव किम् ? इत्याह—“शिशुनागः” गण्डपदः—अलस इत्यर्थः, स इव मृत्तिकाम् । स हि स्निग्धतनुतया बही रेणुभिरेव गुण्डयते, तामेव चाश्रीते इति बहिरन्तश्च द्विधाऽपि मलमुपचिनोति तथाऽयमपि । एतद्दृष्टान्ताभिधाने त्वयमभिप्रायः—यथाऽसौ बहिरन्तश्च उपचितमलः खरतरदिवाकरकरनिकरसस्पर्शतः शुष्यन्निहैव छिद्यति विनाशं चाऽऽप्नोति तथाऽयमप्युचितमल आशुकारिकर्मवशत इहैव जन्मनि छिद्यति विनश्यति चेति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

तओ पुट्ठो आयंकेणं, गिलाणो परितप्पइ । पभीओ परलोयस्स, कम्माणुप्पेही अप्पणो ॥ ११ ॥

व्याख्या—“तजो” ति तजः ‘ततो वा’ दण्डारम्भणाशुपार्जितमलतः स्पृष्टः, केन ? ‘आतङ्केन’ आशुघातिना शूलविसृचिकादिरोगेण, ‘ग्लानः’ मन्दः ‘परितप्यते’ वहिरन्तश्च लिखते । ‘प्रसीतः’ इति प्रकर्षेण व्रस्तः, कुतः ? “परलोयस्त” ति परलोकात् सुख्यत्ययेन पञ्चम्यर्थे पठ्यते । किमिति ? क्रियत इति कर्म—क्रिया तदनुप्रेक्षत इत्येवंशीलः कर्मानुप्रेक्षी, यत इति गम्यते । कस्य ? आत्मनः, स हिंसाश्लीकभाषणादिकामात्मचेष्टां चिन्तयन् ‘न किञ्चित् मया शुभाचारितं किन्तु सदैवाजराभरणत्वे चेष्टितम्’ इति चिन्तयन् चेतसि आतङ्कगतः लिखते । भवति हि विषयाकुलितचेतसोऽपि प्रायः प्राणोपरमसमयेऽनुतापः । तथा चाहुः—“कीरति जाइ जोद्ध—णमएण अवियारिऊण कजाइ । ययपरिणामे सरियाइ ताइ हियए खुहुकंति ॥ १ ॥” ११ ॥ अनुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

सुया मे णरए ठाणा, असीलाणं च जा गई । बालाणं कूरकम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘धृतानि’ आकर्णितानि ‘मे’ मया नरके ‘स्थानानि’ कुन्मीवैतरण्यसिपत्रवनादीनि । तत्किमियताऽपि परितप्यते ? इत्याह—‘असीलानाम्’ असदाचाराणां या ‘गतिः’ नरकादिका सा च धृता, कीदृशानाम् ? ‘बालानाम्’ अज्ञानां ‘कूरकम्माणं’ हिंस्र-मृपाभाषकादीनां ‘पगाढाः’ प्रकर्षवत्यः ‘यत्र’ यस्या गतां ‘वेदनाः’ शीतोष्णाशात्मत्याग्रेपणादयः । तदयमस्याशयः—ममैवविधानुष्ठानस्य एवंविधेय गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

तत्थोववाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं । आहाकम्मेहि गच्छंतो, सो पच्छा परितप्पह ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘तत्रे’ति नरकेषु उपपाते भवं औपपातिकं ‘स्थानं’ स्थितिः ‘यथा’ येन प्रकारेण भवतीति शेषः, ‘मे’ मया ‘तत्’ इत्यनन्तरोक्तपरामर्शे ‘अनुष्ठतम्’ अवधारितं गुरुभिरुच्यमानमिति शेषः । औपपातिकमिति च ध्रुवतोऽस्याऽ-

१ “क्रियन्ते यानि यौवन-भवेनाविचार्य कावणि । यय.परिणामे स्मृतानि, तानि हृदये राटकुपन्ति ॥ १ ॥”

यमाशयः—यदि गर्भजत्वं भवेद् भवेदपि तदवस्थायां छेदभेदादिनारकदुःखान्तरम्, औपपातिकत्वे तु अन्तर्मुहूर्तान्तरमेव तथाविधभेदनोदय इति कुतस्तदनन्तरसम्भवः ? । तथा चाऽऽह—“आहाकम्मेहि” ति ‘यथाकर्मभिः’ गमिष्यमाणगत्यनु-रूपैः तीव्रतीव्रतराद्यनुभावान्वितैः कर्मभिः ‘गच्छन्’ यान् तदनुरूपमेव स्थान, ‘सः’ इति बालः ‘पञ्चात्’ इति आयुषि हीयमाने ‘परितप्यते’ यथा ‘धिह्’ मामसदनुष्ठायितम्, किमिदानीं मन्दभाग्यं करोमि ? इत्यादि शोचत इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ अनुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण द्रव्यग्राह—

जहा सागडिओ जाणं, समं हेचा महापहं । विसमं मग्गमोइन्नो, अक्खे भग्गम्मि सोचइ ॥ १४ ॥

व्याख्या—यथा ‘शाकटिकः’ गश्मीवाहकः “जाणं” ति ‘जानन्’ अवबुध्यमानः ‘समम्’ उपलब्धिरहितं ‘हित्वा’ त्यक्त्वा ‘महापथ’ विषममार्गम् ‘अवतीर्णः’ गन्तुं प्रवृत्तः ‘अक्षे’ धुरि ‘भग्ने’ खण्डिते शोचति ‘धिह्’ मे परिज्ञानं यजानन्नपि इत्यमपायमवाप्तवान्’ इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ सम्प्रत्युपनयमाह—

एवं धम्मं विउक्कम्म, अहम्मं पडिचज्जिया । बाले मच्चुमुहं पत्ते, अक्खे भग्गे व सोचइ ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ इति शाकटिक इव ‘धम्मं’ सदाचारात्मकं ‘व्युत्क्रम्य’ विशेषेणोद्दृष्ट्य ‘अधम्मं’ धर्मप्रतिपक्षं हिंसादिकं ‘प्रतिपद्य’ अभ्युपगम्य ‘बालः’ अज्ञः ‘मच्चुमुहं’ मरणगोचरं ‘प्राप्तः’ गतः अक्षे भग्ने इव शोचति । किमुक्तं भवति ?—यथा अक्षभग्ने शाकटिकः शोचति तथाऽयमपि मरणात्मकं फलमनुभवन् आत्मानमनुशोचति, हा ! किमेतन्मयाऽनुष्ठितम् ? इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ शोचनानन्तरञ्च किमसौ करोति ? इत्याह—

तजो से मरणंतम्मि, बाले संतस्सई भया । अकाममरणं मरइ, धुत्ते वा कलिणा जिण ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘ततः’ इत्यातङ्कोत्पत्तौ यच्छोचनमुक्तं तदनन्तरं ‘से’ ति स मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन् उपस्थिते इति शेषः, ‘बालः’ रागाद्याकुलितचित्तः ‘संत्रस्त्यति’ समुद्विजते विभेतीति यावत् । कुतः ? ‘भयात्’ नरकातिगमन-साध्यत्वात्, अनेनाकामत्वमुक्तम् । स च किमेवं विभ्यन् मरणाद् विमुच्यते उत न ? इत्याह—अकामस्य—अनिच्छतो मरणम् अकाममरणं तेन, सूत्रे चाऽऽपत्यात् द्वितीया, ‘त्रियते’ प्राणान् त्यजति, नरकं चाऽसौ गच्छति, तत्र च शोचति । क इव कीदृशः सन् ? ‘धूर्त इव’ द्यूतकार इव, वाशब्दस्योपमार्थत्वात्, ‘कलिना’ एकेन प्रक्रमाद् द्रायेन जितः । यथा हि अयमेकेन द्रायेन जितः सन्नात्मानं शोचति तथा असावपि इत्वरैर्विपाककटुभिः सङ्क्षेपशब्दहर्षमनुजभोगैर्दिन्यसुखं हारितः शोचति दुःखी सन्निति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयितुमाह—

एयं अकाममरणं, बालाणं तु पवेइयं । इत्तो सकाममरणं, पंडियाणं सुणेह मे ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘एतत्’ अनन्तरमेव दुष्कृतकर्मणां परलोकाद्विभ्यता यन्मरणमुक्तं तद् अकाममरणं बालानामेव, तुला-सौकर्यकार्यत्वात्, ‘प्रवेदित’ प्रकर्षेण प्रतिपादितं तीर्थकरणधरादिभिरिति गम्यते । पण्डितमरणप्रस्तावनार्थमाह—“इत्तो” ति ‘इतः’ अकाममरणादनन्तरं ‘सकाममरणं’ पण्डितानां सम्पन्निव ‘शृणुत’ आकर्णयत ‘मे’ मम कथयत इत्युपस्कार इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

मरणं पि सपुत्ताणं, जहा मे तमणुस्सुयं । विप्पसन्नमणाघायं, संजयाणं वुसीमओ ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘मरणमपि’ आस्ता जीवितमित्यपिशब्दार्थः, भवतीति गम्यते, ‘सपुण्यानां’ पुण्यवता, किं सर्वमपि ? न इत्याह—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘मे’ मम कथयत इति गम्यते, ‘तदि’ति उपक्षेपसूत्रोपात्तम् ‘अनुष्ठतम्’ अवधारितं भव-द्विरिति शेषः । विविधैर्भावनादिभिः प्रकारैः प्रसन्नाः—मरणेऽपि अपगतमोहतया अनाकुलचेतसो विप्रसन्नाः तत्सम्बन्धि मरणमपि विप्रसन्नाम् । न विद्यते आघातः तथाविधयतनयाऽन्यप्राणिनामात्मनश्च विधिवत्सलितशरीरतया यस्मिंस्तद्

अनाघातम् । केपां पुनरिदम् ? उच्यते—‘संयतानां’ सम्यक्पापोपरताना चारित्रिणामित्यर्थः, “वुसीमउ” त्ति आर्पत्वाद् ‘वश्यवतां’ वश्यानि-आयत्तानि प्रभूमाद् इन्द्रियाणि विद्यन्ते येषां ते वश्यवन्तः तेषाम्, एतच्चार्थात् पण्डितमरणमेव । ततोऽयमर्थः—यथैतत् संयतानां वश्यवतां विप्रसन्नमनाघात च भवति तथा नाऽन्यप्राणिनाम् । उक्तञ्च—काले सुपत्तदानं, सम्भक्तविमुद्धी बोहिलाभं च । अन्ते समाहिमरणं, अभवजीवा न पावंति ॥ १ ॥ विशिष्टयोग्यतावतामेव तत्प्राप्तिरिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा चाह—

न इमं सवेसु भिक्खुसु, ण इमं सवेसु गारिस्सु । नाणासीला य गारत्था, विसमसीला य भिक्खुणो ॥

व्याख्या—‘न’ नैव ‘इदं’ पण्डितमरणं सर्वेषु ‘भिक्खुषु’ परदत्तोपजीविषु व्रतिष्वित्यर्थः; नेदं सर्वेषु ‘अगारिषु’ गृहिषु, सर्वचारित्रिणामेव तत्सम्भवात्, तथात्वे च तेषामपि तत्त्वतो यतित्वात् । यथा चैतदेवं तथोपपत्तिरिति आह—‘नानाशीलाः’ अनेकविधव्रता अगारस्थाः, तेषां हि देशैकरूपं शीलम्, देशरूपस्य तस्यानेकधाऽभिधानात् । ‘विपमशीलाश्च’ विसदृशशीलाश्च भिक्षवः, नहि सर्वेऽप्यनिदानिनोऽविकलचारित्रिणो वा तत्कालं म्रियन्ते जिनमतप्रतिपन्ना अपि, तीर्थान्तरीयास्तु दूरोत्सारिता एव । तेषु हि गृहिणस्तावद् अत्यन्तनानाशीला एव, यतः केचित् ‘गृहाश्रमप्रतिपालनमेव महाव्रतमिति’ प्रतिपन्नाः, “गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, ह्रीवाः पाखण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥” इति वचनात् । अन्ये तु ‘सप्त शिक्षापदशतानि गृहिणा व्रतम्’ इत्याद्यनेकधैव ब्रुवते । भिक्षवोऽप्यत्यन्तविपमशीला एव, यतस्तेषु केपाश्चित् पञ्चयमनियमात्मकं व्रतमिति दर्शनम्, अपरेषां कन्दमूलफलाशितैव इति विसदृशशीलता । न च तेषु कचिदविकलचारित्रसम्भव इति सर्वत्र पण्डितमरणाभाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ विपमशीलतामेव भिक्षूणां समर्थयितुमाह—

१ “काले सपात्रदान, सम्यक्वैशुद्धिबोधिलाभश्च । अन्ते समाधिमरण, अभव्यजीवा न प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥”

सन्ति एगेहि भिक्खुहिं, गारत्था संजमुत्तरा । गारत्थेहि य सवेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ २० ॥

व्याख्या—‘सन्ति’ विद्यन्ते ‘एकेभ्यः’ कुप्रवचनेभ्यः भिक्षुभ्यः “गारत्थ” त्ति सूत्रत्वाद् अगारस्थाः संयमेन-देशविरत्यात्मकेन ‘उत्तराः’ प्रधानाः संयमोत्तराः । कुप्रवचनभिक्षवो हि जीवास्तिक्यादपि बहिष्कृताः सर्वथा अचारित्रिणश्चेति कथं न सम्यग्दृशो देशचारित्रिणो गृहिणः तेभ्यः संयमोत्तराः सन्तु ? । एवं सति अगारस्थेष्वेव तदस्तु इत्यत आह—‘अगारस्थेभ्यश्च सर्वेभ्यः’ इति अनुमतिवर्जसर्वोत्तमदेशविरतिप्राप्तेभ्योऽपि साधवः संयमोत्तराः परिपूर्णसंयमत्वात् तेषाम् । अत्र वृद्धसम्प्रदायः—

एगो सावगो साहु पुच्छइ—सावगाणं साहुणं किमतरं ? । साहुणा भन्नइ—सरिसव-मंदरंतरं । तओ सो आउली-हूओ पुणो पुच्छइ—कुलिगि-सावगाणं किमतरं ? । तेण भन्नइ—तमेव सरिसव-मंदरं ति । तओ समासासिओ । जओ भणियं—“देसिंकेदेसविरया, समणोणं सावगा सुविहियाणं । जेसिं परपासडा, सहमं पि कलं न अगंधंति ॥ १ ॥” तदनेन तेषां चारित्राभावदर्शनेन पण्डितमरणाभाव एव समर्थित इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ननु कुप्रवचनभिक्षवोऽपि विचित्रलिङ्गधारिण एवेति कथं तेभ्योऽगारस्थाः संयमोत्तराः ? अत आह—

चीराऽज्जिणं निगिणिणं, जडी संधाडि मुंडिणं । एयाणि वि न तायंति, दुस्सीलं परिचागयं ॥ २१ ॥

व्याख्या—चीराणि च-चीवराणि अजिनं च-मृगादिचर्मं चीराजिनम्, “निगिणिण” त्ति सूत्रत्वात् नाभ्यं “जडि” त्ति भावप्रधानत्वाद् निर्देशस्य जटित्वम्, ‘सद्वाटी’ वस्त्रसहतिजनिता, “मुंडिणं” त्ति यत्र शिखाऽपि स्वसमयतः छिद्यते तत् प्राग्वत् मुण्डित्वम् । ‘एतान्यपी’ति निजनिजप्रक्रियाविरचितव्रतिवेषरूपाणि लिङ्गान्यपि, किं पुनर्गार्हस्थ्यम् इत्यपिशब्दार्थः, किम् ?

१ “देशैकदेशविरता, श्रमणानां श्रावका सुविहितानाम् । येषां परपापण्डा, शततमामपि कला नाघन्ति ॥ १ ॥”

इत्याह—नैव त्रायन्ते भवात् दुष्कृतकर्मणो वेति गम्यते । कीदृशम् ? ‘दुःशीलं’ दुराचारं “परियागयं” त्ति ‘पर्यायगतं’ प्रव्रज्यापर्यायप्राप्तम्, आर्पत्वाच्च यकारस्यैकस्य लोपः । न हि कपायकलुपचेतसो बहिर्वेकवृत्तिरतिकष्टहेतुरपि नरकादिक्लृप्तिनिवारणायाऽलम् । ततो न लिङ्गधारणं वैशिष्ट्यहेतुरिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ आह—कथं गृहाद्यभावेऽप्यमीषां दुर्गतिः ? इत्युच्यते—

पिंडोलए व दुस्सीलो, णरगाओ ण मुच्चइ । भिक्खाए वा गिहत्थे वा, सुवए कमई दिवं ॥ २२ ॥

व्याख्या—वाशब्दोऽपिशब्दार्थः, ततश्च ‘पिण्डावल्लग्नोऽपि’ स्वकीयाहाराभावतो भैक्ष्यसेव्यपि, आस्तां गृहादिमान्, दुःशीलः ‘नरकात्’ स्वकर्मोपस्थापितात् सीमन्तकादेर्न मुच्यते । अत्र चोदाहरणं तथाविधद्रुमकः । तत्र च सम्प्रदायः—

रायगिहे नयरे एगो पिंडोलओ उज्जाणियाए विणिग्गए जणे भिक्खं हिंडइ । न य तस्स किंचि केणइ दित्र । ततो पउट्टचित्तो सो तेसिं वेभारपव्वयकडगसन्निविट्ठाण पव्वओवरिं चडिऊण महइमहालियं सिल चालेइ । ‘एएसिं उवरि पाडेमि’ त्ति रोहज्झाई विच्छुट्ठिऊण तओ सिलाओ निवडिओ सिलातले संचुन्नियसव्वकाओ य मरिऊण अप्पइट्ठाणे नरए समुप्पन्नो । तर्हि किमत्र तत्त्वतः सुगतिहेतुः ? इत्याह—“भिक्खाए व” त्ति मिक्षामत्ति-भक्षयति मिक्षदः, वा विकल्पे, अनेन यतिरुक्तः, गृहे तिष्ठति गृहस्थः स वा, शोभनं निरतिचारतया सम्यग्भावाऽनुगततया च व्रतं-शीलं व्रतपालनात्मकमस्येति सुव्रतः ‘कामति’ गच्छति ‘दिव’ देवलोकम् । मुख्यतो मुक्तिहेतुत्वेऽपि व्रतपरिपालनस्य दिवं कामतीत्यभिधानं जघन्यतोऽपि देवलोकप्राप्तिरिति ख्यापनार्थम् । उक्तं हि—“अविराहियसामण्ण-स्स साहुणो सावगस्स य जहणो । उववाओ सोहम्मे, भणिओ तेळुक्कदसीहिं ॥ १ ॥” अनेन व्रतपालनमेव तत्त्वतः सुगतिहेतुरित्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

यद्व्रतयोगाद् गृहस्थोऽपि दिवं कामति तद्वक्तुमाह—

१ “अविराधितश्रामणस्य, साधोः श्रावकस्य च जघन्येन । उपपात सौधर्मे, भणितस्मैलोक्यदार्ढ्यमिति ॥ १ ॥”

अगारिसामाङ्ग्याङ्, सङ्गी काएण फासए । पोसहं दुहओ पक्खं, एगराङ् न हावए ॥ २३ ॥

व्याख्या—अगारिणः—गृहिणः सामायिक—सम्यक्त्व-श्रुत-देशविरतिरूप तस्याद्धानि—निःशङ्कता-गालाध्ययना-शु-
व्रतादिरूपाणि अगारिसामायिकाद्धानि “सङ्गी” इति सूत्रत्वात् श्रद्धा-रुचिरस्याऽस्तीति श्रद्धायां फायेनेत्युपलक्षणत्वात्
मनसा वाचा च ‘स्पृशति’ सेवते । ‘पौपधम्’ आहारपौपधादि “दुहओ पक्ख” इति प्राकृतत्वाद् द्वयोरपि मितेतरूपयोः
पक्षयोः चतुर्विधपौर्णमास्यादिषु तिथिषु “एगराङ्” इति अपेक्ष्यमानत्वाद् एकरात्रिमपि, उपलक्षणत्वात् एकरात्रिमपि, “न
हावए” इति न हापयति । रात्रिमहणं च दिवा व्याकुलतया कर्तुमशक्नुन रात्रात्रिम पौपधं कुर्यात् । इह च देशविरतिनामा-
यिकाद्धानत्वेनैव सिद्धे यदस्य भेदेनोपादानं तदावरण्यापनार्थमनुष्ठेयमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ प्रस्तुतमेवार्थमुपसहर्तुमाह—

एवं सिक्खासमावन्ने, गिहवासे वि सुवए । मुच्चइ छविपवाओ, गच्छे जक्खसलोगयं ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अनुनोकेन न्यायेन शिक्षया—व्रताऽऽसेवनात्मिकया समापन्नः शिक्षानमापन्नः गृहवासेऽपि आन्तां
प्रव्रज्यापर्याय इत्यपिशब्दार्थः, ‘सुव्रतः’ शोभनव्रतो मुच्यते । कुतः ? छविश्च—त्वक् पर्वाणि च—जातुद्वर्परादीनि छविपर्वं
तद्योगाद् औदारिकशरीरमपि छविपर्वं तत् । तदनन्तरं च ‘गच्छेत्’ यायाद् यज्जा—देवाः, समानो लोकोऽन्येति सलोकस्त-
द्भावः सलोकता, यक्षैः सलोकता यक्षसलोकता ताम्, इयं च देवगतावेव भवति इत्यर्थाद् देवगतिमिति । अनेन च पण्डित-
मरणावसरे प्रसन्नतो बालपण्डितमरणमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ साम्प्रतं प्रस्तुतमेव पण्डितमरणं फलोपदर्शनद्वारेणाह—

अहं जे संवुडे भिक्खू, दोण्हमन्नयरे सिया । सधहुक्खप्पहीणे वा, देवे वा वि महिद्धि ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘अये’ति उपप्रवर्तने, ‘यः’ इत्यनिर्दिष्टनिर्देशे, ‘समृतः’ इति पिहितसमसाऽऽश्रयद्वारः ‘मिहु’ इति भाव-
मिहुः स च द्वयोः ‘अन्यतरः’ एकतरः स्यात् । तदाऽऽह—सर्वाणि—अज्ञेयाणि यानि दुःखानि—क्षुत्पिपासेष्टवियोगाऽनिष्ट-

संयोगादीनि तैः प्रकर्षेण—पुनरनुत्पत्त्यात्मकेन हीनः—रहितः सर्वदुःखप्रहीणः स्यादिति सन्वन्धः, न च सिद्ध एव ।
ततः स वा स्याद् देवो वा, ‘अपिः’ सम्भावने, सम्भवति हि सहननादिवैकल्यतो मुक्त्यनन्तरं देवोऽपि स्यादिति, कीदृक् ?—
महर्द्धिक इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ यत्र चासौ देवो भवति तत्र कीदृशा आवाप्ताः ? कीदृशा देवाः ? इत्याह—

उत्तराङ् विमोहाङ्, जुहमंताणुपुवसो । समाहं जक्खेहिं, आवासाङ् जसंसिणो ॥ २६ ॥

दीहाउया इह्मिन्ता, समिद्धा कामरूपिणो । अहुणोववन्नसंकासा, मुज्जो अचिमालिप्पभा ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘उत्तराः’ उपरिवर्त्तिनोऽनुत्तरविमानारयाः, ‘विमोहा’ इव ‘विमोहाः’ अल्पवेदादिमोहनीबोध्यतया,
‘श्रुतिमन्तः’ दीप्तिमन्तः, ‘अणुपुवसो’ इति अनुपूर्वतः क्रमेण विमोहादिविज्ञेयपणविशिष्टाः, सौधर्मादिषु अनुत्तरविमानाऽ-
वसानेषु पूर्वपूर्वापेक्षया प्रकर्षवन्त्येव विमोहत्वादीनि । ‘समाहीणाः’ व्याप्ताः ‘यक्षैः’ देवैः आवाप्ताः, प्राकृतत्वात्
नपुसकलिङ्गता । देवास्तु तत्र ‘यशस्विनः’ श्लाघान्विताः, ‘दीर्घायुषः’ चिरजीविनः, ‘ऋद्धिमन्तः’ सम्पदुपेताः, ‘ममृद्धाः’
अतिदीप्ताः, ‘कामरूपिणः’ अभिलाषानुरूपरूपविवाचिनः, अनुत्तरेणपि तच्छक्तियुक्तात् । ‘अधुनोपपन्नसङ्काशाः’
प्रयतोत्पन्नदेवतुल्याः, अनुत्तरेषु हि वर्णश्रुत्यादि आयुस्तुल्यमेव भवति । ‘भूयोऽर्चिनालिप्रभाः’ प्रभूताऽऽदित्यदीप्तयो न
श्लोकस्यैवादित्यस्य तादृशी श्रुतिरस्तीति सूत्रार्थः ॥ २६—२७ ॥ उपसहर्तुमाह—

ताणि ठाणाणि गच्छंति, सिक्खित्ता संजमं तवं । भिक्खाए वा गिहन्थे वा, जे संतिपरिनिघुडा ॥ २८ ॥

व्याख्या—‘तानि’ अभिहितस्वरूपाणि ‘स्थानानि’ आवाप्तान् ‘गच्छन्ति’ यान्ति ‘शिक्षित्वा’ अभ्यस्य ‘संयमं’ सप्त-

१ अथवा मोहो द्विधा—द्रव्यतोऽन्धकारो भावतश्च मिथ्यादर्शनादि, स द्विविधोऽपि सत्तत्त्वोद्योतिव्येन सम्प्रदर्शनस्यैव च सप्त
सम्भवेन विगतो येषु ते विमोहाः ।

दशमेदं ‘तपः’ द्वादशविधं शिक्षाया वा गृहस्था वा, प्राकृतत्वाद् वचनव्यत्ययः । ये शान्त्या—उपशमेन परिनिर्वृताः—विध्यात-
कपायानलाः शान्तिपरिनिर्वृता इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ एतच्छाकर्ण्य मरणेऽपि यथाभूता महात्मानो भवन्ति तथा चाऽऽह—

तेसिं सोचा सपुज्जाणं, संजयाणं वुसीमओ । ण संतसंति मरणंते, सीलमंता बहुस्सुया ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘तेषाम्’ अनन्तराभिहितस्वरूपाणां यतीनां ‘श्रुत्वा’ आकर्ण्य उत्तरूपस्थानावाप्तिमिति शेषः, ‘सत्पूज्यानां’
सत्ता पूजार्हाणां ‘संयतानां’ संयमवता वश्यवता प्राग्वत्, ‘न सन्नसन्ति’ न उद्विजन्ते, क ?—मरणात्ते, ‘शीलवन्तः’
चारित्रिणः ‘बहुश्रुताः’ आगमश्रवणावदातीकृतमतयः । इदमुक्तं भवति—य एवाविदितधार्मिकगतयोऽनुपार्जितधर्माणश्च
त एव मरणाद् उद्विजन्ते, यथा—कास्माभिर्मृत्वा गन्तव्यम् ? । उपार्जितवर्माणस्तु धर्मफलमवगच्छन्तो नोद्विजन्ते ।
यदुक्तम्—“चरितो निरुपछिष्टो, धर्मो हि मयेति निर्वृतः स्वयः । मरणादपि नोद्विजते, कृतकृत्योऽस्तीति धर्मात्मा
॥ १ ॥” “सुगहियतवपत्थयणा, विसुद्धसम्मत्त-नाण-चारित्ता । मरणं ऊसवभूय, मज्जति समाहियप्पाणो ॥ २ ॥” इति
सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ इत्थं सकामाऽकाममरणस्वरूपमभिधाय शिष्योपदेशमाह—

तुलिया विसेसमादाय, दयाधम्मस्स खंतिए । विप्पसीएज्ज मेहावी, तहाभूएण अप्पणा ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘तोलयित्वा’ परीक्ष्य बालपण्डितमरणे, ततश्च विशेषं तयोरेव ‘आदाय’ गृहीत्वा ‘दयाधर्मस्य च’ चति-
धर्मस्य, चस्य गम्यमानत्वात्, ‘विशेष’ शेषधर्मातिशायित्वलक्षणम् आदाय ‘क्षान्ता’ क्षमया करणभूतया ‘विप्रसीदेत्’
प्रसन्नतां भजेत् न तु कृतद्वन्द्वशवर्षसलेपनतथाविधतपस्विनत् निजाद्वलिभङ्गादिना कपायितामवलम्बेत् ‘मेधावी’
मर्यादावर्त्ती, ‘तथाभूतेन’ यथैव मरणकालात् प्राग् अनाकुलचेता अभूत् मरणकालेऽपि तथावास्तितेन आत्मना उपलक्षित
इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ विप्रसन्नश्च यत्कुर्यात् तदाह—

तओ काले अभिप्पेए, सङ्गी तालीसमंतिए । विणएज्ज लोमहरिसं, भेदं देहस्स कंखए ॥ ३१ ॥
 व्याख्या— ततः कपायोपशमानन्तर 'काले' मरणकाले 'अभिप्रेते' अभिरुचिते, कदा च मरणमभिप्रेतम् ? यदा
 योगा नोत्सर्पन्ति "सङ्गी" त्ति श्रद्धावान् 'तादृशं' भयोत्थं 'अन्तिके' समीपे गुरुणामिति गम्यते, 'विनयेत्' अपनयेत्
 'रोमहर्षं' रोमाश्र्वं 'हा ! मम मरणं भविष्यति' इत्यभिप्रायजं, किञ्च 'भेद' विनाशं देहस्य काङ्क्षेत्, त्यक्तपरिकर्मतया न तु
 मरणाऽऽशंसया, वर्जनीयत्वादस्या इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ निगमयितुमाह—

अह कालम्मि संपत्ते, आघायाय समुस्सयं । सकाममरणं मरइ, तिण्हमण्णयरं मुणी ॥ ३२ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या— 'अथ' मरणाभिप्रायानन्तर 'काले' मरणकाले 'सम्प्राप्ते' "निष्फाड्या य सीसा, सउणी जह अंडय पय-
 त्तेण । धारससवच्छरियं, अह सलेहं ततो करइ ॥ १ ॥" इत्यादिना क्रमेण समायाते, "आघायाय" त्ति 'आवाताय'
 संलेखनादिक्रमेण विनाशाय, सुव्यवस्थायात् 'समुच्छ्रयस्य' अन्तः कार्मणशरीरस्य वहिरौदारिकस्य, किं कुर्यात् ? इत्याह—
 सकामस्य—साभिलाषस्य मरण सकाममरणं तेन म्रियते, 'त्रयाणां' भक्तपरिज्ञेद्विनीपादपोषगमनानामन्यतरेण, सूत्रत्वात्
 सर्वत्र विभक्तिव्यत्ययः, 'मुनिः' तपस्वी इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखवोधायां उत्तराध्ययनसूत्रलघु-
 टीकायां अकाममरणीयाख्यं पञ्चममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "निष्पादिताश्च शिष्या, शकुनिर्बधाऽण्डक प्रयत्नेन । द्वादशसावत्सरिकमथ, सलेख तत्त. करोति ॥ १ ॥"

अथ षष्ठं ध्रुलकनिर्ग्रन्थीयमध्ययनम् ।

उक्तं पञ्चममध्ययनम् । साम्प्रतं ध्रुलकनिर्ग्रन्थीयाख्यं पष्ठमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने
 मरणविभक्तिरुक्ता । तत्रापि चानन्तर पण्डितमरणम्, तच्च "विरयाणं पण्डिय वैति" त्ति वचनात् विरतानमेव । न चेते
 विद्याचरणविकला इति तत्स्वरूपमनेनोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदम् । विद्याचरणे च निर्ग्रन्थगुणाविति निर्ग्रन्थस्व-
 रूप तावत् किञ्चिदुच्यते— "पुलाग-बकुल-कुसीला, नियंठ-सिणायगा य नायवो । एणसिं पंचण्ह वि, होइ विभासा इमा
 कमसो ॥ १ ॥ होइ पुलाओ दुविहो, लद्धिपुलाओ तहेव इयरो य । लद्धिपुलाओ सघाइकजे इयरो उ पंचविहो ॥ २ ॥
 'लद्धिपुलाओ' जस्त देविंदरिद्धिसरिसा रिद्धी, सो सिंगणाइयकजे समुप्पन्ने चक्कवट्टि पि सवलवाहनं चुन्नेउ समत्थो ।
 'इयरो' त्ति 'आसेवणापुलाओ' पुलागो नाम असारो, जहा धनेसु पलजी । सो पंचविहो—नाणे दंसण चरणे, लिंगे
 अहंसुहुमए य नायवो । नाणे दंसण चरणे, तेसिं तु विराहण असारो ॥ ३ ॥ लिंगपुलाओ अन्न, निष्कारणओ करेइ सो
 लिग । मणसा अकप्पियाई निसेवओ होइ अहंसुहुमो ॥ ४ ॥" शरीरोपकरणविभूपाऽनुवर्त्तिनः ऋद्धियशस्कामाः
 सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेद-शबलचारित्र्युक्ताः निर्ग्रन्थाः 'वजसा' भवन्ति । यदुक्तम्—'सरीरे उवगरणे

१ "पुलाक-बकुल-कुसीला, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ च ज्ञातव्या । एतेषा पञ्चानामपि, भवति विभाषा इय क्रमशः ॥ १ ॥ भवति पुलाको
 द्विविधो, लद्धिपुलाकस्यैव इतरश्च । लद्धिपुलाक सङ्गादिकार्ये इतरस्तु पञ्चविधः ॥ २ ॥ लद्धिपुलाक—यस्य देवेन्द्रादिसदृशी ऋद्धिः,
 स शृङ्गनादित्कार्ये समुत्पन्ने चक्कवर्त्तिनमपि सवलवाहनं चूरयितुं समर्थः । इतर इति—आसेवनापुलाकः, पुलाको नाम—असारः, यथा
 धान्येषु पलाङ्गी । स पञ्चविधः—ज्ञाने दर्शने चरणे, लिङ्गे यथासूक्ष्मं ज्ञातव्यं । ज्ञाने दर्शने चरणे, तेषां तु विराधना असारः ॥ ३ ॥
 लिङ्गपुलाकोऽन्यः निष्कारणतः करोति स लिङ्गः । मनसा अकल्पिकादिनिषेवको भवति यथासूक्ष्मः ॥ ४ ॥" २ "शरीरे उपकरणे च, बाकुशिकत्व
 य, वाजसियत्तं दुहा समक्खायं । सुक्किलवत्थाइधरे, देसे सव्वे सरीरम्मि ॥ १ ॥ आभोगमणोभोगे, सैवुड अंसवुडे
 अहासुहुमे । सो दुविहो वी वजसो, पंचविहो होइ नायवो ॥ २ ॥ आभोगे जाणंतो, करेइ दोस तहा अणाभोगे ।
 मूलुत्तरेहि सवुडो, विवरीयमसवुडो होइ ॥ ३ ॥ अच्छि मुह मज्जमाणो, होइ अहासुहुमओ तहा वजसो । पण्डिसेवणा
 कसाए, होइ कुसीलो दुहा एसो ॥ ४ ॥ नाणे दंसण चरणे, तैवे य अहंसुहुमए य वोद्धव्वे । पण्डिसेवणाकुसीलो, पंच-
 विहो उ मुणेयवो ॥ ५ ॥ नाणाई उवजीवइ, अहंसुहुमो अह इमो मुणेयवो । साइजतो रागं, वच्चइ एसो तवचरणी
 ॥ ६ ॥ एमेव कसायम्मि वि, पंचविहो होइ उ कुसीलो य । कोहेणं विज्जाई, पञ्जए एव माणाई ॥ ७ ॥ एमेव वस-
 णम्मि वि, सावं पुण देइ उ चरित्तम्मि । मणसा कोहाईणि उ, करेइ अह सो अहासुहुमो ॥ ८ ॥ कसाएहिं नाणाईणि
 विराहेइ त्ति कसायकुसीलो । 'नियंठो' अर्द्धभतरवाहिरगथनिगमो, सो उवसंतकसाओ खीणकसाओ वा अंतोमुहुत्तका-

द्विधा समाख्यातम् । शुक्लवस्त्रादिधरो, देशे सर्वे प्रारिरे ॥ १ ॥ आभोग अनाभोगः, संवृतोऽसंवृतो यथासूक्ष्मः । स द्विविधोऽपि बकुशः,
 पञ्चविधो भवति ज्ञातव्यः ॥ २ ॥ आभोग जानन्न, करोति दोष तथा अनाभोग । मूलोत्तरैः संवृतो, विपरीतोऽसंवृतो भवति ॥ ३ ॥
 भक्षिणी मुखं मृजन्, भवति यथासूक्ष्मकक्षा बकुशः । प्रतिसेवनाया कपाये, भवति कुसीलो द्विधा एव ॥ ४ ॥ ज्ञाने दर्शने चरणे, तपसि च
 यथासूक्ष्मं वोद्धव्यं । प्रतिसेवनाकुसीलः, पञ्चविधस्तु ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ ज्ञानादि उपजीवति, यथासूक्ष्मोऽथाऽयं ज्ञातव्यः । सादयन्
 रागं, व्रजति एव तपश्चरणी ॥ ६ ॥ एवमेव कपायेऽपि, पञ्चविधो भवति तु कुसीलश्च । क्रोधेन विद्यादि, प्रयुद्धक्ते एव मानादि ॥ ७ ॥ एवमेव
 दर्शनेऽपि, क्षाप पुनर्ददाति तु चारित्र्ये । मनसा प्रोधादीनि तु, करोति अथ स यथासूक्ष्मः ॥ ८ ॥ कपायेऽज्ञानादीनि विराधयति इति
 कपायकुसीलः । 'निर्ग्रन्थ' आभ्यन्तरबाह्यप्रत्यनिर्गतः, स उपशान्तकपायः क्षीणकपायो वा अन्तर्मुहुत्तकालिकः । मोहनीयादिघातिघट्ट
 पक्षोपगतः ज्ञातको भण्यते । पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुसीला द्वयोः समाधिक-च्छेदोपस्थापनीयसयमयोर्भवेयुः । कपायकुसीलो द्वयोः

लिओ । मोहणिजाडयाहचउकम्मावगओ सिणाओ भन्नइ । पुलाक-वउड-प्रतिसेवनाकुमीलाः दोसु मामाहय-छेदोवटाय-
णियसंजमेसु होजा । कसायकुसीले दोसु परिहारविमुद्धि-मुहुमसपराङ्गमु इति सम्प्रदायः ।

प्रज्ञप्तिस्त्वाह—“कसायकुसीले णं पुच्छा, मामाहयसजमे होजा जाव मुहुमसपरायसजमे या होजा, नो अह-
कसायसजमे हुजा । नियंठा सिणायगा य एण दो वि अहकसायसजमे” । पुलाक-वउड-पट्टिसेवणाकुमीला उफोसेण
अभिन्नदसपुवधरा । कपायकुसील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जघन्येन पुलाकस्य श्रुतम् आचारस्तु नयमपूर्व, वउड-
कुमील-निर्ग्रन्थानां तु अष्टौ प्रपचनमातरः । ज्ञातकः श्रुतापगतः केवली । प्रतिनेवना तु प्रज्ञप्त्यभिप्रायेण—“पुलाक
णं पुच्छा, जाव मूलगुणे पट्टिसेवमाणे पचण्हं आसवाणं अन्नयर पट्टिमेवेजा, उत्तरगुणे पट्टिसेवेजमाणे दमिहम्म
पचकसाणस्स अन्नयर पट्टिसेवेजा” । “वउडसे णं पुच्छा, जाव नो मूलगुणपट्टिसेवा होजा, उत्तरगुणपट्टिसेवा होजा ।”
“पट्टिसेवणाकुमीले जहा पुलाक” । कपायकुसील निर्ग्रन्थ-ज्ञातकानां प्रतिसेवना नाम्नाति विन्नरस्वेपा बृहट्टीकातोऽनयेय
इति ॥ साम्प्रत सूत्रमनुस्रियते—

जायंतऽविज्जा पुरिसा, सधे ते दुक्खसंभवा । लुप्पंति बहुसो मूढा, संसारम्मि अणंतए ॥ १ ॥

परिहारविमुद्धि सूहमसपरायिकयो इति सम्प्रदायः । १ “कपायकुसील-पृच्छा, मामाहयसजमे भवेत् यावत् सूहमसपरायमयमे या
भवेत् न यथावयावसयमे भवेत् । निर्ग्रन्थाः ज्ञातकाश्च पृष्टौ द्वयपि यथावयावसयमे” । पुलाक-वउड-प्रतिसेवनाकुमीला उरुटेन
अभिन्नदसपुवधराः । २ “पुलाक पृच्छा, यावत् मूलगुणान् प्रतिसेवमानः पद्धाना आश्रवाणां अन्यतर प्रतिनेयेत्, उत्तरगुणान् प्रति-
सेवमानः द्वादविधस्य प्रत्याप्यानस्य अन्यतर प्रतिनेयेत्” । ३ “वउडा पृच्छा, यावत् न मूलगुणप्रतिसेवकः भवेत्, उत्तरगुणप्रति-
सेवक भवेत्” । ४ “प्रतिसेवनाकुमीलः यथा पुलाक” ।

व्याख्या—‘यावन्तः’ यत्परिमाणाः न विद्यते विद्या-तत्त्वज्ञानात्मिका येषां तेऽविद्या-‘पुरुषाः’ नराः ‘सधे’ अस्तित्वाः
ते, दुःखस्य सम्भवः-उत्पत्तिर्येषु ते दुःखसम्भवाः । एवविधाः सन्तः किम् ? इत्याह—‘लुप्पन्ते’ दारिद्र्यादिभिर्वाध्यन्ते ।
‘बहुश’ अनेकशः ‘मूढाः’ हिताऽहितविवेचनं प्रति असमर्थाः ‘ससारं’ भवे ‘अनन्तकं’ अविद्यमानान्ते । अनेन निर्ग्रन्थ-
स्वरूपज्ञापनार्थं तद्विषय उक्त इति भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाऽयमुदाहरणसम्प्रदायः—

एगो गोहो अभग्गसेहरो अईयदोगघेण बाहिओ । फिसिकम्माइ करैतरस वि तस्स न किंचि फलइ । ततो वेरग्गेण
निग्गओ गेहाओ लग्गो पुइई हिंदिउं । कुणइ अणेगधणोवज्जणोवाए पर न किंचि सपज्जइ । भणिय च—“धम्मनिहणु
जाउ जहिं भावइ, सधत्थ वि पर पेक्कइ आवइ । धम्मवतु नरु जहिं जहिं गच्छइ, तहिं तहिं सुंदर सोक्कइ पेच्छइ
॥१॥ बाहइ हलु हिंवायइ गउउ, करइ उरुक्कु सया वि स चउउ । सेव करइ वाणिज्जि पयट्ठइ, धम्मविहणु तहा वि न
लउइ ॥ २ ॥” तथो सो निरत्थयपरिचमणेण निधिओ पुणरवि घर जओ नियत्तो । एगम्मि गामे देयकुलियाए रत्ति
वासोवगओ । जाव पेच्छइ ताव देयकुलियाए एगो पुरिसो निग्गओ चित्तवट्ठइत्तवगओ । सो एगपासे ठाउण
तं चित्तवट्ठं पूइऊण भणइ—लहु मे परमरमणिज्ज वासहर सज्जेहि । तेण तक्कणामेव कय । एवं नयणा-ऽऽसण-वण-
धन्न-परिवण-भोगसाहणाइ कारिओ । एव ज ज भणइ त त करेइ चित्तवट्ठो, जाव रमणीहिं सद्धि भोगे मुजइ, जाव
पहाए पट्टिसाहरइ । तेण गोहेण सो दिट्ठो । पच्छा सो चित्तेइ—किं मज्झ बहुएण परिभमिण्ण ? एव चेव ओलग्गामि ।
नो तेण ओलग्गिओ । विणण्णं आराहिओ भणइ—किं करेमि ? । तेण भन्नइ—अहं मदभग्गो दोगघेण कयत्थिओ

१ “धर्मविहीनो यातु यत्र भावयति, संप्रतिपि परा प्रेक्षते आपदम् । धर्मवान् नरो यत्र यत्र गच्छति, तत्र तत्र सुन्दरानि सौगंधानि
प्रेक्षते ॥१॥ बाहयति हलं हिण्डयति शकटं, करोति कुरुमे मदापि स महत् । सेवां करोति वाणिज्ये प्रयतते, धर्मविहीनस्तथापि न लहामपि ॥२॥”

गुहं सरणमागओ, ता तुन्ह पसाएण अहं पि एव चेव भोगे मुंजानि । सिद्धपुरिनेण चित्तिं—अहो ! एम वराओ
अईय दारिद्रदुहकतो, दुहियाणाहवच्छला य हयति महापुरिसा । भणियं च—“दयालुत्वमनोद्धयं, दाक्षिण्य
प्रियभाषणम् । परोपकारकारित्वं, मण्डनानि महात्मनाम् ॥ १ ॥” अत्र च—“मपैत्ति पावेउं, कायधो सधसत्तउत्तवारो ।
अत्तोवयारलिच्छू, उयर पूरेइ काओ वि ॥ १ ॥” ता करेमि इमस्स उवयार ति । तथो तेण भन्नइ—किं विज्जं देमि ?
उयाहु विज्जानिमंतियवडग ? । तेण विज्जासाहणपुरयरणमीरुणा मंदबुद्धिणा भोगतिसिण य भणियं—विज्जाहिमतिय
वडं देहि । तेण दिट्ठो । नो त गहाय हट्टुट्टमणो गओ सगाम । चित्तिं च तेण—“किं तीए सिरीए, पीवराए ? जा
होइ अन्नदेसम्मि । जा य न मिच्छेहि सम, जं चामेत्ता न पेच्छति ॥१॥” तत्थ वधूहिं मेत्तेहिं य सम जहामिउडयं भवणं
विउव्विऊण भोगे मुंजतो अच्छइ । कम्मता मीदिउमारद्धा, गवाउओ य असगोविज्जमाणा पलईभूया । सो कालंतरेण
अहोत्तोसेण वडं रये काऊण ‘एयस्स पहावेण अहं वंधुमज्जे पमोयामि’ आसवपीओ पणधिओ । तस्स पमाएण
सो वडो भग्गो । सो विज्जाकओ उवभोगो नट्ठो । पच्छा ते प्रलपीभूतविभवा परपेसाईहिं दुक्खणि अणुभवति ।
जइ पुण सा विज्जा गहिया हुता तथो भग्गे वि वडे पुणो करितो । एव अविद्यानरा दुःखसम्भूता व्याप्ता छिद्यन्तीति
सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यत्तत्रैवं ततो यत् कृतं तदाह—

समिक्ख पंडिए तम्हा, पासजाईपहे बहू । अप्पणा सचमेसेज्जा, मेत्ति भूएसु कप्पइ ॥ २ ॥

व्याख्या—‘समीक्ष्य’ आलोच्य ‘पण्डितः’ विदित्वाविहितविवेकवान्, “तम्ह” त्ति यस्मादेवमविद्यावन्तो लुप्यन्ते
तस्मान्, किं तत् समीक्ष्य ? इत्याह—पाशा-अत्यन्तपारवश्यदेव कलत्रादिसम्बन्धाः, यदुक्तम्—“भार्याया निगड दत्त्वा,

न सन्तुष्टः प्रजापतिः । भूयोऽप्यपत्यदानेन, ददाति गलशृङ्खलाम् ॥ १ ॥” त एव तीव्रमोहोदयादिहेतुतया जातीनाम्—
एकेन्द्रियादिजातीनां पन्थानः—तत्प्रापकत्वात् मार्गाः पाशजातिपथास्तान् ‘बहून्’ प्रभूतान् अविद्यानां विभ्रुतिहेतून् ।
किम् ? इत्याह—‘आत्मना’ स्वयं न तु परोपरोधादिना सद्भ्यः—जीवेभ्यो हितः ‘सत्यः’ सयमः तं एषयेत् । एषयंश्च सत्य
किं नु कुर्याद् ? इत्याह—‘मैत्री’ मित्रभावं ‘भूतेषु’ पृथिव्यादिजन्तुषु ‘कल्पयेत्’ कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अपरञ्च—

माया पिया ण्हुसा भाता, भज्जा पुत्ता य ओरसा । नालं ते मम ताणाय, लुप्पंतस्स सकम्भुणा ॥ ३ ॥
एयमट्ठं सपेहाए, पासे समितदंसणे । छिंद गेहिं सिणेहं च, ण कंखे पुव्वसंथवं ॥ ४ ॥

व्याख्या—तत्राऽऽद्यसूत्रपूर्वार्द्धं स्पष्टम् । नवर ‘सुपा’ वधूः, पुत्राश्च ‘ओरसाः’ उरसि भवाः—स्वयमुत्पादिताः
‘नाऽल’ न समर्थाः ‘ते’ मात्रादयो मम ‘त्राणाय’ रक्षणाय ‘लुप्यमानस्य’ छिद्यमानस्य स्वकर्मणा । भणिय च—“पिडं-माइ-
भाइ-भणिणी-भज्जा-पुत्ताण जं कए कुणइ । पाव तस्स विवांगं, भुंजइ इक्कलओ दुक्खी ॥ १ ॥” ‘एतम्’ अमुं पूर्वोक्तमर्थं
‘स्वप्रेक्षया’ स्वबुद्ध्या ‘पश्येत्’ अवधारयेत् । शमितम्—उपशमितं दर्शनं—प्रस्तावान्मिथ्यात्वात्मकं येन सः ‘शमितदर्शनः’
सम्यग्दृष्टिः सन् “छिंद” त्ति सूत्रत्वात् छिन्द्यात् ‘गृद्धिं’ विषयाऽभिकाङ्क्षां ‘खेहं च’ स्वजनादिषु प्रेम ‘न’ नैव ‘काङ्क्षेत्’
अभिलषेत्, ‘पूर्वसंस्तवं’ पूर्वपरिचयम् एकग्रामोपित इत्यादिकम्, यतो न कश्चिदिह परत्र वा त्राणाय दुःखसम्भवे धर्मं
विनेति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३-४ ॥ अमुमेवार्थं विशेषतोऽनूद्याऽस्यैव फलमाह—

गवासं मणिकुण्डलं, पसवो दासपोरुसं । सबमेयं चइत्ता णं, कामरूवी भविस्ससि ॥ ५ ॥

व्याख्या—गावश्चाश्वाश्च गवाश्च, तथा मणयश्च—मरकतादयः कुण्डलानि च प्रतीतानि मणिकुण्डलं, उपलक्षणमेतत्

१ “पितृ-मातृ-भ्रातृ-भगिनी-भार्या-पुत्राणां यत्कृते करोति । पाप तस्य विपाक, भुङ्क्ते एकाकी दुःखी ॥ १ ॥”

शेपालङ्काराणां स्वर्णादीनां च । ‘पशवः’ अजैडकादयः । दासाश्च—गृहजातादयः पोरस त्ति सूत्रत्वात् पौरुषेयं च—पुरुषसमूहो
दासपौरुषेयम् । सर्वमेव ‘एतत्’ अनन्तरोक्तं ‘त्यक्त्वा’ हित्वा सयमं परिपालयेत्यभिप्रायः कामरूपी भविष्यसि, इहैव
वैक्रियकरणाद्यनेकलब्धियोगात् परत्र च देवभवाऽवाप्तेरिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पुनः सत्यस्वरूपमेव विशेषत आह—

थावरं जंगमं चैव, धणं धणं उवक्खरं । पच्चमाणस्स कम्ममेहिं, नालं दुक्खाउ मोयणे ॥ ६ ॥

व्याख्या—सुगमा । नवर ‘थावर’ गृहारामादि, ‘जङ्गमं’ मनुष्यगवादि, ‘उपत्कर’ गृहोपकरण, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ६
अज्झत्थं सधओ सव्वं, दिस्स पाणे पियायए । न हणे पाणिणो पाणे, भयवेराओ उवरए ॥ ७ ॥

व्याख्या—“अज्झत्थं” त्ति सूत्रत्वात् ‘अध्यात्मस्थम्’ अध्यात्मं—चित्त तस्मिंस्तिष्ठतीत्यध्यात्मस्थं, तच्चेह प्रस्तावात् सुखादि
‘सर्वतः’ इष्टसयोगाऽनिष्टविप्रयोगादिहेतुभ्यो जातमिति गम्यते । ‘सर्वं’ निरवशेष ‘दृष्ट्वा’ प्रियत्वादिस्वरूपेणाऽवधार्य,
चस्य गम्यमानत्वात् ‘प्राणांश्च’ प्राणिनश्च ‘प्रियात्मकान्’ प्रिय आत्मा येषां तान्, बहुहिरण्यकोटिमूल्येनाऽभयकुमारा-
लब्धयवमात्रकालेयदृष्टान्तेन दृष्ट्वा न हन्यात् प्राणिनः ‘प्राणान्’ इन्द्रियादीन्, प्राणिन इति जातौ एकवचनम् । कीदृशः
सन् ? इत्याह—भयं च प्रतीतं वैर च—प्रद्वेषो भयवैरं तस्मात् ‘उपरतः’ निवृत्तः सन्निति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

इत्थं प्राणातिपातलक्षणाश्रवनिरोधमभिधाय शेपाश्रवनिरोधमाह—

आदाणं णरयं दिस्स, नायइज्ज तणामवि । दोगुंछी अप्पणो पाते, दिन्नं भुंजेज्ज भोयणं ॥ ८ ॥

व्याख्या—आदीयत इति ‘आदानं’ धनधान्यादि, नरकहेतुत्वात् नरकं दृष्ट्वा ‘नाऽऽवदीत’ नं गृहीत—न स्वीकुर्यात्,
“तणामवि” त्ति तृणमपि आस्तां हिरण्यादिकं, कथं तर्हि प्राणधारणम् ? इत्याह—जुगुप्सते आत्मानमाहारमन्तरेण
धर्मधुराधरणाक्षममित्येवंशीलो जुगुप्सी, आत्मनः सम्बन्धिनि ‘पात्रे’ भाजने दत्त गृहस्थैरिति गम्यते, भुञ्जीत ‘भोज-
नम्’ आहारं न तु गृहस्थपात्रे बहुदोषसम्भवात् । यदुक्तम्—“पिच्छाकम्मं पुरेकम्मं, सिया तत्थ ण कप्पइ । एय-
मट्ठं न भुंजंति, निगंथा गिहिभायणे ॥ १ ॥” अनेन परिग्रहात्मकाऽऽश्रवनिरोध उक्तः, तदेव “तन्मध्यपतितः तद्गृहेण
गृह्यते” इति न्यायात्, सृपावादा-ऽदत्तादानमैथुनात्मकाऽऽश्रवत्रयनिरोध उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ एव पञ्चाश्रवविरम-
णात्मके संयम उक्ते यथा परे विप्रतिपद्यन्ते तथा दर्शयितुमाह—

इहमेगे उ मन्नंति, अप्पच्चक्खाय पावगं । आचारियं विदित्ता णं, सब्बदुक्खा विमुच्चइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘इह’ जगति ‘एके’ केचन कुतीर्थिकाः ‘तुः’ पुनरर्थे, ‘मन्यन्ते’ अभ्युपगच्छन्ति यथा ‘अप्रत्याख्याय’
अनिराकृत्य ‘पापकं’ प्राणातिपातादिविरतिम् अकृत्यैव “आचारियं” त्ति ‘आचारिक’ निजनिजाऽऽचारभवनमुपगममेव तत्
‘विदित्वा’ यथावत् ज्ञात्वा ‘सर्वदुःखात्’ शारीरमानसाद् विमुच्यते । एव सर्वत्र ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गम्, न चैतच्चारु, नहि
रोगिण इवोपधादिपरिज्ञानतो भावरोगेभ्यः ज्ञानावरणादिकर्मभ्यो महाव्रतात्मकपञ्चाङ्गोपलक्षितक्रियामनुष्ठाय मुक्तिः ।
ते चैवमनालोचयन्तो भवदुःखाऽऽकुलिता वाचालतयैवाऽऽत्मानं स्वस्थयन्ति । तथा चाह—

भणंता अकरंता य, बंधमोक्खपइन्निणो । वायाविरियमेत्तेणं, समासासंति अप्पयं ॥ १० ॥

व्याख्या—‘भणन्तः’ प्रतिपादयन्तः प्रकृमात् ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गमिति, अकुर्वन्तश्च मुक्त्युपायमनुष्ठानम्, बन्धमोक्षयो-
प्रतिज्ञा—अभ्युपगमो बन्धमोक्षप्रतिज्ञा तद्वन्तः अस्ति बन्धः अस्ति मोक्ष इत्येवं वादिन एव केवल न तु तथाऽनुष्ठा-
यिनः, वाग्वीर्यम्—वचनशक्तिः वाचालतेति यावत् तदेवाऽनुष्ठानशून्यं वाग्वीर्यमात्रं तेन ‘समान्वासयन्ति’ ज्ञानादेव वय
मुक्तियायिन इति स्वस्थयन्त्यात्मानमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ यथैतत् न चारु तथा स्वत एवाह—

१ “पञ्चात्मं पुर कर्म, स्वात्तत्र न करपते । एतदर्थं न भुञ्जन्ति, निर्ग्रन्था गृहिभाजने ॥ १ ॥”

ण चित्ता तायए भासा, कुओ विज्जाणुसासणं । विसत्ता पावकम्महिं, वाला पंडियमाणिणो ? १

व्याख्या—‘न’ नैव ‘चित्रा’ प्राकृतसंस्कृतादिरूपा, ‘त्रायते’ रक्षति पापेभ्य इति गम्यते, ‘भापा’ वचनात्मिका । स्यादेतत् ‘अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौपधीना प्रभावः’ इत्यधोरादिमन्त्रात्मिका वाक् त्राणाय भविष्यतीत्याह—कुतो विद्या-विचित्रमन्त्रात्मिका तस्या अनुशासनं-शिक्षणं विद्याऽनुशासनं त्रायते पापात् ? न कुतोऽपि, तन्मात्रादेव मुक्तौ शेषानुष्ठा-नवैयर्थ्यप्रसङ्गादिति भावः । अत एव ये त्राणाय इति वदन्ति ते यादृशाः तदाह—विविध सत्ताः—मन्त्रा विपण्णाः ‘पाप-कर्मसु’ हिंसाद्यनुष्ठानेषु सततकारितयेति भावः । कुतस्त एवंविधाः ? इत्याह—‘वाला’ रागद्वेषाकुलिताः ‘पण्डितमा-निनः’ आत्मानं पण्डितं मन्यमाना इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ साम्प्रत सामान्येनैव मुक्तिपरिपन्थिनां दोषदर्शनायाऽऽह—
जे केइ सरीरे सत्ता, वन्ने ख्वे य सव्वसो । मणसा काय वक्केणं, सव्वे ते दुक्खसंभवा ॥ १२ ॥

व्याख्या—ये केचित् शरीरे ‘सत्ताः’ लालनाऽभ्यञ्जनोद्धर्तनस्नानादितत्परिचेष्टाया वद्व्याग्रहा न तु इवमुत्सरन्ति—
“तहं तह लालित निष्कालु जोडित रुचतइ, खलु जिव थक्कइ चलि वि वंठ जं जीवि चलंतइ । दद्धुसरीरह तासु रे सिजण ! पाउ म किज्जउ, धडहड जीविउ जाइ चित्तु परलोयह विज्जउ ॥ १ ॥” अत्रं च—“मुट्टे वि लट्ठे पुट्ट, देहं जीएण वज्जिय-मचस्स । होही छारुक्खुडं, किमिपुंजं साणभक्खं च ॥ १ ॥” तथा ‘वर्णे’ गौरत्वादि, ‘रूपे च’ सौन्दर्ये, चशब्दात् स्पर्शादिषु सत्ताः, “सव्वसो” ति सूत्रत्वात् ‘सर्वथा’ स्वयंकरणकारणादिभिः सर्वैः प्रकारैः, ‘मनसा’ कथं वयमुपचित-

१ “तथा तथा लालित नित्यकाल योजित रोचमाने, खल इव तिष्ठति चलिवा वण्ट यद् जीवे चलति । दग्धशरीरस्य तस्य [कृते] रे सुजन । पाप मा क्रियतां, धडधड जीवित याति चित्त परलोकाय दीयताम् ॥ १ ॥”

२ सुषु अपि लट्ठे पुट्ट, देह जीवेन वर्जितमवश्यम् । भविष्यति क्षारावकरं कृमिपुञ्जं भानभक्ष्यं च ॥ १ ॥”

शरीरा वर्णादिमन्तश्च भविष्यामः ? ‘कायेन’ रसायनाद्युपयोगेन, ‘वाक्येन’ वचसा रसायनादिप्रभात्मकेन, ‘सर्वे’ निरव-शेषाः ‘ते’ ज्ञानादेव मुक्तिरित्यादिवादिनः ‘दुःखसम्भवाः’ इहान्यजन्मनि च दुःखभाज इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यथैवेते दुःखभाजनं तथा दर्शयन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

आवण्णा दीहमद्धानं, संसारम्मि अणंतए । तम्हा सव्वदिसं पस्स, अप्पमत्तो परिघए ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘आपन्नाः’ प्राप्ताः ‘दीर्घम्’ अनाद्यनन्तं अध्वानमिव ‘अध्वानम्’ उत्पत्तिप्रलयरूपम् एकत्रावस्थितेरभावात् । ‘ससारे’ चतुर्गतिके ‘अनन्तके’ अपर्यवसाने “तन्ह” ति यस्मादेवमेते मुक्तिपरिपन्थिनो दुःखसम्भवाः तस्मात्, “सव-दिस” ति सर्वदिशः—प्रस्तावाद् अशेषभावदिशः, ताश्च पृथिव्याद्यष्टादशभेदाः । उक्तञ्च—“पुढेवि-जल-जलण-वाया, मूला संघ-ऽग्ग-पोरवीया य । वित्तिचउपणिदितिरिया, नारया देवसचाया ॥ १ ॥ सम्मुच्छिम-कम्मा-ऽकम्म-भूमिगनरा तहंतरेदीया । भावदिसा दिसइ ज, ससारी निययमेयाहिं ॥ २ ॥” पश्यन् ‘अप्रमत्तः’ प्रमादरहितो यथैतेषामेकेन्द्रि-यादीना विराधना न भवति तथा ‘परिव्रजेः’ सयमाध्वनि यायाः सुगिष्य’ इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यथा चाऽप्रमत्तेन प्रव्रजितव्यं तथा दर्शयितुमाह—

वहिया उहमादाय, नाऽवकंखे कयाइ वि । पुव्वकम्मक्खयट्ठाए, इमं देहं समुद्धरे ॥ १४ ॥

व्याख्या—“वहिय” ति ‘वहिः’ वहिर्भूतं भवादिति गम्यते, ‘ऊर्द्धम्’ सर्वोपरिस्थितम् अर्थात् मोक्षम् ‘आदाय’ गृहीत्वा मयैतदर्थं यतितव्यमिति निश्चित्य ‘नावकाहेत्तु’ विपयादिक नाऽभिलषेत् ‘कदाचिदपि’ उपसर्गपरीपहाऽऽकुलित-

१ “पृथिवी जल उपलन-वाता, मूला-स्कन्धा-ऽग्र-पर्ववीजानि च । द्वि त्रि-चतु-पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गश्च नारका देवसङ्घाता ॥ १ ॥ सम्मु-च्छिम-कर्माऽकम्मभूमिगनरास्तथाऽऽन्तरदीपा । भावदिशः विव्रयते यत्, संसारी नियतमेताभि ॥ २ ॥”

तयाऽपि आत्मानमन्यदा, एवं सति शरीरधारणमप्ययुक्तम्, तद्वारणे सति आकाङ्क्षासम्भवात्, अत आह—पूर्वं—पूर्वकालभावि यत् कर्म तत्क्षयार्थं इदं ‘देहं’ शरीर ‘समुद्धरेत्’ उचिताऽऽहारादिभोगतः परिपालयेत्, तद्वारणस्य शुद्धिहेतुत्वात् । यदु-क्तम्—“सव्वदथ संजमं स-जमाउ अप्पाणमेव रक्खिज्जा । मुक्खइ अइवायाओ, पुणो वि सोही न याविरई ॥ १ ॥” ततः शरीरोद्धरणमपि निरभिष्वङ्गतयैव विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ यथा च देहपालनेऽपि नाभिष्वङ्गः तथा दर्शयितुमाह—

विविच्च कम्मणो हेउं, कालकंखी परिघए । मातं पिंडस्स पाणस्स, कडं लद्धूण भक्खए ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘विविच्य’ पृथक्कृत्य ‘कर्मणः’ ज्ञानावरणदेः ‘हेतुम्’ उपादानकारणं सिध्यात्वाविरत्यादि, कालम्—अनु-ष्ठानप्रस्तावं काङ्क्षेत्येवंशीलः कालकाङ्क्षी परिव्रजेदिति पूर्ववत् ‘मात्रा’ यावत्या संयमनिर्वाहस्तावती ज्ञात्वेति गम्यते, ‘पिण्डस्य’ ओदनादेः ‘पाणस्य च’ आयामादेः, स्वाद्यस्वाद्यानुपादानं यतः प्रायस्तत्परिभोगासम्भवात् । ‘कृतम्’ आत्मा-र्थमेव निर्यत्तितं गृहिमिरिति गम्यते । प्रक्रमात् पिण्डादिकमेव ‘लब्ध्वा’ प्राप्य ‘भक्षयेत्’ अभ्यवहरेदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कदाचिद् मुक्तशेषं धारयितुमभिष्वङ्गसम्भवः स्यादित्याह—

सन्निहिं च ण कुव्वेज्जा, लेवमायाए संजए । पक्खी पत्तं समादाय, निरवेक्खो परिघए ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘सन्निधिम्’ अन्यदिनभोजनार्थं भक्तादिस्थापनं न कुर्वीत । ‘चः’ पूर्वापेक्षया समुच्चये । ‘लेपमात्रया’ यावता पात्रमुपलिप्यते तावत्परिमाणमपि सन्निधिं न कुर्वीत आस्ता बहु, ‘सयतः’ यतिः । किमेवं पात्राद्युपकरणसन्निधिरपि न

१ “सप्रेष सयम सयनादात्मानमेव रक्षेत् । मुच्यतेऽतिपातात्, पुनरपि शोधिर्न चाविरति ॥ १ ॥”

२ “इषदर्थे क्रियायोगे, मर्यादाया परिच्छेदे । परिमितौ धने चेति, मात्राशब्द प्रकीर्तित ॥ १ ॥”

कर्तव्यः ? इत्याह—पक्षीव पक्षी, “पत्त” ति ‘पात्रं’ पतद्गृहादिभाजनम् उपलक्षणत्वात् शेषोपकरणं च, ‘समादाय’ गृहीत्वा परित्रजेदिति सम्बन्धः । यथा पक्षी पक्षसञ्चयं गृहीत्वा गच्छति एवमसावपि इत्यर्थः, ‘निरपेक्षः’ निरभिलाषः तथा च प्रतिदिनं संयमपलिमन्थभीरुतया पात्रादिसन्निधिकरणे न दोष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यदुक्तं निरपेक्षः परित्रजेदिति तद् अभिव्यक्तीकर्तुमाह—

एषणासमिष लज्जु, गामे अणियओ चरे । अप्पमत्तो पमत्तेहिं, पिण्डपायं गवेसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—एषणायाम्—उत्पादनग्रहणप्राप्तविषयायां समितः—उपयुक्तः एषणासमितः, अनेन निरपेक्षत्वमुक्तम् । “लज्जु” ति लज्जा—संयमस्तद्वान् ग्रामे उपलक्षणत्वाद् नगरादौ च ‘अनियतः’ अनियतवृत्तिः ‘चरेत्’ विहरेत्, अनेनापि निरपेक्षता एवोक्ता । चरञ्च किं कुर्यात् ? इत्याह—अप्रमत्तः ‘प्रमत्तेभ्यः’ गृहस्थेभ्यः, ते हि विषयादिप्रमादसेवनात् प्रमत्ता उच्यन्ते, ‘पिण्डपातं’ भिक्षां गवेपयेदिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं प्रसक्तानुप्रसक्त्या संयमस्वरूपमुक्तम्, तदुक्तौ च निर्मन्थस्वरूपम्, सम्प्रत्यत्रैवाऽऽदरोत्पादनार्थमाह—

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी, अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणधरे ।

अरहा नायपुत्ते भगवं, वेसालीए वियाहिए ॥ १८ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण “से” इति ‘सः’ भगवान् “उदाहु” ति उदाहृतवान् । ‘अणुत्तरनाणी’ सर्वोत्त-
ष्टज्ञानवान्, गौरवस्वरूपं मत्वर्थीयः, अन्यथा बहुव्रीहिरेव स्यादत्र । तथा अनुत्तरं—सर्वोत्कृष्टं पश्यतीत्यनुत्तरदर्शी, सामान्यविशेषप्राहितया च दर्शनज्ञानयोर्भेदः । यत उक्तम्—“जं सामन्नग्राहणं, दंसणमेयं विसेसियं नाणं” ति ।

१ पतन्त जायत इति परं पक्षसञ्चयः ।

२ “यस्सामान्यग्रहणं दर्शनमेतत् विशेषितं ज्ञानम् ।”

अनुत्तरे ज्ञानदर्शने युगपदुपयोगाभावेऽपि लब्धिरूपतया धारयतीत्यनुत्तरज्ञानदर्शनधरः, पूर्वविशेषणाभ्यामुपयोगस्य ज्ञानदर्शनयोर्भिन्नकालता उक्ता, ततश्च मा भूदुपयोगवद् लब्धिद्वयमपि भिन्नकालभावीति व्यामोह इत्युपदिश्यते अनुत्तरज्ञानदर्शनधर इति न पौनरुक्त्यम् । ‘अर्हन्’ तीर्थकृत्, ज्ञातः—उदारक्षत्रियः स चेह सिद्धार्यस्तत्पुत्रः—वर्तमानतीर्थधिपतिः, ‘अमवान्’ समग्रैश्वर्यादिमान्, विशालाः—शिष्या यशःप्रभृतयो वा गुणा विद्यन्ते यस्य स वैशालिकः “वियाहिय” ति ‘व्याख्याता’ सदेवमनुजायां पर्यदि धर्मस्य कथयिता, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ १९ ॥

**॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिबिरचितायां सुखयोधायां उत्तराभ्ययनसूत्र-
लघुटीकायां क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥**

अथ औरभीयाख्यं सप्तममध्ययनम् ।

व्याख्यातं क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनम् । साम्प्रतमौरभीयं सप्तममारभ्यते । अस्या चायमभिसम्बन्धः—‘इहान-
न्तराभ्ययने निर्ग्रन्थत्वमुक्तम्, तच्च रसगृह्णपरिहारादेव जायते, स च विपक्षेऽपायदर्शनात्, तच्च दृष्टान्तोपन्यासद्वारेणैव परिफुटं भवतीति रसगृह्णदोषदर्शकोरभ्रादिदृष्टान्तप्रतिपादकमिदमारभ्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदमध्ययनम् । अत्र चोरभ्रादिदृष्टान्तपञ्चकमभिधेयम् । यदाह निर्युक्तिकृत्—“ओरब्भे कागिणी अंवए य ववहारे सायरे चेव । पंचेए दिहंता, ओरब्भीयम्मि अज्झयणे ॥ १ ॥” तत्रोरभ्रदृष्टान्ताभिधायकमिहादिसूत्रम्—

जहाऽएसं समुद्दिस्स, कोह पोसेज्ज एलयं । ओयणं जवसं देज्जा, पोसिज्जा वि सयंगणे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘यथे’त्युदाहरणोपन्यासे, आदिश्यते—आज्ञाप्यते विविधव्यापारेषु परिजनोऽस्मिन्नायाते इत्यादेशः—
अभ्यर्हितः प्रायुर्णस्तं ‘समुद्दिश्य’ आश्रित्य—यथाऽसौ समेष्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यते इति ‘कञ्चित्’ परलोकापायनिरपेक्षः ‘पोपयेत्’ पुष्टं कुर्यात् ‘एलकम्’ ऊरणकम्, कथम् ? इत्याह—‘ओदनं’ भक्तम्, तद्योग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत्, ‘ययसं’ सुदृग्मापादि ‘दद्यात्’ तदप्रतो दौकयेत्, तत एव पोपयेत् । पुनर्वचनमावरण्यापनाय, ‘अपिः’ सम्भाषणे, सम्भाव्यते एवविधः गुरुकर्मैति । ‘स्वकाङ्गणे’ स्वकीयगृहप्राङ्गणे, अन्यत्र नियुक्तकाः कदाचिन्नौदनादि दास्यन्तीति स्वकाङ्गणे इत्युक्तम् । इहोदाहरणं सम्प्रदायादवसेयम्—

सप्तम औरश्रीयमध्ययनम् ।

जहेगो उरणगो पाहुणनिमित्तं पोसिज्जह । सो य पीणियसरीरो सुण्ठाओ हरिदादिकयंगराओ कयफन्नचूलओ । कुमारो वि य णं नाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीलाविति । तं च वच्छगो एवंलालिजमाणं ददूण माऊण नेहेण गोविंयं दोहण य तयणुकंपाए सुफमवि खीर न पियइ रोसेण । ताए पुच्छिओ भणइ—अस्मो ! एस नंदियगो मवेहिं एण्हिं अम्ह सामिसालेहिं इहेहिं जयसजोग्गासणेहिं तदुयओगेहिं य अलंकारविसेसेहिं अलंकारिओ पुत्त इय परिपालिज्जह, अहं तु मंदभगो सुक्काणि तणाणि कयाइ लभामि, ताणि वि न पज्जत्ताणि, एवं पाणिय पि, न य मं कोइ लालेइ । ताए भणइ— पुत्त ! “आउरचिन्नाइं एयाइ, जाइं वरइ नंदिओ । सुक्कतणेहिं लादाहिं, एयं दीहाउलक्कणं ॥ १ ॥” जहा आउरो मरिउकामो ज भग्गइ पत्थं वा अपत्थं वा तं से दिज्जइ, एयं सो नंदिओ मारिज्जिहिइ जया तया पेच्छिहिसि इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततोऽसौ कीदृशो जातः ? किं च कुरुते ? इत्याह—

तओ से पुट्टे परिवूढे, जायमेए महोदरे । पीणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘ततः’ इत्योदनादिदानाद् हेतौ पद्मनी, ‘सः’ इत्युरधः ‘पुट्टः’ उपचितमांसतया पुट्टिमाक्, ‘परिवूढः’ प्रभुः समर्थ इति यावत्, ‘जातमेदाः’ उपचितचतुर्थधातुः अत एव ‘महोदरः’ बृहज्जठरः, ‘प्रीणितः’ तर्पितः ययाममयमुप-
लौकितोऽऽहारादिभिरेव च हेतुभिः ‘विपुले’ विशाले ‘देहे’ शरीरे सति आदेशं परिकाहुतीव ‘परिकाहुति’ इच्छतीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ स किमेवं चिरस्थायी स्यात् ? इत्याह—

जाव ण एह आएसे, ताव जीवइ से वुही । अह पत्तम्मि आएसे, सीसं छेचूण सुज्जइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘यावदि’ति कालायधारणम्, ‘ने’ति न आयाति आदेशत्वावत् ‘जीवति’ प्राणान् धारयति ‘सः’ उरध.

१ “भातुरविहति एतानि, यानि वरति नमिक्कः । शुक्कहृणैवापनीयेः, एतत् दीर्घपुरुक्षणम् ॥ १ ॥”

“वुहि” ति चध्यमण्डनमिवाऽस्योदनदानादीनि तस्यतो दुःखमेव तदस्यास्तीति दुःखी । “अह पत्तम्मि आएसे” ‘अय’ अनन्तरं ‘प्राप्ते’ आगते आदेशे ‘शिरः’ मस्तकं तत् ‘छिच्चा’ द्विधाविधाय सुज्यते, तेनैव स्थानिना प्राहुणकसहितेनेति शेषः ।

सम्प्रति सम्प्रदायशेषमनुस्रियते—ततो सो वच्छगो तं नंदियं पाहुणएसु आगएसु घट्टिजमाणं ददूण तिसिओ वि माऊण थणं नामिउसइ भणण । ताए भणइ—किं पुत्त ! भयमीओ सि ? नेहेण एण्हयं पि मं न पियसि । तेण भणइ—अम्म ! कजो मे थणांमिलासो ? नणु सो वराओ नदियओ अज केहिं पि पाहुणगेहिं आगएहिं मंनं अगओ विनिग्गय-
जीहो विलोउनयणो विस्सरं रसंतो अत्ताणो असरणो मारिओ, तव्भया कजो मे पाउमिच्छा ? । तओ ताए भणइ—
पुत्त ! नणु तया चेव ते कहियं, जहा—“आउरचिन्नाइं एयाइं ।” एस तेसिं विवागो अणुप्पत्तो । एस दिहंतो इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेयानुबद्धं दार्ष्टान्तिकमाह—

जहा खलु से उरब्भे, आएसाए समीहिए । एवं घाले अहम्मिटे, ईहई णरयाउयं ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘खलु’ निश्चये ‘सः’ इति प्रागुक्तरूप उरधः ‘आदेशाय’ आदेशार्थं ‘समीहितः’ कल्पितः सन् यथाऽयमसौ भविष्यत्यादेशं परिकाहुतीत्यनुवर्तते । ‘एयम्’ अमुनैव न्यायेन ‘वालः’ अग्नः ‘अधर्मिष्ठः’ अतिशयेनाधर्मः ‘ईहते’ वाञ्छति तदनुकूलाऽऽचारतया ‘नरकायुक्तं’ नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ उक्तमेयार्थं प्रपञ्चयन्नाह—

हिंसे घाले मुसावाइं, अद्धाणम्मि विलोवए । अन्नऽदत्तहरे तेणे, माईं कहुहरे सडे ॥ ५ ॥

इत्थीविसयगिद्धे च, महारंभपरिग्गहे । भुंजमाणे सुरं मंसं, परिवूढे परंदमे ॥ ६ ॥

अयकफरभोई च, तुंदिल्ले चियलोहिए । आउयं नरए कंखे, जहाऽऽएसं च एलए ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘हिंस्रः’ स्वभावत एव प्राणिव्यपरोपणकृत्, ‘वालः’ अग्नः, ‘मुषावादी’ अलीकभाषकः, ‘अध्यति’ मार्तो ‘विलोपकः’ मोषकः—पयि गच्छतो जनान् सर्वस्यहरणतो लुण्ठति, अन्यैरदत्तं हरति ‘अन्यादत्तहरः’ भ्रामनगरादिषु चौर्य-
कृत्, ‘स्तेनः’ चौर्येणैवोपकल्पितशक्तिः, ‘मायी’ ब्रह्मनैकचित्ताः, ‘कहुहरः’ कस्यार्थं नु इति वितर्कं हरिष्यामीत्यध्यवसायी, ‘शठः’ वक्राचारः ॥ ५ ॥ ‘स्त्रीविषयगृद्धः’ स्त्रीषु विषयेषु च अमिकाह्वावान्, ‘यः’ समुद्यमे, महान्—अपरिमितः आरम्भः—अनेकजन्तूपघातकृत् व्यापारः परिग्रहश्च—धान्यादिसम्पद्यो यस्य स तथोक्तः, ‘भुज्जानः’ अभ्यवहरन् ‘सुरां’ मदिराम्, ‘मांसं’ पिशितम्, ‘परिवूढः’ उपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थः, अत एव ‘परंदमः’ अन्येषां हनयिता ॥ ६ ॥ किञ्च—अजस्य—छागस्य कर्करं—यत् चनकवद् भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावादतिपकं मांसं तद्रोजी, अत एव ‘तुन्दिलः’ जातबृहज्जठरः ‘चित्तलोहितः’ उपचितशोणितः, शेषघातूपलक्षणमेतत्, ‘आयुः’ जीवितं ‘नरके’ सीमन्तकादौ काहुति तद्योग्यकर्माऽऽरम्भितया । कसिं च इव ? इत्याह—“जहाऽऽएसं च एलए” ति आदेशमिव यथा एदकः—उक्तरूपः । इह च ‘हिंसे’त्यादिना सार्द्धंकोकेनाऽऽरम्भ उक्तः, ‘भुज्जमाणे’त्यादिना चार्द्धद्वयेन गृद्धिः, ‘आयुरि’त्यादिना चार्द्धेन दुर्गतिगमनं प्रत्ययारूपमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ७ ॥ इदानीं साक्षादैहिकापायप्रदर्शनायाऽऽह—

आसणं सयणं जाणं, वित्तं कामाणि भुंजिया । दुस्साहडं धणं हेहा, यहुं संचिणिया रयं ॥ ८ ॥

तओ कम्मगुरुं जंतू, पञ्चुप्पन्नपरायणे । अए व आगयाएसे, मरणंतम्मि सोयइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—आसनं शयनं यानं भुक्त्वा इति सम्बन्धनीयम् । ‘वित्तं’ द्रव्यं ‘कामान्’ शब्दादीन् ‘भुक्त्वा’ उपभुज्य । दुःखेन संक्षिप्यते—मील्यते स दुःसंहतं ‘धनं’ द्रव्यम्, उक्तञ्च—“अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥” ‘हित्वा’ द्यूताद्यसम्बन्धेन त्यक्त्वा, यदुक्तम्—“द्यूतेन मयेन पणाह्मनामिच्छोयेन भूषेन

हुताशनेन । मलिम्बुचेनांऽशहरेण नाशं, नीयेत वित्तं क धने स्थिरत्वम् ? ॥ १ ॥” ‘बहु’ प्रभूतं ‘सञ्चित्य’ उपाय्य ‘रजः’ अष्टप्रकारं कर्म ‘ततः’ तदनन्तरं ‘कर्मगुरुः’ कर्मभारितः ‘जन्तुः’ प्राणी प्रत्युत्पन्नं-वर्त्तमानं तस्मिन् परायणः-तन्निष्ठः प्रत्युत्पन्नपरायणः “एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।” इति नास्तिकमतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । “अए ध” ति अजः-पशुः स चेह प्रक्रमादुरभ्रस्तद्वत्, “आगयाएसे” ति प्राकृतत्वाद् ‘आगते’ प्राप्ते आदेशे-प्राहुणके, एतेन प्रपञ्चितशविनेयाऽनुग्रहायोक्तमेव उरभ्रदृष्टान्तं स्मारयति । किम् ? इत्याह—‘मरणान्ते’ प्राणपरित्यागात्मनि अवसानेन ज्ञोचति । किमुक्तं भवति—यथाऽऽदेशे आगते उरभ्र उक्तनीत्या ज्ञोचति तथाऽयमपि ‘धिग्’ मां विषयव्याप्तो हत उपार्जितगुरुकर्ममाणं, हा ! केदानीं मया गन्तव्यम् ?” इत्यादि प्रलापतः खिद्यते, अत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा शोकसम्भवादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनेनैहिकोऽपाय उक्तः । सम्प्रति पारभविकमाह—

तओ आउ परिकखीणे, चुता देहा विहिंसगा । आसुरीयं दिसं बाला, गच्छन्ति अवसा तमं ॥ १० ॥

व्याख्या—‘ततः’ शोचनानन्तरम् उपार्जितगुरुकर्ममाणः “आउ” ति आयुपि तद्वत्सम्बन्धिनि जीविते ‘परिक्षीणे’ सर्वथा क्षयं गते, कथञ्चिदायुःक्षयस्याऽऽवीचीमरणेन प्रागपि सम्भवादेवमुच्यते, ‘चुताः’ भ्रष्टाः ‘देहात्’ शरीरात् ‘विहिंसकाः’ विविधप्रकारैः प्राणिघातकाः “आसुरीयं” ति असुराः-रौद्रकर्मकारिण उच्यन्ते, तेपामियमासुरीया तां ‘दिशं’ भावदिशं नरकगतिमित्यर्थः, ‘बालाः’ अज्ञाः ‘गच्छन्ति’ यान्ति ‘अवशाः’ कर्मपरवशाः, सर्वत्र बहुवचननिर्देशो व्याप्तिव्यापनार्थः, यथा नैक एवंविधः किन्तु बहव इति । तमोयुक्तत्वात् तमः । उक्तं हि—“निर्बंधयारतमसा, वगयगह-चंद-सूर-नक्खत्ता । नरया अणंतवियणा, अणिट्ठसदाइवसया य ॥ ११ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति काकिण्यान्नदृष्टान्तद्वयमाह—

१ निशान्धकारतमसो, इयपगतग्रह-चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राः । नरका अनन्तवेदनाः, अनिष्टाश्चादिवशागाश्च ॥ १ ॥”

जंहा कागिणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो । अपत्थं अंवयं भोचा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

व्याख्या—‘यथे’त्युदाहरणोपन्यासार्थः, ‘काकिण्याः’ रूपकाशीतितमभागरूपायाः “हेउं” ति ‘हेतोः’ कारणात् ‘सहस्सं’ दशशतात्मकं कार्यापणानामिति गम्यते ‘हारयेत्’ नाशयेत् ‘नरः’ पुरुषः । अत्रोदाहरणसम्प्रदायः—

एगो दमगो । तेण वित्तिं करितेण सहस्सं काहावणाण अज्जियं । सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहं पत्थिओ । तेण भोयणनिमित्तं रुवगो कागिणीहिं मिन्नो । दिणे दिणे कागिणीए भुंजइ । तस्स य अवसेसा एगा कागिणी सा विस्सारिया । सत्थे पहाविए सो चित्तेइ—‘मा मे रुवगो भिंदियव्वो होहि’ ति नउलगं एगत्य गोवेउ कागिणीनिमित्तं नियत्तो । सा वि कागिणी अन्नेण हडा । सो वि नउलओ अन्नेण दिट्ठो ठविज्जंतो, सो तं घेत्तूण नट्ठो । पच्छा सो घर गओ सोचइ । एस दिट्ठंतो ॥

तथा अपथ्यमात्रफलं ‘भुक्त्वा’ अभ्यवहृत्य ‘राजा’ नृपतिः ‘राज्यं’ पृथिवीपतित्वं ‘तुः’ अवधारणे भिन्नक्रमश्च, तेन हारयेदेव, सम्भवत्येव अस्याऽपथ्यभोजिनो राज्यहारणमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु बृद्धसम्प्रदायादवसेयः । स चायम्—

जहा कस्सइ रओ अंगाजिन्नेण विसूइया जाया । सा तस्स वेज्जेहिं महया किच्छेण विचिकिच्छिया । भणिओ य—जइ पुणो अंवाणि खायसि तो विणस्सिसि । तस्स य पियाणि अईव अवाणि । तेण सदेसे सव्वे उच्छाइया अंवया । अन्नया आसवाहणियाए निग्गओ सह अमच्चेण अस्सेण अवहरिओ । अस्सो दूर गन्तूण परिसंतो ठिओ । एगम्मि वणसडे चूयच्छायाए अमच्चेण वारिज्जमाणो वि निविट्ठो । तस्स य हेट्ठे अंवाणि पडियाणि । सो ताणि परामुसइ, पच्छा अग्गाइ, पच्छा चक्खिउं निट्ठइइ । अमच्चो वारेइ । पच्छा भक्खेउं मओ । इति सूत्रगर्भार्थः ॥ ११ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामाणमंतिए । सहस्सगुणिया भुज्जो, आउं कामा य दिविया ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘एवमि’ति काकिण्यान्नसदृशा मनुष्याणाममी मानुष्यकाः ‘कामाः’ विषयाः देवकामानाम् ‘अन्तिके’ समीपे । किमित्येवम् ? अत आह—‘सहस्सगुणिताः’ सहस्रैस्ताडिता दिव्यकाः कामा इति सम्बन्धः, ‘भूयः’ बहून् वारान्, मनुष्यायुःकामाऽपेक्षया इति प्रक्रमः । अनेनैवामतिभूयस्त्वं सूचयन् कार्यापणसहस्रराज्यतुल्यतामाह । ‘आयुः’ जीवितं ‘कामाश्च’ शब्दादयः दिवि भवा दिव्यास्त एव दिव्यकाः, इह चादौ ‘देवकामाणमंतिए’ ति काममात्रोपादानेऽपि “आउ कामा य दिविया” ति आयुपोऽप्युपादानं तत्रत्यायुरादीनामपि तदपेक्षयैवंविधत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ मनुष्यकामानामेव काकिण्यान्नफलोपमत्वं भावयितुमाह—

अणेगवासाणउया, जा सा पन्नवओ ठिई । जाणि जीयंति दुम्मेहा, जणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

व्याख्या—वर्षाणां-वत्सराणां न्युतानि-सख्याविशेषा वर्षन्युतानि, प्राकृतत्वात् सकारस्याकारः । न्युताऽऽनयनोपायस्त्वयम्—चतुरशीतिवर्षलक्षाः पूर्वाङ्गम्, तच्च पूर्वाङ्गेन गुणितं पूर्वम्, पूर्वं चतुरशीतिलक्षाहत् न्युताङ्गम्, न्युताङ्गं चतुरशीतिलक्षाहत् न्युतमिति । अनेकानि च तानि वर्षन्युतानि च अनेकवर्षन्युतानि, प्राकृतत्वात् पुंस्त्वम् । का एवमुच्यते ? इत्याह—‘या से’ति प्रज्ञापकः शिष्यान् प्रत्याह—या सा भवतामस्माकं च प्रतीता, प्रज्ञानं प्रज्ञा-प्रकृष्टज्ञानं तद्वत्, न च क्रियाविकलं ज्ञानं प्रकृष्टं भवति, “तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन् रागादयः प्रकाशन्ते” इतिवचनान् । ततश्च प्रज्ञायतः-ज्ञानक्रियावतः ‘स्थितिः’ देवभवायूक्षा, अधिकृतत्वात् दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानि ? इत्याह—‘यानि’ अनेकवर्षन्युतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयभूतानि ‘जीयन्ते’ हार्यन्ते तद्वेत्तुभूतानुष्ठानाऽनासेवनेनेति भावः, ‘दुम्मेधत्तः’ दुर्बुद्धयो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा पुनर्दुम्मेधसो विषयैर्जीयन्ते ? इत्याह—

१ यद्वाऽनेकानि वर्षन्युतानि येषु तान्यनेकवर्षन्युतानि उभयत्रार्थतः पदोपपन्नसंगतोपमाणीति यावत् ।

जने वर्षशताऽऽयुषि, प्रभूते ह्यायुषि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयेरन्, अस्मिन्सु संहितायुषि एकदा हारितानि हारितान्येव, भगवत्तत्र वीरस्य तीर्थे प्रायो न्यूनवर्षशतायुष एव जन्तव इत्यर्थमुपन्यासः । अयं चात्र भावार्थः—अल्पं मनुष्याणामायु विपयाश्चेति काकिण्यान्नफलोपमाः देवायुर्देवकामाश्चातिप्रभूततया कार्यापणसहस्ररान्यनुत्पन्नाः, ततो यथा द्रमको राजा च काकिण्यान्नफलकृते कार्यापणसहस्रं राज्यं च हारितवान्, एवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकामार्थं प्रभूतान् देवायुःकामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ सम्प्रति व्यवहारोदाहरणमाह—

जहा य तित्रि वणिगा, मूलं घेत्तूण निग्गया । एगोऽत्थ लहइ लाहं, एगो मूलेण आगओ ॥१४॥

व्याख्या—‘यथे’ति भावत्, प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया ‘चः’ समुच्चये, त्रयः ‘वणिजः’ प्रतीताः ‘मूलं’ राशिं नीवीमिति यावत्, गृहीत्वा ‘निर्गताः’ स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानाम् ‘एकः’ वणिक्काकुशलः ‘अत्र’ एतेषु मध्ये ‘लभते’ प्राप्नोति ‘लाभं’ विशिष्टद्रव्योपचयलक्षणम्, ‘एकः’ तेनैवान्यतरः यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः सः “मूलेण” ति मूलधनेन यावद् गृहाद् नीतं तावत्तैवोपलक्षितः ‘आगतः’ स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तथा—

एगो मूलं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ । ववहारे उवमा एसा, एवं घम्मे वियाणइ ॥१५॥

व्याख्या—‘एकः’ अन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमयादिषु अत्यन्तमासक्तचेताः ‘मूलमपि’ एकरूपं ‘हारयित्वा’ नाशयित्वा ‘आगतः’ प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारस्ता द्रष्टव्या । ‘तत्र’ तेषु मध्ये वणिगेषु वाणिजः । अत्र च सम्प्रदायः—

जहा एगस्स इम्मवाणियगस्स तित्रि पुत्ता । तेण तेसिं दुद्धि-ववसाय-पुम-पवरिसपरिकरणत्थ सट्ठस्सं सट्ठस्स काहावणां दिन्नं, भणिगा य—एणं ववहरिऊण एत्तिण कालेण एज्जह । ते तं मूलं घेत्तूण निग्गया नयराओ पिह-पिहसु पट्ठेसु ठिया । तत्थेगेण चित्थियं—परिकरणत्थ अम्हे ताएण पेसिया, ता मए पभूयववोवज्जणेण ताओ आवज्जणीओ, असाहियपुरिसत्थो य पुरिसो चचासमाणो चेव, ता निचनियकाले साहेयद्या नरेण पुरिसत्था, अम्हं पुण अत्थोवज्जणस्स सपइ अवसरो । उक्तञ्च—“प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये न तपस्सामं, चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥ १ ॥” एवं सो चित्थिय छायणभोयणमेत्तच्चओ जूयमज्जेवसाइवसणवज्जिओ विहीए ववहरमाणो विवळठाभसपन्नो जाओ । वीएण चित्थियं—अत्थि अम्ह घरे पभूय वव, पर तमणुवज्जियमेव भुजमाण अइरा निट्ठिज्जइ, ता मूलं रक्खेय्वं ति । सो लाहयं भोयणच्छायणमहालकाराइसु उवभुजइ, मूल रक्खंतो न य असायरेण ववहरइ । तइओ चित्तेइ—आसत्तमकुलाओ अत्थि पज्जत्तमम्हं दव्व, पर वुडुसहावयाए अत्थिविलसणभएण अम्हे चिदेसभागिणो कया ताएणं, ता सधमेयं—पंचासा वोलीणा, लट्ठणा नूण जति पुरिसस्स । रुवाऽऽणा ववसाओ, हिरि सत्तोदारया चेव ॥ १ ॥ ता किं अत्थोवज्जणकिलेसेण ? । सो न किंचि ववहरइ, केवलं जूय-मज्ज-मंस-वेस-नांध-मट्ठ-तंबोल-सरीर-किरियासु अप्पेणेव कालेण त दव्व निट्ठवियं । ते जहामिहियकालम्मि सपुरमागया । तत्थ जो सो छिन्नमूलो सो सधत्त असासी जाओ कम्मयरो व उवचरिजइ । वीओ घरवावारे निउत्तो भत्तपोत्तसतुट्ठो न दायवभोयव्वेसु ववसायति । तइओ घरवित्थरस्स सामी जाओ ॥ केई पुण भणति—तिन्न वाणियगा पत्तेयं ववहरति । तत्थेगो छिन्नमूलो पेत्तमु-वगओ, केण वा सववहार करेइ ? । अच्छिन्नमूलो पुणरवि वाणिजाए भवइ । इयरो वन्धुसहिओ मोयए । एत्त दिट्ठतो ॥

सम्प्रति सूत्रमनुस्मियते—‘व्यवहारे’ व्यवहारविषया ‘उपमा’ दृष्टान्तः ‘एसा’ अनन्तरोक्ता ‘एवं’ वक्ष्यमाणन्यायेन ‘घम्मे’ धर्मविषयामेनामेवोपमा ‘विजानीत’ अवबुध्यध्वमिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कथम् ? इत्याह—

माणुसत्तं भवे मूलं, लाभो देवगई भवे । मूलच्छेएण जीवाणं, णरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘माणुत्वं’ मनुजत्वं ‘भवेत्’ स्यात् मूलमिव ‘मूलं’ स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया, तथा लाभ इव ‘लाभः’ मनुजगल्पपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वात् ‘देवगतिः’ देवत्वावाप्तिर्भवेत् । एव च स्थिते किम् ? इत्याह—‘मूलच्छेदेन’ मनुष्यगतिहान्यात्मकेन ‘जीवाना’ प्राणिना ‘नरकतिर्यक्त्वं’ नरकत्व तिर्यक्त्वं च तद्व्यात्मकं ‘धुवं’ निश्चितम् । इहापि सम्प्रदायः—

तिन्न संसारिणो सत्ता माणुस्सेसु भवेसु आगया । तत्थेगो सजमेण लद्धमववज्जवाइगुणसपन्नो मज्झिमारभपरिग्ग-हजुत्तो काळं काऊण काहावणसहस्समूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिलभइ । वीओ पुण सम्मदंसणचरित्तगुणपरिसु-ट्ठिओ सरागसजमेण लद्धलाभवणिओ च देवेसु उववन्नो । तइओ पुण “हिंसे वाले सुसावाई” इणेएहिं पुवभणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्ठिं छिन्नमूलवणिग इव नरगेसु तिरिएसु वा उववज्जइ ति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्त्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्रकृदाह—

दुहओ गती बालस्स, आवई वहमूलिया । देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोलया सट्ठे ॥ १७ ॥

व्याख्या—“दुहओ” ति ‘द्विधा’ द्विप्रकारा ‘गतिः’ सा च प्रकृतात् नरकगतिः तिर्यग्गतिश्च ‘वालस्य’ रागद्वेषा-भ्यामाकुलितस्य भवतीति गम्यते । तत्र च गतस्य ‘आवइ’ ति आपत्, सा च कीदृशी ? वधः—विनाशो वा ताडनं मूलम्—आदिर्यसाः सा तथा, मूलग्रहणात् लेदभेदातिभारारोपणादिपरिमहः । अनुभवन्ति हि नरकतिर्यक् जन्तवो विविधा वधायापदः । उक्तञ्च—“छिज्जति तिकखसत्थेहिं, डव्वंते परमणिणा । सीउण्हेहिं विलिज्जति, निभीलिज्जंति जंतए ॥ १ ॥

गौरया णरए घोरे, पावकम्माण कारया । अच्छिमीलणमेत्तं पि, जत्थ सोक्खं ण विजए ॥ २ ॥ छिदणं भिदणं घोर, वाहणं भारभंजणं । दमणंकणं च दाहं च, परोप्परविघायण ॥ ३ ॥ सीउण्हखुप्पिवासाओ, ताडणावाहणाणि य । सहंते पावकम्मा उ, तिरिक्खा वेयणा वहु ॥ ४ ॥” किमित्थेवम् ? अत आह—‘देवत्वं’ देवभवं ‘मानुपत्वं’ च नरभवं ‘यद्’ यस्मात् ‘जितः’ हारितः ‘लोलयासठे’ ति लोलता-पिशितादिलाम्पट्यं तद्व्याप्तत्वात् सोऽपि लोलतेत्युक्तः, शठः—विश्वस्तजनवञ्चकः । इह च लोलता पञ्चेन्द्रियवधाद्युपलक्षणम्, ततश्च नरकहेत्वभिधानमेतद् । यत उक्तम्—‘मैहारंभयाए महापरिग्गहायाए कुणिमाहारेण पंचिदियवहेणं जीवा निरयाउयं कम्मं नियच्छंति ॥” शठ इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तम्, तच्च तिर्यग्गतिहेतुः । उक्तञ्च—“मायातिर्यग्योनसे”ति । अयमत्राशयः—यतोऽयं वालो लोलतया शाठ्येन च देवत्वं मनुजत्व च हारितः अतोऽस्य द्विधैव गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ पुनर्मूलच्छेदमेव समर्थयितुमाह—
तओ जिए सई होइ, दुविहं दुग्गइं गए । दुल्लभा तस्स उम्मग्गा, अद्दाए सुइरादवि ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘ततः’ देवत्वमनुजत्वजयात् ‘जिय’ त्ति व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जित एव ‘सइ’ त्ति सदा भवति ‘द्विविधां’ द्विभेदा ‘दुर्गतिं’ दुष्टगति ‘गतः’ प्राप्तः । सदा जितत्वमेव व्यनक्ति—दुर्लभा ‘तस्य’ वालस्य ‘उम्मग्गा’ त्ति सूत्रत्वात् ‘उम्मज्जा’ नारकतिर्यग्गतिनिर्गमनात्मिका, ‘अद्दाया’ काले-आगामिन्या ‘सुचिरादपि’ अद्वा-शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिरशब्दः प्रभूतत्वमेवाह, ततोऽयमर्थः—अनागतायामद्वायां प्रभूतायामपि, बाहुल्यात् चेत्य-

१ नारका नरके घोरे, पापकर्मणां कारका । अक्षिमीलणमात्रमपि, यत्र सौख्यं न विद्यते ॥२॥ छेदनं भेदनं घोर, वहनं भारभञ्जनम् । दमनमङ्कनं च दाहं च, परस्परविघातनम् ॥३॥ शीतोष्णक्षुत्पिपासा, ताडनाबाधनानि च । सहन्ते पापकर्माणस्तु तिर्यग्यो वेदना वहुः ॥४॥”

२ “महाऽऽश्मभतया महापरिग्रहतया मांसाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा नरकायुष्कं कर्म नियच्छन्ति ॥”

मुक्तम्, अन्यथा हि केचिद् एकमेवैव तत उद्धृत्य मुक्तिमपि अवाप्नुवन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ इत्थं पञ्चानुपूर्व्येपि व्याख्याज्ञमिति पञ्चाहुक्तेऽपि मूलहारिणि प्रथममुपनयमुपदर्श्य मूलप्रवेशिन्यभिधातुमाह—

एवं जिअं सपेहाए, तुलिया वालं च पंडियं । मूलियं ते पवेसंति, माणुसं जोणिमिति जे ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तनीत्या ‘जित’ देवत्वमनुजत्वे हारित वालमिति प्रक्रमः, ‘सपेहाए’ त्ति ‘सम्प्रेक्ष्य’ सम्य-गालोच्य तथा ‘तोलयित्वा’ गुणदोषवत्तया परिभाष्य वाल पण्डितं च, चस्य भिन्नक्रमत्वात् ‘मौलिकं’ मूलधनं ते प्रवेश-यन्ति, मूलप्रवेशकवर्णिकसदृशाः त इत्यभिप्रायः । ये मानुषी योनि ‘आयान्ति’ आगच्छन्ति वालतापरिहारेण तदुचित-पण्डितत्वमासेवमाना इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यथा मानुषी योनिमायान्ति तथाऽऽह—

वेमायाहिं सिक्खाहिं, जे नरा गिहिसुवया । उवेंति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

व्याख्या—‘विमात्राभिः’ विविधपरिमाणाभिः ‘शिक्षाभिः’ प्रकृतिभद्रकृत्वाद्यभ्यासरूपाभिः, उक्तञ्च—“वैउहि ठाणेहिं जीवा मणुयाउयं वंधंति, तंजहा—पगइभइयाए पगइविणीययाए साणुकोसयाए अमच्छरिययाए” त्ति । ये ‘नराः’ पुरुषाः गृहिणश्च ते सुव्रताश्च—धृतसत्पुरुषव्रता गृहिसुव्रताः, सत्पुरुषव्रतं च—सदाचारानुलङ्घनादि । लौकिका अप्याहुः—“विपद्युच्चैः श्रेयं पदमनुविषेयं हि महतां, प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् । असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः, सता केनोद्दिष्ट, विपममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥” आगमविहितव्रतधारणं त्वमीपामसम्भवि, देवगतिहेतुतयैव तदभिधानात् । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ते किम् ? इत्याह—उपयान्ति मानुषी योनिम्, किमित्थेवम् ? अत आह—“कम्मसच्चा हु पाणिणो” त्ति ‘हुः’ यस्मात् सत्यानि-अवन्ध्यफलानि कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि येषां ते सत्यकर्माणः प्राणिन इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ सम्प्रति लब्धलाभोपनयमाह—

१ “चतुर्भिः स्थानैर्जीवा मनुजायुर्बन्धन्ति, तद्यथा—प्रकृतिभद्रतया प्रकृतिविनीततया साणुकोशतया भ्रमसरितयेति” ।

जेसिं तु विउला सिक्खा, मूलियं ते अइच्छिया । सीलवन्ता सविसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

व्याख्या—‘येषां तु’ येषां पुनः ‘विपुला’ निःशङ्कितत्वादिदर्शनाचारादिविषयत्वेन विस्तीर्णा ‘शिक्षा’ ग्रहणाऽऽसेव-नात्मिका अस्तीति गम्यते, ‘मौलिकं’ मूलधनभूतं मानुपत्वं ते “अइच्छिय” त्ति ‘अतिक्रम्य’ उल्लङ्घ्य ‘शीलवन्तः’ सदाचारवन्तः अविरतसम्यग्दृष्टपेक्षया, महाव्रताऽणुव्रतादिमन्तश्च विरतिमदपेक्षया, तथा सह विशेषेण—उत्तरोत्तरगुण-प्रतिपत्तिलक्षणेन वर्तन्त इति सविशेषाः, अत एव ‘अदीनाः’ ‘कथं वयममुत्र भविष्यामः ?’ इति वैकृन्त्यरहिता यान्ति देवस्य भावो देवता सैव दैवतं तन्, साम्प्रत विशिष्टसहननाभावतो मुक्तिगतेरत्र व्यवच्छिन्नत्वाद् देवत्वमेव लाभ उक्तः । यत उक्तम्—“मण परमोहि पुलाए, आहारग खवग उवसमे कप्पे । सजमतिय केवलि सिज्झणा य जंनुम्मि वोच्छिन्ना ॥१॥” इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह—

एवमदीणवं भिक्खुं, अगारिं च विजाणिया । कहं नु जिच्चमेलिक्खं, जिच्चमाणो ण संविदे ॥ २२ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण लाभान्वितम् ‘अदैन्यवन्त’ दैन्यरहित ‘भिक्खु’ यतिम् ‘अगारिणं च’ गृहस्थं ‘विज्ञाय’ विशेषेण—तथाविधशिक्षावशाद् देवमनुजगतिगामित्वलक्षणेन ज्ञात्वा, ‘कथं’ केन प्रकारेण, न कथञ्चिदित्यर्थः, ‘नु’ इति वितर्कं, “जिच्च” त्ति सूत्रत्वात् ‘जेयं’ जेतव्यम् इन्द्रियादिभिः, “एलिक्ख” त्ति ‘ईदृक्’ देवत्वमनुजत्वलक्षणं ‘जीयमानः’ हार्यमाणः “न संविदे” त्ति प्राकृतत्वात् ‘न सवित्ते’ न जानीते ? अपि तु सवित्त एव, सविदानश्च यथा न जीयेत तथा यतेत इत्यभिप्राय इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ समुद्रदृष्टान्तमाह—

जहा कुसग्गे उदगं, समुदेण समं मिणे । एवं माणुसग्गा कामा, देवकामाण अंतिए ॥ २३ ॥

१ “मन परमावधि पुलाक, आहारक. क्षपकोपशम कल्प । सधमत्रिक केवली सेधना च जम्भो व्युच्छिन्ना ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘कुशाग्रे’ धर्मकोटौ ‘उदक’ जलं ‘मनुद्रेण’ समुद्रजलेन ‘समं’ तुल्यं ‘मिनुता’ परिच्छिन्नात्, एवं मानुष्यकाः कामा देवकामानाम् ‘अन्तिके’ समीपे । किमुक्तं भवति ?—यथा अजः कश्चित् कुशाग्रे जलविन्दुमालोक्य समुद्रवत् मन्यते एव मूढाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यभोगोपमान् अध्यवस्यन्ति, तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दुसमुद्रवत् भनुष्यदेवकामाना महदन्तरमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ उक्तमेवार्थं निगमयत्रपदेशमाह—

कुसगमेत्ता इमे कामा, सन्निरुद्धमि आउए । कस्त हेउं पुराकाउं, जोगवखेमं न संविदे ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘कुशाग्रमात्राः’ धर्मप्रान्तगतान्मुवद् अल्पा ‘इमे’ प्रत्यक्षाः ‘कामाः’ मनुष्यमन्यन्विनः, तेऽपि न पत्योपमादिपरिमितौ द्राघीयसि आयुषि किन्तु ‘सन्निरुद्धे’ सङ्क्षिप्ते आयुषि, ततः “कस्त देउ” ति प्राकृतत्वात् ‘कं हेतु’ किं कारणं ‘पुरस्कृत्य’ आश्रित्य, अलब्धस्य लाभो योगः, लब्धस्य पालनं क्षेमः, अनयोः समाहारे योगक्षेमम्, कोऽर्थः ?—अप्राप्तविशिष्टधर्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च पालनम्, ‘न सविचे’ न जानीते जन इति शेषः । तत्सविचिं हि विषयामिष्यद् एव हेतुः । मनुष्यविषयाश्च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैवंप्रायाः, ततस्तत्प्राप्तो विषयामिष्यादपि धर्मं एव यनितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुक्तम् । तत्र च प्रथममुरभ्रदृष्टान्तेन भोगानामायतौ अपायबहुलत्वमभिहितम् । आयतौ चापयबहुलमपि यत्र तुच्छं न तत् परिहर्तुं शक्यत इति काकिण्यामफलदृष्टान्ततः तत्तुच्छत्वम् । तुच्छमपि च लाभच्छेदात्मकव्यवहारज्ञतयाऽऽयव्ययतोलनाकुशल एव हातुं शक्त इति वणिग्व्ययहारोदाहरणम् । आयव्ययतोलनाऽपि च कथं कर्तव्येति समुद्रदृष्टान्तः । तत्र हि दिव्यकामाना समुद्रजलोपमत्वमुक्तम्, तथा च तदुपार्जनं महान् आयः अनुपार्जनं तु महान् व्यय इति तत्त्वतो दर्शितमेव भवति । इह च योगक्षेमामवेदने कामानिवृत्त एव भवतीति तस्य दोषमाह— इह कामाणियदस्स, अत्तद्वे अवरज्जइ । सोचा पेयाउयं मग्गं, जं भुज्जो परिभस्सइ ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘इहे’ति मनुष्यत्वे जैनशासने वा प्राप्ते इति शेषः, कामेभ्यः अनिवृत्तः—अनुपगतः कामानिवृत्तस्य आत्मनोऽर्थः ‘आत्मार्यः’ अर्ध्वमानतया स्वर्गादिः ‘अपराध्यति’ अनेकार्यत्वाद् धातूना नश्यति, दुर्गतिगमनेनेति भावः । आह—विषयवाञ्छानिरोधिनि जिनागमे सति कथं कामानिवृत्तिसम्भवः ? उच्यते—‘धृत्वा’ उपलक्षणत्वात् प्रतिपद्य च ‘नैयायिक’ न्यायोपपन्नं ‘मागं’ सन्यगदर्शनादिकं मुक्तिपथं ‘यत्’ यस्मात् ‘भूयः’ पुनः परिभ्रश्यति, कामानिवृत्तित इति शेषः । कोऽभिप्रायः ?—यो जिनागमश्रवणात् कामानिवृत्तिं प्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्मकत्वात् प्रतिपतति, ये तु धृत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः, श्रवणं वा येषां नास्ति ते कामानिवृत्ता एवेति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्य गुणमाह—

इह कामनियदस्स, अत्तद्वे नावरज्जति । पूतिदेहनिरोहेणं, भवे देवे च्चि मे सुत्तं ॥ २६ ॥

व्याख्या—इह कामेभ्यो निवृत्तः कामनिवृत्तस्य ‘आत्मार्यः’ स्वर्गादिः ‘न अपराध्यति’ न भ्रश्यति, किं पुनरेवम् ? यतः पूतिः—कुथितो देहः—अर्थात् औदारिकशरीरं तस्य निरोधः—अभावः पूतिदेहनिरोधत्वेन ‘भवेत्’ स्यात् प्राकृतत्वात् कामनिवृत्तः ‘देवः’ सौधर्मादिनिवासी सुरः, उपलक्षणत्वात् सिद्धो वा, ‘इति’ एतत् मया ‘धृत्म्’ आकर्णितं परमगुरुभ्य इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरआत्मार्यानपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ ततश्च यदसौ आप्नोति तदाह— इह्ही जुती जसो वज्जो, आउं सुहमणुत्तरं । भुज्जो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जइ ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘ऋद्धिः’ कनकादिसमुदायः, ‘शुतिः’ शरीरकान्तिः, ‘यशः’ पराक्रमकृता प्रसिद्धिः, ‘वर्णः’ गान्भीर्यादिगुणैः श्लाघा गौरवत्वादि वा, ‘आयुः’ जीवितम्, ‘सुख’ यथेप्सितविषयावाप्ता आह्लादः, न विद्यते उत्तर—प्रधानम् अस्वादित्यनुत्तरम्, इह सर्वत्र योज्यते, ‘भूयः’ पुनः उत्तराण्येव तानि अस्य सम्भवन्ति ‘यत्र’ येषु मनुष्येषु ‘तत्र’ तेषु सः ‘उत्पद्यते’ जायत इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ एवं कामानिवृत्त्या यस्य आत्मार्योऽपराध्यति स बाळ इतरस्तु पण्डित इत्यर्थादुक्तम् । सन्प्रति पुनरनयोरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदर्शयन्नुपदेशमाह—

वालस्स पस्स वालत्तं, अहम्मं पडिवज्जिया । चिच्चा धम्मं अहम्मिद्वे, णरए उववज्जइ ॥ २८ ॥

धीरस्स पस्स धीरत्तं, सबधम्ममाणुवत्तिणो । चिच्चा अहम्मं धम्मिद्वे, देवेसु उववज्जइ ॥ २९ ॥

तुलियाण वालभावं, अवालं चेव पंडिए । चइऊण वालभावं, अवालं सेवए मुणी ॥ ३० ॥ च्चि वेमि ॥

व्याख्या—‘वालस्य’ अज्ञस्य ‘पश्य’ अवधारय ‘वालत्वम्’ अज्ञत्वम् । किं तत् ? इत्याह—‘अधर्म्म’ धर्म्मविषयविषयासकिरूपं ‘प्रतिपद्य’ अभ्युपगम्य ‘लक्त्वा’ हित्वा ‘धर्म्मं’ विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारं “अहम्मिद्वे” चि प्राग्वत् ‘नरके’ सीमन्तकादौ उपलक्षणत्वादन्यत्र वा दुर्गतेऽपि उत्पद्यते ॥ तथा धीः—बुद्धितया राजत इति धीरः—बुद्धिमान् परीपहाद्यक्षेभ्यो वा धीरस्तस्य ‘पश्य’ प्रेक्षस्व ‘धीरत्व’ धीरभावम्, सर्वं धर्म्म—क्षान्त्यादिरूपम् अनुवर्त्तते—तदनुकूलाचारतया स्वीकृत्य इत्येवशीलो यस्तस्य सर्वधर्म्मानुवर्त्तिनः, वीरत्वमाह—‘लक्त्वा’ हित्वा ‘अधर्म्मं’ विषयभिरतिरूपमसदाचारम्, “धर्म्मिद्वे” चि इष्टधर्म्मा देवेषु उपपद्यत इति । यतश्चैवमतो यद्विधेयं तदाह—‘तोलयित्वे’ति प्राग्वत् ‘वालभाव’ वालत्वम् “अवाल” ति भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य अवालत्वं ‘च.’ समुच्चये, “एवे”ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारलोपे ‘एवम्’ अनन्तरोक्तप्रकारेण ‘पण्डितः’ बुद्धिमान् लक्त्वा ‘वालभाव’ वालत्वम् “अवाल” ति अवालत्वं ‘सेवते’ अनुतिष्ठति ‘मुनिः’ यतिरिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८-२९-३० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनलघु-
टीकायामुरग्रीयं सप्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथाष्टमं कापिलीयमध्ययनम् ।

व्याख्यातमुरध्रीयं सप्तममध्ययनम् । सम्प्रति कपिलमुनिप्रणीततया कापिलीयात्यमष्टममारभ्यते । अस्य चायंगमि-
सम्यन्धः—‘अनन्तराध्ययने रसगृह्येरपायवहुलत्वमभिधाय तत्त्याग उक्तः । स च निर्लोभस्त्वेव भवतीति इह निर्लोभत्व-
मुच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनाय कपिलपिचरितमुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

तेषां कालेण तेषां समरणं कोसंबी नाम नयरी । जियसत्तू राया । कासयो वंभणो चोदमविजाठाणपारगो राणो
वहुमओ । वित्ती से उवकप्पिया । तस्स जसा नाम भारिया । तेसि पुत्तो कविलो नाम । कासवो तम्मि कविले गुष्ठए
चेव कालगओ । ताहे तम्मि मए तं पय राइणा अन्नस्स मरुयगस्स दिन्नं । सो य आग्नेण छत्तेण य वरिजमाणेण
वच्चइ । त दट्ठूण जसा परूजा । कविलेण पुच्छिया । ताए सिट्ठं—जहा पिया ते एवविहाए इट्ठीए निग्गच्छियाओ,
जेण सो विजासंपन्नो । सो भणइ—अहं पि अहिज्जासि । सा भणइ—इह तुम मच्छरेण न वोड सिक्खावेइ, वच्च
सावत्थीए नयरीए पियमित्तो इंददत्तो नाम माहणो सो तुमं सिक्खावेही । सो गओ सावत्थी, पत्तो य तत्तमोवं,
निवडिओ चलणेसु । पुच्छिओ—कओ सि तुमं ? तेण जहावत्त कहियं, विणयपुच्चय च पंजलिउडेण भणियं—भवव ।
अहं विज्जत्थी तुम्हं तायनिविसेसाणं पायमूलमागओ, ता करेह मे विजाए अज्झावणेण पत्ताओ । उवज्जाएण नि पुत्तय-
सिणेहमुच्चहंतेण भणियं—वच्छ । जुत्तो ते विजागहणुज्जमो, विजाविहीणो पुरिसो पसुणो निविसेसो होइ, उदपरलोए
य विजा कल्लाणहेऊ, उक्तञ्च—“विद्या नाम नरस्य रूपमधिक प्रच्छन्नगुप्तं धनं, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या
गुरुणां गुरुः । विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या पर देवता, विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥१॥”
ता अहिज्जसु विज्जं, साहीणाणि य तुह सव्वाणि विजासाहणाणि, परं भोयण मम घरे निपरिग्गहत्तणओ नत्थि, तमतरेण न
संपज्जए पढणं । यत्त उक्तम्—“आरोग्य-बुद्धि-विनयोद्यम-शास्त्राणां”, पञ्चाऽऽन्तगाः पठनसिद्धिगुणा भवन्ति । आचार्य-
पुस्तक-निवास-सहाय-वल्गुः, बाह्यास्तु पञ्च पठनं परिवर्द्धयन्ति ॥ १ ॥” तेण भणियं—भिक्षवामित्तेण वि सपज्जइ भोयणं ।
उवज्जाएण भणियं—न भिक्षवामित्तीहिं पडियं सफिज्जए, ता आगच्छ पत्थेमो किंचि इत्थं तुह भोयणनिमित्त । गया ते
दो वि तन्निवासिणो सालिभइइत्थस्स सयास । “ॐ भूर्भुवः स्वस्ति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवाः स्वधीमहे” इयाइ कया
उवसत्थी । पुच्छिओ इत्थेण पओयणं । उवज्जाएण भणियं—एस मे मित्तस्स पुत्तो कोसंबीओ विज्जत्थी आगओ,
तुज्ज भोयणनिस्साए अहिज्जइ विज्जं मम सयासे, तुज्ज महंत पुत्र विज्जोवग्गहकरणेण । सहारिस च पटिवन्न तेण । सो
तत्थ जिमिउं जिमिउं अहिज्जइ । दासचेडी य तस्म परिवेसेइ । सो य सभावेण हसनसीलो, विगारवहुलयाण जोधणस्स
दुज्जयत्तणओ कामस्स तीए अणुरत्तो, सा वि य तम्मि । भणिओ य तीए—तुम चेव मम पिओ, पर न तुह किंचि
अत्थि, ता मा रूसेज्जसु, पोत्तमोहनिमित्त अहं अत्रेहिं सम अच्छामि । पटिवन्न तेण । अन्नया दासीण महो आगओ ।
सा य तेण समं निविज्जा उच्चिगा अच्छइ । तेण पुच्छिया—कओ ते अरइ ? तीए भन्नइ—दासीमहो उवट्ठिओ,
ममं पत्तफुल्लाण मोहं नत्थि, सहीण मज्जे विगुप्पिस्स । ताहे सो अधिइ पगओ । तीए भन्नइ—मा अविइ करेहि, एत्थ
धणो नाम सेट्ठी, अप्पहाए चेव जो णं पढमं वट्ठावेइ सो तस्स दो सुवन्नमासए देइ, तत्थ तुम गंतूण वट्ठावेहि ।
‘भामं’ ति तेण भणिए तीए ‘लोभेण अन्नो गच्छिहि’ ति अइप्पभाए पेसिओ । वचंतो य आरम्भियपुरिसेहिं गहिओ वट्ठो
य । तओ पभाए पसेणइस्स सो उवणीओ । राइणा पुच्छिओ । तेण सत्तभावो कहिओ । राइणा भणियं—ज मग्गसि
तं देमि । सो भणइ—चित्तिउं मग्गामि । राइणा ‘तह’ ति भणिए असोगवणिवाए चित्तेउमारद्धो—‘दोहिं मासेहिं वत्था-
भरणाणि न भविस्संति ता सुवन्नसय मग्गामि, तेण वि भवणजाणवाहणां न भविस्संति ता महत्तं मग्गामि, इमेण
वि डिंभरूवाण परिणयणाइवओ न पूरेइ लक्खं मग्गामि, एसो वि सुहिसयणवंधुमन्माणदीणाणाहादगणविनिट्ठ-
भोगोवभोगाण ण पज्जतो ता कोहिं कोडिसयं कोडिसइस्स वा मग्गामि । एवमाइ चित्ततो मुहक्कम्मोउण्ण तक्कणत्तेय मुह-
परिणामसुवगओ संवेगमावन्नो लग्गो परिभाविउ—अहो ! लोभस्स विलसिय, दोण्ह सुवन्नमानाण तज्जेणागओ दाभ-
सुवट्ठियं दट्ठूण कोडीहिं पि न उवरमइ मणोरहो, अन्न च विजापटणत्थं विदेममागओ जाव ताव जवरीरिज्जण जणणि,
अवगणिऊण उवज्जायहियउवएस, अवमणिऊण कुलं, एइए इयररमणीए जाणमाणो विमोहिओ, ता अट्ठिनें—
“ताव फुरइ वेरगु चित्ति कुलज्ज वि तावहिं, ताव अक्कज्ज तणिय संक गुरुणभउ नावहिं । तामिदिय वमाइ जन्हा
सिरि हायइ तावहिं, रमणिहिं मणमोहणिहिं पुरिखु वसु होइ न जावहिं ॥ १ ॥ नो सुत्थयस्सु सो निज्जमउ, मिय
मग्गि सो सपडिउ । परमोहणओसहिस्सरिमियह, जो वालियह पिडि नदि पडिओ ॥ २ ॥” ता अत्त दुत्तरेण, अत्त
विसयसणेण, अलं सत्तारपडिदयेण । एवमाइ भावेमाणो जाइ सरिज्जण जाओ गयंहुटो । त्वमेव लोय ताज्ज देवमादि-
विज्जगहियाचारभंडगो आगओ राइन्नासं । राइणा भणियं—कि चित्तिय ? तेण य निवयमगोरहत्तियगे न्हिजे ।
पडिय च—“जहा लोभो तहा लोभो, लोभा लोभो पवट्ठ । दोमानकयं ज्ज, कोडीए पि न निट्ठि ॥ १ ॥” गया

१ : ‘तावत् फुरति वेराय चित्ते कुलज्जऽपि तावत्, तावत्तथाप्येव मया शडा गुरुवभक्त्यन्तर् । तावदिद्वयमपि वदन्ति मया
ओ राजते तावत्, रमणीमिनीमोहिनीनि पुरो वरा भवन्ति न यावत् ॥१॥ स मुत्तमं न त्रिभुवनं, त्रिभुवनं न तद्वत् ।
परमोहनौपधस्तनीनां, यो दालि कर्ता पीडया न पतित ॥ २ ॥”

अष्टमं कापिलीयमध्ययनम् ।

पहट्टमणो भणइ—कोडिं पि देमि, गिण्हसु अज्जो ! । इयरेण भणियं—पज्जत्तं अत्थेण, परिचत्तो मए परवासो, ता तुज्जे वि—“अत्थु असारउ अंधिरु वधु तणु रोगकिलंतउ, आवइ जर वेरगु धरह जसु एइ तुरतउ । णत्थि सोमसु संमारि किं पि जिणधम्मि पयट्ठह, पंचह दिवसइ रेसि राय । म पाविहिं चट्ठह ॥ १ ॥” एवमाइ उवइसिऊणं धम्मलभिऊण निग्गाओ, विहरइ पचसमिओ तिगुत्तो घोरतवो उग्गवभचेरवासी निम्ममो निरहकारो अकरालियपंचमएध्वयधरो । छम्मासपरि-
यायस्स य उप्पन्न केवल नाणं । इओ य रायगिहस्स णयरस्म अतरा अट्टारसजोयणाए अट्ठवीए घलभइपासोक्त्ता इक्कददासा नाम पचचोरसया अच्छंति । नाणेण जाणिय—जहा ते सवुज्जिस्सति । तथो पट्ठिओ संपत्तो य तं पपचं । साहिण्य य दिट्ठो ‘को वि एइ’ ति । आसन्नीहूओ नाओ जहा—समणगो ति, अन्हे परिभविदं आगच्छइ । रोसेण गदिथो सेणावइसमीवं नीओ । तेण भणियं—रोहामो एण ति । तेहि भणइ—नयसु समणग ति । सो भणइ—वायंतओ नत्थि । ताहे ताणि पच वि चोरसयाणि ताल कुट्ठति । सो वि गायइ धुवग—अधुवे अनामयम्मी, ससारम्मी दुक्ख-
पउराए । किं नाम हुज्ज त कम्मय ? जेणाह दुग्गइ न गच्छेज्जा ॥ १ ॥” एव सवत्थ सिलोगतरे धुवगं गायइ ‘अधुवे’त्यादि । तत्थ केइ पढमसिलोगे सवुद्धा, केइ वीए, एवं जाव पच वि सया सवुद्धा पद्यइय ति । इत्यभिहितः सम्प्रदायः ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुसियते—

अधुवे असासयम्मी, संसारम्मी दुक्खपउराए ।

किं नाम होज्ज तं कम्मयं, जेणाहं दुग्गइ न गच्छेज्जा ॥ १ ॥

१ “अयोऽसारेऽस्त्वितो बन्धुस्तु रोगकान्त, आयाति जरा वैराग्य घर यम आयाति परितम् । नास्ति सुख संसारे किमपि जिनघर्मे प्रवर्तस्व, पञ्चभ्यो दिपसेभ्यः रेसि राजन् । मा पापेषु वर्तस्व ॥ १ ॥”

व्याख्या—स हि भगवान् कापिलनामा स्वयंबुद्धश्चौरसहातसन्धोधनायेमं ध्रुवं सङ्गीतयान् । तत्र ध्रुवः—य एका-
स्पष्टप्रतिबद्धो न तथा अध्रुवः तस्मिन्, ससार इति सन्धन्धः । भ्रमन्ति ह्यत्र मयेषु स्थानेषु जन्तवः । उक्तञ्च—“रज्जु-
भूमिर्न सा काचि—च्छुद्धा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मणैरप्यर्थै—यत्र सत्त्वेन नादितम् ॥ १ ॥” इति । ‘अशाश्वते’ अनित्ये
अशाश्वत हि सकलमिह राज्यादि । तथा च हारिलवाचकः—“चल राज्यैश्चर्यं धनकनकसारः परिजनो, नृपाद्या घाहभ्यं
चलममरसौर्यं च विपुलम् । चल रूपाऽऽरोग्यं चलमिह घर जीवितमिवं, जनो दृष्टो यो वै जनयति सुखं सोऽपि पपलः
॥ १ ॥” ‘ससारे’ भवे प्रचुराण्येव प्रचुराणि—प्रभूतानि दुःखानि शारीरमानसानि यत्र स तथा, प्राकृतत्वादेयं निर्देशः
सूत्रे । ‘किमिति’ प्रश्ने, ‘नामे’ति याक्यालङ्कारे, ‘भवेत्’ स्यात् तत् कर्मैव ‘कर्मकम्’ अनुष्ठान ‘येन’ कर्मणा हेतुभूतेन
‘अहमिति’ आत्मनिर्देशः ‘दुर्गाति’ नरकादिकां न ‘गच्छेज्ज’ ति ‘न गच्छेयम्’ न यायाम् । अत्र तस्य भगवतः संशया-
भावेऽपि दुर्गतिगमनाभावेऽपि च प्रतिबोधपूर्वसङ्गतिकापेक्षमित्यनभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एषं च भगवतोद्गीते
तेऽप्येनमेव ध्रुवं गायन्ति, तालञ्च कुट्टयन्ति, तैश्च प्रत्युद्गीते भगवानाह—

विजहितुं पुषसंजोयं, ण सिणेहं कर्हिचि कुवेज्जा ।

असिणेह सिणेहकरेहिं, दोसपओसेहिं मुच्चए भिक्खु ॥ २ ॥

व्याख्या—‘विहाय’ परित्यज्य पूर्वं—पूर्वपरिचितेर्मातृपित्रादिभिः उपलक्षणत्वादन्यैश्च स्वजनधनादिभिः सयोगः—
सन्धन्धः पूर्वसयोगस्त न ‘जेहम्’ अभिष्वङ्गं ‘कचित्’ वारोऽभ्यन्तरे वा वस्तुनि ‘कुर्यात्’ कुर्यात् । तथा च को गुणः ?
इत्याह—‘अस्नेहः’ प्रतिधन्धरहितः प्राकृतत्वाद् विसर्जनीयलोपः, ‘स्नेहकरेणपि’ स्नेहकरणशीलेणपि पुत्रकलत्रादिषु आस्ता-

१ ध्रुवकलक्षणश्चेदम्—यद्गीयते पूर्वमेव, पुन पुन सपेक्षाव्यवस्थेः । ध्रुवकमिति तदिह त्रिविध, पदपद षतुष्वदं द्विपद च ॥ १ ॥

मन्येषु, अपिश्चाऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यः, दोषाः—इहैव मनस्तापादयः प्रदोषाः—परत्र नरकगत्यादयस्तैः ‘विमुच्यते’ त्यज्यते
मिथुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ पुनर्यदसौ कृतवास्तदाह—

तो नाणदंसणसमग्गो, हियनिस्सेसाय सव्वजीवाणं ।

तेसिं विमोक्खणट्ठाए, भासती मुणिवरो विगयमोहो ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘तो’ ति ‘ततः’ अनन्तर भाषते मुनिवर इति सन्धन्धः । स च कीदृक् ? ज्ञानदर्शनाभ्यां—प्रस्तावान्
केवलाभ्या समग्रः—समन्वितः, किमर्थं भाषते ? इत्याह—“हियनिस्सेसाय” ति सूत्रत्वात् हितः—पथ्यो निरुपमसुखहेतुत्वात्
निःश्रेयसः—मोक्षः, हितश्चास्तौ निःश्रेयसश्च हितनिःश्रेयसः तस्मै—तदर्थम्, केपाम् ? ‘सर्वजीवानाम्’ अशेषप्राणिनाम्, चस्य
गन्धमानत्वान्, ‘तेषाम्’ पञ्चशतसंख्याना चौराणां ‘विमोक्षणार्थम्’ अष्टविधकर्मविमोचनार्थं भाषते, वर्तमाननिर्देशः तत्काल-
विवक्षया, मुनिवरो विगतमोहः । ननु “हियनिस्सेसाय सव्वजीवाणं” तीत्युक्ते “तेसिं विमोक्खणट्ठाए” इत्यतिरिच्यते, न,
तानेवोदिश्य भगवतः प्रवृत्तिरिति प्रधानत्वात् पुनस्तद्विमोक्षणार्थमित्याभिधानमदुष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यदसौ भाषते तदाह—
सव्वं गंथं कलहं च, विप्पजहे तहाविहं भिक्खु । सव्वेसु कामजाएसु, पासमाणो न लिप्पती ताई ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘सर्वम्’ अशेषं ‘ग्रन्थं’ वाहं धनादि आन्तर मिथ्यात्वादि, कलहहेतुत्वात् ‘कलहः’ क्रोधस्तं, चशब्दात्
मानादींश्च, अभ्यन्तरग्रन्थरूपत्वेऽपि चैषां पृथग्पादानं बहुदोषताल्यापनार्थम् । “विप्पजहे” ति ‘विप्रजहात्’ वित्यजेत्,
‘तथाविध’ कर्मबन्धहेतुं न तु वर्त्मोपकरणमपीत्याभिप्रायः, ‘मिथुः’ यतिः । ततश्च किं स्यात् ? इत्याह—सर्वेषु ‘काम-
जातेषु’ कामप्रकारेषु ‘पासमाणो’ ति ‘पश्यन्’ प्रेक्षमाणोऽत्यन्तकटुक तद्विषय दोषमिति गम्यते, ‘न लिप्यते’ न सज्यते
प्रापते—रक्षति आत्मानं दुर्गतेरिति त्रायीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं ग्रन्थत्यागिनो गुणमभिधाय व्यतिरेके दोषमाह—

भोगामिसदोसविसम्भे, हिअणिसेयसमुद्धिबोद्धत्थे ।

वाले य मंदि ए मूढे, वज्झति मच्छिद्या व खेलम्मि ॥ ५ ॥

व्याख्या—भोगा एव गृद्धिहेतुत्वाद् आसिधं भोगामिपं तदेव दोषः आत्मदूषणाद् भोगामिपदोपस्तस्मिन् विपणः—विविधं सन्नः—निमग्नः, हिते निःभेयसे—मोक्षे बुद्धिः—तत्प्राप्त्युपायविषया मतिः विपर्यस्ता—विपर्ययवती यस्य स हित-निःभेयसमुद्धिविपर्यस्तः, 'वालम्भ' अज्ञाः 'मंदि ए' ति सूत्रत्वात् 'मन्दः' धर्मकार्यकरणं प्रति अनुपगतः 'मूढः' मोहाकुलि-तमानसः 'यध्यते' न्निध्यते अर्थाद् ज्ञानावरणादिकर्मणा मच्छिकेव 'खेले' श्लेष्मणि रजसेति गम्यते । इदमुक्तं भवति—यथाऽसौ तद्वन्धाविमिराकृत्यमाणा खेले मज्जति, मग्ना च रेण्वादिना यध्यते, एवं जन्तुरपि भोगामिपमग्नः कर्मणेति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ ननु यथेवमसी भोगाः कर्मबन्धकारणं किं नैतान् सर्वजन्तवस्त्यजन्ति ? इत्याह—

दुपरिबया इमे कामा, णो सुजहा अधीरपुरिसेहिं ।

अह संति सुवया साहू, जे तरंति अतरं वणिगा व ॥ ६ ॥

व्याख्या—'दुःपरित्यजाः' दुःपरिहार्याः 'इमे' प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाः कामाः 'नो' नैव 'सुजहा' ति सूत्रत्वात् 'सुहानाः' सुत्यजा विपसम्पृक्तमधुराभवत् । कैः ? 'अधीरपुरुरैः' असाक्षिकनरैः । यथेह 'दुःपरित्यजाः' इत्युक्त्वा पुनः 'न सुजहाः' इत्युक्तं तद्वन्त्यादुस्त्यजत्वव्यापकम् । अधीरग्रहणेन तु धीरैः सुत्यजा एव इत्युच्यते, अत एवाह—'अथे'त्युपन्यासे, 'सन्ति' विद्यन्ते 'सुप्रताः' निष्कलङ्कप्रताः 'साधवः' मुनयः, ये किम् ? इत्याह—ये 'तरन्ति' परम्परया अतिक्रामन्ति 'अतरं' तरीतुमर्हक्यं भवमित्यर्थः, वणिज इव, वाशब्दस्येधार्थत्वात् ; यथा हि वणिजोऽतरं नीरधि यानपानादिना तरन्ति

१ विपयगणं भवं वा ।

एवमेतेऽपि धीरा व्रताविनोपायेन तरन्ति भवमिति । उक्तञ्च—“विपयगणः कापुरुपं, करोति वशवर्त्तिनं न सत्पुरुषम् । वप्राति मशकमेष हि, त्वातान्तुर्न मातङ्गम् ॥१॥” इति सूत्रार्थः ॥६॥ किं सर्वेऽपि साधवोऽतरं तरन्ति उत न ? इत्याह—

समणा हु एगे वदमाणा, पाणवहं मिया अयाणंता ।

मंदा निरयं गच्छंति, वाला पाबियाहिं दिट्ठीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'श्रमणा' साधवः—मुनयः 'सः' इत्यात्मनिर्देशार्थत्वाद् वयमिति 'एके' केचन तीर्थान्तरीयाः 'वदमानाः' स्वाभिप्रायमुदीरयन्तः 'प्राणवधं' प्राणघातं मृगा इव 'मृगाः' प्राग्वद्, 'अज्ञाः' अजानन्त इति 'के प्राणिनः ? के वा तेषां प्राणाः ? कथं वधः ?' इत्यनवबुध्यमानाः, अनेन च प्रथमव्रतमपि न विदन्ति आस्तां शेषाणीत्युक्तं भवति । अत एव मन्दा इव 'मन्दाः' मिथ्यात्वमहारोगप्रस्ततया 'निरयं' नरकं 'गच्छन्ति' यान्ति वाला इव 'वालाः' विशिष्टविवेक-विकलत्वात्, 'पापिकाभिः' पापहेतुभिः 'दृष्टिभिः' दर्शनाभिप्रायरूपाभिः “ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत, इन्द्राय क्षत्रं, मरुद्भ्यो वैश्यं, तपसे शूद्रम् ।” तथा च—“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्या सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते ॥ १ ॥” इत्यादिकाभिर्वेद्यादमवहिष्कृताभिः, तद्वहिष्कृतानां च विविधवल्कलवेपादिधारिणामपि न केनचित् पापपरित्राणम् । तथा च घाघकः—“चर्मवल्कलचीराणि, कूर्चमुण्डशिखाजटाः । न व्यपोहन्ति पापानि, शोधकौ तु दयादमौ ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अत एवाह सूत्रकृत्—

न हु पाणवहं अणुजाणे, मुचेज्ज कयाइ सधदुक्खाणं ।

एवमारिएहिं अक्खायं, जेहिं इमो साहुधम्मो पन्नत्तो ॥ ८ ॥

व्याख्या—'न हु' नैव प्राणवधं मृपावादाद्युपलक्षणं चैतत्, “अणुजाणे” ति अपेक्षितस्य दर्शनाद् अनुजानन्नपि आस्तां

कुर्वन् कारयन् 'मुच्येत' त्यज्येत 'कदाचित्' कस्मिंश्चिदपि काले “सधदुक्खाणं” ति सुव्यत्ययात् 'सर्वदुःखैः' नरकादि-गतिभाविभिः शारीरमानसैः क्लेशैः । ततः प्राणातिपातादिनिवृत्ता एव श्रमणाः, त एवाऽतरं तरन्ति नत्तितर इत्युक्तं भवति । किमेतत् त्वयैवोच्यते ? इत्याह—“एवम्” उक्तप्रकारेण 'आर्यैः' तीर्थंकरादिभिः 'आख्यातम्' कथितम्, ये कीदृशाः ? इत्याह—‘यैः’ आर्यैः अयं 'साधुधर्मः' हिंसानिवृत्त्यादिः 'प्रहसः' प्ररूपितः । 'अयमि'त्यनेन चात्मनि वर्त्तमानं प्रति-बोध्यचौराणां प्रत्यक्षं साधुधर्मं निर्दिशतीति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ यथेयं ततः किं कृत्यम् ? इत्याह—

पाणे य नाइवाएज्जा, से समिए ति बुच्चई ताई ।

तओ से पावयं कम्मं, निज्जाइ उदगं व थलाओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—“पाणे य नाइवाएज्जा” चशब्दो व्यवहितसम्बन्धः, ततश्च प्राणान् नातिपातयेत्, चशब्दाद् मृपावादा-दिनिवृत्तिमाह । किमिति प्राणान् नातिपातयेत् ? इत्याह—“से” ति यः प्राणान् नातिपातयिता सः 'समितः' समिति-मानिति 'उच्यते' अमिधीयते, किंभूतः सन् ? इत्याह—‘प्रायी’ अयस्य प्राणिघ्राता, समितत्वेऽपि को गुणः ? उच्यते—‘ततः’ समितात् “से” इति अथ “पापकम्” अष्टमं कर्म 'निर्याति' निर्गच्छति, उदकमिव 'स्थलात्' इत्युन्नतप्रदेशादिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ यदुक्तं प्राणान्नाऽतिपातयेदिति तदेव स्पष्टयितुमाह—

जगणिसिएहिं भूएहिं, तसनामेहिं थावरेहिं च । नो तेसिमारभे दंडं, मणसा वयस कायसा चेष १०

व्याख्या—‘जगण्निभितेपु’ लोकाभितेपु ‘भूतेपु’ जन्तुपु ‘प्रसनामेषु’ प्रसामिधानेषु द्वीन्द्रियादिपु ‘स्थावरेपु’ पृथि-व्यादिपु ‘चः’ समुच्चये ‘नो’ नैव “तेसिं” ति ‘तेपु’ रक्षणीयत्वेन प्रतीतेपु ‘आरभेत’ कुर्यात् ‘दण्डं’ बध्नात्मकं “मणसा

वयस कायसा चेव" ति आर्पत्वात् मनसा वचना कायेन, चैवशब्दः समुच्चये। इदमत्र तात्पर्यम्—“सद्ये वि दुक्त्वमीरु, सद्ये वि सुहामिलासिणे सत्ता। सद्ये वि जीवणपिया, सद्ये मरणाउ वीहति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदानं, धणधन्नहिरन्नरज्जदानं च। न कुणइ त मणहरिस, जायइ जो अभयदानाओ ॥ २ ॥ एहु धम्मपरमत्थु कहिज्जइ, जेण पीढन परइ न किज्जइ। जो परपीड करइ निश्चितउ, सो भवि भमइ दुक्कपसत्तउ ॥ ३ ॥” इति मत्वा न कस्यापि जीवस्य हिंसां कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ उक्ता मूलगुणाः सम्प्रत्युत्तरगुणा वाच्याः। तेष्वपि एषणासमितिः प्रधानेति तामाह—

शुद्धेसणा उ णच्चा णं, तत्थ ठविज्ज भिक्खू अप्पाणं ।

जायाए वासयेसेज्जा, रसगिद्धे ण सिया भिक्खाए ॥ ११ ॥

व्याख्या—शुद्धाः—शुद्धिमत्तो दोषरहिता इत्यर्थः ताश्च ता एषणाश्च—उद्गमैषणायाः शुद्धैषणास्ताः ‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य ‘तत्र’ तासु ‘स्थापयेत्’ निवेशयेत् ‘मिदं’ यतिः आत्मानम्। किमुक्तं भवति?—अनेपणीयपरिहारेण शुद्धमेव गृहीयात्, तदपि क्रियार्थम्? इत्याह—“जायाए” ति ‘यात्रायै’ समयनिर्वाहणनिमित्तं “वास” ति ग्रासम् ‘एषयेत्’ गवेपयेत्। उक्तं हि—“जह सगडम्भोवंगो, कीरइ भरवहणकारणा नवर। तह गुणभरवहणत्थ, आहारो वंभयारीण ॥११॥” इति। एषणाशुद्धमायादानं कथं भोक्तव्यम्? इति प्राप्तैषणामाह—रसेषु—स्निग्धमधुरादिषु गृह्यः—गृद्धिमान् रसगृह्यः ‘न स्यात्’

१ “सर्वेऽपि दुःसमीर्य, सर्वेऽपि सुखाभिलाषिणः सन्ता। सर्वेऽपि जीवनप्रिया, सर्वे मरणाद् विम्यति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदानं, धनधान्यहिरण्यराज्यदानं च। न करोति त मनोहपं, जायते योऽभयदानाद् ॥ २ ॥ एष धर्मपरमार्थं कथ्यते, येन पीडा खलु परस्य न क्रियते। य परपीडां करोति निश्चिन्त, स भवे भ्रमति दुःसमन्ततः ॥ ३ ॥

२ “यथा शकटाक्षोपाद्, क्रियते भारवहनकारणाद् नवरम्। तथा गुणभारवहनावेमाहारो ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥”

न भवेत् शिक्षादः। अनेन रागपरिहार उक्तः, द्वेषपरिहारोपलक्षणं चैतत्, ततश्च रागद्वेषरहितो भुञ्जीत इत्युक्तं भवति। यदुक्तम्—“रागद्वेषविमुक्तो भुञ्जिजा निजरापेहि” ति सूत्रगमार्थः ॥ ११ ॥ अगृह्यश्च रसेषु यत् कुर्यात् तदाह—

पंताणि चेव सेवेज्जा, सीयपिंडं पुराणकुम्मासं ।

अहु बुक्कसं पुलागं वा, जवणट्टाए निसेवए मंथुं ॥ १२ ॥

व्याख्या—“पंताणि चेव” ति ‘प्रान्तान्येव’ नीरसान्येव ‘सेवेत’ भुञ्जीत न तु स्निग्धमधुराणि, तेषां मोहोदयहेतुत्वात्। कानि पुनस्तानि? इत्याह—“शीतापिण्डं” शीताऽऽहारं, शीतोऽपि शाल्यादिपिण्डः सरस एव स्यादत आह—“पुराणाः” अभूतवर्षधृताः ‘कुम्मापाः’ राजमापाः, एते हि पुराणा अत्यन्तपूतयो नीरसाश्च भवन्तीति तद्ग्रहणम्, उपलक्षणं चैतत् पुराण-मुद्गादीनाम्। “अहु” इत्यथवा “बुक्कसं” मुद्गमापादिचक्षिकानिष्पन्नमन्नम् ‘पुलाकम्’ असार वज्रचनकादि, ‘वा’ समुच्चये, “जवणट्टाए” ति ‘यापनार्थं’ शरीरनिर्वाहार्थं ‘निपेवेत’ उपभुञ्जीत। ‘यापनार्थम्’ इत्यनेनैतत् सूचितम्—यदि शरीरयापना भवति अनेन ततस्तदेव निपेवेत, यदि तु अतिवातोद्रेकादिना तद्यापनैव न स्यात् ततो न निपेवेताऽपि, गच्छगतापेक्षमेतत्, तन्निर्गतश्चेतान्येव निपेवेत, तस्य तथाविधानामेव ग्रहणानुज्ञानात्। “मथु च” वदरादिचूर्णम्, चस्य गन्धमानत्वात्, अतिरूक्षतया चास्य प्रान्तत्वम्। पुनः क्रियाभिधानं च न सकृदेव आत्मान्यमूनि सेवेत किन्त्वनैकधाऽपि इति व्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यदुक्तं शुद्धैषणास्वात्मानं स्थापयेदिति तद्विपर्यये वाधकमाह—

जे लक्खणं च सुविणं च, अंगविज्जं च जे पउंजंति ।

ण हु ते समणा बुचंति, एवमायरिएहिमक्खायं ॥ १३ ॥

१ “रागद्वेषविमुक्तो भुञ्जीत निजरापेहि” इति।

व्याख्या—ये ‘लक्षणं च’ शुभाऽशुभसूचकं पुरुषलक्षणादि। तद्यथा—अस्यिष्वर्थाः सुखं मांसे, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिपु। गतो यानं स्वरे चाऽऽज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥११॥ तथा—पद्म-वज्रा-ऽङ्कुश-च्छत्र-शङ्ख-मत्स्यादयस्त्रले। पाणि-पादेषु दृश्यन्ते, यस्याऽसौ श्रीपतिः पुमान् ॥ २ ॥ उडुङ्गाः पृथुलास्तात्राः, स्निग्धा दर्पणसन्निभाः। नखा भवन्ति धन्यानां, धनभोगसुरप्रदाः ॥३॥ सितैः श्रमणता ज्ञेया, रूक्षपुष्पितकैः पुनः। जायते किल दुःशीलो, नरैर्लोकैऽत्र मानवः ॥४॥ शुद्धाः समाः शिखरिणो, दन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः। विपरीताः पुनर्ज्ञेया, नराणां दुःखहेतवः ॥५॥ द्वात्रिंशदशनो राजा, भोगी स्यादेकहीनकः। त्रिंशता मध्यमो ज्ञेयस्ततोऽधस्तात् सुन्दरः ॥ ६ ॥ श्लोकदन्ताऽतिदन्ता ये, श्यामदन्ताश्च ये नराः। मूषकैः समदन्ताश्च, ते पापाः परिकीर्तिताः ॥ ७ ॥ अहुष्ठयवैराढ्याः, सुतवन्तोऽहुष्ठमूलजैश्च यवैः। ऊर्द्धाकारा रेखा, पाणितले भवति धनहेतुः ॥८॥ वामावर्तो भवेद्यस्य, वामायां दिशि मस्तके। निर्लक्षणः क्षुधाक्षामो, शिक्षामघात् स रुक्षिकाम् ॥९॥ दक्षिणो दक्षिणे भागे, यस्याऽऽवर्तोऽस्ति मस्तके। तस्य नित्यं प्रजायेत, कमला करवर्तिनी ॥१०॥ यदि स्यादक्षिणे वामो, दक्षिणो वामपार्श्वके। पश्चात्काले ततस्तस्य, भोगा नास्त्यत्र सशयः ॥११॥ उरोमुखललाटानि, पृथूनि सुखभागिनाम्। गम्भीराणि पुनर्लूणि, नाभिः सत्त्वं स्वरस्था ॥१२॥ केश-दन्त-नखाः सूक्ष्मा, भवन्ति सुखहेतवः। कण्ठः पृष्ठं तथा जह्वे, ह्रस्व लिङ्गश्च पूजितम् ॥१३॥ रक्ता जिह्वा भवेद्धन्या, पाणिपादतलानि च। पृथुलाः पाणिपादाश्च, धन्यानां दीर्घजीविनाम् ॥१४॥ स्निग्धदन्तः शुभाऽऽहारः, सुभगः स्निग्धलोचनः। नरोऽतिह्रस्वदीर्घाश्च, स्थूलाः कृष्णाश्च निन्दिताः ॥१५॥ पञ्चभिः शतमुद्रिष्ट, चतुर्भिर्नवतिस्था। त्रिभिः पष्टिः ससुद्रिष्टा, लेपाद्वैर्भालवर्तिभिः ॥१६॥ चत्वारिंशत्युनः प्रोक्तं, वर्षाणि नरजीवितम्। ताभ्यां द्वाभ्यां तथैकेन, त्रिंशद्वर्षाणि जायते ॥१७॥ कुशीला श्यामलोलाक्षी, रोमजहा च भर्तृहा। महिलोन्नतोत्तरोष्ठी, नित्यश्च कलहप्रिया ॥१८॥ इत्यादि ॥ ‘स्वप्नं च’ शुभाऽशुभफलसूचकम्। तद्यथा—

‘अणुह्वय-विट्ट-चित्तिविवर्जितं सद्यमेव जं सुमिणं । जायइ अवितहफलं, सत्यसरीरेहि जं विट्टं ॥ १ ॥ पढम्मि वासफला, धीए जामम्मि हौति छम्मासा । तह्यम्मि तिमासफला, चरिमे सज्जफला हौति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-विस-कुंजरेसु, पासाय-सेलग्ग-महादुमेसु । विट्ठाणुलेवो रुइयं मयं च, अगम्मगम्मं सुविणेसु धन्नं ॥ ३ ॥ तुरगारुहणे पथो, करह खरे सेरिमे हवइ मञ्जू । सिरलेयम्मि य रज्जं, सिरप्पहारे धणं लहइ ॥ ४ ॥ दहि-उत्त-सुमण-चामर-वत्थ-उन्न-फलं च दीव-तंयोलं । संख सुवन्नं मंतज्जओ य लद्धो धणं देइ ॥ ५ ॥ गय-वसह-अहमंसाण दंसणे होइ सोक्खधणलाभो । रत्तवडत्तमणयाणं, मरणं पुण दंसणे होइ ॥ ६ ॥ करह तुरंगे रिच्छम्मि वायसे देवहसियकंये य । मरणं महाभयं वा, सुविणे दिट्ठे वियाणाहि ॥ ७ ॥ गायंतं नब्बंतं, हसमाणं चोप्पडं च अप्पाणं । कुंकुमलितं दट्ठं, चित्तेसु उवट्ठियं असुहं ॥ ८ ॥ दाहिणकरम्मि सेया-उहिभक्खणे होइ रज्जधणलाभो । नइ-सरतरणं सुरखीरपाणयं हवइ सुहहेऊ ॥ ९ ॥ सिरे सयसहस्स तु, सहस्सं बाहुभक्खणे । पाए पंचसओ लाभो, माणुस्तामिसभक्खणे ॥ १० ॥ दारगल-सेजा-सालभंजणे भारिया विणस्सेजा । पिइ-माइ-पुत्तमरणं, अंगच्छेए वियाणेजा ॥ ११ ॥ सिंगीणं दाढीणं, उवद्वो कुणइ नूण रायभयं ।

१ ‘अनुभूत दृष्ट-चिन्तितविवर्जितं सर्वमेव यत् स्वप्नम् । जायते भवितव्यफलद स्वप्नशरीरैर्यद् दृष्टम् ॥ १ ॥ प्रथमे वर्षफलदाः, द्वितीये यामे भवन्ति पण्मासाः । तृतीये त्रिमासफलदाः, चरिमे सद्योफला भवन्ति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-वृष-कुक्षरेषु, प्रासाद-शैलाम-महादुमेषु । विट्ठाणुलेपो रुदितं मृतं च, अगम्यगम्यं स्वप्नेषु धन्यम् ॥ ३ ॥ तुरगारोहणे पन्थाः, करमे खरे सैरिमे भवति मृत्युः । शिरदलेदे च राज्य, शिरःप्रहारे धनं लभते ॥ ४ ॥ दधि-उन्न स्वप्न-चामर-वस्त्र-उन्न-फलं च दीप-तन्मोलम् । शङ्ख-सुवर्णं मन्त्रध्वजश्च लब्धो धनं ददाति ॥ ५ ॥ गज-वृषभाः उद्गमंसाणां दर्शने भवति सौख्य-धनलाभः । रक्तपटक्षपणकानां, मरणं पुनर्दर्शने भवति ॥ ६ ॥ करमे तुरङ्गे रिच्छे, वायसे देवहसितकम्पे च । मरणं महाभयं वा, स्वप्ने दृष्टे विजानीहि ॥ ७ ॥ गायन्तं नृत्यन्त, हसन्तं ब्रह्मन्तं चात्मानम् । कुङ्कुमलितं दट्ठा, चिन्तय उपस्थितमशुभम् ॥ ८ ॥ दक्षिणकरे श्रेताहिभक्षणे भवति राज्यधनलाभः । नदी-सरस्वरणं सुरक्षीरपाणकं भवति सुखहेतु ॥ ९ ॥

पुत्तो व पइट्ठा वा, नियलमुयापासयंघेसु ॥ १२ ॥ आसणे सयणे जाणे, सरीरे वाहणे गिहे । जलमाणे वि वुग्गेजा, सिरी तस्स समंतओ ॥ १३ ॥ आरोगं धणलाभो वा, चंदसूराण दंसणे । रज्जं समुदपियणे, सूरस्स गहणे तहा ॥ १४ ॥ इत्यादि ॥ ‘अङ्गविद्यां च’ शिरःप्रभृत्यङ्गस्फुरणतः शुभाऽशुभसूचिकाम् । तद्यथा—

सिरस्फुरणे किर रज्जं, पियमेलो होइ बाहुकुरणम्मि । अच्छिफुरणम्मि य पियं, अहरे पियसंगमो होइ ॥ १ ॥ गंडेसु धीलाभो, कन्नेसु य सोहणं सुणइ सइ । नेत्तंते धणलाभो, उट्ठे विजयं वियाणाहि ॥ २ ॥ पिट्ठे पराजओ वि हु, भोगो अंसे तहेव कंठे य । हस्ये लाभो विजओ, वच्छे नासाए पीई य ॥ ३ ॥ लाभो थणेसु हियए, हाणी अंतासु कोसपरि-वुट्ठी । नामीए थाणभंसो, लिंणे पुण इत्थिलाभो य ॥ ४ ॥ कुलेसु सुउप्पत्ती, ऊरुहि वंधुणो अणिहं तु । पासेसु वल्लहत्तं, वाहणलाभो फिजे भणिओ ॥ ५ ॥ पायतले कुरणेणं, हवइ सलाभं नरस्स अट्ठाणं । उवरिं च थाणलाभो, जंघाहि

शिरसि शतसहस्रं तु, सहस्रं बाहुभक्षणे । पादे पञ्चशतं लाभो, मातुपामिपभक्षणे ॥ १० ॥ द्वारगल-शय्या-शालभक्षणे भार्या विनयेत् । पितृ-मातृ-पुत्रमरणं, अङ्गच्छेदे विजानीयात् ॥ ११ ॥ शृङ्गिणां दंष्ट्रिणां, उपद्रवः करोति नूनं राजभयम् । पुत्रो वा प्रतिष्ठा वा, निगड-भुजापाशयन्धेसु ॥ १२ ॥ आसने शयने याने, शरीरे वाहने गृहे । उवलति अपि उद्धेत, श्रीस्तस्य समन्ततः ॥ १३ ॥ आरोगं धनलभो वा, चन्द्रसूर्ययोर्दर्शने । राज्यं समुद्रपाने, सूर्यस्य ग्रहेण तथा ॥ १४ ॥

१ ‘शिरःस्फुरणे किल राज्यं, प्रियमेलो भवति याहुस्फुरणे । अक्षिस्फुरणे च प्रियं, अहरे प्रियसङ्गमो भवति ॥ १ ॥ गण्डयोः स्त्रीलाभाः, कर्णेषु च शोभनं शृणोति शब्दम् । नेत्रान्ते धनलाभः, ओष्ठे विजयं विजानीहि ॥ २ ॥ पृष्ठे पराजयोऽपि खलु, भोगोऽंसे तथैव कंठे च । हस्ते लाभो विजयो, वक्षसि नासायां प्रीतिश्च ॥ ३ ॥ लाभः स्तनयोर्हृदये, हानिराघ्रासु कोसपरिवृद्धिः । नामौ स्थानभ्रंशो, लिङ्गे पुनः स्त्रीलाभश्च ॥ ४ ॥ नितम्बयोः सुतोष्यति, ऊर्वोः बन्धोरनिष्टं तु । पार्श्वयोर्वल्लभय, वाहनलाभो घुण्टिकायां भणितः ॥ ५ ॥ पादतले स्फुरणेन, भवति सलाभो नरस्वाध्वा । उपरि च स्थानलाभो, जङ्घयोस्तोऽकमभ्वानम् ॥ ६ ॥ पुरुषांशमहिलायाः, पुरयस्य दक्षिणा यथोक्त-फलाः । महिलांशपुरुषमहिलयोः भवन्ति वामा यथोक्तफलाः ॥ ७ ॥

धोवमट्ठाणं ॥ ६ ॥ पुरिसंसयमहिलाए, पुरिसस्स य दाहिणा जहुत्तफला । महिलंसपुरिसमहिलाण हौति वामा जहुत्त-फला ॥ ७ ॥ इत्यादि ॥ चः सर्वत्र वाशब्दार्थः, ये प्रयुज्यते, कोऽर्थः ?—तदभिधायकानि शास्त्राणि व्यापारयन्ति । पुनः ‘ये’ इत्युपादानं लक्षणादिभिः पृथक्सम्यन्धसूचनार्थम् । ततश्च प्रत्येकमपि लक्षणादीनि ये प्रयुज्यते न तु समस्तान्येव, ते किम् ? इत्याह—‘न हु’ नैव ‘ते’ एवंविधाः श्रमणाः साधवः ‘उच्यन्ते’ अभिधीयन्ते । इह च पुष्टाऽऽलम्बनं विनैत-द्र्यापारणे एवमुच्यत इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ ते चैवंविधा यदवामुवन्ति तदाह—

इह जीवियं अणियमेत्ता, पव्वमट्ठा समाहिजोएहिं । ते कामभोगरसगिद्धा, उववज्जंति आसुरे काए १४
व्याख्या—‘इह’ जन्मनि ‘जीवितम्’ असंयमजीवितम् ‘अनियम्य’ द्वादशविधतपोविधानादिनाऽनियम्य ‘प्रभ्रष्टाः’ च्युताः समाधिः—चित्तस्वास्थ्यं तत्प्रधाना योगाः—शुभमनोवाक्याव्यापाराः समाधियोगास्तेभ्यः, अनियमिततात्मनां हि पदे पदे तद्वशसम्भव इति, ‘ते’ अनन्तरमुक्ताः कामभोगेषु—अभिहितस्वरूपेषु रसेषु च—मधुरादिषु गृह्याः—अभिकाङ्क्षान्तः कामभोगरसगृह्याः, भोगान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानमतिगृह्यविषयताख्यापनार्थम्, ‘उपपद्यन्ते’ जायन्ते ‘आसुरे’ असुरसंवन्धिनि काये । इदमुक्तं भवति—एवंविधाः किञ्चित्कादाचित्कमनुष्ठानं कुर्वन्तोऽप्यसुरेण्वेवोत्पद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ ततोऽपि च्युतास्ते किमवामुवन्ति ? इत्याह—

तत्तोऽवि य उवट्ठिता, संसारं वहुं अणुपरियत्तंति ।

यहुकम्मलेवलित्ताणं, योही होइ सुदुल्लाभा तेसिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—ततोऽपि चासुरनिकायाद् ‘उद्धृत्य’ निःसृत्य ‘संसारं’ चतुर्गतिरूपं ‘वहुं’ विपुलं “अणुपरियत्तंति” ‘अणुपरियन्ति’ सातत्येन पर्यटन्ति । किञ्च यहुकम्मलेवलित्तानां ‘योधिः’ प्रेत्यजिनधर्मावाप्तिर्भवति सुदुर्लभा ‘तेषाम्’

ये लक्षणादि प्रयुज्यते । यतश्चैवमुत्तरगुणविराधनायां दोषस्तत्सदाराधने यतितव्यमिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ आह—
किममी द्रव्यश्रमणा जानन्तोऽप्येवं लक्षणादि प्रयुज्यते ? उच्यते—लोभतः, अत एव तदाकुलितस्यात्मनो दुष्पूतामाह—
कसिणं पि जो इमं लोयं, पडिपुन्नं दलिज्ज एगस्स । तेणावि से ण संतुस्से, इति दुष्पूरण इमे आया ॥ १६ ॥
व्याख्या—‘कल्लमपि’ परिपूर्णमपि ‘यः’ सुनेन्द्रादिः इमं ‘लोकं’ जगत् ‘प्रतिपूर्णं’ धनधान्यहिरण्यादिभूतं
“दलिज्ज” त्ति दद्यात्, किं बहुभ्यः ? इत्याह—“एगस्स” त्ति एकस्मै कल्लेचित् कथञ्चिदाराधितवते, ‘तेनाऽपि’ धन-
धान्यादिभूतसमस्तलोकदायकेन, हेतौ तृतीया । “से” इति सः ‘न सन्तुष्येत्’ न हृष्येत् । किमुक्तं भवति ?—ममैताय-
द्वदत्ताऽनेन परिपूर्णता कृतेति न वृष्टिमाप्नुयात् । उक्तं हि—“न यद्विस्तृणकाष्ठेषु, नदीमिर्या महोदधिः । न चैवात्माऽय-
सारेण, शक्यस्तत्पर्वयितुं क्वचित् ॥ १ ॥ यदि स्याद्रत्नपूर्णोऽपि, जम्बूद्वीपः कथञ्चन । अपर्याप्तः प्रहर्षाय, लोभात्तस्य जिनेः
स्मृतः ॥ २ ॥” ‘इतिः’ एवमर्थे, एवम्—अनुनोक्तन्यायेन, दुःखेन—कृच्छ्रेण पूरयितुं शक्यो दुष्पूरो दुष्पूर एव दुष्पूरकः ।
“इमे” त्ति अयं प्रत्यक्षः ‘आत्मा’ जीवः, एतदिच्छायाः परिपूरयितुमशक्यत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किमिति न
सन्तुष्यति ? इति स्वसविदितं हेतुमाह—

जहा लाभो तहा लोभो, लाभो लोभो पवहुइ । दोमासकयं कज्जं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘लामः’ अर्थोऽवाप्तिः ‘तथा’ तेन प्रकारेण लोभः । किमेवम् ? इत्याह—लोभा-
लोभः ‘प्रवर्द्धते’ वृद्धिं याति, इह च ‘लोभालोभः प्रवर्द्धते’ इति वचनात् यथा नयेत्यत्र यीप्सा गम्यते, ततश्च यथा यथा
लामस्तथा तथा लोभो भवतीत्युक्तं भवति । लाभालोभः प्रवर्द्धते इत्यपि कृतः ? इत्याह—द्वाम्नां मापाम्नां कृतं द्विमाप-
कृतं ‘कार्यं’ प्रयोजनम् तथेह दास्याः पुष्पतान्मूलमूल्यरूपं ‘कोट्याऽपि’ सुवर्णशतलक्षात्मिकयाऽपि ‘न निष्ठितं’ न निष्पन्नम्,
तदुत्तरोत्तरविशेषवाञ्छात इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति यदुक्तम्—‘द्विमापकृतं कार्यं कोट्याऽपि न निष्ठितमिति’ तत्र
तदनिष्ठितिः स्त्रीमूलेति तत्परिहायेतां उपदर्शनायाह—

नो रक्खसीसु गेज्जेज्जा, गंडवच्छासु णेगचित्तासु ।

जातो पुरिसं पलोभित्ता, खेहंति जहा च दासेहिं ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘नो’ नैव राक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तासु, यथा हि राक्षस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणि-
नामपहरन्ति एवमेता अपि, तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येव जीवितं च अर्थश्च तान्येताभिरपश्यन्ति एव । तथा चोक्तम्—
“वातोद्भूतो दहति हुतमुग् देहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितमुजगश्चैकदेहं निहन्ति । ज्ञानं शीलं विनयविभवौदार्य-
विज्ञानदेहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिताऽऽमुष्मिकानैहिकाश्च ॥ १ ॥” “निज्जेज्ज” त्ति ‘गृह्येत्’ अमिकाह्वयान् भवेत्,
किदृशीषु ?—“गंडवच्छासु” त्ति गण्डं—गड, इह चोपचितपिशितपिण्डरूपतया गण्डे कुचावुक्षौ, ते पक्षसि यासां वा-
सथाभूतास्तासु, वैराग्योत्पादनार्थं चेत्युक्तम् । तथाऽनेकानि—अनेकसहस्रानि चक्षलतया चित्तानि—मनांसि यासां ता अ-
नेकचित्ताः तासु, आह च—“हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्, कार्येऽप्यन्यत्पुरोऽथ पृष्ठेऽन्यत् । अन्यत्तव मम चान्यत्, स्त्रीणां सर्वं किम-
प्यन्यत् ॥ १ ॥” तथा “जाओ” त्ति याः ‘पुरुषं’ मनुष्यं कुलीनमपीति गम्यते, ‘प्रलोभ्य’ त्वमेव मम शरणं त्वमेव च
प्रीतिं कृतुं इत्यादिकाभिर्वाग्भिर्विप्रतायै श्रीडन्ति । “जहा च” त्ति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव ‘दासेः’ एहि गच्छ ना
वा त्वं यासीरित्यादिवितथोक्तिप्रभृतिभिः क्रीडाभिर्विलसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ पुनस्तात्तामेयाऽतिहेयतां दर्शयन्नाह—

नारीसु णो पगेज्जेज्जा, इत्थी विप्पजहे अणगारे ।

धम्मं च पेसलं णच्चा, तत्थ ठवेज्ज भिक्खू अप्पाणं ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘नारीषु’ स्त्रीषु ‘नो’ नैव ‘प्रगृह्येत्’ प्रशब्द आदिकर्मणि, ततो गृद्धिमारभेताऽपि न, किं पुनः कुर्यात् ? इति
भावः । “इत्थि” त्ति स्त्रियः “विप्पजहे” त्ति विप्रजहात् । पूर्वत्र नारीमहणाद् मनुष्यस्त्रिय एवोक्ताः, इह पुनर्देवतिर्यक्सुन्यन्धि-
न्योऽपि त्याज्यतया उच्यन्ते इति न पौनरुक्त्यम्, उपदेशत्वाद्वा । ‘अणगारः’ प्राग्वत्, किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—‘धम्म-
मेव’ ब्रह्मचर्यादिरूपम्, चत्वावधारणार्थत्वात्, ‘पेशलम्’ इह परत्र चैकान्तहितत्वेनाऽतिमनोहं ‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य ‘तत्रे’ति
धर्मे ‘स्यापयेत्’ निवेशयेत् ‘भिक्षुः’ यतिः—आत्मानं विषयाभिलाषनिषेधादिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अध्ययनार्थोपसंहारमाह—

इह एस धम्मं अक्खाए, कविलेणं च विसुद्धपन्नेण ।

तरिहिति जे उ कार्हिति, तेहिं आराहिया हुवे लोगु ॥ २० ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘इती’त्यनेन प्रकारेण ‘एषः’ अनन्तरोक्तः ‘धम्मः’ यतिधर्मः ‘आख्यातः’ कथितः । केन ? इत्याह—
‘कविलेन’ इत्यात्मानमेव निर्दिशति, पूर्वसङ्गतिकत्वाद् अमी मद्बचनतः प्रतिपद्यन्तां धर्ममिति । ‘चः’ पूरणे । ‘विसुद्ध-
पन्नेन’ निर्मलावबोधेन, अतोऽर्थसिद्धिमाह—“तरिहिति” त्ति तरिष्यन्ति भवान्भोधिमिति शेषः । ‘ये’ इत्यविशेषाभिधाने,
‘तुः’ पूरणे, ततोऽविशेषत एव तरिष्यन्ति ये ‘करिष्यन्ति’ अनुष्ठास्यन्ति प्रक्रमादसु धर्मम् । अन्यच्च तैः ‘आराधितौ’
सफलीकृतौ ‘द्वौ’ द्विसहस्रौ ‘लोकौ’ इह परलोकावित्यर्थः, इह महाजनपूज्यतया परत्र च निःश्रेयसाऽभ्युदयमाप्स्येति
सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ त्रयीमीति प्राग्वदिति ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुख-
बोधायाम् कापिलीयाख्यं अष्टममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनम् ।

उक्तमष्टममध्ययनम् । साम्प्रतं नमिप्रव्रज्याख्यं नवममारभ्यते । अस्य चायममिसम्बन्धः—
'अनन्तराध्ययने निर्लोभत्वमुक्तम्, इह तु तदनुतिष्ठत इहैव देवेन्द्रादिपूजोपजायते इति दृश्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽ-
यातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं नमिचरितं तावदुच्यते । इह च यद्यपि नमिप्रव्रज्यैव प्रक्रान्ता तथापि यथाऽयं
प्रत्येकबुद्धस्तथाऽन्येऽपि करकण्डादयस्त्रय एतत्समकालसुरलोकाध्ययन-प्रव्रज्याग्रहण-केवलज्ञानोत्पत्ति-सिद्धिगतिभाज इति
प्रसङ्गतो विनेयवैराग्योत्पादनार्थं तद्वक्तव्यताऽप्यभिधीयते । तद्यथा—करकण्ड कलिगेषु, पंचालेषु य दुर्मुहो । नैमी
राया विदेहेषु, गंधारेषु य नैगई ॥ १ ॥ वसहे य इंदकेऊ, वलए अंबे य पुष्किण वोही । करकण्ड दुम्मुहस्ता, नमिस्त
गंधाररजो य ॥ २ ॥ तत्थ करकण्ड—

चंपाए नयरीए दहिवाहणो राया, तस्स य चेडगस्स धूया पडमावई देवी । अत्रया य तीसे दोहलो जाओ—
किहाहं रायनेवत्थेण नेवत्थिया महारायधरियच्छत्ता उज्जाणकाणणाणि हत्थिखधवरगया विहरिजा ? । सा ओलुगगा
जाया । राइणा पुच्छिया । कहिओ सन्भावो । ताहे राया य सा य जयहत्थिम्मि आरूढाई । राया छत्तं धरेइ ।
गया उज्जाणं । पढमपाउसो य तथा वट्टइ । सीयलएणं सुरभिमतियागंधेण अब्भाहओ वणं सभरेइ । करी वि पयट्टो
वणाभिमुहो पयाओ । जणो न तरइ पिट्ठओ ओलगिगंडं । दो वि अडविं पवेसियाइ । राया वडरुक्खं पेक्खइ, देविं
भणइ—एयस्स वडस्स हेट्ठेण जाहि त्ति, तओ तुमं साहं गिण्हिज्जासि । ताए पडिसुयं, न, तरइ गिण्हिउं । राया
दक्खो, तेण साहा गहिया । सो उत्तिनो निराणंदो किंकायवयामूढो गओ चंपं । सा य पडमावई नीया निम्माणुसिं,

अडविं । जाव तिसाहओ पेच्छइ तलागं महइमहालय । हत्थी तत्थ ओइओ अभिरमइ । इमा वि सणियं सणियं ओइमा
करिणो उत्तिमा तलागाओ दिसाओ न जाणइ भयमीया समंतओ तं वणं पलोएइ । तओ—अहो ! कम्माण परिणई जेण
अप्पतकियमेव एरिसं यसणमहं पत्ता, ता कि करेमि ? कत्थ गच्छामि ? का मे गइ ? त्ति । सा य परवसा रोविउं पवत्ता ।
ग्वणमेत्तेण य काऊण धीरियं चित्तियं तीए —न नजइ बहुदुट्ठसावयसकुले एयम्मि भीसणे वणे किं पि हवइ, ता अप्पमत्ता
हवामि । तओ कयं चउसरणगमणं, गरहियाई दुच्चरियाई, खामिओ सयलजीवरासी, कयं सागारं भत्तपच्चक्खाणं—
जइ मे होज्ज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाइ वेलाए । आहारमुवहिदेहं, चरिमे समयम्मि वोसिरियं ॥ १ ॥ तहा पंचनमोक्कारो
मे सरणं, जओ सो चेव इहलोगपरलोगेसु कळाणावहो । भणियं च—“वाहि-जल-जलण-तक्कर-हरि-करि-सगाम-विस-
हरभयाई । नासति तक्खणेणं, नवकारपहाणमंतेणं ॥ १ ॥ न य किचि तस्स पहवइ, डाइणि-वेयाल-रक्ख-मारिभयं ।
नवकारपहावेणं, नासति य सयलदुरियाई ॥ २ ॥ तहा—हिययगुहाए नवकारकेसरी जाण सठिओ निब्बं । कम्मट्ठगंठि-
दोघट्टवट्टयं ताण परिनट्ठं ॥ ३ ॥” तओ नवकारमणुसरती पट्टिया एगदिसाए । जाव दूर गया ताव दिट्ठो एगो तावसो,
तस्स मूलं गया, अभिवाइओ । सा पुच्छिया तेण—कओ सि अम्मो इहागया ? । ताहे कहेइ—अहं चेडयस्स धूया
जाव हत्थिणा आणीया । सो य तावो चेडस्स नियल्लओ । तेण आसासिया ‘मा वीहेहि’ त्ति, भणिया य—मा सोयं
करेहि, ईइसो चेव एस संजोगवियोगहेऊ जम्मण-मरण-रोय-सोयपउरो असारो संसारो, वणफलेहिं अणिच्छंती वि
काराविया पाणवित्तिं, नीया य वसिंमं । भणिया य—एत्तो परेण हलकिट्ठा भूमी, न अक्कमामो अम्हे, एसो दंतपुरस्स
विसओ, दंतवक्को य राया, ता तुम निवभया गच्छ एयम्मि नयरे, पुणो सुसत्थेण गच्छेज्जसु चंपं त्ति । नियतो तावसो ।
इयरा वि पविट्ठा दंतपुरं । गया य पुच्छंती साट्ठणीमूलं, वंदिया पवत्तिणी । पुच्छिया—कुओ साविगा ? । कहियं तीए जह-

ट्टियं । परुत्ता मणागं । संठविया य पवत्तिणीए—महाणुभावे ! मा कुणसु चित्तखेयं, अलंघणीओ विहिपरिणामो । जओ—
“विहडावइ घडियं पि हु, विहडियमवि किचि संघडावेइ । अइनिउणो एस विही, जंतूण सुहासुहकरणे ॥ १ ॥” किञ्च—
“खणदिट्ठनट्ठविहवे, खणपरियट्ठंविहिसुहदुक्खे । खणसजोगविओगे, ससारे नत्थि कि पि सुहं ॥ १ ॥ जेणं चिय
संसारो, बहुविहदुक्खाण एस भंडारो । तेणं चिय इह धीरा, अपवग्गपहं पवज्जति ॥ २ ॥” एवमाइ अणुसासिया
सवेगमुवगया ताण चेव मूले पवइया । पुच्छिया वि दिक्खाए अट्ठाणभएण गम्भो न अक्कखाओ । पच्छा नाए
मयहरियाए सन्भावो कहिओ । पच्छन्नं धरिया । पसूया समाणी सहनाममुहाए कंवलरपणेण य सुसाणे छुइइ ।
पच्छा सुसाणपालगेण गहिओ, भज्जाए अप्पिओ । ‘अचक्खिओ’ त्ति नाम कयं । सा य अज्जा तीए पाणीए सम मित्तिं
करेइ त्ति । सा अज्जा तार्हि संजईहिं पुच्छिया—कहिं गम्भो ? । भणइ—मयगो जाओ तो मे उज्झिओ । सो तत्थ सवड्डइ ।
ताहे दारगरूवेहिं समं रमइ । सो ताणि डिंभरूवाणि भणइ—अहं तुभं राया ममं कर देह । सो लुक्खकच्छए गहिओ ।
ताणि भणइ—ममं कंडुयह । ताहे से ‘करकण्डु’ त्ति नामं कयं । सो य ताए सजईए अणुरत्तो । सा य से मोयए देइ ।
जं या भिक्खं लट्ठं लहेइ । सवड्डिओ सो सुसाणं रक्खइ । तत्थ दो सजया त मसाण केणइ कारणेण अइगया जाव
एगत्थ वसकुट्ठगे दंडं मेच्छंति । तत्थ एगो दंडलक्खणं जाणइ, जहा—“एगपव्वं पससति, दुपवा कलहकारिया । तिपवा
लाभसपत्ता, चउपवा मारणंतिया ॥ १ ॥ पंचपवा उ जा लट्ठी, पथे कलहनिवारिणी । छपवा य आयंको, सत्तपवा
अरोगिया ॥ २ ॥ चउंगुलपइट्ठाणा, अट्ठगुलसमूसिया । सत्तपवा य जा लट्ठी, मत्तगयनिवारिणी ॥ ३ ॥ अट्ठपवा
असपत्ती, नवपवा जसकारिया । दसपवा उ जा लट्ठी, तहियं सवसपया ॥ ४ ॥ वंका कीडक्खइया, चित्तलया पोहडा
य दट्ठा य । लट्ठी य उव्वसुक्का, वज्जेयवा मयत्तेणं ॥ ५ ॥ घणवड्ढमाणपवा, निट्ठा वन्नेण एगवत्ता य । एमाइलक्खण-

जुआ, पसत्यलट्टी मुण्येया ॥ ६ ॥" तओ तेण भणियं—जो एवं दट गिण्हिस्सुओ मो राया होदिसि, किंतु पट्टिज्ज-
यव तओ जाय अन्नाणि चत्तारि अंगुलाइं वट्ठइ ताहे जोमु सि । त तेणं नायगचेटणं मुयं, एणं य विज्जाएण ।
ताहे सो विज्जाइओ अप्पसागारियं तस्स चउत्तुल राणिज्जं छिदेइ । तेण पेत्तगेण छिट्ठो । मो उदाहिओ । मो तेण
विज्जाइएण कारणियं नीओ । भणइ—देहि वट्ठं । सो भणइ—मम मन्नाणे एम वट्ठिओ, अओ न देमि । विज्जाइओ
भणइ—अन्न गिण्ह । सो नेच्छइ, भणइ य—एण मम कजं ति । मो दारगो न देइ । तेहि मो दारगो पुत्तिओ—
कि न देमि ? । भणइ य—अहं एयस्स दंठगस्स पभावेणं राया होदिसि सि । ताहे पात्तिया हमिज्जं भणमि—जया
तुमं राया होजासि तथा तुमं एयस्स गामं देजासि । पट्टियन्न तेण । विज्जाइएण वि अन्ने विज्जाइया भणिया, जहा—
एवं नारेत्ता वट्ठं हरामो । तं तस्स पिउणा मुयं । ताणि तिमि वि नट्टाणि जाय कंचणपुरं गयानि । वत्थ अणुओ
राया मओ । आसो अहिवासिओ । तस्स धाहिं मुयंनम्म गूलमागओ, पयाहिणीकाज्ज ठिओ । जाय पायरेण
नायरा पेत्तति लक्खणजुत्तं । जयमहो कओ । नंदीतूरमाहय । इमो वि जंभनो उट्ठिओ, वीमयो धाम पिउगो
पवेसिज्जइ । 'मायगो' सि विज्जाइया न सिंति पवेस । ताहे तेण दंठरयण गहियं, त जट्ठिउत्तात्तं । ते भीया ठिया ।
ताहे तेण चाट्टहाणगा हरिणमा विज्जाइया कया । उक्कथ—“दधियाहनपुत्तेण, राधा तु करकण्टुना । वाटधा-
नकयास्तव्याश्चाण्डाला भ्राष्ट्रणीकृताः ॥ १ ॥” तस्स य घरनाम 'अवकिन्नगो' नि जवहीरिज्ज तेहि त चेव
चेडगकयं नामं पट्टियं 'करकंडु' सि । ताहे मो विज्जाइओ जगओ—देहि ने गामं । भणइ—जो ते रुषइ त गिण्ह ।
मो भणइ—मम चंपाए परं तो तीए विमए देहि । ताहे दहिवाहणम्म लेह देइ—देहि मम गामं एमं, अहं तुम्ह
जं रुषइ गाम वा नगरं वा तं देमि । मो वट्ठो—दुट्ठमायंगो अप्पायं न चागइ वि । दूएण पट्टियाएण पट्टियं ।
करकंडु कुविओ । चंपा रोहिया । जुद्धं च वट्ठइ । ताए सज्जरं मुयं । 'मा जणकयओ होहि' नि मयहरिं पापुत्ति-
ज्ज गया तं नयरं । करकंडुं पत्तारित्ता रहस्स भिक्ख—एत्त तव पिय सि । तेण ताणि छम्मापियरो पुत्तियानि ।
तेहि सन्माओ कहिओ । नाणेणं न ओसरइ । ताहे सा चंपं उहगया, रओ पर अईइ, नाया, पायवट्टियाओ रानीओ
पवन्नाओ । रायाए वि मुयं । सो वि आगओ । वंदित्ता आमण दाज्ज तं गव्वं पुत्तइ । सा भणइ—एम सो
जेण रोहियं नयरं । वट्ठो निगओ मिलिओ । दो वि रज्जानि तन्म दाज्ज दहिवाहणो पव्वाओ । करकंडु य
महासासणो जाओ । सो य फिर गोउलपिओ । अणेगानि तस्स गोउलानि जायानि । जाय मरयण्णे एमं गोवत्तगं
धोरगतं सेय पिच्छइ । भणइ—एयस्स मायरे मा दुहिज्जहा, जया पट्टिओ होजा तथा जण्णागं गादीयं दुद्धं पावेजाइ ।
ते गोवाला पडिमुणंति । सो उच्चवित्ताणो गंधयम्महो जाओ । राउणा दिट्ठो । सो सुद्धिओ जाओ । पुनो कट्ठेण राया
आगओ । पेच्छइ महाकायं जुम्वसमं पट्टएहिं परिचट्टिज्जत । गोवे पुत्तेइ—कहिं मो वमहो सि ? । तेहि सो राइओ
तववरयो । भणियं य—गोहणगस्स मग्गे, ठमियसहेण जन्म भज्जति । पित्ता वि वरियमभा, मुत्तिपत्तिसिगा समत्था
वि ॥ १ ॥ पोरणयगयदप्पो, गलतनयो चलंतवित्तमोहो । मो चेव इमो वमहो, पट्टयपरिपट्टण मवइ ॥ २ ॥ तं
तारित पेच्छिय गओ वित्ताय चित्तेइ अनियय—अहो ! तारिमो होऊन सपइ एयारिमो जाओ एम वमहो, वा मत्ते
अयिरा संसारे पयत्था । तहा हि—जो ताव भोगोवभोगनिवयण महामोहहेऊ य जत्थो मो अणुओ । भणियं य—
“चवळं मुरचानं च, विज्जुलेहं च चचळं । पाओवळणपमु द्ध, धग अगिरधम्मय ॥ १ ॥” जत्थं चोरा पिउंपवि, उदाहति
नरेसरा । वंतरा य निगूहंति, गिण्हंति अहं दाइया ॥ २ ॥ हुयासणो वहे मधं, जटुप्पीलो विगानए । सवत्त हरणं
वा वि, करेइ कुविओ जनो ॥ ३ ॥” तहा परमाणंदहेऊ इट्ठजणसगमो वि अनियो । कटं ?—जहा संसाए रक्कमन्नि,
मिलंति विहगा वट्ठ । पयिया पहियावासे, जहा देसंतरागया ॥ १ ॥ पहाए जंति सव्वे वि, अन्नमन्नविस्वरं । एवं वट्ठ-
ववासे वि, संगया वट्ठो जिया ॥ २ ॥ नरामरतिरिक्खाइ-जोणीसुं कम्मसजुया । मणुप्यावफालन्नि, मत्ते जति दिनो-
विसि ॥ ३ ॥ तहा—“जेणुम्मत्तपमत्तउ दिइइ पुरिपहिदि, मोटावडि करतउ वेडिउ वट्ठनरहिं । त जोवणु अइरेण जण !
राणमगुरउ, जररोगिहिं सोसिज्जइ रक्खंतहं चरउ ॥ १ ॥” तहा—“गव्मे जन्मे जाल-सगन्नि वरुणत्तणम्मि धेरत्ते ।
मट्टियमदं च जिया, सद्धायत्तामु पिहवंति ॥ १ ॥” एमाइ चित्तो पट्टिपुट्ठो पत्तेयपुट्ठो जाओ, काज्ज पंचमुट्टियं
लोयं देवयाविहज्जलिगो विहरइ । भणिय य—“सेय मुजाय मुविभत्तासिग, जो पासिया वत्तमं गोहमग्गे । रिद्धि
अरिद्धि सणुपेहियाणं, कलिंगराया वि समेक्कल धम्मं ॥ १ ॥” सपइ दुम्मुहचरियं—

अथि इहेव भारहे यासे कपिहं नाम पुरं । तत्थ हरिउलवंसुग्गभवो जओ नाम राया, वत्त शुणमाला नाम
मारिया । सो य राया तीए सह रज्जसिरिमणुहवंतो गमेइ काल । अत्रया अत्थाणमंदवट्टिएण पुत्तिओ दूओ—किं
नत्थि ममं जं अन्नराईणमत्थि । दूएण भणियं—देव ! चित्तसभा तुम्ह नत्थि । तओ गइणा आणत्ता यनइणो, जहा—
लहुं चित्तसमं करेइ । आएसाणतरं समादत्ता । तत्थ घरणीए यन्नमाणीए कम्मकरेहिं पंचमदिणे सव्वरयणमओ जलओ व
तेयसा जलतो दिट्ठो महामउडो, सहरिसेहिं सिट्ठो जयराइणो । तेण वि परितुट्टमणेणं पंदीतूररयपुधवं उत्तारिउ भूति-
विचराओ पूइया पयइमाइणो जहारिहं वत्थमाईहिं । थेयकालेण निम्माया उत्तुंगसिहरा चित्तसभा । सोहणदिणे य
कओ चित्तसभाए पवेसो । आरोविओ मंगलतूरसहेण अप्पणो उत्तमंगे मउडो । तप्पभावेण दोवयणो सो राया जाओ ।

१ येनोम्मत्तपमत्तो दिण्ढति पुरीपयिहमहमिकां कुर्वन् वेदितो बहुरं । तद् धौवनमपिरेण जन ! क्षणमभूर जरातो.
शुण्यते रक्षतः क्षरितम् ॥ १ ॥

लोएण य तस्स 'दोमुह' ति नामं कयं । अहंकंतो कोइ कालो । तस्स य राइणो सत्त तणया जाया । 'दुहिया मे णत्थि' ति गुणमाला अद्धिति करेइ । मयणाभिहाणस्स जक्खस्स इच्छइ उवाइयं । अन्नया पारियायमंजरीउवलंभसुविणयसूइया जाया तीसे दुहिया । कयं च वद्धावणयं, दिन्नं जक्खस्स ओवाइय, कयं च तीए नाम मयणमंजरि ति । कमेण जाया जोवणत्था । इओ य उज्जेणीए चंडपज्जोओ राया । तस्स दूएण साहियं—जइ दुमुहो राया जाओ । पज्जोएण भणियं—कहं ? । दूएण भणियं—तस्स एरिसो मउडो अत्थि तम्मि आरोविए दोमुहाणि हवंति । मउडस्सुवरि पज्जोयस्स लोभो जाओ । दूअं दुम्मुहराइणो पेसइ—एयं मउडरयणं मम पेसेहि, अह न पेससि तो जुज्झसज्जो होहि । दोमुहराइणा दूओ भणिओ पज्जोयसतिओ—जइ मम जमग्गिय देंह तो अहमवि मउडं देमि । दूएण भणियं—किं मग्गह ? । राइणा भणियं—देह अनलगिरिहत्थी, अग्गिभीरू तहा रहवरो य । जाया य सिवादेवी, लेहायरिय-लोहजंघो य ॥ १ ॥ एयं च पज्जोयस्स रज्जसारं । पडिगओ दूओ उज्जेणिं । साहियं पज्जोयस्स दोमुहसंतिय पडिवयणं । कुट्ठो अईव पज्जोओ चलिओ चतुरगवलेण । दोन्नि लक्खा मयगलाणं, दोन्नि सयसहस्सा रहाणं, पंचअजुयाणि हयागं, सत्त-कोडीओ पयाइज्जणानं । अणवरयपयाणेहिं सपत्तो पंचालजणवयसधि । इयरो वि दोमुहराया चउरगवलसमग्गो नीहरिओ नयरओ । गओ पडिसम्मुह पज्जोयस्स पंचालविसयसधीए । रइओ गरुडवूहो पज्जोएण, सायरवूहो दोमुहेण । तओ कमेण सपलग्ग दोण्ह वि बलाण जुज्झ । सो मउडरयणप्पभावेण अजेओ दोमुहराया । भग्गं पज्जोयस्स वल । वविज्जण पज्जोओ पवेसिओ नयरं । दिन्नं चलणे कडयं । सुहेण तत्थ पज्जोयराइणो वच्चइ कालो । अन्नया दिट्ठा तेण मयणमंजरी । जाओ गाढो अणुराओ । तओ कामग्गिणा वज्जमाणस्स चिंतासतावगयस्स बोलीणा कह वि राई । पच्चूसे स गओ अत्थाणं । दिट्ठो परिमिलाणमुहसरीरो दोमुहराइणा, पुच्छिओ सरीरपच्चत्ति । न देइ पडिवयणं । सासकेण य गाढयरं पुट्ठो । तओ दीहं नीससिज्जण जंपियं पज्जोएण—मयणवसगस्स नरवर !, वाहिघिधत्थस्स तह थ मत्तस्स । कुवियस्स मरत्तस्स य, लज्जा दूरुज्झिया होइ ॥ १ ॥ ता—जइ इच्छसि मम कुसलं, पयच्छ तो मयणमंजरिं एय । नियधूयं मे नरवर !, न देसि पविसामि जलणं ति ॥ २ ॥ तओ दोमुहेण निच्छय नाऊण दिन्ना, सोहणदिणमुहुत्ते कयं पाणिग्ग-हण । कइवयदिणेहिं पूइऊण विसज्जिओ गओ उज्जेणिं पज्जोओ । अन्नया आगओ इंदमहूसवो । दोमुहराइणा आइट्ठा नायरज्जणा—उम्मेह इंदकेउं । तओ मंगलनंदीमहारवेण धवलधयवडाडोयखिखिणीजालालकिओ अवलवियवरमह्मामो मणिरयणमालाभूसिओ नाणाविहपलंवमाणफलनिवहचिंचइओ उट्ठिओ इंदकेऊ । तओ नच्चंति नट्टियाओ, गिज्जंति सुकइरइया कव्वंधा, नच्चंति नरसंधाया, दंसति दिट्ठिमोहणाइ इंदयालाइ इंदियालिणो, दिज्जति तंबोला, खिप्पंति कुंडुमक-प्परजलच्छडा, दिज्जंति महादाणाइं, वज्जंति मुइगाइआउज्जाइं । एवं महापसोएण गया सत्त वासरा । आगया पुन्निमा । पूइओ महाविच्छइणे कुसुमवत्थाईहिं दोमुहराइणा इंदकेऊ महानूरवेण । अन्नम्मि दिणे पडिओ मेइणीए । दिट्ठो राइणा अमेज्झमुत्तदुग्गधे निवडिओ । जणेण परिलुप्पमाणो य दट्ठूण चिंतिय—धिरत्थु विज्जुरेह व चचलाण परिणामविरसाणं रिद्धीणं । एय चितयंतो सवुट्ठो पत्तेयवुट्ठो जाओ । पंचमुट्ठिय लोय काऊण पवइओ । उक्तञ्च—“जो इंदकेउं सुयलकिय तं, दट्ठुं पडतं पविलुप्पमाण । रिद्धि अरिद्धि समुपेहियाणं, पंचालराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥” सपय नमिचरिअं—

अत्थि इहेव भारहे वासे अवंतीजणवए सुदंसणं नाम पुरं । मणिरहो नाम राया । तस्स सहोयरो जुगवाहू जुवराया । तस्स य निरुवमरूवलवन्ना मयणरेहा नाम भारिया । सा थ अचंतपरमसाविया—तीए पुत्तो सव्वगुण-सपज्जो चंदजसो नाम । अन्नया मणिरहो मयणरेहं दट्ठूण अज्जोववन्तो चितितं पयत्तो—कहं पुण एयाए सह मम सजोओ भविस्सइ ?, अहवा ताव पढमं पीइ करेमि, पच्छा चित्तभावं नाऊण जहाजोग्ग जइस्सामि । एवं मतेऊण तीए सह पीइं घडेइ । पुप्फ कुंडुम-तंबोल-वत्था-डलंकाराइय पेसेइ । न य तीए कोइ अन्नो दुट्ठभावो हियए । एवं कालो वच्चइ । अन्नया मणिरहेण मयणरेहा भणिया—सुंदरि ! जइ मम पुरिस पडिवज्जसि ता सयलरज्जसामिणिं करेमि । तीए भणियं—नपुंसिस्थिभावेण वज्जियस्स पुरिसत्त तुज्झ पुवक्रमेणेव जायं, मया अप्पडिवन्ने वि जं पुण रज्जसामित्त त पि को हरिउं तरइ तुह भाइजुवरायधरिणीसह वरंतीए ममं ? ति, अन्न च जे सप्पुरिसा हवति ते मरणवसणं बहुमन्नंति न उण इहलोय-परलोयविरुद्धं आयरति, जओ—“जीवाण हिंसाए, अलिणं तह परस्स हरणेणं । परइत्थि कामणेणं, जीवा नरयम्मि वच्चंति ॥ १ ॥” ता महाराय ! एवं ववत्थिए मुत्तूण दुट्ठभावमायार पडिवज्जसु । एवं च सोऊण तुण्हिक्को ठिओ । चिंतिय च तेण—न एमा जुगवाहुम्मि जीवमाणे अन्न पुरिसमिच्छेइ, ता एयं विस्सभेण घाएमो, तओ वलक्कारेण गिण्हिस्सामि, न अन्नो को वि उवाओ अत्थि ति । एव कालो वच्चइ । अन्नया मयणरेहा चद सुमिणे दट्ठूण भत्तुणो साहेह । तेण भणिया—सुंदरि ! सयलपुहविमडलनहयलस्स मयकभूओ सुओ ते भविस्सइ । तओ तीए गव्भसभवो सवुत्तो । तइए य मासे दोहलो जाओ—जइ जिणाण मुणीणं च पूयं करेमि, सयय च तित्थयराण सतियाओ कहाओ निसुणेमि । तओ जहिच्छाए सपूरियडोहला गव्भ सुहेणुइइइ । अन्नया वसतमासे जुगवाहू मयण-रेहाए सह उज्जाणे कीडत्थमुवागओ । खज्जभोयणपाणसित्तस्स अत्थगिरीओ बोलीणो अहेसरो । उच्छाइओ तमनियरेण भुवणाभोओ । तओ जुगवाहू तम्मि चेव उज्जाणे ठिओ । मणिरहेण चिंतियं—सोहणो एस अवसरो, एग ताव जुगवाहू नयरवाहिरुज्जाणे ठिओ, वीयं थोवसहाओ, तइय रयणी, चउत्थ तिमिरनियरेण अधारियं वणं, ता गतूण मारेमो, ताहे मयणरेहाए सह निस्सक रमिस्सामि । एव च चित्तिऊण मण्डलग्ग गहाय गओ उज्जाणं । जुगवाहू वि काऊण रडकीलं पसुत्तो कयलीहरे । पुरिसा चउसु वि पासेसु निवन्ना । भणिया य ते मणिरहेण—कत्थ जुगवाहू ? । साहिओ

य तेहिं । 'मा इत्य कोइ सत्तु रयणीए अभिभवस्सइ त्ति अधिईए आगओ अहं' ति भणिऊण पविट्ठो कयलीहरए । ससंभममुट्ठिओ जुगवाहू, कओ पणामो । भणिओ मणिरहेण—उट्ठेहि, नयरं पविस्सामो, अलमेत्थ घासेण । तओ उट्ठिउमावत्तो जुगवाहू । एत्थंतरे अवियारिऊण कजाकज अगणिऊण जणावयायं उड्डिऊण परलोगभयं वीमत्त-
हियओ आहओ वढ निसियत्तणेण कंधराए मणिरहेण । गुरुप्पहारवेयणानिमीलियच्छो निवट्ठिओ धरणिवट्ठे । धाहपियं मयणरेहाए—अहो ! अकजं कयं ति । तओ पहाविया उज्जयसग्गा पुरिसा । भणियं—किमेय ? ति । संलत्तं मणि-
रहेण—मम हत्थाओ पमाणेण खगं निवडिय, अलं सुंदरि ! भएण । तओ पुरिसेहिं नाऊण मणिरहचिट्ठिय बला नीओ नयरं मणिरहो, साहिओ चंदजसस्स जुगवाहुवुत्ततो । अईवकलुगं कंदतो विज्जनियर गिण्हिऊणागओ उज्जाण, कय वेजेहिं वणकम्मं, थोवंतरेण पणट्ठा वाया, निमीलिय लोयणजुयलं, निधिटीहूआइ अगाइ, रुहिरनिवहनिग्गामेण धवलीहूयं सरीर । तओ मयणरेहा नाऊण मरणावत्थ जुगवाहुकम्मूले ठाडऊण भत्तुणो महुर निडणं भणिउं पयत्ता—
महाणुभाव ! करेसु मणसमाहिं, मा करेसु कस्सइ उवरिं पओस, भावेसु मवसत्तेसु मेत्तिं, पडिवज्जसु चटसरणमण, गरिहेसु दुच्चरिय, सम्ममहियासेसु सकम्मवसेण समागयमिम वमण । भणियं च—“ज जेण कयं कम्मं, अन्नभवे इहभवे वसतेण । त तेण वेइयधं, निमित्तमेत्त परो होइ ॥ १ ॥” ता गेण्हसु परलोयपाहेय । अवि य—“पडिवज्जसु सव्वज्जु, देवं सदहसु परमतत्ताइ । जा जीवं गुणनिहिणो, पडिवज्जसु साहणो गुरुणो ॥ १ ॥ पाणिग्गहा-उलिय-परधण-
मेहुन्न-परिग्गहाण वेरमणं । तिविइ तिविहेण तहा, कुणसु तुम जावजीवाए ॥ २ ॥ अट्टारमण्ह सम्म, पाउट्टाणाण तट्ठ य पडिक्कमसु । भावेसु भवसरूवं, अणुसरसु मणे नमोकार ॥ ३ ॥” जओ—“पंचनमुकारसमा, अंतं वचनि जस्स दसपाणा । सो जइ न जाइ मोकसं, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥ १ ॥” तहा वोसिरसु सव्वसग । जओ—“न पिया न चेव माया, न सुया न य भायरो न सुहि वंधू । न य धणनिचया सरणं, ससारे दुक्कसपउरम्मि ॥ १ ॥ एणो थिय इह सरणं, जस्सण-जर-मरण-दुक्कलतविषाण । सत्ताण सुहनिहणं, जिण्हिंदपरिभासिओ धम्मो ॥ २ ॥” एवं च सव्व जुगवाहुणा उज्जमंगविरइयकरमजलिणा पडिच्छिय । थेववेलाए सुहज्जवसाणोवगओ पचत्तमुवगओ । तओ अधं-
विउमावत्तो चंदजसो । मयणरेहाए चितियं—थिरत्तु मज्झ रुवस्स एवविहाणत्थमूलस्स, संपइ एस पायकारी अणि-
च्छमाणीए वि मे अवस्स सीलमगं करिस्सइ, ता अल एत्थावत्थाणेण, अन्नत्थ देसे गंतूण परलोयकज्जमणुचिट्ठामि, अन्नहा पुत्तस्स वि एस पाओ विणासं करिस्सइ । एवं मतिऊण सोगाउलहिययाण चंदजसाईण अट्टरत्तसमए गुरुदुक्क-
सवत्तमणा नीहरिया उज्जाणाओ गया पुट्ठाभिमुही । पत्ता महाडइं । बोलीणा जामिणी । चवतीए मज्झण्हे पाविय पउम-
सइ । वणफलेहिं कया पाणित्ति । अट्ठेययिज्जा पसुत्ता सागाइं भत्तं पधक्खात्ता कयलीहरे । आगया रयणी । तीए धुरुकंति वग्घा, गुजत्ति सीहा, धुरुधुरंति वराहा, केकारति भेरवं भसुयाओ । एवं अणेगसावयसइवित्तत्थाए नमोका-
रचित्तणपराए अमुरत्ते ज्ञाया उयरे अईववेयणा । किच्छेण पसूया सव्वलक्खणसंपन्नं दारग । पहाए य कवलरयणेण वेडित्ता जुगवाहुनामंकिंयं मुशारयण वलविऊण कंधराए गया सरवरं । पक्खालिऊण अंवरइं अवइत्ता मज्जणत्वं । एत्थ-
तरे जलमज्जाओ कयंतो धं ससुद्धाइओ अईवज्जेण जलकरी । गहिया तेण सुदाए । पडिखत्ता नहयले । भवियधयानिओ-
गेण दिट्ठा तंदीसरदीवपत्थिएण विज्जाहस्सुवाणेणं । ‘रुववइ’ ति काऊण गहियत्त निवदसाणी करुणं वयमाणी । नीया वेयहु-
पव्वयं । भणिओ य सो वयसाणीए—भो महासत्त ! अज्जाहं रयणीए वमनस्से पसूया, वारत्तं त च कयलीहरे मुत्तूण सर-
मवइत्ता, कल्लयप्प वविसत्ता तुमए गहिया, ता सो वालो केगइ वणयरेण वासाइज्जस्सइ अहवा आहारविट्ठिओ तयं चेव चिबज्जेत्ता, ता महापुरिस ! अक्खवणेण मसायं काइत्ता मा विक्खिं करेहि, दारवसाणेहिं ममं वा त्थय नेदि हि ।
विज्जाहरजुवाणएण भणियं—जइ मं भत्तारं पडिवज्जसि ता तुज्ज आएसकारी भवामि । अन्नं च—गंधारजणवए रयणा-
वहे नयरं मणिचूडो नाम विज्जाहरराया, कमलावई भारिया, तेसि पुत्तो मणिप्पहो अहय च मणिचूडो, वेण्ह वि सेटीणं आहवच्च पालेऊण निविज्जफामभोगो मम रजे ठाविऊण चारणसमणसमीवे दिक्ख पडिवज्जो, सो य अणु-
क्केमेण विहरतो अईववासरे आगओ आसि इह, सपइ चेइयवदणत्थ नदीसर गओ, तस्स समीवे ववत्तेण मए तुमं दिट्ठा, ता सुंदरि ! सयलविज्जाहरीण सामित्ते ठवेमि तुम, पडिवज्जसु मम नायग ति, अन्न च सो तुज्ज तणओ आमाव-
हरिएण मिहिलाहिवदणा अडवि वियरतेण दिट्ठो महादेवीए दिट्ठो, सा पुत्त व पालेइ एय मए पन्नचीए महाविज्जाए आभोएऊण नाय, न एयमन्नहा, ता सुयणु ! मुचसु उव्वेय, अवलवेसु वीरय, कुणसु पसन्न मण, माणसु मए समाण जोवणसिारें । एय सोऊण चितिय मयणरेहाए—अहो ! मे कम्मपरिणई जेण अन्नन्नवत्तभागिणी भवामि, ता किमे-
त्थ कायध ? मयणवत्थो य पाणी न गणेइ कजाकज, न वियारेड गुणदोस, न मुणेइ परलोयविरुद्ध, नावेक्कसइ लोयाववाय, ता एव ववत्थिए ‘सील रक्खियध मए केणइ विक्खेवेण’ ति चित्तिऊण भणिओ रयरो—सुपुरिस ! नदीमरवरदीव नेहि मं, तत्थावस्स तुह पिय करिस्सामि । तओ मुइयमणेण विउविय वरविसाण तम्मि आरोविऊण मयणरेहं गओ नदीसरदीव । तम्मि य वावन्नजिण्हभवणाइ । भणियं च—“अजणगिरीसु चवसु, सोलससु वहिमुहेसु सेलेसु । वत्तीस रइकरेसु, नंदीसरदीवमज्झम्मि ॥ १ ॥ जोयणसयदीहाइ, पन्नास वित्थडाइ विमलाइ । वाव-
त्तसुसियाइ, वावन्न हुति जिणभवणा ॥ २ ॥” तओ अवयरिऊण विमाणाओ मणिप्पभेण मयणरेहाए य काऊण पूय वदियाओ उसभ-उज्जमाण-चंदाणण-वारिसेणाभिहाणाओ जिणदपडिमाओ, वंदिओ मणिचूडचारणमुणी, उवविट्ठाइं तयंतिए । सो भयव चउत्ताणी, तेण आभोएऊण मयणरेहावइयर धम्मकहापुव्वय उवसामिओ मणिप्पभो ।

खामिया तेण मयणरेहा । भणिया य—अज्जप्पमिइं भणिणी तुमं, भणसु इण्हि किं करेमि ? । तीए भणियं—कयं सव्वं चेव तए नंदीसरतित्थदंसणेणं । पुट्ठो य मुणी—भयवं । साहसु मम सुयस्स पजत्तिं । मुणिणा भणियं—सुणसु, जंबुदीवस्स पुव्वविदेहं पुक्खलावईविजये मणितोरणं नाम नयर । तत्थ य अमियजसो नाम चकी आसि । तस्स पुप्फवईभारियाए दो पुत्ता आसि पुप्फसीहो रयणसीहो य । ते य चउरासीपुव्वलक्खा रज्जं काऊण संसारदुक्खभीया चारणसमणसमीवे पवइया । सोलसपुव्वलक्खा जहोइयं पव्वज्जं काऊण आउक्खएण अञ्जुए कप्पे इंदसामाणिआ वावीससागरोवमाऊ देवा उववन्ना । तत्थ य अमरसुहसुवभुंजिऊण चुया समाणा धाइयसंडभारहद्धे हरिसेणऽद्रवक्खवट्ठिणो समुहदत्ताए देवीए पुत्ता जाया, एगस्स सागरदेवो वीयस्स सागरदत्तो य नामं । ते य असार रज्जसिंरिं नाऊण भयवओ वारसमतिलोयगुरुणो दढसुव्वयस्स तित्थे बहुवोलीणे सुगुरुसमीवे निक्खता, तइयवासरे विज्जुधाएण वावाइया सता, महासुक्के उववन्ना । सत्तरससागरोवमाऊ तत्थ देवसुहं नित्सेवमाणा गामिति कालं । अन्नया य वावीसइमस्स तित्थयरस्स भयवओ केवलमहिमाए गया, तत्थ य तेहिं पुट्ठो भयवं—कत्थऽम्हे चुया समाणा उववज्जिस्सामो ? । भयवया भणियं—इहेव भारहे मिहिलाए पुरीए जयसेणराइणो तुम्हिको पुत्तो भविस्सइ, वीओ उण सुदंसणपुरे जुगवाहुराइणो मयणरेहाए भारियाए पुत्तो भविस्सइ, परमत्थओ पियापुत्ता भविस्सइ त्ति । एवं सोऊण गया कप्पं । तत्थिको चुओ पढमं विदेहाजणवए महिलाए पुरीए जयसेणराइणो वणमालाए देवीए गव्भे उववन्नो । जाओ कालकमेणं । कयं तस्स नामं पउमरहो त्ति । जोव्वणत्थस्स य जणओ रज्ज दाऊण पव्वज्ज पडिवन्नो । सो य पउमरहो महारायाहिवो जाओ । पुप्फमाला नाम वरिणी । तस्स य रज्ज अणुपालंतस्स वच्चइ कालो । वीयदेवो चइऊण आउक्खएण तुज्झ तणओ जाओ । सो य पउमरहो विवरीयसिक्खसेण अवहरिऊण अडाविं पवेसिओ । तत्थ य अज्ज प्पभाए परिभमंतेण दिट्ठो तुज्झ तणओ, पुव्वभवऽवत्थसिणेहाओ अईवपमुइयहियएण गहिओ । एत्थंतरे य पयाणुमणेण समागयं सेणं । तओ कुंजरमारुहिऊण गओ सनयर । समप्पिओ पुप्फमालाए दारओ । कयं वद्धावणयं । तत्थ सिणेहेणं परिववुइ । जावेयं सो भयवं वज्जरेइ तावागयं मणिमयखंभं पलंविद्यमुत्ताहलमालं दारनिहियतारानियरं फलिहमणिमयसिहरं खिंखिणीजालरवमुहलं तूररववहिरियदियंतरं अमरवहुधुट्ठजयजयरवं विमाणमेगं । नीहरिओ तओ वररयणमउडधारी चलंतमणिकुंडलजुयलो रुइरहारविराइयवच्छो एगो सुरो । सो तिपयाहिणीकाऊण निवडिओ मयणरेहाए चलणेसु । पच्छा मुणिणो चलणजुयलं नमेऊण उवविट्ठो धरणिवट्ठे । तओ विज्जाहरेण जइणो अविणयमेयं दट्ठुं भणिय—अमरेहि नरवरेहि य, परूविया हुंति रायनीईओ । लुपंति जत्थ ते चिय, को दोसो तत्थ इयराणं ? ॥ १ ॥ कोहाइदोसरहियं, पंचेदियसूडणं पणट्ठमयं । वरनाणदंसणधर, तवसजमसंजुयं धीरं ॥ २ ॥ सुत्तूण समणमेयं, दंसणमेत्तेण नासियतमोहं । पणओ सि कीस पढमं, इमाइ तं विवुह ! रमणीए ? ॥ ३ ॥ अमरेण भणियं—खयरेसर ! अविहमेयं ज तुमे भणियं, नवर कारणमित्थ निसुणेसु—आसि सुदंसणपुरे मणिरहो राया । तस्स सहोयरो जुगवाहू, सो य पुव्वभववरेण केणइ वसतमासे उज्जाणं गओ आहओ असिणा कधराए नियभाउणा मणिरहेण । कंठगयप्पाणो इमीए मयणरेहाए जिणधम्मकहापुव्वयं उवसामिओ वेराणुवंधाओ । सम्मत्ताइपरिणाममुवगओ कालगओ उववन्नो पंचमे कप्पे दससागरोवमाऊ इंदसामाणिओ देवो, सो य अहं ति । एसा मज्झ धम्मायरिओ, जओ एयाए सम्मत्तमूलं जिणधम्मं गाहिओ । उक्कच्च—“जो जेण सुद्धधम्मम्मि ठाविओ सजएण गिहिणा वा । सो चेव तस्स जायइ, धम्मगुरु धम्मदाणाओ ॥ १ ॥” अओ एसा पढमं वंदिया । भणियं च—“सम्मत्तदायगाणं, दुप्पडियारं भवेसु बहुएसु । सव्वगुणमेलियाहि वि, उवयारसहस्मकोडीहिं ॥ १ ॥” एवं च सोऊण खयरेण चित्तिं—अहो ! जिणधम्मसामत्थं । अवि य—“संसारम्मि अणंते जीवा याविति ताव दुक्खाइं । जाव न करति धम्मं, जिणवरभणियं पयत्तेणं ॥ १ ॥” तियसेण भणिया मयणरेहा—साहम्मिणि ! भणसु जं ते पियं सुहं करेमि । तीए भणियं—न सुम्हे परमत्थेण पियं सुहं काउं समत्था, जम्म-जरा-मरण-रोय-सोय-मत्तुरहियं मोक्खसोक्खं चेव मे पियं, तहा वि तियसवर ! नेहि मं मिहिलाए, तत्थ शुत्तस्स सुहं दट्ठूण वरलोगहियं करिस्सामि । तओ अमरेण तक्खणमेव नीया मिहिलाए । सा य मल्लिनाहस्स नमिनाहस्स य तिलोयगुरुणो जम्मण-निक्खमण-नाणभूमी । अओ अवयरियाइं तित्थभत्तीए पढमं जिणिंदभवणे । वंदियाइं चेइयाइं । दिट्ठा य उवस्सए साहुणीओ, गत्तूण वंदियाओ, निसन्नाइ पुरओ । उवइट्ठो ताहिं धम्मो—“लड्डूण माणुसत्तं, धम्मायम्मप्फलं च सोऊणं । सयलसुहसाहणम्मी, जत्तो धम्मम्मि कायवो ॥ १ ॥” एमाइ धम्मकहावसाणे भणिया मयणरेहा सुरेण—वच्चामो रायभवणम्मि, दंसेमि नणयं । तीए भणियं—अलं ससारवड्ढणेणं सिणेहेणं । अवि य—सव्वे आया सयणा, सव्वे जीवा य परजणा जाया । सुगेगस्स जियस्स उ, को मोहो एत्थ वंधूसु ? ॥ १ ॥ पव्वज्जं निणिहस्सामि अहं, ता तुमं करेसु जहारुचियं । सो वि साहुणीओ मयणरेहं च पणमिऊण गओ नियकप्पं । तीए तासिं साहुणीण समीवे गहिया दिक्खा । कयसुव्वयनामा तवसंजमं कुणमाणी विहरइ । इओ य सो बालो पउमरहुराइणो निकेयणे सुहेणं चिट्ठइ । पडिवक्खरायाणो तस्स राइणो नमिया । तओ राइणा गुणनिप्पन्नं बालस्स नामं कयं नमि त्ति । तओ पंचधाईपरिवुडो सुहेण संववुइ । अट्ठवासेण अखिलो फलासत्थत्थवित्थरो दावियमित्तो गहिओ । कमेण य जोव्वणत्थो जाओ । इक्खाराकुलुब्भवाण अमरवहुविणिजियरूवसोहाणं कन्नाणं अट्ठत्तरसहस्स पाणिं गाहिओ अमरवई विव ताहिं सहिओ विसयसुहसुवभुंजमाणो गमेइ कालं । पउमरहुराया वि मुणिऊण असारत्तं जीबलोयस्स नमिक्खमार विदेहजणवयस्स सामिसे ऋविऊण संजमसिंरिं पाविऊण वरनाणदंसणलाभं च लद्धं तिलोयमत्थयं यओ वि । नमि-

राया रजसिरिं पालेमाणो गमेइ कालं । इओ य सो मणिरहो तीए चेव रयणीए फणिणा दट्ठो कालगओ चउत्थीए पुढवीए नेरइओ उववन्नो त्ति । तओ चंदजसो सामंतेहिं मंतीहिं य राया ठविओ । ते य भायरो दो वि सक्कारिया । चंदजसो रजसिरिं पालेइ ।

अत्रया य नमिसतिओ सयलरज्जप्पहाणो धवलहत्थी आलाणखभं भजिऊण विज्झावईए सम्मुहं पवियओ । सो य सुदंसणपुरस्स समीवेण वच्चइ । चंदजसराइणो तुरयवाहियालीए गयस्स दिट्ठो मणुस्सेहिं, कहिओ राइणो । तेण गहिऊण नयर पवेसिओ, तत्थ चिट्ठइ । चारपुरिसेहिं नाऊण नमिराइणो साहिय—जहा धवलहत्थी चंदजसेण गहिओ चिट्ठइ, देवो पमाण ति । नमिराइणा चंदजसस्स दूओ पेसिओ इमेणत्थेण—जहेस धवलहत्थी मम सतिओ, एयं पेसइ । चंदजसस्स दूएण गंतूण साहिय नमिवयण । चंदजसेण भणिय—न कस्सइ रयणाणि अक्खरलिहियाणि, जो चेव वलेण अहिओ भवइ तस्सेव भवति । अवि य—“को देइ ? कस्स दिज्जइ ? कमागया कस्स कस्स व निवद्धा ? । विक्रमसारेहिं जए, मुज्जइ वसुहा नरिदिहिं ॥ १ ॥” तओ असम्माणियपूइओ आगओ दूओ मिहिलं । साहियं नरिदस्स चंदजसवयणं । कुविओ सव्वलेण चलिओ नमी चंदजसोवरिं । इओ य चंदजसो नमिराय आगच्छमाण नाऊण वलसमग्गो नीहरतो सम्मुह अवसउणेण निवारिओ । तओ मंतीहिं भणिओ चंदजसो—ताव गोउराइं पिहिऊण चिट्ठसु, पुणो फालोइयं नाऊण चिट्ठिस्सामो । तओ राइणा ‘तह’ त्ति कयं । एवं च नमिराइणा आगतूण रोहियं चउदित्ति नयर । लोगपारंपरओ निसुय सुवयज्जाए, चित्तिं च—मा जणवयक्खयं काऊण अहरगइं वच्चु, ता दो वि गंतूण उवसमावेमि । गणिणीए अणुत्राया साहुणिसहिया गया सुदंसणपुरं । दिट्ठो य अज्जाए नमिराया । दिन्न परममासणं । वंदिऊण नमी उवविट्ठो धरणीए । साहिओ अज्जाए असेससुहकारओ जिणिदप्पणीओ धम्मो । धम्मकहावसाणे भणियं—महाराय ! असारा रजसिरिं, विवागदारुणं विसयसुहं, अइहुक्खपउरेसु विरुद्धपावयारीणं नियमेण नरएसु निवासो हवइ, तो एवंठिए नियत्तसु इमाओ सगामाओ, अत्रं च केरिसो जेट्ठभाउणा सुह सगामो ? । नमिणा भणियं—कहं मम एसो जेट्ठभाया ? । साहिओ जहट्ठिओ अज्जाए निययवुत्ततो सपयओ, तहा वि माणेण न उवरमइ । तओ अज्जा खडक्कियाए नयरं पविट्ठा, गया रायगेहं । पविसमाणी सन्नाया परियणेण । चंदजसराइणा वंदिया । दिन्न परममासणं । उवविट्ठो राया धरणीयले । निसुय अंतेउरियाजणेण, पगलंतअंसुधारानयणो निवडिओ चलणेसु आगंतूण सो वि अज्जाए । उवविट्ठो धरणीए । भणिय चंदजसेण—अजे ! किमेयं अइहुद्धर वयगहण ? । साहिओ अज्जाए निययवुत्ततो । चंदजसेण भणियं—कत्थ सो सपयं सहोयरो ? त्ति । अज्जाए भणियं—जेण तुयं रोहिओ सि । तओ हरिसभरुच्चतहियओ नीहरिओ नयराओ । नमी वि सहोयरमागच्छमाणं दट्ठूण पडियागओ सम्मुह निवडिओ चलणेसु जेट्ठभाउणो, महापमोएण पवेसिओ नयरं । अहिसित्तो चंदजसेण नमी रज्जपुराय ‘सयलअवंतीजणवयस्स सामि’ त्ति । चंदजसो वि समणत्तणं पडिवज्जिऊण जहासुहं विहरइ त्ति । इओ य नमिराया अइचंडसासणो दोण्हं पि विसयाण सामित्तं नएण पालेइ । बोलीणो बहुओ कालो । अत्रया य नमिराइणो सरीरे छम्मासे जाव दावो जाओ । विज्जेहिं पक्खलाओ । आलेवनिमित्तं च देवीओ वलयालकियवाहाओ घसति चदण । वलयसदझणझणारावेण आपूरिज्जइ भवण । राया भणइ—कन्नावाओ मे होइ । देवीहिं एकेकेण अवणंतीहिं सव्वाणि वलयाणि अवणीयाणि । एकेक ठिय । राया पुच्छइ—किं वलयाणि न खलहलेंति ? । साहिय—जहाउवणीयाणि । सो तेण दुयत्थेण अच्चाहओ परलोगामिमुहो चित्तेइ—बहुयाण दोसो न एगस्स । उक्कच्च—“यथा यथा महत्तन्नं, परिकरच्च यथा यथा । तथा तथा महद्दुःखं, सुखं न च तथा तथा ॥ १ ॥” ता जइ एयाओ रोगाओ मुच्चाभि तो पव्वयामि । तथा कत्तियपुन्निमा वट्ठइ । सो एवं चित्तंते पसुत्ते । पमायाए रयणीए सुमिणं पासइ—मंदरोवरिं सेयं नागरायं, तं च अत्ताणं आरूढं । नंदियोमत्तूरेण पडियोहिओ निरामओ हट्ठुट्ठो चित्तेइ—अहो ! पहाणो सुमिणो दिट्ठो त्ति । पुणो चित्तेइ—कहं मया एवंगुणजाइओ पव्वओ दिट्ठपुवो ? त्ति चित्तंतेण जाई संभरिया—पुवं माणुसभवे सामन्नं काऊण पुप्फुत्तरे विमाणे उववन्नो आसि, तत्थ देवत्ते मंदरो जिणमहिमाइसु आगएण दिट्ठपुवो त्ति संवुट्ठो पव्वइओ । बहुयाण सइयं सोच्चा, एगस्स य असइयं । वलयाण नमीराया, निक्खंतो मिहिलाहिवो ॥ १ ॥ नग्गइचरियं पुण—

अत्थि इहेव भारहे वाखे गंधारजणवए पुंडवच्छणं नाम नयरं । तन्मि सीहरहो नाम राया । तस्सअत्रया उत्तरावहाओ दो तुरंगमा उवायणेण समागया । तेसिं परिव्राट्ठणनिमित्तं आरूढो एगम्मि राया । वीए रायपुत्तो । तओ सव्वलेण नीहरिओ नयराओ पत्तो चाहियाळिं । आढत्तो राया वाहिवं । सो य विवरीयसिक्को जाव राया कहुइ ताव दढयर वच्चइ । कहुमाणस्स य जवेण धावमाणो गओ वारस जोयणाइं, पविट्ठो महाडइ । निविज्जेण य मुक्का वग्गा । ठिओ तेसु चेव पएसु । ‘तुरंगमो विवरीयसिक्को’ त्ति नायं राइणा । अवयरिओ तुरंगमाओ । एगम्मि पायवे तं वविऊण लग्गो परिमडिं । कया फलेहिं पाणवित्ती । आरूढो य रयणिवासनिमित्त एगम्मि गिरिसिहरे, जाव पेच्छइ तत्थ सत्तभूमियं पासयं, पविट्ठो तन्मि, दिट्ठा नवजोवणरूवलावन्ना जुवई । तीए य ससंममं उट्ठेऊण दिन्नमासणं राइणो । निसओ राया । जाओ परोपरं ददाणुराओ । पुच्छिया य राइणा—भदे ! कासि तुम ? किं वा एगागिणी रत्ने चिट्ठसि ? । भणियं तीए धीरत्तणनवलंबिऊण—इत्थ भवणे वेइयाए विवाहेहिं मं, पच्छा सवित्थरं नियवइयरं साहिस्सामि । पविट्ठमणो य पविट्ठो तन्मि भवणे राया । पेच्छइ तत्थ जिणभवणं । तस्सअमाओ वेई पूइऊण पणमिऊण य जिणं कओ गंधवविवाहो ।

पसुत्ताइं वासभवणे । चोलीणा रयणी । पभाए कयं दोहिं वि जिणवंदणं । उवविट्ठो राया सीहासणे । सा वि निविट्ठा अट्ठासणे । भणियं च तीए—निसुणेसु पिययम ! मे वइयरं ।

अत्थि इहेव भारहे वासे खिइपइट्ठियं नाम नयरं । तत्थ जियसत्तू राया । अन्नया पारंभिया चित्तसभा राइणा । समप्पिया चित्तयरसेणीए समभागेहिं । चित्तंति चित्तयरा अणेगे । एगो य चित्तंगओ नाम बुडुचित्तयरो चित्तेइ । अइत्तंतो बहुओ कालो । तस्स य जोवणत्था कणयमंजरी नाम धूया भत्तमाणेइ । अन्नया पत्थिया गहियभोयणा पिउसमीवं, जावागच्छइ जणसकुले रायपहे ताव एइ जवविमुक्केण आसेण एगो आसवारो । सा भीया पलाणा । पच्छा तम्मि वोलिए पिउसगासमागया । चित्तंगओ भत्तमागयं दट्ठूण सरीरचित्तं गओ । कणयमंजरीए तत्थ कोट्टिमत्तले कोउगेण वन्नएहिं लिहियं जहासरूवं सिहिपिच्छं । एत्थंतरे जियसत्तू राया चित्तसभमागओ । चित्तमवलोक्यतेण दिट्ठं कोट्टिमत्तले सिहिपिच्छं, 'सुंदर' ति काउं गहणनिमित्तं करो वाहिओ, भग्गाओ नहसुत्तीओ, विलक्खो दिसाओ पलोएइ । कणयमंजरीए हासपुव्वयं भणियं—तिहिं पाएहिं आसंदओ न ठाइ त्ति चउत्थं मुक्खपुरिसं मगंगतीए अज्ज तुमं चउत्थो पाओ लट्ठो । राइणा भणियं—कहं ? साहेसु परमत्थं । तीए हसिऊण भणियं—अहं जणयस्स भत्तमाणेमि जाव रायमग्गे एगो पुरिसो आसं अइवेगेण वाहेइ, न से थोवा वि घिणा अत्थि, जओ रायमग्गेण बुड्डो बालो इत्थी अन्नो को वि असमत्थो वच्चइ सो पिळ्ळिज्जइ, ता एगो आसवाहो महामुक्खो आसदयस्स पाओ । वीओ पाओ राया, जेण चित्तयराणं सभा समभागेहिं विरिक्का, एक्केक्के कुडुंबे बहुया चित्तयरा, मम पिया एगं अपुत्तो धीयं बुड्डो तइयं दुग्गओ एवंविहस्स वि समो भागो कओ । तइओ पाओ एस मम पिया, जेण एण चित्तसभं चित्तंतेण पुव्वविट्ठं खइयं, संपयं जं वा तं वा आहारमाणेमि तम्मि आगए सरीरचित्ताए गच्छइ, सो सीयलो केरिसो होइ ? । राया भणइ—कहमहं चउत्थो पाओ ? ।

इयरीए भणियं—सव्वो वि ताव जाणइ कुओ एत्थ ताव सिहीणमागमो ? कह वि आणीयं होज्जा तो वि ताव दिट्ठीए निरक्खिज्जा । राइणा भणियं—सव्वं मुक्खो अहं चउत्थो पाओ आसंदयस्स । राया तीए वयणविन्नासं सोऊण देहलावणं च पिच्छिऊणाऽणुरत्तो । कणयमंजरी वि जणयं भुंजावित्ता गया सगिहं । सुगुत्ताभिहाणमंतिमुहेण मग्गिओ चित्तंगओ कणयमंजरी राइणा । तेण भणियं—अम्हे दरिदिणो, कहं विवाहमंगलं रन्नो य पूयं करेमो ? । कहियमेयं राइणो । तेणावि धणधन्नहिराईण भरावियं चित्तंगयस्स भवणं । पसत्थे तिहिमुहुत्ते महाविभूईए विवाहिया कणयमंजरी । विइत्तो तीए पासाओ महंतो दासीवग्गो य । तस्स य राइणो अणेगाओ महादेवीओ, एगेगा वारएण रयणीए राइणो वासभवणे आगच्छइ । तम्मि य दियहे कणयमंजरी आणत्ता । गया अलंकियविभूसिया मयणियाए दासचेडीए सम । उवविट्ठा आसणे । इत्थंतरे आगओ राया । कयमन्नुट्ठाणाइयं विणयकम्मं । निसन्नो सेज्जाए राया । इओ य पुव्वमेव कणयमंजरीए मयणिया भणिया आसि—राइणो निवन्नस्स अहं तए अक्खाणयं पुच्छेयव्वा जहा राया सुणेइ । अओ मयणियाए एत्थावसरे भणियं—सामिणि ! जाव राया पवडुइ ताव कहेहि किंचि अक्खाणयं । इयरीए भणियं—मयणिए ! ताव राया निहाए सुवउ तओ कहिस्सं । राइणा चित्तिं—केरिस पुण इमा अक्खाणयं कहेइ ? अह पि सुणेमि त्ति अलिय-पसुत्तं कयं । मयणियाए भणियं—सामिणि ! पसुत्तो राया, कहेसु अक्खाणयं । इयरीए भणियं—सुणसु, वसंतपुरं नयरं । वरुणो सेट्ठी । तेण एगखंडपाहाणमया देउलिया काराविया हत्थप्पमाणा । तीए चउहत्थो देवयाविसेसो कओ । मयणियाए भणियं—सामिणि ! कहं एगहत्थप्पमाणाए देउलियाए चउहत्थो देवो माउ ? त्ति । इयरीए भणियं—निहाइया सपयं, कल्लं कहिस्सं । 'एवं होउ' त्ति भणिऊण निग्गया मयणिया गया सगिहं । राइणो कोउहल्ल जायं—किमेयमेरिसं ? त्ति, निवन्ना य एसा । जाव वीयदिणे वि तीए चेव वारओ आणत्तो । जाव तहेव मयणियाए भणिया—सामिणि !

तं अट्ठकहियं कहाणय साहेसु । इयरीए भणियं—हले ! सो देवो चउभुओ न उण सरीरस्स तं पमाणं, एत्तिं चेव अक्खाणयं । मयणियाए भणियं—अन्नं कहेसु । कणयमंजरीए भणियं—हले ! अत्थि महंता अडवी, तीए वित्थरिय-साहपसाहो महंतो रत्तासोयपायवो, तस्स य छाया नत्थि । मयणियाए भणियं—कहमेरिसस्स वि तस्वरस्स छाया नत्थि ? । तीए भणियं—कल्लं कहिस्स, संपइ निहापरवसा । तइयदिणे वि कोउगेण सा चेव समाणत्ता, तहेव मयणियाए पुट्ठा । कहिय—तस्स पायवस्स अहोच्छाया न उण उवरिच्छाया । अन्न च पुट्ठा कहेइ—

एगम्मि सन्निवेसे एगो मयहरो, तस्स महंतो करहो, सो य सच्छदं चरइ । अन्नया तेण चरतेण पत्तपुप्फफलसमिद्धो एगो वच्चूलपायवो दिट्ठो । तस्स य सम्मुहं गीवं पसारेइ न य पावइ, तस्स कजे सो सुइर परितप्पइ । तओ सुहुअर चउदिसिं कधर पसारेइ । जाहे कह वि न पावेइ ताहे तस्स रोसो आगओ । तेण तस्सोवरिं मुत्तं पुरीस च वोसिरिय । मयणियाए भणियं—कहं मुत्तपुरीसं वोसिरइ तस्सोवरिं जं वयणेणं पि पावेउ न तरइ ? । इयरीए भणियं—कल्ल साहिस्स । तहेव य कहियं वीयदिवसे, जहा—सो वच्चूलपायवो अंधकूवखड्डामज्जे तेण खाइउं न तरइ । एव कणयमंजरीए सो राया कोउहल्लभूएहिं एरिसक्खाणएहिं छम्मासे जाव विमोहिओ । पच्छा तीए उवरि अईव साणु-राओ जाओ । तीए चेव समं एगतरइपसत्तो गमेइ कालं । नवर सवक्कीओ तीए उवरि पउट्ठाओ छिहाणि मगंगति, सलवंति य—अहो ! एयाए राया वसीकरणेण वसीकओ जेण उत्तमकुलप्पसूयाओ वि देवीओ परिचत्ताओ, इमीए सिप्पियदुहियाए अणुरत्तो न वियारेइ गुणदोसे, नावेक्खइ रज्जकजाइ, न गणेइ दव्वं विणासिज्जंतं इमीए मायावित्तेहिं । इओ य कणयमंजरी नियपासाओवरए मज्झणहेवलाए पविसिऊण दिणे दिणे एगाणिणी वत्थाभर-णाणि रायसतियाइं मुयइ, ताइं पिइसतियाइं चीवराइं तउय-सीसया-ऽलकार च गेणहइ, अप्पणो जीवं च संवोहेइ—

मा जीव ! करेसु इद्विगारवं, मा वक्षसु मयं, मा विमुमेसु अप्पयं, रज्जो संतिव्या इमा रिद्धी, तुज्झ संतिवाडं एयाइं
 वंदिस्संदाइं इमं चाहरणं, वा उवसंवमणो भव, जेण सुहर इमीए सिरीए आभागीभयसि, अन्नहा राया कंधराए पेत्तूण
 नीणेही । इमं च चिट्ठियं पइदिणमुवलक्खेऊण सवत्तीहिं राया भणिओ—जइ वि तुमं अन्हाण उयरि निम्मेहो तद्वा
 वि अम्हे तुम्ह अकुसलं रक्खेमो, जओ भत्तारदेवयाओ इवन्ति नारीओ, जा सुह एमा हियवइया चा किं पि
 कम्मणं सुद्धमतं वा साहेइ, इमं पि अणत्थं न याणेसि एहिण वसीकओ । राइणा भणियं—पइ ? साहिं भणियं—
 एसा मज्झण्हे उवरयगया दार पिहिऊण किं पि मुणमुणती चिट्ठइ दिणे दिणे किंचि वेळं, जइ न पत्तियसि ता निरुवेदि
 केणइ अत्तवग्गेण । इमं सोऊण राया सयमेव गओ उवरगपविट्ठाए कणयमंजरीए निरुयणत्थं । दारदेसट्ठिएण दिट्ठं तं
 पुव्वन्नियं चिट्ठियं । सुय च अत्तणो अणुसासण । परिट्ठो य चित्तेण—अहो ! इमीए बुद्धिकोसलं, अहो ! गव्वपरिणाओ,
 अहो ! विवेओ, ता सव्वहा सयलगुणनिहाणमेसा, मच्छरिणीओ य एयाओ सवत्तित्तणओ जाओ गुण पि दोस
 पेच्छति । तुट्ठेण य रत्ता सव्वरज्जसामिणी कया । पट्ठो य वट्ठो । एव वव्वइ कालो । अन्नया विमलचंदाऽऽयरियसमीवे
 राइणा कणयमंजरीए य पडिवन्नो सायगधम्मो । कालेण य कणयमंजरी देवीहोउ चुया समाणा उप्पन्ना वेयट्ठे
 पव्वए तोरणउरे णयरे दढसत्तिविज्जाहरराइणो दुहिया । कयं नामं 'कणयमाले'ति । कमेण पत्ता नवजोव्वण । अन्नया
 रुवस्सित्तहियएणावहरिया वासवाभिहाणेण खयरेण । इमम्मि पव्वए पासायं विवद्विऊण ठविया । रइया इमा वेइया—
 किलेत्थ विवाहेमि । एत्थवरे कणयमालाए जेट्ठभाया कणयतेओ समागओ । ते दो वि रोसानलपज्जालिया जुज्जता
 परोप्परघाएहिं मच्चुवगया । कणयमाला वि भाइसोणेण सुवहुय अक्खिऊण विमणहुम्मणा इमम्मि पासाए चिट्ठइ ।
 अन्नया आगओ एत्थ वाणमंतरो नाम एगो सुरो । तेण सा भणिया ससिणेइं—वच्छे ! मज्झ तुमं दुहिया । जावेत्तिय
 जंपइ सो सुरो ताव दढसत्तिविज्जाहरो पुत्त-दुहियाअन्नेसणत्थमागओ । वंतरेण मायाए कणयमाला अन्नारिसरूवा
 कया । पुत्त-दुहिया-वासवत्तीराइं मयगरूवाइं धरणीए निवडियाइं वसियाइ । ताइं दट्ठूण चित्तिय दढसत्तिणा—इमो
 मम तणओ वासवेण विणासिओ, वासवो वि कणयतेएण, वावाज्जमाणेण य वासवेण कणयमाला विणासिया, ता
 चिरत्थु सत्तारस्स बहुदुक्खपउरस्स, 'को सयन्नो एयम्मि रइं करेति ?' ति वेरगगमुवगओ पव्वज्जमच्चुवगओ । वंतरेण
 य उवसहरिया माया । वंदिओ कणयमालाए सुरेण य । साहुणा भणियं—किमेरिस्स ? साहिओ य कणयमालाए
 भाइवुत्तंते । साहुणा भणियं—मए तिन्नि य मयगसरीराइ दिट्ठाइं । सुरेण भणिय—मए माया कया । किमत्थ ?
 सुरेण भणिय—सुणसु कारणं ।

खिइपडट्ठिए नयरे आसि जियसत्तू नाम राया । तेण चित्तंगयस्स चित्तयरस्स दुहिया परिणीया कणयमंजरी
 नाम । सा वि साविया जाया । सो वि चित्तंगओ तीए पचनमोफारेण निज्जामिओ मरिऊण वंतरो नाम सुरो जाओ,
 सो य अह ति । अन्नया इहमागओ, जावेत्ता कणयमाला सोयविहुरा दिट्ठा । जाओ इमीए उवरि अईवणिणेहो,
 चित्तिय च—किमेसा मे पुव्वभविओ वधुविसेसो आसि ? ति ओहीपउत्तो । नाय—कणयमंजरी मम दुहिया एस ति
 मरिऊण खयरदुहिया जाया । एत्थवरे तुममागओ । मया चित्तियं—एसा पिउणा सह गमिस्सइ ति विरहभीरुणा
 अन्नारिसा कया तुम्ह मोहणत्थ, मयग च वसियं एहिण देहं । पव्वन्नो य तुमं पव्वज्ज ति । तओ 'अहो ! मए एस महाणु-
 भागो एव वचित्' ति जाओ ह सखेओ, ता खनियव्वं तुमए दुषिट्ठियमिम । साहू वि 'वन्मपडिवत्तिहेउत्तणेण उवयारी
 तुम' ति जंपिऊण उप्पइओ विहरइ जहासमाहिंयं । कणयमालाए वि सुरसाहियवुत्तत चित्तयतीए जायं जाईसरण,
 नाओ पुव्वभवो—जहा ह सा कणयमंजरि ति, एसो य मम पिया सुरो जाओ । तओ सजायदढसिणेहाए भणिओ

सुरो—ताय ! मज्झ को वरो होही ? सुरेण ओहिणा आमोएऊण भणियं—वच्छे ! सो तुह पुव्वभवभत्ता जियसत्तू राया
 देवो होउं दढसीहराइणो पुत्तो जाओ सीहरहो नाम, सो तुह भत्ता होही । तीए भणियं—कहं तस्स सजोओ ?
 सुरेण भणिय—सो य विवरीयसिक्खासेणावहरिओ एत्थागमिस्सइ, ता निवुया सुहेण चिट्ठसु, मा उव्वेय करेसु, अहं
 तुहाएससपायगो चिट्ठामि । ठिओ य एत्थेव पासाए सो सुरो । कणयमाला वि सुरलोएण सह सुहेण गमेइ कालं, सा य
 अज्जउत्त ! अह ति । कहं सो सुरो चेइयाण वदणत्थ मेरुम्मि गओ, जाव तुमभवरण्हे पत्तो सि । अइउकंठियाए य सो वि
 ताओ आगच्छमाणो न मए पडिवालिओ, सयमेव अप्पा विवाहाविउ ति । एस साहिओ नियवुत्ततो मए जो तए पुट्ठो ति ।

सीहरहस्स वि त वुत्तत सोऊण जाईसरणमुप्पन्न । इत्थवरे समागओ सुरगणासहिओ सो सुरो । पणमिओ राइणा ।
 अहिनदिओ सहरिसेण सुरेण । साहिओ कणयमालाए नियविवाहवइयो सुरस्स । पमुइओ सो । उच्चिसमुल्लवेण समा-
 गओ मज्झण्हे । भुत्तो दिव्वमाहार सभारिओ राया । एव ठिओ मासमेग तत्थ । भणिया य राइणा कणयमाला—पिए !
 पडिवक्खवग्गो उवइविस्सइ मे रज्ज ता वच्चामि अह, अणुमन्नसु तुमं । तीए भणिय—पिययम ! ज तुममाणवेसि
 ति, पर तुह दूरे नयर, ता कह पायचारेण गमिस्सइ ? ता गिण्हसु पन्नत्तिं विज्ज ममाहिंतो । गहिया य रत्ता । साहिया
 य जहुत्तविहाणेण । आपुच्छिऊण कणयमालं गओ सनयर । कओ महुमवो नयरे । पुच्छिओ राया पवत्तिं सामता-
 ईहिं । कहिया जहावत्ता । विन्हिया सव्वे वि । भणिय च तेहिं—वच्चइ जत्थ सउन्नो, वि एसमदविं समुद्धमज्जे वा । नंदइ
 तहिं तहिं चिय, ता भो ! पुत्र समज्जिणह ॥ १ ॥ एवं वचइ कालो । राया य पचमपचमट्ठिणस्स तम्मि नगे वच्चइ । चिट्ठइ
 कणयमालाए सम कइवि दिणे । लोगो य जपइ—नगे अईइ राया । तओ कालेण जम्हा नगे अईइ तम्हा 'नग्गइ
 एस' ति पइट्ठिय नाम लोएण राइणो । अन्नया गओ नगे नग्गइ राया । भणिओ वाणमंतरेण—सुहर ठिओ इत्थाइं

संपयं सामिआएसो आगओ, सौ अवस्सं कायवो, कालक्खेवो तत्थ बहू भविस्सइ, एसा य कणयमाला मम विरहे अद्धितं करिस्सइ, ता जहा इक्खिया न भवइ तहा कायवं—ति जपिऊण गओ सुरो । राइणा वि 'न अन्नो उवाओ इमीए मणनिहुईए' ति कारावियं तम्मि नणे नयरं रमणीयं, उवलोहेऊणाणियाओ अणेगाओ पयाओ, कारियाइं जिणभवणाइं, पइइविद्याओ तेसु तप्पडिमाओ । जत्तामहूस्सवं च तत्थ कुणंतस्स नाएण रज्जं परिपालयंतस्स अइहंतो फोइ कालो । अत्रया अणुजत्तं निग्गओ पेच्छइ कुसुमियं चूयं । राइणा एगा मंजरी गहिया । पच्छा सव्वेण खंधावारेण लयंतेण मंजरीपत्तपवालपुप्फफलाइयं कट्ठावसेसो कओ । पडिनियत्तो पुच्छइ—कहिं सो चूयरुक्खो ? । अमच्चेण दंसिओ । किह एयावत्तो ? । भणइ—तुम्हेहि एगा मंजरी गहिया, पच्छा सव्वेण खंधावारेण गिण्हंतेण एवं कओ । सो चिंतेइ—'नूणं जाव रिद्धी ताव चेव सोहा, रिद्धीओ पुण सव्वाओ चंचल' ति चिंतयंतो सवुद्धो जाओ—जो चूयरुक्खं सुमणाभिरामं, समंजरीपल्लवपुप्फचित्तं । रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, गंधारराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥ "समेक्ख" ति आपेत्तात् 'समीक्षते' अद्भीकुरुते । एतानि च चरितानि यथा पूर्वप्रवन्धेषु दृष्टानि तथा लिखितानि ।

चत्तारि वि ते विहरंता खिइप्पइट्टिए नयरे गया । तत्थ चउदारे देवउले पुव्वेण करकंडू पविट्ठो । दुम्मुहो दक्खिणेण । 'किह साहुस्स अन्नओ मुहो चिट्ठामि ?' ति तेण वाणमंतरेण दक्खिणेण वि मुहं कयं । नमी अवरेण पविट्ठो, तओ वि मुहं कयं । नग्गइ उत्तरेण, तओ वि मुहं कयं । करकंडूस्स बालत्तणाओ सा कंडू अत्थि चेव, तेण कंडूयणग गहाय मसिण कन्नो कंडूओ । तं तेण एगत्थं संगोवियं तं दुम्मुहो पेच्छइ, सो भणइ—जया रज्जं च रद्धं च, पुरं अंतेउर तहा । सव्वमेय परिच्चज्ज, सचयं किं करेसिमं ? ॥ १ ॥ जाव करकंडू पडिवयण न देइ ताव नमी भणइ—जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा बहू । तेसिं किच्चं परिच्चज्ज, अज्जकिच्चकरो भवं ॥ १ ॥ पैठुके—पितुरागते राज्ये कृताः कृत्यकराः—नियोगिनो

बहवः, तदैव कृत्यकरत्वं कर्तुं तवोचितमित्युपस्कारः, तेषां कृत्यं परापराधपरिभावनादिकं कर्तव्यं परित्यज्य आर्यकृत्यकरः—नियुक्तकोऽन्यदोषचिन्तको भवान् किमिति जात इति शेषः । ताहे गंधारो भणइ—जया सव्व परिच्चज्ज, मोक्खाय घडसी भव । परं गरहसी कीस ? अत्तनीसेसकारए ॥ १ ॥ ताहे करकंडू भणइ—मोक्खमग्ग पवत्तेसु, साहुसु वभयारिसु । अहियत्थं निवारितो, न दोसं वत्तुमरिहसि ॥ १ ॥ सुब्बयत्थयादहितार्थान्निवारयन्तं न 'दोषं' मतुलोपाद् दोषवन्तं वत्तुमर्हसि । तथा चार्पम्—“रुसज वा परो मा वा, विस वा परियत्तज । भासियव्वा हिया भासा, सपक्खगुणकारिया ॥ १ ॥” इमामनुशास्तिं करकण्डुकृता ते प्रतिपन्नाः । कालेन चत्वारोऽपि मोक्षं गता इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्मियते—

चइऊण देवलोगा, उववन्नो माणुसम्मि लोगम्मि । उवसंतमोहणिज्जो, सरइ य पोराणियं जाइं ॥ १ ॥

व्याख्या—च्युत्वा देवल्लोकाद् उत्पन्नो मानुष्यके लोके उपशान्तमोहनीयः सरति पुराणामेव 'पौराणिकीं' चिरन्तनीं 'जातिं' जन्म । वर्त्तमाननिर्देशः सर्वत्र तत्कालविवक्षयेति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

जाइं सरित्तु भगवं, सहसंबुद्धो अणुत्तरे धम्मे । पुत्तं ठवेत्तु रज्जे, अभिनिक्खमई णमी राया ॥ २ ॥

व्याख्या—जातिं स्मृत्वा 'धैर्य-सौभाग्य-माहात्म्य-यशो-ऽर्क-श्रुत-धी-श्रियः । तपो-ऽर्थोपस्थ-पुण्येश-प्रयत्न-तनवो भगाः ॥ १ ॥' इतिवचनादनेकार्थोऽपि भगवद्वोऽत्र घटमाने धैर्यादावर्थे प्रवर्त्तते । ततश्च 'भगवान्' धैर्यादिमान्, "सह" ति 'स्वयम्' आत्मनैव सम्बुद्धः सहसम्बुद्धो नान्येन प्रतिवोदितः । क ? इत्याह—'अनुत्तरे' प्रधाने 'धम्मे' चारित्रधर्मे पुत्रं स्थापयित्वा राज्ये 'अभिनिष्क्रामति' प्रव्रज्या गृह्णाति 'नमिः' नमिनामा 'राजा' पृथ्वीपतिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किं कृत्वाऽभिनिष्क्रामति ? इत्याह—

सो देवल्लोगसरिसे, अंतेउरवरगतो वरे भोए । भुंजित्तु णमी राया, बुद्धो भोगे परिच्चयइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—'सः' इत्यनन्तरमुद्दिष्टो 'देवल्लोकसदृशान्' देवल्लोकभोगतुल्यान्, "अंतेउरवरगओ" ति वरान्तःपुरगतः 'वरान्' प्रधानान् 'भोगान्' मनोज्ञशब्दादीन् 'भुक्त्वा' अनुभूय नमी राजा 'बुद्धः' विज्ञाततत्त्वो भोगान् परित्यजति । पुनर्भोगग्रहणम् अतिविस्मरणशीला अप्यनुग्राह्या एवेति ज्ञापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

मिहिलं सपुरजणवयं, बलमोरोहं च परियणं सव्वं । चेच्चा अभिनिक्खंतो, एगंतमहिट्ठिओ भयवं ॥ ४ ॥

व्याख्या—'मिथिलां' मिथिलानाम्नी पुरी 'सपुरजणपदां' पुरजणपदसमेतां 'बलं' हस्त्यादितुरङ्गं 'अवरोधं च' अन्तःपुरं 'परिजनं' परिवर्गं 'सर्वं' निरवशेषं 'त्यक्त्वा' अपहाय 'अभिनिष्क्रान्तः' प्रव्रजितः । 'एकान्तम्' द्रव्यतः—विजनम् उद्यानादि, भावतश्च—'एकोऽहं न हि मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पइयामि यस्माहं, नाऽसौ दइयोऽस्ति यो मम ॥ १ ॥' इति भावनात एक एवाऽहमित्यन्तः—निश्चय एकान्तः तम् 'अधिष्ठितः' आश्रितो भगवानिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ तत्रैवमभिनिष्क्रामति यदभूत् तदाह—

कोलाहलगन्धूर्य, आसी मिहिलाए पवयंतम्मि । तइया रायरिसिम्मि, णमिम्मि अभिनिक्खमंतम्मि ॥

व्याख्या—कोलाहलः—विलपिताऽऽक्रन्दितादिकलकलः, कोलाहल एव कोलाहलकः स भूतः—जातो यस्मिन् तत् कोलाहलकभूतम् 'आसीत्' अभूत् मिथिलायां सर्वं गृहविहारादीति गम्यते । 'प्रव्रजति' प्रव्रज्यामाददाने 'तदा' तस्मिन् काले, राजा चासौ राज्याऽवस्थामाश्रित्य ऋषिश्च तत्कालापेक्षया राजर्षिः तस्मिन् नमो 'अभिनिष्क्रामति' गृहान्निर्गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पुनरत्रान्तरे यदभूत् तदाह—

अव्भुट्ठियं रायरिसिं, पवज्जाठाणमुत्तमं सक्को । माहणरूवेण इमं, तदा हि वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अव्भुत्थितम्' अव्भुत्थतं राजर्षिं प्रव्रज्यैव स्थानम्—आश्रयः ज्ञानादिगुणानां प्रव्रज्यास्थानं तस्मिन्, 'उत्तमे'

प्रधाने, प्राकृतत्वात् सुख्यत्ययः, 'शक्राः' इन्द्रः 'माह्नरूपेण' प्राणायामेण आगम्येति शेषः, 'तदा हि' तस्मिन् महात्मनि प्रव्रज्यां ग्रहीतुमनसि तदाशयं परीक्षितुकामः स्वयमिन्द्र आजगाम । ततः सः 'एतं' वक्ष्यमाणं वचनं 'अनन्तरं' उक्तवानिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यदुक्तमास्तदाह—

किं नु भो अञ्ज मिहिलाए, फोलाहलगसंकुला । सुवंति दारुणा सद्वा, पासाणसु गिहेसु च ॥ ७ ॥

व्याख्या—'किमि'ति प्रश्ने, 'नु' इति वितर्कः, 'भोः' इत्यामन्त्रणे, अत्र 'मिहिलायां' नगप्यां कोलाहलकेन—यदलकट-
फलात्मकेन सङ्कुलाः कोलाहलकसङ्कुलाः श्रूयन्ते 'दारुणाः' हृदयोद्वेगजननाः 'शब्दाः' विलपिताः कञ्चित्तादयः, 'प्रासादेषु'
देवतानरेन्द्रभवनेषु 'गृहेषु' तदितरेषु च शब्दात् त्रिकचतुष्कचत्वारिपु चेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ ततश्च—

एतमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमञ्चवी ॥ ८ ॥

व्याख्या—'एतम्' अनन्तरोक्तमर्थं निगम्य हेतुः—पञ्चावयववाक्यरूपः कारण च—अन्यथाऽनुपपत्तिमात्रं ताभ्यां
चोदितः—प्रेरितो हेतुकारणचोदितः, 'फोलाहलकसङ्कुलाः शब्दाः श्रूयन्ते' इत्यनेन हि उभयमेतत् सूचितम् । नथादि—अनु-
चितमिदं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति प्रतिज्ञा । आक्रन्द्यादिदारुणशब्दहेतुत्वामिति हेतुः । प्रागन्यपरोपणवदिति दृष्टान्तः ।
यद् यद् आक्रन्द्यादिदारुणशब्दहेतु तत् तद् धर्मार्यिनोऽनुचितम्, यथा प्रागन्यपरोपणमिति, तथा चेदं भवतो निष्क्रमण-
मित्युपनयः । तस्मादाक्रन्द्यादिदारुणशब्दहेतुत्वादनुचितं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति निगमनमिति । पञ्चावयववाक्यमिदं
हेतुः । शेषावयवविवक्षारहितं तु आक्रन्द्यादिदारुणशब्दहेतुत्वं भवन्नभिनिष्क्रमणाऽनुचितत्वं विनातुपपत्तिलेवापन्मात्र
कारणम् । अनयोस्तु पृथगुपादानं प्रतिपाद्यतेतः साधनवाक्यवैचित्र्यसूचनार्थम् । 'ततः' प्रेरणानन्तरं नमी राजार्प-
देवेन्द्रमिदमववीदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किं तदुक्तम् ? इत्याह—

मिहिलाए चेइए चच्छे, सीयच्छाए मणोरमे । पत्तपुप्फफलोवेए, वट्टणं वट्टगुणे सया ॥ ९ ॥

व्याख्या—'मिहिलायां' पुरि, चितिः—इह प्रसादात् पत्रपुष्पासुपचयस्तत्र मातु चित्यं चित्तमेव चैतं—उत्थानं तस्मिन्,
'वच्छे' ति सूत्रत्वाद् हिलोपे वृक्षैः 'शीतच्छाये' शीतलच्छाये 'मनोरमे' मनोरमाभिधाने, पत्रपुष्फलोपेते 'वट्टान'
प्रक्रमात् खगादीनां 'वट्टगुणे' फलादिभिः प्रचुरोपकारकारिणि 'सदा' सर्वकालमिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ ततः किम् ? इत्याह—
घाएण हीरमाणम्मि, चेइयम्मि मणोरमे । दुहिया असरणा अत्ता, एए कंदंति भो ! खगा ॥ १० ॥

व्याख्या—'वातेन' वायुना 'ह्रियमाणे' इतस्ततः क्षिप्यमाणे, वातश्च तदा शम्भौव कृत इति सन्प्रसारः । चिति—
इहेष्टकादिचयस्तत्र साधुः—योग्यश्चित्तः स एव चैत्यस्तस्मिन्, किमुक्तं भवति ?—अधोऽनर्थादिभिरुपरि चोच्छ्रितपताके
'मनोरमे' मनोमिरतिहेतौ वृक्षे इति शेषः । दुःखं सञ्जातं येषां ते दुःखिताः, 'असरणाः' प्रागरहिताः अत एव
'आर्त्ताः' पीडिताः 'एते' प्रत्यक्षाः 'क्रन्दन्ति' आक्रन्दशब्दं कुर्वन्ति । 'भोः' इत्यामन्त्रणे, 'खगा' पक्षिणः । इह न
किमपि मिहिलायां दारुणाः शब्दाः श्रूयन्ते ? इति यत् स्वजनाक्रन्दनमुक्तं तत् खगानन्दनप्रायम्, जाल्मा च वृक्षरूपः,
तत्पततो हि नियतकालमेव सहावस्थितत्वेनोत्तरकालं च स्वगतिगामितया दुःमाश्रितगणोपना एवामी स्वजनादयः । उक्तं
हि—“यद्वद् द्वेने महति पक्षिणा विचित्राः, कृत्वाऽऽश्रयं हि निशि यान्ति पुनः प्रमाते । तद्वज्जगत्सकृदेकमुद्विज्जीवाः,
सर्वे समेत्य पुनरेव दिशो भजन्ति ॥ १ ॥” ततश्चाक्रन्द्यादिदारुणशब्दानामभिनिष्क्रमणहेतुत्वमसिद्धं स्वप्रयोजनहेतुत्वा-
त्तेषाम् । आह च—“आत्मार्थं सीदमानं स्वजनपरिजनो रौति हा हाऽऽरवात्तौ, भार्या चाल्मीयभोग गृहविभवसुखं स्व
वयस्याश्च कार्यम् । क्रन्दत्यन्योऽन्यमन्यस्तिह हि वट्टजो लोकयात्रानिमित्तं, यो वा यस्याश्च कश्चिन्मृगयति हि गुणं
रोदितोऽहः स तस्मै ॥ १ ॥” तथा च सति भवदुक्ते हेतुकारणे असिद्धे एवेत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमञ्चवी ॥ ११ ॥

व्याख्या—एतमर्थं निगम्य हेतुकारणयोः—अनन्तरसूत्रसूचितयोः चोदितः—असिद्धोऽयं भवदभिहितो हेतुः कारणं
च इत्यनुपपत्त्या प्रेरितो हेतुकारणचोदितः । ततो नमी राजार्प देवेन्द्र इदमववीदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

एस अग्गी य वाज य, एयं डज्जइ मंदिरं । भगवं अंतेउरंतेणं, कीस णं नावपेक्खह ॥ १२ ॥

व्याख्या—'एयः' प्रत्यक्षोऽभिन्न वायुश्च, 'एतत्' प्रत्यक्षं दहते 'मन्दिरं' वेद्यमभवत्तन्मन्त्रीति शेषः । भगवन् !
“अंतेउरंतेणं” ति अन्तःपुरामिमुप, “कीस” ति कस्मात् ? “ण” वाक्यालङ्कारे, 'नावपेक्खसे' नावलोकसे इति
सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ ततश्च—

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमञ्चवी ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवर हेतुकारणचर्चा बृहद्दीकातोऽवसेया । एवमुत्तरत्राऽपि ॥ १३ ॥ किमववीत् ? इत्याह—
सुहं वसामो जीवामो, जेसिं मो नत्थि किंचणं । मिहिलाए डज्जमाणीए, न मे डज्जइ किंचणं ॥ १४ ॥

व्याख्या—सुखं यथाभवत्त्वं 'वसामः' तिष्ठामः 'जीवामः' प्राणान् धारयामः । येषां “मो” इत्यस्माकं नास्ति
'किञ्चन' वस्तुजातं, यतः—“एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते । यदेको जायते जन्तुर्जियते एव एव हि
॥ १ ॥” इति न किञ्चिदन्तःपुरादि मत्सत्कम्, अतो मिहिलाया दृश्यमानाया न मे दृश्यते 'किञ्चन' स्वल्पमपि, तत्त्वतो
स्वकर्मफलभुजो जन्तव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एतदेव भावयितुमाह—

चत्तपुत्तकलत्तस्स, निव्वारस्स भिक्खुणो । पियं ण विज्जई किंचि, अप्पियं पि ण विज्जई ॥ १५ ॥
वहं खु सुणिणो भदं, अणगारस्स भिक्खुणो । सव्वओ विप्पसुक्कस्स, एगंतमणुपस्सओ ॥ १६ ॥

व्याख्या—यत्कपुत्रकलत्रस्य 'निर्व्यापारस्य' परिहृतकृपिपाशुपाल्यादिक्रियस्य भिक्षोः 'प्रियम्' इष्टं न विद्यते 'किञ्चित्' अल्पमपि 'अप्रियमपि' अनिष्टमपि न विद्यते । एतेन यदुक्तं 'नास्ति किञ्चने'ति तत् समर्थितम् । एवमपि कथं सुखेन वसनं जीवनं च ? इत्याह—'बहु' विपुलं 'खुः' अवधारणे, बह्वेव 'मुनेः' त्रिकालवेदिनः 'भद्रं' सुखम् अन्त-
गारस्य भिक्षोः 'सर्वतः' बाह्याभ्यन्तराश्च परिग्रहादिति गम्यते, विप्रमुक्तस्य 'एकान्तम्' एकत्वभावनात्मकम् 'अनुपश्यतः' पर्यालोचयत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५-१६ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ १७ ॥
पागारं कारइत्ता णं, गोपुरट्टालगाणि य । उस्सूलग सयग्घीओ, तओ गच्छसि खत्तिया ॥ १८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । 'प्राकार' सालं कारयित्वा 'गोपुराऽट्टालकानि च' तत्र गोपुराणि—प्रतोलीद्वाराणि, गोपुरग्र-
हणम् अर्गलाकपाटोपलक्षणम्, अट्टालकानि—प्राकारकोष्ठकोपरिवर्तीनि आयोधनस्थानानि । "उस्सूलग" ति खादिका,
"सयग्घीउ" ति 'शतघ्न्यः' यन्नरूपाः, तत एवं सर्वं निराकुलीकृत्य 'गच्छसी'ति तिब्व्यत्ययाद् गच्छ क्षत्रिय ! इति
सूत्रार्थः ॥ १७-१८ ॥

एयमष्टं निसामित्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ १९ ॥

सद्धं नगरं किच्चा, तवसंवरमग्गलं । खंतिं निउण पागारं, तिगुत्तं दुप्पहंसगं ॥ २० ॥

धणुं परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सदा । धियं च केयणं किच्चा, सच्चेण पलिमंधए ॥ २१ ॥

तवनारायजुत्तेण, भेच्चूणं कम्मकंचुयं । मुणीं विगयसंगामो, भवाओ परिमुच्चइ ॥ २२ ॥

व्याख्या—'श्रद्धां' तत्त्वचरितरूपम् अशेषगुणाधारतया नगरं 'कृत्वा' विधाय, अनेन च प्रशमसंवेगादीनि गोपुराणि
कृत्वेत्युपलक्ष्यते । तपः—अनशनादि बाह्यं तत्प्रधानः संवरस्तम् अर्गलमित्युपलक्षणत्वादर्गलाकपाटं कृत्वा । 'क्षान्ति' क्षमां
'निपुणं' सर्वपरिपूर्णं प्राकारं कृत्वा, तिसृभिः—अट्टालकोच्छूलकशतघ्नीसंस्थानीयाभिर्मनोगुण्यादिगुप्तिभिर्गुप्तं 'दुःप्रधर्षं'
परैर्दुरभिभवं, प्राकारविशेषणे एते । इत्थं यदुक्तं 'प्राकारादीन् कारयित्वे'ति तत्प्रतिवचनमुक्तम् । सम्प्रति तु प्राकारा-
ट्टालकेष्ववश्यमेव योद्धव्यम्, तच्च सत्सु प्रहरणादिषु सति च वैरिणि सम्भवत्यत आह—'धनुः' कोदण्डं 'पराक्कमं'
जीववीर्योह्लासरूपमुत्साहं कृत्वा, 'जीवां च' प्रत्यक्षां चैर्यासमितित्म् उपलक्षणत्वाच्चेपसमितिश्च 'सदा' सर्वकालम्,
'धृतिं च' धर्माभिरतिरूपां 'केतनं' शृङ्गमयधनुर्मध्ये काष्ठमयमुष्ट्यात्मकम् । ननु तदुपरि स्त्रायुना वध्यते इदं तु केन
बन्धनीयम् ? इत्याह—'सत्तेन' मनःसत्यादिना "पलिमंधए" ति वध्नीयात् । ततः किम् ? इत्याह—तपः—पद्धिधमान्तरं
तदेव नाराचः—अयोमयो बाणस्तुकेन प्रक्रमाद्धनुषा 'भित्त्वा' विदार्थं कर्मकञ्चुकम्, कर्मग्रहणेन चात्मैवोद्धतो
वैरित्युक्तं भवति । वक्ष्यति च—"अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठियसुपट्ठिए" ति । 'मुनिः' यतिः कर्मभेदे जेयस्य
जितत्वाद् विगतः सद्ग्रामो यस्य स विगतसद्ग्रामः 'भवात्' संसारात् परिमुच्यते । एतेन सूत्रत्रयेण यदुक्तं 'प्राकारं
कारयित्वे'त्यादि तस्य सिद्धसाधनता उक्तेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २०-२१-२२ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ २३ ॥

पासाए कारइत्ता णं, चद्धमाणगिहाणि य । वालग्गपोत्तियाओ य, तओ गच्छसि खत्तिया ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रासादान् कारयित्वा 'वर्द्धमानगृहाणि च' अनेकधा वास्तुविद्याभिहितानि "वालग्गपोत्तियाओ य" ति
देशीयपदं वलमीवाचकं, ततो वलमीश्च कारयित्वा ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ २५ ॥

संसयं खलु सो कुणइ, जो मग्गे कुणई घरं । जत्थेव गंतुमिच्छेज्जा, तत्थ कुबेज्ज सासयं ॥ २६ ॥

व्याख्या—'संशयः' सन्देहः 'खलुः' एवकारार्थे, ततश्च संशयमेव स कुरुते, यथा—कदाचिन्मम गमनं न
भविष्यतीति, यो मार्गं कुरुते गृहम्, गमननिश्चये तत्करणायोगात् । किमिति गमननिश्चये मार्गं गृहं न क्रियते ? इत्याह—
'यत्त्रैव' विवक्षितप्रदेशे 'गन्तु' यातुं इच्छेत् "तत्थे" ति अवधारणफलत्वाद् वाक्यस्य तत्रैव कुर्वीत स्वस्य—आत्मनः आश्रयः
स्वाश्रयस्तम् । ततोऽयमर्थः—इदं तावदिहावस्थानं मार्गावस्थानप्रायमेव, यत्र तु जिगमिषितमस्माभिः तद् मुक्तिपदम्,
तदाश्रयविधाने च प्रवृत्ता एव वयमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ २७ ॥

आमोसे लोमहारे य, गंठिभेए य तक्करे । णगरस्स खेमं काऊण, तओ गच्छसि खत्तिया ॥ २८ ॥

व्याख्या—आ—समन्ताद् मुष्णन्ति—स्तैन्य कुर्वन्तीत्यामोपास्तान्, लोमहाराः—ये निस्तुंशतया आत्मविषाताऽऽशङ्कया
च प्राणान् विहल्यैव सर्वस्वमपहरन्ति । तथा च वृद्धाः—लोमाहाराः प्राणहारा इति, तांश्च, ग्रन्थिभेदाः—ये घुर्घुरक-
द्विकर्त्तिकादिना ग्रन्थि भिन्दन्ति तांश्च, 'चशब्दः' भिन्नक्रमः, ततः 'तस्करांश्च' सर्वकालं चौर्यकारिणः, इह चोत्सापेति
गम्यते, नगरस्य क्षेमं कृत्वा ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ २९ ॥

असेइ उ मणुस्सेहिं, मिच्छादंडो पउंजए । अकारिणोऽत्थ यज्झंति, मुच्चई कारओ जणो ॥ ३० ॥

व्याख्या—'असकृत्' अनेकधा 'तुः' एवकारार्थे, ततश्चाऽसकृदेव 'मनुष्यैः' मनुजैः, मिथ्या—व्यलीकः, किमुक्तं
भवति ?—अनपराधिष्वप्यज्ञानाभिनिवेशादिभिः दण्डः—देशत्यागशरीरनिग्रहादिः 'प्रयुज्यते' व्यापार्यते । कथमिदम् ?

इत्याह—‘अकारिणः’ आमोपगाद्यविधायिनः ‘अत्रे’ तस्मिन् लोके ‘वध्यन्ते’ निगडादिभिर्निवृत्तयन्ते, मृच्यते ‘कारकः’ विधायकः प्रकृतत्वाद्यमोपगार्दीना ‘जनः’ लोहः । तदनेन यदुक्तं प्राग्—‘आमोपगार्दीनामुत्सादेन नगरस्य क्षेमं कृत्वा गच्छ’ इति, तत्र तेषां ज्ञातुमगम्यतया क्षेमकरणस्याप्यशक्यत्वमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३१ ॥
जे केह पत्थिवा तुज्झं, न णमंति नराहिवा । वसे ते ठायट्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ॥ ३२ ॥

व्याख्या—ये केचित् ‘पार्थिवाः’ राजानः तुभ्यं ‘न नमन्ति’ न प्रक्षीमयन्ति, हे ‘नराधिप’ नृपते ! ‘वसे’ आत्माऽऽचरतौ ‘वान्’ अनमत्पार्थिवान् ‘स्थापयित्वा’ कृन्तेत्यर्थः, ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ३३ ॥
जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्झण जिणे । एणं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥ ३४ ॥
अप्पाणमेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण वज्जओ ? । अप्पाणमेव अप्पाणं, जट्ता सुहमेहण ॥ ३५ ॥
पंचिंदियाणि कोहं, माणं मायं तहेव लोहं च । दुज्जयं चैव अप्पाणं, सधमप्पे जिणं जिणं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—यः ‘सहस्रं सहस्राणां’ दशलक्षान्मकं प्रक्रमान् सुभटसन्वन्धिना मद्वामे दुर्जये जयेत् ‘एयम्’ अद्वितीयं ‘जयेत्’ यदि कश्चिद्विद्विर्हस्ततोऽभिभवेत् आत्मानं दुराचारप्रवृत्तमिति गम्यते, ‘एयः’ अनन्तरोक्तः, ‘मे’ इति तस्य जेतुः सुभटदशतसहस्रजयात् ‘परमः’ प्रकृष्टो जयः । तदनेनात्मन एयानिदुर्जयत्वमुक्तम् । तथा च “अप्पाणमेव” इति वृत्तीत्यर्थे द्वितीया, ततश्चात्मनैव सह युध्यस्व, ‘किं ?’ न किञ्चिदित्यर्थः ‘ते’ तव युद्धेन ‘वाञ्छवः’ इति वाक्यं पार्थिवादि आश्रित्य । एवं च “अप्पाणमेव” इति आत्मनैवात्मानं “जइणि” इति जित्वा ‘सुग्गम्’ ऐकान्तिकं मुक्तिमुत्पन्नकम् ‘एधते’ प्राप्नोति । कथमात्मन्येव जिते सुखायातिः ? इत्याह—‘पञ्चेन्द्रियाणि’ श्रोत्रादीनि क्रोधो मानो माया तथैव लोभश्च दुर्जयः, ‘चैवे’ति चः समुच्चये, एव पूरणे, अतस्मिन्—गच्छति तानि तान्यध्यवसायस्थानान्तराणीनि व्युपगच्छे ‘आत्मा’ मनः, सर्वत्र च मूत्रत्याज्रसंस्पर्शनिर्देशः । ‘सर्वम्’ अनेपम् इन्द्रियादि उपलक्षणत्वाद् मिथ्यात्वादि च ‘आत्मनि’ जीवे जिते जितमिति सूत्रवार्थः ॥ ३४-३५-३६ ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३७ ॥

व्याख्या—प्राग्वत् ॥ ३७ ॥ नगरमेतावता तदुपशमं निश्चितं जितधर्मं प्रति स्वैयं परीक्षितुकामः शक्र इदमवोचत्—
जट्ता विडले जने, भोहत्ता समणमाहणे । दद्या भोचा यज्जा य, ततो गच्छसि खत्तिया ॥ ३८ ॥

व्याख्या—याजयित्वा ‘पिपुलान्’ विस्तीर्णान् यजान्, भोजयित्वा श्रमणब्राह्मणान्, दत्त्वा द्विजादिभ्यो गवादीन्, मुक्त्वा च मनोऽज्ञाद्यादीन्, इष्ट्वा च स्वयं यागान्, ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ३९ ॥

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए । तस्सावि संजमो सेओ, अदिंतस्स वि किंचणं ॥ ४० ॥

व्याख्या—यः ‘सहस्रं सहस्राणां’ दशलक्षान्मकं मासे मासे गवा दद्यात् ‘तस्याऽपि’ एवंविधस्य दातुः ‘संयमः’ आश्रवादिविरमणात्मकः ‘श्रेयान्’ अनिग्रयप्रशस्तः, कथमभूतस्यापि ‘अदत्तोऽपि’ अयच्छतोऽपि ‘किञ्चन’ स्वल्पमपि वन्तु । एवं च संयमस्य प्रशस्तवस्त्वमभिदधता यागादीनां सावद्यत्वं अर्थाशवेदितम् । तथा च यजमणेनिरुक्तम्—
“पदशतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्येऽहनि । अश्वमेषस्य वचनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥” इत्यस्युपवे च कथमसावद्यता ? । तथा दानान्यपि अशनादिविषयाणि धर्मोपकरणगोचराणि च धर्माय चर्ष्यन्ते, यत आह—“अशनादीनि दानानि, धर्मोपकरणानि च । साधुभ्यः साधुयोन्यानि, देयानि विधिना द्रुयैः ॥ १ ॥” जेषाणि तु सुवर्णगोभूत्यादीनि प्राण्युपभर्हेतुतया सावधान्येवेति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४१ ॥

व्याख्या—प्राग्वत् ॥ ४१ ॥ नगरमित्यं जितधर्मं स्थिरतामवधार्य प्रशस्त्यं प्रति दृढतं परीक्षितुकाम इदमवादीत् शक्रः—
घोरासमं चट्ता णं, अन्नं पत्थेसि आसमं । इहेव पोसहरतो, भवाहि मणुयाहिवा ॥ ४२ ॥

व्याख्या—घोरः—अत्यन्तदुरनुचरः स चासावाश्रमश्च ‘घोराश्रमः’ गार्हस्थ्यम्, तस्याऽऽनसत्त्वेर्दुष्करत्वात् । उक्तञ्च—“गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, स्त्रीणां पातण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥” तं लक्ष्त्वा अन्यं प्रार्थयसि ‘आश्रमं’ प्रव्रज्यालक्षणम्, नेह स्त्रीवसत्त्वानुचरितं भवादृशानुचितम् । तर्हि किमुचितम् ? इत्याह—“इह” अस्मिन्नेव गृहाश्रमे स्थित इति गम्यते, पौषध—अष्टम्यादिति विषु व्रतविशेषः । तत्र रतः पौषधरतो भव, अणुप्रतापुपलक्षणमेतत्, अस्मैव चोपादानं पौषधदिनेष्ववश्यं भावतस्तपोऽनुष्ठानस्यापत्तम् । यत उक्तम्—
“नर्धेन्यपि तपोयोगः, प्रशस्तः कालपर्वसु । अष्टम्या पञ्चदश्याश्च, नियतं पौषधं वसेत् ॥ १ ॥” इति हे मनुजाधिप ! इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

एयमटं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४३ ॥

मासे मासे उजो वालो, कुसग्गेणं तु भुंजए । ण सो सुक्खातधम्मस्स, कलं अग्घड सोलसिं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—मासे मासे एव न त्वर्द्धमासादौ ‘यः’ कश्चित् ‘वालः’ अविवेकः ‘कुसग्गेणं’ दमोपैणैव मुक्ते न तु करा-
हृत्यादिभिः, ‘ने’ति निषेधे, ‘सः’ एवंविधः कष्टानुष्ठायी सुष्ठु-शोभनः सर्वसाधयविरतिरूपत्वाद् आख्यातः—तीर्थकरा-

दिभिः कथितः स्वाख्यातः, स्वाख्यातो धर्मो यस्य स स्वाख्यातधर्मः—चारित्री तस्य 'कलां' भागं 'नार्धति' नार्हति
पोडशीम्, इदमुक्तं भवति—पोडशांशसमोऽपि न भवति, अतो गृहाश्रमादयमेव श्रेयानिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४५ ॥

पुनर्निरभिष्वङ्गतां परीक्षितुमिन्द्र उवाच—

हिरन्नं सुवन्नं मणिधुत्तं, कंसं दूंसं च वाहणं । कोसं वद्धावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'हिरण्यं' घटितसुवर्णम्, इतरत्तु सुवर्णम्, मणयः—चन्द्रकान्तनीलाद्याः सुकाश्च—मौक्तिकानि मणिमुक्तम्,
'कासं' कांस्यभाजनादि, 'दूष्यं' वस्त्रं, 'चः' स्वगतानेकभेदसूचकः, 'वाहनं' रथाऽश्वादि, 'कोशं' भाण्डागार चर्मलताद्य-
नेकवस्तुरूपं, 'वद्धयित्वा' वृद्धिं प्राप्य ततो गच्छ क्षत्रिय । इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४७ ॥

सुवन्नरूपस्स उ पव्वया भवे, सिया हु केलाससमा असंख्या ।

नरस्स लुद्धस्स न तेहि किंचि, इच्छा हु आगाससमा अणंतिया ॥ ४८ ॥

पुढवी साली जवा चेव, हिरन्नं पसुभिस्सह । पडिपुन्नं नालमेगस्स, इति विज्जा तवं चरे ॥ ४९ ॥

व्याख्या—सुवर्णं च रूप्यं सुवर्णरूप्यं तस्य 'तुः' पुरणे, 'पर्वताः' पर्वतप्रमाणा राशयः "भवे" ति भवेयुः 'स्यात्'
कदाचित्, 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः 'कैलाससमा एव' कैलासपर्वततुल्या एव न तु लघुपर्वतप्रमाणाः, कैलासश्च
मेरुरिति वृद्धाः । तेऽपि 'असङ्ख्यकाः' सङ्ख्यारहिताः । नरस्य लुब्धस्य न 'तैः' तादृशैरपि सुवर्णरूप्यपर्वतैः 'किञ्चिदपि'
स्वल्पमपि परितोषकारणमिति गम्यते । कुतः पुनरिदम्? इत्याह—'इच्छा' अभिलाषः 'हुरि'ति यस्माद् आकाशेन समा—तुल्या
आकाशसमा, 'अनन्तिका' अन्तरहिता । उक्तञ्च—'न सहस्राद्भवेत्तुष्टिर्न लक्षात्र च कोटितः । न राज्यान्नैव देवत्वा-
न्नेन्द्रत्वादपि देहिनाम् ॥ १ ॥' तथा 'पृथ्वी' मही 'शालयः' लोहितशाल्यादयः 'यवाः' प्रतीताः, 'चः' शेषधान्यसमुच्च-
यार्थः, 'एव' अवधारणे स च भिन्नक्रमो योक्ष्यते, 'हिरण्यं' सुवर्णं, ताम्राणुपलक्षणमेतत्, 'पशुभिः' गवाश्वादिभिः सह
'प्रतिपूर्ण' समस्तं 'न' नैव 'अलं' समर्थं प्रक्रमाद् इच्छापूर्त्ये एकस्य जन्तोरिति गम्यते । 'इति' एतत् पूर्वोक्तं "विज्ज" ति
सूत्रत्वाद् विदित्वा 'तपः' द्वादशविधं चरेत्, तत एव निःस्पृहता इच्छापरिपूर्तिसम्भवादिति सूत्रार्थः ॥ ४८-४९ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ५० ॥

अच्छेरगमव्वुदए, भोए चयसि पत्थेवा ! । असंते कामे पत्थेसि, संकप्पेण विहन्नसि ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'अच्छेरगं' ति आश्चर्यं वर्तते यत् त्वमेवंविधः 'अद्भुतान्' आश्चर्यरूपान् भोगान् यजसि हे पार्थिव !,
तत्त्यागतश्च 'असतः' अविद्यमानान् कामान् प्रार्थयसि, तदप्याश्चर्यमिति सम्बन्धः, अथवा कस्तवात्र दोषः ?—'सङ्कल्पेन'
उत्तरोत्तराप्राप्तभोगाभिलापरूपेण विकल्पेन 'विहन्यसे' बाध्यसे, अपर्यवसितत्वाद् एवविधसङ्कल्पस्य । उक्तं हि—'अमीषा
स्थूलसूक्ष्माणामिन्द्रियार्थविधायिनाम् । शक्रादयोऽपि नो तृप्तिं, विषयाणामुपागताः ॥ १ ॥' इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ५२ ॥

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा । कामे पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गइं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—शल्यमिव शल्यं कामाः, विषमिव विषं कामाः, कामाः 'आशीविपोपमाः' आशीविषः—

१ शलति—देहान्तश्चलतीति शल्यम्—शरीरान्तं प्रविष्टं तोमरादि, यथा शल्यं अन्तश्चलद्विविधवाधाविधायि तथैतेऽपि ।

२ वेवेष्टि—ध्यामोतीति विषं—तालपुटादि भुज्यमानमधुरमिव ।

संप्रः तदुपमाः, किञ्च कामान् 'प्रार्थयमानाः' अपेर्गम्यमानत्वात् प्रार्थयमाना अपि 'अकामाः' इष्ट्यमाणकामाभावाद्
यान्ति दुर्गतिमिति कथं तत्त्याग आश्चर्यम् ? असद्भोगप्रार्थनमपि यद् भवता सम्भावितं तदप्यसङ्गतम्, सुमुक्षूणां क्वचिदा-
काङ्क्षाया असम्भवात् । उक्तं हि—'मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः ।' इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ कथं
पुनः कामान् प्रार्थयमाना दुर्गतिं यान्ति ? अत आह—

अहे वयइ कोहेणं, माणेण अहमा गई । माया गइपडिग्घाओ, लोभाओ दुहओ भयं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—'अधः' नरकगतौ प्रजतिं कोवेन, मानेन अधमा गतिः, "माय" ति सुबुध्यत्ययात् मायया गतेः—प्रस्तावात्
सुगतेः प्रतिघातः—विनाशो गतिप्रतिघातः, लोभाद् "दुहउ" ति 'द्विधा' द्विप्रकारं—ऐहिकं पारत्रिकं च 'भयं' अनेकदुःख-
सम्पाताशङ्कया साध्वसं भवतीति सर्वत्र गम्यते । कामेषु हि प्रार्थयमानेष्ववश्यंभाविनः क्रोधादयस्ते चेदृशा इति कथं
न तत्प्रार्थनातो दुर्गतिरिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ एवं बहुभिरप्युपायैस्तमिन्द्रः क्षोभयितुमशक्तः किमकरोत् ? इत्याह—

अवउज्झिऊण माहणरूवं विउरुव्विऊण इंदत्तं । वंदइ अभित्थुणंतो, इमाहि मधुराहि वग्गहिं ॥ ५५ ॥

अहो ते निज्झिओ कोहो, अहो माणो पराजिओ । अहो ते निरक्खिया माया, अहो लोभो वसीकओ ॥ ५६ ॥

अहो ते अज्जवं साहू !, अहो ते साहू ! मइवं । अहो ते उत्तमा खंती, अहो ते मुत्ति उत्तमा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—'अपोह' त्यक्त्वा ब्राह्मणरूपं "विउरुव्विऊण" ति विहृत्य 'इन्द्रत्वम्' उत्तरवैक्रियरूपं 'वन्दते' अनेका-
र्थत्वात् प्रणमति 'अभिष्टुवन्' स्तुतिं कुर्वन् 'आभिः' अनन्तर वदयमाणाभिः 'मधुराभिः' श्रुतिसुराभिः 'याग्भिः'
बाणीभिः । तद्यथा—'अहो' इति विस्मये, 'वे' त्वया निर्जितः क्रोधः, यतस्त्वमनमत्पार्थिववशीकरणप्रेरणायामपि न

१ यथा ह्ययमशैरवलोक्यमान. स्फुरन्मणिफणाभूषित इति शोभन इव विभाष्यते, स्पर्शनादिमिरनुभूयमानश्च विनाशायैव भवति ।

क्षुभितः । तथा अहो ! ते मानः पराजितः, यत्त्वं 'मन्दिर दहते' इत्याशुकेऽपि 'कथं मयि जीवतीदम् ?' इति नादङ्कितं कृतवान् । अहो ! ते निराकृता माया, यत्त्वं पुररक्षाहेतुं प्राकारादालकोच्छ्रलकादिषु मायानिवन्धनेषु न मनो निहितवान् । तथा अहो ! ते लोभो वशीकृतः, यत्त्वं 'हिरण्यादि वद्वयित्वा गच्छे'त्यभिहितोऽपि इच्छाया आकाशसमत्वमेवोदाहृतवान् । अत एव अहो ! 'ते' तव आर्जवं 'साधु' शोभनम्, अहो ! ते साधु मार्दवं, अहो ! ते उत्तमा धान्तिः, अहो ! ते मुक्तिरुत्तमेति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५५-५६-५७ ॥ इत्य गुणोपवर्णनद्वारेणाऽभिप्रेत्य सम्प्रति फलोपदर्शनद्वारेण सुषुम्नाह—
इहं सि उत्तमो भन्ते !, पेद्या होहिसि उत्तमो । लोशुत्तममुत्तमं ठाणं, सिद्धिं गच्छसि नीरथो ॥ ५८ ॥

व्याख्या—'इह' अस्मिन् जन्मनि 'असि' भवसि उत्तमः, उत्तमगुणान्वितत्वात् । 'भटन्त' इति पूज्याभिधानं, 'प्रेत्य' परलोके भविष्यसि उत्तमः । किम् ? इत्याह—'लोशुत्तममुत्तमं' ति सफारोऽलाक्षणिकः, ततो लोकस्य उत्तमोत्तमम्—अतिशयप्रधानं लोकोत्तमोत्तमं स्थानम्, किं तत् ? इत्याह—'सिद्धिं' मुक्तिं "गच्छसि" चि सूत्रत्वाद् गमिष्यसि 'नीरजाः' निःकर्मैति सूत्रार्थः ॥ ५८ ॥ उपसहारमाह—

एवं अभित्युणंतो, रायरिसिं उत्तमाए सद्वाए । पायाहिणं करंतो, पुणो पुणो वंदई सफो ॥ ५९ ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तन्यायेन अभिप्रेत्य राजपिमुत्तमया श्रद्धया प्रवक्षिणा कुर्वन् पुनः पुनः 'वन्दते' प्रणमति शक्र इति सूत्रार्थः ॥ ५९ ॥ अनन्तर यत् कृतवास्तदाह—

तो वंदिऊण पाए, चक्कंसलक्खणे सुणिवरस्स । आगासेणुप्पइओ, ललियचचलकुंडलतिरीडी ॥ ६० ॥

व्याख्या—'तत्' तदनन्तर वन्दित्वा पादौ, चक्राङ्कुशौ प्रतीतौ तत्प्रधानानि लक्षणानि ययोस्तौ यथा, सुनिवरस्य आकाशेनोत्पतितः, ललिते च ते सविलासतया चपले च चञ्चलतया ललितचपले तथापि च कुण्डले यस्य स ललितचपलकुण्डलः स चासौ फिरीटी च—सुकुटवान् ललितचपलकुण्डलफिरीटीति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥ स शक्यैवमभिप्रेयमानः किमुत्कर्षं कृतवान् उत न ? इत्याह—

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पञ्चुवट्टिओ ॥ ६१ ॥

व्याख्या—'नमि' 'नमयति' स्वतत्त्वभावनया प्रहं करोति, कम् ? आत्मानं न तु उक्तेकं नयति । उक्तञ्च—'सत्तं गुणकित्तणेण वि, पुरिसा लज्जति जे महासत्ता । इयरे पुण अलियपससणे वि अंगे न मायति ॥ १ ॥' किम्भूतः सन् ? 'साक्षात्' प्रत्यक्षीभूय शक्येण 'चोदितः' प्रेरितः सक्त्या गेहं "वइदेहि" चि सूत्रत्वात् 'विदेही' विदेहजनपदाधिपः श्रामण्ये 'पर्युपस्थितः' उद्यतः, न तु तत्प्रेरणतोऽपि धर्मं प्रति विप्लुतोऽभूदिति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥ किमेव एवैयंविष उत अन्योऽपि ? इत्याह—

एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पविचक्खणा । विणियटंति भोगेसु, जहा से णमी रायरिसि ॥ ६२ ॥
चि वेमि ॥

व्याख्या—'एवमि'ति यथैतेन नमिना निश्चलत्वं कृतं तथाऽन्येऽपि कुर्वन्ति । फीदृशाः ?—'सम्बुद्धाः' अवगतजीवाऽजीवादितत्त्वाः 'पण्डिताः' सुनिश्चितशास्त्रार्थाः 'प्रविचक्षणाः' अभ्यासातिशयात् क्रिया प्रति प्रावीण्यवन्तः, तथाविधाश्च सन्तः किं कुर्वन्ति ? 'विनिवर्तन्ते' उपरमन्ति "भोगेसु" चि भोगेभ्यः, यथा स नमी राजपिस्तेभ्यो निवृत्तः, इति त्रयीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुखबोधायाम्
नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "सद्गुणकीर्तनेनाऽपि, पुरषा लज्जन्ते ये महासत्ताः । इत्यरे पुनरलीकप्रशंसनेऽपि अत्र न माग्निः ॥ १ ॥"

अथ द्दुमपत्रकं दशममध्ययनम् ।

व्याख्यातं नवममध्ययनम् । अधुना दशमं द्दुमपत्राख्यमारभ्यते । अस्य चायमभिसन्वन्धः—'इहानन्तराध्ययने धर्मचरणं प्रति निष्कम्पत्वमुत्तमं, तच्चानुशासनादेव भवतीति अनुशासनाभिधायकमिदमध्ययनम्' अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं गौतममुद्दिश्येदं श्रीमन्महावीरेणाभिहितमिति गौतमवक्तव्यता तावदुच्यते—

तेण कालेण तेणं समएण पिट्ठिचंपा नयरी । तत्थ सालो नाम राया । महासालो नाम जुवराया । तेसिं साल-महासालाण भगिणी जसवई । तीसे पिढरो भत्तारो । जसवईए अत्तओ पिढरपुत्तो गागली नाम कुमारो । अत्रया णं समणे भगव महावीरे आइगरे तित्थयरे सयसवुद्धे जाव सिद्धिगइनामयेय ठाणं सपाविउकामे, आगासगएणं छत्तेण आगासगएणं सवयणामएणं वम्मचक्केणं आगासगएणं फालियामएणं सीहासणेण आगामगयाहिं कुंदहुसएप्पगासाहिं चामराहिं पुरओ पकडिजमाणेण वम्मज्झएणं समता मग्गओ विप्फुरतेण य भांमंडलेण अणेगदेवकोडिसंपरिवुडे, चउ-इसीहिं समणसाहसीहिं छत्तीसाए अज्जियासाहसीहिं अणुगम्ममाणे, भवियकमलपडिवोहदिवायरे, भवजलहिपरमजाणवत्ते, डोयचित्तमणी, चोत्तीसातिसयसपउत्ते, चवो व्व सोमलेसे, सूरुो व्व तवतेयसिरीण, मदरो व्व निप्पकंवे, कुंजरो इय सोंडीरे, सीहो इय दुप्पधरिसे, गयणमिव निरुवलेचे, सखो इय निरजणे, वायुरिव अप्पडिवद्धे, अट्टसहस्सपुरिसलक्खणवरे, पुवाणुपुद्धिं चरमाणे, गामाणुगाम दूइजमाणे, सुरविरइएहिं हेममएहिं नवहिं पउमेहिं चलणकमले ठवितो, अवि य—मरिगल मरिगहं, पयाहिणाए उ ठाह पयठाणे । दोहिं पउमेहिं पाया, मग्गेण य होंति सत्तउत्ते ॥ १ ॥ जेणेव पिट्ठिचंपा तेणेव उवागए उज्जाणम्मि समोसडे । सालो महासालसहिओ महाविभूईए निग्गओ भयवओ वंदणवडियाए, तिकवुत्तो

पयाहिणीकाऊण वंदिओ भयवं, उवविट्ठो धरणियले । कहिओ भगवया जीवदयाइओ धम्मो । वन्निया माणुसत्ताइया दुहहा धम्मसाहणसामग्गी । परुविया मिच्छत्ताइया कम्मबंधहेऊ । उवइट्ठाणि महारंभाइयाणि णरयगइकारणाणि । परुविओ जम्माइदुक्खपउरो संसारो । परुवियं कोहाइकसायाणं भयभमणहेउत्तणं । पयडिओ सम्मरंसणाइओ मोक्खमग्गो । इमं च सोऊण संवेगमुक्खगओ सालो भणइ—जं नवरं महासालं रजे ठावेमि ताव तुम्ह पायमूले गिण्हामि पव्वजं । पविट्ठो नयरिं, भणिओ महासालो—तुमं गेण्ह रज्जं, अहं पव्वयामि । तेण भणियं—अलं मे महारंभनिबंधणेण महामोहहेउणा विवेयपडिक्खेण दोगाइसहस्सदायगेण अभिमाणमेत्तसुहेणं रजेणं, अहं पि संसारभउव्विग्गो मीओ जम्मणजरमरणणं, ता जहा तुम्हे मम इहं मेढी पमाणं तथा पव्वइयस्स वि । ताहे गागलिं कं पिण्हाओ सदावेऊण तस्स पट्ठो वट्ठो, अभिसित्तो य राया जाओ । सो पुण तेसिं दो सिवियाओ कारेइ । जाव ते पव्वइया, सा भणिणी समणोवासिया जाया । तए णं ते समणा होंतगा एकारस्स अंगाइं अहिजिया । तए णं समणे भगवं महावीरे वहियाजणवयविहारेणं विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहं णाम नयरं । तत्थ सामी समोसट्ठो । पडिवोहिऊण भयसत्ते ततो निग्गओ चंपं जओ विहरिओ । ताहे साल-महासाला सामि आपुच्छंति—अन्हे पिट्ठिचंपं वधामो जइ नाम ताण फोइ बुज्जेज्जा सम्मसं वा लभेज्जा । सामी वि जाणइ—जहा ताणि संवुज्झिंहिति । ताहे सामिणा तेसिं गोयमसामी विहज्जओ दिन्नो । गोयमसामी पिट्ठिचंपं गओ । तत्थ समोसरणं । गागली पिठ्ठो जसवई य निग्गयाणि । भगवं धम्मकहं फहेइ । तंजहा—भो भो भयसत्ता, मा चिट्ठह विसयपसत्ता, अण्येयदुहसयदारुणो संसारप्पबंधो, मा करेह एयम्मि पडिबंधो, किच्छेण माणुसत्ताइसामग्गी पाविज्जइ, अकयधम्माणं सा निप्फला संपज्जइ; चोहगाइदिट्ठेण पुणो दुहहा वज्जिज्जइ, जओ अहम्मेण जीवो कुजोणीसु भामिज्जइ; असारमणिषं चित्तं, मा तम्मि मुज्झावह चित्तं, विरसावसाणा कामभोगा, तप्पसत्ताण जायंति पए पए वसणसोगा, संज्ञभरागसरिसं जोधणं, मा करेह तम्मि उम्मत्तं मणं; रणदिट्ठनट्ठो इट्ठजणसगो, मा करेह तम्मि गरुओ मणरंगो; कुसग्गजलविंदुचंचलमाऊ, उज्जमह जिणिंदपन्नत्तं धम्मं काउं, जिणिंदपन्नत्तो धम्मो चेवेत्थ सरणं, जो रक्खइ जम्मजरामरणं; देइ सयलसोक्खं, अइरेण पावेइ मोक्खं; वियरइ सुराऽसुररिद्धिं, करेइ सयलसमीहियसिद्धिं, आवईओ निवारेइ, संसारसायरमुत्तारेइ, ता सब्बा पयट्ठह धम्मे, मा रमह पावकम्मे । एवं च सोऊण ताणि पडिबुद्धाणि । ताहे गागली भणइ—जं नवर अम्मापियरो आपुच्छामि जेठुपुत्त च रजे ठावेमि ताव तुम्ह पायमूले गहेमि पव्वजं । ताणि आपुच्छियाणि भणंति—जइ तुमं संसारभउव्विग्गो परिचयसि धरवासं तो अन्हे वि । ताहे सो पुत्तं रजे ठवित्ता अम्मापिईहिं समं पव्वइओ । गोयमसामी ताणि घेत्तुण चंपं वधइ । तेसिं साल-महासालाणं पंथं वधंताणं हरिसो जाओ—जहा इमाइ संसार उत्तारियाणि । एवं तेसिं सुहेण अज्झवसाणेण केवलनाणं उप्पन्नं । इयरेसिं पि चिंता जाया—जहा एएहिं अन्हे रजे ठावियाणि, पुणो संसाराओ य मोइयाणि । एवं चिंतताणं सुहेणं अज्झवसाणेण तिण्हं पि केवलनाणमुप्पन्नं । एवं ताणि उप्पन्ननाणाणि चंपं गयाणि, सामि पयाहिणीकरेमाणाणि तित्थं पणमिऊण केवलपरिस पहावियाणि । गोयमसामी वि भगवं वंदिऊणं तिक्खुत्तो पाएसु पडिओ, उट्ठिओ भणइ—कहिं वचइ ? एह तित्थयर वंदइ । ताहे सामी भणइ—मा गोयमा ! केवली आसाएहिं । ताहे आउट्ठो खामेइ, सवेगं च गओ । तत्थ गोयमसामिस्स सम्मत्तमोहणीयकम्मोदयवसेण चिंता जाया 'मा णं न सेज्जेज्जामि' ति । इओ य देवाण संलावो वट्ठइ—अज्ज भयवया वागरियं—जो अट्ठावयम्मि विलग्गइ चेइयाणि य वदइ धरणिगोयरो ससत्तीए सो तेण भवग्गहणेण सिज्जइ । ताहे सामी तस्स चित्तं जाणइ—तावसाण य संवोहणयं, एयस्म थिरया भविस्सइ ति दो वि कयाणि भविस्सति । सो वि सामि आपुच्छइ—अट्ठावयं जामि ? ति । तओ भगवया भणिओ—वध अट्ठावयं चेइयाण वंदओ । तए णं भगवं हट्ठुट्ठो वंदित्ता गओ । तत्थ य अट्ठावए जणवायं सोऊण तिन्नि तावसा पंचपंचसयपरिवारा पत्तेयं पत्तेयं ते 'अट्ठावयं विलग्गामो' ति तत्थ किलिस्संति कोडिंनो दिन्नो सेवाली । जो सो कोडिंनो सो चउत्थं चउत्थं काऊण पच्छा मूलकंदाणि आहारेइ सचित्ताणि, सो पटममेहलं विलग्गो । दिन्नो छट्ठं छट्ठेण काऊण परिसडियपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो वीयं मेहलं विलग्गो । सेवाली अट्ठम अट्ठमं काऊण जो सेवालो मइहओ तं आहारेइ, सो तइय मेहलं विलग्गो । एव ते वि ताव किलिस्संति । भयवं च गोयमो ओरालसरीरो हुयवहतडियतरुणरविसरिसतेए । तं एरिस एज्जत पेच्छित्ता ते भणंति—एस किर एत्थ शुलओ समणो विलग्गिहिति, ज अन्हे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलग्गिउ । भयव च गोयमो यथाचारणलद्धीए ल्याततु-पुडगं पि नीसाए उप्पयइ, जाव ते पलोयंति 'एस आगओ त्ति, एसो अइसण गओ' ति ताहे ते विन्हिया जाया पससंति, अच्छंति य पलोयंता—'जइ उयरइ तो वयं एयस्स सीसा' एवं ते पडिच्छंता अच्छंति । गोयमसामी वि पत्तो नियनिय-वन्नप्पमाणजुत्ताहिं भरहचकिणा कारावियाहिं चउवीसाए उसभाइजिणिंदपडिमाहिं समद्धासियं अट्ठावयगिरिसिहर-सठियमाययण । आगमभणियविहाणेण वंदियाइं चेइयाइ, कया य सधुई—'पटमपयासियनीई, पडमजिणो धम्मसारही पडमो । पडमो य महापुरिसो, अट्ठावयसंठिओ जयइ ॥ १ ॥ पणमामि विमलनाणं, सम-दम-रम-सच्च-दयगुणपहाणं । अवगयकम्मकलक, उसभजिणं तिहुयणमयक ॥ २ ॥ जो तुह नाह ! नियच्छइ निम्मलु कमकमलु, नात्तइ तनु नीत्तेसु महउ वि पावमलु । भत्तिभरेण नमसइ जो वि य सधुणइ, सो तिरिउत्तभकरट्ठिउ सिद्धत्तणु कुगइ ॥ ३ ॥

जगचिंतामणि ! जगनाह ! जगगुरु ! जगरक्षण ! जगवध ! जगसत्यवाह ! जगभाववियक्षण ! । अष्टात्रयमंठवि-
यरुयकम्मट्ट विणासण !, चउवीसं पि जिणवर ! जयंतु अप्पडिहयमासण ! ॥ १४ ॥ तथो—मामयमउलमणतं, जम्मण-
जर-मरण-रोय-त्तममुक्क ! मह नाह ! मोकरसोकरं, सपजउ तुह पभावेणं ॥ ५ ॥' नि काउणं पणिहाणं गंतुत्तर-
पुरत्थिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असोगवरपायवस्त अहे तं रयाणिं वासाए उवागओ । इओ य सप्पस लोणपाळो
वेसमणो, सो वि अट्टावयचेइयवंदओ आगओ । सो चेइयाणि वदित्ता गोयमसामिं वंदइ । भयव पि धम्मं
कहेइ—वम्मो अत्यो कानो, पुरिसत्था तिन्नि होंति लोणम्मि । धम्माओ जेण इयरे, तम्हा वम्मो पहाणो उ ॥ १ ॥
धम्मो वि एत्थ सिज्झइ, देवाण जइणं भत्तिराएण । ता तन्मि चेय पढम, पयट्ठियव्वं रिसेमेणं ॥ २ ॥ देवो पुण
एत्थ सो चेय जो सव्वन्नू सव्वदंसी अट्टारसदोसेहि य वज्जिओ । जओ भणियं—“अत्राण कोह मय माण, लोह
माया रई य अरई य । तिदा सोय अलियवयण, चोरिया मच्छर भया य ॥ १ ॥ पाणिवट्ट पेन फीटापसग हासा
य जस्स इय दोसा । अट्टारस वि पणट्ठा, नमामि देवाहिदेयं तं ॥ २ ॥” एवंविहो य भयवं नित्ययरो अरहओ, तस्म
चेव भत्ती कायद्या । सा य पूयावट्ठाईहिं हचइ । पूयं पि पुप्फा-ऽऽमिम-थुड-पडिवत्तिभेएण चउच्चिह पि जहासत्तीए
कुजा । जओ—“उत्तमगुणवहुमाणो, पयसुत्तमसत्तमज्झयारम्मि । उत्तमधम्मपसिद्धी, पूयाण जिणवरिटाणं ॥ १ ॥”
वट्ठं पि कायवं तिससं, नं पि य विहिणा आगमभणिण । भणियं च—तिन्नि निमीही तिन्नि उ, पयाहिणा तिन्नि चेय
य पणामा । तिविहा पूया य तहा, अवत्थवियभावण चेव ॥ १ ॥ तिविसिनिरिक्कणविरेइ, पयभूमिपमज्जणं च तिक्तुत्तो ।
वज्जाइतियं मुहातियं च तिविहं च पणिहाणं ॥ २ ॥ तिविहा पूया—पुप्फामिमथोत्तेहिं । अवत्थवियभावणा—उत्तमत्थ-
केवलिसिद्धत्तभावणा । वज्जाइतियं च—वन्नो अत्यो आलंघणं च ॥ तहा जइणो पुण ते चेय जे समसत्तुमिन्ता समलेट्ट-
कंचणा पंचसमिया तिगुत्ता अममा अमच्छरा जिहंविद्या जियकसाया निम्मलवंमचेरा सज्झायज्झाणुज्या दुगरतवधरणया
अंताहारा पंताहारा मुक्खा भुक्खा निम्मंससोणिया किसियंगा निरगिसरणा कुम्भिसवळा अनिययनिन्ताविचिणो त्ति ।
तेसिं अच्चुट्ठाण-अंजलिपग्गह-आसणदाणा-ऽभिग्गह-कियकम्म-सुत्तसणा-ऽभिगुग्गमणा-ऽणुगच्छण-पडिलाहण-सुत्तलमण-
कुसलवइपयत्तणाईहिं कायक्षा भत्ती । एत्थंतरे वेसमणो धितेइ—एम भयवं एरिसे साहुगुणे यत्तेइ?, अप्पणो य से इमा
सरीरसुकुमारया जारिसा देवाण वि नरिय, ता अंताहारा पंताहारा इहाइपरुयणाए विसचाइणिं चेट्ठं इमस्स सरीरागिहं
सूएइ । त च तस्ताकूयं नाणेण नाऊण भयवं ‘मा अणेण अकुसलपरिणामेण एस दुहइयोहिओ हयउ’ त्ति अणुसासणनिमित्तं
सव्वसत्तहियरओ पुंडरियं नामऽज्जयणं परुवेइ—जहा पोकखलावईविजए पुंडरिगिणी नवरी । नलिणीगुम्मसुज्जाण ।
तत्थ णं महापउमे नाम राया होत्वा । पउमावई देवी । ताणं दो पुत्ता पुंडणए कंडरिए य सुकुमारा जाव पडिरूया ।
पुंडरिए जुवराया वि होत्वा ।

तेणं कालेणं तेणं समएण थेरा भगवंतो जाव नलिणिवणे उज्जाणे समोसढा, महापउमे निग्गए धम्मं सोषा
मणइ—जं नवर देवाणुप्पिया ! पुंडरियं कुमारं रज्जे ठवेमि ताव वयगहणेणं सफलीकरेमि मणुयत्तणं । अहामुहं ना
पडिवध करेहि । एवं जाव पुंडरिए राया जाए जाव विहरइ, तते ण से कंडणए कुमारं जुवराया जाए । तते णं से पउमे
राया पुंडरियं राय आपुच्छइ । तते णं से पुंडरिए सिवियं नीणेइ । जाव पवइए णवर चोदस पुद्दाइं अहिज्झइ ।
वहूहिं छट्ट-ऽट्टममहातयोवहाणेहिं बहूणि यासाणि सामण्णमणुपालेऊण मासियाए सलेहणाए साट्ठिं भत्ताइं शोसेत्ता जाव
सिद्धो । अत्रया ते थेरा पुद्दाणुपुद्धिं जाव पुंडरिगिणीए समोसढा । परिसा निग्गया । तए णं से पुंडरिए कंडरिएणं
जुवरमा साट्ठिं इमीसे कहाए लट्टेट्ठे समाणे जाव गए धम्मकहाए जाव से पुंडरिए सावगधम्मं पडिवत्ते जाव पडिगए ।
तए णं से कंडरिए जुवराया थेराणं धम्मं सोषा हट्ठे जाव जहेयं तुम्मे वयह, जं नवर देवाणुप्पियं पुंडरियं रायं
आपुच्छामि, तते णं जाव पवयामि । अहामुहं पवयह । तए ण से कंडरिए जाव थेरे नममंउ, नमसित्ता अतियाओ पडि-
निकल्पमड, पडिनिकल्पमिता तमेय चाउघंट आसरहं दुहइ जाव पशोरुहइ, पशोरुहिता जेणेय पुंडरिए राया तेणेय उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहिंयं मत्थए अंजलिं कहु जाव पुंडरिय राय एवं वयासी—एवं खलु मए देवाणुप्पिया !
थेराणं अंतिए जाव धम्मे निसते, से य धम्मे अभिरुहए, तए णं अह देवाणुप्पिया ! संसारमउच्चिगो भीए जम्मणमरणाणं
इच्छामि णं तुम्मेहिं अणुप्पाए समाणे थेराणमंतिए जाव पवइत्तए । तए णं से पुंडरिए राया एवं वयासी—मा णं तुमं
देवाणुप्पिया ! इयाणिं थेराणमतिए जाव पवयाहि, अहं णं तुमं महया महया रायाभिसेण्ण अनिसिंचामि । तए णं
कंडरिए पुंडरियस्स रओ एयमट्ठं नो आढाइ नो परिजाणइ तुसिणीए सचिट्ठइ । तते ण से कंडरिए पुंडरियं राय
दोच पि तथं पि एवं वयासी—इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! जाव पवइत्तए त्ति । तए णं से पुंडरिए राया कंडरीयं कुमार
जाहे नो सचाएइ विसयाणुलोमाहिं बहूहिं आघवणाहिं जाव आघवित्तए वा ताहे विमयपडिकूलाहिं सजमभउव्वेगकरीहिं
पन्नवेमाणो पन्नवेमाणो एवं वयासी—एव खलु जाया । निग्गंथे पावयणे सखे अणुत्तरे सव्वदुक्खाणं अतकरे किंतु एयन्मि
लोहमया इव जवा चावेयद्धा, वालुयाकवले इव भक्तिपव्वे, गंगा इव महानई पडिसोय गतत्वा, महासमुद्रे इव भुयाहिं
तरियव्वे, तिक्तपत्तगधाराए थ चंकमियव्वं, जओ असिधार वयं चरेयव्वं, नो खलु कप्पइ जाया । समणाणं निग्गंधाणं पाणा-
इवाए या जाव मिच्छादंसणसहे या आहाकन्ने वा जाव वीयभोयणे वा भोत्तए वा पायए वा, तुमं च ण जाया । सुहससुचिए
नो चेव णं दुहससुचिए, नाळं सीयं, नाळं उण्हं, नाळ खुहा, नाळं पिवासा, नाळ चोरा, नाळं वाला, नाळं दसा, नाळं मसगा,
नाळं चातिय-पित्तिय-सिन्धिय-सन्निवाइयविहिदे रोगायंके, उवायए गामकंटए, वावीस परीसहोवसग्गे आइण्णे सम्ममहि-

यासित्तए त्ति । तन्नो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुब्भं खणमवि विप्पओगं, तं अच्छाहि ताव जाया ! अणुभवाहि रज्जसिर्णि पच्छा पव्वइहिसि । तए णं से वंडरीए एवं वयासी—तहेव णं तं देवाणुप्पिया ! जं णं तुब्भे वयह, किं पुण देवाणुप्पिया ! निगंथे पावयणे कीवाणं कायरणा कापुरिसाणं इहलोयपडिवद्धाणं परलोयपरम्मुहाणं विसयतिसियाणं दुरणुचरे धीरजणस्स निच्छियस्स नो खलु एत्थं किंचि दुकर करणाए, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! जाव पव्वइत्तए त्ति । तए णं कंडरियं पुंडरिए राया जाहे नो सचाएइ वहुहिं आघवणाहि य आघवित्तए वा ताहे अकामए चेव निक्खमणं अणुमन्नित्था । तए णं से पुंडरिए कोडुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी—जहा महगं महरिह निक्खमणमहिमं करेह जाव पव्वइओ । ततो सामाइयमाइयाइं एकारस अगाइ अहिज्जइ, वहुहिं चउत्थ-छट्ट-उट्टमाइहिं तवोविहाणेहिं जाव विहरइ । अन्नया तस्स कंडरीयस्स अंतेहिं पंतेहि य जाव रोगायंके पाउवभूए जाव दाहवकंतीए यावि विहरइ । तए णं से थेरा भगवतो अन्नया कयाइ पुवाणुपुवि चरमाणा गामाणुगामं विहरमाणा पुंडरिगिणीए नयरीए नल्लिणिवणे समोसदा । तए णं से पुंडरीए राया इमीसे कहाए लद्धे समणे जाव पज्जुवासइ । पत्थुया धम्मकहा भयवया । तए णं से पुंडरिए राया धम्मं सोच्चा जेणेव कंडरिए रायरिसी तेणेव उवागच्छइ, कंडरीयं वंदइ नमंसइ, कंडरीयस्स सरीर सद्वावाह सरुयं पासइ २ जेणेव थेरा तेणेव उवागच्छइ, थेरे वंदइ, एवं वयासी—अहन्नं भंते ! कंडरीयस्स अणगरस्स अहापवत्तेहिं तिगिच्छिअहिं फासुएसणिजेहिं ओसहभेसज्जभत्तपाणेहिं तिगिच्छं आउट्टामि, तुब्भे णं भंते ! मम जाणसालासु समवसरइ । तए णं थेरा पुंडरीयस्स रन्नो एयमट्ठं पडिसुणिति २ जाव जाणसालासु विहरति । तए णं से पुंडरीए कंडरीयस्स तिगिच्छं आउट्टेइ । तते णं त मणुन्नं असणं ४ आहारतस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसते हट्टे जाए आरोगे वलियसरीरे । तते णं से थेरा रायाणमापुच्छित्ता अब्भुज्जयविहारेण विहरंति । से रोगायकाओ विप्पमुके वि समाणे तंसि मणुन्नंसि असणे ४ मुच्छिए जाव अज्झोववन्ने विविहे य पाणगंसि नो संचाएइ वहिया अब्भुज्जएणं विहारेणं विहरित्तए त्ति । तते णं से पुंडरिए इमीसे कहाए लद्धे समणे जेणेव कंडरीए तेणेव उवागच्छइ २ कंडरीयं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ वंदइ २ एव वयासी—धन्ने सि णं तुमं देवाणुप्पिया ! एवं सपुन्ने सि णं कयत्थे कयलक्खणे सुलद्धे णं तव देवाणुप्पिया ! माणुस्सए जम्मे जीवियफले, जन्नं तुमं रज्जं च जाव अतेउर च विच्छइत्ता जाव पव्वइए । अहन्नं अहन्ने अकयपुन्ने, जणं माणुस्से भवे अणेगजाइ-जरा-मरण-रोग-सोग-सारीरमाणसकामदुक्खवसणसयाभिभूए अधुवे अणीइए असासए संज्ञभरागसरिसे जलुवुवुयसमाणे कुसगजलविदुसन्निभे सुविणगदंसणोवमे विज्जुलयाचंचले पुवि वा पच्छा वा अवस्स विप्पजहियवे, तहा माणुस्सए सरीरगे दुक्खाययणे विविहवाहिसयसन्निकेए अट्टियकट्टुट्टिए सिराणहारुजालसपिणद्धे मट्टियभंडो व दुव्वले असुइसंकिलिट्टे अणिट्टवियसव्वकालसंठप्पए जराधुणिए जज्जरघरे व सडणपडणविद्धसणधम्मए पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवे, कामभोगेसु य माणुस्सएसु असासएसु वंतासवेसु एव पित्त-खेल-सुक-सोणियासवेसु उच्चारपासवणखेलसिंघाणगविलीणेसु सुकसोणियसमुब्भवेसु अवुहजणनिसेविएसु साहुगरह-णिज्जेसु अणंतसंसारवड्डणेसु कडुयविवागेसु अमुच्चमाणचुडलि व दुक्खाणुवधेसु सिद्धिगमणविग्घेसु पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवेसु, तहा रज्जे हिरन्ने सुवन्ने य जाव सावएज्जे अगिसाहिए रायसाहिए मज्जुसाहिए दाइयसाहिए अधुवे अणिच्चिए असासए पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवे, गिद्धो मुच्छिओ अहं नो संचाएमि जाव पव्वइत्तए, तं धन्ने सि णं तुमं जाव सुलद्धे णं मणुयजम्मे जन्नं पव्वइए । तते णं से कंडरीए पुंडरिएणं एवं बुत्ते तुसिणीए सचिट्ठइ । तए णं पुंडरिए दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं, अह अहन्ने । तए णं से दोच्चं पि तच्चं पि एवं बुत्ते समाणे अकामए अवसव्वसे लज्जाए गारवेण य पुंडरीयं रायं आपुच्छइ, थेरेहिं सद्धि वहियाजणवयविहार विहरइ । तते णं से कंडरिए थेरेहिं सद्धि किंचि कालं उगं उग्गेणं विहरेत्ता तओ पच्छा समणत्तणनिव्विण्णे समणत्तणनिव्वत्थिए समणगुणमुक्कजोगे थेराणमंतियाओ सणिय सणियं पच्चोसकइ । जेणे व पुंडरिगिणी नयरी जेणेव पुंडरीयस्स रन्नो भवणे जेणेव असोगवणिया जेणेव असोगवरपायवे जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ २ जाव सिलापट्टयं दुरुहइ २ ओहयमणसंकप्पे जाव झियायइ । तए णं पुंडरीयस्स अम्मधाई तत्थागच्छइ, जाव तं तहा पासइ २ पुंडरीयस्स साहइ । से वि य णं अंतेउरपरियणसपरिवुडे तत्थ गच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेइ । जाव धन्ने सि णं सव्वं जाव तुसिणीए । तए णं पुंडरीए एवं वयासी—अट्टो भंते ! भोगेहिं ? । हंता अट्टो । तए णं कोडुवियपुरिसे सदावेइ २ कलिकलुसेण व अहिसित्तो रायाभिसेएण जाव रज्जं पसासेमाणे विहरइ । तए णं से पुंडरीए सयमेव पचमुट्टियं लोय करेइ २ चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जइ २ कंडरीयस्स आयरभडग सव्वं सुहसमुदयं पिव गेण्हइ २ इमं च अभिगगहं गेण्हइ—कप्पइ मे थेराणं अंतिए धम्मं पडिवज्जेत्ता पच्छा आहारं आहारेत्तए त्ति कट्टु थेरामिमुहे निग्गाए । कंडरीएण य तस्मि दिणे सुवहुपणीए आहारे अइकंखाए आहारिए । तए णं तस्स त पणीयं पाणभोयणं आहारियस्स नो सम्मं परिणयं, वेयणा पाउवभूया उज्जला विडला दुरहियासा । तते णं से मंतिसामंतेहिं अवहीरिए अकयपडियारे रज्जे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए अज्झोववण्णे अट्टरुहज्झाणवसमुवगए अकामए कालं किच्चा सत्तमपुढवीए तेत्तीससागरोवमट्टिइए नेरइए जाए । पुंडरीए वि य णं थेरे पप्प तेसिं अंतिए दोच्चं पि चाउज्जामे वस्से पडिवज्जइ । अट्टमखमणपारणगंसि अदीणे जाव आहारेइ, तेण य कालाइकंतसीयललुक्खअरसविरसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया । तते णं से अधार-णिज्जमिति कट्टु करयलपरिगहियं जाव अंजलिं कट्टु नमोत्थु णं अरहंताण भगवताणं जाव सपत्ताणं, नमोऽत्थु णं थेराणं भगवताणं आयरियाणं धम्मोवएसयाणं, पुवि पि य णं मए थेराणं अंतिए सवे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावजीवाए

जाव सवे अकरणिजे जोगे पञ्चक्ताए, इयार्णि पि य णं तेसिं चैवभगवंताणं अंतिए सवं पाणाइवायं जाव सवं अकरणिजं जोग पञ्चक्ताणि, जं पि य मे इमं सीरगं जाव एयं पि चरिमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि ति । एवं आलोइयपडि-
फ्ते सनाहिपत्ते कालमासे कालं किया सव्वट्ठसिद्धे तेतीससागरोवमाऊ देवे जाए । ततो चइत्ता महाविदेहे सिज्झिहि ति ।

वं मा तुमं दुव्वलत्तं वलियत्तं वा गिण्हाहि, जओ सो कंडरीओ दुव्वलो वि अट्टदुहट्टवसट्टो सत्तमाए पुढवीए उववन्नो, पुंडरिओ पडिपुन्नगलक्योलो सव्वट्ठसिद्धे उववन्नो, एव देवाणुप्पिया ! वलिओ वा दुव्वलो वा अकारणं, एत्य झाणनिग्गहो कायवो, झाणनिग्गहो परम पमाणं । तत्थ वेसमणो 'अहो ! भगवया आकूयं नायं' ति अईव सवेगमावन्नो वंदित्ता पडिगओ । तत्थ वेसमणस्स एगो सामाणिओ देवो, तेण पुंडरीयज्झयणमुग्गाहिंयं पंचस-
याणि सम्मत्त च पडिबन्नो ति । केई भणंति—जंभगो सो । ताहे भगवं कलं चेइयाइं वंदित्ता पञ्चोरुहइ । ते तावसा भणंति—तुव्वे अम्हाण आयरिया, अम्हे तुम्ह सीसा । सामी भणइ—तुम्ह य अम्ह य तिलोयगुरु आयरिया । ते भणति—तुव्व वि अन्नो आयरिओ ? । ताहे सामी भगवओ गुणसधवणं करेइ—जहा सव्वन्नू सव्वदसी रुवसपयाए अहरीकयमुयणो किंन्रीकयसयलसुरासुरो सुरविरइयरयणमयसिंहासणोवविट्ठो सुरवरत्तालिज्जमाणचामरजुयलो उवरि-
धरियधवल्लत्तत्तओ रयण-कणय-कलहोयमयपायारतियपरिवलइओ समणो भगवं महावीरो भवसत्ताण धम्मं वागरंतो संपयं चंपाए विहरइ सो अम्ह गुरु । इमं च सोऊण जाओ ताण महतो परिओसो, वियलिओ कम्मगंठी, पावियं सम्मइंसणं, जाओ चरणपरिणामो, गहिया गोयमसमीवे पव्वजा । देवयाए लिंगाणि उवणीयाणि । ताहे भगवया सद्धि वचंति, भिक्खावेला य जाया । भगवं भणइ—किं तुम्हे आणिज्जउ ? । ते भणंति—पायसो । भगवं सव्वलद्धिसंपन्नो पडिगहं धयसेदुसंजुत्तस्स पायसस्स भरेत्ता आगओ । ताहे भणइ—परिवाडीए ठाह । ते ठिया । भगवं च अक्खीण-
महाणसिओ । ते धाया, सुट्टयरं आउट्टा । ताहे सयमाहारेइ । ताहे पुणरवि पडिया । तेसिं च सेवालभक्खगाणं जेमंताणं चैव जाओ सुहपरिणामो, चित्तिउं च पवत्ता—अहो ! अम्ह कुसलकम्मोदओ जं जाओ अणव्वबुद्धिसरिसो समत्थ-
सुयमहोयहिणा अणुत्तगुणनिहिणा सिद्धिपुरिसत्थवाहेण गोयमसामिणा सद्धि समागमो, संपत्ता सयंमुरमणपडिचरयणं व सुदुहडा सत्तारसायरुत्तारणी जिणधम्मवोही, पत्तो तिहुयणचित्तामणी सयलजयजीववच्छलो भयवं महावीरसामी, तो गित्थिन्नो अम्हेहिं जम्म-जरा-मरण-रोय-सोयजलकहोलमालिओ भवजलही । एवमाइसवेगमावणोवगयाण अपुव्वक-
रणाइकमेण अट्टमुत्ते चैव तेसिं उप्पन्नं केवलणाणं । दिन्नस्स वग्गे भगवओ समीवे पत्तस्स छत्ताइलत्तं पेच्छमाणस्स पुव्ववन्नियसुहपरिणामेण उववन्नं केवलं । कोडिन्नस्स वग्गे सामिं दट्ठूण उप्पन्नं । गोयमसामी पुरओ पकट्टमाणो सामिं पयाहिणीकरेइ । ते वि केवलपरिस पहाविया । गोयमसामी भणइ—एह सामिं वंदह । सामी भणइ—गोयमा ! मा केवली आसाएहिं । गोयमसामी आउट्टो मिच्छादुक्कडं करेइ । तओ गोयमसामिस्स सुट्टयर अद्धिइं जाया ताहे सामी गोयमं भणइ—देवाणं वयण गिज्झं ? उआहु जिणाणं ? । गोयमो भणइ—जिणवरारणं । तो कीस अद्धिइं करेसि ? । ताहे सामी चत्तारि कडे पन्नवेइ, तंजहा—सुंवकडे, विदलकडे, चम्मकडे, कंयलकडे । ता तुमं गोयमा ! ममोवरिं कवलकडसमाणसिणेहाणुरागो, जओ—चिरससिट्ठोसि मे गोयमा !, चिरपरिविओ सि मे गोयमा !, रागो पुण पत्तयेसु वि अहक्कायचारित्तलभं पडिहुणइ, न य अहक्कायमंतरेण केवलमुपज्जइ, केवलं सरागसजमाणं साहूणं पत्तयरागो अपत्तयरागनिवारगत्तेण वीयरगहेउत्तणेण य अणुमओ । जओ—“अरहंतेसु य रागो, रागो साहूसु वभयारीसु । एस पत्तयो रागो, अज्ज ! सरागाण साहूण ॥ १ ॥” तो मा विसायं गच्छसु, अदरेण चैव तुह खीण-
रागस्स उप्पज्जिस्सइ केवलं, दो वि य अते तुहा भविस्सामो । ताहे सामी दुमपत्तयं नाममज्झयणं पन्नवेइ—

इओ तुंववणसन्निवेसे धणगिरी नाम गाहावई, सो य सड्डो, सो य पव्वइउकामो । तस्स य मायापियरो वारिंति । पच्छा सो जत्थ जत्थ वारिंति तत्थ तत्थ विपरिणामेइ जहा अहं पव्वइउकामो । तस्स य तयणुरुवस्स गाहावइस्स धूया सुनंदा नाम । सा भणइ—ममं देह । ताहे सा दिन्ना । तीसे य भाया अज्जसमिओ नाम पुव्व-
पव्वइओ । तीसे य सुनंदाए कुच्छिसि सो वेसमणसामाणिओ देवो चइऊण देवलोगाओ पुत्तत्ताए उववन्नो । ताहे भणइ धणगिरी—एस ते गम्भो विइज्जओ होहिइ । सो सीहगिरिस्स पासे पव्वइओ । इमो वि नवण्हं भासाण दारगो जाओ । इत्यादि भगवद्वैरस्वामिकथा आवश्यकचूर्णितोऽवसेया । साम्प्रतं सूत्रमनुस्त्रियते—

दुमपत्तए पंडुयए जहा, निवडइ राइगणाण अच्चए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १ ॥

व्याख्या—दुम-वृक्षस्तस्य पत्रं-पर्णं तदेव दुमपत्रकं “पंडुयए” ति आर्पित्वात् पाण्डुरकं कालपरिणामतः तथा-
विद्यरोगादेर्वा प्राप्तापलक्षभाव ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘निपतति’ शिथिलवृन्तवन्धनत्वाद् भ्रश्यति प्रक्रमाद् दुमात्, रात्रिगणानाम् उपलक्षणत्वात् रात्रिन्दिवसमूहानाम् ‘अत्यये’ अतिक्रमे, ‘एवम्’ इत्येवंप्रकार मनुष्याणा जीवितम् अशेष-
जीवोपलक्षणं चैव, तदपि हि रात्रिन्दिवगणानामतिक्रमे यथास्थित्या अध्यवसायादिजनितेन उपक्रमेण वा भ्रश्यतीत्येव-
मुच्यते । उक्तञ्च—“शब्दं व्याधिविषं च उपलनजलभयन्यालवेतालशोकाः, शीतोष्णक्षुत्पिपासागलविवरमरुन्मूत्रविष्टा-
नितोषाः । नानानुद्वेपघाताः प्रचुरभुजिरुजः श्रान्तिगात्राभिघाताः, विघ्नान्येतानि सद्यश्चिरमपि घटितं जीवितं सहर्नन्ति ॥ १ ॥” यद्येवमन्तः समयमपि आत्तामावलिकादि, अपेर्गम्यमानत्वात्, हे ‘गौतम !’ इति इन्द्रभूतेरामश्रणम्, ‘मा प्रमादीः’ ना प्रमादं कृयाः । शेषशिष्योपलक्षणं च गौतमग्रहणम् । अत्र च पाण्डुरकपदाक्षिप्तं यौवनस्याप्यनित्यत्वमावि-

श्रीक्रीर्णराह निर्युक्तिकृत् गाथात्रयम्—“परिर्यद्विद्यलायनं, चलंतसंविं मुयतविंदागं । पत्तं च वसणपत्तं, कालप्पत्तं भणइ गाहं ॥ १ ॥ जह तुम्मे तह अम्हे, तुम्मे वि य होहिहा जहा अम्हे । अप्पाहेइ पडंतं, पंडुयपत्तं किसलयाणं ॥ २ ॥” किमेवं पाण्डुपत्रकिसलयानामुल्लापः सम्भवति ? येनेदमुच्यते, अत आह—“नैवि अत्थि नवि य होही, उल्लावो किसलपडुपत्ताणं । उवमा खलु एस कया, भवियजणविबोहणट्टाए ॥३॥” भणितं चागमविद्धिः—“चैरिय च कप्पिय वा, आहरणं दुविहमेव नायवं । अत्थस्स साहणट्टा, इंधणमिव ओयणट्टाए ॥१॥” यथेह किसलयानि पाण्डुपत्रेणानु-शिष्यन्ते तथाऽन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः । उक्तञ्च—“परिभवसि किमिति लोकं, जरसा परिजर्जरीकृतशरीरम् । अचिरात् त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्व किमुद्वहसि ? ॥ १ ॥” तदेव जीवितयौवनयोरनित्यत्वमवगम्य न प्रमादो विवेक्य इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ पुनरायुषोऽनित्यत्वं ख्यापयितुमाह—

कुसग्गे जह ओसविंदुए, थोवं चिट्ठइ लंवमाणए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २ ॥

व्याख्या—कुशाग्रे यथा ‘अवश्यायविन्दुकः’ शरत्कालभाविश्रद्धणवर्षविन्दुः, स्वार्थे कप्रत्ययः, ‘स्तोकम्’ अल्पकाल-

१ “परिवर्तितलावर्ण्यं, चलरसन्धि मुञ्चद्वृन्तकम् । पत्रं च व्यसनप्राप्तं, कालप्राप्तं भणति गाथाम् ॥ १ ॥

यथा यूय तथा वयं, यूयमपि च भविष्यथ यथा वयम् । सन्दिशति पतत् पाण्डुपत्र किसलयानाम् ॥ २ ॥”

२ “भाष्यस्ति नापि च भविष्यत्युल्लाप किसलय-पाण्डुपत्रणाम् । उपमा खल्वेया कृता, भविकजनविबोधनार्थम् ॥ ३ ॥”

३ “चरितं च करिपत वा उदाहरण द्विविधमेव ज्ञातव्यम् । अर्थस्य साधनार्थं इन्धनमिवौदनार्थम् ॥ १ ॥”

मिति गम्यते, तिष्ठति लम्बमानकः । एवं मनुजानां जीवितम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥२॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नुपदेशमाह—

इह इत्तरियम्मि आउए, जीवियए बहुपच्चवायए ।

विहुणाहि रयं पुरेकडं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘इति’ उक्तन्यायेन ‘इत्तरे’ स्वल्पकालभाविनि एति—उपक्रमहेतुभिः अनपवर्त्यतया यथास्थितैवानु-भवनीयतां गच्छतीति आयुः, तच्चैव निरुपक्रममेव तस्मिन्, तथाऽनुकम्पितं जीवितकं, चशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मिन् अर्थात् सोपक्रमायुषि, बहवः—प्रभूताः प्रत्ययाः—उपघातहेतवोऽध्यवसाननिमित्तादयो यस्मिन्स्तथा, अनेन चानुकम्पि-ताहेतुराविष्कृतः । एवं चोक्तरूपद्वयमपत्रोदाहरणतः कुशाग्रजलविन्दूदाहरणतश्च मनुजानुरूपक्रमं सोपक्रमं च तुच्छमिति, त्वमतोऽस्यानित्यतां मत्वा ‘विधुनीहि’ जीवान् पृथक् कुरु ‘रजः’ कर्म “पुरेकडं” ति पुरा—पूर्वं तत्कालापेक्षया कृत-विहितं । तद्विधुवनोपायमाह—समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ स्यात्—पुनर्मुन्यभवावाप्तौ उद्यंस्याम इत्याह—

दुलहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि सबपाणिणं ।

गाढा य विवाग कम्मुणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘दुर्लभः’ दुरवापः ‘खलुः’ विशेषणे, अकृतसुकृतानामिति विशेषणं द्योतयति, ‘माणुपः’ मनुष्यसम्बन्धी ‘भवः’ जन्म ‘चिरकालेनापि’ प्रभूतकालेनापि आस्तामल्पकालेन इत्यपिशब्दार्थः, ‘सर्वप्राणिनां’ सर्वेषामपि जीवानाम्, किमिति दुर्लभः मनुष्यभवः ? इत्याह—‘गाढाः’ विनाशयितुमशक्यतया दृढाः, ‘च’ इति यस्मात्, “विवाग कम्मुणो” ति

‘विपाकाः’ उदयाः ‘कर्मणां’ मनुष्यगतिविधातिप्रकृतिरूपाणाम् । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनर्दुर्लभ मनुजत्वम् ? इत्याह—

पुढवीकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ५ ॥

आउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ६ ॥

तेउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ७ ॥

वाउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ८ ॥

वणस्सइकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालमणंतं दुरंतं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ९ ॥

वेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए १०

तेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ११

चउरिंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए १२

पंचेंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । सत्तट्ठभवग्गहणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १३ ॥

देवे णरए य गओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । इक्केक्कभवग्गहणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १४ ॥

व्याख्या—पृथ्वीकायमतिगतः “उक्कोस” ति उत्कर्षतो जीवः ‘तुः’ पूरणे, ‘संवसेत्’ तद्रूपतयैव अवतिष्ठेत् ‘कालं’ सङ्ख्यातीतम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति ॥ १ ॥ एवमप्याय-तेजस्काय-वायुकायसूत्रत्रयं व्याख्येयम्, तथा वनस्पतिसूत्रं च । नवर कालमनन्तं, अनन्तकायिकापेक्षमेतत् । दुष्टोऽन्तोऽस्येति दुरन्तस्तम्, इदमपि साधारणापेक्षयैव,

ते ह्यत्यन्ताल्पबोधतया तत् उद्धृता अपि न प्रायो विशिष्टं मानुषादिभवमाप्नुवन्ति । इह च सङ्ख्यातीतग्रहणे असङ्ख्याता अनन्तग्रहणे चाऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योऽवगन्तव्याः । यत् आगमः—“अस्तखोसप्पिणिसप्पिणीउ एगिदियाण उ चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता, वणस्सईए उ बोधवा ॥ १ ॥” तथा द्वीन्द्रियकायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः सवसेत् कालं ‘सङ्ख्येयसङ्घितं’ सङ्ख्यातवर्षसहस्रात्मकम्, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ एव त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियसूत्रे । पञ्चेन्द्रिया उत्तरत्र देवनारकयोरभिधानात् मानुषत्वस्य तु दुर्लभत्वेन प्रक्रान्तत्वात् तिर्यश्च एव गृह्यन्ते, तत्कायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः सवसेत् सप्त वा अष्ट वा सप्ताष्टानि भवग्रहणानि, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ देवान् नैरयिकाश्च अतिगत उत्कर्षतो जीवः संवसेत् एकैकभवग्रहणम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रदशकार्थः ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

एवं भवसंसारे, संसरति सुभासुभेहि कम्मेहिं । जीवो पमायबहुलो, समयं गोयम ! मा पमायए १५
व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण भवा एव—तिर्यगादिजन्मान्येव संसारो भवसंसारः तस्मिन् ‘संसरति’ पर्यटति सुभासुभैः कर्मभिर्जीवैः प्रमादबहुलः, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ एवं मनुजभवदुर्लभत्वमुक्तम् । इदानीं तदज्ञातवपुस्तरोत्तरगुणावाप्तिरितिदुरापैव इत्याह—

लद्धूणऽपि माणुसत्तणं, आयरियत्तं पुणरावि दुल्लभं ।

वहवे दसुया मिलेक्खुया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १६ ॥

लद्धूणऽपि आयरियत्तणं, अहीणपंचिंदियया हु दुल्लहा ।

विगलिंदियया हु दीसई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥

१ “असङ्ख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एकेन्द्रियाणां तु चतुर्णाम् । ताश्चैव त्यनन्ता वनस्पतेस्तु बोधव्या ॥ १ ॥”

अहीणपंचिंदियत्तं पि से लहे, उत्तमधम्मसुई हु दुल्लहा ।

कुतिन्धिनिसेवए जणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥

लद्धूणऽपि उत्तमं सुई, सदहणा पुणरावि दुल्लभा ।

मिच्छत्तनिसेवए जणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १९ ॥

धम्मं पि हु सदहंतया, दुल्लभया काएण फासया ।

इह कामगुणेहिं मुच्छिया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २० ॥

व्याख्या—लब्ध्वाऽपि मानुषत्वम् ‘आर्यत्वं’ मगधाचार्यदेशोत्पत्तिलक्षण ‘पुनरपि’ भूयोऽपि दुर्लभम्, किमिति ? आह—
वहवः ‘दस्यवः’ देशप्रत्यन्तवासिनश्चौराः, “मिलेक्खुया” ति ‘म्लेच्छाः’ अव्यक्तवाचो न यदुक्तमायैरवधार्यते, ते च शक्यवनादिदेशोद्भवाः । उक्तञ्च—सगजवणसवरवच्चरकायमुखंडोद्भुगोद्भुपक्कणिया । अरवागहोणरोमसपारससखासिया चेव ॥ १॥
दुविलयलउसवोकसमिहधपुलिंदकुंधभमरुया । कुचायचीणचचुयमालवदमिला कुलगयाया ॥ २॥ केकयकिरायसरमुहगयमुह तह तुरगमिदगमुहा य । हयकन्ना गयकन्ना, अन्ने य अणारिया वहवे ॥ ३॥ पावा पयडडडा, निरणुतावा य निग्गिणा कूरा ।
धम्मे परगमेयरमाई जेतुं न ववहारो ॥ ४॥ मनुजत्वमवाप्त्वाऽपि वहवस्तेषु जन्तव उत्पद्यन्ते । अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इत्थमार्यत्वमपि दुर्लभम्, तदपि लब्ध्वाऽपि आर्यत्वं अहीनपञ्चेन्द्रियता, ‘हु’रवधारणे, दुर्लभैव । इहैव हेतुमाह—
विकलानि—रोगादिभिरुपहतानि इन्द्रियाणि येषां ते तथा तद्भावो विकलेन्द्रियता, ‘हुरि’ति निपातोऽनेकार्थतया बाहुल्यवाचकः, ततश्च यतो बाहुल्येन विकलेन्द्रियता दृश्यते, ततोऽहीनपञ्चेन्द्रियता दुर्लभैव । तथा च समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । तथा कथञ्चिदहीनपञ्चेन्द्रियतामपि ‘सः’ जन्तुर्लभेत तथापि ‘उत्तमधर्मश्रुतिः’ तच्छ्रवणात्मिका ‘हु’रवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दुर्लभैव, किमिति ? यतः ‘कुतीर्थिनिपेवकः’ शाक्यौलूक्यादिकुपासण्डिपर्युपासकः ‘जनः’ लोकः, कुतीर्थिनो हि लाभाद्यर्थिनो यदेव प्राणिना प्रियं तदेवोपदिशन्ति ततीर्थकृतमप्येवविधत्वात् । उक्तं हि—“सत्कारयशो-
लाभार्थिभिश्च मूढैरिहान्यतीर्थकरैः । अवसादितं जगदिदं, प्रियाण्यपध्यान्युपदिशद्भिः ॥ १॥” इति ॥ सुकरैव तेषां सेवा, तत्सेविना च कुत उत्तमधर्मश्रुतिः ? अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । किञ्च—लब्ध्वाऽपि उत्तमा ‘श्रुतिम्’ उत्तमधर्मश्रवणात्मिका श्रद्धानं पुनरपि दुर्लभम्, इह हेतुमाह—मिथ्यात्वनिपेवकः जनः, अनादिभवाभ्यासतया गुरुकर्मतया च तत्रैव प्रायः प्रवृत्तेः, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ अन्यच्च ‘धर्ममपि’ प्रक्रमात् सर्वज्ञप्रणीतम् ‘अपिः’ भिन्नक्रमः ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, ततः ‘श्रद्धतोऽपि’ कर्तुमभिलषतोऽपि दुर्लभकाः ‘कायेन’ शरीरेण ‘स्पर्शकाः’ अनुष्णतारः, कारणमाह—‘इह’ अस्मिन् जगति ‘कामगुणेषु’ शब्दादिषु ‘मूर्च्छिताः’ गृह्णा जन्तव इति शेषः । प्रायेणाऽप्येष्वभिप्वद्धः प्राणिनाम् । यत् उक्तम्—“प्रायेण हि यदपश्य, तदेव चाऽऽतुरजनप्रिय भवति । विपया-
तुरस्य जगतो, यथानुकूलाः प्रिया विपयाः ॥ १ ॥” यतश्चैवमतो दुरापामिमा सामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ अन्यच्च सति शरीरसामर्थ्ये धर्मस्पर्शनेति तद्विषयताभिधानद्वारेणाप्रमादोपदेशमाह—

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।

से सोयवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २१ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।

से चक्खुवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २२ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से घाणवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २३ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से जिम्भवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २४ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से फासवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २५ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से सव्ववले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘परिजीर्यति’ सर्वप्रकारा वयोहानिमुभवति ‘ते’ तव शरीरमेव जरादिभिरभिभूयमानतया अनुकम्पनीयमिति शरीरक, यतः ‘केशाः’ शिरसिजाः पाण्डुरा एव पाण्डुरकाः पूर्वं जननयनमनोहारिणोऽत्यन्तकृष्णाः सन्तः शुक्लीभवन्ति ते, पुनः ते—शब्दोपादानं भिन्नवाक्यत्वात् । तथा ‘से’ इति तद् यत् पूर्वमासीत् श्रोत्रयोः—कर्णयोः बलं—दूरादिशब्दश्रवणसामर्थ्यं श्रोत्रबलं ‘चः’ समुच्चये ‘हीयते’ जरातः क्षयमपैति, अतः शरीरसामर्थ्यस्यास्थिरत्वात् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । एव सूत्रपञ्चकमपि ज्ञातव्यम् । तथा ‘सर्वबलमिति’ सर्वेषां करचरणाद्यवयवानां स्वसामर्थ्यम् । उक्तञ्च—“गात्रं सङ्कुचितं गतिर्विगलिता वृन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रंशयति रूपमेव ह्रसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥ १ ॥” इति सूत्रपट्टार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६ ॥ जरातः शरीराशक्तिरुक्ता, सम्प्रति रोगतस्तामाह—

अरई गंडं विसूईया, आयंका विविहा फुसंति ते ।

विहडइ विट्ठंसइ ते सरीरयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘अरतिः’ वातादिजनितश्चित्तोद्वेगः ‘गंडं’ गडुः, ‘विसूचिका’ अजीर्णविशेषः ‘आतङ्काः’ सद्यो घातिनो रोगविशेषाः ‘विविधाः’ अनेकप्रकाराः स्पृशन्ति ‘ते’ तव शरीरकमिति गम्यते । यदुक्तम्—“सासे खासे जरे डाहे, कुच्छिसूले भगदरे । अरिसा अजीरण दिट्ठी—मुहसूले अरोयए ॥ १ ॥ अच्छिवेयण कंइ य, कन्नावाहा जलोयरे । कोडे एमाइणो रोगा, पीलयंति सरीरिण ॥ २ ॥” ततश्च “विहडइ” त्ति ‘विपतति’ विशेषेणाधः पतति—बलोपचयादपैति, ‘विध्वस्यते’ जीवविमुक्तमधः पतति ते शरीरकम्, अतो यावज्जरा रोगाश्च शरीरं न जर्जरयन्ति तावत् समयमपीति पूर्ववत् । अन्येषामपि अयमुपदेशः । उक्तञ्च—“यावत् स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा, यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयोनयुपः । आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्, सन्दीप्ते भवने हि कूपरजननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ? ॥ १ ॥” केशपाण्डुरत्वादि च यद्यपि गौतमे न सम्भवति तथापि तन्निश्रया शेषशिष्यप्रतिबोधनार्थत्वादुदुष्टमिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ यथा अप्रमादो विधेयस्तथा चाऽऽह—

वोच्छिंद सिणेहमप्पणो, कुमुदं सारइयं व पाणियं ।

से सव्वसिणेहवज्जिए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २८ ॥

व्याख्या—‘व्युच्छिन्द’ अपनय ‘स्नेहम्’ अभिषेकं, कस्य सन्वन्धनम् ? आत्मनः, कुमुदमिव “सारइयं” ति सूत्रत्वात् शरदि भवं शारदम् ‘वा’ उपमाथो भिन्नक्रमश्च प्राग् योजितः, ‘पानीयं’ जलम्, यथा तत् प्रथमं जलमग्नमपि जलमपहाय वर्तते तथा त्वमपि चिरसंसृष्टत्वादिभिर्मद्विषयस्नेहवशगोऽपि तमपनय, अपनीय च “से” इति ‘अथ’ अनन्तरं सर्वस्नेहवर्जितः सन् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह जलमपहायैतावति सिद्धे यत् शारदपदोपादानं तत् शारदजलस्येव स्नेहस्याऽपि अतिमनोरमत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

चेच्चा णं धणं च भारियं, पवइओ हि सि अणगारियं ।

मा वंतं पुणो वि आइए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘त्यक्त्वा’ परिहृत्य “ण” वाक्यालङ्कारे, ‘धनं’ चतुष्पदादि, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः भार्या च त्यक्त्वा ‘प्रव्रजितः’ प्रतिपन्नः, ‘हिः’ यस्मात् “सी” ति सूत्रत्वेन अकारलोपात् ‘असि’ भवसि ‘अनगारिता’ यत्तिताम्, अतो मा ‘वान्तम्’ उद्गीर्णं पुनरपि “आइए” त्ति आपिव, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ कथञ्च वान्ताऽऽपानं न भवति ? इत्याह—

अवउज्झिय मित्तबंधवं, विउलं चेव धणोहसंचयं ।

मा तं वितियं गवेसए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘अपोह’ त्यक्त्वा मित्राणि च बान्धवाश्च मित्रबान्धवम्, विपुलं चैव ‘धनौघसंचयं’ कनकादिद्रव्यसमूह-सञ्चयम् मा ‘तदि’ ति मित्रादिक ‘द्वितीयं’ पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते, ‘गवेपय’ अन्वेपय, तदभिष्वङ्गवान् मा भूः, त्यक्तं हि तद् वान्तोपमम्, तदभिष्वङ्गश्च वान्ताऽऽपानप्राय इत्यभिप्रायः । किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिधाय दर्शनविशुद्ध्यर्थमाह—

ण हु जिणे अज्ज दिस्सइ, वहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।

संपइ णेयाउए पहे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

अनन्तर सर्वज्ञेहवर्जितः सन् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह जलमपहृत्यैतानति सिद्धे यत् शारदपदोपादानं तत् शारदजलस्यैव स्नेहस्याऽपि अतिमनोरमत्वरयापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

चेचा णं धणं च भारियं, पव्वओ हि सि अणगारियं ।

मा वंतं पुणो वि आहण, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘लक्त्वा’ परित्यज्य “ण” वाक्यालङ्कारे, ‘धनं’ चतुष्पदादि, चशब्दे भिन्नक्रमः, ततः भार्या च त्यक्त्वा ‘प्रव्रजितः’ प्रतिपन्नः, ‘हिः’ यस्मात् “मी”ति सूत्रत्वेन अकारलोपात् ‘असि’ भवामि ‘अणगारितां’ यनिताम्, अतो मा ‘वान्तम्’ उद्गीर्णं पुनरपि “आहण” ति आपिच, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ कथञ्च वान्ताऽऽपानं न भवति ? इत्याह—

अवउज्झिय मित्तयंधवं, विउलं चैव धणोहसंचयं ।

मा तं वित्तियं गवेसए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘अपोह’ लक्त्वा मित्राणि च वान्धवाश्च मित्रान्धवम्, विपुलं चैव ‘धनौपसचय’ कनकादिद्रव्यसमूह-सञ्चयम् मा ‘तदि’ति मित्रादिक ‘द्वितीय’ पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते, ‘गवेसय’ अन्वेपय, तदभिप्रेतवान् मा भूः, त्यक्तं हि तद् वान्तोपमम्, तदभिप्रेतञ्च वान्ताऽऽपानप्राय इत्यभिप्रायः । किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिवाय दर्शनविशुद्धयर्थमाह—

ण ह जिये अज्झ दिस्सह, वहुमए दिस्सह मग्गदेसिए ।

संपड पेयाउए पहे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘अवलः’ अविद्यमानशरीरसामर्थ्यः ‘यये’ति औपम्ये, भारं वहतीति भारवाहकः, ‘मा’ निषेधे “मन्ने” ति मार्गं “विसमे” ति ‘विषम’ मन्दसत्त्वेर्दुस्तर “अवगाहिय” ति ‘अवगाह’ प्रविश्य त्यक्त्वाङ्गीकृतभारः सन्निति गम्यते, ‘पश्चात्’ तत्कालानन्तर ‘पश्चादनुतापकः’ पश्चात्तापकृत्, भूरिति शेषः । इदमुक्तं भवति—यथा कश्चिद् देशान्तरगतो बहुमिरुपायैः स्वर्णादिकमुपायैः स्वगृहाभिमुखमागच्छन्नतिभीरुतया अन्यवस्तुन्तर्हितं स्वर्णादिकं स्वशिरस्यारोप्य फतिचिद् दिनानि सन्यगुद्वहति, अनन्तर च कचिदुपलदिसङ्कुले पथि ‘अहो ! अहमनेन भारेणाऽऽक्रान्तः’ इति तमुत्तृज्य स्वगृह-मागतोऽत्यन्तनिर्धनतयाऽनुत्पद्यते—किं मया मन्दभाग्येन तत् परित्यक्तमिति ? । एवं त्वमपि प्रमादपरतया त्यक्तसयमभारः सन्नेवंविधो मा भूः, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ वृद्धिदमयापि निस्तरणीयमल्प च निस्तीर्णमित्यमित्यन्धोत्साहभङ्गोऽपि स्यादिति तदपनोदायाह—

तिन्नो ह सि अन्नवं महं, किं पुण चिट्ठसि तीरमागओ ? ।

अभितुर पारं गमित्तए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—“तिन्नो ह सि” ति तीर्णं एवाऽसि, अर्णवमिवाऽर्णव “मह” ति ‘महान्त’ गुरुम्, ‘किमि’ति प्रश्ने, ‘पुनरि’ति वाक्योपन्यासे, ततः किं पुनसिष्ठसि ‘तीर’ पार ‘आगतः’ प्राप्तः ? । किमुक्तं भवति ?—ससारः भवः कर्म वा भावतोऽर्णव उच्यते, स च द्विविधोऽपि त्वयोत्तीर्णप्राय एवेति केन हेतुना तीरप्राप्तोऽप्यौदासीन्यं भजसे ? नैवेद तवोचितमित्याशयः । किन्तु “अभितुर” ति अमि—आमिसुत्येन त्वरस्व—शीघ्रो भव ‘पार’ परतीरं भावतो मुक्तिपदं “गमित्तह” ति गन्तुम्, अतश्च समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अवापि स्यात्—मम पारप्राप्तिवोग्यतैव न समस्ति अत आह—

अकलेवरसेणिसुत्तिया, सिद्धिं गोयम ! लोय गच्छसि ।

खेमं च सिवं अणुत्तरं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अविद्यमान कडेवर—शरीरमेवामरुडेवराः—सिद्धास्तेषां श्रेणिरकडेवरश्रेणिः, यया उत्तरोत्तरशुभपरिणामप्राप्ति-रूपया ते सिद्धिपदमारोहन्ति क्षपकश्रेणिरित्यर्थः, ता ‘उच्छ्रित्य’ उत्तरोत्तरसयमस्थानावाप्त्योच्छ्रितामिव कृत्वा ‘सिद्धिं’ सिद्धिना-मानं लोकं गौतम ! “गच्छसि” सुख्यत्ययाद् गमित्यसि । ‘खेम’ परचक्राणुपद्रवरहित, ‘चः’ समुद्यये भिन्नक्रमश्च, ‘शिव-मनुत्तर च’ तत्र शिवम्—अद्वेषदुरितोपशमेन, अनुत्तर—सर्वोत्कृष्टम्, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ सम्प्रति निगमयितुमुपदेगसर्वस्वमाह—

बुद्धे परिनिबुद्धे चरे, गाम गए नगरे व संजए । संतिमग्गं च बूहते, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३६ ॥

व्याख्या—‘बुद्ध’ अवगतहेयादिविभागः ‘परिनिर्णतः’ कपायाद्युपशमतः शीतीभूतः ‘चरेः’ आसेवस्व, संयममिति शेषः । “गाम” ति विभक्तिलोपाद् ग्रामे ‘गत.’ स्थितो नगरे वा, उपलक्षणत्वाद् अरण्यादिषु वा, किमुक्तं भवति ?—सर्वसिन् अनभिष्वङ्गवान्, ‘सयतः’ सन्यक् पापस्थानेभ्य उपरतः ‘शान्तिमार्गं’ मुक्तिमार्गं, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः ‘बुद्धयेच्च’ भव्यजनप्ररूपणया वृद्धिं नयेः, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं भगवदुक्त-मिदमारुण्यं गौतमो यत् कृतवास्तदाह—

बुद्धस्स निसम्म भासियं, सुकहितमद्वपदोवसोहियं ।

रागं दोसं च छिंदिया, सिद्धिगइं गए गोयमे ॥ ३७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘बुद्धस्य’ केवलवलोकितसमस्तवस्तुतत्त्वस्य प्रक्रमात् श्रीमन्महावीरस्य ‘निशम्य’ आकर्ण्य ‘भाषितम्’ उक्तं, सुष्ठु-शोभनेन उपमादर्शनादिना प्रकारेण कथितं-प्रबन्धेन प्रतिपादितं सुकथितम्, अत एवार्थप्रधानानि पदानि अर्थपदानि तैरुपशोभितं, रागं द्वेपं छित्त्वा सिद्धिगतिं गतो गौतमो भगवान् प्रथमगणधर इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां द्रुमपत्रकाख्यं दशममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनम् ।

उक्तं दशममध्ययनम् । साम्प्रतं बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमारभ्यते, अस्म्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहानन्तराध्ययनेऽप्र-
मादार्थमनुशासनमुक्तम्, तच्च विवेकिनैव भावयितुं शक्यम्, विवेकश्च बहुश्रुतपूजात उपजायते, इति बहुश्रुतपूजोच्यते’
इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य आदिसूत्रम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो । आयारं पाउकरिस्सामि, आणुपुहिं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—संयोगाद् विप्रमुक्तस्य अनगास्य भिक्षोः ‘आचारम्’ उचितक्रिया बहुश्रुतपूजात्मिका प्रादुष्करिष्याम्यानुपूर्व्या
शृणुत मे कथयत इति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह बहुश्रुतपूजा प्रक्रान्ता, सा च बहुश्रुतस्वरूपपरिज्ञान एव कर्तुं शक्या,
बहुश्रुतश्च अबहुश्रुतविपर्ययेण भवति अतोऽबहुश्रुतस्वरूपं तावदाह—

जे यावि होइ निधिजे, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे । अभिक्खणं उल्लवती, अविणीए अबहुस्सुए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘यः’ कश्चित् चापिशब्दौ भिन्नक्रमावुत्तरत्र योक्ष्यते, ‘भवति’ जायते, निर्गतो विद्यायाः—सम्यक्शास्त्रा-
वगमरूपायाः निर्विद्यः, अपिशब्दसम्बन्धात् सविद्योऽपि यः ‘स्त्वधः’ अहङ्कारी ‘लुब्धः’ रसादिगृद्धिमान्, न विद्यते
निग्रहः—इन्द्रियनियमनात्मकोऽस्येति अनिग्रहः, ‘अभीक्षणं’ पुनः पुनः उत्-प्रावत्येनासम्बद्धभाषितादिरूपेण लपति—वक्ति
उल्लपति ‘अविनीतश्च’ विनयरहितः, “अबहुस्सुए” त्ति यत्तदोर्निताभिसम्बन्धात् सोऽबहुश्रुत उच्यते इति शेषः ।
सविद्यस्याप्यबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतफलाभावादिति भावनीयम्, एतद्विपरीतश्च अर्थात् बहुश्रुत इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ कुतः
पुनरीदृशमबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतत्वं च लभ्यते ? इत्याह—

अह पंचहिं ठाणेहिं, जेहिं सिक्खा न लब्भइ । थंभा कोहा पमाएणं, रोगेणं आलसेण य ॥ ३ ॥

अह अट्ठहिं ठाणेहिं, सिक्खासीले त्ति बुच्चइ । अहस्सिरे सया दंते, ण य मम्ममुदाहरे ॥ ४ ॥

णासीले ण विसीले, ण सिया अइलोलुए । अक्कोहणे सच्चरए, सिक्खासीले त्ति बुच्चइ ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘अथ’ इत्युपन्यासार्थे, पञ्चभिः ‘स्थानैः’ प्रकारैर्यैर्वक्ष्यमाणा ‘शिक्षा’ ग्रहणाऽऽसेवनात्मिका न लभ्यते
तैरीदृशमबहुश्रुतत्वमवाप्यत इति शेषः । कैः पुनः सा न लभ्यते ? इत्याह—‘सम्भात्’ मानात् ‘क्रोधात्’ कोपात् ‘प्रमादेन’
मद्यविषयादिना ‘रोगेण’ गलत्कृपादिना, ‘आलस्येन’ अनुत्साहात्मना शिक्षा न लभ्यत इति प्रक्रमः । ‘चः’ समुच्चये ।
इत्थमबहुश्रुतत्वहेतूनाभिधाय बहुश्रुतत्वहेतूनाह—अथ अष्टाभिः स्थानैः शिक्षा शीलयति—अभ्यस्यतीति शिक्षाशील इत्युच्यते
तीर्थकरादिभिरिति गम्यते । तान्येवाह—“अहस्सिरे” त्ति अहसनशीलो न सहेतुकमहेतुक वा हसन्नेवास्ते, ‘सदा’ सर्वकालं
‘दान्तः’ इन्द्रिय-नोइन्द्रियदमवान्, न च ‘मर्म’ पराप्रज्ञानाकारि ‘उदाहरेत्’ उद्धृत्येत्, ‘न’ नैव ‘अशीलः’ सर्वथा
शीलविकलः, न ‘विशीलः’ विरूपशीलोऽतीचारकलुषितव्रत इत्यर्थः, ‘न स्यात्’ न भवेत् ‘अतिलोलुपः’ अतीवरसलम्पटः,
‘अक्रोधनः’ अपराधिन्यपि क्षमावान्, ‘सत्वरतः’ अवितथभाषणसक्त इति । निगमयितुमाह—शिक्षाशीलः ‘इति’ अनन्त-
रोक्तगुणभाग् उच्यते, स च बहुश्रुत एव भवतीति भावः । विशेषाभिधायित्वाच क्वचित् केपास्त्रिदन्तर्भावसम्भवेऽपि
पृथगुपादानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३-४-५ ॥ किञ्च—अबहुश्रुतत्वे बहुश्रुतत्वे वाऽविनयो विनयश्च मूलकारणं । न च
अविनीतविनीतयोः स्वरूपमविज्ञाय तौ ज्ञातुं शक्याविति यैः स्थानैरविनीतो यैश्च विनीत उच्यते तान्यभिधातुमाह—

अह चोदसहिं ठाणेहिं, वट्ठमाणो उ संजए । अविणीए बुच्चइ सो उ, णिवाणं च ण गच्छइ ॥ ६ ॥

अभिक्खणं कोही भवइ, पयंथं च पकुवइ । मित्तिज्जमाणो वमइ, सुयं लद्धूण मज्जइ ॥ ७ ॥

अवि पावपरिक्खेवी, अवि मित्तेसु कुप्पद् । सुप्पियस्सावि मित्तस्स, रद्दे भासट् पावगं ॥ ८ ॥
 पड्ढणवाहं दुहिळे, धद्धे लुद्धे अनिग्गहे । असंविभागी अचियत्ते, अविणीए त्ति चुच्चद् ॥ ९ ॥
 अह पन्नरसहिं ठाणेहिं, सुविणीए त्ति चुच्चद् । नीयाविच्ची अचवळे, अमाहं अकुज्जहळे ॥ १० ॥
 अप्पं च अहिविक्खवह, पवंधं च ण कुच्चद् । मित्तिज्जमाणो भजति, सुयं लद्धं न मज्जद् ॥ ११ ॥
 न च पावपरिक्खेवी, न च मित्तेसु कुप्पद् । अप्पियस्सावि मित्तस्स, रद्दे कट्ठाण भासद् ॥ १२ ॥
 कलहडमरवज्जए, बुद्धे च अभिआहए । हिरिमं पडिसंलीणो, सुविणीए त्ति चुच्चद् ॥ १३ ॥

‘अये’ति प्राग्वत् । चतुर्दशसु स्थानेषु, सूत्रे तु सप्तम्यर्थे वृत्तीया, ‘वर्त्तमानः’ तिष्ठन् ‘तुः’ पूरणे, ‘सयतः’ तपस्वी अविनीत उच्यते । ‘स तु’ इत्यविनीतः पुनः किम् ? इत्याह—‘निर्वाणं’ मोक्षं चक्षुष्यादिभ्यः ज्ञानार्थं च ‘न गच्छति’ न प्राप्नोति ॥ कानि पुनश्चतुर्दशस्थानानि ? इत्याह—अमीदृशं ‘क्रोधी’ क्रोधेनो भवति । ‘प्रवन्धं च’ प्रकृतत्वात् कोपस्यैवा-
 विच्छेदात्मकं “पकुच्चद्” त्ति प्रकुरुते, प्रकृपितः सन् मृदुवचनादिभिरपि नोपशम्यति । तथा “मित्तिज्जमाणो” त्ति ‘मित्रीय-
 माणोऽपि’ मित्रं ममायमस्त्वित्तीत्यमाणोऽपि अपेक्षुमस्य दर्शनात् ‘वमति’ त्यजति, प्रस्तावाद् मैत्री, किमुक्तं भवति ?—यदि
 कश्चिद्द्वारमिकतया वक्ति—यथा त्वं न वेत्सीत्यहं तव पात्रं लेपयामि, ततोऽसौ प्रत्युपकारमीरतया प्रतिवक्ति—ममालमेतेन,
 कृतमपि कृतव्रतया वा न मन्यत इति वमतीत्युच्यते । तथा “सुयं” ति अपेक्षम्यमानत्वात्, ‘श्रुतमपि’ आगममपि लब्ध्वा
 माद्यति दर्पं याति—गवं विदयाति, कोऽर्थः—श्रुतं हि मदापहारहेतुकम्, स तु तेन दृश्यति । तथा ‘अपिः’ सम्भावनाया
 सम्भाव्यत एतत् यथाऽसौ पापैः—कथञ्चित् समित्यादिषु स्फुलितलक्षणैः परिक्षिपति—तिरस्कुरत इत्येवंशीलः पापैरिद्रेषी
 आचार्यादीनामिति गम्यते । तथा ‘अपिः’ मित्रक्रमः, ततः ‘मित्रेभ्योऽपि’ मुहुर्योऽपि आत्मान्वेभ्यः ‘रुप्पति’ कुंध्यति,
 सूत्रे चतुर्थ्यर्थे सप्तमी । तथा ‘सुप्रियस्यापि’ अतिवद्वभस्यापि मित्रस्य ‘रहसि’ एकांते ‘भापते’ वक्ति पापमेव पापकम्,
 किमुक्तं भवति ?—अप्रतः प्रिय वक्ति पृष्टास्तु प्रतिसेवकोऽयमित्यादिकमनाचारमेवाऽऽविष्करोति । तथा प्रतिजया—इत्य
 मेवेदमित्येकान्ताभ्युपगमरूपया वदन्शीलः प्रतिज्ञायादी । तथा “दुहिळ” त्ति द्रोहणशीलः द्रोधा न मित्रमप्यनभिदुर्गं आप्ने ।
 तथा ‘स्तब्धः’ तपस्व्यहम् इत्याद्यहं कृतिमान् । तथा ‘लुब्धः’ अत्रादिष्वभिकाङ्क्षावान् । तथा ‘अनिग्गहः’ प्राग्वत् ।
 तथा असविभजनशीलः असंविभागी, नाऽऽहारादिकमवाप्यातिगार्ह्यतोऽन्यस्मै स्वल्पमपि प्रवच्छति, किन्त्वात्मानमेव
 पोषयति । तथा “अचियत्ते” त्ति ‘अप्रीतिकरः’ दृश्यमानः सम्भाष्यमाणो वा सर्वस्यांश्रितिमेवोत्पादयति, एवंविध-
 दोषान्वितोऽविनीत इत्युच्यत इति निगमनम् ॥ इत्यमविनीतस्थानान्यभिधाय विनीतस्थानान्याह—अथ पञ्चदशभिः
 स्थानैः सुप्पु-शोभनो विनीतः—विनयान्वितः सुविनीत इत्युच्यते । तान्वेवाह—“नीयाविच्ची” त्ति नीचम्—अनुद्धतं
 यथा भवत्येवं वर्त्तत इत्येवंशीलः नीचवर्त्ती, गुरुषु न्यगृत्तिमान्, यथाऽऽह—“नीयं सेजं गडं ठाणं, नीयं च
 आसणाणि य । नीयं च पाए वदिज्जा, नीयं कुज्जा य अजलिं ॥ १ ॥” तथा च न चपलः अचपलः गति-स्थान-भाषा-
 भावभेदतश्चतुर्धा । तत्र गतिचपलः—दृढचारी । स्थानचपलः—यस्मिंश्चनपि चलन्नेवास्ते हस्तादिभिः । भाषाचपलः—
 सैद-संभ्या-संसीत्या-संदेशकालप्रलापिभेदाश्चतुर्धा, तत्र असत्-अविद्यमानम् असंभ्यम्—रूपरूपादि असमीक्ष्य-
 अनालोच्य प्रलपन्तीत्येवशीला असदसंभ्याऽसमीक्ष्यप्रलापिनश्चय, अदेशकालप्रलापी चतुर्थः, अतीते कार्ये यो वक्ति—यदिदं

१ “नीचं शब्दा गतिं स्थानं, नीचाति चालनानि च । नीचं च पादौ वन्देत, नीचं च त्र्यांशाजलिम् ॥ १ ॥”

२ प्रलापितस्य चतुर्णामभिसम्बन्धादसप्रलापी १ असंभ्यप्रलापी २ असमीक्ष्यप्रलापी ३ अदेशकालप्रलापीति ४ चतुर्धा
 भाषाचपल उच्यते ।

तत्र देशे काले वाऽकरिष्यत् ततः सुन्दरमभविष्यत् । भावचपलः—सूत्रेऽर्थे वाऽसमाप्त एव योऽन्यद् गृह्णाति । ‘अमायी’
 न मनोज्ञमाहारादिकमवाप्य गुर्वादिबद्धकः । ‘अकुत्तहलः’ न कुतुहेन्द्रजालाद्यबलोकनपरः, ‘अल्पमेवाधिक्षिपति’ अभाव-
 वचनोऽल्पशब्दोऽत्र, ततश्च नैव कश्चनाधिक्षिपति—नाऽऽक्रोशति । ‘प्रवन्धं च’ उक्तरूपं न करोति । ‘मित्रीयमाणः’
 उक्तन्यायेन ‘भजते’ मित्रीयितारमुपकुरुते, प्रत्युपकारं वा प्रत्यसमर्थः कृतत्रो न भवति । श्रुतं लब्ध्वा न माद्यति, किन्तु
 मद्वोपपरिज्ञानतः सुतरामवनमति । ‘न च’ नैव ‘पापैरिद्रेषी’ उक्तरूपः । न च मित्रेभ्यः कृतज्ञतया कथञ्चित्प्रप्रायेऽपि
 कुंध्यति । अप्रियस्याऽपि मित्रस्य रहसि “कट्ठाण” त्ति कर्त्तव्येण भापते, इदमुक्तं भवति—मित्रमिति यः प्रतिपन्नः—
 अङ्गीकृतः स यद्यप्यपकृतिशतानि विवृत्ते तथाऽप्येकमपि सुकृतमनुस्मरन् न रहस्यपि तदोपमुदीरयति । तथा चाह—
 “एकसुकृतेन दुष्कृतगतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः । नत्वेकदोषजनितो, येपा कोपः स च कृतत्रः ॥ १ ॥” इति ।
 कलहञ्च—वाचिको विग्रहः डमर च—प्राणिघातादिभिः तद्वर्जकः ‘बुद्धः’ बुद्धिमान्, एतच्च सर्वत्र अनुगम्यत एवेति न
 प्रकृतसङ्ख्याविरोधः । “अभिजाइए” त्ति अभिजातिः—कुलीनता ता गच्छति—उत्क्षिप्तभारनिर्वहणादिनेत्यभिजातिगः श्रोः—
 लज्जा सा विद्यतेऽस्य शीर्मान्, कथञ्चित् कलुपाध्यवसायतायामप्यकार्यमाचरन् लज्जते । ‘प्रतिसलीनः’ गुरुसकारोऽन्यत्र
 वा कार्यं विना न यतस्ततश्चेष्टते । प्रस्तुतमुपसहरन्नाह—“सुविनीत” सुविनीतशब्दवाच्य इत्येवंविधगुणान्वित उच्यते इति
 सूत्राष्टकार्यः ॥ ६-७-८-९-१०-११-१२-१३ ॥ यथैव विनीतः स कीदृक् स्यात् ? इत्याह—

वसे गुरुकुले निचं, जोगवं उवहाणवं । पियंकरे पियंवाई, से सिक्खं लद्धुमरिहद् ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘वसेत्’ आसीत्, क ?—गुरुणाम्—आचार्यादीनां कुलम्—अन्वयो गच्छ इत्यर्थः गुरुकुलं तत्र, तदाशोप-
 लक्षणं च कुलग्रहणं, ‘मित्य’ सदा, किमुक्तं भवति ?—यावज्जीवमपि गुर्वाज्ञायामेव तिष्ठेत् । उक्तञ्च—“गाणत्त होइ

भागी” इत्यादि । योगः—व्यापारः स चेह प्रक्रमाद् धर्मगत एव तद्वान् । उपधानम्—अज्ञानज्ञाध्ययनादौ यथायोगमाचाम्लादितपोविशेषः तद्वान्, यद् यस्योपधानमुक्तं न तत् कृच्छ्रभीरुतयोत्सृज्यान्यथैवाऽधीते शृणोति वा । प्रियम्—अनुकूल करोतीति प्रियङ्करः, कथञ्चित् केनचिदपकृतोऽपि न तत्प्रतिकूलमाचरति, किन्तु ममैव कर्मणामयं दोष इत्यवधारयन् अप्रियकारिण्यपि प्रियमेव चेष्टते । इदं च भावयति—अपकारिणि कोपश्चेत्, कोपे कोपः कथं न ते ? । धर्मार्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परिपन्थिनि ॥ १ ॥ अत एव च “पियंवाह” ति केनचिदप्रियमुक्तोऽपि प्रियमेव वदतीत्येवंशीलः प्रियवादी । उक्तञ्च—“सिक्खह पियाइं वोत्तुं, सव्वो तूसइ पियं भणंताणं । किं कोइलाहि दिन्नं ?, किं व हियं कस्स काएहिं ? ॥ १ ॥ कयलमलियस्स वि दमणयस्स महमहइ पेसलो गंधो । कुवियस्स वि सज्जनमाणुसस्स महुरो समुल्लावो ॥ २ ॥ सुज्जो न याति विक्कति, परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः, सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ ३ ॥” तथाऽस्य को गुणः ? इत्यत आह—‘सः’ एवंगुणविशिष्टः ‘शिक्षां’ शास्त्रार्थग्रहणादिरूपां ‘लब्धुम्’ अवाप्तुम् ‘अर्हति’ योग्यो भवतीति । अनेनैव अविनीतस्त्वेतद्विपरीतः शिक्षां लब्धुं नार्हतीत्यर्थादुक्तं भवति । तथा च यः शिक्षां लभते स बहुश्रुत इतरस्त्वबहुश्रुत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एवं च सविपक्षं बहुश्रुतं प्रपञ्चतोऽभिधाय प्रतिज्ञातं तत्प्रतिपत्तिरूपमाचार तस्यैव स्तवद्वारेणाह—जहा संखम्मि पयं निहियं, दुहओ वि विरायति । एवं बहुस्सुए भिक्खू, धम्मो कित्ती तहा सुयं ॥ १५ ॥ व्याख्या—‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘शङ्खे’ जलजे ‘पयः’ दुग्धं ‘निहितं’ न्यस्तं “दुहओ वि” ति द्विधाऽपि स्वस्वन्ध्या-ऽऽश्रयसम्बन्धिगुणद्वयलक्षणेन प्रकारद्वयेनाऽपीति अपिशब्दार्थः, ‘विराजते’ शोभते, तत्र हि तत् न कलुपीभवति, न

१ “शिक्षध्व प्रियाणि वक्तु, सर्वस्तुप्यति प्रिय भणद्भ्य । किं कोकिलाभिर्दत्तं ?, किं वा हतं कस्य काकैः ? ॥ १ ॥ करतलमृदितस्याऽपि दमनकस्य प्रसर्पति पेशलो गन्धः । कुपितस्याऽपि सज्जनमानुषस्य मधुरः समुल्लापः ॥ २ ॥”

चाम्लतां भजते, नापि च परित्सवति । ‘एवम्’ अनेन प्रकारेण बहुश्रुते “भिक्खू” ति आर्पत्वाद् ‘भिक्खौ’ तपस्विनि ‘धर्मः’ यतिधर्मः ‘कीर्तिः’ श्लाघा तथा ‘श्रुतम्’ आगमो विराजते इति सम्बन्धः । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि धर्म-कीर्ति-श्रुतानि निरुपलेपतादिगुणेन स्वयं शोभाभाञ्जि तथापि मिथ्यात्वादिफालुष्यविगमतो निर्मलतादिगुणेन शङ्खे इव बहुश्रुते स्थितान्याश्रयगुणेन विशेषतः शोभन्ते, तानि हि न तत्र मालिन्यम् अन्यथाभावं हानिं वा कदाचन प्रतिपद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ पुनर्वहुश्रुतस्तवमाह—

जहा से कंथोयाणं, आइत्ते कंथए सिया । आसे जवेण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १६ ॥

‘यथा’ येन प्रकारेण ‘सः’ इति प्रतीतः ‘कन्वोजानां’ कन्वोजदेशोद्भवानां प्रक्रमाद्व्यानां मध्ये ‘आकीर्णः’ व्याप्तः शीलादिगुणैरिति गम्यते, ‘कन्थकः’ प्रधानोऽश्वः, यः किल दृपच्छकलभृतकुतुपनिपतनध्वनेन सन्नस्यति, ‘स्यात्’ भवेत् ‘अश्वः’ तुरङ्गमः ‘जवेण’ वेगेन ‘प्रवरः’ प्रधानः । ‘एवम्’ इत्युपनये, तत् ईदृशो भवति बहुश्रुतः, सोऽप्यन्ययतीनां शीलादिभिर्गुणैः प्रवर इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किं च—

जहाऽऽहन्नसमारूढो, सूरं दढपरक्कमे । उभओ णंदिघोसेणं, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १७ ॥

व्याख्या—यथा आकीर्ण-जात्यादिगुणोपेत तुरङ्गमं समारूढः—अध्यासितः आकीर्णसमारूढः ‘शूरः’ चारभटः ‘दढपराक्रमः’ गाढपराक्रमः “उभओ” ति ‘उभयतः’ वामतो दक्षिणतश्च ‘नान्दीघोपेण’ द्वादशतूर्यनिर्घोपात्मकेन । एवं भवति बहुश्रुतः । किमुक्तं भवति ?—यथैवंविधः शूरो न केनचिदभिभूयते, न चान्यस्तदाश्रितः तथाऽयमपि जिनप्रवचनतुरङ्गाश्रितो द्रप्यत्परवादिदर्शनेऽपि चात्रस्तः तद्विजयं च प्रति समर्थः उभयतश्च दिनरजन्योः स्वाध्यायघोपरूपेण नान्दीघोपेणोपलक्षितः परतीर्थभिरतीव मदावलितैरपि नाभिभवितुं शक्यः, न चाऽत्र प्रतिपत्तिः तदाश्रितोऽन्योऽपि कथञ्चिज्जीयत इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

जहा करेणुपरिकिन्ने, कुंजरे सट्टिहायणे । वलवंते अप्पडिहए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथा करेणुपरिकीर्णः—हस्तिनीभिः परिवृतः ‘कुञ्जरः’ हस्ती, पट्टिर्हायनान्यस्येति ‘पट्टिहायनः’ पट्टिवर्ध-प्रमाणः, तस्य हि एतावत्कालं यावत् प्रतिवर्षं वलोपचयः ततस्तदपचय इत्येवमुक्तम्, अत एव च “वलवंते” ति वल-शरीरसामर्थ्यमस्यास्तीति वलवान् सन् अप्रतिहतो भवति, कोऽर्थः ?—नाऽन्यैर्मदोत्कटैरपि मतङ्गजैः पराङ्मुखीक्रियते । एव भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि करेणुसदृशीभिः परप्रसरनिरोधिनीभिरौत्पत्तिक्यादिवुद्धिमिर्विद्याभिश्च विविधाभिर्वृतः पट्टिहायनतया चाल्यन्तस्थिरमतिः, अत एव च वलवत्त्वेनाप्रतिहतो भवति, दर्शनोपहन्तृभिर्न प्रतिहन्तुं शक्यत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिकखसिंगे, जायकखंधे विरायइ । वसहे जूहाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १९ ॥

व्याख्या—यथा स तीक्ष्णे-निशिताये शृङ्गे-विषाणे यस्य स तथा, जातः—अत्यन्तमुपचितीभूतः स्कन्धोऽस्येति जातस्कन्धः, समस्ताङ्गोपाङ्गोपचितत्वोपलक्षणं चैतत्, विराजते ‘वृषभः’ प्रतीतः, यूथस्य-गवा समूहस्य अधिपतिः—स्वामी स तथा, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि परपक्षभेत्तृतया तीक्ष्णाभ्यां स्वशास्त्रपरशास्त्राभ्यां शृङ्गतुल्याभ्यामुपलक्षितो गच्छादिगुरुकार्यधुराधरणधौरेयतया च जातस्कन्धः, अत एव यूथस्य-साध्वादिसमूहस्य अधिपतिः—आचार्यादिपदवी गतः सन् विराजते इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिकखदाढे, ओदग्गे दुप्पहंसए । सीहे मियाण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा स तीव्रदंष्ट्रः 'उदग्रः' उक्तः अत एव "दुष्पदंष्ट्रः" ति 'दुष्पदंष्ट्रः' अन्यैर्दुरभिभवः 'सिंहः' केसरी 'मृगाणाम्' आरण्यप्राणिना प्रवरो भवति, एवं बहुश्रुतः । अयमपि हि परपक्षभेदतया तीव्रदंष्ट्रमनैगमादिनयः प्रतिभाद्रिगुणोदग्रतया च दुरभिभव इत्यन्यतीर्थानां मृगस्थानीयानां प्रवर एवेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अपरं च—

जहा से वासुदेवे, संखचक्रगदाधरे । अप्पडिहयवले जोहे, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २१ ॥

व्याख्या—यथा 'वासुदेवः' विष्णुः, शङ्खचक्रगदा धारयतीति शङ्खचक्रगदाधरः, 'अप्रतिहतबलः' अमरुतिसामर्थ्यः, किमुक्त भवति ?—एकं सहजसामर्थ्यवान् अन्यच्च तयाविधायुधान्वित इति, 'योऽ' सुभटः, भवत्येवं बहुश्रुतः । सोऽपि हेन स्वामाविक्रप्रतिभाप्रागल्भ्यवान् अपरं शङ्खचक्रगदामट्टगैः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपेण इति बोध इव योवः कर्म-वैरिपराभवं प्रतीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ अपरं च—

जहा से चाउरंते, चक्रवट्टी महिहिए । चोहसरयणाहिवई, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २२ ॥

व्याख्या—यथा स चतुर्भिः—हयगजरथनरात्मकः अन्तः—शत्रुविनाशात्मको यस्य स तथा, 'चक्रवट्टी' पट्ट-पट्टभरताधिपः 'महिहि' विद्यानुकारिलक्ष्मीकः, चतुर्दश च तानि रत्नानि च चतुर्दशरत्नानि, तानि चामूनि—'सेनायट्' गाहोवड, पुँरोहि य गैय तुरैय ईडुइग ईत्थी । चषं छत्तं चम्मं, मैणि कौणिणि सेना दट्टो च ॥ १ ॥ तेषामधिपति-चतुर्दशरत्नाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि चतुर्भिर्दानादिधर्मैरन्तः—स्वकर्मवैरिनिनाशोऽस्तेति चतुरन्तः, ऋद्धयश्चामर्षोपच्यदयो महत्य एवास्व भवन्ति, सम्भवन्ति चास्याऽपि चतुर्दशरत्नोपमानि पूर्वाणीति कथं न चक्रवर्ति-तुल्यताय ? इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

१ 'सेनापति गाथपति. पुँरोहितो गैयस्तुरंगो ईधं. ई. धक छत्तं चम्मं मैणि कौणिणि सेना दट्टो च ॥ १ ॥'

जहा से सहस्सक्खे, वज्रपाणी पुरंदरे । सक्के देवाहिवई, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २३ ॥

व्याख्या—यथा स सहस्रमक्ष्यामलेति 'सहस्राक्षः' सहस्रलोचनः, अत्र सम्प्रदायः—“सहस्रमक्ष्यं ति पञ्च मंति-नयाइ देवाण इंदस्म, तस्स वेत्तिं सहस्समच्छीणं, तेस्सि नीईए विक्कमइ, अहवा ज सहस्सेण अच्छीण दीसइ त नो दोहिं अच्छीहिं अन्महियतराणं पेच्छइ” ति । वयं—वज्राभिधानमोयुधं पाणौ अस्तेति वज्रपाणिः, लोकोक्त्या च पूर्वाणाम् पुरन्दरः, क ईट्ठ ? इत्याह—शक्रो देवाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि श्रुतज्ञानेनाशेषाविशयरत्ननिधानेन लोचनसहस्रेणैव जानीते, यश्चैवविधः तस्य सहस्रलक्षणतया वज्रमपि लक्षणं पाणौ सम्भवतीति वज्रपाणिः, पूः शरीरमप्यु-च्यते, तद् विदुष्टतपोऽनुष्ठानेन दारयति कृशीकरणादिति पुरन्दरः । देवैरपि धर्मोऽत्यन्तनिश्चलतया पूज्यत इति तत्पति-रप्युच्यते, तथा चाह—“देवा वि त णमसति, जस्स धम्मं सया मणो” ति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ अपि च—

जहा से तिमिरविद्धंसे, उत्तिट्ठते दिवायरे । जलंते इव वेप्पण, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २४ ॥

व्याख्या—यथा सः 'तिमिरविध्वंसः' अन्धकारापहारकः 'उत्तिष्ठन्' उद्गच्छन् 'दिवाकरः' सूर्यः, स हि उद्ग-नभोभागमाक्रामन् अतितेजस्वितां भजते अवतरन्तु न तथेत्येव विशिष्यते, 'ज्वलन्निव' ज्वाला मुञ्चन्निव 'तेजसा' महत्ता, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यज्ञानतिमिरापहारकः समयस्थानेषु विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायत उत्कर्षन् वपस्तेजसा ज्वलन्निव भवतीति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अन्यच्च—

जहा से उडुधई चंदे, णक्खत्तपरिवारिए । पडिपुत्ते पुत्तमासीए, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २५ ॥

व्याख्या—यथा स उडुना—नक्षत्राणा पतिः उडुपतिः 'चन्द्रः' शशी नक्षत्रैः—अधिन्यादिमिरुपलक्षणात् प्रहंसा-रादिभिश्च परिवारितो नक्षत्रपरिवारितः, 'प्रतिपूर्णः' समस्तकलोपेतः, कदा ? इत्यत आह—पौर्णमास्याम् । इह च पतिरपि कश्चिदेकाक्येव भवति मृगपतिवदिति उडुपतिप्रहणेऽपि नक्षत्रपरिवारित इत्युक्तम् । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि नक्षत्र-सदृशानां साधूनामधिपतिः तथा तत्परिवारितः, सकलकलोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ अपरं च—

जहा से सामाइगाणं, कोट्टागारे सुरक्खिए । णाणाधन्नपडिपुत्ते, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २६ ॥

व्याख्या—यथा सः "सामाइगाणं" ति समाजः—समूहसं समवयन्ति नामाजिकाः—समूहवृत्तयो लोकास्तेषां, 'कोट्टा-गारः' धान्याश्रयः सुपु—ग्राहकपुरुषादिव्यापारादिना रक्षितः—पालितो दस्युमूषकादिभ्यः सुरक्षितः, नाना—अनेकप्रकाराणि यान्यानि—शालिमुद्रादीनि तैः प्रतिपूर्णो नानाधान्यप्रतिपूर्णः । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि सामाजिकानामिव गच्छवा-सिनां मुनीनामुपयोगिभिर्नानाधान्यसदृशैरङ्गोपाङ्गप्रकीर्णानभिभेदैः श्रुतज्ञानविशेषैः प्रतिपूर्ण एव भवति । सुरक्षितश्च प्रवच-नाऽऽधारतया । यत उक्तम्—“जेणं कुलं आयत्तं, तं पुरिस आयरेण रक्खेइ” इत्यादीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अपि च—

जहा सा हुमाण पवरा, जंबू णाम सुवंसणा । अणाडियस्स देवस्स, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २७ ॥

व्याख्या—यथा सा हुमाणा प्रवरा जन्तुः 'नाम्ना' अभिधानेन, 'सुदर्शना नाम' सुदर्शना, न हि चयेयममृतोपमफला देवाद्याश्रयश्च तथाऽन्यः कश्चिद् हुमोऽस्ति, हुमत्वं फलव्यवहारश्चास्याः तत्प्रतिरूपतयैव, वस्तुतः पार्थिवत्वेनोक्तत्वात् । सा च कस्य ? इत्याह—“अनादृतस्य” अनादृतनाम्नः 'देवस्य' जन्तुद्वीपाधिपतेर्व्यन्तरसुरस्य आश्रयत्वेन सन्वन्धिनी । एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यमृतोपमफलकल्पश्रुतान्वितो देवादीनामपि च पूज्यतयाऽभिगमनीयः शेषहुमोपम-साधुषु च प्रधान इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ अन्यच्च—

जहा सा नईण पवरा, सलिला सागरंगमा । सीया णीलवंतप्पवहा, एवं हवड बहुस्सुए ॥ २८ ॥

१ "यस्मिन् कुलं आयत्तं त पुरिमादरेण रक्षत" ।

व्याख्या—यथा सा नदीनां प्रवरा 'सलिता' नदी सागरं—समुद्रं गच्छतीति सागरङ्गमा 'शीता' शीतानात्री, नीलवान्—मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्षधरपर्वतस्ततः प्रवहति नीलवत्प्रवहा । एव भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि सरित्समाना-
नामन्यसाधूनां प्रधानो विमलजलकल्पश्रुतज्ञानान्वितश्च, तथा सागरतुल्यां मुक्तिमेवासौ गच्छति, तदुचितानुष्ठान
एवाऽस्य प्रवृत्तत्वात्, नीलवत्तुल्याश्च उच्छिन्नोच्छिन्नमहाकुलादेवाऽस्य प्रसूतिरिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

जहा से णगाण पवरे, सुमहं मंदरे गिरी । णाणोसहिपज्जलिए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २९ ॥

व्याख्या—यथा सः 'नगानां' पर्वतानां प्रवरः 'सुमहान्' अतिशयगुरुः मन्दरो गिरिः नानौपधिभिः—अनेकविशिष्ट-
माहात्म्याभिर्वनस्पतिविशेषरूपाभिः प्रकर्षेण ज्वलितः—दीप्तो नानौपधिप्रज्ज्वलितः । एवं भवति बहुश्रुतः । श्रुतमाहात्म्येन
ह्यसौ अत्यन्तस्थिर इति शेषः, गिरिकल्पापरसाध्वपेक्षया प्रवर एव भवति, तथान्धकारेऽपि प्रकाशनशक्त्यन्विताऽऽ-
मर्षोपध्यादियुक्त एवेति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ किं बहुना—

जहा से सयंभूरमणे, उदही अक्खओदए । नाणारयणपडिपुत्ते, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ ३० ॥

व्याख्या—यथा सः 'स्वयम्भूरमणः' स्वयम्भूरमणाभिधानः 'उदधिः' समुद्रः अक्षयं—अविनाशि उदकं—जलं यस्मिन्
स तथा, नानारत्नैः—नानाप्रकारैर्मरकतादिभिः परिपूर्णं नानारत्नपरिपूर्णः । एवं भवति बहुश्रुतः, अयमपि ह्यक्षयसम्यग्ज्ञा-
नोदको नानातिशयरत्नवांश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतमुक्तगुणानुवादतः फलोपदर्शनतश्च तस्यैव माहात्म्यमाह—

समुद्गंभीरसमा दुरासया, अचक्रिया केणइ दुप्पहंसिया ।

सुयस्स पुत्ता विउलस्स ताइणो, खवित्तु कम्मं गइमुत्तमं गया ॥ ३१ ॥

१ सखाऽऽसौ दूर कुर्जर, वसेह हरी बाहुदेव धकिदा । 'शिवे' सैसि कोट्टये जइ, सीयानेइ मेरे चरुंदही ॥ १ ॥ इयं सङ्ग्रह-
गाथा पद्ममन्दिरगणिभिः कृता ।

व्याख्या—“समुद्गंभीरसम” त्ति आर्पत्वाद् गाम्भीर्येण—अलब्धमध्यात्मकेन गुणेन समा गाम्भीर्यसमाः समुद्रस्य
गाम्भीर्यसमाः समुद्रगाम्भीर्यसमाः, “दुरासय” त्ति दुःखेनाऽऽश्रीयन्ते अभिभवबुद्ध्या केनापीति दुराश्रयाः, अत एव
“अचक्रिय” त्ति ‘अचक्रिताः’ अत्रसिताः ‘केनचित्’ परप्रवादिना, तथा दुःखेन प्रधृष्यन्ते—परिभूयन्ते केनापीति दुःप्र-
र्षकाः । के एवंविधाः ? इत्याह—“सुयस्स पुत्ता विउलस्स” त्ति सुव्यत्ययात् ‘श्रुतेन’ आगमेन ‘पूर्णाः’ परिपूर्णाः ‘विपुलेन’
अङ्गाऽनङ्गादिभेदतो विस्तीर्णेन, ‘त्रायिणः’ त्रातारः । तानेव फलतो विशेषयितुमाह—‘क्षपयित्वा’ विनाश्य ‘कर्म’
ज्ञानावरणादि गतिं ‘उत्तमां’ मुक्तिरूपां ‘गताः’ प्राप्ताः, उपलक्षणत्वाद् गच्छन्ति गमिष्यन्ति च । इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि
बहुवचननिर्देशो व्याप्तिप्रदर्शनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं बहुश्रुतस्य गुणवर्णनादिकां पूजामभिधाय शिष्योपदेशमाह—
तम्हा सुयमहिट्टेज्जा, उत्तमट्टगवेसए । जेणऽप्पाणं परं चैव, सिद्धिं संपाउणिज्जासि ॥ ३२ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—यस्मादमी मुक्तिगमनावसाना बहुश्रुतगुणाः तस्मात् ‘श्रुतम्’ आगमम् ‘अधितिष्ठेत्’ अध्ययनश्रवणचिन्त-
नादिना श्रयेत् उत्तमः—प्रधानोऽर्थः स च मोक्ष एव तं ‘गवेपयति’ अन्वेपयति उत्तमार्थगवेपकः, येन किं स्यात् ?
इत्याह—येन आत्मानं परं चैव ‘सिद्धिं’ मुक्तिं सम्प्रापयेदिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ ‘ब्रवीमी’ इति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबो-
धायां बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकादशमध्ययनम् । अधुना हरिकेशमुनिवक्तव्यतानिवद्धं हरिकेशीयाख्यं द्वादशमारभ्यते । अस्य चायम-
भिसम्बन्धः—“अनन्तराध्ययने बहुश्रुतपूजोक्ता । इह तु बहुश्रुतेनाऽपि तपसि यन्नो विधेय इति ख्यापनार्थं तपःसमृद्धि-
रुपवर्णयते” इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं हरिकेशचरितं तावदुच्यते—

महुराए नयरीए संखो नाम राया, सो य तिवग्गसारं जिणधम्माणुट्ठाणं पर जीवलोगसुहमणुभविऊण पच्छा
निविण्णकामभोगो तहाविहाणं थेराणमंतिए निक्खंतो महाविभूईए, कालक्रमेण य जाओ गीयत्यो । पुहइमंडलं च भमंतो
पत्तो हत्थिणाउरं । तत्थ भिक्खानिमित्तं पविट्ठो, समुयार्णितो य पत्तो एग रत्थं । सा य किर उण्हा जलंतमुमुसुसमाणा,
उण्हकाले न सक्खइ कोइ ताए बोलेउं । जो तत्थ अयाणंतो पविसइ सो उप्फंदइ विणस्सइ य । तीसे य पुण नामं चैव
हुयवहरत्था । तेण साहुणा आसन्नगवक्खसंठिओ पुच्छिओ सोमदेवाभिहाणो पुरोहिओ—किमेण मग्गेण वच्चासि ? ।
तेण य ‘एण हुयवहपडेण गच्छंतं डंभमाणं पेच्छिस्सामो’ त्ति चिन्तिऊण भणियं—वच्चसु । पइट्ठो मुणी इरिओवउत्तो ।
पुरोहिओ वि उवरितलारुढो अतुरियमुवउत्तं सणियं सणियं बोलेतं मुणिं पेच्छिऊण गओ तेण मग्गेण, जाव हिमफास-
सरिसो जाओ प्हो । तओ चित्तियमणेण—अहो ! मए पावकम्मेण असुहसंकप्पेण पावकम्ममणुट्ठियं, दट्ठवो य एस
महप्पा, जस्स तवसत्तीए एसो अगिगसंकासो हिमफरिससरिसो प्हो जाओ । गओ से समीवं, पणमिओ भावसार,
निवेइयं नियदुच्चरिय । मुणिणा वि दाइयं संसारासारत्तणं, परुविओ कसायविवागो, कहिओ जिणधम्माणुट्ठाणफलविसेसो,
पससियं निवाणसुहं, सव्वहा वित्थरेण ससिओ सम्मत्तमूलो साहुधम्मो । तओ त्कालाणुरुवनिवत्तियाऽसेसकायवो जाय-

संवेगाद्दसओ सोमदेवपुरोहिओ गंतूण तस्स समीवं निक्खंतो । गहिया सिक्खा, पालेइ सामन्नं, परं 'उत्तमजार्ह अहं' ति वहेइ जाइगारवं, करेइ य रुवाइमयं, ण उण परिहावेइ—जहा गणिय किं पि संसारे अवलेक्कारण, जओ मुभा य अनुभा य परिणामा सव्वे वि कम्मणुभावेण परावत्तमाणा चेवेत्थ जीवाणं । भणियं च—सुरो वि कुणुरो होइ, रको राया पि जायए । दिओ वि होइ मायंगो, ससारे कम्मदोसओ ॥ १ ॥ अन्न च—न सा जार्ह न सा जोणी, न त ठाण न तं कुळं । न जाया न मुया जत्थ, सव्वे जीवा अणंतसो ॥ २ ॥ किञ्च—उत्तमत्तं गुणेहिं चेव पाविजार्ह ण जाईए । उक्तञ्च—“गुणंरुत्तमता याति, न तु जातिप्रभावतः । क्षीरोदधिसमुत्पन्नः, कालकूटः किमुत्तमः ? ॥ ३ ॥” अन्यच्च—कौशेयं कृमिः सुवर्णमुपलाद् दूर्वा च गोलोमतः, पट्टात्तामरस शशाङ्कमुदधेरीन्दीवरं गोमयात् । काष्ठादग्निरहः फणादपि मणिर्नोपित्ततो रोचना, जाता लोकमहर्षतां निजगुणैः प्राप्ताश्च किं जन्मना ? ॥ ४ ॥ एवमाइअभावियपरमदो सो जाइमयाइयदो कालप्पणेण मओ समाणो पत्तो तियसालयं । मुणिओ पुवभववुत्ततो, णिवत्तियतियसकायधो य सह तियसरामाहिं भोगे मुंजिउं पयत्तो । एवं च भोगासत्तस्स बोलीणाणि णेगाणि पल्लिओवमाणि । ठिइस्सएण य ततो चुओ सतो गंगाए तीरे वल्लकोट्टामिहाणस्स हरिएसाहिवस्स गोरीए भारियाए कुच्छिमि उववन्नो । सा य कुसुमियं वसतमिरिसमद्वासियं चूयं वट्टूण पडिवुद्धा । सुमिणपाडयाण सिट्ठं । तेहिं वि समाइटो पहाणपुत्तजम्मो । कमेण पसूया दारयं ति । अवि य—जार्हमयावलेवा, मायग-कुलम्मि एस उववन्नो । सोहग्गरुवरहिओ, णियबंधूण पि हसणिजो ॥ १ ॥ पइट्टियं च से नाम वलो ति । वट्टंतो सव्वत्थ भडणरओ विसपायवो विव जाओ सव्वेसि उवेयकारी । अन्नया पत्ते वसतूसवे पाणभोयणणयणपराण वधूण मज्झाओ डिंभरुवेहिं सह भंडणं करंतो निच्छट्टो । पासट्टिओ य ताणि पेच्छति कीलताणि । धेववेलाए य आगओ ताण मज्जेण विसहरो, 'सप्पो सप्पो' ति वाहरिओ तेहिं, वावाइओ य सो मायगेहिं । पच्छा तह शिय आगओ दीवओ, सो 'अदुट्टो' ति न वावाइओ । तओ तं पेच्छिऊण चितियं वलेण—अहो ! निययदोसेहिं पाणिणो आवयाण मदिरं भवंति, जेण 'सवित्तो' ति णिययभएण वावाइओ सप्पो, इयरो वि 'निधित्तो' ति मुणो । 'नियगुणदोसेहिंतो, सपय-विवयाओ हंतोति पुरिसाणं । ता उज्झिऊण दोसे, एहिं पि गुणे पयासेमि ॥ १ ॥' एवं भावेमाणो तक्खणसजायजाइसंभरणो सुमरिय-विमाणवासो जार्हमयदारुणत्तणं च भावित्तो सविग्गो धम्मं सोऊण साहुमूलम्मि णिविन्नभवपवंचो मायंगमहरिसी जाओ । गहियसाहुकिरिओ छट्ट-उट्टम-दसम-दुवालसम-उसद्धमास-मास-चउमासत्तमणेहिं सोसियसरीरो कमेण विहरमाणो संपत्तो पासजिणजम्मोवसोहिंयं तियसनयरिसच्छह वाणारसिं । आवासिओ मुणिजणपसत्थे तिडुगामिहाणे उज्जाणे । तत्थ य गंडीतिडुगो नाम जक्खो परिवसइ । 'सो य असरिसगुणावजिओ तं चेव गहरिसिं पज्जुवासित्तो चिट्ठइ । अन्नेण जक्खेण आगंतूण पुच्छिओ गंडीतिडुगजक्खो—कीस ण दीससि ? । तेण भणियं—एस महप्पा मम उज्जाणे चिट्ठइ, एवं पज्जुवासित्तो चिट्ठामि । सो वि पडिवुद्धो महरिसिचरिएण । अवि य—वट्टु मुभिस्स चरिय, पडिवुद्धो सो वि तिडुगं भणइ । तं चिय मित्तं कयत्थो, जस्स वणे वसइ तव एसो ॥ १ ॥ मज्झ वि वसति मुणिणो, उज्जाणे तो रणत्तर एक्क । गंतूण तेवि सहसा, वंदामो एव भणिऊण ॥ २ ॥ ते तत्थ गया दिट्ठा, मुणिणो कह वि हु पमायओ विकह । कुणमाणा तो गाढ, अणुरत्ता तम्मि ते जक्खा ॥ ३ ॥ एव च भावसार तिडुगजक्खस्स महरिसिं धुणंतस्स जाइ कालो ति । अवि य—भावेण वदमाणस्स महरिसिं तस्स पूयपावस्स । वच्चइ सुहेण कालो, हरिणो व ज्जिण धुणंतस्स ॥ १ ॥ तत्थ य कोसलियराइणो धूया भट्टाऽमिहाणा नाणाविहपरियणाणुगम्ममाणा रज्जभोजगवमहविलेवणपडलधरीहिं चेटीहिं

१ 'सो य रिसिगुणावजिओ' इति पाठान्तरम् । स च यक्ष ऋषिगुणावर्जित इत्यर्थः । असत्तागुणै—असमानगुणैरावर्जित, अथांतद्-गुणसत्ता गुणा नान्यस्मिन् साधौ, अतोऽसत्तागुणैरावर्जित इत्यर्थः ।

सह गया जक्खाययणं । पूइऊण य जक्खपडिंमं पयाहिणं कुणंतीए दिट्ठो मलमइलियसव्वंगो जुन्नमलिणोवगरणो पणट्टरु-वलावन्नो अइदूसहतवसोसियसरीरो मुणी । तं च दट्टूण मूढत्तणओ निच्छट्टमणाए । 'पावा एसा, जा महरिसिं निदेइ' ति भावित्तेण अहिट्ठिया जक्खेण असमंजसाइं विळविउ पयत्ता । कह कह वि नीया मदिर । त तहाविहं दट्टूण विसन्न-च्चित्तेण राइणा वाहराविया गारुडिया भोइयभट्टचट्टाइणो ति । अवि य—जो वरहिं पि न याणइ, नरवइणा सो वि तत्थ वाहरिओ । नेहाउलाण अहवा, केत्तियमेत्तं तु पुरिसाण ? ॥ १ ॥ तओ समादत्ता धन्नंतरिविभमेहिं वेजेहिं चउ-प्पगारा किरिया । न जाओ विसेसो । पुणो वि पउत्ता जंतंततरक्खामडलाइणो । ते वि ऊसरभूमिनिहिय व वीया जाया निष्फल ति । अवि य—इय जाइ विग्गुत्ता, सव्वे विज्जाइणो तओ जक्खो । जपइ पत्तम्मि ठिओ, एयाए निदिओ साहू ॥ १ ॥ तो जइ णवर तस्सेव देह मुचामि नऽन्रहा मोक्खो । रत्ता वि जीवउ ति य, पडिवन्न जक्खवयणं तु ॥ २ ॥ तओ समासत्यसरीरा सव्वालंकारविभूसिया गहियविवाहोवगरणा सहिसहिया महाविभूईए गया महरिसिणो समीवं, पायवडणपज्जुट्टियाए य विन्नत्तमणाए सह महट्टपहिं—महरिसि ! गिण्हसु मज्झ सयवराए कर करेण ति । मुणिणा भणियं—भदे ! अल एयाए सकहाए वुहजणपरिनिदियाए । अवि य—इत्थीहिं समं वासं, पि जे न इच्छति एगवसहीए । कह ते णिययकरेहिं, रमणीण करे गहिस्संति ? ॥ १ ॥ सिद्धिचहुवद्वारागा, असुईपुत्रासु कह णु जुवईसु । रज्जति महासुणिणो, गेवेज्जयासिदेवे व ? ॥ २ ॥ ततो सजायाऽमरिसेण जक्खेण पच्छाइऊण रिसिरुव विउरुद्धिऊण नाणाविहत्थाणि ओट्टावा, वेळविया सव्वं पि रयणिं । पभायसमए सुमिणमिव मन्नमाणा विमणदुम्मणा परियणाणुगम्ममाणा गया पिउसमीवं । पविसत्ती भणिया राइणो पुरओ उवलद्धुत्ततेण रुहदेवपुरोहिण—देव ! इसिपत्ती एसा, तेण मुक्का वंभणाण होइ । तओ 'इयं चेव एत्थ पत्तयाल' ति मन्नमाणेण दिन्ना तस्सेव राइणा । अवि य—पावनिमित्तं काउं, जा रिसिणा उज्झिया

णरिंदसुया । स श्रिय पुरोहिणं, गहिया सुहकारणं काउं ॥ १ ॥ एवं च पुरोहियस् तीए सह विसयसुहमणुहवंतस्स वोलीणो कोइ कालो । वाहिं च रुहदेवेण जन्नं जयंतेण सा जन्नपत्ती कया । तत्थ संपत्ता देसंतरेहिंतो चट्टभट्टाणो । इओ य मासपारणए पंचसमिओ तिगुत्तो गोयरचरियाए भमंतो जन्नवाडम्मि पविट्ठो महरिसी भिक्खुट्ठा इत्यादि । शेषकथानकं सूत्रादेवाऽवसेयम् । तच्चेदम्—

सोवागकुलसंभूओ, गुणुत्तरधरो मुणी । हरिएस बलो णाम, आसी भिक्खू जिहंदिओ ॥ १ ॥

व्याख्या—‘श्वपाककुलसंभूतः’ चाण्डालकुलोत्पन्नः, उत्तरान् गुणान्-ज्ञानादीन् धारयतीत्युत्तरगुणधरः, सूत्रे तु पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वात्, ‘मुनिः’ प्रतीतः, श्वपाककुलोत्पन्नोऽपि च कदाचित् संवासादिना अन्यथैव प्रतीतः स्यात्, अत आह—‘हरिकेशः’ हरिकेशतया श्वपाकतयेत्यर्थः सर्वत्र प्रतीतः ‘बलो नाम’ बलाभिधानः आसीत् भिक्षुर्जितेन्द्रिय इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

हरिएसणभासाएउच्चारसमिहंसु य । जओ आयाणणिकखेवे, संजओ सुसमाहिओ ॥ २ ॥

व्याख्या—ईर्यं च एणं च भापा च एकारश्चाऽलाक्षणिकः, उच्चारश्च-सूचकत्वात् सूत्रस्य उच्चारप्रश्रवणादिवरि-
ष्टापनम् ईर्येणभापोच्चारः तद्विषयाः समितयस्तासु ‘यतः’ यत्नवान्, पूर्वचशब्दस्य भिन्नक्रमत्वाद् ‘आदाननिक्षेपे च’ पीठफलकादेर्ग्रहणस्थाने यत् इति, किंभूतः सन् ? ‘संयतः’ संयमान्वितः ‘सुसमाहितः’ सुष्ठु समाधिवानिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ तथा—

मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिहंदिओ । भिक्खुट्ठा यंभइज्जम्मि, जन्नवाडमुवट्ठिओ ॥ ३ ॥

१ भिनत्ति सदसदनुष्ठानेन क्षुध-अष्टविध कर्मेति भिक्षुः ।

व्याख्या—मनोगुप्तिरस्येति मनोगुप्तः एवं वागुप्तः कायगुप्तो जितेन्द्रियः, पुनरुपादानमतिशयख्यापनार्थम्, ‘भिक्षार्थ’ भिक्षानिमित्तं “वंभइज्जम्मि” ति ब्रह्मणां-ब्राह्मणानाम् इज्या-यजनं यस्मिन् सोऽयं ब्रह्मेज्यस्तस्मिन्, “जन्नवाड” ति ‘यज्ञपाटके’ सुव्ययत्वाद् यज्ञपाटे यज्ञपाटे वा ‘उपस्थितः’ प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तं च तत्रायान्तमवलोक्य तत्रत्यलोका यत् कुर्युस्तदाह—

तं पासिज्जणमेज्जंतं, तवेण परिसोसियं । पंतोवहिउवगरणं, उवहसंति अणारिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘तं’ बलनामानं मुनिं “पासिज्जणं” ति दृष्ट्वा “एज्जंतं” ति ‘आयान्तम्’ आगच्छन्तं ‘तपसा’ पट्टाष्टमा-
दिरूपेण ‘परिशोषितं’ कुशीकृतं, तथा प्रान्तः-जीर्णमलिनत्वादिभिरसारः उपधिः-वर्षाकल्पादिरौघिकः उपकरणं च-
दण्डकाद्यौपग्रहिकं यस्य स प्रान्तोपधुपकरणस्तं उपहसन्ति ‘अनार्याः’ अशिष्टा इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनरनार्याः ? कथं च उपहसितवन्तः ? इत्याह—

जाईमयपडिबद्धा, हिंसगा अजितेंदिया । अयंभचारिणो बाला, इमं वयणमव्यवी ॥ ५ ॥

कयरे आगच्छइ दित्तरुवे, काले विगराले फोक्कनासे ।

ओमचेलए पंसुपिसायभूए, संकरदूसं परिहरिय कंठे ॥ ६ ॥

व्याख्या—जातिमदप्रतिबद्धाः ‘हिंसकाः’ प्राणिघातकाः अजितेन्द्रियाः ‘अब्रह्मचारिणः’ मैथुनसेविनः, वर्ण्यते हि तन्मते मैथुनमपि धर्माय—धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाले विधानेन, तत्र दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ तथा—अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । अथ पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चात्स्वर्गं गमिष्यति ॥ २ ॥ अत एव बाला इव बालाः, बालक्रीडितानुकारिष्वभिहोत्रादिषु प्रवृत्तत्वात् । उक्तं हि केनचित्—“अभिहोत्रादिकं कर्म, बालक्रीडेव लक्ष्यते” ।

‘इदं’ वक्ष्यमाणं वचनं “अव्यवि” ति ‘अव्यवन्’ उक्तवन्तः ॥ किं तत् ? इत्याह—“कयरे” ति कतरः, एकारस्तु प्राकृतत्वात्, आगच्छति ‘दीप्तरूपः’ वीभत्सरूपः, कालः वर्ण्यतः, ‘विकरालः’ दन्तुरस्यादिना भयानकः, “फोक्क” ति देशीयपदम्, ततश्च फोक्का-अमे स्थूला उन्नता च नासाऽस्येति फोक्कनासाः, ‘अवमचेल’ निष्कृष्टचीवरः, पांशुना-रजसा पिशाचवद् भूतः-जातः पांशुपिशाचभूतः, पिशाचो हि लौकिकानां दीर्घश्मश्रुनखरोमा पांशुगुण्डितश्च इष्टः, ततः सोऽपि निष्पतिकर्मतया रजोदिग्धदेहतया चैवमुच्यते । सङ्करः-कचवरः, स च प्रस्तावादुत्कुरुडिकारूपस्तत्र दूष्यं-वस्त्रं सङ्करदूष्यं, तत्र हि यदत्यन्तनिष्कृष्टं निरुपयोगि तदेव लोकैरुत्सृज्यते, ततस्तत्प्रायमन्यदपि तथोक्तम्, ‘परिवृत्त्य’ निक्षिप्य ‘कण्ठे’ गले, स हि अनिक्षिप्तोपकरणतया स्वमुपकरणमादायैव भ्रान्त्यतीत्येवमुक्त इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ५-६ ॥ इत्थं दूरादागच्छन् उक्तः । आसन्नं चैनं किमुचुः ? इत्याह—

कतरे तुमं इय अइंसणिज्जे, काए व आसाइहभागओ सि ।

ओमचेलगा ! पंसुपिसायभूया !, गच्छ कखलाहि किमिह ट्ठिओ सि ? ॥ ७ ॥

व्याख्या—कतरस्त्वम् ?, पाठान्तरतश्च को रे त्वम् ?, अधिक्षेपे रेशब्दः, ‘इति’ इति एवं ‘अवदर्शनीया’ अद्रष्टव्यः ‘कया वा’ किं रूपया वा “आसाइहभागओऽसि” ति प्राकृतलक्षणाद् एकारलोपो मकारश्चाऽऽगमिकः, बह्वः ‘आशया’ वाञ्छया ‘इह’ यज्ञपाटके ‘आगतः’ प्राप्तः ‘असि’ भवसि ?, अवमचेलक ! पांशुपिशाचभूत !, पुनरन्योरुपादानमत्यन्ता-
धिक्षेपदानार्थम्, ‘गच्छ’ ब्रज “खलाहि” ति देशीयपदम् ‘अपसर’ इत्यस्यार्थे वर्त्तते, ततोऽयमर्थः—अस्मद्दृष्टिपथा-
दपसर, किमिह स्थितोऽसि त्वम् ? नैवेह त्वया स्थातव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवमधिक्षेपे तस्मिन् मुनौ प्रशमपरतया किञ्चिदजल्पति तत्सान्निध्यकारी गण्डीतिन्दुकयक्षो यदचेष्टत तदाह—

जकलो तर्हि तिंदुंयरुखवासी, अणुकंपओ तस्स महामुणिस्स ।

पच्छायइत्ता णियगं सरीरं, इमाहं वयणाहं उदाहरित्था ॥ ८ ॥

व्याख्या—यक्षः 'तस्मिन्' अवसरे इति गम्यते, तिन्दुरुखवासी, तथा च सम्प्रदायः—तस्स तिंदुगवणस्स मज्जे महंतो तिंदुगरुत्तो तर्हि सो यसइ, तस्सेव हेट्ठा चेइयं जत्थ सो साहू ठिओ ति । 'अनुकम्पकः' अनुकूलक्रिया-प्रवृत्तिः, कस्य ? इत्याह—'तस्य' हरिकेशवलस्य महामुनेः, प्रच्छाय 'निजकम्' आत्मीयं शरीरम्, कोऽभिप्रायः ?—तपस्विशरीरे एव प्रविश्य स्वयमनुपलक्ष्यः सन् 'इमानि' वक्ष्यमाणानि वचनानि "उदाहरित्था" उदाहरतवानिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कानि पुनस्त्वानि ? इत्याह—

समणो अहं संजओ यंभयारी, विरओ धणपयणपरिगहाओ ।

परप्पवित्तस्स उ भिक्खकाले, अन्नस्स अट्ठा इहमागओ मि ॥ ९ ॥

वियरिज्जई खज्जई भोज्जई य, अन्नं पभूतं भवयाणमेयं ।

जाणाहि मे जायणजीविणो ति, सेसावसेसं लहज्ज तवस्सी ॥ १० ॥

व्याख्या—'श्रमणः' मुनिरहम्, सम्यग् यतः 'सयतः' असम्प्रापारेभ्य उपरतः, अत एव ब्रह्मचारी, तथा 'विरतः' निवृत्तः धन-पचन-परिग्रहात्, समाहारदेकवचनम्, तत्र धनं—चतुष्पदादि, पचनम्—आहारपाकः, परिग्रहः—द्रव्यादि-मूर्च्छा, अत एव परस्मै प्रवृत्तं परप्रवृत्तं—परार्थं निष्पन्न तस्य, 'तुः' अवधारणे, ततः परप्रवृत्तमेव न तु मर्दर्थं साधि-तस्य, निष्काशे 'अन्नस्य' अशनस्य "अट्ठ" ति सूत्रत्वादर्थाय 'इह' यक्षपादे आगतोऽस्मि । एवमुक्ते च ते फणचिद-भिदध्युः—नेह किञ्चित् कस्मैचिद् दीयते, अत आह—'वितीर्यते' दीयते क्षीनादिभ्यः 'राद्यते' खण्डयमाद्यादि 'भुज्यते च' भक्ष्यत्वादि 'अन्नम्' अशनं 'प्रभूतं' बहु 'भवतां' युष्माकं सम्बन्धि 'एवत्' प्रत्यक्षम्, तथा 'जानीत' अवगच्छत "मे" ति सूत्रत्वाद् मां याचनजीवनं—याचनेन जीवनशीलं द्वितीयार्थे पठि, 'इति' अस्मादेतोः 'त्रेयाऽवशेषम्' उद्धरितस्याप्युद्धरितं लभतां 'तपस्वी' यतिः इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९-१० ॥ एवं यक्षेणोक्ते ते प्राहुः—

उचक्खवडं भोयण माहणाणं, अत्तट्ठिपं सिद्धमिहेगपक्खं ।

ण उ वयं एरिसमसपाणं, दाहासु तुवमं किमिहं ठिओ सि ॥ ११ ॥

व्याख्या—'उपस्कृतं' संस्कृतं भोजनं 'माहनानां' ब्राह्मणानाम् आत्मार्थं भवमात्मार्थिकं ब्राह्मणैरप्यात्मनैव भोज्यं न त्वन्यस्मै देयम्, किमिति ? यतः 'सिद्धं' निष्पन्नं 'इह' यक्षे, एकः पक्षः—ब्राह्मणलक्षणो यस्य तदेकपक्षम्, किमुक्तं भवति ?—यदस्मिन्नुपस्कृत्यते न तद् ब्राह्मणव्यतिरिक्ताय दीयते, विशेषतस्तु शूद्राय । यत उक्तम्—"न शूद्राय मर्ति दद्यान्नोच्छिष्टं न हविःकृतम् । न चास्योपदिशेद्धर्मं, न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ १ ॥" यतश्चैवमतो 'न तु' नैव वयं 'इहशम्' उक्तरूपम् अन्नपात्रं दास्यामस्तुभ्यम्, किम् इह स्थितोऽसि ? इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ यक्ष आह—

थलेसु वीयाहं ववेंति कासगा, तहेव निन्नेसु य आससाए ।

एयाए सद्धाए दलाह मज्झं, आराहए पुन्नमिणं खु खेत्तं ॥ १२ ॥

व्याख्या—'स्थलेषु' उग्रभूभागेषु 'वीजानि' मुद्रादीनि वृषन्ति 'कर्पकाः' कृषीवलाः, तथैव 'निन्नेषु च' नीचभागेषु च "आससाए" ति 'आशंसया' 'यदि अत्यन्तप्रथर्षणं भावि तदा स्थलेषु फलानातिः, अथान्यथा तदा निन्नेषु' इत्येवमभिलाषालिकया 'एतया' उक्तरूपकर्पकाशंसालुत्यया श्रद्धया "दलाहि" ति ददध्वं मयम् । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि भवन्तो निन्नतुल्यनात्मानं मन्यन्ते मां च स्थलतुल्यं तथापि महानपि दातुमुचितम् । अथ, त्यात्—एवं वृत्तेऽपि न फलानातिरित्याह—"आराहए पुन्नमिणं तु" तुगव्यस्वाधारणार्थस्य भिन्नक्रमत्वात् 'आराधयेदेव' साधयेदेव नात्र अन्यथाभावः, 'पुण्यं' शुभं 'इत्ते' हृदयमानं 'क्षेत्रं' दानस्थानम्, पुण्यप्ररोहहेतुतया आत्मानमेवाऽऽहेति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यक्षवचनानन्तरं त इदमाहुः—

खित्ताणि अम्हं विदिताणि लोए, जर्हि पकिन्ना विरुहंति पुन्ना ।

जे माहणा जातिविज्जोववेया, ताहं तु खेत्ताहं सुपेसलाहं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'क्षेत्राणि' दानक्षेत्राणि अस्माकं 'विदिताणि' ज्ञातानि वर्चन्त इति गम्यते, 'लोके' जगति "जर्हि" ति वचनव्यत्ययात् 'येषु' क्षेत्रेषु 'प्रकीर्णानि' दत्तानि अशनादीनीति शेषः, 'विरोहन्ति' जन्मान्तरोपस्थानतः प्रादुर्भवन्ति 'पूर्णाणि' समस्तानि । स्यादेतद्—अहमपि तन्मध्यवर्त्येव इत्याशङ्क्याऽऽह—ये ब्राह्मणाः जातिश्च—ब्राह्मणजातिरूपा विद्या च—चतुर्विधविद्यास्थानात्मिका ताभ्याम् "उववेय" ति उपेताः—अन्विता जातिविशेषेताः, "ताहं तु" ति तान्येव क्षेत्राणि 'सुपेसलानि' शोभनानि न तु भवादृशानि शूद्रजातीनि, शूद्रत्वादेव वेदविधायहिष्कृतानीति । यत उक्तम्—"सममन्नोत्रिये दानं, द्विगुणं ब्राह्मणभुवे । सहस्रगुणमाचार्ये, अनन्तं वेदपारणे ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यक्ष उवाच—

कोहो य माणो य वहो य जेसिं, मोसं अदत्तं च परिगहं च ।

ते माहणा जाहविज्जाविह्वणा, ताहं तु खेत्ताहं सुपावयाहं ॥ १४ ॥

व्याख्या—कोवश्च मानश्च चशब्दात् मायालोभौ च यश्च 'येषामि'ति प्रक्रमाद् भवतां ब्राह्मणानां "मोसं" ति 'मृपा' अलीकमापणं "अदत्तं" ति अदत्तादानं चशब्दात् मैथुनं च 'परिग्रहश्च' गोभूम्यादिस्वीकारः, अस्तीति सर्वत्र

गम्यते, 'ते' इति क्रोधाद्युपेता यूयं ब्राह्मणा जातिविद्याविहीनाः । क्रियाकर्मविभागेन चातुर्वर्ण्यव्यवस्था । यत् उक्तम्—
 “एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ! । क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मचर्येण, यथा
 शिल्पेर्न शिल्पिकः । अन्यथा नाममात्रं स्यान्दिन्द्रगोपककीटवत् ॥ २ ॥” न चैवंविधक्रिया ब्रह्मचर्यात्मिका क्रोधाद्युपेतेषु
 तत्त्वतः सम्भवति, अतो न तावज्जातिसम्भवः । तथा विद्याऽपि संज्ञानात्मिका न सम्भवत्येव भवत्सु, अज्ञानसंसूचकेषु
 बालक्रीडाप्रायेष्वभिहोत्रादिषु प्रवृत्तिदर्शनात् । ततः स्थितमेतत्—“तां तु” ति ‘तु’ अवधारणे भिन्नक्रम एव, ततः
 ‘तानि’ भवद्विदितानि ब्राह्मणलक्षणानि ‘क्षेत्राणि’ सुपापकान्येव न तु सुपेशलानि, क्रोधाद्युपेतत्वेनातिशयपापहेतुत्वादिति
 सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ कदाचित् ते वदेयुः—वेदविद्याविदो वयमत एव ब्राह्मणजातयः तत् कथं जातिविद्याहीनाः
 इत्युक्तवानसि ? इत्याह—

तुभ्येत्थ भो ! भारहरा गिराणं, अहं न जाणाह अहिज्ज वेदे ।

उच्चावयाहं मुणिणो चरन्ति, तां तु खेत्ताहं सुपेसलाहं ॥ १५ ॥

व्याख्या—यूयं ‘अत्रे’ति लोके ‘भोः’ इत्यामन्त्रणे, भारं धरन्तीति भारधराः ‘गिरां’ वाचां प्रक्रमाद् वेदसम्बन्धि-
 नीनाम्, इह च भारस्तासां भूयस्त्वमेव । किमिति भारधराः ? इति उच्यते—यतः ‘अर्थम्’ अभिधेयं न जानीध, ‘अहिज्ज’
 ति अपेर्गम्यमानत्वाद् अधीत्यापि ‘वेदान्’ ऋग्वेदादीन्, ततस्तत्त्वतो वेदविद्याविदोऽपि भवन्तो न भवन्ति, तत् कथं
 जातिविद्यासम्पन्नत्वेन क्षेत्रभूताः स्युः ? । कानि तर्हि भवदभिप्रायेण क्षेत्राणि ? इत्याह—“उच्चावयाहं” ति ‘उच्चावचानि’
 उत्तमाऽधमानि मुनयः ‘चरन्ति’ भिक्षानिमित्तं पर्यटन्ति गृहाणि, ये इति गम्यते, न तु भवन्त इव पचनाधारम्भवत्तयः,
 तत एव परमार्थतो वेदार्थं विदन्ति, तत्रापि भिक्षावृत्तेरेव समर्थितत्वात् । तथा च वेदानुवादिनः—“नरेन्माधुकीं
 वृत्तिमपि स्लेच्छकुलदपि । एकाग्रं नैव सुखीत, बृहस्पतिसमादपि ॥ १॥” तान्येव मुनिलक्षणानि क्षेत्राणि सुपेशलानीति
 प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ इत्थमध्यापकं यक्षेण निर्मुखीकृतमवलोक्य तच्छात्राः प्राहुः—

अज्झावयाणं पडिक्कलभासी, पभाससे किन्हु सगासे अम्हं ? ।

अवि एतं विणस्सउ अन्नपाणं, ण य णं दाहामु तुमं नियंठा ! ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘अध्यापकानाम्’ उपाध्यायादीनां प्रतिकूलभाषी सन् त्वं ‘प्रभापसे’ प्रकर्षेण ब्रूते, ‘किम्’ति क्षेपे,
 ‘तु’ति लक्षमायाम्, ततश्च धिग् भवन्तं न वयं क्षमामहे यद् इत्थं भवान् ब्रूते ‘सकाशे’ समीपे अस्माकम् । ‘अपि’ सम्भा-
 वने, ‘एतत्’ परितृश्यमानं ‘विनश्यतु’ कुथितादिभावमाप्नोतु अन्नपानम्, ‘न च’ नैव “णं” वाक्यालङ्कारे “दाहामु” ति
 दास्यामस्तव हे ‘निर्ग्रन्थ !’ निष्किञ्चन !, गुरुप्रत्यनीको हि भवानिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यक्ष आह—

समितीहिं मज्झं सुसमाहियस्स, गुत्तीहि गुत्तस्स जित्तिदियस्स ।

जइ मे ण दाहित्थ अहेसणिज्जं, किमज्ज जन्नाण लभित्थ लाभं ? ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘समितिभिः’ ईर्यासमित्यादिभिर्मह्यं ‘सुसमाहिताय’ सुष्ठु समाधिमते ‘गुप्तिभिः’ मनोगुत्यादिभिर्गुप्ताय
 जितेन्द्रियाय, चतुर्थ्यर्थे सर्वत्र पठ्य, ‘यदी’त्यभ्युपगमे ‘मे’ मह्यं ‘मज्झं’ तीत्यस्य व्यवहितत्वात् पुनरुपादानमदुष्टमेव,
 न दास्यथ, ‘अथे’त्युपन्यासे ‘एषणीयम्’ एषणाविशुद्धभक्षादि ‘किं’ न किञ्चिदित्यर्थः अथ यज्ञानां लप्स्यथ ‘लाभं’
 पुण्यप्राप्तिरूपम् । पात्रदानादेव हि विशिष्टपुण्यावाप्तिः, अन्यत्र तु तथाविधफलाभावेन दीयमानस्य हानिरेव । उक्तं हि—
 दधिमधुघृतान्यपात्रे, क्षिप्तानि यथाऽऽशु नाशमुपयान्ति । एवमपात्रे दत्तानि केवलं नाशमुपयान्ति ॥ १ ॥” इति
 सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं तेनोक्ते यदध्यापक आह तदुच्यते—

के इत्थ खत्ता उवजोइया वा, अज्झावया वा ? सह खंडिएहिं ।

एयं तु दंडेण फलेण हंता, कंठम्मि घेत्तूण खलेज्ज जो णं ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘अत्रे’त्येतस्मिन् स्थाने ‘क्षत्राः’ क्षत्रियजातयः ? ‘उवजोइय’ ति ‘उपज्योतिषः’ अग्निसमीपवर्तिनो
 महानसिकाः ? ‘अध्यापकाः’ पाठकाः ? उभयत्र वा विकल्पे, ‘सहे’ति युक्ताः ‘खण्डिकैः’ छात्रैः ये, किम् ? इत्याह—
 ‘एनं’ श्रमणकं ‘दण्डेन’ वंशयष्टादिना ‘फलेन’ विल्वादिना ‘हन्ते’ति हत्वा—ताडयित्वा ततश्च ‘कण्ठे’ गले गृहीत्वा
 “खलेज्ज” ति ‘स्वलयेयुः’ निष्काशयेयुः । ‘जो’ ति वचनव्यत्ययाद् ये, “ण” वाक्यालङ्कारे इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥
 अत्रान्तरे यत्तत्राभूत् तदाह—

अज्झावयाणं वयणं सुणेत्ता, उद्धाइया तत्थ बहू कुमारा ।

दंडेहिं वेत्तिहि कसेहिं चेव, समागया तं इसिं तालयंति ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘अध्यापकानाम्’ उपाध्यायानां वचनं श्रुत्वा ‘उद्धाविताः’ वेगेन धाविताः तत्र बहवः ‘कुमाराः’ छात्रा-
 दिरूपाः, ते हि क्रीडनकपरा इति ‘अहो ! क्रीडनकमागतम्’ इति रभसतः ‘दण्डैः’ वंशदण्डादिभिः ‘वैत्रैः’ जलवंशरूपैः
 ‘कशैश्चैव’ वर्धविकारैः ‘समागताः’ मिलिताः तं ‘ऋषिं’ मुनिं ताडयन्ति इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अस्मिन्नावसरे—

रन्नो तर्हि कोसलियस्स धूया, भइ ति नामेण अणिदियंगी ।

तं पासिता संजय हम्ममाणं, कुद्धे कुमारे परिणिद्ववेह ॥ २० ॥

व्याख्या—‘राज्ञः’ नृपतेः ‘तत्र’ यज्ञपाटके, कोशलायां भवः कौशलिकस्तस्य “धूय” ति दुहिता भद्रेति नाम्नी
 ‘अनिन्दिताङ्गी’ कल्याणशरीरा ‘तं’ हरिकेशवलं “पासिय” ति दृष्ट्वा ‘सयतं’ तस्यामप्यवस्थायां हिंसादेरुपरतं

‘हन्यमानं’ ताड्यमानम्, कुम्भान् कुमारान् ‘परिनिर्वापयति’ कोपाग्निध्यापनेन शीतीकरोतीति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ मा च तान् निर्वापयन्ती तस्य माहात्म्यमतिनिःस्पृहतां चाह—

देवाभिओगेण णिओइएण, दिव्वा सु रत्ता मणसा ण ज्ञाया ।

णरिंददेविंदइभिवंदिएणं, जेणामि वंता इसिणा स एसो ॥ २१ ॥

एसो हु सो उग्गतवो महप्पा, जिर्तिदिओ संजओ यंभयारी ।

जो मे तथा णेच्छई दिज्जमाणी, पिउणा सयं कोसलिण्ण रत्ता ॥ २२ ॥

महाजसो एस महाणुभागो, घोरपओ घोरपरक्कमो अ ।

मा एयं हीलह अहीलणिज्जं, मा सघे तेएण भे णिइज्जा ॥ २३ ॥

व्याख्या—देवस्य अभियोगः—बलात्कारो देवाभियोगत्वेन ‘नियोजितेन’ व्यापारितेन “दिव्वा सु” नि वृत्ताऽग्नि अहं ‘राज्ञा’ प्रक्रमात् कौशलिकेन, तथापि “मणस” ति अपेर्गम्यमानत्वात् ‘मनसाऽपि’ चित्तेनाऽपि ‘न ध्याता’ नाभिलषिता येनेति सम्बध्यते, नरेन्द्रदेवेन्द्रामिवन्दितेन, अत एव येनाऽस्मि अहं ‘वान्ता’ त्यक्ता ‘अपिणा’ मुनिना, स एष युष्मानिः यः कर्धयितुमारब्धः, ततो न युक्तमेतदिति भावः ॥ पुनरिममेवार्थं समर्थयितुमाह—एष एव स उग्रतपाः, अन एष महात्मा जितेन्द्रियः संयतो ब्रह्मचारी च, यः “भे” ति मां तदा नेच्छति दीयमानां ‘पित्रा’ जनकेन ‘स्यम्’ आत्मना न त्वन्यप्रेषणादिना कौशलिकेन रामा । तदनेन निःस्पृहत्वमुक्तम् ॥ पुनस्तन्माहात्म्यमाह—“महायज्ञाः” अपरिमितप्रीतिः ‘एषः’ मुनिः ‘महानुभागः’ अतिशयाऽचिन्त्यशक्तिः ‘घोरव्रतः’ दुर्धरमहाव्रतः ‘घोरपराक्रमश्च’ कपायादिरिपुजयं प्रति रौद्रसामर्थ्यः, यतोऽयमीदृक् ततो मा “एयं” ‘एनं’ यतिं ‘हीलयत’ अवधूतं पश्यत अहीलनीयम् । किमिति ? अत आह—मा सर्वान् ‘तेजसा’ तपोमाहात्म्येन “भे” भवतः ‘निर्धाक्षीन्’ भस्मसात्कार्पान्, अयं हि रष्ट्रो भग्नमादेय कुर्यादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ २१-२२-२३ ॥ अत्रान्तरे मा भूदेतस्या वचनं अन्यथेति यद् यक्षः कृतवासादाह—

एयाहं तीसे वयणाहं सोद्या, पत्तीए भदाह सुभासियाहं ।

इसिस्स वेयावडिअट्टयाए, जक्खा कुमारे विणिवारयंति ॥ २४ ॥

ते घोररूवा ठिअ अंतलिकखे, असुरा तहिं तं जणं तालयंति ।

ते भिन्नदेहे रुहिरं वमंते, पासिस्तु भदा इणमाहु भुज्जो ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘एतानि’ अनन्तरोक्तानि वचनानि ‘वत्साः’ धृत्वा ‘पत्त्याः’ भार्याया रुद्रदेवपुरोहितत्वेति गम्यते, भद्रायाः ‘सुभाषितानि’ सूक्तानि वचनानीति योज्यते, ऋषेर्वैयावृत्त्यर्थं यक्षाः यक्षपरिवारस्य वरुणात् बहुवचनम्, कुमारान् ‘विनिवारयन्ति’ विशेषेणोपहृतिं कुर्वतो निराकुर्वन्ति ॥ तथा ‘ते’ यक्षाः ‘घोररूपाः’ रौद्राकारधारिणः “ठिय” ति स्थिता. ‘अन्तरिक्षे’ नभसि ‘असुराः’ असुरभावाग्नितत्वात्, ‘तस्मिन्’ यक्षपाटे ‘तं’ उपद्रवकारिणं जन ताडयन्ति । ततः ‘तान्’ कुमारान् भिन्नदेहान् रुधिर वमतो दृष्ट्वा भद्रा ‘इदं’ वक्ष्यमाण “आहु” ति वचनव्यत्ययेन ‘आह’ वृत्ते ‘भूयः’ पुनरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ किं तत् ? इत्याह—

गिरिं नहेहिं खणह, अयं दंतेहिं खायह । जायतेयं पाएहिं हणह, जे भिक्खुं अवमन्नह ॥ २६ ॥

आसीविसो उग्गतवो महेसी, घोरव्रतो घोरपरक्कमो य ।

अगणिं च पक्खंद पयंगसेणा, जे भिक्खुयं भत्तकाले वहेह ॥ २७ ॥

सीसेण एयं सरणं उवेह, समागया सघजणेण तुम्हे ।

जइ इच्छह जीवियं वा धणं वा, लोगं पि एसो कुविओ उहेज्जा ॥ २८ ॥

व्याख्या—गिरिं नहैः ‘एतन्ध’ विदारयय, ‘अयः’ लोहं दन्तैः खादय, ‘जाततेजसम्’ अग्निं पादैः ‘हध’ ताडयय, सर्वत्र इवार्थो द्रष्टव्यः । ‘ये’ यूयं ‘भिक्खुं’ प्रक्रमादेन ‘अवमन्नयध्वे’ अवधीरयध, अनर्थफलत्वाद् भिक्षुपमानत्वेति भावः ॥ कथमिदम् ? इत्याह—“आशीविषः” आशीविषलब्धिमान्—शापानुग्रहसमर्थ इत्यर्थः । कुतः पुनरयं एवंविधः ? यत उग्रतपा महर्षिः घोरव्रतो घोरपराक्रमश्च । यतश्चैवमतः ‘अग्निं’ ज्वलनं ‘वा’ इवार्थो भिन्नक्रमश्च, ततः ‘प्रसक्तयेव’ आनामयेव । केव ? “पयंगसेण” ति उपमार्थस्य गम्यमानत्वात् ‘पतङ्गसेनेव’ शलभसन्ततिरिव, यथा ह्यसौ तत्र पतन्ती आशु यातमाप्नोति एवं भवन्तोऽपीति भावः । ‘ये’ यूयं भिक्खुकं ‘भक्तकाले’ भोजनसमये, तत्र दीनादेरवश्यं देयमिति शिष्टसमयः, यूयं तु न केवलं न प्रयच्छत किन्तु तत्रापि “वहेह” ति ‘विध्यध’ ताडयथेति ॥ तेषां तन्माहात्म्यमावेद्य क्लृप्तोपदेशमाह—“शीर्षेण” शिरसा ‘एनं’ मुनिं ‘शरणं’ त्राणम् ‘उपेत्त’ अभ्युपगच्छत, किमुक्तं भवति ?—शिरःप्रणामपूर्वकमयमेवास्माकं शरणमिति प्रतिपद्यध्वम्, ‘समागताः’ मिलित्वाः सर्वजनेन सह यूयम्, यदीच्छत जीवितं वा धनं वा, नाऽस्मिन् कुपिते जीवितादिरक्षाक्षमं अन्यत् शरणमस्ति । किमित्येवम् ? अत आह—“लोकमपि” भुवनमपि एष कुपितो वहेत् । तथा च वाचकः—“कल्पान्तोमानलवत्, प्रज्वलनं तेजसैकतस्तेषाम्” तथा लौकिका अप्याहुः—“न तद् दूर यदश्वेषु, यथाग्नौ यथ मारुते । विषे च रुधिरं प्राप्ते, साधौ च कृतनिश्चये ॥ १ ॥” इति सूत्रत्रयार्थः ॥ २६-२७-२८ ॥ सन्नप्रति तत्पतितान् दृष्ट्वा यदचेष्टत तदाह—

अवहेठियपिटिसउत्तमंगे, पसारियायाहुअकम्मवेष्टे ।

णिग्भेरियच्चे रुहरं वमंते, उड्डमुहे णिग्गयजीरणेत्ते ॥ २९ ॥

ते पासिया खंडिय कट्टभूए, विमणो विसन्नो अह माहणो सो ।

ईसिं पसाएह सभारियाओ, हीलं च णिंदं च खमाह भंते ! ॥ ३० ॥

व्याख्या—अवहेठितानि—अधोनामितानि “पट्ठि” ति पृष्ठं यावत् सन्ति—शोभनान्युत्तमाङ्गानि येषां ते, अवहेठितपृष्ठ-सदुत्तमाङ्गाः मध्यमपदलोपी समासस्तान्, प्रसारिता वाहवो येषां ते तथा, कर्माणि—अग्नौ समित्प्रक्षेपणादीनि तद्विषया चेष्टा कर्मचेष्टा, अविद्यमाना कर्मचेष्टा येषां ते तथा, ततः कर्मधारये प्रसारितवाहकर्मचेष्टास्तान्, “निग्भेरिय” ति प्रसारितानि अक्षीणि—नयनानि येषां ते तथा तान्, रुधिर वमतः “उड्डमुहे” ति ऊर्ध्वमुखान्, निर्गतजिह्वानेत्रान् तान् दृष्ट्वा “खंडिय” ति सुपो लोपात् ‘खण्डिकान्’ छात्रान् ‘काष्ठभूतान्’ अत्यन्तनिश्चेष्टतया काष्ठोपमान् ‘विमनाः’ विचित्तः ‘विपण्णः’ विपादं गतः, ‘अथे’ति दर्शनानन्तरं ब्राह्मणः ‘सः’ इति रुद्रदेवनामा ऋषिं प्रसादयति ‘सभार्याकः’ भार्यायुक्तः, कथम् ? इत्याह—‘हीला च’ अवज्ञां ‘निन्दा च’ दोषोद्भावनं क्षमस्व भदन्त ! इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ पुनः प्रसादनमेवाह—

यालेहिं मूढेहिं अयाणएहिं, जं हीलिया तस्स खमाह भंते ! ।

महप्पसाया इसिणो हवंति, न हु सुणी कोवपरा हवंति ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘यालैः’ शिशुभिः ‘मूढैः’ कपायमोहनीयवशैः अत एव ‘अज्ञैः’ हिताहितविवेकविकलैः यद् हीलिताः “तस्स” ति सूत्रत्वात् तत् क्षमस्व भदन्त !, न हि अज्ञानाद्युपहतानामुपरि महात्मनां कोपः, अनुकम्पनीया एवामी ।

उक्तञ्च केनचित्—“आत्मद्वहममर्यादं, मूढमुज्झितसत्यधम् । सुतरामनुकम्पेत, नरकार्षिण्मदिन्धनम् ॥ १ ॥” किञ्च—महाप्रसादा ऋषयो भवन्ति, “न हु” ति न पुनर्मुनयः कोपपरा भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ मुनिराह—

पुर्विं च इण्हिं च अणागयं च, मणप्पदोसो ण मे अत्थि कोई ।

जक्खा हु वेयावडियं करंति, तम्हा हु एते णिहता कुमारा ॥ ३२ ॥

व्याख्या—‘पूर्वं च’ पुरा ‘इदानीं च’ अधुना “अणागयं च” ति ‘अनागते च’ भविष्यति काले मनःप्रवेपो न मेऽस्ति उपलक्षणत्वाद् आसीद् भविष्यति च ‘कोऽपी’त्यल्पोऽपि । यक्षाः ‘हुरि’ति यस्माद् वेयावड्यं कुर्वन्ति “तम्हे” ति तस्मात् ‘हुर’वधारणे, तस्मात्सादेव हेतोरेते निहताः कुमाराः, न तु मम मनःप्रवेपोऽत्र हेतुरिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ सम्प्रति तद्वृणाकृष्टचेतस उपाध्यायप्रमुखा इदमाहुः—

अत्थं च धम्मं च वियाणमाणा, तुव्भे ण वि कुप्पह भूतिपत्ता ।

तुव्भं तु पाए सरणं उवेमो, समागया सव्वजणेण अम्हे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘अर्थं च’ अभिधेयं शास्त्राणामिति गम्यते, ‘धर्मं च’ यतिधर्मं क्षान्त्यादिकं ‘विज्ञानन्तः’ अवगच्छन्तो यूयं ‘नाऽपि’ नैव कृप्यथ भूतिः—रक्षा प्राणिरक्षकत्वेन प्रज्ञा—बुद्धिरेपामिति भूतिप्रज्ञाः, अतश्च “तुव्भं तु” ति युष्माकमेव पादौ शरणम् ‘उवेमः’ उपगच्छामः, समागताः सर्वजनेन वयमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ किञ्च—

अचेमु ते महाभागा !, ण ते किंचि ण अच्चिमो । भुंजाहि सालिमं कूरं, णाणावजणसंजुयं ॥ ३४ ॥

व्याख्या—‘अर्चयामः’ पूजयामः “ते” ति सुव्यत्ययात् त्वां हे महाभाग !, ‘न’ नैव तव ‘किञ्चित्’ चरणरे-ष्वदिकमपि नाऽर्चयामः । तथा भुञ्ज “सालिमं” ति “शालिमयं” शालिनिष्पन्नं ‘कूरं’ ओदनं मानाम्यज्जनसंयुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अन्यथा—

इमं च मे अत्थिं पभूयमन्नं, तं भुंजसु अम्ह अणुग्गहट्ठा ।

बादं ति पडिच्छति भत्तपाणं, भासस्स ऊ पारणंए महप्पा ॥ ३५ ॥

व्याख्या—‘इदं च’ प्रत्यक्षत एव परिदृश्यमानं ‘मे’ मम ‘अस्ति’ विद्यते ‘प्रभूतं’ प्रचुरं ‘अन्नं’ मण्डकतण्डुलाद्यादि समस्तं भोजनं तद् भुञ्ज अस्माकमनुग्रहार्थम् । एवं च तेनोक्ते मुनिराह—‘बादम्’ एवं कुर्मः ‘इति’ एवं भुवाण इति शेषः, ‘प्रतीच्छति’ द्रव्यादितः शुद्धमिति गृह्णाति भक्तं पानं “भासस्स उ” ति भासादेव पारणके महात्मा इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ तथा च तत्र यदभूत् तदाह—

तहियं गंधोदयपुप्फवासं, दिव्वा तहिं वसुहारा य पुट्ठा ।

पहताओ दुंदुभीओ सुरेहिं, आगासे अहोवाणं च पुट्ठं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—“तहियं” ति ‘तस्मिन्’ यज्ञपादे, गन्धोदकं च पुष्पाणि च तेषां वर्ण-वर्णं गन्धोदकपुष्पवर्णं सुरैरिति सम्बन्धात् कृतमिति गम्यते । ‘दिव्वा’ अतिश्रेष्ठा “तहिं” ति तस्मिन्नेव वसु-द्रव्यं तस्य धारा—संततपावजनिता सन्ततिः वसुधा सा च ‘पुट्ठे’ति पाविता सुरैरित्यत्रापि सम्बध्यते । तथा प्रहताः ‘दुन्दुभ्या’ देवानकाः सुरैः । तथा तैरेव आकाशे अहोदानं च ‘पुट्ठं’ शब्दितमिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ तेऽपि ब्राह्मणा विसित्तमनस इदमाहुः—

सक्खं खु वीसह तवोविसेसो, ण वीसह जाहवितेस कोई ।

लोबागपुसं हरिएससाहुं, जस्सेरिसा हट्ठि महाणुभागा ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘साक्षात्’ प्रत्यक्षं ‘सुरि’त्यवधारणे, ततः साक्षादेव दृश्यते तपसो विशेषः—विशिष्टत्वं माहात्म्यमित्यर्थः तपोविशेषः, ‘न’ नैव दृश्यते ‘जातिविशेषः’ जातिमाहात्म्यं ‘कोऽपि’ स्वल्पोऽपि । किमित्येवम् ? अत आह—यतः श्रृण्व-पुत्रं हरिकेशसाधुं पश्यतेति शेषः, यस्य ‘ईदृशी’ दृश्यमानरूपा ‘श्रद्धाः’ देवसन्निधानात्मिका सम्पद् ‘महानुभागा’ सातिशयमाहात्म्येति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ साम्प्रत स एव मुनिस्तानुपशान्तमिव्यात्वमोहनीयोदयानि पश्यन्निदमाह—

किं माहणा ! जोहसमारभन्ता, उदण सोहिं बहिया विमग्गहा ।

जं मग्गहा बाहिरियं विसोहिं, ण तं सुदिट्ठं कुसला वयंति ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘किमि’ति क्षेपे, ततो न युक्तमिदं हे ‘माहणाः !’ ब्राह्मणाः ! ‘ज्योतिः’ अग्निं ‘समारभमाणाः’ प्रस्तावाद् यागकरणतः प्रवर्त्तमाना यागं कुर्वन्त इत्यर्थः, ‘उदकेन’ जलेन “मोहिं” ति ‘शुद्धिं’ निर्मलतां “बहिय” ति बाह्यां ‘विमार्गय’ अन्वेपयय ? । किमेवमुपदिश्यते ? इत्याह—यद् यूयं मार्गय ‘बाह्यां’ बाह्यहेतुना विशुद्धिं न तत् ‘सुदृष्टं’ सुषु प्रेक्षितं ‘कुशलाः’ तत्त्वविचारं प्रति निपुणाः ‘वदन्ति’ प्रतिपादयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ यया चैतत् सुदृष्टं न भवति तथा स्वत एवाह—

कुसं च जूवं तणकट्टमग्गिं, सायं च पायं उदगं फुसन्ता ।

पाणाहं भूयाहं विहेडयन्ता, भुज्जो वि मंदा ! पकरेह पावं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—‘कुसं च’ दग्धं ‘यूवं च’ प्रतीतमेव, एण च—बीरणादि काष्ठं च—समिदादि वृण्काष्टम्, ‘अग्निं’ प्रतीतं सर्वत्र प्रतिगृह्यन्त इति शेषः । ‘सायं’ सन्ध्यायाम्, चण्णो भिन्नक्रमस्ततः “पायं” ति ‘प्रातश्च’ प्रभाते ‘उदकं’ जलं ‘सृजन्तः’ आचमनादिषु परामृशन्तः “पाणाहं” नि ‘प्राणिनः’ द्वीन्द्रियादीन्, सम्भवन्ति हि जले पृथक्फरुपास्त इति, “भूयाहं” ति ‘भूतान्’ वरुन्, उक्तञ्च—“प्राणा, द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः, भूतान् तस्यः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया हेयाः, शेषाः सत्त्वाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥” ग्रथिव्यानुपलक्षणं चैतद् । ‘विहेडमानाः’ विविधं बाधमानाः, किम् ? इत्याह—‘भूयोऽपि’ पुनरपि न केवलं पुरा किन्तु शुद्धिकालेऽपि जलानलादिजीवोपमर्दतः ‘मन्दाः’ जराः ‘प्रकुरुव’ प्रकर्षेणोपचिनुय ‘पापम्’ अशुभकर्म । अयमाशयः—कुशला हि कर्ममलविलयात्मिकां तारिफकीमेव शुद्धिं मन्यन्ते, भयदमिमतयाग-रुताने च यथादिपरिमहजलस्पर्शाविनाभावित्वेन भूतोपमर्दहेतुतया प्रत्युत कर्ममलोपचयनिवन्धने एव, नातः तत्सम्भव इति कथं तद्वे-तुकशुद्धिमार्गेण सुदृष्टं ते वदेयुः ? , तथा च वाचकः—“शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा, भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् । जलादिगौचं यत्रेदं, मूढविस्मापनं हि तत् ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ इत्थं तद्वचनतः समुत्पन्नशङ्कास्ते यागं प्रति तावदेवं पप्रच्छुः—

कहं चरे भिक्खु ! वयं जयामो ? , पावाहं कम्माहं पणुह्यामो ।

अक्खाहि णे संजय ! जक्खपूह्या ! , कहं सुजट्ठं कुसला वयंति ? ॥ ४० ॥

व्याख्या—‘कथं’ केन प्रकारेण “चरे” ति प्राकृतत्वात् ‘चरेमहि’ यागार्थं प्रवर्त्तमहि हे भिक्षो ! वयम् ? तथा ‘यजानः’ यागं कुर्मः कथमितिवेगेः, ‘पापानि’ अशुभानि कर्माणि “पणुह्यामो” ति ‘प्रणुदानः’ प्रेरयामो येनेति गन्व्यते । ‘आख्याहि’ कथय ‘नः’ अस्माकं हे ‘सयत !’ यक्षपूजित ! , किमुक्तं भवति ?—यो हि अस्माद्विदितः कर्मप्रणोदनोपायो यागरूपः स युष्माभिर्दूषितः इति भवन्त एवापर यागमुपदिशन्तु, कथं ‘स्विष्टं’ शोभनं यजनं कुशला वदन्ति ? इति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥ मुनिराह—

छज्जीवकाए असमारभन्ता, मोसं अदत्तं च असेवमाणा ।

परिग्गहं इत्थीउ माण मायं, एयं परिन्नाय चरन्ति दन्ता ॥ ४१ ॥

व्याख्या—यद्जीवकायान् ‘असमारभमाणाः’ अनुपमर्दयन्तः, “मोसं” ति ‘मृपा’ अलीकभाषणम् ‘अदत्तं च’ अद-त्तादानं च असेवमानाः, परिग्रहं स्त्रियो मानं माया तत्सहचरितत्वात् कोप-लोभौ च, ‘एतद्’ अनन्तरोक्तं परिग्रहादि ‘परि-हाय’ हपरिहाया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिहाया प्रत्याख्याय ‘चरन्ति’ यागे प्रवर्त्तन्ते ‘दन्ताः’ इन्द्रिय-नोऽन्द्रियदमेन यतय इति गम्यते । यत एवमतो भवद्भिरप्येवं चरितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥ प्रथमप्रश्नप्रतिवचनमुक्तम्, शेषप्रश्ननिर्वचनमाह—

सुसंखुडा पंचहिं संवरेहिं, इह जीवियं अणवकंखमाणा ।

वोसट्ठकाए सुहचत्तदेहा, महाजयं जयई जन्नसिट्ठं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—‘सुसंखुडाः’ सगितसमस्ताश्रयद्वाराः, ‘पञ्चभिः संवरैः’ प्राणातिपातविरत्यादिप्रतैः ‘इह’ मनुष्यजन्मनि उपलक्षणत्वात् परत्र च ‘जीवितं’ प्रस्तावाद् असयमजीवितम् ‘अनवकाङ्क्षन्तः’ अनभिलषन्तः अत एव ‘व्युत्सृष्टकायाः’ परीपहोपसर्गसहिष्णुतया त्यक्तकायाः, शुचयः—अकल्पितप्रताप्ते च ते त्यक्तदेहाश्च—अत्यन्तनिष्प्रतिकर्मतया शुचित्यक-देहाः, महान् जयः—कर्मशत्रुपराभवमलक्षणो यस्मिन् स महाजयस्तं “जयई” ति वचनव्यत्याद् यजन्ति मुनयः, ततो भवन्तोऽप्येवं यजन्ता “जन्नसिट्ठं” ति प्राकृतत्वात् श्रेष्ठयक्षम् । श्रेष्ठवचनेन च एतद् यजनं स्विष्टं कुशला वदन्ति, एष एव च कर्मप्रणोदनोपाय इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ यत् ईदृग्गुणः श्रेष्ठयक्षं यजते ततस्त्वमपि ईदृग्गुण एव, तथा च तं यजमानस्य कानि उपकरणानि ? को वा यजनविधिः ? इत्यभिप्रायेण ते एवमाहुः—

के ते जोई ? के व ते जोइठाणा ? , का ते सूया ? किं व ते कारिसंगं ? ।

एहा य ते कयरा संति ? भिक्खु ! , कयरेण होमेण हुणासि जोइं ? ॥ ४३ ॥

व्याख्या—‘के’ इति किं ‘ते’ तव ‘ज्योतिः ?’ अग्निः ? , किं वा ते ज्योतिःस्थानम् ? यत्र ज्योतिर्निधीयते, काः ‘ध्रुवः ?’

धृतादिप्रक्षेपिका दर्व्यः ? , “किं च” त्ति किं वा करीषः—प्रतीतः स एवाङ्गम्—अध्यासीपनकारणं करीषाङ्गं येनाग्निः सन्धु-
 ष्यते, ‘एधाश्च’ समिधो यकाभिरग्निः प्रज्वाल्यते ‘ते’ तव ‘कतराः’ इति काः ? , “संति” त्ति चस्य गम्यमानत्वात्
 ‘शान्तिश्च’ दुरितोपशमहेतुः अध्ययनपद्धतिः कतरेति प्रक्रमः, “भिक्षू !” इति भिक्षो ! कतरेण ‘होमेण’ हवनविधिना
 ‘जुहोषि’ आहुतिभिः प्रीणयसि किं तद् ज्योतिः ? , बह्वीवनिकायसंभारम्भनिवेवेन ह्यस्मदभिमतो होमः तदुपकरणानि च
 पूर्वं निषिद्धानीति कथं भवतो यजनसम्भवः ? इति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ मुनिराह—

तवो जोई जीवो जोइठाणं, जोगा सुया सरीरं कारिसंगं ।

कम्मं एहा संजमजोग संती, होमं हुणामि हसिणं पसत्थं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—‘तपः’ बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं ‘ज्योतिः’ अग्निः, यथा हि ज्योतिरिन्धनानि भस्मीकरोति एवं तपोऽपि भावे-
 न्धनानि—कर्माणि । ‘जीवः’ जन्तुः ज्योतिःस्थानम्, तपोज्योतिपक्षदाश्रयत्वात् । ‘योगाः’ मनोवाक्कायाः श्रवः, ते हि शुभ-
 व्यापाराः स्नेहस्थानीयाः तपोज्योतिषो ज्वलनहेतुभूताः तत्र संस्थाप्यन्त इति । शरीरं करीषाङ्गम्, तेनैव हि तपोज्योति-
 रदीप्यते, तद्भाषभावित्वात् तस्य । ‘कर्म’ उक्तरूपम् एधा, तस्यैव तपसा भस्मीभावनयनात् । ‘संजमजोग’ त्ति ‘संयम-
 योगाः’ संयमव्यापाराः शान्तिः, सर्वप्राण्युपद्रवपरिहारित्वात् वेपाम् । तथा ‘होमं’ त्ति होमेन जुहोमि तपोज्योति-
 रिति गम्यते, ‘ऋषीणां’ मुनीनां संवन्धिना “पसत्थं” त्ति प्रशस्तेन जीवोपधातरहितत्वेन विवेकिभिः श्लाघितेन
 सम्यक् चारित्र्येणेति भावः । अनेन च कतरेण होमेन जुहोषि ज्योतिरिति प्रत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ एवं यज्ञस्वरूप-
 मवधार्य ज्ञानस्वरूपं पिष्टुच्छिन्नपवस्ते इदमाहुः—

के ते हरए ? के य ते संतितित्थे ? , कहिसि ण्हाओ व रयं जहासि ? ।

आयक्ख णे संजय ! जक्खण्हया ! , इच्छामो णाउं भवओ सयासे ॥ ४५ ॥

व्याख्या—कः ‘ते’ तव ‘हृदः’ नदः ? , ‘के य ते संतितित्थे’ त्ति किं च ते शान्त्यै—पापोपशमनिमित्तं तीर्थं—पुण्यक्षेत्रं
 शान्तितीर्थम् ? तथा च “कहिसि ण्हाओ व” त्ति वाशब्दस्य मित्रक्रमत्वात् कस्मिन् वा ‘ज्ञातः’ शुचिभूतो रज इव
 ‘रजः’ कर्म ‘जहासि’ त्यजसि त्वम् ? , गम्भीराभिप्रायो हि भवान् तत्र किमस्माकमिव भवतोऽपि हि हृदतीर्थे एव शुद्धि-
 स्थानम् ? अन्यद्वा ? इति न विद्वा इति भावः । ‘आचक्ष्व’ व्यक्तं वद ‘नः’ अस्माकं संयत ! यक्षपूजित ! , ‘इच्छामः’
 अभिलषामः ‘ज्ञातुम्’ अवगन्तुं ‘भवतः’ तव ‘सकाशे’ समीपे इति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ मुनिराह—

धम्मं हरए वंभे संतितित्थे, अणाइले अत्तपसन्नलेसे ।

जहिसि ण्हाओ विमलो विसुद्धो, सुसीतीभूतो पजहामि दोसं ॥ ४६ ॥

एयं सिणाणं कुसलेहि दिट्ठं, महासिणाणं हसिणं पसत्थं ।

जहिसि ण्हाया विमला विसुद्धा, महारिसी उत्तमं ठाण पत्त ॥ ४७ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘धर्मः’ अहिंसायात्मकः हृदः, कर्मरजोपहनृत्वात् । ‘ब्रह्मे’ति ब्रह्मचर्यं शान्तितीर्थम्, तदाऽऽसेवनेन हि
 सकलमलमूलरागद्वेषादुन्मूलितावेव भवतः, तदुन्मूलनाच्च न कदाचिद् मलस्य सम्भवोऽस्ति, सत्यायुपलक्षणं चैतत् । तथा
 चाह—“ब्रह्मचर्येण सत्येन, तपसा संयमेन च । मातङ्गपरिगतः शुद्धिः, न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥ १ ॥” किञ्च—भवत्प्रतीत-
 तीर्थानि प्राण्युपमर्दहेतुतया प्रत्युत मलोपचयनिमित्तानीति कुतस्तेषां शुद्धिहेतुता ? , तथा चोक्तम्—“कुर्याद्वर्षसहस्रं तु,
 अहन्यहनि मज्जनम् । सागरेणाऽपि कृत्स्नेन, वधको नैव शुष्यति ॥ १ ॥” हृदशान्तितीर्थे एव विशिनष्टि—‘अनाविले’
 मिथ्यात्वगुप्तिविराधनादिमिरकलपे, अनाविलत्वात् । आत्मनः—जीवस्य प्रसन्ना—मनागप्यकलुषा पीताद्यन्यतरा लेश्या यस्मि-
 स्तदात्मप्रसन्नलेश्य तस्मिन् एवंविधे धर्महृदे ब्रह्माख्यशान्तितीर्थे च । “जहिसि” त्ति यस्मिन् ज्ञात इव ज्ञातः अत्यन्त-
 शुद्धिभवनात् ‘विमलः’ भावमलरहितोऽत एव ‘विसुद्धः’ गतकलङ्कः “सुसीतीभूतो” त्ति ‘सुसीतीभूतः’ रागाद्युत्ताप-
 विरहितः सुषु शैत्य प्राप्तः ‘प्रजहामि’ प्रकर्षेण त्यजामि दूषयति—विसुद्धमप्यात्मानं विकृतिं नयतीति दोषः—कर्म तम् ।
 अनेनैतदाह—ममपि हृदतीर्थे एव शुद्धिस्थानं परमेवविधे एवेति ॥ निगमयितुमाह—‘एतदि’त्यनन्तरमुक्तं ‘ज्ञानं’ रजोहानं
 कुशलैर्दृष्टम्, इदमेव च महाज्ञानं न तु शुष्मत्प्रतीतम्, अस्यैव सकलमलापहारित्वात् अत एव ऋषीणा ‘प्रशस्तं’ प्रशसा-
 स्पदम्, न तु जलज्ञानवत् सदोपतया निन्यम् । अस्यैव फलमाह—“जहिसि” त्ति सुव्यवस्थायाद् येन ज्ञाता विमला
 विसुद्धा इति प्राग्वत्, ‘महर्षयः’ महासुनय. ‘उत्तमं स्थानं’ मुक्तिलक्षणं ‘प्राप्ताः’ गता इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६—४७ ॥
 ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । एव चोपसम्पन्नेषु द्विजेषु यक्षेण प्रगुणीकृतास्ते छात्राः तत्कालोचितधर्मदेशनया
 च तान् प्रतिबोध्य गतः स्वविहारमसौ मुनिः ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
 लघुटीकायां हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

मञ्जो विमणहुम्भणा विविडि पयत्ता—धिग्दु अन्हाण रुयजोवणमोहग्गलावन्नकलाकोमहाद्गुणकलावत्त जेण मायंग-
जाटकलंफवेत्तण मत्तो गो दूमिजो, लोमपरिभूया य जाय त्ति शुक्खेरेमं गया अकहिऊण यधवाण मरणकयनिच्छया
पयद्वा पभियाणरिगाभिगुहं । तज्जो दुस्सेवंतग्गप्पिहिं दिट्ठो एगो गिम्भरो । तत्ताग्गहेत्तिं एगम्मि सिलायले विकिट्ठवत्तो-
सियंगो मुहग्गजाणोपमज्जो चम्पारियपाणी काउस्तग्गेण आयावेमाणो दिट्ठो एगो गट्ठागुणी । तं पेच्छिय जायहरित्ता गया
सग्ग मणीयं । तज्जो भत्तिग्गमाणपुण्यं पंदिओ भयत्तं । तेण वि द्वाणममत्तीण धम्मलाभपुण्यं 'कुओ भन्नतो समागय ?'
वि गंवाधिया । तेहिं वि पुत्तुचत्तककणपुण्यं साहिओ गिययामिप्पाओ—जाह प्पय गिरिउरे पटण करेमो । तज्जो
साहरिणिणा भणिगा—एण सुत्त तुग्गहरिताणं अप्पेगसत्तावन्नोदावदायवुद्धीणं पागयजणविट्ठियं त्ति, करेह सारीरमाण-
भाण्यपुण्यग्गीयभूयकमयणपटणसिहिं जिणिवप्पणीयं माधुधम्म त्ति । तज्जो गट्ठापाहिपीटिएहिं व आउरेहिं सुविजत्त
व निग्गमिक्कं पडिच्छत्तं तग्ग मयणं, भणियं च—भयत्तं ! देह अन्हु नियवयं । तेण वि 'जोग्ग' त्ति कलिऊण दिन्ना ताण
विगया । फालकमेण य जाया मीयत्था । तज्जो छट्ठ-उट्ठम-यसम-दुवात्तरा-उट्ठमास-मासाहणहिं विचित्तवोक्कम्माईहिं
अण्णाणं भोमाणा मामाणुगामं विहत्ता फाल्लरेण पत्ता हत्थिणाउरं । टिया नाहिरुजाणे । अन्नया मासस्समणपारणए
भग्गुयसाह पविट्ठो नयत्तं । गेट्ठाणुगेहं हरियाराणिजो भग्गतो रायमग्गावट्ठिओ दिट्ठो नमुद्दमंतिणा, पभिमिन्नाओ य—
'जेट्ठो गो मायंगमारजो, मज्जो अज्जेसिं व जाणावेरसह' त्ति अण्णमएण गियपुरिसे पट्ठवेऊण जट्ठिमुट्ठिलउडपहारेहिं कय-
लिय जिहाडानिओ । तज्जो तग्ग निग्गमाहरण तग्गमत्तरा कोपकरालियस्स तज्जोरेसा तेहिं एणणनिमित्तं मुहाओ निग्गया ।
मज्जो फाणिणज्जपल्लेहिं व भूमिनिहेहिं मग्गता छपायिं नयत्तं । मज्जो भयत्तोऊहेहिं आगया नागरया, वदिय
मपरियणा पग्गहत्तं पवत्ता । मणीयं । वि तप्पमायणत्तं आगजो, पणमिऊण कयंजलिउडेण भणिय तेण—

भयवं । खमेह जमम्हारिसेहिं मंदभग्गेहिं अणजेहिं अवरद्धं ति, पडिसंहरह तवतेयं, करेह प्पसाय जीवियप्पयाणेणं, भुज्जो न एवं करिस्सामो त्ति । जाहे न पसीयइ ताहे चित्तसाहू जणवायं सुणिय वहलधूमच्छादयं च गयणं ददूण तस्स समीवमागओ । भणिओ तेण—भो संभूय ! उवसमसु उवसमसु कोवानलं, उवसमप्पहाणा चेव महरिसओ भवन्ति, अवरद्धे वि न कोवस्सावगास णित्ति । जओ—दुरतो सद्धान्त्यहेऊ चरणिधणे दवानलो कोहो । भणियं च—“जह वणदवो वणं दवदवस्स जल्लिउं खणेण निदहइ । एवं कसायपरिणओ, जीवो तवसज्जमं दहइ ॥ १ ॥” अन्नं च—“कोहो पीहं पणासेइ, कोहो दुग्गाइवड्डणो । परिग्यावकरो कोहो, अप्पाणस्स परस्स य ॥” तहा—“भोसुववासु करइ विचित्तु वणवासु निसेवइ, पढइ नाणु ज्ञाणेण निच्चु अप्पाणं भावइ । वारइ दुद्धरु वंभचेरु भिक्खासणु भुजइ, जासु रोसु तसु सयलु एउ निप्फलु सपज्जइ ॥ १ ॥” एवमाइउवसमप्पहाणेहिं जिणिदवयणजलोहेहिं विज्झाविओ कोहग्गी । गओ वेरगं । ततो नियत्ता तप्पसाओ गया तमुज्जाण । चितियं च णेहिं—“कयसलेहणा अम्हे, ता एण्ह जुत्तमणसणं काउं ति ठिया अणसणे । ततो सणंकुमारोणं नायाऽमच्चवुत्ततेणं कोवमुवगएण ददरज्जुवड्डो नेया-विओ सो ताण समीवं । तेहिं अणुकंपाए मोयाविओ णमुई । सणंकुमारो वि तेसिं वंदणत्थ सतेउरो गओ तमुज्जाणं, वंदिया ते भत्तिवहुमाणपुवयं अतेउरसहिण । तओ इत्थीरयणसुनंदाए पाएसु पडंतीए साइसयं अलकफासमणुभवन्तेणं काउमारद्धं नियाण संभूएण । तओ चित्तमुणिणा चितियं—अहो ! दुज्जयत्तं मोहरस, अहो ! दुदतया इंदियाण, अहो ! उम्माहयत्तं विसयाणं, जेणेस सुचरियतवो वि सुविइयजिणिदवयणो वि हु जुवइवालगाफासेण वि एरिसमज्जवसइ । ततो

१ “मासोपवास करोति विचित्र वनवास निषेवते, पठति ज्ञान ध्यानेन नित्यमात्मान भावयति । धारयति दुर्धर ब्रह्मचर्यं भिक्षाशनं भुङ्के, यस्य रोपसस्य सकलमेतन्निष्फलं सम्पद्यते ॥ १ ॥”

पडिवोहिउकामेण भणिओ सो—भो ! उवरमसु एयाओ असुभज्जवसाणाओ, जओ—असारा परिणामवारुणा संसार-परिभमणहेऊ कामभोगा, निसेविज्जंता वि करंति अहियमुम्माहयं, दुहुरुवा य ते परमत्थओ, सुहाभिमाणो तेसु मोहविलसियमेव । भणियं च—“जह कच्छुल्लो कच्छुल्लं, कंडुयमाणो दुहं मुणइ सोक्खं । मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुह सुहं विति ॥ १ ॥” किच—भोगनिवंधणं माणुस्सयं सरीर केवलसुइरूवं चेव सबं, अओ न किंचि तम्मि रागकारणं । जओ भणियं—“सुक्कसोणियसभूयं, असुइरसविवट्टियं । तय-रत्त-मस-मेय-ऽट्ठि-मिज-सुक्कविणिग्गियं ॥ १ ॥ नवेगारस सोएहिं, गलंतमसुइरसं । अमेज्जकोत्थलो देहं, छविमेत्तमणोहरं ॥ २ ॥ आढयं रुहिरस्सेत्थ, वसाए अट्ठिआढय । कुंडवो पित्तसिंभाणं, सुक्कस्स य तंदद्वयं ॥ ३ ॥ सिरासंयाइं सत्तेव, नव ण्हासंया भवे । न सरीरम्मि एयम्मि, सुइत्तं कि पि विज्जए ॥ ४ ॥ मणुन्नमसणं पाणं, खाइमं साइमं वरं । सरीरसंगमावन्नं, सबं पि असुई भवे ॥ ५ ॥ वर वत्थं वरं पुप्फं, वर गंधविलेवणं । विणस्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥ ६ ॥ उल्ली दंतेसु दुग्गंधा, मुहे वि असुइरसो । विलीणो नासिगाए वि, सिंभो वहइ निच्चसो ॥ ७ ॥ अच्छीसु दूसियाइं ति, कन्नेसु असुभो भलो । झरेइ रोमकूवेहिं, सेओ दुरभिगंधओ ॥ ८ ॥ एयारिसे सरीरम्मि, सब्बोराण आलए । सुनिच्छियागमो होउं, मा मुज्ज सुणिपुंगवा ! ॥ ९ ॥ एवमाइ अणुसासिओ वि न पडिवुद्धो एसो मोहस्स उकडयाए, कयं च नियाणयं संभूइणा, जहा—जइ इमस्स तवस्स अत्थि फलं तो जम्मंतरे चक्कवट्ठी होज्जाहं ति । सच्चवियमिमं तेण, जहा—अइविसमो मोहतुरु, अणाइ-भवभावणाविययमूलो । दुक्कं उम्मुल्लिजइ, अच्चंत अप्पमत्तेहिं ॥ १ ॥ ततो मरिउं सोहम्मे कप्पे दो वि देवा जाया । तओ चित्तजीवो चुओ पुरिमताले इवमस्स पुत्तो जाओ । संभूयजीवो वि तओ चुओ संतो कंप्पिहपुरे वंभो नाम राया, तस्स चुलणी नाम देवी, तीए उदरे चोइसमहासुमिणसूइओ उप्पन्नो । जाओ य कमेणं । कय च से नामं वंभदत्तो त्ति । वड्डिओ देहोवचएणं कलाकलावेण य । तस्स य वंभराइणो उत्तमवंससंभूया महारायाणो चत्तारि मित्ता आसि । तं जहा—कासिविसयाहिवो कडओ, गयउरवई कणेरुदत्तो, कोसलविसयाहिवई दीहो, चंपाहिवई पुप्फचूलो त्ति । ते अच्चतनेहेण परोप्पर विरहमणिच्छंता समुइया चेव सवच्छरमेक्कं परिवाडीए विविहकीलाविलासेहिं सरज्जेसु चिट्ठंति । अन्नया ते समुइया चेव वंभसमीवमागया । चिट्ठंताण य ताणं मरणपज्जवसाणयाए जीवलोयस्स वंभस्स मंतंततो-सहाईणमसज्जो उप्पन्नो सिरे रोगो । तओ तेण वाहराविया कडगाइणो मित्ता । ताणं च उच्छंणं सुक्को वंभदत्तो, वुत्ता य ते—जहा तुम्भेहिं एस रज्जं कारेयवो त्ति । एवं रज्जचित्त काऊण कालगओ । कयं से वयंसेहिं पेयकिञ्चाइयं । तओ कडगाईहिं भणियं—‘जाव एसो कुमारो रज्जधुरावहणजोगो होइ ताव अम्हेहिं एयं रज्जं पालेयव’ ति मंतिऊण सव्वसम्मएण दीहं ठविऊण गया सरज्जेसु सेसा । गएसु य तेसु सो दीहो परिपालेइ सयलसामगियं रज्ज, पलोएइ भंडारं, पविसइ अंतेउर, मंतइ समं चुलणीए । तओ दुन्निवारयाए इदियाणं अगणिऊण वंभमित्तत्तणं अवमन्नि-ऊण वयणीयं संपलगो समं चुलणीए । एवं पवड्डमाणविसयसुहरसाणं गच्छंति दिणा । ततो वंभराइणो वीयहियय-भूएण धणुनामेण मंतिणा अवितहं मुणियं, चितियं चणेण—जहा ‘जो एवंविहं पि अकज्जमायरइ सो किं वंभदत्त-कुमारस्स उदयं इच्छइ ?’ त्ति चित्तिऊण वरधणू नाम कुमारो एगते भणिओ—जहा पुत्त ! एयस्स माया दुयारिणी जाया, तो एयस्स रहसि जाणावेहि एयं वइयरं कुमारस्स । तहा कयं तेण । तओ कुमारो माउदुवरिय मणसा असहमाणो तीए जाणावणनिमित्तं कायकोइलासगहणं घेत्तूण अतेउरमज्जे गंतुं—‘अन्नो वि जो एवं करिस्सइ तस्साह निग्गहं काहामि’ त्ति भणइ । तओ अन्नविहइ भइकरिणीए सह सकिन्नगयं घेत्तूण तहेवागओ । तओ दीहेण एयं मुणिय भणिथा चुलणी—अह कागो तुमं कोइल त्ति । तीए सलत्तं—वालो कुमारो जं वा तं वा उल्लवइ । ततो

तेण वुत्तं—न एयं अन्नहा, ता मारिज्ज कुमारो रइविग्गफरो, भमन्मि साहीणे तुह अन्ने सुया भविस्संति । तओ रइनेहपरखसाए परिसं पि मणसा वि अचिंतणीयं पडिमुयमिमीए । जओ—“महिला आलकुलहरं, महिला लोयम्मि दुघरियेत्तं । महिला दुग्गइदरं, महिला जोणी अणत्थाणं ॥ १ ॥ मारु पियभत्तार, इणइ सुयं तह पणासए अत्थं । नियगेह पि पलीयइ, णारी रागाउरा पावा ॥ २ ॥” भणियं च तीए—जइ कह वि तेण उवाएण मारिज्जइ जहा जणा-
ववाओ रक्खिज्जइ । तेण वुत्तं—“धेयमिमं कज्जं, कुमारस्स विवाहं करेमो तस्सामग्गीए सह अणेगारंभपइट्ठियं गूढनि-
ग्गमपवेसं करेमो जउहर, तत्थ विवाहाणंतरं मुहपमुत्तस्स अगिदाहेण अलपिरयं कज्जं फरिस्सामो” ति मंतिऊण एगस्स
महाराइणो धूया वरिया । पारद्धा य विवाहनिमित्तं सयलसामग्गी । इओ य धणुमंतिणा वंभदत्तस्म कज्जावहिण विभत्तो
दीहराया—जहा एस मम पुत्तो वरधणू रज्जधुगार्थितणममत्थो वट्ठइ, अहं पुण परलोगहियं करेमि ति । तओ
तेण कहयवेण भणिओ—अलं अन्नत्थ पउयेणं, इह ठिओ चेय दाणाइधम्मं करेह सि । इमं च पडियजिऊण धणुणा
गंगातीरे महइ पया फाराविया । तत्थ पंथियपरिपायगाईण पकाम अन्नपाणं रिज्जिउं पवत्तं । दाणमाओययारगहिपई
पडियपवइयपुरिसेहिं दुगाउयप्पमाणा सुरंगा एणापिया जाय जउहरं पत्त सि । इओ य मा वहु विविहनेयत्थपरियण-
परिवुहा पुरवरं संपत्ता । पवेसिया महाविभूईए जाय विसं पाणिगाहणं । तयणंतरे विसजिऊण जणसमूहे पवेसिओ
कुमारो सह वहुए जउहरं । तओ तत्थ वहुसहियस्स आमणोयविट्ठवरधणुत्तहियस्म विसजियाउसेसपरियणस्म गयं
जामिणीजामदुग । तओ समता पलीवियं चासभयणं । उच्छलिओ हाहारयो । ततो ‘किं फायदं ?’ ति मूढमाणेण
पुच्छिओ वरधणू—किमेयं ? ति । तेण भणियं—जहा सा रायधूया लेहपेसणेण पिनियारिया, एमा वाइ अन्ना,
ता इमाए पडियंथो न फायदो सि, एतजउहरे पणिहपहारं देसु जेण निग्गच्छामो । तेण तहा वयं । तओ भेत्तुण

तं सुरंगाए निग्गंतुण दुयारदेसे गया । इओ य धणुमंतिणा पुवमेए दो पयइयपुरिस्ता सुरंगादुयारे तुरंगमारुद्धा धरिया ।
ते य वरधणुत्त संफेयं मेलिय आसेसु य ते कुमारो आरोपिय गया । कुमारो वि पयट्ठा गंतुं, गया पक्कास जोदण-
मेत्तं भूमिभागं । दीहद्वान्नेदेणं निवडिया तुरंगमा । एसु के- न्नु पवत्ता । पत्ता य कोट्टानिहाणं गामं । ततो
कुमारेण वरधणू भणिओ—जहा छुहा वाहइ सि ददं परिसतो म्हि । तं तत्थ संठवेऊण सो पविट्ठो गामं, मंडयं
धेत्तुणागओ । मुढावियं कुमारस्स सीस, पहिराविओ फासायवत्थो, चउंगुलप्पमाणपट्टयवंधेण सिरिक्कच्छालंकियं छाइयं
वच्छत्थलं । वरधणुणा वि कओ वेसपरापत्तो । पविट्ठा गामच्छंतरं । ताव य एक्कदिययरमंदिराओ निग्गंतुण दासचेट्ठएण
भणिया ते—एह मुंजइ सि । तओ गया तत्थ । रायाणुरूपपडियसिजुत्त मुंजाविया ते । तदयसाणे य एक्का पयरम-
हिला वंधुमइसुस्सि कुमारउत्तिमंगे अक्खए पक्खियइ, भणइ य—एन इमाए कन्नगाए धरो सि । पयमायभिऊण
भणियं वरधणुणा—किमेयस्स मुक्कयडुयस्स फए अप्पाणं लेपइ । तओ परसामिण भणियं—सामि । सुवउ, पुष
णेमित्तिएण साहियं अन्हं—जहा इमाए घालियाए जो पट्टाछाइयवच्छो सनित्तो भुनिर्हा भोयणं सो भत्तारो होहि सि ।
एवमादि भणिउं तम्मि दियहे काराविओ पाणिगाहणं कुमारो सि । वीयदिणे भणिओ कुमारो वरधणुणा—दूरं गंतव
ति । तओ वंधुमईए सच्चायं कहिउं निग्गया । गच्छंता पत्ता दूरगामंतरं । तत्थ सलिलत्थी वरधणू पविट्ठो लहुमागंतुण
भणइ—‘जह दीहराइणा वंभदत्तस्स सव्वओ पंथा पंधाविय’ ति जणयाओ एत्थ नए सुओ, ता कुमार ! नस्सामो । तओ
पयट्ठा उम्मणोणं पत्ता महाइइ । तओ कुमारं वडस्स हेट्ठा ठविउं तिसाभिभूयं गओ वरधणू जलहा । ताव य दिणा-
वसाणे विट्ठो वरधणू जमभडेहिं य दीहनिउत्तनरेहिं इम्ममाणो दूरदेसमागओ । कुमारस्स सप्पा फया । पलाओ
वंभदत्तो, पडिओ य दुग्गमं कंतारं । तओ तण्हाछुहापरिस्समकिंलंतो अइक्कमिऊण महाइइ तहयदिणे पेच्छइ ताव-

समेकं । दंसणमेत्तेणेव जाया तस्स जीवियासा । पुच्छिओ य सो—भयवं ! कथं तुम्हाणमासमो ? । तेण वि कहिउं
नीओ कुलवइसमीवं । पणमिओ कुलवइ । भणिओ य तेण—वच्छ । कहिं ते आगमणं वहुपवयायमरं ? । ततो तेण
सव्वं जहावत्थियमवितहं साहियं । ततो सो भणिओ कुलवइणा—जहाहं तुह जणयस्स पुत्तभाउ सि, तो नियं वेवास-
मपयं तुम्ह जहासुहं चिहइ सि । सुणिऊण तस्स चित्ताभिप्पायं अच्छिउं पयसो, ताव य समागओ जलपकालो । तत्थ
सो अज्जएण सयलाओ धणुवेयाइयाओ महत्थविजाओ गुणाविओ । अन्नया सरयसमयम्मि फलकंदमूलकुसुमसामिधे-
यनिमित्तं रत्नपरिसरे गच्छंतेसु तावसकुमारोसु सो वि कोऊहलेण निरंमंतो वि कुलवइणा गओ रत्नं । तत्थ
सरसफलकुसुमसमिद्धादं वणाइं पलोयंतेण दिट्ठो तेण महाकरी । कओ तेण गलगजियरओ । तओ अणुमग्गेण
चलिओ करी तयमिसुहं । तओ तेण तस्स पुरओ विंदलीफाऊण पक्खित्तमुत्तरीयं । तेणावि तक्खणं चेव सुंवाए गहिय
त्थित्तं गयेण । जाव कोहंधो जाओ ताव तेण छलिऊण दक्खत्तणओ गहियं । तओ तेण नाणाविहकीलाए परिस्समं नेऊण
मुक्को करी । तओ पयट्ठो गंतुं पडिपहेणं मूढपुद्गावरदिसाभागो इओ तओ परिभमंतो पेच्छइ गिरिनइत्तडसमिविहं
पुराणपडियभवणखंडमित्तिमेत्तोवलक्खियं जिन्नपुरवरं । तइसणम्मि य जायकोऊहो दिसिदिसिनिहित्तिदी पलो-
यंतो पेच्छइ पासपरिमुक्कोडयत्तगमेकं वियडवंसकुडंगं । तं च दट्ठण कोउणेण खेहंतेण परिक्खत्तयं वाहियं तम्मि
वंसकुडंगे तं रत्तगं । एक्कापहारेणेव निवडिया वंसकुडंगी, वंसंतरालट्ठियं च निवडियं रंडमेकं दरफुरंतओट्टउडं मणोह-
रायारं सिरकमलं दट्ठुणं तेण तं ससंभंतेण ‘हा धिरदु ! मे ववसियस्स’ ति णिदियमत्तणो वाहुवलं । तओ पच्छातावप-
रद्वेण पलोयंतेण दिट्ठं उद्वयद्वचलणं धूमपाणलालसं कयधं । समहियं से अद्विती जाया । पुणो वि पलोयंतेण दिट्ठं
पवरसुजाणं । तत्थ य समंतओ असोगवरपायवपरिक्खित्तं सत्तभूमियं पासायभवणं दट्ठण य तं अबलगो कमेण

सत्तमभूमिगाए । दिट्ठा य तत्थ वियसियकुवलयदलच्छी विज्जाहरसुंदरि व परिगलियविज्जा एक्का पवरमहिळा । पुच्छिया य सा तेण—सुंदरि ! का सि तुमं ? । तओ सा ससंभममेव जंपिउं पयत्ता—जहा महाभाग ! महंतो मईओ वइयरो ता तुमं चेव साहसु—को वा तुमं ? कहिं वा पयट्ठो ? । तओ सोऊण तीसे कोइलालावमहुर वयणवित्रासं समावज्जियमाणसेण अवितहं भणियं तेण—सुंदरि ! अहं पंचालाहिवइणो वंभराइणो तणओ वंभदत्तो नाम । तओ तद्वयणसवणाणंतरमेव आणंदयाहपरिपुन्ननयणा सहस श्रिय अन्नुट्ठिया, हरिसुफुल्लणयणा पडिया तस्स चलणेसु, रोविउं च पयत्ता । तओ कारुन्नगहियहियएण तेणुन्नमियं वयणं, 'मा रुयसु' ति भणंतेण संठविया, पुच्छिया य—सुंदरि ! का सि तुमं ? ति । तओ कुसियणयणा भणिउं पयत्ता—कुमार ! अहं तुह माउलगस्स पुप्फचूलराइणो धूया तुम्ह चेव विइन्ना विवाहदियहं पडिच्छमाणी गियघरुजाणदीहियापुलिणे कीलंती दुट्ठविज्जाहरेण इहाणिया, जाव य वंधुविरहगि-संपलित्ता चिट्ठामि अहं ताव तुमं अचित्तियहिरन्नदुट्ठिसमो सहस श्रिय आगओ, ता जाया मे जीवियासा जं तुमं दिट्ठो सि ति । ततो तेण वुत्ता—कहिं पुण सो मह सत्तू ? जेण से परिक्वेमि यलविसेस । तीए भणियं—सामि ! विन्ना मे तेण पडियसिद्धा संकरी नाम विज्जा, भणियं च—तुहेसा सुमरियमेत्ता सहिदासाइपरिवारा होउं आपसं काही, पच्चणीयं च तुज्जंतियमितं निवारेही, साहिस्सइ य सा मम चेद्वियं तुह पुच्छिया संती । सुमरिया य सा मए, ता साहेमि—नट्टुम्मत्तो नाम एस विज्जाहरो जेणाणिया अहं, 'ण य सो मह पुन्नाहियाए तेयं सहिउं सकइ' ति मं मोत्तुं विज्जा-निम्मियम्मि इम्मि सियरत्तपडायाभूसिए पासाए पेसिउं मह वइयरजाणावणत्थं गियभगिणीणमंतिए जाणावणिं नाम विज्जं सयं गओ वंमकुडंगं, विज्जं साहिय निगाओ य मं परिणेहि ति, अज्जं च से किर विज्जासिद्धी भविस्सइ ।

१ नाब्बोन्मत्तः ।

तओ एयं सोऊण वंभदत्तेण पुप्फवईए सिट्ठो तन्निहणवइयरो । सहसिं च भणियं तीए—अज्जउत्त ! सोहणं कयं जं सो दुरप्पा निहओ । तओ सा तेण गंधवविवाहेण विवाहिया । ठिओ य किंचि कालं तीए समं । अन्नया गिणुओ तेण दिव्वचलयाण आलावो, पुच्छिया सा तेण—कस्स एग सदो ? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त ! एयाओ तस्स तुह वेरिणो नट्टुम्मत्तस्स भगिणीओ खंड-विसाहनामाओ विज्जाहरकुमारीओ तन्निमित्तं विवाहोवगरणं घेत्तुमागयाओ, ता तुम्हे ताव अवक्कमह लहुं, जाव एयासिं भावं उवक्कमामि ति, जइ तुम्होवरि राओ भविस्सइ एयासिं तो हं पासाओवरि एत्तं पडाग चालिस्सामि ति, अन्नहा सियं ति । तओ थेववेलाए धवलपडागं दहुं सणियमवक्कंतो तप्पएसाओ पत्तो गिरि-निउंजमज्झम्मि, दिट्ठं च महासरवरं, मज्जिओ जहाविहिं तम्मि । उत्तिओ य उत्तरपच्छिमतीरे, दिट्ठा य तत्थ एक्का वरक-न्नगा, चित्तियं च तेण—अहो ! मे पुन्नपरिणई जेणेसा दिट्ठिगोयरं पत्ता । तओ सो वि सिणेहनिम्भर पलोइओ तीए । तओ पलोयंतिया पत्थिया सा तप्पएसाओ, जाव थेववेलाए तीए चेव पेसियाए चेडीए समप्पियं वत्थजुयलं पुप्फतंवो-लाइयं च । भणियं च तीए—जा सा तुमे दिट्ठा महासरतीरे तीए पेसियमिमं, वुत्ता य अहं तीए—हला वणलइए ! एयं महाणुभावं अम्हं तायमंतियो मंदिरे सरीरट्ठिइं कारेइ ति, ता एह तुम्हे । तओ कुमारो पसाहियालंकिओ गओ नागदेवामचमंदिर । वुत्तो य तीए मंती—एस तुम्ह सामिणो सिरिकंताए धूयाए पेसिओ ता सायरं दट्ठओ । मंतिणा नहेव कयं । वीयदिणे नीओ रायसमीवं । तेण अन्नुट्ठिऊण धुरे दिन्नमासणं । पुच्छिओ सो वुत्तंतं । भुत्तुत्तरफाले य 'अम्हारिसेहिं तुम्ह न अन्नं विसिट्ठं सागयकिं काउ तीरइ' ति भणिय सायरं दिन्ना सिरिकंता कन्नगा । पहाणदिणे वित्तो विवाहो । अन्नया कुमारेण पुच्छिया पिया—किमत्थं मज्झ एगाणिणो दिन्ना तुमं ? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त ! एस अम्ह ताओ चलियदाइयपेहिओ इमं विसमं पल्लिं समस्सिओ, सो य नगरगामाई हंतूण दुग्गं पविसइ ति । सिरि-मईए तायस्स पत्तीए चउण्हं पुत्ताणं उवरि अहं जाया, वा, इव पिउणो । जो, य वुत्ता अहं रत्ता—पुत्ति ! नवे विरुद्धा मम राइणो ता इहट्ठिया चेव जो तुह मणोहरो वरो सो कहेयवो ति । तओ अहं पडीओ निगंतूण महा-सरवर गतुं पुरिसे पलोएमि जाव तुमं दिट्ठो पुत्तेहिं ति एस परमत्थो ति । तओ सिरिकंताए समं विसयसुहमणुहयंतस्स गच्छंति दिणा । अन्नया सो पल्लिनाहो निययवलसमेओ गओ विसयं हंतुं । सो वि य तेण समं गओ । ताव य दिट्ठो तेण तग्गामवाहिरासन्ने कमलसरतीरे सहस श्रिय वरधणू । सो वि तं पच्चभिजाणिऊण असभावियदंसणं रोविउं पयत्तो, सठविओ य तेण । सुहनिसन्नेण पुच्छिओ वरधणुणा कुमारो—मम परोक्खे किं तए अणुभूयं ? । तेण वि सव्वं सिट्ठ ति । तेण वि पुच्छिएण वुत्तं—कुमार ! सुवउ, तया हं नगोहहेट्ठा तुमं ठविय जलट्ठा गओ, तओ दिट्ठं मए एगं महासरं, तओ पुडएण घेत्तूण जलं जाव तुहंतिए पयट्ठो ताव य सहस श्रिय सन्नद्धवद्धकवएहिं ताडिओ दीहभडेहिं 'रे रे वरधणु ! कहिं वंभदत्तो ?' ति भणंतेहिं । मए भणिय—न याणामि । ततो तेहिं दइयरं ताडिजमाणेण भणियं मए—जहा वच्चेण भक्खिओ । तेहिं वुत्तं—दंसेहिं तं देसं । तओ हं इओ तओ भमंतो कवडेण गओ तुह दंसणपहं, 'पलायसु' ति कया तुह सत्ता । मया वि परिवायगदिन्ना मुहे कया गुलिया, तप्पभावेण य जाओ निधेयणो । तओ 'मओ' ति णाऊण गया ते । चिरेण य कड्डिया मुहाओ मए गुडिया, ता तुमं गवेसिउं पयत्तो, न मए दिट्ठो । गओ एग गाम, तत्थ दिट्ठो एगो परिवायणो । तेण वुत्तं—तुह तायस्स अहं मित्तो वसुभागो नाम । कहियं च तेण—जहा धणू पलाओ, माया च ते मातंगपाडए पक्खित्ता दीहेण । तओ एयं सोऊण महादुक्खेण अहं गहिओ गओ कंपिल्लपुरं, फावालियवेस काऊण वंचिऊण मायंगमयहरं अवहरिया माया । तओ एगम्मि गामे पिउमिच्छस्स देवसम्मस्स माहणस्स घरे मोत्तूण नायर तुममन्नेसत्तो इहागओ । एवं सुहदुक्खं मंतता जाव अच्छंति ताव एको पुरिसो आगओ । तेण वुत्तं—जहा महाभाग ! न करिन्ति

हिडियवं, तुम्हऽनेसणत्वं दीहनिउत्ता नरा इहागय ति । तओ दो वि लहुं वणगहणाओ निगंतुं भमंता गया कोसंविं । तत्थ णयरीवाहिरुज्जाणम्मि दिट्ठं दोण्ह सेट्ठिसुयाणं सागरदत्त-बुद्धिलनामाणं पणीकाऊण मयसहरसं संपलंगं कुण्डलुद्धं । हओ य सागरदत्तस्स कुण्डेणं बुद्धिलकुण्डो । पुणो वि बुद्धिलकुण्डेणं हओ सागरदत्तस्स कुण्डो । तओ भग्गो सागरदत्तकुण्डो बुद्धिलकुण्डस्स सम्मुहं कीरमाणो पि नाहिलसइ जुझिउं ति । हारियं सागरदत्तेण लक्खं । एत्थंतरम्मि य वरधणुणा भणिया सागरदत्त-बुद्धिला—भो ! किमेसो मुजइ वि भग्गो पुण्डो वीयकुण्डाओ ? ता पेच्छामि जइ न कुण्ह तुम्हे । सागरदत्तो भणइ—भो महाभाय ! पेच्छ पेच्छ, जओ नत्थेय कोइ मम द्धलोभो किंतु अभिमाणसिद्धीण पओयणं । तओ पलोइओ वरधणुणा बुद्धिलकुण्डो । दिट्ठाओ य तण्हणनियदाओ सुट्ठुं लेण्हाओ लोहमइसूईओ । लक्खिओ य सो जोयंतो बुद्धिलेण । तओ समीपमागंतुं 'जइ न जपमि सूईयइयर ता दाहं तुह लम्पदं' ति निहुयं साहियं वरधणुणो । तेणावि 'भो ! निरुवियं मए परं न किंचि दीसइ' ति जंपतेणेन जहा बुद्धिलो न लम्पउ तहा कहिंचि लीयणंगुलियसंचारप्पओगओ जाणाविओ सागरदत्तो । तेणावि फट्ठिऊणाऽलक्खं पिय सूईओ भेडिओ नियकुण्डो । तेण य पराजिओ वीयकुण्डो ति हारियं बुद्धिलेण वि लक्खं । तओ जाया दोण्ह पि सैरिभरी । पत्तिट्ठो य सागरदत्तो पप्फुद्धवयणो 'अज्जउत्ता ! गिहं गम्मत' ति वोत्तुमारोविउं रउवरे दो वि गओ नियगेह । फयउच्चियकिंभो य निहं पेच्छइ पीईए । तन्नेहनिजंतिचाण य तेमिं तत्थेय ठियाणमन्नयरदिणे आगओ एगो दामचेहो, नदिउं चणेण वरधणू नीओ एगते, तओ सूईवइयरजंपणे ज ते सुप्पियमासि बुद्धिलेण अट्ठलक्खं तन्निमित्तनेसो पेसिओ 'पाली-ससहस्सो हारो' ति वोत्तुं समप्पियं च हारकरंइय । गओ दासचेहो । वरधणू वि तं पेत्तूणागओ वंभदत्तंतिं । साहिय-

१ एहमा ।

२ समानता ।

सरुवो य वरिसेइ से करंडियाओ कट्टेउं । हारं पलोइतेण य कुमारेण तदेगदेमावलंविओ दिट्ठो वंभदत्तनामकिओ लेहो, पुच्छियं च—वयंस ! कस्सेसो लेहो ? । वरधणू भणइ—को जाणइ ? यहवे वंभदत्तनामगा पुरिसा संति किमत्थ चोज ? । तओ अवहेरीपरे कुमारे वरधणुणा एगते नेऊण विहाडिओ लेहो । दिट्ठा य तम्मज्झम्मि इमा गाहा—'परियजइ जइ वि जए, जणेण सजोयजणियजत्तेण । तह वि तुमं चिय धणियं, रयणवई मणइ माणेउ ॥१॥' चित्तंत्तस्स य 'फहमवग-च्छिस्समिमीए भावत्थं ?' ति वरधणुणो वीयदिणे आगया एगा पद्याइया । सा य पत्तिरविऊणऽक्खयहुमुमाणि कुमारोत्त-मंगे 'पुत्तय ! वाससहस्साज भवसु' ति भणंती वरधणुमेगते नेइ, मंतिऊण य तेण समं किं पि पडिगया । तओ पुच्छिओ कुमारेण वरधणू—किमेसा जंपइ ? । भणइ—एयाए इमं संलत्तं, जो मो तुम्हाणं बुद्धिलेण करंडम्मि हारो पेसिओ तेण समं जो लेहो समागओ तस्स पडिलेहं समपेह । मया भणियं—एनो वंभदत्तरायनामकिओ दीसइ, ता साहइ को एसो वंभदत्तो ? । तीए भणियं—सुम्मउ, किंतु न तए कस्स वि सांहीयें ।

अत्थि इहेव नयरीए सेट्ठिधूया रयणवई नाम फन्नगा । सा य वालभावाओ चेव अहं व मम नेहाणुरत्ता जोधणन-गुप्पत्ता, दिट्ठा य मए अन्नदिणम्मि सा किंचि ज्ञायमाणी । तओ हं गया तीए समीव, भणिया य नया—पुत्ति रयण-वइ ! किं चित्तेसि ? । परियणेण भणियं—वण्णि दिवसाणि एवमेईए दुम्मणाए । तओ पुणो पुणो पुच्छिया वि मए जाय न किंचि जपइ ताव भणिय तस्सहीए पियंगुलइयाए—भयवइ ! एसा उज्जंती न किं पि तुह साहिउं सपइ, ता अहं कहेमि—इओ य गयम्मि फम्मि वि दिणे कीडत्यमुज्जाणे गयाए एयाए भाउगत्तं बुद्धिलसेट्ठिणो लक्खपणेणं जुज्झा-चित्तस्स कह वि तप्पएसोऽऽगओ दिट्ठो अपुवो को वि वरकुमारो, तं च दट्ठूण एसा परिसी जाया । त च मए सोऊण लक्खिओ तीए मयणविचारो, भणिया य ससिणेह—पुत्ति ! साहसु सत्त्वाव । तओ कह कह वि सत्त्वावमुवगया भणइ—भयवइ ! तुमं मम जणणी ता नत्थि किं पि तुम्हमकहणीयं, एयाए पियंगुलइयाए जो कहिओ सो वंभदत्त-कुमारो जइ मे पई न होइ ता नूणं मरामि । ता एवमावन्निऊण भणिया सा मए—वच्छे ! धीरा होहिं, तहा फरिस्स जहा तुह समीहिय संपजिस्सइ । तओ सा किंचि सन्धा जाया । कट्ठदिणम्मि य हिययासात्तणत्थ भणिया सा मए—वच्छे ! दिट्ठो सो मए वंभदत्तकुमारो । तीए वि सोउमेय समूससियहिययाए भणिय—भयवइ ! तुम्ह पसाएण सय सुंदर भविरसइ ति, किंतु तस्स विस्सासनिमित्तं बुद्धिलववएसेण इमं हाररयण करुह पत्तिरविऊण पेसेहि, वंभदत्तनामंकि य चेमं लेहं । निरुविय च त तहा कइ मए । ता महाभाग ! तुहेसो कहिओ लेहवइयो, सपयं पडिलेह देहि । मए वि समप्पिओ तीए इमो पडिलेहो—वंभदत्तो वि गुरुगुणवरधणुकलिओ ति माणिउं मणइ । रयणवई रयणिवई चंदो इव चदणीजोगो ॥१॥ सोउं चेम वरधणुसाहियमदिट्ठाए वि रयणवईए जाओ कुमारो तम्मणो । तदसणसमागमोवायमन्नेस-माणस्स य गयाणि कइवयदिणाणि । अन्नम्मि य दिणे समागओ वाहिराओ वरधणू सभंतो भणिउं पयत्तो, जहा—'कुमार ! इह नयरिसामिणा कोसलाहिवेण अम्हाण गवेसणनिमित्तं पेसिया पइयपुरिसा, पारदो य णयरिसामिणा उयक्कमो' ति सुम्मइ बहुसो घुणाहुणी । तओ नाउमेयं वइयर सागरदत्तेण गोविया दो वि भूमिहरए । समागया रयणी । भणिओ कुमारेण सागरदत्तो—तहा कुणसु जहा अम्हे अवक्कामो । एय च आयन्निऊण निग्गओ य नयरीओ सागरदत्तो । गया थेवं भूमिभागं । तओ अणिच्छमाणं पि कह कह वि नियत्तिऊण सागरदत्तं पयट्ठा कुमार-वरधणू । गच्छतेहिं नयरीए वाहिं जक्कयायणुजाणपायवतरालपरिसठिया पहरणसमन्नियरहवरसमीवत्था दिट्ठा एसा पवर-महिला । तओ तीए सायरमवमुट्ठिऊण भणियं—किमेत्तियाओ वेलाओ तुम्हे समागया ? । तं च सोउं कुमारो भणइ—भरे ! के अम्हे ? । तीए भणियं—सामि ! तुम्हे वंभदत्त-वरधणुणो । कुमारो भणइ—फहमेयमयगं ? । तीए

भणियं—सुम्मज्ज, इहेव नयरीए धणपवरो नाम सिट्ठी, तस्स धणसंचया नाम भज्जा, तीए अहमट्ठण्ण पुत्ताणमुवरि जाया धूया । अइकंतवालभावाए य मज्झं न रुइइ कोइ पुरिसो, तओ जक्खमिममाराहिउमाढत्ता । जक्खेण वि मह भत्ति-
तुट्ठेण पक्खेण होउं भणिया—जहा वच्चे । तुह भविस्सचक्कवट्ठी वंभदत्तो कुमारो पई भविस्सइ । मए भणियं—कहं
मया सो नायवो ? । जक्खेण भणियं—पयट्ठे बुद्धिल-सागरदत्ताणं कुकुडजुज्जे जो दिट्ठो तुहाऽऽणंदं जणेही सो नायवो
वंभदत्तो त्ति । साहियं च मे तेण—जं किंचि कुकुडजुज्जकालाओ वरधणुसहायस्स सामि ! तुहेइ वित्तं, ज च जहा मए
हारपेसणाइकिच्चमेवमायरियं ति । सोउमेव साणुरागो कुमारो समारुढो तीए सह तं रइवरं, पुच्छिया य सा—कओहुत्तं
गंतव्वं ? । रयणवईए भणियं—अत्थि मगहापुरम्मि मह पिउणो कणिट्ठभाया धणसत्थवाहो नाम सेट्ठी, सो य मुणिय-
वइयरो तुम्हमम्हं च समागमणं सुंदरं मन्निस्सइ, ता ताव तत्थ गमणं कीरउ, तदुत्तरकालं जहिच्छा तुम्हाणं । तओ
रयणवइयणेण पयट्ठो तदमिमुहो कुमारो । कओ वरधणू सारही । गामाणुगामं च गच्छमाणा निग्गया कोसंविजण-
वयाओ, पत्ता गिरिगहणमेकं । तत्थ य कंटय-सुकंटयामिहाणा दुवे चोरसेणावइणो, ते य दट्ठण पहाणरहं विभूसिय-
मित्थीरयणं च अप्पपरिवारत्तणओ सन्नज्झिऊण पयत्ता पहरिउं । कुमारेण विविहभंगेहिं पहरंतेण जित्ता ते पलाणा
दिसोदिसिं । तओ पुणो रह्यरारुढो चलिओ कुमारो । भणिओ वरधणुणा—कुमार ! दढं परिस्संता तुम्हे ता सुहुत्तमेत्तं
निहासुहमित्थेव रइ सेवेह । तओ रयणवईए सह सुत्तो कुमारो जावऽच्छइ ताव गिरिनइमेगं पाविऊण थक्का तुरंगमा ।
तओ कहवि पडिबुद्धो कुमारो उट्ठिओ वियंभमाणो, पलोइयाई पासाई, न दिट्ठो वरधणू, 'पाणियनिमित्तमोइओ भवि-
स्सइ' त्ति कलिऊण सहिओ ससंभमं, पडिवयणमलभमाणेण य परासुसियं रहधुरगं, दिट्ठं च तं वहललोहियालिद्धं ।
तओ 'वावाइओ वरधणु' त्ति कलिऊण 'हा ! हओ मि' त्ति भणमाणो निवडिओ रहोच्छंणे, पुणो वि लद्धचेयणो 'हा भाय !

वरधणु !' त्ति भणमाणो पलावे काउमाढत्तो, कह कहवि संठविओ रयणवईए, तं भणइ—जहा सुंदरि ! न नज्जइ
फुडं किं वरधणू मओ ? किं वा जीवइ ? ता अहं तयन्नेसणत्थं पच्छओ वच्चासि । तीए भणियं—अज्जउत्त ! न एस
अवसरो पच्छाचलियवस्स, कुओ ? । जेणाहमेगाणिणी, चोरसावयाईहिं य भीममिममरन्नं, अन्नं च इह नियडवत्तिणा
वसिमेण भवियव्वं जेण परिमलिया कुसकंटया दीसंति । तओ तहेव पडिवज्जिऊण तीए सह पयट्ठो मगहविसयाभिमुहं
कुमारो । पत्तो य तविसयसंधिसंठियं एक्कं गामं । तत्थ य पविसमाणो गामसहामज्झट्ठिएणं दिट्ठो गामठकुरेणं । दंसणाणंतर-
मेव 'न एस सामन्नो' त्ति कलिऊण सोवयारकयपडिवत्तिणा पूइओ, नीओ नियचराभिमुहं, विदिओ आवासो, सुहनिसन्नो
य भणिओ तेण कुमारो—जहा भो महाभाग ! गाढमुच्चिगो विय लक्खियसि ? । कुमारेण भणियं—मज्झ भाया चोरेहिं
सह भंडणं कुणंतो ण णज्जइ किमवत्थंतर पत्तो ? ता मए तयन्नेसणनिमित्तं तत्थ गंतव्वं । तेण भणियं—'अलं खेण, जइ
इहाडवीए भविस्सइ तो लभिस्सामो' त्ति भणिऊण पेसिया गिययपुरिसा । गयपच्चागएहिं सिट्ठं तेहिं—जहा ण अम्हेहिं
कोइ कहिंचि सच्चविओ, केवलं पहारनिवडिओ एस वाणो पाविओ । तव्वयणायन्नणम्मि य 'नूणं विणिवाइओ' त्ति परित-
पेऊण गुरुसोयाउल्लिजंतमाणसस्स जाया रयणी । पसुत्तो रयणवईए सह कुमारो । एक्कजामावसेसाए रयणीए सहसा तम्मि
गामे निवडिया चोरधाडी । सा य कुमारप्पहारकडुयाविया भग्गा परम्मुहा । अहिणंदिओ कुमारो सयलगामाहिट्ठिएण
गामपहुणा । गोसम्मि य आउच्छिऊण गामठकुर तत्तणयसहाओ पत्थिओ, रायगिहं पत्तो जहाणुकमेणं । तत्थ णयर-
वाहिरियाए एक्कम्मि परिवाययासमे ठविऊण रयणवई पयट्ठो णयरव्भंतरं । पविसमाणेण य दिट्ठं एक्कम्मि पएसे अणेगसं-
भसयसन्निविट्ठं विविहकम्मणिम्मवियं धवलहरं । तत्थ य दिट्ठाओ दो पवरकन्नाओ । ताओ य कुमारं दट्ठूण पयडियगुरु-
याणुरायाओ भणिउं पयत्ताओ—किं जुत्तं तुम्हारिसाण वि महापुरिसाण भत्तणुरत्तं जणमुज्झिय परिभमिउं ? । तेण वुत्तं—को
सो जणो जेणेवं भणइ ? । ताहिं वुत्तं—पसाओ कीरउ आसणगहणेण । तओ निसन्नो । कओ मज्जणभोयणाइओ उवयारो ।
तदवसाणे य भणिउं पयत्ताओ—जहा महासत्त ! अत्थि इहेव भारहे वासे वेयडुगिरिदाहिणसेटीए सिवमंदिरं णयर,
जलणसिहो राया, तस्स य विज्जुसिहा नाम देवी, तीए अम्हे दुवे दुहियाओ, जेट्ठो य अम्ह णट्ठम्मत्तो भाया । अन्नया
अम्ह पिया अग्गिसिहामिहणेण मेत्तेण समं गोट्ठीए चिट्ठइ जाव ताव पेक्खइ गयणे अट्ठावयपध्यामिमुहं जिणवर-
वंदणनिमित्तं गच्छंतं सुरासुरसमूहं । दट्ठूण राया वि मित्तेण धूयाहि य सहिओ पयट्ठो, कमेण य पत्तो अट्ठावयं । वंदि-
याओ जिणिदपडिमाओ । कप्पूरागुरुधूवपुद्धारविंदसुराहिगधेहिं य कओ उवयारो । तिपयाहिणं काउं निग्गच्छतेण एगस्स
असोगपायवस्स हेट्ठा दिट्ठं चारणमुणिजुयलं, पणमिऊण य तं निसन्ना तयासन्ने । तओ तेहिं पत्थुया धम्मकहा—

जहा ! असारो ससारो, भंगुरं सरीर, सरयव्वविचभमं जीविय, तडिविलसियाणुगारि जोव्वणं, किंपागफलोवमा भोगा,
सझारायसमं विसयसोक्खं, कुसग्गजलविंदुचंचला लच्छी, सुलहं दुक्खं, दुल्लहं सुहं, अणिवारियप्पसरो मञ्जू, ता एवं
ठिए छिंदिज्ज मोहप्पसरो, कीरउ जिणिदप्पणीए धन्मे मणं ति । एवं सुणिय लद्धसम्मत्ताइणो जहागयं पडिगया सुरा-
इणो । तओ लद्धावसरेण भणियं अग्गिसिहिणा मेत्तेण—जहा भयवं ! एयाणं वालियाणं को भत्तारो भविस्सइ ? त्ति ।
तेहिं भणियं—एयाओ भाइवहगस्स भज्जाओ भविस्सति । तओ एयं सुणिय साममुहो जाओ राया । एत्थावसरे वुत्तो
अम्हेहिं—ताय ! सपयं चेव साहियं मुणीहिं ससारस्सुवं, ता अलं अम्हाणमेवंविहावसाणेण विसयसुहेणं ति । पडिवन्नं
च तं ताएण । एवं च वल्लहयाए भाउणो चत्तणियदेहसुहकारणाओ तस्स चेव ण्हाणभोयणाइय चिंतंतीओ चिट्ठम्ह ।
जावऽन्नदिणे अम्ह भाउणा पुहविं भमंतेण दिट्ठा तुम्ह माउलगस्स धूया पुप्फवई कन्नगा । त च रुवाइयित्तचित्तो हरिय
आगओ, तदिट्ठिमसहंतो विज्जं साहिउं गओ । अओ उवरि तुम्हे नायवुत्तंता । ता हे महाभाग ! तम्मि काले वुत्तंति-

याओ आंगंतूण पुष्कवईए सामेण वुत्ताओ अम्हे—साहिओ भाउवुत्तंतो । तं गुणिय मोयनिम्भराओ रोविउं पवत्ताओ, सठवियाओ महरवयणेहिं धम्मदेसणाए पुष्कवईए । अन्नं च संकरिज्जासयासाओ विट्ठयस्सवुत्ताण भणियं तीण—सुमारिज्जउ गुणिययणं, मज्जिज्जउ वंभदत्तो भत्तं ति । तमायन्निय जायाणुरागाहिं मन्नियमम्हेहिं । तओ रत्तपरवमत्तणओ पुष्कवईए चालियाए सियसक्रेयपढायाए अन्नत्थ कत्थइ पउत्थे तुमम्मि नाणाविहगामनगराइसु भमंतीहिं तुमं न जाहे कहिंवि दिट्ठो ताहे विसन्नाओ द्वाहागयाओ । ततो अप्पतफियहिरन्नवुट्ठिविम्भमेत्थ तह वंसणं जायं ति । ता हे महाभाग ! सुमारिज्ज पुष्कवइण्डयर कीरउ अम्हाण समीहियं । एय गुणिय सहरिस मन्निय धुमारेण । निघत्तिऊण गधवविवाहं ठिओ रत्तीए ताहिं ममं, गोसकाले य वुत्ताओ—गच्छह तुम्हो पुष्कवइसमीय, तीण समं ताव अच्छियधं जाव मह रज्जलाभो होइ । ‘एव काहामो’ ति भणिय गयाओ । गयासु य तामु जान पलोएइ पामाडं ताव न न धवलहर न च सो परियणो । चिंनियं च तेण—एमा जिजाहरी माया, अन्नहा कट्ठमेयं इंदयालविम्भमं ताण विलसियं ? । तओ कुमारो सुमारिय रयणवईए तयन्नेसणनिमित्त गओ आममामिमुह । जान ण तत्थ रयणवई ण य अत्रो कोइ । तओ ‘क पुच्छामि ?’ ति कलिऊण पलोइयाडं पामाड, ण य कोइ सचविओ । तओ तीए चैव वड्डर चितयंतम्म रयणंतरेणागओ एको कहाणागिई परिणओ पुरिसो । पुच्छिओ सो धुमारेण—भो महाभाग ! एवंविहरुवनेयविसेसा कइदिणे अज्ज वा न दिट्ठा का वि एत्थ वाला ? । तेण य भणियं—पुत्तय ! किं सो तुमं रयणवईए भत्ता ? । कुमारो भणइ—एवं । तेण भणियं—कहे सा मए रयंती दिट्ठा अवरणहवेलाए, गओ य तीए ममीयं, पुच्छिया य सा नए—पुत्ति ! का सि तुमं ? कओ वा समागया ? किं वा सोयकारणं ? कहिं वा गंतवं ? । तओ तीए किंचि कहियम्मि पगभिन्नाया, भणिया य—ममं चिय दोहिल्ली तुमं होसि । गुणियवुत्ततेण य मया तीए चुट्ठपिउणो गत्तण सिट्ठं । तेण वि जाणिय-विसेसा सायर पवेसिया निययमंदिरं । अन्नेसिया सवओ तुम्हे, ण य कहिंवि दिट्ठा । ता सपयं मि सुंदरमणुट्ठियं जमागया । एवं चाऽऽलविऊण नीओ तेण कुमारो सत्थवाहमंदिर । कयमद्योयारम्म य रयणवईए सह वित्तं पाणिग्गहणं । तओ तीए सह विमयसुहमणुहयंतो चिट्ठइ । अन्नया य ‘वरधणुणो दिवमओ’ ति पयपिय भोज भुज्जति वंभणाइणो, जाव सयं चैव वरधणू जणियधंभणवेसो भोयणनिमित्तमागओ, भणिउं पयत्तो—जहा भो ! साहिज्जउ तम्म भोजकारिणो जहा जइ मज्झ भोयणं पयच्छह, ता तत्त परलोयवत्तिणो वयणोयरम्म उवणमइ । सिट्ठं च तेहिं तमांगंतूण एमारस्स । विणिग्गओ कुमारो । सहरिस पलोइओ सो धुमारेण पगभिन्नाओ य, आलिनिउं पविट्ठो मंदिर । निघत्तमज्जणमोयणावसरम्मि य पुच्छिओ तेण वरधणू निययपउत्तिं साहिउं पयत्तो—जहा तीए रयणीए निदायसमुवगयाण तुम्हाणं पिट्ठओ याविऊण निविडकुटुंगंतरट्ठियतणुणा एण्णे चोरपुरिसेण पइओ वाणेण, तओ पहारयेयाए पयत्तत्तणओ निवटिओ महियलम्मि, अवायमीरुत्तणओ न साहियं तुम्ह, बोलीणो रहवरो तमंतरालं, अहमवि परिनिज्जिततरुअतरालमज्जेण सणियं सणियं अवक्कममाणो कह कहवि सपत्तो त गामं जत्थ तुम्हे निवसिणो, साहिया य तग्गामोहिवड्ढा तुम्ह पउत्ती, समुप्पन्नहियतोसो य पउणपहरो भोयणपत्थणावचण्णेण समागओ इहइ जाव दिट्ठा तुम्हे । एवं च सहरिसमविरत्तचित्ताणं जंति दिवहा । अन्नया य मंतियं परोप्पर वंभदत्त-वरधणू—जहा केत्तिवं कालं मुष्णपुरिमगारेहिं अच्छियधं ? । एवं च चितयंताणं निग्गमोवायसमुसुयाणं समागओ महराओ । तम्मि य पयत्ते मयणमहन्ने निग्गए णयरिज्जणवए उज्जाणेसु कोऊहलेण गया दो वि कुमार-वरधणू । तओ पयत्ते निम्भरे कीलारसे कीटंतेसु विविहकीलाहिं तरुणनरनारीसत्थेसु अतक्खियं चैव मयपरवसो गालियमिटो निरकुसो वियरिओ रायहत्थी । समुच्छलिओ कलउलो । भग्गाओ कीलागो-ट्टीओ । एवं च पयत्ते हलोहलण, एका वालिया समुन्नयपओहरा वियटनियंवाधिया मत्तकरिकरोरुभया वेविंरंगी पलायंती सरणं विमग्गमाणा पडिअ करिणो दिट्ठिपहं । तओ उहसिओ हाहारवो । कूइयं से परियणेणं । एत्थंतरे दरगहियाए तीए पुरओ होऊण हक्खिओ कुमारेण करी । मोयाविया एसा । सो वि करी तं वालियं मोत्तूण रोसवसवित्त्वारिवलोयणो पसारियघोरकरो तइ विवकन्नो क्षत्ति तदमिमुहं पहाविओ । कुमारेणावि सपिंडिय उवरिउं पक्खिउत्तं तदमिमुहं । तेणावि निम्भरामरिसपराहीण घेत्तुं तं पक्खिउत्तं गयणे निवडियं वरणीए । जाव किर तत्थ परिणमइ ताव वच्छत्तणओ समा-रहिय कंधराए निवट्ठमासणं कुमारेण, ताडिओ तिफ्फंउसेण, अप्फालिओ कुभभाए, महरवयणेहिं मेहाविओ मच्छरं करी । तओ समुच्छलिओ साहुकारो । ‘जयइ कुमारो’ ति पडिय वंदिणा । नीओ रंभट्ठाणं, आगओ तमुहेस । णरवई वट्ठण य तं अनन्नसहरिस चिट्ठियं गओ विम्हयं, भणिउं पवत्तो—नो उण एमो ? । तओ कुमारवइयरानिन्नेण साहिओ वुत्ततो मंतिणा । तओ तुट्ठेण राइणा नीओ नियभवणं, काराविओ मज्जणमोयणाइयमुचियकरणिज्ज । तओ भोयणावसाणे दिन्नाओ अट्ठ धूयाओ कुमारस्स । सोहणदिणमुहुत्तेण वित्तं पाणिग्गहणं । जहासुहं ठिया तत्थ कइवयदिणे । अन्नया एगा महिला आंगंतूण कुमारस्समीवं भणिउं पवत्ता—जहा कुमार ! अत्थि किंचि वत्तवं तुमए सह । तेण वुत्तं—भण । तीए वुत्तं—अत्थि इहेव गयरीए वेसमणो नाम सत्थवाहो, तस्स धूया सिरिमई नाम, सा मए वालभावाओ आरव्वम पालिया जा तुमए हट्ठिअसंभमाओ रक्खिया, तीए हत्थिसंभमुवरियाए ‘ऊज्जिऊण भयं जीवियदावणो’ ति मुणिऊण तुमं साहिलास पलोइओ, अत्थंतुंदररुवजोवणलायन्नकलाकोसहाण पगरिसो’ ति काउं समुप्पन्नो तीए तुज्जोवर्णि ददमणु-राओ, तओ तप्पमिइ हत्थि चैव पलोएमाणी थंभिय व लहिय व कीलिय व टंकुकीरिय व निबलनिहित्तलोयणा रणमेकं ठिया, बोलीणे हत्थिसंभमेसु कह कहवि परियणेण नीया नियमंदिर, तत्थ नि न मज्जणमोयणाइयं देहट्ठियं करेति, केवलं मोणेण अच्छइ । ताहे मए वुत्ता—पुत्ति ! कीस तुमं अचडे चिय असम्भाविणी जाया जेण मज्झ वि अव-

हरीसि वयणं । ताव सविलक्खं हसिऊण भणियं तीए—किमंव । तुम्हाण वि अकहणिज्जमत्थि ? किंतु लज्जा एत्थावरज्जाइ, ता सुखउ—जेणाहं हत्थिसंभमाओ रक्खिया तेण सद्धि पाणिगाहणं न होइ ता मे अवस्सं मरणं सरणं ति । तओ एयमायन्निऊण कहिओ पिउणो तीए वुत्तंतो । तेणावि तुह समीवे अहं पेसिया, तो पडिच्छसु इमं बालियं । मन्नियं च तेण । पसत्थदियहे वित्तो विवाहो । वरधणुणो वि सुवुद्धिनामेणामच्चेण नंदाभिहाणकजं दाऊण कयं विवाह-मंगलं । एवं च दोण्ह वि विसयसुहमणुहवंताणं अइकंता कइवयवासरा । उच्छलिया सव्वओ तेसिं पउत्ती । तओ गया वाणारसिं । तओ वंभदत्तं बाहिं ठविउं गओ वरधणू कडयसमीवं । हरिसिओ एसो सवलवाहणो निग्गओ सम्मुहो । तओ समइच्छिऊणारोविउं हत्थिखंघे पवेसिओ नियभवणे । कमेण य दिन्ना नियधूया कडयावई नाम अणेग-गयहयरहंभंडारसमेया । पसत्थदिणे वित्तो विवाहो । तीए समं विसयसुहमणुहवंतस्स वच्चए कालो । तओ दूयसंपेसणेण सनागओ सवलवाहणो पुप्फचूलो राया, धणुमंती कणेरुदत्तो अन्ने य चंदसीह-भवदत्तादयो बहवे रायाणो । तेहिं वरधणू सेणावई अभिसिंचिऊण पेसिओ दीहराहणो उवरि । पयत्तो अणवरयं गंतुं । एत्थंतरे पेसिओ दीहेण कडगाईण दूओ । निव्वमच्छिओ य सो तेहिं । अप्पणा वि अणवरयपयाणएहिं गच्छंता पत्ता कंप्पिलपुरं । तओ समंतओ निरुद्ध-निग्गमपवेसं कयं तं । तओ सो दीहराया 'केत्तियं कालं विले पविट्ठेहिं अच्छियबं ?' ति साहसमवलंविऊण निग्गओ सम्मुहो । समावडियं महासमरं दोण्ह वि सेन्नाणं । तओ भगं णियसेन्नं दहूण दीहो काऊण पोरुसं 'अन्नहा वि णत्थि मुक्खो' ति कलिऊण सम्मुहसुबद्धिओ । तओ तं पेच्छिऊण वंभदत्तो सधुक्कियकोवानलो चलिओ तदभिमुहं । लग्गमाओहणं । तओ गंडीव-खग्ग-कुंत-गया-भिडिमालपमुहेहिं पहरिऊण मुक्कं वंभदत्तेण चक्कं । तेण दीहराहणो कवंधी-कयं सरीरं । तओ 'जयइ चक्कवट्ठी' ति उच्छलिओ कलयलो । सिद्धगंधवेहिं मुक्का कुसुमवुट्ठी, वुत्तं च—जहेस वारसमो चक्कवट्ठी उप्पन्नो । तओ पुरजणवपण नागरिगलोएण य अहिणंदिज्जमाणो पविट्ठो णियमंदिरं । कओ सयलसामंतेहिं महाचक्कवट्ठिरज्जामिसेओ । पसाहियं चिरंतणचक्कवट्ठिकमेण लक्खंडं पि भरहं । समागयं पुप्फवईपसुहं सयलमतेउरं । एवं चक्कवट्ठित्तणं कुणंतस्स गच्छंति दिणा । अन्नया नडेण विन्नत्तो—जहा महाराय ! अज्ज महुरीगीयं नाम नट्टविहिं दंसइस्सामि ति । तेण वुत्तं—एवं होउ ति । तओ अवरण्हसमए पारद्धो नच्चिउं । एत्थंतरे दासचेडीए सयलकुसुमसमिद्धं वंभदत्तस्स कुसुमदामगंडमुवट्ठवियं । तं पेच्छंतस्स महुरीगीयं च सुणंतस्स वियप्पो जाओ—एवंविहो नाडयविही दिट्ठपुव्वो मए । एवं चिंतंतस्स 'सोहम्मे पउमगुम्मे विमाणे दिट्ठपुव्वु' ति सुमरिओ पुबभवो, गओ य मुच्छं, पडिओ य भूमीए । तओ पासपरिवत्तिणा सामंतलोएण सरसचंदणालिपणेण समासत्थीकओ । तओ राइणा सुमरियपुबभवभाइवइयरेण तयन्नेसणत्थं रहस्सं गोवित्तेण भणिओ नियहिययनिव्विसेसो वरधणू नाम महामच्चो—जहा लंविऊण इमं 'आस्व दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' सिलोगद्धं घोसावेसु णगरे तियचउक्कच-बरेसुं, जो एयस्स सिलोगस्स पच्छिमद्धं पूरेइ तस्स राया निययरज्जस्स अद्धं देइ ति । एवं च पइदिणं पयत्त-माघोसणं । लंविओ बहसु पएसेसु पाओ । अत्रावसरे स पूर्वभविकश्चित्राभिधानस्तत्सहोदरजीवः पुरिमतालन-गराद् इभ्यपुत्रो भूत्वा सज्जातजातिस्ररणो गृहीतव्रतस्तत्रैवागतः, समवसृतो मनोरमाभिधाने कानने । तत्र यथाप्राप्तुके भूभागे निक्षिप्य पात्रागुपकरणं स्थितो धर्मध्यानोपगतः कायोत्सर्गेण । अत्रान्तरे आरघट्टेन पठ्यमानम् 'आस्व दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' इदं श्लोकाद्धं निशम्य प्राह मुनिः—'एषा नौ पष्ठिका जातिरन्योन्याभ्यां वियुक्तयोः ॥ १ ॥' ततोऽसावारघट्टिकस्तच्छ्लोकार्द्धं पत्रके लिखित्वा प्रफुल्लास्यपङ्कजो गतो राजकुलम्, पठितः प्रभोः पुरतः सम्पूर्णः श्लोकः । ततः स्नेहातिरेकेण गतो राजा मूर्च्छाम् । ततः क्षुमिता सभा । रोपवशगतेन परिपज्जनेन 'एतद्वचनेन राजा ईदृशीं दशां गतः' इति त्वपेदाभिर्हन्तुमारब्धः । तेन हन्यमानेनोचे—'न प्रया पूरितः' इति विलपन्नसौ मोचितः कदर्य-केभ्यः, पृष्टश्च—कोऽस्य पूरकः ? इति । स प्राह—अरघट्टसमीपवर्त्ती मुनिरिति । ततो राजा चन्दनरससेकादिभिर्लेप्य-चेतनोऽवगतमुनिवारगमवृत्तान्तः तद्भक्तिस्नेहाकृष्टचित्तः सपरिकरो निर्ययौ । दृष्ट्वा च तेन मुनिरुधाने, तुष्टचेतसा वन्दितः, सविनयमुपविष्टस्तदन्तिके । मुनिनाऽप्यारब्धा धर्मदेशना—इतिता भवनिर्गुणता, वर्णिताः कर्मबन्धहेतवः, श्लाघितो मोक्ष-मार्गः, ख्यापितः शिवसौख्यातिशयः । ततः संविप्ता परिषत्, न भावितो ब्रह्मदत्तः । प्राह च—यथा स्वसङ्गमसुखे-नाऽऽहादिता वयं तथाऽऽहादयतु भवान् राज्यस्वीकरणेन, पश्चात् तपः सममेव करिष्यावः, एतदेव वा तपसः फलम् । मुनिराह—युक्तमिदं भवतामुपकारोद्यतानाम्, केवलं दुर्लभेयं मानुष्यावस्था, सततं यातुकमायुः, चञ्चला श्रीः, अनव-स्थिता धर्मबुद्धिः, विपाककटवो विषयाः, तदासक्तानां ध्रुवो नरकपातः, दुर्लभं पुनर्मोक्षवीजम्, विशेषतो विरतिरत्नम्, न तत्त्यागाद् दुस्तरनरकपातहेतुककतिप्रयदिनभाविराज्याश्रयसाहादयति चित्तं विदुषाम् । ततः परित्यज्य कदाशयं स्मर प्राग्भ-वानुभूतदुःखानि, पिव जिनवचनामृतरसम्, सञ्चर तदुक्तमार्गेण, सफलीकुरु मनुजजन्मेति । स प्राह—भगवन् ! उपनत-सुखत्यागेन अट्टसुखवाञ्छा अज्ञानतालक्षणम्, तन्मैवमादिश, कुरु मत्समीहितम् । ततः पुनरुक्तमुक्तोऽपि यदा न प्रति-बुध्यते तदा चिन्तित मुनिना—आः ! ज्ञातं पूर्वभवे सनत्कुमारचक्रिणीरत्नाऽलकसंस्पर्शनवेदनाद् जाताभिलाषातिरेकेण मया निवार्यमाणेनापि कृतं तत्प्राप्त्यर्थं सम्भूतेन सता निदानम्, तदिदं विजृम्भते । अतः कालदृष्टवदसाध्योऽयं जिनव-चनमन्त्रतन्त्राणामिति । गतो मुनिः, कालान्तरेण योक्षं च प्राप्तः । राज्ञोऽपि चक्रिमुखमनुभवतोऽतीतः कश्चित् कालः । अन्यदैकेन द्विजातिनोकोऽसौ—भो नृपेश ! ममेदृशी वाञ्छा उत्पन्ना यदि चक्रिभोजनं भुञ्जे । राज्ञा उक्तम्—भो द्विज ! न मामकमन्नं त्वं भोक्तुं क्षमः, यतो मां हित्वा एतदन्नमन्यस्य न सम्यक् परिणमति । ततो द्विजेनोक्तम्—धिगस्तु ते

राज्यलक्ष्मीमाहात्म्यं यदन्नमात्रदानेनाप्यालोचयति । ततो राक्षा असूययाऽनुज्ञातम् । भोजितश्चासौ आहारदानेन स्वमार्यो-
पुत्र-सुपा-दुहितृ-पौत्रादिवान्धवच्युन्वान्वितः । गतः स्वगृहम् । आगतायां निशीथिन्यां परिणमत्यग्रेऽत्यन्तजातोन्मादप्रसरः
अनपेक्षितमावृ-सुपा-भगिनीन्यतिकरो गुरुमदनवेदनानष्टचित्तः प्रवृत्तोऽन्योऽन्यमकार्यमाचरितुं द्विजपरिजनः । परिणते
चाऽऽग्रे प्रत्यूपसि लज्जितो द्विजः परिजनश्च अन्योन्यमाख्यं दर्शयितुमपारयन् निर्गतो नगरात् । चिन्तितश्च द्विजेन—कथ-
मनिमित्तवैरिणा राक्षेत्थं विडम्बितोऽहम् ? । ततोऽमर्षितेन तेन यनेऽटता दृष्ट एकोऽजापालकः स फर्करिकाभिरुत्थयपत्राणि
काणीकुर्वन् । चिन्तितं च तेन—‘मद्विद्विषयकार्यकरणयोग्योऽयम्’ इति कृत्वा उपचरितस्तेन दानमानादिभिः, कथितस्तेन
स्वामिप्रायस्तस्य रक्षसि । तेनापि प्रतिपन्नम् । अन्यथा गृहभिरिच्छतो ब्रह्मदत्तस्य कुट्यान्तरितस्तनुना अमोचवेध्पत्येन गोलि-
फयैकफालमुत्पादिते लोचने । ततो राक्षा तद्वृत्तान्तमवेत्योत्सन्नकोपेन सपुत्रयान्धयोऽसौ पातितः पुरोहितः । अन्यान्पि
द्विजान् पातयित्वा उक्तो मन्त्री—यथैषामक्षीणि स्थाले निक्षिप्य मम पुरतो निषेहि येनाहं स्वहस्तमर्देन स्वसुखमुत्पादया-
मीति । मक्षिणाऽपि छिद्रकर्मोदययथातां तस्यावगम्य शाखोटकतरुफलानि स्थाले निक्षिप्य तस्यापितानि । सोऽपि रौद्राध्य-
यसायोपगतत्तानि अक्षियुक्षा मर्दयन् ह्यं सुखाकुर्वन् दिनान्यतियाह्वयति । पथं च विदधतोऽसीतानि कतिचिद् दिनानि ।
ततः सप्त वर्षशतानि पोद्गशोसरानि आयुरनुपात्य तत्क्षये प्रयत्नमानरौद्राध्ययस्तायो मृत्योत्पन्नः सप्तमनरकवृथिष्यां
त्रयस्त्रिंशत्सागरायुर्नारक इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

जाईपराइओ खलु, कासि गियाणं तु हत्थिणपुरम्मि । चुलणीइ थंभदत्तो, उववन्नो पउमगुम्माओ ?

व्याख्या—जात्या—प्रस्तावात् चाण्डालजात्या पराजितः—अभिभूतो जातिपराजितः ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे “कासि”
त्ति अकार्षीत् ‘निदानं’ ‘चक्रवर्त्तिपदावाप्तिर्मे भवेदि’त्येवमात्मकम्, ‘तुः’ पूरणे, हस्तिनागपुरे चुलन्यां ब्रह्मदत्त
उत्पन्नः ‘पद्मगुत्तमात्’ नलिनीगुल्मविमानात् च्युत्वेति शेषः । इति सूत्राक्षरार्थः ॥ १ ॥ भावार्थः कथानकादयसेयः,
तच्च कथितम् । ‘चुलन्यां ब्रह्मदत्त उत्पन्नः’ इत्युक्तम्, स च क ? इत्याह—

कंपिल्ले संभूओ, चित्तो पुण जाओ पुरिमतालम्मि । सिट्ठिकुलम्मि विसाले, धम्मं सोऊण पव्वहओ २

व्याख्या—‘काम्पिल्ले’ काम्पिल्ल्यनाम्नि नगरे ‘सम्भूतः’ पूर्वजन्मनि सम्भूतनामा, चित्रस्य तु का वार्त्ता ?
इत्याह—चित्रः पुनर्जातः पुरिमतालपुरे श्रेष्ठिकुले ‘विसाले’ पुत्रपौत्रादिमिर्विलीर्णे, प्राप्तवयाश्च तथाविधाचार्यसन्निधौ
धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

कंपिल्लम्मि य नयरे, समागया दो वि चित्त-संभूया । सुहदुक्खफलविवागं, कहिंति ते एकमेक्कस्स ३

व्याख्या—काम्पिल्ले च नगरे ‘समागतौ’ मिलितौ द्वावपि चित्र-सम्भूतौ जन्मान्तरनामतः ‘सुखदुःखफलविपाकं’
सुकृतदुष्कृतकर्मानुभावरूपं कथयतः तौ “एकमेक्कस्स” त्ति ‘एकैकस्य’ परस्पर सर्वत्र वर्त्तमाननिर्देशः तत्कालविवक्षया
इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं सुखदुःखफलविपाकं तौ कथयामासतुरिति चक्रवर्त्ती यथा कथयामास तथा
सम्बन्धपुरस्सरमाह—

चक्खवटी महिहीओ, थंभदत्तो महायसो । भायरं बहुमाणेण, इमं वयणमन्यवी ॥ ४ ॥

आसिमो भायरा दो वि, अन्नमन्नवसाणुगा । अन्नमन्नमणूरत्ता, अन्नमन्नहिंसिणो ॥ ५ ॥

दासा दसन्ने आसी, मिया कालिंजरे णगे । हंसा मयंगतीराए, सोवागा कासिभूमिए ॥ ६ ॥

देवा य देवलोगम्मि, आसी अम्हे महिड्डिया । इमा णो छट्ठिया जाई, अन्नमन्नेण जा विणा ॥ ७ ॥

व्याख्या—चक्रवर्त्ती ‘महर्द्धिकः’ दृढद्विभूतिः ब्रह्मदत्तो महायशः ‘भ्रातरं’ जन्मान्तरसोदर ‘बहुमानेन’ मानप्रति-

वन्नेन ‘इदं’ वक्ष्यमाणलक्षणं ‘वचनं’ वाक्यम् ‘अब्रवीत्’ उक्तवान्—यथा “आसिमो” ति अभूवाऽऽवां भ्रातरौ द्वावपि
अन्योऽन्यं—परस्परं “वसाणुग” त्ति वशम्—आयत्ततामनुगच्छन्तौ यौ तावन्योऽन्यवशातुगौ, तथा ‘अन्योऽन्यमनुरक्तौ’
अतीव स्नेहवन्तौ, तथा ‘अन्योऽन्यहितैषिणौ’ परस्परशुभाभिलाषिणौ । पुनः पुनरन्योन्यग्रहणं च चित्ततुल्यतातिशयव्या-
पनार्थम्, सकारश्च सर्वत्रालक्षणिकः । केपु पुनर्भवेत्पितृमवाम् अभूव ? इत्याह—दासौ ‘दशाणं’ दशाणदेशे
“आसि” त्ति अभूव, मृगौ कालिञ्जरनाम्नि नगे, हंसौ मृतगङ्गातीरे, ‘श्वपाकौ’ चाण्डालौ “कासिभूमिए” त्ति
‘काशीभूम्या’ काश्यपिधाने जनपदे, देवौ ‘देवलोके’ सौधर्माभिधाने अभूव ‘अम्हे’ त्ति आवां महर्द्धिकौ न तु
किल्बिषिकौ, “इमा णो” त्ति आवयोः पट्टिका जातिः, कीदृशी या ? इत्याह—“अन्नमन्नेण” त्ति ‘अन्योन्येन’ परस्परेण
‘या विना’ कोऽर्थः ?—परस्परसाहित्यरहिता वियुक्तयोर्यका इति भावः इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ४-५-६-७ ॥ इयं
चक्रवर्त्तिनोक्ते मुनिराह—

कम्मा गियाणप्पगडा, तुमे राय ! विचिंतिया । तेसिं फलविचागेण, विप्पओगमुवागया ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘कर्माणि’ ज्ञानावरणीयादीनि, निदानं—सामिष्वज्जप्रार्थनारूपं तेन प्रकर्षेण कृतानि—विहितानि निदान-
प्रकृतानि निदानवशनिष्ठद्वानीत्यर्थः त्वया राजन् ! विचिन्तितानीति, तद्वेतुभूताऽऽर्चध्यानाभिधानतः कर्माण्यपि
तयोच्यन्ते, ‘तेषाम्’ एवविधकर्मणां फलं चासौ विपाकश्च—शुभाऽशुभजनकत्वलक्षणः फलविपाकस्तेन ‘विप्रयोगं’ विरहम्
‘उपागतौ’ प्राप्तौ । किमुक्तं भवति ?—यत् तदा त्वयाऽऽसन्निवारितेनापि निदानमनुष्ठितं तत्फलमेतद् यदावयोस्तथाभूत-
योरपि वियोग इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ इत्यमवगतवियोगहेतुश्चक्री पुनः त्रभयितुमाह—

सच्चसोयप्पगडा, कम्मा मए पुरा कडा । ते अज्ज परिमुंजामो, किं नु चित्ते वि से तहा ? ॥ ९ ॥

व्याख्या—सत्यं-मृषाभाषापरिहाररूपं शौचम्-अमायमनुष्ठानं ताभ्यां प्रकटानि-ख्यातानि कर्माणि-प्रक्रमान् शुभानुष्ठानानि मया पुरा कृतानि यानीति गम्यते, तानि 'अद्य' अस्मिन्नहनि, शेषतद्भवकालोपलक्षणं चैतत्, "परिमुञ्जामो" ति 'परिमुञ्जे' तद्विषाकोपनतस्त्रीरन्नादिपरिभोगद्वारेण वेद्ये । यथेति गम्यते, 'किमिति' प्रश्ने, 'नु' इति वितर्के, 'चित्रोऽपि' चित्रनामाऽपि, कोऽर्थः ?—भवानपि "से" इति तानि तथा परिमुञ्जे ? नैव मुञ्जे भिक्षुकत्वाद् भयतः । तथा च किमिति तव यानि मयैव सहोपाजितानि कर्माणि विफलानि जातानीत्याशय इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ मुनिराह—

सर्वं सुचित्रं सफलं णराणं, कडाण कम्माण ण मोक्खु अत्थि ।

अत्थेहि कामेहि य उत्तमेहिं, आया ममं पुत्रफलोववेओ ॥ १० ॥

जाणाहि संभूय ! महाणुभाणं, महिद्धियं पुत्रफलोववेयं ।

चित्तं पि जाणाहि तहेव रायं !, इद्धी जुई तस्स वि अ प्पभूया ॥ ११ ॥

महत्थरूवा वयणप्पभूया, गाहाऽणुगीया णरसंघमज्झे ।

जं भिक्खुणो सीलगुणोववेया, इह जयंते समणो म्हि जाओ ॥ १२ ॥

व्याख्या—'सर्व' निरवशेषं 'सुचीर्ण' शोभनमनुष्ठितं तपःप्रभृतीति गम्यते, सफलं नराणाम्, उपलक्षणत्वाच्च शेषप्राणिनाम् । किमिति ? यतः 'कृतेभ्यः' अर्थाद् अवश्यवेद्येभ्यः कर्मभ्यो न 'मोक्षः' मुक्तिरस्ति, ददति हि तानि निजफलमवश्यमिति भावः । प्राकृतत्वात् सुख्यत्ययः । स्यादेतत्—त्वयैव व्यभिचार इत्याह—'अर्थैः' द्रव्यैः 'कामैश्च' प्रतीतैः 'उत्तमैः' प्रधानैरुपलक्षितः सन्नात्मा मम 'पुण्यफलोपेतः' चक्रवर्त्तित्वप्राप्त्या शुभकर्मफलान्वित इति यथा त्वं जानासि ॥ हे सम्भूत ! 'महानुभाषं' बृहन्माहात्म्यं 'महर्द्धिकं' सातिशयविभूतियुक्तम् अत एव पुण्यफलोपेतं चित्रमपि जानीहि

'तथैव' विशिष्टमेव हे राजन् ! । किमित्येवम् ? अत आह—'ऋद्धिः' सम्पत् 'श्रुतिः' दीप्तिः 'तस्याऽपि' जन्मान्तरनामतः चित्राभिधानस्य ममाऽपीति भावः, चशब्दो यस्मादर्थे, ततो यस्मात् 'प्रभूता' बह्वी, गृहस्थभावे ममाऽप्येवंविधत्वादेवेति भावः ॥ यदि तवाप्येवंविधा समृद्धिरासीत् तत् किमिति प्रव्रजितः ? इत्याह—'महार्थरूपा' अनन्तद्रव्यपर्यायात्मकतया बह्वर्थस्वरूपा, वचनेन अप्रभूता-अल्पभूता वचनाल्पभूता स्तोकाक्षरेत्यर्थः, का असौ ? गीयते इति गाथा सा चेहार्थाद् धर्माभिधायिनी सूत्रपद्धतिः, अनुलोमं गीता-कथिता अनुगीता, अनेन श्रोत्रनुकूलैव देशना कार्येति ख्यापितं भवति । क ? इत्याह—नरसङ्घमध्ये, 'यां' गाथां श्रुत्वेति शेषः, 'भिक्षवः' सुतयः शीलं-चारित्रं गुणः-ज्ञानं ताभ्यामुपेताः 'इह' जिनप्रवचने 'यतन्ते' यत्नवन्तो भवन्ति, सोपस्कारत्वात् सा मयाऽप्याकर्णिता, ततः श्रमणोऽस्म्यहं जातः, न तु दुःखदग्धत्वादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १०-११-१२ ॥ इत्थं मुनिनाऽभिहिते ब्रह्मदत्तः स्वसमृद्ध्या निमग्नयितुमाह—

उच्चोदए महु कक्के य वंभे, पवेइया आवसहा य रम्मा ।

इमं गिहं चित्तधणप्पभूयं, पसाहि पंचालगुणोववेयं ॥ १३ ॥

णाट्टेहि गीएहि य वाइएहिं, णारीजणाइं परिवारयंतो ।

मुंजाहि भोगाइं इमाइं भिक्ख !, मम रोचई पव्वजा हु दुक्खं ॥ १४ ॥

व्याख्या—उच्चोदयो मधुः कर्कः, चशब्दात् मध्यो द्रव्या च पञ्च प्रासादाः प्रधानाः प्रवेदिताः, मम वर्द्धकिपुरस्सरैः सुरैरुपनीता इत्यर्थः, 'आवसथाश्च' शेषभवनप्रकाराः 'रम्माः' रमणीयाः, एते तु यत्रैव चक्रिणे रोचते तत्रैव भवन्ति इति वृद्धाः । किञ्च—'इदं' प्रत्यक्षं 'गृहम्' अवस्थितप्रासादारूपम् प्रभूतं-बहु चित्रम्-अनेकप्रकारं धनं यस्मिन् तत् प्रभूतचित्रधनं प्राकृतत्वाच्च पूर्वापरनिपातः, 'प्रसाधि' प्रतिपालय पञ्चाला नाम जनपदस्तस्मिन् गुणाः-इन्द्रियोपकारिणो रूपादयस्त्रैरुपेतं पञ्चालगुणोपेतम्, किमुक्तं भवति ?—पञ्चालेषु यानि विशिष्टवस्तूनि तान्यस्मिन् गृहे सर्वाण्यपि सन्ति । पञ्चालानां तदाऽत्युदीर्णत्वात् पञ्चालग्रहणम्, अन्यथा हि भरतेऽपि यद् विशिष्टं वस्तु तत् तद्वेह एव तदाऽऽसीत् ॥ किञ्च—'नट्टेहिं' ति नृत्तैः गीतैः, चस्य भिन्नक्रमत्वात् वादित्रैश्च नारीजनान् 'परिवारयन्' परिवारं कुर्वन् सुखं भोगान् 'इमान्' परिदृश्यमानान्, सूत्रत्वात् सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः, हे भिक्षो ! । इह तु यद् गजतुरङ्गादि अनभिधाय स्त्रीणामेवामिधानं तत् स्त्रीलोलुपत्वात् तस्य, तासामेव वाऽत्यन्ताक्षेपकत्वत्प्रापनार्थम् । किमित्येवम् ? अत आह—मह 'रोचते' प्रतिभाति प्रव्रज्या 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, दुःखमेव, न मनागपि सुखमिति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३-१४ ॥ इत्थं चक्रिणोक्ते मुनिः किं कृतवान् ? इत्याह—

तं पुव्वनेहेण कयाणुरागं, णराहिवं कामगुणेषु गिद्धं ।

धम्मस्सिओ तस्स हियाणुपेही, चित्तो इमं वयणमुदाहरित्था ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तं' ब्रह्मदत्तं पूर्वज्जनेन कृतानुरागं नराधिपं कामगुणेषु गृद्धं 'धर्माऽऽश्रितः' धर्मस्थितः 'तस्ये'ति चक्रिणः 'हितानुमेक्षी' हितकाङ्क्षी 'चित्रः' चित्रजीवयतिः इदं वाक्यमुदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किमुदाहृतवान् ? इत्याह—

सधं विलवियं गीयं, सधं नट्टं विडं वियं । सधे आभरणा भारा, सधे कामा दुहावहा ॥ १६ ॥

वालाभिरामेसु दुहावहेसु, ण तं सुहं कामगुणेषु रायं ! ।

विरत्तकामाण तवोधणाणं, जं भिक्खुणं सीलगुणे रयाणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सधं 'विलपित' विलपितप्रायं निरर्थकतया गीतम्, मत्तयालङ्गीतयत् । सरं नृत्तं 'विटन्वितं' विटन्वनाप्रायम्, यक्षाधिष्ठितपीतनयाद्यङ्गविक्षेपयत् । सर्वाणि आभरणानि भाराः, तत्त्वतो भाररूपत्वात् तेषाम् । तथाहि—प्रत्यचित्

श्रेष्ठिपुत्रस्य भार्या प्रणयवती आसीत् । साऽन्यदा निजश्वश्रा शिलापुत्रकं गृहमध्यादानायिता । तयोक्तम्—न शक्नोम्यहमेन-
मतिभारिकमानयितुम् । ततस्तद्वर्त्ता तच्छ्रुत्वा 'अहो ! एतस्याः शरीरस्यायासरक्षणायालीकवष्टोत्तरदानम्, तच्छिक्षयाम्येता-
मि'ति विचिन्त्य मठयित्वाऽसौ शिलापुत्रकः सुवर्णेन समर्पितस्तस्याः । तथा च कण्ठाभरणीकृतः । अन्यस्मिन्नहनि स्मारितं
तद्वचस्तेनेपत् स्मिता तस्याः । विलक्ष्यभूताऽस्ताविति । तथा सर्वे कामा दुःखावहाः, मृगादीनामिव आयतौ दुःखहेतुत्वाद्
नरकहेतुत्वाच्चिति ॥ तथा बालानाम् अभिरामाः—चित्ताभिरतिहेतवो ये तेषु दुःखावहेषु उक्तन्यायेन न तत् सुखं कामगुणेषु
राजन् !, "विरक्तकामाण" च कामविरक्तानां तपोधनानां 'यत्' सुखमिति सम्वन्धः, भिक्षणा शीलगुणे रतानामिति
सूत्रद्वयार्थः ॥ १६-१७ ॥ सम्प्रति धर्मफलोपदर्शनपुरस्सरमुपदेशमाह—

नरिंद जाई अहमा नराणं, सोवागजाइं दुहओ गयाणं ।

जहिं वयं सबजणस्स वेसा, वसीय सोवागणिवेसणेसु ॥ १८ ॥

तीसे य जाईइ उ पावियाए, बुच्छा मु सोवागणिवेसणेसु ।

सबस्स लोगस्स दुगंछणिज्जा, इहं तु कम्माइं पुरेकडाइं ॥ १९ ॥

सो दाणिसिं राय महाणुभागो, महिहिओ पुनफलोववेओ ।

चहत्तु भोगाइं असासयाइं, आयाणहेउं अभिणिक्खमाहि ॥ २० ॥

व्याख्या—'भो नरेन्द्र ! चक्रवर्त्तिन् ! जातिः 'अधमा' निकृष्टा नराणां मध्ये श्वपाकजातिः "दुहउ" चि द्वयोरपि
गतयोः । किमुक्तं भवति ?—यदाऽऽसां श्वपाकावुत्पन्नौ तदा सर्वजनगर्हिता जातिरासीत् । कदाचित् तामप्यवाप्य अन्य-
त्रैवोपितौ स्यातामित्याह—यस्यां वयम्, प्राकृतत्वाद् बहुवचनम्, सर्वजनस्य 'द्वेयौ' अग्रीतिकरौ "वसीय" चि "अवसाव"
उपितौ 'श्वपाकनिवेशनेषु' चाण्डालगृहेषु ॥ कदाचित् तत्राऽपि विज्ञानविशेषादिना अहीलनीयावेव स्यातामित्याह—तस्यां
च 'जातौ' श्वपाकसम्बन्धिन्यां च, 'तुः' विशेषणे, ततश्च शेषजातिभ्यः कृतिसत्त्वं विशिनष्टि, पापैव पापिका—कृतिसत्ता
तस्या "बुच्छे" चि उपितौ "मु" इत्यावा श्वपाकनिवेशनेषु सर्वस्य लोकस्य 'जुगुप्सनीयौ' हीलनीयौ । 'इहे'त्यस्मिन् जन्मनि
'तुः' पुनरर्थः तत इह पुनः 'कर्माणि' शुभानुष्ठानानि "पुरेकडाइं" पूर्वकृतानि विशिष्टायादीना निबन्धनमिति शेषः ।
ततः उत्पन्नप्रत्ययैः पुनस्तदुपार्जनायैव यन्नो विधेयो न तु विपयाभिष्वङ्गव्याकुलितमानसैरेव श्रेयमिति भावः ॥ यतश्चैव-
मतः 'सः' इति सम्भूतनामा अनगर आसीत् । "दाणिसिं" ति देशीयभाषया इदानीं राजा महानुभागो महर्द्धिकः
पुण्यफलोपेतश्च सन् दृष्टफलत्वेनाभिनिष्कामेति सम्वन्धः । किं कृत्वा ? इत्याह—त्यक्त्वा भोगान् अशाश्वतान्, आदीयते—
सद्विवेकैर्गृह्यते इति आदानः—चारित्र्यधर्मस्तद्वेतोः 'अभिनिष्काम' आभिमुख्येन प्रव्रजितो भव, गृहस्थताया हि न सर्व-
विरतिरूपचारित्र्यसम्भव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १८-१९-२० ॥ क इव तदकरणे दोषः ? इत्याह—

इह जीविए राय ! असासयम्मि, धणियं तु पुन्नाइं अकुवमाणो ।

सो सोयई मच्चुमुहोवणीए, धम्मं अकाऊण परम्मि लोए ॥ २१ ॥

व्याख्या—इह 'जीविते' मनुष्यसम्बन्धिन्यायुपि राजन् ! 'अशाश्वते' अस्थिरे "धणियं तु" चि अतिशयेनैव न तु
ध्वजपटप्रान्तादिवत् चञ्चलतामात्रेण 'पुण्यानि' पुण्यहेतुभूतानि शुभानुष्ठानान्यङ्गवर्णः 'सः' इति पुण्यानुपार्जकः 'शोचते'
दुःसार्त्तः पश्चात्ताप विधत्ते । मृत्युमुखं—मरणगोचरमुपनीतः तथाविधकर्मभिरुपढांकितः सन् धर्ममकृत्वा "परम्मि" चि
चस्य गम्यमानत्वात् परस्मिन् 'लोके' जन्मान्तररूपे गत इति शेषः । नरकादिषु ह्यसत्याऽसातवेदनाद्वितशरीरः शशिनृप-
वत् 'किं न मया तदैव सदृष्टानमनुष्ठितमि'ति खिद्यत एवाऽधर्मकारीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ स्यादेतत्—मृत्युमुखोप-
नीतस्य परत्र च दुःखाभिहतस्य स्वजनादयस्त्राणाय भविष्यन्ति ततो न शोचिष्यन्ते इत्याशङ्क्याह—

जहेह सीहो व मियं गहाय, मच्चू परं णेइ हु अंतकाले ।

ण तस्स माया व पिया व भाया, कालम्मि तम्मिसहरा भवंति ॥ २२ ॥

ण तस्स दुक्खं विभयंति णायओ, ण मित्तवग्गा ण सुया ण वंधवा ।

एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं, कत्तारमेवं अणुजाइ कम्मं ॥ २३ ॥

व्याख्या—'यथे'त्यौपम्ये 'इहे'ति लोके 'सिंहः' मृगपतिः 'वा' इति पूरणे, 'मृगं' कुरङ्गं गृहीत्वा प्रक्रमात् परलोकं
नयतीति सम्वन्धः । एवं 'मृत्युः' कृतान्तः 'नर' पुरुष नयति, 'हुः' अवधारणे, ततो नयत्येव, 'अन्तकाले' जीवितव्याव-
सानसमये । न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य माता वा पिता वा "भाय" चि वाशब्दस्येह गम्यमानत्वात् भ्राता वा 'काले'
तस्मिन् जीवितान्तररूपे अशं—प्रक्रमात् जीवितभाग धारयन्ति—मृत्युना नीयमान रक्षन्तीत्यंशधराः, उक्तं हि—“न पिता
भ्रातरः पुत्राः, न भार्या न च वान्धवाः । न शक्ता मरणात् त्रातु, मन्नाः ससारसागरे ॥ १ ॥” इति ॥ स्यादेतत्—जीवि-
तारक्षणेऽपि दुःखांगहारिणो भविष्यन्ति अत आह—न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य 'दुःखं' शरीर मानस वा 'विभजन्ति'
विभागीकुर्वन्ति 'ज्ञातयः' दूरवर्त्तिनः स्वजना न 'मित्रवर्गाः' सुहृत्समूहा न 'सुताः' पुत्रा न 'वान्धवाः' निकटवर्त्तिनः
स्वजनाः, किन्तु 'एकः' अद्वितीयः 'स्वयम्' आत्मना 'प्रत्यनुभवति' वेदयते 'दुःखं' क्लेशम् । किमिति ? यतः 'कर्त्तारमेव'
उपार्जयितारमेव 'अनुयाति' अनुगच्छति कर्मेति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२-२३ ॥ इत्यमशरणत्वभावनामभिधायैकत्व-
भावनामाह—

चिच्चा दुपयं चउप्पयं च, खेत्तं मेहं धण-धन्नं च सबं ।
सकम्मविहो अवसो पयाइ, परं भवं सुंदर पावगं वा ॥ २४ ॥
तं इक्कगं तुच्छसरीरगं से, चित्तीगयं डज्झिय पावगेणं ।
भज्जा य पुत्तो वि य णायओ य, दायारमन्नं अणुसंकमंति ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘ल्यक्त्वा’ ‘द्विपदं च’ भार्यादि ‘चउप्पयं च’ हस्त्यादि ‘क्षेत्रम्’ इक्षुक्षेत्रादि ‘गृहं’ धवलगृहादि “धणं” ति ‘धनं’ कनकादि ‘धान्यं च’ शाल्यादि सर्वम्, नतः किम्? इत्याह—‘स्वकर्मद्वितीयः’ आत्मकर्मसहायः ‘अवशः’ अस्वतन्त्रः प्रयाति ‘परम्’ अन्यं ‘भव’ जन्म “सुंदर” ति विन्दुलोपात् ‘सुन्दरं’ स्वर्गादि ‘पापकं वा’ नरकादि, स्वकृतकर्मनुरूपमिति भावः ॥ स्यादेतत्—जीवेन त्यक्तस्य शरीरस्य का वार्त्ता? इत्यत आह—‘तद्’ इति यत् तेन त्यक्तम् ‘एकम्’ अद्वितीयं तुच्छम्—असार शरीरकम्, अनयोस्तु विशेषणसमासः, ‘से’ ‘तस्य’ भवान्तरगतस्य सम्बन्धि ‘चित्तिगतं’ चित्ताप्राप्तं दग्ध्वा ‘तुः’ पूरणे, ‘पावकेन’ अग्निना, भार्या च पुत्रोऽपि च ज्ञातयश्च ‘दातारम्’ अभिलषितवस्तुसम्पादयितारमन्यम् ‘अनुसङ्गामन्ति’ उपसर्पन्ति । ते हि गृहमनेनावरुद्धमास्त इति तद् वहिर्निष्कास्य जनलज्जादिना च भस्मसात्कृत्य कृत्वा च लौकिककृत्यानि आक्रान्त्य च कतिचिद् दिनानि पुनः स्वार्थतत्परतया पूर्ववद् विलसन्ति न तद्वात्तामपि पृच्छन्तीत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ किञ्च—

उवणिज्जई जीवियमप्पमायं, वन्नं जरा हरइ णरस्स रायं ! ।

पंचालराया ! वयणं सुणाहि, मा कासि कम्माइं महालयाइं ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘उपनीयते’ ढौक्यते प्रक्रमाद् मृत्यवे तथाविधकर्मभिः ‘जीवितम्’ आयुः ‘अप्रमादं’ प्रमादं विनैव, आवीचीमरणतो निरन्तरमित्यभिप्रायः । ‘वर्णं’ सुस्निग्धच्छायात्मकं जरा हरति नरस्य हे राजन् ! । यतश्चैवमतः पञ्चालराज ! वचनं ‘शृणु’ आकर्णय, किं तत्? मा कार्षीः कर्माणि “महालयाणि” ति अतिशयमहान्ति पञ्चेन्द्रियव्यपरोपण-कुण्मभक्षणादीनीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ एवं मुनिनोक्ते नृपतिराह—

अहं पि जाणामि जहेह सङ्गह !, जं मे तुमं साहसि वक्कमेयं ।

भोगा इमे संगकरा भवन्ति, जे दुज्जया अज्जो ! अम्हारिसेहिं ॥ २७ ॥

व्याख्या—अहमपि जानामीति तथेति शेषः, ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘इह’ अस्मिन् जगति साधो ! यद् ‘मे’ मम त्वं ‘साधयसि’ कथयसि ‘वाक्यम्’ उपदेशरूपं वचः ‘एतद्’ अनन्तरोक्तम् । तत् कथं न विपयान् परित्यजसि ? अत आह—भोगा इमे ‘सङ्गकराः’ प्रतिबन्धोत्पादका भवन्ति ये यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ते दुस्त्यजाः आर्य ! ‘अस्मादृशैः’ गुरुकर्म-मिरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किञ्च—

हत्थिणपुरम्मि चित्ता !, दट्ठणं णरवइं महिद्धियं । कामभोगेसु गिद्धेणं, णियाणमसुहं कडं ॥ २८ ॥
तस्स मे अप्पडिकंतस्स, इमं ऐयारिसं फलं । जाणमाणो वि जं धम्मं, कामभोगेसु मुच्छिओ ॥ २९ ॥

व्याख्या—हस्तिनागपुरे हे ‘चित्ता !’ चित्रनामन् मुने ! दृष्ट्वा ‘नरपतिं’ सनत्कुमारनामानं चतुर्थचक्रवर्त्तिनं महर्द्धिकं कामभोगेषु गृध्रेण निदानम् ‘अशुभम्’ अशुभानुबन्धि कृतमिति ॥ “तस्स” ति सुव्यत्ययेन ‘तस्माद्’ निदानाद् ‘मे’ मम ‘अप्रतिक्रान्तस्य’ अप्रतिनिवृत्तस्य, तदा हि त्वया बहुधोच्यमानेऽपि न मचेतसः प्रत्यावृत्तिरभूदिति, ‘इदमेता-दृशम्’ अनन्तरवक्ष्यमाणरूपं ‘फलं’ कार्यम्, यत् कीदृग्? इत्याह—“जाणमाणो वि” ति प्राकृतत्वात् जानन्नपि यदहं

१ सत्यपि च जीविते ।

‘धर्मं’ श्रुतधर्मादिकं कामभोगेषु ‘मूर्च्छितः’ गृध्रः, तदेतत् कामभोगेषु मूर्च्छन मम निदानकर्मणः फलमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८-२९ ॥ पुनर्निदानफलमेवोदाहरणतो दर्शयितुमाह—

नागो जहा पंकजलावसन्नो, दट्ठं थलं णाभिसमेइ तीरं ।

एवं वयं कामगुणेषु गिद्धा, ण भिक्खुणो मग्गमणुवयामो ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘नागः’ हस्ती ‘यथे’त्युपन्यासे, पङ्कप्रधान जलं पङ्कजल तत्राऽवसन्नः—निमग्नः पङ्कजलावसन्नः सन् दृष्ट्वा स्थलं ‘न’ नैव ‘अभिसमेति’ प्राप्नोति ‘तीरं’ पारम् अपेर्गम्यमानत्वात् तीरमपि आस्ता स्थलमिति भावः । एवं वयं कामगुणेषु गृध्राः न ‘भिक्षोः’ साधोः ‘मार्गं’ पन्थानं सदाचारलक्षणम् ‘अनुव्रजामः’ अनुसराम इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ पुनरनित्यतादर्शनाय मुनिराह—

अचेइ कालो तूरन्ति राईओ, ण यावि भोगा पुरिसाण णिच्चा ।

उवेच्च भोगा पुरिसं चयन्ति, दुमं जहा खीणफलं व पक्खी ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘अत्येति’ अतिक्रामति ‘कालः’ यथायुष्मकालः, किमिति ? यतः ‘त्वरन्ति’ शीघ्रं गच्छन्ति ‘रात्रयः’ रजन्यः, दिनोपलक्षणं चैतत्, ततोऽनेन जीवितस्याऽनित्यत्वमुक्तम् । उक्तं हि—“क्षण-याम-दिवस-मासचछलेन गच्छन्ति जीवितदलानि । इति विद्वानपि कथमिह, गच्छसि निद्रावशं रात्रौ ? ॥ १ ॥” न च भोगा अपि, अपेरेत्र सम्बन्धात् पुरुषाणां ‘नित्याः’ शाश्वताः, यत उपेत्य स्वप्रवृत्त्या न तु पुरुषाभिप्रायेण भोगाः पुरुषं त्यजन्ति, कमिय क इव ? इत्याह—दुमं क्षीणफलं यथा ‘पक्षी’ विहग इव, फलोपमानि हि पुण्यानि, ततस्तदपगमे पुरुष पक्षिवद् भोगा मुञ्चन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ यत एवमतः—

जह तं सि भोगे चइउं असत्तो, अज्जाइं कम्माइं करेहि रायं ! ।
धम्मे ठिओ सवपयाणुकंपी, तो होहिसि देवो इओ विउवी ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यदि त्वमसि भोगान् लक्ष्मणः, ततः किम्? इत्याह—‘आर्याणि’ शिष्टजनोचितानि ‘कर्माणि’ अनुष्ठानानि कुरु राजन् ! ‘धर्मे’ प्रक्रमाद् गृहस्थधर्मे सम्यग्दृष्ट्यादिशिष्टाचरिताचारलक्षणे स्थितः सन् ‘सर्वप्रजानुकम्पी’ समस्तप्राणिदयापरः । ततः किं फलम्? इत्याह—‘ततः’ आर्यकर्मकरणाद् भविष्यति ‘देवः’ वैमानिकः ‘इतः’ अस्माद् मनुष्यभवादनन्तरं “विउवि” इति वैक्रियशरीरवानिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ एवमुक्तोऽपि यदाऽसौ न किञ्चित् प्रतिपद्यते तदा मुनिराह—

ण तुज्झ भोगे चइऊण बुद्धी, गिद्धो सि आरंभपरिग्गहेसु ।
मोहं कओ इत्तिउ विप्पलावो, गच्छामि रायं ! आमंतिओ सि ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘न’ प्रतिपेधे, तव भोगान् उपलक्षणत्वावगन्तव्यकर्मणि वा लक्ष्मणं बुद्धिः, किन्तु ‘गृहः’ मूर्च्छितः ‘असि’ भवसि आरम्भपरिग्रहेषु । ‘मोचं’ निष्फलं यथा भवत्येवं ‘कृतः’ विहित एतावान् ‘विप्रलापः’ विविधव्यर्थवचनोपन्यासात्मकः । सम्प्रति तु गच्छामि राजन् ! ‘आमन्त्रितः’ अनेकार्यत्वाद् धातूनां वृष्टः ‘असि’ भवसि । अदमाशयः—अनेकया जीवितानित्यत्वादिदर्शनेनद्वारेणाऽनुशिष्यमाणस्याऽपि तव न मनागपि विषयविरक्तिरित्यविनेयत्वादुपेक्षैव श्रेयस्करी । उक्तं हि—“मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकहिंस्रयमानाविनेयेषु” इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इत्यमुक्त्या गते मुनौ ब्रह्मदत्तस्य यदभूत् तदाह—

पंचालराया वि य वंभदत्तो, सत्तुस तस्सा वयणं अकाउं ।
अणुत्तरे भुंजिय कामभोए, अणुत्तरे सो नरए पविट्ठो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—“पंचालराया वि य” इति ‘अपिः’ पुनरर्थे, ‘चः’ पूरणे, ततः पञ्चालराजः पुनर्ब्रह्मदत्तः साधोः तस्य वचनम् ‘अकृत्वा’ वञ्चतन्तुलवद् गुरुकर्मतयाऽत्यन्तदुर्भेदत्वाद् अननुष्ठाय ‘अनुत्तरान्’ सर्वोत्तमान् भुक्त्वा कामभोगान् “अनुत्तरे” सकलनरकज्येष्ठे अप्रतिष्ठान इत्यर्थः स ब्रह्मदत्तो नरके प्रविष्टः । तदनेन निदानस्य नरकपर्यवसानं फलमुपदर्शितं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ सम्प्रति प्रसन्नत एव चित्रवक्तव्यतोच्यते—

चित्तो वि कामेहि विरत्तकामो, उदत्तचारित्ततो महेसी ।
अणुत्तरं संजम पालइत्ता, अणुत्तरं सिद्धिगइं गओ ॥ ३५ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘चित्रोऽपि’ चित्रः पुनः कामेभ्यः ‘विरक्तकामः’ पराङ्मुखीभूतामिलोपः उदात्तं-प्रधानं चारित्र्यं-सर्वविरतिरूपं तपश्च-द्वादशविधं यस्य स तथा, महर्षिः अनुत्तरं ‘संजमं’ सप्तदशभेदं पालयित्वा ‘अनुत्तरां’ सर्वलोकाकाशोपरिवर्तिनीं सिद्धिगतिं गत इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां चित्रसम्भूतीयाख्यं त्रयोदशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ इपुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं त्रयोदशमध्ययनम् । अधुना इपुकारीयाख्यं चतुर्दशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहानन्तराध्ययने मुख्यतो निदानदोष उक्तः प्रसन्नतो निर्निदानवागुणश्च, अत्र तु मुख्यतः स एवोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं इपुकारवक्तव्यता तावदुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

जे ते दो वि गोवदारया चित्तं संभूयपुवभवमिन्ता साहुअणुकंपाए लद्धसम्मत्ता काल काऊण देवलोगे उववन्ना । ते ततो चुया खिइपइट्टिए नयरे इव्वभुल्ले दो वि भायरो जाया । तत्थ तेसिं अन्ने वि चत्तारि इव्वदारगा वयसया जाया । तत्थ वि भोगे भुंजिउ तहारूवाण थेराणमतिए वम्म सोऊण सव्वे पव्वइया । सुविरकाल सजममणुपालेऊण भत्त पच्चक्खाउ कालं काऊण सोहम्मं कप्पे पडमगुम्मे विमाणे छ वि जणा चउपलिओवमठितिया देवा उववन्ना । तत्थ जे ते गोववज्जा देवा ते चइऊण कुरुजणवए उसुयारे पुरे एणो उसुयारो नाम राया जाओ, वीओ तस्सेव महादेवी कमलावई नाम सबुत्ता, तइओ तस्स य चेव राइणो भिगू नाम पुरोहिओ सबुत्तो, चउत्थो तस्सेव पुरोहिइयस्स भारिया सबुत्ता वासिद्धा गोत्तेण जसा नाम । सो य भिगू पुरोहिओ अणवच्चो गाढ तप्पए, अवच्चनिमित्तं उवायएइ देवयाणं, पुच्छइ नेमित्तिए । ते य दो वि पुव्वभवगोवा देवभवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउ जहा ‘अन्हे एयस्स भिगुस्स पुरोहिइयस्स पुत्ता भविस्सामो’ तओ समणरूव काऊण उवागया भिगुसमीव । भिगुणा सभारिएण वदिया, सुहासणत्था य धम्म कहिति । तेहिं दोहिं वि सावयवयाणि गहियाणि । पुरोहिणं भन्नइ—भगव ! अन्ह अवचं होज्जा न व त्ति ? ।

साहर्हि भन्नइ—‘भविस्संति दुवे दारगा, ते य डहरगा चेव पवइस्सति, तेसिं तुब्भेहिं वाघाओ न कायवो पवयंताणं, ते सुबहुं सवोहिस्संति’ ति भणिऊण पडिगया देवा । नाइचिरेण य चइऊण तस्स पुरोहिस्स भारियाए वासिड्डिए दुवे वि उयरे पञ्चायाया । तओ सो पुरोहिओ सभारिओ नयराओ निग्गंतुं पञ्चतगामे ठिओ । तथेव सा माहणी पसूया । दारया जाया । तओ ‘मा पवइस्संति’ ति काउं मायावित्तेहिं तुग्गाहिया—जहा एए पवइयगा डिक्खुवाणि घेतुं मारेंति, पच्छा तेसिं मंसं खायंति, तं मा तुब्भे कयाइ एणसिं अहिइस्सह । अन्नया ते तम्मि गामे रमंता वाहिं निग्गया । इओ य अट्ठाणपडिवन्नया साहू आगच्छंति । तओ ते दारया साहू दहूण भयमीया पलायंता एगम्मि वडपायवे आरूढा । साहुणो समावत्तीए गहियभत्तपाणा तम्मि चेव वडहेट्ठे ठिया, सुहुत्तं च वीसमिऊणं भुंजिउ पवत्ता । ते वडारूढा पासति साभावियं भत्तपाणं, णत्थि मंस ति । तओ चित्तिउं पवत्ता—‘कथ अम्हे एयारिसाणि खूवाणि दिट्ठपु-
द्वाणि ?’ ति जाई संभरिया, सडुद्धा । साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं । मायावित्तं संबोहिऊण सह मायावित्तेहिं पवइया । देवीए राया सवोहिओ । ताणि पवइयाणि । एवं ताणि छावि केवलनाणं पाविऊण निघाणमुवगयाणि ॥
इह तु सूत्रोक्तस्याप्यर्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यदोषः । सम्प्रति सूत्रमनुस्त्रियते—

देवा भवित्ता ण पुरेभवम्मी, केई चुया एगविमाणवासी ।

पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे ॥ १ ॥

सकम्मसेसेण पुराकएणं, कुलेसुदग्गेसु य ते पसूया ।

णिच्चिन्न संसारभया जहाय, जिणिंदमग्गं सरणं पवत्ता ॥ २ ॥

पुमत्तमागम्म कुमार दो वि, पुरोहिओ तस्स जसा य पत्ती ।

विसालकित्ती य तहोसुयारो, रायऽत्थ देवी कमलावई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—देवा भूत्वा ‘पुरेभवम्मि’ ति पूर्वभवे ‘केचिद्’ अनिर्दिष्टनामानः च्युताः, एकस्मिन्-पद्मगुल्मनाम्नि विमाने वसन्तीत्येवंशीला एकविमानवासिनः ‘पुरे’ नगरे ‘पुराणे’ चिरन्तने इषुकारनाम्नि ‘ख्याते’ प्रथिते समृद्धे सुर-
लोकरम्ये, स्वम्-आत्मीयं कर्म-पुण्यप्रकृतिलक्षणं तस्य शेषः—उद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन पुराकृतेन कुलेषु उदग्गेषु ‘चः’ पूरणे, ‘ते’ इति ये देवा भूत्वा च्युताः ‘प्रसूताः’ उत्पन्नाः, ‘निच्चिण्ण’ ति आपर्त्वात् ‘निर्विण्णाः’ उद्धिन्नाः संसारभयात्, ‘जहाय’ ति परित्यज्य भोगादीनीति गम्यते, ‘जिनेन्द्रमार्गं’ तीर्थकृदुपदिष्टं मुक्तिपथं ‘शरणम्’ अपायरक्षाक्षममाश्रयं ‘प्रपन्नाः’ अभ्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ॥ कश्च किं रूपः सन् जिनेन्द्रमार्गं शरणं प्रपन्नः ? इत्याह—‘पुंस्त्वं’ पुरुषत्वम् ‘आगम्य’ प्राप्य ‘कुमार’ ति ‘कुमारौ’ अकृतपाणिग्रहणौ द्वौ ‘अपिः’ पूरणे, सुलभबोधिकत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थं चानयोः पूर्वमुपादानम्, पुरोहितः तृतीयः, तस्य ‘जसा च’ जसानाम्नी पत्नी चतुर्थः, ‘विसालकीर्त्तिश्च’ विस्तीर्णयशाश्च तथा इषु-
कारो नाम राजा पञ्चमः, ‘अत्र’ एतस्मिन् भवे ‘देवी’ इति प्रधानपत्नी प्रक्रमात् तस्यैव राज्ञः कमलावती च नाम्ना पष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ सम्प्रति यथैतेषु जिनेन्द्रमार्गे प्रतिपत्तिः कुमारकयोर्जाता तथा दर्शयितुमाह—

जाईजरामञ्जुभयाभिभूया, बहिंविहाराभिणिविट्ठचित्ता ।

संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दहूण ते कामगुणे विरत्ता ॥ ४ ॥

पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्स, सकम्मसीलस्स पुरोहिस्स ।

सरित्तु पोरानिय तत्थ जाई, तहा सुचिन्नं तव संजमं च ॥ ५ ॥

व्याख्या—जाति-जरा-मृत्युभयाभिभूतौ, बहिः संसाराद् विहारः—स्थानं बहिर्विहारः स चार्थाद् मोक्षस्तस्मिन्-
भिनिविष्टं-वद्धाग्रहं चित्तं ययोस्तौ, तथा ससारः चक्रमिव ससारचक्रं तस्य ‘विमोक्षार्थं’ परित्यागनिमित्तं दृष्ट्वा साधूनिति शेषः, ‘तौ’ अनन्तरोक्तौ ‘कामगुणे’ कामगुणविषये विरक्तौ प्रियौ—बलभौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ प्रियपुत्रकौ द्वावपि माहनस्य ‘स्वकर्मशीलस्य’ यजनयाजनादिस्वकीयानुष्ठाननिरतस्य ‘पुरोहितस्य’ शान्तिकर्तुः स्मृत्वा “पोरानिय” ति सूत्रत्वात् ‘पोरानिकीं’ चिरन्तनीं ‘तत्र’ सन्निवेशे जातिम्, तथा सुचीर्णं तपः सयमं च, अत्र कामगुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रति-
पत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ ततस्तौ किमकार्यम् ? इत्याह—

ते कामभोगेसु असज्जमाणा, माणुस्सएसुं जे यावि दिवा ।

मोक्खाभिकंखी अभिजायसद्धा, तातं उवागम्म इमं उदाहु ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘तौ’ पुरोहितपुत्रौ ‘कामभोगेषु’ उक्तरूपेषु “असज्जमाण” ति ‘असजन्तौ’ सन्नमकुर्वन्तौ ‘मानुष्यकेषु’ मनुजसम्बन्धिषु ये चाऽपि ‘दिव्याः’ देवसम्बन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः, ‘मोक्षाभिकाङ्क्षिणौ’ मुक्त्यभिलाषिणौ ‘अभिजातश्रद्धौ’ उत्पन्नतत्त्वरुची ‘तातं’ पितरमुपागम्य ‘इदं’ वक्ष्यमाणं “उदाहु” ति ‘उदाहरताम्’ उक्तवन्ताविति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यच्च तावुक्तवन्तौ तदाह—

असासयं दहू इमं विहारं, बहुअंतरायं न य दीहमाउं ।

तम्हा गिहंसि ण रइं लभामो, आमंतयामु चरिसामि मोणं ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘अशाश्वतम्’ अनित्यं दृष्ट्वा ‘इमं’ प्रत्यक्षं ‘विहारं’ मनुष्यत्वेनावस्थानम्, किमिदं च ? इत्याह—‘बहुअन्तरायं’ बहुव्याध्यादिविघ्नं ‘न च’ नैव दीर्घं ‘आयुः’ जीवितम्, सम्प्रति पत्योपमायुष्कताया अप्यभावात्, यत एव तस्माद्

गृहे न रतिं लभामहे, अतश्च 'आमन्त्र्यावहे' पृच्छाव आवां यथा चरिष्याचः 'भौनं' मुनिभावं सयममिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥
एवं च ताभ्यामुक्ते—

अहं तावगो तत्थ मुणीण तेसिं, तवस्स वाचायकरं वयासी ।
इमं वयं वेयविओ वदंति, जहा ण होई असुयाण लोगो ॥ ८ ॥
अहिज वेदे परिविस्स चिप्पे, पुत्ते परिट्ठप्प गिहंसि जाया ! ।
भोचा ण भोगे सह इत्थियारिं, आरण्णगा होइ मुणी पसत्था ॥ ९ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरं तात एव तातकः 'तत्र' तस्मिन्नवसरे 'मुन्योः' भावतः प्रतिपन्नमुनिभावयोः 'तयोः' कुमारयोः तपसः, उपलक्षणत्वाद्गोपधर्मानुष्ठानस्य च व्यापातकरं वचनमिति शेषः, 'वयासि' ति अयादीत्, यदया-दीत् तदाह—इमा वाच वेदविदो वदन्ति, यथा—न भवति 'असुतानाम्' अपुत्राणां 'लोकः' परलोकः, तं विना पिण्ड-प्रदानाद्यभावात् । तथा च वेदवचः—“अनपत्यस्य लोका न भवन्ति ।” तथाऽपि अन्यैरप्युक्तम्—“पुत्रेण जायते लोकः, इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्वर्गलोके महीयते ॥ १ ॥” यत एव तस्माद् अवीत्य वेदान् 'परिवेप्य' भोजयित्वा विप्रान् पुत्रान् परिस्थाप्य गृहे 'जातौ' पुत्रौ, तथा मुक्त्वा “ण” इति वान्यालङ्कारे, भोगान् सह स्त्रीभिः अरण्ये भवौ आरण्यौ तावेव 'आरण्यकौ' आरण्यकप्रतधारिणौ “होइ” ति 'भवता' सम्पद्येयां पुत्रां मुनी 'प्रशस्तौ' श्लाघ्याविति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८-९ ॥ इत्येतेनोक्ते कुमारकौ यदकार्षौ तदाह—

सोयग्गिणा आयगुणिं धणेणं, मोहानिला पज्जलणाहिणं ।
संतत्तभावं परितप्पमाणं, लालप्पमाणं बहुहा वहुं च ॥ १० ॥

पुरोहिंयं तं कमसोऽणुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धणेणं ।
जह्कमं कामगुणेषु चैव, कुमारगा ते पसमिक्ख वंछं ॥ ११ ॥
वेया अहीया ण भवंति ताणं, भुत्ता दिया णिति तमंतमे णं ।
जाया य पुत्ता ण भवंति ताणं, को णाम ते अणुमन्निज्ज एयं ? ॥ १२ ॥
खणमित्तसुक्खा बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसोक्खा ।
संसारमोक्खस्स विपक्खभूया, खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥ १३ ॥
परिवयंते अणियत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे ।
अन्नप्पमत्ते धणमेसमाणे, पप्पोत्ति मयुं पुरिसे जरं च ॥ १४ ॥
इमं च मे अत्थि इमं च णत्थि, इमं च मे किच्चमिमं अकिच्चं ।
तं एवमेवं लालप्पमाणं, हरा हरंति ति कइं पमाओ ? ॥ १५ ॥

व्याख्या—शोकाग्निना, आत्मनो गुणाः—अनादिकालसहचरितत्वेन रागादय आत्मगुणास्ते इन्धनम् उदीपकतया यस्य स तथा तेन, 'मोहानिलात्' अज्ञानपयनात् “पज्जलणाहिणं” ति अधिकप्रज्वलनेन सन्तप्तभावं अत एव च 'परितप्पमानं' समन्ताद् दहमानं 'लालप्पमानम्' अतिशयेन दीनवचांसि लपन्तं 'बहुधा' अनेकप्रकारं 'वहु' च प्रभूतं यथा भवति, पुरोहितं 'तमि'ति प्रकान्तम् “कमसो” ति क्रमेण 'अनुनयन्तं' प्रज्ञापयन्तं निमग्नयन्तं च मुनी धनेन यथाक्रमं कामगुणैश्चैव कुमारकौ 'तौ' अनन्तरप्रकान्तौ 'प्रसमीक्ष्य' प्रकर्षेण अज्ञानाच्छादितमतिमालोभ्य 'वाक्यं' वच उक्तवन्ता-विति गम्यते ॥ किं तत् ? इत्याह—वेदा अवीता न भवन्ति प्राणम्, उक्तं हि वेदविद्भिरपि—“शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तत्वं ब्राह्मणं प्राहुर्भूतान् वेदजीवकान् ॥ १ ॥” तथा “भुत्ता” ति भोजिता द्विजा नयन्ति तमसोऽपि यत् तमस्तस्मिन्—अतिरौद्रे रौरवादिनरके, “णमि”ति वाक्यालङ्कारे, ते हि भोजिताः पशुवधाद्यभुग्व्यापार एव प्रवर्तन्ते । तथा जाताश्च पुत्रा न भवन्ति प्राणं नरकादिदुर्गतौ निपततामिति गम्यते । उक्तं हि वेदमतानुसारिभिरपि—“यदि पुत्राद् भवेत् स्वर्गो, दानधर्मो न विद्यते । मुपितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो निरर्थकः ॥ १ ॥ बहुपुत्रा हुली गोधा, ताम्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चाद्भोको गमिष्यति ॥ २ ॥” यतश्चैवं ततः 'को नाम' न कश्चित् 'ते' तव 'अनुमन्येत' अनुजानीयात् सविवेक इति गम्यते 'एतद्' अनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादित्रयम् ॥ तथा क्षणमात्रसौख्या बहुकालदुःखाः 'प्रकामदुःखाः' अतिशयदुःखाः 'अणिकामसौख्याः' अप्रकष्टमुखाः संसारमोक्षस्य विपक्षभूताः, किमिहैवंविधास्ते ? इत्याह—“एनिः” आकरोऽनर्थानाम्, तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः एनिरैव 'कामभोगाः' उक्तरूपाः ॥ अनर्थलक्षित्वमेव स्पष्टयितुमाह—“परिव्रजन्” विषयसुखलभार्थमितस्ततो धाम्यन् 'क्षनिवृत्तकामः' अनुपरतेच्छः सन्, “अहो य राओ” ति आर्पत्वात् चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अहि रात्रौ च 'परितप्पमानः' तदवाप्तौ समन्तात् चिन्ताग्निना दहमानः, अन्ये—सुहृत्सज्जनादयः तदर्थं प्रमत्तः—तत्कृत्यासक्तचेता अन्यप्रमत्तः 'धनं' वित्तम् 'एययन्' विविधोपायैर्गवेषयमाणः “पप्पोत्ति” प्राप्नोति मृत्युं पुरुषो जरा च ॥ इदं च मेऽस्ति धान्यादि, इदं च नास्ति रजतरूप्यादि, इदं च मे 'कलं' गृहवरणिकादि, इदमकृत्यमारब्धमपि वाणिज्यादि न कर्तुमुचितम्, 'तं' पुरुषम् 'एवमेवं' वृथैव 'लालप्पमानम्' अलर्थं व्यक्तवाचा वदन्तम्, हरन्त्यायुरिति 'हराः' दिनरजन्यादयः 'हरन्ति' भवान्तरं नयन्ति । 'इती'ति अस्माद् हेतोः कथं प्रमादः प्रक्रमाद् धर्मं कर्तुमुचितः ? इति शेष इति सूत्रपट्टार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ सन्प्रति धनादिभिः प्रलोभयितुं पुरोहितः प्राह—

धनं पभूयं सह इत्थियाहिं, सयणा तथा कामगुणा पगामा ।
तवं कए तप्पइ जस्स लोओ, तं सब साहीणमिहेव तुज्झं ॥ १६ ॥

व्याख्या—धनं प्रभूतं सह 'स्त्रीभिः' 'स्वजनाः' पितृ-पितृव्यादयः, तथा कामगुणा 'पकाम' त्ति प्रकामाः 'तपः' फणानुष्ठानं 'कृते' निमित्तं 'तप्यते' अनुतिष्ठति 'यस्य' धनदेर्लोकः तत् सर्वं स्वावीनम् 'इहैव' अस्मिन् गृहे "तुज्झं" ति युवयोरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तौ आहतुः—

धणेण किं धम्मधुराहिगारे?, सयणेण वा कामगुणेहिं चेव ? ।

समणा भविस्सामु गुणोहधारी, वहिंविहारा अभिगम्म भिक्खं ॥ १७ ॥

व्याख्या—धनेन किम्?, न किञ्चित् 'धर्मधुराधिकारे' तत्प्रसावे, स्वजनेन वा कामगुणैश्चैव, ततः श्रमणौ भविष्यावः 'गुणौवधारिणौ' क्षमादिगुणसमूहधारकौ, वहिर्ग्रामादिभ्यो विहारो ययोस्तौ वहिर्विहारौ अप्रतिबद्धविहारवित्यर्थः 'अभिगम्य' आश्रित्य भिक्षामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ आत्मस्तित्वमूलत्वात् सकलधर्मानुष्ठानस्य तन्निराकरणायाह पुरोहितः—

जहा य अग्गी अरणीउऽसंतो, खीरे घयं तिल्लमहा तिलेसु ।

एमेव जाया सरिरम्मि सत्ता, सम्मुच्छई णासइ णावचिट्ठे ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथैव चत्वावधारणार्थत्वात् 'अग्निः' "अरणिउ" त्ति 'अरणितः' अग्निमन्थनकाष्ठात् 'असन्' अविद्यमान एव सम्मुच्छति, तथा क्षीरे घृतं तैलमथ तिलेषु, एवमेव हे जातौ! शरीरे सत्त्वाः "सम्मुच्छई" त्ति 'सम्मुच्छन्ति'

१ यद्यपि तयोस्तदा पियो न सन्ति तथाऽपि तदवाप्तियोग्यताऽस्तीति तासामभिधानम् ।

पूर्वमसन्त एवोत्पद्यन्ते । तथा "नासइ" त्ति नश्यन्ति "णावचिट्ठति" न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे तन्नाशात्, इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ कुमारकावाहतुः—

नो इंदियग्गिज्झ अमुत्तभावा, अमुत्तभावा वि य होइ णिच्चो ।

अज्झत्थहेउं निययऽस्स वंधो, संसारहेउं च वयंति वंधं ॥ १९ ॥

व्याख्या—'नो' नैव इन्द्रियग्राह्यः सत्त्व इति प्रक्रमः, अमूर्तभावात्, तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः, तथा हि—यद् द्रव्यत्वे सति अमूर्तं तद् नित्यम् आकाशवत् । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य सम्बन्धासम्भवः, यतः "अज्झत्थ-हेउं निययऽस्स वंधो" अध्यात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वादय इहोच्यन्ते, ततस्तद्वेतुः—तन्निमित्तो नियतः—निश्चितो बन्धः—कर्मभिः सत्प्रेषः, यथाऽमूर्तस्याऽपि नैवसो मूर्तरपि घटादिभिः सम्बन्ध एवमस्यापि कर्मभिर्मूर्तरपि न विरुध्यते, तथा संसारहेतुं च वदन्ति बन्धमिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यत एवमस्ति आत्मा बन्धश्च तस्य इत्यतः—

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि मोहा ।

ओरुज्झमाणा परिरिक्खयंता, तं नेव भुज्जो वि समायरामो ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा वयं 'धर्म' सम्यग्दर्शनादिकम् अजानानाः 'पापं' पापहेतु 'पुरा' पूर्वं 'कर्म' अनुष्ठानं "अकासि" त्ति 'अकार्ण' कृतवन्तः 'मोहात्' अज्ञानात् 'अवरुध्यमानाः' निर्गमं गृहादलभमानाः 'परिरिक्खमाणाः' अनुजीविभिरनुपात्यमानाः 'तत्' पापकर्म नैव 'भूयोऽपि' पुनरपि समाचरामः, यथावद् विदितवस्तुत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अन्यथा—
अवभाहयम्मि लोयम्मि, सबओ परिवारिए । अमोहाहिं पडंतीहिं, गिहंसि ण रइं लभे ॥ २१ ॥

१ अरूप हि यथाऽऽकांतं, रूपिद्रव्यादिभाजनम् । तथा हरूपी जीवोऽपि, रूपिकर्मोदिभाजनम् ॥ १ ॥

व्याख्या—'अभ्याहते' पीडिते लोके 'सर्वतः' सर्वान् दिक्षु 'परिवारिते' परिवेष्टिते 'अमोचाभिः' अवन्ध्यप्रहरणोपमाभिः 'पतन्तीभिः' आगच्छन्तीभिः 'गृहे' गृहवासे न रतिं लभामहे । यथा वागुरावेष्टितो मृगोऽमोघैश्च प्रहरणैर्व्याधेनाभ्याहतो न रतिं लभते, एवमावामपीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ भृगुराह—

केण अवभाहओ लोओ, केण वा परिवारिओ । का वा अमोहा बुत्ता, जाया ! चिंतावरो हुमि ॥ २२ ॥

व्याख्या—केन व्याधतुल्येन अभ्याहतो लोकः ? केन वा वागुरारूपेण परिवारितः ? का वा 'अमोचा' अनोपप्रहरणोपमा उक्ता ? हे जातौ ! चिन्तापरः "हुमि" त्ति भवामि । ततो ममाऽऽवेद्यतामयमर्थ इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ तावाहतुः—
मच्चुणऽवभाहओ लोओ, जराए परिवारिओ । अमोहा रयणी बुत्ता, एवं ताय ! वियाणह ॥ २३ ॥

व्याख्या—मृत्युना अभ्याहतो लोकः, तस्य सर्वत्राप्रतिहतप्रसरत्वात् । उक्तञ्च—

"तित्थंयरा गणहारी, सुरवइणो चकि-केसवा रामा । सहरिया हयविहिणा, सेसेसु नरेसु का गणणा ? ॥ १॥" जरया परिवारितः, अमोचाश्च रजन्यः उक्ताः, तत्पतने एवश्यंभावी जनस्याभिघातः, एवं तात ! विजानीत इति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

जा जा वच्चइ रयणी, न सा पडिनिचत्तई । अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राईओ ॥ २४ ॥

जा जा वच्चइ रयणी, न सा पडिनिचत्तई । धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राईओ ॥ २५ ॥

व्याख्या—या या व्रजति रजनी न सा 'प्रतिनिवर्तते' न पुनरागच्छति, ताश्च अधर्मं कुर्वतो जन्तोरिति गम्यते अफला यान्ति रात्रयः, अधर्मनिवन्धनं गृह्यतेति ॥ तथा "जा जे"त्वादि पूर्ववत् । नवर "धम्मं च" त्ति 'चः' पुनरर्थं

धर्मं पुनः कुर्वतः सफलाः, धर्मफलत्वात् जन्मनः । न च घृतं विना धर्म इत्यतः तत् प्रतिपत्त्याय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ इत्थं तद्वचनेन प्रतिबुद्धो भृगुराह—

एगओ संवसित्ता णं, दुहओ सम्मत्तसंजुया । पच्छा जाया । गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुले कुले ॥

व्याख्या—‘एकतः’ एकस्मिन् स्थाने ‘समुप्य’ सहैवाऽऽसित्वा “दुहओ” ति ‘द्वये’ आत्मा युवा च सम्यक्त्वसयुताः, उपलक्षणत्वाद् देशविरत्या च सयुताः ‘पश्चात्’ यौवनोत्तरकालं हे जातौ । गमिष्यामो वयं ग्रामनगरादिषु मासकल्पादि-क्रमेणेति शेषः, ‘भिक्खमाणाः’ याचमानाः पिण्डादिकमिति गम्यते ‘कुले कुले’ गृहे गृहे अज्ञातोच्छृत्त्येत्यर्थः इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुमारवाहनुः—

जस्सऽत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।

जो जाणह न मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥ २७ ॥

अज्जेव धम्मं पडिवज्जयामो, जहिं पवन्ना ण पुणव्वमामो ।

अणागयं णेव य अत्थि किंचि, सद्धाखमं ने विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

व्याख्या—यस्मान्मि मृत्युना सह ‘सत्त्वं’ मैत्री, यस्य वाऽस्ति ‘पलायनं’ नाशनं मृत्योरिति प्रक्रमः, तथा यो जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि “सो हु” स एव ‘काङ्क्षति’ प्रार्थयते ‘श्वः’ आगामिनि दिने स्याद् इदमिति गम्यते ॥ अतोऽयैव ‘यमं’ यतिधर्मं प्रतिपद्यामहे, “जहिं” ति आर्पत्वाद् यं धर्मं ‘प्रतिपन्नाः’ आधिताः “न पुणव्वमामो” ति ‘न पुनर्भवामः’ न पुनर्जन्म प्राप्स्यामः, जन्ममरणाद्यभावहेतुत्वाद् धर्मस्य । किं च—‘अनागतम्’ अप्राप्तं नैव चास्ति ‘किञ्चिद्’ अतिमुन्द-रमपि वस्तु, सर्वभावानामनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वात् । उक्तञ्च—“का सा गतिर्जगति वा शतशो न याता, किं तत् सुखं यदसकृन्न पुराऽनुभूतम् । कास्ताः श्रियो न सलु या बहुशोऽप्यवाप्ताञ्चेतस्तथाऽपि तव वर्द्धत एव वाञ्छा ॥ १ ॥” अतः श्रद्धा-अभिलाषः तथा क्षम-युक्तं श्रेय इत्यर्थः, अनुष्ठानं कर्तुमिति शेषः, “णे” ति ‘नः’ अस्माकं ‘विनीय’ अपनीय ‘रागं’ स्वजनाऽभिष्वङ्गलक्षणमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २७-२८ ॥ इदं चाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीमन्विदमाह—

पहीणपुत्तस्स हु णत्थि वासो, वासिट्ठि ! भिक्खायरियाइ कालो ।

साहाहि रुक्खो लहए समाहिं, छिन्नाहिं साहाहिं तमेव खाणुं ॥ २९ ॥

पक्खाविहूणो व जहेह पक्खी, भिचविहूणो व रणे णरिंदो ।

विवन्नसारो वणिड व पोए, पहीणपुत्तो मि तहा अहं पि ॥ ३० ॥

व्याख्या—प्राकृतत्वेन पुत्राभ्यां प्रहीणः—त्यक्तो यस्यस्य ‘हुः’ पूरणे, नास्ति वासो मे गृहे इति गम्यते, ‘हे वासिट्ठि !’ वसिष्ठगोत्रे ! भिक्षाचर्यायाः, उपलक्षणं चैतद् व्रतग्रहणस्य, कालो वर्त्तत इति शेषः । किमित्येवम् ? अत आह—शास्त्र-मिर्धक्षो लभते ‘समाधिं’ स्वारूप्यम्, छिन्नाभिः शास्त्राभिः ‘तमेव’ वृक्षं “खाणुं” ति स्वाणुं जनो व्यपदिशतीत्युपस्कारः, यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणदिना समाधिहेतवः एवं ममाऽप्येतौ सुतौ, अतस्तद्विरहितोऽहमपि स्याणुकल्प एवेति ॥ किञ्च—पक्षविहीनो ‘वा’ दृष्टान्तान्तरसमुच्चये, यथा ‘इह’ लोके पक्षी, भृत्यविहीनो वा रणे नरेन्द्रः, ‘विपन्नसारः’ विनष्टहिरण्यदिद्रव्यो वणिग् वा ‘पोते’ प्रवहणे भिक्षे इति गम्यते व्यसनमागितया विपीदति, पुत्रप्रहीणोऽस्मि तयाऽहमपीति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ वासिष्ठ्याह—

सुसंभिया कामगुणा इमे ते, संपिण्डिया अगगरसा पभूया ।

भुंजामु ता कामगुणे पकामं, पच्छा गमिस्सामु पहाणमगं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘सुसन्भृताः’ सुष्ठु संस्कृताः कामगुणाः ‘इमे’ एते ‘ते’ तव, तथा ‘संपिण्डिताः’ पुत्रीकृताः “अगगरस्त” ति चक्षु गम्यमानत्वाद् अग्राः—प्रवराः रसाश्च—मधुरादयः प्रभूताः, कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि रसाना पृथगुपादानम् अतिगृद्धि-हेतुत्वात्, “भुजामो” ति भुञ्जीमहि ‘तत्’ तस्मात् कामगुणान् ‘प्रकामम्’ अतिशयेन, ‘पश्चात्’ वृद्धावस्थाया गमिष्यामः प्रधानमागं प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ पुरोहितः प्राह—

भुत्ता रसा भोइ ! जहाति णो वओ, ण जीवियट्ठा पयहामि भोए ।

लाहं अलाहं च सुहं च दुक्खं, संचिक्खमाणो णरिस्सामि मोणं ॥ ३२ ॥

व्याख्या—‘भुक्ताः’ सेविता रसा उपलक्षणत्वात् शेषकामगुणाश्च, ‘भोइ’ ति हे भवति ! आमन्त्रणमेतत्, ‘जहाति’ त्यजति ‘नः’ अस्मान् ‘वयः’ प्रक्रमाद् इष्टक्रियाकरणक्षमम्, उपलक्षणत्वात् जीवितं च, ततो यावद् नैतत् त्यजति तावत् प्रव्रजामः—जन्मान्तरभाविभोगार्थं दीक्षा ग्रहीष्यामः । ते चात्रैव स्वाधीनाः किं प्रव्रज्यया ? इति प्रेरणायामाह—न ‘जीवितार्थम्’ असयमजीवितार्थं प्रजहामि भोगान् किन्तु लाभमलाभ च, सुखम् चक्षु मित्रक्रमत्वाद् दुःखं च “संचिक्खमाणो” ति ‘समवया ईक्षमाणः’ लाभालाभसुखदुःखजीवितमरणादिषु समतामेव भावयन् इत्यभिप्रायः, चरिष्यामि ‘भौन’ मुनिभावम्, ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्रतिपत्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ वासिष्ठ्याह—

मा ह तुमं सोदरियाण संभरे, जुन्नो व हंसो पडिसोयगामी ।

भुंजाहि भोगाहं मए समाणं, दुक्खं खु भिक्खायरिया विहारो ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘मा’ निपेवे, ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, त्वं ‘सोदर्याणां’ भ्रातृणाम्, उपलक्षणं शेषस्वजनानां भोगानां च “सभरे” ति अस्मार्षीः, “जुन्नो व हंसो” ति जीर्णो हंस इव प्रतिस्रोतोगामी सन्, किमुक्तं भवति?—यथाऽसौ नदीस्रोतसि प्रतिकूलगमनम् अतिकष्टमारभ्याऽपि तत्राशक्तः पुनरुत्स्रोत एव धावति । एवं भवानपि सयमभारं वोढुमसमर्थः पुनः सोदरादीन् भोगांश्च स्मरिष्यसि, ततो भुङ्क्ष्व भोगान् मया ‘समानं’ सार्द्धम्, “दुक्खं खु” दुःखमेव भिक्षाचर्या ‘विहारः’ ग्रामादिष्वप्रतिवद्विहारः, उपलक्षणञ्चैतत् शिरोलोचादीनामिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुरोहित आह—

जहा य भोई ! तणुयं भुयंगो, णिम्मोअणिं हेच पलेइ मुत्ते ।

एमेए जाया पयहंति भोगे, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्को ? ॥ ३४ ॥

छिंदित्तु जालं अयलं व रोहिया, मच्छा जहा कामगुणे पहाय ।

धोरेयसीला तवसा उदारा, धीरा हु भिक्खायरियं चरंति ॥ ३५ ॥

व्याख्या—यथा च हे भवति ! ‘तनुजां’ देहजातां भुजङ्गः ‘निर्मोचनी’ निर्मोकं हित्वा ‘पर्येति’ समन्ताद् गच्छति ‘मुक्तः’ निरपेक्षः “एमेए” ति एवमेतौ जातौ ‘प्रजहीतः’ त्यजतो भोगान् । ततः किम् ? इत्याह—‘तौ’ जातौ अहं कथं न ‘अनुगमिष्यामि’ प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्यामि ‘एकः’ अद्वितीयः ? किं मम असहायस्य गृहवासेनेति भावः ॥ तथा छित्त्वा जालम् ‘अवलमि’ दुर्बलमिव वलीयोऽपीति गम्यते, ‘रोहिताः’ रोहितजातीया मत्स्याश्चरन्तीति सम्बन्धः । ‘यथा’ इति दृष्टान्तोपन्यासे, तथेति गम्यते, ततस्तथा जालरूपान् कामगुणान् प्रहाय, धुरि वहन्ति धौरेयास्तेषामिव शीलम्—उत्क्षिप्तभारनिर्वहणलक्षणं येषां ते तथा, ‘तपसा’ अनशनादिना ‘उदाराः’ प्रधानाः ‘धीराः’ सात्त्विकाः ‘दुरि’ति यस्माद् भिक्षाचर्या चरन्ति, व्रतोपलक्षणमेतद्, अतोऽहमपीत्थं व्रतमेव ग्रहीष्ये इति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३४-३५ ॥ इत्थं प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह—

णहेव कुंचा समइक्कमंता, तताइं जालाइं दलेत्तु हंसा ।

पलेंति पुत्ता य पई य मज्झं, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्का ? ॥ ३६ ॥

व्याख्या—नभसीव क्रौञ्चाः ‘समतिक्रामन्तः’ तांस्तान् देशानुद्वहन्तः ततानि जालानि ‘दलित्वा’ भित्त्वा “हंस” ति चस्य गम्यमानत्वाद् हंसाश्च “पलिति” ति ‘परियन्ति’ समन्ताद् गच्छन्ति, पुत्रौ च पतिश्च मम सम्बन्धिनो गम्यमानत्वाद् ये एतद् जालोपमं विषयामिष्वङ्गं हित्वा नभःकरूपे निरुपलेपतया सयमे तानि तानि सयमस्थानानि अतिक्रामन्तस्तानहं कथं नाऽनुगमिष्याम्येका सती ? इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं चतुर्णामपि व्रतप्रतिपत्तौ यद्भूतदाह—

पुरोहिंयं तं ससुयं सदारं, सोचाऽभिणिकखम्म पहाय भोए ।

कुडुंभसारं विउल्लुत्तमं तं, रायं अभिक्खं ससुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतासी पुरिसो रायं !, ण सो होइ पसंसिओ । माहणेण परिधत्तं, धणं आदाउमिच्छसि ॥ ३८ ॥
सवं जगं जइ तुहं, सवं वावि धणं भवे । सवं पि ते अपजत्तं, णेव ताणाय तं तव ॥ ३९ ॥

मरिहिसि रायं ! जया तया वा, मणोरमे कामगुणे विहाय ।

इक्को हु धम्मो नरदेव ! ताणं, ण विज्जई अन्नमिहेह किंचि ॥ ४० ॥

व्याख्या—पुरोहितं ‘तं’ भृगुनामानं ससुतं सदारं श्रुत्वा ‘अभिनिष्कम्य’ गृहाद् निर्गत्य प्रहाय भोगान् प्रव्रजितमिति गम्यते, ‘कुडुम्भसारं’ धनधान्यादि, विपुलं चोत्तमं च विपुलोत्तमं, ‘तदि’ति यत् पुरोहितेन त्यक्तं गृहन्तमिति शेषः, “रायं” ति राजानम् ‘अभीक्ष्णं’ पुनः पुनः ‘ससुवाच’ सम्यगुक्तवती ‘देवी’ कमलावती नाम ॥ किमुक्तवती ? इत्याह—‘वान्ताशी’ वान्तभोजी पुरुषो य इति गम्यते, हे राजन् ! न स भवति प्रशंसितो विद्वद्भिरिति शेषः । कथमहं वान्ताशी ? इति चेद् इत्यत आह—ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि ॥ किञ्च—सर्वं जगद् यदि “तुहं” ति तव सर्वं वाऽपि धनं भवेत्, सर्वमपि ‘ते’ तव ‘अपर्याप्तम्’ अशक्तम् इच्छापूर्णं प्रतीति शेषः, अपर्यावसितत्वात् तस्याः । तथा नैव ‘त्राणाय’ जरामरणाद्यपनोदाय ‘तदि’ति सर्वं जगद्धनं वा तवेति ॥ अन्यच्च—मरिष्यसि राजन् ! ‘यदा तदा वा’ यस्मिन् तस्मिन् वा काले, जातस्य भ्रुव मरणात् । उक्तं हि—“कश्चित् सखे ! त्वया दृष्टः, श्रुतः सम्भावितोऽपि वा । क्षितौ वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति ? ॥ १ ॥” मनोरमान् कामगुणान् ‘विहाय’ त्यक्त्वा, न किञ्चित् त्वया सह यास्यतीत्यभिप्रायः, तथा ‘एको हु’ एक एव धर्मः ‘नरदेव !’ नृपते ! ‘त्राण’ शरणम्, न विद्यते अन्यद् ‘इह’ लोके ‘इह’ मरणे किञ्चित् । उक्तं च—“अत्येण नन्दराया, न ताइओ गोधणेण कुइयन्नो । धन्नेण तिलयसिद्धी, पुत्तेहिं न ताइओ सगरो ॥ १ ॥” इत्यतो धर्म एवाऽनुष्ठेयो विद्वद्भिः, तस्मात् परित्यजाऽमुं द्विजपरित्यक्तद्रव्यग्रहणाऽऽग्रहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३७-३८-३९-४० ॥ यतश्च धर्माद् ऋते नान्यत् त्राणमतः—

णाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा, संताणछिन्ना चरिसामि मोणं ।

अकिंचणा उज्जुकडा णिरामिसा, परिग्गहारं भणियत्तदोसा ॥ ४१ ॥

दवग्गिणा जहा रण्णे, डज्झमाणेसु जंतुसुं । अन्ने सत्ता पमोदंति, रागदोसवसं गया ॥ ४२ ॥
 एवमेव वयं मृदा, कामभोगेसु मुच्छिष्या । डज्झमाणं न बुज्झामो, रागदोसग्गिणा जगं ॥ ४३ ॥
 भोगे मुच्चा वमिच्चा य, लहुभूयविहारिणो । आमोयमाणा गच्छंति, दिया कामकमा इव ॥ ४४ ॥
 इमे य वद्धा फंदंति, मम हत्थज्जमागया । वयं च सत्ता कामेसु, भविस्सामो जहा इमे ॥ ४५ ॥
 सामिसं कुललं दिस्सा, वज्झमाणं गिरामिसं । आमिसं सधमुज्झित्ता, विहरिस्सामो गिरामिस्सा ४६ ॥
 निद्वोवमे उ णच्चा णं, कामे संसारवड्डणे । उरगो सुवन्नपासि व, संकमाणो तणुं चरे ॥ ४७ ॥
 पाणु व धंधणं छेत्ता, अप्पणो वसहिं वए । एवं पत्थं महाराय ! उच्चयारि त्ति मे सुचं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—नाऽहं 'रमे' रतिमवाप्नोमि "पक्खिणि पंजरे व" त्ति पक्खिणीय पङ्खरे, किमुकं भवति ?—यथासौ
 दुःखोत्पादिनि पङ्खरे रतिं न लभते एवमहमपि जरामरणायुपप्रवविट्टते भवपङ्खरे न रमे, अतः "सतागच्छिन्न" त्ति
 'छिन्नसन्ताना' प्रक्रमाद् विनाशितश्लेहसन्ततिः चरिष्यामि 'मौनं' मुनिभावम् "अकिञ्चना" हिरण्यादिकिञ्चनरहिता,
 ऋजु-मायारहितं कृतम्-अनुष्ठितं यस्याः सा ऋजुवृता, तथा निष्क्रान्ता आमिपाद्-विपयादेः निरामिपा, "परिगृह्यारंभ-
 नित्तदोस" त्ति परिग्रहार्म्भावेव जीवदूषणाद् दोषौ ताभ्यां निवृत्ता परिग्रहार्म्भदोषनिवृत्ता ॥ अपरञ्च—द्वयाग्निना
 यथाऽरण्ये दह्यमानेषु जन्तुषु 'अन्ये' अपरे 'सत्त्वाः' अविवेकिनः प्रमोदन्ते, किंविधाः ? रागद्वेषवर्गं गताः ॥ एवमेव
 वयं "मूढा" त्ति 'मूढानि' मोहवशगानि कामभोगेषु मूर्च्छितानि दृष्टमानं न बुध्यमाने रागद्वेषाग्निना 'जगत्' प्राणिसमू-
 हम् । यो हि सविवेको रागादिमात्रं न भवति स दावानलेन दह्यमानान् अन्यसत्त्वानवलोक्य अहमप्येवमनेन दहनीय
 इति तद्वक्ष्योपायतत्पर एव भवति न तु प्रमोदते प्रमादवशगतः सन् । ततो वयमपि भोगापरित्यागादेवविधान्येवेति ॥

ये तु एवविधा न भवन्ति ते किं कुर्वन्ति ? इत्याह—भोगान् मुक्त्वा पुनरुत्तरकालं वान्त्वा च, लघुः—वायुस्तद्भूताः—
 तदुपमा सन्तो विहरन्तीत्येवंशीलाः लघुभूतविहारिणः—अप्रतिवद्विहारिण इत्यर्थः 'आमोदमानाः' प्रमोदमनुभवन्तः
 तथाविधानुष्ठानेनेति गम्यते, गच्छन्ति विवक्षितस्थानमिति शेषः । क इव ? 'द्विजा इव' विहगा इव 'कामक्रमाः' स्वेच्छा-
 चारिणः । किमुकं भवति ?—यथा द्विजा यत्र यत्र रोचते तत्र तत्राऽऽमोदमाना भ्रान्त्यन्ति एवमेतेऽपि अभिष्वङ्गस्या-
 मावाद् यत्र यत्र समयनिर्वाहस्तत्र तत्र यान्तीति ॥ पुनर्यादिष्वस्यां निराकुर्वन्नाह—'इमे' प्रत्यक्षाः शब्दादयः 'चः'
 समुच्चये 'वद्धाः' नियञ्जिता अनेकोपायै रक्षिता इत्यर्थः, स्पन्दन्त इव स्पन्दन्ते अस्तित्वधर्मतया । ये कीदृशाः ? इत्याह—
 "मम हत्थज्जमागय" त्ति मम उपलक्षणत्वात् तव च हस्तं हे आर्य ! आगताः स्ववशा इत्यर्थः, आत्मनोऽज्ञता दर्श-
 यितुमाह—'वयं च' वयं पुनः सत्त्वानि कामभोगेषु, एवंविधेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्गो मोहविलसितमिति भावः । यत
 एवमतो भविष्यामो यथा 'इमे' पुरोहितादयः, किमुकं भवति ?—यथाऽमीभिश्चञ्चलत्वमवलोक्यते परित्यक्तास्तथा
 वयमपि त्यज्याम इति ॥ स्यादेतद्—अस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमिलमी त्यज्यन्ते ? इत्याह—'तामिप' पिशितरूपा-
 मिपयुक्तं 'कुललं' गृध्रं शङ्खनिका वा दृष्ट्वा 'वाध्यमान' पीड्यमानं विहगान्तरैरिति गम्यते, 'निरामिपम्' अन्यथाभूतं दृष्ट्वेति
 गम्यते, 'आमिप' धनधान्यादि सर्वमुज्झित्वा 'विहरिष्यामि' अप्रतिवद्विहारितया चरिष्यामि निरामिपा ॥ उक्ताऽनु-
 वादेनोपदेष्टुमाह—गृध्रोपमान् एकन्यायेन 'तुः' पूरणे, ज्ञात्वा "जं" वाक्यालङ्कारे, 'कामान्' कामयन्ति-शब्दादीन-
 भिलपन्तीति कामाः—विपविणस्तान्, किंभूतान् ? संसारवर्धनान्, किम् ? इत्याह—'उरगो सुवन्नपासि व' त्ति इवराजस्य
 भिन्नक्रमत्वाद् आर्पत्वाच्च उरग इव 'सौपर्णेयपार्थे' गण्डसमीपे 'शङ्खमानः' भयत्रस्तः 'तनु' स्तोकं चतनयेत्यर्थः, 'चरेः'
 क्रियासु प्रवर्त्तन् । अस्यायमाशयः—यथा सौपर्णेयोपार्थेविपार्थेन बाधयते तथा यतस्त ॥ ततश्च किम् ? इत्याह—नाग इव

वन्धनं छित्त्वाऽऽत्मनो 'वसतिं' विन्ध्याटवीं व्रजति, एवं भवानपि कर्मवन्धनमुपहत्याऽऽत्मनः शुद्धजीवस्य वसतिम्—आश्रयं
 मुक्तिमित्यर्थः व्रजे, अनेन दीक्षायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम् । एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह—'एतद्' यन्मयोक्तं 'पथ्यं'
 हितं महाराज ! इपुकार ! 'इति' एतद् मया 'श्रुतम्' अवधारितं साधुसकाशादिति गम्यते इति सूत्राष्टकार्यः

॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८ ॥ एवं च तद्वचनात् प्रतिबुद्धो नृपः । ततश्च यत् तौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह—
 चइत्ता विउलं रज्जं, कामभोगे य दुच्चए । णिधिसया गिरामिस्सा, णिन्नेहा णिप्परिग्गहा ॥ ४९ ॥
 सम्मं धम्मं वियाणिच्चा, चिच्चा कामगुणे वरे । तवं पणिज्झऽहक्खायं, धोरं धोरपरक्कमा ॥ ५० ॥

व्याख्या—तस्त्वा विपुलं राज्यं कामभोगाश्च दुस्त्यजान् 'निर्विपयौ' विषयरहितौ अत एव निरामिपौ 'निःश्लेहौ'
 निःप्रतिवन्धौ 'निष्परिग्रहौ' मूर्च्छारहितौ सन्त्यक् 'वर्म' श्रुत-चारित्रात्मकं विज्ञाय त्यक्त्वा कामगुणान् वरान्, पूर्वविशेषणै-
 र्गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयस्यापकम् । 'तपः' अनशनादि 'प्रगृह्य' अभ्युपगम्य 'यथाव्यातं' येन प्रकारेण तीर्थ-
 करादिभिः कथितं 'धोर' दुरजुचर, धोरपरक्रमौ तथैव कृतवन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४९-५० ॥ सम्प्रति
 समस्तार्थयनोपसंहारमाह—

एवं ते कमसो बुद्धा, सधे धम्मपरायणा । जम्ममच्चुभउविग्गा, दुक्खस्संतगवेसिणो ॥ ५१ ॥
 सासणे विगयमोहानं, पुब्बि भाषणभाविष्या । अचिरेणेव कालेणं, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥
 राया सह देवीए, माहणो य पुरोहिओ । माहणी दारगा चेव, सधे ते परिणिबुडि ॥ ५३ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना प्रकारेण 'तानि' अनन्तरमुक्तरूपाणि पदपि क्रमशो बुद्धानि सर्वाणि धर्मपरायणानि
 जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यान्तगवेषकाणि ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—शासने 'विगतमोहानाम्' अर्हता 'पूर्वम्' अन्य-

जन्मनि, भावनया—कुशलकर्माऽभ्यासरूपया भावितानि—वासितानि भावनाभावितानि अत एव 'अचिरेणैव' स्वल्पेनैव कालेन दुःखस्य 'अन्तः' सोक्ष्मं 'उपागतानि' प्राप्तानि, सर्वत्र प्राकृतत्वात् पुच्छिन्ननिर्देशः ॥ मन्दमतिस्मरणायाध्ययनार्थमुप-संहरुमाह—राजा सह देव्या ब्राह्मणश्च पुरोहितो ब्राह्मणी दारकौ चैव सर्वाणि तानि 'परिनिर्घृतानि' मुक्तिं गतानीति सूत्रार्थः ॥ ५१-५२-५३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, त्रयीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां
इषुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सभिक्षुनामकं पञ्चदशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं चतुर्दशमध्ययनम् । सम्प्रति सभिक्षुनामकं पञ्चदशमारभ्यते, अथ चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तरा-ध्ययने निर्निदानतागुण उक्तः, स च मुख्यतो भिक्षोरेव, भिक्षुश्च गुणत इति तद्गुणा अनेनोच्यन्ते' इत्यनेन सम्बन्धेना-यातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्—

मोणं चरिस्सामि समेच्च धम्मं, सहिए उज्जुकडे णियाणछिन्ने ।

संथवं जहेज्ज अकामकामे, अन्नायएसी परिवए स भिक्खू ॥ १ ॥

व्याख्या—'मौनं' श्रामण्यं चरिष्यामि इत्यभिप्रायेणेत्युपस्कारः, 'समेत्थ' प्राप्य 'धर्म' श्रुतचारित्रभेदं 'सहितः' समेतोऽन्यसाधुभिरिति गम्यते, न त्वेकाकी, एकाकित्वस्यागमे निषिद्धत्वात् । यदुक्तम्—“एगागियस्स दोसा, इत्थी साणे तहेव पडिणीए । भिक्खविसोहिमहव्वय, तम्हा सेविज्ज दोगमणं ॥ १ ॥” ‘ऋजुकृतः’ अशठानुष्ठानः “नियाणछिन्न” इति निदानं—विषयाऽभिष्वङ्गात्मकं तत् छिन्नम्—अपनीतं येन स छिन्ननिदानः ‘संस्तवं’ मात्रादिभिः परिचयं ‘जह्यात्’ त्यजेत्; न कामकामः—कामाभिलाषी अकामकामः, अज्ञातः—तपआदिभिर्गुणैः अनवगत एष्यते प्रासादिकम् अज्ञातैषी ‘परिव्रजेत्’ अनियतविहारितया विहरेत्, “स भिक्खु” इति य एवंविधः स भिक्षुः । अनेन सिंहतया निष्कम्य सिंहतयैव विहरणं भिक्षुत्वनिवन्धनमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तच्च सिंहतया विहरणं यथा स्यात् तथा विशेषत आह—

१ “एकाकिनो दोषाः, स्त्री.श्वान. तथैव प्रत्यनीक. । भिक्षाविशुद्धि-महाव्रत, तस्मात्सेवेत द्विगमनम् ॥ १ ॥”

राओधरयं चरेज्ज लाढे, विरए वेदविद्याऽऽयरक्खिए ।

पन्ने अभिभूय सबदंसी, जे कम्मि वि ण मुच्छिए स भिक्खू ॥ २ ॥

व्याख्या—“रागोदरयं” इति उपरतरागो यथा भवत्येवं ‘चरेत्’ विहरेत्, “लाढे” इति ‘लघुः’ सद्गुणानतया प्रधानः ‘विरतः’ असंयमाद् निवृत्तः ‘वेदवित्’ आगमवेदी “आयरक्खिए” इति रक्षितो दुर्गतेः तद्वेत्त्वसद्गुणानवर्जनत आत्मा येन स रक्षितात्मा, परनिपातः सर्वत्र प्राकृतत्वात् । ‘प्रज्ञः’ हेयोपादेयबुद्धिमान् अभिभूय परीपहोपसर्गानिति गम्यते, सर्व—गम्यमानत्वात् प्राणिगणं पश्यति—आत्मवत् प्रेक्षते सर्वदर्शी यः कस्मिंश्चित् सचित्तादिवस्तुनि न मूर्च्छितः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अन्यच्च—

अक्कोसवहं विइत्तु धीरे, मुणी चरे लाढे णिच्चमायगुत्ते ।

अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ३ ॥

व्याख्या—आक्रोशश्च वधश्च आक्रोशवधं तद् ‘विदित्वा’ स्वकृतकर्मफलमेतदिति मत्वा ‘वीरः’ अक्षोभ्यः मुनिश्चरेद् अप्रतिबद्धविहारेणेति गम्यते, “लाढे” इति प्राग्वत् ‘नित्यं’ सदा “आयगुत्ते” इति गुप्तः—रक्षितोऽसयमस्थानेभ्य आत्मा येन स तथा, अन्यग्रम्—अनाकुलम् असमञ्जसचिन्तोपरमतो मनो यस्य सोऽन्यग्रमनाः, ‘असम्प्रहृष्टः’ आक्रोशदानादिषु न प्रहर्षवान् । यथा कश्चिदाह—“कश्चित्पुमान् क्षिपति मां परिरुक्षवाक्यैः, श्रीमत्क्षमाभरणमेव मुदं ब्रजामि ।” इत्यादि । प्रकृतोपसहारमाह—यः ‘कृत्स्नं’ समस्तमाक्रोशवधम् ‘अध्यास्ते’ सहते स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

पंतं सयणासणं भइत्ता, सीउण्हं विविहं च दंसमसगं ।

अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘प्रान्तम्’ अधमं शयनासनम्, उपलक्षणत्वाद् भोजनाच्छादनादि च ‘भुक्त्या’ सेवित्वा शीतोष्णं यस्य गम्यमानत्वात् ‘विविधं च’ नानाप्रकारं दंशमशकं प्रापेति शेषः, सर्वत्र च समाहारद्वन्द्वः, अव्यग्रमना असम्प्रहृतो यः कृत्स्नमध्यासे स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ अपरञ्च—

णो सक्कियमिच्छती न पूयं, णो वि य वंदणं कुओ पसंसं ? ।

से संजए सुवए तवस्सी, सहिए आयगवेसए स भिक्खू ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘नो’ नैव ‘सत्कृतं’ सत्कारम् अभ्युत्थानाऽनुगमादिरूपम् ‘इच्छति’ अभिलषति, न ‘पूजा’ यत्नादिसपर्यायम्, ‘नोऽपि च’ नैव च ‘वन्दनकं’ द्वादशावर्त्तादिरूपम्, कृतः ‘प्रशंसा’ निजगुणोत्कीर्त्तनरूपम्, नैवेच्छतीत्यभिप्रायः । ‘स’ एवंविधः सम्यग् यतते सद्नुष्ठानं प्रतीति सयतः ‘सुग्रतः’ शोभनग्रतः ‘तपस्वी’ प्रशस्यतपाः ‘सहितः’ पूर्ववद्, आत्मानं कर्मविगमात् शुद्धरूपं गवेपयति—मृगयति इति आत्मगवेपको यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ तथा—

जेण पुण जहाइ जीवियं, मोहं वा कसिणं णियच्छई ।

नरनारिं पजहे सया तवस्सी, ण य कोऊहलं उवेइ स भिक्खू ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘येन’ हेतुभूतेन पुनःशब्दोऽस्य सर्वथा संचयमात्रविविधोपयोतकः ‘जहाति’ त्यजति ‘जीवितं’ संयम-जीवितं ‘मोहं वा’ मोहनीयं कपायनोकपायादिरूपं ‘कृत्स्नं’ समस्तं ‘नियच्छति’ यन्नाति, तदेव विधं नरञ्च नारी च नरनारि ‘प्रजह्यात्’ त्यजेद् यः सदा तपस्वी, न च ‘कुतूहलं’ कुर्यादिविषयमुपैति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सम्प्रति पिण्डविशुद्धिद्वारेण समिक्षुत्वमाह—

छिन्नं सरं भोमं अंतलिकखं, सुमिणं लक्खण दंड वत्थुविजं ।

अंगवियारं सरस्सविजयं, जे विज्जाहिं ण जीवई स भिक्खू ॥ ७ ॥

वपशुभाशुभरूपयन्त्रम्—

दव	भास	दव
मनु	राक्ष	मनु
दव	भास	दव

व्याख्या—छेदनं छिन्नं वसनदशनादीनां, तद्विषयशुभाऽशुभनिरूपिका विद्याऽपि छिन्नमित्युक्ता, एवं सर्वत्र । छिन्ना-दिकानि—“अज्जेण-रंजण-कम्मलित्ते, मूसगमकित्तय अगिगिद्वे । तुन्निय-कुट्टिय-पज्जवलीदे, होइ विवागु सुहो अनुहो वा ॥ १ ॥ देवेषु उत्तमो लाभो, माणुस्तेसु य मस्सिमो । आसुरेषु य गेलन्नं, मरणं जाग रक्खसे ॥ २ ॥ इत्यादि । वैविक्काविभागव्यवस्था पुनः—चैत्तारि देवयाभागा, दो य भागा य माणुसा । आसुरा य दुवे भागा, मज्जे वत्थरस रक्खसो ॥ १ ॥” तथा “सर” ति स्वरस्वरूपानिवानम्—“सैजं रवद मऊरो, उणुहो रिन्हं नर । हसो रवद गंधार, मस्सिम तु गवेलेय ॥ १ ॥” तथा—सज्जेण लहइ वित्तिं, कयं च न विणत्सइ । गावो पुत्ता य मित्ता च, नारीणं होइ वल्लहो ॥ २ ॥ रिसहेण उ ईसरियं, सेणावध धणाणि य ॥” इत्यादि । तथा भूमौ भवं ‘भौमं’ भूकम्पादिलक्षणम्, यथा—“शब्देन महता भूमिर्यदा रसति कम्पते । सेनापतिरमात्यश्च, राजा राष्ट्रं च पीडयते ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा अन्तरिक्षम्—आकाशं तत्र भवमान्तरिक्षं गन्धर्वनगरादिलक्षणम्, यथा—“कपिलं सत्यवाताय, नास्ति हरण गयाम् । अव्यक्तयणं

१ “अज्जन-रंजन-कम्मलित्ते, मूसगमकित्तेऽतिविशेषे । सुत्ति-कुट्टि-पर्यवलीदे, भवति विषयः शुभोऽशुभो वा ॥ १ ॥ देवेषु उत्तमो लाभो, माणुष्येषु च मध्यमः । आसुरेषु च ग्लान्यः, मरणं जानीहि राक्षसे ॥ २ ॥ २ चत्वारो देवताभागा, द्वौ च भागौ च माणुष्यौ । आसुरीयं च द्वौ भागौ, मध्ये यत्कस्य राक्षसः ॥ १ ॥” ३ “पहजे रति मयूर, कुट्टं क्रपभ मयूरम् । हसो रति गान्धार, मध्यम तु गवेलेय ॥ १ ॥ पहजेन लभते वृत्तिं, हन च न विनश्यति । गावः पुत्राश्च मित्राणि च, नारीणां भवति वल्लभः ॥ १ ॥ क्रपमेण वैश्वर्यं, सेनापत्य धनानि च ॥”

कुरुते, वल्लभोऽयं न संशयः ॥ १ ॥ गान्धर्वनगरं क्षिगंधं, सप्राकारं सतोरणम् । सौम्यां दिशं समाधित्य, राक्षसद्वि-जयद्वारम् ॥ २ ॥” इत्यादि । तथा ‘स्वप्नं’ स्वप्नगतं शुभाऽशुभकथनम्, यथा—“गायने रोदनं श्रूयाद्, नर्त्तने वधवन्धनम् । हसने शोचनं श्रूयात्, पठने कलहं तथा ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा ‘लक्षणं’ स्त्रीपुरुषादीनाम्, यथा—“चैकसुसिणेहे सुहिओ, दवसिणेहे य भोयणं मिट्ठं । तयणेहेण य सोकयं, नहनेहे होइ परमधणं ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा “दंड” ति ‘दण्डः’ यष्टिः, तत्स्वरूपकथनम्—“एगैपव पससती”त्यादि । तथा ‘वात्थुविजा’ प्रासादादिलक्षणाभिधायकं शास्त्रम् । तथा ‘अङ्गविकारः’ शिरःस्फुरणादिः, तच्छुभाशुभस्वरूपकथनम्, यथा—“सिरैफुरणे किर रज्जमि”त्यादि । तथा स्वरस्य-दुर्गाशियादिरुत-रूपस्य विजयः—तत्सम्बन्धी शुभाशुभनिरूपणाभ्यासः, यथा—“सामा-सारस-वायस-कोसिय-सियवत्त-रासह-सियाओ । जवुय-यसहा यामा, पत्थाणे कज्जसिद्धियरा ॥ १ ॥” इत्यादि । ततो य एतामिर्विद्याभिर्न जीवति नैता एव जीविकाः प्रकल्प्य प्राणान् धारयति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ तथा—

मंतं मूलं विविहं विज्जचितं, वमण-विरेयण-धूम-नेत्त-सिणाणं ।

आउरे सरणं तिगिच्छियं च, तं परिज्जाय परिवए स भिक्खू ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘मन्त्रम्’ उक्कारादिस्वाहापर्यन्तम् ‘मूलं’ मूलिका कोशामिहितं शरपुद्गामूलिकादि ‘विविधं’ नानाप्रकारं ‘वैद्यचिन्ता’ वैद्यसम्बन्धिनी पथ्यौपधादिव्यापारात्मिकां चिन्ताम्, यथा—“वर्जयेद् द्विदलं शूली, कुटी मांसं ज्वरी

१ “चक्षु जेहे सुखितो, दन्तजेहे च भोजन मिट्ठम् । दण्डजेहेन च सौख्यं, नखजेहे भवति परमधनम् ॥ १ ॥” २ “एकपदां प्रशसन्ति” । ३ “शिर स्फुरणे किल रागयम्” । ४ “श्यामा-सारस-वायस-कौशिक-रातपत्र-रासभ-शिया” । जम्बुद-वृषभा यामाः प्रत्येकं कार्यसिद्धिकराः ॥ १ ॥”

घृतम् । नवमन्नमतीसारी, नेत्ररोगी च मैथुनम् ॥ ११ ॥ इत्यादि । वमनम्—उद्गिरणम्, विरेचनं—कोष्ठशुद्धिरूपम्, धूमं—मनः-
शिलादिसम्बन्धि, “नेत्तं” ति नेत्रशब्देन नेत्रसंस्कारकमिह समीराञ्जनादि गृह्यते, ज्ञानम्—अपत्यार्थं मन्त्रौपधिसंस्कृत-
जलाभिषेचनम्, वमनादीनां च समाहारद्वन्द्वः । “आउरे सरणं” ति सुव्यत्ययाद् ‘आतुरस्य’ रोगपीडितस्य ‘स्वरणं’
‘हा तर्त ! हा मातः !’ इत्यादिरूपम्, ‘चिकित्सितं च’ आत्मनो रोगप्रतीकाररूपम्, ‘तद्’ इति यदनन्तरमुक्तं वमनादि
“परित्राय” ति ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय ‘परिव्रजेत्’ संयममार्गे परिगच्छेद् यः स
भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ अपरं च—

व्यक्तिय-गण-उरुग-रायपुत्ता, माहण भोइय विविहा य सिप्पिणो ।
नो तेसिं वयइ सिलोगपूयं, तं परिज्ञाय परिवए स भिक्खू ॥ ९ ॥

व्याख्या—क्षत्रियाः—राजानः गणाः—मह्नादिसमूहाः उग्राः—आरक्षिकादयः राजपुत्राः—नृपसुता एतेषां द्वन्द्वः ।
‘माहनाः’ ब्राह्मणाः ‘भोगिकाः’ विशिष्टनेपथ्यादिभोगवन्तोऽमात्यादयः, उभयत्र सुपो लुक् । विविधाश्च ‘शिप्पिनः’
स्थपत्यादयः इति शेषः । ‘नो’ नैव तेषां ‘वदति’ भापते श्लोकपूजे, यथा—शोभना एते, पूजयत चैतानिति, उभयत्र
पापातुमत्यादिदोषसम्भवात् । किन्तु ‘तत्’ श्लोकपूजादिकं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय परिव्रजेद् यः स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ अन्यच्च—

गिहिणो जे पवइएण दिट्ठा, अप्पवइएण व संथुया हवेज्जा ।
तेसिं इहलोइयप्फलट्ठा, जो संथवं न करेइ स भिक्खू ॥ १० ॥

व्याख्या—गृहिणो ये प्रव्रजितेन दृष्टाः ‘अप्रव्रजितेन वा’ गृहस्थावस्थेन सह ‘संस्तुताः’ परिचिता भवेयुः, ‘तेसिं’ ति
तैः सह ‘ऐहलौकिकफलार्थं’ वस्त्रादिलाभनिमित्तं यः ‘संस्तवं’ परिचयं न करोति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ तथा—

सयणासणपाणभोयणं, विविहं खाइम-साइमं परेसिं ।
अदए पडिसेहिए नियंठे, जे तत्थ ण पउस्सई स भिक्खू ॥ ११ ॥

व्याख्या—शयनासनपानभोजनं विविध खादिसखादिमं “परेसिं” ति ‘परेभ्यः’ गृहस्थादिभ्यः “अदए” ति
अददद्भ्यः ‘प्रतिपिद्धः’ क्वचित् कारणान्तरेण याचमानो निराकृतः ‘निर्ग्रन्थः’ ग्रन्थरहितो यः ‘तत्र’ अदाने ‘न प्रदुष्यति’
न प्रद्वेषं याति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ तथा—

जं किंचि आहारपाणं विविहं, खाइम-साइमं परेसिं लद्धं ।
जो तं तिविहेण णाणुकंप्पे, मणवयकायसुसंखुडे जे स भिक्खू ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘यत् किञ्चिद्’ अल्पमपि आहारपाणं विविधं खादिसखादिमं च, चस्य गम्यमानत्वात् परेभ्यो लब्ध्वा
यः “तं” ति सुव्यत्ययात् त्रेणाहारादिना ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन प्रकाररूपेण ‘न अनुकम्पते’ बालग्लानादीन्
नोपकुर्वते न स भिक्षुरिति शेषः । यस्तु सुसंवृतमनोब्राह्मणः सन् बालग्लानादीननुकम्पत इति गम्यते, उक्तञ्च—
“सांत्वो तो वि जत्तेण, निमंतेज्ज जहक्कमं । जइ इत्थं कैइ इच्छेज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुंजए ॥ १ ॥” स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ किञ्च—

१ “साधवस्ततोऽपि यत्नेन निमग्नयेयुर्यथाक्रमम् । यद्यत्र केऽपि इच्छेयुः तैः साधं तु भुञ्जीरन् ॥ १ ॥”

आयामगं चैव जवोदणं च, सीयं सोवीरजवोदणं च ।
णो हीलए पिंडं णीरसं तु, पंतकुलाइं परिवए स भिक्खू ॥ १३ ॥

व्याख्या—आयाममेव ‘आयामकम्’ अवश्रावणं ‘चः’ समुच्चये, ‘एवः’ पूरणे, ‘यवोदणं च’ यवभक्तं ‘शीतं’ शीतलं
सौवीर च—काञ्चिकं यवोदकं च—यवधावनं सौवीरयवोदकम्, तच्च ‘नो हीलयेत्’ धिगिदं किमनेनानिष्टेन ? इति न
निन्देत्, ‘पिण्डम्’ आयामकादि एव नीरसमपि, तुशब्दस्य अप्यर्थत्वाद् अत एव प्रान्तकुलानि यः परिव्रजेत् स भिक्षुरिति
सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ अन्यच्च—

सद्दा विविहा भवंति लोए, दिवा माणुस्सया तद्दा तिरिच्छा ।
भीमा भयभैरवा उराला, जो सोच्चा ण विहेज्जई स भिक्खू ॥ १४ ॥

व्याख्या—शब्दाः ‘विविधाः’ विमर्शप्रद्वेषादिना विधीयमानतया नानाप्रकारा भवन्ति लोके ‘दिव्याः’ देवसम्ब-
न्धिनः ‘माणुष्यकाः’ मनुष्यसम्बन्धिनः, तथा ‘तैरश्वाः’ तिर्यक्सम्बन्धिनः ‘भीमाः’ रौद्राः, भयेन भैरवाः—अत्यन्त-
साध्वसोत्पादका भयभैरवाः ‘उदाराः’ महान्तः, यः श्रुत्वा प्रक्रमात् तानेव शब्दान् ‘न व्यथते’ धर्मध्यानतो न चलति स
भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ इत्येतावता सिंहविहारितायां निमित्तमुक्तम्, सम्प्रति समस्तधर्ममूलसम्यक्त्वस्यैवमाह—

वायं विविहं समिच्च लोए, सहिए खेयाणुगए य कोवियप्पा ।
पन्ने अभिभूय सबदंसी, उवसंते अविहेइए स भिक्खू ॥ १५ ॥

व्याख्या—वादं ‘विविधं’ “मुण्डस्य भवति धर्मः, तथा जटाभिः सवाससां धर्मः । गृह्वासेऽपि च धर्मो, वनेऽपि
व सतां भवति धर्मः ॥ १ ॥” इत्यादिदर्शनान्तराभिप्रायरूपं ‘समेत्य’ ज्ञात्वा लोके सहितः प्राग्वत्, स्वेदयत्यनेन कर्मेति

तेदः—संयमतेनाऽनुगतः 'चः' पूरणे, कोविदः—लघुग्राहपरमार्थ आत्मा यस्य स कोविदात्मा, "पञ्चे अभिमूय सवदंसी उचसते" ति प्राग्वत्, "अविहेठकः" न क्सचिद् विज्ञापको यः स निश्चुरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ तथा—

असिप्पजीवी अगिहे अमित्ते, जिदंदिण सद्यओ विप्पमुक्के ।

अणुक्कसाई लहुअप्पभक्खी, चिच्चा गिहं एगयरे स भिक्खू ॥ १६ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—'अशिल्पजीवी' चित्रादिविमानजीविकारहितः 'अगृहः' अन्नगारः "अनित्ते" ति उपलक्षणत्वाद् अन्नित्रशत्रुः जितेन्द्रियः, तथा 'सर्वतः' बाह्याभ्यन्तराद्य ग्रन्थादिति गम्यते विप्रमुक्तः, तथा 'अणुरूपायी' स्वल्पकपायः "लहुअप्पभक्खि" ति अल्पानि—सोकानि लघूनि—निःसाराणि निष्पात्रादीनि भक्षितु शीलमस्तेत्यल्लघुभक्षी स्वल्पा 'गृहं' द्रव्यभावभेदमित्रम्, एकः—रागद्वेषरहितः चरत्येकचरो यः स निश्चुरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां पञ्चदशं सभिधुनामकमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ ब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनम् ।

व्याख्यात षष्ठदशमध्ययनम् । अधुना षोडशमध्ययनमारभ्यते, अस्माद्ययमभिमन्यन्वः—'इहाऽनन्तराध्ययने भिल्लगुणा वृद्धाः, ते च तत्त्वतो ब्रह्मचर्यव्यवस्थितस्य भवन्ति, तदपि च ब्रह्मचर्यगुमिपरिज्ञानत इति वा इहाभिधीयन्ते' इत्यनेन सन्वन्वेनापातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं । तेणं भगवया एवमक्ख्वायं—इह खलु येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेर-
समाहिटाणा पन्नत्ता, जे भिक्खू सोच्चा णिसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहियहुले
गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी सदा अप्पमत्ते विहरिज्जा ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवं 'आख्यात' कथितम्, कथम् ? इत्याह—सोपस्कारत्वात् मूलस्य यथेति गम्यते, ततो यथा 'इह' प्रवचने 'खलुः' निश्चयेन 'स्वयिरैः' गणधरादिभिर्भगवद्भिर्गण ब्रह्मचर्यममाधित्या-
नानि प्रवृत्तानि, कोऽभिप्रायः ?—नैपानिय स्वमनीषिका, किन्तु भगवताऽप्येवमारुतातं मया श्रुतम्, ततोऽत्र माऽनान्यां कृयाः । तान्येव विशिनष्टि—'ये' इति यानि भिक्षुः 'श्रुत्वा' आकर्ण्य 'निगम्य' अर्थतोऽवधार्य "संजमयहुले" ति प्राकृतत्वाद् बहुलः—प्रभूत उत्तरोत्तरस्थानात्मा सयमोऽस्तेति बहुलसयमः, अत एव बहुलसवरः पञ्चेन्द्रियाणाम् जत एव 'बहुलसमाधिः' चित्तस्वाराध्यम् 'गुप्तः' मनोवाक्यायः अत एव गुप्तेन्द्रियः, तत एव गुप्तं—नवगुमिसेवनाद् ब्रह्मेति—
ब्रह्मचर्यं चरितुं शीलमस्तेति गुप्तब्रह्मचारी 'सदा' सर्वदा अप्रमत्तो विहेरेदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

कयरे खलु ते येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेरसमाहिटाणा पन्नत्ता ? जे भिक्खू सोच्चा
णिसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहियहुले गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी सदा अप्प-
मत्ते विहरिज्जा । इमे खलु ते येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेरसमाहिटाणा पन्नत्ता, जे
भिक्खू सोच्चा णिसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहियहुले गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी
सदा अप्पमत्ते विहरिज्जा, तंजहा—विवित्ताहं सयणासणाहं सेविज्जा से निगगंये, नो
इत्थीपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवित्ता हवइ से निगगंये । तं कहं ? इति चेद्
आचार्य आह—निगगंयस्स खलु इत्थीपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवमाणस्स
वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जेज्जा, भेदं वा लभेज्जा,
उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेज्जा, केवलपन्नत्ताओ धम्माओ वा
भंसिज्जा, तम्हा नो इत्थिपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवित्ता हवइ से निगगंये ॥ १ ॥

कवराणीत्यादि प्रभसूत्रम्, इमानीत्यादि निर्वचनसूत्रं प्राग्वत् । तान्येवाह—'तद्यथे'त्युपन्यासे, 'विविक्तानि'
क्षीपशुपण्डकैरनाकीर्णानि शयनासनानि उपलक्षणत्वात् स्थानानि च सेवेत यः स निर्ग्रन्थो भवतीति शेषः । इत्य-
मन्ययेनाऽभिधायान्युत्पन्नविनेयानुग्रहायामुमेवार्थं व्यतिरेकत आह—'नो' नैव क्षीपशुपण्डकसंज्ञानि शयनासनानि
'सेविता' उपभोक्ता भवति । 'तदि' ति अनन्तरोक्तं 'कथं' केन प्रकारेण ? 'इति चेद्' एवं यदि मन्यसे अत्रो-
च्यते—निर्ग्रन्थस्य खलु निश्चितं क्षीपशुपण्डकसंज्ञानि शयनासनानि सेवमानस्य "वंभयारिस्स" ति अपेर्गम्यमा-
नत्वाद् ब्रह्मचारिणोऽपि सतो ब्रह्मचर्ये 'शद्धा वा' इहान्येषामिति गम्यते, ततः शद्धा वाऽन्येषां किमेवविधशयनास-

नसेवी ब्रह्मचारी ? उत नेति ? अथवा शङ्का—ह्यादिमिरत्यन्ताऽपहतचित्ततया विस्मृतसकलाप्तोपदेशस्य “सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्नसारे ससारे, सारं सारङ्गलोचना ॥ १ ॥” इत्यादिरागातुरवचः परिभावयतो मिथ्यात्वोदयतः कदाचित् ‘तदासेवने यो दोष उक्तस्तीर्थकृद्भिः स दोष एव न भवति’ इत्येवंरूपः संशय उत्पद्यते, ‘काङ्क्षा त्रा’ रुपाद्यभिलाषरूपा, “प्रियादर्शनमेवाऽस्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणाऽपि चेतसा ? ॥ १ ॥” इत्याद्यभिधायिका नीलपटादिदर्शनाऽऽग्रहरूपा वा, ‘विचिकित्सा वा’ ‘किमेतावतः कष्टानुष्ठानस्य फलं भविष्यति न वा ? तद्वरमेतदासेवनमेवाऽस्तु’ इत्येवंरूपा ‘समुत्पद्येत’ जायेत, ‘भेदं वा’ विनाशं वा चारित्रस्येति गम्यते लभेत, ‘उन्मादं वा’ कामग्रहात्मकं प्राप्नुयात्, ‘दीर्घकालिकं वा’ दीर्घकालभाविनं, रोगश्च—दाहज्वरादिः आतङ्कश्च—आशुधाती शूलादिः रोगातङ्कं भवेत्, सम्भवति हि रुपाद्यभिलाषातिरेकतोऽरोचकत्वं ततश्च ज्वरादीनि, केवलप्रज्ञात् वा ‘धर्मात्’ धृतचारित्ररूपात् समस्ताद् भ्रष्टयेत्, कस्यचिदतिक्लिष्टकर्मोदयाद् धर्मपरित्यागसम्भवात् । यत एवं ‘तस्मादि’त्यादिनिगमनवाक्यं सुगममिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ उक्तं प्रथमं समाधिस्थानम् । द्वितीयमाह—

णो इत्थीणं कथं कहेत्ता ह्वइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेदायरियाऽऽह—निगंगंथस्स खलु इत्थीणं कथं कहेमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभेजा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं रोगायकं वा हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसिजा, तम्हा नो इत्थीणं कथं कहेजा ॥ २ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणामेकाकिनीनामिति गम्यते, ‘कथा’ स्त्रीणां वा सम्बन्धिनीं कथां रूपनेपथ्यादिविषयां कथयिता भवति स निर्ग्रन्थः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थो न त्वन्य इत्यभिप्रायः । तत् कथमित्यादि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ तृतीयमाह—

णो इत्थीहिं सद्धिं सणिसिज्जागए विहरित्ता ह्वइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेद् आचार्य आह—णिगंगंथस्स खलु इत्थीहिं सद्धिं सणिसिज्जागयस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो णिगंगंथे इत्थीहिं सद्धिं सन्निसिज्जागए विहरेजा ॥ ३ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीभिः सद्धिं सन्नियद्या—पीठाद्यासनं तद्वतः सन् ‘विहर्त्ता’ अवस्थाता भवति, कोऽर्थः ? तामिः सहैकासने नोपविशेत्, उत्थितास्तपि तासु मुहूर्तं तत्र नोपवेष्टव्यमिति सम्प्रदायः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्रभ-निर्वचनाभिधायि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ चतुर्थमाह—

णो इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएत्ता णिज्झाइत्ता ह्वइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—णिगंगंथस्स खलु इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएमाणस्स निज्झाएमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो णिगंगंथे इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएज्जा णिज्झाइज्जा ॥ ४ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणाम् ‘इन्द्रियाणि’ नयनादीनि मनः—चित्तं हरन्ति—दृष्टमात्राणि आक्षिपन्तीति मनोहराणि, तथा मनो रमयन्ति—दर्शनानन्तरमनुचिन्त्यमानान्याहादयन्तीति मनोरमाणि ‘आलोकिता’ ईपेद् दृष्टा ‘निर्ध्याता’ प्रयत्नेन निरीक्षिता भवति यः स निर्ग्रन्थः, अन्यत् प्रतीतमेवेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ पञ्चममाह—

णो इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणित्ता भवइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेद् आचार्य आह—इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णिगंगंथे णो इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणमाणो विहरेजा ॥ ५ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणां कुड्यं—लेष्टकादिरचितं तेनाऽन्तरं—व्यवधानं कुड्यान्तरं तस्मिन् वा, दूष्यं—यत्नं यचनिकारूपं तदन्तरे वा भित्तिः—पकेष्टकादिरचिता तदन्तरे वा क्षित्वेति शेषः, ‘कूजितशब्दं वा’ रतसमये कोकिलादिविहगभापारूपं ‘रुदितशब्दं वा’ रतिकलहादिकं ‘गीतशब्दं वा’ पञ्चमादिहुक्तरूपं ‘हसितशब्दं वा’ कहकहादिकं ‘स्तनितशब्दं वा’

रतिसमयकृतं 'क्रन्दिदशब्दं वा' प्रोषितभर्तृकादिकृतं 'विलपितशब्दं वा' प्रलापरूपं श्रोता यो भवति स निर्ग्रन्थः ।
शेष स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ षष्ठमाह—

नो निगङ्गे पुष्परयं पुष्पकीलियं अणुसरित्ता भवद्, तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—
निगङ्गथस्स खलु इत्थीणं पुष्परयं पुष्पकीलियं अणुसरमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे
संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा
पाडणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ
भंसेजा, तम्हा खलु निगङ्गे नो इत्थीणं पुष्परयं पुष्पकीलियं अणुसरेजा ॥ ६ ॥

व्याख्या—नो निर्ग्रन्थः पूर्वतः 'पूर्वकीलितं वा' दुरोदरादिरम्णात्मकं वाशब्दस्य गन्धमानत्वाद् अनुसर्चा
भवति । शेष प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सप्तममाह—

णो पणीयं आहारं आहारेत्ता हवद् से निगङ्गे । तं कहमिति चेदाचार्य आह—
निगङ्गथस्स खलु पणीयं पाणभोयणं आहारेमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा
कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाडणिजा,
दीहकालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा तम्हा
खलु णो निगङ्गे पणीयं आहारं आहारेजा ॥ ७ ॥

व्याख्या—नो 'प्रणीतं' गलद्विन्दु, उपलक्षणत्वाद् अन्यमप्यत्यन्तं धातूद्रेकारिणम् आहारम् आहारयिता भवति
यः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अष्टममाह—

नो अइमायाए पाणभोयणं आहारित्ता हवद् से निगङ्गे । तं कहमिति चेदाचार्य
आह—अइमायाए पाणभोयणं आहारेमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा
वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाडणिजा, दीह-
कालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु
णो निगङ्गे अइमायाए पाणभोयणं भुंजेजा ॥ ८ ॥

व्याख्या—नो 'अतिमात्राय' "वैत्तीस किर कयला, आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए,
अट्ठावीस भवे कयला ॥ १ ॥" इत्यागमोक्तमात्रातिरुक्तेण पानभोजनमाहारयिता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं तथैवेति
सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ नवममाह—

णो विभूसाणुवाई हवद् से निगङ्गे । तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—विभूसाव-
त्तिए विभूसियसरीरे इत्थिजणस्स अभिलसणिजे हवद् । तओ णं तस्स इत्थिजणेणं
अभिलसिजमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समु-
प्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाडणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं
हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो निगङ्गे विभूसा-
णुवाई सिया ॥ ९ ॥

व्याख्या—नो 'विभूषणुपाती' शरीरोपकरणसंस्कारकर्त्ता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेष सुगमम् । नवरं "विभूसा-

१ "द्वाविंशद् किल कयला, आहार कुच्छिपूरको भणित । पुरुषस्य महिलाया, अष्टाविंशतिर्भवेयु कयला ॥ १ ॥"

वत्तिए" ति विभूषां वर्त्तयितुं-विधातुं शीलमस्येति विभूषावर्त्ती स एव विभूषावर्त्तिकः, अत एव 'विभूषितशरीरः'
ज्ञानाद्यलङ्कृततनुरिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ दशममाह—

णो सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई हवद् से निगङ्गे । तं कहं? इति चेद् आयरि-
याह—निगङ्गथस्स खलु सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाइयस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका
वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभेजा, उम्मायं वा पाडणिजा,
दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा
खलु णो निगङ्गे सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई भवद् से निगङ्गे, दसमे वंभचेर-
समाहिट्टाणे हवद् ॥ १० ॥

व्याख्या—नो शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शान् अनुपतति-अनुयाति शब्दरूपरसगन्धस्पर्शानुपाती भवति यः स
निर्ग्रन्थः । शेषं प्राग्वत् । नवरं शब्दः-मन्मनभाषितादिरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

भवन्ति इत्थं सिलोगा । तंजहा—

भवन्ति 'अत्र' उक्त एवार्थे 'श्लोकाः' पद्यरूपाः, तद्यथा—

जं विवित्तमणाइत्तं, रहिअं थीजणेण य । वंभचेरस्स रक्खट्ठा, आलयं तु निसेवए ॥ १ ॥

मणपल्हायजणणिं, कामरागविवट्ठणिं । वंभचेरओ भिक्खू, थीकहं तु विवज्जए ॥ २ ॥

व्याख्या—'ज' ति प्रारुतत्वाद् यः 'विविकः' रहस्यभूतः प्रकृमात् तत्रैव वास्तव्यक्याद्यभावात् 'अनाकीर्णः'
तत्प्रयोजनागतः व्याघसङ्कुलः, रहितः अकालचारिणा वन्दनादिनिमित्तागतेन स्त्रीजनेन, कालाकालचारित्वविभागस्तु

श्रमणीराशित्याऽयम्—“अष्टमी-पक्षिण ए मोतु, वायणाकालमेव य । सेसकालमयंतीओ, नेयाओ अकालचारीओ ॥१॥”
चशब्दात् पण्डकादिभिर्ब्रह्मचर्यस्य रक्षणार्थमालयं तमिति गम्यते, ‘तुः’ पूरणे, निषेवते । तथा मनःप्रहादजननीं, काम-
रागः—विषयामिष्वङ्गः तद्विवर्द्धनीम्, शेषं स्पष्टम् ॥ १-२ ॥

समं च संथवं थीहिं, संकहं च अभिक्खणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिचज्जए ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘समं च’ सह ‘संथवं’ परिचय स्त्रीभिर्निषद्या प्रक्रमाद् एकासनभोगेनेति गम्यते, शेषं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अंग-पच्चंगसंठाणं, चारुल्लवियपेहिं । बंभचेररओ थीणं, चक्खुगेज्झं विवज्जए ॥ ४ ॥

व्याख्या—अङ्गानां-शिरःप्रभृतीनां प्रत्यङ्गानां-कुचकक्षादीनां संस्थानम्—आकारः अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं, चारु-शोभनम्
उल्लपितं प्रेक्षितं ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां सम्बन्धि चक्षुर्ग्राह्यं सद् विवर्जयेत् । किमुक्तं भवति ?—चक्षुषि सति रूपग्रहण-
मवश्यम्भावि, परं तद्दर्शनेऽपि तत्परिहार एव कर्तव्यो न तु रागवशतः पुनः पुनस्तदेव वीक्षणीयम् । उक्तं हि—
“असंक्षं रुक्मद्वन्द्वं, चक्खुगोयरमागयं । रागहोसे उ जे तत्थ, ते बुहो परिचज्जए ॥ १ ॥” ॥ ४ ॥

कूइयं रुइयं गीयं, हसियं थणिय कंदियं । बंभचेररओ थीणं, सोयगेज्झं विवज्जए ॥ ५ ॥

व्याख्या—सुगममेव, नवरं कृजितादि विवर्जयेत् । कुड्यान्तरादिष्विति शेषः ॥ ५ ॥

हासं खिड्डं रतिं दप्पं, सहसाऽवत्तासियाणि य । बंभचेररओ थीणं, नाणुच्चित्ते कयाइ वि ॥ ६ ॥

व्याख्या—हासं प्रतीतम्, ‘क्रीडा’ द्यूतरमणादिरूपाम्, ‘रतिं’ कान्ताऽङ्गसञ्जनितं प्रीतिम्, ‘दपं’ मानिनीमानद-

१ “अष्टमी-पक्षिके मुक्त्वा, वाचनाकालमेव च । शेषकालमायान्त्यो, श्रेया अकालचार्यः ॥१॥” “अशक्य रूपमद्वन्द्वं, चक्षुर्गोचर-
मागतम् । रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥”

लनोत्थं गर्वम्, ‘सहसाऽवत्तासितानि च’ पराङ्मुखदयितादेः सपदि त्रासोत्पादकानि अक्षिस्थगनादीनि, शेषं स्पष्टम् ॥६॥

पणीयं भत्तपाणं तु, खिप्पं मयविवहणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिचज्जए ॥ ७ ॥

व्याख्या—सुगमम्, नवरं मदः—कामोद्रेकः ॥ ७ ॥

धम्मलद्धं मिअं काले, जत्तत्थं पणिहाणवं । नाइमत्तं तु भुंजेज्जा, बंभचेररओ सया ॥ ८ ॥

व्याख्या—धर्मेण हेतुना न तु कुण्टलादिकरणेन लब्धं धर्मलब्धं ‘मितम्’ “अद्धमसणस्स सव्वंजणस्स कुज्जा दवस्स
दो भाए । वाउपवियारणट्ठा, छव्भागं ऊणयं कुज्जा ॥१॥” इत्याद्यागमोक्तमानान्वितमाहारमिति गम्यते । ‘काले’ प्रस्तावे
‘यात्रार्थ’ समयनिर्वाहणार्थं न तु रूपाद्यर्थम्, ‘प्रणिधानवान्’ चित्तस्वास्थ्योपेतो न तु रागद्वेषवशतो भुञ्जीतेति सम्बध्यते,
‘न तु’ नैव तुशब्दस्योत्तरस्यात्र सम्बन्धात् । ‘अतिमात्रं’ मात्रातिशयान्नं भुञ्जीत ब्रह्मचर्ये रतः ‘सदा’ सर्वदा, कदाचित्
कारणतोऽतिमात्राहारस्याप्यदुष्टत्वात् । उक्तञ्च—“कैक्कल्लखेत्तुओ वा, दुच्चल अद्धाण पविसमाणो वा । खीराइगहण
दीहं, वहुं च उवमा अयकडिहे ॥ १ ॥” ॥ ८ ॥

विभूसं परिवज्जेज्जा, सरीरपरिमंडणं । बंभचेररओ भिक्खू, सिंगारत्थं न धारए ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘विभूषाम्’ उपकरणगतां परिवर्जयेत्, ‘शरीरपरिमण्डनं’ केशश्मश्रुसमारचनादिकं शृङ्गारार्थं न धारये-
दिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

सदे रुवे य गंधे य, रसे फासे तहेव य । पंचविहे कामगुणे, णिच्चसो परिवज्जए ॥ १० ॥

१ “अर्धमशनस्य सव्यजनस्य कुपोद् द्रवस्य द्वौ भागौ । वातप्रविचारणार्थं षड्भागमून कुर्यात् ॥ १ ॥”

२ “रूक्षादिक्षेत्रच्युतो वा दुर्वलोऽध्वान प्रविशन् वा । क्षीरादिग्रहणे दीर्घां बहु च उपमा अयःकडिह्वन ॥ १ ॥”

व्याख्या—स्पष्टमेव, नवरं कामस्य गुणाः—उपकारकाः कामगुणा इति सूत्रदशकार्यः ॥ १० ॥ सम्प्रति यत् प्राक्
प्रत्येकमुक्तं शङ्का वा भवेदित्यादि तद् दृष्टान्ततः स्पष्टयितुमाह—

आलओ थीजणाइन्नो, थीकहा य मणोरमा । संथवो चेव णारीणं, तासिं इंदियदरिसणं ॥ ११ ॥

कूइयं रुदियं गीयं, हसियं भुत्तासियाणि य । पणीयं भत्तपाणं च, अतिमायं पाणभोयणं ॥ १२ ॥

गत्तभूसणमिट्ठं च, कामभोगा य दुज्जया । नरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ १३ ॥

व्याख्या—सूत्रत्रयमपि प्रतीतम्, नवरं भुत्तासितानि च स्मृतानीति शेषः, तत्र भुत्तानि—भोगरूपाणि आसितानि—
रूपादिभिरेव सहाऽवस्थितानि, हास्याद्युपलक्षणमेतत्, गात्रभूषणमिट्ठं चेति, चशब्दोऽप्यर्थः, तत इष्टमप्यास्तां विहितम्,
विष तालपुट ‘यथे’ति यथा तालपुटविषं सद्योधातित्वेन दारुणविपाक तथा स्त्रीजनाकीर्णालयाद्यपि, शङ्कादिकारणतया
सयमरूपभावजीवितस्येतरस्य च नाशहेतुत्वादिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ११-१२-१३ ॥ सम्प्रति निगमयितुमाह—

दुज्जए कामभोगे य, णिच्चसो परिवज्जए । संकाठाणाणि सव्वाणि, वज्जेज्जा पणिहाणवं ॥ १४ ॥

धम्मरामे चरे भिक्खू, धिईमं धम्मसारही । धम्मरामरए दंते, बंभचेरसमाहि ॥ १५ ॥

व्याख्या—दुर्जयान् कामभोगान् “निच्चसो” त्ति नित्यं परिवर्जयेत्, ‘शङ्कास्थानानि च’ अनन्तरोक्तानि, पूर्वत्र चस्य
मित्रक्रमत्वात् ‘सर्वाणि’ दशापि वर्जयेत् ‘प्रणिधानवान्’ एकाग्रमनाः ॥ एतद्वर्जकश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—धर्म आराम
इव दुःखसन्तापतप्ताना निर्दृतिहेतुतया धर्मारामस्तस्मिन् चरेद् भिक्षुः धृतिमान्, ‘धर्मसारथिः’ अन्येषामपि धर्मप्रवर्त्त-
यिता, धर्मे आरमन्ते धर्मारामाः—सुसाधवस्तेषु रतो न त्वेकाकित्वे धर्मारामरतः, ‘दान्तः’ उपशान्तो ब्रह्मचर्यस-
माहित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५ ॥ ब्रह्मचर्यविशुद्ध्यर्थोऽयं सर्वोऽप्युपक्रम इति तन्माहात्म्यमाह—

देव-दाणव-गंधर्वा, जक्ख-रक्खस-किन्नरा । वंभयारिं नमंसंति, दुक्करं जे करंति तं ॥ १६ ॥

व्याख्या—देव-दानव-गन्धर्वाः यक्ष-राक्षस-किन्नराः, समस्तदेवजात्युपलक्षणमेतद्, एते सर्वेऽपि ब्रह्मचारिणं यति-मिति शेषः, नमस्यन्ति 'दुक्कर' दुरनुचर 'जे करेति' त्ति यः 'करोति' अनुतिष्ठति 'तस्मिन्' नि प्रक्रमाद् ब्रह्मचर्यमिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ नकुलाध्ययनोपसहारार्थमाह—

एस धम्मं धुवे णियए, सासए जिणदेसिए । सिद्धा सिज्झंति चाणेणं, सिज्झिस्संति तहावरे ॥ १७ ॥
त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'एषः' अनन्तरोक्तः 'धर्मः' ब्रह्मचर्यलक्षणः 'ध्रुवः' स्थिरः परप्रमादिभिरप्रग्न्यतया प्रमाणप्रतिष्ठित इत्यर्थः, 'नित्यः' त्रिकालसम्भवात्, 'शाश्वतः' अनवरतभवनात्, एकार्थिकानि वा एतानि, जिनदेवितः । अस्मैव त्रिकालगोचर फटमाह—'सिद्धाः' पुरा अनन्तासु उत्सर्पिण्यवमर्षिणीषु, सिद्धयन्ति 'चः' नमुष्ये निदेहेषु 'अनेन' ब्रह्मचर्यलक्षणेन वर्मेण, सेत्स्यन्ति तथा 'अपरे' अनन्तायामनागताद्वायामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ 'इतिः' परिसामाप्ता, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां दशब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमध्ययनम् ।

व्याख्यात षोडशमध्ययनम् । अधुना पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमारभ्यते, अस्य चायमनिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने दश ब्रह्मचर्यगुणय उक्ताः, ताश्च पापस्थानवर्जनादेवाऽऽमेवितु शक्यन्ते, इति पापश्रमणस्वरूपाभिधानतस्तदेव फाकोच्यते' इत्यनेन सन्त्यन्वेनायातस्यास्यादिसूत्रद्वयम्—

जे केइ उ पव्वहए णियंटे, धम्मं सुणेत्ता विणओववन्ने ।

सुदुल्लहं लहिउं योहिलाभं, विहरेज्ज पच्छा य जहासुहं तु ॥ १ ॥

सेज्जा वहा पाउरणं मि अत्थि, उप्पज्जई भोत्तु तहेव पाउं ।

जाणामि जं वट्ठइ आउसु ! त्ति, किं नाम काहामि ? सुएण भंते ! ॥ २ ॥

व्याख्या—'यः कश्चित्' इत्यविवक्षितविशेषः 'तुः' पूरणे, 'प्रव्रजितः' निष्क्रान्तो निर्धन्यः प्राण्यत् । कथं पुनरयं प्रव्रजितः ? इत्याह—'वर्म' श्रुतचारित्र्यरूप 'श्रुत्या' निशान्य विनयेन-ज्ञानाशुपचारात्मनेनोपपन्नः—युक्तो विनयोपपन्नः सन् 'सुदुल्लभम्' अतिशयदुष्प्राप्य 'लभितुं' ति लब्ध्वा 'योहिलाभं' जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिरूपम्, अनेन भावप्रतिपत्त्याऽसौ प्रव्रजित इत्युक्तं भवति । स किम् ? इत्याह—'विहरेत्' चरेत् 'पश्चात्' प्रव्रजितोत्तरकाल 'चः' पुनरर्थो विशेषयौतकः, ततश्च प्रथमं सिंहदृष्ट्या प्रव्रज्य पश्चात्पुनः 'यथासुप्तं' यथा तथा निद्राविकयादिकरणलक्षणेन प्रकारेण सुखमात्मनोऽवभासते तुगवत्स एवकारार्थत्वाद् यथासुप्तमेव शृगालवृत्त्यैव विहरेदित्यर्थः ॥ स च गुरुणाऽन्वेन वा हितैषिणाऽध्ययनं प्रति प्रेरितो यद्वक्ति तदाह—'शय्या' वसतिः 'टठा' वातातपजलाशुपद्रवैरनभिभाष्या, तथा 'प्रावरणं' वर्षाकल्पादि 'मे' ममास्ति, किञ्च—'उत्पद्यते' जायते 'भोक्तुं' भोजनाय, तथैव 'पातुं' पानाय, यथाक्रममग्र्यं पानं चेति शेषः, तथा 'जाणामि' अवगच्छामि 'यद्वर्त्तते' यदिदानीमस्ति 'आयुष्मन् !' इति प्रेरयितुरामश्रणम् 'इति' एतस्माद् हेतोः 'किं नाम ?' न किञ्चिदित्यर्थः, "काहामि" त्ति करिष्यामि 'श्रुतेन' आगमेनाऽधीतेनेत्यध्याहारः, 'भदन्ते'ति पूज्यामश्रणम्, इह च प्रक्रमावाक्षेपे किञ्चिद्वः । अयं हि किलास्याशयः—'यथा ये भवन्तोऽधीयन्ते तेऽपि नातीन्द्रियं वस्तु किञ्चनाऽवबुध्यन्ते, तत् किं हृदयगलवाल्गुशोपविधाविनाऽधीतेन ?' इत्येवमध्यवसितो यः स पापश्रमण इत्युच्यते इतीहाऽपि सिद्धावलोकितायेन सन्त्यन्त्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १-२ ॥ किञ्च—

जे केइ पव्वहए, णिहासीले पगामसो भोच्चा । पेच्चा सुहं सुयइ, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ३ ॥

व्याख्या—यः कश्चित् प्रव्रजितः 'निद्राशीलः' निद्रावान् 'प्रकामशः' बहुशः 'मुक्त्वा' दधौदनादि 'पीत्वा' तन्नादि 'सुखं' यथाभवत्येवं सकलक्रियानुष्ठाननिरपेक्ष एव 'स्वपिति' शेषे स इत्यन्भूतः पापश्रमण इत्युच्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तथा—

आयरियउवज्झाएहिं, सुयं विणयं च गाहिए । ते चेव त्विसई बाले, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ४ ॥

आयरियउवज्झायाणं, सम्मं नो पडितप्पई । अप्पडिप्पय थप्पे, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ५ ॥

व्याख्या—आचार्योपाध्यायैः श्रुतं विनयं च 'प्राहितः' शिक्षितो यैरिति गन्त्यते 'तानेव' आचार्यादीन् 'विंसति' निन्दति 'बालः' विवेकविकलो यः स पापश्रमण इत्युच्यत इति ॥ आचार्योपाध्यायानां 'सम्यग्' अवैपरीत्येन 'न प्रति-
तप्यते' न तत्तस्मिन् विवक्षते, तथा 'अप्रतिपूजकः' केनचित् साधुनोपकृतेऽपि न प्रत्युपकारकारी 'लब्धः' गर्वाध्मात् आत्मानमेव बहुमन्यते यः स पापश्रमण इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ चारित्रविषयं तमाह—इत्य विनयरहित पापश्रमणस-
निधाय चरणकरणविकलं तमेवाह—

सम्महमाणो पाणाणि, बीयाणि हरियाणि य । असंजए संजय मन्नमाणे, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ६ ॥
 संधारं फलगं पीढं, णिसिज्जं पायकंवलं । अप्पमज्जियमारुहई, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ७ ॥
 दवदवस्स संचरई, पमत्ते य अभिक्खणं । उल्लङ्घणे य चंडे य, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ८ ॥
 पडिलेहेइ पमत्ते, अवउज्झइ पायकंवलं । पडिलेहाअणाउत्तो, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ९ ॥
 पडिलेहेइ पमत्ते, से किंचि हु णिसामिया । गुरुं परिभावए णिच्चं, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १० ॥
 बहुमाई पमुहरी, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे । असंविभागी अचियत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ११ ॥
 विवायं च उदीरेइ, अधम्मे अत्तपण्णहा । वुग्गहे कलहे रत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १२ ॥
 अथिरासणे कुकुईए, जत्थ तत्थ णिसीयई । आसणम्मि अणाउत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १३ ॥
 ससरक्खपाओ सुयई, सेज्जं ण पडिलेहए । संधारए अणाउत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १४ ॥
 दुद्धदही विगईओ, आहारेइ अभिक्खणं । अरए य तवोकम्मे, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १५ ॥
 अत्थंतम्मि य सूरम्मि, आहारेइ अभिक्खणं । चोइओ पडिचोएइ, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १६ ॥
 आयरियपरिच्चाई, परपासंडसेवए । गाणंगणिए दुब्भूए, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १७ ॥
 सयं गेहं परिच्चज्ज, परगेहंसि वावडे । णिमित्तेण य ववहरई, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १८ ॥
 सन्नाइपिंडं जेमेइ, णेच्छई सामुयाणियं । गिहिणिसेज्जं च वाहेइ, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १९ ॥

व्याख्या—सम्मर्दयन् 'प्राणानि'ति प्राणिनो द्वीन्द्रियादीन् 'बीजानि' शाल्यादीनि 'हरितानि च' दूर्वादीनि, सकलै-
 केन्द्रियोपलक्षणं चैतद्, अत एवाऽसंयतः, तथा "संजय मन्नमाणे" त्ति कोऽर्थः ? संयतोऽहमिति मन्यमानः, अनेन च
 संविमपाक्षिकत्वमप्यस्य नास्तीत्युक्तम्, शेषं प्राग्वत् ॥ ६ ॥ तथा 'संस्तारकं' कम्बलादि 'फलकं' दारुमयं 'पीठम्' आसनं
 'निपद्यां' स्वाध्यायभूमिं 'पादकम्बलं' पादपुञ्जम् 'अप्रमृज्य' रजोहरणादिना, उपलक्षणत्वाद् अप्रत्युपेक्ष्य च 'आरोहति'
 उपविशति यः स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ७ ॥ तथा 'दवदवस्स' त्ति 'दुतं दुतं' तथाविधालम्बनं विनाऽपि त्वरितं त्वरितं
 'सञ्चरति' भिक्षाचर्यादिषु पर्यटति 'प्रमत्तश्च' प्रमादवांश्च भवति इति शेषः, 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः 'उल्लङ्घनश्च' वत्सङ्गिभा-
 दीनामधःकर्त्ता, 'चण्डश्च' आरभटवृत्त्याऽऽश्रणयतः । चरमपादोऽत्रोत्तरत्र च प्राग्वत् ॥ ८ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः
 सन्, 'अपोज्झति' यत्र तत्र निक्षिपति, किं तत् ? 'पादकम्बलं' पादपुञ्जम्, समस्तोपधुपलक्षणमेतत्, स एवं 'प्रति-
 लेखनाऽनायुक्तः' प्रत्युपेक्षाऽनुपयुक्तः ॥ ९ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः स किञ्चिदपि 'हुः' अप्यर्थे विकथादीति गम्यते,
 'निशम्य' आकर्ष्य तत्राक्षिप्तचित्तयेति भावः । गुरुन् परिभावयति गुरुपरिभावको नित्यम्, किमुक्तं भवति ?—असम्य-
 कप्रत्युपेक्षमाणः अन्यद्वा वितथमाचरन् गुरुमिश्रोदितस्तानेव अभिभवति, यथा—स्वयमेव प्रत्युपेक्षध्वम्, युष्माभिरेव
 वयमित्थं शिक्षिताः ततो युष्माकमेवैष दोष इत्यादि ॥ १० ॥ किञ्च—'बहुमायी' प्रभूतवञ्चनाप्रयोगवान् 'प्रमुखरः'
 प्रकर्षेण मुखरः स्तब्धः लुब्धः 'अनिप्रहृश्च' अविद्यमानेन्द्रियनिग्रहः 'असंविभागी' गुरुग्लानादीनामुचितमशनादि न
 यच्छति, "अचियत्ते" त्ति गुर्वादिष्वप्यप्रीतिमान्, शेषं तथैव ॥ ११ ॥ तथा 'विवादं' वाक्फलहं 'चः' पूरणे 'उदीरयति'
 कथञ्चिदुपशान्तमपि उत्प्रासनादिना प्रवृद्धिं नयति, 'अधर्मः' निर्धर्मः, आप्तां—सद्बोधरूपतया हितां प्रज्ञाम्—आत्मनोऽन्येषां
 वा बुद्धिं कुतर्कव्याकुलीकरणतो हन्ति यः स आप्तप्रज्ञाहा, 'व्युद्धे' दण्डादिघातजनिते विरोधे 'कलहे' वाचिके 'रक्तः'
 सक्तः, शेषं प्राग्वत् ॥ १२ ॥ तथा अथिरासनः कुकुचः प्राग्वत् । 'यत्र तत्र' संसक्तसरजस्कादावपीत्यर्थः निपीदति
 'आसने' पीठादौ 'अनायुक्तः' अनुपयुक्तः सन्, शेषं प्राग्वत् ॥ १३ ॥ तथा सरजस्करपादः स्वपिति, किमुक्तं भवति ?—
 असयमं प्रत्यमीरुतया पादावप्रमृज्यैव शेते, तथा 'शय्या' वसतिं न प्रतिलेखयति, 'संस्तारके' कम्बलादौ सुप्त इति
 शेषः, 'अनायुक्तः' "कुङ्कुडिपायपसारण आयामेडं पुणो वि आउंटे" इत्याद्यागमानुपयुक्तः, शेषं तथैव ॥ १४ ॥ तपो-
 विषयं पापश्रमणत्वमाह—"दुद्धदहि" त्ति दधितुग्धे, विकृतिहेतुत्वाद् विकृती, उपलक्षणत्वाद् घृताद्यशेषविकृतिपरिग्रहः,
 आहारयति 'अभीक्ष्णं' वारं वारं तथाविधपुष्टालम्बनं विनेति भावः, अत एव अरतश्च 'तपःकर्मणि' अनशनादौ, शेषं
 प्राग्वत् ॥ १५ ॥ तथा अस्तमयति 'चः' पूरणे सूर्ये आहारयति 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनर्दिने दिने इत्यर्थः, यदि चासौ
 केनचिद् गीतार्थसाधुना चोद्यते, यथा—आयुष्मन् ! किमेवं त्वयाऽऽहारनत्परेणैव स्थीयते ? दुर्लभा सत्त्विभ्यं मनुज-
 त्वादितुरङ्गसामग्री, तत एतामवाप्य तपस्यद्यन्तुमुचितमिति, ततः किम् ? इत्याह—"चोइओ पडिचोएइ" त्ति चोदितः
 प्रतिचोदयति, यथा—कुशलस्त्वमुपदेशदाने न तु स्वयमनुष्ठाने, अन्यथा किमेवमवगच्छन्नपि भवान् न विकृष्टतपोऽनु-
 तिष्ठति ? शेषं तथैव ॥ १६ ॥ 'आचार्यपरित्यागी' ते हि तपःकर्मणि विपीदन्तमुद्यमयन्ति, आनीतमपि चान्नादि वाल-
 ग्लानादिभ्यो दापयन्ति, अतोऽस्तीवाहारलोभेन तत्परित्यजनशीलः । परपापण्डान्—सौगतादीन् "मृष्टी शय्या प्रातरुत्थाय
 पेया" इत्याद्यभिप्रायवतोऽत्यन्ताहारप्रसक्तान् सेवते—तथा तथोपसर्पति इति परपापण्डसेवकः, तथा स्वेच्छाचारितया
 गणाद् गणं पण्मासाभ्यन्तर एव सङ्ग्रामतीति गाणङ्गणिक इत्यागमिकी परिभाषा, अत एव दुष्टं भूतं—जातमस्य 'दुर्भूतः'
 दुराचारतया निन्द्यो भूत इत्यर्थः ॥ १७ ॥ वीर्याचारविषयमाह—स्वकं गृहं परित्यज्य परगेहे "वावडि" त्ति 'व्याप्रियते'
 पिण्डाद्यर्थी स्वतस्तत्कृत्यानि कुरुते, 'निमित्तेन च' शुभाशुभकथनादिना 'व्यवहरति' द्रव्याद्यर्जनं करोति ॥ १८ ॥

स्वज्ञातिभिः—निजवन्धुभिर्यः स्नेहाद् दीयते पिण्डः स स्वज्ञातिपिण्डम् 'जैमति' मुक्ते, नेच्छति 'सामुदानिकं' भक्षम्, गृहिणां निषयां पर्यङ्कतृत्यादिका शय्या 'वाहयति' सुरशीलनया आरोहतीति सूत्रचतुर्वर्गकार्यः ॥ १९ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहरन् उक्तरूपदोषाऽऽसेवनपरिहारयोः फलमाह—

एयारिसे पंचकुसीलऽसंबुडे, ल्वंधरे मुणिपवराण हेट्टिमे ।

अयंसि लोए विसमेव गरहिण, ण से इहं नेव परत्थ लोए ॥ २० ॥

जे वज्जए एते सदा उ दोसे, से सुवए लोए मुणीण मज्जे ।

अयंसि लोए अमयं व पूहए, आराहए लोगमिणं तथा परं ॥ २१ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—'एतादृशः' ईदृशः पञ्चकुसीलाः—पार्श्वस्यावयनद्वयसंयुतः 'रूपधरः' रजोहरणादिवेषधरः, प्राकृतत्वाद् विन्दुनिर्देशः, 'मुनिप्रवराणां' प्रवरयतीनां 'हेट्टिमे' 'अधोवर्ती' अतिजघन्यसयमस्थानवर्तितया निष्कृष्टः, एतत्फलमाह—“अयंसि लोए विसमेव गरहिण न से इहं नेव परत्थ लोए” 'अस्मिन् लोके 'मिषमिव' गरल इव गर्हितः अत एव स न इह नैव परलोके अर्चयतीति शेष इति ॥ यो वर्जयति 'एतान्' उक्तरूपान् 'सया उ' 'ति सदैव दोषान् सः 'सुव्रतः' प्रगल्भप्रवो भवति मुनीना मध्ये तन्मध्ये गण्यत इत्यर्थः, तथा चास्मिन् लोके अमृतमिव पूजितः आराधयति लोकमिमं तथा 'पर' परलोकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ 'इतिः' परिममाप्तौ, नवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमध्यायनं समाप्तम् ॥

अथ संयतीयाख्यमष्टादशमध्यायनम् ।

अष्टमं सप्तदशमध्यायनम् । अधुना संयतीयाख्यमष्टादशमारभ्यते, अस्य चान्तमिसम्बन्धः—‘इहाऽनन्तराध्ययने पाप-
स्थानवर्जनमुक्तम्, तच्च संयतस्यैव, स च भोगद्वित्यागत एवेति न एव सञ्जयोदाहरणत इहोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेना-
यातस्यात्वादिसूत्रम्—

कंपिल्ले नगरे राया, उदिन्नवलवाहणो । णाम्मेणं संजए णामं, मिगधं उवणिग्गए ॥ १ ॥

व्याख्या—काम्पिल्ले नगरे राजा, उदीर्णम्—उदयप्राप्तं बल—चतुरङ्गं वाहनं च—निहिषिह्यादिरूपं यस्य सः, तथा स च नाम्ना सञ्जयः 'नामे'ति प्राकाशये, तत् सञ्जय इति प्रसिद्धः, 'मृगव्या' मृगवा, पाठान्तरेण मृगवधं वा प्रतीति शेषः, 'उपनिर्गतः' निर्यातः तत एव नगरादिति गम्यते इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ न च कीदृग् विनिर्गतः ? किं च कृतवान् ? इत्याह—

हयाणीए गयाणीए, रहाणीए तहेव य । पायत्ताणीए महया, सवओ परिवारिए ॥ २ ॥

मिए छुभित्ता हयगओ, कंपिल्लुज्जाणकेसरे । भीए संते मिए तत्थ, वहेइ रसमुच्छिए ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुवृत्त्यसयाद् हयानीकेन गजानीकेन रथानीकेन, तथैव च पदातीना समूहः पादात् तदानीकेन महता सर्वतः परिवारितः मृगान् 'क्षित्वा' प्रेरयित्वा 'हयगतः' अश्वालङ्घः, 'कंपिल्लुज्जाणकेसरे' 'ति काम्पिल्ल्यस्य सम्बन्धिनि केशरनान्युद्याने 'भीतान्' त्रस्तान् 'श्रान्तान्' इतस्ततः प्रेरणेन सिन्नान् 'मितान्' परिमितान् 'तत्र' तेषु मृगेषु मध्ये 'वहेइ' 'ति हन्ति रसमृच्छित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २-३ ॥ अत्रान्तरे यदमूतं तदाह—

अह केसरम्मि उज्जाणे, अणगारे तवोधणे । सज्जाण्हणासंजुत्ते, धम्मज्झाणं क्षियाचह ॥ ४ ॥

अप्फोवमंडवम्मी, ज्ञायई ज्ञविद्यासवे । तत्सागए जिगे पासं, वहेइ से णराहिवे ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘अथ’ अनन्तरं केसरे उद्याने अनगारः तपोवनं स्वाध्यायध्यानसंयुक्तः अत एव धर्मध्यानं ध्यायति ॥ “अप्फोवमंडवम्मि” 'ति अप्फोव इति—वृक्षाद्याकीर्णः स चासौ मण्डपश्च—नागवह्यादिसम्बन्धी अप्फोवमण्डपस्तस्मिन् ध्यायति धर्मध्यानमिति गम्यते, पुनरभिवानम् अतिजघन्यरूपपक्वम्, “ज्ञविद्य” 'ति क्षपिता आश्रया—‘हिंसादयो येन स तथा, 'तस्य' अनगारस्य 'आगतान्' मृगान् 'पार्श्व' समीपं हन्ति स न्नामिप उति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥

अह आसगओ राया, खिप्पमागम्म सो तहिं । हए मिगे उ पासित्ता, अणगारं तत्थ पासई ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘अथ’ अनन्तरम् अश्वगतो राजा क्षिप्रमाऽऽगत्य सः 'तस्मिन्' मण्डपे हतान् "मिगे उ" 'ति मृगानेव न पुनरनगारमित्यर्थः दृष्ट्वा अनगारं तत्र पश्यति च इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ तत किमकार्षीत् ? इत्याह—

अह राया तत्थ संभंतो, अणगारो मणाऽऽहओ । सए उ मंदपुत्तेणं, रसगिद्धेण घत्तुणा ॥ ७ ॥

आसं विसज्जहत्ता णं, अणगारस्स सो पिद्धो । विणण्णं वंदई पाए, भगवं ! एत्थ मे खमे ॥ ८ ॥

अह मोणेण सो भगवं, अणगारे ज्ञाणमस्सिए । रायाणं ण पडिभंतेइ, तओ राया भयहुओ ॥ ९ ॥

संजओ अहमस्सी ति, भगवं ! वाहराहि मे । कुद्धे तेएण अणगारे, डहेज्ज णरकोडिओ ॥ १० ॥

व्याख्या—अथ राजा 'तत्रे'ति तद्दर्शने सति 'सम्प्रान्तः' भीतो यथा अनगारो 'मनाक्' स्तोकेनैव आहतः, तदासन्न-
मृगहननाद् इत्यभिप्रायः, मया 'तु' पूरणे, मन्दपुण्येन रसगृह्येन "घत्तुण" 'ति 'घातुकेन' हननशीलेन ॥ ततश्च अथ 'विसृज्य' विमुच्य "ण" प्राग्वद् अनगारस्य स नृपः दिनेन वन्दते पादौ, यत्किं च—यथा भगवन् ! 'अत्र' मृगवधे मनाऽपराधमिति शेषः क्षमस्व ॥ अथ मौनेन स भगवान् अनगारो ध्यानम् 'आश्रितः' स्थितो राजानं 'न प्रतिमन्त्रयते'

न प्रतिवक्ति, यथा—अहं क्षमिष्ये न वेति, 'ततः' कारणाद् राजा 'भयद्रुतः' भयवस्तः, यथा—न ज्ञायते किं किमेव क्रुद्धः करिष्यति? इति ॥ उक्तवांश्च—यथा सञ्जयनामा राजा अहमस्मि न तु नीच इत्यभिप्रायः, 'इति' अस्माद् हेतोर्भगवन् । 'व्याहर' सम्भाष्य 'मे' इति माम् । स्यात्—किमेवं भवान् भयद्रुतः? इत्याह—क्रुद्धः 'तेजसा' तेजोलेश्यादिना अनगारो दहेद् नरकोटीः आस्तां शतं सहस्रं वेति, अतो भयद्रुतोऽहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ७-८-९-१० ॥ इत्थं तेनोक्ते यन्मुनिरुक्तवांस्तदाह—

अभयं पत्तिवा! तुभं, अभयदाया भवाहि य। अणिचे जीवलोगम्मि, किं हिंसाए पसज्जसि? ॥११॥
जया सवं परिचज्ज, गंतवमवसस्स ते। अणिचे जीवलोगम्मि, किं रज्जम्मि पसज्जसि? ॥१२॥
जीविधं चैव रूवं च, विज्जुसंपायचंचलं। जत्थ तं मुज्झसि रायं!, पेच्चत्थं णाववुज्झसे ॥१३॥
दाराणि य सुया चैव, मित्ता य तह बंधवा। जीवंतमणुजीवंति, मयं नाणुवयंति य ॥१४॥
णीहरंति मयं पुत्ता, पियरं परमदुक्खिया। पियरो वि तहा पुत्ते, बंधू रायं! तवं चरे ॥१५॥
ततो तेणऽज्जिए दवे, दारे य परिरक्खिए। कीलंतऽन्ने नरा रायं!, हट्टुट्टमलंकिया ॥१६॥
तेणावि जं कयं कम्मं, सुहं वा जहं वा दुहं। कम्मुणा तेण संजुत्तो, गच्छई उ परं भवं ॥१७॥

व्याख्या—अभयं पार्थिव! तव। इत्थं समाश्वासोपदेशमाह—अभयदाता च भव, यथा भवतो मृत्युभयम् एवमन्ये-
पामपीति भावः, चशब्दो योजित एव। अनिले जीवलोके किं हिंसायां प्रसजसि? नरकहेतुरियं न कर्तुमुचितेति भावः ॥
अन्यच्च—यदा 'सर्व' कोशान्तःपुरादि परित्यज्य गन्तव्यं भवान्तरमिति शेषः 'अवशस्य' अस्वतन्त्रस्य 'ते' तव, ततोऽ-
नित्ये जीवलोके किं राज्ये प्रसजसि? ॥ जीवलोकानित्यत्वमेव भावयितुमाह—जीवितं चैव रूपं च विद्युत्सम्पातः—विद्यु-

बलनं तद्वत् चञ्चलं 'यत्र' जीविते रूपे च त्वं मुह्यसि राजन्! 'म्रेत्यायं' परलोकप्रयोजनं नावबुध्यसे ॥ तथा "दाराणि य"
स्ति दाराश्च सुताश्चैव मित्राणि च तथा वान्धवा जीवन्तम् 'अनुजीवन्ति' तदुपार्जितवित्ताद्युपभोगत उपजीवन्ति, मृतं
नानुप्रजन्त्यपि, किं पुनः सह यास्यन्ति?, चशब्दस्य अप्यर्थत्वादिति, अतो दारादिष्वपि कृतघ्नेषु नाऽऽस्था विधेयेति भावः ॥
पुनस्तत्प्रतिबन्धनिराकरणायाह—“नीहरंति” स्ति निस्सारयन्ति मृतं पुत्राः पितरं 'परमदुःखिताः' अतिशयदुःखिता अपि,
पितरोऽपि तथा पुत्रान्, “बंधु” स्ति बन्धवश्च बन्धूनि स्ति शेषः, ततो राजन्! तपः 'चरे' आसेवस्व ॥ अपरञ्च—'ततः'
निःसारणादनन्तरं 'तेन' मित्रादिना अर्जिते द्रव्ये सति दारेषु च परिरक्षितेषु क्रीडन्ति तेनैव वित्तेन दारैश्चेति गम्यते
अन्ये नरा राजन्! 'हट्टुट्टाऽलङ्कृताः' तत्र हट्टाः—बहिःपुलकादिमन्तः तुष्टाः—आन्तरप्रीतिभाजः अलङ्कृताः—विभूषिताः,
यत ईदृशी भवस्थितिस्ततो राजन्! तपश्चरेरिति सम्बन्धः ॥ मृतस्य को वृत्तान्तः? इत्याह—तेनाऽपि यत् कृतं कर्म शुभं
वा 'यदि वा' इति अथवा अशुभं कर्मणा तेनैव न तु धनादिना संयुक्तो गच्छति, तुशब्दो योजित एव, 'परम्' अन्यं
भवम्, यत्तच्च शुभाशुभयोरनुयायिता ततः शुभहेतुं तपश्चरेरिति भाव इति सूत्रसप्तकार्यः ॥११-१२-१३-१४-१५-
१६-१७ ॥ ततस्तद्वचः श्रुत्वा राजा किमचेष्टत? इत्याह—

सोऊण तस्स सो धम्मं, अणगारस्स अंतिए। महया संवेगणिवेगं, समावन्नो नराहिबो ॥१८॥
संजओ चइउं रज्जं, णिक्खंतो जिणसासणे। गहभालिस्स भगवओ, अणगारस्स अंतिए ॥१९॥

व्याख्या—सुगममेव। नवरं "महय" स्ति महता आदरेणेति शेषः, सुव्यत्ययात् महत् 'संवेगनिर्वेदं' तत्र संवेगः—
मोक्षाऽभिलाषः निर्वेदः—संसारोद्विगता ॥१८॥ १९॥ स चैवंगृहीतप्रव्रज्योऽवगतहेयोपादेयविभागो दशविधचक्र-
वालसामाचारीतरश्च अनियतविहारितया विहरन् तथाविधसन्निवेशमाजगाम, तत्र च तस्य यदभूत् तदाह—

चेच्चा रट्ठं पवइओ, खत्तिए परिभासई। जहा ते दीसई रूवं, एसअं ते तहा मणो ॥२०॥
किं णामे? किं गोत्ते?, कस्सऽट्ठाए व माहणे?। कहं पडियरसी बुद्धे?, कहं विणीय त्ति बुद्धसी? ॥२१॥

व्याख्या—यक्त्वा राष्ट्रं प्रव्रजितः 'क्षत्रियः' अनिर्दिष्टनामा परिभाषते सञ्जयमुनिमित्युपस्कारः, स हि पूर्वजन्मनि
वैमानिक आसीत्, ततश्च्युत्वा क्षत्रियकुलेऽजनि, तत्र च कुतश्चित् तथाविधनिमित्ततः स्मृतपूर्वजन्मा, तत एव चोत्पन्न-
वैराग्यः प्रव्रज्यां गृहीतवान्, विहरंश्च सञ्जयमुनिं दृष्ट्वा तद्विमर्शार्थमिदमुक्तवान्—यथा ते दृश्यते रूपं 'प्रसन्नं' विकाररहितं
'ते' तव 'तथा' तेनैव प्रकारेण प्रसन्नमिति प्रकमः 'मनः' चित्तम्, अन्तःकलुषितायां हि बहिरप्येवं प्रसन्नताऽऽसम्भवः ॥
तथा किं नामा? किं गोत्रः? 'कस्सऽट्ठाए व' स्ति कस्मै वा अर्थाय 'माहनः' प्रव्रजितः? 'कथं' केन प्रकारेण 'प्रतिचरसि'
सेवसे 'बुद्धान्' आचार्यादीन्? कथं विनीत इत्युच्यसे? इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ सञ्जयमुनिराह—

संजओ नाम नामेणं, तहा गोत्तेण गोयमे। गहभाली ममायरिया, विज्जाचरणपारगा ॥२२॥

व्याख्या—सञ्जयो नाम नाम्ना, तथा गोत्रेण गौतमोऽहमिति गम्यते। शेषप्रव्रज्यनिर्वचनमाह—गर्हभालयो
मम आचार्याः 'विद्याचरणपारगाः' श्रुतचारित्रपारगताः। एव च वदतोऽयमाशयः—यतो गर्हभाल्यभिधानाचार्यैर्जीवि-
यात्तान्निवर्तितोऽहम्, विद्याचरणपारगत्वाश्च तैस्तन्निवृत्तौ मुक्तिलक्षणं फलमुक्तम्, ततस्तदर्थं माहनोऽस्मि। यथा च तदुपदे-
शस्तथा गुरुन् प्रतिचरामि, तदुपदेशासेवनाश्च विनीत इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ इत्थं विमृश्य तदुपाकृतचेता अपृष्टोऽपि
क्षत्रिय इदमाह—

किरियं अकिरियं विणयं, अन्नाणं च महासुणी!। एतेहिं चउहिं ठाणेहिं, मेयन्ने किं पभासइ? ॥२३॥

व्याख्या—'क्रिया' अस्तीत्येवंरूपा, प्राकृतत्वाद् नपुंसकनिर्देशः, 'अक्रिया' तद्विपरीता, 'विनयः' नमस्करणादिः,

लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत्, तथा 'अज्ञानं' तत्त्वानवगमः, 'चः' समुच्चये, महामुने ! 'एतैः' क्रियादिभिश्चतुर्भिः स्थानैः 'मेयन्ने' ति मेयं—क्षेयं जीवादिवस्तु तज्ज्ञानन्तीति मेयज्ञाः क्रियादिभिः स्वस्वाभिप्रायकल्पितवस्तुतत्त्वपरिच्छेदिन इत्यर्थः, 'किमि'ति कृत्स्नतं "पद्मासह" ति प्रभापन्ते, विचाराक्षमत्वात् । तथा हि—ये तावत् क्रियावादिनस्तेऽस्तिक्रिया-विशिष्टमात्मानं मन्यमाना अपि विभुरविभुः कर्त्ता अकर्त्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तोऽसौ इत्याद्येकान्तवादमभ्युपगताः, कृत्स्नतभाषणं चैतत्, युक्त्या-ऽऽगमवाधितत्वात् । अक्रियावादिनस्तु अस्तिक्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव, एतद्भासङ्गततरम्, प्रत्यक्षा-दिप्रमाणप्रसिद्धत्वात् तस्य । वैयर्थिकवादिनस्तु सुर-नृपति-यति-फरि-तुरग-गो-महिष्य-ऽज्जा-ऽश्व-शृगाल-काक-यक्ष-मकरादिनमस्करणात् श्लेशक्षयमभ्युपगताः, अयुक्तं चैतद्, लोकसमयवेदेषु गुणाधिकस्यैव विनयार्हत्वेन प्रसिद्धत्वात्, तदितरविनयस्य चाशुभफलत्वात् । अज्ञानवादिनस्तु किमात्माविस्वरूपज्ञानेन ?, अपवर्गं प्रत्यनुपयोगित्वात् ज्ञानस्य; केवलं कष्टं तप एव कार्यम्, नहि कष्टं विनेष्टसिद्धिरिति प्रतिपन्नाः, इदं च दुर्भाषिततरम्, ज्ञानमन्तरेण हेयोपादेयनिवृत्तिप्रवृत्त्य-भावात् । अतः सर्वेऽप्यमी कृत्स्नतं प्रभापन्त इति स्थितमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ न चैतत् स्वभिप्रायेणोच्यते किन्तु—

इह पाउकरे बुद्धे, नायए परिनिबुद्धे । विज्जाचरणसंपन्ने, सब्बे सब्बपरफण्णे ॥ २४ ॥

व्याख्या—'इती'त्येतत् क्रियादिवादिनः कृत्स्नतं प्रभापन्त इत्येवंरूपं "पाउकरे" ति 'प्रादुरकार्पात्' प्रकटितवान्, 'बुद्धः' अयगततत्त्वः, ज्ञात एव 'ज्ञातकः' क्षत्रियः, स चेह प्रस्तावाद् महावीरः । 'परिनिवृत्तः' कपायानलविध्यापनात् शीतीभूतः विद्याचरणाभ्यां—क्षाधिकज्ञानचारित्र्याभ्या सम्पन्नो यः स तथा, अत एव 'सत्यः' सत्यवाक्, तथा 'सत्य-पराक्रमः' सत्यवीर्य इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ तेषां च फलमाह—

पडंति नरए घोरे, जे णरा पायकारिणो । दिव्वं च गहं गच्छंति, चरित्ता धम्ममारियं ॥ २५ ॥

व्याख्या—पतन्ति नरके घोरे ये नराः पापं—प्रस्तावाद् असत्प्ररूपणारूपं फलं शीलमेपां ते पापकारिणः । ये तु एवंविधा न भवन्ति ते किम् ? इत्याह—विद्यां पुनर्गतिं, 'चः' ुरार्ये गच्छन्ति चरित्वा धर्मम् आर्यम् । तदयमभिप्रायः—असत्प्ररूपणपरिहारेण सत्प्ररूपणापरेणैव भवता भाव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ कथं पुनरमी पापकारिणः ? इत्याह—मायाबुद्ध्यमेयं तु, दुसाभासा निरतिधया । संजममाणो वि अहं, वसामि हरियामि य ॥ २६ ॥

व्याख्या—मायया—शाठ्येन "बुद्ध्यं" ति उक्तं मायोक्तम् 'एतत्' यदनन्तरं क्रियादिवादिनिरुक्तम्, 'तुः' एवकारार्थः, स च मायोक्तमेव इत्यत्र योज्यः, अतश्चैतद् मृषाभाषा 'निरर्थिका' सम्यगभिधेयशून्या, तत एव च "संजममाणो वि" ति अपिरेवकारार्थः, ततः 'संयच्छन्नेव' उपरमन् एव तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः 'अहमि'ति आत्मनिर्देशो विशेषेण तत्स्थि-रीकरणार्थम्, उक्तं हि—“ठिओ ठायए परं” ति 'वसामि' तिष्ठामि उपाधय इति शेषः, "हरियामि च" ति 'हरे च' गच्छामि गोचरादिपिविति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुतः पुनस्त्वं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छसि ? इत्याह—

सब्बे ते विदिता मज्झं, मिच्छादिट्ठी अणारिया । विज्जमाणे परे लोए, सम्मं जाणामि अप्पणं ॥ २७ ॥

व्याख्या—सर्वे 'ते' क्रियादिवादिनो विदिता मम, यथाऽमी मिथ्यादृष्टयः तत एव 'अनार्याः' अनार्यकर्मप्रवृत्ताः । कथं पुनस्ते एवंविधास्तव विदिताः ? इत्याह—विद्यमाने सति 'परलोके' अन्यस्मिन् जन्मनि सम्यग् जानामि आत्मानम्, ततः परलोकात्मनः सम्यग्वेदनाद् मम ते विदिताः, ततोऽहं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छामीति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ कथं पुनस्त्वं महात्मन् ! आत्मानमन्यजन्मनि जानासि ? इत्याह—

अहमासी महापाणे, जुहमं वरिससओवमे । जा सा पाली महापाली, दिव्वा वरिससओवमा ॥ २८ ॥
से चुए यंभलोगाओ, माणुस्सं भवमागए । अप्पणो य परेसिं च, आउं जाणे जहा तथा ॥ २९ ॥

व्याख्या—"अहमासि" ति अहमभूयं 'महापाणे' ब्रह्मलोकविमाने शुतिमान्, "वाससयोवमे" ति वर्षशतजीविना उपमा यस्याऽसौ वर्षशतोपमा, मध्यपदलोपी समासः, अयमर्थः—यथेह वर्षशतजीवी इदानीं परिपूर्णयुद्धयते एवम-हमपि तत्र परिपूर्णयुद्धयाम् । तथाहि—या सा पालिरिव पालिः—जीवितधारणाद् भवस्थितिः सा चोत्तरत्र महाशब्दो-पादानादिह पत्न्योपमप्रमाणा 'महापाली' सागरोपमप्रमाणा, तस्या एव महत्त्वात् । दिवि भवा दिव्या वर्षशतैः—केशो-द्धारहेतुभिरुपमा अर्यात् पत्न्यविषया यस्यां सा वर्षशतोपमा, तत्र मम महापाली दिव्या भवस्थितिरासीद् इत्युपस्कारः । अतश्चाहं वर्षशतोपमायुद्धयामिति भावः ॥ 'से' इत्यत्र स्थितिपरिपालनानन्तरं द्युतो ब्रह्मलोकाद् मानुष्यं भवमागतः, इत्यन्मात्मनो जातिस्तरणलक्षणमतिशयमाख्याय अतिशयान्तरमाह—आत्मनश्च परेषां च आयुजाने 'यथा' येन प्रकारेण स्थितमिति गम्यते 'तथा' तेनैव प्रकारेण न त्वन्यथेत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८-२९ ॥ इत्थं प्रसङ्गतोऽष्टमपि स्ववृत्तान्तमावेद्योपवेष्टुमाह—

णाणा रुहं च छंदं च, परिवज्जेज्ज संजए । अणट्ठा जे य सब्बथा, इति विज्जामणुसंखरे ॥ ३० ॥

व्याख्या—"नाना" अनेकधा "रुधिं च" प्रक्रमश्च क्रियावाद्यादिमतविषयमभिलाषं 'छन्दश्च' क्षमतिविकल्पितमभि-प्रायम्, इहापि नानेति सम्यग्धादनेकविधं परिवर्जयेत् सत्यतः, तथा 'अनर्थाः' निःप्रयोजना ये च व्यापारा इति गम्यते, "सब्वत्था" इति आकारस्यालाक्षणीकत्वात् 'सर्वत्र' क्षेत्रादौ तान् परिवर्जयेदिति सम्यग्धः, 'इति' इत्येवंरूपां 'विद्यां' सम्यग्ज्ञानात्मिकां 'अन्वि'ति लक्ष्यीकृत्य 'सञ्चरेः' सम्यक् संयमाध्वनि याया इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ अन्यच्च—

पडिक्कमामि पसिणाणं, परमंतेहिं वा पुणो । अहो उट्टिए अहोरायं, इति विज्जा तवं चरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—"प्रतिक्रमामि" प्रतिनिवर्त्ते "पसिणाणं" ति 'प्रभेभ्यः' शुभाशुभसूचकेभ्यः अङ्गुष्ठप्रभेदिभ्यः, तथा परे—

गृहस्थास्तेषां मन्त्राः—तत्कार्यालोचनरूपास्तेभ्यः, 'वा' समुच्चये, 'पुनः' विशेषणे, अतिसावद्यत्वं तेषां विशिनष्टि । सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य अमुनाऽभिप्रायेण यः समयं प्रत्युत्थानवान् सः 'अहो' इति विस्मये 'उत्थितः' धर्मं प्रत्युद्यतः । कश्चिदेव हि महात्मा एवविधः सम्भवति, 'अहोरात्रम्' अहर्निशम् 'इति' एतद् अनन्तरोक्तं "विज्ज" ति 'विद्वान्' जानन् "तवं" ति गम्यमानत्वाद् अवधारणस्य तप एव न तु प्रश्नादि 'चरेः' आरोवस्वेति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ अत्रान्तरे "अप्पणो य परेसिं चे"त्यादिना तस्यायुर्विज्ञतामवगम्य सज्जयमुनिनोक्तम्—कथं भवानायुर्जानातीति पृष्ठोऽसावाह—

जं च मे पुच्छसी काले, सम्मं सुद्वेण चेषसा । ताहं पाउकरे बुद्धे, तं णाणं जिणसासणे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यच्च 'मे' इति मा पृच्छसि 'काले' कालविषय सम्यक् शुद्धेन चेतसा उपलब्धितः, "ताहं" ति सूत्रत्वात् तत् 'प्रादुःकृतवान्' प्रकटीकृतवान्, 'बुद्धः' सर्वज्ञः अत एव तद् ज्ञानं जिनशासने, सावधारणत्वाद् वाक्यस्य जिन-शासन एव न त्वन्यस्मिन् सुगतादिशासने, अतो जिनशासन एव यत्नो विधेयो येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीये । पूर्वोक्तश्च आयुर्विज्ञानविषयः सज्जयमुनिना कृतः प्रश्नोऽस्मादेव प्रतिवचनात् लघयत इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ पुनरुपदेष्टुमाह—

किरियं च रोयए धीरे, अकिरियं परिवज्जए । दिट्ठीए दिट्ठिसंपन्ने, धम्मं चर सुदुच्चरं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'क्रिया च' अस्तिजीव इत्यादिरूपां रोचयेत् 'धीरः' अक्षोभ्यः, तथा 'अक्रियां' नास्त्यात्मेत्यादिकां परिवर्जयेत्, ततश्च 'दृष्ट्या' सम्यग्दर्शनात्मिकया उपलक्षितो दृष्टिः—बुद्धिः सा चेह प्रस्तावात् सम्यग्ज्ञानात्मिका तथा सम्पन्नो दृष्टिसम्पन्नः, एव च सम्यग्दर्शनज्ञानान्वितः सन् 'धर्मं' चारित्रधर्मं चर सुदुश्चरमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनः क्षत्रियमुनिरेव सज्जयमुनिं महापुरुषोदाहरणैः स्थिरीकर्तुमाह—

एयं पुन्नपयं सोच्चा, अत्थधम्मोवसोहिंयं । भरहो वि भारहं वासं चेषा कामाई पव्वए ॥ ३४ ॥

सगरो वि सागरंतं, भरहवासं णराहिवो । इस्सरियं केवलं हेच्चा, दयाए परिनिबुद्धे ॥ ३५ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । पव्वज्जमवमुवगओ, मयवं णाम महाजसो ॥ ३६ ॥

सणंकुमारो मणुस्सिंदो, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । पुत्तं रज्जे ठवेऊणं, सो वि राया तवं चरे ॥ ३७ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । संती संतिकरो लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३८ ॥

इक्खागरायवसभो, कुंथू णाम णरेसरो । विक्खायकित्ती भगवं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३९ ॥

सागरंतं चइत्ता णं, भरहं णरवरीसरो । अरो य अरयं पत्तो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४० ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । चइत्ता उत्तमे भोगे, महापउमो तवं चरे ॥ ४१ ॥

एगच्छत्तं पसाहिता, महिं माणणिसूरणो । हरिसेणो मणुस्सिंदो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४२ ॥

अन्निओ रायसहस्सेहिं, सुपरिचाई दमं चरे । जयणामो जिणक्खायं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४३ ॥

दसन्नरज्जं मुइयं, चइत्ता णं मुणी चरे । दसन्नभदो निक्खंतो, सक्खं सक्केण चोइओ ॥ ४४ ॥

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥ ४५ ॥

करकंइ कलिंगेसु, पंचालेसु य दुम्मुहो । णमी राया विदेहेसु, गंधारेसु य णग्गई ॥ ४६ ॥

एते णरिंदवसभा, णिक्खंता जिणसासणे । पुत्ते रज्जे ठवेऊणं, सामन्ने पज्जुवट्ठिया ॥ ४७ ॥

सोवीररायवसभो, चेच्चा रज्जं मुणी चरे । उदायणो पवइओ, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४८ ॥

तहेव कासीराया वि, सेओसच्चपरक्कमो । कामभोगे परिचज्ज. पहणे कम्ममहावणं ॥ ४९ ॥

तहेव विजओ राया, अण्ठाकित्तिपक्षए । रज्जं तुं गुणसंभिद्धं, पयसिन्नु भदायसो ॥ ५० ॥

तहेवुग्गं तवं किच्चा, अवक्खित्तेण चेषसा । महावलो रायारसा, आदाय सिरसा सिरिं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं पुण्यहेतुत्वात् पुण्यं पद्यते—गम्यतेऽनेनार्थ इति पदं—क्रियादिवादिस्वरूपं नानारुचि-परिवर्जनाद्यावेदकं शब्दसन्दर्भं श्रुत्वा, अर्थः—अर्थ्यमानतया स्वर्गापवर्गादिः धर्मः—तदुपायभूतः श्रुतधर्मादिः ताभ्यामुप-शोभितमर्थधर्मोपशोभित, 'भरतोऽपि' प्रथमचक्रवर्त्ती, अपिशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये, भारतं वर्षं त्यक्त्वा "कामाई" ति चस्य गम्यमानत्वात् कामाश्च "पव्वए" ति प्रात्राजीत् ॥ तथाहि—

अत्थि अवज्झाए नयरीए सिरिउसहनाहपढमसुओ, पुव्वभवकयमुणिजणवेयावज्जऽजियचक्किभोओ भरहो नाम पढमचक्कवट्ठी । तस्स य णवण्ह निहीण चउदसण्ह रयणाण वत्तीसाए महाणरवइसहस्ताणं चउसट्ठीए पवरावरोहजुवइ-सहस्तीण धावत्तरिपुरवरसहस्ताण छन्नउईगामकोडीण चुलसीह्यगयरहसयसहस्ताण छन्नउडस्स भरहस्ताहेवच करेतस्स वत्थाहारवाणेण साहम्मियवच्छळ कुणमाणस्स उसभजिणनिद्याणगमणाणतर च सयकारियअट्ठावयसिहरसठिय-चउमुहजोयणायामतिगह्वरिसयएगजिणाययणमज्झपरिट्ठियमणिपीढिओवरिदेवच्छंदयसिरपत्तेरिभिंहाराणपइट्ठावियाणं निय-नियवन्नपमाणोववेयाण उसभाइचउवीसजिणपडिमाण वट्ठणऽच्चण समायरतस्स अइक्ता पच पुव्वलगरा । अत्रया महावि-भूईए उव्वट्ठियमजियदेहो सद्यालंकारविभूसियसरीरो आयरिसभवणमडगओ । तत्थ य सद्यगिओ पुरितो दीसइ । तत्थ सदेह पेच्छमाणस्स अगुलेयग पडिय, त च तेण न नाय पटमाण । पलोयतरुण जाहे रा अगुली दिट्ठिगि पडिया ताहे असोहंतिया दिट्ठा । तओ कडयं पि अवणेइ, एवमेवेकमवणितेण सद्यमाभरणमवणीय । ताहे अप्पाण उज्जियपउगं पउमसर व असोहंतं पेच्छिय सवेगमावन्नो, चित्तिउ च पव तो—अहो ! आगतुगट्ठेहि भूसिय चेव रेहइ सरीर न सहावसुंदरमेयं,

सुंदर पि वत्थुं विणत्सए इमस्स सगेणं । तथाहि—मणुजमसण पाण, राडमं साइमं वर । सरीरसंगमावन्नं, सधं पि असुई भवे ॥१॥ वरं वत्थं वर पुप्फं, वरं गंधविलेपणं । विणत्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥२॥ निहाणं सद्योगाण, कयग्य-मथिरं इम । पंचासुहभूयभयं, अयकपरिकम्मणं ॥३॥ तामवहा न जुत्तमेयस्स कारणे दुहहं मणुजमज्जमं लद्ध पावकम्मकर-णेण हारवित्तए । यत् उक्तम्—“लोहाय नायं जलधौ भिनत्ति, सूत्राय वैद्वर्यगणिं ण्णाति । सधन्दनं ज्ञोपति भस्मनेऽसौ, यो मातुपत्व नयतीन्द्रियार्थे ॥१॥” एवमाइ चित्तं तस्स जाओ चरणपरिणामो । पवहुमाणसुहज्जवसाणस्स य रवगसेदि-पचन्नस्स उप्पन्न केवलं नाणं । सफो देवराया समागओ भणइ—दधलिंगं पडिवज्जह, जेण णिकसमणमहिमं करेति । तओ तेण पंचमुट्ठिओ लोओ कओ । देवयाए रजोहरणपडिग्गहाइयमुवगरणमुवणीयं । दसहिं रायसहस्सेहिं समं पघइओ । सेसा णव चफिणो सहस्सपरिवारा णिकसंता । सफेण वदिओ । विहरिओ य गामागरनगरेसु भययं । भघमत्ते पडियोहंतो पुवसयमहस्सं केवलपरियाग पाउणिता परिनिवुडो य । आइच्चजसो य सफेण अहिसित्तो । एवं अट्टजुगाणि अहिसित्ताणि त्ति ॥

“सगरो वि” सूत्रम् । ‘सगरोः’ द्वितीयश्चक्रवर्ती सागरान्त भारतं वर्षं नराधिप ऐश्वर्यं ‘केवलं’ परिपूर्णं हित्वा ‘दयया’ सयमेन ‘परिनिवृतः’ मुक्तः ।

- १ राया आइचेजसे, महोजसे भैहबले य रेलभरे । बलैविरिय कित्तिवीरिय, जलवीरिए ददेविरिए य ॥ १ ॥
राजा आदित्यपदा, महोपदा अतियएश्च बलमदः । बलवीर्यः कीर्तिवीर्यो, जलवीर्यो हर्षदीपकः ॥ १ ॥
पुर्हि अद्धमरह, सयल भुत्तं सित्तेण धरिओ य । जिणसंतिओ य मउडो, सेसेहिं न चाइओ वोडु ॥ २ ॥
पुण्ड्रदंभरत, सकल मुक्त दीपेण धृतश्च । जिनसकश्च मुकुटः, दोपेनं दत्तः बोद्धुन् ॥ २ ॥
- २ होही सैगरो मैघव, सैणकुमारो य रायसहूओ । संती कुयू य धैरो, हवइ सुभूओ य कोरवो ॥ १ ॥
भविष्यति सगरो मघवान्, सनकुमारश्च राजदार्ढ्यः । दान्तिः कुयुश्च अरो, भवति सुभूश्च कौरव्यः ॥ १ ॥

तथाहि—अत्थि अओज्झा नयरी, तीए इक्कागकुलुब्भयो जिय त्त्तू राया, तस्स सहोपरो सुमित्तविजओ जुव-राया । विजया-जस्समईओ य इमाण भारियाओ । विजयाए चोदससुमिणसूइओ पुत्तो उववन्नो ‘अजिओ’ त्ति नामं वीयतित्थयो, जसमईए विं वीओ चफवट्ठी सगरो उववन्नो । पत्ता ते जोवणं, परिणाविया उत्तमनरिंदुहियाओ । जियसत्तुरत्ता ठविओ नियरजे अजियकुमारो, सगरो जुवरजे । अप्पणा य ससहोयरेण दिक्खा गहिया । अजिय-राया वि तित्थपवत्तणसमए ठविऊण रजे सगरं निक्खंतो । सगरो वि उप्पन्नचोदसरयणो साहियकखंडभरहो पालेइ रजं । जाया य तस्स सूराणं वीराणं पुत्ताण सट्ठीसहस्सा, तेसिं जेट्ठो जणहुकुमारो । अन्नया तोसिओ जणहुकुमारेण कहिचि सगरो । तेण भणिओ जणहुकुमारो—वरसु वरं । तेण भणियं—ताय ! सम अत्थि अहिलासो जइ तुम्हेहिं अणुत्ताओ चोदसरयणसमेओ भाइवंधुसजुओ वसुमइं परिब्भमामि । पडिवन्नं राइणा । सधसहोयरसमेओ सधवलेण य पसत्थसुहुत्ते निगाओ । परिब्भमंतो य अणेगे जणवए पेच्छंतो गाम-नगर-ऽऽगर-सरि-गिरि-सर-काणणाइं पत्तेयं पत्तो अट्ठावयगिरिं । हेट्ठा सिविरं निवेसिऊण आरुढो उवरिं, दिट्ठं भरहनरिंदकारियं मणिरयणकणगमयं चउवीसजि-णपडिमाहिट्ठियं थूभसयसगयं जिणाययणं । वदिऊण य जिणिंदे पुच्छिओ मत्ती—फेणेयं मुकयकम्मुणा अइसरम-

- नवमो य महापद्मो, हरित्तेणो चेव रायसहूओ । जैवनामो य नरपइं, बारतमो र्भैरवो य ॥ २ ॥
नवमश्च महापद्मः, हरिपेणश्चैव राजदार्ढ्यः । जयनामा च नरपतिः, द्वादशो ब्रह्मवत्तश्च ॥ २ ॥
अट्ठेव गया मुक्कय, सुहुमो य र्भैरवो सत्तमिपुण्यि । मयैवं सैणकुमारो, सणकुमारं गया कप्पं ॥ ३ ॥
अष्टावेव गता मोक्षं सभमश्च ब्रह्मवत्ताः सप्तमीट्ठिधीन् । मघवान् सनकुमारः, सनकुमारं गवौ कप्पम् ॥ ३ ॥

णीयं कारियं जिणभवणं ? । कहिओ तेण भरहवइयो । तं सोऊण भणियं जणहुकुमारेण—निरुवेह अन्नं अट्ठावय-सरिस सेलं, जेण तत्थ चेइयहर कारवेमो । निउत्तपुरिसेहि य समंतओ निरुविऊण साहियं—जहा णत्थि देव ! एरित्तो अन्नो गिरी । तेण भणियं—जइ एवं ता करेमो एयस्सेव रक्कलं, जओ—होहिंति कालेणं लुद्धा य सडा य नरा, अहि-णवकारावणाओ य पुवकयपरिपालणं वर । तओ दंडरयणं गेण्हित्ता समंतओ महीहरस्स पासेसु ते लग्गा खणित्तं । तं च दंडरयणं सहस्स जोयणाणि भिदिऊण पत्त नागभवणेसु । भिन्नाइं ताइं । तं च अचच्चुयं पेच्छंतो नीया नागकुमारा सरणं मग्गमाणा गया जलणप्पहणागरायस्स समीवं । साहिओ वइयो । सो वि संभंतो उट्ठिओ, ओहिणा आभोइत्ता आसुरुत्तो समागओ सगरसुयसगास, भणियं च—भो ! भो ! किं तुम्हेहिं दंडरयणेण महिं भिदिऊण कओ भवणभि-ट्ठणेण उवदवो नायलोयस्स ? , ता अप्पवहाय तुम्हेहिं कयमेयं, जओ—“अप्पवहाए नूणं, होइ वलं उत्तुणाण भुवणम्मि । णियपक्खवलेणं चिय, पडइ पयगो पईवम्मि ॥ १ ॥” तओ तस्स उवसमणनिमित्तं भणियं जणहुणा—भो नागराय ! करेसु पसाय, उवसंहरसु सरमं, तमसु अन्ह अवराहमेयं, न अम्हेहिं तुम्होवहवनिमित्तमेयं कयं, अट्ठा-वयचेइयरक्कपट्ठा फरिहा कया एस त्ति, न पुणो एवं काहामो । उवसतकोवो गओ सट्ठाणं जलणप्पभो । तम्मि गए भणिय जणहुकुमारेण—एसा फरिहा दुहंवा वि न सोहए जलविरहिया ता पूरेमो नीरेणं ति । तओ दंडरयणेण गंगं भिदिऊण आणीयं जलं, भरिया फरिहा । पत्तं त नायभवणेसु जल । जलप्पवाहसंतयं नायताइणीजणं पलायंत पेच्छिय पत्तोवही कोवानलपलित्तमणो आसुरुत्तो जलणप्पहो भणिं पत्तो—अहो ! महापावाण जइ तेसिमणुकपाए रमिओ एक्कसिमवराहो मए, ता तेहिं अहिययर उवदवो काउमाढत्तो अन्हं, अहवा दंडेण चेव नीयाणमुवसमो न सामेणं, ता वसेमि सपइ अविणयफलं ति । पेसिया तव्हणत्थं नयणविसा महाफणिणो । तक्कणं चिय नीहरिऊण तेहिं जलंतणय-

णेहिं पलोइया समाणा भासरासीभूया सवे वि सगरसुया । तं पेच्छिय जाओ हाहारवगदिभगो महाकंदो । सिविरे विमु-
 ककेसाओ भगवल्याओ तोडियहारल्याओ 'हा देव' हा देव !' ति पलवतीओ लोलंति महीवीदे अवरोहजुवईओ । एवं
 विलवमाणं संठवियं सेन्नं मंतिणा, जहा—ईइसो चेव एस असारो संसारो, अणिवारणिज्जो दिवपरिणामो, किमेत्थ बहुणा
 विलवणेणं ? कज्जे मणो दिज्जइ, ण सोयणिज्जा य कुमारो, जओ बहुतित्थवंदणेणं इमस्स जिणालयस्स रक्खाकरणेणं
 बहुजणोवयारेण य उवज्जियसुहकम्मा, तेण दिज्जउ तुरियमेव पयाणयं, गच्छामो महारायसमीवं । अणुमन्नियं च मंतिवयण
 सवेहि वि, दिन्नं पयाणयं, कमेण पत्ता णियपुरिसमासन्नं । सामंताऽमचेहि य मंतियं तत्थ—कहमिमं रायरायस्स कहिउं
 पारीयइ—जं कुमारा सवे एकपए पेच्छंताण चेव दड्ढा वयं च अक्खयदेहा समागया, लज्जाकरमेयं, ता पविसामो सवे
 चेव जलंतजलणं । एवं तेसिं मंतताणं समागओ एगो दिओ, भणियं च तेण—किमेवमाउलीहूया ? मुंचह विसायं,
 जओ—न संसारे किचि सुहं असुहं वा अच्चभुयमत्थि, भणियं च—“कालम्मि अणाईए, जीवाणं विविहकम्मवस-
 गाणं । तं नत्थि संविहाणं, जं ससारे न संभवइ ॥ १ ॥” अहं साहेमि राइणो इमं वइयरं । पडिवन्नं तं तेहिं । ततो
 सो अणाहमडयं घेतूण 'हा' मुट्ठो मुट्ठो' ति कलुणं वाहरंतो गओ रायदुवारं । निसुओ राइणा तस्स विलवणसदो, वाहरा-
 विओ 'केण मुट्ठो सि ?' पुच्छिओ वुत्तंतो । तेण भणियं—देव ! एस एको चेव मे सुओ अहिणा वट्ठो य इमो जाओ
 निचिट्ठो, ता काऊण करुणं-जीवावेह इमं । एयम्मि अवसरे पत्ता तत्थ मंतिसामंता, पणमिऊण उवविट्ठा अत्थाणे ।
 णरिंदेण य आणत्तो वेज्जो—कुण निविसमेय । वेज्जेण मुणियणरिंदसुयमरणेण भणियं—देव ! जम्मि गोत्ते कुले वा कोइ
 न मओ जइ ताओ भूई आणिज्जइ ता जीवावेमि तीए इमं । मग्गिया दिएण भूई । जाव सहस्ससो घरे घरे जायाई
 वंधुमरणाई । साहियं—देव ! णत्थि वेज्जोवइइभूईए लंभो । राइणा भणियं—जइ एवं ता किं नियपुत्तं सोएसि, सव्वतिहु-
 यणसाहारणमिमं मरणं, भणियं च—“किं अत्थि कोइ भुवणम्मि जरस जायंति नेय पावाइ ? । नियकम्मपरिणईए, जन्मे-
 णमरणाई संसारे ॥ १ ॥” ता माहण ! मा रुयसु, मुंच सोयं, कज्जं चित्तेसु, कुणसु अप्पहियं, जाव तुमं पि एवं कव-
 लिज्जसि मज्जुसीहेणं । विप्पेण भणियं—देव ! जाणामि अहमेयं परं पुत्तमंतरेण संपइ चेव मे कुलक्खओ होइ, दुहियाऽणा-
 हवच्छलो अप्पडिहयप्पयाओ सयलपयापालणनिरओ य देवो, ता देउ पुत्तजीवावणेण माणुसमिक्ख । रत्ता भणियं—भइ !
 असक्कपडियारं विहिविलसियमेयं, भणियं च—“सीयंति सब्बसत्थाई एत्थ न कमंति मंततंताई । अदिट्ठपहरणम्मी, विहिम्मि
 किं पोरुसं कुणइ ? ॥ १ ॥” ता परिच्चयसु सोगं, करेसु परलोगहियं, मुक्खो चेव करेइ हिण णट्ठे मए वा सोगं । विप्पेण
 भणियं—महाराय ! जइ सब्बमेयं ण कायवो एत्थ जाणएण सोगो, ता तुमं पि मा करेज्जसु सोगं, असभावणिज्जं तुम्ह
 सोयकारणं जायं । तओ संभंतेण रत्ता पुच्छियं—भो विप्प ! केरिसं सोयकारणं ? । विप्पेण भणियं—देव ! सट्ठिं पि तुह
 सुयसहस्सा कालगया । सोऊण य इमं राया वज्जपहारहउ व नट्ठचेयणो सिंहासणाओ मुच्छाविहलंघलो निवडिओ ।
 मुच्छावसाणे य सोगाऊरियमणो मुक्ककंठं रोविऊण पलावे काउमादत्तो—हा पुत्ता ! हा हिययदइया ! हा वंधुवइहा !
 हा सुसहावा ! हा विणीया ! हा सयलगुणनिहाणा ! कत्थ मं अणाहं मोत्तूण तुम्हे गया ? , देह मे तुम्हविरहदुहट्ठस्स
 दंसणं, हा निग्घिणपावविहि ! एकपए चेव सवे ते बालए संहंतेण किं तए अपुन्नं पूरियं ? हा निहुरहियय ! असज्ज-
 सुयमरणदुक्खसतत्तं पि किं न वच्चसि सयखंडं ? । एवं च विलवमाणो भणिओ तेण विप्पेण—महाराय ! संपइ चेव ममो-
 वइससि ससारासारयं, ता किमप्पणा गच्छसि सोयपरवसत्तं ? , अहवा—परवसणम्मि सुहेणं, संसारानिच्चयं कहइ
 लोओ । णियबंधुयणविणासे, सब्बस्स वि चलइ धीरत्तं ॥ १ ॥ दुस्सहं च एगबंधुस्स वि नरिंद ! मरणं किं पुण सट्ठीए
 पुत्तसहस्साणं ? , तहा वि—सप्पुरिस चिय वसणं, सहंति गरुयं पि साहसेक्करसा । धरणि चिय सहइ जए, वज्जनिवायं
 न उण तंतू ॥ १ ॥ अओ अवलंवेसु धीरयं, अलमेत्थ विलविणं, जओ—सोयंताणं पि नो ताणं, कम्मबंधो उ केवलो ।
 तो पडिया न सोयंति, जाणंता भवरूवयं ॥ १ ॥ एमाइवयणविन्नासेण संठविओ राया विप्पेण । भणिया य तेण मंति-
 सामंता—साहेह जहावत्तं राइणो । साहियं च तेहिं पगलंतवाहजलेहिं । समागगं पहाणपउगं, धीरविओ सवेहिं वि
 राया, कयमुच्चियकरणिज्जं । एत्थंतरे पत्ता अट्ठावयस्स आसन्नवासिणो जणा पणयसिरा विन्नविति—जहा देव ! तुम्ह
 सुएहिं अट्ठावयरक्खेणट्ठा आणीओ गंगाजलप्पवाहो, सो फरिहं भरेऊण आमन्नगामनगरे उवदवित्तो पसरइ ता तं निवा-
 रेउ देवो, न अत्थि अन्नस्स तन्निवारणसत्ती । राइणा भणिओ नियपुत्तजणहुकुमारपुत्तो भगीरही नियपोत्तो—वच्छ !
 वडरयणेण नागरायमणुन्नविय नेसु उवहिम्मि गंगं । सो वि गओ अट्ठावयं । अट्ठमभत्तेणाराहिओ नागराया आगओ
 कयमीसणभुयगहारकेऊरो भणइ—कि संपाडेमि ? । भगीरहिणा भणियं पणामपुवय—तुम्ह पसाएण नेमि गंगं समुदे,
 उवदवो महतो लोयस्स । नायराएण भणियं—विगयभओ करेसु समीहियं, निवारिस्सामि अहं भरहनिवासिणो नागि—त्ति
 भणिऊण गओ नागराया । भगीरहिणा वि कया णागाणं बलिकुसुमाईहिं पूया । तप्पभिइं च नागवलिं कुणइ लोओ ।
 रायसुओ वि गंगमागरिसतो वडरयणेण भंजंतो य वहवे थलसेलवणे जणावाहाए पत्तो पुवसमुदं । तत्थाऽवयारिया गिण्हंती
 अणेगाई नइसहस्साई गंगा । पुणो विहिया तत्थ वली नागाणं । जत्थ य सायरे मिलिया गंगा त गंगासायरं तित्थं जायं ।
 अज्ज वि तं लोए विक्खाय । गंगा वि 'जणहुणा आणीय' ति जणहुवी जाया, 'भगीरहिणा विणीय' ति तेण भगीरहि
 ति । सो वि नागेहिं मिलिऊण पूहओ गओ अओज्झं । पूहओ य राइणा तुट्ठेण ठविओ नियरजे । अप्पणा य
 णिक्खतो अजियजिणसयासे सिद्धो य । अन्नया पुच्छिओ भगीरहिराइणा अइसयणाणी—भगव ! किं कारणं जणहु-
 पसुहा ते सट्ठिं पि कुमारसहस्सा सममरणा संजाया ? । भयवया भणियं—महाराय ! एगया महंतो सवो चेइयवंदणत्थं

सम्मेयपद्य पत्थिओ, पत्तो य अरण्णमुहंविऊण अंतिमगामं । तन्निवासिणा सव्वजणेण अणारिणं अचंतमुवद्विओ
दुव्वयणनिंदणेणं वत्थऽन्नधणाऽऽहरणाइआच्छिद्वणेण य, तप्पद्यं च वद्धमसुहं महंतं कम्ममणेण । कुंभयारेण य एणेण
पयइभइएणं 'मा उवद्वेह इम तित्थजत्तागयं जणं, इयरजणस्स वि निरवराहस्स परिफिलेसणं महापावहेऊ किं पुण
एरिसवम्मियजणस्स, ता जइ सागयपडिवत्ति इमस्स न सक्केह काउं ता उवद्वं पि ताव रक्खेह' ति भणिऊण निवारिओ
सो गामजणो । गओ य संघो । अन्नम्मि य दिणे तन्निवासिणा एणेण नरेण रायसन्निवेसे चोरिया कया । तन्निमित्तेण
रायनिउत्तेहिं पुरिसेहिं दाराइ पिहेऊण सो गामो पलीविओ । तथा य सो कुंभयारो सयणेहिं निमंतिओ गाममन्नं गओ
आसि । वड्डा य तत्थ सट्ठि जणसहस्सा उववन्ना चोराडवीए अंतिमग्गामे माइवाहत्ताए । ते सव्वे 'कोइविय' ति जाओ
लोए भन्नंति । कहिंचि तत्थागओ करी, तच्चलणेण य महिया ते तओ णाणाविहासु दुक्खपडरासु कुजोणीसु परिभमिऊण
सुइर अणतरभवे कि पि काऊण तहाविहं सुहकम्म उववन्ना सगरसुयत्ताए सट्ठि पि सहस्सा, तक्कम्मसेसेण य पत्ता इमं
मरणवसणं । सो वि कुंभयारो नियआउक्कए मरिऊण जाओ एगम्मि सन्निवेसे वणसमित्तो वणिओ, तयणंतर कय-
सुकयकम्मो सजाओ मरिऊण नरवई, सुहाणुवंवसुहकम्मोदएण य पडिवन्नो मुणिधम्मं, काऊण कालं गओ य सुरलोयं,
ततो चुओ जणहुसुओ जाओ सि तुमं ति । इम च भनीरही सोऊण संवेगमुवगओ भयवंतं वंदिऊण सभवणम्मि
गओ । इदं च भगीरथीपृच्छासविधानकं प्रसङ्गतः कथितम् ॥ "चइत्ता" सूत्रं सुगमम् । तच्चरितोदेशस्तु—

इहेव भारहे वासे सावत्थीए नयरीए समुहविजयस्स राहणो भइए देवीए, चोइसमहासुमिणसूइओ उववन्नो मधवं
नाम तइयचक्कवट्ठी, जोवणत्थो य जणयविइन्नरजो पसाहियभहरवासो जाओ महाणरिंदाहिवई । सुइरं च रज्जमणुहवंतस्स
अन्नया जाओ भवविराओ, परिभाविउं पयत्तो—जे इत्थ पडिबंधेऊ रमणीया पयत्था ते सव्वे वि अथिरा अवि
य—“हियइच्छिया उदारा, सुया विणीया मणोरमा भोगा । विउला लच्छी देहो, निरामओ दीहजी वित्तं ॥ १ ॥
भवपडिवधनिमित्तं, एमाई वत्थु नवर सव्व पि । कइइदिणावसाणे, सुमिणुवभोगु व न हु किंचि ॥ २ ॥” ता
धम्मकज्जे उज्जामामि, धम्मो चेव भवतराणुगामी । एमाइ भाविऊण पुत्तनिहित्तरजो पवइओ । कालेण य विविहत्वे
चरिऊण गओ सणंकुमारकप्प ति ॥ “सणंकुमार” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

अत्थि इहेव भारहे वासे कुरुजंगले जणवए हत्थिणाउरं नयर, तत्थ य कुरुवसे आससेणो राया, सहदेवी
भारिया, ताण पुत्तो चउदसमहासुमिणसूइओ चउत्थचक्कवट्ठी सणंकुमारो नाम । सो सहपंसुकीलिण सूरकालिंदीतण-
एण महिंदसीहेण सह गहियकलाकलावो जोवणमणुपत्तो । अन्नया वसतमासे रायउत्तो नायरसहिंओ गओ कीलण-
त्थमुज्जाण । कीलिऊण य तत्थ विसिट्ठकीलाहिं आसपरिवाहत्थ आरुढा तुरंगमेसु रायकुमारा । सणंकुमारो वि जलहि-
कल्लोलाभिहाणं तुरगममारुढो । मुक्का समकालमासा । ततो विवरीयसिक्कपत्तणओ पंचमवाराए लग्गो कुमारतुरगो
अदंसणीहूतो रणमित्तेण । लग्गो विभ्रायवुत्तं तो राया सपरियणो मग्गतो । एत्थंतरम्मि लग्गो चंडमारुतो, तेण भग्गो
तुरयपयमग्गो । महिंदसीहेण विन्नतो राया—नियत्तउ महाराओ, अहं कुमारसुद्धिं लहिऊण वलिस्स । नियत्तो राया ।
महिंदसीहो वि लग्गो अणुमग्गेण कुमारस्स पविट्ठो भीसणं महाडइ, हिंदंतस्स तीए अइगयं चरिसमेगं । एगदिवसम्मि
य गतो थेवं भूमिभागं ताव निमुतो सारसरवो, अग्घाइओ अरविंदपरिमलो, पयट्ठो तयभिसुहं, दिट्ठं च सरवरं, निमुओ
महुरो गीयवेणुरवो, हरिसुप्फुल्लोयणो जाव गच्छइ ताव पेच्छइ तरुणीयणमज्झसट्ठियं सणंकुमारं, विन्धियमाणसो
चित्तेड—‘किं मणविन्धमो एसो ? किं वा सव्व चेव एस सणंकुमारो ?’ विगप्पतो जाव चिट्ठइ ताव पडिय वंदिणा—जय

१ अश्वविशेषगतं ।

आससेणानहयलमियंक ! कुरुभवणलग्गणक्खम । जय तिहुयणनाह ! सणंकुमार ! जय लद्धमाहप्प ! ॥ १ ॥ ततो 'सणं-
कुमारो' ति कयनिच्छतो महिंदसीहो पमोयाऊरियमाणसो अउधरसतरमणुहवंतो गओ सणंकुमारवंसणपहं । दूराओ
चेव सणंकुमारेण परियाणिऊण अन्भुट्ठितो, पायपडणुट्ठिओ य अवगूढो गाढं । दुवे वि पमोयाऊरियमाणसा उवविट्ठा
दिभ्रासणेसु । विज्जाहरलोणो य उवसंतगेयाइकलयलो पासेसु अझीणो । तयणंतरं च फुसिऊण आणंदजलभरियं नयण-
जुयलं भणिय सणंकुमारेण—वयंस ! कहं तुमग्गेगागी एत्थ भीसणारज्जे आगतो ? कहं एत्थ ट्ठितो वियाणिओ हं ?
किं वा करेइ मम विरहे महाराओ अंवा य ? । कहियं च जहावत्तं महिंदसीहेण । ततो मज्जावित्तो वरविलासिणीहिं
महिंदसीहो । कयसुचियकरणिज्जं । भोयणावसाणे य पुट्ठोऽणेण सणंकुमारो—जया कुमार ! तुरगमेणावहरितो तुमं
तया कहिं गतो ? कहिं ठिओ ? कत्तो वा एरिसी रिद्धी ? । सणंकुमारेण चित्तियं—न जुत्तं नियचरियकहणं नियमुहेण
सप्पुरिसाणं ता कहावेमि परमुहेण । ततो भणिया कन्नासयमज्झपरिणीया खयरिद्धूया नियदइया विउलमई—‘पिए !
नीसेस मह वइयर विज्जाए आभोएऊण साहेसु महिंदसीहस्स, मम पुण निहाए घुम्मति लोयणाइ’ ति भणिऊण निवन्नो
रुइरे । विउलमई वि साहिउमाडत्ता कुमारचरियं—अत्थि तथा तुम्ह नियंताण चेव अस्सेणावहरिओ कुमारो, पवे-
सितो तेण थोराए अडवीए, वीयदियहे वि वचंतस्स आसस्स जातो मज्झन्हसमओ । सुहा-पिवासाउलेण य आसेण
निहालिया जीहा । उद्धट्ठिओ चेव सासाऊरियगहो थक्को उत्तरितो कुमारो । छोडिया पैट्टाढा । ऊत्तारियं पल्लणं । जाव
घुम्मिऊण निवडितो आसो मुक्को 'अकजकारि' ति कलिऊणं च पाणेहिं । तं चुक्कपेसणं च मोत्तूण गतो कुमारो,
उदयन्नेमणपरायणो य हिडिउमाडत्तो, न कहि पि आसाइयमुदय । ततो दीहद्वानयाए सुकुमारयाए मज्झण्ढकालत्तणतो

१ घोडेकी पेटी ।

य द्रवद्वयाय य रणस अर्धं हल्लोहलीहूतो दूरदेसस्मि दृष्टूण सत्तच्छयं पहावितो तयभिमुहं । पत्तो य तस्स च्छायाए उवविट्ठो पडितो लोयणे भंजिऊण धरणीए । एत्थंतरस्मि तप्पुत्राणुभावेणं तन्निवासिणा जक्खेण आणिऊण सिसिरसी-
यलं जलं सित्तो सवंगेसु, आसासितो । लद्धचेयणेण य पीयं सलिलं, पुच्छिओ तेण—‘को तुमं ? कत्तो वा एयमाणियं सलिलं ? ति । तेण भणियं—अहं जक्खो एत्थ निवासी, सलिल च माणससरवरतो तुह निमित्तमाणियं । तओ कुमारेण भणियं—एस मह संतावो परं माणससरमज्जेण जह अवगच्छइ ति । तं सोऊण भणियं—‘अहं संपाडेमि भवतो मणोरहो’ ति भणिऊण काऊण करयलसपुडे नीतो माणससरं । मज्जितो विहिणा । तत्थ य ‘वसणावडियं’ ति काऊण कुट्टेण वेयट्ठुवासिणा असियक्खजक्खेण सह जुद्धं सवुत्तं । तेण य पढमं गुरुसकरोहनिच्चरो मोडियतरुवरो पवणो मुक्को । ततो नहयल बहलधूलीए अंधारियं । तओ विमुक्कऽट्ठहासा जलियजलणपिगलकेसा मुहणितजालाकराला पिमाया मुक्का । जाहे तेहिं न भीतो तओ नयणमुक्कजालाकुल्लिगेहिं नागपासेहिं वद्धो । तओ जुन्नरज्जू इव तेण ते वोडिया । तओ वढकरघाएहिं लग्गो, ततो मुट्ठिप्पहारेण कुमारेण खंडाखंडि कतो । पुणो वि रक्खसेण गुरुमच्छरेण घणलोहज-
डियमोगारेण हओ वच्छत्थले कुमारो । तेणावि महाकायं चंदणतरं उम्मूलिऊण अच्छोडितो उडुं वडुंतो ऊरुएसु च्छिन्नदुमो व पडितो भूमीए । ततो रक्खसेण दूरमुक्खिविऊण गिरिवरो कुमारस्सोवरि मुक्को । तेण दढपीडियंगो निश्चेयणो जातो कुमारो, लद्धसन्नो य तेण समं वाहुजुद्धेण लग्गो । कुमारेण करमोगाराहतो सयसिक्खरो विव कओ ‘अमरो’ ति काउं न मतो, विरसमारडिऊण नट्ठो । कोउगदंसणत्थमागएहिं देवविजाहरेहिं पुप्फवुट्ठी मुक्का ‘अहो’ जितो जक्खो कुमारेण’ ति । ततो जिणिऊण रक्खस पच्छिमदिसागए सूरें उच्चलितो सरवराओ अज्जउत्तो । गतो थोवभूमिभागं, दिट्ठतो तत्थ नंदणवणस्स मज्झगयातो मणोरमाओ अट्ठ दिसाकुमारीतो व दिट्ठतो भाणुवेगविजाहरधूयातो । पलोइतो ताहिं ससिणिद्धाए दिट्ठीर सो । तेण वि चित्तियं—कातो पुण इमातो ति पुच्छामि । उवसप्पिऊणं गतो तासिं समीवं, पुच्छियं महुरवाणीए एगं कन्नगमुद्दिसिऊण—कातो तुम्हे ? किं निमित्तमिम सुन्नरन्नमलंकियं तुम्हेहिं ? ताहिं भणियं—‘महाभाग ! इओ नाइदूरस्मि पियसंगमाऽभिहाणा अन्हपुरी अत्थि, ता तुमं पि तत्थेव ताव वीसमसु’ ति भणिऊण किंकरदरिसियमग्गो पयट्ठावितो अज्जउत्तो । अत्थमितो य रवी । पत्तो य नयरिं । नेयाविओ य ताहिं कंचुइणा रायभवण । दिट्ठो य राइणा अचुट्ठितो य । कयमुचियकरणीय । भणितो य भाणुवेगराइणा—जहा महाभाग ! मह इनातो अट्ठ कन्नगातो, एयासिं च तुमं पुंविं चेवाऽच्चिमालिणा मुणिणा वरो आइट्ठो, जहा—‘जो असियक्खं जक्खं जिणिस्सइ सो एयासिं भत्त’ ति, ता परिणेषु इमीतो । अज्जउत्तेणावि ‘तह’ ति पडिवज्जिऊण सव्वमणुट्ठियं । ततो वत्तो वीवाहो । वद्धं कंकणं । सुत्तो य रइभवणं ताहिं सद्धिं वरपट्ठेकं, जाव निदाविरमस्मि भूमीए अप्पाणं पेच्छइ, चित्तियं च तेण—किमेयं ? ति । पेच्छइ य करे ‘कंकणं’ ति, तओ अविसन्नमणो गतुं पयत्तो । दिट्ठं च रन्नमज्झस्मि गिरिवरसिहरे मणिमयखभपइट्ठियं दिवं भवण । तेण चित्तियं—इम पि इंदयालप्पायं भविस्सइ ति । गओ य नयामन्ने इत्थीए करुणसरेणं रुयंतीए सहं निसामेइ । पविट्ठो य भवणं गयभओ, दिट्ठा य सत्तमभूमियाए दिट्ठा कन्नगा करुणेण सरेणं रुयंती भणंती य । ‘कुरुकुलनहयलमियलंछण ! सणकुमार ! अन्नजम्मस्मि वि महं तुमं चेव नाहो होज्जसु’ ति भणंती पुणो पुणो रोविउ-
मारद्धा । ततो दिन्नासणेण नियनामासंकिण पुच्छिया अज्जउत्तेण—किं तुमं तस्स सणकुमारस्स होसि जेण तए तस्स सरणं पडिवन्नं ? तीए भणियं—सो भत्ता मणोरहमेत्तेणं ति, जेण अहं साकेयपुरनरिंदेण सुरप्पहेण चंदजसाजण-
णीए य इट्ठा धूय ति काऊण दूयाणीयतदीयचित्तफलयरूवविमोहिया तस्स पुवं उदयदाणेण दिन्ना, न य वत्तो विवाहो ति, ताव य अहमेणेण विजाहरकुमारेण कुट्ठिमतलातो इहमाणिया, गतो य सो इमस्मि विजाविउट्ठिए धवलहरे मं मोत्तूणं कहिं पि । जाव एवं जंपइ सा कग्गा ताव य तेण असणिवेगसुयवज्जवेगेण विजाहराहमेण आगंतूणं उक्खित्तो गयण-
भंडलं अज्जउत्तो । तौ सा हाहारवं कुणमाणी मुच्छापराहीणा निवडिया धरणिवट्ठे । ताव य मुट्ठिपहारेण वावाइऊण तं दुट्ठविजाहर समागतो अवत्तयसरीरो तीसे समीवमज्जउत्तो, समासासिया, साहितो निययवुत्तंतो, तेण वीवाहिया य । सा य सुणंदाभिहाणा इत्थीरयणं भविस्सइ । थेववेलाए य समागया वज्जवेगभणिणी संज्ञावली नाम, वावाइय च दृष्टूण भाउयं कोवमुवगया, पुणो वि सुमरियं नेमित्तियवयणं जहा—‘भाइवहगस्म भज्जा होही’ अज्जउत्त विवाहत्थमुवट्ठिया । सा वि तस्साणुमईए तहेव विवाहिया । एत्थंतरे समागया अज्जउत्तसमीव दुवे विजाहरा, पणामपुव्व भणियं तेहिं—
देव ! असणिवेगो विजाहरवलेण जाणियपुत्तमरणवुत्तंतो तुम्होवरि समागच्छइ, अतो चंडवेग-भाणुवेगेहिं पेसिया अन्हे हरिचंद-चंदसेणाभिहाणा नियपुत्ता, रहो सन्नाहो य पेसिओ, अन्ह पियरो वि तुम्ह चलणसेवानिमित्त एए सपत्ता चेव ति । तयणंतर च समागया चंडवेग-भाणुवेगा अज्जउत्तसाहेजनिमित्तं । संज्ञावलीए दिन्ना पन्नत्ती विज्जा । ततो अज्जउत्तो चंडवेग-भाणुवेगा य नियविजाहरवलसमेया असणिवेगवलेण य सम जुज्झिउं पवत्ता । ततो भग्गेसु दोसु वि वलेसु अज्जउत्तस्स असणिवेगेण सम महाजुज्झे समावडिए तेण मुक्कं महोरगतं, त च कुमारेण गर-
लत्थेण विणिहय । पुणो मुक्कं तेण अगोयत्थं, त पि कुमारेण वारुणत्थेण पडिहयं । पुणो वि मुक्कं वायव्व, तं पि सेल-
त्थेण पडिपेहियं । ततो गहियगटीवो नाराए मुत्तंतो पहावितो सो । कुमारेण निज्जीय कयं तस्स चाव । पुणो कट्ठियमं-
लग्गो उट्ठिओ, कुमारेण तस्स करो छिन्नो । ततो वाहुजुद्धमिच्छंतो आगतो । कुमारेणावि चोकेण मुद्धविगलं सीसं कय । ततो तक्कणमेवासणिवेगविजाहररायलच्छी सयलविजाहरसमेया सणकुमारं सकंता । ततो दंतूण असणिवेगं थवंतो चंडवेगपमुहेहिं नभातो रहेण विजाहरसहितो ओयरिओ पात्तायवडिंसए । दिट्ठो य तत्थ हरिसियाहिं सुनंदा-संज्ञाव-

लीहिं । वुत्तो य ताहिं—जहा अज्जउत्त । सागयं ? ति । ततो लद्धजया गया वेयुहं, अणेगविज्जाहरविज्जाहरीलोगपरि-
गया मंगलतूरवाऊरिज्जमाणदियंता पविट्ठा नियमंदिरेसुं । कओ य सणंकुमारस्स सयलविज्जाहरेहिं विज्जाहरमहा-
रायाभिसेतो । ततो मुहंसुहेणं अच्छति । अत्रया य चंडवेगेण विन्नत्तो चक्की—जहा देव । मज्झं मुणिणा अच्चिमालिणा
सिद्धं, जहा—तुह एय कन्नासयं भाणुवेगस्स य अट्ठ कन्नाओ चक्की परिणेही, सो य सणंकुमारनामो चउत्थो चक्कवट्ठी
जिणेहिं समाइट्ठो, सो य इतो मासमेत्तेणं एही माणससरवर ति, तत्थ 'मज्जणुत्तिन्नं वसणावट्ठियं' ति नाऊण असि-
यक्खो नाम जक्खो पुव्वभववेरी वच्छिही । कह पुण सो पुव्वभववेरी ? । भन्नइ—

अथि कंचणउरं नाम नयर, तत्थ विक्कमजसो नाम राया, तस्स पंच अंतउरसयाइं । तत्थ नागदत्तो नाम सत्थ-
वाहो, तस्स रुवलावण्णजोवणसोहग्गगुणेहिं सुरमुदरीण वि अच्चमहिया विण्हुसिरी नाम भज्जा । सा विक्कमजसेण कह वि
विट्ठा मयणाउरेण अंतउरे ट्टा । ततो नागदत्तो तद्धिओए 'हा पिए ! चंडाणणे ! कत्थ गया ? देहि मे दंसणं' ति एवं
विलवंतो हिंभपरिगतो उम्मत्तीभूतो कालं गमेइ । इतो य सो विक्कमजसो राया अवहरिययरज्जकज्जो अगणियज्जाव-
वातो अवमन्नियवरत्तणपंचसयावरोहो तीए विण्हुसिरीए सम अशंतरइपसत्तो कालं नेइ । अत्रया ताहिं अतेउरियाहिं
रत्ता परिभूयाहिं ईसापरवसाहिं कम्मणजोगेण विणिवाइया विण्हुसिरी । ततो राया तीए मरणेण अशंतसोगाउरो अंसु-
जलभरियनयणो जहा नागदत्तो तहा उम्मत्तीभूतो विण्हुसिरीकलेवरं न व्हिउं देइ । ततो मंतीहिं मंतिऊण रायाणं
वंचिय रत्ने कलेवर नेऊण छड्डियं । राया तमपेच्छंतो परिहरियपाणभोयणो ठितो तिन्नि विणे । मंतीहिं 'अविट्ठे तस्मि
मरिइ' ति कलिऊण नीतो रत्त । दिट्ठं च तं राइणा गलंतपूइनिवहं सुलसुलंतकिमिजालं वायसायड्डियनयणजुयलं रगचंड-
तुंडखंडियं दुरमिगंयं । तं पेच्छिय कलेवर राया तक्खणेण सज्जसपरवसो अप्पाणं निदिउमाढतो । कह ?—जस्स कए
रे जीव । कुलं सीलं जाई जसो लज्जा य परिचत्ता तस्स एरिसी अवत्था जाया । ततो वेरग्गमग्गवडिओ रज्जं रट्ठं पुर-
मंतउरं च सयणवग्गाइयं परिचइय तणमिव सुव्वयायरियसमीवे निक्खतो । ततो चउत्थ-छट्ठ-उट्ठमाईहिं विचित्तवोक्कमेहिं
अप्पाणं भाविय सलेहणापुव्वं गतो सणंकुमारं कप्पं । आउयक्कए रयणपुरे सेट्ठिसुतो ज्जिणधम्मो नाम जातो । सो य
जिणवयणभावियमई सम्मत्तमूलं दुवालसविह सावगधम्मं पालितो जिणिदपूयारतो कालं गमेइ । इतो य सो नागदत्तो
पियाचिरहट्ठुक्खिओ भट्टचित्तो गुरुअट्ठज्जाणेण परिउवियसरीरो मरिउं वहुतिरियजोणीसु भमिऊण ततो सीहउरे नयरे
अगिसम्मो नाम वंभणसुओ जातो । कालेण य तिदंडिवयं घेतुं दोमासत्तमणाइतवोरत्तो रयणपुरमागओ । तत्थ य हरि-
वाहणो नाम राया भगवभत्तो, सो तेण तत्थागओ नाओ, जहा—एत्थ को वि महातवस्सी आगतो । पारणयदिणे राइणा
निमतितो घरमागतो । एत्थंतरे जिणधम्मो सावगो तत्थ देवजोगेण आगतो । तं दट्ठुं पुव्वजायवेरेण मुणिणा रोसारुणलोय-
णेण राया भणितो—जइ मम भुंजावेसि तो इमस्स सेट्ठिस्स पट्ठीए उण्हपायसपत्तीए भुजावेह । रत्ता भणितो—अन्नपुरि-
सपट्ठीए भुजावेमि । ततो मुणिणा वि जन्मतरजणियवेराणुवंधेण वुत्तो राया—न अन्नहा जेमेमि । ततो रत्ता अणुरागेण
पडिबन्नं । सिट्ठी वि 'पुट्ठिड्डियपत्तिदाहं पुव्वदुक्कयकम्मफलमेयमुवट्ठियं' ति मन्नमाणो सम्मं सहइ । ततो भुत्ते ससोणियण्हारु-
मंस-वसा पट्ठीतो उक्कया पत्ती । ततो घर गतो सम्माणिऊण सयणवग्गं खामेऊण य चेइयपूयं काऊण घेत्तूण समणदिव्खं
निग्गतो नयरातो । गतो गिरिसिहरे, तत्थ अणसण काऊण पुव्वदिसमद्धमासं काउत्सग्गेण ठितो, एवं सेसासु वि दिसासु
अद्धमासं अद्धमास । ततो पट्ठीए गिद्ध-काग-सियाईहिं खजंतो तं पीडं सम्मं सहिय नमोक्कारपरो मरिउं सोहम्मो कप्पे इदो
जातो । भगवो वि तस्सेव वाहणं एरावणो जाओ तेण आभिओगिककम्मुणा । ततो एरावणो वुत्तो नरतिरिएसु हिंडिय
असियक्खो जक्खो जातो । सक्को वि तओ वुत्तो हत्थिणाउरे नयरे सणंकुमारचक्की जातो । एवं वेरकारणं ति ।

ततो मुणिणा एवं सिट्ठे मए तुह अंतरवासनिमित्तं भाणुवेगं विसज्जिय पियसंगमपुरिनिवेसपुव्वं तुमं अट्ठ भाणुवे-
गकन्नातो विवाहावितो । मुक्को य कारणेणं तत्थेव 'कज्जसमत्तीए सेवं करेहामो' ति । मरिसेज्जह अवराहं जं मुक्को
इणम्मि, ता विन्नवेमि—मन्नह मे कन्नासयस्स पाणिग्गहणं ति । ताओ वि तुहउट्ठवहूतो पेच्छंतु सामिणो मुहकमलं
ति । 'एवं होउ' ति मन्निए समागयाओ ताओ । महया विभूईए विवाहियं अज्जउत्तेण कन्नासयं । वसुत्तरेण देवी-
सएण सहितो भुंजए भोए । एवं च वच्चए कालो । अज्ज पुण अज्जउत्तेण एवं समाणत्तं—जहा गंतव्वमज्ज जत्थ
जक्खेण सह जुज्झियं तं सर ति । ततो एत्थागयाणमज्ज तुहईहिं सह पेच्छणयावसरे दंसणं जाय ति । एत्थंत-
रम्मि उट्ठितो मुहसुत्तो रहरातो सणंकुमारो । गया य महया चउयरेण वेयुहं । विन्नत्तो अवसरं लहिऊण
महिंदसीहेण—जहा कुमार ! दुक्खेण तुह जणणिजणया कालं गर्मिति, ता तदंसणेण कीरउ पसातो अन्हारिसज्जणस्स
त्ति । विन्नत्ताणंतरमेव गया महया गयणट्ठियणाविहविमाणहयगयाइवाहणारूढविचित्तवेसाहरणभूसियविज्जाहरवंद-
सम्महेणं हत्थिणाउरं ति । आणदिया जणणिजणया नायरज्जा य । ततो महया विभूईए रत्ता अस्ससेणेण सणं-
कुमारं पयइसमग्गेण रज्जम्मि अहिंसिचिऊण महिंदसीहिं सेणावइ निउजिय धम्मतित्थयरत्तित्थे तहाविहाणं थेराणं
अतिए पव्वजाविहाणेणं सकज्जमणुट्ठियं ति । सणंकुमारो वि परिवट्ठमाणकोसयलसारो विक्कतो रज्जमणुपालेइ । उप्पन्नाणि
य चक्करयणपसुहाणि चोदस वि रयणाणि नव निहीतो य, कया य तेसिं पूया । तयणतर चक्करयणदंसियमग्गो मागह-
यरदोम-पभास-सिंधु-जंडप्पयायाइकमेण भरहं ओयविय वाससहस्तेणागतो गयपुरं । दिट्ठो ओहीए सक्केण 'पुधि सुहम्मवई
महसरिसो आसि' ति वधुनेहेण आणत्तो वेसमणो—करेह सणंकुमारस्स रज्जाभिसेयं, इमं च हार वणमालं छत्तं मउडं

चामरजुयं दूसजुयं कुंडलजुयं सीहासणं पाउयाजुयं पायपीढं च पाहुडं ढोएजह । वत्तवं च तए—जहा महाराय । सफो तुम्ह वत्तं पुच्छइ । वेसमणो वि ‘एवं होउ’ ति पाहुडं सफविइन्नं घेतूण गतो गयपुरं । रंभ-तिलोत्तमातो पेसियातो सफेण अभिसेयमहूसवकरणत्थं । समप्पिय पाहुडं विन्नत्तो वेसमणेण चक्की—तुम्हाभिसेयनिमित्तमम्हे सफेण पेसियातो, तं अणुमन्नह तुम्हे । ‘एवं’ ति पडिबन्ने चक्किणा विउच्चियं जोयणपमाणं मणिपेढं, तस्सोवरं रयणमयमहिसेयमंडवं, तस्स मज्जे मणिपीढिया, तीए उवरि सिंहासणं, तत्थ निवेसिय खीरोयजलेण रयणकणयकलसावज्जिएणं जयजयसइसम्मिस्सगीयरव-मुहलं अहिसित्तो सुरेहिं । पणधियातो रभातिलोत्तमातो । सच्चालंकारविभूसिय करेत्ता पवेसिऊण महाविच्छइण गयउरं गतो सुरलोयं धणयाइसुरजणो । चक्की वि भोए भुंजंतो गमेइ काल । अन्नया य सोहम्मसभाए सिंहासणमत्थयरवो सोहम्मिदो सोयामणिनाडयं पेच्छंतो अच्छइ । एयम्मि अंतरे एगो ईसाणकप्पातो संगमाभिहाणो देवो सोहम्मिदपासे आगतो, तस्स य देहप्पहाए सभाठियसव्वदेवाण तेओ णट्टो, आइच्चोदए चंदगहा इव निप्पभा जाया सुरा । गए य तम्मि सुरेहिं विन्धिएहिं सोहम्मिदो पुच्छित्तो—जहा केण कारणेणं सामि । इमस्स संगमदेवस्स चारसाइचोदयाहिओ तेउ ? ति । इंदेण भणियं—इमेण पुव्वभवे आयंघिलं वद्धमाणा नाम तवो कतो ति । ततो देवेहिं इंदो पुणो वि पुच्छित्तो—जहा अन्नो वि कोइ एरिसतेयरूवसपन्नो किं अत्थि ? ति भणिए इंदेण भणियं—जहा हत्थिणाउरे कुरुवंसे अत्थि सणकुमारो नाम चक्कवट्ठी, जस्स तेओ रूवं च देवाणं पि अहियमिति । ततो विजय-वेजयंतदेवा असदहंता वंभणरूवेण आगया । ततो पडिहारेण मुक्कदारा पइट्ठा रायसमीवं, दिट्ठो य तेहिं राया गंधतेल्लभंगणकिच्चं कुणंतो, विन्धिया सक्कवन्नियरूवसिरीओ अहिययर रूवाइसंपयं दट्ठुं । पुच्छिया य रत्ता—किमेत्थमागया ? । ते भणंति—जहा तुम्ह रूवं तिहुयणे वि वज्जिजइ तदंसणकोऊणेणं ति । पुणो वि रत्ता अइरूवगच्छिएण वुत्ता—भो भो विप्पा ! किं मज्ज रूवं

तुम्हेहिं दिट्ठं ? , थेवकालं पडिच्छह जाव अत्थाणमुवविसामि । ‘एवं’ ति जंपिय निगया दिया । चक्की वि लहुं मज्जिऊण मंडण-विभूसणं सिंगार च काऊण उवविट्ठो सिंहासणे । वाहरिया दिया । ते सरीरं दट्ठूण विसत्ता, भणियं च तेहिं—अहो ! मणुयाणं रूवलावन्नजोव्वणाणि खणदिट्ठनट्ठाणि । तं सोऊण भणियं चक्किणा—भो ! किमेवं तुम्हे विसायपरा मम सरीरं निंदह ? । तेहिं भणियं—महाराय ! देवाणं रूवजोव्वणतेया पढमसमयातो जाव छम्मासाउगसेसं ताव अवट्ठिया भवंति ततो हीयंति, मणुयाण पुण ते य वद्धमाणा भवंति जाव जीवियमज्जो ततो परेण हीयंति, तुम्ह पुणो रूवजोव्वणसिरीए अच्छेरयं दीसइ, जओ सपइ चेवेसा खलमेत्ति व नट्ठा खणेण । रत्ता भणिय—कह तुम्हे जाणह ? । तेहिं परमत्थो सक्कपसंसाइतो सिट्ठो । विन्धिण य केऊरभूसियं वाहुजुयलं पलोयंतेण विच्छायं दिट्ठं, चच्छत्थलं पि हाराइविभूसिय विवन्नमुवलक्कियं । तं पेच्छिऊण चित्तियं—‘अहो ! अणिच्चया संसारस्स, असारया सरीरस्स, एत्तियमेत्तेण वि कालेण रूवजोव्वणतेया पणट्ठा, ता अजुत्तो भवे पडिबंधो, अन्नाणं सरीरमोहो, मुक्कखत्तणं रूवजोव्वणाभिमाणो, उम्माओ भोगासेवणं, गहो चेव परिग्गहग्गहो, ता उज्झिऊणमेय करेमि परलोयहियं’ ति चित्तिऊणमहिसित्तो रज्जे पुत्तो । “अणुरियं धीर ! तुमे, चरियं निययस्स पुव्वपुरिसस्स । भरहमहानरवइणो, तिहुयणविकखायकित्तिस ॥१॥” इथाइ उवचूहिऊण य गया देवा । चक्की वि तक्खणमेव तणं व पडलगं उज्झिऊण सव्वं परिग्गहं राहायरियसमीवे पव्वइओ । ततो इत्थिरयणप्पमुहाणि सव्वरयणाणि सेसरमणीओ य आभितोगियसुरा महानरिदा निहीतो सव्वहा कि बहुणा ? समत्थखंधावारवासिणो वि जणा छम्मासे जाव मग्गाणुलगा भमिया । न सीहावलोइएणावि तेण सव्वविय ति । ततो छट्ठभत्तेण भिक्खानिमित्तं गोयरं पविट्ठस्स पढममेव चीणाकूर छेलियातक्केण दिन्नं । तं भोत्तूण पुणो वि छट्ठोववासो कतो । तक्कालप्पमिई तेणेव दोसेण कच्छ जरो खासो सासो भत्तच्छंदो अक्खिदुक्खं पोट्टुदुक्खं एयातो सत्तवाहीतो वारुणातो समं वाससए सत्त अहियासिय उगतत्ते तत्तत्तवे महातवे करेमाणस्स आमोसहि-खेलोसहि-विप्पोसहि-जहोसहि-सव्वोसहिपमिईतो सत्त लद्धीतो उप्पन्नातो तो वि सरीरपडियार न करेइ । पुणो य सक्केण पसंसितो—अहो ! सणकुमारस्स मुणिणो धीरया, वाहिकयत्थितो वि न करेइ तप्पडियार । तमसइहंता ते चेव देवा सवरवेज्जरूवेण आगया, भणियं—भयवं ! तुह वाहिपसमं करेमो । भयवं तुण्हको अच्छइ । जाहे पुणो पुणो भणंति ताहे मुणिणा भणियं—तुम्हे किं सरीरवाहिं फेडह ? उयाहु कम्मवाहिं ? । तेहिं भणियं—सरीरवाहिं । तओ भयवया निट्ठुहेण वसिऊण कणयवत्ता कया अंगुली दंसिया, भणियं च—अहं सयमेव इयरवाहिं फेडेमि, तुम्हे जइ ससारवाहिस्स फेडणे समत्था तो फेडेह । देवा वि विन्धियमणा ‘तुम्हे चेव ससारवाहिकेडण-परमवेज्ज’ ति पससिय सक्कसंतियवइयरमावेइऊण देवरूवेण पणमिऊण गया सट्ठाणं । भयवं पि तुमारत्तं मंटलियत्त च पन्नास पन्नास वाससइहसाइं वासलक्खं चक्कवट्ठिं वासलक्खं च सामन्नमणुपालेऊण गतो सम् मेयसेलसिहर, तत्थ सिल-यले आलोयणाविहाणेण मासिएण भत्तेण कालगतो सणकुमारो कप्पे उववन्नो । ततो चुतो महाविदेहे सिद्धिहि ति ॥

“चइत्ता” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

अत्थि इहेव जंबूदीवे वेयहे पद्यवरे उत्तराए सेटीए रहनेउरचक्कवालं नाम नयर, तत्थ राया अमियतेओ परिवसइ, तस्स य सुतारा नाम भणिणी, सा य पोयणाहिवइणो सिरिविजयस्स दिन्ना । अन्नयां य अमियतेओ पोयणपुरं सिरिविजय-सुतारादंसणत्थं गतो । पेच्छइ य पमुदयं असियधयवडायं सव्वं पि पुरं, विसेसेण राउल ति । ततो विन्धियउप्फुल्लोयणो उइन्नो गयणयलाओ रायभवणंगणे । अबुद्धिओ य सिरिविजएणं, कयमुच्चियकरणिज्जं । उवविट्ठो सिंहासणे । पुच्छियं अमियतेएण उच्छवकारणं । ततो सिरिविजओ साहिउमाढत्तो—जहा इओ य अट्ठमे दिवसे पडिहारनिवेइओ समागतो एगो नेमित्तितो, दिन्नासणो उवविट्ठो । पुच्छिओ य मए—विमागमणपतोयणं ? । ततो

तेण भणियं—महाराय ! मए निमित्तमवलोडय—जहा पोयणाहिवडणो उओ सत्तमे दिवसे मज्झण्हसमए उदासणी पडिस्सइ । तं च कन्नकहुयं सोऊण मंतिणा भणियं—तुज्झ पुण उवरिं कि पडिस्सइ ? । तेण भणियं—मा कुपह, मए जहा उवडंढं निमित्तं तहा साहियं, न य मह एत्थ कोइ भावदोसो, मज्झं च तम्मि दिवसे हिरन्नवुट्ठी पडिस्सइ । एवं च तेण भणिए मए भणियं—रुहिं तए एवविहं निमित्तमागमियं ? । तेण भणियं—अहमयलसामिनिस्समणकाले सह पिउणा पवइओ, तत्थ मए अहिजियं अट्ठगं पि निमित्तं, ततो अहं पत्तजोवणो पुव्वत्तकत्ताभाओहिं उप्पवाविओ, कम्मपरिणइवसेण मए सा परिणीया, तओ मए सधत्तुपणीयनिमित्तानुमारेण पलोडयं—जहा पोयणाहिवडणो विज्जुनिवायउवदवो त्ति । एवं च तेण सिट्ठे एणेण मंतिणा भणियं—जहा राया समुदगन्धम्मि पवहणे कीरउ, तत्थ किल विज्जु न पवहड । अत्रेण भणियं—न देवनिओगो अन्नहा काउं तीरइ चि, जतो—“वारिजइ इंतो सायरो वि क्हो-लभिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनिम्मियसुहासुहो कम्मपरिणामो ॥१॥” अवरेण मंतिणा भणियं—“पोयणाहिवडणो वहो समाइट्ठो न उण सिरिविजयमहाराइणो, ता सत्तमदिवसे अवरो कोइ पोयणाहिवइं परिकप्पिजउ” त्ति मंतिऊण वेसमण-जक्खो पडिमारुवो मिलिऊण रजे अहिसित्तो । सत्तमे दिवसे मज्झण्हमयम्मि नमुप्पन्नो मेहो, फुरियं विज्जुलयाए, गज्जियं जलहरेण । ततो समंततो फुरिऊण विज्जुलयाए पडिऊण जक्खहरे जक्खपडिमा विणासिया । अहं च पोसह-सालाए सत्तरत्तोसिओ आगतो सभवण, अहिन्नदिवो य पडरेहिं पुगो वि अहिमित्तो रजे, पूडतो निमित्तित्तो । ता एयं वद्धावणयकारणं त्ति । एवं च सोऊण भणिय अमियतेएणं—अविसवाड निमित्त, सोहणो रक्खणोवातो । तयणंतर च सिरिविजतो सुताराए सट्ठिं गओ वाहिरुज्जाण । तत्थ य कणयछविं पासिऊण मिअ भणिय सुताराए—वेढा पिययम । सोहणो एस मिओ, ता आणेहि एय मे खेळणयनिमित्तं । ततो सयमेय पढाविओ राया । पढाणो य मतो येवं भूमिं, तयणंतरमुणइतो । ताव य कूडयं महादेवीए—जहाइहं देव ! कुबुडसप्पेणं सइया ता परितायउ मं देवो त्ति । एवं सोऊण तुरियं समागतो । ताव य सा पंचत्तमुवगया । राया य सोगपरवसो तीए मट्ठिं चियाए पविट्ठो । जल्लिउमाडत्तो जलणो । ताव य थेववेलाए समागया दुवे विज्जाहरा । तत्थ एणेण अभिमंतिऊण सलिल सित्ता चिया । नट्टा वेयालिणी विज्जा अट्ठहासं काऊण । समासत्थो राया जातो, भणियं च तेण—किमेयं ? त्ति । भणिय च विज्जाहरेहिं—जहा अन्हे पियाउत्ता अमियतेयस्स परिगगहे वट्ठामो, जिणवट्ठणनिमित्त गया आसि, आगच्छतेहि य निमुतो सुताराए असणि-घोसेण निजंतीए अकंदसहो, अन्हे य तम्मोयावणत्थ जुज्झसज्जा जाया । ततो सुताराए भणिया—अल जुज्झेण, जहा महाराओ वेयालिणीए विज्जाए वेळवितो जीवियं न परिचयइ तहा गंतूण उज्जाणे सिग्घ करेइ । ततो अन्हे इहं आगय त्ति, दिट्ठो य तुम वेयालिणीविज्जाए समं चियारुडो, अहिमंतियजलेण सित्ता चिया, नट्टा य सा दुट्ठविज्जा, ततो उट्ठितो तुम त्ति । अवहरिय सुतारं नाऊण विसन्नो राया । भणिओ य तेहिं—‘धीसत्थो होहि, रुहिं जाड सो पावो ?’ त्ति सठविऊण गया विज्जाहरा । विज्जातो एस वइयरो अमिअतेएणं । गया य चमरचंचं नयरिं अमिय-तेय-सिरिविजया असणिघोसंतियं । पट्टवितो वाहिं ठिएहिं चेव असणिघोसस्स दूतो, पढाणो य सो, पहाविया पिट्ठो । दिट्ठो य अंयलस्स उप्पन्नकेवलस्स समीवे असणिघोसो । आणिया सुतारा तत्थेव एणेण अमियतेयविज्जा-हरेण । ततो उवसतवेरा केवलिसमीवे वम्मं मुणति । लद्धावसरेण य भणियं असणिघोसेण—जहा न मए दुट्ठभावेण अवहरिया सुतारा, किंउ विज्जं साहिऊण आगच्छतेण मया दिट्ठा इयं, न सक्केमि य परिचइउ पुव्वसिणेदेण, ततो छलेण वामोहिऊण सिरिविजयं वेयालिणीए विज्जाए घेत्तूण सुतारं समागतो अह, ता समियव तुन्हेहिं अट्ठभावस्स मह

१ प्रथमवलदेवस्स ।

त्ति । ततो एयमायन्निऊण अमियतेएण भणिय—भयवं ! कि पुण कारणं एयस्स इमीए सिणेहो ? त्ति । ततो केवली कहित्तुमाडत्तो—

इहेव भारहे मगहाज्जणवए अचलग्गामे धरणिजट्ठो नाम विप्पो, तस्स कविलामिहाणा दासचेडी, तीए पुत्तो कविलो नाम दासचेडओ । तेण य कन्नाहेडण वेया सिक्खिया । गतो य देसतरे रयणउरं नाम नयर । तत्थ अज्जा-वयस्स अहीणो । पुच्छित्ते उवज्झाएण—कत्तो आगतो सि ? । कविलेण भणिय—अचलग्गामातो धरणिजट्ठविप्प-मुतो कविलनामोऽहं विज्जरथी समागतो तुम्ह सयास । तेण वि धरितो सबहुमाण, नियधूया दिन्ना सच्चभामा । अन्नया सो कविलो वासारत्ते पत्ते पओसे मदप्पयासे वरिसते य मेहे वत्थाणि कक्कप्पाए काऊण समागतो । सच्चभामा य ‘तीमिय-वत्थो’ त्ति अवराणि वत्थाणि घेत्तूण उट्ठिया । तेण भणियं—अत्थि मह प्पभावो जेण न वत्थाणि तिम्मंति । तीए नाय—नूणमवसणो एस आगतो । निउणं च निरुवितो जाव तहेव जायं । ततो ‘न कुलीणानमेयं जुज्झ ता नूणमकुलीणो एसो’ त्ति मदसिणेहा जाया । अन्नया धरणिजट्ठो तत्थागतो कविलस्स समीव । सच्चभामाए पियपुत्ताण विन्दममायार पेच्छिऊण परमत्थं पुच्छितो धरणिजट्ठो । तेण जहट्ठियमेव कहिय । त च सोऊण उद्विग्गा सच्चभामा निद्विण्णा कामभोगाणं, पव्वजागहणनिमित्तं पुच्छितो कविलो न मुयइ एसो । ततो गया तन्निवासिसिरिसेणरत्तो समीव, भणियं च—गोया-वेह मं कविलसगासातो जेण दिक्ख गिण्हामि । भणितो सो रत्ता न मुयइ । ततो सा राइणा भणिया—चिट्ठसु जाव कविलं मन्नावेमि । अन्नया सो राया नियपुत्ते गणियानिमित्त जुज्झते पासिऊण वेरगेण विस राइऊण मतो । ततो सिहि-नंदिया-अभिनंदियानामाओ तवभजातो सच्चभामा य विसप्पओगेण कालगयातो । चत्तारि वि जणाइ देवकुराए जुगलत्तेण समुप्पन्नाइं । ततो सोहम्मे कप्पे गयाणि । चइऊण सिरिसेणजीवो अमियतेतो अहिन्नंदियाजीवो सिरिवि-

जतो सच्चभामा सुतारा समुपपन्ना । सो य कविलो तिरिएसु आहिंदिय तहाविह किंचि काऊणमणुव्वाण असणिघोसो समुपपन्नो । तओ सुतारं च सच्चभामामाहणीजीव पासिऊण पुवसिणेहेण अवहरिऊण गतो ति । पुणो वि अमिअतेएण पुच्छियं—भयवं । किमहं भवितो न व ? ति । केवलिणा भणियं—भवितो तुमं, इओ य नवमे भवे तित्थयरो भविस्ससि, एसो वि सिरिविजतो तुह पढमगणहरो भविस्सइ ति । ततो एयमायन्निय अमियतेय-सिरिविजया हरिसाऊरियसरीरा वंदिऊण भयवंतं गया नियनियनयरं मुंजंति भोए । अन्नया य दोहिं वि जणेहिं उज्जाणगएहिं विउलमइ-महा-मइणो चारणसमणा दिट्ठा । तयंतिए धम्म सोऊण आउय परिपुच्छियं । चारणसमणेहिं ओहिणा आभोएऊण साहिय—जहा छधीसइं दियहे आउयं ति । ततो तेहिं समागतूण कया अट्ठाहिया महिमा । अप्पप्पणो पुत्तेसु रज्जधुर सकामेऊण अभिनंदण-जगनंदणसमीवे पातोवगमणविहिणा काल काऊण पाणए कप्पे वीससागरोवमाऊ देवत्तेण उववन्ना । तत्थ य अणुहविऊण रइसागरावगाढा सद्वाउयं इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे रमणिजे विजए सीयाए महानईए दाहिण-कूले सुभगाए नयरीए थिमियसागरस्स राइणो वसुंधरी-अणंगसुंदरीणं महादेवीणं गम्भे कमेण कुमारत्तणेण समु-ववन्ना । अमियतेतो अपराजितो सिरिविजतो अणंतविरितो । तत्थ वि दमियारीविज्जाहर पडिसत्तुं वावाइऊण कमेण बलदेव-वासुदेवत्तं पत्ता । तेसिं च पिया पव्वजाविहाणेण मरिऊण असुरत्तणेण चमरो समुपपन्नो । अणंतविरितो य आउयमणुपालिऊण निबद्धनिरयाउतो कालं काऊण गतो पढमपुढविं । वायालीसं वाससहस्सा ठिती । तत्थ वि तिष्ठातो वेयणाओ सहइ । तस्स य पुत्तसिणेहेण चमरो गंतूण वेयणोवसमं करइ । सो सविग्गो सम्मं अहियासेइ । अपराजितो य बलदेवो भाउयविओए दुक्खिओ निक्खित्तपुत्तरज्जभरो जयहरगणहरसमीवे निक्खंतो, गमिऊण पव्वजाविहाणेण आउयं अञ्चुए इंदत्तणेण उववन्नो । इतो य अणंतविरितो उवट्ठिऊण नरगातो वेयडे विज्जाहरत्तणेण उववन्नो । तत्थ य अञ्चुयसुरिंदेणं बोहितो पव्वजं काऊण अञ्चुयदेवत्तणे उववन्नो । अपराजितो देविंदाउयमणुपालिऊण चुतो समाणो इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे सीयाए महामईए दाहिणे कूले मंगलावईविजए रयणसंचयपुरीए खेमंकारो राया, तस्स भज्जा रयणमाला, तेसिं पुत्तो वज्जाउहामिहाणो जाओ ति । इओ य सिरिविजयजीवो देवाउयमणु-पालिऊण तस्सेव य पुत्तत्तणेण उववन्नो । पइट्ठावियं च से नामं 'सहस्साउहो' ति । अन्नया य पोसहसालाए ठिओ वज्जाउहो देविंदेण पसंसितो, जहा—धम्मातो न सक्को देवेहिं पि चलेवं वज्जाउहकुमारो ति । तओ एगो देवो तम-सहहंतो समागतो । आगंतूण य विउरुवितो पारेवतो । सो य भयसभंतो वज्जाउहमलीणो माणुसभासाए 'सरणमागतो' ति भणमाणो । वज्जाउहेण दिन्ने सरणे तयासन्ने ठितो । तयणंतरं च समागतो उलावगो, तेणावि भणियं—जहा महासत्त ! एस मए छुहाकिंल्लेण पावितो ता मुंच एयं, अन्नहा नत्थि मम जीवियं ति । ततो तमायन्निऊण वज्जाउहेण भणियं—न जुत्तं सरणागयसमप्पणं, तुज्झ वि न जुत्तमेयं, जतो—'हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ अप्पाणं ॥ १ ॥ जह जीवियं तुह पियं, निययं तह होइ सव्वजीवाणं । पियजीवियाण जीवाण रक्ख जीवं सजीवं व ॥ २ ॥ खणमेत्तं तुह तित्ती, इमस्स पुण चयइ जीवियं जीवो । तम्हा उ न जुत्तमिणं, चडप्फडंतं विवाएउं ॥ ३ ॥ इय एवमणुसिट्ठो, रत्ता महुवरक्खरेहिं सो सउणो । पडिभणइ भुक्खितोऽहं, न महं धम्मो मणे ठाइ ॥ ४ ॥' ततो पुणरवि भणियं राइणा—भो महासत्त ! जइ भुक्खितो तुमं ता अन्नं देमि तुह मंसं । पडिभणइ सउणो—नियवावाइयमंसदुल्ललितोऽहं, न य रोयए मज्झ परवावाइयं मंस ति । राइणा भणिय—जेत्तिय-मेत्त पारावतो तुलेइ तेत्तियं देमि निययदेहातो उक्कत्तिऊण मंस, तुम खाहि । ततो तुहो उलावओ, पडिचन्न च राइणो वयणं । आणितो नाराओ, पक्खित्तो एकम्मि पासम्मि पारावतो, वीयपासे—'उक्कत्तिऊण देहं, राया जहं जहं परिक्खिवइ मंसं । तह तह य होइ सउणो, गरुययरो देवमायाए ॥ १ ॥ दहूण तयं राया, हाहारवमुहलपरियणसमक्खं । आरुहइ सर्यं चिय वरतुलाए नियजीयनिरवेक्खो ॥ २ ॥ इय तुल्लियदेवमायं, रायं दहूण विम्भितो देवो । दंसेइ नियं रुवं, मणिकुंडल-भूसियसरीर ॥ ३ ॥ अणुसासिऊण रायं, देवो तह संसिऊण नियभावं । हरिसाऊरियहियतो, विम्भियमणसो गतो सहसा ॥ ४ ॥ अन्नया य वज्जाउह-सहस्साउहा पियापुत्ता खेमंकरतित्थयरगणहरसमीवे जायवेरग्गा सहसाउहसुयं वलिं रजे अहि-सिंचिऊण पव्वइया । पव्वजापरियागं परिवालिऊण पायवोवगमणविहिणा काऊण अणसणं ईसिपन्मारसिहरम्मि वो वि जणा उवरिमउवरिमगेवैजे एगत्तीससागरोवमट्ठिइया अहमिंदा देवा जाया । तो त अहमिंदसोक्खमणुहविऊण चुया समाणा इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे पुक्खलावईविजए पुंडरिणिगीए नयरीए घणरहो नाम राया, तस्स दुवे महादेवीओ पडमावई मणोरममई य, तासिं गम्भे जाया वज्जाउहो मेहरहो, सहस्साउहो दढरहो ति । वड्डिया देहेणं, कयं कलागहण । मेहरह-दढरहाण य पुवभववभासतो परिणओ जिणदेसितो धम्मो, जाया अहिगयजीवाइ-पयत्था सुसावगा । अन्नया य पिउत्तित्थयरसमीवे दो वि जणा नियपुत्तं रजे अहिसिंचिऊण दाऊण य उर परीसहाण पव्वइया । तत्थ मेहरहेणं अहिजियसुत्तयेण वीसाए अन्नयरएहिं ठाणेहिं समजियं तित्थयरनामगोत्त कम्म । ततो संलेहणा-सलिहियदेहा विहिणा काल काऊण अणुत्तरोववाइएसु देवेसु उववन्ना । तत्थ य अणुहविऊण सुरलोयसुहं मेहरहकुमारो चइऊण सबट्ठविमाणातो इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे नयरे वीससेणस्स राइणो अइरादेवीए कुच्छिसि भइवयकिणहसत्तमीए चउदसमहासुमिणसूइतो पुत्तत्ताए उववन्नो । नवमासे साहिए उयरे धरिऊण तियसिंद-नमसियं तिहिं नाणेहिं समगं भयवंतं तित्थयर जेइकिणहतेरसीए अदरत्ते सुहसुहेण पसूया देवी । कयं छप्पन्नदिसा-कुमारीहिं जायकम्मं । अवि य—अहलोग-उड्डुलोगा, पुव्वाइरुयगवासीणीतो य । अट्ठऽट्ठ विदिसिम्मिश्मरुयगातो पंति

चवचरो ॥ १ ॥ तासि पुण कमेण किञ्च—संवट्ठमेह-आयंसया य भिगार-त्तालिंदा य । चागर-जोई-रकरं, करंति एयं कुमारीतो ॥ २ ॥ “संवट्ठो” ति संवट्ठगवाळ । कप्पिंति नालमुचियं, जिणं च जणाणि च परमसद्धाण । मज्झिय अलंकरंति, मज्झिमवयगस्त कुमारीतो ॥ ३ ॥ मेरुम्मि य अहिसेतो सुरासुरिंदेहि कतो । अवि य—“वलियासण-सक्कागम, मंदरनयणं सुरिंदसमवातो । सधोदगाहमज्जण-माणयण जणणिपासम्मि ॥ १ ॥” कयं च यद्धावणयं राहणा । ‘उच्चियसमए य गवभत्थेण य भयवया सधदेसेसु सती जाय’ ति काळण ‘संति’ ति नामं पइद्वियं जन्मापिईदि । कमेण य सधकलालुसलो पत्तो जोघण विवाहितो पचरातो रायफगगातो । कालेण य रूओ ठविऊण संतिं गद्वियं सामअं राहणा । संतिस्स चउदस रयणाइं समुप्पज्जाइं, साहियं भरहं, जातो चफावट्टी । उच्चियावसरे य सयंयुद्धो वि पढियो-हितो लोगंतियसुरेहिं दाऊण य सवच्छरमहादाणं जेदुक्किण्हचउदसीए तुसमुट्ठिं य चइऊण चफिभोगसमुदयं निकरंतो । उज्जयविहारेण विहरमाणस्स चउनाणसमगगस्स पोसस्स सुद्धनवमीण उप्पअं केवलं नाण । कयं देवेहिं समोसरणं । कया धम्मदेसणा भगवया । पढाविया गणहरा । पढिवुद्धा पाणिणो ववहे । कमेण य विहरिऊण गामागरनगरमंडियं सेहणि पढिवोहिऊण भवसत्ते सम्मेयसेलसिहरे रीणसधकम्मंसो जेदुस्स किण्हएगारसीए गोकपं गतो ति । कुमारने मंडिलयत्ते चफिचे परियाए य पणवीस पणवीस वाससहस्साइं, सद्धाउयं वासलक्कं एयस्स भगवतो जायं ति ॥

“इक्खाग” सूत्रं सुगमम् । तथारितोदेशस्तु—

हस्तिनागपुरे सूरराजः श्रीदेव्याश्च भगवान् पुत्रत्वेनाऽजनि । जन्ममहोत्सवानन्तरं च स्वप्ने जनन्या रत्नरूपः कुस्यो दृष्टः । शत्रवश्च गर्भस्ये भगवति लघुतया कुन्धुवद् दृष्टाः, ततः ‘कुन्धुरि’ति नाम कृतं पित्रा । प्राप्तयौवनश्च विवाहितो राजकुमारिकाः । कालेन च राज्ये व्यवस्थाप्य भगवन्तं दीक्षा जप्ताह सूरराजा । भगवांश्चोत्पन्नचक्रादिरत्नः प्रसाधित-भरतः चक्रवर्त्तिमोगानुत्तमान् वुभुजे, तीर्थप्रवर्त्तनसमये च निष्क्रम्य षोडश वर्षाणि च विहृत्योप्रविहारेण केवलज्ञान-मुत्पादयत् । देवाश्च समवसरणमकार्षुः । प्रजाजिताश्च भगवता गणधराः । केवलपर्यायेण च विहृत्य प्रभूतकाल-सम्मेतगिरिशिखरे मोक्षमगमत् । कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धानि च सप्तशतानि वर्षाणां प्रत्येकमभवत्तस्य तीर्थकृतः ॥

“सागर” सूत्रं सुगमम् । नवर “अरयं पत्तो” ति रजसः—कर्मणोऽभावोऽरजः तत्प्राप्तः प्रातो गतिमनु-त्तराम् । तथाहि—

गजपुरे नगरे सुदर्शनस्य राज्ञो देव्याश्च राज्ञ्याः पुत्रत्वेनोत्पन्न सुरपतिनिर्वर्त्तितजननमहोत्सवो जननी स्वप्ने रत्ना-रमपश्यदिति प्रतिष्ठितअरनामा क्रमेणासादिततारुण्यो वित्तीर्णपितृराज्यः सम्प्राप्तचक्रवर्त्तिलक्ष्मीकः प्रभूतकालोपमुक्ताऽनु-त्तरकाममोगो बर्मचक्रवर्त्तित्वं चिन्तीर्षुर्जरत्तृणमिव ‘महापरिप्रहृष्टमहेतुर्भवाम्भोधिभ्रमणनिवन्धन चेदमि’ति बुद्ध्या परि-त्यज्य राज्यमङ्गीकृत्य श्रामण्य वर्षत्रयेण चोत्पाद्य केवलज्ञानं प्रवर्त्तिततीर्थो भव्यसत्त्वप्रतिबोधननिरतः प्रतिपालितकेवलि-पर्यायः सम्मेतगिरौ मोक्षमगच्छत् । कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये चैकविंशतिवर्षसहस्राण्यतिगतानि अत्य भगवत इति ॥

“चइत्ता” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

इहेव जंबुद्वीवे द्वीवे भारहे वासे कुरुतेते हत्थिणाउरं नयरं । तत्थ य रिसहसामिबंसप्पत्तो पउमुत्तरो नाम राया, तस्स जाला नाम महादेवी साविया, तीए सीहसुमिणसूहत्तो विण्हुकुमारो नाम पुत्तो, तहा चोदसमहासुमिण-सूहत्तो वीओ महापउमो नाम । चड्डिया ते दो वि देहोवचणं कलाकलावेण य । स ‘जिगीसो’ ति पउमोत्तरेण कओ जुवराओ महापउमो । इतो य अत्थि उज्जेणीए नयरीए सिरिधम्मो नाम राया, तस्स नमुई नाम मंती । अत्थया तत्थ समोसरितो मुणिसुवयसामिसीसो सुवतो नाम सूरी । तस्स य लोओ नियनियविभूईए वंदणत्थं गच्छमाणो पासाओवरिट्ठिएण विट्ठो रत्ता, भणियं च तेण—जहा लोगो अकालजत्ताए कहिं गच्छइ ? । ततो नमुइमंतिणा ‘देव । इत्थुज्जाणे समणा आगया, तेसिं च जो भत्तो सो गच्छइ’ ति वुत्ते राया भणइ—अन्हे वि गच्छामो । नमुई भणइ—जइ एव ता तए मज्झत्थेण अच्छियव्वं जेणाहं ते वायं काऊण निरुत्तरे करेमि । गतो तत्थ राया । नमुई वि भणइ—भो पवइयगा ! जड किंचि धम्मतत्तं जाणेह तुम्हे ता साहह अन्हं । मुणिणो वि सव्वे ‘सुहो’ ति नाऊण मोणेण द्रिया । ततो नमुई रुद्धो सूरिं भणइ—किमेस वइहो जाणइ ? । ततो सूरिहिं भणियं—भणामो किं पि जइ ते सुहं रज्जइ । इम च सोऊण एगेण विचक्खणचेहएण ‘भयवं’ । अहमेव इमं निरागरिस्सामि’ ति वोत्तूण कओ सो निरुत्तरो वितंडा-वायं कुणतो । गतो साहूणमुवरिमईवपतोस । ततो रत्तीए वेरसुव्वहंतो मुणीणं वइत्थमागओ देवयाए थंमितो । पहाए य तमच्छरिय दट्ठूण राया लोगो य सुयधम्मो वहुतो समुवसंतो । नमुई य तहावमाणितो विलक्कीहत्तो गतो हत्थिणाउरं, महापउमस्स जुवरओ मती जातो । इतो य पयंतवासी सिंहवलो नाम राया, सो य ‘कोट्टाहिवइ’ ति महापउमस्स देसविणास काउं पुणो दुग्गं पविसइ । ततो रत्ता रुट्ठेण पुच्छितो नमुई—जाणासि किंचि उवायं सिंहवलगहणे ? । नमुई वि ‘सुद्ध जाणामि’ ति वोत्तुं गतो, निउणोचाएण दुग्गं भंजित्ता सिंहवलं च घेत्तूणागतो । ततो रुट्ठेण रत्ता ‘वरं वरेहि’ ति भणिण नमुई भणइ—जया मग्गामि तया दिज्जसु । एवं च जुवरजसणुपालयंतम्मि महापउमे जालामावाए कारावितो जिणभवणे रहो । तहा अवरा वि मिच्छादिट्ठिणी जिणधम्मपडिणीया सावकिया लच्छी नाम महापउसमाया, तीए वि कारावितो वंभरहो । भणिओ य पउमुत्तरो राया—जहा एस वंभरहो पढमं परिभमउ नयरमज्जे, पच्छा

जिणरहो । इमं च निसामिऊण जालाए गहिया पइन्ना नरवरसमकलं—जहा जइ पढमं जिणरहो न भमिही तो अवरजम्मो आहारस्स मम । ततो राइणा निरुद्धा दो वि रहा । ततो महापउमो इमं पेच्छिय अईव अधिईए जणणि-
 सोएण य सोयगहियचित्तो नीहरितो देसजत्ताए । पसुत्ते य जणे रयणीए न केणावि नातो । गच्छमाणो य महाइइं पविट्ठो ।
 तत्थ य परिभममाणो पत्तो तावसालयं, कयसम्माणो य तेहिं अच्छिउं पयत्तो । इत्तो य चंपाए नयरीए जणमेजतो
 राया परिवसइ । सो य कालनरिदेणं पडिरुद्धो । जायमाओहणं । पलाणो य नायरजणो । अप्पपरीहूतो सयललोतो ।
 नट्टं अंतैउरं । एवं च सजाए महाविच्चभमे जणमेजयस्स राइणो भज्जा नागवई नाम सह मयणावलीए दुहियाए
 पलायमाणा आगया तं तावसासमं । समासासिया कुलवइणा ठिया तत्थेव । जातो कुमारमयणावलीण परोप्परमणुरातो ।
 लक्खियाइं कुलवइ-नागवईहिं । भणिया य नागवईए मयणावली—जहा पुत्ति ! किं न सरेसि निमित्तियवयणं ?
 जहा ‘चक्कवट्टिस्स पढमपत्ती भविस्ससि’ ता किं जत्थ नत्थाणुरागं करेसि ? कुलवइणावि विसज्जिकामेण कुमारो भणितो—
 कुमार ! गच्छ तुमं जत्थ पयट्ठो । कुमारो वि ‘नूणमिमीए समागमेणाइं समत्तभरहाहिवो होऊण गामनगराईसु सवत्थ
 जिणभवणाइं कराविस्सामि’ त्ति मणोरहमालाउलो निग्गतो, भमंतो य पत्तो सिंधुनंदणं नाम नयर । तत्थ य उज्जाणि-
 यामहूसवे निग्गयाओ नयरनारीओ कीलंति मत्तातो विविहपयारेहिं । इतो य ताण सुणिऊण केलिकलयलं उम्मूलियाला-
 णखंभो महसेणनरवइणो पहाणहत्थी वावाइऊण मिठं वेएण सपत्तो तम्मि नारीजणसमूहासत्ते । ताओ य त दहूण
 भयभीयाओ पलाइउं असमत्थातो तत्थेव ठियातो धाहाविउं पयत्ताओ । ततो अदूरदेसट्टिण महापउमकुमारेण तमि-
 थियावग्गं तेण करिणा कयत्थिज्जंतं दहूण करुणोववन्नहियएण पहाविऊण अभिमुहं हकितो सो करी । सो वि वेगेण
 बलितो । कुमाराभिमुहं धावंतं दहूण भणिउं पयत्तातो ताओ—‘हाहा ! अहो ! अम्ह रक्खणत्थमिमो महाणुभावो समुज्जतो
 करिणा विणासिज्जइ लग्गो’ । “एवं च भणंतीणं, पेच्छंताणं च ताण जुवईणं । करिणा दिन्नो विज्जो, कुमारखेत्तम्मि
 उवरिल्ले ॥१॥ एयम्मि अंतरम्मी, मिलितो सबो वि नायरजणोहो । सामंतमिच्चकलितो, सहितो महसेणराएणं ॥२॥ भणियं च
 नरिदेणं, मा मा मा कुमर ! दुक्कसु इमस्स । दुट्ठस्स महाकरिणो, रुट्ठस्स व ह्यकयंतस्स ॥३॥” कुमारेण भणियं—महाराय !
 पेच्छ वीसत्थो, खणेण चेव वसीकरेमि इमं मत्तकरिं ति । ततो लग्गो कीलाविउं, सत्थभणिएहिं करणेहिं नीतो समं, आरुढो
 विज्जुखित्तकरणेण तम्मि मत्तगयवरे । “एवं च महापउमो, काऊण वसम्मि तं वरगइदं । हत्थारोहस्स पुणो, समप्पिउं
 झत्ति अवयरइ ॥४॥ इय सो साहुकारेण पूइओ रायपमुहलोएण । देवोवमो कुमारो, जयउ इमो इय भणंतेहिं ॥५॥” ततो
 नरवइणा विन्नायं—जहा एस कोइ महापुरिसो पहाणकुलसमुच्चभवो य, अन्नहा कइं एरिस रूवं विन्नायं च ? ततो नेऊण
 सगिहं कयोवयारस्स दिन्नं कन्नाण सयमेगं । ताहि य समं विसयसुहमणुहवंतस्स महापउमकुमारस्स वच्चंति दियहा,
 किंतु तहावि तं मयणावल्लिं सरइ हियएण । अन्नया सयणीयातो रयणीए पसुत्तो अवहरिओ वेगवईए विज्जाहरीए ।
 दिट्ठा य निहाखएण सा तेण, भणिया य दरिसिऊण मुट्ठिवंधं—किं म तुममवहरसि ? तीए भणिय—निसुणसु कुमार !
 वेयट्ठे सूरौदयं नामऽत्थि नयरं, इंदधणू नाम तम्मि विज्जाहराहिवई परिवसइ, भज्जा य सिरिकंता, धूया य
 जयचंदा, सा य पुरिसवेसिणी न इच्छइ किं पि पवर पि वरं, ततो नरवइभणियाए मए पट्टियालिहिया दसिया तीए सबे वि
 भरहनरवरिंदा, त य तेसिं कोई अभिरुइओ । अन्नया तुम्ह रूवं दंसियं, ततो तुम्ह रूवदंसणाणंतरमेव गहिया कामा-
 वत्थाए, भणिया य अहं तीए—जइ मम एस भत्तारो न सपज्जइ ता अवस्स मए मरियव, अन्नस्स जावज्जीवं निव्वित्ती
 पुरिसस्स । इमो य वइयरो मए साहितो तीए जणणिजणयाणं । तेहिं अहं तुम्ह आणणनिमित्तं पउत्ता । ततो तीए अवीस-
 सतीए पुरतो इमा पइन्ना मए गहिया—“जइ तं नाणेमि अहं, रायकुमारं अइप्पियं तुज्झ । ता जालिधणजलिए, जलणम्मि
 धुवं पविस्सामि ॥१॥” संपयं च जइ तुम्ह पसाएण न मे मरणं संपज्जइ पइन्ना य निव्वहइ ता कुमार ! सव्वं सोहणं, न
 अन्नहा । तओ अणुण्णायाए तीए नीओ महापउमो सूरौदए नयरे, निवेइओ य खयराहिवस्स । तेण य सम्माणिऊण पवर-
 दिवसे कराविओ पाणिगहणं समं तीए कन्नाए । पूइया य वेगवई जयचंदाए । इओ य जयचंदाए माउलगभाउगा
 गंगाहर-महिहरा नाम विज्जाहरकुमारा अइपयंडा सुणिऊण इमं वइयरं भडचडयरसमेया समागया अन्नम्मि दिणे
 संगामनिमित्तं सूरौदयपुरवरे । सोऊण महापउमकुमारो तेसिं आगमणं सह विज्जाहरभडेहिं नीहरिओ तेसिमभिमुहो ।
 संपलगं रणं । अवि च—जुज्झम्मि समावडिए, न सदणो कुजरो तुरगो वा । सुहडो व परवलम्मी, महपउमेणं न जो
 विट्ठो ॥ १ ॥ एवं च भयविहलं जाणिऊण निव्वयवलं भग्गा गंगाहर-महिहरा । महापउमो वि सपत्तजतो समु-
 प्पन्नइत्थिरयणवज्जसव्वरयणो लद्धनवनिही वत्तीसनरीसरसहस्ससेविज्जमाणो परिणीएगूणचउसट्टिसहस्संतैउरो ह्य-गय-
 रह-पाइक्क-क्कोससपन्नो पसरियपयावो जाओ नवमचक्कवट्ठि ति । तहा वि—“छक्खंडभरहरज्जं, मन्नइ सो नीरस समिद्ध
 पि । मयणावलीए रहियं, जणमेजयरायदुहियाए ॥१॥” अन्नया य आसमपयम्मि गयस्स तावसेहिं विहियसम्माणस्स पव-
 रप्पफलाइएहिं सयधणुपुत्तेण दिन्ना जणमेजएण महापउमचक्कवट्ठिणो मयणावली इत्थिरयण । परिणीया य महा-
 पउमेणं । ततो य महाविभूईए चक्कवट्टिरिद्धिसमेओ गतो हत्थिणाउरं नयरं, पविट्ठो य थुवमाणो वंदियणेण । पणमिया
 य तेण जणणिजणया । तेहिं य समाइत्थिओ गुरुनेहेणं ति । इत्थंतरम्मि य तत्थेव समोसरितो मुणिसुव्वयसामिसीसो
 सुवओ नाम सूरी । ततो निग्गतो सपरिवारो पउमोत्तरो राया, वंदिऊण य तं निसन्नो । भयवया वि कया रन्नो भव-
 निव्वेयजणणी धम्मदेसणा । राया वि तं सोऊण भणइ—भगव ! जाव रज्जसुत्थ करेमि ताव तुवभत्तिए पवइस्सामि ।
 ततो ‘मा विलंवं कुणसु’ त्ति भणितो सूरिणा । पुणो वि पणमिऊण गुरुं पविट्ठो राया नयरिं । ततो वाहरिआ मंतिणो सह

पहाणपरियणेण विण्हुकुमारो य । रत्ना भणियं च—भो ! भो ! निसुयं चिय तुम्हेहिं ससारासारत्तणं ? वंचितो एत्तियं ऋल-
मह जं सामन्नं नाऽणुद्वियं, ता सपय पि विण्हुकुमारं नियम्मि रज्जे अहिसिंचिऊण गेण्हामि पव्वज्ज । ततो विण्हुकुमारेण
विन्नत्त—ताय ! अलमिमेहिं किपागफलोवमेहिं भोगेहिं, तुह चरियमेवाणुचरिस्सामो । ततो जाणिऊण विण्हुकुमारनिच्छयं
वाहरितो महापउमो, भणितो य—पुत्त ! पडिवज्जसु मम रज्जसिम जेण पव्वयामो । महापउमेणावि अइविणीयत्तणतो
भणियं—ताय ! अहिसिंचसु नियरज्जम्मि विण्हुकुमारं, अह पुण एयस्सेव आणापडिच्छगो भविस्सामि । राइणा
भणियं—वच्छ ! पुणरुत्त भणितो वि न पडिवज्जइ इमो जं मए सह पव्वइस्सइ । ततो सोहणम्मि दिणे महाविभूईए
य कतो महापउमस्स रज्जाभिसेतो, पव्वइतो य सुवयसूरिसमीवे पउमुत्तरो सविण्हुकुमारो । जातो महापउमो चिरका-
लसासणो चक्कवट्ठि ति । ते य रहा इत्तियं कालं तहा ठिया । ततो महापउमचक्कवट्ठिणा भमाडितो नयरीए जणणीसतितो
जिणिंदरहो, कया उन्नई जिणपवयणस्स । तप्पभित्तिं च धम्मज्जयमई बहुगो लोगो पवन्नो जिणसासणं । तेण य महा-
पउमेण चक्कवट्ठिणा सव्वम्मि भरह्वेत्ते गामागरनगरनगुज्जाणाईसु कारावियाइं अणेगकोडिलक्खप्पमाणाइ जिणभवणाइ ।

पउमुत्तरमुणी वि पालियनिकलंकसामन्नो विसुज्झमाणेणऽज्झवसाएणं खविऊण कम्मजालं समुप्पन्नकेवलनाणो संपत्तो
निव्वानं ति । विण्हुकुमारसाहुणो विउग्गतवोविहारनिरयस्स नाणदंसणचरणेहिं वड्डमाणस्स उप्पन्नातो आगासगमण-वेउद्वि-
याइयातो नाणाविहातो लद्धीतो । अवि य—मेरु व तुगदेहो, वच्चइ गयणम्मि पक्खिनाहो व । मयणो व रुववंतो, वड्डरूवो
होइ तियसो व ॥१॥ इतो य ते वि सुवयायरिया बहुसीसपरिवारा वरिसारत्तविहारत्थमागया हत्थिणाउरं, ठिया उज्जाणे ।
उवलद्धा य ते पुव्वविरुद्धेणं नमुइणा, तओ तेण अवसर नाऊण विन्नत्तो राया—जहा पुव्वपडिवन्नं वर मे देहि । राइणा
वुत्त—वरेसु । तेण भणियं—वेयभणिएण विहिणा जन्नं काउमिच्छामि अतो रज्ज देहि । रत्ना वुत्तं—एवं होउ, अहिसित्तो सो

रज्जे । राया वि अत्तेउरं पविसिय ठितो । तओ नमुई नगराओ निग्गच्छिय जागकम्मनिमित्तं जन्नवाडमागम्म दिक्खितो जातो
कवडेण । तस्स य रज्जे अहिसित्तस्स सव्वाओ पयईतो वंभणजाईतो य सेयभिक्षुवज्जियाओ वद्धावणयत्थमागयातो ।
ततो नमुइणा ‘सव्वे लोगा लिंगिणो य वद्धावया समागया न उण सेवडय’ ति वोत्तु पयासित्ता य तमेव छिदं सदाविया
सुवयायरिया, भणिया य ते नमुइणा—‘जो जया रज्जं पावइ खत्तिओ वभणो वा सो पासडिएहिं आगतु दट्ठवो’ ति
लोगट्ठिई, जम्हा रायरक्खियाइ तयोवणाइ ह्वंति, तुम्हे पुण थद्धा सव्वपासडदूसगा निम्मज्जाया ममं च निंदह अतो
मईयं रज्ज मोत्तूण अन्नत्थ जहासुह विहरह, जो य तुम्ह मज्जे नयरे भमतो दीसिहिइ स मे वज्झो होही । “गुरुणा सो
सलत्तो, न अम्ह कपो ति तेण नोम्मत्ता । न य निंदामो किं पि वि, समभावा हति जं मुणिणो ॥१॥ तो सो रट्ठो पभणइ,
जइ समण सत्तदिणुवरिं पेच्छ । तो वधवं पि तमह, माराविस्स न सदेहो ॥२॥” सोउं चेवमागया उज्जाण, साहवो पुच्छिया य
सूरिणा—किमेत्थ कायव्वं ? । ततो भणियमेकेण—जहा सट्ठिवाससयासेवियतवोविसेसो सपयं गंगामंदिरपव्वण चिट्ठइ
विण्हुकुमारो महासुणी, सो य महापउमभाय ति उवसमिस्सइ तव्वयणातो नमुई, जो य विज्जालद्विसपन्नो साहू सो
वच्चउ तस्साणयणत्थ । ततो भणियमेकेण साहुणा—गगणेणाह गंतु समत्थो परमागंतु ण सक्केमि । गुरुणा भणियं—
विण्हुकुमारो चिय आणेस्सइ । ‘एव’ ति पडिवज्जिऊण उप्पइओ आगास, खणमेत्तेण य पत्तो । त च दट्ठूण चित्तियं
विण्हुकुमारेण—अव्वो ! किचि गुरुयं संघकज्ज, तेणेस वासारत्तम्मि आगओ । ततो पणमिऊण विण्हुसाहु सिट्ठमागमण-
पओयणं । येववेलाए तं घेत्तूण साहुं पयट्ठो आगासजाणेण सुणी पत्तो गयपुरे । वदिया मुणिणो । ततो साहसनेओ
गतो विण्हुसाहू नमुइंसणत्थं । तं च मोत्तूण वंदितो सव्वेहिं पि सो महानरिंदीहिं । सुहासणत्थेण य धम्मकहणाइपु-
व्वयं भणियं विण्हुणा—वासारत्तं जाव चिट्ठतु मुणिणो । मंतिणा भणियं—किमेत्थ पुणरुत्तोवन्नासेण ? पंचदिवसा चिट्ठंतु ।

मुणिणा भणियं—जइ एवं ता पट्ठणवाहिरुज्जाणे धियं द्वायंतु । ततो संजायामरिसेण भणियं नमुइणा—चिट्ठउ ताव
नगरसुज्जाणं वा, मम रज्जे वि तुम्हेहिं सव्वपासंडाहमेहिं गयलजेहिं पिइमाइवूसगेहिं न ठाइयव्वं, ता तुरियं मम रज्जं मुयह जइ
जीविएण कज्जं । ततो समुप्पन्नकोवानलेण भणियं विण्हुसाहुणा—तहा वि तिण्हं पयाणं थामं देसु । ततो भणियं
मंतिणा—दिन्न, पर जं तिण्हं पयाण वाहिं पेच्छिस्सामि तमवस्स लुयसीसं करिस्सामो । तओ समुप्पन्नदारुणकोवानलो
वड्डिउं पयत्तो । अवि य—“कयनाणाविहरूवो, वड्डंतो सो कमेण मेरुसमो । जातो जोयणलक्खतो, अप्फालियफार-
फुकारो ॥१॥ कमवहरं कुणंतो, गामागरनयरसायराइन्न । कंपावइ महिवीढं, ढालइ सिहरीण सिहराई ॥२॥ उच्छालइ
जलनिहिणो, जोइसचक्क पि दूरमोसारे । रोभेइ देवदाणवगणमेवं पलयकालो व ॥३॥” तिहुयणसखोभातो सक्केण
नाऊण मुणिवर कुवियं पेसियातो गायणसुरसुंदरीतो गायंति ताओ—“सपरसतावओ, धम्मवणविहावसू । दुग्गइगमणहेऊ
कोवो, ता उवसम करेसु भयवं ॥१॥” ति एवमाइ कोहोवसमणाइं गेयाइ । एवं च सो भयवं पव्वड्डमाणदेहो नमुइमंति
धरणीए छोटु दिन्नपुव्वावरसमुदपाओ विन्नायवुत्तंतेण महापउमचक्कवट्ठिणा भयवेविरणेण मन्नाविज्जंतो थुणिज्जंतो य तहा
सतिनिमित्तं सुरासुरनरेहिं सवेण य बहुविहमुवसामिज्जतो कह कहवि किवं काऊण नियत्तो । तप्पभित्तिं च विण्हुकुमार-
सुणी ‘तिविक्रमो’ ति नामेण लोगे पसिद्धिमुवगतो ति । समुवसतकोवो य भयवं आलोइयपडिक्कंतमेत्ते चेव सुद्धप्पा
विहरइ । भणिय च—“आयरिए गच्छम्मि य, कुल गण सवे य चेइयविणासे । आलोइयपडिक्कंतो, सुद्धो जं निज्जरा
विउला ॥१॥” निकलंक सामन्नमणुपालिऊणं समुप्पन्नकेवलो सिद्धि गतो । महापउमचक्कवट्ठी वि कालेण ससारवास-
विरत्तो रज्जसुत्थं काऊण निकसतो । अहीयपभूयसुत्तत्थो दुक्करतवचरणरत्तो निरइयारजइधम्मपरिपालणुज्जतो होऊण
उप्पाडियकेवलनाणो सिद्धि गतो । वीसवणूसियदेहो तीसइवाससइस्साऊ य एस भयवं आसि ति । विण्हुकुमारचरियं

च पसंगतो भणियं । आसी य विइतो रिसिमंडलत्थयभणितो विण्हुकुमारमुणी, सो वि एयारिसवत्तवओ चेव, नवरं चक्कवट्ठिहिं डिरहियमहापउमरायभाया संतिसामिसीसो तवं च काउं सव्वट्ठसिद्धिं गतो त्ति ।

“एगच्छत्तं” सूत्रं सुगमम् । नवरं “माणनिसूरणो” त्ति दत्ताऽऽरात्यहङ्कारदलनो मनुष्येन्द्रः प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथाहि—

कंपिले नयरे महाहरिस्स राइणो मेराए देवीए चोदसमहासुमिणसूइओ उववन्नो हरिसेणो नाम दसमचक्कवट्ठी । जोवणं पत्तो ठाविओ पिउणा रजे । उप्पन्नाइं चउदस रयणाइं । पसाहियं भरहं । कयरज्जाभिसेतो उदारे भोए भुंजंतो गमेइ कालं । अन्नया लहुकम्मयाए विरत्तो भववासातो चित्तिउं च पयत्तो—पुव्वकयसुहकम्मेण मए एरिसा रिद्धी पत्ता, ता पुणो वि परलोगहियं करेमि । भणियं च—“मासैरष्टभिरहा च, पूर्व्वेण वयसाऽऽयुपा । तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ॥१॥” एवमाइ परिभावि य पुत्तं च रजे निवेसिय निक्खतो, उप्पन्नकेवलो य सिद्धो । पनरस धणूणि उच्चत्तं, वरिससहस्सा दस आउयमेयस्स संजायं ति ॥

“अन्नितो” सूत्रम् । ‘अन्वितः’ युक्तः राजसहस्रैः, “सुपरिश्चाइ” त्ति सुपु-शोभनप्रकारेण राज्यादि त्यजतीत्येवं शीलः सुपरित्यागी वमं “चरे” त्ति अचारीत् ‘जयनामा’ एकादशचक्री जिनाख्यातं दममिति योज्यम्, चरित्वा च प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथाहि—

रायणिहे नयरे समुद्विजयस्स राइणो वप्पगाए देवीए चोदसमहासुमिणसूइओ जातो जतो नाम पुत्तो । कमेण य सिद्धभरहो जाओ चक्की । रज्जासिरिण्णुहवंतो अन्नया विरत्तो भोगाणं, चित्तिं च—“सुचिरमपि उषित्वा स्यात् प्रियैर्धिप्रयोगः, सुचिरमपि चरित्वा नास्ति भोगेषु हृष्टिः । सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि विचिन्त्य त्राणमेको हि धर्मः ॥१॥” एवं संवेगमुवगतो अहिनिक्वंतो जाव सिद्धो, वारसधणू देहमाणो तिवरिस-सहस्साउ य एस आसि त्ति ॥

“दसन्न” सूत्रम् । ‘दशार्णराज्यं’ दशार्णजनपदसम्बन्धि राज्यं ‘भुदितं’ प्रमोदवत् त्यक्त्वा “णं” वाक्यालङ्कारे, मुनिः “चरे” त्ति अचारीत् अप्रतिवद्धविहारितया विहृतवानित्यर्थः, दशार्णभद्रो निष्क्रान्तः साक्षात् शक्रेण ‘चोदितः’ अधिकविभूतिदर्शनेन धर्मं प्रति प्रेरित इति । तथाहि—

अत्थि विराड्विसए धम्मउरं नाम सन्निवेसो । तत्थेगो मयहरपुत्तो, तस्स भज्जा दुस्सीला पइम्मि परोक्खे दंडिय-ससरक्खेण समं चोरियरमियं करेइ । अन्नया तत्थ नडपेक्खणं जायं । तम्मि य पणधितो एगो तरुणनडो इत्थि-रूवेण । तीए य छिंछईए ‘पुरिसो एसो’ त्ति जातो नडो अणुराओ, पच्छन्नं च भणितो नडपेडयमयहरो—जइ इमिणा वेसेण मए समं कीलइ इमो ततो अहं अट्ठ सयं देमि । पडिबन्नं च तेण, भणिया य एसा—गच्छ तुमं, संपयं चेवा-ऽऽगतो एस । पुच्छियं च घरं । साहियमिमीए । गया एसा । रद्धा नडनिमित्तं खीरी । आगतो नियमेहरपेसितो नडो । कयं चळणसोयं । उवविट्ठो भुंजिउं । भरिउं खीरीए भायणं दिन्नं गुलहियं । जाव न भुंजइ तावाऽऽगतो ससरक्खो । तीए भणिओ य नडो—उट्ठेहि, तिलोयरए पविस जावेयं वोलावेमि । पविट्ठो नडो । आगतो ससरक्खो । ‘किमेसा खीरि ?’ त्ति पुच्छियमणेण । ‘जेमेमि’ त्ति साहियमिमीए । तेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि त्ति । इयरीए भणियं—नेवं, भुक्खिया अहं ति । बला उवविट्ठो ससरक्खो । जाव न चेव भुंजइ तावाऽऽगतो से पई । तीए भणियं—लहुं उट्ठेहि, पविस एत्थ तिलोयरए, न गंतव्वं दूरं, सप्पो चिट्ठइ त्ति । पविट्ठो ससरक्खो । आगतो से पई । भणियं च णेण—किमेयं ? ति । तीए भणियं—भुक्खिय त्ति जेमेमि । इयरेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि । इयरीए भणियं—अज्ज अट्ठमी,

कहमण्हातो जेमेसि ? । तेण भणियं—तुमं ण्हाय ? त्ति । इयरीए भणियं—मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं । बला य भुत्तो एसो । इतो य ‘भुक्खितो’ त्ति भक्खणनिमित्तं फूमिया तिला नडेण, ‘सप्पो’ त्ति पलाणो ससरक्खो, ‘अवसरो’ त्ति पिट्ठतो नडो । विट्ठा निगच्छमाणा मयहरपुत्तेण, ‘किमेयं ?’ ति पुच्छिया घरिणी । सनिवेयं जंपियमिमीए—भणिओ मए, तुमं मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं ति, वसंतं तुह घरे एयं उमा-महेसरं अज्ज अण्हाणभोयणधम्मभंणेण निगगयं । ‘हा ! दुट्ठ कयं’ विसन्नो मयहरउत्तो । भणियं चाणेण—कोऽवेत्थुवाओ ? । तीए भणियं—नाएण दव्वमज्जिणिय सविट्ठीए पूय करेहि, ततो पविसइ एयं ति । गतो मयहरउत्तो दसन्नविसए । लग्गो वाडकम्मे । निष्फत्तीए विटत्ता वस गहियाणगा । ‘अप्प’ त्ति न तुट्ठो चित्तेण, तह वि पयट्ठो नियदेस, अडवीए पिप्पलमूले वीसमइ । इत्थंतरे अवहरितो आसेण समागतो तमुदेसं दसन्नभद्रो राया, विट्ठो मयहरपुत्तेण, दंसियमुदग, उप्पहाणितो आसो, विस्सामितो राया, थेववेलाए समागओ परियणो । ततो ‘उवगारि’ त्ति पुच्छितो मयहरउत्तो रज्जा—को तुमं ? किं वा ते कीरउ ? । जहट्ठिय-मेव साहिय मयहरउत्तेण, भणितो य राया—ता सविट्ठीए पूआसपायणत्थं करेउ किचि देवो त्ति । राइणा चित्तिं—‘उज्जुगो वरागो घत्तितो महिलाए, ता इममेत्थ पत्तयालं नेमि पट्ठणं, ततो जहालुत्तमणुचिट्ठिस्सामि’ त्ति नीतो सनयर, सपाडियं भोइणाइयं, चित्तिं च राइणा—अहो ! से वयसाओ, असतगं पि विटविय सविट्ठीए पूयं सपाडेइ । धम्म-पुरिसो खु एसो ता किं इमस्स कीरउ ? । इत्थंतरे निवेइयं राइणो पउत्तिकहगेहिं—जहा देव ! भगवं महावीरो समागओ । परितुट्ठो राया, वंदितो तत्थेव भावेण, दिन्नं पारितोसियं, चित्तिं चाणेण—जइ नाम एस मयहरपुत्तो विसिद्धविवेयरहिओ वि नियदेवयाण सविट्ठिपूयासंपायणत्थमेवं परिकिलिस्सइ, ता अम्हारिसेहिं सारासारविभागविया-णएहि समग्गसामग्गिणहिं तिहुयणचित्तामणिस्स समणस्स भगवतो महावीरस्स विसेसेण सविट्ठिपूया काउं जुज्जइ त्ति,

ता कष्टं सविद्वीए तदा वंदिरुमं भयं जहान केणइ वंदियपुठो । वीयदियमे पहायममण य नयगोसद्विशो, प्हायविलित्ता-
लंकियदेहो उदाररुयजोयणलायननेवरयेण पंचसङ्कगाऽवरोहेण माद्धि, मंठियालंकियाण पाउमंगिणीण सेणाण पग्गिओ,
पवरजागारुदेहिं बहुहिं सामंत-मति-सेट्ठि-मत्थवाठ-पडरज्जणसहन्नेहिं जण्णिज्जमाणो, भमाभेग्गिमाडआडज्जयवहिनिय-
द्विगंतरो, पटतेहिं मागहेहिं गायंतेहिं गंयणिहिं नचतीहिं विलानिणीहिं गओ भगवतो वंणत्थं । तिसुज्जनागभादेण वंदितो
भयन, 'नवरयो न्हि' ति हरिसिजो राया मयहरउत्तो य । इत्थतरे नयेण चितियं—महापुरिमो दसण्णभदो पटियुद्धिरसद्व
उगिणा वट्ठयेण, अतो मइयिभूद्धं वंदामि भयंतं । त्रिउरुधिया एरायण अट्ट वंता, वते वते अट्ट पोन्नरणीतो, पुक्करणीण
पुक्करणीण अट्ट पडमा, पडेमे पडेमे अट्ट पत्ता, पत्ते पत्ते अट्ट वत्तीमवद्धा गमपेक्कणा । एवं तिसुद्धेण एरायण पयाहि-
णेज्ज वंदितो भयं देविदेण । तं वट्ठण चिनिय दसण्णभदेण—अहो ! गल्लु तुच्छोऽं जेण इमीण वि तुच्छाण सिरीण
गवो नओ, “अहवा अट्ठिभदा, धेयेण वि हुनि वत्तुणाणीया । णवठ उतालरुओ, हु मूमगो वीहिमानज ॥१॥” यओ अणेण
तुद्धयन्तो तेण एरिमा रिद्धी, ता अह पि तं चेय करेमि, किमेत्थ विसाण्णं ? । उक्कच्च—“समनय्यायननः सन, पुरयः
पुरयं जिमन्यमभ्येति ? । पुण्यैरविकरन्नेधनु मोऽपि करोतु तान्वेय ॥१॥” इयाडसवेगभायणाण पडियुद्धो, गयोवसम-
मुवगय चारित्तमोहणीयं, भणियं च तेण—भयं ! निधिण्णोऽं भयचारणातो, ता करे ने वयप्पयागेणाऽणुगहं ति ।
दिक्खित्तो य मयहरपुत्तेण समं भयवया । वंदितो सणेण, पममितो य—‘वत्तो वयरयो तुमं जेगेरिमा रिद्धी नएस थिय
परिचत्ता, सधविया य निपपट्ठना तुमे, जतो वयंउगाए य भायवट्ठणा पहाण’ ति पमंसिउग गतो मुरलोगं सणे ति ॥
“नमी नमेड” सूत्रयं नुगमम् । नवर ‘निग्नान्ता’ प्रजिता., निग्नय च श्रामण्ये पदुपस्थिताः श्रमणानुष्ठानं
प्रत्ययता’ अभूवन्निति शेषः । एतच्चरितानि प्राक् कथितानि ॥

“सौवीरराय” सूत्रम् । सौवीरराजवृत्तम् । तस्मा राजमिति शेषः मुनिः “चरे” ति अचारीन् “उदायणो” ति
उदायननामा प्रजितः, परित्या च किम् ? इत्याह—प्राप्नो गतिमुत्तराम् । कथम् ? ।

तेणं कालेणं तेणं समणं सिंधुसोवीरेसु जगणसु वीइभए नाम नगरे होत्या, उदायणो नाम राया, पभावती
से देवी, तीसे जेट्ठे पुत्ते अभिती नामं सुवराया होत्या । नियए भायणिजे केसी नाम होत्या । से ण उदायणे
राया सिंधुसोवीरपामोक्काणं सोलसणं जणय्याणं वीइभयपामोक्काणं निहं तेपट्ठाणं नगरत्तयाणं महासेणपा-
मोक्काणं वसणं रायाणं वट्ठमउडाग वित्तिणसेयउत्तचामरयाववीयणाणं अत्रेणिं च राईसरतलयपरमितीणं आदेयणं
जुगमाणो विहरद । एवं च तान एयं । इतो य—

तेणं कालेणं तेणं समणं चंपाए नवरीण कुमारनंदी नाम सुयन्नारो इत्थिलोलो परियसइ । मो जत्थ मुत्तं दारियं
पासइ मुणेइ वा तत्थ पंचसया मुण्णस दाज्ज त परिणइ । एय च तेण पंचमया विडिया । ताहे सो ईसालुतो एयत्तं-
भपामायं करेत्ता ताहिं समं ललइ । तस्म य मितो नायल्लो नाम समणोपासणो । अत्रया च पंचसेलदीवयत्तधातो वाणमं-
तरीतो मुखवणियोएणं नंदीसरवरदीयं जत्ताए पत्थियाओ । ताग च भत्ता विज्जुमाली नाम पंचसेलाहिवई सो चुतो ।
तातो चित्तं—किं पि बुग्गाहोमो जो अन्हं भत्ता भयइ । नवर वधंतीहिं चंपाए कुमारनंदी पंचमहिलासयपरियारो उवललंतो
दिट्ठो । ताहिं चित्तियं—एस इत्थिलोलो, एयं बुग्गाहोमो । पण्णलीभूया । ताहे नो भणइ—कातो हुन्दे ? । तातो भणंति—
अन्हं हासप्पहासाभिदाणातो देवयातो । सो मुच्छित्तो तातो पेच्छइ । तातो भणंति—‘जइ जइहेहिं कजं तो पंचसेलगं
दीय एजाहि’ ति भणिज्ज उप्पडज्ज गयातो । मो तामु मुच्छित्तो रावले सुवन्नं दाज्ज पटहग नीणेइ—कुमारनंदी जो
पंचसेलगं नेइ वत्स धणकोहिं सो देइ । धेरेण पटहत्तो वारितो, वहणं कारियं, पत्थयणत्त भरियं । धेरो तं वयं पुत्ताण

दाज्ज कुमारनंदिया सह जाणवत्तेण पत्थितो । जाहे वृं समुदे गओ ताहे धेरेण भणइ—किं पि पेच्छसि ? । सो भणइ—
किं पि कालयं दीसइ । धेरो भणइ—एम वडो समुदइले पययाण जातो, एयत्त हेट्ठेणं एयं वहणं जाहिति तो
तुम अमूठो वडं विलग्गेजासि, ताहे पंचसेलयातो भाण्डपक्कां पडिति वेसि जुगलस तिणिग पाया, ततो तेसु मुत्तेसु
मज्झिहे पाए मुलग्गो होजासि पडेणं जप्पाणं वधिवं, ता ते पंचसेलयं नेहिंति । अह तं वडं न विलगसि तो एयं वहणं
वलयामुहे पविसिहिं ति तत्थ विणरिसिहिंति । एवं सो विलग्गो नीतो पस्सीहिं । ताहे ताहिं वाणमंतरीहिं दिट्ठो, रिद्धी
य ने दाइया, सो पगहितो । ताहे ताहिं भणितो—न एएग सरीरेण मुंजामो, किंचि जलणपवेसाइ करेहिं जहा पंचसे-
लाहिवई होजासि ति । ता भणइ—किह जासि ? । ताहे नरयलपुडेण नीतो स उज्जाणे छडित्तो । ताहे लोगो आगंतूण
पुच्छइ—किं तुमे तत्थ अच्छेर दिट्ठ ? । सो भणइ—‘दिट्ठं सुयमणुभूय, जं चित्तं पंचसेलए दीवे । पसयच्चि !
चट्ठयणे !, हा हासे ! हा पहासे ! य ॥१॥’ आदत्तं च तेण वयमिसविणा जलणासेवणं । वारितो य मित्तेण—भो मित्त !
न उच्च तुह काजरिसज्जोचियमेय चेट्ठिय, ता महाणुभाव !—‘दुलह माणुमज्जमं, मा हारसु तुच्छभोगसुहहेव ।
वेरुलियमणीमुत्तेग कोड किं किण्ड कायमणि ? ॥ १ ॥’ अत्र च—जइ वि तुमं भोगत्थी तहा वि सद्धमाणुष्टाण चेव
करेसु । जनो—“वणतो धणदिय्याण, कामत्थीणं च मच्चकामकरो । सग्गापवगसगमहेज्ज जिणदेसिओ वम्मो ॥१॥”
एयमाडअणुमानणेण वारिज्जतो वि मित्तेण उगिणीमरेण मतो पंचसेलाहिवई जातो । सधुत्तम निवेतो जातो—भोगाण
कजं किं किलिस्सइ ? ति अन्हं जाणता कीस अच्छामो ? ति पवइतो, काल काज्ज अज्जुए उवयन्नो, ओहिणा तं
पेच्छइ । अत्रया नंदीसरवरजत्ताए पलायवत्स पटहत्तो गलए ओलइतो, ताहे वाइतो नंदीसरं गतो । सद्धो आगतो तं
पेच्छइ । सो वत्स तेयं असहमाणो पलायउ । सो तेयं साहरेत्ता भणइ—भो ! नम जाणसि ? । सो भणइ—को सक्का-

इए देवे न याणइ । ताहे तं सावगरूवं दंसेइ, जाणावितो य । ताहे संवेगमावन्नो भणइ—संदिसह किमियाणि करेमि ? । भणइ—वद्धमाणसामिस्स पडिमं करेहिं ततो ते सम्मत्तवीयं होहि त्ति । भणियं च—“जो कारवेइ पडिमं, जिणाण जियरागदोसमोहाणं । सो पावइ अन्नभवे, सुहज्जणं धम्मवररणं ॥१॥” अन्न च—दारिद्रं दोहगं, कुजाइ-कुसरीर-कुमइ-कुगईओ । अवमाण-रोय-सोया, न हुंति जिणविंकारिणं ॥१॥” । ताहे महाहिमवंतातो गोसीस-चंदणदारुं घेत्तूण तत्थ पडिमं निव्वत्तेऊण कट्टसपुडे कुभइ, पवहणं च पासइ समुदमज्जे उप्पाएण छम्मासे भमंतं, ताहे अणेण तं उप्पायं उवसामिउं संजत्तियाण सा खोडी दिन्ना, भणिया य—देवाहिदेवस्स एत्थ पडिमा चिट्ठइ ता तस्स नामेण विहाडेयवा खोडी । ‘एवं’ ति पडिवज्जिय गया वाणिया । उत्तिन्ना समुदं । पत्ता वीइभयं । तत्थ उदायणो राया तावसभत्तो । दंसिया खोडी तस्स । साहियं सुरवयणं । मिलितो ससरक्खमाहणाई पभूतो लोगो । रुद्ध-गोविंदा-इत्तामेण वाहिति परसुं । तथाहि केई भणंति—वंभो चेव देवाहिदेवो, जतो सो चेव चउम्मुहो सव्वजयसिद्धिकारओ, नेयाणं च पणेया । अन्ने—‘विण्हू पहाणो’ त्ति भणंति, जओ सो चेव सव्वगतो लोगोवद्वकारए य दाणवे विणासेइ, संहारकाले य उयरगयं जयं धारेइ । अवरे—‘महेसरो उत्तमदेवो’ त्ति भणंति, जतो सो चेव सिद्धिसंहारकारतो अजोणिसंभवो, तस्स चेव भागा वंभ-विण्हू । एमाइविगप्पणाहिं वाहिज्जमाणो उक्किडइ परसू । एत्थंतरे आगया एत्थ उदायणस्स रत्तो महादेवी चेडगरायधूया समणोवासिया पभावई । तीए काऊण पूयं भणियं—गयरागदोसमोहो, सव्वन्नू अट्टपाडिहेरसंजुत्तो । देवाहिदेवरूवो, अरिहा मे दंसणं देहिं ॥१॥ वाहावितो परसू, पडंतस्स विधायस्स विहडिया खोडी, जाव दिट्ठा सव्वंगपडिपुत्ता अमिलाणमद्धमालंकिया वद्धमाणसामिपडिमा । अईव आपंदिया पभावती । जाया जिणधम्मपहावणा । पडियं च तीए—सव्वन्नू ! सोमदंसणं, अपुणुवभव ! भविज्जणमणाणंद ! ।

जयचित्तामणि ! जयगुरु !, जय जय जिणवीर ! अकलंक ! ॥१॥ अंतोउरे य चेइयघरं कारियं । पभाघई ण्हाया तिसंझं पूएइ । अन्नया देवी नच्चइ, राया वीणं वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अडिई से जाया, वीणावायणयं हत्थाओ से भट्टं । देवी रुद्धा भणइ—किं दुट्ठु नच्चियं ? । निव्वंधे से सिट्ठं । सा भणइ—किं मम जीविएण ? निक्कलंको सुचिरं सावयधम्मो पालितो । अन्नया देवी न्हाया चेडिं भणइ—पोत्ताइ आणेहिं । ताए रत्तगाणि आणियाणि । रुद्धा अद्वाएणं आहया ‘जिणघर पविसंतीए रत्तगाणि देखि’ त्ति । मया चेडी । ताहे चित्तेइ—मए वयं खंडियं, ता किं जीविएण ? ति रायाणं पुच्छइ—भत्तं पक्खस्वामि । निव्वंधे ‘जइ परवोहेसि’ । पडिस्सुयं । भत्तपक्खलाणेण मया देवी देवलोगं गया । जिणपडिमं देवदत्ता दासचेडी खुज्जा सुस्सुसइ । देजो उदायणं संघोहेइ । न सवुज्झइ । सो तावसभत्तो । ताहे देवो तावसरूवं करेइ । अमियफलाणि गहाय आगतो । रत्ता आसाइयाणि, पुच्छितो—कहिं एयाणि फलाणि ? । भणइ—नगरअदूरसामंते आसमो तहिं । तेण समं गतो । भीमायारेहिं तावसेहिं हंतुं पारद्धो । नासंतो वणसडे साहवो पेच्छइ, तेसिं सरणमहीणो । ‘मा भीयसु’ त्ति समासासितो तेहिं । नियत्ता ते तावसा । अणुसासितो सो साहहिं—‘धम्मो चेवेत्थ सत्ताणं, सरणं भयसायरे । देवं धम्मं गुरुं चेव, धम्मत्थी य परिकल्प ॥१॥ दसउट्ठदोसरहितो, देवो धम्मो उ निउणदयसहितो । सुगुरु य वंभयारी, आरंभपरिगहे विरतो ॥२॥’ एयमाहउयएसेण पडिउद्धो, पडिवन्नो जिणधम्मं । देवो अत्ताणं दरिसेइ । धम्मे य थिरीकाऊण गतो सुरो । जाव अत्थाणीए चेव अप्पाणं पेच्छइ । एवं सद्धो जातो ।

इओ य गंधारातो सावतो सवातो जिणजम्माइभूमीतो वंदित्ता वेयट्ठे कणगपडिमातो सुणिच्चा उववासेण ठितो ‘जइ वा मतो दिट्ठातो वा देवयाए दंसियातो’ । तुट्ठा य सव्वकासियाण गुलियाण सयं देइ । ततो नियत्तो तुणेइ वीइभए नयरे जिणपडिमं गोसीसचंदणमइयं, तव्वंदतो एइ, वंदइ । तत्थ पडिलगो देवदत्ताए पडियरितो । तुट्ठेण य से तातो गुलि-यातो दिन्नातो, सो पवइतो । अन्नया गुलियमेगं खाइ ‘मे कणगसरिसो वन्नो होउ’ त्ति । ततो जायपरमरूवा धंतकणग-सरिसवन्ना जाया, ‘सुवन्नगुलिय’ त्ति नामं तीए जायं । पुणो सा चित्तेइ—भोगे भुंजामि, एस राया ताव मम पिआ अण्णे य गोहा । ताहे पज्जोयं रोएइ, तं मणसीकाउ गुलियं खाइ । तस्स देवयाए कहियं ‘एरिसी रूववइ’ त्ति । तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसितो । तीए भणियं—पेच्छामि ताव तुमं । सो नलगिरिणा रात्ति आगतो । दिट्ठो ताए अमिरुद्धतो य । सा भणइ—जइ पडिमं नेसि तो जामि । ताहे ‘पडिमा नत्थि तट्ठाणट्ठावण जोग’ त्ति रात्ति वसिऊण पडिगतो । अन्नं जिणपडिमरूवं काऊण आगतो, तत्थ ट्ठाणे ठवित्ता जियंतसामिं सुवन्नगुलियं च गहाय उज्जेणिं गतो । तत्थ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्काणि । तेण गंधेण हत्थी उम्मत्ता । त च दिस गंधो एइ, जाव पलोइयं नलगिरिस्स पयं दिट्ठ । ‘किं निमित्तमागतो ?’ त्ति जाव चेडी न दीसइ । राया भणइ—चेडी नीया नाम, पडिमं पलोएह । ‘नवरमच्छइ’ त्ति निवेइयं । ततो राया अच्चणवेलाए आगतो, पेच्छइ पडिमापुप्फाणि मिलाणाणि । ततो निव्वणंतेण नायं ‘पडिरूवगं’ ति हरिया पडिमा । ततो तेण पज्जोयस्स दूओ विसज्जिओ—न मम चेडीए कज्जं, पडिमं विसज्जेहि । सो न देइ । ताहे पहावितो जेठमासे दसहिं राईहिं सम । उत्तरताण य मरुं खंधावारो तिसाए मरिउमारद्धो । रत्तो निवेइयं । ततो णेण पभावई चित्तिया आगया । तीए तिन्नि पुक्कराणि कयाणि अग्गिमस्स पच्छिमस्स मज्झिमस्स । ताहे आसत्थो गओ उज्जेणिं । भणितो रत्ता—किं लोएण मारिएणं ? तुज्झ य मज्झ य जुज्झं भयउ आसेहिं रह-हत्थि-पाएहिं वा जेण रुच्चइ तव । पज्जोतो भणइ—रहेहिं जुज्झामो । ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणाऽऽगओ, राया रहेण । तओ रत्ता भणितो—असव्वसंधो सि, तहावि ते नत्थि मोक्खो । ततो णेण रहो मडलीए दिन्नो, हत्थी वेणेण पच्छतो लग्गो । सो य करी जं जं पायं उक्खिवइ तत्थ तत्थ उदायणो सरे कुभइ, जाव हत्थी पडितो । उयरंतो वद्धो पज्जोतो,

निडाले य से अंको कतो 'वासीपइ' ति । उदायणराया य पच्छा निययनयर पहावितो । पटिमा नेच्छइ । अंतरा चासेण ओरद्धो ठितो । ताहे ओसंदयभएण दस वि रायाणो धूडीपायारे करेत्ता ठिया । जं च राया जिमेइ तं च पज्जो-
यस्स वि दिव्वइ । नवर पज्जोसवणाए सएण पुच्छितो—किं अज्ज जेमिसि ? । सो चिंतइ—मारिज्जामि, ताहे पुच्छइ—
किं अज्ज पुच्छिज्जामि ? । सो भणइ—अज्ज पज्जोसवणा, राया उववासितो । मो भणइ—अहं पि उववासितो, मम पि
मायावित्ताणि सजयाणि, न याणियं मया जहा—अज्ज पज्जोसवणं ति । रज्जो कहियं । जाणामि जहा—सो धुत्तो, किं पुण
मम एयन्मि वदेहए पज्जोसवणा चेव न सुज्झइ । ताहे सुधो रसमितो य । पटो य सोवन्नो ताणऽऽप्पराण छायाण-
निमित्तं वद्धो । नो य से विसतो विन्नो । तप्पमिहं पट्टवद्धया रायाणो जाया । पुच्च मडटवद्धा आसि । वित्ते वात्तारत्ते गतो
राया । तत्थ जो वणियवग्गो आगतो सो तर्हि चेव ठितो, ताहे तं दसपुरं जाय । तए णं से उद्दायणे राया अन्नया
कयाइ पोसहसाढाए पोसहिए एगे अवीए पक्खियं पोसहं सन्नं पडिजागरमाणे विहरइ । ततो तस्म पुच्चरत्तावरत्तकाले
जागरियं करेमाणस्स एयारूवे अज्झत्थिए समुप्पज्जित्या—धण्णा ण ते गामनगरा जत्थ ण समणे भगव महावीरे
विहरइ वन्म कहेइ, धज्जा णं ते राईसरपमिहंतो जे णं समणस्म महावीरस्स अतिए केवल्लिपन्नत्तं धम्मं नित्ता-
मंति, एवं पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइय सावगधम्म दुवाळसविहं पडिवज्जति, एव मुढे भवित्ता जागारातो अणगारियं
पवयंति, तं जइ ण समणे भगवं महावीरे पुव्वणुपुव्वि दूज्जमाणे इहेन वीईभए आगच्छेज्जा ता णं जहमवि भग-
वतो अंतिए मुंढे भवित्ता जाव पवएज्जा । तए णं भगवंतो उदायणस्म एयारूवं जज्झत्थियं जाणित्ता चंपातो पडिणि-
क्खमित्ता जेणेव वीईभए नगरे जेणेव मियवणे उज्जले तेणेव विहरइ । ततो परिमा निगगया उदायणो य । तए
ण उदायणे महावीरस्म अंतिए धम्मं सोच्चा हट्टुढे एवं वयासी—जं नवर जेट्टुत्तं रज्जे अहिंसिचामि, ततो णं
तुन्हं अतिए पवयामि । सामी भणइ—अहामुहं, मा पडिवधं करेहि । ततो उदायणे अभिसेगं हत्थिरय णं दुरुहित्ता
सए गिहे आगते । तजो उदायणस्स एयारूवे अज्झत्थिए जाए—जइ णं अहं जमिइ कुमारं रज्जे ठवित्ता पवयामि
तो अभिइ रज्जे य रट्टे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामभागेषु मुच्छिए अणाइयं अणत्तयगं सत्तारकंताए
अणुपरियट्ठिस्सइ, तं सेयं सल्ल मे नियग भाइणेजं केसिं कुमार रज्जे ठवित्ता पवइत्तए । एवं सपेदिता
सोहणे तिहिकरणमुहुत्ते कोहुंविपुरिसे सदावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव केसिस्म हमारस्स रायामिसेयं उवट्टेवह ।
ततो महिद्वीए अभिसित्ते केसीकुमारो राया जाए, जाव पसासेमाणे विहरइ । तजो उद्दायणराया केसिं रायं
आपुच्छइ—अहं णं देवाणुप्पिया ! सत्तारभवद्दिग्गे पवयामि । तजो केसी राया कोहुंविपुरिसे सदावेह, सदावित्ता
एवं वयासी—खिप्पामेव उद्दायणस्स रण्णो महत्थं महरिहं निक्खमणामिसेयं उवट्टेवह । ततो महाविभूईए
अहिंसित्ते सिधियारूढे भगवतो सनीवे गंतूण पवइए, जाव वहुणि चवत्थ-च्छट्ट-उट्टम-उत्तम-दुवाळम-मासद्ध-मासाईणि
तवोक्कमाणि उव्वमाणे विहरइ । अन्नया तस्स अतपंताहारस्म वाही जातो । सो वेजेहिं भणितो—इहिणा मुंजाहिं ।
सो किर भट्टारओ वड्याए अच्छितो । अन्नया वीईभयं गतो । तत्थ तस्स भाणिणिज्जो केसी राया तेणं चेव
रज्जे ठवितो । केसीकुमारो अमचेहिं भणितो—एस्म परीसहपराइतो रज्ज मग्गइ । सो भणइ—देमि । ते भणति—
'न एस रायधम्मो' वुग्गाहिंति । चिरेण पडिसुज्ज—किं कज्जड ? । विस से विज्जड । एगाए पमुवालीए घरे पडत्तं—दहिणा
सह देज्जाहिं ति । सा प्रदिन्ना । देवयाए अवहियं, भणितो य—महरिसि ! तुप्प विस दिन्नं, परिहराहिं दहिं । सो परि-
हरितो । रोगो बहिउमारद्धो । पुणो पगहितो । पुणो वि देवयाए अवहरियं । तइयवारं दिन्नं, तं पि अवहरियं । सा तस्स
पच्छतो पहिंडिया । अन्नया पमचाए देवयाए दिन्नं । पुणो उवडज्जिज्जग मुंजंतो निवारिओ देवयाए । ततो से उदायणे
अणगारे वहुणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणत्तणाए छेत्ता जस्सऽट्टाए कीरइ नग्गभावे मुंडभावे
तमट्ठं पत्ते जाव दुक्खपहीणे ति । तस्स य सेज्जायरो कुंभयारो । तस्मि कालगते देवयाए पंसुव्वरिसं पाडियं । सो य
अवहरितो 'अणवराहि' ति काठं सिणवहीए । कुंभकारवेक्खो नाम पट्ठणं तस्स नामेण कयं । तत्थ सो अवहरिऊण
ठवितो । वीईभयं च सयं पंसुणा पेहियं, अज्ज वि पंसूतो अच्छति । तए णं अभीइकुमारस्स पुव्वरत्तावरत्तकालंसि एवं
अज्झत्थिए जाए—अहं उद्दायणस्स रज्जो जेट्टे पुत्ते पभावइअत्तए, मं रज्जे अट्टावेत्ता केसिं रज्जे ठवित्ता पवइए ।
इमेण माणसेण दुक्खेण अभिभूए समाणे वीईभयातो निग्गच्छित्ता चंपाए कोणियं उवसपज्जित्ता णं विपुलभोगस-
मण्णागए यावि होत्था । से ण अभिइकुमारो समणोवासए अहिगयजीवाजीवे उद्दायणेणं रज्जा समणुवद्धवेरे यावि
होत्था । ततो अभिइकुमारो बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता अट्टमासियाए सलेहणाए तीसं भत्ताइं
छेइत्ता तस्स ट्ठाणत्ताऽणालोइयपडिक्कंते काठं किच्चा असुरकुमारत्ताए उववण्णे, एग पलितोवमं ठितो तस्स, महा-
विदेहे सिज्झिहिं ति ॥

“तदेव” सूत्रम् । ‘तदैव’ तेनैव प्रकारेण ‘काशिराजः’ काशिमण्डलाधिपतिः नन्दनाभिधानः सप्तमवलदेवः,
श्रेयसि-प्रशस्ते सत्ते-सयमे पराक्रमः-सामर्थ्यं यस्यासौ श्रेयःसत्यपराक्रमः, कामभोगान् परित्यज्य “पहणे” ति
प्रहववान्, कर्म महावनमिवाऽतिगहनतया कर्ममहावनम् । तथाहि—

वाराणस्यां नगर्यामग्निशिखो राजा, तस्य जयन्त्यभिधानादेवीकुक्सिसमुद्भूतः सप्तमवलदेवो नन्दनो नाम पुत्रः,
तस्यानुजो भ्राता शेषवतीसुतः दत्ताख्यो वासुदेवः, स च दत्तः पितृवितीर्णराज्यः साधितभरताद्धो नन्दनानुगतो
राज्यत्रियं स्वीतामनुवभूय । कालेन च पट्टपञ्चाशद्वर्षसहस्राण्यायुरतिवाह्य मृत्वा दत्तः पञ्चमनरकपृथिव्यामुत्तमः ।

नन्दनोऽपि च गृहीतश्राभण्यः समुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चपट्टिर्वसहस्राणि जीवितमनुपाल्य मोक्षं गतः । पड्विशतिर्धनूपि चानयोर्देहप्रमाणमासीदिति ॥

“तद्देव” सूत्रम् । तथैव ‘विजयः’ द्वितीयबलदेवः “आणट्टाकिति” त्ति आनट्टा—समस्तकलङ्कविकलतया सामस्त्ये-
नाऽपगता अकीर्तिः—अश्लाघा यस्य स आनट्टाकीर्तिः, प्राकृतत्वात् सिलोपः । “पद्मइ” त्ति प्रात्राजीत्, राज्यं गुणैः
समृद्धं—सम्पन्नं गुणसमृद्धम्, तुशब्दस्याऽपिशब्दार्थत्वाद् व्यवहितसम्बन्धाच्च गुणसमृद्धमपि, “पयहित्तु” प्रहाय महा-
यशाः । तथाहि—

असौ द्वारकावत्यां ब्रह्मराजस्य सुभद्रायाश्च राज्याः पुत्रत्वेनोत्पद्योमापत्यद्विपिष्टवासुदेवज्येष्ठसोदर्यत्वेन सम्भूय
द्विसप्ततिवर्षतसहस्रायुष्कवासुदेवमरणानन्तरमद्भीकृत्य श्राभण्यमुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चसप्ततिवर्षतसहस्राणि सर्वायु-
रतिवाह्यं निर्धृतः । सप्ततिर्धनूपि देहमानमस्याऽजनीति । एतौ चावश्यकर्तुर्युक्त्यभिहितनामोल्लेखेनोत्प्रेक्ष्य व्याख्यातौ ।
अथाऽन्यौ कौचिदेतौ प्रतीतावागमज्ञानाम्, ततस्तावेव व्याख्येयौ ॥

“तद्देवुगं” सूत्रम् । तथैवोपं तपः कृत्वा अव्याक्षिप्तेन चेतसा महाबलो राजर्षिः ‘आदाय’ गृहीत्वा शिरसेव
शिरसा शिरःप्रदानेनैव जीवितनिरपेक्षमित्यर्थः, ‘श्रियं’ भावश्रियं संयमरूपां तृतीयभवे परिनिर्वृत इति शेषः । तथाहि—

तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणाउरे नयरे होत्था । तत्थ णं बले नामं राया । तस्स णं पभावती नाम महादेवी ।
अन्नया णं सा अद्धरत्तसमयंसि पवरसयणिज्जंसि उवगया ससिसंखसेयं उरालागिइं सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ।
तए णं सा हट्टतुट्ठा जेणेव बलस्स रन्नो सयणिजे तेणेव उवागच्छइ । तं सुमिणं साहेइ । तए णं से बले राया
तं सुमिणं सोच्चा हट्टतुट्ठे एवं वयासी—कल्लणे णं तुमे देवी ! सुमिणे दिट्ठे, अत्थलाभो रज्जलाभो भोगलाभो देवाणु-

प्पिए !, तुमं नवण्हं मासाणं अद्धट्टमाणं य राइंदियाणं कुलपईवं कुलतिलयं सव्वलक्खणसंपुन्नं दारयं पयाहिसि । से वि
य णं जोवणमणुपत्ते सूरं वीरे विउलवलवाहणे राया भविस्सइ । तए णं सा पभावई एयमट्ठं सोच्चा हट्टतुट्ठा तं बलस्स
रन्नो वयणं अहिणंदइ, जेणेव सए सयणिजे तेणेव उवागच्छइ, तप्पभित्तिं च णं सा सुहंसुहेणं गम्भमुब्वहमाणी पसत्थ-
डोहला पडिपुन्नडोहला साहियाणं नवण्हं मासाणं सुकुमालपाणिपायं सव्वगलक्खणोववेयं सुरूवं देवकुमारोवमं दारयं
पयाया । तए णं पभावईए देवीए पडिचारियातो बलं रायाणं जएणं विजएणं पुत्तजम्मेणं वद्धावेत्ति । तए णं बले राया
एयमट्ठं सोच्चा हट्टतुट्ठे जाव फलंबुयपुप्फमिष समूससियरोमकूवे तासिं अंगपडियारियाणं मउडवज्ज सरीरालंकारं दलेइ,
मत्थए धोवइ, विउलं पीईदाणं दलेइ । तए णं से बले राया कोडुंविउपुरिसे सहावेइ, सहावेत्ता एवं वयासी—
खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरे नयरे चारगसोहणं माणुम्माणवड्डुणं करेइ, वद्धावणयं च धोसेइ । जाव ते
तद्देव करेत्ति । जाव बांरसाइ तस्स णं दाउयस्स अम्मापियरो ‘महाबले’ त्ति नामं करेत्ति । तए णं से महाबले पंच-
धाईपरिगहिए वड्डुइ । जाव कलियकलाकलावे जोवणमणुपत्ते असरिसरूवलवन्नजोवणगुणोववेयाणं अट्टण्हं रायवर-
कन्नगाणं एगदिवसेणं पाणिं गार्हिसु । तए णं तस्स महाबलस्स कुमारस्स अम्मापियरो महइमहालयं अट्टपासाओवसो-
हियं भवणं करेत्ति, एयारूवं च पीईदाणं दलयंति—अट्ट हिरन्नकोडीओ, अट्ट सुवन्नकोडीओ, अट्ट मउडे, अट्ट कुंडल-
जुयले, अट्ट हारे, अट्टऽद्धहारे, जाव अट्ट कडगजोए; अट्ट बए दसगोसाहस्सिएणं वएणं, अट्ट हत्थी, जाव अट्ट जाणाइं,
अट्ट-नाडगाइं वत्तीसइं वड्डाइं, अट्ट गामे दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं, अट्ट दासे, जाव अट्ट मयहरे, अट्ट सोवन्नियथाले,
जहा विवाहपन्नत्तीए जाव अन्नं या सुवहुं हिरन्नं या जाव सायएज्जं अलाहि आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं परि-
भोत्तुं । तए णं से महबले पासायवरगए उदारे भोगे भुंजमाणे बिहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं विमलस्स अरहत्तो

पउप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे पंचहिं अणगारसएहिं परिबुट्ठे गामाणुगामं दूइज्जमाणे हत्थिणाउरमागए, जाव
परिसा निगया, महाबले वि कंचुइयसयासातो विन्नायवइयरे तस्स भयवतो वंदणत्थं निगए, जाव धम्मघोसस्स
अणगारस्स अंतिए धम्मं सुणेइ । तए णं से महबले कुमारे धम्मघोसस्स अंतिए धम्मं सोच्चा हट्टतुट्ठे तिकखुत्तो नमंसित्ता
एवं वयासी—सहहामि णं भंते ! निगंथं पावयणं, जाव अब्भुट्ठेमि णं भंते ! निगंथं पावयणं, एवमेयं भंते ! से जहेय
तुम्भे वयह जं णवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरो आपुच्छामि तए णं तुम्हं अंतिए पवयामि । अहासुहं देवाणुप्पिया !
मा पडिवंधं करेहि । तए णं से महबले धम्मघोसं अणगारं वंदित्ता हट्टतुट्ठे रहं आरुहित्ता हत्थिणाउरं नयरं मज्झ-
मज्जेणं जेणेव सए घरे तेणेव उवागच्छइ, रहातो पबोहइ, पबोहइत्ता जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छित्ता एवं वयासी—अंवताय । मए धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए धम्मं निसंते, से वि य मे अभिरुइए । तए णं तं
महबलं कुमारं अम्मापियरो एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं जाया !, कयत्थे सि णं तुमं जाया । तए णं से महबले कुमारे
एवं वयासी—इच्छामि णं अम्मयातो ! तुम्हेहिं अवभणुन्नाए समाणे संसारभउविग्गे मीए जम्मणमरणाणं धम्मघोसस्स
अंतिए अहं पवइत्तए । तए णं सा पहावई अणिट्ठं अकंतं असुयपुवं गिर सोच्चा रोमकूउपगलंतसेयकिलिण्णगत्ता सोग-
भरवेवियंगी नित्तेया दीणवयणा करयलमलिय व कमलमाला खुणियवलया पड्डउत्तरिज्जा विकिन्नकेसहत्था परसुनिकित्तं व
अंपगलया कुट्टिमत्तलंसि धस त्ति सव्वंगेहिं निवडिया । तते णं सा ससंभमयित्ताए कंचणभिगारवारिधाराए उक्खेवगवाएण
य समासासिया समाणी रोयमाणी कंदमाणी, महबलं एवं वयासी—तुमं सि णे जाया ! अम्ह एगे पुत्ते इट्ठे कंते रयणभूए
निहिभूए जीवियभूए उंवरपुप्फं व दुल्लभे, तन्नो रल्लु जाया ! अम्हे इच्छामो तुज्ज रणमवि विप्पतोणं, अच्छाहि ताव
जाया ! जाव अम्हे जीवामो, पच्छा अम्हेहिं कालगएहिं परिणयवए वड्डियकुलसंताणे पवइहिसि । तए णं से महबले

एवं वयासी—तहा णं तं अम्मयातो ! जं णं तुम्हे धयह 'तुमं एगे पुत्ते जाव पवइहिसि' परं माणुस्सए भवे जाइजरा-
रणरोगसोगवसनसयामिभूए अयुवे सन्नम्भरायसरिसे सुविणगदंसणोवमे विद्धंसणधम्मे, एवं खलु केस णं जाणइ अम्म-
यातो ! के पुद्धि गच्छति ? के पच्छा गच्छति ? तं इच्छामि णं लहुं चेय पवइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमं
ते जाया ! सरीरग विसिद्धरुबलक्खणोववेयं विन्नाणवियक्खणं रोयरहियं सुहोइयं पढमजोघणत्थं, तं अणुहोहि ताव जाया !
सरीरजोघणगुणे पच्छा पवइहिसि । तए णं से महव्वले एवं वयासी—एवं खलु अम्मयातो ! माणुस्सगं सरीरं दुक्का-
ययणं विविहवाहिघरत्थं अट्ठियकट्टट्ठियं सिराण्हारुसंपिणद्ध असुहनिहाणं मट्ठियमंडं व दुव्वलं अणिट्ठियसंठणं जराघुणियं,
तं इच्छामि णं पवइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमाओ ते जाया ! सव्वकलाकुसलाओ मइव-ऽज्जव-खमा-
विणयगुणजुत्तातो मियमहुरभासिणीओ हावभाववियम्भणातो विसुद्धकुलसीलसालिणीतो पगम्भवयाओ मणाणुकूलातो
भावाणुरत्ताओ तुज्झ अट्ठ भारियाओ, तं भुजाहि ताव जाया ! एताहिं सद्धिं विउले कामभोगे पच्छा पवइहिसि । तए
णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु माणुस्सगा कामभोगा उधार-पासवण-खेल-सिंघाण-वंत-पित्ताऽऽसवा सुफ-सोणि-
यसमुम्भवा अप्पकालिया लहुसगा परिकिलेससज्झा कइयविवागा दुक्काणुधंधिणे अणुहजणसेविया सिद्धिगमणविग्घा, तं
इच्छामि णं पवइत्तए । तए णं त अम्मापियरो एवं वयासी—इमे ते जाया ! अज्जय-पज्जय-पिइपज्जागए सुवट्ठ हिरत्ते
सुवण्णे विउले धणधत्ते जाव सावएजे, तं अणुहोहि ताव जाया ! विउले माणुस्सए इद्धिसफारे समुदए पच्छा पवइहिसि ।
तए णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु हिरत्ते जाव सावएजे अग्गिसाहिए चोरसाहिए रायसाहिए दाइयसाहिए
मच्चुसाहिए अयुवे विज्जुलयाचंचले, तं इच्छामि पवइत्तए । तए णं अम्मापियरो जाहे नो संचाएति विसयपवत्तणीहिं
पन्नवणाहिं पन्नवित्तए ताहे संजमुवेयजणणीहिं पन्नवणाहिं पन्नवेमाणा एवं वयासी—इमे खलु जाया ! निग्गंथे पावयणे
दुरणुचरे, एत्थं णं जहा सुदुकर जवा लोहमया चावेत्तए, गंगामहानइए पडिसोयं गमित्तए, महासमुदं भुयाहिं तरित्तए,
दित्तं वा अग्गिसिंहं पिवित्तए, तहा दुरणुचर एत्थं असिधारासचरणं व वयं परित्तए; नो खलु कप्पइ जाया ! निग्गं-
थाणं आहाकम्मिए वा जाव वीयभोयणे वा भुत्तए वा, तुमं सि णं जाया ! सुकुमाले सुहोइए नालं खुहा-पिवासा-सी-
उण्हाइपरीसहोवसगे य उइण्णे भूमिसयणे केसलोचे अण्हाणे वंभचेरे भिक्खायरियं च अहियासित्तए, तं अच्छाहि
ताव जाया ! जावऽन्हे जीवामो । तए णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु निग्गंथे पावयणे दुरणुचरे कीवाणं
कायरानं इहलोयपडिवद्धाण परलोयपरम्मुहाणं, धीरत्त निच्छियमइस्स नो खलु एत्थं किंचि दुब्बारं, तं अणुजाणह ममं
पवइत्तए । तए णं महव्वलं कुमार अम्मापियरो जाहे नो संचाएति पन्नवित्तए ताहे अकामाईं चेय अणुमणित्था ।
तए णं वले राया कोडुंवियपुरिसेहिं हत्थिणाउरं नयर सट्ठिभतरवाहिरियं आसियसम्मज्जितोयलित्तं कारवेइ जहा उवाइए ।
तए णं ते अम्मापियरो महव्वलं कुमार सीहासणवरसि पुरत्थाभिमुहं निसीयाविति । अट्ठसएणं सोवन्नियाणं कलसाणं
जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं सव्विड्डीए जाव रवेणं महया निकरमणामिसेएणं अभिसिंचति, फरजलिं सिरसि कट्टु एवं
नयासी—भण जाया ! किं देमो ? किं पियं करेमो ? के णं ते अट्ठो ? । तते णं से महव्वले एवं वयासी—इच्छामि
ण अम्मतातो ! कुत्तियावणाओ सयसहस्सेण एगेणं पडिग्गहं एगेणं रयहरणं एगेणं कासवयं च सदावेउं । तए णं वले
राया कोडुंवियपुरिसेहिं कुत्तियावणाओ रयहरणं पडिग्गहं च सयसहस्सेण पत्तेयमाणावेइ, कासवगं च सयसहस्सेणं
सदावेइ । तए णं से कासवे सुइभूए वलेण रत्ता अब्भणुन्नाए समाणे अट्ठगुणए पोत्तीए पिणद्धमुहे चउरंगुलवजे केसे
कप्पेइ । तए णं सा पभावती छिन्नमुत्तावल्लिप्पगासाइं अंसुयाइं विणिम्मुयमाणी हंसलक्खणेणं पडसाहएणं ते पडिच्छइ ।

१ नापित्तम् ।

जाव ऊसीसगमूले ठवेइ । तए णं महव्वले सरसगोसीसचंदणाणुलित्ते सव्वालंकारविभूसिए पुरिससहरसवाहिणीयं सिवियं
दुरुढे, एगाए वरतरुणीए धरियायवत्ते, दोहिं वरतरुणीहिं चालिजमाणवरचामरे, अम्मापिहिं सहिए, महया भंडचट्टयेणं.
'धत्ते णं कयत्थे णं सुलद्धजम्मे णं महव्वले कुमारे, जणं ससारभउव्विगे विसं व अवहाय कामभोगे पढमवयत्थे चेव
पवइय' त्ति पत्तसिजमाणे पलोइजमाणे अंगुलीहिं दाइजमाणे पुक्कफलाइं अंजलीहिं अवकिरिजमाणे पोत्तंतेहिं वीइजमाणे
दाणं दलमाणे हत्थिणाउरं नयरं मज्झमज्जेणं निग्गच्छित्ता जेणेव धम्मघोसे अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
सीयातो पचोरुहइ । तए णं महव्वलकुमार पुरतो काउ अम्मापियरो धम्मघोसमणगार वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—
एस ण देवाणुप्पिया ! महव्वले कुमारे ससारभउव्विगे कामभोगविरत्ते तुम्हंमतिए पवइय, तं एयन्नं देवाणुप्पियाणं सीस-
मिक्खं दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया । तए णं धम्मघोसे अणगारे एवं वयासी—अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा
पडिवधं करेहि । तए णं से महव्वले धम्मघोससूरिणा एवं वुत्ते समाणे हट्ठुढे धम्मघोसं अणगार वंदित्ता नमंसित्ता
उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागमवक्कमइ, अलंकार ओमुयइ । पभावती देवी थूलमुत्तावल्लिपगासाइं अंसूणि विणिम्मुयमाणी
उत्तरिज्जेणं तमलंकार पडिच्छइ, एव वयासी—पडियव्वं जाया ! जइयव्वं जाया ! अरिंस अट्ठे नो पमाइयव्वं । तए णं
तत्सऽम्मापियरो धम्मघोसमणगार वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिस्सि पाउब्भूया तामेव दिस्सि पडिगया । तते णं से मह-
व्वले सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, जेणेव धम्मघोसे तेणेव उवागच्छइ, वदइ, नमंसइ, एवं वयासी—आलित्ते
णं भते ! लोए पलित्ते णं भते ! लोए जराए मरणेण य, तं तुम्हे देवाणुप्पिया ! सयमेव सपवावेइ, सुंडावेइ, सिक्का-
वेइ । तए णं धम्मघोसे सूरि सयमेव पवावेइ जाव सिक्खावेइ । तए णं महव्वले अणगारे जाए पंचसमिए तिगुत्ते
चोदसपुव्वधरे यावि होत्था । तए णं वहूहिं चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं विचित्तेहिं तवोक्कम्मेहिं अप्पाण भावेमाणे दुवालस

वासाहं सामग्रपरियागं पावणित्ता मासियाए संलेहणाए आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किंवा वंभलोए कप्पे वससागरोवमठिइए देवे उववन्ने । ततो चुए सेट्टिकुलंसि वाणिज्यागमे नगरे पुत्तत्ताए उववन्ने । तए णं से 'सुदंसण' ति कयनामे उम्मुक्कवालभावे सप्पणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए पवइऊण सिद्धे । एए व्याख्याप्रज्ञप्ति-भणितो महावलः परिकथितः । यदि वाऽन्यः कोऽपि विदितः समयज्ञाना ततः स एवात्र वाध्य इति सप्तदशसूत्रार्थः ॥ ३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१ ॥ इत्थं महापुरोदाहरणैर्ज्ञानपूर्वक-क्रियामाहात्म्यमभिधायोपदेष्टुमाह—

कहं धीरो अहेज्जहिं, उम्मत्तु व महिं चरे ? । एए विसेसमावाय, सूरा दढपरक्कमा ॥ ५२ ॥

व्याख्या—'कथं' केन प्रकारेण धीरः 'अहेतुभिः' क्रियावाद्यादिपरिकल्पितकुहेतुभिः 'उम्मत्त इव' प्रहृष्टीत इव तार्विकवस्त्वपलपनेनाऽऽलजालभाषितया 'महीं' पृथिवीं 'चरेत्' अमेद् ? नैव चरेदित्यर्थः । किमिति ? यतः 'एते' अनन्तरोदिता भरतादयः 'विशेषं' विशिष्टतां गम्यमानत्वाद् मिथ्यादर्शनेभ्यो जिनशासनस्य 'आदाय' गृहीत्वा शूरा दढपराक्रमा एतदेवाश्रितवन्त इति शेषः । अतो भवताऽपि विशेषज्ञेन धीरेण च सता अस्मिन्नेव निश्चितं चेतो विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥ किञ्च—

अचंतनियानखमा, सच्चा मे भासिया वई । अतरिंसु तरिंतेगे, तरिस्संति अणागया ॥ ५३ ॥

व्याख्या—अत्यन्तम्-अतिशयेन निदानक्षमा-कर्ममलशोधनसमर्था, 'दैप् शोधने' इत्यस्य च निदानशब्दः सिद्धः, सत्या 'मे' मया भाषिता 'वाक्' जिनशासनमेवाश्रयणीयमित्येवंरूपा, अनयाऽङ्गीकृतया 'अतार्पुः' तीर्णवन्तः, सरन्ति 'एके' परे सम्प्रत्यपि, क्षेत्रान्तराऽपेक्षया इत्थमभिधानम्, तथा तरिष्यन्ति 'अनागताः' भाविनो भवोदधिमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ यतश्चैवमतः—

कहं धीरे अहेज्जहिं, अत्ताणं परियावसे । सव्वसंगविणिम्मुक्के, सिद्धे हवइ नीरए ॥ ५४ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—कथं धीरोऽहेतुभिरात्मानं "परियावसि" ति पर्यावासयेत् ? कथमात्मानमहेत्वावासं कुर्यादित्यर्थः । किं पुनरात्मनोऽहेत्वनावासकरणे फलम् ? इत्याह—सर्वे सङ्गाः-द्रव्यतो द्रविणादयो भावतस्तु मिथ्यारूपत्वाद् एत एव क्रियादियादास्तैर्विनिर्मुक्तः-विरहितः सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः सन् सिद्धो भवति नीरजाः । तदनेनाऽहेतुपरिहारस्य सम्यग्ज्ञान-हेतुत्वेन सिद्धत्वं फलमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखयोधायां संयतीयाख्यमष्टादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनविंशं मृगापुत्रीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमष्टादशमध्ययनम् । अधुना एकोनविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने भोगद्वित्याग उक्तः, तस्माच्च श्रामण्यमुपजायते, तच्चाऽप्रतिफलमर्तया प्रशस्यतरं भवतीत्यप्रतिकर्मतोच्यते' इत्यनेन सम्यग्धेनायातस्याऽऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुग्गीवे नयरे रम्मे, काणणुज्जाणसोहिए । राया बलभद्धो तत्थ, मिगा तस्सज्जगमाहिस्सी ॥ १ ॥
तेसिं पुत्ते बलसिरी, मियापुत्ते ति विस्सुए । अम्मापिज्जण दइए, जुवराया दमीसरे ॥ २ ॥
नंदणे सो उ पासाए, कीलए सह इत्थिहिं । देवो दोगुंदुगो चैव, निच्चं मुहयमाणसो ॥ ३ ॥
मणिरयणकोट्टिमतळे, पासायालीयणे ठिओ । आलोएइ नगरस्स, चउक्कतियचचरे ॥ ४ ॥
अह तत्थ अइच्छंतं, पासई समण संजयं । तवनियमसंजमधरं, सीलहं गुणआपरं ॥ ५ ॥
तं देहई मियापुत्ते, दिट्ठीए अणिमिसाए उ । कहिं मन्नेरिसं रूवं, दिट्ठपुवं मए पुरा ॥ ६ ॥
साहुस्स दरिसणे तस्स, अज्झवसाणम्मि सोहणे । मोहं गयस्स संतस्स, जाईसरणं समुप्पन्नं ॥ ७ ॥
जाईसरणे समुप्पन्ने, मियापुत्ते महिहिं । सरई पोरणियं जाइं, सामन्नं च पुराकयं ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नयरम्—'काननोद्यानशोभितः' इत्यत्र काननानि-वृहद्वृक्षाश्रयाणि यनानि, उद्यानानि-जायानाः क्रीडानानि वा ॥ "दमीसरि" ति दमिनाम्-उपशमिनामीश्वरो दमीश्वरः, भाविकालापेक्ष चैतत् ॥ "नंदणे सो उ" ति

‘नन्दने’ लक्षणोपेततया समृद्धिजनके ‘सः’ मृगापुत्रः ‘तुः’ पूरणे, “दोगुन्दुगो चेव” ति ‘चः’ पूरणे, दोगुन्दुग इव, दोगुन्दुगाश्च त्रायस्त्रिंश देवाः, ‘नित्य भोगपरायणा दोगुन्दुगाः’ इति भण्णति ॥ “मणिरयणकोट्टिमत्ते” ति मणिरत्न-रूपलक्षितं कुट्टिमत्तं यस्मिन् स तथा तस्मिन्, “पासायावलोके” ति ‘पासायावलोके’ प्रासादगवाक्षे ॥ “अह तत्त्व अहच्छतं” ति ‘अथ’ अनन्तर ‘तत्र’ तेषु त्रिकादिषु अतिक्रामन्तं पश्यति श्रमणं संयतं, श्रमणस्य शान्त्यादेरपि सम्भवात् तद्व्यवच्छेदार्थं सयतप्रहणम् । तपश्च-अनशनादि नियमाश्च-द्रव्याद्यभिग्रहाः सयमश्च-प्रतीतस्तान् धारयतीति तपोनियमसयमवरत्नम्, अत एव शीलम्-अष्टादशशीलाद्वनहस्तरूपं तेनाऽऽह्यं शीलद्वयम्, तत एव गुणानां-ज्ञानादीनाम् आकर इवाऽऽकरत्नम् ॥ तं “देहह” ति पश्यति दृष्ट्वा “अणिमिस्ताए च” ति अनिमिषयेव, क ‘मन्ये’ जाने ईदृश रूपं ‘दृष्टपूर्वं’ पूर्वमप्यवलोकितां मया ‘पुरा’ पूर्वजन्मनि ? ॥ शेषं प्रतीतमेवेति सूत्राष्टकार्यः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८ ॥ सम्प्रति यदसौ उत्पन्नजातिस्मरणः कृतवांसदाह—

विसएहिं अरज्जंतो, रज्जंतो संजमम्मि य । अम्मापियरं उवागम्म, इमं वयणमव्वी ॥ ९ ॥

व्याख्या—“विसएहिं” ति विषयेषु ‘अरजन्’ अभिष्वङ्गमकुर्वन् ‘रजन्’ रागं कुर्वन् संयमे, ‘चः’ पुनरर्थे, अम्वा-पितरौ उपागम्येदं वचनमब्रवीदिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ किं तदब्रवीत् ? इत्याह—

सुयाणि मे पंच महवयाणि, नरएसु दुक्खं च तिरिक्खजोणिस्तु ।

निर्विण्णकामो मि महण्णवाओ, अणुजाणह पधइस्सामि अम्मो ! ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतानि मे पञ्च महाव्रतानि, नरकेषु दुःखं च तिर्यग्योनिषु च, चस्य गम्यमानत्वाद् उपलक्षणं चैतद् देवमनुष्यभवयोः, ततः किम् ? इत्याह—“निर्विण्णकामः” निवृत्तामिलापोऽस्मि अहम्, कुतः ? महार्णव इव महार्णवमस्मात्, यतश्चैवमतोऽनुजानीत मामिति शेषः, प्रव्रजिष्यामि “अम्मो” ति मातुरामभ्रणमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रत्यालीयमेवासौ प्रव्रज्याहेतुं ससारनिर्वेदं भोगनिन्दादिद्वारेण प्रकटयितुमाह—

अम्मताय ! मए भोगा, सुत्ता विसफलोवमा । पच्छा कइयविवागा, अणुवंधवुहावहा ॥ ११ ॥

इमं सरीरं अणिच्चं, असुइं असुइसंभवं । असासयावासमिणं, दुक्खकेसाण भायणं ॥ १२ ॥

असासए सरीरम्मि, रइं नोवलभामऽहं । पच्छा पुरा य चइयवे, फेणवुव्वसण्णिभे ॥ १३ ॥

माणुसत्ते असारम्मि, वाहीरोगाण आलए । जरामरणघट्यम्मि, खणं पि न रमामऽहं ॥ १४ ॥

जम्मं दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य । अहो ! दुक्खो हु संसारो, जत्थ किस्संति जंतुणो १५

खेत्तं वत्थुं हिरण्णं च, पुत्तदारं च बंधवा । चइत्ता णं इमं देहं, गंतव्वमवसस्स मे ॥ १६ ॥

जहा किंपागफलाणं, परिणामो ण सुंदरो । एवं सुत्ताण भोगाणं, परिणामो ण सुंदरो ॥ १७ ॥

व्याख्या—प्रतीत्यर्थमेव । नवरम्—“असासयावासमिणं” ति अशाश्वतः आवासः-प्रक्रमात् जीवस्यावस्थानं यस्मिंस्तत् तथा, “इणं” ति इदं “दुक्खकेसाण भायणं” दुःखहेतवः केशा दुःखकेशाः-ज्वरादयो रोगालेपं भाजतम् ॥ यतश्चैवमतोऽशाश्वते शरीरे रतिं नोपलभेऽहम्, ‘पश्चात्’ मुक्तभोगावस्थाया ‘पुरा वा’ अनुक्तभोगितायां त्यक्तव्ये फेनवुव्व-नज्जिभे ॥ व्याधयः-अतीव बाधाहेतवः कुष्ठादयो रोगाः-ज्वरादयः ॥ ‘अहो !’ इति सन्मोघने, “दुक्खो हु” ति दुःखहेतुरेवेति सूत्रसप्ततार्थः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७ ॥ इत्थं भवनिर्वेदहेतुमभिधाय दृष्टान्तद्वयोपन्यासतः स्वामिप्रायमेव प्रकटयितुमाह—

अद्धाणं जो महंतं तु, अपाहेओ पवज्जई । गच्छंते से दुही होइ, छुहातण्हाहिं पीडिए ॥ १८ ॥

एवं धम्मं अकाज्जणं, जो गच्छइ परं भवं । गच्छंते से दुही होइ, वाहीरोगेहिं पीडिए ॥ १९ ॥

अद्धाणं जो महंतं तु, सप्पाहेओ पवज्जई । गच्छंते से सुही होइ, छुहातण्हाविवज्जिओ ॥ २० ॥

एवं धम्मं पि काज्जणं, जो गच्छई परं भवं । गच्छंते से सुही होइ, अप्पकम्मे अवैयणे ॥ २१ ॥

जहा गेहे पलित्तम्मि, तस्स गेहस्स जो पइ । सारभंडाणि णीएइ, असारं अवउज्झइ ॥ २२ ॥

एवं लोए पलित्तम्मि, जराए मरणेण य । अप्पाणं तारइस्सामि, तुव्वेहिं अणुमण्णिओ ॥ २३ ॥

व्याख्या—सुदमेव । नवरम्—“अपाहेतो” ति ‘अपायेयः’ अशम्वलकः ॥ “अप्पकम्मे अवैयणे” ति अल्पपापकर्मा अल्पासातवेदनश्च ॥ “अप्पाण तारइस्सामि” ति आत्मानं सारभाण्डतुल्यं तारयिष्यामि धर्मकरणेनेति प्रक्रमः । असारं तु कामभोगादि त्यक्ष्यामीति भावः । शेषं गतार्थमेवेति सूत्रपट्टावयवार्थः ॥ १८-१९-२०-२१-२२-२३ ॥ एवं च तेनोक्ते—

तं वित्तम्मापियरो, सामण्णं पुत्त ! दुच्चरं । गुणाणं तु सहस्साइं, धारेयवाइं भिक्खुणो ॥ २४ ॥

समया सव्वभूएसु, सत्तुमिच्चेसु वा जए । पाणाइवायविरई, जायज्जीवाए दुक्करं ॥ २५ ॥

णिच्चकालऽप्पमत्तेणं, सुसावायविवज्जणं । भासियव्वं हियं सच्चं, निच्चाउत्तेण दुक्करं ॥ २६ ॥

दंतसोहणमाइस्स, अदत्तस्स विवज्जणं । अणवज्जेसण्णिजस्स, गेणहणा अवि दुक्करं ॥ २७ ॥

विरई अवंभचेरस्स, कामभोगरसण्णुणा । उगं महवयं वंभं, धारेयव्वं सुदुक्करं ॥ २८ ॥

घणघण्णपेसवग्गेसु, परिग्गहविवज्जणा । सव्वारंभपरिच्चाओ, निम्ममत्तं सुदुक्करं ॥ २९ ॥

चउविहे वि आहारे, राईभोयणवज्जणा । सन्निहीसंचओ चेव, वज्जेयव्वो सुदुक्करं ॥ ३० ॥

छुहा तण्हा य सीउण्हं, दंसमसगवैयणा । अक्कोसा दुक्खसेज्जा य, तण्णासा जह्लमेव य ॥ ३१ ॥

तालणा तज्जणा चैव, वह्यंधपरीसहा । दुक्खं भिक्खायरिया, जायणा य अलाभया ॥ ३२ ॥
 कावोता जा इमा वित्ती, केसलोओ य दारुणो । दुक्खं यंभवयं घोरं, धारेउं अहमप्पणा ॥ ३३ ॥
 सुहोइओ तुमं पुत्ता !, सुकुमालो य सुमज्जिओ । न हु सी पभू तुमं पुत्ता !, सामण्णमणुपालिया ॥
 जावज्जीवमविस्सामो, गुणाणं तु महम्मरो । गरुओ लोहमारुव, जो पुत्ता ! होइ दुव्हरो ॥ ३५ ॥
 आगासे गंगसोउ व, पडिसोउ व दुत्तरो । वाहाहिं सागरो चैव, तरियवो गुणोयही ॥ ३६ ॥
 वालुयाकवलो चैव, निरस्साए उ संजमे । असिधारागमणं चैव, दुक्करं चरिउं तवो ॥ ३७ ॥
 अहीवेगंतदिट्ठीए, चरित्ते पुत्त ! दुच्चरे । जवा लोहमया चैव, चावेयवा सुदुक्करं ॥ ३८ ॥
 जहा अग्गिसिहा दित्ता, पाउं होइ सुदुक्करं । तह दुक्करं करेउं जे, तारुण्णे समणत्तणं ॥ ३९ ॥
 जहा दुक्खं भरेउं जे, होइ वातस्स कोत्थलो । तहा दुक्खं करेउं जे, कीवाणं समणत्तणं ॥ ४० ॥
 जहा तुलाए तोलेउं, दुक्करं मंदरो गिरी । तहा निहुय नीसंकं, दुक्करं समणत्तणं ॥ ४१ ॥
 जहा भुयाहिं तरिउं, दुक्करं रयणागरो । तथा अणुवसंतेणं, दुत्तरो दमसागरो ॥ ४२ ॥
 भुंज माणुस्सए भोए, पंचलक्खणए तुमं । भुत्तभोगी तओ जाया !, जइधम्मं चरिस्ससि ॥ ४३ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—‘गुणानां’ श्रामण्योपकारकाणां शीलान्तरूपाणां, ‘तुः’ पूरणे ॥ तथा ‘समता’ रागद्वेष-
 परिहारेण तुल्यता सर्वभूतेषु शत्रुमित्रेषु वा ‘जगति’ लोके, अनेन सामायिकमुक्तम् । तथा प्राणातिपातविरतिः “जावज्जी-
 वाए” ति यावज्जीवं ‘दुक्करं’ दुरनुचरमेतदिति शेषः ॥ ‘नित्यायुक्तेन’ सदोपयुक्तेन, यच्चान्वयव्यतिरेकाभ्यामेकस्याप्यर्थ-
 स्याभिधानं तत् स्पष्टार्थमदुष्टमेव ॥ “दंतसोहणमाइस्स” ति मकारोऽलाक्षणिकः, अपेक्ष गम्यमानत्वाद् दन्तशोधनादेरपि ॥

सर्वे ये आरम्भाः—द्रव्योत्पादनव्यापारास्तत्परित्यागः ॥ सन्निधिः—घृतादेरुचितकालातिक्रमेण स्थापन स चासौ सश्रयश्च
 सन्निधिसश्रयः ॥ ‘ताडना’ करादिभिराहननम्, ‘तर्जना’ अङ्गुलिभ्रामणादिरूपा, ‘वधः’ लकुटादिप्रहारः ॥ कपोताः—
 पक्षिविशेषास्तेषामियं कापोती इयं वृत्तिः, यथा हि ते नित्यशङ्किताः कणकीटादिग्रहणे प्रवर्तन्ते एवं भिक्षुरपि एषणादोपशङ्क्यैव
 भिक्षादौ प्रवर्तते । यच्च इह ब्रह्मव्रतस्य पुनर्दुर्द्धरत्वाभिधानं तद् अस्यातिदुष्करत्वख्यापनार्थम् ॥ उपसंहारमाह—‘सुतो-
 चितः’ सुखयोग्यः, “न हु सि” ति नैव ‘असि’ भवसि ‘प्रभुः’ समर्थः, “अणुपालिय” ति अनुपालयितुम् ॥ अप्रभुत्व-
 मेवोदाहरणैः समर्थयितुमाह—‘गुणानां’ यतिगुणानां ‘तुः’ पूरणे ‘महाभरः’ महासमूहो यो दुर्वहः स बोढव्य इति
 ज्ञेयः ॥ आकाशे गङ्गास्रोतोवत् दुस्तर इति योज्यते, लोकरूढ्या चैतदुक्तम् । तथा ‘प्रतिस्रोतोवत्’ प्रतिस्रोत इव शेपनद्यादौ
 दुस्तरः, बाहुभ्यां “सागरो चैव” ति सागरवच्च दुस्तरो यः स तरितव्यो गुणोदधिः ॥ “वालुयाकवलो चैव” ति ‘चः’
 पूरणे, ‘इव’ औपम्ये, एवमुत्तरत्राऽपि, ‘निरास्वादः’ नीरसः ॥ अहिरिव एकान्तः—निश्चयो यस्याः सा तथा, सा चासौ
 दृष्टिश्चैकान्तदृष्टिस्तया, अहिपक्षे दृशा अन्यत्र तु बुद्ध्योपलक्षितं चारित्रं दुष्करम्, यवा लोहमया इव चर्वयितयाः,
 किमुक्तं भवति ?—लोहमययवचर्वणवत् सुदुष्कर चारित्रम् ॥ “निहुयं निस्सक” ति ‘निभृत’ निश्चलं ‘निःशङ्क’ शरीरादिनि-
 रपेक्षम् ॥ यतश्चैव तारुण्ये दुष्करा प्रव्रज्या अतो भुङ्क्ष्वेत्यादि इति विंशतिसूत्रार्थः ॥ २४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-
 ३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३ ॥ सम्प्रति तद्वचनानन्तर यद् मृगापुत्र उक्तवांस्तदाह—
 सो वितंस्समापियरो !, एवमेयं जहाफुडं । इह लोए निप्पिवासस्स, नत्थि किंचि वि दुक्करं ॥ ४४ ॥
 सारीरमाणसा चैव, वेयणाओ अणंतसो । मए सोढाउ भीमाओ, असइं दुक्खभयाणि य ॥ ४५ ॥
 जरामरणकंतारे, चाउरंते भयागरे । मए सोढाणि भीमाणि, जम्माणि मरणाणि य ॥ ४६ ॥
 जहा इहं अगणी उण्हो, इत्तोऽणंतगुणो तहिं । नरएसु वेयणा उण्हा, अस्साया वेइया मए ॥ ४७ ॥
 जहा इमं इहं सीयं, एत्तोऽणंतगुणं तहिं । नरएसु वेयणा सीया, अस्साया वेइया मए ॥ ४८ ॥
 कंदंतो कंदुकुंभीसु, उद्धप्पाओ अहोसिरो । हुयासणे जलंतम्मि, पक्कपुवो अणंतसो ॥ ४९ ॥
 महादवग्गिसंकासे, मरुम्मि वहरवालुए । कलंववालुयाए य, दहपुवो अणंतसो ॥ ५० ॥
 रसंतो कंदुकुंभीसु, उद्धं धद्धो अवंधवो । करवत्तकरकयाईहिं, छिण्णपुवो अणंतसो ॥ ५१ ॥
 अतितिक्खकंटगाइण्णे, तुंगे सिंघलिपायवे । खेविंयं पासवद्धेणं, कट्टोकहाहिं दुक्करं ॥ ५२ ॥
 महाजंतेसु उच्छ वा, आरसंतो सुभेरवं । पीलिओ मि सकम्महिं, पावकम्मो अणंतसो ॥ ५३ ॥
 कूवंतो कोलसुणएहिं, सामेहिं सबलेहि य । पाडिओ फालिओ छिण्णो, विप्फुरंतो अणेगसो ॥ ५४ ॥
 असीहिं अयसिवण्णाहिं, भल्लीहिं पट्टिसेहि य । छिण्णो भिण्णो विभिण्णो य, ओइण्णो पावकम्मणा
 अवसो लोहरहे जुत्तो, जलंते समिलाजुए । चोइओ तोत्तजुत्तेहिं, रोज्झो वा जह पाडिओ ॥ ५५ ॥
 हुयासणे जलंतम्मि, चियासु महिसो विव । दहो पक्को य अवसो, पावकम्महिं पाविओ ॥ ५६ ॥
 यला संडासतुंढेहिं, लोहतुंढेहि पक्खिहिं । विलुत्तो विलवंतोऽहं, ढंकिद्धेहिंऽणंतसो ॥ ५७ ॥
 तण्हाकिलंतो धावंतो, पत्तो वेयरणि णदिं । जलं पाहंति चिंतंतो, खुरधाराहिं विवाइओ ॥ ५८ ॥
 उण्हाभित्तो संपत्तो, असिपत्तं महावणं । असिपत्तेहिं पडंतेहिं, छिण्णपुवो अणेगसो ॥ ५९ ॥
 मोग्गरेहिं मुसंढीहिं, सूलेहिं मुसलेहि य । गयासं भग्गगत्तेहिं, पत्तं दुक्खमणंतसो ॥ ६० ॥
 खुरेहिं तिक्खधाराहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य । कप्पिओ फालियो छिण्णो, उक्कत्तो य अणेगसो ६२

पासेहिं कूडजालेहिं, मिओ वा अवसो अहं । बाहिओ वद्धरुद्धो य, घट्टसो चेव विवाहओ ॥ ६३ ॥
 गलेहिं मगरजालेहिं, मच्छो वा अवसो अहं । उट्टिओ फालिओ गहिओ, मारिओ य अणंतसो ॥ ६४ ॥
 विदंसएहिं जालेहिं, लेप्पाहिं सउणो विव । गहिओ लग्गो य वद्धो य, मारिओ य अणंतसो ॥ ६५ ॥
 कुहाड-परसुमाईहिं, वट्टईहिं दुमो इव । कुट्टिओ फालिओ छिण्णो, तच्छिओ य अणंतसो ॥ ६६ ॥
 चवेडमुट्टिमाईहिं, कुमारेहिं अयं पिव । ताडिओ कुट्टिओ भिण्णो, चुण्णिओ य अणंतसो ॥ ६७ ॥
 तत्ताइं तंभलोहाइं, तउयाइं सीसगाणि य । पाइओ कलकलंताइं, आरसंतो सुभेरवं ॥ ६८ ॥
 तुहं पियाइं मंसाइं, खंडाइं सोल्लगाणि य । खाइओ मि समंसाइं, अग्गिचण्णाइं पेगसो ॥ ६९ ॥
 तुहं पिया सुरा सीइ, मेरओ य मट्टणि य । पाइओ मि जलंतीओ, वसाओ रुहिराणि य ॥ ७० ॥
 निच्चभीएण तत्थेण, दुहिण्ण वहिण्ण य । परमा दुहसंवद्धा, वेयणा वेइया मए ॥ ७१ ॥
 तिच्चंचडप्पगाढाओ, घोराओ अतिदुस्सहा । महवभयाओ भीमाओ, नरएसु वेइया मए ॥ ७२ ॥
 जारिसा माणुसे लोए, ताता । दीसंति वेयणा । एत्तो अणंतशुणिया, नरएसुं दुक्खवेयणा ॥ ७३ ॥
 सबभवेसु अस्साया-वेयणा वेइया मए । निमिसंतरमित्तं पि, जं साया नट्ठि वेयणा ॥ ७४ ॥

व्याख्या—सूत्राण्येकत्रिंशत् प्रतीतान्येव । नवरम्—स श्रूते अन्व्यापितरौ ! 'एवमि'ति यद्योक्तं भयङ्गां तथैव 'एतत्' प्रज्ज्यादुष्करत्वं 'यथास्फुट' सत्यतामनतिक्रान्तं, तथापि इहलोके 'निष्पिपासस्य नास्ति 'किञ्चिद्' अतिकष्टमपि शुभानुष्ठानमिति गम्यते, 'अपि' सम्भावने दुष्करम् ॥ निःस्पृहताहेतुमाह—शारीरमानसाः 'चैव' पूरणे, वेदना अनन्तशो मया

१ निःस्पृहस्य ।

सोढाः 'भीमाः' रौद्राः, दुःखोत्पादकानि भयानि—राजविद्वरादिजनितानि दुःखभयानि, 'यः' समुद्यमे ॥ जरामरणाभ्यामतिगहनतया कान्तार जरामरणकान्तारं तस्मिन् चतुरन्ते भयाकरे भवे इति गम्यते, शारीरमानसो वेदना यत्रोत्कटाः सोढाः ॥ यथेत्यादिसूत्रैस्तदाह—यथा 'इह' मनुष्यलोके अमिरुण्णोऽतोऽनन्तरुणः 'तर्हि' ति तेषु नरकेषु चेत्तदनुत्पन्न इति भावः, तत्र च वादरात्रेरभावात् पृथिव्या एव तथाविधः स्पर्श इति गम्यते, ताश्च वेदना उष्णाः, उष्णानुभवात्मकत्वेन च 'असाताः' दुःखरूपाः ॥ यथा 'इदम्' अनुभूयमानं मायादिसम्भवमिह शीतम् ॥ क्रन्दकण्टकुन्मीषु भाजनविशेषरूपासु ॥ 'मरावि'ति मरुवालुकानिवहे इव तात्पर्यात् तद्वत्पदशसम्भवादन्तर्भूतेवार्थत्वात् 'यथयालुके' यथवालुकानदीपुलिने 'कदम्बवालुकाया च' प्राग्वत् कदम्बवालुकानदीपुलिने च 'ऊर्द्धम्' उपरि वृक्षशारादौ बद्धो माऽयमितो नङ्गीविति, 'क्रकचं' करपत्रविशेष एव ॥ 'रेविय' ति 'जिन्न' रेवोऽनुभूतः "क्रुद्धोक्रुद्धिं" ति कर्पणापकर्पणैः परमाधार्मिककृतैः 'दुष्करं' दुःसहमिदमिति शेषः ॥ "कूयंतो" ति पूजन् "कोलमुणएहिं" ति शूकरधरूपधारिभिः श्यामैः शबलैश्च परमाधार्मिकविशेषैः पातितो भुवि, 'पाटितः' जीर्णयस्त्रवत्, 'छिन्नः' वृक्षगत् ॥ असिभिः 'अतसी'ति अतसीशुभ्रं तद्वर्णः 'छिन्नः' द्विधाकृतः 'भिन्नः' विदारितः 'विभिन्नः' सूक्ष्मरण्डीकृतः अवतीर्णो नरक इति गम्यते 'पापकर्मणा' हेतुभूतेन ॥ लोहरये "जुत्तो" ति योजितो 'ज्वलति' दीप्यमाने, कदाचित् वतो दाहमीत्या नश्येदपीत्याह—जमिलायुते, "चोइतो" ति प्रेरितः 'तोत्रयोकत्रैः' प्राजनकवन्धनत्रिजेषैः, 'रोज्जः' पशुविशेषः 'घा' समुद्यमे भिन्नजनः, 'यघा' इत्यौपम्ये, वतो रोज्जवत् पातितश्च लकुटादिपिट्टनेनेति गम्यते ॥ हुताशने ज्वलति, क ? इत्याह—चित्तानु महिष इव 'दग्धः' भस्मसात्कृतः, 'पकः' भट्टित्रीकृतः, अवशः पापकर्मभिः "पाविओ" ति 'प्राप्तः' व्याप्तः ॥ 'घटात्' हठात् सन्दंशाकृतीनि गुण्डानि येषां ते 'चन्दंशवण्डासैः', तथा लोहवुण्डैः पक्षिभिः दङ्क-गृध्रैरिति योगः ॥ क्षुरधाराभिरिव 'क्षुरधाराभिः' वैतरिणीजलोर्मिभिरिति शेषः, "विवाइतो" ति व्यापादितः ॥ सुद्रादिभिः, गताः—नष्टा आशाः—मनोरथा यस्मिंश्च गताश्च यथा भवत्येवम्, "भगगत्तेण" ति भगगात्रेण सता ॥ 'कल्पितः' खण्डितो वक्षवत् 'पाटितः' ऊर्द्ध द्विधाकृतः, 'छिन्नः' तिर्यक् खण्डितः, 'उत्कृतः' त्वगपनयनेन ॥ 'वाधितः' पीडितः 'यद्धरुद्धश्च' तत्र रुद्धः—वहिःप्रचारनिषेधनेन ॥ 'गलैः' वट्टिणैः मकरैः—मकररूपैः परमाधार्मिकैः जालैश्च—प्रतीतैः अनयोर्द्वन्द्वः । "उट्टितो" ति उट्टितः गलैः, पाटितो मकरैः, गृहीतश्च जालैः, मारितश्च सर्वैरपि ॥ यीन् दशन्तीति विदशकाः तैः श्येनादिभिः 'जालैः' तथाविधवन्धनैः "लेप्पाहिं" ति 'लैपैः' वज्रलेपादिभिर्गृहीतः, विदंशकैः 'लम्बश्च' श्लिष्टः, लेपैर्वद्धो जालैर्मारितश्च सर्वैरपि ॥ 'कुट्टितः' सूक्ष्मरण्डीकृतः चपेटा-मुष्णादिभिः 'कुमारैः' अयस्कारैरय इव घनादिभिरिति गम्यते, 'ताडितः' आहतः कुट्टितः छिन्नः 'भिन्नः' रण्डीकृतः 'चूर्णितः' श्लक्ष्णीकृतः ॥ 'कलकलयन्ति' अतिकाथतः कलकलाशब्दं कुर्वन्ति ॥ तव प्रियाणि मांसानि 'खण्डानि' खण्डरूपाणि 'सोल्लगाणि' भट्टित्रीकृतानीति स्मारयित्वेति शेषः ॥ 'सुरादीनि' मद्यविशेषाः, अत्रापि स्मारयित्वेति शेषः ॥ "निच्चमि"त्यादि नरकचकव्यतोपसहर्षं सूत्रत्रयम् । अत्र च 'मीतेन' उत्पन्नसाध्वेन 'त्रस्तेन' उद्विप्तेन 'दुःखितेन' जातविविधदुःखेन 'व्यधितेन च' कम्पमानसकलोपाद्गतया चलितेन, तीव्राः—अनुभागतोऽत एव चण्डाः—उत्कटाः प्रगाढाः—गुरुस्थितिकास्तत एव 'घोरा' रौद्राः 'अतिदुःसहा' अत्यन्तदुरध्यासास्तत एव महाभयाः 'भीमाः' श्रूयमाणा अपि भयप्रदाः, एकार्थिकानि चैतानि, इह च वेदना इति प्रक्रमः, कथं पुनस्तासां तीव्रादिरूपत्वम् ? इत्याह—"जारिसे"त्यादि ॥ न केवलं नरक एव दुःखवेदना मयाऽनुभूताः, किन्तु सर्वास्वपि गतिषु इति । एतदेवाह—सर्वभवेषु असातावेदना वेदिता मया निमेषान्तरमात्रमपि यत् साता नास्ति वेदना, वैषयिकसुखस्येष्वाद्यनेकदुःखानुविद्धत्वेन असुखरूपत्वात् । सर्वस्य चास्य प्रकरणस्याऽयमाशयः—येनैवं मया दुःखान्यनुभूतानि सोऽहं कथं तत्त्वतः

सुखोचितः सुकुमारो वेति शक्यते वक्तुम् ? । येन चैवंविधाः नरकादिवेदनाः सोढास्तस्य कथं दीक्षा दुष्करा ? इति, अतो मया प्रतिपत्तव्या इत्येकत्रिंशत्सूत्रार्थः ॥ तत्रैवमुक्त्वा उपरते—

तं वित्तं अम्मापियरो, छिंदेण पुत्त ! पवया । नवरं पुण सामण्णे, दुक्खं निप्पडिकम्मया ॥ ७५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—तं मृगापुत्रं ब्रूतः अम्बापितरौ, 'छन्दसा' अभिप्रायेण स्वकीयेनेति गम्यते ॥ इत्थं जनकाभ्यामुक्ते—

सो वेंत अम्मापियरो !, एवमेयं जहाफुडं । पडिकम्मं को कुणइ, अरण्णे मियपक्खिणं ? ॥ ७६ ॥
एगभूओ अरण्णे वा, जहा उ चरती मिगो । एवं धम्मं चरिस्सामि, संजमेण तवेण अ ॥ ७७ ॥
जया मियस्स आयंको, महारण्णम्मि जायइ । अच्छंतं रुक्खमूलम्मि, को णं ताहे तिगिच्छई ? ॥ ७८ ॥
को वा से ओसहं देइ ?, को वा से पुच्छई सुहं ? । को से भत्तं व पाणं वा, आहरिस्तु पणामए ? ॥ ७९ ॥
जया य से सुही होइ, तया गच्छइ गोयरं । भत्तपाणस्स अट्ठाए, वल्लराणि सराणि य ॥ ८० ॥
खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरेहिं सरेहि वा । मिगचारियं चरित्ता णं, गच्छई मिगचारियं ॥ ८१ ॥
एवं समुट्ठिए भिक्खू, एवमेव अणेगए । मिगचारियं चरित्ता णं, उहुं पक्कमई दिसं ॥ ८२ ॥

जहा मिए एग अणेगचारी, अणेगवासे धुयगोयरे य ।

एवं सुणी गोयरियं पविट्ठो, णो हीलए णो वि य खिसएज्जा ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स ब्रूते—अम्बापितरौ ! एवम् 'एतत्' निष्प्रतिकर्मतायां यद् दुःखरूपत्वमुक्तं युवाभ्यां 'यथास्कृदम्' अवितथम्, परं परिभाष्यतामिदम्—परिकर्म कः करोति अरण्ये मृगपक्षिणाम् ? अथ चैतेऽपि जीवन्ति विचरन्ति च,

ततः किमस्या दुःखरूपत्वमिति भावः ॥ यतश्चैवमतः—“एगो”त्यादि सर्वं सुगममेव । नवरम्—एकः—एकाकी भूतः—संवृत्त एकभूतोऽरण्ये, 'वे'ति पूरणे, 'जहा उ' ति यथैव चरति मृग एवं चरिष्यामि संयमेन तपसा च हेतुभूतेन ॥ “को णं” ति क एनं “ताहि” ति तदा ॥ ‘आहूय’ आनीय ‘प्रणामयेत्’ अर्पयेत् ॥ कथं तर्हि तस्य निर्वहणम् ? इत्याह—यदा च स सुखी भवति स्वत एव रोगाभावतस्तदा गच्छति, गोरिव चरणं—भ्रमणं गोचरस्तम्, 'वल्लराणि' गहनानि ॥ खादित्वा निजभक्ष्यमिति गम्यते, पानीयं पीत्वा वल्लरेषु सरस्सु च, तथा मृगाणां चर्या—इतश्चेतश्चोत्प्लवनात्मकं चरणं मृगचर्या तां 'चरित्वा' आसेव्य गच्छति मृगाणां चर्या—चेष्टा स्वातन्त्र्योपवेशनादिका यस्यां सा मृगचर्या—मृगाश्रयभूताम् ॥ इत्थं दृष्टान्तमुक्त्वा सूत्रद्वयेनोपसंहारमाह—“एवं” मृगवत् 'समुत्थितः' सयमानुष्ठानं प्रति उद्यतः तथाविधातद्भोत्पत्तावपि न चिकित्साभिमुख इति भावः । 'एवमेव' मृगवदेव अनेकगः, यथा ह्यसौ वृक्षमूले नैकस्मिन्नेवाऽऽस्ते, किन्तु कदाचित् कचिद् एवम् एपोऽप्यनियतस्यानतया । स चैवं 'मृगचर्या' निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरित्वा अपगताऽशेषकर्मांश ऊर्ध्वं 'प्रक्रामति' गच्छति दिशम्, किमुक्तं भवति ?—सर्वोपरिस्थानस्थितो भवति ॥ मृगचर्यामेव स्पष्टयितुमाह—यथा मृगः “एग” ति 'एकः' अद्वितीयः 'अनेकचारी' अनियतचारी 'अनेकवासः' नैकत्रैव वासः—अवस्थानमस्येत्यनेकवासः 'ध्रुव-गोचरश्च' सदागोचरश्च, सदा गोचरलब्धमेवाहारमाहारयतीति । एवं मृगवद् एकत्वादिविशेषणविशिष्टो मुनिर्गोचर्यां प्रविष्टो नो 'हीलयेत्' अवजानीयात् कदशनादीति गम्यते, नापि च 'खिसयेत्' निन्देद् आहाराप्राप्तौ स्वं परं वेति सूत्राष्टकार्यः ॥ ७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३ ॥ एवं मृगचर्यास्वरूपमुक्त्वा यत् तेनोक्तं यच्च पितृभ्यां यथाऽसौ कृतवांस्तदाह—

मिगचारियं चरिस्सामि, एवं पुत्ता ! जहासुहं । अम्मापिईहिं णुण्णाओ, जहाति उवहिं तओ ॥ ८४ ॥

मिगचारियं चरिस्सामि, सब्बदुक्खविमोक्खणिं । तुव्भेहिं वा अणुण्णाओ, गच्छ पुत्त ! जहासुहं ८५

एवं सो अम्मापियरं, अणुमाणेत्ताण बहुविहं । ममत्तं छिंदती ताहे, महानागो व कञ्जुयं ॥ ८६ ॥

इट्ठी वित्तं च मित्ते य, पुत्त दारं च नायओ । रेणुयं व पडे लग्गं, निज्जुणित्ताण निग्गओ ॥ ८७ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—मृगस्येव चर्या मृगचर्या तां निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरिष्यामीति कुमारेणोक्ते पितृभ्या-

मभाणि—“एवं” यथा भवतोऽभिरुचितं तथा यथासुखं तेऽस्त्विति शेषः । एवं चानुज्ञातः 'जहाति' त्यजति 'उपधि'

परिग्रहं ततः ॥ उक्तमेवार्थं सविस्तरमाह—मृगचर्यां चरिष्यामि सर्वदुःखविमोक्षणीं युवाभ्यामहम् अनुज्ञातः सन् ।

तावाहतुः—गच्छ मृगचर्ययेति प्रक्रमः, पुत्र ! 'यथासुखं' सुखानतिक्रमेण ॥ एव सोऽम्बापितरौ 'अनुमान्य' अनुज्ञाप्य ॥

पूर्वमुपधित्याग उक्तः, अतस्तमेव विशेषत आह—“इट्ठी”त्यादि 'क्राद्धिं' करितुरगादिसम्पदमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ८४-

८५-८६-८७ ॥ ततोऽसौ क्रीडन् जातः ? इत्याह—

पंचमहव्ययुत्तो, पंचहिं समिओ तिगुत्तिगुत्तो य । सविंभतरवाहिरए, तवोकम्मम्मि उज्जुओ ॥ ८८ ॥

निम्ममो निरहंकारो, निस्संगो चत्तगारवो । समो य सब्बभूएसु, तसेसु थावरेसु य ॥ ८९ ॥

लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा । समो निंदापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ ९० ॥

गारवेसु कसाएसु, दंडसल्लभएसु य । नियत्तो हाससोगाओ, अणियाणो अवंधणो ॥ ९१ ॥

अणिसिओ इहं लोए, परलोए अणिसिओ । वासीचंदणकप्पो य, असणेऽणसणे तहा ॥ ९२ ॥

अपसत्थेहिं दारेहिं, सब्बओ पिहियासवे । अज्झप्पज्झाणजोगेहिं, पसत्थदमसासणे ॥ ९३ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—गौरवादीनि पदानि सुव्यवस्थयात् पञ्चम्यन्ततया व्याख्येयानि, 'निवृत्तः' इति सर्वत्र

सम्बन्धनीयम् । 'अवन्धनः' रागद्वेषवन्धनरहितः ॥ “वासीचंदणकप्पो य” ति सूचकत्वात् सूत्रस्य वासीचन्दनव्यापारकयोः

कल्पः-तुल्यो यः स तथा । 'अशने' आहारे 'अनशने' अशनाभावे तथाकल्प इत्यत्राऽपि दृश्यः ॥ अप्रशनेभ्यः 'द्वारेभ्यः' कर्मोपार्जनोपायेभ्यो हिंसादिभ्यः 'सर्वतः' सर्वेभ्यो निवृत्त इति गम्यते, तत एव 'पिहितान्नयः' निरुद्धकर्मसङ्गठनः, कैः पुनरेवंविधोऽयम् ? आत्मन्यधि अध्यात्म तत्र ध्यानयोगाः-शुभध्यानव्यापारा अध्यात्मध्यानयोगास्तैः, प्रशन्नो दमः-उपशमः शासनं च-सर्वज्ञागमात्मक यस्य स तथेति सूत्रपदार्थः ॥ ८८-८९-९०-९१-९२-९३ ॥ सम्प्रत्येतस्यैव भगवतः फलोपदर्शनायाह—

एवं णाणेण चरणेण, दंसणेण तहेव य । भावणाहि य सुद्धाहिं, सम्मं भावेसु अप्पयं ॥ ९४ ॥
बहुयाणि य वासाणि, सामन्नमणुपालिया । मासिण उ भत्तेणं, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं ॥ ९५ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“मासिण उ भत्तेणं” मासे भवं मासिक तेन, 'तुः' पूरणे 'भक्तेन' भोजनेन, मासोपलक्षणत्वादस्य मासोपपासेनेति भावः ॥ ९४-९५ ॥ सकलाध्ययनार्थोपसहारद्वारेणोपदिशन्नाह—

एवं करंति संयुद्धा, पंडिया पवियक्खणा । विणियटंति भोगेसु, मियापुत्ते जहा मिसी ॥ ९६ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“जहा मिसि” ति यथा ऋषिः, मकारोऽलाक्षणिकः ॥ इत्थमन्योक्त्या उपदिश्य पुनर्भङ्गयन्तरेणोपदिशन्नाह—

महापभावस्स महाजसस्स, मियाए पुत्तस्स णिसम्म भासियं ।

तवप्पहाणं चरियं च उत्तमं, गइप्पहाणं च तिलोगविस्सुयं ॥ ९७ ॥

वियाणिया दुक्खविबद्धणं धणं, ममत्तवंधं च महाभयावहं ।

सुहावहं धम्मधुरं अणुत्तरं, धारेह निघाणगुणावहं महं ॥ ९८ ॥ ति धेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गइप्पहाणं च” ति प्रधानगतिं च ॥ ममत्वं बन्ध इव ममत्वबन्धत्वं महाभयावहम्, तत एव चौरादिभ्यो भयावाप्तेः । “निघाणगुणावहं” ति निर्वाणगुणाः-अनन्तज्ञानादयस्तदापहमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९७-९८ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखयोधायां
मृगापुत्रीयाख्यमेकोनविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ विंशतितमं महानिर्ग्रन्थीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकोनविंशमध्ययनम् । अधुना महानिर्ग्रन्थीयं विंशतितममारभ्यते, अस्य चायमसिम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययने निःप्रतिकर्मतोक्ता, इय चानाथत्वपरिभाषनेनैव पालयितुं शक्येति महानिर्ग्रन्थहितमभिधातुमनाथतैवानेकधाऽनेनोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सिद्धाण नमोकिञ्चा, संजताणं च भावओ । अत्थधम्मगइं तच्चं, अणुसट्ठिं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘सिद्धेभ्यः’ तीर्थकरादिसिद्धेभ्यो नमस्कृत्य ‘संयतेभ्यश्च’ आचार्योपाध्यायसाधुभ्यः ‘भावतः’ भक्त्या, अर्च्यः-हितार्थिभिः प्रार्थनीयः स चासौ धर्मश्च अर्च्यधर्मस्तस्य गतिः-ज्ञानं यस्यां सा अर्च्यधर्मगतित्वां, “तच्चं” ति ‘तत्त्वम्’ अविपरीतार्थम् ‘अनुशिष्टिं’ शिक्षा शृणुत ‘मे’ मया कथ्यमानामिति शेषः । स्वविरचनमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति धर्मकथायुगोपात्वात्स्य धर्मकथाकथनव्याजेन प्रतिज्ञातमुपक्रमितुमाह—

पह्यरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो । विहारजत्तं णिज्जाओ, मंडिकुच्छिसि चेहए ॥ २ ॥
नाणाडुमलयाइण्णं, नाणापक्खिनिसेवियं । नाणाकुसुमसंछन्नं, उज्जाणं नंदणोवमं ॥ ३ ॥
तत्थ सो पासई साहुं, संजयं सुसमाहियं । निसन्नं रुक्खमूलम्मि, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥
तस्स रूवं तु पासित्ता, राडणो तम्मि संजए । अचंतपरमो आसी, अतुलो रूवविम्हओ ॥ ५ ॥
अहो! वण्णो अहो! रूवं, अहो! अज्जस्स सोमया । अहो! खंती अहो! मुत्ती, अहो! भोगे असंगता ६

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं । णाहूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छई ॥ ७ ॥
तरुणो सि अज्जो पवइओ, भोगकालम्मि संजया । उवट्ठिओ सि सामन्ने, एयमट्ठं सुणेमि ता ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“विहारजत्तं” ति ‘विहारयात्रया’ क्रीडार्थाश्ववाहनिगदिरूपया ‘निर्यातः’ निर्गतः पुरादिति गम्यम् । “एयमट्ठं सुणेमि” ति एनम् ‘अर्थ’ निमित्तं येनार्थेन त्वमीदृश्यामवस्थाया प्रव्रजितः, शृणोमि “ता” इति तावत्, पश्चाद् यत् त्वं भणिष्यसि तदपि श्रोष्यामीति भावः ॥ २-३-४-५-६-७-८ ॥ इत्थं राज्ञोक्ते मुनिराह—
अणाहो मि महाराय !, णाहो मज्झ न विज्झई । अणुकंपगं सुहिं वा वि, कंची णाभिसमेमइहं ॥ ९ ॥

व्याख्या—अनाथोऽस्म्यहं महाराज !, किमिति ? यतः ‘नाथः’ योगक्षेमविधाता मम न विद्यते, तथा ‘अनुकम्पकम्’ अनुकम्पाविधातारं सुहृदं वा कश्चिद् ‘नाभिसमेमी’ति नाभिसङ्गच्छाम्यहम् इति, अनेनार्थेन तारुण्येऽपि प्रव्रजित इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं मुनिनोक्ते—

तओ सो पहसिओ राया, सेणिओ मगहाहिओ । एवं ते इट्ठिमंतस्स, कहं णाहो न विज्झई ? ॥ १० ॥
होमि नाहो भयंताणं, भोगे भुंजाहि संजया ! । मित्तनाईपरिउडो, माणुस्सं खलु दुह्हं ॥ ११ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“एवमि”ति दृश्यमानप्रकारेण ‘ऋद्धिमतः’ विस्मयनीयवर्णादिसम्पत्तिमतः ॥ १०-११ ॥
मुनिराह—

अप्पणावि अणाहो सि, सेणिआ ! मगहाहिवा ! । अप्पणा अणाहो संतो, कस्स णाहो भविस्ससि ? ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ एवं च मुनिनोक्ते—

एवं वुत्तो नरिंदो सो, सुसंभंतो सुविम्विओ । वयणं अस्सुयपुवं, साहणा विम्वयं निओ ॥ १३ ॥

अस्सा हत्थी मणुस्सा मे, पुरं अंतैउरं च मे । भुंजामि माणुसे भोगे, आणाहस्सरियं च मे ॥ १४ ॥

एरिसे संपयग्गम्मि, सब्बकामसमप्पिए । कहं अणाहो भवई ?, मा हु भंते ! मुसं वए ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—आद्यस्य घटनैवम्—स श्रेणिकः ‘विस्मयान्वितः’ प्रागपि रूपादिविषयविस्मयोपेतः सन् ‘एवम्’ उक्तनीत्या वचनमश्रुतपूर्वमुक्तः सुसम्भ्रान्तः सुविस्मितश्च भूत्वोक्तवानिति शेषः ॥ यदुक्त्वांस्तदाह—
“आसे”त्यादि । इति ईदृशे ‘सम्पदमे’ सम्पत्प्रकर्षे “सब्वकामसमप्पिए”ति समर्पितसर्वकामे कथमनाथः “भवइ” ति पुरुषव्यत्ययेन भवामि ? । “मा हु” ति ‘हुः’ यस्मादर्थे, यत एवं तस्माद् मा भदन्त । ‘भृषां’ अलीकं “वदे” ति वादीः ॥ १३-१४-१५ ॥ यतिरुवाच—

न तुमं जाणे अणाहस्स, अत्थं पोत्थं व पत्थिवा ! । जहा अणाहो हवई, सणाहो वा नराहिवा ! ॥ १६ ॥

सुणेह मे महारायं !, अवक्खितेण चेयसा । जहा अणाहो हवई, जहा मे य पवत्तियं ॥ १७ ॥

कोसंबी नाम नयरी, पुराणपुरभेयणी । तत्थ आसी पिया मज्झं, पभूयधणसंचओ ॥ १८ ॥

पढमे वए महारायं !, अतुला मे अच्छिवेयणा । अहोत्था विउलो डाहो, सवंगेसु य पत्थिवा ! ॥ १९ ॥

सत्थं जहा परमत्तिक्खं, सरीरविवरंतरे । आवीलेज्ज अरी कुद्धो, एवं मे अच्छिवेयणा ॥ २० ॥

तियं मे अंतरिच्छं च, उत्तिमंगं च पीडई । इंदासणिसमा घोरा, वेयणा परमदारुणा ॥ २१ ॥

उवट्ठिया मे आयरिया, विज्जामंततिगिच्छगा । अईव सत्थकुसला, मंतमूलविसारया ॥ २२ ॥

ते मे तिगिच्छं कुवंति, चाउप्पायं जहाडियं । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २३ ॥

पिया मे सब्बसारं पि, दिज्जाहि मम कारणा । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २४ ॥

माया वि मे महाराय !, पुत्तसोगदुहट्ठिया । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २५ ॥

भायरो मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठगा । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २६ ॥

भइणीओ मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठिया । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २७ ॥

भारिया मे महाराय !, अणुरत्ता अणुवया । अंसुपुण्णेहिं नयणेहिं, उरं मे परिसिंचई ॥ २८ ॥

अण्णं पाणं च प्हाणं च, गंध मल्ल विलेवणं । मए णायमणायं वा, सा वाला णो य भुंजई ॥ २९ ॥

खणं पि मे महाराय !, पासओ वि न फिट्ठई । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ ३० ॥

ततो हं एवमाहंसु, दुक्खमा हु पुणो पुणो । वेयणा अणुभविउं जे, संसारम्मि अणंतए ॥ ३१ ॥

सइं च जइ मुच्चिज्जा, वेयणा विउला इओ । खंतो दंतो निरारंभो, पवइए अणगारियं ॥ ३२ ॥

एवं च चिंतइत्ताणं, पासुत्तो मि नराहिवा ! । परियत्तंतीए राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥

तओ कल्ले पभायम्मि, आपुच्छित्ताण बंधवे । खंतो दंतो निरारंभो, पवइओ अणगारियं ॥ ३४ ॥

तोइहं णाहो जाओ, अप्पणो य परस्स य । सब्बेसिं चैव जीवाणं, तसाण धावराण य ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुगमान्वेव । नवरम्—न त्वं जानीषे ‘अनाथस्य’ अनाथशब्दस्य ‘अर्थम्’ अभिवेयं ‘प्रोत्थं वा’ प्रकर्षेण उत्थाम्—उत्थानं मूलोत्पत्तिम् ‘केनाऽभिप्रायेणाऽयं मयोक्तः’ इत्येवरूपम् । अत एव यथाऽनाथो भवति सनाथो वा तथा न जानीषे इति सम्बन्धः ॥ शृणु ‘मे’ कथयत इति शेषः । किं तद् ? इत्याह—यथाऽनाथो भवतीत्यनाथशब्दस्याभिधेयः पुरुषो भवति । यथा ‘मे य’ ति मया च ‘प्रवर्चितं’ प्ररूपितमनाथत्वमिति प्रक्रमः । अनेनोत्थानमुक्तम् ॥ पुराणपुराणि भिन्नत्ति—स्वगुणैरसाधारणत्वाद् भेदेन व्यवस्थापयतीति पुराणपुरभेदिनी ॥ “अहोत्य” ति अभूत् ॥ “सरीरविवरं-

तरे" ति शरीरविवराणि-कर्णरन्ध्रादीनि तेषाम् अन्तरं-मध्ये शरीरविवरान्तर तस्मिन्, "आरालेज" ति 'आपीठयेत्' गाढमयगाहयेत् ॥ 'त्रिक' कटिभाग कर्मभूतं 'अन्तरा' मध्ये 'इच्छां वा' अभिमतस्त्वमिच्छा न केवलं यहिस्त्रिकाये-वेति भावः, इन्द्राशनिः-इन्द्रयज्ञं तत्समा अतिदाहोत्पादकत्वादिति भावः, 'घोरा' अपरेषामपि भयजनिका 'परम-दारुणा' अतीवदुःखोत्पादिका ॥ उपस्थिता मे 'धाचार्याः' इति प्राणाचार्या वैद्या इत्यर्थः, 'विद्यामन्त्रचिकित्साः' विद्या-मन्त्राभ्या व्यायेः प्रतिकारकर्तारः ॥ "चाउप्यायं" ति 'चतुष्पादा' भिषग्भेषजातुर्गन्निचारकात्मकचतुर्भागाचतुष्टया-त्मिकां 'यथाहित' हिताऽननिक्रमेण ॥ 'पिता' जनकः, 'विमोचंति' ति सुव्यवस्थाद् विमोचयति ॥ "पास्तो वि" ति पार्श्वतश्च । "फिट्ट" ति अपयाति ॥ 'ततः' इति रोगाप्रतिकार्यताऽन्नरमहम् 'णं' उदयमागप्रकारेण "आहंसु" ति उक्तान् यथा 'दुःक्षमा' दुःमहा 'हुः' एवकारार्थः, ततो दुःक्षमा एव पुनः पुनर्वेदना अनुभविष्युः, "जे" इति निपातः पूरणे ॥ यतश्चैवमतः "सङ्गं च" ति सकृदपि यदि सुधेयमहमिति गम्यते, "वेयज" ति वेदनायाः "निडल" ति विपुलायाः 'इतः' अस्याः, ततः किम्? इत्याह-क्षान्तो दान्तो निरारम्भः "पचद्वा" ति 'प्रयजेयं' प्रतिपद्येयम् अन-गारिता येन समोरोच्छित्तितो मूलत एव न वेदनामम्भयः न्यादिनि भावः ॥ "णं च धितऽज्ञानं" ति एयं न केवलमुक्त्वा चिन्तयित्वा च प्रमुोऽसि नराधिप, 'परित्तमानाद्याम्' अनिकामन्त्यां रज्ज्या वेदना मे क्षयं गता ॥ 'ततः' वेदनाऽपगमानन्तर 'कस्य' नीरोगः सन् ॥ 'ततः' प्रयज्याप्रतिपत्तेरिति विंशतिमूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५ ॥ किमिति प्रयज्याप्रतिपत्त्यनन्तरमेव नाथस्य जातः? पुरा न? इत्याह—

अप्पा नदी वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली । अप्पा कामदुहा घेणू, अप्पा मे नन्दणं वणं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुक्खाण य सुहाण य । अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिओ ॥ ३७ ॥

व्याख्या—'जाले'ति व्यवच्छेदकलत्वाद् वाक्यस्य आत्मैव नदी 'वैतरणी' नरकमन्थन्यिनी, तद्वेतुत्वात् । अत एवात्मैव कूटमिव जन्तुगातनाहेतुत्वात् शास्त्रमली कूटशास्त्रमली । तथा आत्मैव कामदुहा घेणुरिव घेणुः, इयं च रुदित उक्ता, एतदुपमत्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावाप्तिहेतुतया । आत्मैव मे नन्दनं वनम्, एतदपम्यं चास्य चित्तप्रवृत्तिहेतु-तया ॥ यथा चैतदेवं तथाऽऽह—आत्मैव कर्त्ता दुःखानां मुक्तानां चेति योगः । 'विकरिता च' विक्षेपकः आत्मैव तेषा-नेव, अतश्चात्मैव मित्रममित्र च, कीदृक् सन्? दुःप्रस्थितः-दुःप्रवृत्तः सुप्रस्थितः-सुप्रवृत्तः, एतयोर्विक्षेपणममासः । एवं च प्रयज्यायामेव सुप्रस्थितत्वेनाऽऽत्मनोऽन्येषा च योगक्षेमकरणसमर्थत्वाद् नाथत्वमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३६-३७ ॥ पुनरन्ययाऽनाथत्वमाह—

इमा हु अण्णा वि अणाह्या णिवा, तमेगचित्तो निहुओ सुणेहि मे ।

नियंठधम्मं लहियाण वी जहा, सीयंति एगे बहुकायरनरा ॥ ३८ ॥

जो पवहत्ताण महधयाहं, सम्मं च नो फासयई पमाया ।

अणिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिद्धं वंघणं से ॥ ३९ ॥

आउत्तया जस्स य नत्थि काई, इरियाए भासाए तहेसणाए ।

आयाणनिकखेव दुगंछणाए, न धीरजायं अणुजाह मग्गं ॥ ४० ॥

चिरं पि से मुंडरुई भवित्ता, अधिरयए तचनियमेहिं भट्टे ।

चिरं पि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥

पोलेव सुट्टी जह से असारे, अयंतिए कूडकहावणे वा ।

राढामणी वेरुलियप्पगासे, अमहग्घए होइ य जाणएसु ॥ ४२ ॥

कुसीलल्लिंगं इह धारइत्ता, इसिज्झयं जीविय बूहइत्ता ।

असंजए संजय लप्पमाणे, विणिघायमाणच्छइ से चिरं पि ॥ ४३ ॥

विसं पिवित्ता जह कालकूढं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।

एसेव धम्मो विसओववण्णो, हणाइ वेयाल इवाविवण्णो ॥ ४४ ॥

जे लक्खणं सुविण पउंजमाणे, निमित्तकोज्जहलसंपगाढे ।

कुहेडविज्जासवदारजीवी, न गच्छई सरणं तम्मि काले ॥ ४५ ॥

तमंतमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परियासुवेड ।

संधावई नरगतिरिक्खजोणी, मोणं विराहेत्तु असाहुस्से ॥ ४६ ॥

उहेसियं कीयगडं नियागं, न मुंचती किंचि अणेसणिज्जं ।

अग्गी विवा सवभक्खी भवित्ता, इओ चुए गच्छइ कट्ट पावं ॥ ४७ ॥

न तं अरी कंठछेत्ता करेति, जं से करे अप्पणिया दुरप्पा ।

से नाहिती मच्चुमुहं तु पत्ते, पच्छाणुतावेण दयाविहूणे ॥ ४८ ॥

निरट्टिया णग्गरुई उ तस्स, जे उत्तिमट्टे विवज्जासमेति ।

इमे वि से नत्थि परे वि लोणे, दुहओ वि से झिज्झइ तत्थ लोए ॥ ४९ ॥

एमेवऽहाछंदकुसीलरूवे, मगं विराहेतु जिणोत्तमाणं ।

कुररी विवा भोगरसाणुगिद्धा, निरदुसोगा परितावमेहं ॥ ५० ॥

व्याख्या—‘इयं च’ वक्ष्यमाणा ‘हुः’ पूरणे, अन्याऽपि अनाथता नृप । अस्तीति शेषः, ‘ताम्’ अनाथताम् एकचित्तः ‘निभृतः’ स्थिरः शृणु, का पुनरसौ ? इत्याह—निर्ग्रन्थधर्म ‘लहियाण वि’ ति लब्ध्वाऽपि ‘यथे’त्युपप्रदर्शने ‘सीदन्ति’ तदनुष्ठानं प्रति शिथिलीभवन्ति ‘एके’ केचन बहवश्च ते कातरनराश्च बहुकातरनराः, सीदन्तश्च न आत्मानमन्यांश्च रक्षयितुं क्षमा इति, इयं सदनलक्षणाऽपराऽनाथतेति भावः ॥ सदनस्यैवाऽनेकधास्वरूपानुवादतः फलदर्शनार्थमाह—“जो पवइत्त” इत्यादि सुगममेव—नवरम्—‘न स्पृशति’ न सेवते, ‘वन्धनं’ रागद्वेषात्मकम् ॥ ‘आयुक्ता’ उपयुक्ता ‘काचिदि’ ति स्वल्पाऽपि “आयाणनिकखेव” ति सुबलोपात् ‘आदाननिक्षेपयोः’ उपकरणप्रहणन्यासयोः, तथा जुगुप्सनायाम्, इह चोच्चारदीनां सयमाऽनुपयोगितया जुगुप्सनीयत्वेनैव परिष्ठापनात् परिष्ठापनैव जुगुप्सनोक्ता । स ईदृक् किम् ? इत्याह—न धीरैर्यातः—गतो धीरयातस्तम् अनुयाति ‘मार्गं’ सम्यग्दर्शनात्मकं मुक्तिपथम् ॥ तथा च चिरमपि मुण्ड एव—मुण्डन एव निःशेषा-नुष्ठानपराङ्मुखतया रुचिर्यस्यासौ मुण्डरुचिः, अस्थिरव्रतः तपोनियमेभ्यो भ्रष्टः चिरमप्यात्मानं ‘क्लेशयित्वा’ लोचादिना बाधयित्वा न पारगो भवति, ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, “संपराए” ति सुबव्यत्ययात् ‘सम्परायस्य’ संसारस्य ॥ स चैवंविधः ‘पोहैव’ अन्तः सुपरिव न मनागपि निविडा मुष्टिर्यथा असारा । “अयंतिए” ति अयन्नितः कूटकार्पापण इव, यथा हसौ न केनचित् कूटत्वेन नियम्यते तथैषोऽपि निर्गुणत्वादुपेक्षणीयः । ‘राढामणिः’ काचमणिः वैदूर्यप्रकाशः अमहार्धको भवति, ‘हुः’ अवधारणे, ज्ञेषु ॥ ‘कुशीललिङ्गं’ पार्श्वस्थादिवेपम् ‘इह’ अस्मिन् जन्मनि धारयित्वा ‘ऋषिध्वजं’ मुनिचिह्नं रजोहरणादि ‘जीविय’ ति आर्पत्वात् जीविकायै ‘बृंहयित्वा’ इदमेव प्रधानमिति ख्यापनेनोपबृंह्य—तत एवाऽसंयतः सन् “सजय लप्पमाणे” ति सोपरकारत्वात् संयतम् आत्मानं लप्न् ‘विनिघातं’ विविधाभिघातरूपमागच्छति, सुचिरमपि आस्ता-मल्पकालं नरकादाविति भावः ॥ इहैव हेतुमाह—विषं ‘तुः’ चार्थे, स च योक्ष्यते, पीतं यथा कालकूटं “हणाइ” ति हन्ति शस्त्रं च यथा ‘कुगृहीतं’ दुर्गृहीत “एसेव” ति एष एव विवादिवत् ‘धर्मः’ यतिधर्मः ‘विषयोपपन्नः’ शब्दादि-विषययुक्तो हन्ति दुर्गतिपातहेतुत्वेन द्रव्ययतिमिति शेषः, वेताल इव, चस्य गम्यमानत्वाद् वेताल इव च ‘अविपन्नः’ अप्राप्तविपत् भ्रष्टादिभिरनियन्त्रित इत्यर्थः ॥ यो लक्षणं स्वप्नं च ‘प्रयुञ्जानः’ व्यापारयन् निमित्तं च—भौमादि कौतुकं च—अपत्याद्यर्थं क्लृपनादि तयोः सम्प्रगाढः—सक्तो यः सः, तथा “कुहेडविज्ज” ति कुहेटकविद्याः—अलीकाश्चर्यविधायि-मन्त्रतन्त्रज्ञानात्मिकास्ता एव कर्मबन्धहेतुत्वाद् आश्रयद्वाराणि तैर्जीवितुं शीलमस्येति कुहेटविद्याश्रयद्वारजीवी ‘न गच्छति’ न प्राप्नोति शरणं ‘तस्मिन्’ फलोपभोगोपलक्षिते ‘काले’ समये ॥ अमुमेवार्थं भावयितुमाह—“तमंतमेणेव उ” ति अतिमिथ्यात्वोपहततया ‘तमस्तमसैव’ प्रकृष्टाज्ञानेनैव, ‘तुः’ पूरणे, ‘सः’ द्रव्ययतिः अशीलः सदा ‘दुःखी’ विराधना-जनितदुःखेनैव, “विप्परियासुवेइ” ति ‘विपर्यासं’ तत्त्वेषु वैपरीत्यमुपैति, ततश्च ‘सन्धावति’ सततं गच्छति नरक-तिर्यग्योनीः ‘मौनं’ चारित्र्यं विराध्य ‘असाधुरूपः’ तत्त्वतोऽयतिस्वभावः सन् । अनेन च विराधनाया अनुबन्धवत् फल-मुक्तम् ॥ कथं पुनर्मौनं विराध्य कथं वा नरकतिर्यग्योनीः सन्धावति ? इत्याह—“उदेसियमि” त्यादि “नियागं” नित्यपिण्डम्, अग्निरिव सर्वम्—अप्राप्तुकमपि भक्षयतीत्येवंशीलः सर्वभक्षी भूत्वा कृत्वा च पापमिति योगः, इतश्चयुतो गच्छति कुगतिमिति शेषः ॥ यतश्चैवं स्वदुश्चरितैरेव दुर्गतिप्राप्तिः अतः ‘न’ नैव ‘तमि’ ति प्रस्तावाद् अनर्थम् अरिः कण्ठच्छेत्ता करोति यं “से” तस्य करोत्यात्मीया ‘दुरात्मता’ दुष्टाचारप्रवृत्तिरूपा, न चैनामाचरन्नपि जन्तुर्मूढतया वेत्ति परं ‘सः’ दुरात्मताकर्त्ता ज्ञास्यति प्रकमाद् दुरात्मतां ‘मृत्युमुखं तु’ मरणसमयं पुनः प्राप्तः पश्चात् ‘अनुतापेन’ हा ! दुष्ट मयाऽनुष्ठितेयम् इत्येवंरूपेण दया—संयमस्तद्विहीनः सन् ॥ यस्तु मृत्युमुखप्राप्तोऽपि न तां वेत्स्यति तस्य का वार्त्ता ? इत्याह—निरर्थिका, तुशब्दस्यैव सन्बन्धात् ‘निरर्थिकैव’ निष्फलैव नाग्नये—श्रामण्यै रुचिर्नाग्न्यरुचिः तस्य यः “उत्तिमट्टि” ति सुबव्यत्ययाद् अपेर्गम्यमानत्वात् ‘उत्तमार्थे’त्यपि पर्यन्तसमयाराधनरूपे, आस्तां पूर्वम्, ‘विपर्यासं’ दुरात्मतायामपि सुन्दरात्मतापरिज्ञानरूपम् ‘एति’ गच्छति, इतरस्य तु कथञ्चित् स्यादपि किञ्चित् फलमिति भावः ॥ किमेवम् ? उच्यते—यतः “इमे वि” ति ‘अयमपि’ प्रत्यक्षो लोक इति सन्बन्धः “से” तस्य नास्ति, न केवलमयमेव ‘परो’त्यपि भवान्तररूपः, तत्रेहलोकाभावः शरीरक्लेशहेतुलोचादिसेवनात्, परलोकाभावश्च कुगतिगमनभावतः । तथा च “दुहतो वि” ति ‘द्विधापि’ ऐहिकपारत्रिकार्थाभावेन “से” शिञ्जइ” ति स ऐहिकपारत्रिकार्थसम्पत्तिमतो जनानवलोक्य ‘धिइ’ मामपुण्यभाजनमुभय-भ्रष्टम् इति चिन्तया क्षीयते ‘तत्रे’त्युभयरूपे ‘लोके’ जगति ॥ यदुक्तम्—“स ज्ञास्यति पश्चादनुतापेन” इति तत्र यथासौ परितप्यते तथा दर्शयन् उपसंहारमाह—“एवमेव” उक्तरूपेणैव महाव्रतास्पर्शनादिना प्रकारेण यथाच्छन्दाः—स्वरुचिविर-चिताचाराः कुशीलाः—कुत्सितशीलास्तद्रूपाः—तत्त्वभावाः ‘कुररीव’ पक्षिणीव “निरदुसोगा” ति निरर्थः—निःप्रयोजनः शोको यस्याः सा निरर्थशोका ‘परितापं’ पश्चात्तापरूपमेति । यथा चैवाऽऽमिपगृद्धा पक्ष्यन्तरैभ्यो विपत्प्राप्तौ शोचते, न च ततः कश्चित् प्रतीकार इति, एवमसावपि भोगरसगृद्ध ऐहिकाऽऽमुष्मिकाऽपायप्राप्तौ, ततोऽस्य स्वपरपरित्राणाऽसमर्थत्वे-नाऽनाथत्वमिति भाव इति सूत्रत्रयोदशकार्यः ॥ एतत् कृत्वा यत् कृत्यं तदुपदेष्टुमाह—

सोच्चाण मेहावि ! सुभासियं इमं, अणुसासणं णाणगुणोववेयं ।

मगं कुसीलाण जहाय सव्वं, महाणियंठाण वए पहेणं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—श्रुत्वा हे मेधाविन् ! सुष्ठु-शोभनप्रकारेण भाषितं सुभाषितम् ‘इदम्’ अनन्तरोक्तम् ‘अनुशासनं’

शिक्षणं ज्ञानेन गुणेन च—प्रस्तावाद् विरतिरूपेणोपेतं मार्गं कुशीलानां हित्वा सर्वं महानिर्ग्रन्थानां “यय” ति प्रजेस्त्वं “पहेणं” ति पथेति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ ततः किं फलम्? इत्याह—

चरित्तमाधारगुणत्रिए तओ, अणुत्तरं संजम पालियाणं ।

निरासवे संखविआण कम्मं, उवेइ ठाणं विउल्लुत्तमं धुवं ॥ ५२ ॥

व्याख्या—“चरित्तमाधारगुणत्रिय” ति मकारोऽलाक्षणिकः, चारित्राचारः—चारित्रसेनं गुणः—ज्ञानरूपस्ताभ्यामन्यतश्चारित्राचारगुणान्वितः, ‘ततः’ महानिर्ग्रन्थमार्गगमनात् ‘अनुत्तर’ प्रधानं “संजम पालियाणं” ति ‘सयमं’ यथाख्यातचारित्रात्मकं पालयित्वा निराश्रयः ‘सङ्खपग्य’ क्षयं नीत्वा कर्म उपैति स्थानम्, विपुलं च तद् अनन्तानामपि तत्रावस्थितेः उत्तमं च प्रधानत्वाद् विपुलोत्तमं ‘धुवं’ नित्यं मुक्तिपदमित्यर्थ इति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥ सर्वोपसहारमाह—

एवुग्गदंते वि महातचोधणे, महामुणी महापहण्णे महायसे ।

महानियंठिज्जमिणं महामुअं, से काहए महया वित्थरेणं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण ‘से काहए’ ति ‘सः’ मुनिः कथयतीति सम्बन्धः । उप्रः कर्मशत्रुं प्रति, उप्र-आसौ दान्तश्च उप्रदान्तः, ‘अपिः’ पूरणे, ‘महाप्रतिज्ञाः’ दृढव्रताभ्युपगमः, अत एव महायशाः, महानिर्ग्रन्थेभ्यो हितं महानिर्ग्रन्थीयम्, ‘इदम्’ अन्तर्गोक्तम्, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ ततश्च—

तुडो अ सेणिओ राया, इणमुदाहु कयंजली । अणाहतं जहाभूयं, सुहु मे उवदंसियं ॥ ५४ ॥

तुज्झं सुलद्धं खु मणुस्सजम्मं, लाभा सुलद्धा धे तुमे महेसी ! ।

तुव्भे सणाहा य सर्वंधवा य, जं भे ठिया मग्गि जिणुत्तमाणं ॥ ५५ ॥

तं सि णाहो अणाहाणं, सबभूयाण संजया ! । त्वामेमि ते महाभाग !, इच्छामि अणुसासिउं ॥ ५६ ॥ पुच्छिऊण मए तुव्भं, ज्ञाणविग्घो उ जो कओ । निमंतिपा य भोगेहिं, तं सबं मरिसेहि मे ॥ ५७ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—तुष्ट्येति ‘चः’ पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, ततः श्रेणिकः पुनरिदमाह—“यथाभूतं” यथावस्थितम् ॥ “सुलद्धं खु” ति सुलब्धमेव ‘लाभाः’ वर्णरूपाद्यजातिरूपाः ‘यन्’ यस्मात् “भे” भवन्तः ॥ “तं सी” ति पूर्वार्द्धेन पुनरुपबृंहणा कृता, उत्तरार्द्धेन तु क्षामणोपसन्नते दर्शिते । इह तु ‘ते’ ति त्वाम्, “अणुसासिउं” ति अनुशासयितुमात्मानं भवतेति गम्यते ॥ पुनः क्षामणामेव विशेषत आह—“पुच्छिऊणे”त्यादि, इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५४-५५-५६-५७ ॥ सकलाध्ययनोपसहारमाह—

एवं धुणित्ताण स रायसीहो, अणगारसीहं परमाए भत्तिए ।

सओरोहो य सपरियणो य, धम्माणुरत्तो विमलेण चैयसा ॥ ५८ ॥

ऊससियरोमकूवो, काऊण य पयाहिणं । अभिवंदिऊण सिरसा, अइयाओ नराहिवो ॥ ५९ ॥

इयरो वि गुणसमिद्धो, तिगुत्तिगुत्तो तिदंडविरओ य ।

विहग इव विप्पमुक्को, विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥ ६० ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—“सओरोहो” ति ‘सावरोधः’ सान्तःपुरः । “विमलेण” ति विगतमिध्यात्वमलेन चेतसा उपलक्षितः ॥ “अइयातो” ति ‘अतियातः’ गतः स्वस्थानमिति गम्यते ॥ ‘इतरः’ मुनिः सोऽपि । शेषं गतार्थमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखयोधायां

महानिर्ग्रन्थीयाख्यं विंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकविंशं समुद्रपालीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं विंशतितममध्ययनम् । अधुनैकविंशं समुद्रपालीयनामकमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययनेऽज्ञातत्वमनेकथोक्तम्, इह तु तदालोचनाद् विविक्तचर्यैव चरितव्यमित्यभिप्रायेण सैवोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

चंपाए पालिए नामं, सावए आसि वाणिए । महावीरस्स भगवओ, सीसे सो उ महप्पणो ॥ १ ॥

निग्गंये पावयणे, सावए से विकोविए । पोएण ववहरंते, पिहुंडं नगरमागए ॥ २ ॥

पिहुंडे ववहरंतस्स, वाणिओ देइ धूयरं । तं ससत्तं पइगेज्झ, सदेसमह पत्थिओ ॥ ३ ॥

अह पालियस्स घरणी, समुदम्मि पसवई । अह दारए तहिं जाए, समुदपालि ति नामए ॥ ४ ॥

खेमेण आगए चंपं, सावए वाणिए घरं । संवहई घरे तस्स, दारए से सुहोइए ॥ ५ ॥

वावत्तारिं कलाओ अ, सिक्खिए नीइकोविए । जोवणेण य संपन्ने, सुखे पिचदंसणे ॥ ६ ॥

तस्स रुववइं भज्जं, पिया आणेइ रुविणिं । पासाए कीलए रम्मे, देवो दोगुंदगे जहा ॥ ७ ॥

अह अन्नया कयाई, पासायालोयणे ठिओ । वज्झमंडणसोभागं, वज्झं पासइ वज्झगं ॥ ८ ॥

तं पासिऊण संविग्गो, समुदपालो इमं ववी । अहो ! असुहाण कम्माणं, निज्जाणं पावगं इमं ॥ ९ ॥

संबुद्धो सो तहिं भयवं, परमं संवेगमागओ । आपुच्छडम्मापियरो, पवए अणगारियं ॥ १० ॥

व्याख्या—सुगमान्येव । नवरम्—“सीसे सो उ” ति शिष्यः स पुनः ॥ “निग्गंये” ति नैर्ग्रन्थे “सं विकोविए” ति

‘सः’ पालितः ‘विकोविदः’ विशेषेण कोविदः ॥ “वाणिओ देइ धूरं” ति तदुणाकृष्टचेताः कश्चित् वणिग् ददाति दुहितरम् । “तं ससत्तं पइगिज्झ” ति तां ‘ससत्त्वां’ सगर्भां प्रतिगृह्य ॥ “जोवणेण य संपन्ने” ति यौवनेन च सम्पन्नो जात इति गम्यते ॥ “आणेइ रुविणि” ति ‘आनयति’ तथाविधकुलाद् आगमयति रूपिणीनामिकाम् ॥ वध्यमण्डनानि-रक्तचन्दन-करवीरादीनि तैः शोभा यस्य स वध्यमण्डनशोभाकस्तं ‘वध्यं’ वधारं कञ्चन तथाविधाकार्यकारिण पश्यति, वध्यं गच्छति वध्यगस्तम्, वध्यशब्देन चोपचाराद् वध्यभूमिरुक्ता ॥ “इमं ववि” ति ‘इदं’ वक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ “निज्जाणं” ति ‘निर्याणम्’ अवसानम् ॥ एवं च परिभावयन् सम्बुद्धः सः “तहिं” ति तस्मिन्नेव प्रासादावलोकने । “आपुच्छऽस्मा-पियरो” ति आपृच्छ्य मातापितरौ “पवण” ति ‘प्राव्राजीत्’ प्रतिपन्नवान् अनगारितामिति सूत्रदशकार्यः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८-९-१० ॥ प्रव्रज्य च यथाऽसौ आत्मानमनुशासितवांस्तथाऽऽह—

जहिणु संगं थ महाकिलेसं, महंतमोहं कसिणं भयावहं ।
परियाधधम्मं चऽभिरोगएज्जा, वयाणि सीलाणि परीसहे य ॥ ११ ॥
अहिंस सच्चं च अतेणगं च, तत्तो य वंभं अपरिगहं च ।
पडिवज्जिया पंच महवयाणि, चरिज्ज धम्मं जिणदेसियं विज्ज ॥ १२ ॥
सवेहिं भूएहिं दयाणुकंपी, खंतिकखमे संजयवभयारी ।
सावज्जजोगं परिवज्जयंतो, चरिज्ज भिक्खू सुसमाहिइंदिए ॥ १३ ॥
कालेण कालं विहरिज्ज रट्टे, बलाबलं जाणिय अप्पणो उ ।
सीहो व सहेण न संनसेज्जा, वइजोग सुद्धा न असवभमाहु ॥ १४ ॥

उवेहमाणो उ परिषएज्जा, पियमप्पियं सब तितिकखएज्जा ।
न सब सवत्थऽभिरोगएज्जा, न यावि पूयं गरहं च संजए ॥ १५ ॥
अणेग छंदा मिह माणवेहिं, जे भावओ संपकरेइ भिक्खू ।
भयभेरवा तत्थ उइंति भीमा, दिव्वा मणुस्सा अदुवा तिरिच्छा ॥ १६ ॥
परीसहा दुविसहा अणेगे, सीयंति जत्था पडुकायरा नरा ।
से तत्थ पत्ते न वहेज्ज भिक्खू, संगामसीसे इव णागराया ॥ १७ ॥
सीओसिणा दंसमसा य फासा, आयंका विविहा फुसंति देहं ।
अकुक्कुओ तत्थऽहियासएज्जा, रयाइं खेवेज्ज पुराकडाइं ॥ १८ ॥
पंहाय रागं च तहेव दोसं, मोहं च भिक्खू सयधं वियक्खणो ।
मेरु व वाएण अकंपमाणो, परीसहें आयणुत्ते सहेज्जा ॥ १९ ॥
अणुण्णए नावणए महेसी, न यावि पूयं गरहं च संजए ।
से उज्जुभावं पडिवज्ज संजए, निव्वाणमगं विरए उवेह ॥ २० ॥
अरइरइसहे पहीणसंथवे, विरए आयहिए पहाणवं ।
परमट्टपएहिं चिट्ठेइ, छिन्नसोए अममे अकिंचणे ॥ २१ ॥
विवित्तलयणाइं भएज्ज ताई, निरोवलेवाइं असंथडाइं ।
इसीहि चिण्णाइं महायसेहिं, काएण फासेज्ज परीसहाइं ॥ २२ ॥
स नाण-नाणोवगए महेसी, अणुत्तरं चरिउं धम्मसंचयं ।
अणुत्तरेनाणधरे जसंसी, ओभासईं सूरिए वंतलिकखे ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘हित्वा’ त्यक्त्वा “संगं थ” नि ‘सङ्गं’ स्वजनादिसम्बन्धं ‘थः’ पूरणे निपातः, ‘महाछेशं’ महादुःखं ‘महंतमोहं’ ति महामोहं ‘कृत्तं’ समस्तं, महाछेशरूपत्वादेव विवेकिना भयावहम्, पर्यायः—प्रक्रमात् प्रव्रज्यापर्यायस्तत्र धर्मः पर्यायधर्मस्तं, ‘चः’ पूरणे, अभिरोचयेद् भवान् हे आत्मन् ! इति प्रक्रमः । पर्यायधर्ममेव विशेषत आह—
‘व्रतानि’ महाव्रतानि, ‘शीलानि’ उत्तरगुणरूपाणि ‘परीपहानि’ ति भीमन्यायेन परीपहसदनानि च ॥ एतदभिरुच्य अनन्तरं च यत् कृतं तदाह—अहिंसा सत्यमस्तेन्यकं च ततश्च ‘ब्रह्म’ ब्रह्मचर्यम् अपरिग्रहं च प्रतिपद्य एवं पञ्च महाव्रतान्येतानि ‘चरेत्’ सेवेत, नाऽङ्गीकृत्यैव तिष्ठेदिति भावः, ‘धर्मं’ श्रुत-चारित्र्यरूपं जिणदेशितं “विउ” ति विद्वान् ॥ “सवेहिं भूएहिं” ति सर्वेषु भूतेषु दयाया-रक्षणरूपया अनुकम्पनशीलो दयानुकम्पी, क्षान्त्या न त्वशक्त्या क्षमते-प्रत्यनीकोदीरितदुर्वचना-दिकं सहत इति क्षान्तिक्षमः, संयतते इति संयतः स चासौ ब्रह्मचारी च संयतब्रह्मचारी, पूर्वत्र ब्रह्मप्रतिपत्त्या गतत्वेऽपि ब्रह्मचारीत्यभिधानं ब्रह्मचर्यस्य दुरनुचरत्वव्यापनार्थम् ॥ ‘कालेन’ पादोनपौरुष्यादिना ‘कालमि’ ति कालोचितं प्रत्युपेक्ष-णादिकृत्य कुर्वन्निति शेषः विहरेत् ‘राष्ट्रे’ मण्डले ‘बलाबलं’ सहिष्णुत्वाऽसहिष्णुत्वलक्षणं ज्ञात्वा, आत्मनो यथा यथा संयमयोगहानिर्न जायते तथा तथेत्यभिप्रायः । अन्यच्च सिंह इय ‘शब्देन’ प्रस्तावाद् भयोत्पादकेन ‘न सन्नस्येत्’ नैव संत्वात् चलेद् भवानिति सर्वत्र गम्यते, अत एव च ‘वाग्योगम्’ अर्थाद् दुःखोत्पादकं श्रुत्वा ‘न’ नैव असम्भ्यं “आहु” ति आर्पत्वाद् ब्रूयात् ॥ तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—‘उपेक्षमाणः’ तमवधीरयन् परिब्रजेत्, तथा प्रियमप्रियं “सव” ति सर्वं ‘तितिक्षेत्’ सहेत । किञ्च न “सव” ति ‘सर्वं’ वस्तु सर्वत्र स्थाने अभिरोचयेद्, यथादृष्टाऽभिलाषुको मा भूदिति

भावः । न चाऽपि पूजां गृहं च अभिरोचयेदिति सम्यग्यः । गृहं चात्र परपरिवादरूपा ॥ ननु भिक्षोरपि किमन्यथाभायः सम्भवति ? येनेत्यमित्यं चाऽऽत्मानुशासनमसौ कृतवानित्याह—“अणेग” इति अनेके ‘छन्दाः’ अभिप्रायाः सम्भवन्तीति गम्यते, ‘इह’ जगति “माणवेहि” इति मानवेपु ‘ये’ इति यान् छन्दान् ‘भावतः’ तत्त्ववृत्त्या ‘सम्प्रकरोति’ सविधत्ते “मिक्नु” इति अपेक्षाम्यमानत्वाद् ‘मिक्नुरपि’ अनगारोऽपि सन्, अत इत्यमित्यं चाऽऽत्मानुशासनमिति भावः, अपरं च ‘भयभैरवाः’ भयोत्पादकत्वेन भीषणाः ‘तत्रे’ति व्रतपतिपत्तौ “उड्ति” इति उद्यन्ति, भयभैरवा इत्यनेनाऽपि गते ‘भीमाः’ इति पुनरभिधानम् अतिरौद्रताख्यापनायोक्तम् । दिव्या मानुष्यका अथवा तैरश्वा उपसर्गा इति गम्यते ॥ तथा परीपहा दुर्विपहा अनेके उद्यन्तीति सम्यग्यः । ‘सीदन्ति’ संयमं प्रति शिथिलीभवन्ति “जत्य” इति ‘यत्र’ येषु उपसर्गेषु परीपहेषु च सत्सु बहुकातरा नराः, ‘से’ इत्यथ ‘तत्र’ तेषु प्राप्तः ‘न व्यथेत्’ न सत्त्वात् चलेत् भिक्षुः सङ्ग्रामशीर्षे इव नाग-गजः ॥ शीतोष्णे दंशमगकाः, चशब्द उत्तरत्र योक्ष्यते, ‘स्पर्शाः’ कृष्णस्पर्शादयः आतङ्काश्च विविधाः ‘स्पृशन्ति’ उपतापयन्ति देहं भवत इति गम्यते, “अकुक्षुड” इति आर्पित्वात् कृतिसत्तं कूजति कुक्षुजो न तथा अकुक्षुजः ‘तत्र’ शीतादिस्पर्शने अधिसहेत । अनेन चानन्तरसूत्रोक्त एवार्थो विस्पष्टतार्थमन्ययेनोक्तः । एवंविधश्च ‘रजांसि’ जीवमालिन्य-हेतुतया कर्माणि “खवेज्ज” इति क्षपयेत् पुराकृतानि ॥ “पहये”त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—“आयगुत्ते” इति गुप्तात्मा “सहेज्ज” इति सहेत परीपहानिति गम्यते । अनेन परीपहसहनोपाय उक्तः ॥ किञ्च—अनुव्रतो नाऽवनतो महर्षिः, न चाऽपि पूजां गृहं च प्रतीति शेषः, “सजए” इति ‘सजेत्’ सङ्गं कुर्यात्, ‘से’ इति स एवात्मानुशासकः ‘ऋजुभावम्’ आर्जवं प्रतिपद्य संयतो निर्वाणमार्गं विरतः सन् ‘उपैति’ विशेषेण प्राप्नोति, तत्कालापेक्षया च यत्समाननिर्वेश इति ॥ ततः स तदा कीदृशः किं करोति ? इत्याह—अरतिरती संयमाऽसंयमविषये सहते—ताभ्यां न बाध्यत इति अरतिरतिसहः, “पहीणसंयवे” इति संस्तवग्रहीणः, संस्तवश्च पूर्वपञ्चास्तंस्वरूपः, विरत आत्महितः, प्रधानः—सर्वसंयमो मुक्तिहेतुत्वात् स यस्याऽस्त्यसौ प्रधानवान्, परमोऽर्थः परमार्थः—मोक्षस्तस्य पदानि—सम्यग्दर्शनादीनि तेषु तिष्ठति छिन्नशोकः अममः अकिञ्चनः । इह च संयमस्थानानां बाहुल्यात् तदभिधायिनां पदानां पुनः पुनर्वचनेऽपि न पौनरुक्त्यम् ॥ “विविक्कलयनानि” कथादिविरहितोपाश्रयाः “भएज्ज” इति भजति त्रायी ‘निरुपलेपानि’ तदर्थं नोपलिप्तानि ‘असंस्तुतानि’ वीजादिभिरव्याप्तानि, अत एव ऋषिभिः ‘चीर्णानि’ सेवितानि महापशोभिः, कायेन “कासेज्ज” इति सुव्यत्ययात् ‘स्पृशति’ सहते परीपहान् ॥ ततः कीदृगभूद् ? इत्याह—‘सः’ समुद्रपालनामा मुनिर्ज्ञानं—व्रतज्ञानं तेन ज्ञानम्—अवगमः प्रक्रमाद् यथावत् क्रियाक-लापस्य तेन उपगतः—युक्तो ज्ञानज्ञानोपगतो महर्षिरुत्तरं चरित्वा ‘धर्मसञ्चयं’ क्षान्त्याविधर्मसमूहं “अणुत्तरानाधरे” इति एकारस्याऽलाक्षणिकत्वाद् अनुत्तरं ज्ञानं—केवलख्यं तद्वदो यशस्वी ‘अयमासते’ प्रकाशते सूर्ययद् अन्तरिक्षे इति सूत्रत्रयो-दशकार्यः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरंस्तस्यैव फलमाह—

दुविहं खवेज्जण य पुण्णपायं, निरंगणे सबओ विप्पमुक्के ।

तरित्ता समुद्दं व महाभवोयं, समुद्रपाले अपुणागमं गए ॥ २४ ॥ इति वेमि ॥

‘द्विविधं’ घातिकर्म-भवोपग्राहिभेदेन द्विभेदं ‘पुण्यपापं’ शुभाऽशुभप्रकृतिरूपम् अर्थात् कर्म ‘निरङ्गनं’ प्रस्तायान् सयमं प्रति निश्चलः शैलेश्यवस्थाप्राप्त इत्यर्थः, अत एव ‘सर्वतः’ इति बाह्यादान्तराश्च प्रक्रमादभिन्वङ्गहेतोर्विप्पमुक्कः तीर्त्वा समुद्रमिव ‘महाभवोयं’ बृहज्जन्मसन्तानं समुद्रपालः अपुनरागमां गतिं गत इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ ‘इति’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां

समुद्रपालीयाख्यमेकविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ द्वाविंशं रथनेमीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकविंशमध्ययनम्, अधुना रथनेमीयं द्वाविंशमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—“अनन्तराध्ययने विविक्कचर्या उक्ता, सा च चरणे धृतिमतैव शक्यते कर्तुम्, अतश्चरणे कथञ्चिदुत्पन्नविश्रोतसिकेनाऽपि धृतिराधेया रथनेमिनत्” इत्यनेन सम्यग्वेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

सोरियपुरम्मि नयरे, आसि राया महिहिण् । वसुदेवे त्ति नामेणं, रायलक्खणसंजुए ॥ १ ॥
तस्स भज्जा दुवे आसि, रोहिणी देवकी तहा । तासिं दोणहं पि दो पुत्ता, इट्ठा राम-केसवा ॥ २ ॥
सोरियपुरम्मि नयरे, राया आसि महिहिण् । समुद्रविजए नामं, रायलक्खणसंजुए ॥ ३ ॥
तस्स भज्जा सिवा नाम, तीसे पुत्ते महायसे । भगवं अरिट्टनेमि त्ति, लोगनाहे वमीसरे ॥ ४ ॥
सोऽरिट्टनेमिनामो उ, लक्खणस्सरसंजुओ । अट्टसहस्सलक्खणधरो, गोयमो कालगच्छधी ॥ ५ ॥
वज्जरिसहसंघयणो, समचउरंसो झसोदरो । तस्स राईमहं कण्णं, भज्जं जायइ केसवो ॥ ६ ॥
अह सा रायवरकण्णा, सुसीला चारुपेहिणी । सबलक्खणसंपुत्ता, विज्जुसोआमणिप्पहा ॥ ७ ॥
अहाह जणओ तीसे, वासुदेवं महिहिण् । इहागच्छउ कुमारो, जा से कण्णं दलामि हं ॥ ८ ॥
सबोसहीहिं ण्हविओ, कयकोउयमंगलो । दिवज्जुयलपरिहिओ, आहरणेहिं विभूसिओ ॥ ९ ॥
मत्तं च गंधहत्थिं, वासुदेवंस्स जेट्ठगं । आरुओ सोहए अहिण्, सिरे चूडामणी जहा ॥ १० ॥

अह ऊसिएण छत्तेण, चामराहि य सोहिओ । दसारचक्रेण य सो, सबओ परिवारिओ ॥ ११ ॥
 चउरंगिणीए सेणाए, रह्याए जहकमं । तुडियाण सन्निणाएणं, दिव्हेणं गयणं फुसे ॥ १२ ॥
 एयारिसीए इहीए, जुईए उत्तिमाए य । नियगाओ भवणाओ, निज्जाओ वण्हपुंगवो ॥ १३ ॥
 अह सो तत्थ निज्जंतो, दिस्स पाणे भयहुए । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धे सुदुक्खिए ॥ १४ ॥
 जीवियंतं तु संपत्ते, मंसट्ठा भक्खियवए । पासित्ता से महापण्णे, सारहिं इणमव्वी ॥ १५ ॥
 कस्स अट्ठा इमे पाणा, एए सव्वे सुहेसिणो । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धा य अच्छहिं ? ॥ १६ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—राजलक्षणानि चक्रस्वस्तिकादीनि । पुनः सौर्यपुराभिधानं च सूत्रे समुद्रविजय-वसु-
 देवयोरेकत्रावस्थितिदर्शनार्थम् । 'समुद्रविजयसूत्रः अरिष्टनेमिरिति च श्रुते अनेन भगवता कस्मिन् भवे तीर्थद्वरनाम-
 कर्म निबद्धम् ? इति विनेयकौतुकापनोदाय तच्चरितं लेशतो लिख्यते—

एगम्मि सन्निवेसे गामाहिवस्स सुतो आसि धणनामो कुलपुत्तओ । माउलुहुहिया धणवई तस्स भारिया । अन्नया
 ताहं गिम्ह्याले मज्झण्हे गयाहं पओयणवसेणमरन्नं । दिट्ठो य तत्थ पंथपरिग्गहो तण्हाहुहापरिस्समाइरेणेण निमी-
 लियलोयणो किच्छपाणो भूमितलमइगतो किससरीरो एगो मुणी । तं च दट्ठुण 'अहो ! महातवस्सी एस कोइ इममवत्थं
 पत्तो' त्ति सजायभत्तिकरुणेहिं सित्तो जलेण, वीइतो चेळंचलेण, सवाहियाणि य धणेण अंगाई । जातो समासत्थो
 नीतो सग्गामं, पडियरिओ य पच्छाऽऽहाराईहिं । मुणिणा वि दिन्नो उच्चिओवएसो, जहा—इह दुहपउरे संसारे पर-
 लोहियं अवस्सं जाणएण कायव्वं, ता तुम्हे वि ताव मंस-मज्ज-पारद्धिमाईणं करेह 'निव्वित्ति जइ सक्केह' पालेवं, जतो
 बहुदोसाणि एयाणि, तहाहि—“पंचिदियवहभूयं, मंसं दुग्गंधमसुइ वीमत्थं । रक्खपरितुलियभक्खग-मामयजणयं

कुगइमूलं ॥ १॥ तहा—गुरुमोह-कलह-निहा-परिहव-उवहास-रोस-मयहेऊ । मज्जं दोग्गाइमूलं, हिरि-सिरि-मइ-धम्मना-
 सकरं ॥ २॥ अवि य—मज्जे महम्मि मंसे य, नवणीयम्मि चउत्थए । उप्पज्जंति असंखा, तव्वण्णा तत्थ जंतुणो ॥ ३॥
 तहा—सपरोवघायजणया, इहेव तह नरयतिरियगइमूलं । दुहमारणसयहेऊ, पारद्धी वेरुड्डिकरा ॥ ४॥” इमं च सोऊण
 सविग्गेहिं तेहिं भणियं—भयवं ! देहि अम्ह अप्पणयं धम्मं गिहत्थावत्थोच्चियं । तेणावि 'सो धम्मो जत्थ दया, दसट्ठ-
 दोसा न जस्स सो देवो । सो हु गुरु जो णाणी, आरंभपरिग्गहोवरतो ॥ १॥’ इच्चाइ सवित्थरं कहिऊण दिन्नो सम्मत्तमूलो
 य सावयधम्मो । परितुट्ठाइ ताहं अणुसासियाइं मुणिणा, जहा—“तत्थ घसेज्जा सड्डो, जईहिं सह जत्थ होइ संजोगो ।
 जत्थ य चेइयभवणं, अन्ने वि य जत्थ साहम्मी ॥ १॥ देवगुरुण तिसंझं, करेज्ज तह परमवंदणं विहिणा । तह पुप्फ-
 वत्थमाईहिं पूयणं सब्बकालं पि ॥ २॥ अन्नं च—अणुव्वनाणगहणं, पक्कखाणं सुधम्मसवणं च । कुज्जा सह जहसात्ति,
 तवसज्झायाइं जोगं च ॥ ३॥ अन्नं च—भोयणसमए सयणे, विवोहणे पसवणे भए वसणे । पचनमोक्कार खलु, सुम-
 रेज्जा सब्बकजेसु ॥ ४॥” एवमाइधम्मो थिरीकाऊण ताहं आपुच्छिऊण य गतो अहाविहारं साहू । ताहं वि कुणंति साहू-
 वइट्ठमणुट्ठाणं, वद्धं च तेहिं तवस्सिचच्छलपच्चयं सुहाणुवंधि महंतं पुज्जं । अवि य—“वेयावच्चं कीरइ, समणाणं सुवि-
 हियाण जं किंचि । पारपरेण जायइ, मोक्खसुहपसाहग तं पि ॥ १॥” पडिवन्नो य तेहिं कालेण जइधम्मो । कालं काऊण
 सोहम्मे सामाणितो जातो धणो, इयरा वि जातो तस्सेव मित्तो । तत्थ दिवं सुरसुहमणुभवित्तु चतो सतो धणो उववन्नो
 वेयहे सूरतेयराइणो पुत्तो चित्तगइनामा विज्जाहरराया । धणवई वि सूररायकन्नगा होऊण जाया तस्सेव भारिया
 रयणवई नाम । आसेवियमुणिधम्मो माहिंदे धणो सामाणितो, इयरा य तम्मिन्तो जातो । ततो चुतो धणो अव-
 राजितो नाम राया जातो, सा वि पिइमई तस्स पत्ती । काऊण समणधम्मं गयाइं आरणके कप्पे । धणो सामाणितो
 जाओ, इयरा वि तम्मिन्तो । ततो चुओ धणो संखराया जातो, सा वि जसमई तस्सेव कंता । तत्थ संखो पडिवन्नमुणि-
 धम्मो अरहंतवच्छल्लइहेऊहिं निबद्धतित्थयरनामो उववन्नो अवराइयविमाणे । जसमई वि साहुधम्मपहावेण तत्थेवो-
 ववण्णा । ततो चविऊण धणो सोरियपुरे नयरे दसण्हं दसारणं जेट्ठस्स समुद्रविजयस्स राइणो सिवादेवीए भारि-
 याए कुच्छिसि चोइसमहासुमिणसूइतो कत्तियकिण्हवारसीए उववन्नो पुत्तत्ताए । उच्चियसमएण य सावणसुद्धपंच-
 मीए पसूया सिवादेवी दारयं । दिसाकुमारिकयजायकम्मसुरासुरविहियजम्माभिसेयाणंतर कयं राइणा वद्धावणयं ।
 दिट्ठो रिट्ठरयणमतो नेमी सुमिणे गव्वभए इमम्मि सिवाए त्ति 'अरिट्ठनेमि' त्ति कयं पिउणा नामं । जातो अट्ठवरित्तो ।
 एत्थंतरे य हरिणा कंसे विणिवाइए जीवजसावयणेण जायवाणमुवरि आसुरुत्तो जरासंधो महाराया । तयासकाए
 गया पच्छिमसमुहं ते जायवा । तत्थ केसवाराहियवेसमणकयाए सब्बकंचणमयाए वारसजोयणायाभाए नवजोयणवित्थराए
 वारवईए सुहेण चिट्ठंति । कालेण य निहयजरासंधा राम-केसवा भरहद्धाहिवइणो राया जाया । अरिट्ठनेमी य भयवं
 जोव्वणमणुपत्तो विसयपरम्मसुहो विसिट्ठकीलाहिं कीलंतो सब्बजायवपिओ हिंडइ जहिच्छाए । अन्नया समाणवय-वेसा-ऽऽ-
 यारेहिं निवकुमारेहिं सह रमंतो गतो हरिणो आउहसालाए, दिट्ठाइं देवयाहिट्ठियाइं अणेगाइं आउहाइं । ततो दिवं
 कालवट्ठं गेण्हंतो पाएसु निवडिऊण भणितो आउहपालेण—कुमार ! किमणेण सयंभुरमणवाहतरणविभमेण असक्काणु-
 ट्ठाणेणं ? न खलु महुमहणं वज्जिय सदेवमणुयासुरे वि लोए इमं आरोविउं कोइ सत्तो । ततो ईसिहसतेण तमवगणिऊणं
 आरोवियं लीलाए, अप्फालिया जीवा । तीए रवेण य कंपिया मेइणी, थरहरिउमारद्धा गिरिणो, उत्तइहियया इतो ततो
 पलायंति जल-थल-खहचारिणो जंतुगणा । ततो अश्वंविम्हियाणाऽऽरक्खियनराणं मोत्तूण कालवट्ठं पुणरुत्तं वारंताण वि
 गहितो पंचयण्णो संखो, आऊरित्तो य कोउणेण । तस्स सदेण बहिरियं सब्बं पि भुयणं, आकंपियं सदेवमणुयासुरं पि

जयं, विसेसतो सा नयरी । ततो 'केमेस पलयकालसन्निधौ संशोभे' । त्ति विगण्यन्तरं हरिणो निवेद्यतो आर्द्धप्रलिङ्गि जहद्वितो वड्यरो । विन्धितो हरी । ततो मुणियकुमारसामर्थ्येण भणितो वलदेवो हरिणा—जस्तेरिस धालस्स वि सामत्वं नेमिणो सो ब्रह्मन्तो रजं हरिस्सइ, तो पुणो वलं परिक्रियय रज्जरक्खणोवाय चित्तो । वलदेवेण भणियं—अलमेयाए संकहाए त्ति, 'जहच्चितियदिण्णफलो, एसो पण्हणं ऋपरुग्गो व । सो कह नरिंद ! रजं, चेच्छरु कुमरो तुमारिंतो' ॥१॥ जेण पुवं केवलनिदिट्ठो उप्पण्णो एस धावीमइमो नेमितित्वयरो, तुमं पुण भरहद्वसामी नवमवासुदेवो, ता एम भयवं अकयरज्जो प्ररिचत्तसयलसायज्जोगो पवज्ज काहिति । अणुदियहं पि रजहरणसकाए वारिज्जतेणावि हरिणा उज्जाणमुवगतो भणितो नेमी—कुमार ! नियनियवलपरिक्खणनिमित्तं वाहुजुद्धेण जुज्झामो । नेमिणा भणियं—किमणेण वुहज्जणदिण्णिजेण हयरज्जणवहुमणं वाहुजुद्धववसाएणं ? विउसज्जणपसंसणिजेणं वायाजुज्जेण जुज्झामो, अण्णं च मए डहरण तुज्झाभिभूयस्स महंतो अयसो । हरिणा पलत्तं—केलीए जुज्झंताण केरिसो अयसो ? । ततो पसारिया वामा वाहुलया नेमिणा—एयाए नामियाए विजितो मि त्ति । अवि य—'उवहास रलु जम्हा, जुज्झं गोविंद ! तेण वाहाए । वालियमिच्चाए श्रिय, विजितो हं नत्थि सदेहो ॥१॥ अंदोलिया वि दूर, नियसामर्थेण विण्णुणा ग्राहा । धेवं पि सा न चलिया, मण व मयणस्स वणेहिं ॥२॥' एवं च विनियत्तरज्जहरणसकस्स दसारचक्रपरिचुद्धस्स हरिणो समइच्छंतो कोइ कालो । अन्नया संपत्तजोवणं विसयसुहनिप्पिवास नेमिं निएऊण भणितो समुहचिजयाइणा दसारचक्रेण क्रेसवो—तहा उवयरसु कुमारं जहा इत्ति पयट्टए विसएसु । तेण वि य भणियातो रुग्गिणि-सच्चभामापसुहातो निययभारियाओ । ताहिं वि जहावसर सपणयं भणितो एसो कुमारो—सद्धतिहुयणाइकंत तुह रूपं, निरुवमसोहग्गा-इरणोववेयं निरामयं देहं, सुरसुंदरीण वि उम्मायजणं तारुणं, ता अणुरूपदारसगहेण करेसु सफलं दुहहलंभं मणुयत्तणं । ततो हसिऊण भणियं नेमिनाहेण—मुद्रातो ! असुइरूपाणं बहुदोसालयाणं तुच्छसुहनिर्वयणाणं अदिरसगमाणं रमणीणं सगेण न होइ सफलं नरत्तणं, अवि य एगंतमुद्राए निष्फलाए निरुवमसुहाए सासचसजोगाए सिद्धिपट्टए चेवो-वज्जेणेण तस्स सफलत्त । जतो—'भाणुसत्ताइसामग्गी, तुच्छभोगाण कारणे । कोहिं वराडियाए व, हारिंति अयुहा जणा ॥१॥' अहं सिद्धिनिमित्तमेव जइस्स । साहितो ताहिं कुमाराभिप्पातो हरिणो । तओ तेण सय चिय भणितो नेमी—कुमार ! उसभाइणो वि तित्थयरा काऊण दारसगहं जणिऊण तणए पूरिऊण पणइज्जणमणोरहे पच्छिमवयन्मि पवइया तहा वि सपत्ता मोक्खं, तो एस परमत्थो—दारसगहेण पूरेसु दसारचक्रस्स मणोरहे । ततो निव्वंथ नाऊण भाविपरिणामं च वियाणतेण पडिवन्नं हरिवयणं नेमिणा । कहियं च तं दसारचक्रस्स हरिणा । तेण वि संजायहरिसा-इरेणेण भणितो हरी—वरेसु कुमाराणुरूपं रायकुमारियं । दिट्ठा गवेसतेण उग्गसेणरायदुहिया रायमई कन्नगा । सा पुण धणवइजीवो अपराजियविमाणातो चविऊण य तत्थोवयन्ना । ततो 'सा चेवाणुरूप' त्ति मग्गितो उग्गसेणो । तेण वि सहरिसेण 'मणोरहाइरित्तो एस अणुग्गहो' त्ति भणिऊण दिग्ग । ततो काराविय दोसु वि छुलेसु वद्धा-वयणं । अन्नदियहन्मि कारावितो वारेज्जमहूसवो । तओ निव्वतिएसु तयणुरूपेसु भत्तवत्वालंनाराइसु करणिजेसु परमाणंदेण पत्तो वारिज्जियवासरो । जहाविहिं पउंखिया रायमई, कया सवालंनारसारा । कुमारो वि पत्ताहितो दिव-रमणीहिं समारुद्धो मत्तचारणं । समागया दसारा सह वलदेव-वासुदेवेहिं । समाहयाइं तूराइं, ऊसियं सियायवत्तं, आऊरिया जमलसरा, पगाहयाइं मंगलाइ, जयजंयावियं मागहेहिं । ततो धुवंतो नरदेवसपेण अहिलसिजंतो सुरनर-रमणीहिं पेच्छिज्जतो सवल्लोएणं महाविच्छेदेण पत्तो विवाहमंडवासन्नं । रायमई वि नेमिकुमारं दहूण आणंदपरवसा संजाया । अवि य—का ह ? किमेत्थ वट्टइ ? कत्थ व चिट्ठा मि ? को इमो कालो ? । जिणम्मणुत्थपहरिस-हरियमणा वेयइ न किं पि ॥१॥ एतंतरे कलुणरावे सोऊण जाणंतेण वि नेमिनाहेण पुच्छितो सारही—भो ! काण पुण मरण-मीरुयाणं च एस कलुणो सहो ? । तेण कहियं—देव ! एए हरिणाइणो सत्ता तुज्झ वारेज्जयपरमाणदे वावाइय लोगो भोयाविजिस्सइ । ततो तस्साऽऽहरणाणि पणामिऊण भणिया लोगा नेमिणा—'भो ! भो ! केरिसो परमाणंदो जन्मि निर-वराहाण दीणाण मीयाण एयाण वहो कीरइ ? , ता कि इमिणा ससारपरिभमणहेउणा वारिज्जणं ? ' ति भणिऊण वाला-विओ करी । सारहिणा वि भयवओ अहिप्पायं नाऊण मोइया ते सत्ता । नेमिं च वलंतं विरत्तचित्तं पेच्छिय अवंड-वज्जपहारताडिय व मुच्छावसेण निवडिया धरणीए रायमई । ससंभमेण य सहीयणेण सित्ता सीयलजलेण, वीइता तालविंदेण, लद्धचेयणा पभणिउं पयत्ता—अहो ! मे मूढया जम्पणामयाणिऊण अन्नतदुहमे भुवणनाहे अणुरायं रुणंतीए लहुइकतो अप्पा, किं कयाइ कायकंठिया परममोत्तियहारसगं पावइ ? । गह्याणुराएण य जिणमुदिसिउं विलवइ—'धी मे सुकुलुप्पत्ती, धी रूपं जोवण च मे नाह ! । धी मे कलाकुसलया, पडिवज्जिय जं तुमे चत्ता ॥१॥ नीहरइ जीवियं पिव, अगाइ व नाह ! मह विलिजंति । फुडइ व हियमेयं, सहसुज्झणदुक्खसतवियं ॥२॥ हारो सार-सरिच्छो, जल-चदण-चंदिमा वि ताविति । तुह विरहे मह सामिय !, जलइ व समंततो भुवण ॥३॥ कि संजाया चक्खु ? उइय किं मज्झ असुहय कम्मं ? । कि कि पि सुय दिट्ठ, व विप्पियं ? ज ममं चयसि ॥४॥ दिट्ठिं पि देसु सामिय !, आलवणं पि हु करेसु खणमेकं । मा मे पेम्मपराए, भवाहि एगंतनिरवेक्खो ॥५॥ अहवा सिद्धिबहुफंडियस्स तुह अमरसुंदरीतो वि । न हरंति नाह ! हिययं, माणुसमेत्तेहि का गणणा ? ॥६॥' एव च महासोयभरोत्थया विलवती 'पियसहितो' अलंघणिज्जो दिवपरिणामो, ता अवल्लेसु वीरयं, अलमेत्थ विलविणं, सत्तपहाणातो होंति रायधूयाओ' त्ति भणिऊण सठविया सा सहियणेण । भणिय च तीए—पियसहीतो ! अजं चेव मे सुमिणए आगतो एरावणारूढो

वहुदेवदाणवपरिवुडो दुवारदेसे एगो दिवपुरिसो, तक्कणं च नियत्तिय सो समारुडो सुरसेलं, निसन्नो सीहासणे, अणेगे समागया जंतुणो, अहं पि तत्थेव गया, सो चउरो चउरो सारीरमाणसद्धहपणासगाणि कप्पपायवफलाणि तेसि । इतो मए भणिओ—भयवं ! मम वि देसु इमाणि, दिन्नाणि य तेण, तयणंतरं च पडिवुद्धा अहं । सहीहिं भणियं—पिय-सहि ! सुहकडुओ वि ते एस सुमिणतो झत्ति परिणामसुंदरो होहिं ति । इतो तत्तो नियत्तो नेमिनाहो । चलियास-णेहिं पडिवोहिओ 'भयवं ! सबजगजीवहिं तित्थं पवत्तेहि' ति भणंतेहिं लोगंतियदेवेहिं गतो जणणि-जणयसयासे, विरइयकरकमलमउलेण य भणियं—अम्मो ! चिरत्तं मे भवचारगाओ चित्तं, तं इच्छामि अहं तुच्चेहिं अणुण्णातो पवइउं । इमं च सोऊण सोयसंघट्टनिरुद्धहियया कंप्पिरसरीरा चुण्णियवलय निवडिया महीयले । मिलियं तत्थ दसार-चक्कं । जलामिसेयाइणा लद्धसन्ना इमं भणिउमादत्ता—कीस जाय ! पसरंतमणोरहवह्लिउम्मूलणेण सोयसायरे सिवेसि अम्हे ? कीस वा पडिवन्नपत्थणाभंगेण जणेसि मणसंतावाइरेगं दसारचक्कस्त ? अन्नं च—जाय ! एवं कीरमाणे सयंमगियरायमइकन्नगो हरी कहं दाविस्सइ उग्गसेणरायस्स सुहं ? कहं वा भविस्सइ जीवंतमयगा वराई राय-मई ? ता अम्होवरोहेण चेव तीए करेसु पाणिग्गहणं, परिणयवतो य काहिसि पवज्जं । ततो भणियं भयवया—अम्मो ! मा करेसु मणसंतावं, परिभावेसु अणिच्चत्तं सबभावाणं, चित्तेसु विवागदारुणत्तं अतित्तिजणगत्तं च विसयाणं, तद्वा—अथिरत्तणं जोवणस्स, चंचलत्तं च रिद्धीणं, सझासमयसमागमेकतरुवासिसउणाणं व थोव संजोगत्तं पियपुत्ताइ-वंधुजणाणं, अयंडपहारित्तणं मञ्जुस्स, जम्मजरामरणरोगाइदुक्खपउरत्तं च ससारस्स आलोपसु, ता अणुजाणसु मं इमातो भवपलीचणाओ नीहरंतं । एत्थंतरे दसारचक्केण विरइयकरंजलिणा भणितो नेमी—कुमार ! तए सपइं चेव परिचत्तस्स जायववगस्स अत्थमइ व जियलोओ, ता पडिच्छाहि ताव कंचि कालं । ततो उवरोह सीलयाए संवच्छ-

रियमहादाणनिमित्तं च पडिवन्नं संवच्छरमेत्तमवत्थाणं । भयवया तप्पमिहिं च आढत्तं किमिच्छियं महादाणं । जंभगा य देवा भयवतो भवणे हिरण्णधन्नवत्थाइवासं वासिउमादत्ता । पडिपुण्णे य संवच्छरे आपुच्छिऊण अम्मापियरो सावणसुद्धछट्टीए सदेवमणुयाए परिसाए परिवुडो निगंतूण नयरीए सहसंबवणे उज्जाणे तिन्नि वाससयाइं अगारवा-समावसित्ता छट्ठेण भत्तेण पुरिससहस्सेण सद्धिं निक्खंतो विहरइ तवसंजमरतो । इओ य भयवतो भाया रहनेमी अणुरायपरो रायमइं उवयरइ, भणिया य तेण—सुयणु ! मा करेह विसायं, तुमं सोहग्गनिहिं को को न पयेइ ? भयवं पुण वीयरगो न करेइ विसयाणुवंधं, तो पडिबज्जसु ममं, तुहाणाकारी सबकालमहं । तीए भणियं—जइ वि अहं नेमि-नाहेणं चत्ता तद्वा वि तमहं न परिषएमि जेण भयवओ चेव सिस्सिणी भविस्सामि, ता उज्जसु तुममेयमत्थाणुवंधं । ततो ठितो कइ वि दिणे सो अवहेरीए । पुणो वि अन्नम्मि दिणे पत्थिया । ततो तीए तप्पडिवोहणत्थं तप्पच्चक्कमेव पाऊण खीरं मयणफलपाणेण वमिऊण सोवण्णियकडोले समुवणीयं रहनेमिणो, भणितो य—पियसु इमं । तेण भणियं—कहं वंतं पियामि ? तीए भणियं—किमेयं जोणसे तुमं ? तेण भणियं—वालो वि एयं वियाणइ । तीए भणियं—जइ एवं वा कीस मं नेमिनाहेण वंतमापिउमिच्छसि ? इमं भणिओ सो उवरतो तदज्जवसाणातो । सा वि दिक्खाभिमुही तवोवहाणेहिं सोसती चिट्ठइ सरीरयं । एत्थंतरे चउप्पन्नं दिणाइं अन्नत्थ विहरित्ता आगतो रेवयगिरिसहसंबवणे दिक्खाठाणे उज्जाणे भयवं । उप्पन्नं तत्थ सुहज्जवसाणस्स आसोयअमावसाए अट्टमभत्तं केवलं नाणं । कयं देवेहिं समोसरणं । अवि य—वंतरसुरा कुणंति उ, वाओदयरयणभूमिनिवत्ति । पणवन्नविट्संठिय-कुसुमाणं पयरणं चेव ॥१॥ अर्द्धिभतरमज्जवहिं, विमाण-जोइ-भवणाहिन्नकयातो । पायारा तिन्नि भवे, रयणे कणगे य रयए य ॥२॥ मणिरयणहेम-मइया, कविसीसा सव्वरयणिया दारा । मणिकणगरयणचित्ता, य तोरणा धयवडाइन्ना ॥३॥ मज्जे असोगरुक्खो, तदहो पीढं च तत्थ सुरछंदो । तस्संतो सीहासण-मुवरिं छत्ताइछत्तं च ॥४॥ जक्कणकरत्थे पासे, सुचामरे पउमसंठियं चक्कं । पडिरूवपरमतोरण-माई य करंति वंतरिया ॥५॥ साहारणओसरणे, एवं जरिथिद्धिं तु ओसरई । एक्को चिय तं सव्वं, करेइ भयणा उ इयरेसि ॥६॥ निवत्ते य तम्मि पुव्वदारेण दोहिं पउमेहिं पाए ठवंतो सत्तहिं य अणुगम्ममाणो पविट्ठो भयवं चेइयरुक्खं पयक्खिणीकाऊण तित्थपणां च काऊण उवविट्ठो पुष्पाभिमुहो सिंहासणे जातो चउमुहो । मिलिया चउव्हिहा वि सुरसधा । समागया समुहविजय-केसवाइजायवगणा । परिवुट्टमणा य रायमई वि पत्ता समोसरणं । तत्थ भयवंतं केई वंदंति, केई थुणंति, केई पूयंति, केई जयजयावंति, केई गायंति, केई वजाइं वायंति, के वि नवंति, अंतरा य सुरचारणा पढंति । अवि य—तुज्ज निरुवम रूवसपत्ति, जयपवर सोहग्गु तुहु । तुज्ज पुण्णु लावण्णु उत्तमु, अइलडहु तारुण्णु तुहु ॥१॥ गुणह रासि तुहु सयलु सत्तमु, अज्जवि झूरहिं तरुणियण निवभर तइं अणुरत्तु । तह वि हु सामिय ! मयणसरु, तुह उरि संगु न पत्तु ॥२॥ देवदाणवखयरनरराय जा खोहइ, मिउवयणकुडिलहासकुडिलावलोयण, मुणिवग्गो वि वसिकरइ परमरूवलावन्नजोवण । सा पइं उज्झिय राइमई, निवभरनेहरुयंत । मयणमडप्फर भग्गु इह, पइं पर सामि ! पसंत ॥३॥ एवमाइमहापमोएण निवित्ताए केवलमहिमाए जहारिहं निविट्ठासु परिसासुं । अवि य—'मुणि-वेमाणिणि-समणी, सभ-वण-वण-जोइदेविदेवा य । वेमाणिय-नर-नारी, उंतग्गेयाइ विदिसासु ॥१॥ उद्धत्था समणीतो, नरित्थितो केइ सुरवहूओ

१ तव निरुपमा रूपसम्पत्तिः, जगत्पवरं सौभाग्यं तव । तव पुण्यं लावण्यमुत्तमं, अतिसुन्दरं तारुण्यं तव ॥ १ ॥ गुणानां राशित्वं च सकलं सत्तमं, अद्यापि क्षीयते तरुणीजनो निर्भरं त्वयि भगुरक्तः । तथापि एतु स्वामिन् ! मदनशरस्त्रवोरसि सन्नं न प्राप्तः ॥ २ ॥ देव-दानव-चवर-नरराजान् या क्षोभयति, मृदुवचनकुटिलहासकुटिलावलोकना, मुनिवर्गमपि वशीकरोति परमरूपलावण्ययौवना । सा यस्या उज्जिता राजीमती, निर्भरचेहरुदन्ती । मदनान्धबरो भग्न इह त्वयि पर स्वामिन् ! प्रदान्ता ॥ ३ ॥

य । वीयमि हुंति तिरिया, तइए सालंतरे जाणा ॥२॥" कया य भयवया धम्मदेसणा—शृद्धारादिरसैराब्धे,
रागद्वेपोरुमुक्के । गाढादमिलाकारचतुर्गतिविराजिते ॥१॥ कपायप्रबलाऽश्रान्त-वलीवर्धसमायुते । सारथीभूतमि-
ध्यात्व-प्रमादाऽयम-योगके ॥२॥ आयुःपरम्परावद्ध-घटीचक्रसमाकुले । मोहसीरपतिप्रष्ट-हास्यादिवहुकर्पके ॥३॥ विचित्र-
जन्मसन्तान-गुरुकेदारशोमिते । सदोत्तकर्मवीजौघ-मृत्युपानान्तिकाश्रिते ॥४॥ भीमे भवारपट्टेऽसि-त्रजस्रं कालकुल्यया ।
इतश्चेतश्च नोद्यन्ते, जलधज्जन्तवो एमी ॥५॥ एवं विज्ञाय भो भव्याः ! सर्वसौख्यैककारणे । सर्वदृष्टेशहरे जैने, धर्मे
यत्नो विधीयताम् ॥६॥ एमाइ सोऊण वहवे पडिबुद्धा पाणिणो । पद्याविया गणहरा । जातो चउद्धिहो ममणसंघो ।
रहनेमी वि सविग्गो पवइतो । रायमई वि वहुयाहिं रायकण्णगाहिं सह निक्खंता । 'जो मे सुमिणे तया दिट्ठो विघ-
पुरिसो सो एस भयवं, कप्पपायवकलाणि य चउरो महघयाइं' ति परितुट्ठा सा । अण्णया मयवतो वंदणत्वं रेवयगिरि
गच्छती साहुणीहिं सह महावुट्ठीए अवभाहयासु अइसंभमवसेण अण्णण्णगुहाइपपेसु निलीणासु सेससाहुणीसु रायमई
वि पविट्ठा एगाए सुण्णगुहाए । तत्थ य वासपरद्वो भवियवयावसेण रहनेमिसाहू वि पुघपविट्ठो आमि । अंधयारपपेसे
ठितो न दिट्ठो तीए, लग्गा चीवराइ विसारिउं । तीए निरावरणसरीरसोहं वट्ठूण दुइंतयाए इडियाण अणाइभववभत्थ-
याए विसयाभिसगस्स जाओ सो रायपरवसो । पवतरे मो दिट्ठो तीए । ततो भयवेविरगत्ताए क्षत्ति पावरिय अप्पाणं
निविट्ठा वाहुसगोपं काऊण । भणिया य तेण—सुयणु ! न सकेमि तुहाणुरायवसेण अरइपरिगयमिमं सरीर धारेउं, ता
काऊणाणुगहं पडिबज्जसु मए समं विसयसेवण, पच्छा सजायमणसमाही अहं तुमं य तवनिम्मलं संजमं चरिस्सामो ।
तीए वि साहसमवलम्बिऊण पगवभवयणेहिं भणितो—भो ! महाइलपसूतो तुमं, ता किं जुत्त तुह सवायाए पडिबन्नस्स
वयस्स भंजणं, अवि जीवियं चयंति सप्पुरिसा न उण पइण्णं ळोवति, ता महाभाग ! काऊण मणसमाहिं चित्तेसु

विसयाण विवागदारुणत्तं, सीलखंडणस्स नरयाइयं फलं । अण्णं च—न विसयसेवणेण मणसमाही अवि य पभूयतरा
चेव अरई हवइ, जतो वट्ठू चैव तस्सेवणेणं लद्धपसरस्स मणस्स इच्छा, भणियं च—“सुत्ता दिट्ठा भोगा, सुरेसु
असुरेसु तह य मणुएसु । न य सजाया तिची, अतित्तरकस्स य जियस्स ॥१॥” एमाइअणुमासितो सवुद्धो एतो । 'सम्मं
चोयण' ति भणंतो अत्ताणं निदिऊण रायमई च अभिनंदिऊण गतो साहुमज्जे । सा वि अज्झियाममीवे । अरिट्ठनेमी
य भयव मरगयसमवण्णदसधणुसियदेहो सखलंछणो चउप्पण्णदिण्णुण्णं सत्त वाससयाइं केवलपरियाएण विहरिउं पडि-
वोदिऊण अणेगे भवसत्ते पालिऊण वाससहस्समाउं रेवयगिरिम्मि आसाहसुअड्डमिण मासिएण भत्तेणं छत्तीसएहिं
पचहिं सएहिं सह सिद्धिं गतो । रहनेमी रायमई य सिद्धाइं । पनरस सयाइं समणण तीसं य मयाइं समणीणं
भयवतो अरिट्ठनेमिस्स सिद्धाइं । चवणाइंसु पंचसु कल्लान्णगेसु चित्तान्मत्तमासि ति अरिट्ठनेमिचरियं सम्मत्तं ॥
सूत्रोक्तमपि यत्र कथितं तत् कथानकप्रसङ्गेन श्रोतृजनानुग्रहार्थम् । सम्प्रति सूत्रं व्याख्यायते—

“लक्षणास्सरसजुओ” ति स्वरलक्षणाणि—माधुर्यादीनि तैः सयुतो यः सः तथा । “गोयनो” ति गौतमसंगोत्रः ॥
“विजुसोयामणिप्पह” ति “विशेषेण द्योतते त्रिगुत् सा चाऽसौ सौवामिनी च विगुत्सौवामिनी तत्प्रभा—तद्वर्णा ।
“जा से” ति सुव्यवसायाद् येन तस्मै कन्या दद्याम्यहम् ॥ ‘सर्वोपय’ जयाविजयदिदृष्टादयः । ‘कृतकौतुकमन्नलः’
इत्यत्र कौतुकानि—ललाटमुशलस्पर्शनादीनि, मद्गलानि च—दध्यक्षतादीनि ॥ वासुदेवस्य सम्बन्धिनमिति गम्यते,
‘ज्येष्ठकम्’ अतिशयप्रशस्यकम् ॥ ‘दिव्येन’ प्रधानेन, ‘गयणं कुसि’ ति आर्पत्वाद् गगनस्पृशोपलक्षितः । ‘वृष्णिपुत्रवः’
यादवप्रधानः ॥ अथ सः ‘निर्वन्’ अधिक गच्छन् ‘दिस्स’ ति ‘दृष्ट्वा’ अवलोक्य ॥ ‘पासित्त’ ति दृष्ट्वा, कोऽर्थः ?
उक्तविशेषणचिशिष्टान् हृदि निधाय ‘सः’ इति भगवान् ॥ “कस्सट्ठ” ति कस्माऽर्थात्—हेतोरिमे प्राणा एते सर्वे ?
‘इमे’ इत्यनेनैव च गते ‘एते’ इति पुनरभिधानं सम्भ्रमव्यापनार्थम्, सन्निरुद्धाश्च, ‘चः’ पूरणे इति योऽङ्गसूत्रार्थः ॥
१-२-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६ ॥ एवं च भगवतोके आह—

सारही तओ भणति, इमे भद्दा उ पाणिणो । तुवभं विवाहकज्जम्मि, भोयावेउं घहुं जणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—इमे “भद्दा उ” ति ‘भद्दा एव’ कल्याणा एव न तु शृगालादिवत् कुत्सिताः ॥ १७ ॥

एतत् श्रुत्वा यद् भगवान् विहितवांस्तदाह—

सोऊण तस्स वयणं, बहुपाणिविणासणं । चित्तेह से महापण्णे, साणुकोसे जिएहि उ ॥ १८ ॥
जइ मज्झ कारणा एए, हम्मंति सुवहू जिया । न मे एयं तु निस्सेसं, परलोगे भविस्सई ॥ १९ ॥
सो कुंडलाण जुयलं, सुत्तगं च महायसो । आभरणाणि य सवाणि, सारहिस्स पणामए ॥ २० ॥
मणपरिणामे य कए, देवा य जहोइयं समोइण्णा । सविट्ठीए सपरिसा, निक्खमणं तस्स काउं जे ॥
देवमणुस्सपरिवुडो, सीतारयणं तओ समारुडो । निक्खमिय वारगाओ, रेवयम्मि ठिओ भयवं ॥
उज्जाणं संपत्तो, ओइण्णो उत्तिमाउ सीयाओ । साहस्सीए परिवुडो, अह निक्खमई उ चित्ताहिं ॥
अह सो सुगंधगंधिए, तुरियं मउअकुंचिए । सयमेव लुंचई केसे, पंचमुट्ठीहिं समाहिओ ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रकटम् । नवरम्—‘सानुकोजः’ सकरुणो जीवेषु ‘तुः’ पूरणे ॥ “निस्सेस” ति ‘निःश्रेयस’ कल्याणं परलोके
भविष्यति । भवान्तरेषु परलोकेमीरुत्वस्याऽत्यन्तमभ्यस्ततया एवमभिधानम्, अन्यथा चरमदेहत्वाद् अतिशयज्ञानित्वाच्च
भगवतः कुत एवविधा चिन्ता ? इति ॥ एव च विदितभगवदभिप्रायेण सारदिना मोचितेषु सत्त्वेषु परितोपाद् यदसौ
कृतवांस्तदाह—“सो” इत्यादि ‘सूत्रकं च’ कटीसूत्रम् ॥ मनःपरिणामे च कृते निष्कमण प्रतीति गम्यते, ‘यथोचितम्’

औचित्यानतिक्रमेण ॥ निष्क्रम्य 'द्वारकातः' द्वारकापुर्याः 'रैवतके' उज्जयन्ते स्थितः ॥ सुगन्धगन्धिकान् त्वरितं मृदुक-
कुञ्चिकान् "समाहितो" त्ति समाधिमान् ॥ इह तु वन्दिकाचार्यः सत्त्वमोचनसमये सारस्वतादिप्रबोधन-भवनगमन-
पित्रनुज्ञापन-महादानानन्तरं निष्क्रमणाय पुरीनिर्गमनमुपवर्णितवान् । तथा कुतोऽपि सूरसूरिणाऽप्येतच्चरिते लिखितमिदम् ।
अत एवाऽत्रापि कथानके कथितमिति सूत्रसप्तकार्यः ॥ १८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ एवं च प्रव्रजिते भगवति—

वासुदेवो य णं भणइ, लुत्तकेसं जिहंदियं । इच्छियमणोरहे तुरियं, पावसू तं दमीसरा ! ॥ २५ ॥
णाणेणं दंसणेणं च, चरित्तेणं तवेण य । खंतीए सुत्तीए, वहुमाणो भवाहि य ॥ २६ ॥
एवं ते राम-केसवा, दसारा य बहुजणा । अरिद्धनेमिं वंदित्ता, अहगया चारगापुरिं ॥ २७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—वासुदेवश्च, चशब्दात् समुद्रविजयादयश्च ॥ २५-२६-२७ ॥ तथा च राजीमती
किमचेष्टन ? इत्याह—

सोऊण रायवरकन्ना, पव्वज्जं सा जिणस्स उ । नीहासा य निराणंदा, सोगेण उ समुच्छया ॥ २८ ॥
राईमई विंचितेइ, धिरत्थु ! मम जीवियं । जाइहं तेण परिच्चत्ता, सेयं पव्वइउं मम ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'निर्हासा' निर्गतहासा, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततो निरानन्दा चेति ॥ इत्थं निष्क्रम-
णाभिमुखी तावदसौ स्थिता यावदन्यत्र विहृत्य तत्रैव भगवान् आजगाम ॥ २८-२९ ॥ तत उत्पन्नकेवलस्य भगवतो
निशम्य देशनां विशेषत उत्पन्नवैराग्या किं कृतवती ? इत्याह—

अह सा भमरसन्निभे, कुच्चफणगपसाहिए । सयमेव लुंचई केसे, धिहमंता ववस्सिया ॥ ३० ॥

व्याख्या—कुर्चः—गूढकेशोन्मोचको वंशमयः फनकः—कङ्कतकः ताभ्यां प्रसाधिता ये तान्, व्यवसिता सती धर्मं
कर्तुमिति शेषः, शेषं स्पष्टम् ॥ ३० ॥ ततश्च—

वासुदेवो य णं भणइ, लुत्तकेसं जिहंदियं । संसारसायरं घोरं, तर कण्णे ! लहुं लहुं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'लघु लघु' त्वरितं त्वरितं सम्भ्रमे द्विर्वचनम् ॥ ३१ ॥ तदुत्तरवक्तव्यतामाह—
सा पव्वइया संती, पव्वावेसी तहिं वहुं । सयणं परियणं चैव, सीलवंता वहुस्सुया ॥ ३२ ॥
गिरिं रेवतयं जंती, वासेणोह्ता उ अंतरा । वासंते अंधयारम्मि, अंतो लयणस्स सा ठिया ॥ ३३ ॥
चीवराइं विसारंती, जहाजाय त्ति पासिया । रहनेमी भग्गचित्तो, पच्छा दिट्ठो य तीइ वि ॥ ३४ ॥
भीयां य सा तहिं दट्ठुं, एगंते संजयं तयं । वाहाहिं काउं संगोफं, वेवमाणी निसीयई ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'पव्वावेसि' त्ति 'प्रावित्रजत्' प्रव्रजितवती ॥ 'वासते' त्ति वर्षति जलद इति गम्यते,
'अन्धकारे' अपगतप्रकाशे, कस्मिन् ? 'अन्तः' मध्ये 'लयनस्य' गुहायाः ॥ तत्र च 'यथाजाता' जन्मावस्थोपमा 'इति'
इत्येवंरूपां 'पासिय' त्ति दृष्ट्वा रथनेमिर्भगवत्तः समजनीति गम्यते; पश्चाद् दृष्ट्वा तया, 'अपिः' पुनरर्थः । प्रथमप्रविष्टैर्हि
नाऽन्धकारे किञ्चिद् दृश्यते, अन्यथा हि वर्षणसम्भ्रमादन्यान्यगुहासु गतासु शेषसाध्वीषु एकाकिनी प्रविशेदपि न तत्रेयमिति
भावः ॥ 'वाहाहिं' ति बाहुभ्यां कृत्वा 'सङ्गोफं' पङ्कटीबन्धनरूपमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३२-३३-३४-३५ ॥ अत्रान्तरे—
अह सो वि रायपुत्तो, समुद्रविजयंगओ । भीयं पवेइयं दट्ठुं, इमं वक्कुदाहरे ॥ ३६ ॥
रहनेमी अहं भदे !, सुरूवे ! चारुभासिणि ! । ममं भयाहि सुतणू !, न ते पीला भविस्सई ॥ ३७ ॥
एहि ता मुंजिमो भोए, माणुस्सं खु सुदुल्लहं । सुत्तभोगी पुणो पच्छा, जिणमग्गं चरिस्सिमो ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'सोऽपि' इति स पुनः ॥ 'एहि' आगच्छ, 'ता' इति तावत् । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३६-
३७-३८ ॥ ततो राजीमती किमचेष्टत ? इत्याह—

दट्ठूण रहनेमिं तं, भग्गुज्जोयपराइयं । राजीमती असंभंता, अप्पाणं संवरे तहिं ॥ ३९ ॥
अह सा रायवरकन्ना, सुट्ठिया नियमवए । जाई कुलं च सीलं च, रक्खमाणी तयं वए ॥ ४० ॥
जइ सि रुवेण वेसमणो, लल्लिएण नलकूबरौ । तहा वि ते न इच्छामि, जइ सि सक्खं पुरंदरो ॥ ४१ ॥
धिरत्थु ते जसो कामी !, जो तं जीवियवारणा । वंतं इच्छसि आवेउं, सेयं ते मरणं भवे ॥ ४२ ॥
अहं च भोगरायस्स, तं चसि अंधगवणिहणो । मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ४३ ॥
जइ तं काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारिओ । वायाविद्धु व हडो, अट्ठिअप्पा भविस्ससि ॥ ४४ ॥
गोवालो भंडवालो वा, जहा तद्वडणिस्सरो । एवं अणिस्सरो तं पि, सामण्णस्स भविस्ससि ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'भग्गुज्जोयपराइयं' ति भग्गोद्योगः—अपगतोत्साहः प्रस्तावात् सयमे स चासौ परा-
जितश्च स्त्रीपरीपहेण भग्गोद्योगपराजितस्तम् ॥ 'ललितेन' सविलासचेष्टितेन 'नलकूबरः' देवविशेषः, 'ते' इति त्वाम् ॥
अपरश्च—धिगस्तु ते 'यशः' महाकुलसम्भवोद्भूतं 'कामिन् !' भोगामिलापिन् । यत्त्वं 'जीवितकारणात्' असयमजी-
वितहेतोः वान्तमिच्छामि आपातुम्, अतः श्रेयो मरणं ते भवेत्, न तु वान्ताऽऽपानम्, अत्यन्तदुष्टत्वाद् अस्य । उक्तञ्च—
"विज्ञाय वस्तु निन्यं, त्यक्त्वा गृह्णन्ति किं क्वचित् पुरुषाः ? । वान्तं पुनरपि भुङ्क्ते, नहि सर्वः सारमेयोऽपि ॥ १ ॥"
अहं च, 'चः' पूरणे, 'भोगराजस्य' उग्रसेनस्य त्वं चासि अन्धकवृष्णिकुले जात इति शेषः, अतश्च मा कुले "गंधण"
त्ति 'गन्धनानां' सर्पविशेषाणां "होमो" ति भूव तच्चेष्टितकारितयेति भावः, ते हि वान्तमपि विपं मन्त्राकृष्टा मृत्युभीरु-

तया पुनरापिबन्ति नतु अगन्धनाः । किं तर्हि कृतम् ? इत्याह—संयमं 'निभृतः' स्थिरश्चरेः ॥ यदि त्वं करिष्यसि 'भावं' प्रक्रमाद् भोगामिलापरूपं या या द्रव्यसि नारीस्तासु तासु इति गम्यते, ततः किम् ? इत्याह—वाताविद्धो हठः—यन-स्पतिविशेषः स इव अस्थितात्मा भविष्यति ॥ 'गोपालः' गवां पालयिता 'भाण्डपालः' यः परकीयभाण्डानि भाटका-दिना पालयति, तद्व्यस्य—गवादेः अनीश्वरः—अप्रभुः, एवमनीश्वरस्त्वमपि श्रामण्यस्य भविष्यसि, भोगामिलापतस्तत्कल-स्याऽभावादिति सूत्रसप्तकार्यः ॥ ३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५ ॥ एवं तयोक्ते रथनेमिः किं कृतवान् ? इत्याह—
तीसे सो वयणं सोचा, संजयाह सुभासियं । अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाहओ ॥ ४६ ॥
मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिह्दिओ । सामण्णं निचलं फासे, जावज्जीवं दढवओ ॥ ४७ ॥

व्याख्या—अङ्कुजेन यथा नागो मार्गे इति शेषः 'धर्मे' चारित्रधर्मे "संपडिवाहो" चि 'सम्प्रतिपतितः' स्थितस्त-द्वचसैवेति गम्यते । अत्र च वृद्धसम्प्रदायः—“नेउरपंडियक्खाणयं भणिऊणं जाव रुठेणं राइणा देवी मिठो हत्थी य तिन्नि वि छिन्नकडगे चडावियाणि, भणितो य मिठो—इत्थं वाहेहिं हत्थि दोहि य पासेहिं वेळुग्गाहा ठविया जाव एगो पाओ आगासे ठवितो । जणो भणइ—एयाणि मारेयद्याणि, को एयस्स तिरियजाइस्स दोसो ? । तहा वि राया रोस न सुंचइ । जाव तिन्नि पाया आगासे कया, एगेण ठितो । लोणेण अक्कंदो कतो—किमेयं हत्थिरयणं वावाइज्जइ ? । रण्णा मिठो भणिओ—तरस्स नियत्तिउं ? । भणइ—जइ हुण्हमन्हाण वि अभयं देसि । दिन्नं । ततो तेण अंकुसेण नियत्तितो हत्थि” चि । इह चाऽयमभिप्रायः—यथाऽयमिदृगवसो द्विपोऽद्भुशवशतः पथि संस्थितः, एवमयमपि उत्पन्न-विश्रोतसिकः तद्वचनेनाऽहितप्रवृत्तिनिवर्त्तकतया अङ्कुशप्रायेण धर्मे इति । शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६-४७ ॥
उभयोरप्युत्तरवक्तव्यतामाह—

उगं तवं चरित्ताणं, जाया दुण्णि वि केवली । सव्वं कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४८ ॥
व्याख्या—सुगमम् ॥ ४८ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थसुपसंहर्तुसुपदेशमाह—

एवं करिंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा । विणियदंति भोगेसु, जहा से पुरिसुत्तमो ॥ ४९ ॥ च्ति वेमि ॥

व्याख्या—एवं कुर्वन्ति सम्बुद्धाः पण्डिताः प्रविचक्षणाः, किम् ? इत्याह—विशेषेण कथञ्चिद् विश्रोतसिकोत्पत्ता-वपि तन्निरोधलक्षणेन निवर्त्तन्ते भोगेभ्यो यथा स पुरुषोत्तमो रथनेमिरिति सूत्रार्थः ॥ ४९ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ प्रवीसीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां रथनेमीयाख्यं द्वाविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ त्रयोविंशं केशिगौतमीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यातं द्वाविंशमध्ययनम् । अधुना केशिगौतमीयं त्रयोविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहाऽनन्त-राध्ययने कथञ्चिदुत्पन्नविश्रोतसिकेनाऽपि रथनेमिवद् धृतिश्चरणे विधेया इत्यभिहितम्, इह त्वपरपामपि चित्तविभ्रुति-सुपलभ्य केशिगौतमवत् तदपनयनाय यतितव्यम्’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

जिणे पासे च्ति णामेणं, अरहा लोग्गए । संबुद्धप्पा य सव्वणू, धम्मतिथयरे जिणे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘जिनः’ परीपहोपसर्गजेता ‘पार्श्वः’ इति नाम्ना अभूदिति शेषः, अर्हन् लोकपूजितः, सम्बुद्धः—तत्त्वा-वगमवान् आत्मा यस्य स तथा, ‘चः’ समुच्चये, स च छद्मस्थोऽपि स्यात्, अत आह—सर्वज्ञः, तथा धर्म एव भवा-न्मोहितरणहेतुत्वेन तीर्थं तत्करणशीलो धर्मतीर्थकरः ‘जिनः’ जितसकलकर्मा मुख्यवस्थापेक्षमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥
अत्र च कतिथोऽयं तीर्थकरः, कस्मिन् वा भवे वद्धमनेन भगवता तीर्थकरनामकमेति सकौतुकश्रोतृवैराग्योत्पादनार्थमस्य चरितं समासतो लिख्यते—

इहेव जंजुहीवे दीवे भारहे वासे पोयणपुरे अरविंदो नाम राया । तस्स सावतो विस्सभूर्इ नाम पुरोहितो, वस्साणुद्धरी नाम भारिया, तीए दो पुत्ता कमठो मरुभूर्इ य । तेसिं कमेण भज्जातो वरुणा वसुंधरा य । तेसु य कमठ-मरुभूर्इसु समत्थीहएसु विस्सभूर्इ सुधम्मज्जओ कालं काऊण देवलोगं गतो । अणुद्धरी वि पइविरहातो वय-विसेससोसियमरीरा मया । कमठो वि कयपिउमाउपेयकिओ पुरोहितो जातो । मरुभूर्इ वि पाएण वभयारी धम्म-किणुजतो संपन्नो, तस्स य वसुंधरं भज्जं मणोहरजोवणुच्चेयं दहूण कमठस्स चलिंयं चित्तं, पयट्ठो तीए सह सवियार-

मालविडं । सा वि कामनिरोहमसहमाणी पासियचीवरे रंगो व संपलगा तेण समं । तं च तारिसमणायारं पवट्टमाणं नाऊणं ईसावसविणडियाए वरुणाए साहितं मरुभूईस्स । सो वि तीए पडिउत्तरमकाउं 'गामतरं गमिस्तामि' त्ति ताण पुरतो बोत्तूण निग्गतो नियमंदिराओ । ततो पत्तोससमयम्मि हाहाभूयकप्पडियरूवं काऊण सरभेएणं कमठं भणइ—मम निराहारस्स सीयपरिताणत्थं किंचि निवायट्ठाणं देहि । कमठेण वि अविण्णायपरमत्थेणं दयाए भणियं—कप्पडियमट्ट ! इह चउरए सच्छंदं निवससु । ततो तत्थ द्वितो मरुभूई दट्ठूण तेसिं सवमणायारमसहमाणो वि लोयाववायभीरुत्तणतो अकयपडियारो चेव निग्गंतुमागतो पभाए, ततो गंतुं साहिय जहावट्ठियं राइणो । रण्णा वि कुविणं समाइट्ठा नियपुरिसा । तेहिं वि वज्जंतविरसडिंढिमो गल्लोइयसरावमालो रासहारूढो काऊण फेरितो सवत्थ 'अकजकारि' त्ति लोयसमक्खमुग्घोसणाए कमठो निव्वासितो नयरओ । ततो सो तहाविडंविता संजायामरिसो वि समुप्पन्नगरुयवेरगो गहियपरिवायगलिंगो समाढत्तो दुक्करं तवं चरिउं । तं च नाउ समुप्पन्नपच्छायावो मरुभूई खामणानिमित्तं गतो कमठसमीवं, निवडितो तस्स चलणेसु । तेण वि सुमरियपुवविडंवणावेराणुवंधेणं पायवडियस्सेव मरुभूइणो मुट्ठाणोवरि विमुक्का समासन्नदेसट्ठिया धेत्तूण महासिहा । ततो मरुभूई तीए पहारेण आरडंतो कालं काऊण बहुजुहाहिवई समुप्पन्नो विज्झम्मि महाकरी । इतो य अरविंदराया कयाइ सरयकाले सतेउरो पासातोवरि संठितो कीलंतो सरयच्च सुसणिद्धं पच्छाइयनहयलं मणोहरं समुण्णयं पुणो तक्खणमेव वाउणा पडिहयं दट्ठूण तहेव खणभंगुरसवभावभावियस्सरूवो समुप्पन्नोहिनाणो वारिजंतो वि परियणेणं दिन्ननियपुत्तरज्जो पवइतो । अन्नया य सो विहरंतो पयट्ठो सागरदत्तसत्थवाहेण सह सम्मेयसेलवंदणत्थं । पुच्छितो य पणमिऊणं सायरदत्तेणं—भयवं ! कहिं गमिस्सह ? । मुणिणा भणियं—तित्थजत्ताए । सत्थवाहो भणइ—केरिसो उण तुम्ह धम्मो ? । मुणिणा कहितो तस्स दया-दाण-विणयमूलो सवित्थरो धम्मो । तं च

सोउं सत्थवाहो जाओ सावगो । वहमाणो य सत्थो कमेण संपत्तो तं महाडइं जत्थ सो मरुभूई करी । दट्ठूण य तत्थ महासरोवरं समावासिओ तत्तीरे । एत्थंतरम्मि य तम्मि चिय सरोवरे बहुकरिणीपरिवारितो जलपाणत्थमागतो सो करी, पाऊण य सविलासं जलं विलग्गो पालिसिहरं, पलोइयाई पासाइं, तं दट्ठूण य सत्थमावासियं धावितो तद्विणासणत्थं । तं च तहमागच्छंतं दट्ठूण पलाणो सत्थजणो । मुणी वि नाऊणोहिणा सट्ठाणे ठितो काउस्सग्गेणं । तेण वि करिणा सयलं तं सत्थपएस द्रवलितेण दिट्ठो सो महामुणी, धाविओ तदभिमुहं । समासन्नपएसे य तं पलोएमाणो समुवसंतकोहो लेप्पमतो इव निबलो ठितो । तं च तहारूवं दट्ठूण पडिवोहणत्थं मुणी संवरियकाउस्सग्गो भणइ—भो भो मरुभूइ ! किं न सुमरेसि मं अरविंदनरवइं अप्पणो वा पुवभवं ? । ततो सो तं सोउं संजायजाईसरणो पडितो मुणिचलणेसु । मुणिणा वि सविसेसं देसणापुवयं कतो सो सावगो । ततो गतो सट्ठाणं करी । एत्थंतरम्मि य दट्ठूणमुवसतं करिं सचोज्जो पुणो वि मिलितो सत्थजणो । पणिवइऊण य मुणिचलणेसु सवहुमाणं पडिवज्जइ दयाइमूलं सावगधम्मं । ततो कयकिओ सत्थो मुणी य नियनियवावारनिरया विहरिउं पयत्त त्ति ।

इतो य सो कमठपरिवायगो मरुभूइविणासणेणावि अणियत्तवेराणुवंधो निययाउयक्खए मरिऊणुप्पन्नो कुक्कुडसप्पो, तेण विज्झाडवीए परिचभंतेण दिट्ठो चिक्खल्लुत्तो सो महाकरी, डसितो कुंभत्थले । ततो सो करी तद्विसव्वेयणाभावितो य सम्ममहियासित्ता कालं काऊण समुप्पन्नो सहसारकपे सत्तरसागरो देवो । कुक्कुडसप्पो वि समवम्मि मरिऊणुप्पन्नो सत्तरसागरोवमाऊ पंचमपुढवीए नेरइतो ।

इतो य सो करिदेवो जुतो इहेव जंबुद्दीवे दीवे पुवविदेहे सुकच्छविजए वेयट्ठपवए तिलयनयरीए विज्जुगइ-विजाहरस्स कणयतिलयाए देवीए किरणवेगो नाम पुत्तो जातो, सो य कमागयं रज्जमणुपालित्ता सुरगुरुसुरिसमीवे पवइत्ता जातो एकलविहारी चारणसमणो । अण्णयाय आगासगमणेणं गतो पुक्खरवरदीवे । तत्थ य कणयगिरिसन्निवेशे काउस्सग्गं ठितो विचित्तं तवोकम्मं काउमाढत्तो । इतो य सो कुक्कुडसप्पनेरइतो ततो उवट्ठित्ता तस्सेव कणयगिरिणो सन्निवेशम्मि जातो महोरगो । तेण य सो दट्ठूण मुणी सजायकोवेणं दट्ठो सवंगावयवेषु । मुणी विहिणा कालं काऊण अक्खुयकप्पम्मि जंबुहुमावत्ते विमाणे जातो देवो । सो वि महोरगो कमेण कालं काऊण पुणो वि सत्तरसागरोवमाऊ जातो पंचमपुढविनेरइओ । किरणवेगदेवो वि तओ चविऊण इहेव जंबुद्दीवे दीवे अवरविदेहे सुगंधिविजए सुहंकराए नयरीए वज्जवीरियस्स रओ लच्छिमईए भारियाए समुप्पन्नो वज्जनाभो नाम पुत्तो । सो वि कमागयं रज्जं अणुपालित्ता दिन्नचक्काउहपुत्तरज्जो खेमंकरजिणसमीवे पवइओ । ततो विविहतवोविहाणेणं बहुलद्विसंपन्नो गओ सुकच्छं नाम विजयं । तत्थ य अप्पडिवज्जविहारेण विहरंतो संपत्तो जलणगिरिसमीव । अत्थमिए य दिणयरे तत्थेव द्विओ काउस्सग्गेणं । इओ पहायाए रयणीए चलिओ मुणी । इओ य सो महोरगनेरइओ उवट्ठिऊण कियंतं कालं संसारमाहिं-डिऊण तस्सेव जलणगिरिस्स समीवे भीमाडवीए जाओ चंडालवणयरो, तेण य पारद्विनिमित्तं निग्गच्छंतेण दिट्ठो पढमं सो चेव मुणी । तओ पुवभववेरवसओ 'अवसउणो' त्ति मण्णमाणेणाऽऽयट्ठुणं काऊण विट्ठो वाणेण । तेण य विहुरीकयदेहो विहिणा मरिऊण उप्पन्नो वज्जनाहमुणी मज्झिमगेवेज्जयम्मि ललियंगओ नाम देवो । सो वि चंडालवणयरो तं विवण्णं मुणिं दट्ठूण 'हो हो ! हं महाधनुधरो' त्ति मण्णमाणो परिओसमुवगओ कालेण य मरिऊणुप्पन्नो सत्तमपुढवीए रोरवनरए नेरइओ । इओ सो वज्जनाहदेवो तओ चइऊण इहेव जंबुद्दीवे दीवे पुवविदेहे पोराणपुरे कुलिसबाहुस्स रण्णो सुदंसणाए देवीए समुप्पन्नो कणयप्पभो नाम पुत्तो । ततो य सो कमेण पणवट्ठी । अण्णया य तेणं पासाओवरिसंठिएणं वंदणनिमित्तमागओ गयाऽऽगइयं नहम्मि । ततो देवसचाओ । तं च

ददूण विष्णायजगन्नाहतित्ययरागमणो निग्गओ तच्चदण्ठं । वंदिओ तित्थयरो । उवविट्ठस्स तस्स कया भगवया भव-
 निद्वेयजणणी देसणा । तओ वंदित्ता पविट्ठो नयरीए चक्कवट्ठी । भगव पि विहरिओ जहाविहारेणं । अण्णया कणयप्पहो
 चक्कवट्ठी भावितो तं तित्थयरदेसणं जायजाईसरणो ददूण अशुयाईए पुव्वभवे विरत्तसंसारचित्तो पव्वइओ जगण्णाह-
 तित्थयरपायमूले । सपत्तो य कयाइ विहरमाणो खीरवणनामाए महाडवीए, ठिओ य तीए खीरमहागिरिम्मि सूताभि-
 मुहो काउत्सग्गेणं । इओ य सो चंडालवणयरनेरइओ ततो उव्वट्ठित्ता जाओ तीए चेव खीरवणाडवीए खरपद्ययगुहाए
 सीहो, सो वि भमंतो कह वि सपत्तो तं मुणिपएसं । तओ समुच्छलियपुव्ववरेण विणासिओ तेण सो मुणी समाहिणा
 काळं काऊणं निवद्धतित्थयरनामो पाणयकप्पे महप्पभे विमाणे उववण्णो वीससागरोवमाऊ देवो । सो वि सीहो
 मरिऊण पंकपभाए दससागरोवमाउ उवमुंजिऊण तओ उव्वट्ठित्ता बहुसंसारमाहिंदिऊण कम्मवसओ जाओ वंभणकुलम्मि
 वभणो । तत्थ य पावोदयवसेणं जायमेत्तस्स चेव तस्स रय गओ पिइ-माइ-भाइप्पमुहो सयलो वि सयणवग्गो ।
 जीवाविओ य सो दयाए जणवण वंभणवाल्लो, सपत्तो य जोवणं । जणेण वहुहा रिसिज्जमाणो कह कह वि संपज्जमाण-
 भोयणमेत्तवित्ती वेरग्गमुवगओ कंदमूलफलकयाहारो वणम्मि सो तावसो जाओ । कुणइ य तत्थ पंचग्गिपमुहं वहुप्प-
 यारमन्नाणतवोविसेस । इतो य सो कणयप्पभचक्किदेवो पाणयकप्पाओ चेत्तकिण्हचउत्थीए चविऊण इहेव जंतुहीवे
 दीवे भारहे वासे कासीजणवए वाणारसीए नयरीए आससेणस्स रओ वग्गमाए देवीए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि
 विसाहाहिं नक्कप्पेणं तेवीसतिमतित्थयरत्ताए कुच्छिसि उववन्नो । सो य भगयं तिन्नाणोववेओ 'चइस्सामि' त्ति जाणइ
 चयमाणो न जाणइ, 'चुहो मि' त्ति जाणइ । पासइ य तीए रयणीए गयवसहसीहाभिसेयदामससिसूरज्जयकुंभपउमसर-
 सागरविमाणरयणुच्चयसिहिदंसणरूवे वग्गमादेवी चउदस महासुमिणे । परितुट्ठमणाए गंतूणमतुरियाए गईए निवेइया ते
 नियदइयस्स । तेण वि अउवमाणंदमुव्वहंतेण भणिया—पिए ! सव्वलक्खणसपन्नो सूरु सव्वकलामु कुसलो ते पुत्तो भवि-
 स्सइ । तं च सोऊण सुट्ठयर परितुट्ठाए अमिनदियं रायवयणं । पहाए य कयगोसकिच्चेण अट्टणसालाए कयसत्थगुणणा-
 इवायामेण ण्हाएण सव्वालंकारिएण अत्थाणनिविट्ठेण वाहराविया पहाणपुरिसेहितो अट्ठ सुमिणपाटगा उवज्जाया । ते वि
 सुइभूया समागया उवविट्ठा महासणेसु, पूइया पुप्फफलवत्थाईहिं । ठविया जवणियंतरिया वग्गमादेवी । साहिऊण सुमिणए
 पुच्छिया ते राइणा तेसिमत्थं । तेहिं वि परोप्पर काऊण सत्थनिच्छयं भणियं—महाराय ! अग्ग सत्थेसु तीसं महा-
 सुमिणा वायालीस च सुमिणा भणिया, तत्थ य तित्थयरानं चक्कीणं च मायरो तेसु गव्वं वक्कममाणेसु गयाईणि
 चोइस महासुमिणाणि पासति, केसवाणं वलदेवाण मंडलियाण च जणणीओ कमेण सत्त चउरो एक्कं च महासुमिणं
 पेच्छंति, ता वग्गमादेवी सूर वीर कुलाधार सव्वंगुंदरं सव्वगुणोववेयं समत्थभरहाहिं चक्कवट्ठि तिहुयणनाहं वा जिणं
 वग्गमतित्थयर साहियाणं नवण्हं मासाणं पसविही । इमं च सोऊणाऽऽणंदाइरेणेण पुलइयतणू सप्फारपुव्वयं विसज्जिऊण ते
 उवज्जाए चिट्ठइ राया निव्वयमणो । वग्गमादेवी सहरिसा सुहंसुहेण गव्वमुव्वइइ । इओ य जाओ सक्कस्स आसणकंपो,
 चित्थिय च—'किंनिमित्तमासणचलणं ?' ति सवियक्केण पउत्तो ओही, विट्ठो भगवं गव्वमुव्वन्नो । तओ ससभमो हरिस-
 निव्वमो उट्ठिओ सिंहासणाओ, सत्तऽट्ठपयाइं भयवओ अभिमुहमांगंतूण तिक्वुत्तो कयपणामो अचियवामजाणू भूमि-
 निहियदाहिणजाणू सिररइयकरंजली थोउमाढत्तो—नमोऽत्थु णं अरहंतस्स भगवंतस्स जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं
 सपाविउकामस्स पासस्स णं पुरिसादाणीयस्स तेवीसइमतित्थयरस्स, वंदामि भयवंतं अहं इहगए तत्थठियं, पासउ म
 भयवं । तयणंतरं च वाणारसीमांगंतूणं भयवओ जणणिं अहिणंदए—धन्ना कयउत्ता सुलद्धजम्मफलं तिहुयणस्सावि
 वंदणिज्जा देवाणुप्पिए ! लुमं, तुह गव्वे पुरिसुत्तमो जयचित्तामणी तेवीसइमजिणो उप्पन्नो । तओ जिणं जणणिं च
 वदित्ता गओ सक्को सट्ठाणं । वग्गमादेवी य पहट्ठा अइसीय-अइउण्णाइदोसवज्जिएहिं गव्वमहिएहिं असणाईहिं तं गव्व-
 मुव्वयरमाणी सुहेण चिट्ठइ । जप्पभिइं भयवं उववन्नो गव्वे तप्पभित्तिं सक्काएसेण तिरियजंभगा देवा गामज्जयराऽर-
 न्नाइनिहित्ताइं पोरणाइं पहीणसामियाइं महानिहाणाइं भयवओ जम्मणभवणंसि साहरंति । तओ पसत्थडोहल्लं सम्मा-
 णियडोहल्लं नवण्हं मासाणं अट्ठट्ठमाण राइदियाणं अट्ठरत्तसमए पोसवहुलदसमीए पसूया सुहेण दारयं सा देवी,
 जाओ तीए पगिट्ठो आणंदो । एत्थंतरे दिसाकुमारीमयहरीणं आसणाइं चळंति, तओ ओहिणा आभोइत्ता भयवंतं अहो-
 लोवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमयहरीओ चउसाभाणियसाहस्सीओ सत्ताणीयाइपरिवारपरिवुडाओ हरिसनिव्वमराओ
 'जीयमेयं' ति परिभावतीओ सव्विहीए आगंतूण दिव्विमाणगयाओ चेव तिपयाहिणीकुणत्ति, भयवओ जम्मणभवणं
 उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए विमाणं भूमीए चउरंगुलमप्पत्तं ठवित्ता विमाणेहितो पच्चोरुमित्ता भयवंतं समायर तिपया-
 हिणीकाउं सिरे अंजलिं कट्ठु वयंति—नमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पइवदाईए ! जयचित्तामणिपसविए ! अग्गे
 अहोलोवत्थव्वाओ दिसाकुमारीमयहरीओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमो, तन्न तुमए भाइयव्वं ति भणिय वेउट्ठिएणं
 सुरभिगधेणं वाएणं जोयणपरिमंडलं सव्वओ जम्मणभवणस्स खेत्त तणपत्तकट्ठाइं आहुणिय आहुणिय परिसोहंति । तयणं-
 तर—'अत्थमिए नेमिजिणे, जगप्पइवे अणाहयं भरहं । सव्वजगुज्जोगरे, पुणो सणाहं तुमे जायं ॥ १ ॥ धण्णसु-
 उण्णो एत्थ, सुलक्खणो आससेणराया वि । वग्गमा वि वंदणिज्जा, जेसिं अंगुव्वभवे भयवं ॥ २ ॥ अग्गे वि कयत्थाओ,
 सुरनारित पि बहुमय अग्ग । जं जाओ अहिगारो, पढमं जिणजम्ममहिमासुं ॥ ३ ॥' इच्चाइ अत्थनिव्वट्ठाइं गेयाइं भगवओ
 अदूरसामते गायंतीओ चिट्ठंति । एवं उट्ठुलोयाओ मंदरकूडवत्थव्वाओ अट्ठ आगच्छंति गायंति य । नवरं अव्वभवदलयं
 विउवित्ता गंधोदगवास पुप्फवासं च वासति । एवं पुरच्छिम-दाहिण-पच्चत्थिसुत्तररयगवत्थव्वाओ अट्ठऽट्ठागंतूण तहेव

गायन्ति । नवरमहकमेण आयंसहत्थाओ भिंगारहत्थाओ तालियंदहत्थाओ चामरहत्थाओ य चिट्ठन्ति । एव विदिसिरुयगवत्थवाओ चउरो आगच्छन्ति, नवर दीवियाहत्थाओ भयवओ चउसु विदिसासु तहेव गायन्तीओ चिट्ठन्ति । एवं मज्झिमरुचगवासिणीओ चत्तारि तहेवाऽऽगच्छन्ति जाव 'तुमए न भाइयव्वं' ति वइत्ता भयवओ चउरगुलवज्जं नाहिं कप्पन्ति, वियरए निहणन्ति, तं रयणाणं पूरेति, उवरि हरियालियापीढ रइन्ति । तओ तिदिसिं तिण्णि कयलीहरणे विउव्वन्ति, तेसिं मज्झपएसे तिण्णि चाउसालए तम्मज्जे य तिण्णि सीहासणे विउव्वन्ति । तओ भयवन्त करयलउडेणं मायर च वाहाहिं गिण्हित्ता दाहिणकयलीहरे चाउसाले सीहासणे निसीयावैन्ति । तओ चुलहिमवन्ताओ आभिओगियदेवे सयपागसहस्सपागेहिं तेहेहिं अवभगित्ता सुरहिणा उव्वट्टेण उव्वट्ठन्ति । तओ पुरत्थिमिहचाउसालसीहासणे निसीयावेत्ता गंधोदगेण पुप्फोदगेण सुद्धोदगेण य जिणं वम्मादेविं च मज्जावैन्ति, सव्वालंकारविभूसियं करेति । तओ उत्तरिहचाउसालसीहासणे निसीयावैन्ति । तओ चुलहिमवन्ताओ आभिओगियदेवेहितो गोसीसचंदणकट्टाई आणावित्ता अरणीए य अंगि पाडेत्ता तेहिं कट्टेहिं अंगि उज्जालेत्ता होमं कुणन्ति, भूइकम्मं करेति, रक्खापोट्टलियं वंधेति, मणिरयणचित्ते दुवे पाहाणवट्टेणे गहाय भगवओ कण्णमूले टिट्ठियावित्ति, वयन्ति य—भवउ भयवं पव्वयाउए २ । तओ वाहाहिं सगेण्हित्ता जम्मणभवणसयणिज्जंसि तित्थयरमायर निसीयावेत्ता तीए पासे भयवंतं ठवित्ता गायन्तीओ चिट्ठन्ति । एत्थंतरे सहाए सुहम्माए सुहनिसण्णस्स सक्कस्स देविंदस्स एरावणवाहणस्स वज्जपाणिस्स आसणं चलइ, तओ ससंभमो सक्को ओहिं पंउजइ, तित्थयरं च पासइ, तओ हरिसवसविसप्पंतहियओ किरिड-केऊर-कुंडल-हाराऽलंकारभूसियसरीरो तुरियं सीहासणाओ अब्भुट्ठेति, रयणपाउया ओमुयइ, एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, सत्तऽट्टपयाइं भगवओ अमिसुहमागच्छइ जाव 'पासउ मं भयवं' ति वंदित्ता नमंसित्ता पुरत्थामिसुहो सीहासणे निसीयइ । तओ 'जीयमेयं तीयपञ्चुप्पणमणागयाणं देविंदाणं जं भयवन्ताणं जम्मणमहिमा कीरइ' ति चित्तिऊण हरिणेगमेसि पायत्ताणियाहिवइं देवं सदावेत्ता आणवेइ—भो देवाणुप्पिया ! रिप्पामेव सुहम्माए सभाए जोयणपरिमंडलं सुघोसं घंटं तिकखुत्तो उल्लालित्ता सोहम्मवासी देवे देवीओ य तित्थयरमहिमं जाणावेहिं । एवं वुत्ते हरिणेगमेसी हट्टुट्टे तुरियमेव गंतूण तमुच्चसरं मेघनिग्घोसरवं सुघोसं घंटं तिकखुत्तो उल्लालेइ । तीए पडिसदेणं अण्णाइ पि एण्णवत्तीसविमाणसयसहस्सेसु समगं तावइयाइं घंटासयसहस्साइं कणकणरवं काउं पयत्ताइं । तए णं सोहम्मे कप्पे पडिसहसयसहस्सवहरिए इव जाए । उवसंते य घंटारवे निच्चं विसयपसत्ताणं 'किमेय' ति ससभमदिन्नकन्नाणं देवाणं जाणणट्टाए महया सहेणं एवं वयासी—हंदि । सुणंतु णं देवा । देवीओ । य, सक्को आणवेइ—भरहे तेवीसइमो जिणो उप्पन्नो ता तस्स जम्मणमहिमकजे सव्विड्डीए समागच्छइ । ते वि तं सोचा हट्टुट्टा केइ तित्थयरभचीए केइ दंसणकोउगेण केइ सक्काणुवत्तीए केइ 'जीयमेयं' ति संपेहेत्ता सव्वसमुदएणं सक्कस्संतियमागया । तओ सक्को पालयं आभिओगिय देवं सदावित्ता अणेगखंभसक्कत्तन्निविट्ठं सव्वरयणामयं चलंतवट्टावलिसहमणहरं जोयणसयसहस्सविट्ठिण्ण पचजोयणसयमुच्चिद्धं विमाणं वेउव्वियं कारावेइ, तस्स तिदिसिं तिसोवाणए, तेसिं च पुरतो तोरणे, विमाणमज्झभाए पेच्छाघरमडवं, तम्मज्जे मणिपेटिया अट्ट जोयणाइं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाइं वाहहेण, तम्मज्जे सीहासणं, तस्सावरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं सक्कस्स चउरासीईए सामाणियसहस्साणं तावइयाइं भदासणाइं रयावेइ । पुरत्थिमेणं अट्टण्हं अग्गमहिसीणं, दाहिणपुरत्थिमेणं दुवालसण्हमभन्तरपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणेण चोइसण्हं मज्झिमपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं सोलसण्हं वाहिरपरिसादेवसहस्साणं, पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवईण । तए णं तस्सेव सीहासणस्स चउट्टिसिं चउण्हं चउरासीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीण भदासणाइं कारवेइ । तए णं सक्को सव्वालंकारविभूसियं उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वित्ता अट्टहिं अग्गमहिसीहिं सद्धिं गधव्वाणीएणं नट्टाणीएण य सद्धिं तं विमाणं पयाहिणीकरेत्तो पुव्विल्लेणं तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुरत्थामिसुहे सीहासणे निसीयइ । सामाणिया उत्तरेणं । अवसेसा सव्वे दाहिणिल्लेणं तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुव्वन्नत्थेसु भदासणेसु उवविसति । तए णं सक्कस्स अट्टऽट्ट मगलगापुरओ संठिया । तयणंतरे पुन्नकलसभिंगारुत्तपडागा चामरा य संठिया । जोयणसहस्सूसियवइरामयलट्टीवहुपंचवण्णकुडभीसहस्समंडिओ महिंदज्झओ पत्थिओ । तओ पुरओ अलंकियविभूसिया पच अणियाहिवइणो चउट्टिसिं चाभिओगिया देवा देवीओ । तओ सोहम्मवासी देवा देवीओ पत्थिया । तओ सव्विड्डीए जाव सव्वरवेणं सोहम्मं कप्पं वीईवइत्ता उत्तरिल्लेणं निज्जाणमग्गेण उक्किट्टाए गइए तिरियमसखेजे दीवसमुदे वीईवइत्ता णंदीसरवरदीवे दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए उवागच्छइ । तओ त विमाण पडिसाहरेमाणे २ भयवओ जम्मणभवणमागए विमाणेणं चेव तिपयाहिणीकरेइ । जम्मणभवणतस्स उत्तरपुरत्थिमे दीसीभाए चउरंगुलमसंपत्तं धरणीयले विमाणं ठवेइ, सपरिवारो पघोरुहइ, आलोइए चेव पणाम करेइ, जिणिंद जिणमाथर तिपयाहिणीकरेइ, जहा दिसाकुमारीओ तहेव अभिनंदइ जाव एवं वयइ—'अह देवाणुप्पिए ! सक्के देविदे भयवओ जम्मणमहिम करिस्सामि, तन्न भाइयव तुन्देहिं' ति वइत्ता सो ओसोयणि दलयइ, जिणपडिरुवग विउव्वित्ता जिणमाऊए पासे ठवेइ, पंचरूवे सक्के विउव्वइ—एणे भगवंत करयलपुडे नेण्हइ, एणे आयवत्त धरेइ, दुवे चामरुक्खेव करन्ति, एणे वज्जपाणी पुरओ गच्छइ, जाव सव्वसमुदएणं मंदरे पव्वए पंडगवणे अमिसेयसीहासणे पुरत्थामिसुहे करयलधरियजिणे निसण्णे । ईसाणिंदे वि वसभवाहणे सूलपाणी तहेव समागए, इम णाणत्तं—महाघोसा घटा, लहुपरक्कमे पायत्ताणियाहिवई, पुप्फओ विमाणकारी, दक्खिणा निज्जाणभूमी, उत्तरपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए जाव मंदरे समोसरिए । एवं जंबुद्वीवपण्णत्तिअणुसारेण वत्तीस पि इंदा समागच्छन्ति । सक्काण च सामाणियाइपरिवारो भाणियवो ।

तजहा—चउरानीइ असीई, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य । पण्णा चत्तालीसा, तीसा वीसा दस महत्ता ॥ १ ॥ चउसट्ठी सट्ठी खलु, छच्च सहस्रा उ असुरवज्जाणं । सामाणिया उ एए, चउगुणा आयरक्ता उ ॥ २ ॥ तहा—गंवध-नट्ट-हय-करि-रह-भट्टअणिया सुराहियाण भवे । सत्तममणिय वसभा, महिसा उ अहोनिवासीण ॥ ३ ॥ तओ ण अञ्जुइंदेणं जम्मणमभिसेयय भयवओ आभिओगियदेवा आणत्ता समाणा अट्टसहस्स सोवणियाणं कलसाणं, एव रूपमयाण मणिमयाणं सुवण्णरूपमयाणं सुवण्णमणिमयाणं रूपमणिमयाणं सुवण्णरूपमणिमयाणं, एव भोमेज्जाणं, एवं भिंगाराण धालीण सुपट्टाण रयणकरंडयाणं पुष्पकंगेरीणं आयंसाणं, एवमाढ विउच्चित्ता खीरोयहिजल पुक्खरोयहिजलं च, माग-हाइतित्थाणं गंगाइमहानईणं पडमाइमहादहाण जलाइं उप्पलाड मट्ठियं च, सव्ववेयुइंहितो सव्ववासेहितो सव्वकुल-सेलेहितो सव्वतुवरे सव्वपुणं सव्वगवे सव्वोसहीओ सिद्धत्थे य, भदसालाइवणेहितो गोसीसचदणं महं च गिण्हित्ता भयवओ मज्जनविहिं उवट्टविति । तए णं अञ्जुइंदे सामाणिय-त्तायतीसगदेवाइपरिवारपरिवुडे साभाविएहिं वेउच्चिएहिं य वरकमलपट्टाणेहिं पडमपिहणेहिं सुरहिवारिभरिणहिं चदणचच्चिएहिं आविद्धकंठगुणेहिं कलसेहिं, तंजहा—अट्टस-हस्सेण सोवणियाण जाव भोमेज्जाणं, सव्वोउगेहिं जाव सिद्धत्थएहिं, सव्विट्ठीए जाव सव्वरवेणं भयवंतमभिसिंचंति । अभिसेगे य वट्टमाणे इवाइया देवा छत्त-चामर-कलस-धूयकडुच्छयाइहत्था हट्टतुट्टा जाव वज्ज-सूलपाणी पुरओ चिट्ठंति । एगे आसियसम्मज्जिओवल्लितं गंधवट्ठिभूयं त भूमिभाग करंति, एगे हिरञ्जवासं वासति, एवं सुवण्ण-रचनाऽऽभरण-पुष्प-कल-गंध-वण्ण-चुण्णवास वासति, एगे एयाइ चेव विभाणंति, एगे तय-वितय-वण-शुसिरभेयं वज्जं वायंति, एगे गायंति, एगे नचति, एगे अभिणयं करंति, एगे वगंति अप्पोडंति सीहनायाइयं हत्थिगुल-लाट्याडं च करंति, एगे जलंति गज्जति विज्जुयायति वासंति, एगे विगियभूयस्सवेहिं नचंति, एगे—‘देउ सयलदत्थिय-सत्थसाहार, तिहुयणपुरक्खणुइहपायार, कम्मपरचक्खणुकेकमहु, परपासंडमडलीनिट्टरहिययसहु, पणयपावकं-हुम्महणमुसल, दुव्वइधम्माधुराधुरुव्वहणववलु’ इचाइविरुदाइं पढंति । तए णं अञ्जुइंदे निवृत्तियाभिसेए सिररइयंजली जएणं विजएण वट्टावेइ । पन्हलसुमालेहिं गधकासाइएहिं गायाइं लहेइ, कप्पकसं पिव अलंकियं करेइ, जाव नट्टविहिं उवट्टसेइ । अच्छेहिं रययामएहिं जच्छरसा तट्टुलेहिं भयवओ पुरओ अट्टट्ट मंगलए आलिहइ । अवि य—‘उरवण भइंसाण वट्टमाण वरकंलस मैच्छ सिरिर्वच्छा । सैत्थिय नर्दावत्ता, लिहिया अट्टट्ट मंगलगा ॥ १ ॥’ कर-यलविमुक्कस्स दसद्वयणस्स जलव-धलयकुसुमस्स जाणुस्सेहमेत्त नियर करेइ । वेरुलियकडुच्छयं गहाय कालागुरळं-दुरक्कतुरुक्कपवर धूयं उप्पाडेइ । सत्तट्ट पयाइं ओसरित्ता दसगुलिं अजलिं मत्थए करिय गंभीरत्थनिवट्टाण वित्ताणम-ट्टसएण सयुणह, जाव एव वयासी—नमोऽस्तु ते सिद्ध ! बुद्ध ! नीरय ! निम्भय ! नीरागडोस ! नीसग ! नीसह ! गुणरयण ! सीलसागर ! धम्मवरकक्खट्ठी !, नमोऽस्तु ते अरहओ भगवओ । ततो वट्ठित्ता नद्यासत्ते नाडदूरे पज्जुवासइ । एव जहा अञ्जुइंदस्स तहा जाव ईसाणिंदस्स भवणवइ-वाणमत्तर-जोइसियाण च अभिसेगा भाणियवा । तए णं ईसाणे पंच रूवे विउच्चइ—एगे ईसाणे भयवत्त करयलपुडे गेण्हित्ता सीहासणे निसीयइ, एगे पिट्टओ आयवत्तं धरेइ, दुवे पासेसु चामरुक्खेवं करंति, एगे सूलपाणी पुरओ चिट्ठइ । तते णं सक्के भयवओ चउहिंसि चत्तारि धवले वसभे विउच्चइ, तेसिं अट्टहिं सिंगेहितो अट्ट तोयवाराओ निग्गच्छंति, ताओ उट्टु उप्पइत्ता एगओ मिलंति, भयवओ मुट्ठाणंसि निययंति । सव्वस्स वि तदेव अभिसेओ भाणियवओ जाव संथुणइ—जय जय पासजिणेसर !, जय निदव-मरुव ! परमकारुणिय ! । जय जय सव्वगुणायर !, जय सामिय ! सयलसुहिनिय ! ॥ १ ॥ सयलजयनिवुइयरे, चित्तामणिकप्पपायवच्चमहिए । दिट्ठे पडुम्मि तुमए, भवो वि मोक्कजायए अन्ह ॥ २ ॥ तुह दंसणसजणिओ, हरिसो

अगम्मि मे अमायंतो । पुलयच्छलेण जयगुरु !, नीहरइ समंतओ नूणं ॥ ३ ॥ चिरयालविट्ठवट्टहजणप्पमोयाउ मे अणंतगुणो । आणंवे सजाओ, दिट्ठे तुह दंसणे देव ! ॥ ४ ॥ गुरुयभवो गुरुकम्मो, गयभग्गो सो भवे अह अभवो । तुह दंसण न पावइ, पत्ते य न तूसई जो उ ॥ ५ ॥ न नमइ जो नाह ! तुम, सो नमए पाययस्स वि जणस्स । जो पुण पणमइ तुन्ह, सो पणमइ नणु न तुन्हं पि ॥ ६ ॥ जा तुह परम्महाणं, वहुरिद्धी होइ देवमणुयाण । सा सन्नि-यायविहुरिय-सक्करपाणोवमा नूण ॥ ७ ॥ कुमयमया णणु मीया, खलहलियं नूण कम्मकरिजुहं । रागाइवणयरजुहं जिणसीदे अज्ज जायम्मि ॥ ८ ॥ जइ तयणसयसहस्स, वयणसहस्स च होज्ज मे नाह ! । तह वि न होइ कयत्थो, तुह दंसणवण्ण-त्ताहो ॥ ९ ॥ जयसु तुमं जयसामिय !, अक्खलियनिरामओ चिर जयसु । नंदसु पावसु सोहं, लहसु जस तिहुयणे सयले ॥ १० ॥ एवमाइ योउण जहेव आगओ तदेव गतुण तित्थयर माऊए पासे ठवेइ, जिणपटिरुवग ओसोवणिं च साहरइ, एग रोमजुयळं कुंडलजुयळं च भयवओ ऊसीसगमूले ठवेइ, एगं तयणिजलवूसगं सिरिदामगंडं मणिरयणमंठियं हारा-इउवसोनिय भयवओ विट्ठीए अभिरइहेउं उट्टोए निक्खिपवइ । तए ण सक्के वत्तीस हिरन्नस्स सुवण्णस्स य कोडीओ पत्तीस नंदाइ वत्तीस भदाइ च सोहगगुरूवाइगुणे य भगवओ जन्मणभवणे वेसमणेण साहरावेइ । तए णं सक्के आभियोगिए देवे योसावेइ सव्वनयरम्मि महया सहेणं—‘हं ! सुणंतु भवणवइपमुहा सव्वदेवा ! देवीओ ! य, जो जिणस्स जिणमावाए वा असुह मण धारेइ तस्स अज्जगमंजरी व सत्तहा मुट्ठाणं फुट्ट’ ति । तए णं सक्के इदाइया देवा नंदीसरे गंतुण अट्टाहियाओ महिमाओ करेत्ता सएसु सएसु ठाणेसु गया । त रयणिं च तिरियजंभगा देवा आससेणरायभवणम्मि हिरन्नवास जाव चुन्नवास वासंति । तए णं आससेणराया पच्चूससमए नयरारन्तिए सदावित्ता वाणारसीए पुरीए चारगसोहणं माणुस्साणयट्ठण कारवेइ, नयरिं च सवाहिरन्मंतर आसियसम्मज्जिओवल्लितं सव्वपएसेसु निवट्टवंदणमालं

उद्भिद्यतोरणं ऊसियपडायं मंचाहमंचकलिय उस्तुक्कं उक्करं अन्मडप्पवेसं उवहियचंदणकलसं पुप्फोवयारकलियं मघमघं-
तगंधधूवं नडनट्टाइपेच्छणयविराड्यं ऊसियजूयसहस्समुसलसहस्सं कारवेइ । तओ सइए साहस्सिए सयसाहस्सिए भाए
दलमाणो एवइए य लाभे पडिच्छमाणो दसाहियं महसवं करेइ, एक्कारसे सुदिवसे सूहकम्मे कए चारसे दिवसे मित्तना-
इभोयावणपुव्वं जम्हा गवभगयम्मि इम्मि जणणी सप्पं सेजापासेसु पासेइ अओ पिउणा 'पासु' ति नामं पयट्ठियं
भयवओ, भणियं च—गवभगए जं जणणी, सेजापासेसु पासिउं सप्पं । पडिसप्पंतं पइणो, लंवियवाहुं चडावेइ ॥ १ ॥
भणइ अयमेस सप्पो, वच्चइ रायाऽऽह तं कहं मुणसि ? । साऽऽह सयं चिय तो दीवएण तं सो वि सच्चवियो ॥ २ ॥ चित्तइ
गवभपभावो, एसो कहमन्नहा निसातमसि ? । एसो पासइ पासेसु तेण पासो ति नाम कयं ॥ ३ ॥ तओ कप्पतरु
व सवज्जणाणदयारी वड्डुनो जाओ अट्ठवरिसो । सोहणदिणे य पिउणा उवणीओ कलायरियस्स । तओ कलागहणुजुत्तेण
अवित्रायपुवं सवकलापरमरहस्स पयडंतेण पासकुमारेण उवज्झाओ चेव कओ निउणयरो कलासु ति । सो चेव जाओ
भयवओ विणेओ । तओ कोमुइमयंकाओऽणंतगुणसोमेण वयणेण, नीलुप्पलाओ अणंतगुणसोहेण नयणजुयलेण,
सुरवइओऽणंतगुणरूवेण देहेण, महुरीराओऽणंतगुणमहुरेण सरेण, सयंभुरमणाओऽणंतगुणगंभीरेण हियएण, मत्तकरि-
वराओऽणंतगुणललियाए गईए, दुग्गइनिवडंतसवज्जगरकखणलालसेण कारुत्तेण विरायमाणो पासजिणो पत्तो जोव्वणं ।
तओ पसेणइणा रत्ता परिणावियो गुणरयणसालिणिं पभावइनियधूयं । मुंजइ य भयवं तीए समं मणोरमं विसयसुहं ।

अत्रया भयवया पासाओवरिट्ठिएण गवक्खजालएहिं दिसावलोयणं कुणंतेण दिट्ठो सयलजणवओ पवरकुसुमवलि-
पडलियाहत्थो वाहिं निगच्छतो, पुच्छियं च—किमज्ज च्छणो कोइ जेणेवमेसो जणो वच्चइ ? ति । तओ सिट्ठमेक्केणं
पासट्ठियपुरिसेणं—न को वि छणो, किंतु कोइ महातवस्सी कमढो नाम पुटीए वाहिं समागओ तस्स वंदणत्थं पत्थिओ
इमो जणवओ । तओ तमायन्निऊण जणियकोऊहलविसेसो भयवं पि पत्थिओ, गओ तत्थ जत्थ सो कमढो, दिट्ठो य
पचग्गितवं तप्पमाणो । तओ तिन्नाणसंपुन्नत्तणओ मुणियं भयवया एक्कम्मि अग्गिकुंडे पक्खित्ताए महल्लरक्खखोडीए
मज्झे डज्झमाणं नायकुलं, त च तहाविह कलिऊण अचंतं करुणापरयाए भणियं भयवया—अहो कट्टमन्नाणं । जमेरिसम्मि
वि तवोविसेसे कीरमाणे दया न मुणिज्जइ ति । तओ सोउमेवं पासवयणं भणियं कमढेण—जहा रायपुत्ताण तुरय-
कुंजराइदमणे चेव परिस्समो, धम्मं पुण मुणिणो चेव वियाणंति । तओ भयवया भणिओ एक्को निययपुरिसो—रे रे ।
खोडिमेयं सावहाणो कुहाडएणं फोडेसु । तओ 'जमाणवेसि' ति भणमाणेण दुहा कया सा तेण खोडी । विणिग्गयं च
तीए मज्झाओ महल्लं नागकुलं । तत्थ य दिट्ठो ईसि डज्झमाणो एगो महानागो । तस्स य भयवं दवावेइ निययपुरिसवय-
णेण सनियमं 'असिआउस' ति पंचनमोक्कार । नागो वि तं चेत्तुं तप्पभावओ मरिऊण समुप्पन्नो नागलोए धरणिंदो
नाम नागराया । दिट्ठो य 'अहो ' नागाइसउ' ति भणमाणेण भयवओ लोएण साहुकारो । तमायन्निऊण सुट्ठ विलक्खी-
भूओ कमढपरिवायगो काऊण य गाढमन्नाणतवं समुप्पन्नो मेहकुमारनिकायमज्झम्मि मेहमाली नाम भवणवासिदेवो ।
भयवं पि तओ पविट्ठो नयरीए । अत्रया सुहंसुदेणं अचंतं तस्स समागओ वसंतसमओ । तम्मि य वसतसमए
जाणावणत्थमुज्जाणवालेणाऽऽणेत्ता भयवओ समपिया सरसा सहयारमंजरी । भयवया भणियं—भो ! किमेयं ? । तेण
भणियं—सामि ! बहुविहकीलानिवासो सपय सपत्तो वसतसमओ । तओ सोउमेयं वसतकीलानिमित्तं बहुपुरजणपरिवार-
समन्निओ जाणारूढो गओ नंदणवणं । तओ जाणाओ समुत्तरिय निसन्नो नंदणवणपासायमज्झट्ठियकणयमयसीहासणे ।
तत्थ य अइरमणीयत्तणओ सव्वओ पलोयमाणेण दिट्ठ भत्तीए परमरम्मं चित्तं, तं च दट्ठूण चित्तियं—अहो ! किमेत्थ
लिहियं ? । नायं च सम्मं निरुवंतेण जहाऽरिद्धनेमिचरिय । तओ चित्तिउं पयत्तो—धन्नो सोऽरिद्धनेमी जो 'विरसावसाणं

विसयसुह' ति कलिऊण निवभराणुरायं निरुवमरुवलावणजोव्वणं रायवरकन्नं जणयविइन्नमवउवियय भग्गमयणमडप्फो
रमारो चेव निक्खंतो ता अहं पि करेमि सव्वसंगपरिचायं । एत्थंतरे—लोगंतिया उ देवा, भयवं वोहिंति जिणवरिंदं
तु । सयलजगजीवहिय, भयवं ! तित्थं पवत्तेहि ॥ १ ॥ तओ किविणवणीमगाईणं किमिच्छिय हिरन्नं सुवन्न वत्थ
आभरणं आसण सयणं असणाईयं ओसहं पुप्फगंधविलेवणाइयं च महादाणं दवावेइ संवच्छर जाव । अवि य—
“संघाडग-तिय-चउमुह-चउक्क-चउक्क-महापह-पहेसु । दारेसु पुरवरणं, रच्छामुहमज्झयारेसु ॥ १ ॥ वरवरिया घोसिज्जइ,
किमिच्छिय दिज्जई बहुविहीयं । सुर-असुर-देव-दाणव-नरिंदमहियस्स निक्खमणे ॥ २ ॥” तए ण पुरिसायाणीए पासे
अरहा मत्थए अजलिं करिय एवं अम्मापियरो वयासि—इच्छामि णं अम्मताओ । तुव्वेहिं अव्वभणुत्ताए पव्वइत्तए । ते
वि 'अहोसुहं देवाणुप्पिया । मा पडिवंधं करेहि' ति अणुजाणंति । तए णं आससेणे कोडुवियपुरिसे आणवेत्ता अट्ठ
उहस्स सोवन्नियाणं जाव भोमेज्जाणं कलसाणं अभिसेयत्थं उवट्ठवावेइ । एत्थंतरे चलियासणा सव्वे सुरिंदा इति ।
तए णं सक्को आभिओगियसुरेहिं जम्मणविहिवन्नियं कलसाइमज्जणविहिमुवट्ठवावेइ । ते वि कलसा तेसु चेव पविट्ठा ।
तए णं सक्के आससेणे य पुरत्थाभिमुहं पासं निवेत्तिता अट्ठसहस्सेण जाव भोमेज्जाणं अभिसिंचति । अभिसेणे य
वट्ठमाणे एगे देवा वाणारसिं नयरिं आसियसम्मज्जियं जाव एगे विज्जुयायंति वासति जाव सव्वालंकारविभूसियं कुणंति ।
तए णं आससेणे विसालं नाम सीयं रयावेइ । तए णं सक्को अणेगखंभसयसन्निविट्ठं अइसयमणहरं विसालं सीयं
कारवेइ । सा वि य तं चेव सिवियमणुपविट्ठा । तए णं पासे अरहा सीयं दुरुहिता पुरत्थाभिमुहे निसन्ने । तए णं
आससेणराइणा वुत्ता समाणा ण्हाया सवालंकारविभूसिया वव्वे पुरिसा सीयं वव्वति । तए णं सक्के सीयाए दाहिणिह-
मुवरिल्लं वाहं गेण्हइ, ईसाणे उत्तरिल्लं, चमरे दाहिणं हेट्ठिल्लं, वली उत्तरिल्लं, सेसा देवा जहारिहं । अवि य—“पुहिं

उक्त्विता माणुसेहिं सा हृद्रोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं, असुरिंद-सुरिंद-नागिंदा ॥ १ ॥ अट्टऽट्ट मंगलगा छत्त-
चामर-महज्झयाईणि य पुरओ पत्थियाणि । तओ 'जय जय नदा' जय जय भदा' भदं ते, सद्यकालं च धम्मे तुह अविगंघं
हवउ' ति मुहमंगलियमाईहिं अभिनंदिजमाणो, बहुजणमहस्सेहिं पेच्छेजमाणो शुव्वयमाणो, अंगुलीहिं दाइजमाणो,
पुप्फंजलीहिं पुइजमाणो, पए पए अग्वे पडिच्छमाणो, वहुनरनारीणमंजलीओ दाहिणद्वयेण पडिच्छमाणो, मद्या इट्ठिस-
मुदण, किञ्च—वरपडह-भेरि-झहरि-दुदुहि-सरसहिंएहिं तूरेहिं । धरणिगळे गयणयले, तुरियनिनाओ परमरम्मो ॥ १ ॥
नयरीओ निक्खमिन्ता गओ आसमपयमुज्जाण । तथ य असोगपायवस्स अहे सीयाओ पञ्चोरुइ । पोसवहुलएका-
रसीए पुव्वण्डे सयमेवालंकार ओमुयइ, पसरंतवाहसलिला वम्मादेवी हम्मलक्खणपट्टेणं पटिच्छइ । पंचमुट्ठियं लोयं
कवेइ, सओ केसे पटिच्छइ, खीरसमुदे साहरइ । तं समय च सक्कवयेण देवाण मणुयाण य निग्घोसो तुरियनिनाओ
गीयरवो उवरओ । ताहे तीस वासाइ अगारमावसित्ता अट्टमभत्तेणं अपाणणं देवदूतमादाय तिहिं पुरिम्मसएहिं
निक्खतो । भणिय च—“काऊण नमोष्कार, सिद्धाणमभिगह तु सो गिण्हे । सद्यं मे अकरणिजं, पावं ति चरित्तमारुढो
॥ १ ॥” तक्खणं च उपपन्न मणपज्जवनानं । तओ पंचसमिओ तिगुत्तो रंतित्तमो निम्ममो निद्दोसो नीसगो लामालाभे
सुहे दुक्खे निंदापसंसासु य समो तवसंजमेण अप्पाण भावेमाणो विहरइ । सुरासुरा वि भयवओ पासस्स निक्खमण-
महिम करेत्ता नंदीसरे अट्टाहियं करेति, सट्ठाणं च पडिगया । भयवं पि नयरासन्नसंठियं पत्तो तावसासमं, तथ य
'अत्थमिओ दिणयो' ति कलिऊण तपएससंठियकूयासन्नठियवडपायवस्स अहे ट्ठिओ काटस्सग्गेण । इओ य सो
कमदजीवो मेहमाली असुरो अवहिणा नाऊण अत्तणो वइयरं सुमरिऊण पुव्वभववेरकारणं समुप्पन्नविद्यामरिसो समा-
गओ जत्थ भयव, पारद्धा य तेण सीहाइरूवेण उवसग्गा । अवि य—“सीहेहिं घोररूवेहिं तिक्खनहरेहिं दीहदादेहिं ।
वहिओ गयरूवेहिं, सरोसकयवंतपहरेहिं ॥ १ ॥ करगहियकत्तिपहिं, तुहियकयतो घ घोररूवेहिं । वेयालेहिं य भयवं,
कयत्थिओ गरुदसणेहिं ॥ २ ॥ एमाइवहुविहीयं, कमट्टेणुवसग्गिओ वि पावेणं । पासजिणो धीरमणो, नो खुहिओ
धम्महाणाओ ॥ ३ ॥” ‘अचलियभाव च नाऊणं जलेणं धोलेत्ता मारेमि’ ति सपहारिय पारद्धा तेण विज्जुगज्जियप-
वणुवभडा महावुट्ठी । तीए जलेण ताव धोलीओ भयवं जाव नासियाविवरं । एत्थंतरे चलियं धरणिंदस्स आसणं,
पट्तोवहिणा य मुणिओ भयवओ वइयो, समागतूण तुरिय सामिणो सीसोवरिरइयफणिफणांमंडवेण सेससरिपासेसु
य विरइयफणिसरीरेण निवारिओ जलपूरो, पारद्धं च पुरओ वहुविहाऽऽउज्ज-वेणु-वीणा-गीयनिनाएहिं घणनिग्घोसो-
ववायगं पवरप्पेक्खणवं । दट्ठण य तं तारिसं महाइसयं धीरत्तं च भयवओ गरुदविन्ध्यक्खित्तमाणसो समुयसंतदप्पो
सो असुरो पणमिऊण सामिऊण य जिणं गओ नियट्ठाण । धरणिंदो वि निरुवसग्गं नाऊण थोऊण गओ सट्ठाणं ।
पासतामिस्स वि निक्खमणदिणाओ चउरासीदिवसोवरि चेत्तकिण्हचउत्थीए अट्टमभत्तते पुव्वण्डे आसमपए असोगत-
रूहेट्टे सिलापट्टए सुहनिस्सत्त सुहज्झवसाणस्स अपुव्वकरणाइकमेण समाणियत्तवगसेट्ठिस्स रीणघाइकम्मचउप्पत्त सय-
ललोवालोवावभासयं समुप्पन्नं केवलज्जाणं । चलियासणा समागया सुरसघाया । वाउकुमारेहिं परिसोहिं जोयणमित्ते
खेत्ते, आसित्ते य गधवारिणा मेघकुमारेहिं, मणिरयणचित्ते तम्मि विरइय सुरेहिं समोसरणं । तम्मज्जे मीहासणोवविट्ठो
पुरत्थाभिमुहो सामी रयय-कणय-रयणपागारवलयत्तियनिहेण नाणदंसणचरणेहिं घ ससिफिरणुज्जलचामरजुयलच्छलेण
धम्मसुक्कहाणेहिं व छत्तत्तरूवेणं भुवणत्तयपसरियफित्तिपुंजेहिं व सेवाकोउणेण पडिवन्नमुत्तीहिं विरायमाणो सदेवमणु-
यासुराए परिसाए जोयणनीहारिणा सरेण धम्मं फोइ—“ओ भदा' चउगइओ, ससारो एस घोरदुहपउरो । सरणं न
एत्थ अन्नं, धम्मं जिणदेसियं मोत्तुं ॥ १ ॥ हिंसाइविरइरूवं, तो तं मणवयणकायसुपउत्त । इंदियकसायनिग्गाहपवर

जहसत्तिओ कुणह ॥ २ ॥ मा महुर्विंदुसमाणे, विसयमुहे संजिऊण तुच्छम्मि । निरयाइविविहदुक्खाण, भायणं अप्पणं
कुणह ॥ ३ ॥ अइवच्छला वि पियरो, अइप्पिया पुत्तभाइभजाओ । अट्ठसचिओ वि अत्थो, न तम्मि दुहसंकडे सरणं
॥ ४ ॥ अत्थो अत्थो ति इह, पुत्तो पुत्तो घरं घरं च ति । भजा भज नि नर, किलिस्समाणं जमो हरइ ॥ ५ ॥ एगमणो
एस जणो, परिकिस्सइ जह कुडुंक्कज्जम्मि । तह जइ जिणिंदधम्मे, ता पावइ मोन्खसोक्खं पि ॥ ६ ॥ एमाइ सोऊण
पडिबुद्धो वहु लोगो । पद्याविया गणहरा । सुरा वि केवलमहिमं काऊण नंदीसरवरदीवे जत्त च काऊण गया सट्ठाणं ।

पासो वि भयवं तिफणिफणाल्लणो सत्तफणिफणाल्लणो वा वामदाहिणपासेसु वइरोट्टेदेवीधरणिंदेहिं पज्जुवासिजमाणो
पियंगुवन्नदेहो नवरयणिसमूसिओ अरिद्वेनेमित्तिवपट्टणेण नियतित्थं पवत्तंतो भवसत्तपडिवोहणत्थ चउतीसाइसयस-
मेओ पुहविमडले विहरइ । पासस्स णं भयवओ दस गणा दस गणहरा होत्था, अज्जदिन्नप्पमुहा सोलस समणसहस्सा,
पुप्फचूलापमुहा अट्ठतीसमज्जियासहस्सा, सुनंदप्पमुहाणं समणोवासगणं एग सयसहस्स चउसट्ठी य सहस्सा, सुनंदाप-
मुहाणं समणोवासियाण तिन्नि सयसहस्सा सत्तावीस च सहस्सा, अट्ठुत्तया चोइसपुवीणं, चोइससया ओहिनाणीणं,
दससया केवलनाणीणं, एक्कारससया वेउवीणं, अट्ठमसया विउलमईण, छब्ब सया वाईण, वारससया अणुत्तरोववाइयाणं
उक्कोसिया एसा परिवारसपया होत्था । तए ण पासे अरहा भवकमलदिवायरे देसूणाइ सत्तरि वरिसाइ केवलपरियाएणं
विहरित्ता एग वाससय सद्याउयं पालइत्ता आउयावसाणे सम्मेयमागओ । तथ समणाण समणीण सावयाण सावियाणं
सवपरिसाए य निच्छत्ताइससारपहं सम्महंसणाइमोक्खमगं पसिणाइ च वागरित्ता मासियभत्तते उट्ठट्ठिओ वगवारियपाणी
सेलेसीपडिबन्नो खीणभवोवग्गाहिकम्मंसो तेत्तीसाए अणगारेहिं समं सावणसुद्धऽट्ठमीए सिद्धिं पत्तो । चलियासणो

ओहिणा विनायवइयरो निराणंदो विमणो अंसुपुन्नयणो सोगाऊरियहियओ समागओ सक्को, जिणसरीरयं तिपयाहिणी-
काऊण नचासन्ने नाइदूरे पज्जुवासंतो चिट्ठइ, वयइ य—पसरइ मिच्छत्ततमं, गजंति कुतिरिक्कोसिया अज्ज । दुट्ठिभक्खड-
मरवेराइनिसियरा हुति सप्पसरा ॥ १ ॥ अत्थमिए जयसूरे, मउलेइ तुमम्मि संघकमलवणं । उल्लसइ कुमयतारानियरो
वि हु अज्ज जिणपास । ॥ २ ॥ तमगसियससिं व नहं, विज्झायपईवयं व निसि भवणं । भरहमिणं गयसोहं, जायमणाहं व
पहु ! अज्ज ॥ ३ ॥ एवं सबसुरवरा वि सक्को वि गोसीसचंदणदारुहिं तिन्नि चियाओ करेइ, खीरोयजलेण भयवओ देह
ण्हावेत्ता गोसीसचंदणेणाऽणुलिपित्ता हंसलक्खणं पडसाडयं च निवसित्ता सव्वालंकारियं करेइ । सेसदेवा दोहि सीयाहिं
गणहरा-ऽणगारसरीराइं आरोविय दोसु चियासु ठवेंति । सक्काएसेण अग्गिकुमारा देवा चियगासु अग्गि विज्जित्ति,
वाउकुमारा य वाउं, सेमदेवा कालागरुमाइपवरपूयं घयं महुं च कुंभगसो पक्खिवंति । शामिएसु य मंसाईसु मेहकु-
मारा देवा खीरोयजलेण निव्ववंति चियाओ । सक्को उवरिमं दाहिणं हणुयं, ईसाणो वामं, चमरो हिट्ठिहं दाहिणं, वली
वामं, सेसा अंगोवंगाइं गेण्हंति । चियगासु य महंते थूभे कुणंति । निव्वाणमहिमं च काऊण सक्को नंदीसरे गंतूण पुर-
त्थिमअंजणगपव्वए जिणाययणमहिमं करेइ । तस्सेव चउरो लोगपाला तस्सेव अंजणगपव्वयस्स पासवत्तिसु चउसु
दहिमुहनगेसु सिद्धाययणमहिमं कुणंति । ईसाणो उत्तरिहे अंजणगे, चमरो दाहिणिहे, वली पच्छिमिहे, तेसिं लोग-
पाला तहेव जिणमहिमं कुणंति । सक्को सविमाणं गंतूण सुहम्मसभामज्झट्टियमाणवगखंभाओ ओयारिऊण वट्टसमुगयं
सीहासणे निवेसित्ता जिणसकहाउ पूएइ । पासजिणहणुं पि-तत्थेव पक्खिवइ । एवं सबदेवा वि । पंचसु वि कल्ल-
णगेसु विसाहानक्खत्तं भयवओ आसि ति ॥ एवं प्रसङ्गतः पार्श्वचरितमभिधाय प्रकृतसूत्रं व्याख्यायते—

तस्स लोगप्पदीवस्स, आसि सीसे महायसे । केसीकुमारसमणे, विज्जाचरणपारगे ॥ २ ॥

ओहिनाणसुए बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, सावत्थि पुरिमाणए ॥ ३ ॥

तैदुयं नाम उज्जाणं, तम्मि नगरमंडले । फासुए सेज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ४ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“ओहिनाणसुए” ति सुव्यवस्थाद् अवधिज्ञानश्रुताभ्यां ‘बुद्धः’ अवगततत्त्वः ॥
‘नगरमण्डले’ पुरपरिक्षेपपरिसरे । ‘फासुके’ स्वाभाविकागन्तुकसत्त्वरहिते, क ? इत्याह—शय्या—वसतिः तस्या सत्कारकः—
शिलाफलकादिः शय्यासंस्कारकस्तस्मिन् । ‘तत्र’ इति तिण्डुकोद्याने ‘वासम्’ अवस्थानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २-३-४ ॥
अत्रान्तरे यदभूत् तदाह—

अह तेणेव कालेणं, धम्मतिन्थयरे जिणे । भगवं वद्धमाणुत्ति, सवल्लोगम्मि विस्सुए ॥ ५ ॥

तस्स लोगपईवस्स, आसि सीसे महायसे । भयवं गोयमे नामं, विज्जाचरणपारगे ॥ ६ ॥

वारसंगविज्ज बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, से वि सावत्थिमाणए ॥ ७ ॥

कोट्टगं नाम उज्जाणं, तम्मि नगरमंडले । फासुए सिज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘अथ’ वक्तव्यान्तरोपन्यासे । ‘तेणेव कालेणं’ ति तस्मिन्नेव काले वर्द्धमानो नाम्नाऽभूदिति शेषः,
‘विश्रुतः’ विख्यातः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५-६-७-८ ॥ ततः किमजनि ? इत्याह—

केसीकुमारसमणे, गोयमे य महायसे । उभओ वि तत्थ विहरिंसु, अल्लीणा सुसमाहिया ॥ ९ ॥

उभओ सीससंघाणं, संजयाणं तवस्सिणं । तत्थ चिंता समुप्पन्ना, गुणवंताण ताइणं ॥ १० ॥

केरिसो वा इमो धम्मो ?, इमो धम्मो व केरिसो ? । आचारधम्मप्पणिही, इमा वा सा व केरिसी ? ॥

चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महामुणी ॥ ११ ॥

अचेलगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो । एगकज्जपव्वत्ताणं, विसेसे किं नु कारणं ? ॥ १२ ॥

व्याख्या—“उभओ वि” ति उभावपि “अल्लीण” ति ‘आलीनौ’ मनोधाकायगुप्तिष्वाश्रितौ ‘सुसमाहितौ’ सुष्ठु
समाधिमन्तौ ॥ “उभउ” ति उभयोः ‘तत्रे’ति श्रावस्याम् ॥ चिन्तास्वरूपमाह—‘कीदृशः ?’ किं स्वरूपः ? ‘वा’ विकल्पे,
“इमो” ति ‘अयम्’ अस्मत्सम्बन्धी ‘धर्मः’ महाव्रतात्मकः ‘अयमि’ति दृश्यमानगणभृच्छिष्यसम्बन्धी “धम्मो व” ति
वाशब्दो भिन्नक्रमः, तत्तत्रायं वा धर्मः कीदृशः ?, आचारः—वेपधारणादिको बाह्यः क्रियाकलाप इत्यर्थः स एव धर्म-
सस्य प्रणिधिः—व्यवस्थापनम् आचारधर्मप्रणिधिः “इमा व” ति प्राकृतत्वात् ‘अयं वा’ अस्मत्सम्बन्धी, “सा व” ति
स वा द्वितीययतिसत्कः । अयमाशयः—अस्माकममीषां च सर्वज्ञप्रणीत एव धर्मः, तरिकमस्यैतत्साधकानां च भेदः ?
इति । तदेतदेव बोद्धुमिच्छामो वयमिति ॥ उक्तामेव चिन्तां व्यक्तीकर्तुमाह—“चाउज्जामो उ” ति ‘चतुर्यामश्च’ चतुर्-
ह्रासतो यो धर्मो देशितः पार्श्वेन इति सम्बन्धः । “जो इमो” ति चकारस्य प्रश्लेषाद् यश्चायं पञ्चशिक्षाः—प्राणातिपा-
तविरमणोपदेशरूपाः सखाता यस्मिन्नसौ पञ्चशिक्षितो वर्द्धमानेन देशित इति योगः, “महामुणि” ति महामुनिना ।
अनयोर्विशेषे किञ्च कारणमित्युत्तरेण सम्बन्धः । अनेन धर्मविषयः संशयो व्यक्तीकृतः ॥ आचारधर्मप्रणिधिविषयं तमेव
व्यनक्ति—अचेलकश्च यो धर्मो वर्द्धमानेन देशित इत्यपेक्ष्यते । तथा “जो इमो” ति यश्चायं सान्तराणि—वर्द्धमानस्वा-
मित्यपेक्षया मानवर्णविशेषतः सविशेषाणि उत्तराणि—महामूल्यतया प्रधानाणि प्रक्रमाद् यस्माणि यस्मिन्नसौ सान्तरौत्तरो
धर्मः पार्श्वेन देशित इतीहाऽप्यपेक्ष्यते । एककार्यं—मुक्तिलक्षणं फलं तदर्थं प्रपन्नौ—प्रवृत्तौ एककार्यप्रपन्नौ तयोः
प्रक्रमात् पार्श्ववर्द्धमानयोर्विशेषे ‘किमि’ति संशये, ‘नु’ वितर्के ‘कारणं’ हेतुः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रपञ्चकार्यः ॥
९-१०-११-१२-१३ ॥ एवं च विनेयचिन्तोत्पत्तौ यत् केशिगौतमावकाष्टौ यदाह—

अह ते तत्थ सीसाणं, विनाय पवितक्खियं । समागमे कयमती, उभओ केसिगोयमा ॥ १४ ॥
 गोतमे पडिरूवणू, सीससंघसमाउले । जेट्ठं कुलमवेक्खंतो, तंदुयं वणमागओ ॥ १५ ॥
 केसीकुमारसमणो, गोयमं दिस्समागतं । पडिरूवं पडिवत्तिं, सम्मं संपडिवज्जती ॥ १६ ॥
 पलालं फामुयं तत्थ, पंचमं कुसतणाणि य । गोयमस्स णिसिज्जाए, विप्पं संपणामए ॥ १७ ॥

व्याख्या—अय 'हे' इति तौ 'तत्र' श्रावस्त्या समागमे कृतमती अभूतामिति शेषः ॥ "पडिरूव" ति प्रतिक्रिया-
 विनयः—यथोचितप्रतिपत्तिरूपत्वं जानातीति प्रतिक्रियाः ॥ 'प्रतिक्रियाम्' उचिता 'प्रतिपत्तिम्' अस्यागतकर्तव्यरूपा
 सम्यक् सम्प्रतिपद्यते, करोतीति भावार्थः ॥ प्रतिपत्तिमेवाह—पलालं फामुयं तत्र "पंचमं" ति सुव्यवस्थायाम् पञ्चमानी
 कुसतणानि च, पञ्चमत्वं चैषा पलालभेदाऽपेक्षया, यत उक्तम्—'तत्रपणनं पुण भणिय, जिणेहिं कम्मट्ठगंठिमहणेहि ।
 साली वीही कोहव, राळग रत्ते तणाइं च ॥ ११ ॥' गौतमस्य 'निपद्यार्थे' उपवेशनार्थं क्षिप्रं 'सम्प्रणामयति' समर्पयति ॥
 शेषं सूत्रसिद्धमेवेति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १४-१५-१६-१७ ॥ तौ द्वाक्यपुपविष्टौ यथा प्रतिभासतन्मथाऽऽह—

केसीकुमारसमणो, गोयमे य महायसे । उभओ निसत्ता सोहंति, चंदसुरसमप्पमा ॥ १८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १८ ॥ तत्सद्वृत्तं च यदभूत् तदाह—

समागया बहू तत्थ, पासंडा कोउगा मिगा । गिहत्थाण अणेगाओ, साहस्सीओ समागया ॥ १९ ॥
 देवदाणवगंधवा, जक्खरक्खसकिन्नरा । अदिस्साण य भूयाणं, आसि तत्थ समागमो ॥ २० ॥

व्याख्या—पाखण्डं—प्रवं तद्योगात् पाखण्डाः—शेषप्रतिनः कौतुकात् मृगा इव मृगा अश्वत्वात् ॥ देव-दानव-गन्धर्व-

१ "वृणपत्र पुनर्मेणित, जिने. कर्मोपग्रहप्रथमः । शास्त्रिभिः कोद्वयो रात्रोऽप्यनृणाणि च ॥ १ ॥"

यक्ष-राक्षस-किन्नराः समायाता इति सम्यग्धः । एते चानन्तरमदृश्यविशेषणाद् दृश्यरूपाः, अदृश्यानां च भूतानां
 फेरीकिलव्यन्तराणामासीत् समागमः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ सम्प्रति तयोर्जल्पनाह—

पुच्छामि ते महाभाग !, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो णमव्वी ॥ २१ ॥
 पुच्छ भंते ! जहिच्छं ते, केसिं गोयममव्वी । तओ केसी अणुत्ताए, गोयमं णमव्वी ॥ २२ ॥

व्याख्या—'हे' इति त्वा 'महाभाग !' अतिशयाचिन्त्यशक्ते ! ॥ "जहिच्छं" ति यथेच्छ यदवभासत इत्यर्थः ।
 "केसिं गोयमं" ति सुव्यवस्थयाद् गौतमः, शेषं प्रतीतमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २१-२२ ॥ यथासौ गौतमं शृष्ट्यांस्तदाह—
 चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महासुणी ॥ २३ ॥
 एगकज्जपवण्णाणं, विसेसे किं नु कारणं ? । धम्मे दुविहे मेहावी !, कहं विप्पचओ न ते ? ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रतीतमेव ॥ २३-२४ ॥ एवं केसिनोके—

तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो णमव्वी । पन्ना समिक्खए धम्मतत्तं तत्तविणिच्छियं ॥ २५ ॥
 पुरिमा उल्लुजडा उ, वक्कजडा य पच्छिमा । मज्झिमा उल्लुपन्ना उ, तेण धम्मो दुहा कए ॥ २६ ॥
 पुरिमाणं दुविसोज्जो उ, चरिमाणं दुरणुपालओ । कप्पो मज्झिममाणं तु, सुविसुज्जो सुपालओ २७

व्याख्या—ततः केसिं 'द्वुपन्तमेव' जल्पन्तमेव, अनेनाऽऽदरातिशयमाह, किं तदव्वीतु ? इत्याह—'प्रज्ञा'
 बुद्धिः 'समीक्षते' पश्यति, किं तद् ? इत्याह—'धर्मतत्त्वं' धर्मपरमार्थं, तत्त्वानां—जीवादीनां विविधयो यस्मिन् तत्तया ।
 इदमुक्तं भवति—न वाक्यश्रवणमात्रादेव वाक्यार्थनिर्णयो भवति किन्तु प्रमावशात् ॥ ततः "पुरिमं" ति 'पूर्वं' प्रथम-
 तीर्यकत्वाय च ऋजुयश्च—प्राज्ञलतया जडाश्च—दुःप्रतिपाद्यतया ऋजुजडाः 'तु' इति यस्माद्, वक्कजडाः 'चः' समुच्चये

'पश्चिमाः' पश्चिमजिनमुनयः, मध्यमाः पुनः ऋजुप्रज्ञाः 'तेन' हेतुना धर्मो द्विधा कृतः ॥ यदि नाम पूर्वोदय एवविधा-
 सयापि कथमेतद् द्वैविध्यम् ? इत्याह—"पुरिमाणं" ति पूर्वोपा दुर्विशोध्यः ऋजुजडत्वादेव, 'कल्पः' इति सम्बध्यते, 'तुः'
 पूरणे, चरमाणा दुःखेनाऽनुपाल्यते दुरनुपालः स एव दुरनुपालो वक्कजडत्वात्, 'कल्पः' यतिक्रिय । कलापः मध्यम-
 कानां तु ऋजुप्रज्ञत्वात् सुविशोध्यः सुपालकश्च, चस्य गम्यमानत्वादिति । विचित्रप्रज्ञविनेयानुग्रहाय द्वैविध्य धर्मस्य
 देशितम् । प्रसङ्गवद्देहाऽऽयजिनामिधानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २५-२६-२७ ॥ इत्य गौतमेनोके केसिराह—

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गो चमा ! ॥ २८ ॥
 अचेलओ अ जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महासुणी ॥ २९ ॥
 एगकज्जपवण्णाणं, विसेसे किं नु कारणं ? । लिंगे दुविहे मेहावी !, कहं विप्पचओ न ते ? ॥ ३० ॥

व्याख्या—साहु गौतम ! प्रज्ञा ते, छिन्नो मे संशयः "इमो" ति अयं त्वयेति विनेयापेक्षं चेत्य ममिधानम्,
 अन्यथा तु तस्य ज्ञानत्रयसमुत्पत्त्यैव विषयशयासम्भवः ॥ लिङ्गे 'द्विविधे' अचेलकृतया विविधवस्त्रधारितया च द्विभेदे ।
 शेषं किञ्चित् सुगमं किञ्चित् प्राग् व्याख्यातमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८-२९-३० ॥ तत्र—

केसिं एवं वुवाणं तु, गोयमो णमव्वी । विज्ञाणेण समागम्म, धम्मसाहणमिच्छि यं ॥ ३१ ॥
 पच्चयत्थं च लोगस्स, नाणाविहविगप्पणं । जत्तत्थं गहणत्थं च, लोगे लिंगपओयणं ॥ ३२ ॥
 अह भवे पइन्ना उ, मोक्खसव्वभूयसाहणा । णाणं च दंसणं चैव, चरित्तं चैव निच्छ ए ॥ ३३ ॥

व्याख्या—विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं तस्य केवलमेव तेन 'समागम्य' यद् यस्योचितं तत् तथैव ज्ञात्वा 'धर्मसाधनं'
 धर्मोपकरणं—वर्षाकलादि "इच्छियं" ति 'इष्टम्' अनुमतं पार्श्व-वर्द्धमानजिनाभ्यामिति प्रक्रमः । चरमाणां हि रक्त-

वक्षानुष्ठाने यकजडत्वेन बखरखनादिषु प्रवृत्तिर्निवारैव स्यादिति न तेन तदनुज्ञातम् । पार्श्वशिष्यास्तु न तथेति रक्ता-
दीनामपि तेनानुष्ठानं कृतमिति भावः ॥ किञ्च 'प्रत्ययार्थं च' अमी अतिन इति प्रतीतिनिमित्तं च, कस्य ? लोकस्य,
अन्यथा हि यथाऽभिरुचितं वेपमादाय पूजादिनिमित्तं विडम्बकादयोऽपि 'वयं अतिनः' इत्यभिदधीरन्, ततो अतिष्वपि
न लोकस्य अतिनः इति प्रतीतिः स्यात् । किं तदेवम् ? इत्याह—'नानाविधविकल्पनं' प्रक्रमात् नानाप्रकारो पकरणपरि-
कल्पनम्, नानाविधं हि वर्षाकल्पाद्युपकरणं यथावद् यतिष्वेव सम्भवतीति कथं न तत्प्रत्ययहेतुः स्यात् ? तथा यात्रा-
संयमनिर्वाहस्तदर्थम् ? विना हि वर्षाकल्पादिकं घृष्टादौ संयमबाधैव स्यात्, ग्रहणं-ज्ञानं तदर्थं च, कथञ्चित् चित्तिवि-
प्रवोत्पत्तावपि गृहातु—यथाऽहं अतीति, एतदर्थं लोके लिङ्गस्य प्रयोजनमिति—प्रवर्त्तनं लिङ्गप्रयोजनम् ॥ 'अथे'त्युप-
न्यासे, "भवे पइना उ" ति तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च भवेदेव 'प्रतिज्ञा' अभ्युपगमः, प्रक्रमात् पार्श्व-
वर्द्धमानयोः प्रतिज्ञास्वरूपमाह—'मोक्षसम्भूयसाहण' ति मोक्षस्य सद्भूतानि च तानि तात्त्विकत्वात् साधनानि च
हेतुत्वात् मोक्षसद्भूतसाधनानि, कानि ? इत्याह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्र्यं च 'एवः' अवधारणे, स च लिङ्गस्य मुक्ति-
सद्भूतसाधनतां व्यवच्छिन्नन्ति—ज्ञानाद्येव मुक्तिसाधनं न तु लिङ्गम् । श्रूयते हि भरतादीनां लिङ्गं विनाऽपि केवलोत्पत्तिः,
'निश्चये' निश्चयनये विचार्ये न तु व्यवहारे, इति लिङ्गस्य तत्त्वतोऽकिञ्चित्करत्वात् न तद्भेदो विदुषां विप्रत्ययहेतुः, शेषं
स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३१-३२-३३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गो यमा ! ॥३४॥

व्याख्या—प्राग्वत् । इत्थं महाव्रतात्मकधर्मविषयं वेपात्मकलिङ्गभेदविषयं च शिष्याणां विप्रत्ययमपनीय प्रसङ्गत-
स्तेषामेव व्युत्पत्त्यर्थं जानन्नपि अपरमपि वस्तुतत्त्वं पृच्छन् केशिः 'अन्योऽपि संशयः' इत्यादि पुनराह ॥ ३४ ॥

अणेगाण सहस्साणं, मज्झे चिट्ठसि गोयमा ॥ ते य ते अभिगच्छंति, कहं ते निजिया तुमे ? ॥३५॥

एगे जिए जिया पंच, पंच जिए जिया दस । दसहा उ जिणित्ताणं, सव्वसच्चू जिणामहं ॥ ३६ ॥

सच्चू य इह के वुत्ते ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ३७ ॥

एगप्पा अजिए सच्चू, कसाया इंदियाणि य । ते जिणित्तू जहानायं, विहरामि अहं सुणी ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'अनेकानां' बहूनां 'सहस्राणां' प्रक्रमात् शत्रुसम्बन्धिनां मध्ये तिष्ठसि गौतम ! 'ते' शत्रवः 'ते' इति
त्वामभिलक्षीकृत्य गच्छन्ति अर्थात् जेतुम्, कथं ते निर्जितास्त्वया ? ॥ गौतम आह—'एकस्मिन्' प्रक्रमात् शत्रौ जिते
जिताः पञ्च, तथा "पंच जिए" ति सूत्रत्वात् पञ्चसु जितेषु जिता दश, 'दशधा तु' दशप्रकारान् पुनर्जित्वा 'सर्वशत्रून्' अनेक-
संख्यान् जयाम्यहम् ॥ ततश्च—'सच्चू य इह' 'चः' पूरणे, 'इति' भिन्नक्रमो जातौ चैकवचनम्, ततः शत्रुः क उक्तः ? इति
केशिः गौतममव्वीत् । शेषं सुगमम् ॥ नवरम्—एकः 'आत्मा' चित्तं, तदभेदोपचाराद् अजितोऽनेकानर्थवाप्तिहेतुत्वात्
शत्रुरिव शत्रुः, तथा कपाया अजिताः शत्रव इति वचनविपरिणामेन योज्यते, एते चाऽऽत्मसहिताः प्रागुक्ताः पञ्च भवन्ति,
तथेन्द्रियाणि शत्रवोऽजितानि, एते च सर्वे प्रागुद्दिष्टा दश जाताः, चशब्दात् नोकपायाशुत्तरोत्तरभेदाच्च सर्वेऽपि शत्रवो-
ऽजिताः । सम्प्रत्युपसंहारव्याजेन तज्जये फलमाह—'तान्' उक्तरूपान् शत्रून् जित्वा 'यथान्यायं' यथोक्तनीत्यनतिक्रमेण ततो
विहरामि, तन्मध्येऽपि विघ्नप्रतिवद्धविहारितयेति गम्यते इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥३५-३६-३७-३८॥ एवं गौतमेनोक्तं—
साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥३९॥
दीसंति व्हवे लोए, पासयद्धा सरीरिणो । मुक्कपासो लहुभूओ, कहं तं विहरसि सुणी ? ॥ ४० ॥
ते पासे सव्वसो छित्ता, निहंतूण उवायओ । मुक्कपासो लहुभूओ, विहरामि अहं सुणी ॥ ४१ ॥

पासा य इह के वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । केसिं एवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ४२ ॥

रागदोसादओ तिवा, नेहपासा भयंकरा । ते छिंदिसु जहानायं, विहरामि जहक्कमं ॥ ४३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—'लघुभूतः' वायुभूतो लघुभूत इव लघुभूतः, सर्वत्राऽप्रतिबद्धत्वात् ॥ 'ते' इति
तान् "सव्वसो" ति सूत्रत्वात् सर्वान् 'छित्त्वा' श्रेष्ठित्वा 'निहन्' पुनर्वन्धाभावेन विनाश्य, कथम् ? 'उपायतः' सद्भू-
तभावनाभ्यासरूपात् ॥ रागद्वेषादयः, आदिशब्दाद् मोहपरिमहः, 'तीव्राः' गाढाः, तथा "नेह" ति स्नेहाः—पुत्रादिस-
म्बन्धाः पाशा इव पाशाः 'यथाक्रमं' क्रमः—यतिविहित आचारस्तदनतिक्रमेणेति सूत्रपञ्चकार्थः ॥३९-४०-४१-४२-४३॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥४४॥

अंतोहिययसंभूता, लया चिट्ठई गोयमा ! । फलेइ विसभक्खीणं, सा उ उद्धरिया कहं ? ॥ ४५ ॥

तं लयं सव्वसो छित्ता, उद्धरित्ता समूलियं । विहरामि जहानायं, मुक्को मि विसभक्खणा ॥ ४६ ॥

लया य इति का वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । केसिमेवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ४७ ॥

भवतण्हा लया वुत्ता, भीमा भीमफलोदया । तमुच्छित्तु जहानायं, विहरामि महामुणी ॥ ४८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'अंतोहिययसंभूत' ति हृदयान्तः सम्भूता । 'विसभक्खीणं' ति आर्पत्वाद् विषव-
द्भक्ष्यन्ते इति 'विषभक्ष्याणि' पर्यन्तदारुणतया विषोपमानि फलानीति गम्यते । 'सा तु' सा पुनः ॥ 'सव्वसो' ति सर्वा
'समूलिकां' रागद्वेषादिमूलयुक्ताम् । मुक्तोऽस्मि "विसभक्खण" ति 'विषभक्षणात्' विषफलाभ्यवहारोपमात् क्लिष्टकर्मणः ॥
भवे लृण्णा—लोभो भवत्लृण्णा 'भीमा' भयदा स्वरूपतः, भीमा—दुःखहेतुतया फलानाम् अर्थात् क्लिष्टकर्मणामुदयः—
विपाको यस्याः सा तथा, शेषमुपसंहाराभिधायीति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ४४-४५-४६-४७-४८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥४९॥
 संपज्जलिया घोरा, अग्गी चिट्ठई गोयमा ॥ जे डहंति सरीरत्था, कहं यिज्झाविया तु मे ? ॥ ५० ॥
 महामेहप्पसूयाओ, गिज्झ वारि जलुत्तमं । सिंचामि सययं ते उ, सित्ता नो य डहंति मे ॥ ५१ ॥
 अग्गी य इति के वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । ततो केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ५२ ॥
 कसाया अग्गिणो वुत्ता, सुयसीलतवो जलं । सुयधाराभिहता संता, भिन्ना हु न डहंति मे ॥ ५३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अग्गि” ति अग्रयो ये दहन्तीय दहन्ति ॥ महामेघप्रसूतात् श्रोतस इति गम्यते,
 “गिज्झ” ति गृहीत्वा “ते उ” ति तुशब्दो भिन्नक्रमः, “ताव्” अग्गीन् सिकास्तु “नो य” ति नैव दहन्ति “मे” ति
 माम् ॥ “अग्गी ये”त्यादि अग्निप्रभो महामेघादिप्रभोपलक्षणम् ॥ धृत च—उपचारात् कपायोपशमहेतयः श्रुतान्तर्ग-
 तोपदेशाः शीलं च—महाघातरूपं तपश्च—प्रतीतं धृतशीलतप इति समाहारः, ‘जलं’ वारि, उपलक्षणत्वात् ॥ महामेघः
 सर्वजगदानन्दकतया तीर्थकृत, श्रोतश्च तत् उत्पन्न आगमः, उक्तमेवार्थं सविशेषमुपसहरन्नाह—धृतस्य उपलक्षत्वात्
 शीलतपसोश्च धारा इव धाराः—तत्परिभाषनादिरूपास्ताभिरभिहताः सन्तः प्रक्रमादुक्तत्वात् अग्रयः ‘भिन्नाः’ विदारि-
 तास्तदभिधातेन लवमात्रीकृता इत्यर्थः, ‘हु’ पूरणे इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ४९-५०-५१-५२-५३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ५४ ॥
 अयं साहसिओ भीमो, वुट्ठस्सो परिधावई । जंसि गोयम ! आरूढो, कहं तेण न हीरसी ? ॥ ५५ ॥
 पहावंतं निगिण्हामि, सुयरस्सीसमाहियं । न मे गच्छइ उम्मग्गं, मग्गं च पटियज्झइ ॥ ५६ ॥
 अस्से य इति के वुत्ते ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ५७ ॥

मणो साहसिओ भीमो, वुट्ठस्सो परिधावई । तं सम्मं तु निगिण्हामि, धम्मसिक्खाए कंधगं ॥५८॥

व्याख्या—“अयं” प्रत्यक्षः सहसा—असमीक्ष्य प्रपञ्चत इति साहसिकः, “जंसि” ति यस्मिन् ॥ “प्रधायन्तम्” उन्मा-
 गाभिमुखं गच्छन्तं निगृह्णामि, ‘धुतरदिमसमाहितम्’ आगमयत्वानियद्वम् ॥ ‘धर्मेक्षिकायै’ धर्मोभ्यासनिमित्तं ‘कन्यकाः’
 जालाश्वः, ततश्च कन्यकमिय कन्यकम्, किमुक्त भवति ?—दुष्टाश्वोऽपि निमृणयोग्यः कन्यकप्राय एव । शेषं स्पष्टमिति
 सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ५४-५५-५६-५७-५८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ५९ ॥
 कुप्पहा यहवे लोए, जेसिं नासंति जंतवो । अट्ठाणे कह यट्ठतो, तं न नाससि गोयमा ॥ ६० ॥
 जे य मग्गेण गच्छंति, जे य उम्मग्गपट्टिया । ते सवे विदिता मज्झं, तो न नस्सामहं मुणी ॥ ६१ ॥
 मग्गे य इति के वुत्ते ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ६२ ॥
 कुप्पवयणपासंडी, सवे उम्मग्गपट्टिया । सम्मग्गं तु जिणफत्तायं, एस मग्गे हि उत्तमे ॥ ६३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“मग्गे य” ति ‘मार्गः’ सन्मार्गः उपलक्षणत्वात् कुमार्गश्च ॥ ते कुप्रवचनपाण्डित्यः सर्वे
 उन्मार्गप्रसिद्धाः, अनेन च कुप्रवचनानि कुपया इत्युक्तं भवति । ‘सन्मार्गं तु’ सत्यं पुनर्जानीयादिति शेषः, जिनाय्यावम्,
 कुतः ? इत्याह—एष मार्गः ‘ही’ति यस्मात् ‘उत्तमः’ अन्यमार्गोभ्यः प्रधान इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ५९-६०-६१-६२-६३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ६४ ॥
 महाउदगवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं । सरणं गई पइट्ठा य, दीयं कं मज्झसी ? मुणी ॥ ६५ ॥
 अत्थि एगो महावीयो, धारिमज्झे महालओ । महाउदगवेगस्स, गई तत्थ न बिज्झई ॥ ६६ ॥

दीये य इति के वुत्ते ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ६७ ॥
 जरामरणवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं । धम्मो दीवो पइट्ठा य, गई सरणमुत्तमं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“धारणं” तस्मिन्धारणक्षमम्, अत एव गम्यमानत्वाद् गतिम् तत एव “पइट्ठा य”
 ति ‘प्रतिष्ठां’ स्थिरायस्थानहेतुं, ‘च’ समुच्चये ॥ “दीये य” ति द्वीपप्रभ उदकवेगाप्रभोपलक्षणम्, “जरामरणवेगेणं” ति
 जरामरणे एव वेगः—रयः प्रक्रमाद् उदकस्य तेनेति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ६४-६५-६६-६७-६८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ६९ ॥
 अन्नवंसि महोहंसि, नावा विपरिधावई । जंसि गोयममारूढो, कहं पारं गमिस्ससी ? ॥ ७० ॥
 जा उ अस्साविणी नावा, न सा पारस्स गामिणी । जा निरस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ७१
 नावा य इति का वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ७२ ॥
 सरीरमाहु नाव ति, जीवो वुब्हइ नाविओ । संसारो अन्नवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अण्वे” ससुद्रे ‘महोचे’ बृहज्जलप्रवाहे नौः ‘विपरिधावति’ विशेषेण परिव्रजति “जंसि”
 ति यस्या गौतम ! त्वमारूढः ॥ “जा उ” ति या ‘तु’ पूरणे, ‘आश्राविणी’ जलसङ्गाहिणी, या पुनः तुशब्दस्य पुनरर्थ-
 स्येह सन्धन्वात् “निरस्साविणि” ति निष्क्रान्ता आश्राविभ्यः—प्रक्रमात् सन्धिभ्यो निराश्राविणी सा पारस्स गामिनी ।
 ततोऽहं निराश्राविणीमारूढः, अतः पारगामी भविष्यामीति भावः ॥ “नावे”त्यादि अत्र नौः तरिहृतायोपलक्षणम्, अत
 एवोत्तरमाह—“शरीरे”त्यादि । सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ६९-७०-७१-७२-७३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ७४ ॥

अंधयारे तमे घोरे, चिह्न्ति पाणिणो यद् । को करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ? ॥ ७५ ॥
उग्गओ विमलो भाणू, सव्वलोगप्पभं करो । सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७६ ॥
भाणू य इति के वुत्ते?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ७७ ॥
उग्गओ खीणसंसारो, सव्वण्णू जिणभक्खरो । सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—अन्धमिवान्धम् अर्थाद् जन् करोतीत्यन्धकार तस्मिन् 'तमसि' प्रतीते । शेषं सुगममेव इति सूत्र-
पञ्चकार्यः ॥ ७४-७५-७६-७७-७८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ७९ ॥
सारीरमाणसे दुक्खे, वज्झमाणाण पाणिणं । खेमं सिवं अणावाहं, ठाणं किं मन्नसी मुणी ! ॥ ८० ॥
अत्थि एगं धुवं ठाणं, लोग्गम्मि दुरारुहं । जत्थ नत्थि जरा मच्चू, वाहिणो वेयणा तहा ॥ ८१ ॥
ठाणे य इति के वुत्ते?, केसी गोयममव्वी । केसिमेवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ८२ ॥
णिद्वाणं ति अवाहं ति, सिद्धी लोग्गमेव य । खेमं सिवं अणावाहं, जं चरंति महेसिणो ॥ ८३ ॥
तं ठाणं सासयंवासं, लोग्गम्मि दुरारुहं । जं संपत्ता न सोयंति, भवोहंतकरा मुणी ! ॥ ८४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“सारीरमाणसे” ति शारीरमानसैः “दुक्खि” ति दुःखैः “वज्झमाणाणं” ति वध्य-
मानानां ‘क्षेमं’ व्याधिविरहत्तः ‘शिवं’ सर्वोपद्रवाभावतः ‘अनावाधं’ स्वाभाविकवाधाऽपगमतः ॥ ‘वेदनाश्च’ शारीरमानस-
दुःसानुभवात्मिकाः, ततश्च व्याध्यभावेन क्षेमत्वम्, जराभरणभावेन शिवत्वम्, वेदनाभावेनाऽनावाधत्वमिति ॥
“निद्वाणं ति” इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शकः, यत्राऽपि नास्ति तत्राप्यध्याहर्त्तव्यः, तत् उच्यते इति अध्याहारान्—
निर्वाणमिति अव्यावाधमिति सिद्धिरिति लोकाग्रमिति यदुच्यत इति व्याख्येयम् । ‘एवे’ति पूरणे, ‘चः’ समुच्चये, क्षेमं
शिवम् अनावाधमिति च प्रागवत्, यत् ‘चरन्ति’ गच्छन्ति ॥ तत् स्थानमुक्तमिति प्रक्रमः ॥ सविशेषणस्य पृष्टत्वात् तदेव
विशिनष्टि—“सासयंवासं” ति विन्दोरलाक्षणिकत्वात् ‘शाश्वतवासं’ नित्यावस्थिति लोकाग्रे दुरारोहं उपलक्षणत्वात्
जराद्यभाववच्च, प्रसङ्गतस्तन्माहात्म्यमाह—“जं संपत्ते”त्यादि ॥ सूत्रपट्टार्यः ॥ ७९-८०-८१-८२-८३-८४ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । नमो ते संसयाईय !, सव्वसुत्तमहोयही ! ॥ ८५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नयरम्—उत्तरार्द्धेनोपबृंहणागमं स्तवनमाह ॥ ८५ ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

एवं तु संसए छिन्ने, केसी घोरपरक्कमे । अभिवंदित्ता सिरसा, गोयमं तु महायसं ॥ ८६ ॥
पंचमहवयं धम्मं, पडिवज्जति भावओ । पुरिमस्स पच्छिमम्मी, मग्गे तत्थ सुहावहे ॥ ८७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘एवं तु’ अमुनैव क्रमेण ॥ क पुनरयं पञ्चयामो धर्मः ? इत्याह—“पुरिमस्स”
त्ति पूर्वस्य सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य तीर्थकृतोऽभिमतं ‘पश्चिमे’ पश्चिमतीर्थकृतस्त्वन्धितया मार्गे ‘तत्रे’ति प्रक्रान्ते शुभावहे
इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८६-८७ ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थोपसहारव्याजेन महापुरुषसङ्गफलमाह—

केसीगोयमओ निच्चं, तम्मि आसि समागमे । सुयसीलसमुक्करिसो, महत्थऽत्थविणिच्छओ ॥ ८८ ॥

व्याख्या—‘केशिगौतमतः’ इति केशिगौतमौ आश्रित्य ‘नित्यं’ तत्पुरुषवस्थानापेक्षया ‘तस्मिन्’ प्रक्रान्तस्थाने आसीत्,
समागमः ‘श्रुतशीलसमुत्कर्षः’ ज्ञानचरणप्रकर्षः, तथा महार्थाः—महाप्रयोजना मुक्तिसाधकत्वेन येऽर्थोक्तेषां विनिश्चयः—
निर्णयो महार्थार्थविनिश्चयः, तच्छिष्याणामिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ८८ ॥ तथा—

तोसिया परिसा सवा, सम्मगं ससुवट्ठिया । संयुया ते पसीयंतु, भयवं केसीगोयमे ॥ ८९ ॥ ति वेमि ।

व्याख्या—तथा तोषिता पर्यत् सर्वा ‘सन्मार्गं’ मुक्तिपथम् अनुष्ठानमिति गम्यते, ‘समुपस्थिता’ उद्यता, अनेन पर्यदः
फलमाह । इत्थं तच्चरितवर्णनद्वारेण तयोः स्तवनमुक्त्वा प्रणिधानमाह—सस्तुतौ तौ प्रसीदता भगवत्केशिगौतमाविति
सूत्रार्थः ॥ ८९ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां
केशिगौतमीयाख्यं त्रयोविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

व्याख्यातं त्रयोविंशमध्ययनम् । सम्प्रति प्रवचनमात्राणामकं चतुर्विंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—
‘अनन्तराध्ययने परेषामपि चित्तविभुतिः केशिगौतमवदपनेया इत्युक्तम्, वदपनयनं च सम्यग्वायोगत एव, स च प्रवचनमात्रस्वरूपपरिज्ञानत इति तत्स्वरूपमुच्यते’ अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

अट्ट पवयणमायाओ, समिती गुत्ती तहेव य । पंचेव य समिहो, तओ गुत्तीउ आहिया ॥ १ ॥
इरियाभासेसणादाणे, उचारे समिहो इय । मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती उ अट्टमा ॥ २ ॥
एयाओ अट्ट समिहो, समासेण वियाहिया । दुवालसंगं जिणक्खायं, मायं जत्थ उ पवयणं ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“समिह” ति समितयः, “गुत्ति” ति गुप्तयः, तथैव “चः” समुद्ये, “आहिय” ति आख्याताः ॥ ता एव नामत आह—“इरिए”त्यादि आदानं—ग्रहणं निक्षेपोपलक्षणम्, “उचारे समिहो इय” ति चस्य भिन्न-क्रमत्वाद् उच्चारणशब्दस्य चोपलक्षणत्वाद् उच्चारणपरिष्ठापनाया च समितिः, इदं च प्रत्येकं योग्यते, “इतिः” परिसमाप्तौ एतावत् एव समितयः ॥ निगमनमाह—एता अष्ट ‘समितयः’ समिति—सम्यक् सर्ववित्प्रवचनानुसारितया इतयः—आत्म-नक्षेत्राः समितय इत्यन्वर्थे गुप्तीनामपि समितिशब्दवाच्यत्वमस्तीत्येवमुपन्यासः । यत्तु भेदेनोपादानं तत् समितीनां प्रवी-चाररूपत्वेन गुप्तीनां तु प्रवीचाराऽप्रवीचारात्मकत्वेन कथञ्चिद् भेदस्यापनार्थम् । ‘मायं’ ति तुशब्दस्योत्तरस्येह योगाद् मातमेव, तथाहि—सर्वा अप्यमूत्रारित्ररूपाः, ज्ञानदर्शनाऽविनाभावि च चारिभ्रम्, न चैतन्नयातिरिक्तमन्यदर्थतो द्वादशा-ङ्गमित्येतासु प्रवचनं मातमुच्यते इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ तत्रेयांसमितित्वरूपमाह—

आलंघणेण कालेणं, मग्गेणं जयणाह य । चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ॥ ४ ॥
तत्थ आलंघणं णाणं, दंसणं चरणं तथा । काले य दिवसे वुत्ते, मग्गे उप्पहवजिए ॥ ५ ॥
दवओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहा । जयणा चउविहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ॥ ६ ॥
दवओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्तं च खित्तओ । कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्तो य भावओ ॥ ७ ॥
इंदियत्थे विवजित्ता, सज्झायं चेव पंचधा । तम्मुत्ती तप्पुरक्कारे, उवउत्ते रियं रिए ॥ ८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“चउकारणपरिसुद्धं” ति सुष्यलयात् चतुःकारणपरिशुद्धा “इरिय” ति ‘ईर्यया’ गत्या ‘रीयेत’ गच्छेत् ॥ “दवओ चक्खुसा पेहि” ति ‘द्रव्यतः’ द्रव्यमाश्रित्य यतना चक्षुषा प्रेक्षेत प्रक्रमात् जीवादि-द्रव्यम्, युगमात्रं च प्रस्तावात् क्षेत्रं प्रेक्षेत इति योगः, क्षेत्रतो यतना, कालतो यावद्रीयेत तावत्कालमानेति गम्यते, उपयु-क्तश्च भावतः ॥ उपयुक्ततामेव स्पष्टयति—इन्द्रियार्थान् विवर्ज्य स्वाध्यायं चैव पञ्चधा, ततश्च तस्यामेव—ईर्यायां मूर्तिः अर्थाद् व्याप्रियमाणा यस्याऽसौ तन्मूर्तिः, तथा तामेव पुरस्करोति—तत्रैवोपयुक्ततया प्राधान्येनाङ्गीकुरुते तत्पुरस्कारः, ‘उपयुक्तः’ संयत ईर्यया रीयेतेति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ४-५-६-७-८ ॥ भाषासमितिमाह—

कोहे माणे य माया य, लोभे य उवउत्तया । हासे भय मोहरिए, विगहासु तहेव य ॥ ९ ॥
एयाहं अट्ट ठाणाहं, परिवजित्तु संजए । असावज्जं भियं काले, भासं भासिज्ज पन्नवं ॥ १० ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—एतान्यष्ट स्थानानि परिवर्ज्येति, कोऽर्थः ? क्रोधादिवशेन मृषादिरूपमसद्वाग्येनं परिहृत्य सयतः ‘असावयां’ निर्दोषां ‘मिता’ परिमितां ‘काले’ प्रस्तावे इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९-१० ॥ एषणासमितिमाह—
गवेसणाए गहणे य, परिभोगेसणा य जा । आहारोवहिसिज्जाए, एए तित्ति विसोहए ॥ ११ ॥

उग्गमुप्पायणं पढमे, वीए सोहिज्ज एसणं । परिभोगम्मि चउक्कं, विसोहिज्ज जयं जई ॥ १२ ॥

व्याख्या—गवेपणायां ग्रहणे च उभयत्र एषणेति सम्बध्यते, ततो गवेपणाचामेषणा ग्रहणे चैषणा परिभोगैपणा च या “आहारोवहिसेजाए” ति वचनव्यत्यायाद् आहारोपधिशय्यासु “एए तित्ति” ति ‘एताः’ एषणाः तिस्रः ‘विशोधयेत्’ निर्दोषा विद्ध्यन्त ॥ कथं विशोधयेत् ? इत्याह—“उग्गमुप्पायणं” ति सूचनात् सूत्रमिति उद्गमोत्पादना-दोषान् “पढमे” ति ‘प्रथमाया’ गवेपणैपणायां, “वीए” ति ‘द्वितीयायां’ ग्रहणैपणाया शोधयेत् “एषणं” ति एषणा-दोषान्, “परिभोगम्मि” ति परिभोगैपणायां “चउक्कं” संयोजनाऽप्रमाणाऽद्वारधूमकारणात्मकम्, अद्वारधूमयोर्मोह-नीयान्तर्गतत्वेनैकतया विवक्षितत्वात् विशोधयेत् “जयं” ति यतमानो यतिः । पुनः क्रियाभिधानमतिशयख्यापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ चतुर्यसमितिमाह—

ओहोवहोवग्गहियं, भंडयं वुविहं सुणी । गिण्हंतो निक्खिवंतो य, पउजिज्ज इमं विहिं ॥ १३ ॥
चक्खुसा पडिलेहिता, पमज्जिज्ज जयं जई । आदिए निक्खिवजिज्जा वा, दुहओ वि समिए सयां ॥ १४ ॥

व्याख्या—“ओहोवहोवग्गहियं” ति उपविशद्यो मध्यनिर्दिष्टत्वाद् उभयत्र सम्बध्यते, तत ओघोपधिमौपग्रहिको-पधिं च ‘भाण्डकम्’ उपकरणं रजोहरणदण्डकादि ‘द्विविधम्’ उक्तभेदतो द्विभेदं मुनिर्गृह्णन् निक्षिपंश्च प्रयुज्जीत इमं विधिम् ॥ तमेवाह—चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्जयेद् रजोहरणादिना यतमानो यतिः, तत आददीत निक्षिपेद् वा “दुहओ वि” ति द्वावपि क्रमाद् औधिकौपग्रहिकोपधी ‘समितः’ उपयुक्तः सदेति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३-१४ ॥ पञ्चमसमितिमाह—

उचारं पासवणं, खेळं सिंघाण जल्लियं । आहारं उवहिं देहं, अन्नं वा वि तहाविहं ॥ १५ ॥
अणावायमसंलोए, अणावाए चेव होइ संलोए । आवायमसंलोए, आवाए चेव संलोए ॥ १६ ॥

अणावायमसंलोए, परस्सऽणुवधाइए । समे अज्झुसिरे वा वि, अचिरकालकयम्मि य ॥ १७ ॥
विच्छिन्ने दूरमोगादे, णासन्ने विलवज्जिए । तसपाणवीयरहिए, उच्चारदीणि वोसिरे ॥ १८ ॥

व्याख्या—उच्चारं प्रसवणं खेलं सिंहानं “जल्लियं” ति जल्लं आहारं उपधिं देहं ‘अन्यद्वा’ कारणतो गृहीतं गोमयादि, ‘अपिः’ पूरणे, ‘तथाविधं’ परिष्ठापनाहं प्रकमात् स्थण्डिले व्युत्सृजेद् इत्युत्तरेण सम्बन्धः ॥ स्थण्डिलं च दशविशेषणपदविशिष्टम्, तत्र चाऽऽद्यविशेषणपदयोर्भेदरचनामाह—अनापातम् असंलोकम्, अनापातं चैव भवति सलोकम्, आपातम् असंलोकम्, आपातं चैव सलोकम् । इह चाऽऽपातं संलोकं च अर्शआदेराकृतिगणत्वात् मत्वर्थो-
येऽचि सिद्धम् ॥ दशविशेषणपदपरिज्ञानार्थमुच्चारदीनि यादृशे स्थण्डिले व्युत्सृजेत् तदाह—अनापाते असंलोके, कस्य ? ‘परस्स’ स्वपक्षादेः, तथा ‘अनुपघातिके’ संयमात्मप्रवचनोपघातरहिते, समे अणुपिरे च प्रतीते, अचिरकालकृते च, चिरकृते पुनः सम्मूर्च्छन्त्येव पृथिव्यादयः ॥ ‘विस्तीर्णे’ जघन्यतोऽपि हस्तमात्रे, ‘दूरमवगादे’ जघन्यतोऽपि चतुरङ्ग-
लमधोऽचित्तीभूते, नासन्ने ग्रामारामादेः, विलवर्जिते त्रसप्राणवीजरहिते उच्चारदीनि व्युत्सृजेदिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १५-१६-१७-१८ ॥ सम्प्रत्युक्तमर्थमुपसहरन् वक्ष्यमाणार्थसम्बन्धार्थमाह—

एताओ पंच समिईओ, समासेण विघाहिया । इत्तो य तओ गुत्तीओ, वोच्छामि अणुपुवसो ॥ १९ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“अणुपुवसो” ति आनुपूर्व्या ॥ १९ ॥ तत्रायामाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, मणगुत्ती चउव्विहा ॥ २० ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । मणं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २१ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—सत्यादयो मनोयोगास्तद्विषया मनोगुप्तिरपि उपचारात् सत्यादिरुक्ता ॥ अस्या एव स्वरूपं निरूपयन् काकोपदेष्टुमाह—संरंभः—सङ्कल्पः स च मानसस्तथाऽहं ध्यास्यामि यथाऽसौ मरिष्यतीत्येवंविधः, समारंभः—परपीडाकरोच्चाटनादिनिबन्धनं ध्यानम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘आरंभे’ परप्राणापहारक्षमाऽशुभध्यानरूपे, ‘चः’ समुच्चये, ‘तथैव’ तेनैवाऽऽगमप्रतीतेन प्रकारेण मनः प्रवर्तमान ‘तुः’ विशेषणे, निवर्तयेत् यतमानो यतिः । विशेषपञ्चायम्—शुभसङ्कल्पेषु मनः प्रवर्तयेदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ वाग्गुप्तिमाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, वयगुत्ती चउव्विहा ॥ २२ ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । वयं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २३ ॥

व्याख्या—अनन्तरव्याख्यातमेव । नवरम्—वाग्गुप्तिरुच्चारयितव्या । वाचिकश्च संरंभः—परव्यापादनक्षमम-
त्रादिपरावर्तनासङ्कल्पसूचको ध्वनिरेवोपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्यः सन् समारंभः—परपीडाकरमन्त्रादिपरावर्तनम्, ‘आरंभः’ परव्यपरोपणक्षममन्त्रादिजपनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२-२३ ॥ कायगुप्तिमाह—

ठाणे निसीयणे चेव, तहेव य तुयट्ठणे । उल्लंघण पल्लंघण, इंदियाण य जुंजणे ॥ २४ ॥

संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । कायं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘स्थाने’ ऊर्द्धस्थाने ‘निपीदने चैव’ प्रतीते, तथैव च ‘त्वग्वर्तने’ शयने ‘उल्लङ्घने’ गतीदिरुक्तमणे ‘प्रलङ्घने’ सामान्येन गमने, उभयत्र सूत्रत्वात् सुपो लुक् । इन्द्रियाणां च “जुंजणे” ति ‘योजने’ शब्दादिषु व्यापारणे, सर्वत्र वर्तमान इति शेषः ॥ संरंभः—अभिघातो यष्टिमुष्ट्यादिस्थानमेव सङ्कल्पसूचकमुपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्य सत् समारंभः—परितापकरो मुख्याद्यभिघातः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘आरंभे’ प्राणिवधात्मनि कायं प्रवर्तमानं निवर्तयेत् । शेषं प्राग्वदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ सम्प्रति समितिगुह्योः परस्परं विशेषमाह—

एयाओ पंच समिईओ, चरणस्स य पवत्तणे । गुत्ती नियत्तणे वुत्ता, असुभत्थेसु य सव्वसो ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘एताः’ पञ्च समितयः चरणं—चारित्रं सचेष्टेत्यर्थः तस्य प्रवर्तने, पूर्वचशब्दस्यैवार्थस्य भिन्नक्रमत्वात् प्रवर्तन एव, किमुक्तं भवति ?—सचेष्टासु प्रवृत्तावेव समितयः । तथा “गुत्ति” ति गुप्तयो निवर्तनेऽप्युक्ताः, “असु-
भत्थेसु” ति ‘अशुभार्थेभ्यः’ अशोभनमनोयोगादिभ्यः “सव्वसो” ति सर्वेभ्यः, अपिशब्दात् चरणप्रवर्तनेऽपीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसहरन् एतदाचरणफलमाह—

एया पवयणमाया, जे सम्मं आयरे सुणी । सो खिप्पं सव्वसंसारा, विण्णमुच्चहं पंडिए ॥ २७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २७ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोध्यायां प्रवचनमात्राख्यं चतुर्विंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पञ्चविंशतितमं यज्ञीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यात चतुर्विंशमध्ययनम् । अधुना यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशमध्ययनं समारभ्यते, अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः—
‘अनन्तराध्ययने प्रवचनमातरोऽभिहिताः, इह तु ता ब्रह्मगुणस्थितस्यैव तत्त्वतो भवन्तीति विजयघोषचरितवर्णनद्वारेण
ब्रह्मगुणा उच्यन्ते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य प्रस्तावनाय विजयघोषचरितं लेशतस्तावदुच्यते—

वाणारसीए नयरीए दो विप्पा भायरो जमळा जयघोस-विजयघोसाभिहाणा आसि । अत्रया जयघोसो ण्हाइउं
गंगं गओ, तत्थ पेच्छइ—सप्पेण मंडुक्को गसिजइ, सप्पो वि मज्जारेण अणंतो, तद्वा वि सप्पो मंडुक्कं चिचियंतं
चायइ, मज्जारो वि सप्पं चडप्फडंतं चायइ । अन्नमन्नवाय पालित्ता—‘अहो !’ । ससारस्स असारया जो जरस्स पहवइ
सो तमेत्थ गसइ, कयंतो पुण सव्वस्स पभवइ, अओ सव्वं पि गसइ, ता धम्मो चेवेत्थ सद्यवसणेहिंतो रक्खगो’ त्ति
चित्ततो पडिबुद्धो गंगमुत्तरिज्जुण साहुसगासे समणो जाउ त्ति ॥ साम्भ्रतं सूत्रं व्याख्यायते, तथेदम्—

माहणकुलसंभूओ, आसि विप्पो ज्ञायसो । जाजाई जमजन्नम्मि, जयघोसे त्ति नामओ ॥ १ ॥
इंदियग्गामनिग्गाही, मग्गगामी महासुणी । गाम्माणुगामं रीयंतं, पत्ते वाणारसिं पुरिं ॥ २ ॥
वाणारसीइ वहिया, उज्जाणम्मि मणोरमे । फासुए सेज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—ब्राह्मणकुलसंभूतोऽपि जननीजात्यन्यथात्वेन ब्राह्मणो न स्याद् अत आह—विप्रः
“जाजाइ” त्ति अवश्य थायजीति यावाजी, क ? इत्याह—यम इव प्राण्यपसहारकारितया यमः स चासौ यन्नश्च—
पशुमेधावर्धिमयजसस्मिन्, गार्हस्थ्याऽपेक्षया चैतदुक्तम् । ग्रामण्याऽपेक्षया चेन्द्रियग्रामनिग्राही इत्यादीति सूत्रत्रयार्थः
॥ १-२-३ ॥ तदा च तत्पुरि यद् वर्तते यथार्थो विभक्ते तदाह—

अह तेणेव कालेण, पुरीए तत्थ माहणे । विजयघोसे त्ति नामेणं, जन्नं जयति वेयवी ॥ ४ ॥
अह से तत्थ अणगारे, मासक्खमणपारणे । विजयघोसस्स जन्नम्मि, भिक्खमट्ठा उचट्टिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—“तेणेव कालेण” ति तस्मिन्नेव काले शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ तत्र च यदसौ याजकः कृतवांस्तदाह—
समुवट्ठियं तर्हि संतं, जायगो पडिसेहए । न हु दाहामि ते भिक्खं, भिक्खू ! जायाहि अण्णओ ॥ ६ ॥
जे य वेदविज्ज विप्पा, जन्नमऽट्ठा य जे दिया । जोडसंगविज्ज जे य, जे य धम्माण पारगा ॥ ७ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तेसिं अन्नमिणं देयं, भो भिक्खू ! सद्यकामियं ॥ ८ ॥

व्याख्या—ये विप्रा जातितः, “जन्नट्ठा य” त्ति ‘यज्ञार्थाश्च’ यज्ञप्रयोजना ये तत्रैव व्याप्रियन्ते ‘द्विजाः’ सरकार-
पेक्षया द्वितीयजन्मानः, ज्योतिषं-ज्योतिःशास्त्रं अन्नानि च विदन्ति ये ते ज्योतिषाद्भविः, अन्नत्वेऽपि ज्योतिषः पृथगु-
पादानं प्राधान्यत्यापकम्, ‘धर्माणाम्’ उपलक्षणत्वाद् धर्मशास्त्राणां पारगा, अत्रोपविद्यास्थानोपलक्षणमेतत्, शेषं
सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ एवमुक्तो मुनिः कीदृग् जातः ? किं वा कृतवान् ? इत्याह—

सो तत्थ एव पडिसिद्धो, जायगेण महासुणी । नवि रुद्धो नवि तुद्धो, उत्तमट्ठगवेसओ ॥ ९ ॥
नऽण्णट्ठं पाणहेउं वा, नवि निव्वाहणाय वा । तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमव्ववी ॥ १० ॥
नवि जाणसि वेदमुहं, नवि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं जं च, जं च धम्माण वा मुहं ॥ ११ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । न ते तुमं विजाणासि, अह जाणसि तो भण ॥ १२ ॥

व्याख्या—उत्तमार्थः—मोक्षस्तद्वेषको मोक्षार्थीत्यर्थः ॥ ‘न’ नैव अन्नार्थं पानहेतुं वा नापि ‘निर्वाहणाय वा’ वस्त्रा-
दिना यापनार्थमात्मन इति गम्यते, शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ एवमुक्तो मुनिना स किं
कृतवान् ? इत्याह—

तस्सऽक्खेवपमोक्खं च, अचयंतो तर्हि दिओ । सपरिसो पंजलिहोउं, पुच्छई तं महासुणिं ॥ १३ ॥
वेयाणं च मुहं बूहि, बूहि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं बूहि, बूहि धम्माण वा मुहं ॥ १४ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । एयं मे संसयं सव्वं, साहू ! कहय पुच्छिओ ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘तत्त्व’ मुनेः आक्षेपस्य-प्रशस्य प्रमोक्ष-प्रतिवचनं, ‘चः’ पूरणे, “अचयतो” त्ति अशङ्कवन् दातुमिति
गम्यते ॥ शेषं सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पृष्ठो मुनिराह—

अग्गिहुत्तमुहा वेया, जन्नट्ठी वेयसां मुहं । नक्खत्ताण मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥ १६ ॥
जहा चंदं गहाईया, चिट्ठंते पंजलीउडा । वंदमाणा नमंसंता, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥
अजाणगा जन्नवाई, विज्जामाहणसंपया । गूढा सज्झायतवसा, भासच्छन्ना इवऽग्गिणो ॥ १८ ॥
जो लोए वंभणो वुत्तो, अग्गी वा महिओ जहा । सदा कुसलसंदिट्ठं, तं वयं बूम माहणं ॥ १९ ॥
जो न सज्जइ आगंतुं, पवयंतो न सोअई । रमए अज्जवयणम्मि, तं वयं बूम माहणं ॥ २० ॥
जायख्वं जहामट्ठं, निद्धंतमलपावणं । रागदोसभयातीतं, तं वयं बूम माहणं ॥ २१ ॥
तसपाणे वियाणित्ता, संगहेण य थावरे । जो न हिंसइ तिबिहेणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २२ ॥
कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा भया । सुसं न वयई जो उ, तं वयं बूम माहणं ॥ २३ ॥

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्यं वा जह वा बहू । न गिण्हर्हि अदत्तं जो, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ २४ ॥
 दिवमाणुस्सतेरिच्छं, जो न सेवह मेहुणं । मणसा कायवक्केणं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ २५ ॥
 जहा पोमं जले जायं, नोवलिप्पह वारिणा । एवं अलितं कामेहिं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ २६ ॥
 अलोलुयं मुहाजीविं, अणगारं अकिंचणं । असंसत्तं गिहत्थेहिं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ २७ ॥
 जहिता पुवसंजोगं, नाइसंगे य बंधवे । जो न सज्जह एएसुं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ (पाठा०)
 पसुबंधा सववेया, जट्टं च पावकम्मणा । न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि बलवंतिह ॥ २८ ॥
 नवि मुंडिएण समणो, न उँकारेण बंभणो । न मुणी रण्णवासेणं, कुसचीरेण तावसो ॥ २९ ॥
 समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो । नाणेण य मुणी होइ, तवेणं होइ तावसो ॥ ३० ॥
 कम्मणा बंभणो होइ, कम्मणा होइ खत्तिओ । वइस्सो कम्मणा होइ, सुदो होइ उ कम्मणा ॥ ३१ ॥
 एए पादुकरे बुद्धे, जेहिं होइ सिणायओ । सव्वकम्मविणिम्मुक्कं, तं वयं ब्रूम माहणं ॥ ३२ ॥
 एवं गुणसमाउत्ता, जे भवंति दिउत्तमा । ते समत्था उ उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ॥ ३३ ॥

व्याख्या—प्रायः स्पष्टान्येव । नवरम्—अग्निहोत्रम्—अग्निकारिका, सा चेह—“कर्मेन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भावना-
 हुतिः । धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाऽग्निकारिका ॥ ११ ॥” इत्यादिरूपा परिगृह्यते, तदेव मुखं—प्रधानं येषां तेऽग्निहोत्र-
 मुखा वेदाः, वेदानां हि दध्न इव नवनीतम् आरण्यकं प्रधानम्, तत्र च—“सत्यं तपश्च सन्तोषः, क्षमा चारित्र-
 मार्जवम् । श्रद्धा धृतिरहिंसा च, संवरश्च तथा परः ॥ ११ ॥” इति दशप्रकार एव धर्म उक्तः, तदनुसारि चोक्तरूपमेवाग्नि-
 होत्रमिति । तथा यज्ञः—प्रस्तावाद् भावयज्ञः संयमरूपस्तदर्थं ‘वेदसा’ यागानां ‘मुखम्’ उपायः, ते हि सत्येव यज्ञार्थिनि

प्रवर्तन्ते । नक्षत्राणां ‘मुखं’ प्रधानं चन्द्रः । धर्माणां ‘कारयपः’ भगवान् ऋषभदेवः ‘मुखम्’ उपायः, तस्यैवाऽऽदित-
 स्तत्प्ररूपकत्वात् ॥ कारयपस्यैव माहात्म्यख्यापनतो धर्ममुखत्वं समर्थयितुमाह—यथा चन्द्रं ग्रहादिकाः “पंजलीयड”
 त्ति कृतप्राञ्जलयः ‘वन्दमानाः’ स्तुवन्तः ‘नमस्यन्तः’ नमस्कुर्वन्तः ‘उत्तम’ प्रधानं “मणोहारिणो” त्ति विनीततया चित्ता-
 क्षेपकारिणस्तिष्ठन्तीति सम्बन्धः, तथैवमपि भगवन्तं देवेन्द्रप्रमुखा इत्युपस्कारः, अनेन प्रभचतुष्टयप्रतिवचनमुक्तम् ॥
 पञ्चमप्रभमधिकृत्याऽह—“अजाणग” त्ति अज्ञाः, के ते ? यज्ञवादिनो ये भवतः पात्रत्वेनाऽभिमतः, कासाम् ? इत्याह—
 “विज्ञामाहणसपय” त्ति सुव्यवस्थायाद् ‘विद्याब्राह्मणसपदां’ विद्याश्च—आरण्यक-ब्रह्माण्डपुराणाख्यधर्मशास्त्रात्मिकाः ता
 एव ब्राह्मणसम्पदो विद्याब्राह्मणसम्पदः, तान्विकब्राह्मणानां हि निःकिञ्चनत्वेन विद्या एव सम्पदः । तथा ‘गूढाः’ वहिःस-
 वृतिमन्तः, केन हेतुना ? ‘स्वाध्यायतपसा’ वेदाध्ययनोपवासादिना, अत एव “भासच्छन्ना इवऽगिणो” त्ति भस्मच्छन्नाः
 अग्नय इव, ते हि वहिरुपशमभाज आभान्ति अथ चान्तः कपायवत्तया ज्वलिताः, एवं च भवदभिमतब्राह्मणानामात्मपरो-
 द्दरणक्षमत्वं दूरापास्तमिति भावः ॥ कस्तर्हि भवदभिप्रायेण ब्राह्मणो यः पात्रम् ? इत्याह—यो लोके ब्राह्मण उक्तः कुशलै-
 रिति गम्यते, सूत्रत्वाच्च सर्वत्र वचनव्यत्ययः, “अग्नी वा महिड” त्ति ‘वे’ति पूरणे, ‘यथे’ति भिन्नक्रमः, ततो यथाऽग्निः
 यत्तदोर्नित्याऽभिसम्बन्धात् तथा महितः सन् ‘सदा’ सर्वदा, उपसंहारमाह—“कुशलसन्दिष्ट” तत्त्वाभिज्ञकथितं तं वयं
 ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ इत उत्तरसूत्रैः कुशलसन्दिष्टस्वरूपमेव ब्राह्मणमाह—यो न ‘स्वजति’ स्वजनाऽभिष्वङ्गं करोति ‘आगतुं’
 आगत्य स्वजनादिस्थानमिति गम्यते, ‘प्रव्रजन्’ तत एव स्थानान्तरं गच्छन्न शोचते, रमते ‘आर्यवचने’ तीर्थकृद्भवति ॥
 तथा ‘जातरूप’ स्वर्णं यथा ‘आमृष्टं’ तेजःप्रकर्षारोपणाय मनःशिलादिना परामृष्टम्, अनेनाऽस्य बाह्यो गुण उक्तः ।
 “निद्धंतमलपावगं” त्ति ‘पावकनिर्धर्मातमलं’ ज्वलनदग्धकिट्टम्, अनेन चान्तरः । ततो जातरूपवद् बाह्याभ्यन्तरगुणान्वितः,

अत एव रागाद्यतीतश्च यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ त्रसप्राणिनो विज्ञाय ‘सद्ब्रहेण’ सद्ब्रहेण, चशब्दाद् विस्तरेण च, तथा
 स्थावरान् यो न हिनस्ति ‘त्रिविधेन’ योगेनेति गम्यते ॥ “एवमलितं कामेहिं” त्ति ‘एवमि’ति पद्मवदलितः कामैः, तज्जातोऽपि
 यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ “असंसत्तं गिहत्थेसु” त्ति असंसक्तं गृहस्थैः ॥ केचित्—पठन्ति—“जहिता पुवसंजोगं,
 नाइसंगे य बंधवे । जो न सज्जह एएहिं, वयं ब्रूम माहणं ॥ १ ॥” अत्र च ‘पूर्वसयोगं’ मात्रादिसम्बन्धं ‘ज्ञाति-
 सङ्गान्’ स्वस्रादिसङ्गान्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् ‘बान्धवाश्च’ भ्रात्रादीन् ॥ स्यादेतद्—वेदाध्ययनं यजनं च भवान् त्रायक-
 मिति तद्योगादेव ब्राह्मणो न तु यथा त्वयोक्त इत्याशङ्क्याह—पशूना बन्धः—विनाशाय नियमनं यैर्हेतुभिस्तेऽमी
 पशुबन्धाः ‘सर्ववेदाः’ ऋग्वेदादयः, “जट्ट” त्ति ‘इष्टं’ यजनं, ‘चः’ समुच्चये, ‘पापकर्मणा’ पापहेतुपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन
 न तं यष्टार त्रायन्ते भवादिति गम्यते, ‘दुःशीलं’ दुराचार यतः कर्माणि ‘पलवन्ति’ दुर्गतितनयनं प्रति समर्थानि ‘इह’
 वेदाध्ययने यजने च भवन्तीति गम्यते, अतो नैतद्योगाद् ब्राह्मणो भवति, किन्त्वनन्तरोक्तगुण एवेति भावः ॥ अन्यच्च
 ‘न’ नैव ‘अपिः’ पूरणे, मुण्डितेन ‘श्रमणः’ निर्ग्रन्थः । न उँकारेणोपलक्षणत्वाद् “उँ भूर्भुवःस्वः” इत्यादिना ब्राह्मणः । न
 मुनिः अरण्यवासेन । कुशः—दर्भस्तन्मयं चीवरं कुशचीवरं चल्कलोपलक्षणमेतत्, तेन तापसः ॥ कथममी तर्हि भवन्ति ?
 इत्याह—“समतये”त्यादि ॥ तथा ‘कर्मणा’ क्रियया ब्राह्मणो भवति । उक्तं हि—“क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं
 धृतिर्धृणा । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥” तथा ‘कर्मणा’ क्षतत्राणलक्षणेन भवति क्षत्रियः । वैश्यः
 ‘कर्मणा’ कृषिपाशुपाल्यादिना भवति । शूद्रो भवति तु ‘कर्मणा’ शोचनादिहेतुप्रेषणादिसम्पादनरूपेण । कर्माभावे हि
 ब्राह्मणादिव्यपदेशानामसत्तैवेति । ब्राह्मणप्रक्रमे च यच्छेषाभिधानं तद्व्याप्तिदर्शनार्थम् ॥ किमिदं स्वमनीषिकयैवोच्यते ?
 इत्याह—“एतान्” अनन्तरोक्तान् अहिंसाद्यर्थान् ‘प्रादुरकार्षीत्’ प्रकटितवान् ‘बुद्धः’ सर्वज्ञो यैर्भवति ‘स्नातकः’ केवली ।

नतश्च सर्वकर्मविनिर्मुक्तमिव सर्वकर्मविनिर्मुक्तं श्रातकं तत्त्वतो वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ सम्प्रत्युपसंहर्तुमाह—‘एवमि’त्यादि
‘ति समत्था उ’ ति इत्यत्र ‘तुः’ पूरणे, इत्यष्टादशसूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-
२८-२९-३०-३१-३२-३३ ॥ अभिधाय चेदमवस्थितो मुनिः । ततश्च—

एवं तु संसरे छिन्ने, विजयघोसे य माहणे । समुदाय तओ तं तु, जयघोसं महासुणिं ॥ ३४ ॥
तुष्टे य विजयघोसे, इणमुदाहु कयंजली । माहणत्तं जहाभूयं, सुट्ट मे उयदंसियं ॥ ३५ ॥
तुव्मे जहया जण्णाणं, तुव्मे वेयविज विज । जोहसंगविज तुव्मे, तुव्मे धम्माण पारगा ॥ ३६ ॥
तुव्मे समत्था उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तमणुग्गहं करेहस्सहं, भिक्खेणं भिक्खुउत्तमा ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण, ‘तुः’ वाक्यान्तरोपन्यासे, संशये छिन्ने विजयघोसः, ‘यः’ पूरणे, ब्राह्मणः
“समुदाय” ति आर्पत्वात् ‘समादाय’ सत्यम् गृहीत्वाऽयथायैत्यर्थः, ‘ततः’ संशयच्छेदानन्तरं तं ‘तुः’ पूरणे, जयघोसं
महासुनिम् ॥ यथैष मम भ्राता किं कृतवान् ? इत्याह—“तुष्टे”त्यादि ॥ “जहय” ति यष्टारः “भिक्खेणं” ति भिक्षामहणेन,
शेषं सुगममिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७ ॥ एवं द्विजेनोक्ते मुनिराह—

न कज्जं मज्झ भिक्खेणं, विप्पं निक्खमस्स दिया ॥ मा भमिहिसि भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ३८ ॥
उवलेवो होह भोगेस्स, अभोगी नोवलिप्पई । भोगी भमह संसारे, अभोगी विप्पमुवई ॥ ३९ ॥
उल्लो सुक्को य दो ह्हादा, गोलया मट्ठियामया । दोऽवि आवडिया कुट्ठे, जो उल्लो सोऽत्थ लग्गई ॥ ४० ॥
एवं लग्गंति दुस्सेहा, जे नरा कामलालसा । विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ ४१ ॥

व्याख्या—“भयावत्ते” ति भयानि—इहलोकभयादीनि आषर्त्ता इयाऽऽवर्त्ता यत्र स तथा तस्मिन् । शेषं सुगम-
मिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१ ॥ यद्विधं प्रज्ञापितोऽसौ कृत्यास्तदाह—

एवं से विजयघोसे, जपघोसस्स अंतिए । अणगारस्स निक्खंतो, धम्मं सुच्चा अणुत्तरं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४२ ॥ अध्ययनार्थमुपसद्वर्त्तनयोर्निःक्रमणफलमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माहं, संजमेण तयेण य । जयघोसविजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४३ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ४३ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
योधायां पञ्जीयाख्यं पञ्चविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सामाचार्याख्यं षड्विंशमध्ययनम् ।

व्याख्यात पञ्चविंशमध्ययनम् । अधुना सामाचारीनामकं षड्विंशमारभ्यते, अत्र चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्त-
राध्ययने ब्रह्मगुणा उक्ताः, तद्वाञ्छयतिरेव भवति, तेन चाऽवश्यं सामाचारी विधेया, साऽस्मिन्नभिधीयते’ इत्यभिस-
म्बन्धागतस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

सामायारिं पवक्खामि, सब्बदुक्खविमुक्खणिं । जं चरित्ताण निग्गंथा, तिण्णा संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

पढमा आवस्सिया नामं, विहया य निसीहिया । आपुच्छणा य तहया, चउत्थी पडिपुच्छणा ॥ २ ॥
पंचमी छंदणा नामं, इच्छाकारो य छट्ठओ । सत्तमो मिच्छकारो य, तहक्कारो य अट्ठमो ॥ ३ ॥
अव्वुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया । एसा दसंगा साहूणं, सामायारी पवेहया ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २-३-४ ॥ एनामेव प्रत्यवयवं विषयप्रदर्शनपूर्वकं विधेयतयाऽभिधातुमाह—

गमणे आवस्सियं कुज्जा, ठाणे कुज्जा निसीहियं । आपुच्छणा सयंकरणे, परकरणे पडिपुच्छणा ॥ ५ ॥
छंदणा दव्वजाएणं, इच्छाकारो अ सारणे । मिच्छाकारो अ निंदाए, तहक्कारो पडिस्सिए ॥ ६ ॥
अव्वुट्ठाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपया । एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेहया ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘आप्रच्छना’ इदमहं कुर्यां न वा इत्येवरूपा ता स्वयं—आत्मनः करणं—कस्यचित् कार्यस्य निर्वर्त्तनं स्वयं-
करणं तस्मिन्, तथा ‘परकरणे’ अन्यप्रयोजनविधाने ‘प्रतिप्रच्छना’ गुरुनियुक्तोऽपि हि पुनः प्रवृत्तिकाले प्रतिप्रच्छत्येव

गुरुम् ॥ 'छन्दना' निमन्त्रणा 'द्रव्यजातेन' द्रव्यविशेषेण पूर्वगृहीतेनेति गम्यते । यदुक्तम्—“पुत्रगृहिणं छन्दनमन्तणा होह अगृहिणम्” ति । इच्छाकारः 'सारणे' आत्मनः परस्व वा कृत्यं प्रति प्रवर्त्तने, तत्राऽऽससारणे, यथा—इच्छाकारेण युष्मद्विकीर्षितं कार्यमिदं करोमीति, अन्यसारणे च—मम पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुत । 'तथाकारः' इदमित्यमेवेत्यभ्युपगमः, स च 'प्रतिश्रुते' प्रतिश्रवणे गुरौ वाचनादिकं यच्छेद्यमेतदित्यभ्युपगमरूपे । 'अभी'त्याभिमुख्येन उत्थानम्—उद्यमनमभ्युत्थानं, “गुरुपूय” ति सूत्रत्वाद् गुरुपूजायां, सा च गौरवार्हाणामाचार्यग्लानादीनां यथोचिताहारादिसम्पादनम् । इह च सामान्याभिधानेऽप्यभ्युत्थानं निमन्त्रणारूपमेव ग्राह्यम्, अत एव निर्युक्तिकृता एतत्स्थाने निमन्त्रणैवाऽभिहिता “छन्दना य निमन्तण” ति । तथा “अच्छणे” ति 'आसने' प्रक्रमाद् आचार्यान्तरादिसन्निधानावस्थाने 'उपसम्पद्' इत्यन्तं कालं भवदन्तिके मयाऽऽसितव्यमित्येवंरूपा । 'एवम्' उक्तप्रकारेण “दुपचसंजुत” ति 'द्विपञ्चकसंयुक्ता' दशसख्यायुता सामाचारी 'प्रवेदिता' कथिता । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५-६-७ ॥ एतावता दशविधां सामाचारीमभिधाय ओषसामाचारीं विवक्षुरिदमाह—

पुविह्लम्मि चउवभागे, आइचम्मि समुट्टिए । भंडयं पडिलेहिता, वंदित्ता य तओ गुरुं ॥ ८ ॥
पुच्छिज्जा पंजलिउडो, किं कायव्वं मए इहं ? । इच्छं निओइउं भंते !, वेयावच्चे व सज्झाए ॥ ९ ॥
वेयावच्चे निउत्तेणं, कायव्वमगिलायओ । सज्झाए वा निउत्तेणं, सव्वदुक्खविमोक्खणे ॥ १० ॥

व्याख्या—पूर्वस्मिंश्चतुर्भागे आदित्ये 'समुत्थिते' समुद्रते इत्यर्थः, इह च किञ्चिद्दूनेऽपि चतुर्भागश्चतुर्भाग उक्तः, ततोऽयमर्थः—बुद्ध्या नभश्चतुर्धा विभज्यते, तत्र पूर्वदिक्सम्बद्धे किञ्चिद्दूनभश्चतुर्भागे यदाऽऽदित्यः समुदेति तदा पादोनपौरुष्यामित्यर्थः, भाण्डमेव 'भाण्डकं' पतद्रहाद्यपकरणं प्रतिलिख्य वन्दित्वा च 'ततः' प्रतिलेखनानन्तरं 'गुरुम्' आचार्यादिं पृच्छेत् कृतप्राञ्जलिः, यथा—किं कर्त्तव्यं मया 'इह' अस्मिन् समये इति गम्यते । एतदेव व्यनक्ति—“इच्छं” ति इच्छामि “निओइउं” ति नियोजयितुं युष्माभिरात्मानमिति शेषः । “भंते” ति भदन्त । वैयावृत्त्ये, वाशब्दो भिन्नक्रमः, ततः स्वाध्याये वा ॥ एवं च पृष्ट्वा यत् कृत्यं तदाह—वैयावृत्त्ये नियुक्तेन कर्त्तव्यं प्रक्रमाद् वैयावृत्त्यम् “अगिलायउ” ति अग्लान्यैव, स्वाध्याये वा नियुक्तेन सर्वदुःखविमोक्षणे स्वाध्यायोऽग्लान्यैव कर्त्तव्य इति प्रक्रम इति सूत्रत्रयार्थः ॥ ८-९-१० ॥ इत्थं सकलौषसामाचारीमूलत्वात् प्रतिलेखनायाः कालं सदा विधेयत्वाद् गुरुपारतन्त्र्यं चाभिधायौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—

दिवसस्स चउरो भागे, कुज्जा भिक्खू वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, दिणभागेसु चउसु वि ११
पढमं पोरिसिं सज्झायं, वीयं ज्ञाणं झियायई । तइयाए भिक्खायरियं, पुणो चउत्थीए सज्झायं ॥ १२ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“तओ” ति 'ततः' चतुर्भागकरणानन्तरं 'उत्तरगुणान्' स्वाध्यायादीन् ॥ प्रथमां पौरुषीं 'स्वाध्याय' वाचनादिकं कुर्यात्, द्वितीयाया ध्यानं ध्यायेत्, ध्यानं चेहार्थपौरुषीत्वादस्या अर्थविषय एव मानसादिव्यापारणमुच्यते, ध्यायेदिति वा, अनेकार्थत्वाद् धातूनां कुर्यादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ यदुक्तं प्रथमां पौरुषीमिति तत्परिज्ञानार्थमाह—

आसाढे मासे दुपया, पोसे मासे चउप्पया । चित्तासोएसु मासेसु, तिपया हवइ पोरिसी ॥ १३ ॥
अंगुलं सत्तरत्तेणं, पक्खेण य दुअंगुलं । वहुए हायए वा वि, मासेणं चउरंगुलं ॥ १४ ॥
आसाढवहुलपक्खे, भवइए कत्तिए य पोसे य । फग्गुणवइसाहेसु य, नायवा ओमरत्ता उ ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘सप्तरात्रेणे’ति दिनाविनाभावित्वाद् रात्रीणां सप्ताहोरात्रेण वर्द्धते दक्षिणायने, हीयते उत्तरायणे । इह च सप्तरात्रेणेत्यत्र साद्धेनेति शेषो द्रष्टव्यः, पक्षेण द्व्यङ्गुलवृद्धमभिधानात् । अन्यच्च केपुचिद् मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षः सम्भवति, तत्र च सप्तरात्रेणाप्यङ्गुलवृद्धिहान्या न कश्चिद्विरोधः ॥ केपु पुनर्मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षसम्भव इत्याह—
“ओम” ति 'अवमा' न्यूना एकेनेति शेषः, “रत्त” ति उपलक्षणत्वादहोरात्रा, एवं चैकैकदिनाऽपहारे दिनचतुर्दशकेनैव कृष्णपक्ष एतेष्विति भावः । शेषं स्पष्टमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पौरुषीपरिज्ञानोपायमभिधाय प्राक् प्रतिलेखनाकालत्वेन निर्दिष्टायाः पादोनपौरुष्याः परिज्ञानोपायमाह—

जिट्ठामूले आसाढ-सावणे छहिं अंगुलेहिं पडिलेहा । अट्ठहिं वीयतइयम्मि, तइए दस अट्ठहिं चउत्थे ॥
व्याख्या—‘ज्येष्ठामूले’ ज्येष्ठे आपाढे श्रावणे पङ्क्तिरङ्गुलैः प्रत्यहं प्रागुद्दिष्टपौरुषीमाने प्रक्षिप्तैरिति गम्यते, ‘प्रतिलेखा’ प्रतिलेखना, अष्टभिर्द्वितीये, ‘त्रिके’ तृतीये दशभिः, अष्टाभिश्चतुर्थे त्रिके इति योग इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

पौरुष्याः स्थापना चेयम्—

पादोनपौरुष्याः स्थापना चेयम्—

ज्येष्ठे पद १ अंगुल ४	मार्गशीर्षे पद १ अंगुल ८
आपाढे पद २	पौषे पद ४
श्रावणे पद २ अंगुल ४	माघे पद १ अंगुल ८
भाद्रपदे पद २ अंगुल ८	फाल्गुने पद १ अंगुल ४
आश्विने पद १	चैत्रे पद १
कार्तिके पद १ अंगुल ४	वैशाखे पद २ अंगुल ८

जेष्ठे पद २ अंगुल १०	मार्गशीर्षे पद ४ अंगुल ६
आपाढे पद २ अंगुल १	पौषे पद ४ अंगुल १०
श्रावणे पद २ अंगुल १०	माघे पद ४ अंगुल ६
भाद्रपदे पद १ अंगुल ४	फाल्गुने पद ४
आश्विने पद १ अंगुल ८	चैत्रे पद १ अंगुल ८
कार्तिके पद ४	वैशाखे पद १ अंगुल ४

इत्थं दिनकर्त्तव्यमभिधाय रात्रौ यद्विधेयं तदाऽऽह—

रत्तिं पि चउरो भाए, भिक्खू कुज्जा वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, राहभागेसु चउसु वि ॥ १७ ॥

पढमं पोरिसिं सज्झायं, विइयं झाणं क्षियायइ । तइयाए निइमुक्खं तु, चउत्थी सुज्जो वि सज्झायं १८
 व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—रात्रिमपि न केवलं दिनमित्यपि गच्छार्थः, द्वितीयाया 'ध्यान' धर्मव्याप्तं तृतीयायां
 'निद्रामोक्ष' स्थाप कुर्यादिति सर्वत्र प्रक्रमाद् वृषभापेक्ष चैतत्, सामन्तरेण तु प्रथमचरमप्रहरजागरणमेव, तथा
 चागमः—“संवेसि पटमजामे, दोण्णि उ वसहण आइमा जामा । तइओ होइ गुरुणं, चउत्थओ होइ नद्धेनि ॥१॥”

इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७-१८ ॥ सन्प्रति रात्रिभागचतुष्टयपरिज्ञानोपायमुपदर्शयन् समस्त यतिकृत्यमाह—

जं नेइ जया रत्तिं, नक्खत्तं तम्मि नहचउम्भाए । संपत्ते विरमेज्जा, सज्झाय पओसकालम्मि ॥१९॥
 तम्ममेव य नक्खत्ते, गयण चउम्भागासावसेसम्मि । वेरत्तियं पि कालं, पडिलेहिता सुणी कुज्जा ॥२०॥

व्याख्या—यद् नयति समाप्तिमिति गम्यते, यदा रात्रिं नक्षत्रं तस्मिन् नभश्चतुर्भागे सन्प्राप्ते विरमेत “सज्झाय” ति
 स्वाध्यायात् प्रदोषकाले प्रारब्धाविति शेषः ॥ तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रक्रमान् प्राप्ते “गयण” ति गगने, कीदृशि ? चतुर्भागेन
 गम्येन सावरोपे चतुर्भागासावरोपे तस्मिन् ‘वैरात्रिकं’ तृतीयम् अपिशब्दात् निजनिजसमये प्रादोषिकादिकं च काल
 “पडिलेहिता” ति ‘प्रत्युपेक्ष्य’ जागर्यं मुनिः ‘कुर्यात्’ करोतेः सर्वधात्यर्थत्वाद् गृहीतात् ॥ इह च प्रथमादिषु नभश्चतुर्भागेषु
 सन्प्राप्ते नेतरि नक्षत्रे रात्रेः प्रथमादयः प्रहरा इति सामर्थ्यादुक्तं भवतीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ इत्थं सामान्येन
 दिनरजनीकृत्यमुपदर्श्य पुनर्विधेयतस्तदेव दर्शयस्तावद् दिनकृत्यमाह—

पुव्विल्लम्मि चउम्भागे, पडिलेहिताण भंडयं । गुरुं वंदित्तु सज्झायं, कुज्जा इक्खविमुक्खणं ॥ २१॥
 पोरिसीए चउम्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । अपडिक्कमित्ता कालस्स, भायणं पडिलेहए ॥ २२॥

१ “सर्वेषां प्रथमयामो, द्वौ तु वृषभागानामौ यामौ । तृतीयो भवति गुरुणा, चतुर्थो भवति सर्पायम् ॥ १ ॥”

मुहपत्तिं पडिलेहिता, पडिलेहिज्ज गोच्छयं । गोच्छगलइयंगुलिओ, वत्थाइं पडिलेहए ॥ २३॥
 उहुं थिरं अतुरियं, पुव्वं ना वत्थमेव पडिलेहे । तो विइयं पप्फोडे, तइयं च पुणो पमज्जिज्जा ॥ २४॥
 अण्णावियं अवलियं, अण्णाणुवंधिं अमोसलिं चेव । छप्पुरिमा नव खोडा, पाणीपाणिविसोहणं २५
 आरभडा सम्महा, वज्जेयवा य मोसली तइया । पप्फोडणा चउत्थी, विक्खित्ता वेइया छट्ठा ॥ २६॥
 पसिढिल-पलंव-लोला, एगामोसा अणेगरुवधुणा । कुणइ पमाणि पमायं, संकिए गणणोवगं कुज्जा ॥
 अणूणाइरित्तपडिलेहा, अविवचासा तहेव य । पढमं पयं पसत्थं, सेसाणि उ अप्पसत्थाणि ॥ २८॥
 पडिलेहणं कुणंतो, मिहो कइं कुणइ जणवयकइं वा । देह व पच्चक्खाणं, वाएइ सयं पडिच्छइ वा २९
 पुढवी आउक्काए, तेज्ज-वाज्ज-वणस्सइ-तत्ताणं । पडिलेहणापमत्तो, छण्हं पि विराहओ होइ ॥ ३०॥
 तइयाए पोरिसीए, भत्तं पाणं गवेसए । छण्हं अण्णयरागम्मि, कारणम्मि समुट्ठिए ॥ ३१॥
 वेपणवेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचित्ताए ॥ ३२॥
 निग्गंथो थिडमंतो, निग्गंथी वि न करिज्ज छहिं चेव । ठाणेहिं तु इमेहिं, अणइक्कमणा य से होइ ॥ ३३॥
 आयंके उवसग्गे, तित्तिक्खया वंभचेरगुत्तीसुं । पाणिदयातवहेउं, सरीरवुच्छेयणट्ठाए ॥ ३४॥
 अवसेसं भंडगं गिज्जा, चक्खुसा पडिलेहए । परमट्ठजोअणाओ, विहारं विहरए सुणी ॥ ३५॥
 चउत्थीए पोरिसीए, निक्खिवित्ताण भायणं । सज्झायं च तओ कुज्जा, सवभावविभावणं ॥ ३६॥
 पोरिसीए चउम्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । पडिक्कमित्ता कालस्स, सिज्जं तु पडिलेहए ॥ ३७॥
 पासवणुचारभूमिं च, पडिलेहिज्ज जयं जइ ।

व्याख्या—सूत्रद्वयं व्याख्यातप्रथमेव । नवरम्—“पूर्वसिञ्चतुर्भागे” प्रथमपौरुषीलक्षणे प्रक्रमाद् दिनस्य प्रत्युपेक्ष्य
 ‘भाण्डकं’ वर्षाकल्पादिकं आदित्योदयसमय इति शेषः ॥ द्वितीयसूत्रे पौरुष्याश्चतुर्भागे अवशिष्टमात्र इति गम्यते,
 अप्रतिक्रम्य कालस्य चतुर्थपौरुष्यामपि स्वाध्यायस्य विधायमानत्वात् ॥ प्रतिषेधनाविधिमेवाह—मुख्यवस्तुना प्रतिषेधस्य
 प्रतिषेधयेत् ‘गोच्छकं’ पात्रकोपरिवर्त्युपकरणम्, ततश्च “गोच्छगलइयंगुलिउ” ति प्राकृतत्वाद् ञङ्गुलिलातगोच्छकः
 ‘वत्थाणि’ पटलरूपपाणि ‘प्रतिषेधयेत्’ प्रस्तावात् प्रमार्जयेदित्यर्थः ॥ इत्थं तथावस्थितान्येव पटलकानि गोच्छकेन
 प्रमृज्य पुनर्यत् कुर्यात् तदाऽऽह—“ऊङ्कं” कायतो वल्लतश्च, तत्र कायत उल्लङ्घकः, वल्लतस्तिर्यङ्प्रनारितवल्लः, ‘स्थिर’
 दृढग्रहणेन ‘अत्वरितम्’ अदृढं यथा भवत्येवं ‘पूर्वं’ प्रथमं ‘ता’ इति तावत् ‘वल्ल’ पटलरूपं जातावेकवचनम्,
 पटलरूपक्रमेऽपि सामान्यवाचकवत्त्वशब्दाभिधानं वर्षाकल्पादिप्रत्युपेक्षणायां सामान्यमेव विधिरिति स्थापनार्थम् । एवमशब्दो
 भिन्नक्रमः, ततः प्रत्युपेक्षेत्येव आरतः परतश्चैव निरीक्षेत्येव न तु प्रस्फोटयेत्, तत्र च यदि जन्तुर् पश्यति ततो
 यतनयाऽन्यत्र सङ्ग्रामयति, तददर्शने च “तो” इति ‘ततः’ प्रत्युपेक्षणानन्तरं द्वितीयमिदं कुर्यात्—यदुत प्रस्फोटयेत्,
 तृतीयं च पुनरिदं कुर्यात्—यदुत ‘प्रमृज्यात्’ प्रत्युपेक्ष्य प्रस्फोट्य च हस्तगतान् प्राणिनः प्रमृज्यादित्यर्थः ॥ कथं पुनः
 प्रस्फोटयेत् प्रमृज्येद् वा ? इत्याह—“अनर्तितं” वल्लं वपुर्वा यथा नर्तितं न भवति, ‘अवलितं’ यथाऽऽत्मनो वल्लस्य
 च वलितं—मोदनं न भवति, ‘अनुवन्धि’ अनुवन्धेन—नैरन्तर्यलक्षणेन युक्तमनुवन्धि न तथा अनुवन्धि, कोऽर्थः ?
 अलङ्घ्यमाणविभाग यथा न भवति, “अमोसलि” ति सूत्रस्यादामर्शवत् तिर्यङ्गुर्धर्मयो वा इत्यादिपरामर्शवद् यथा न
 भवति तथा, किम् ? इत्याह—“छप्पुरिम” ति पदपूर्वाः—पूर्वं क्रियमाणतया तिर्यङ्कृतवल्लप्रस्फोटनात्मकाः क्रियाविशेषा
 येषां ते पदपूर्वाः, नन ‘खोटकाः’ प्रस्फोटनरूपाः कर्तव्या इति शेषः, पाणौ प्राणिनां—कुण्ड्यादीनां विशेषणं त्रिफ-

त्रिकोत्तरकालं त्रिकत्रिकसङ्ख्यं पाणिप्राणिविशोधनं कर्त्तव्यम् ॥ प्रतिलेखनादोषपरिहारार्थमाह—‘आरभटा’ विपरीतकरणमुच्यते, त्वरितं वा अन्यान्यवस्त्रग्रहणेनाऽसौ भवेत्, उक्तं हि—“वित्तहकरणमारभटा तुरियं वा अन्नमन्नग्रहणेण” । सम्मर्दनं सम्मर्दां रुढित्वात् स्त्रीलिङ्गता, वस्त्रान्तःकोणसञ्चलनम्, उपघेयो उपरि निपदनम्, उक्तञ्च—“अंतो व होज कोणा निसियण तत्थेव सम्महा” वर्जयितव्येति सर्वत्र सम्बध्यते । ‘चः’ पूरणे, “मोसलि” ति तिर्यग्ध्वंमधो वा घट्टना तृतीया । ‘प्रस्फोटना’ प्रकर्षेण रेणुगुण्डितस्येव वस्त्रस्य स्फोटना चतुर्थी । विक्षेपणं विक्षिप्ता पञ्चमीति गम्यते, रुढित्वात् स्त्रीलिङ्गता, सा च प्रत्युपेक्षितवस्त्रस्याऽन्यत्राऽप्रत्युपेक्षिते क्षेपणं प्रत्युपेक्षमाणो वा वस्त्राञ्चलं यदूर्ध्वं क्षिपति । वेदिका “छट्ट” ति पष्ठी, अत्र सम्प्रदायः—“वेइया पंचविहा पञ्चत्ता, तं जहा—उड्डवेइया, अहोवेइया, तिरियवेइया, उभओवेइया, एओवेइया । तत्थ उड्डवेइया—उवरिं जण्णुगाणं हत्थे काऊणं पडिलेहेइ, अहोवेइया—अहोजण्णुगाणं हत्थे काऊणं पडिलेहेइ, तिरियवेइया—संडासयाणं मज्जेणं हत्थे नेऊणं पडिलेहेइ, उभओवेइया—बाहाणं अंतरे दो वि जाणुगा काऊणं पडिलेहेइ, एगओवेइया—एगं जण्णुगं बाहाणं अंतरे काऊणं पडिलेहेइ” । एवमेते दोषाः प्रतिलेखनायां परिहर्त्तव्याः ॥ तथा प्रशिक्षितं नाम दोषः—यददृढम् अनिरायतं वा वस्त्रं गृह्यते । प्रलम्बः—यद्विपमग्रहणेन प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रकोणानां लम्बनं लोलः—भूमौ करे वा प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रस्य लोलनममीपां द्वन्द्वः । एकामर्शनं एकामर्शा प्राग्वत् स्त्रीलिङ्गता, मध्ये गृहीत्वा ग्रहणदेशं यावदुभयतो वस्त्रस्य यदेककालं सङ्घर्षणमाकर्षणम् । “अणेगखुवधुण” ति अनेकरूपा

१ “वित्तकरणं आरभटा त्वरितं वा अन्याऽन्यग्रहणेन” । २ “अन्तर्वा भवेयुः कोणा निरीदनं तत्रैव सम्मर्दा” । ३ “वेदिका पञ्चविधा प्रज्ञा, तथा—ऊर्ध्ववेदिका अधोवेदिका तिर्यग्वेदिका उभयतोवेदिका एकतोवेदिका, तत्रोर्ध्ववेदिका—उपरि जानुनोईसौ कृत्वा प्रतिलेखयति, अधोवेदिका—अधो जानुनोईसौ कृत्वा प्रतिलेखयति, तिर्यग्वेदिका—सदंशकयोर्मध्ये हस्तेन गृहीत्वा प्रतिलेखयति, उभयतोवेदिका—बाह्वोरन्तरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा प्रतिलेखयति, एकतोवेदिका—एकं जानु बाह्वोरन्तरे कृत्वा प्रतिलेखयति” ।

चासौ सङ्ख्यात्रयातिक्रमणतो युगपदनेकवस्त्रग्रहणतो वा धूतना च—कम्पना अनेकरूपधूतना । तथा यत् करोति ‘प्रमाणे’ प्रस्फोटनादिसङ्ख्यालक्षणे प्रमादं यच्च ‘शङ्किते’ प्रमादतः प्रमाणं प्रति शङ्कोत्पत्तौ गणना—अङ्गुलिरेखास्पर्शनादिना एकद्वित्रिसङ्ख्यात्मिका तासुपगच्छति गणनोपगं यथा भवत्येवं गम्यमानत्वात् प्रस्फोटनादि कुर्यात् सोऽपि दोषः । सर्वत्र पूर्वसूत्रादनुवर्त्य वर्जनक्रिया योजनीया । एवं चानन्तरोक्षदोषैरन्विता सदोषा प्रत्युपेक्षणा, वियुक्ता तु निर्दोषैर्यथादुक्ता ॥ साम्प्रतं त्वेनामेव भङ्गकदर्शनद्वारेण साक्षात् सदोषां निर्दोषां च किञ्चिद्विशेषतो वक्तुमाह—“अणूणात्तरित्त” ति ऊना प्रासावतिरिक्ता चोनातिरिक्ता न तथा अनूनातिरिक्ता प्रतिलेखा, इह च न्यूनताधिक्ये प्रस्फोटनाप्रमाजननेलां चाभित्य प्राप्ते, यत् उक्तम्—“खोडणपमज्जवेलासु चैव ऊणाहिया मुणेयघा” । “अविबभास” ति विविधो व्यत्यासः—विपर्ययोऽथवा सा विव्यत्यासा न तथा ‘अविव्यत्यासा’ पुरुषोपधिविपर्ययोसरहिता कर्त्तव्येति शेषः । अत्र च त्रिभिर्विशेषणपदैरष्टौ भङ्गाः सूचिता भवन्ति । स्थापना चैयम्—

SSS	ISS	GIS	ISS	SSS	ISS	SSS	ISS
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

 तेषु च कः शुद्धः ? को वाऽशुद्धः ? इत्याह—‘प्रथमं पदम्’ आद्यभङ्गरूपं प्रशस्तम्, शेषाणि तु अग्रशस्तानि ॥ निर्दोषामप्येनां कुर्वता यत् परिहर्त्तव्यं तत् काकोपदेष्टुमाह—“पडिलेहे”त्यादि वाचयति अन्यं स्वयं ‘प्रतीच्छति’ वा आलापादिकं गृह्णाति य इति गम्यते ॥ स किम् ? इत्याह—“पुढवी”त्यादि स्पष्टम् । नवरं पट्टायविराधक एवम्—प्रमत्तो हि कुम्भकारालालादौ स्थितो जलभृतघटादिकमपि प्रलोठयेत्, ततस्तज्जलेन मृदभिर्बीजकुन्धवादयः प्लाव्यन्ते, यत्र चाग्निस्तत्र चावश्यं वायुरिति पण्णामपि विराधना । तदनेन प्रतिलेखनाकाले हिंसादेतुत्वाद् मिथः कथादीनां परिहार्यत्वमुक्तम्, इत्थं प्रथमपौरुषीकृत्यमुक्तम् । द्वितीयपौरुषीकृत्यम् “धीए ज्ञाणं क्षियायई” इत्यनेनोक्तमेव । उभयं चैतदवश्यं कर्त्तव्यम् । अतस्तृतीयपौरुषीकृत्यमप्येवम् उत कारण एवोत्पन्ने ? इत्याशङ्क्याह—“तइए” इत्यादि सुगमम् । नवरम्—औत्सर्गिकमेव तृतीयपौरुषीकृत्यपानगवेपणम्, अन्यथा स्थविरकल्पिकानां यथाकालमेव भक्ताविगवेपणम्, तथा चाह—“सईकाले चरे भिक्खु” ति ॥ तान्येष पट्टकारणान्याह—“वेयण” ति सुवलोपाद् वेदनाशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपासावेदनोपशमनाय, तथा “वेयावच्चे” ति वैयावृत्त्याय, तथा ‘ईये’ति ईर्यासमितिः सैव ह्यर्थस्तस्मै, ‘चः’ समुच्चये, तथा संयमार्थाय, तथा “पाणवत्तियाए” ति ‘प्राणप्रत्ययं’ जीवितनिमित्तम्, अविधिना ह्यात्मनोऽपि प्राणोपक्रमणे हिंसा स्यात्, पष्ठं पुनरिदं कारणम्—यदुत ‘धर्मचिन्तायै’ धर्मध्यानचिन्तायै भक्तपानं गवेपयेदिति सर्वत्राऽनुवर्त्तते ॥ आह—एतत्कारणोत्पत्तौ किमवश्यं भक्तपानगवेपणं कर्त्तव्यमुताऽन्यथा ? इत्याह—“निगंथे”त्यादि सुगमम्, नवरम्—किमिति न कुर्यात् ? इत्याह—“अणइक्षमाणह” ति सूत्रत्वाद् ‘अनतिक्रमणं’ संयमयोगानामनुल्लङ्घनं, चशब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् “से” तस्य निर्मन्यादेर्भवति, अन्यथा तदतिक्रमणसम्भवात् ॥ पट्टस्थानान्याह—‘आतङ्के’ ष्वरादौ ‘उपसर्गे’ दिव्यादौ सति, उभयत्र तन्निवारणार्थमिति गम्यते । तथा तितिक्षा—सहनं तथा, ब्रह्मचर्यगुप्तिषु विषये, तथा “पाणिदयातयइए” ति ‘प्राणिदयाहेतोः’ यर्पादौ निपतत्यप्कायादिजीवरक्षायै, तपः—चतुर्थ्यादि तद्धेतोश्च, तथा शरीरव्ययच्छेदनार्थं उचितकालेऽनशनं कुर्वन् भक्तपानगवेपणं न कुर्यादिति योज्यम् ॥ तद्वेपणां च कुर्वन् केन विधिना कियत्क्षेत्रं पर्यटेत् ? इत्याह—अपगतशेषमपशेषं समस्तमित्यर्थः ‘भाण्डकम्’ उपकरणं गृहीत्वा चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्येति गम्यते, ततः प्रतिलेखयेत्, उपलक्षणत्वाच्चाऽस्य तदाऽऽवाय ‘परम्’ उत्कृष्टम् अर्द्धयोजनमाश्रित्य स्यवलोपे पञ्चमी, परतो हि क्षेत्रातीतमशनादि स्यात्, विहरत्यस्मिन् प्रदेशे इति विहारस्तं ‘विहरेत्’ चरेत् मुनिः ॥ इत्थं विहृत्योपाश्रय चागत्य गुर्धालोचनादिपुरस्सरं भोजनादि कृत्वा यत् कुर्यात् तदाह—“चउत्थी”-त्यादि ‘निक्षिप्य’ प्रत्युपेक्षणापूर्वकं वद्धा ॥ पौरुष्याः प्रक्रमात् चतुर्ध्याश्चतुर्भागे शेष इति गम्यते ॥ “पासवणुआर-

भूमि च" ति चगच्छान् कालभूमि "जय" ति 'यन्म' आरम्भादुपरतं यथा भवति, जेयं स्पष्टमिति मादृशतदश-
सूत्रार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७ ॥ इत्य विमोक्षतो दिनकल-
नभिधाय रात्रिकलमाह—

काउस्सगं तओ कुज्जा, सवदुक्खविमुक्खणं ॥ ३८ ॥

देसियं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणे चैव, चरित्तम्मि तहेय च ॥ ३९ ॥
पारियकाउस्सगो, वंदित्ता च तओ गुं । देसियं तु अईयारं, आलोहज्ज जहक्कमं ॥ ४० ॥
पडिक्कमित्ताण निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुं । काउस्सगं तओ कुज्जा, सवदुक्खविमुक्खणं ॥ ४१ ॥
सिद्धाणं संथवं किच्चा, वंदित्ताण तओ गुं । शुद्धमंगलं च काऊणं, कालं संपडिलेहण ॥ ४२ ॥
पढमं पोरिसिं सज्झायं, वीयं ज्ञाणं झियायह । तदयाणं निदमुक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि सज्झायं ॥ ४३ ॥
पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिलेहिया । सज्झायं तु तओ कुज्जा, अयोहंतो असंजए ॥ ४४ ॥
पोरिसीए चउत्थीए, वंदित्ताणं तओ गुं । पडिक्कमित्तु कालस्स, कालं तु पडिलेहण ॥ ४५ ॥
आगए कायवुस्सगो, सवदुक्खविमुक्खणे । काउस्सगं तओ कुज्जा, सवदुक्खविमुक्खणं ॥ ४६ ॥
राईयं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणम्मि य, चरित्तम्मि तवम्मि य ॥ ४७ ॥
पारियकाउस्सगो, वंदित्ताण तओ गुं । राईयं तु अईयारं, आलोहज्ज जहक्कमं ॥ ४८ ॥
पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुं । काउस्सगं तओ कुज्जा, सवदुक्खविमुक्खणं ॥ ४९ ॥
किं तवं पडिवज्जामि?, एवं तत्थ विचिनए । काउस्सगं तु पारित्ता, करिज्जा जिणसंथवं ॥ ५० ॥

पारियकाउस्सगो, वंदित्ताण तओ गुं । तवं संपडिवज्जित्ता, करिज्ज सिद्धाण संथवं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—“तव” ति ‘ततः’ प्रत्ययणादिभूमिप्रतिषेधनानन्तरम् प्रतिश्रम्य ‘निःश्रम्य’ मानाविश्रत्यरहितः, सूचक-
त्वान् सूत्रस्य वन्दनपूर्वकं क्षमयित्वा च वन्दित्वा ततो गुं ‘कायोत्सर्ग’ चारित्रदर्शनज्ञानशुद्धिनिमित्तं व्युत्सर्गत्रय-
लक्षणं जातावेकवचनम् ॥ “शुद्धमंगलं च काऊणं” ति ‘स्तुतिमङ्गलं’ स्तुतिरूपस्य कृत्वा कालं सम्प्रत्युपेक्षते, कोऽर्थः ?
प्रतिजागर्च उपलक्षणत्वाद् गृहाति च ॥ “पढममि”त्यादि गतमेव । नवरं पुनरभिवाननस्य पुनः पुनरुपदेष्टव्यमेव गुरु-
भिर्न प्रयासो मन्तव्य इति व्यापनार्थम् ॥ कथं पुनश्चतुर्थेऽपौरुष्या स्वाध्यायं कुर्यात् ? इत्याह—पौरुष्यां चतुर्थ्या ‘काल’
वैरात्रिकं ‘तुः’ पूरणे, ‘प्रत्युपेक्ष्य’ प्रतिजागर्च प्राग्वद् गृहीत्वा च स्वाध्यायं ततः कुर्याद् ‘जबोधयन्’ अनुत्थापयन्
अस्यवान् ॥ ‘पौरुष्याः’ प्रश्नान् चतुर्थ्याश्चतुर्भागेऽपिशिष्यभागे इति ज्ञेयः, वन्दित्वा ततो गुं प्रतिश्रम्य ‘कालस्य’
वैरात्रिकस्य ‘कालं’ प्राभातिकं शुशुब्धो वन्द्यमाणविशेषद्योतकः “पडिलेहण” ति ‘प्रत्युपेक्षते’ प्राग्वद् गृहीत्वा । इह च
साक्षान् प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनः पुनरभिवानं बहुतरविषयत्वात् । अत्र च सम्प्रदायः—‘ताहे गुरु उट्टित्ता गुणति जावु
चरिणो जानो पत्तो. चरिणे जामे सव्वे उट्टित्ता वेरत्तियं वेतु मज्झाय करेति ताहे गुरु सुवति, पचे पाभाइए काले जो
पाभाइयं कालं घेच्छिनि नो कालस्स पडिक्कमित्ते पाभाइयं कालं गेण्हइ, सेसा कालवेलाए कालस्स पडिक्कमंति, तओ
आवत्तयं कुंति” । नन्वयनप्रक्रमापेक्षं च कालत्रयग्रहणमुक्तम्, अन्यथा पुत्रगर्गत उत्कर्षेण चत्वारो जघन्येन प्रयः काला
अपवादतत्त्वोत्कर्षेण द्वौ जघन्येनैकोऽप्यनुष्ठात एव, यत उक्तम्—“कालचतुर्ष्व ऽप्योत्पण, जहन्तओ तित्ति हुंति बोधया ।

१ “वदा गुरु उट्टित्ता गुणयन्ति यावत् चरिणो पाम प्राप्ता, चरिणे धामे सयं उपाययं वरात्रिकं गृहीत्वा स्वाध्यायं कुर्यान्ति वदा गुरु स्वयन्ति,
प्राप्ते प्राप्तातिक्के काले य प्राप्तातिक्क कालं ग्रहीष्यन्ति स कालस्य प्रतिश्रम्य प्राप्तातिक्क कालं गृह्णाति, शेषा कालवेलायां कालस्य प्रतिश्रम्यन्ति,
तत आवश्यकं कुंन्ति” । २ “कालचतुर्ष्व ऽनृष्टेन जघन्येन प्रयो भवन्ति योद्धव्याः । द्वितीयपदे द्विक्क तु, मायानदयिमुक्कानाम् ॥१॥”

वीयपयम्मि दुगं तु, मायामयविप्पमुक्कां ॥१॥” अत्र च तुगच्छादेऽल्लस्याऽप्यनुष्ठा, तथा च चूर्णिकारः—“एवं अर्नायाविगो
तिन्नि दो वा जगिण्हत्तस्स एक्को भवहे” ॥ ‘आगते’ प्राप्ते ‘कायव्युत्सर्गे’ उपचारान् कायव्युत्सर्गसमये जेयं प्राग्वत् । यथेह
‘कायोत्सर्गस्य सर्वदुःखाविमोक्षणविशेषणं पुनः पुनरुच्यते तदस्याऽप्यन्तर्निर्जरादेतुत्तरव्यापनार्थम् । यदुक्तम्—“काउस्सगो
जह सुट्टियस्स भजंति अंगमगाह । इय भिंइति मुणिरा, अट्टविहं कम्मसचायं ॥१॥” तथेह कायोत्सर्गग्रहणेन चारित्र-
दर्शनज्ञानशुद्धयं कायोत्सर्गत्रय गृह्यते, तत्र च कृतीने रात्रिकोऽस्तीचारश्चिन्त्यते, तथा चाह—रात्रौ भवं रात्रिजं, ‘चः’
पूरणे, अर्ताचार चिन्तयेत् “अणुपुव्वसो” ति ‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण ज्ञाने दर्शने चारित्रे तसि चशब्दाद् वीयं च । जेयका-
योत्सर्गेषु चतुर्विंशतिस्त्रयचिन्तन प्रतीतमिति नोक्तम् ॥ तत्र “पारिए” सूत्रत्रय प्रतीतमेव । कृतीयसूत्रोत्तराद्धौ कार्यानु-
वाचतः सामाचारविशेषमाह—“पारिए”त्यादि प्राग्वत् । नवरम्—यो यथाशक्ति चिन्तितं प्रतिपद्य कुर्यात् सिद्धानां
‘संज्ञयं’ स्तुतिरूपम्, तदनु च यत्र चैतानि सन्ति तत्र तद्वन्दनं विधेयम् । आह च—“वंदित्तुं निवेयंति कालं दो
चेइयाहं जह अरिय” ति, इति सार्धत्रयोदशसूत्रार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१ ॥
अध्ययनार्थमुपसहरन्माह—

एसा सामायारी, समासेण विद्याहिया । जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥५२॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूत्रिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधयायां
सामाचार्याख्यं पद्धिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

१ “एव अर्नायाविनर्त्तान् द्वौ वा अगृह्यत एको भवति” । २ “कायोत्सर्गे यथा मुत्तियत्तस्य भवन्तेऽज्ञेयाङ्गानि । एव भिन्नुन्ति
सुनिवरा, अट्टविंशं कमेयहादम् ॥ १ ॥” ३ “वन्दित्वा निपेयन्ति कालं ततश्चैतानि यदि सन्ति” इति ।

अथ खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं षाड्विंशमध्ययनम् । सम्प्रति खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययने सामाचारी प्रतिपादिता, सा चाऽशठतयैव पालयितुं शक्या, साऽपि तद्विपक्षभूतशठतापरिहारेणैव भवतीत्यतो दृष्टान्ततः शठतास्वरूपं निरूप्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

थेरे गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारए । आह्ने गणिभावम्मि, समाहिं पडिसंधए ॥ १ ॥

व्याख्या—धर्मे अस्थिरान् स्थिरीकरोतीति स्थविरः गणं—गुणसमूहं धारयति—आत्मन्यवस्थापयतीति गणधरः ‘गर्गः’ गर्गनामा मुणति—प्रतिजानीते सर्वसावद्यविरतिमिति मुनिः ‘आसीत्’ अभूत् ‘विशारदः’ सर्वशास्त्रेषु कुशलः ‘आकीर्णः’ आचार्यगुणैर्व्याप्तः ‘गणिभावे’ आचार्यत्वे स्थित इति गम्यते, ‘समाधिं’ चित्तसमाधानरूपं ‘प्रतिसन्धत्ते’ कुशियैस्त्रोटितमपि सङ्गृह्यति आत्मन इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ स च समाधिं सन्दधद् यत् परिभावयति तदाऽऽह—

वहणे वहमाणस्स, कंतारं अइवत्तए । जोए वहमाणस्स, संसारो अइवत्तए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘वहने’ शकटादौ “वहमाणस्स” त्ति अन्तर्भावितव्यर्थतया वाह्यमानस्य अर्थात् पामरादेः उत्तरत्र खलुङ्क-महणाद् इह विनीतगवादिमिति गम्यते, कान्तारम् ‘अतिवर्तते’ सुखातिवर्तितया स्वयमेवाऽतिक्रामतीति दृष्टान्तः । उपनय-माह—‘योगे’ संयमव्यापारे ‘वाह्यमानस्य’ प्रवर्तयतः आचार्यादेः सुशिष्यानिमिति गम्यते, संसारः ‘अतिवर्तते’ प्राग्वत्

स्वयमेवाऽतिक्रामति, तद्विनीततादर्शनाद् आत्मनो विशेषतः समाधिसम्भवादिति भावः ॥ २ ॥ इत्थमात्मनः समाधि-प्रतिसन्धानाय विनीतस्वरूपं परिभाव्य स एव अविनीतस्वरूपं यथा परिभावयति तथाऽऽह—

खलुंके जो उ जोएइ, विहम्मणो किलिस्सई । असमाहिं च वेएइ, तुत्तओ य से भज्जई ॥ ३ ॥

एगं डसइ पुच्छम्मि, एगं विंधइऽभिकखणं । एगो भंजइ समिलं, एगो उप्पहपडिओ ॥ ४ ॥

एगो पडइ पासेणं, निवेसइ निविज्जई । उकुइइ उप्फिडई, सढे बालगवी वए ॥ ५ ॥

माई सुद्धेण पडई, कुद्धे गच्छइ पडिवहं । मयलक्खेण चिड्ढाई, वेगेण य पहावई ॥ ६ ॥

छिन्नाले छिंदई सिद्धिं, दुइंते भंजई जुगं । से वि य सुस्सुयाइत्ता, उज्जुहिता पलायई ॥ ७ ॥

खलुंका जारिसा जुज्जा, दुस्सीसा विहु तारिसा । जोइया धम्मजाणम्मि, भज्जंति धिइदुब्वला ॥ ८ ॥

इड्ढीगारविए एगे, एगित्थ रसगारवे । सायागारविए एगे, एगे सुचिरकोहणे ॥ ९ ॥

भिक्खालसिए एगे, एगे ओमाणभीरुए थद्धे । एगं च अणुसासम्मी, हेज्जहिं कारणेहि य ॥ १० ॥

सो वि अंतरभासिल्लो, दोसमेव पकुवई । आयरियाणं तं वयणं, पडिकूलेइ अभिकखणं ॥ ११ ॥

न सा मम वियाणाइ, नवि सा मज्झ दाहिई । निग्गया होहिई मन्ने, साह् अन्नोऽत्थ वच्चउ ॥ १२ ॥

पेसिया पलिउंचंति, ते परियंति समंतओ । रायविट्ठिं व मन्नंता, करेंति भिउडिं मुहे ॥ १३ ॥

वाइया संगहिया चैव, भत्तपाणेण पोसिया । जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिसोदिसिं ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘खलुङ्कान्’ गलिवृषभान् यः ‘तुः’ विशेषणे योजयति वहने इति प्रक्रमः । स किम्? इत्याह—“विह-म्माणो” त्ति सूत्रत्वात् ‘विध्यमानः’ ताडयन् क्लिश्यति, अत एवाऽसमाधिं वेदयते, ‘तोत्रकश्च’ प्राजनकः “से” इति

‘तस्य’ खलुङ्कयोजयितुर्भज्यते ॥ ततश्चाऽतिरुष्टः सन् स यत् करोति तदाऽऽह—एकं ‘दशति’ दशनैर्भक्षयति पुच्छे, एकं

‘विध्यति’ आरया तुदति ‘अभीक्ष्णं’ पुनः पुनः । अथ ते किं कुर्वन्ति? इत्याह—एको भनक्ति समिलाम्, एक उत्पथप्रस्थितो भवतीति शेषः ॥ एकः पतति पार्थेन, ‘निविशति’ उपविशति, “निविज्जइ” त्ति शेते, ‘उत्कूदति’ ऊर्द्धं गच्छति, ‘उप्फि-डइ’ त्ति मण्डूकवत् प्लवते, शठो ‘बालगवीम्’ अशुद्धां गां “वए” त्ति ‘व्रजेत्’ तदभिमुखं धावेत्, एक इति सर्वत्र गम्यते ॥

मायी ‘मूर्ध्ना’ मस्तकेन पतति, कुद्धः सन् ‘गच्छति प्रतिपथं’ पश्चाद्वलति, ‘मृतलक्ष्येण’ मृतन्याजेन तिष्ठति, कथञ्चित् प्रवणीकृतोऽपि ‘वेगेन च प्रधावति’ यथा द्वितीयो गन्तुं न शक्नोति तथा गच्छतीत्यर्थः ॥ ‘छिन्नालः’ तथाविधदुष्टजातिः

छिन्नति ‘सिद्धिं’ रज्जुम्, दुर्दान्तो भनक्ति युगम्, सोऽपि च युगं भङ्क्त्वा “सुस्सुयाइत्त” त्ति सूत्कारान् कृत्वा “उज्जुहित” त्ति प्रेर्य स्वामिनं पलायते इति गम्यते ॥ इत्थं दृष्टान्तं परिभाव्य दार्ष्टान्तिकं यथा भावयत्यसौ तथाऽऽह—खलुङ्का यादृशा

‘योज्याः’ योजनीया दुःशिष्या अपि तादृशा एव ‘हुः’ एवकारार्थः अनुयोज्याः, किमिति? यतो योजिता धर्मयाने भज्यन्ते धृतिदुर्वलाः ॥ धृतिदुर्वलत्वमेव भावयितुमाह—ऋद्ध्या गौरवं—ऋद्धिमन्तः श्राद्धा मे वश्याः सम्पद्यते च चिन्तितमुपक-

रणमित्यात्मकबहुमानरूपमृद्धिगौरवं तदस्यास्तीति ऋद्धिगौरविको न गुरुनियोगे प्रवर्तते एकः, एकः ‘अत्रेति’ दुःशिष्याधिकारे रसेषु—मधुरादिषु गौरव यस्य स रसगौरवो ग्लानाद्याहारदानतपसोर्न प्रवर्तते, सातगौरविक एकः सुखप्रतिबद्धोऽसौ

अप्रतिबद्धविहारादौ न प्रवर्तते, एकः सुचिरक्रोधनो दीर्घरोपतयैव न कृत्येषु प्रवर्तते ॥ ‘भिक्षालस्यिकः’ भिक्षालस्यवान् एको न विहर्तुमिच्छति, एकोऽपमानभीरुः भिक्षा भ्रमन्नपि न यस्य तस्यैव गृहे प्रवेष्टुमिच्छति, ‘स्त्वधः’ अहङ्कारवान्

न निजकुप्रहान्नमयितुं शक्य एक इति प्रक्रमः । ‘एकं च’ दुःशिष्यं “अणुसासम्मि” त्ति अनुशास्मि अहं हेतुभिः कार-

णैश्च उक्तस्वरूपैः ॥ ‘सोऽपि’ ‘अनुशिष्यमाणः’ अन्तरभाषावान् ‘दोपमेव’ अपराधमेव प्रकरोति न त्वनुशिष्यमाणोऽपि

तद्विच्छेदमिति भावः, आचार्याणां सतामस्माकं 'तदि'ति अनुशिष्टाभिधायकं वचनं प्रतिशूलयानि अमीक्ष्यम् ॥ यया प्रति-
कूलयति तथाऽऽह—न सा मां विजानाति, किमुक्तं भवति ? —कदाचिदस्माभिरमुक्तस्याः श्राविकायाः गृहात् पथ्यादि-
ग्लानाद्यर्थमानीयतामित्युक्तोऽपि यकोत्तरमाह—'न सा मां जानाति, 'न वे'ति नैव मह्यं दास्यति, यदि वा निर्गता गृहात्
सा भविष्यतीति मन्ये' इति वक्ति, अथवा 'साधुरन्यो 'अत्र' प्रयोजने प्रजनु किमहमेवैकः साधुरस्मि ?' इत्यभिप्रेते ॥
अन्यच्च—प्रेषिताः कचित् प्रयोजने "पलिउंचंति" स्ति तत्प्रयोजनाऽनिष्पादने पृष्ठाः सन्तः 'अपहुवते' फ ययमुक्ताः ?, गता
वा तत्र वयं न त्वसौ दृष्टेति 'ते' कुशिष्याः 'परियन्ति' पर्यटन्ति 'समन्ततः' सर्वासु विभु न गुरुसन्निधावासे, मा
कदाचिदेतेषां किञ्चित् कृत्यं भविष्यतीति । कथञ्चित् कर्तुं प्रवृत्तौ च राजवेष्टिमिव मन्यमाना कुर्वन्ति भुकुटिं भुरे, तदन्य-
वपुर्विकारोपलक्षणमेतत् ॥ अपरञ्च—'वाचिताः' सूत्रं पाठिताः उपलक्षणत्वात् तदर्थं ग्राहिता. 'सङ्गृहीताः' परिग्रहे कृताः
चशब्दाद् दीक्षिताः स्वयमिति गम्यते 'एवे'ति पूरणे, भक्तपानेन पोषिताः, तथाऽपि जातपक्षा यया हंसाः तथैतेऽपि
प्रक्रामन्ति "दिसोदिसिं" ति दिशि दिशि यदृच्छाविहारिणो भवन्तीत्यर्थः । प्रागेकप्रक्रमेऽपि यदिह यद्धमिवानं तदीदृशां
भूयस्त्वस्यापनार्थमिति सूत्रद्वादशकार्यः ॥ ३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४ ॥ इत्थं कुशिष्यस्वरूपं परिभाष्य
तैरेव प्रापितकृमासमाधिर्यदसावचेष्टत तदाह—

अहं सारही विचिंतेह, खलुंकेहिं समागओ । किं मज्झ दृष्टसीसेहिं ?, अप्पा मे अवसीअहं ॥ १५ ॥
जारिसा मम सीसा उ, तारिसा गलिगद्दहा । गलिगद्दहे चहत्ताणं, दढं पणिण्हहं तवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—'अये'ति पूर्ववर्णितचिन्ताऽनन्तरं सारथिरिव सारथिः धर्मयान इति प्रक्रमः, गर्गाचार्यः विचिन्तयति
खलुंकेरिव 'खलुंके' कुशिष्यैः 'समागतः' संयुक्तः, 'किं ?' न किञ्चिद् मम प्रयोजनं सिध्यतीति गम्यते दुष्टशिष्यैः

प्रक्रमात् प्रेरितैः, केवलमात्मा मे अवसीदति, एतत्प्रेरणान्वयप्रतया स्वकृत्यहानेः तद्वरमेतत्त्यागत उद्यतविहारेण
विहृतमिति भावः ॥ अथैतत्प्रेरणान्तराले स्वकृत्यमपि किं न क्रियते ? इत्याह—यादृशा मम शिष्याः 'तुः' पूरणे,
तादृशा गलिगर्दभा यदि परमिति गम्यते, गर्दभग्रहणम् अतिकृत्साध्याप्रकम्, ते हि स्वरूपतोऽपि अतिप्रेरणयैव प्रवर्तन्ते,
ततस्तत्प्रेरणयैव कालोऽतिक्रामति न तु तदन्तरालसम्भव इति भावः । यतश्चैवम् अतो गलिगर्दभानिव 'गलिगर्दभान्'
दुःशिष्यान् त्यक्त्वा दढं परिगृह्णाति गर्गनामा 'तपः' अनशनादीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५-१६ ॥ एतदेवाह—

मिड मद्दवसं पन्ने, गंभीरे सुसमाहिण । विहरई महीं महप्पा, सीलभूण अप्पण ॥ १७ ॥ स्ति वेमि ॥

व्याख्या—'मृदुः' वीहिर्दृष्ट्या विनयवान् 'मार्दवसम्पन्नः' अन्तःकरणतोऽपि तादृगेव, 'गम्भीरः' अलव्यमध्यः
'सुसमाहितः' सुपु समाधिमान् विहरति महीं महात्मा 'शीलभूतेन' चारित्रप्राप्तेन आत्मना उपलक्षितः । यतश्चैवं खलुङ्क-
ताऽऽत्मनो गुरुणा चेहैव दोषहेतुः अतस्तत्त्यागतोऽशठतैव 'सेवितव्ये'त्यध्ययनतात्पर्यार्थः ॥ १७ ॥ 'इतिः' परिसनातो
ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायाम् खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अष्टाविंशं मोक्षमार्गीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं सप्तविंशमध्ययनम् । अधुना मोक्षमार्गीयाख्यमष्टाविंशमारभ्यते, अत्र चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्यय-
नेऽशठतोक्ता, तद्व्यवस्थितस्य मोक्षमार्गीयगतिप्राप्तिरिति तदभिधायकमिदमारभ्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्यादिसूत्रम्—

मोक्खमग्गगई तच्चं, सुणेह जिणभासियं । चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं ॥ १ ॥

व्याख्या—मोक्षः—अष्टविधकर्मोच्छेदस्तस्य मार्गः—ज्ञानादिरूपो यो मोक्षमार्गस्तेन गतिः—सिद्धिगमनरूपा मोक्ष-
मार्गीयगतिस्तां कथ्यमानामिति गम्यते, "तच्चं" ति 'तथ्याम्' अवितथा शृणुत जितभाषिताम्, चत्वारि कारणानि—वक्ष्यमा-
णानि तैः संयुक्ता चतुःकारणसंयुक्ता ताम् । तन्वमूनि चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्यैव, गतेस्तु तदनन्तरभावि-
त्वात् स एवेति कथं चतुःकारणवतीत्वमस्याः ? उच्यते—व्यवहारतः कारणकारणस्यापि कारणत्वाभिधानात् । अत
एवानन्तरकारणस्यैव कारणत्वम् इत्याशङ्कापोहार्थमस्य विशेषणस्योपन्यासः, अन्यथा हि मोक्षमार्गेण गतिरिति विग्रहे
गतिं प्रति मार्गस्य कारणत्वं प्रतीयते एव, तद्व्यापि चाऽमूनि चत्वारि कारणानि । तथा ज्ञानदर्शने लक्षणं—स्वरूपं
यस्याः सा तथा तामिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुक्तं 'मोक्षमार्गीयगतिं शृणुत' इति तत्र मोक्षमार्गीयगतिं तावदाह—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एस मग्गो स्ति पन्नतो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ २ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २ ॥ सम्प्रत्येतस्यैवाऽनुवादद्वारेण फलमुपदर्शयितुमाह—

जाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छंति सोग्गई ॥ ३ ॥

व्याख्या—प्रतीतमेव । त्वरम्—'एयं' ति 'एनम्' अनन्तरमुक्तम् ॥ ३ ॥ ज्ञानादीन्येव यथारुममभिधातुमाह—

तत्थ पंचविहं नाणं, सुयमाभिणिबोहिं । ओहिनाणं तहयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—‘तत्रे’ति तेषु ज्ञानादिषु मध्ये “मणनाणं” ति मनःपर्यायज्ञानं, ‘चः’ समुच्चये भिन्नक्रमः, ततः केवलं च । आह—नन्दादिषु मतिज्ञानानन्तरं धृतज्ञानमुक्तम्, तदिह किमर्थमादित एव धृतोपादानम् ? उच्यते, शेषज्ञानानामपि स्वरूपपरिज्ञानस्य प्रायस्तदधीनत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ साम्प्रतं ज्ञानशब्दस्य सम्बन्धिशब्दत्वाद् येषां तज्ज्ञानं तान्यभिधातुमाह—

एयं पंचविहं नाणं, दवाणं य गुणाणं य । पज्जवाणं च सवेसिं, नाणं नाणीहिं देसियं ॥ ५ ॥

व्याख्या—एतत्पञ्चविधं ज्ञानं द्रव्याणां च ‘गुणानाञ्च’ रूपादीनां ‘पर्यवाणां च’ द्रव्यगुणावस्थाविशेषरूपाणां सर्वेषां केवलापेक्षया च सर्वशब्दोपादानम्, शेषज्ञानानां प्रतिनियतपर्यायमाहितत्वात् । ‘ज्ञानम्’ अवचोषकं ‘ज्ञानिभिः’ अर्थात् केवलिभिः ‘दर्शितं’ कथितमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ अनेन द्रव्यादिविषयत्वं ज्ञानस्योक्तम्, तत्र च द्रव्यादीनि किंलक्षणानि ? इत्याह—गुणाणमासओ दवं, एगदवस्सिया गुणा । लक्खणं पज्जवाणं तु, उभओ अस्सिया भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—गुणानामाश्रयो द्रव्यम्, अनेन रूपादय एव वस्तु न तु तद्व्यतिरिक्तमन्यदिति सुगतमतमपास्तम् । तथा एकस्मिन् द्रव्ये—आधारभूते आश्रिताः—स्थिता एकद्रव्याश्रिता गुणाः, एतेन च ये द्रव्यमेवेच्छन्ति न तद्व्यतिरिक्ता रूपादयः तन्मतं निराकृतम् । लक्षणं पर्यवाणां ‘तुः’ विशेषणे ‘उभयोः’ द्वयोः—प्राकृतत्वाद् द्रव्यगुणयोरश्रिताः “भवे” ति भवेयुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ ‘गुणानामाश्रयो द्रव्यमि’त्युक्तम् । तत्र कतिभेदं द्रव्यम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह—

धम्मो अहम्मो आगासं, कालो पुगलजंतवो । एस लोगो त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘धर्मः’ इति धर्मास्तिकायः ‘अधर्मः’ इत्यधर्मास्तिकायः ‘आकाशम्’ इत्याकाशास्तिकायः ‘कालः’ अद्धासमयात्मकः ‘पुद्गलजन्तवः’ इति पुद्गलास्तिकायः जीवास्तिकायः, एतानि द्रव्याणीति शेषः । प्रसङ्गतो लोकस्वरूपमप्याह—‘एषः’ अनन्तरोक्तो द्रव्यसमूहः, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ धर्मादीन्येव द्रव्याणि भेदत आह—

धम्मो अहम्मो आगासं, दवं इक्किक्काहिं । अणंताणि य दवाणि, कालो पुगलजंतवो ॥ ८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ८ ॥ एतान्येव लक्षणत आह—

गइलक्खणो उ धम्मो, अहम्मो ठाणलक्खणो । भायणं सव्वदवाणं, नहं ओगाहलक्खणं ॥ ९ ॥

वत्तणालक्खणो कालो, जीवो उवओगलक्खणो । नाणेणं दंसणेणं च, सुहेण य दुहेण य ॥ १० ॥

नाणं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तहा । वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ ११ ॥

सहंधयार उज्जोओ, पहा छायाऽऽतवे इवा । वन्न-रस-गंध-फासा, पुगलाणं तु लक्खणं ॥ १२ ॥

व्याख्या—गतिलक्षणः ‘तुः’ पूरणे ‘धर्मः’ धर्मास्तिकायः ‘अधर्मः’ अधर्मास्तिकायः स्थानं—स्थितिस्तल्लक्षणः, ‘भाजनम्’ आधारः सर्वद्रव्याणां नभः अवगाहः—अवकाशस्तल्लक्षणम् ॥ तथा वर्तन्ते—भवन्ति भावास्तेन तेन रूपेण तान् प्रति प्रयोजकत्वं वर्तन्ता तल्लक्षणः कालः, जीव उपयोगलक्षणः, अत एव ज्ञानेन दर्शनेन च सुखेन दुःखेन च प्रक्रमाद् लक्ष्यत इति गम्यते ॥ सम्प्रति विनैयानां दृढतरसरकाराऽऽधानाय उक्तलक्षणमनूद्य लक्षणान्तरमाह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपः तथा ‘वीर्यं’ सामर्थ्यम् ‘उपयोगः’ अवहितत्वम्, एतद् जीवस्य लक्षणम् ॥ शब्दोऽन्धकारः उभयत्र सुपो लुक्, ‘उद्योतः’ रत्नादिप्रकाशः, ‘प्रभा’ चन्द्रादिरुचिः, ‘छाया’ शैत्यगुणा, ‘आतपः’ रविविम्बजनितोष्णप्रकाशः, इतिशब्द आदिशब्दार्थः, ततश्च सम्बन्धभेदादीनां परिग्रहः, ‘वा’ समुच्चये, तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्शाः पुद्गलानां ‘तु’ पुनरर्थे लक्षणम् । एभिरेव तेषां लक्ष्यमाणत्वादिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ द्रव्यलक्षणमुक्तम् । पर्यायलक्षणमाह—

एगत्तं च पुहुत्तं च, संखां संठाणमेव य । संजोगां य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘एकत्वं’ मिश्रेणपि परमाण्वाविषु यदेकोऽयं घटादिरिति प्रतीतिहेतुः, ‘पृथक्त्वं च’ अयमस्मात् पृथगिति प्रत्ययनिबन्धनम्, ‘सङ्ख्या’ यत एको द्वौ त्रय इत्यादिका प्रतीतिरुपजायते, ‘संस्थानं’ परिमण्डलोऽयमित्यादिबुद्धिनिबन्धनम्, ‘एवे’ति पूरणे, ‘चः’ सर्वत्र समुच्चये, ‘संयोगाः’ अयमङ्गुल्याः संयोग इत्यादिव्यपदेशहेतवः, ‘विभागाश्च’ अयमितो विभक्त इति बुद्धिहेतवः, उभयत्र व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम्, उपलक्षणत्वाद् नयपुराणत्वादीनि च पर्यवाणां ‘तुः’ पूरणे लक्षणम् । गुणानां तु लक्षणाऽनभिधानं रूपादिरूपाणां तेषामतिप्रतीतत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्थं स्वरूपतो विषयतश्च ज्ञानमभिधाय दर्शनमुपदर्शयितुमाह—

जीवाऽजीवा य बंधो य, पुल्लपावाऽऽसवो तहा । संबरो निज्जरा मोक्खो, संतेए तहिया नव ॥ १४ ॥

तहियाणं तु भावाणं, सग्भावे उयएसणं । भावेण सहहंतस्स, सम्मत्तं तं वियाहिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘जीवाः’ प्रतीताः, ‘अजीवाः’ धर्मास्तिकायादयः, ‘गन्धश्च’ जीवकर्मणोः संश्लेषः, ‘पुण्यं’ शुभप्रकृतिरूपं शातादि, ‘पापम्’ अशुभं मिथ्यात्वादि, ‘आश्रयः’ कर्मोपादानहेतुः हिंसादिः, पुण्यादीनां च कृतद्वन्द्वानां निर्देशः, ‘तथे’ति समुच्चये, ‘संवरः’ गुल्यादिभिराश्रयनिरोधः, ‘निज्जरा’ विपाकात् तपसो वा कर्मपरिश्रमात्, ‘मोक्षः’ कृत्स्नकर्मक्षयः, सन्त्येते तथ्याः नव भावा इति शेषः ॥ यद्यमी नव तथ्यास्ततः किम् ? इत्याह—तथ्यानां तु भावानां ‘सङ्कावे’ सङ्कावविषयम् अवितथसत्ताभिधायकमित्यर्थः उपदेशनं—गुर्यादिसम्बन्धिनमुपदेशं ‘भावेन’ अन्तःकरणेन ‘अदधतः’ तथेति प्रतिपद्यमानस्य ‘सम्यक्त्वं’ सम्यक्त्वमोहनीयकर्माणुष्यक्षयोपशमोपशान्तसमुत्थासमपरिणामरूपं ‘तदि’ति भावरूपं भ्रद्धानं ‘व्याख्यातं’ विशेषेणाख्यातं तीर्थं कृवादिभिरिति गम्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १४-१५ ॥ इत्थं सम्यक्त्वरूपमभिधाय तत्रेदानीमाह—

निसर्गगुणसंख्ये, आणारुहं सुत्त-वीयरुहमेव । अभिगम-वित्थारुहं, किरिया-संखेव-धम्मरुहं ॥१६॥

व्याख्या—“निसर्गगुणसंख्ये” ति रुचिशब्दः प्रत्येकं योज्यते, ततो निसर्गः—स्वभावस्तेन रुचिः—तत्त्वाभिलाषरूपाऽ-
स्तेति निसर्गरुचिः, उपदेशः—गुणादिना कथनं तेन रुचिर्यस्येत्युपदेशरुचिः, आह्ला—सर्वज्ञवचनात्मिका तथा रुचिर्यस्य सः,
तथा “सुत्तवीयरुहमेव” ति इहापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् सूत्रेण—आगमेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचिः, बीजमिव
बीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रवाधोत्पादकं वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः, अन्तयोः समाहारद्वन्द्वः, ‘एवे’ति समुच्चये,
अभिगमः—विज्ञानं विस्तारः—व्यासः ताभ्यां प्रत्येकं रुचिशब्दो योज्यते ततोऽभिगमरुचिर्विस्ताररुचिश्चेति, तथा क्रिया—
अनुष्ठानं सङ्क्षेपः—सङ्ग्रहः धर्मः—श्रुतधर्मादिः तेषु रुचिर्यस्येति प्रत्येकं रुचिशब्दसम्बन्धात् क्रियारुचिः सङ्क्षेपरुचिः
धर्मरुचिश्च भवति, विज्ञेय इति शेषः । यथेह सम्यक्त्वस्य जीवाऽनन्यत्वेनाभिधानं तद्वृणुगुणिनोः कथञ्चिदनन्यत्वख्या-
पनार्थमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ १६ ॥ व्यासार्थं तु खत एवाह सूत्रकृत्—

भूयत्येणाहिगया, जीवाऽजीवा य पुन पावं च । सहसम्मइयाऽऽसव-संवरे य रोएइ उ निसर्गो १७
जो जिणदिट्ठे भावे, चउव्हिहे सइहाइ सयमेव । एमेय नऽज्जह त्ति य, स निसर्गरुहं त्ति नायवो ॥१८॥
एए चेव उ भावे, उव्हइहे जो परेण सइहइ । छउमत्येण जिणेण व, उवएसरुहं त्ति नायवो ॥१९॥
रागो दोसो मोहो, अज्जाणं जस्स अवगयं होइ । आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुहं नाम ॥२०॥
जो सुत्तमहिजंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं । अंगेण पाहिरेण व, सो सुत्तरुहं त्ति नायवो ॥२१॥
एणेण अणेगाहं, पयाइं जो पसरई उ सम्मत्तं । उदए व तेल्लुविंदू, सो वीयरुहं त्ति नायवो ॥२२॥
सो होइ अभिगमरुहं, सुअनाणं जेण अत्थओ दिट्ठं । एक्कारसमंगाइं, पइन्नगं दिट्ठिवाओ य ॥२३॥

द्वाना सवभावा, सवपमाणेहिं जस्स उवलद्धा । सव्वाहिं नयविहीहि य, वित्थारुहं त्ति नायवो ॥२४॥
दंसण-नाण-चरित्ते, तव-विणए सच्च-समिह-गुत्तीसु । जो किरियाभावरुहं, सो खलु किरियारुहं नाम ॥
अणभिग्गहिक्कुदिट्ठी, संखेवरुहं त्ति होइ नायवो । अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु ॥
जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च । सइहइ जिणाभिहिंयं, सो धम्मरुहं त्ति नायवो ॥

व्याख्या—भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य ‘भूतार्थत्वेन’ सद्भूता अमी अर्था इत्येवंरूपेण ‘अधिगताः’ परिच्छिन्ना येनेति
गम्यते, जीवा अजीवाश्च पुण्यं पापं च, कथमधिगताः ? इत्याह—“सहसम्मइय” ति सोपस्कारत्वात् सूत्रत्वाच्च सहाऽऽत्मना
या सङ्गता मतिः सा सहसम्मतिः, कोऽर्थः ? परोपदेशनिरपेक्षतया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया, “आसवसंवरे य” ति
आश्रवसंवरो, चशब्दोऽनुक्त्वन्वादिसमुच्चये, ततो धन्वादयश्च, तथा ‘रोचते तु’ रोचते एव योऽन्यस्याऽश्रुतत्वादनन्त-
रोपायेनाऽधिगतान् जीवादीनेव ‘निसर्गः’ इति निसर्गरुचिर्यस्य स इति शेषः ॥ असुमेवार्थं पुनः स्पष्टतरेवाह—यो
जिनदृष्टान् भावान् ‘चतुर्विधान्’ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतो नामादिभेदतो वा श्रद्धाति ‘स्यमेव’ परोपदेशं विना,
“एमेय” ति एवमेतत् यथा जिनैर्दृष्टं जीवादि नान्ययेति, ‘वः’ समुच्चये, स निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ उपदेश-
रुचिमाह—एताञ्चैव ‘तुः’ पूरणे भावान् उपदिष्टान् यः परेण श्रद्धाति छद्मस्थेन जिनेन वा स उपदेशरुचिरिति
ज्ञातव्यः ॥ आज्ञारुचिमाह—रागो द्वेषः ‘मोहः’ शेषमोहनीयम् अज्ञानं च, चस्य गम्यमानत्वाद् यस्याऽपगतं भवति,
सर्वथा चाऽस्यैतदपगमाऽसम्भवाद् देशत इति गम्यते, एतदपगमाच्च “आणाए” ति आह्वयैवाऽऽचार्यादिसम्बन्धिन्या ‘रोच-
मानः’ क्वचित्कुप्रहाऽभावात् जीवादि तथेति प्रतिपद्यमानो मापतुपादिवत् ‘खलु’ निश्चितम् आज्ञारुचिर्नामेलभ्युप-
गन्तव्यः ॥ सूत्ररुचिमाह—यः सूत्रम् ‘अधीयानः’ पठन् ‘श्रुतेन’ अधीयमानेन ‘अवगाहते’ प्राप्नोति ‘तुः’ पूरणे

सम्यक्त्वम् ‘अङ्गेन’ आचारादिना ‘वाहेन वा’ अनङ्गप्रविष्टेन स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ बीजरुचिमाह—‘एकेन’
प्रकमात् पदेन जीवादिना “अणेगाहं पयाइं” ति सूत्रव्यख्याद् अनेकेषु पदेष्वजीवादेषु यः प्रसरति ‘तुः’ एवकारार्थः
प्रसरत्वेव सम्यक्त्वमित्यनेन रुचिरत्रोपलक्षिता, तदभेदोपचारादात्माऽपि सम्यक्त्वमुच्यते, उपचारनिमित्तं च रुचिरूपेणैव
आत्मनः प्रसरणम्, ‘उदक इव तैलविन्दुः’ यथोदकैकदेशगतोऽपि तैलविन्दुः समस्तमुदकमाक्रामति तथैकदेशोत्पन्नरुचि-
र्यात्मा तथाविधक्षयोपशमाद् अशेषतत्त्वेपु रुचिमान् भवति स एवंविधो बीजरुचिर्ज्ञातव्यः ॥ अभिगमरुचिमाह—स
भवति अभिगमरुचिः श्रुतज्ञानं येनार्थतः ‘दृष्टम्’ उपलब्धम्—एकादशाङ्गानि प्रकीर्णकमिति जातावेकवचनम्, ततः
प्रकीर्णकान्युत्तराध्ययनादीनि ‘दृष्टिवादः’ द्वादश अङ्गम् चशब्दादुपाङ्गानि ॥ विस्ताररुचि माह—‘द्रव्याणां’ धर्मास्ति-
कायादीना ‘सर्वभावाः’ एकत्व-पृथक्त्वाद्यशेषपर्यायाः ‘सर्वप्रमाणैः’ ग्रन्थश्चादिभिर्व्यस्य ‘उपलब्धाः’ यस्य यत्र व्यापार-
स्तेनैव प्रमाणेन ते प्रतीताः । “सव्वाहिं” ति सर्वैः ‘नयविधिभिः’ नैगमादिभेदैः असुं भावं अयम् असुं चाय नयभेद इच्छ-
तीति, ‘वः’ समुच्चये, स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ क्रियारुचिमाह—दर्शनं च ज्ञानं च, चारित्रं च दर्शनज्ञान-
चारित्रं तस्मिन् तपोविनये सत्यसमितिगुप्तिषु यः क्रियाभावरुचिः, किमुक्तं भवति ?—दर्शनाद्याऽऽचारानुष्ठाने यस्य
भावतो रुचिरस्ति स खलु क्रियारुचिः ‘नामे’त्युपगमः ॥ सङ्क्षेपरुचिमाह—अनभिगृहीतकृ दृष्टिः सङ्क्षेपरुचिरिति भवति
ज्ञातव्यः, ‘अविशारदः’ अकुशलः प्रवचने ‘अणभिग्गहिओ य’ ति अविद्यमानम् अमीति—आभिमुख्येन गृहीतं—ग्रहणं
ज्ञानमस्येत्यनभिगृहीतः ‘चः’ समुच्चये, ‘शेषेषु’ कपिलादिप्रणीतप्रवचनेषु, अयमाशयः—य उत्तविशेषणः सङ्क्षेपेणैव
चिलातीपुत्रवत् पदत्रयेण तत्त्वरुचिमवाप्नोति स सङ्क्षेपरुचिः ॥ धर्मरुचिमाह—योऽस्ति कायाना धर्मः—गत्युपष्टम्भादिः
अस्ति कायधर्मस्तं श्रुतधर्मं ‘खलु’ वाक्यालङ्कारे चारित्रधर्मं वा, चस्य वार्थत्वात्, श्रद्धाति जिनामिहितं स धर्मरुचिर्ज्ञा-

तव्यः । शिष्यमतिव्युत्पादनार्थं चेत्थमुपाधिभेदेन सम्यक्त्वभेदाभिधानम्, अन्यथा हि निसर्गोपदेशयोरधिगमादौ वा कचित् केषाञ्चिदन्तर्भाज इति भावनीयमिति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७ ॥
 . पुनर्लिङ्गैरिव सम्यक्त्वमुत्पन्नमस्तीति श्रद्धेयम् ? इत्याह—

परमत्थसंभवो वा, सुदिष्टपरमत्थसेवणा वा वि । वावन्नकुदंसणवज्जणा य सम्मत्तसद्वहणा ॥ २८ ॥

व्याख्या—परमाश्च ते—तत्त्विका अर्थाश्च—जीवादयः परमार्थास्तेषु संस्तवः—परिचयः परमार्थसंस्तवः, वाशब्दः समुच्चये, तथा सुष्ठु दृष्टाः—उपलब्धाः परमार्था यैस्ते सुदृष्टपरमार्थाः—आचार्यादयस्तत्सेवनं, 'वे' त्यनुक्तसमुच्चये, ततो यथाशक्ति तद्व्यावृत्त्यप्रवृत्तिश्च, 'अपिः' समुच्चये, "वावन्नकुदंसण" ति दर्शनशब्दः प्रत्येकं सम्यग्यते, ततो व्यापन्न—विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शना निवृत्तादयः तथा कृतिसत् दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः—शाक यादयस्तेषां वर्जनं व्यापन्नकुदर्शनवर्जनम्, सर्वत्र सूत्रत्वात् स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, 'चः' समुच्चये, सम्यक्त्वं श्रद्धीयतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ इत्थं सम्यक्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय तस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयन्माह—

नत्थि चरित्तं सम्मत्तविह्वणं दंसणे उ भइयधं । सम्मत्त-चरित्ताहं, जुगवं पुधं व सम्मत्तं ॥ २९ ॥

नार्दंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हन्ति चरणगुणा ।

अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥ ३० ॥

व्याख्या—नास्ति चारित्रं सम्यक्त्वविहीनं 'दर्शने तु' सम्यक्त्वे पुनः सति 'भक्त्यर्थं' भवति वा न वा प्रक्रमात् चारित्रम्, किमित्येवम् ? अत आह—सम्यक्त्वचारित्रे युगपत् समुत्पद्यते इति शेषः, 'पूर्वं वा' चारित्रो त्यक्तेः सम्यक्त्वमुत्पद्यते, ततो यदा युगपदुत्पादस्तदा तयोः सहभावः, यदा तु पूर्वं सम्यक्त्वं तदा तस्मिन् चारित्रं भज्यम् ॥ अन्यच्च—

नाऽदर्शनिनो ज्ञानं, ज्ञानेन विना न भवन्ति चरणान्तर्गता गुणाश्चरणगुणाः, 'अगुणिनः' अनन्तरोक्तगुणरहितस्य नास्ति मोक्षः, कर्मण इति गम्यते, नास्त्यमुक्तस्य निर्वाणम् । तदत्र पूर्वसूत्रेण मुक्त्यनन्तरहेतोरपि चरणस्य सम्यक्त्वभाव एव भवन्नं तस्माद्माहात्म्यमुक्तम्, अनन्तरसूत्रेण तूत्तरोत्तरव्यतिरेकदर्शनेनाऽशेषगुणानामिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ अस्य चाष्टविधाचारसहितस्यैवोत्तरोत्तरगुणप्राप्तिहेतुतेति तमादर्शयितुमाह—

निस्संक्रिय निव्वत्थिय, निव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह-थिरीकरणे, वच्छल्ल-पभावणे अट्ठ ३१

व्याख्या—शङ्कनं शङ्कितं—देशसर्वशङ्कात्मकं तदभावो निःशङ्कितम्, तथा काङ्क्षणं काङ्क्षितम्—अन्याऽन्यदर्शनमहात्मकं तदभावो निःकाङ्क्षितम्, विचिकित्सा—फलं प्रति सन्देहः विदः—विज्ञाः ते च तत्त्वतः साधव एव तज्जुगप्ता वा तदभावो निर्विचिकित्सं निर्विजुगुप्सं वा, आर्पत्वाच्च सूत्रे एतं पाठः । अमूढा—ऋद्धिमत्कुतीर्थिकदर्शनेऽप्यविगीतमस्य दर्शनमिति मोहरहिता सा चासौ दृष्टिश्च—बुद्धिरूपा अमूढदृष्टिः, स चायं चतुर्विधोऽपि आन्तर आचारः । बाह्यं तु आह—उपबृंह्या—दर्शनाविगुणवतां प्रशंसया तत्तद्गुणपरिवर्द्धनं सा च स्थिरीकरणश्च—अभ्युपगतधर्मानुष्ठानं प्रति सीदतां स्वीयाऽऽपादनमुपबृंह्यास्थिरीकरणे, वात्सल्यं—साधर्मिकजनस्योचितप्रतिपत्तिकरणं तच्च प्रभावना च—स्वतीर्थोन्नतिहेतुचेष्टासु प्रवर्धनं वात्सल्यप्रभावने, अष्टैवे दर्शनाचारा भवन्तीति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं ज्ञानदर्शनाख्यं मुक्तिमार्गमभिधाय तमेव चारित्ररूपमाह—

सामाहय त्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे बीयं । परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ३२ ॥

अकसायं अहक्खायं, छउमत्थस्स जिणस्स वा । एयं चयरित्तकरं, चारित्तं होह आहियं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—समः—रंगद्वेपरहितः स चेह प्रस्तावात् चित्तपरिणामस्तस्मिन् आयः—गमनं समायः स एव 'सामायिक' सर्वसाधनपरिहारः, 'त्य' इति पूरणे, 'प्रथमम्' आद्यम् । एतच्च द्विधा—इत्वरं यावत्कथिकं च । तत्र इत्वरं भरतैरावतयोः, प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थयोरुपस्थापनायां छेदोपस्थापनीयभावेन तत्र तद्व्यपदेशाभावात् । यावत्कथिकं च तयोरेव, मध्यम-तीर्थकरतीर्थेषु महाविदेष्टेषु चोपस्थापनाया अभावेन तद्व्यपदेशस्य यावज्जीवमपि सम्भवात् । तथा छेदः—सातिचारस्य यत्ते-निरतिचारस्य वा शिक्षकस्य तीर्थान्तरसम्यन्धिनो वा तीर्थान्तरं प्रतिपद्यमानस्य पूर्वपर्यायव्यवच्छेदरूपः तद्युक्तोपस्थापना—महाव्रतारोपणरूपा यस्मिन् तत् छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम् । तथा परिहरणं परिहारः—विशिष्टतपोरुपस्तेन विद्युद्धिरस्मि-मिति परिहारविद्युद्धिकम् । तच्चैतद्वाधाभ्योऽवसेयम्—'परिहारियाण उ तवो, जहन्न मज्झो तद्देव उक्कोसो । सीउण्ह-वासकाळे, भणिओ धीरेहि पत्तेयं ॥ १ ॥ तत्थ जहमो गिम्हे, जउत्थ छट्ठं ह्वा होह मज्झिमओ । अट्ठममिहमुक्कोसो, एत्तो सिसिरे पक्कप्पामि ॥ २ ॥ सिसिरे उ जहमार्हं, छट्ठार्हं वसमचरिमगो होह । वासासु अट्ठमार्हं, वासपज्जंतगो तेओ ॥ ३ ॥ पारणतो आयासं, पंजसु पगहो वोसऽमिग्गहो मिकखे । कप्पट्ठिया य पइविण, करंति एमेव आयासं ॥ ४ ॥ एवं छम्मासतवं, चरित्तं परिहारिया अणुचरंति । अणुचरणे परिहारगपपट्ठिय जाव छम्मासा ॥ ५ ॥ कप्पट्ठिओ वि एवं, छम्मासतवं करेह सेसा उ । अणुपरिहारगभावं, चरंति कप्पट्ठियत्तं च ॥ ६ ॥ एवेसो अट्ठारसमासपमाणो उ भणिओ कप्पो ।

१. "परिहारिकाणां तु तपा, जपमयं मध्यमं तथैवोक्तम् । शीतोष्णवर्षाकाळेषु, अगितं धीरेः प्रत्येकम् ॥ १ ॥ तत्र जपमयं मीमे, जपमयं वडं तु भवति मध्यमम् । अष्टममिहोक्तं, इतः क्षिपिरे प्रवक्ष्यामि ॥ २ ॥ सिसिरे तु जपमयादि, पहादि दशमचरमकं भवति । वयो-जहमादि, द्वादशपर्यन्तकं हेयम् ॥ ३ ॥ पारणके आचामासं, पहाणां प्रमहो ह्योरभिप्रहो भिक्षापाम् । कवस्थिताश्च प्रतिदिनं, कुर्वन्त्येवमेवा-चामासम् ॥ ४ ॥ एवं पणमासतप, चरित्ता परिहारिका अनुचरति । अनुचरताः परिहारकपदस्थिताः यावत् पणमासाः ॥ ५ ॥ कवस्थितोऽपि एवं, पणमासतपः करोति होवास्तु । अनुपरिहारकभावं, चरति कवस्थितवर्षं च ॥ ६ ॥ एवमेवोऽष्टादशमासपमाणस्तु वर्जिताः कथम् ।

सत्त्ववजो विसेसो, विसेसमुत्ताड नायवो ॥ ७ ॥ रूपसमतीए तत्रं, जिणरुपं वा उवेंति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण, जिणत्सगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥ तित्थयरसनीयात्वेवगत्स पासे व णो य अन्नसम् । एयसिं जं चरणं, परिहारविमुद्धिगं तं तु ॥ ९ ॥ "सुहुनं तद् संपरायं च" त्ति 'तथा' इत्यानन्तर्ये, छन्दोमद्गमयाधैवमुपन्य सः, सूक्ष्मः-किट्टीकरणतः सन्परायः-लोभाख्यः कपायो यस्मिन् तत् सूक्ष्मसन्परायम् । उक्तञ्च—“लोभाणुं वेयंतो, जो खलु उवसाभगो व खवगो वा । सो सुहुनसंपरायां, अहराया ऊणजो किंचि ॥ १ ॥” तथा ‘अनुपायं’ अपि तो पशमितकपायाऽवस्थाभावि ‘यथाप्यातम्’ अर्हत्कयितस्वरूपानतिक्रमयत्, छद्मस्य जिनस्य वा यथैतत् पञ्चविधमपि च । रिश्रष्टवाच्यं तथाऽन्वयंत जाह—‘एतद्’ सामायिकादि चयस्य-राशेः प्रत्यायात् कर्मणा रिक्तं-विरेकोऽभाव इत्यर्थः तत्करोतीति चयरिकारं चारित्रमिति नेहको विधिर्भवति आप्यातमर्हदादिभिरिति गम्यत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३२-३३ ॥ सम्प्रति तपोरूपं चतुर्यकारणमाह—

तवो य दुविहो वुत्तो, बाहिरिभितरो तहा । बाहिरो छविहो वुत्तो, एवमहिभितरो तवो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—एतद् ॥ ३४ ॥ परः प्राह—आहैषां मुक्तिमार्गत्वे कस्य कतरो व्यापारः ? उच्यते—

नाणेण जाणई भावे, दंसणेण य सदहे । चरित्तेण न गेणहाह, नवेणं परिसुज्झई ॥ ३५ ॥

महोपदो विरोधो, विरोधसूत्राद् ज्ञातव्यः ॥ ७ ॥ कल्पलमाप्तौ तद, जिनकल्पं वा उपेयन्ति गच्छं वा । प्रतिपद्यमानकाः पुनर्जिनसकाशे प्रयन्ते ॥ ८ ॥ तीर्थेकरमनीगत्वेवकस्य पाशं वा नैवान्यस्य । एतेषां यश्चरण, परिहारविमुद्धिकं तन्तु ॥ ९ ॥

१ “लोभाणु वेदयन् यं खलुपदानको वा क्षपको वा । स सूक्ष्मसन्परायो यथाप्यातादूनकः किञ्चिद् ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘ज्ञानेन’ मत्यादिना जानाति भायान्, दर्शनेन च श्रद्धा, चारित्रेण च ‘न गृह्णाति’ नाऽऽदत्ते कर्मेति गम्यते, तपसा ‘परिशुध्यति’ पुरोपचितकर्मक्षपणतः शुद्धो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ अनेन मार्गस्य फलं मोक्ष उक्तः । सम्प्रति मोक्षफलमूता गतिमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य । सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥ ३६ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—क्षपयित्वा पूर्वकर्मणि सयमेन तपसा च “सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा” त्ति प्राकृतत्वात् प्रक्षीणानि सर्वदुःखानि यत्र तत्तया तत्र सिद्धिद्वेष्टमेव तद्वर्धयन्ति ये ते तयाविद्याः प्रक्रामन्ति सिद्धिमिति शेषः “महेसिणो” त्ति महर्षय इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्वधत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां मोक्षमार्गीयाख्यमष्टाविंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराऽन्यथेन मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागतपूर्विकेति यथा तद्भवति तथाऽधुनाऽभिधीयत इति सन्वद्ध-
सैकोनत्रिंशाध्ययनस्य सम्यक्त्वपराक्रमाख्यस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु सम्मत्तपरक्कमे नामऽज्झयणे समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेहए, जं सम्मं सदहइत्ता पत्तियाइत्ता रोय-इत्ता फासइत्ता पालइत्ता तीरइत्ता किट्ठइत्ता सोहइत्ता आराहइत्ता आणाए अणुपाल-इत्ता बहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति सुबंति परिनिघायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं ‘ने’ मया ‘आयुष्मन् !’ इति शिष्यामन्त्रणम्, एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह । ‘तेने’ति यः सर्वजगत्पतीवः, ‘भगवता’ प्रक्रमात् महावीरेण ‘एवमि’ति वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽख्यातम् । तमेव प्रकारमाह—‘इह’ अस्मिन् प्रवचने ‘खलु’ निश्चितं सम्यक्त्वे सति पराक्रमः-उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्त्या कर्मातिजयसामर्थ्यलक्षणोऽर्थान् जीवस्य वर्णयतेऽस्मिन्निति सम्यक्त्वपराक्रमं नामाध्ययनमस्तीति गम्यते, तत्र केन प्रणीतम् ? इत्याह—श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितम्, स्वतः प्रविदितमेव भगवता ममेदमाख्यातं इत्युक्तं भवति । अस्मैव फलमाह—‘यदि’ति प्रस्तुताऽध्ययनं सम्यक् ‘श्रद्धाय’ श्रद्धार्थोभयरूपं सानान्येन प्रतिपद्य ‘प्रतीत्य’ विशेषत इत्यमेवेति निश्चित्य ‘रोचयित्वा’ तदध्ययनादिविषयमनिलापनात्मन उत्साह, ‘स्पृष्ट्वा’ योगत्रिकेण, तत्र मनसा सूत्रार्थयोश्चिन्तनेन, वचसा वाचनादिना, फायेन भद्रचरणादिना, ‘पालयित्वा’ परावर्त्तनादिनाऽनिरदय ‘तीरयित्वा’ अध्ययनादिना परिसमाप्य ‘कीर्त्तयित्वा’ गुरोर्विनय-

पूर्वकमिदमित्थं मयाऽधीतमिति निवेद्य 'शोधयित्वा' गुरुमुखकथनेन शुद्धिं विधाय 'आराध्य' उत्सृजप्ररूपणादिपरि-
हारेण बोधयित्वा, एतत् सर्वं स्वमनीषिकातोऽपि स्याद् अत आह—'आज्ञये'ति जिनाज्ञया 'अनुपाल्य' सततमासेव्य
बहवो जीवाः 'सिध्यन्ति' इहैवागमसिद्धत्वादिना, 'बुध्यन्ते' धातिकर्मक्षयेण, 'विमुच्यन्ते' भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयेन, ततश्च
'परिनिर्वान्ति' कर्मदावानलोपशमेन, अत एव 'सर्वदुःखानां' शरीरमानसानाम् 'अन्तं' पर्यन्तं कुर्वन्ति मुक्तिपदाऽवाप्त्येति
सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति विनेयाऽनुग्रहार्थं सम्बन्धाभिधानपुरस्सरं प्रस्तुताऽध्ययनार्थमाह—

तस्स णं अयमट्ठे एवमाहिज्जंति, तंजहा—संवेगे निवेदे धम्मसद्धा गुरुसाहम्मियसुस्सू-
सणया आलोयणया निंदणया गरहणया सामाहए चउवीसत्थए वंदणे पडिक्कमणे काउ-
स्सगग्गे पच्चक्खाणे थयथुहमंगले कालपडिलेहणया पायच्छित्तकरणे खमावणया सज्झाए
वायणया पडिपुच्छणया परियट्ठणया अणुप्पेहा धम्मकहा सुयस्स आराहणया एगग्ग-
मणसन्निवेशणया संजमे तवे वोदाणे सुहसाते अप्पडिक्कया विवित्तसयणासणसेवणया
विणिवट्ठणया संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे आहारपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे जोग-
पच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे सहायपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे सम्भावपच्चक्खाणे पडिरूव-
णया वेयावचे सव्वगुणसंपुण्णया वीयरगता खंती मुत्ती मद्दवे अज्जवे भावसच्चे करणसच्चे
जोगसच्चे मणगुत्तया वड्ढगुत्तया कायगुत्तया मणसमाहारणया वड्ढसमाहारणया कायस-
माहारणया नाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया सोत्तिंदियनिग्गहे चक्खिंदियनि-

ग्गहे घाणिंदियनिग्गहे जिर्विंभदियनिग्गहे फासिंदियनिग्गहे कोहविजए माणविजए माया-
विजए लोभविजए पिज्जदोसमिच्छादंसणविजए सेलेसी अकम्मय त्ति ॥ २ ॥

व्याख्या—'तस्से'ति सम्यक्त्वपराक्रमाऽध्ययनस्य, 'णमि'ति सर्वत्र वाक्यालङ्कारे, 'अयमि'त्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणः
'अर्थः' अभिधेयः 'एवम्' अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण 'आख्यायते' कथ्यते महावीरेणेति गम्यते, 'तद्यथे'ति वक्ष्यमाण-
तदर्थोपन्यासार्थः । 'संवेगः', निवेदः, धर्मश्रद्धा, "गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया" त्ति सौधर्मिकजनगुरुश्रृणुणम्, आपर्त्तवाच
इहोत्तरत्र च सूत्रेष्वन्यथा पाठः, आलोचना, निर्दिष्टा, गौर्हा, सामायिकम्, चतुर्विंशतित्वः, वर्न्दनम्, प्रतिक्रमणम्,
कौयोत्सर्गः, प्रत्याख्यानम्, संवस्तुतिमङ्गलम्, कालप्रत्युपेक्षणा, प्रीयश्चित्तकरणम्, क्षामणा, स्वाध्यायः, वीचना,
परिप्रच्छन्ना, परावर्त्तना, अनुप्रेक्षा, धर्मकथा, तत्त्वाऽऽराधना, एकोग्रमनःसन्निवेशना, सयमः, तपः, र्थवदानम्, सुखे-
साते, अतिवन्धता, विविक्तशयनानससेवना, विनिवर्त्तना, सम्भोगप्रत्याख्यानम्, उर्ध्वधिरप्रत्याख्यानम्, आहारप्रत्याख्या-
नम्, कर्पयप्रत्याख्यानम्, योगप्रत्याख्यानम्, शरीरप्रत्याख्यानम्, सहायप्रत्याख्यानम्, भक्तप्रत्याख्यानम्, सद्भावप्रत्या-
ख्यानम्, प्रतिरूपणा, वैयर्थ्यम्, सर्वगुणसम्पूर्णता, वीतरागता, क्षान्तिः, मुक्तिः, मार्हवम्, और्जवम्, भावसत्यम्,
करणसत्यम्, योगसत्यम्, मनोगुप्तता, वीरगुप्तता, कार्यगुप्तता, मर्नःसमाधारणा, वाक्समाधारणा, कौयसमाधारणा,
ज्ञानसम्पन्नता, दर्शनसम्पन्नता, चारित्रसम्पन्नता, श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः, चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः, घ्राणेन्द्रियनिग्रहः, जिह्वेन्द्रिय-
निग्रहः, स्पर्शनेन्द्रियनिग्रहः, क्रोधविजयः, मर्नविजयः, मीयाविजयः, लोभविजयः, प्रेम्द्वेषमिथ्यादर्शनविजयः, शैलेरी,
अकर्मता इति, इत्यक्षरसंस्कारः ॥ २ ॥ साम्प्रतमिदमेव प्रतिपदं फलोपदर्शनद्वारेण व्याचिख्यासुराह सूत्रकारः—

संवेगेणं भंते ! जीवे किं जणह ? संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणति, अणुत्तराए धम्म-

सद्धाए संवेगं हव्वमागच्छति, अणंताणुबंधिकोहमाणमायालोभे खवेइ, नवं च कम्मं न
बंधति, तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ, दंसणविसोहीए य णं
विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण सिज्झति, सोहीए य णं विसुद्धाए तच्च पुण भव-
ग्गहणं नातिक्रमति ॥ १ ॥ निवेएणं भंते ! जीवे किं जणह ? निवेएणं दिव्वमाणुसतेरिच्छि-
एसु कामभोगेसु निवेयं हव्वमागच्छइ, सव्वविसएसु विरज्जति, सव्वविसएसु विरज्जमाणे
आरंभपरिग्गहपरिचायं करेइ, आरंभपरिग्गहपरिचायं करेमाणे संसारमग्गं वोच्छिदति,
सिद्धिमग्गं पडिवण्णे य भवति ॥ २ ॥ धम्मसद्धाए णं भंते ! जीवे किं जणह ? धम्म-
सद्धाए णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ आगारधम्मं च णं चयइ, अणगारिए णं जीवे
सारीरमाणसाणं दुक्खाणं छेयणभेयणसंजोगाईणं वुच्छेयं करेइ अद्यावाहं च णं सुहं
निवत्तेइ ॥ ३ ॥ गुरुसाहम्मियसुस्सूसणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? गुरुसाहम्मिय-
सुस्सूसणयाए णं विणयपडिवर्त्ति जणेइ, विणयपडिवत्ते णं जीवे अणच्चासायणसीले
नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवदुग्गईओ निरुभेइ, वण्णसंजलणभत्तिवहुमाणयाए माणु-
स्सदेवसुग्गईओ निबंध्यइ, सिद्धिसुग्गं च विसोहेइ, पसत्थाइं च णं विणयमूलाइं सव्वकज्जाइं
साहइ, अन्ने य बहवे जीवे विणइत्ता हवइ ॥ ४ ॥ आलोयणाए णं भंते ! जीवे किं जणह ?
आलोयणाए णं मायानियाणमिच्छादरिसणसल्लाणं सुक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसार-
वट्ठणाणं उद्धरणं करेइ उज्जुभावं च जणेइ, उज्जुभावं पडिवत्ते य णं जीवे अमाई इत्थीवेयं

नपुंसगवेयं च न बंधह, पुष्यवद्धं च नं निज्जरह ॥ ५ ॥ निंदयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? निंदयाए नं पच्छाणुतावं जणह, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेहिं पडिवज्जह, करणगुणसेहिं पडिवण्णे य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएह ॥ ६ ॥ गरिहणाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? गरिहणाए नं अपुरक्कारं जणेह, अपुरक्कारणए नं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तह पसत्थेहि य पडिवज्जह, पसत्थजोगपडिवण्णे य नं अणगारे अणंत-घाईपज्जवे खवेह ॥ ७ ॥ सामाएणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सामाएणं सावज्जजोग-विरहं जणयह ॥ ८ ॥ चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणेह ? चउवीसत्थएणं दंसण-विसोहिं जणेह ॥ ९ ॥ वंदणएणं भंते ! जीवे किं जणेह ? वंदणएणं नीयागोयं कम्मं खवेह उचागोयं नियंधह, सोहग्गं च नं अप्पट्टिहयं आणाफलं निवत्तेह, दाहिणभावं च नं जणेह ॥ १० ॥ पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? पडिक्कमणेणं वयच्छिदाई पिहेह, पियियवयच्छिहे पुण जीवे निरुद्धासवे असयलचरित्ते अट्टसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहुत्ते सुप्पणिहिए विहरह ॥ ११ ॥ काउस्सग्गेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? काउस्सग्गेणं तीयपट्टपणं पाय-च्छित्तं विसोहेह, विसुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वयुयहिणए ओहरियभरु घ भारवहे धम्म-ज्झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरह ॥ १२ ॥ पच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? पच्चक्खा-णेणं आसवदाराइं निरुंभह ॥ १३ ॥ धयथुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? धयथुइ-मंगलेणं नाणदंसणचरित्तयोहिलाभं संजणह, नाणदंसणचरित्तयोहिलाभसंपत्ते नं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तियं आराहणं आराहेह ॥ १४ ॥ कालपट्टिलेहणाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? कालपट्टिलेहणाए नं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेह ॥ १५ ॥ पायच्छित्तकरणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? पायच्छित्तकरणेणं पावकम्मविसोहिं जणेह निरहयारे आवि भवह, सम्मं च नं पायच्छित्तं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेह, आयारं आयारफलं च आराहेह ॥ १६ ॥ खमावणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? खमावणयाए नं पल्हायण-भावं जणेह, पल्हायणभावमुवगए य सव्वपाणभूयजीवसत्तेसु मित्तीभावं उप्पाएह, मित्ती-भावमुवगए य जीवे भावविसोहिं काज्जण निब्भए भवह ॥ १७ ॥ सज्झाएणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेह ॥ १८ ॥ वायणाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? वायणाए नं निज्जरं जणेह, सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टह, सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टमाणे तित्थधम्मं अवलंवेह, तित्थधम्ममवलंभमाणे महानिज्जराए महापज्जवसाणे हवह ॥ १९ ॥ पडिपुच्छणाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? पडिपुच्छणाए नं सुत्तत्थतट्टभयाइं विसोहेह, कंखामोहणिज्जं कम्मं वुच्छिदेह ॥ २० ॥ परियट्टणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? परियट्टणयाए नं वंजणाइं जणेह वंजणलट्ठिं च उप्पाएह ॥ २१ ॥ अणुप्पेहाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? अणुप्पेहाए नं आउयवज्जाओ सत्त कम्मपयडीओ धणियबंधणवद्धाओ सिट्ठिलबंधणवद्धाओ पकरेइ, दीहकालट्ठिईयाओ हस्सकालट्ठिईयाओ पकरेइ, तिवाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ, वहुप्पएसग्गाओ अप्पएसग्गाओ पकरेइ, आउं च नं कम्मं सिय बंधह सिय नो बंधह, अस्सायावेयणिज्जं च नं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणह, अणाहयं च नं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसार-कंतारं खिप्पामेव वीइवयइ ॥ २२ ॥ धम्मकहाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? धम्मकहाए नं निज्जरं जणेह, धम्मकहाए नं पवयणं पभावेह, पवयणपभावए नं जीवे आगमिस्सभदाए कम्मं निबंधह ॥ २३ ॥ सुयस्स आराहणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? सुयस्स आरा-हणयाए नं अण्णाणं खवेह, न य संकिलिस्सइ ॥ २४ ॥ एगग्गमणसन्निवेसणाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? एगग्गमणसन्निवेसणाए नं चित्तनिरोहं करेइ ॥ २५ ॥ संजमेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? संजमेणं अणण्हयत्तं जणेइ ॥ २६ ॥ तवेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? तवेणं वोयाणं जणेइ ॥ २७ ॥ वोयाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? वोयाणेणं अकिरियं जणेइ, अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्जति वुज्जति मुचति परिनिवाइ सव्वदुक्खा-णमंतं करेइ ॥ २८ ॥ सुहसाएणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणेइ, अणुस्सुए नं जीवे अणुकंपए अणुभडे विगयसोगे चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेह ॥ २९ ॥ अपडिवद्धयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? अपडिवद्धयाए नं निस्संगत्तं जणेइ, निस्संग-त्तेणं जीवे एगे एगग्गचित्ते दिया य राओ य असज्जमाणे अपडिवद्धे आवि विहरह ॥ ३० ॥ विवित्तसयणासणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेह ? विवित्तसयणासणयाए नं चरित्तगुत्तिं जणेइ, चरित्तगुत्ते नं जीवे विवित्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए सुक्खभावपडिवत्ते अट्टविहं

कम्मगंठिं निज्जरेह ॥ ३१ ॥ विणिवट्टणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? विणिवट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेह, पुव्ववट्ठाणं य निज्जरणायाए पावं नियत्तेह, तओ पच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीईवयह ॥ ३२ ॥ संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेह, निरालंबणस्स य आययट्ठिया जोगा भवंति, सएणं लाभेणं संतूसह, परस्स लाभं नो आसाएह नो तक्केह नो पीहेह नो पत्थेह नो अभिलसह, परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसेमाणे दुच्चं सुहसिज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरह ॥ ३३ ॥ उवहिपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणेह, निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सह ॥ ३४ ॥ आहारपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वुच्छिंदह, जीवियासंसप्पओगं वुच्छिंदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकिलिस्सह ॥ ३५ ॥ कसायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? कसायपच्चक्खाणेणं वीयरायभावं जणेह, वीयरायभावं पडिवन्नेवि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवह ॥ ३६ ॥ जोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? जोगपच्चक्खाणेणं अजोगयं जणेह, अजोगी णं जीवे नवं कम्मं न बंधह, पुव्ववट्ठं निज्जरेह ॥ ३७ ॥ सरीरपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुणत्तणं निवत्तेह, सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य णं जीवे लोगगभावमुवगए परमसुही भवह ॥ ३८ ॥ सहायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेह, एगीभावभूए य जीवे एगगं भावेमाणे अप्पसहे अप्पझंहे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमवहुले संवरवहुले समाहिए आवि भवह ॥ ३९ ॥ भत्तपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभह ॥ ४० ॥ सवभावपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सवभावपच्चक्खाणेणं अणियट्ठिं जणेह, अनियट्ठिं पडिवन्ने य अणगारे चत्तारि केवलिकम्मसे खवेह, तंजहा—वेयणिज्जं आउयं नामं गोयं, तओ पच्छा सिज्जह उज्जह मुच्चह परिनिव्वाइ सवहुक्खाणमंतं करेह ॥ ४१ ॥ पडिरुवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? पडिरुवयाए णं लाघवियं जणेह, लहुभूए णं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमिहसमत्ते सवपाणभूयजीवसत्तेसु वीससणिज्जरूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विपुलतवसमिहसमन्नागए आवि भवह ॥ ४२ ॥ वेयावच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? वेयावच्चेणं तित्थयरनामगुत्तं कम्मं निबंधह ॥ ४३ ॥ सवगुणसंपुण्णयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? सवगुणसंपुण्णयाए णं अपुणरावत्तिं जणेह, अपुणरावत्तिं पत्तए णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं नो भागी भवह ॥ ४४ ॥ धीयरागयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? धीयरागयाए णं नेहाणुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वुच्छिंदह, मणुण्णामणुण्णेसु सदरूवरसफरिसंगंधेसु सच्चित्ताचित्तमीसएसु चेव विरज्जह ॥ ४५ ॥ खंतीए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? खंतीए णं परीसहे जणेह ॥ ४६ ॥ मुत्तीए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मुत्तीए णं अकिंचणं जणेह, अकिंचणे य जीवे अत्थलोलानं पुरिसाणं अपत्थणिज्जे भवह ॥ ४७ ॥ अज्जवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? अज्जवयाए णं काउल्लुययं भावुल्लुययं भासुल्लुययं अविंसंवायणं जणेह, अविंसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवह ॥ ४८ ॥ मद्दवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मद्दवयाए णं अणुस्सियत्तं जणेह, अणुस्सियत्ते णं जीवे मिडमद्दवसंपन्ने अट्ट मयट्ठाणाइं निट्ठवेह ॥ ४९ ॥ भावसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेह, भावविसोहीए वट्टमाणे अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेह, अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवह ॥ ५० ॥ करणसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? करणसच्चेणं करणसत्तिं जणेह, करणसच्चे वट्टमाणे जहावाई तहाकारी भवह ॥ ५१ ॥ जोगसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? जोगसच्चेणं जोगे विसोहेह ॥ ५२ ॥ मणगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मणगुत्तयाए णं एगगं जणेह, एगगचित्तेणं मणगुत्ते संजमाराहए भवह ॥ ५३ ॥ वयगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? वयगुत्तयाए णं निविकारत्तं जणेह, निविकारे णं जीवे वइगुत्ते जोगे अज्झप्पजोगसाहणजुत्ते यावि भवह ॥ ५४ ॥ कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? कायगुत्तयाए णं संवरं जणयह, संवरेणं कायगुत्ते णं पुणो पावासवनिरोहं करेह ॥ ५५ ॥ मणसमाधारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मणसमाधारणयाए णं एगगं जणेह, एगगं जणहत्ता नाणपज्जवे जणेह, नाणपज्जवे जणहत्ता सम्मत्तं विसोहेह मिच्छत्तं च निज्जरेह ॥ ५६ ॥ वयसमाहारणयाए णं

भंते ! जीवे किं जणेइ ? वयसमाहारणयाए णं वयसाहारणं दंसणपजवे विसोहेइ, वटसा-
हारणं दंसणपजवे विसोहिता सुलह्वोहियत्तं च निवत्तेइ दुलह्वोहियत्तं निज्जेरेइ ॥ ५७ ॥
कायसमाधारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कायसमाधारणयाए णं चरित्तपजवे
विसोहेइ, चरित्तपजवे विसोहिता अहक्कायचरित्तं विसोहेइ, अहक्कायचरित्तं विसोहिता
चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ वुज्झइ मुचइ परिनिवाट सव्वदुक्खाण-
मंतं करेइ ॥ ५८ ॥ नाणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? नाणसंपन्नयाए णं सव्व-
भावाभिगमं जणेइ, नाणसंपन्ने णं जीवे चाउरंते संसारकंतारे न विणस्सई—“जहा सई
ससुत्ता, पडिया न विणस्सई । तहा जीवे ससुत्ते, संसारे न विणस्सई ॥ १ ॥” नाण-
विणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ, ससमयपरसमयविसारए य असंघायणिज्जे भवट ॥ ५९ ॥
दंसणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? दंसणसंपन्नयाए णं भवमिच्छत्तछेयणं करेइ,
परं न विज्झायइ, अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ
॥ ६० ॥ चरित्तसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? चरित्तसंपन्नयाए णं सेलेसी भावं
जणेइ, सेलेसिं पडिवन्ने अणगारे चत्तारि कम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ वुज्झइ मुचइ
परिनिवाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥ ६१ ॥ सोइंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
सोइंदियनिग्गहेणं मणुण्णामणुत्तेसु सदेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचट्ठयं च णं कम्मं
न बंधइ, पुव्ववट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६२ ॥ चक्खिदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
चक्खिदियनिग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु रुवेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचट्ठयं च णं कम्मं
न बंधइ, पुव्ववट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६३ ॥ घाणिदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? घाणि-
दियनिग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु गंधेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचट्ठयं च णं कम्मं न बंधइ,
पुव्ववट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६४ ॥ जिह्मिदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? जिह्मिदिय-
निग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु रसेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचट्ठयं च णं कम्मं न बंधइ,
पुव्ववट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६५ ॥ फासिंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? फासिंदियनिग्ग-
हेणं मणुत्तामणुत्तेसु फासेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचट्ठयं च णं कम्मं न बंधइ, पुव्ववट्ठं
च निज्जेरेइ ॥ ६६ ॥ कोहविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कोहविजएणं म्वंति जणेइ,
कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६७ ॥ माणविजएणं भंते ! जीवे किं
जणेइ ? माणविजएणं महवं जणेइ, माणवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्ठं च निज्जेरेइ
॥ ६८ ॥ मायाविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मायाविजएणं अजवं जणेइ, मायावेयणिज्जं
कम्मं न बंधइ, पुव्ववट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ६९ ॥ लोभविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? लोभ-
विजएणं संतोसं जणेइ, लोभवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्ठं च निज्जेरेइ ॥ ७० ॥ पिज्ज-
दोसमिच्छादंसणविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदं-
सणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्ठेइ, अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगंठिविमोयणयाए तप्पट्ठमयाए
जहाणुपुविं अट्ठावीसइविहं मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ, पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं
दंसणावरणिज्जं पंचविहं अंतरायं एए तित्ति कम्मंसे जुगवं खवेइ, तओ पच्छा अणुत्तरं
अणंतं कसिणं पडिपुत्तं निरावरणं वित्तिमिरं विसुट्ठं लोगालोगप्पभासगं केवलवरणाण-
दंसणं समुप्पाडेइ, जाव सजोगी हवइ ताव य इरियावहियं कम्मं निबंधइ—सुहफरिसं
दुसमयट्ठिइयं, तं पढमसमए वट्ठं विइयसमए वेइयं तइयसमए निज्जिन्नं, तं वट्ठं पुट्ठं उदी-
रियं वेइयं निज्जिन्नं, सेयाले अकम्मं चावि भवइ ॥ ७१ ॥ अहाउयं पालइत्ता अंतोमुहुत्त-
द्वावसेसाअए जोगनिरोहं करेमाणो सुहुमकिरियं अप्पडिवाइ सुक्कज्जाणं झायमाणे तप्प-
ढमयाए अणजोगं निरुंभइ, आणापाणनिरोहं करेइ, ईसिपंचहस्सकखरुचारणद्धाए य णं
अणगारे समुच्छिन्नकिरियं अणियट्ठिसुक्कज्जाणं झियायमाणो वेयणिज्जं आउयं नामं गुत्तं
च एए चत्तारि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ ॥ ७२ ॥ तओ ओरालियं कम्माइं च सव्वाहिं
विप्पजह्णाहिं विप्पजहिता उज्जुसेदीपत्ते अफुसमाणगई उहं एगसमएणं अविग्गहेणं
तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्झइ जाव अंतं करेइ ॥ ७३ ॥

व्याख्या—‘सवेगेन’ मोक्षामिलापेण ‘भदन्ते’ति पूज्यामन्त्रणम्, जीवः किं जनयति ? कतर गुणमुत्पादयतीत्यर्थः इति
शिष्यप्रश्नः । अत्र प्रश्नापक उत्तरमाह—सवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धा जनयति, तथा सवेगं तमेव अर्थोद् विशिष्टतर “हयं” ति
शीघ्रमागच्छति । ततोऽनन्तानुबन्धिकोषमानमायालोभान् क्षपयति, तथा ‘कर्म’ प्रस्तावाद् अशुभ न वप्नोति, ‘वत्प्रत्य-
यिका च’ कपायक्षयहेतुका च ‘मिथ्यात्वविशुद्धिं’ सर्वथा मिथ्यात्वक्षय कृत्वा दर्शनत्व—प्रस्तावात् क्षायिकसम्यक्त्व-
साराधको दर्शनाराधको भवति, दर्शनविशुद्ध्या च ‘विशुद्ध्या’ निर्मलया अस्येककः कश्चित् तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति

मरुदेवीस्वामिनीवत् । यस्तु न तेनैव सिद्ध्यति स किम् ? इत्याह—‘शुद्ध्या’ प्रक्रमाद् दर्शनस्य विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति, उत्कृष्टदर्शनाराधनाऽपेक्षमेतद् । यत उक्तम्—‘उक्तेऽसदंसेणं भंते ! जीवे कर्हि भवग्राहणेहि सिद्धेज्जा ? गोयमा ! उक्तेऽसेणं तेणेव, इत्थं पुण नाइकमइ ॥’ उत्तरत्र सर्वेषु सूत्रेषु प्रश्ननिर्वचनेषु च सुगमपदानि न व्याख्यास्यन्ते ॥ ‘निर्वेदेनं’ सामान्यतः संसारविरागेण ‘सर्वविषयेषु’ समस्तसांसारिकवस्तुषु, शेषं सुगमम् ॥ २ ॥ ‘धर्मश्रद्धया’ धर्माभिलाषेण साता—सातवेदनीयं तज्जनितानि सौख्यानि सातसौख्यानि तेषु वैपयिकसुखेभित्तर्यः, ‘अगारधर्मं च’ गृहाचारं गार्हस्थ्यमित्यर्थः त्यजति, ततः ‘अनगारः’ यतिः सन् जीवः, शेषं स्पष्टम् । नवरं संयोगः—प्रस्तावादिनष्टसम्बन्धः ॥ ३ ॥ ‘गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणेन’ तदुपासनारूपेण ‘विनयप्रतिपत्तिम्’ उचितकृत्यकरणाङ्गीकाररूपम् अनत्याशातनाशीलः, कोऽर्थः ? गुरुपरिवादादिपरिहारकृत्, तथा वर्णः—श्लाघा तेन सञ्चलनं—गुणोद्भासनं भक्तिः—अभ्युत्थानादिका बहुमानः—आन्तरा प्रीतिः, एषां द्वन्द्वे भावप्रत्यये च वर्णसञ्चलनभक्तिबहुमानता तथा प्रक्रमाद् गुरुणां सिद्धिसुगतिं विशोधयति, तन्मार्गभूतसम्यग्दर्शनादिविशोधनेन ‘सर्वकार्याणि’ श्रुतज्ञानादीनि, ‘विणइत्ति’ ति ‘विनेता’ विनयं प्राहिता भवति, स्वयं सुस्थितस्योपादेयवचनत्वाद् । अन्यत् प्रकटम् ॥ ४ ॥ आलोचनासूत्र स्पष्टमेव ॥ ५ ॥ निन्दनम्—आत्मनैवाऽऽत्मदोषपरिभावनं तेन प्रज्ञादनुतापेन ‘विरज्यमानः’ वैराग्यं गच्छन् करणेन—अपूर्वकरणेन गुणश्रेणिः करणगुणश्रेणिः, सा चोपरितनस्थितेर्मोहनीयादिकर्मदलिकान्युपादायोदयसमयात्प्रभृति द्वितीयादिसमयेष्वसह्यातगुणपुद्गलप्रक्षेपरूपा । यत उक्तम्—‘उर्वेरिमठिईए दलियं, हेडिमठाणेसु कुणइ गुणसेढी । गुणसंकमकरणं पुण, असुहाओ सुहम्मि पक्खिवइ ॥ १ ॥’

१ “उत्कृष्टदर्शनेन भवन्त ! जीवः कतिभिर्भवग्रहणैः सिध्येत् ? गौतम ! उक्त्येन तेनैव, तृतीयं पुनर्नातिक्रामति ॥”

२ “उपरितनस्थितेर्दलिकमभस्तनस्थानेषु करोति गुणश्रेणिः । गुणसङ्क्रमकरणं पुनरनुभाः शुभे प्रक्षिपति ॥ १ ॥”

उपलक्षणत्वात् स्थितिघात-रसघात-गुणसङ्क्रम-स्थितिवन्धाश्च विशिष्टाः, अथवा करणगुणेन—अपूर्वकरणादिमाहात्म्येन श्रेणिः करणगुणश्रेणिः प्रक्रमात् क्षपकश्रेणिरेव तां प्रतिपद्यते ॥ ६ ॥ ‘गर्हणेन’ परसमक्षमात्मनो दोषोद्भावेन “अपुरस्कारं” ति अपुरस्कारम् अवज्ञास्पदत्वं जनयत्यात्मन इति गम्यते, अपुरस्कारगतः तद्गीत्यैवाऽप्रशस्तेभ्यो योगेभ्यो निवर्तते, अनन्तविषयतया अनन्ते—ज्ञानदर्शने प्रन्तीत्यनन्तघातिनस्तान् ‘पर्यवान्’ ज्ञानावरणादिकर्मणः परिणतिविशेषान्, उपलक्षणं चैतद् मुक्तिप्राप्तेः, तदर्थत्वात् सर्वप्रयासस्य । एवमनुक्ताऽपि सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिरेव फलत्वेन द्रष्टव्या ॥ ७ ॥ सामायिकचतुर्विंशतिस्तवसूत्रे प्रकटे ॥ ८—९ ॥ वन्दनकेन सौभाग्यं चाप्रतिहतम्, ‘आज्ञाफलम्’ आज्ञासारमित्यर्थः ‘दक्षिणभावं च’ अनुकूलभाव जनयति लोकस्येति गम्यते ॥ १० ॥ प्रतिक्रमणेन अशवलं—शबलस्थानैरकर्वुरीकृत चारित्रं यस्य स तथा, “अपहुत्ते” ति न विद्यते पृथक्त्वं—प्रस्तावात् संयमयोगेभ्यो वियुक्तत्वस्वरूपं यस्याऽसावपृथक्त्वः, तथा ‘सुप्रणिहितः’ सुप्त संयमे प्रणिधिमान्, शेषं सुगमम् ॥ ११ ॥ कायोत्सर्गेण अतीतं च—इह चिरकालभावित्वेन प्रत्युत्पन्नमिव प्रत्युत्पन्नं च—आसन्नकालभावितया अतीतप्रत्युत्पन्नं ‘प्रायश्चित्तम्’ इत्युपचारात् प्रायश्चित्ताहमतीचारम् ॥ १२ ॥ प्रत्याख्यानसूत्रं सुगमम् ॥ १३ ॥ स्तवाः—देवेन्द्रस्तवादयः स्तुतयः—एकादिसप्तश्लोकान्ताः, यत उक्तम्—‘एगदुगत्तिसिलोगा, थुईओ अन्नेसि जाव सत्तेव । देविदत्थयमाई, तेण परं थुत्तया होत्ति ॥ १ ॥’ ततश्च स्तुतयः स्तवाश्च स्तुतिस्तवाः स्तुतिशब्दस्य क्यन्तत्वात् पूर्वनिपातः, सूत्रे तु प्राकृतत्वाद् व्यत्ययः, त एव मङ्गलं—भावमङ्गलरूप स्तुतिस्तवमङ्गलं तेन ज्ञानदर्शनचारित्रात्मिका बोधिः ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिः तद्भावं जनयति ॥ उक्तं च—‘भेत्तीए जिणवरानं, परमाए स्खीणपेज्जोसाणं । आरुगवोहिलाभं, समाहिमरणं च पावेंति ॥ १ ॥’

१ “एकद्विश्लोकाः, स्तुतयोऽन्वेषां यावत् ससैव । देवेन्द्रस्तवाद्यास्तव परं स्तवा भवन्ति ॥ १ ॥” २ “मक्षया जिणवरानां, परमया स्त्रीणप्रेमद्वेषाणाम् । आरोग्यबोधिभावं, समाधिमरणञ्च प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥”

अन्तः—पर्यन्तो भवस्य कर्मणां वा तस्य क्रिया—निवर्तनम् अन्तक्रिया मुक्तिरित्यर्थः, ततश्च अन्तक्रियाहेतुत्वादान्तक्रिया ताम् । तद्वेतुत्वं च तद्भवेऽपि स्याद् अत आह—कल्पाः—देवलोका विमानानि—प्रवेयकाऽनुत्तरविमानरूपाणि तेषूपपत्तिर्यस्याः सा तथा ताम् । किमुक्तं भवति ?—अनन्तरजन्मनि विशिष्टदेवत्वफलं परम्परया तु मुक्तिप्राप्तिकाम् ‘आराधनां’ ज्ञानाधाराधनात्मिकामाराधयति ॥ १४ ॥ कालः—प्रादोपिकादिस्तस्य प्रत्युपेक्षणा—ग्रहणप्रतिजागरणरूपा कालप्रत्युपेक्षणा तथा ॥ १५ ॥ ‘प्रायश्चित्तकरणेन’ आलोचनादिविधानरूपेण ‘मार्गः’ इह ज्ञानप्राप्तिहेतुः सम्यक्त्वं, युगपदुत्पत्तावपि सम्यक्त्वस्य ज्ञानहेतुत्वात्, यदुक्तम्—‘कारणकज्जविभागो, दीवपगासाण जुगवज्जम्मे वि । जुगवुप्पन्नं पि तहा, हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ १ ॥’ तत्फलं च ज्ञानं विशोधयति । ततश्च आचर्यत इत्याचारः—चारित्रं तच्च तत्फलं च—मुक्तिलक्षणमाराधयति ॥ १६ ॥ ‘क्षमणया’ दुःकृतानन्तरं क्षमितव्यमिदं ममेत्यादिरूपया ‘प्रहादनभावं’ चित्तप्रसत्तिरूपं ‘भावविशुद्धिं’ रागद्वेषविगमरूपा कृत्वा निर्भयो भवति अशेषभयहेत्वभावात् ॥ १७ ॥ स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयम् उपलक्षणत्वात् शेषकर्म च क्षपयति, उक्तञ्च—‘कम्ममसखेज्जभवं रवेइ अणुसमयमेव उवउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोए, सज्जायम्मि य विसेसेण ॥ १ ॥’ ॥ १८ ॥ ‘वाचनया’ पाठनेन अनुपपन्ने वर्तते, कोऽर्थः ? अव्यवच्छेदं करोति, तीर्थमिह गणधरस्तस्य धर्मः—आचारः श्रुतप्रदानलक्षणः तीर्थधर्मस्तम् ‘अवलम्बमानः’ आश्रयन् महत्—प्रशस्यं मुखवात्या पर्यवसानम्—अन्तो गम्यमानत्वात् कर्मणो यस्य स महापर्यवसानः ॥ १९ ॥ पूर्वकथितसूत्रादेः पुनः प्रच्छन्नं प्रतिप्रच्छन्नं तेन काङ्क्षा—इदमित्यमित्यं च ममाध्येतुमुचितमित्यादिका

१ “कारणकार्यविभागो, दीपप्रकाशयोर्युगपजन्मन्यपि । युगपदुत्पन्नमपि तथा, हेतुज्ञानस्य सम्यक्त्वम् ॥ १ ॥” २ “कर्माऽसह्यभविक् क्षपयत्यनुसमयमेवोपयुक्त । अन्यतरस्मिन्पि योगे स्वाध्याये च विशेषेण ॥ १ ॥”

वाञ्छा सैव मोहयतीति मोहनीयं 'कर्म' अनभिप्रदिकमिष्यात्वरूपं व्युच्छिनत्ति ॥ २० ॥ परावर्त्तनया 'व्यञ्जनानि' अक्षराणि जनयति, तानि हि विगलितान्यपि गुणयतः झगित्युत्पत्तन्तीति उत्पादितानि उच्यन्ते, तथा तथाविधक्षयोपशमतो व्यञ्जनलब्धिं चशब्दात् पदलब्धिं पदानुमात्राक्षणात् ॥ २१ ॥ 'अनुप्रेक्षया' चिन्तनिकया द्रष्टव्यस्थितिकाः प्रकरोति, स्थितिरण्डकापहारेणेति भावः, एतच्चैवं सर्वकर्म तामपि स्थितेरशुभत्वात् । यत उक्तम्—“सद्वासिं पि ठिई ओ, मुहामुहण पि होति अनुभाओ । माणुसतिरिच्छदेवाउय ः मोत्तूण सेसाणं ॥ १ ॥” मन्वानुभावाश्च इत्यत्राशुभप्रकृतय एव गृह्यन्ते, शुभभावस्य शुभासु तीव्रानुभावहेतुत्वात् । उक्तं हि—“सुहृदप्यडीण विसोहीए तिघमसुभाण सकिसेण” ति । आयुःकर्म च स्याद् वज्राति स्याद् नो वज्राति, तस्य त्रिभागादिशेषायुष्कतायामेव बन्धसम्भवात् । असातवेवनीयं च कर्म चशब्दाद् अन्याश्चाशुभप्रकृतीर्नो भूयोभूयः 'उपचिनोति' निवज्राति । भूयोभूयोप्रहणं त्वन्यतमप्रमादतः प्रमत्तसयतस्य तद्वन्वस्यापि सम्भवात्, अनादिकम् 'अनवदप्रम्' अनन्तम्, अत एव “दीहमद्व” ति मकारोऽलाक्षणिकः 'दीर्वाद्धं' दीर्घकालम् ॥ २२ ॥ धर्मकथया “आगमे सस्सभदत्ताए” चि आगमिष्यतीति आगमः—आगामी कालस्तस्मिन् शब्दद्वयतया—अनवरतकल्याणतयोपलक्षितं कर्म निवज्राति, शुभानुबन्धि शुभमुपार्जयतीति भावः ॥ २३ ॥ श्रुतस्य 'आराधनया' सम्यगासेवनया 'न च सङ्किश्यते' नैव रागादिजनितसदृशेशभाग् भवति, तद्वशतो नवनवसवेगावाप्तेः ॥ २४ ॥ एक च तदप्र च—प्रस्तावात् शुभमालम्बनमेकाग्र तस्मिन् मनःसन्निवेशना एकाग्रमनःसन्निवेशना तया ॥ २५ ॥ 'सयमेन' पञ्चास्रयविरमणादिना, “अणह्यत्त” ति 'अनहस्कत्वम्' अविद्यमानकर्मत्वम् ॥ २६ ॥ तपसा “वोयाण”

१ “सर्वांगमपि स्थितय, शुभाऽशुभानामपि भवन्त्यशुभा । मनुष्यनिर्गदेवायूपि च मुक्ता शेषाणाम् ॥ १ ॥” २ “शुभप्रकृतीना मिश्रत्वा तीव्रमशुभानां सङ्क्षेपेन” ।

ति 'व्यवदानं' पूर्ववद्वर्गमलपगमतो विशिष्टां शुद्धिं जनयति ॥ २७ ॥ व्यवदानेन अक्रियं, कोऽर्थः ? व्युपरतक्रियाख्यं शुद्धयानचतुर्थभेदम् 'अक्रियाकः' व्युपरतक्रियाख्यशुद्धयानचर्त्ती भूत्वा ततः पश्चात् 'सिद्ध्यति' निष्ठितार्थो भवति, 'वृष्यते' ज्ञानदर्शनयोगाभ्यां वस्तुतत्त्वमवगच्छति, 'मुच्यते' संसाराद्, अत एव परिनिर्वातीत्यादि ॥ २८ ॥ सुख-वैषयिकं तस्य सातः—वद्वत्पृष्ठहानिवारणेनापनयनं सुखसातसेन 'अनुत्सुकत्वं' विषयसुखं प्रति निःस्पृहत्वम्, अनुत्सुकश्च 'अनुकम्पकः' दुःखितानुकम्पी, सुखोत्सुको हि त्रियमाणमपि प्राणिनमवलोकयन् स्वसुखरसिक एवासीत्, तथा 'अनुद्वटः' अनुत्स्वणः 'विगतशोकः' नैहिकार्यभ्रशो शोचते ॥ २९ ॥ 'अप्रतिवद्वतया' मनोनिरभिष्वङ्गतया 'निःसङ्गत्वं' बहिःसङ्गाभाव 'एकः' रागादिसहचरविकलतया 'एकाग्रचित्तः' धर्मकतानमनाः, ततश्च दिवा रात्रौ चाऽसजन्, कोऽर्थः ? सर्वदा बहिःसङ्गं त्यजन्नप्रतियद्वद्वदपि 'विहरति' मासकल्पादिनोद्यतविहारेण पर्यटति ॥ ३० ॥ विविक्तानि—रुचाद्यसक्तानि शयनासनानि उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च यस्याऽसौ विविक्तशयनासनस्तद्भावस्तत्ता तया 'चारित्रगुप्तिं' चरणरक्षा विविक्तः—विकृत्यादिदृंहक-वस्तुविरहित आहारो यस्य स तथा, एकान्तेन—निश्चयेन रत एकान्तरतः संयम इति गम्यते, 'मोक्षभावप्रतिपन्नः' मोक्ष एव मया साधितव्य इत्यभिप्रायवान् ॥ ३१ ॥ 'विनिवर्त्तनया' विषयेभ्य आत्मनः परादुखीकरणरूपया 'पापकर्मणा' ज्ञानावरणादीना 'अकरणयाए' चि आपर्त्यात् 'अकरणेन' अपूर्वानुपार्जनेन अभ्युत्तिष्ठति मोक्षायैति शेषः, पूर्ववदानां च निर्जरण्या 'तदि'ति पापकर्म 'निवर्त्तयति' विनाशयति ॥ ३२ ॥ सम्भोगः—एकमण्डलीकभोक्तृत्वं तस्य प्रत्याख्यानं—गीतार्थविस्वायां जिनकल्पाद्यभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्या परिहारः सम्भोगप्रत्याख्यानं तेन 'आलम्बनानि' ग्लानतादीनि 'क्षपयति' तिरस्कुरुते, सदोद्यतत्वेन वीर्याचारमेवावलम्ब्यते, निरालम्बस्य च आयतः—मोक्षः स एवाऽर्थः—प्रयोजनं विद्यते येषामित्यायतार्थिकाः 'योगाः' व्यापाराः 'भवन्ति' प्रयत्नतः प्रवर्त्तन्ते, नो तर्कयतीत्यादीन्येकार्थिकानि नानादेशजविनेयानुग्रहाय उपात्तानि, भेदो वा सूक्ष्मविद्याऽभ्यूहः । द्वितीयां सुखशय्यामुपसम्पद्य विहरति एवंविधरूपत्वात् तस्याः ॥ ३३ ॥ उपवेः—उपकरणस्य रजोहरणमुखयन्त्रिकाद्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं उपधिप्रत्याख्यानं तेन परिमन्थः—स्वाध्यायादिभक्तिस्तदभावोऽपरिमन्थस्य जनयति, तथा निरुपधिको जीवः 'निःकाङ्क्षः' वस्त्राद्यमिलापरहितः उपविमन्तरेण चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'न सङ्किश्यति' न च श्रेयमाप्नोति । उक्तं हि—“वत्स णं मिक्खुस्स नो एवं भवति—परिजुत्ते मे बत्थे सृहं जाइस्सामि संधिस्सामि उक्खंस्सिस्सामि तुण्णिस्सामि वोक्खमिस्सामि” इत्यादि ॥ ३४ ॥ आहारप्रत्याख्यानेन जीविते आश्रंता—अमिलापो जीविताश्रंता तस्याः प्रयोगः—करणं जीविताशंसाप्रयोगः तं व्यवच्छिनत्ति, आहाराधीनत्वात् जीवितस्य । आहारमन्तरेण न सङ्किश्यति, कोऽर्थः ? विकृष्टतपोऽनुष्ठानेऽपि न बाधामनुभवति ॥ ३५ ॥ 'कपायप्रत्याख्यानेन' क्रोधादिविनिवारणेन वीतरागभावं जनयति, द्वेषाभावोपलक्षणमेतत् ॥ ३६ ॥ 'योगप्रत्याख्यानेन' तन्निरोधलक्षणेन ॥ ३७ ॥ शरीरम्—औदारिकादि तत्प्रत्याख्यानेन सिद्धानामविशयगुणान न कृष्णा न नीला इत्यादयो यस्य स सिद्धातिशयगुणस्तद्भावस्त्वत्त्वम् ॥ ३८ ॥ सहायाः—साहाय्यकारिणो यतयस्तत्प्रत्याख्यानेन—तथाविधयोग्यताभाविनाऽसिद्धविशेष रूपेण 'एकीभावम्' एकत्वम् 'एकीभावभूतत्वं' एकत्वप्राप्तश्च 'एकाग्र्यम्' एकालम्बनत्वं 'भावयन्' अभ्यस्यन् अल्पसञ्जः अवाफलहः अल्पकपायः “अप्पतुमंतुमे” चि अल्पम्—अविद्यमानं त्वं त्वमिति—स्वल्पापराधिन्यपि त्वमेयं पुराऽपि कृतवान् त्वमेवं सदा करोषीत्यादि पुनः पुनः प्रलपन्तं यस्य स तथा, संयमबहुलः संवरयबहुलः प्राग्वत्, अत एव 'समाहितः' ज्ञानादिममाधिमांश्चापि भवति ॥ ३९ ॥ 'भक्तप्रत्याख्यानेन' भक्तपरिहादिना ॥ ४० ॥ सद्भावेन—सर्वथा पुनः—करणासम्भवात् परार्थैर्न प्रत्याख्यानं सद्भावप्रत्याख्यानं सर्वसंवररूपं शैलेशीति यावत् तेन, 'अनिवृत्तिं' शुद्धयानचतुर्थ-

भेदरूपं जनयति, केवलिनः “कम्मंस” ति सत्कर्मणि केवलिसत्कर्मणि ॥ ४१ ॥ प्रतिः—सादृश्ये, ततः प्रतीति—स्यविरकल्पिकादिसदृशं रूपं—वेपो यस्य स तथा तद्भावस्तथा—अधिकोपकरणपरिहाररूपया लाघवमस्याऽस्तीति लाघविक-स्तद्भावो लाघविकता तां द्रव्यतः स्वलोपकरणत्वेन भागस्तु अप्रतिबद्धतया, लघुभूतश्च जीवोऽप्रमत्तः, तथा ‘प्रकटलिङ्गः’ स्यविरकल्पादिरूपेण विज्ञायमानत्वात्, ‘प्रशस्तलिङ्गः’ जं वरक्षणहेतुरजोहरणाधिधारकत्वाद्, विशुद्धसम्यक्त्वः “सत्तसमि-इसमते” ति सत्त्वं च समितयश्च समाप्ताः—परिपूर्णो यस्य स समाप्तसत्त्वसमितिः, तत एव सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु विश्वसनीयरूपः, तत्पीडापरिहारित्वात्, अल्पप्रत्युपेक्षो जितेन्द्रियः, विपुलेन—अनेकभेदतया तपसा समितिभिश्च सर्व-विषयानुगतत्वेन विपुलाभिरेव समन्वागतः—युक्तो विपुलतपःसमितिसमन्वागतश्चाऽपि भवति, पूर्वत्र समितीनां परिपूर्णत्वाभिधानेन सामस्यमुक्तम्, इह तु सार्वत्रिकत्वमिति न पौनरुक्त्यम् ॥ ४२ ॥ वैयावृत्यसूत्रं सुगमम् ॥ ४३ ॥ सर्व-गुणाः—ज्ञानादयस्तैः सम्पन्नः तद्भावः सर्वगुणसम्पन्नता तथा ॥ ४४ ॥ ‘वीतरागताया’ रागद्वेषविगमरूपया स्नेहः—पुत्रा-दिविषयस्तद्राप्यनुबन्धनानि—अनुकूलबन्धनानि स्नेहानुबन्धनानि, वृष्णा—लोभस्तद्रापि अनुबन्धनानि वृष्णानुबन्धनानि, ततश्च मनोज्ञेषु शब्दादिषु विरज्यते, कषायप्रत्याख्यानेनैव गतत्वेऽपि रागस्यैव सकलानर्थमूलत्वख्यापनार्थं वीतरागतायाः पृथगुपादानम् ॥ ४५ ॥ क्षान्त्या ‘परीपहान्’ वधादीन् जयति ॥ ४६ ॥ मुक्त्या किञ्चनाभावोऽकिञ्चन, कोऽर्थः? निःपरिग्रहत्वम् ॥ ४७ ॥ “अज्वयया” ति आर्जवेन ‘कायर्जुक्तां’ कुञ्जादिवेषभ्रूविकाराद्यकरणतः प्राञ्जलताम्, ‘भाव-र्जुक्तां’ यदन्यद्विचिन्तयन् लोकभक्त्यादिनिमित्तम् अन्यद् वाचा भापते कायेन वा करोति तत्परिहाररूपाम्, ‘भापर्जुक्तां’ यदुपहासादिहेतोरन्यदेशभाषया भाषणं तत्परित्यागात्मिकाम्, तथा ‘अविसवादनं’ पराऽविप्रतारणं जनयति ॥ ४८ ॥ “मद्वयया” ति मार्दवेन गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन मृदुः—द्रव्यतो आवतश्चाऽवनमनशीलस्तस्य मार्दवं यत् सदा मार्दवो-पेतस्यैव भवति तेन सम्पन्नः—तदभ्यासात् तदा मृदुस्वभावो मृदुमार्दवसम्पन्नः ॥ ४९ ॥ ‘भावसत्येन’ शुद्धान्तरात्मत्वा-रूपेण पारमार्थिकाऽवितथत्वेन ‘भावविशुद्धिम्’ अध्यवसायविशुद्धतां जनयति ॥ ५० ॥ करणे सत्यं करणसत्यं—यत्प्रतिले-खनादिक्रियां यथोक्तामुपयुक्तः कुरुते तेन ‘करणशक्तिं’ तन्माहात्म्यात् पुराऽनध्यवसितक्रियासामर्थ्यरूपा जनयति ॥ ५१ ॥ ‘योगसत्येन’ मनोवाक्यसत्येन योगान् ‘विशोधयति’ छिट्कर्मबन्धकत्वाऽभावतो निर्दोषान् करोति ॥ ५२ ॥ ‘मनोगुप्ततया’ मनोगुप्तिरूपया ‘ऐकाग्र्यं’ प्रस्तावाद् धर्मेकतानचित्तत्वं जनयति, तथा चैकाग्रचित्तो जीवो “मणगुप्ति” ति गुप्तम्—अशुभाऽ-ध्यवसायेषु गच्छद् रक्षितं मनो येनाऽसौ गुप्तमनाः सन् संयमाराधको भवति ॥ ५३ ॥ ‘वाग्गुप्ततया’ कुशलवागुदीरणरूपया ‘निर्विकारत्वं’ विकंधाद्यात्मकवाग्विकाराभावं जनयति, ततश्च निर्विकारो वाग्गुप्तः सर्वथा वाग्निरोधलक्षणवाग्गुप्तिमान् अध्यात्मं—मनस्तस्य योगाः—धर्मध्यानादयस्तेषां साधनानि—एकाग्रतादीनि तैर्युक्तोऽध्यात्मयोगसाधनयुक्तो भवति, विशिष्ट-वाग्गुप्तिरहितो हि न चित्तैकाग्रतादिभाग् भवति ॥ ५४ ॥ ‘कायगुप्ततया’ शुभयोगप्रवृत्त्यात्मककायगुप्तिरूपया ‘संवरम्’ अशुभयोगनिरोधरूपं जनयति, ‘संचरेण’ गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन ‘कायगुप्तः पुनः’ सर्वथा निरुद्धकायव्यापारः पापा-श्रवः—कर्मोपादानं तन्निरोधं करोति ॥ ५५ ॥ मनसः समिति—सम्यग् आडिति—आगमाभिहितभावामिन्यास्या धारणा-व्यवस्थापना मनःसमाधारणा तथा ऐकाग्र्यं जनयति, ऐकाग्र्यं जनयित्वा ‘ज्ञानपर्यवान्’ विशिष्टविशिष्टतरश्रुततत्त्वाऽवो-धरूपान् जनयति, शेषं सुगमम् ॥ सर्वत्र च वृत्त्यस्पृष्टानि पदानि सुगमानि ॥ ५६ ॥ ‘वाक्समाधारणया’ स्वाध्याय एव वाग्निवेशनात्मिकया वाचा साधारणा वाक्साधारणा वाग्विषयाः प्रज्ञापनीया इत्यर्थः, ते च पदार्था एव, तेषामेवान्यथा-त्वसम्भवेन विशेषणसाफल्यत्वात्, इह च तद्विषया दर्शनपर्यवा अपि तथोक्ताः, ततश्च वाक्साधारणाश्च ते दर्शनपर्यवाश्च—सम्यक्त्वभेदरूपा वाक्साधारणदर्शनपर्यवास्तान् ‘विशोधयति’ “द्विवि दंसणसोहि” ति वचनाद् द्रव्यानुयोगाभ्यासत-स्तद्विषयाऽऽशङ्कादिमालिन्याऽपनयनेन विशुद्धान् करोति ॥ ५७ ॥ ‘कायसमाधारणया’ संयमयोगेषु शरीरस्य सम्यगव्यव-स्थापनरूपया ‘चारित्रपर्यवान्’ चारित्रभेदान् विशोधयति, तदुन्मार्गप्रवृत्तिर एव प्रायस्तेषामतीतचारकालुष्यसम्भवात्, तान् विशोध्य यथाख्यातचारित्रं ‘विशोधयति’ सर्वथाऽप्यसत उत्पत्त्यसम्भव इति पूर्वमपि कथञ्चित् सदेव तत् चारित्रमो-होदयमलिनं तन्निर्जरेणेन निर्मलीकुरुते ॥ ५८ ॥ ज्ञानमिह प्रस्तावात् श्रुतज्ञानं तत्सम्पन्नतया ‘सर्वभावाऽभिगमं’ सर्वपदार्थ-ज्ञानं जनयति, चतुरन्ते ससारकान्तारे ‘न विनश्यति’ न मुक्तिमार्गाद् विशेषेण दूरीभवति । अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण स्पष्टतरमाह—‘यथे’त्यादि, यथा सूचिः ससूत्रा पतिता न विनश्यति, तथा जीवः सश्रुतः संसारे न विनश्यति । अत एव ज्ञानं च—अवध्यादि विनयश्च तपश्च चारित्रयोगाश्च—चारित्रव्यापारा ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगास्तान् प्राप्नोति, तथा स्वसमयपरसमययोः सद्वातनीयः—प्रमाणपुरुषतया मीलनीयः स्वसमयपरसमयसद्वातनीयो भवति । इह च स्वसमयपरसमयशब्दाभ्या तद्वेदिनः पुरुषा उच्यन्ते, तेज्जैव मीलनसम्भवात् ॥ ५९ ॥ ‘दर्शनसम्पन्नतया’ शायोपशमिकस-म्यक्त्वसमन्विततया भवेहेतुभूतं मिथ्यात्वं भवमिथ्यात्वं तस्य च्छेदनं—क्षपणं भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति, कोऽर्थः? क्षायिकसम्यक्त्वमवाप्नोति, ततश्च ‘परमि’त्युत्तरकालम् उत्कृष्टतत्त्वस्मिन्नेव भवे मध्यमजघन्यापेक्षया तृतीये तुर्वे वा जन्मनि केवलज्ञानप्राप्तौ ‘न विध्यायति’ ज्ञानदर्शनप्रकाशाभावरूपं विध्यानं नाऽवाप्नोति, किन्तु ‘अनुत्तरेण’ क्षायिकत्वात् प्रधानेन ज्ञानदर्शनेनाऽऽत्मानं ‘संयोजयन्’ प्रतिसमयमपरापरेणोपयोगरूपतयोत्पद्यमानेन घटयन्, संयोजनं च भेदेऽपि स्याद् अत आह—सम्यग् ‘भावयन्’ तेनाऽऽत्मानमात्मसाद् नयन् विहरति भवस्थकेवलितया ॥ ६० ॥ चारित्रसम्पन्नता सूत्रम्, इन्द्रियसूत्राणि पञ्च, कषायसूत्राणि च चत्वारि सुगमानि ॥ ६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७० ॥ प्रेम च—रागरूप द्वेषश्च मिथ्यादर्शनं च प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनानि तद्विजयेन ज्ञानदर्शनं च । ताम् ‘अभ्युत्तिष्ठति’ उच-

च्छति, प्रेमादिनिमित्तत्वात् तद्विराधनायाः, ततश्चाष्टविधस्य कर्मणो मध्य इति गम्यते, कर्मग्रन्थिः—अतिदुर्भेदातिकर्म-
रूपस्तस्य विमोचना—क्षपणा कर्मग्रन्थिविमोचना तस्यै, चस्य गम्यमानत्वात् तदर्थं चाभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च किं
करोति? इत्याह—‘तत्प्रथमतया’ तत्पूर्वतया न हि तत् पुरा क्षपितमासीदिति आनुपूर्व्या अनतिक्रमेण यथानुपूर्वि
अष्टाविंशतिभिर्धं मोहनीयं कर्म ‘उद्घातयति’ क्षपयति, ततश्च पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं नवविध दर्शनावरणीयं पञ्चविधं
अन्तरायम् “एए” ति एतानि त्रीण्यपि “कम्मंसे” ति सत्कर्मणि युगपत् क्षपयति, ‘ततः’ इति क्षपणातः पञ्चात्
‘अनुत्तर’ नाऽस्मादुत्तरं प्रधानं ज्ञानमस्तीत्यनुत्तरम्, ‘अनन्तम्’ अविनाशितया फलवस्तुविषयत्वात्, ‘परिपूर्ण’ सकलस्व-
परपर्यायपरिपूर्णवस्तुप्रकाशकत्वात्, ‘निरावरणम्’ अशेषावरणविगमात्, ‘वितिमिर’ तस्मिन् सति कचिदप्यज्ञानतिमिरा-
भावात्, ‘विशुद्ध’ सकलदोषाभावात्, ‘लोकालोकप्रभासकं’ तत्स्वरूपप्रकाशकत्वात् केवलवस्तुज्ञानदर्शनं समुत्पादयति,
स च यावत् सयोगी भवति तावच्च किम्? इत्याह—‘ईर्या’—गतिस्तस्याः पन्था यदाश्रिता सा भवति तस्मिन् भवमैर्यापथि-
कम्, उपलक्षणं च पथिग्रहणम्, तिष्ठतोऽपि सयोगस्य ईर्यासम्भवात् । सम्भवन्ति हि सयोगितायां केवलिनोऽपि हि
सूक्ष्मा गात्रसञ्चाराः, तदेवं पथिस्थितिष्वन ईर्यापथिकं कर्म वदन्ति, सुखयतीति सुखः स्पर्शः—आत्मप्रदेशैः सह
संश्लेषो यस्य तत् सुखस्पर्शं द्विसमयस्थितिकं, तत् प्रथमसमये वदं द्वितीयसमये वेदित तृतीयसमये ‘निर्जीणं’ परिशदितं,
अतश्च तद् ‘वृद्ध’ जीवप्रदेशैः श्लिष्टं ‘स्पृष्टं’ मस्तृणमणिकुड्यापतितशुष्कस्थूलचूर्णघटत्, अनेन विशेषणद्वयेन तस्य निघन्तनि-
काचितावस्थयोरभावमाह, ‘उदीरितम्’ उदयप्राप्तम् उदीरणायास्तत्रासम्भवात्, ‘वेदितं’ तत्फलसुखाऽनुभवनेन, ‘निर्जीणं’
क्षयमुपगतं, ‘सेयाले’ ति सूत्रत्वाद् ‘एण्यत्काले’ चतुर्थसमयादौ अकर्म चापि भवति, वृत्तीचापेक्षया पुनस्तस्य तथावि-
धपरिणामाभावात् ॥७१॥ शैलेत्यकर्मताद्वारद्वयमर्थतो व्याचिख्यासुराह—‘अये’ति केवलावाप्त्यनन्तरम् आयुष्कं पाल-
यित्वा अन्तर्मुहूर्त्ताऽवशेषायुष्को योगनिरोधं “करेमाणे” ति करिष्यमाणः सूक्ष्मक्रियम् अप्रतिपाति ‘शुक्लध्यानं’ तृतीयभे-
दरूपध्यायन् तत्प्रथमतया मनोयोगं निरुणद्धि, वाग्योगं निरुणद्धि, काययोगं निरुणद्धि, आनापानौ—उच्छ्वास-निःस्वासौ
तन्निरोधं करोति, सकलकाययोगनिरोधोपलक्षणमेतत्, तत ईपदिति—स्वल्पप्रयत्नापेक्षया पञ्चानां इस्वाक्षराणां ‘अ इ उ
ऊ ऌ’ इत्येवंरूपाणामुच्चारः—भणनं तस्याऽद्धा—कालः ईपपञ्चाक्षरोच्चारणाद्धा तस्यां च ‘णं’ प्राग्वत्, अनगारः समुच्चित्र-
क्रियम् अनिवर्त्ति ‘शुक्लध्यानं’ चतुर्थभेदरूपं ध्यायन् वेदनीयमायुर्नाम गोत्रं चैतानि चत्वार्यपि, “कम्मंस” ति सत्कर्मणि
युगपत् क्षपयति ॥७२॥ ‘ततः’ वेदनीयादिक्षयानन्तर “ओरालियकम्माह च” ति ‘आँदारिक-काम्मेण’ शरीरे, चशब्दान्
तैजस च सर्वाभिः विशेषेण—प्रकर्षतो हानयः—त्यागा विप्रहाणयः व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनं ताभिः, किमुक्तं भवति?—
सर्वथा शादनेन ‘विप्रहाय’ परिशाट्य ऋजुः—अवका श्रेणिः—आकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तं प्राप्त ऋजुश्रेणिप्राप्तः, अस्पृशद्वातिरिति,
कोऽर्थः? स्वावगाहातिरिक्तनभःप्रदेशान् अस्पृशन् एकसमयेन ‘अविग्रहेण’ अवक्रेण अन्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थः
स्पष्टतरो भवतीति ऋजुश्रेणिप्राप्त इत्यनेन गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानम्, ‘तत्रे’ति विवक्षिते मुक्तिपद इत्यर्थः गत्वा साकारो-
पयुक्तः सिध्यतीति प्राग्वत् ॥ ७३ ॥ उपसहर्तुमाह—

एसो खलु सम्मत्तपरकमस्स अज्झयणस्स अट्ठे समणेणं भगवया महावीरेणं
आघविए पन्नविए परुविए दंसिए निदंसिए उवदंसिए ति वेमि ॥ ७४ ॥

व्याख्या—‘एषः’ अनन्तरोक्तः ‘खलु’ निश्चये सम्यक्त्वपराक्रमस्याध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महावीरेण
“आघविए” ति आर्पत्वाद्—‘आल्यातः’—सामान्यविशेषपर्यायाभिव्याप्तिकथनेन, ‘प्रज्ञापितः’ हेतुफलादिप्रज्ञापनेन,
‘प्ररूपितः’ स्वरूपकथनेन, ‘दर्शितः’ नानाविधभेददर्शनेन, ‘निदर्शितः’ दृष्टान्तोपन्यासेन, ‘उपदर्शितः’ उपसंहारद्वारेण,
‘इतिः’ परिसमाप्तौ ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायाम् सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमेकोनत्रिंशदध्यायनं समाप्तम् ॥

अथ त्रिंशं तपोमार्गगत्याख्यमध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययनेऽप्रमाद उक्तः, तद्वता च तपो विधेयमिति तत्स्वरूपमुच्यते’ इति सम्बद्धस्य त्रिंशत्तमोऽध्ययनस्य तपोमार्गगतिनामकस्याऽऽदिसूत्रम्—

जहा उ पावगं कम्मं, रागदोससमज्जियं । खवेह तवसा भिक्खू, तमेगग्गमणो सुण ॥ १ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण, ‘तुः’ अवधारणार्थो भिन्नकर्मश्च, क्षपयति एवेत्यत्र योज्यते, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चानाश्रवेणैव जीवेन कर्म क्षिप्यते इति यथाऽसौ भवति तथाऽऽह—

पाणवह-मुसावाया, अदत्त-मेहुण-परिग्गहा विरंओ । राईभोयणविरओ, जीवो हवह अणासवो २ पंचसमिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिहंदिओ । अगारवो य निरसल्लो, जीवो हवह अणासवो ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २-३ ॥ एवंविधश्च यादृशं कर्म यथा क्षपयति आदराधानाय पुनः शिष्याभिमुखीकरण-पूर्वकं दृष्टान्तद्वारेण तथाऽऽह—

एएसिं तु विवचासे, रागदोससमज्जियं । खवेह उ जहा भिक्खू, तमेगग्गमणो सुण ॥ ४ ॥

जहा महातलागस्स, सन्निरुद्धे जलागमे । उस्सिचणाए तवणाए, कमेणं सोसणा भवे ॥ ५ ॥

एवं तु संजयस्सायि, पावकम्मनिरासवे । भवकोडीसंघियं कम्मं, तवसा णिज्जरिज्जई ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘एतेषां’ प्राणिषधविरत्यादीनां समित्यादीनां च विपर्यासे सति ॥ “उस्सिचणाए” ति “उत्तिस्त्रनेन” अरपट्ट-

१ विरत इति प्राणिषधादिभिः प्रत्येकं योज्यते ।

घट्यादिभिः ‘तपनेन’ रविकरैः ॥ ‘पापकर्मनिराश्रवे’ पापकर्मणासाऽऽज्ञाभावे भवकोटीसञ्चितम् अतिबहुत्वोपलक्षणमेतत्, कर्म तपसा निर्जीर्यते । शेषं स्पष्टमिति सूत्रप्रत्ययार्थः ॥ ४-५-६ ॥ तपसा कर्म निर्जीर्यते इत्युक्तम् अतो भेदतत्त्वरूपमाह—

सो तवो कुविहो वुत्तो, बाहिरिंभतरो तथा । बाहिरो छविहो वुत्तो, एवमिंभतरो तवो ॥ ७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—लोकप्रतीतत्वात् कुतीर्थिकैश्च स्वाभिप्रायेणाऽऽसेव्यमानत्वाद् बाह्यं तद्विरतत्वाऽभ्यन्तरमुक्तम् ॥ ७ ॥ तत्र यथा बाह्यं पट्टिचं तथाऽऽह—

अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिखाओ । कायकिलेसो संलीणया य बज्जो तवो होह ८

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ८ ॥ एतेषां स्वरूपमाह—

इत्तरिय मरणकाला य, अणसणा कुविहा भवे । इत्तरिया सावकंखा, निरवकंखा उ विहज्जिया ॥ ९ ॥

जो सो इत्तरियतवो, सो समासेण छविहो । सेदितवो पयरतवो, घणो य तह होह वग्गो य ॥ १० ॥

तत्तो य वग्गवग्गो, य पंचमो छट्ठओ पइत्तवो । मणहच्छियचित्तथो, नायवो होह इत्तरिओ ॥ ११ ॥

जा साऽणसणा मरणे, कुविहा सा वियाहिया । सबीयारमबीयारा, कायचिट्ठं पई भवे ॥ १२ ॥

अहवा सपरिकम्मा, अपरिकम्मा य आहिया । नीहारिमणीहारी, आहारच्छेओ य दोसु वि ॥ १३ ॥

व्याख्या—इत्वरमेव इत्वरकं—स्वल्पकालं मरणावसानः कालो यस्य तद् मरणकालं ‘चः’ समुच्चये, अनशनं द्विविधं भवेत्, स्त्रीलिङ्गनिर्देशः सर्वत्र प्राकृतत्वात् । इत्वरं सहाऽवकांक्षया—घटिकाद्वयाशुत्तरकालं भोजनाभिलाषरूपया वर्तते सावकाङ्क्षम् । निरवकाङ्क्षं, ‘तुः’ भिन्नकमे, ततः द्वितीयं पुनः मरणकालम् ॥ यत् तद् इत्वरकं तपः—इत्वरानशनरूपं तत् समासेन पट्टिधम् । पट्टिधत्वमेवाह—“सेदितवो” इत्यादि, अत्र च श्रेणिः—पट्टिस्तदुपलक्षितं तपः श्रेणितपः, तच्चतुर्थादिक-

श्रेण क्रियमाणं पण्मासान्तं परिगृह्यते । तथा श्रेणिरैव श्रेण्यां गुणिता प्रतरतप उच्यते, इह चाऽव्यामोहार्यं चतुर्थपञ्चाष्टमद-शमाख्यपदचतुष्टयात्मिका श्रेणिर्बिबक्ष्यते, सा च चतुर्भिर्गुणिता षोडशपदात्मकः प्रतरो भवति । अयं चाऽऽयान्तो विस्तरतश्च तुल्य इत्यस्य स्थापनोपाय उच्यते—“एकापाया व्यवस्थाप्याः, पञ्चयो हि यथाक्रमम् । द्वितीयायाः क्रमावैताः, पूरयेदकपादिभिः ॥ १ ॥” स्थापना येयम्—

१	२	३	४
२	३	४	१
३	४	१	२
४	१	२	३

‘भवती’ति च क्रिया प्रतितपोभेदं योजनीया । गुणितो घनो भवति, आगतं बहुःपट्टिः ६४, विशेषः, एतदुपलक्षितं तपो घनतप उच्यते । ‘घनः’ इति घनतपः, ‘चः’ पूरणे, ‘तथे’ति समुच्चये, अत्र षोडशपदात्मकः प्रतरः पदचतुष्टयात्मिकया श्रेण्या स्थापना पूर्विकैव, नवरं बाहस्यतोऽपि पदचतुष्टयात्मकार्थं ‘चः’समुच्चये । ‘तथा’भयति वर्गेश्च इति इहापि प्रक्रमाद्वर्गे इति वर्गतपः, तत्र च घन एव घनेन गुणितो वर्गो भवति, ततश्चतुःपट्टिः चतुःपट्टेव गुणिता जाताति पण्यवत्य-धिकानि चत्वारि सहस्राणि, एतदुपलक्षितं तपो वर्गतपः ॥ ‘ततश्च’ वर्गतपसोऽनन्तरं ‘वर्गवर्गः’ इति वर्गवर्गतपः ‘तुः’ समुच्चये पञ्चमम्, अत्र वर्ग एव यदा वर्गेण गुण्यते तदा वर्गवर्गो भवति, यथा चत्वारि सहस्राणि पण्यवत्य-धिकानि तावतैव गुणितानि जातैका कोटिः सप्तपट्टिकैश्च सप्तसप्ततिसहस्राणि द्वे शते षोडशाधिके, अङ्कतोऽपि १३७७७२१३, एतदुपलक्षितं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । एवं पदचतुष्टयमाभित्य श्रेण्यादितपो वर्धितम् । एतद्वृत्त-सारेण पञ्चादिवदेवैव एतत्परिभाषना कार्या । चतुर्थं ‘प्रकीर्णतपः’ यत् श्रेण्यादिनियततप नाविरहितं क्लेशव्यपेक्षं यथा-कथञ्चिद् विधीयते, तच्च नमस्कारसहितादि पूर्वपुरुषाचरितं पञ्चमं—वज्रमध्य-चन्द्रप्रतिमादि । इत्थं भेदानभिधायोपसं-हारमाह—“मणहच्छियचित्तथो” ति मनस ईप्सितः—इष्टः चित्रः—अनेकप्रकारः अर्थः—स्वर्गावर्णादिः तेजोलेखादिर्वा यस्मात् तद् मनईप्सितचित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति ‘इत्वरकं’ प्रक्रमाद् अनशनारूपं तपः ॥ सम्प्रति मरणकालमनशनं

वक्तुमाह—“जा सङ्गसणे” ति यत्तदनशनं ‘मरणे’ मरणावसरे द्विविधं तद् व्याख्यातम् । तद् द्वैविध्यमेवाद—मह
विचारेण—चेष्टात्मकेन वर्तते यत् तत् सविचार, तद्विपरीतमविचारं, ‘कायचेष्टाम्’ उद्धृत्तनादिककायप्रवीचारं ‘प्रती’ ति
आश्रित्य भवेत् । तत्र सविचार भक्तप्रत्याख्यानमिद्विनीमरणं च । तथा च भक्तप्रत्याख्यानस्वरूपम्—“विर्यटणमभुट्टाणं,
उचियं सलेहणं च काऊण । पञ्चस्सइ आहार, तिविहं व चउविहं वा वि ॥ १ ॥ उवत्तइ परियत्तइ, मयमन्नेणावि कारए
किंचि । जत्थ समत्थो नवर, समाहिजणयं अपडियद्धो ॥२॥” तथा इद्विनीमरणस्वरूपम्—“पञ्चस्सइ आहार, चउविहं
नियमओ गुरुसगासे । इंगियदेसम्मि तहा, चिट्ठ पि हु इंगियं कुणइ ॥ १ ॥ उवत्तइ परियत्तइ, काडयमाईसु होइ उ
विभासा । किंच पि अप्पण श्रिय, जुंजइ नियमेण वीवलिओ ॥२॥” अविचार तु पादपोषगमनम्, तथा च तद्विधिः—
“अभिवदिऊण देवे, जहाविहिं सेसए य गुरुमाई । पञ्चस्सइउतु तओ, तयतिए सवमाहार ॥ १ ॥ गिरिकन्दरमाईसुं,
वडाययमाइठाणमिह ठां । जावजीव चिट्ठइ, निचेट्टो पायवसमाणो ॥२॥” पुनर्द्वैविध्यमेव प्रकारान्तरेणाह—“अथवे”ति
प्रकारान्तरसूचने, ‘संपरिकर्म’ स्थाननिपदनादिरूपपरिकर्मयुक्तम्, ‘अपरिकर्म च’ तद्विपरीतम् आख्यातम् । तत्र सपरिकर्म
भक्तप्रत्याख्यानम् इद्विनीमरणं च, अपरिकर्म च पादपोषगमनम्, तथा चागमः—“समविसमग्निं य पडिओ, अचछइ

१ विचारश्च कायवाङ्मनोभेदाभिधेति तद्विशेषपरिज्ञानार्थमाह । २ “आलोचनमभ्युपगममुचिता मलेखना च कृत्वा । प्रत्याख्याति
आहार, त्रिविधं वा चतुर्विधं वाऽपि ॥१॥ उद्धृत्तं परिवर्तते स्वयमन्येनापि कारयेत् किञ्चित् । यत्र नम्रं नवर, समाधिजनकमप्रतिपद
॥ २ ॥” ३ “प्रत्याख्याति आहार, चतुर्विधं नियमतो गुरुसगासे । इद्विददेशे तथा चेष्टामपि एतद्विद्विधा करोति ॥१॥ उद्धृत्तं परिवर्तने
कायिकादिषु भवति तु विभासा । कृतमन्यार्त्तमेव युनक्ति नियमेन एनियलिक ॥ २ ॥” ४ “अभिवन्य देशान् यथाविधि गोपाश
गुवांतीन् । प्रत्याख्याय वत्तदन्तिके सयमाहारम् ॥ १ ॥ गिरिकन्दरादिषु दण्डायतादिस्थानमिह स्थिता । यावजीव तिष्ठति, निश्चेष्ट
पादपसमान ॥२॥” ५ “ससे विपमे च पतितो, बाले स पादप इव निष्कम्प । चलन परमयोगात्, नवरं हुमस्तेन तस्य भवेत् ॥१॥”

सो पायवो व निक्षेपो । वलणं परप्पओगा, नवरं हुमस्तेव तस्स भवे ॥ १ ॥” यद्वा परिकर्म—संलेखना सा यत्राऽस्ति
वत् सपरिकर्म, तद्विपरीतं त्वपरिकर्म । तत्र चाव्याचारे त्रयमप्येतत्सूत्रार्थोभयनिष्ठित्वे निष्पादितशिष्यः संलेखनापूर्वकमेव
विधत्ते, अन्यथाऽऽर्त्तध्यानसम्भवात् । उक्तञ्च—“देहम्मि असलिहिए, सहसा धाऊहिं त्तिज्जमाणेहिं । जायइ अट्टासाणं,
सरीरिणो चरिमकालम्मि ॥१॥” यत्पुनर्व्याचारे संलेखनानविधायैव क्रियते भक्तप्रत्याख्यानमिदं तद् अपरिकर्म, उक्तञ्च—
“अभिघाओ वा विज्जुगिरिभिच्छीकोणपाय वा होजा । संवद्धहत्थपायादओ व वाएण होजाहि ॥ १ ॥ एमाइकारणेहिं,
वायाइम मरण होइ नायव । परिकम्ममकाऊणं पञ्चस्सइ तओ भत्तं ॥२॥” तथा निर्हरणं निर्हारः—गिरिकन्दरादिगमनेन
ग्रामादेर्विहरणं तद्विधत्ते यत्र तन्निर्हारि, तदन्यदनिर्हारि यदुत्पातुकांमे व्रजिकादौ विधीयते । एतच्च प्रकारद्वयमपि पाद-
पोषगमनविषयम्, तत्प्रस्ताव एवागमेऽस्याभिधानात् । यदुक्तम्—“पादवगमणं दुविह नीहारि चैव तह अनीहारि । घडिया
गामाईणं, गिरिकन्दरमाइ नीहारि ॥ १ ॥ चइयाइसु ज अंतो, उट्टेउमणाण टाइ अणिहारि । तम्हा पायवगमणं, जं
उवमा पायवेणेत्थ ॥ २ ॥” ‘आहारच्छेदश्च’ अशनादित्यागः ‘द्वयोरपि’ सपरिकर्माऽपरिकर्मणोर्निर्हार्यनिर्हारिणोश्च सम
इति शेषः, इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ १-१०-११-१२-१३ ॥ उक्तमनशनम् । ऊनोदरतामाह—

ओमोयरणं पंचहा, समासेण वियाहियं । दवओ खित्तकालेणं, भावेणं पज्जवेहि य ॥ १४ ॥
जो जरस्स उ आहारो, तत्तो ओमं तु जो करे । जहन्नेणेगसित्थाई, एवं दवेण ऊ भवे ॥ १५ ॥

१ “देहेऽनलिखिते सहसा, धातुषु क्षीयमाणेषु । जयते आर्त्तध्यान, शरीरिणश्चरमकाले ॥ १ ॥” २ “अभिघातो वा गिरिविषु-
द्विच्छिन्नकोणपातो वा भवेत् । सम्यग्दृष्टपादादयो वा घातेन भवेयुः ॥ १ ॥ एवमादिकारणव्याचालितं मरणं भवति नातप्यम् । परिकर्माऽ-
हत्वा, प्रत्याख्याति ततो भक्तम् ॥२॥” ३ “पादपोषगमनं द्विविधं, निर्हारि यैव तथा अनिर्हारि । यद्ग्रामादीनां गिरिकन्दरादौ निर्हारि ॥१॥
व्रजिकादिषु यदन्तः, उपातुमनसि तिष्ठति अनिर्हारि । तस्मात् पादपोषगमनं, यदुपमा पादवेनाग्र ॥ २ ॥”

गामे नगरे तह रायहाणिनिगमे य आगरे पल्ली । खेडे कवड-दोणसुह-पट्टण-मडंव-संवाहे ॥१६॥
आसमपए विहारे, सन्निवेसे समायघोसे य । थलिसेणाखंधारे, सत्थे संवट्ठकोट्टे य ॥ १७ ॥
वाडेसु य रत्थासु य, घरेसु वा एवमित्थियं खित्तं । कप्पइ उ एवमाई, एवं खित्तेण ऊ भवे ॥१८॥
पेडा य अट्टपेडा गोमुत्ति पयंगवीहिया चैव । संवुक्कावट्टाऽऽययगंतुं पच्चागया छट्ठा ॥ १९ ॥
दिवसस्स पोरिसीणं, चउण्हं पि उ जत्तिओ भवे कालो । एवं चरमाणो खलु, कालोमाणं सुणेयव २०
अहवा तइयपोरिसीए, ऊणाए घासमेसंतो । चउभागूणाए वा, एवं कालेण ऊ भवे ॥ २१ ॥
इत्थी वा पुरिसो वा, अलंकिओ वाऽणलंकिओ वा वि । अण्णयरवयत्थो वा, अन्नयरणं व वत्थेणं ॥२२॥
अण्णेण विसेसेणं, वण्णेणं भावमणुमुयंते उ । एवं चरमाणो खलु, भावोमाणं सुणेयव ॥ २३ ॥
दवे खित्ते काले, भावम्मि य आहिया उ जे भावा । एएहिं ओमचरओ, पज्जच चरओ भवे भिक्खू २४

व्याख्या—तत्र अवमं—न्यूनमुदरमस्य अवमोदरस्तद्भावः ‘अवमौदर्यं’ न्यूनोदरता पञ्च वा समासेन व्याख्यातम् ।
‘द्रव्यतः’ इति द्रव्याद्, हेतौ पञ्चमी, क्षेत्रं च कालश्च क्षेत्रकालं तेन, भावेन ‘पर्यायेच्च’ उपाधिभूतैः ॥ तत्र द्रव्यत आह—
यो यस्य ‘तुः’ पूरणे, ‘आहारः’ द्वात्रिंशत्कवलमानः, ‘ततः’ स्वाहारात् ‘अवमम्’ ऊनं, ‘तुः’ प्राग्वद् यः कुर्याद् मुञ्जान
इति शेषः, यत्तदोर्गत्याभिसन्वन्धात् तस्य ‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘द्रव्येण’ उपाधिभूतेन भवेदिति सण्टङ्कः, अवमौ-
दर्यमिति प्रक्रमः । एतच्च जघन्येन एकसिक्कं—यत्रैकमेव सिक्कं भुज्यते तदादि, आदिशब्दात् सिक्कद्वयादारभ्य यावदेक-
त्रिंशत्कवलमोजनम् । सम्प्रदायः पुनरत्र—“अप्पाहारोमोयरिया जहन्नेणेगकवला, उक्कोसेणं अट्ट कवला” इत्यादि,

उक्तं च—*“अर्पाहार अवद्धा द्विभाग पत्ता तदेव किंचूणा । अट्ट दुर्वालस सोलैस, चउवीस तहेकतीसा य ॥ १ ॥”
 क्षेत्रावमौदर्यमाह—ग्रामे नगरे, तथा राजधानी च निगमश्च—प्रभूततरवणिजां निवासो राजधानीनिगमं तस्मिन्, आकरे
 पण्यां ‘खेटे’ पांशुप्राकारप्रतिक्षिप्ते, कर्बटं—कर्बटजनावासः, द्रोणमुखं—जलस्थलनिर्गम-प्रवेशं यथा ताम्रलिप्तिः, पत्तनं—
 जलपत्तनं स्थलपत्तनं च, तत्रायं जलमध्यवर्त्ति, इतरत्रिर्जलभूभागभावि, मडम्बम्—अविद्यमानार्द्धवृत्तीययोजनान्तर्ग्रामं,
 सम्बाधं—प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः, कर्बटादीनां समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् ॥ ‘आश्रमपदे’ तापसावस्थाद्युपलक्षितस्थाने, विहारः—
 देवगृहं भिक्षुनिवासो वा तत्प्रधानो ग्रामादिरपि विहारस्तस्मिन्, ‘सन्निवेशे’ यात्रादिसमायातजनावासे, समाजः—पथिक-
 समूहः घोषः—गोकुलम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, स्थल्याम्—उच्चभूभागे सेना—चतुरङ्गबलसमूहः स्कन्धा-
 वारः स एवाऽशेषखेडाद्युपलक्षितः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘सार्थे’ प्रतीते, संवर्त्तः—भयव्रस्तजनस्थपणिः कोटं—
 प्राकारोऽनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, क्षेत्रप्रस्तावाश्चेह समाजादिषु क्षेत्रमेवोपलक्ष्यते ॥ ‘वाटेपु पाटेपु वा’
 वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहात्मकेषु, ‘रथ्यासु’ सेरिकासु, गृहेषु वा, ‘एवमि’ति अनेन हृदयस्थप्रकारेण “एत्तियं” ति एतावद्
 विवक्षातो नियतपरिमाणं क्षेत्रं कल्पते पर्यटितुमिति शेषः, ‘तुः’ पूरणे, एवमादि, आदिशब्दाद् गृहशालादिपरिग्रहः,
 ‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘क्षेत्रेणे’ति क्षेत्रहेतुकं ‘तुः’ पूरणे भवेद् अवमौदर्यमिति प्रक्रमः ॥ पुनरन्यथा क्षेत्रावमौदर्य-
 माह—“पेडे”त्यादि, अत्र च सम्प्रदायः—पेडा पेडिका इव चउकोणा, अट्टपेडा इमीए चेव अट्टसंठिया घरपरिवाडी,
 गोमुत्तिया वंकावलिया, पर्यंगविही अणियया पर्यंगुड्डाणसरिसा, “संबुकावट्ट” ति शम्बूकः—शङ्खस्तद्वदावर्त्तो यस्यां सा

* “अर्पाहाराऽपार्धा द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिदना । अट्ट द्वादश पोडश चतुर्विंशतिस्यैकत्रिंशच्च ॥ १ ॥” १ “पेटा” पेटिका इव
 चतुष्कोणा, ‘अर्धपेटा’ अस्याश्चैव अर्धसंस्थिता गृहपरिपाटी, ‘गोमूत्रिका’ वक्त्रावलिका, ‘पतङ्गवीथिका’ अनियता पतङ्गोद्वयनसङ्घा ।

शम्बूकावर्त्तो, सा च द्विधा—यतः सम्प्रदायः—“अट्टिभितरसंबुका वाहिरसंबुका य, तत्थ अट्टिभितरसंबुकाए संखनामि-
 खेतोवमाए आगिईए अंतो आढवइ वाहिरओ सन्नियट्टइ, इयरीए विवज्जओ” । “आययगंतुं पञ्चागय” ति अत्रायतं—दीर्घ
 प्राञ्जलमित्यर्थः, तथा च सम्प्रदायः—तत्थ उज्जयं गंतूण नियट्टइ “छट्ट” ति पट्टी । नन्वत्र गोचररूपत्वाद्भिक्षाचर्यात्व-
 मेवासां तत्कथमिह क्षेत्रावमौदर्यरूपतोक्ता ? उच्यते—अवमौदर्यं ममास्तु इत्यभिसन्धिना विधीयमानत्वाद् अवमौदर्य-
 व्यपदेशोऽप्यदुष्ट एव, दृश्यते हि निमित्तभेदादेकत्राऽपि देवदत्तादौ पितृपुत्राद्यनेकव्यपदेशः । एवं पूर्वत्र ग्रामादिविषयस्यो-
 त्तरत्र कालादिविषयस्य च नैयत्यस्याऽभिग्रहत्वेन भिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं वाच्यम् ॥ कालावमौदर्यमाह—दिवसस्य
 पौरुषीणां चतसृणामपि, ‘तुः’ पूरणे, यावान् भवेत् ‘कालः’ अभिग्रहविषय इति शेषः, एवमि’त्येवंप्रकारेण प्रक्रमात्
 कालेन “चरमाण” ति सुव्यवस्थया चरतः ‘खलु’ निश्चितं “कालोमाण” ति कालेन—हेतुना अवमत्वं प्रस्तावाद् ‘उद-
 रस्य कालावमत्वम्, कोऽर्थः ? कालावमौदर्यं मुणितव्यम् ॥ एतदेव प्रकारान्तरेणाह—अथवा वृत्तीयपौरुष्याम् ऊनायां
 ‘प्रासम्’ आहारं “एसतो” ति सुव्यवस्थयाद् एषयतः, न्यूनत्वमेव विशेषत आह—चतुर्भागोनायां, वाशब्दात् पञ्चादि-
 भागोनायां वा, एवम् अमुना कालविषयाभिग्रहलक्षणेन प्रकारेण चरत इत्यनुवर्त्तते, कालेन तु भवेद् अवमौदर्यम्, औत्सर्गि-
 कविधिविषयं चैतद्, उत्सर्गतो हि वृत्तीयपौरुष्यामेव भिक्षाटनमुक्तम् ॥ भावावमौदर्यमाह—स्त्री वा पुरुषो वाऽलङ्कृतो
 वाऽनलङ्कृतो वाऽपि अन्यतरवयःस्थो वा ‘अन्यतरेण’ पट्टवटकमयादिना वस्त्रेणोपलक्षितः ॥ अन्येन ‘विशेषेण’ कुपितग्रह-
 सितादिनाऽवस्थाभेदेन ‘वर्णेन’ कृष्णादिनोपलक्षितः ‘भावं’ पर्यायम् उक्तरूपमेवाऽलङ्कृतत्वादि “अणुमुयंते उ” ति ‘अनु-

१ “अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च, तत्र अभ्यन्तरशम्बूकाया शङ्खनाभिज्ञेनोपमाया आकृत्या अन्तरारभते बाह्यतः सखिवर्त्तते,
 इतराया विपर्ययः” ।

न्मुखमेव” यदि दाता दास्यति ततोऽहं ग्रहीष्ये नाऽन्यथेत्युपस्कारः, एवं “चरमाणो” ति प्राग्वत् चरतः ‘खलु’
 निश्चितं “भावोमाणं” ति भावाऽवमत्वं मुणितव्यम् ॥ पर्यवावमौदर्यमाह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च आख्याताः ‘तुः’
 पूरणे, ये ‘भावाः’ पर्याया एकसिक्थोनत्वादयः, ‘एतैः’ सर्वैरपि “ओम” ति अवममुपलक्षणत्वाद् अवमौदर्यं चरति
 अवमचरकः पर्यवचरको भवेद्भिक्षुः । इह च पर्यवग्रहणेन पर्यवप्राधान्यविवक्षया पर्यवावमौदर्यमुक्तम् । यत्रापि च
 प्रव्यतो न्यूनत्वमुदरस्य नास्ति तत्राऽपि क्षेत्रादिन्यूनतामपेक्ष्याऽवमौदर्याणि भण्यन्त इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १४-१५-
 १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ भिक्षाचर्यामाह—

अट्टविहगोयरगं तु, तथा सत्तेव एसणा । अभिग्गहा य जे अन्ने, भिक्खायरियमाहिया ॥ २५ ॥

व्याख्या—अट्टविहगोयरगं” ति प्राकृतत्वाद् अट्टविधोऽमः—प्रधानोऽकल्पनीयपरिहारेण स चाऽसौ गोचरश्च अट्ट-
 विधामगोचरः, ‘तुः’ पूरणे, तथा सत्तैपेण अभिमहाश्च ये ‘अन्ये’ तत्परिरिक्ताः, ते किम् ? इत्याह—“भिक्खायरियमा-
 हिया” ति सूत्रत्वेन भिक्षाचर्या दृष्टिसङ्केतापरनामिका आख्याता । अत्र चाऽष्टाभिमगोचरभेदाः पेडादयः, सत्तैपणा-
 श्चेमाः—*“संसंद्धमसंसंद्धा, उड्डव तद् अण्णलेषड्वा चेव । उंगहिया पंगहिया उण्णियधम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥”
 ‘अभिग्रहाश्च’ द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयाः । तत्र द्रव्याभिग्रहाः—कुन्तामादिसंभितमण्डकण्डादि ग्रहीष्ये इत्यादयः ।
 क्षेत्राभिग्रहाः—देहलो जङ्गयोरन्तर्विधाय यदि दास्यति ततो प्राप्तामित्यादयः । कालाभिग्रहाः—सकलभिक्षाचर-
 निवर्त्तनावसरे मया पर्यटितव्यमित्यादयः । भावाभिग्रहास्तु—हसन् कन्दर्प बद्धो वा यदि प्रतिलाभविष्यति
 ततोऽहमाऽऽपास्ये न त्वन्यथेत्येवमादय इति सूत्रभाषार्थः ॥ २५ ॥ अभिहिता भिक्षाचर्या । एसपरित्यागमाह—

* “संसंद्धाऽसंसंद्धे, उड्डता तथाऽण्णलेषा चैव । उड्डता मण्डलीता, उण्णितमर्मा च सत्तमी ॥ १ ॥”

स्त्रीरदहिसप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं । परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—क्षीरदधिसर्पिरादि 'प्रणीतम्' अतिबृंहकं, पानं च—खजूररसादि भोजनं च—गलद्विन्दोदनादि पान-भोजनं सोपस्कारत्वादेपां परिवर्जनं रसानां 'तुः' पुरणे, भणितं रसविवर्जनमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कायक्लेशमाह—

ठाणा वीरासणाईया, जीवस्स उ सुहावहा । उग्गा जहा धरिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥ २७ ॥

व्याख्या—स्थानानि वीरासनादीनि, लोचाद्युपलक्षणं चैतत्, जीवस्य, 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः सुखावहान्येव मुक्तिसुखहेतुत्वात्, 'उग्गाणि' दुष्करतया 'यथा' येन प्रकारेण 'धार्यन्ते' सेव्यन्ते "कायकिलेसं तमाहियं" ति कायक्लेशः स आख्यातः तथैवेति शेष इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ संलीनतामाह—

एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए । सयणासणसेवणया, विवित्तं सयणासणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—“एगंतं” ति सुव्यत्ययाद् 'एकान्ते' जनेनाऽनाकुले 'अनापाते' कयाद्यापातरहिते 'स्त्रीपशुविवर्जिते' तत्रैवाऽवस्थितरुयादिरहिते शून्यागारादाविति भावः, "सयणासणसेवणय" ति सूत्रत्वात् शय नासनसेवनं विविक्तशयनासनं नाम बाह्यं तप उच्यते इति शेषः । उपलक्षणं चैतदेवणीयफलकादिग्रहणस्य, अनेन च विविक्तचर्या नाम संलीन-तोक्ता । शेषसलीनतोपलक्षणमेपा, यतश्चतुर्विधा इयमुक्ता । तथाहि—“इदिर्यकसायजोगे, पडुच्च सलीणया मुणेयद्या । तह जा विवित्तचरिया, पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसो बाहिरगतवो, समासेण वियाहिओ । अविंभतरतवो इत्तो, बुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २९ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

१ “इन्द्रियकपाययोगान्, प्रतीत्य सलीनता ज्ञातव्या । तथा या विविक्तचर्या, प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥”

पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं च विउस्सग्गो, एसो अविंभतरो तवो ॥ ३० ॥

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः ॥ ३० ॥ भावार्थं तु स्वत एवाऽऽह सूत्रकृत्—

आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं । जे भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥ ३१ ॥

अवमुट्ठाणं अंजलिकरणं, तहेवाऽऽसणदायणं । गुरुभत्ति भावसुस्तसा, विणओ एस वियाहिओ ३२

आयरियमाईए, वेयावच्चम्मि दसविहे । आसेवणं जहाथामं, वेयावच्चं तमाहियं ॥ ३३ ॥

वायणा पुच्छणा चैव, तहेव परियट्ठणा । अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥ ३४ ॥

अट्ठरुदाणि वज्जेत्ता, झाइज्जा सुसमाहिए । धम्मसुक्काई झाणाई, झाणं तं तु बुहा वदे ॥ ३५ ॥

सयणासण ठाणे वा, जे उ भिक्खू ण वावरे । कायस्स विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥ ३६ ॥

व्याख्या—आलोचनां अर्हति आलोचनाई—यत् पापमालोचनात एव शुद्ध्यति, आदिशब्दात् प्रतिक्रमणार्हादिग्रहः । इह पुनर्विषयविषयिणोरभेदोपचारादेवंविधपापविशुद्ध्युपायभूतानि आलोचनादीन्येव आलोचना हादिशब्देनोक्तानि, प्रायश्चित्तं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दशविधमेव, दशविधत्वं चेत्थम्—“आलोयण पडिकमणे, मीस विवेगे तहा विउस्सग्गे । तव छेय मूल अणवट्ठया य पारचिए चैव ॥ १ ॥” ‘जे’ इति आर्पत्वाद् यद् भिक्षुः ‘वहति’ आसेवते ‘सम्यग्’ अवैपरीत्येन प्रायश्चित्तं तद् आख्यातम् ॥ विनयमाह—अभ्युत्थानम् अञ्जलिकरणं, ‘तथे’ति समुच्चये, ‘एवे’ति पूरणे, “आसणदायणं” ति सूत्रत्वाद् आसनदानं, गुरुभक्तिः, भावेन—अन्तःकरणेन शुश्रूषा—तदादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा पर्युपासना वा भावशुश्रूषा विनय एव व्याख्यातः ॥ वेयावृत्त्यमाह—‘आचार्यादिके’ आचार्यादिविषये, मकारस्त्वलाक्षणिकः,

१ “आलोचना प्रतिक्रमण मिश्र विवेकज्ञाया व्युत्सर्गः । तपश्छेदो मूलमनवस्थाप्य च पाराश्रिकमेव ॥ १ ॥”

वेयावृत्त्यमुचिताऽऽहारादिसम्पादनरूपम्, उक्तञ्च—“वेयावच्चं वावडभावो तह धम्मसाहणनिमित्तं । अन्नाहयाण विहिणा, सपायणमेस भावत्थो ॥ १ ॥” तस्मिन् दशविधे, उक्तं हि—*“आयरिय-उच्चज्झाए, थेर-तर्वस्सी-गिलौण-सेह्माणं । सौह-न्मिय-कुल-गैण-सर्धसंगय तमिह कायच्चं ॥ १ ॥” ‘आसेवनम्’ एतद्विषयमनुष्ठानं ‘यथास्थाम’ स्वसामर्थ्याऽनतिक्रमेण वेयावृत्त्यं तद् आख्यातम् ॥ स्वाध्यायमाह—“वायणे”त्यादि सुगमम् ॥ ध्यानमाह—“अट्ठे”त्यादि प्रकटम् । नवरम्—‘ध्याने’ ध्यानाख्य तपः, “तं तु” तदेव बुधा वदन्ति ॥ व्युत्सर्गमाह—शयने आसने, उभयत्र सुपो लुरु, ‘स्थाने’ ऊर्ध्वस्थाने ‘वा’ विकल्पे, यस्तु भिक्षुः ‘न व्याप्रियते’ न चलनादिक्रिया कुरुते, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तस्य भिक्षोः कायस्य ‘व्युत्सर्गः’ चेष्टां प्रति परित्यागो यः पष्ठं ‘तत्’ तपः परिकीर्तितम् । शेषव्युत्सर्गोपलक्षणं चैतद्, अनेकविधत्वादस्य । उक्तं च—“इद्वे भावे य तहा, दुह बुस्सगो चउविहो द्वे । गणदेहोवहिभक्ते, भावे कोहाइचाउ त्ति ॥ १ ॥” इति सूत्रपट्कार्थः ॥ ३१-३२-३३-३४-३५-३६ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरत्तपस एव फलमाह—

एयं तवं तु दुविहं, जं सम्मं आयरि मुणी । से विप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए ॥ ३७ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितयां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायाम्
तपोमार्गगत्याख्यं त्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ “वेयावृत्त्यं व्यावृत्तभावस्तथा धर्मेसाधननिमित्तम् । अन्नादिकानां विहिना, सम्पादनमेव भावार्थः ॥ १ ॥”

२ “आचार्यापाध्याये, स्वविरतपस्त्रिगलानशैक्षणाय । साधर्मिककुलगणसङ्ग्रहं तदिह कर्तव्यम् ॥ १ ॥”

३ “द्रव्ये भावे च तथा द्विधा व्युत्सर्गः चतुर्विधो द्रव्ये-गणदेहोपधिभक्ते, भावे क्रोधादित्याग इति ॥ १ ॥”

उक्तं च—*“अर्पाहार अवद्धा दुभाग पत्ता तदेव किंचूणा । अट्ट दुवालस सोलैस, चउवीस तहेकतीसा य ॥ १ ॥”
 क्षेत्रावमौदर्यमाह—प्राप्ते नगरे, तथा राजधानी च निगमश्च—प्रभूततरवणिजां निवासो राजधा नीनिगमं तस्मिन्, आकरे
 पङ्क्त्यां ‘खेटे’ पांशुप्राकारप्रतिक्षिप्ते, कर्वटं—कर्वटजनावासः, द्रोणमुखं—जलस्थलनिर्गम-प्रवेशं यथा ताम्रलिप्तिः, पत्तनं—
 जलपत्तनं स्थलपत्तनं च, तत्राद्यं जलमध्यवर्ति, इतरन्निर्जलभूभागभावि, मडम्बम्—अविद्यमानार्द्धवृतीययोजनान्तर्ग्रामं,
 सम्बाधं—प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः, कर्वटादीनां समाहारस्तस्मिन् ॥ “आश्रमपदे” तापसावस्थाद्युपलक्षितस्थाने, विहारः—
 देवगृहं भिक्षुनिवासो वा तत्प्रधानो ग्रामादिरपि विहारस्तस्मिन्, ‘सन्निवेशे’ यात्रादिसमायातजनावासे, समाजः—पथिक-
 समूहः घोषः—गोकुलम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, स्थल्याम्—उच्चभूभागे सेना—चतुरङ्गवलसमूहः स्कन्धा-
 वारः स एवाऽशेषखेडाद्युपलक्षितः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘सार्धे’ प्रतीते, संवर्तः—भयव्रत्तजनस्थपणिः कोट्टं—
 प्राकारोऽनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, क्षेत्रप्रस्तावाश्चेह समाजादिषु क्षेत्रमेवोपलक्ष्यते ॥ ‘वाटेपु पाटेपु वा’
 वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहात्मकेषु, ‘रथ्यासु’ सेरिकासु, गृहेषु वा, ‘एवमि’ति अनेन हृदयस्थप्रकारेण “एत्तिंयं” ति एतावद्
 विवक्षातो नियतपरिमाणं क्षेत्रं कल्पते पर्यटितुमिति शेषः, ‘तुः’ पूरणे, एवमादि, आदिशब्दाद् गृहशालादिपरिमहः,
 ‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘क्षेत्रेणे’ति क्षेत्रहेतुकं ‘तुः’ पूरणे भवेद् अवमौदर्यमिति प्रक्रमः ॥ पुनरन्यथा क्षेत्रावमौदर्य-
 माह—“पेडे”त्यादि, अत्र च सम्प्रदायः—पेडा पेडिका इव चउकोणा, अट्टपेडा इमीए चेव अट्टसंठिया घरपरिवाडी,
 गोमुत्तिया वंकावल्या, पयंगविही अनियया पयंगुड्डाणसरिसा, “संजुकावट्ट” ति शम्बूकः—शङ्खस्तद्वदावर्त्तो यस्यां सा

* “अर्पाहाराऽपार्धा द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिद्दूना । अष्ट द्वादश षोडश चतुर्विंशतिसंख्यैकप्रशश्च ॥१॥” १ “पेटा” पेटिका इव
 चतुःकोणा, ‘अर्धपेटा’ अर्धश्चैव अर्धसंस्थिता गृहपरिपाटी, ‘गोमुत्रिका’ वंकावल्या, ‘पतङ्गवीथिका’ अनियता पतङ्गोद्वयनसदृशा ।

शम्बूकावर्त्तो, सा च द्विधा—यतः सम्प्रदायः—“अर्धभितरसंजुका वाहिरसंजुका य, तत्थ अर्धभितरसंजुकाए संखनामि-
 खेतोवमाए अगिईए अंतो आडवड बाहिरओ सन्नियट्टइ, इयरीए विवज्जओ” । “आययगंतुपञ्चागय” ति अत्रायतं—दीर्घं
 प्राञ्जलमित्यर्थः, तथा च सम्प्रदायः—तत्थ उज्जुयं गंतूण नियट्टइ “छट्ट” ति पट्टी । नन्वत्र गोचररूपत्वाद्धिक्षाचर्यात्व-
 मेवासां तत्कथमिह क्षेत्रावमौदर्यरूपतोक्ता ? उच्यते—अवमौदर्यं ममास्तु इत्यभिसन्धिना विधीयमानत्वाद् अवमौदर्य-
 व्यपदेशोऽप्यदुष्ट एव, दृश्यते हि निमित्तभेदादेकत्राऽपि देवदत्तादौ पितृपुत्राद्यनेकव्यपदेशः । एवं पूर्वत्र ग्रामादिविषयस्यो-
 त्तरत्र कालादिविषयस्य च नैयत्यस्याऽभिग्रहत्वेन भिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं वाच्यम् ॥ कालावमौदर्यमाह—दिवसस्य
 पौरुषीणां चतसृणामपि, ‘तुः’ पूरणे, यावान् भवेत् ‘कालः’ अभिग्रहविषय इति शेषः, एवमि’त्येवंप्रकारेण प्रक्रमात्
 कालेन “चरमाण” ति सुव्यवस्थायात् चरतः ‘खलु’ निश्चितं “कालोमाण” ति कालेन—हेतुना अवमत्वं प्रस्तावाद् ‘उद-
 रस्य कालावमत्वम्, कोऽर्थः ? कालावमौदर्यं मुणितव्यम् ॥ एतदेव प्रकारान्तरेणाह—अथवा तृतीयपौरुष्याम् ऊनायां
 ‘प्रासम्’ आहारं “एसतो” ति सुव्यवस्थायाद् एषयतः, न्यूनत्वमेव विशेषत आह—चतुर्भांगोनायां, वाशब्दात् पञ्चादि-
 भांगोनायां वा, एवम् अमुना कालविषयमभिग्रहक्षणेन प्रकारेण चरत इत्यनुवर्त्तते, कालेन तु भवेद् अवमौदर्यम्, औत्सर्गि-
 कविधिविषयं चैतद्, उत्सर्गतो हि तृतीयपौरुष्यामेव भिक्षादनमुक्तम् ॥ भावावमौदर्यमाह—स्त्री वा पुरुषो वाऽलङ्कृतो
 वाऽनलङ्कृतो वाऽपि अन्यतरवयःस्थो वा ‘अन्यतरेण’ पट्टवटकमयादिना वस्त्रेणोपलक्षितः ॥ अन्येन ‘विशेषेण’ कुपितग्रह-
 सितादिनाऽवस्थाभेदेन ‘वर्णेन’ कृष्णादिनोपलक्षितः ‘भावं’ पर्यायम् उक्तरूपमेवाऽलङ्कृतत्वादि “अणुमुयंते उ” ति ‘अनु-

१ “अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च, तत्र अभ्यन्तरशम्बूकाया शङ्खनामिक्षेत्रोपमाया आकृत्या अन्तरारभते बाह्यतः सन्निवर्त्तते,
 इतराया विपर्ययः” ।

न्मुखमेव’ यदि दाता दास्यति ततोऽहं ग्रहीष्ये नाऽन्यथेत्युपस्कारः, एवं “चरमाणो” ति प्राग्वत् चरतः ‘खलु’
 निश्चितं “भावोमाणं” ति भावाऽवमत्वं मुणितव्यम् ॥ पर्यवावमौदर्यमाह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च आख्याताः ‘तुः’
 पूरणे, ये ‘भावाः’ पर्याया एकसिक्थोनत्वादयः, ‘एतैः’ सर्वैरपि “ओम” ति अवममुपलक्षण्याद् अवमौदर्यं चरति
 अवमचरकः पर्यवचरको भवेद्भिक्षुः । इह च पर्यवग्रहणेन पर्यवप्राधान्यविवक्षया पर्यवावमौदर्यमुक्तम् । यत्रापि च
 प्रव्यतो न्यूनत्वमुदरस्य नास्ति तत्राऽपि क्षेत्रादिन्यूनतामपेक्ष्याऽवमौदर्याणि भण्यन्त इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १४-१५-
 १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ भिक्षाचर्यामाह—

अट्टविहगोपरगं तु, तद्वा सत्तेव एसणा । अभिगगहा य जे अस्से, भिक्खायरिचमाहिया ॥ २५ ॥

व्याख्या—अट्टविहगोपरगं” ति प्राकृतत्वाद् अष्टविधोऽयं—प्रधानोऽकल्पनीयपरिहारेण स चाऽसौ गोचरश्च अष्ट-
 विधाप्रगोचरः, ‘तुः’ पूरणे, तथा सप्तैषेण अभिग्रहाब्धये ‘अन्ये’ तदतिरिक्ताः, ते किम् ? इत्याह—“भिक्खायरिचमा-
 हिया” ति सूत्रत्वेन भिक्षाचर्या वृत्तिसङ्केपापरनामिका आख्याता । अत्र चाऽष्टावगोचरभेदाः पेडावयः, सप्तैषणा-
 भेदाः—*“संसङ्गमसंज्ञा, पैड्ड तह ऽप्लेयडा वेव । उंगहिया पंगहिया पैड्डियधम्मा प सत्तनिया ॥ १ ॥”
 ‘अभिग्रहाब्ध’ द्रव्यक्षेत्रकाजभाषविषयाः । तत्र द्रव्याभिग्रहाः—कुन्तामादिसंक्षितमण्डकण्डादि ग्रहीष्ये इत्यादयः ।
 क्षेत्राभिग्रहाः—पैहली जङ्गपोरमाभिधाय यदि दास्यति ततो प्राप्तमित्यादयः । काठाभिग्रहाः—सकलभिक्षाचर-
 निवर्त्तमावसरे मया पर्यटितव्यमित्यादयः । भावाभिग्रहास्तु—इसम् कम्बम् बडो वा यदि प्रतिष्ठामपिप्यति
 ततोऽहमाऽऽवासे न स्वल्पभेदेनमावय इति सूत्रभाषार्थः ॥ २५ ॥ अभिहिता भिक्षाचर्या । एसपरित्यागमाह—

* “संसङ्गमसंज्ञा, पैड्ड तह ऽप्लेयडा वेव । उंगहिया पंगहिया पैड्डियधम्मा प सत्तनिया ॥ १ ॥”

स्त्रीरदहिसप्पिमाई, प्रणीयं पाणभोयणं । परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—क्षीरदधिसर्पिरादि 'प्रणीतम्' अतिवृंहक, पानं च—सर्जररसादि भोजन च—गलद्विन्द्वेदनादि पान-भोजनं सोपस्कारत्वादेपां परिवर्जनं रसानां 'तुः' पुरणे, भणितं रसविवर्जनमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कायक्लेशमाह—
ठाणा वीरासणाईया, जीवस्स उ सुहावहा । उग्गा जहा धरिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥ २७ ॥

व्याख्या—स्थानानि वीरासनादीनि, लोचाशुपलक्षणं चैतत्, जीवस्स, 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः सुखावहा-न्येव मुक्तिसुखहेतुत्वात्, 'उग्गाणि' दुष्करतया 'यथा' येन प्रकारेण 'धार्यन्ते' सेव्यन्ते "कायकिलेसं तमाहियं" ति कायक्लेशः स आख्यातः तथैवेति शेष इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ संलीनतामाह—

एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए । सयणासणसेवणया, विवित्तं सयणासणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—“एगंतं” ति सुव्यवस्थयाद् 'एकान्ते' जनेनाऽनाकुले 'अनापाते' कयाद्यापातरहिते 'स्त्रीपशुविवर्जिते' तथै-वाऽवस्थितरूपादिरहिते शून्यागारादाविति भावः, "सयणासणसेवणय" ति सूत्रत्वात् शय नामनसेवनं विविक्तशयना-सनं नाम बाह्यं तप उच्यते इति शेषः । उपलक्षणं चैतदेपणीयफलकादिग्रहणस्य, अनेन च विविक्तचर्या नाम सलीन-तोक्ता । शेषसलीनतोपलक्षणमेपा, यतश्चतुर्विधा इयमुक्ता । तथाहि—“इन्द्रियकसायजोगे, पशुष सलीणवा मुण्येय्या । तह जा विवित्तचरिया, पन्नता वीयरगेहिं ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—
एसो वाहिरगतवो, समासेण वियाहिओ । अहिंभतरतवो इत्तो, वुच्छामि अणुपुषसो ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २९ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

१ “इन्द्रियकसाययोगान्, प्रतीत्य मलीनता ज्ञातव्या । तथा या विविक्तचर्या, प्रगृह्यतीतरागैः ॥ १ ॥”

पायच्छित्तं विणओ, वेयावचं तहेव सज्झाओ । धाणं च विउस्सग्गो, एसो अहिंभतरो तवो ॥ ३० ॥

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः ॥ ३० ॥ भावार्थं तु स्वत एवाऽऽह सूत्रकृत्—

आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं । जे भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥ ३१ ॥

अणुद्वष्टाणं अंजलिकरणं, तहेवाऽऽसणदायणं । गुरुभत्ति भावसुस्ससा, विणओ एस वियाहिओ ॥ ३२ ॥

आयरियमाईए, वेयावचम्मि दसविहे । आसेवणं जहाधामं, वेयावचं तमाहियं ॥ ३३ ॥

वायणा पुच्छणा चेव, तहेव परियट्ठणा । अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥ ३४ ॥

अट्ठरूपाणि वज्जेत्ता, झाइज्जा सुसमाहिए । धम्मसुक्काई धाणाई, धाणं तं तु वुहा वदे ॥ ३५ ॥

सयणासण ठाणे वा, जे उ भिक्खू ण वावरे । कायस्स विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥ ३६ ॥

व्याख्या—आलोचना अर्हति आलोचनाई—यत् पापमालोचनात एव शुद्ध्यति, आदिशब्दात् प्रतिक्रमणादीदिग्रहः । इह पुनर्विषयविषयिणोरभेदोपचारादेर्विधपापविशुद्धिपायभूतानि आलोचनादीन्येव आलोचना हीदिशब्देनोच्यन्ति, प्राय-श्चित्तं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दशविधमेव, दशविधत्वं चेत्यम्—“आलोयण पटिकमणे, मीस विवेगे तहा विउ-स्सग्गो । तव छेय मूल अणवट्ठया य पारचिए चेव ॥ १ ॥” ‘जे’ इति आर्पत्वाद् यद् भिक्षुः ‘वहति’ आसेवते ‘सम्भय’ अवैपरित्येन प्रायश्चित्तं तद् आख्यातम् ॥ विनयमाह—अभ्युत्थानम् अंजलिकरणं, ‘तथे’ति समुच्चये, ‘एवे’ति पूरणे, “आसणदायण” ति सूत्रत्वाद् आसनदानं, गुरुभक्तिः, भावेन—अन्तःकरणेन शुश्रूषा—तदादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा पर्युपासना वा भावशुश्रूषा विनय एव व्याख्यातः ॥ वैयावृत्यमाह—‘आचार्यादिके’ आचार्यादिविषये, मकारस्त्वलाक्षणिकः,

१ “आलोचना प्रतिक्रमण मिश्र विवेकतया द्युत्सर्गः । तपश्छेदो मूलमनयस्याप्यं च पातादिकमेव ॥ १ ॥”

वैयावृत्यमुचिताऽऽहारादिसम्पादनरूपम्, उक्तञ्च—“वैयावचं वावडभावो तह धम्मसाहणनिमित्तं । अज्जाइयाण विहिणा, सपायणमेस भावत्थो ॥ १ ॥” तस्मिन् दशविधे, उक्तं हि—*“आयरिय-उवज्झाए, थेरै-तव्वेस्सी-गिलौण-सेह्माणं । सौह-म्मिय-कुळ-गण-सर्वसंगय तमिह कायध्वं ॥ १ ॥” ‘आसेवनम्’ एतद्विषयमनुष्ठानं ‘यथास्वाम’ स्वसामर्थ्याऽनतिक्रमेण वैयावृत्यं तद् आख्यातम् ॥ स्वाध्यायमाह—“वायणे”त्यादि सुगमम् ॥ ध्यानमाह—“अट्ठे”त्यादि प्रकटम् । नवरम्—‘ध्यानं’ ध्यानाख्य तपः, “तं तु” तदेव वृथा वदन्ति ॥ व्युत्सर्गमाह—शयने आसने, उभयत्र सुपो लुक्, ‘स्थाने’ ऊर्ध्वस्थाने ‘वा’ विकल्पे, यस्तु भिक्षुः ‘न व्याप्रियते’ न चलनादिक्रियां कुरुते, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तस्य भिक्षोः कायस्य ‘व्युत्सर्गः’ चेष्टां प्रति परित्यागो यः पटं ‘तत्’ तपः परिकीर्तितम् । शेषव्युत्सर्गोपलक्षणं चैतद्, अनेकविधत्वा-दस्य । उक्तं च—“द्वैवे भावे य तहा, दुह वुस्सग्गो चउह्ठिदो दवे । गणदेहोवहिभत्ते, भावे कोहाइचाउ त्ति ॥ १ ॥” इति सूत्रपदकार्यं ॥ ३१-३२-३३-३४-३५-३६ ॥ अध्ययनार्थमुपसहरस्वपस एव फलमाह—

एयं तवं तु वुविहं, जं सम्मं आयरे मुणी । से खिप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुचइ पंडिए ॥ ३७ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायाम्
तपोमार्गगत्याख्यं त्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ “वैयावृत्यं व्यावृत्तभावस्तथा धर्मसाधननिमित्तम् । अज्जादिकानां विहिना, संपादनमेव भावार्थः ॥ १ ॥”

२ “आचार्याप्यायये, स्वविरतपस्विलानदीक्षणायां । साधर्मिककुलगणसहस्रसङ्घत वदिह कर्त्तव्यम् ॥ १ ॥”

३ “द्वैवे भावे च तथा द्विधा व्युत्सर्गः चतुर्विधो द्वैवे-गणदेहोपधिभक्ते, भावे क्रोधादित्याग इति ॥ १ ॥”

अथ चरणविधिनामकमेकत्रिंशत्तममध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययने तप उक्तम्, तच्च चरणवत एव भवतीत्यधुना चरणमुच्यते’ इति सम्बन्धस्यैकत्रिंशत्तमाध्ययनस्य चरणविधिनामकस्याऽऽदिसूत्रम्—

चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं । जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

एगओ विरइं कुज्जा, एगओ अ पवत्तणं । असंजमे नियत्तिं च, संजमे य पवत्तणं ॥ २ ॥
रागहोसे य दो पावे, पावकम्मपवत्तणे । जे भिक्खू रंभई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ३ ॥
दंडाणं गारवाणं च, सल्लाणं च तियं तियं । जे भिक्खू चयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ४ ॥
दिवे य जे उवस्सग्गे, तहा तेरिच्छ-माणुसे । जे भिक्खू सहई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ५ ॥
विगहा-कसाय-सन्नाणं, ज्ञाणाणं च दुयं तहा । जे भिक्खू वज्जई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ६ ॥
वणसु इंदियत्थेसु, समईसु किरियासु य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ७ ॥
लेसासु छसु काएसु, छक्के आहारकारणे । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ८ ॥
पिंडुग्गहपडिमासुं, भयट्ठाणेसु सत्तसु । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ९ ॥
मएसु बंभगुत्तीसु, भिक्खुधम्ममि दसविहे । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १० ॥

उवासगाणं पडिमासु, भिक्खूणं पडिमासु य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ ११ ॥
किरियासु भूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १२ ॥
गाहासोलसएहिं, तहा असंजमम्मि य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १३ ॥
बंभम्मि नायज्झयणेसु, ठाणेसु यऽसमाहिए । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १४ ॥
इक्कवीसाए सबलेसुं, बावीसाए परीसहे । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १५ ॥
तेवीसई सूपगडे, रूवाहिएसु सुरेसु य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १६ ॥
पणवीसा भावणाहिं च, उहेसेसु दसाइणं । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १७ ॥
अणगारगुणेहिं च, पगप्पम्मि तहेव य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १८ ॥
पावसुयप्पसंगेसु, मोहट्ठाणेसु चेव य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ १९ ॥
सिद्धाइगुणजोगेसु, तिच्चीसाऽऽसायणासु य । जे भिक्खू जयई निचं, से न अच्छइ मंडले ॥ २० ॥

व्याख्या—‘एकतः’ एकस्माद् विरतिं कुर्यात्, ‘एकतश्च’ एकस्मिन् प्रवर्तनम् । एतदेव विशेषत आह—असंय-
मात् पञ्चम्यर्थे सप्तमी निवृत्तिं च संयमे च प्रवर्तनं कुर्यादित्यनुवर्तते । ‘चकारौ’ समुच्चये ॥ रागद्वेषौ च द्वौ पापौ पाप-
कर्मप्रवर्तकौ यो भिक्षू ‘रुणद्धि’ तिरस्कुर्वते नित्यं सः ‘नाऽऽस्ते’ न तिष्ठति ‘मण्डले’ संसारे वृद्धव्याख्यानात् । एवमुत्तर-
सूत्रेष्वपि नित्यमित्यादि व्याख्येयम् ॥ ‘दण्डानां’ मनोदण्डादीनां ‘गौरवाणां च’ ऋद्धिगौरवादीनां ‘शल्यानां’ माया-
शल्यादीनां त्रिकं त्रिकं यो भिक्षुस्त्यजति ॥ दिव्यांश्चोपसर्गान्, तथा तैरश्चमानुषान् उपलक्षणत्वादात्मसंवेदनीयांश्च प्रत्येकं

चतुर्विधान्, तथाहि—‘ह्रास-पओस-विमंसा-पुढो-विमायाहिं देवउवसग्गा । आइतियं माणुस्सा, कुसीलपडिसेवहेऊ
य ॥ १ ॥ भयरोसाहारकए, अवच्चलयणाऽवणे य तेरिच्छा । घट्टण-पवडण-थंभण-लेसणया आयवेयणिया ॥ २ ॥’ यो
भिक्षुः सहते ॥ ‘विकथा-कपाय-सञ्ज्ञानां’ प्रतीतानां प्रत्येकं चतुष्कमिति शेषः, ‘ज्ञाणाणं च’ ति ध्यानयोश्च ‘द्विकम्’
आर्चरौद्ररूपं तथा यो भिक्षुर्वर्जयति, चतुर्विधत्वाच्च ध्यानस्याऽत्र प्रस्तावेऽभिधानम् ॥ ब्रतेषु इन्द्रियार्थेषु समितिषु ‘क्रियासु
च’ कायिक्यादिषु यो भिक्षुः ‘यतते’ यथायोगं परिपालनवर्जनविधानेन यत्नं कुरुते ॥ लेइयासु पदसु कायेषु ‘पट्ठे’
पट्परिमाणे ‘आहारकारणे’ वेदनादौ यो भिक्षुः ‘यतते’ यथायोगं निरोधरक्षादिविधानेन यत्नं कुरुते ॥ ‘पिण्डावग्रह-
प्रतिमासु’ आहारग्रहणविषयाऽभिग्रहरूपासु संस्तृष्टाविषु सप्तस्विति योगः । तत्राऽसंस्तृष्टा हस्तमात्राभ्यां चिन्त्या—“असंसट्ठे
हत्थे असंसट्ठे मत्ते अखरडिय ति वुत्तं भवई” एवं गृह्यतः प्रथमा भवति १ । संस्तृष्टा ताभ्यामेव चिन्त्या—“संसट्ठे हत्थे
संसट्ठे मत्ते” एवं गृह्यतो द्वितीया २ । उद्धता नाम—पाकस्थानाद् यत् स्थाल्यादौ स्वयोगेन भोजनभाजने योज्यं तत् एव
गृह्यतरुतीया ३ । अल्पलेपा नाम—अल्पशब्दोऽभाषयाचकः, निर्लेपं पृथुकादि गृह्यतश्चतुर्थी ४ । अयगृहीता नाम—
भोजनफले भोक्तृकामस्य शरावादिना यदुपहृतं भोजनजातं तत् एव गृह्यतः पञ्चमी ५ । प्रगृहीता नाम—भोजनवे-
लायां भोक्तृकामाय दातुमभ्युद्यतेन भोक्त्रा वा यत् करादिना प्रगृहीतं तद्गृह्यतः षष्ठी ६ । उज्जितधर्म्मा तु—यत्
परित्यागाद् भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नैव फाहन्ति तदर्धत्यक्तं वा गृह्यत इति सप्तमी ७ । तथा ‘भयस्यानेषु’

१ “हास्यग्रहेयविमर्शपृथग्विमात्राभिर्देवोपसर्गाः । आदित्रिक मातृपकाः कुसीलप्रतिसेवनाहेतव्य ॥ १ ॥”

भयरोपाऽऽहारकृताः अपत्यलपनाऽवने च तैरश्वाः । घट्टनप्रपतनसम्भनस्तेषांकादात्मवेदनीया ॥ २ ॥”

२ “असंसट्ठो हस्तः असंसट्ठं मात्रकम्, अखरण्डिता इत्युक्तं भवति” ।

इहलोकादिषु सप्तसु, उक्तञ्च—*“इहपरलोकाऽऽथाण.कम्हाओजीवर्मरणमसिंठोण” यो भिक्षुः ‘यतते’ पालनभया-
करणाभ्याम् ॥ ‘मदेपु’ जातिमदादिष्वष्टसु, उक्तञ्च—†“जाहिकुलैरुल्लेखे तैवईस्सरिए मुंए लोभे” प्रतीतत्वाय ब्रह्म,
अन्यत्र च सूत्रे सङ्ख्याऽनभिवानम् । ब्रह्म-ब्रह्मचर्यं तदुत्तिष्ठ-वसत्यादिषु नवसु, उक्तञ्च—‡“वसंहि केह ‘निसिजिदिये’
छेडितर पुर्वकीलिय पैणीए । अईमायाऽऽहार विभूषणा य नव वंभगुत्तीओ ॥ १ ॥” भिक्षुधर्मे ‘दशविधे’ भान्त्यादिभे-
दतः, उक्तञ्च—§“पैन्ती य मदेवऽज्जैव मुत्ती तैव सैजमे य बोधघो । सच्चं ‘सोयं आकियणं च, वभं’ च जइवम्मो
॥ २ ॥” यो भिक्षुर्यतते परिहारादिना ॥ उपासकाः—श्रावकास्तेषां ‘प्रतिमासु’ अभिप्रहविशेषरूपासु दर्शनादिषु एका-
दशसु, उक्त हि—§“दंसण वैय सामाइय पोसह पैडिमा अवंभसंघिते । आरभपेसंडहिंठवज्जए समेणभूए य ॥१॥”
तत्स्वरूपश्चेदम्—“पैसमाइगुणविसिट्ठ, कुग्गहसंकाइसट्ठपरिहीणं । सम्मदसणमणहं, दंसणपटिमा हवइ पढमा ॥ १ ॥
वीयाऽणुषयधारी, सामाइकडो य होइ तइया उ । होइ चउत्थी उ चउदसऽट्ठमाईसु दिवसेसु ॥ २ ॥ पोमह चउडिह पी,
पडिपुत्त सम्म सो उ अणुपाले । वंधाई अइयारा, पयत्तओ वज्जइ इमासु ॥ ३ ॥ यद्यपि च सामायिकप्रतिमा दशा-

* “इहपरलोकाऽऽदानाऽकस्मादाजीवमरणाऽऽलोकाः” । † “जाति-कुल-यल्लेखे तैपसि ऐर्धयं श्रुते लोभे” । ‡ “वसति कथा
नियेधेन्द्रियाणि कुतयान्तर ईर्ष्यक्रीडित प्रणीतम् । अतिमाग्राहारो धिभूषणा च नव ब्रह्मगुणयः ॥ १ ॥” § “क्षान्तिश्च मोदव आरंभ
मुक्ति. तैप सयमश्च योदय्य । सत्तं शौचमकिंघनश्च प्रेक्ष च यतिधर्म. ॥१॥” § “देशं मतानि सामायिक पोषधः प्रतिमा अन्नहचयं-
संचित्तयोः । आरम्भप्रेषधहिंठोना घजंक्क श्रमेणभूतश्च ॥१॥” § “प्रशमादिगुणविसिट्ठ, कुग्गहसंकाइसट्ठपरिहीणम् । सम्मदसंनमाघ,
दशनप्रतिमा भवति प्रथमा ॥ १ ॥ द्वितीयाऽणुवतधारी, सामायिककृतश्च भवति तृतीया तु । भवति चतुर्थी तु चतुर्दशयष्ट्यादिषु
दिवसेसु ॥ २ ॥ पौष चतुर्विधमपि, प्रतिपूर्णं सम्यक् स तु अनुपालयेत् । वन्धादीनतिचारान्, प्रयत्नतो वनयत्यासु ॥ ३ ॥”

श्रुतस्कन्धाऽभिप्रायेणाऽनियतकालमात्रा तथाऽप्यावश्यकचूर्ण्यभिप्रायेणोपासकदशाऽभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसन्ध्यं
सामायिककरणतो मासत्रयमानोत्कर्षेण द्रष्टव्या । पौषधप्रतिमा तु मासचतुष्टयमात्रा, जघन्यतस्तु सर्वा अत्येकाहोरात्र-
मात्रा इति । “सम्ममणुषय-गुणवय-सिक्खावयवं धियो य नाणी य । अट्ठमिचउदसीसुं, पडिमं ठाएगराईयं ॥४॥ अलि-
णाण वियडमोई, मउलियडो दिवसवभयारी य । रत्ति परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दिवसेसु ॥ ५ ॥ “वियडमोई” त्ति
विकटे—प्रकटे दिन इत्यर्थः भुक्ते ‘विकटभोजी’ चतुर्विधाहाररात्रिभोजनवर्जकाः, ‘मौलिकृतः’ अवयवकृच्छः । श्यायइ
पडिमाए ठिओ, तिलोयपुजे जिणे जियकसाए । नियदोसपघणीय, अन्नं वा पंच जा मासा ॥६॥ सिंगारकह विभूषुफ-
रिस्स इत्थीरहं च वज्जंतो । वज्जइ अवंभमेगं, तओ उ छट्ठाए छम्मासे ॥ ७ ॥ सत्तम सत्त उ मासे, नवि आहारे
सचित्तमाहार ! जं जं हेडिह्वाण, तं तोवरिमाण सधं पि ॥ ८ ॥ आरभसयंकरणं, अट्ठमिया अट्ठमास घजेइ । नवमा
नवमासे पुण, पेसारभे विवजेइ ॥ ९ ॥ दसमा पुण दसमासे, उडिह्वाकयं तु भत्त नवि मुंजे । सो होइ उ सुरुमुंडो
छिहलिं वा धारए कोई ॥१०॥ ‘उडिह्वाकृत’ तमेवोडिश्य यत् कृतम् । ‘जं निहियमत्थजायं, पुच्छंत नियण नवर सो तत्थ ।

१ “सम्यक्त्वाणुवतगुणवतशिक्षावतवान् स्थिरश्च ज्ञानी च । अट्ठमीचतुर्दश्यो प्रतिमा तिष्ठत्येकरात्रिकीन् ॥ ४ ॥ अजानो
विकटभोजी, मौलिकृतो दिवसत्रयधारी च । रात्रौ परिमाणकृत, प्रतिमापर्वेषु दिवसेसु ॥ ५ ॥ श्यायति प्रतिमायां स्थित,
त्रिलोकपूज्यान् जितान् जितकपायान् । निजदोषप्रत्यनीक, अन्य वा पञ्च यावन्मासा ॥ ६ ॥ शृङ्गारकथा त्रिभूषोत्कर्षं स्त्रीरहश्च यज्यन् ।
वर्जयत्यग्रहैक, तदश्च पञ्चा पणमासान् ॥ ७ ॥ सप्तमी सप्त तु मासान्, नापि आहरति सचित्तमाहारम् । यद्यधस्तनीनां, सत्तदुपरितनीनां
सयमपि ॥ ८ ॥ आरम्भसयंकरणं, अष्टमिका अष्टमासान् यज्यति । नवमी नवमासान् पुन, प्रेधारम्भान् विवर्जयति ॥ ९ ॥ दशमी
पुनर्दशमासान्, उडिह्वाकृतं तु भक्त नापि मुञ्जति । स भवति तु क्षुरमुण्ड, क्षिप्ता वा धारयेत् कोऽपि ॥ १० ॥ यत्तिहितमर्थजातं,
पृच्छता निजानां नवरं स तत्र ।

जइ जाणइ तो साहे, अह नवि तो वेइ नवि जाणे ॥ ११ ॥ नाऽन्यत् तस्य गृहकृत्यं किमपि कर्तुं कल्पत इति भावः ।
“सुरुमुंडो लोएण व, रयहरण पडिगहं च गिण्हित्ता । समणभूओ विहरे, मासा एकारसुक्कोसं ॥१२॥ ममकारेऽ-
वोच्छिन्ने, घच्चइ सन्नायपडि दड्डुं जे । तत्थ वि साहु व जहा, गिण्हइ फासुं तु आहार ॥ १३ ॥” ‘सञ्ज्ञातपडिं’ श्वाति-
सन्निवेश “फासु तु” प्रासुकमेव, उपलक्षणत्वादेपणीयं च, प्रेमान्वयवच्छेदात् सञ्ज्ञातिपडिगमनेऽपि तस्य न दोष इत्या-
शयः ॥ तथा भिक्षूणां प्रतिमासु मासिक्यादिषु द्वादशसु, चत आगमः—“मौसाई सत्तता, पढमा विति तइय सत्तरा-
इदिणा । अहराइ एगराई, भिक्खुपडिमाण वारसगं ॥ १ ॥ तत्स्वरूपश्चेदम्—पडिवज्जइ एयाओ, सघयण-धिईजुओ
महासत्तो । पडिमाओ भावियण्णा, सम्मं गुरुणा अणुत्ताओ ॥२॥ गच्छे चिय निम्माओ, जा पुवा दस भवे असपुत्ता ।
नवमस्स तइयवत्थु होइ जहन्तो सुयाभिगमो ॥३॥ वोसट्ठचत्तदेहो, उ .सग्गसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिमाहीया,
भत्तं च अलेवडं तस्स ॥४॥ गच्छा विणिक्खमित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेग भोगणस्सा, पाणस्स वि तत्थ
एग भवे ॥५॥ जत्थऽत्यमेइ सूरु, न तओ ठाणा पयं पि संचलइ । नाएगराइवासी, एगं व दुगं व अन्नाए ॥ ६ ॥

यदि जानाति तत् कथयति, अथ नापि ततो ब्रवीति नापि जाने ॥ १४ ॥ १ “क्षुरमुण्डो लोचनं वा, रजोहरणं पतङ्गश्च गृहीत्वा ।
श्रमणभूतो विहरेत्, मासानेकादशोक्लृप्तम् ॥ १२ ॥ ममकारेऽप्युच्छिन्ने, यजति सञ्ज्ञातपडिं द्रष्टुम् । तत्रापि साधुरिव यथा, गृह्णाति
प्रासुकं तु आहारम् ॥१३॥” २ “मासादयः सप्तान्ताः प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रिदिना । अहोरात्रिकी एकरात्रिकी भिक्षुप्रतिमानां
द्वादशकम् ॥ १ ॥ प्रतिपद्यते एता, संहनन-धत्तियुतो महससश्च । प्रतिमा भावितात्मा, सम्मगुरुणा अनुज्ञात ॥२॥ गच्छे एव निर्मात, यावत्
पूर्वाणि दश भवेयुरसम्पूर्णानि । नवमस्य तृतीयवस्तु, भवति जघन्य. श्रुताभिगमः ॥ ३ ॥ सुरुसृष्ट्यकदेह, उपसर्गसहो यथैव
जिनकरी । पूजना अभिगृहीत्वा, भक्त चाऽलेपकृतस्य ॥ ४ ॥ गच्छाद् विनिष्क्रम्य, प्रतिपद्यते मासिकीं महाप्रतिमाम् । दत्तेका भोजनस्य,
पाणकस्यापि तत्रैका भवेत् ॥५॥ यत्राऽस्तमेति सूर्य, न तत् स्थानात् पदमपि सञ्चलति । ज्ञात एकरात्रिवासी, पुनं वा द्वे याऽऽज्ञाते ॥६॥

दुष्टस्सहस्यमाईण नो भणं पयं पि ओसरइ । एमाइनियमसेवी, विहरइ जाऽखण्डिओ मासो ॥ ७ ॥ पच्छा गच्छमाईई, एव दुमासी तिमासी जा सत्त । नवर दत्तीवुद्धी, जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ८ ॥ तत्तो य अट्टमीया, भवई हु पढम सत्तराईदी । तीए चउत्थवउत्थेणऽपाणएणं अह विसेसो ॥ ९ ॥ उत्ताणग पासही, नेसज्जी वावि ठाण ठाइत्ता । सहउवसग्गे घारे, दिवाई तत्थ अविक्कंपो ॥ १० ॥ 'उत्तानकः' ऊर्द्धमुखशयितः, 'नेसज्जि' त्ति निषद्यावान् समयुततया उपविष्टः । अस्यां च पारणके आयामाम्लं दत्तिनियमस्तु नास्ति, ग्रामादेर्वह्निश्चाऽवस्थानम् । 'दोहा वि एरिस भिय, पहिया गामाइयाण नवरं तु । उक्कुडु लंगंडसाई, दंडायय उडु ठाइत्ता ॥ ११ ॥' लगण्डं-वक्र-फाष्टं तद्वत् शेते लगण्डशायी शिरःपार्श्विकाभिरेव स्पृष्टभूः न तु पृष्ठेन, दण्डायतः-दण्डवद् भून्यस्तायतशरीरः । 'तेहाए वी एवं, नवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । वीरासनमहवा वी, ठाएजा अंवखुज्जो हु ॥ १२ ॥' गोदोहिका-गोदो-हनप्रवृत्तस्येवाऽप्रपादतलाभ्यामवस्थानम्, वीराणां-दंडसंहननानाम् आसनम् तद्वि सिंहासनाधिरूढस्य सिंहासनापनयनेऽ-विचलितावस्थानेन तुल्यम्, 'आम्रकुब्जः' सहकारफलवद् वक्राकारः । 'एमेव अहोराई, छट्टं भत्तं अपाणयं नवरं ।

दुष्टाश्चहस्त्यादीना न भयेन पदमपि अपसरति । एवमादिनियमसेवी, विहरति यावदखण्डितो माससः ॥ ७ ॥ पश्चाद् गच्छमत्येति, एवं दिमासीं त्रिमासीं यावत् सप्त । केवलं दत्तिवृद्धियावत् सप्त तु सप्तमासिक्याम् ॥ ८ ॥ ततश्च अष्टमिका, भवति खलु प्रथमा सप्तरात्रिन्दिवा । तस्यां चतुर्थचतुर्थेनाऽपानकेनाऽथ विशेषः ॥ ९ ॥ उत्तानको पाशंगः, नैपथी वाऽपि स्थानं स्थित्वा । सहते उपसर्गान् घोरान्, दिग्यादीन् तन्नाऽविकल्पः ॥ १० ॥ १ "द्वितीयाऽपि ईदृशी एव, बहिस्ताद् ग्रामादिकानां केवलं तु । उक्कुडुको लगण्डशायी, दण्डायत उर्ध्वं स्थित्वा ॥ ११ ॥" २ "तृतीयायामप्येवं, केवलं स्थानं तु तस्य गोदोहिका । वीरासनमधवाऽपि तिष्ठेदात्रकुब्जः खलु ॥ १२ ॥" ३ "एवमेवाऽहोरात्रिकी, पष्ठ भक्तमपानकं केवलम् ।

गामनगराण बहिया, वगधारियपाणि ए द्वाणं ॥ १३ ॥" 'व्याघारितपाणिके' प्रलम्बभुजस्येत्यर्थः, इयं च त्रिभिर्दिनैर्याति, अहोरात्रस्यान्ते पष्ठभक्तकरणात् । यदाह—“अहोरात्र्या तर्हि पच्छा छट्टं करेइ” । एकाशनेन चेत्यमारभ्यते, तेनैव च निष्ठां याति । "एमेव एगराई अट्टमभत्तेण ठाण बाहिरओ । ईसीपवभारगए, अणिमिसनयणेगदिट्ठी य ॥ १४ ॥" "साहट्टु दो वि पाए, वगधारियपाणि ठायइ द्वाणं" ति, 'ईपत्तप्राभारगतः' ईपत्कुब्जो नद्यादिदुस्तटीस्थितो वा, 'एकट्टिः' एक-पुद्गलगतदृष्टिः, 'सहत्थ पादौ' जिनमुद्रया व्यवस्थाप्य इत्यर्थः, सम्यक्करणे चास्याऽवधिज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं वा फलमागमेऽभिहितम् । इयं च प्रतिमा रात्रेरन्तरमष्टमकरणात् चतुरात्रिदिवमाना । यदाह—“एगराइया चउर्हि पच्छा अट्टमं करेइ” त्ति । विस्तरासां दशाभ्योऽवसेयः । एतासु यो भिन्नुर्यते यथावत् परिज्ञानोपदेशपालनादिभिः ॥ 'क्रियासु' कर्मबन्धनिबन्धनभूतचेष्टासु अर्थाऽनर्थादिभेदतः त्रयोदशसु, तथा चागमः—“अट्टाणट्ठा हिंसाऽकम्हा दिट्ठी य मोसऽदिन्ने या । अज्झत्थ माणमिन्ने, माया लोभेरियावहिया ॥ १ ॥" आसां भावार्थः पुनरयम्—“तैसथावरभूय-हिओ, जो दंडं निसिरई हु कज्जन्मि । आयपरस्स व अट्ठा, अट्ठादंडं तयं विति ॥ १ ॥ जो पुण सरडाईयं, थावर-कायं व वणलयाईयं । मारेउ छिदिऊण व, छडे एसो अणट्ठाए ॥ २ ॥ अहिमाइ वेरियस्स व, हिंसिसुं हिंसई व हिंसिहिई ।

ग्रामनगरयोर्बहिस्ताद् व्याघारितपाणिकं स्थानम् ॥ १३ ॥ १ "अहोरात्रिकी तत्र पश्चात् पष्ठं करोति" २ "एवमेव एकरात्रिकी अष्टमभक्तेन स्थानं बहिस्तात् । ईपत्प्राभारगतोऽतिमिषनयनेकदृष्टिश्च ॥ १४ ॥ ३ "सहत्थ द्वावपि पादौ व्याघारितपाणि. तिष्ठति स्थानमिति" ४ "एक-रात्रिकी चतुर्भिः पश्चात् अष्टमं करोती" ति । ५ "अर्थाऽनर्था हिंसा, अकम्हाद् इष्टिश्च सृष्टाऽदत्तं च । अध्यात्मं मानो मैत्री, माया लोभ ईर्या-पयिकी ॥ १ ॥" ६ "असत्थावरभूतहितो, यो दण्डं निसृजति खलु कार्ये । आत्मन परस्य वाऽर्थं, अर्थेदण्डं तर्कं भुवते ॥ १ ॥ य- पुनः सरटा-दिक, स्यावरकायं वा वनलतादिकम् । मारयित्वा छित्त्वा वा, सुञ्जति एषोऽनर्थाय ॥ २ ॥ अट्ठादे वैरिणो वाऽहिंसीत् हिंसति वा हिंसिष्यति ।

जो दंडं आरभई, हिंसादंडो भवे एसो ॥ ३ ॥ अण्णट्ठाए निसिरई, कंडाई अन्नमाहणे जो उ । जोऽवनिगंतो सस्सं, छिदेजा सालिमाईयं ॥ ४ ॥ एस अकम्हादंडो, दिट्ठि विवज्जासओ इमो होइ । जो सत्तु ती काउं, हणई मूढो शसत्तुं पि ॥ ५ ॥ छट्टो मोसाभासा, सत्तमदंडो अदिन्नगहणं तु । अज्झत्थीओ कज्जं, विणा वि जं दुम्मणो चिट्ठे ॥ ६ ॥ जाइमयाईमत्तो, हीलेइ पर तु माणकिरिएसा । माइपियभायगाइण, जो पुण अप्पे वि अवराहे ॥ ७ ॥ तिष्ठं करेइ दंडं, दहणंकणबंधतालणाईयं । तम्मिन्नेदोसवत्तिं, किरियाठाणं भवे दसमं ॥ ८ ॥ एकारसम माया, वारसमं जमिह लोभदोसेण । अन्नेसिं सत्ताणं, वहवंधणमारणे कुणइ ॥ ९ ॥ सययं तु अप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपम्ह पि । निवडइ ता सुहुमा ऊ, इरियावहिया किरिय चरिमा ॥ १० ॥" 'भूतग्रामाः' जीवसङ्घाताश्च चतुर्दश । ते चामी—“दग्निन्दिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिदिया सवित्तिचऊ । पज्जत्ताऽपज्जत्ताभेएणं चउदस ग्गामा ॥ १ ॥" तेषु । तथा परमाश्च ते अधा-र्मिकाश्च परमाधार्मिकाः अन्वाद्यस्तेषु पञ्चदशसु । यत उक्तं—*“अवे अवरिसी चेव, सैमे सैवले त्ति आवरे ।

यो दण्डमारभते हिंसादण्डो भवेदेव ॥ ३ ॥ अन्यार्थं निसृजति, काण्ठादीन् अन्यमाहन्त्याद् यस्तु । योऽपनयन् सस्य छिन्नात् शास्त्र्या-दिकम् ॥ ४ ॥ एष अकम्हाद्दण्डो दृष्टिर्विपर्यासतोऽयं भवति । य. शत्रुरिति कृत्वा, हन्ति मूढोऽशत्रुमपि ॥ ५ ॥ पष्ठो सृष्टाभाषा, सप्तमदण्डोऽदत्तग्रहणं तु । अध्यात्मिकः कार्यं विनाऽपि यद् दुर्मनः तिष्ठेत् ॥ ६ ॥ जातिमदादिमत्तो, हेलयति परं तु मानक्रिया एषा । मातृ-पितृ-भ्रात्रादीनां, य. पुनरल्पेऽप्यपराधे ॥ ७ ॥ तीय करोति दण्डं, दहना-ऽङ्गन-बन्ध-ताडनादिकम् । तन्मित्रद्वेषप्रत्ययिक क्रियास्थानं भवेद् दशमम् ॥ ८ ॥ एकादश माया, द्वादश यदिह लोभदोषेण । अन्येषां सर्वानां बधबन्धनमारणानि करोति ॥ ९ ॥ सततं त्वप्रमत्तस्य भगवतो यावत् चक्षुःपक्षमापि । निपतति तावत् सूक्ष्मा तु ईर्यापयिकी क्रिया चरमा ॥ १० ॥ १ "एकेन्द्रियाः सूक्ष्मा इतरे च, संज्ञिन इतरे पञ्चेन्द्रियाः सद्विचित्रचतुरिन्द्रियाः । पर्यासाऽपर्यासकभेदेन चतुर्दश ग्रामाः ॥ १ ॥" * "अन्धोऽन्धर्पिश्रेव इयामः शब्द इत्यपरः ।

तेहोर्वरोह काले य, महीकाले त्ति आवरे ॥ १ ॥ अंसिपत्ते वणु 'कुमे, यौलुव वेवैरणी ॥ १ ॥ रैरस्तरे मंहावोसे एण पन्नरसाऽऽहिया ॥ २ ॥ वेपु यो भिळुयंतते परिहारपरिहानादिभिः ॥ गावा-गावाभियानम् अध्ययनं-पोडशमेपां गावापोडशकानि सूत्रकृताऽऽद्युतस्कन्धाऽध्ययनानि तेपु, उक्तम्—*“समओ वेयालीयं, उवैसगपपरिज यीपरिजा य । निरैयविमत्ती वीरैयओ य कुंसीलाण परिभासा ॥ १ ॥ वीरिए वंमे संमाही, मंग सभोसरण अट्टतं ॥ १ ॥ जंमतीवं तह गांही, सोलसमं होड अज्जयणं ॥ २ ॥” तथा ‘असयमे च’ सप्तदशभेदे प्रयिव्यादिविषये, तत्स-
ह्यात्वं चास्य तत्प्रतिपक्षस्य संयमस्य सप्तदशभेदत्वात् । यत् उक्तम्—†“पुढवि-उगं-अगणि-मोत्त-वणफट्ट-वि-ति-
चउ-पेणिदि-अंजीवे । “देहोपेहे-पमैज्जण-परिट्ठयण-मणो-वेह-कौए ॥ १ ॥” “अण्णि” ब्रह्मचर्ये अष्टादशभेदभिन्ने, उक्तं हि—‡“ओरोलियं च विद्धं, मणवयकाएण करणजोएण । अणुमोयण-कारावण-करणेणऽट्टारमाऽवमं ॥ १ ॥” माताध्य-
यनेपु उत्तिप्तादिपु एकोनविंशतौ, यदुक्तम्—§“उक्खित्तनाए ‘सघाटे, अटे कुंमे य सेलए । तुवे य रोहिणी मंही, मोयदी चंदिमा इय ॥ १ ॥ दीवहवे उट्ठगनाए, महुंफे तेयैली इय । नंदिफेले अवरकंका, ओट्टने सुंसु पुटैरिए ॥ २ ॥”
‘स्यानेपु’ आश्रयेपु कारणेपित्यर्थः, कस्य ? इत्याह—“असमावेः” अमगाधानस्य, तानि च द्रुतं द्रुतं गमनादीनि

रद्ग उपरद्ग. कालश्च महाकाल इति चापर ॥१॥ अनिपत्रो धनु कुम्भ, वालुओ वंतापरिति । ररररर महावोप, एते पञ्चदशाऽऽद्या-
ता ॥२॥ * “समयो वैद्यलीय, उवैसगपरिजा यीपरिजा च । निरैयविमत्ती-वैरैयओ कुंसीलाना परिभासा ॥१॥ वीर्यं वंमे मभोधिमंगं
समैवसरण याधौवप्य ग्रन्थे । आदौनीय तथा गांधा पोडश भवत्यध्ययनम् ॥ २ ॥” † “एवरी-उका-अग्नि-मारव-पनस्पति-दि-त्रि-चतु-
पञ्चेन्द्रिया-ऽजीवेपु । प्रेधोपेक्ष्य-प्रमाणन-परिष्ठापन-मनो-उच-कायै ॥ १ ॥” ‡ “औद्योगिक च दिव्य, मनोवच कायेन करणयोनेन ।
अनुमोदन-कारण-करणेष्टादशाऽमद ॥ १ ॥” § “उक्खित्तनाए ‘सघाटोऽण्टे कुंमे य सेलए । तुवे य रोहिणी मंही, मोयदी चंदिमा इय ॥ १ ॥ दीवहवे उट्ठगनाए, महुंफे तेयैली इय । नंदिफेले अवरकंका, ओट्टने सुंसु पुटैरिए ॥ २ ॥”

विंशतिः, तथा चाऽऽह—*द्वद्वचारी-दुयं दुयं वचंतो इहेव अप्पाणं पवढणाट्ठा अत्रे य सत्ते वावायणाडणा
असमाहीए जोयइ परलोगे य अप्पय सत्तवहजणियत्तमुणा असमाहीए जोयइ १, एवमन्येपपि अममाधिग्यानत्वं
भावनीयम् । अपमजिए ठाणनिसीयणाइ करेइ २, एव दुप्पमजिए वि ३, अडरित्ताए नेजाए आमणे वा निवसइ
निसीयइ वा ४, राइणिए परिभवइ ५, येरोवचाई-मीलाइंसेसिंहिं येरे उवहणइ त्ति वुत्त हवइ ६, भूओवचाई-अणट्टाए
एगिदियाडए उवहणइ त्ति वुत्त हवइ ७, मुहुत्ते मुहुत्ते सजलइ ८, सड कुद्धो य अचतकुद्धो हवइ ९, पिट्ठिमसिए १०,
अभिकत्तणमोहारिणि भासइ जहा दासो तुम चोरो व त्ति ११, नचाई अहिरणणाइ करेइ १२, उवसताणि य उट्टेइ
१३, समरक्त्ताए अयडिलाओ थंढिल सकमइ, ससरक्त्तेहिं वा हत्थेहिं भिक्कं गेणइ १४, अकाले सप्लायं करेइ
१५, असंखडसइ करेइ राइए वा महया सहेण, उल्लवइ १६, कलहं करेइ, तं वा करेइ जेण कलहो हवइ १७, तारिस
भासइ करेइ वा जेण सवो गणो झझविओ अच्छइ १८, सूरुदयाओ अत्यमणं जाव भुजइ १९, एमणासमिइं न पालेइ
२०, यो भिळुयंतते । एकविंशतौ शयलयन्ति-कवुरीकुर्वन्ति चारित्रमिति शबला.-क्रियाविशेषास्तेषु, तथा चाऽऽगमः—

* द्रुतद्रुतचारी—द्रुत द्रुत वजन् इहेयाऽऽमान प्रपतनादिना अन्याश्च सत्यान् व्यापादनादिनाऽममार्थं योजयते, परलोके च
आमान सत्त्ववपजनिक्तमर्माणऽसमार्थं योजयति १, अपमार्जिते स्थाननिपदनादिकं करोति २, एव दुप्पमार्जितेऽपि ३, अनिरिच्छाया
शय्याया आसने वा निवसति निषीदति वा ४, रात्रिकान् परिभवति ५, स्ववितोषघाती-शीलादिभेदे स्वरितान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति
६, भूतोपघाती-अनर्थाय एकेन्द्रियादिकान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति ७, मुहुत्ते मुहुत्ते सजलति ८, मष्टं पुद्गलात्यन्तकुद्धो भवति
९, पृष्ठमासिक १०, अमीक्षणमवधारिणीं भाषते-यथा दासस्त्व चोरो वा इति ११, नवानि अधिकरणानि करोति १२, उपसन्धानि च
उदीरयति १३, सरजस्कपाद अत्यगिडलात् स्थण्डिल सङ्क्रामति, सरजस्कान्या वा हस्ताभ्या भिक्षा गृह्णाति १४, अकाले स्वाध्याय करोति
१५, अक्षरद्वयान् करोति, रात्रौ वा महता शब्देन उल्लपति १६, कलहं करोति, तद् वा करोति येन कलहो भवति १७, तारिता
भाषते करोति वा येन सर्वो गणो झझवित आले १८, सूर्योदयाद् अक्षमन यावद् मुहे १९, एमणासमिति न पालयति २० ॥

* “त जह उ हत्थकम्मं, कुवते १ मेहुणं च सेवते २ । राइं च मुंजमाणे ३ आहाकम्मं च मुंजते ४ ॥ १ ॥ मैयुनं
सेवत अतिरुमादिपु त्रिपु । तत्तो च रायपिंढं ५, कीव ६ पामिच ७ अभिहड ८ अट्टेज ९ । मुंजते सवले ऊ, पचक्खि-
यऽभिकत्त मुंजते १० ॥ २ ॥ छम्मासऽम्भंतरओ, गणा गणं सकम करिते य ११ । मासम्भतर तिन्नि य, दगलेवा ऊ
करेमाणे ॥३॥ मासम्भतरओ चिय, माइट्टाणाइ तिन्नि कुणमाणे १२ । पाणइवायाजट्ठि, उवते १३ मुस वचते य १४
॥ ४ ॥ गिण्हते य अविज्जं १५ आउट्ठिं तह अणतरहियाए । पुढवीए ठाण सेजा, निसीहिय वावि चेएइ १६ ॥ ५ ॥
एय सत्तिणिट्ठाए ससरक्त्ताए चित्तमतसिललेल्लु । कोलावासपइट्ठा, कोल वुणा तेसि आवासो १७ ॥ ६ ॥ सड-सपाण-
सवीण, जाव उ सताणए भवे तहिय । ठाणाइ चैयमाणे, सवले आउट्टियाए उ १८ ॥७॥ आउट्ठि मूलकदे, पुफे च फले
य वीच हरिए य । मुजते सवले ऊ १९, तहेव सवच्छरस्सतो ॥ ८ ॥ दस दगलेवे उव, तह माइट्टाण दस च
वरिसतो २० । आउट्ठिय सीओदगवगारियहत्थमत्ते य ॥ ९ ॥ ववीए भायणेण व, दिज्जत भत्त-पाण घेत्तूण ।

* “तद्यथा तु हस्तकर्मं कुर्याणो मैयुनं च सेवमान । रात्रौ च भुञ्जान आधाकर्मं च भुञ्जान ॥१॥ ततश्च राजपिण्डं नीतं प्रामि-
त्यमभ्याहृतमात्मेयम् । भुञ्जान. शबल एव प्रत्याख्यायाऽमीक्ष्य भुञ्जान ॥ २ ॥ पण्मासम्भन्तरतो गणाद् गणं सङ्क्रम कुर्वन् ।
मायाम्भन्तरे त्रींश दशलेपास्तु कुर्याण ॥ ३ ॥ मासाम्भन्तरत एव मातृस्थानानि त्रीणि कुर्याण । प्राणातिपातमाकुट्टया कुर्याणो मृषा
वर्द्ध ॥ ४ ॥ गृहस्थाऽवचमाकुट्टया तथाऽनन्वर्हितायाम् । पृथ्व्या स्थानं शय्या नैवेधिकीं वाऽपि चेतयति ॥ ५ ॥ एव सज्जितपाया
सरजस्कपाया चित्तवर्तिष्ठालेलुत्तयाम् । कोलावासप्रकृष्टाया कोलावुणालेयामावास ॥ ६ ॥ साण्ड-सपाण-सवीण यावत् तु सन्वानक भवेत्
उत्तर । स्थानादि चेतयन् शबल आकुट्टय ॥७॥ आकुट्टया मूलानि कन्दान् पुष्पाणि च फलानि च धीजानि हरितानि च । भुञ्जान शयलस्य
वर्धय सवत्सरस्थान्त ॥ ८ ॥ दश उदकलेपान् कुर्वन् तथा मातृस्थानानि दश च वर्षान्तः । आकुट्टया शीतोदकस्निग्धहस्ताभ्यां च ॥ ९ ॥
दद्यां भाजनेन वा दीयमान भक्ष-पाण गृहीत्वा ।

भुंजइ सवलो एसो, इगवीसो होइ नायवो २१ ॥ १० ॥ द्वाविंशतौ परीषहेषु प्राकथितेषु यो भिक्षुर्यतते ॥ त्रयोविंशत्यध्य-
यनयोगात् त्रयोविंशतिसूत्रकृतं तस्मिन्, त्रयोविंशतिसूत्रकृताध्ययनानि चेमानि—*“पुंडरिय किंरियठाणं आहारपरिन्न
पक्षेक्खाणकिरिया य । अणंगार अह नालंद सोलसाइं च तेवीसं ॥ १ ॥” तथा रूपम्—एकस्तदविकेषु प्रक्रमात् सूत्रकृ-
ताध्ययनेभ्यः ‘सुरेषु च’ भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकरूपेषु दशाष्टपञ्चैकविवेषु यो भिक्षुर्यतते यथावत्प्ररू-
पणादिना ॥ “पणवीस” त्ति पञ्चविंशतौ “भावणाहिं” ति सुव्यवत्ययाद् ‘भावनासु’ महाव्रतविषयासु, उक्तं हि—
† ‘पणवीस भावणाओ पन्नत्ताओ, तं जहा—ईरियासमिह म्भणुत्ती वयणुत्ती आलोइऊण पौणभोगणं आयौणभंडम-
त्तनिकखेवणासमिह पढमवए । अणुवीइभासणया कोहविवेगे लोहविवेगे भयविवेगे हासविवेगे विइयवए । उग्गह-
अणुन्नवणया उग्गहसीमजायणया सयमेव उग्गहअणुणिण्हणया साहम्मियउग्गहं अणुणविय परिभुंजणया साहा-
रणभत्तपाणं अणुन्नविय परिभुंजणया तईयवए । इत्थि-पसु-पंडगसंसत्तसयणाऽऽसणवज्जणया इत्थीकहविज्जणया
इत्थीण इंदियाण आलोयणवज्जणया पुव्वरयपुव्वकीलियाणं विसयाणं असरणया पणीयाहारविज्जणया चउत्थवए ।

भुनक्ति शवल एष एकविंशतितमो भवति ज्ञातव्य ॥ १० ॥ * “पौण्डरीक क्रियास्थानमाहारपरिज्ञा प्रत्याख्यानक्रिया च । अनगर आर्द्रो
नालन्द’ पोटश च त्रयोविंशतिः ॥ ११ ॥ † “पञ्चविंशतिर्भावना प्रज्ञा । तद्यथा—ईर्यासमिति १ मनोगुप्ति. २ वचोगुप्ति. ३ आलोक्य
पान-भोजनम् ४ आदानभाण्डमाग्निसिद्धेपणासमिति ५ प्रथमव्रते । अनुयीचीभाषणता १ क्रोधविवेक २ लोभविवेक ३ भयविवेक.
४ हास्यविवेक. ५ द्वितीयव्रते । अवग्रहानुज्ञापनता १ अवग्रहसीमयाचनता २ स्वयमेवाऽवग्रहानुग्रहणता ३ साधर्मिकावग्रहमनुज्ञाप्य
परिभुञ्जता ४ साधारणभक्तपानमनुज्ञाप्य परिभुञ्जता ५ तृतीयव्रते । १ स्त्री-पशु-पण्डकसत्तकशयनासनवर्जनता १ स्त्रीकथाविवर्ज-
नता २ स्त्रीणाम् इन्द्रियाणामालोकनवर्जनता ३ पूर्वैरत-पूर्वैक्रीडितानां विषयाणामासरणता ४ प्रगीताऽऽहारविवर्जनता ५ चतुर्थव्रते ।

सोइदियरागोवरमे’, एवं पंच वि इंदिया ५ पंचमवए । उद्देशेपु इत्युपलक्षणत्वाद् उद्देशकालेषु ‘दशादीनां’ दशाश्रुतस्कन्ध-कल्प-
व्यवहाराणां पद्धिंशतिसङ्ख्येति शेषः । उक्तं हि—“दस उद्देसणकाला, दसाण कप्पस्स हुंति छेव । दस चेव य ववहारस्स
हुंति सवे वि छवीसं ॥ १ ॥” यो भिक्षुर्यतते । ‘अनगरागुणाः’ व्रतादयः सप्तविंशतिः, सुव्यवत्ययात् तेषु च, उक्तं हि—
*“वयंछक्कमिंदियाण, च निग्गहो भावं करणसैवं च । खम्मया विरौंगया वि य, मणंमार्हणं निरोहो य ॥ १ ॥ कार्येण
छक्क जोगम्मि जुंत्तया वेर्येणाहियासणया । तह मारैणतियहियासणा य एएऽणगरागुणा ॥ २ ॥” प्रकृतः कल्पः—यति-
व्यवहारो यस्मिन्नसौ प्रकल्पः स चेहचारान्मेव शस्त्रपरिज्ञाद्यष्टाविंशत्यध्ययनात्मकं तस्मिन् । उक्तं च—† “सत्थपरिज्ञा
लोगेविजओ सीओसणिज्ज संम्मत्तं । आवंति धुवं विमोहो, उवहाणसुय मेहपरिज्ञा ॥ १ ॥ पिण्डेसण सेज्जेरिया भासा
वेर्येसणा य पौएसा । उग्गहपडिमा सैत्तिकसत्तया भावण विमुत्ती ॥ २ ॥ उग्गयमंणुग्गयायं, आरोवण तिविहमो
निसीहं तु । इह अट्ठावीसविहो, आयारपकप्पनामो उ ॥ ३ ॥” ‘तथैव’ तेनैव यथावदासेवनादिप्रकारेण, ‘तुः’ समु-
च्चये, यो भिक्षुर्यतते ॥ पापश्रुतेषु प्रसङ्गाः—तथाविधाऽऽसक्तिरूपाः पापश्रुतप्रसङ्गाः तेषु एकोनत्रिंशद्देवेषु, उक्तं हि—

श्रोत्रेन्द्रियरागोपरम १ एव पञ्चापि इन्द्रियाणि २-३-४-५ पञ्चमव्रते । १ “दश उद्देशनकाला दशाना कल्पस्य भवन्ति पदेव । दश
चेव च व्यवहारस्य भवन्ति सर्वेऽपि पदविंशति ॥ १ ॥” * व्रतपदकमिन्द्रियाणां च निग्रहो भावः करणसत्य च । क्षमता विरागताऽपि
च मनआदीनां निरोधश्च ॥ १ ॥ कायाना पदकं योगे युक्ता वेदनाऽध्यासनता । मारणान्तिकाध्यासनता च एतेऽणगरागुणाः ॥ २ ॥”
† “शस्त्रपरिज्ञा लोकविजय. शीतोष्णीय सम्यक्त्वम् । आवन्ती धृतो विमोक्ष उपधानश्रुत महापरिज्ञा ॥ १ ॥ पिण्डेपणा शय्येयो
भाषा वस्येपणा च पात्रेपणा । अवग्रहप्रतिमा सत्सैकसिका भावना विमुक्तिः ॥ २ ॥ उद्घातमनुद्घातमारोपणं त्रिविधं निशीर्थं तु ।
इत्यष्टाविंशतिविध आचारप्रकल्पनामा तु ॥ ३ ॥”

* “अट्ट निमित्तंगाहं, दिवुप्पायंतलिवैखभोमं च । अंगं सरै-लक्खण वंजणं च तिविहं पुणेक्किहं ॥ १ ॥ सुत्तं वित्ती तह
वत्तिय च पावसुयमउणतीसविहं । गंधैव-नेहै-वेरुं आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥ २ ॥” ‘दिव्यं’ व्यन्तराट्टहासादि, ‘औत्पातं’
सहजरुधिरवृष्टादि, ‘आन्तरिक्षं’ ग्रहभेदादि, ‘भौमं’ भूविकाररूपं, ‘व्यञ्जनं’ मपादि, ‘वत्थु’ त्ति वस्तुविधा, ‘आउ’ त्ति
वैदिकम् । मोहः—मोहनीयं तत्त्वानेषु त्रिशत्सु, उक्तं हि—“वारिमज्जेऽवगाहित्ता, तसे पाणे विहिसई । छाएउ सुहं हत्थेणं,
अंतो नायं गलेरंव ॥ १ ॥ सीसावेढेण वेढित्ता, संकिलेसेण मारए । सीसम्मि जे य आहंतु, दुहमारेण हिंसई ॥ २ ॥
बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं । साहारणे गिलाणम्मि, पडुकिचं न कुवई ॥ ३ ॥ साहुं अकम्मधम्मो उ, जो
भंसेज्ज उवट्ठियं । नेयाउयस्स मग्गस्स, अवगारम्मि वट्ठई ॥ ४ ॥ परेसिं सम्मदंसणाईण विपरिणामं करेइ त्ति वुत्त
भवइ । जिणाणऽणंतनाणीणं, अवणणं जो पभासए । आयरियउवज्झाए, खिसए मंदवुद्धिं ॥ ५ ॥ तेसिमेव य नाणीणं,
सम्मं नो परितपेई । पुणो पुणो अहिगरणं, उप्पाए [निवपत्थाणदिणाइ कहेइ त्ति वुत्तं भवइ] तित्थमेयए ॥ ६ ॥

* “अष्ट निमित्ताङ्गानि दिव्यमौत्पात आन्तरिक्षं भौमं च । आङ्गं स्वर-लक्षणं व्यञ्जनं च त्रिविधं पुनरेकैकम् ॥ १ ॥ सूत्रं वृत्तिसंज्ञा
वार्तिकं च पापश्रुतमेकोनत्रिंशद्विधम् । गान्धर्व-नाट्य-वास्तु, आयुर्धनुर्वेदसंयुक्तम् ॥ २ ॥” २ “वारिमज्जेऽवगाह्यं व्रतान् प्राणान्
विहिनस्ति । छादयित्वा मुखं हस्तेनान्तर्नादं ग्रीवारयम् ॥ १ ॥ शीपांवेष्टेन वेष्टयित्वा सङ्गेशेन मारयेत् । शीपे यश्चाऽऽहृष्य दुःखमारणे
रिन्ति ॥ २ ॥ बहुजनस्य नेवारं, द्वीपं त्राणं च प्राणिनाम् । साधारणे ग्लाने प्रसुक्यं न करोति ॥ २ ॥ साधुमधर्मकर्मा तु, यो अशयेदुप-
स्थितम् । नैयायिकस्य मार्गस्यापकारे वर्तते ॥ ४ ॥ परेषां सम्यग्दर्शनादीनां विपरिणामं करोति इत्युक्तं भवति । जिनानामनन्तज्ञानि-
नामवज्ञां य प्रभाषते । आचार्योपाध्यायान् खिसति मन्दबुद्धिः ॥ ५ ॥ तेषामेव च ज्ञानिनां सम्यग् नो परितपयेत् । पुनः पुनरधिकर-
णमुत्पादयति [नृपप्रस्थानदिनादि कथयति इत्युक्तं भवति] तीर्थमेवकश्च ॥ ६ ॥

जागं आहन्मि जोग, पंचेह पुणो पुणो । कामे वनेत्ता पत्येह, इहऽन्नभविर्दे इ वा ॥ ७ ॥ अमिकरं बहुसुएऽहं ति जो भासतऽवहुसुओ । तहा य अतवस्ती वि, जे तवस्ति तिऽहं वई ॥ ८ ॥ जायतेएण बहुजण, अतो धूमेण हिंसई । अकिधमपणा काठं, कयमेएण भासई ॥ ९ ॥ नियहुवहि-पणिहीए पलिउचे सादिजोयजुचे थं । वेह सवं मुस वयंसि, अज्जीगमंअए सयौ ॥ १० ॥ अद्धाणम्मि पविसित्ता, जो धणं हरइ पणिणं । वीसंभित्ता उवाएणं, दारे तस्सेव लुंमइ ॥ ११ ॥ अमिकरमकुमारो उ, कुमारोऽहं ति भासई । एवं अवंभयारी वि वंभयारी ति भासई ॥ १२ ॥ जेणेवे-सरियं नीए, वित्ते तस्सेव लुंमई । तप्पहावुट्टिए वा वि, अंतरायं करइ से ॥ १३ ॥ सेणावइ पसत्थारं, भत्तार वा वि हिंसए । रुट्ठस्स वा वि निगमस्स, नायगं सेट्ठिमेव वी ॥ १४ ॥ अपस्समाणो पत्तामि, अहं देव ति वा वई । अवण्णेणं च देवाण, महामोहं पकुवई ॥ १५ ॥ सिद्धानामतिशायिनो गुणाः सिद्धातिगुणा एकात्रिंशद्, उक्तं हि—
“पटित्तेहण सठाणे, वन्ने-गंध-रस-कास-वेई य । पण-पण-दु-पणऽट्ट-तिहा इगतीसमकार्यऽसंगऽरहा ॥ १ ॥ अथवा—

जानन् आधर्मिकान् योगान् प्रयुनक्ति पुनः पुनः । कामान् वान्वा प्रार्थयते ह्यहन्पमविकान् वा ॥ ७ ॥ अमीह्म बहुश्रुतोऽहमिति यो भासतेऽवहुश्रुत । तया चातपस्यपि यत्तपस्यहमिति वदेत् ॥ ८ ॥ जातवेजसा बहुजनमन्वर्षेन हिनस्ति । अकृत्यमाम ना कृत्वा एवमेतेन भासते ॥ ९ ॥ निहृयुपधि-प्रतिषिद्ध परिहृयति सातियोगयुक्तश्च । मृते सर्वं मृया वदसि भङ्गेन हेतयति सदा ॥ १० ॥ अथानि श्रेष्ठ्यो यो धनं हरति प्राणिनाम् । विश्रम्योपायेन दारेषु तस्यैव लुभ्यति ॥ ११ ॥ अमीह्ममकुमारस्तु कुमारोऽहमिति भासते । एवमब्रह्म-चार्यपि ब्रह्मचारीति भासते ॥ १२ ॥ येनैवैश्वर्यं नीतो विचे तस्यैव लुभ्यति । तज्जमावोरियतो वाऽपि अन्तरायं करोति तस्य ॥ १३ ॥ सेनापतिं मयाभार भर्तारं वाऽपि हिनस्ति । राष्ट्रस्य वापि निगमस्य नायकं श्रेष्ठिनमेव वा ॥ १४ ॥ अपश्यन् पश्याम्यह देवान् इति वा वदेत् । अरण्येन च देवाना महामोहं प्रकुर्वते ॥ १५ ॥” १ “प्रतिषेधन संख्यानि वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-वेदे च । पद्म-पद्म-दि-पद्मा-ऽष्ट-त्रिधा एकात्रिंशदकायाऽपद्माऽरहा ॥ १ ॥

नन दरिस्सणम्मि चत्तारि आउए पंच आहमे अंते । सेसे दो दो भेया, खीणमिलवेण इगेतीसं ॥ २ ॥” “जोगे” ति सूचकत्वान् सूत्रस्य योगसङ्ग्रहा यैः योगाः—शुभमनोवाक्कायव्यापाराः सङ्गृह्यन्ते—स्वीक्रियन्ते, ते च द्वात्रिंशद्, उक्तं हि—
*आलोचयणा निरवलावे, आवईसु ददधम्मैया । अणिस्सिओवहाणे य, सिक्खा निरपडिक्कमया ॥ १ ॥ निरपलापः स्वादाऽऽचार्यः दत्तायामालोचनायां नान्यस्मै कथयति ॥ अत्रायया अलोभे य, ‘तितिक्खा अज्जेवे मुंइ । सम्मंदिट्ठी समीही य, अर्थारे विणओवई’ ॥ २ ॥ अज्ञातता तपसि कार्या, तितिक्षा-परीपहादिजयः, ‘सुइ’ ति शुचिना भाव्यं सचमयतेत्यर्थः । धिईमई य ‘सवेगो, ‘पणिही मुंविही’ संवरे । अत्तदोसोवसंहारे, सव्वंमोमविरत्तया ॥ ३ ॥ धृति-प्रधाना सतिधुनिमतिः, प्रणिधिः—माया सा त्याज्या, सुविधिः कार्यः । पडिक्कणे विरुत्तसग्गे, अप्पमाए लवांठेवे । ज्ञाण-सवरंजोगे य, उदए मारणंतिए ॥ ४ ॥ प्रत्याख्यानं मूलगुणोत्तरगुणविषयतया द्विभेदमिति द्वारद्वयम् । ‘लवालवे’ ति का लो-पलक्षणम्, अणे अणे सामाचार्यनुष्ठानं विवेचयम्, ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः, ‘उदए मारणंतिए’ ति वेदनोदये मारणान्तिके न श्लोमः कार्यः । संगणं च परिश्रौया, पायिच्छित्तकरणे इय । आराहणा य मरणंते, वचीसं जोगसगहा ॥ ५ ॥” ततो द्वन्द्वे सिद्धातिगुणयोगालेषु ॥ त्रयस्त्रिंशद् ‘आशावनासु च’ अर्हदादिविषयासु प्रतिक्रमणसूत्रप्रतीतासु पुरतः

नव दर्शने चत्वार्यासुपि पद्मादावन्ते । दोवे द्वा द्वा भेदा खीणाभिलाषेन चैकात्रिंशद् ॥ २ ॥” * “आलोचना निरपलाप आपसु ददधम्मता । अनिश्रितोपपानश्च शिक्षा निष्पतिकर्मता ॥ १ ॥ अज्ञातता अलोमध तितिक्षाऽऽर्जवः शुचि । सम्यग्दृष्टिः समाधिश्चाचारो विनयोपग ॥ २ ॥ धृतिमतिश्च सवेगः प्रणिधिः सुविधिः संवरः । आत्मदोषोपसंहारः सर्वकामविरक्तता ॥ ३ ॥ प्रत्याख्यानं व्युत्सर्गोऽ-प्रमादो लवालव । ध्यानसंवरयोगश्चोदये मारणाभितिके ॥ ४ ॥ सङ्गानां च परिश्रता प्रायश्चित्तकरणमिति । आराधना च मरणान्ते शिक्षकगमनादिकामु वा समवायाङ्गमिदित्यासु, तथाहि—*सेहे राइणियस्स पुरंओ वा पक्खओ वा आसत्ते वा गंता भवइ । एव चिट्ठा ६ । एवं निस्सीहता । ९ । वहिया विचारभूनीगए पुव्वरं आयामइ । पुव्विं चैव गमणानामणं आलोएइ । राओ वाहरमाणस्स राइणियस्स जागरमाणे वि अपडिसुणेत्ता भवइ । कंचि आलवियवणं पुव्विं चैव आलवई । असणाइ पुव्वं सेहवरस्स आलोएइ पच्छा राइणियस्स । एवं उव्वदसेइ । एव निमंतेणं करइ । अणापुच्छाए जो जमिच्छइ तस्स तं खदं ऐदइ देइ प्रचुरमित्तयर्थः । मणुअं मणुअ अप्पणा चैव आहारइ । दिवसओ राचणियस्स वाहरमाणस्स न पडिसुणेइ । राइणियस्स खदं एदं वत्ता भवइ वइसरेण खरनिहुरं भणंतीत्यर्थः । वाहरिय संते जत्थ गए सुणइ कय गए चैव चट्ठावं देइ । किं भणसि ति वत्ता भवति । मुमं ति वयई । तज्जाएण पडिमणइ—फीस अज्जो गिलाणस्स न करइ ? उवाइ भणिओ तुमं फीस न करेसि ? ति भणंतीत्यर्थः । कइं कहेमाणस्स नो सुमणसो हवई । नो सुमरसि तुमं ति भासई । कइं ऐत्ता भवई । परिसं भेत्ता भवइ—भिक्खावेला वट्टइ एवमाइउल्लवणेण सुचऽज्यपोरिसिं भिनत्तीत्यर्थः ।

* “शिक्षो रात्रिकस्य पुरतो वा पार्श्वतो वा आसत्ते वा गन्ता भवति ३ । एवं स्थित्वा ६ । एवं निषय ९ । वहिस्ताद् विचारभूमिगतं पुरंदरं व्याधमति १० । एवं चैव गमनागमनमालोचयति ११ । रात्रौ न्याहरतो रात्रिकस्य जाग्रदपि अग्रतिथ्योता भवति १२ । पडिमण्डलितार्थं पूर्वं चैवालपति १३ । अनादि पूर्वं शीघ्रतरस्य आलोचयति पद्माद् रात्रिकस्य १४ । एवं उपदशयति १५ । एवं निमग्नं करोति १६ । अनादृष्टया यो यदिच्छति तस्मै तद् प्रचुरं प्रचुरं ददाति १७ । मनोज्ञं मनोज्ञं आत्मना एव आहरति १८ । दिवसस्य रात्रिकस्य न्याहरतो न प्रतिश्रुति १९ । रात्रिकस्य शीघ्रं शीघ्रं वक्ष्य भवति, महच्छन्देन खरनिहुरं भणति २० । व्याहृतं सत् प्र गत श्रुतेन एव गतवैरोह्याप ददाति २१ । किं भणसि इति वक्ष्य भवति २२ । त्वमिति वदति २३ । तज्जातेन प्रतिभणति—कस्माद् प्रायो गृहानन्यं न करोति ? इत्यादि भणति एवं कस्माद् न करोति ? इति भणति २४ । कयां कयमाणस्य नो सुमना भवति २५ । नो सुमरसि त्वमिति भासते २६ । कयां ऐत्ता भवति २७ । परिपदं भेत्ता भवति—भिक्षवेला वट्टेइ एवमाइउल्लवणेण सुचार्थोपार्थी भिनधि २८ ।

अणुद्विधाए परिसाए कहेइ, तह निविट्टाए चेव, अहिगयरेहिं अत्येहिं तमेव सुत्तं विगप्पेइ^१ इत्यर्थः । संथारयं पाएण घट्टेइ^२ । संथारण निसीयइ तुयेंट्टइ वा । उच्चासणे निसीयेंइ । समासणे बै^३ । यो मिछुर्यतते बच्चायोगं श्रद्धानसे-
वनावर्जनादिना इत्येकोनविंशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२० ॥
अभ्ययवार्थं निगमयितुमाह—

इइ एएसु ठाणेसु, जे भिक्खु जयई सया । खिप्पं से सव्वसंसार, विप्पमुचह पंडिण ॥ २१ ॥ सि वेमि ॥
व्याख्या—‘इति’ अनेन प्रकारेण ‘एतेषु’ अनन्तरोक्तेषु, शेषं स्पष्टमिति ॥ २१ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
योधायां चरणविधिनामकमेकत्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

शत्रुरिथतायै परिषदे कथयति, तथा निविट्टायै चैव, अधिकतरैरर्थैः तदेव सूत्रं विकल्पयति २९ । संसारक पादेन घट्टयति ३० । संसारके निषीदति स्वगतयति वा ३१ । उच्चासने निषीदति ३२ । समासने वा ३३ ।^४

अथ द्वात्रिंशत्तमं प्रमादस्थानाख्यमध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययने चरणमभिहितम्, तच्च प्रमादस्थानपरिहारत एवाऽऽसेवितुं शक्यं तत्परिहारश्च तत्परिज्ञानपूर्वक इति तदर्थं द्वात्रिंशमप्रमादस्थाननामकमध्ययनमधुनाऽऽरभ्यते’ इति सम्बन्धस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

अचंतकालस्स समूलयस्स, सव्वस्स दुक्खस्स ण जो पमोक्खो ।
तं भासओ मे पडिपुण्णचित्ता, सुणेह एगंतहियं हियत्थं ॥ १ ॥

व्याख्या—अन्तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, वस्तुनश्च द्वावन्तौ—आरम्भक्षणो निष्ठाक्षणश्च, तत्रेह आरम्भक्षणोऽन्तः परिगृह्यते, तथा चाल्यन्तः—अनादिः कालो यस्य सोऽत्यन्तकालस्तस्य, सह मूलेन—रूपायाविरतिरूपेण वर्चत इति समूल कस्तस्य, उक्तं हि—“मूलं संसारस्स ण, हुंति कसाया अविरई य” । सर्वस्य, दुःखयतीति दुःखं—संसारस्तस्य यः प्रकर्षेण मोक्षः—अप-
गमः प्रमोक्षः पूर्वस्य तुशब्दस्यावधारणार्थस्येह सम्बन्धात् प्रमोक्ष एव, तं भाषमाणस्य मे प्रतिपूर्णं—प्रक्रान्तार्थश्रवणव्य-
तिरिक्तविषयान्तरागमनेनाऽखण्डितं चित्तं येषां ते प्रतिपूर्णचित्ताः शृणुत एकान्तहितं, हितः—तत्त्वतो मोक्ष एव तदर्थ-
मिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्स सव्वस्स पगासणाए, अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए ।
रागस्स दोसस्स य संखएणं, एगंतसुखं समुवेह मोक्खं ॥ २ ॥

१ “मूलं संसारस्य तु भवन्निव कपाया अविरतिश्च” ।

व्याख्या—‘ज्ञानस्य’ आमिनिबोधिकज्ञानादेः सर्वस्य, पाठान्तरेण सत्यस्य वा ‘प्रकाशनया’ निर्मलीकरणेन, अनेन ज्ञानात्मको मोक्षहेतुरुक्तः, तथा अज्ञानं—मल्यज्ञानादि मोहः—दर्शनमोहनीयम् अनयोः समाहारस्तस्य ‘विवर्जनया’ मिथ्याश्रुतश्रवणकुट्टिसङ्गपरिहारादिना, अनेन स एव सम्यग्दर्शनात्मकोऽभिहितः, रागस्य द्वेषस्य च सङ्घयेण, एतेन तस्यैव चारित्रात्मकस्याऽभिधानम्, रागद्वेषयोरेव तदुपघातकत्वाऽभिधानात्, ततश्चायमर्थः—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रैरे-
कान्तसौख्यं समुपैति मोक्षम्, अयं च दुःखप्रमोक्षाविनाभावी इत्यनेन स एवोपलक्षित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ नन्वस्तु ज्ञानादिभिर्दुःखप्रमोक्षः, अमीषां तु कः प्राप्तिहेतुः ? उच्यते—

तस्सेस मग्गो गुरु-विद्धसेवा, विवज्जणा बालजणस्स दूरा ।
सज्झायएगंतनिसेवणा य, सुत्तऽत्थसंचित्तणया धिई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘तस्से’ति अनन्तरमुक्तस्य मोक्षोपायस्यैषः ‘मार्गः’ पन्था उपाय इत्यर्थः, यदुत गुरुवः—यथावच्छास्त्राऽ-
भिधायका वृद्धाश्च—श्रुतपर्यायादिवृद्धास्तेषां सेवा गुरुवृद्धसेवा, विवर्जना ‘बालजनस्य’ पार्थिव्यादेः ‘दूरात्’ दूरेण, तथा स्वाध्यायस्यैकान्तनिषेवणा स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा, ‘चः’ समुच्चये, सूत्रार्थसञ्चिन्तना धृतिश्च, नहि धृतिं विना ज्ञानादि-
लाभ इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यद्येवंविधो ज्ञानादिमार्गः तत एतान्यभिलपता प्राक् किं विधेयम् ? इत्याह—

आहारमिच्छे मियमेसणिज्जं, सहायमिच्छे निउणत्थवुद्धिं ।
निकेयमिच्छिज्ज विवेगजोगं, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ ४ ॥

व्याख्या—आहारमिच्छेद् मितमेपणीयं सहायमिच्छेद् निपुणा अर्थेषु—जीवादिषु बुद्धिर्यस्य स तथा तं, निकेतमिच्छेद् विवेकः—व्याघ्रसंसर्गस्तद्योगं तदुचितं, समाधिकामः श्रमणः तपस्वीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ एवंविधसहायाऽप्राप्तौ यत् कृत्यं तदाह—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा ।

इक्को वि पाचाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘न’ निषेधे, वाङ्मनः चेदर्थे, ततश्च न चेद् लभेत, शेषं सुगमम् ॥ ५ ॥ इत्थं सप्रसङ्गं ज्ञानादीनां दुःख-
प्रमोक्षोपायत्वमुक्तम् । इदानीं तेषामपि मोहादिक्षयनिवन्धनत्वात् तत्क्षयस्यैव प्राधान्येन दुःखप्रमोक्षहेतुत्वस्यापनार्थं
यथा मोहादीनां सम्भवः यथा दुःखहेतुत्वं यथा च दुःखस्याभावः प्रसङ्गतस्तेषां चाभावः तथाऽभिघातुमाह—

जहा य अंडप्पभवा बलागा, अंडं बलागप्पभवं जहा य ।

एमेव मोहाययणं खु तण्हं, मोहं च तण्हाययणं वयंति ॥ ६ ॥

रागो य दोसो वि य कम्मवीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।

कम्मं च जाई-मरणस्स मूलं, दुक्खं च जाई-मरणं वयंति ॥ ७ ॥

दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो, मोहो हओ जस्स न होइ तण्हा ।

तण्हा हया जस्स न होइ लोभो, लोभो हओ जस्स न किंचणाइ ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘यथा च’ येनैव प्रकारेण अण्डप्रभवा बलाका अण्डं बलाकाप्रभवं यथा च, ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण
मोहः—अज्ञानं मिथ्यादर्शनं च स आयतनं—उत्पत्तिस्थानं यस्याः सा मोहायतना तां, ‘खुः’ अय धारणे, कृष्णां वदन्तीति
सम्बन्धः, यथोक्तमोहाभावे ह्यवश्यम्भावी कृष्णाक्षयः, मोहं च कृष्णायतनं वदन्ति । कृष्णा हि सति वस्तुनि मूर्च्छा,
स चा रागप्रधाना वतस्तया राग उपलक्ष्यते, सति च तत्र द्वेषोऽपि भवतीति सोऽपि अनयैवाक्षिप्यते, ततश्च कृष्णा-
ग्रहेण रागद्वेषादुक्तौ, तदुक्तद्वयां च सिद्ध एव मोहः, एतेन च परस्परं हेतु-हेतुमद्भावाऽभिधानेन यथा रागादीनां
सम्भवस्तथोक्तम् ॥ सम्प्रति यथैषां दुःखहेतुत्वं तथा वक्तुमाह—रागश्च द्वेषोऽपि च कर्मवीजं, कर्म चस्य निम्नक्रमत्वाद्
मोहप्रभव च वदन्ति, उत्तरार्द्धं सुगमम् ॥ यतश्चैवम् अतः किं स्थितम् ? इत्याह—दुःखं ‘हयमि’त्यादि, ‘किञ्चनानि’
द्रव्याणि, शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ सन्त्वेवं दुःखस्य मोहादयो हेतवः, इननोपायः तेषामयमेव ?
उताऽन्योऽप्यस्ति ? इत्याशङ्क्याह—

रागं च दोसं च तहेव मोहं, उद्धत्तुकामेण समूलजालं ।

जे जे उवाया पडिबज्जियद्वा, ते किञ्चइस्सामि अहाणुपुर्वि ॥ ९ ॥

व्याख्या—सह मूलानामिव मूलानां तीव्रकपायोदयादीनां मोहप्रकृतीनां जालेन—समूहेन वर्धत इति समूलजालं,
शेषं स्पष्टम् ॥ ९ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह—

रसा पगामं न निसेवियद्वा, पायं रसा दित्तिकरा नराणं ।

दित्तं च कामा समभिद्वंति, दुमं जहा साउफलं व पक्खी ॥ १० ॥

जहा दवग्गी पउरिंधणे वणे, समारुओ नोवसमं उवेइ ।

एविंदियग्गी वि पगामभोइणो, न वंभयारिस्स हियाय कस्सई ॥ ११ ॥

विवित्तसिज्जासणजंतिपाणं, ओमासणाणं दमिइंदियाणं ।

न रागसच्च धरिसेइ चित्तं, पराहओ वाहिरिवोसहेहिं ॥ १२ ॥

जहा धिरालावसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था ।

एमेव इत्थीनिलयस्स मज्जे, न वंभयारिस्स खमो निवासो ॥ १३ ॥

न रूव-लावण-विलास-हासं, न जंपियं इंगिय पेहियं वा ।

इत्थीण चित्तं निवेसइत्ता, दहं ववस्से समणे तवस्सी ॥ १४ ॥

अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचित्तणं चेव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियझाणजुग्गं, हियं सया वंभवए रयाणं ॥ १५ ॥

कामं तु देवीहि विभूसियाहिं, न चाइया खोभइउं तिगुत्ता ।

तहा वि एगंतहियं ति नचा, विवित्तवासो मुणिणं पसत्थो ॥ १६ ॥

मोक्खाभिकंखिस्स वि माणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मे ।

न तारिसं दुत्तरमत्थि लोए, जह तिथओ वालमणोहराओ ॥ १७ ॥

एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव भवंति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा ॥ १८ ॥

कामाणुगिद्विप्पभवं खु दुक्खं, सबस्स लोगस्स सदेवगस्स ।

जं काइयं माणसियं च किंचि, तस्संतगं गच्छइ वीयरगो ॥ १९ ॥

जहा य किंपागफला मणोरमा, रसेण वण्णेण य भुज्जमाणा ।

ते खुइए जीविय पच्चमाणा, एओवमा कामगुणा विवागे ॥ २० ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘दत्तिकराः’ धातूद्रेककारिणः, दत्तं च कामाः समभिद्ववन्ति, कसिव के ?
इत्याह—दुमं यथा स्वादुफलं, ‘वे’ति निम्नक्रमः, ततश्च पक्षिण इव ॥ किञ्च—“जहे”त्यादि ॥ विविक्कशय्यावस्थानेऽपि

कदाचित् स्त्रीसम्पाते यत्कर्तव्यं तदाह—‘न’ नैव रूपं—सुसंस्थानता लाघवं—नयनमनसामाहादको गुणः विलासाः—
विशिष्टनेपथ्यरचनादयः हासः—प्रतीत एषां समाहारः, न ‘जल्पितम्’ उल्लिखितं “इमिय” चि विन्दुलोपात् ‘इद्वितम्’
अङ्गभङ्गादि ‘वीक्षितं’ प्रतीतं ‘वा’ समुच्चये, स्त्रीणां सम्बन्धि चित्ते ‘निवेश्य’ अहो! सुन्दरमिदमिति विरूपतः स्थाप-
यित्वा ‘द्रष्टुम्’ इन्द्रियविषयतां नेतुं व्यवस्येत् श्रमणः तपस्वी ॥ किमित्येवमुपदिश्यते? इत्याह—अदर्शनं च, ‘एव’
अवधारणे, अदर्शनमेव च अप्रार्थनं च ‘अचिन्तनं चैव’ रूपाद्यपरिभावनम् ‘अकीर्तनं च’ नामतो गुणतो वा स्त्रीजनस्य,
आर्यध्यानं—धर्मादि तद्योग्यं—तद्धेतुत्वेनोचितम् ॥ ननु विकारहेतौ सति विक्रियन्वे येषां न चेतांसि त एव धीराः,
तत्किमिति विविक्तशय्यासनता विधीयते? इत्याह—“कामं तु” चि अनुमतमेवैतद् यद् ‘देवीभिः’ इत्यादि ॥ विवि-
क्तशय्यासनतासमर्थनार्थमेव स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह—“मोक्खे”त्यादि ॥ स्त्रीसङ्घातिक्रमेण गुणमाह—एतांश्च ‘सङ्घान्’
सम्बन्धान् प्रक्रमात् स्त्रीविषयान् समतिक्रम्य सुखोत्तराश्चैव भवन्ति ‘शेषाः’ द्रव्यादिसङ्घाः, यथा महासागरमुत्तीर्य
नदी भवेत् सुखोत्तरैवेति प्रक्रमः “अवि गंगासमाण” चि गङ्गासमानाऽपि ॥ किञ्च—कामेषु अनुगृद्धिः—सतताऽभिरुद्धा
कामानुगृद्धिस्तत्प्रभवमेव सुखवद्वाऽवधारणार्थत्वाद् दुःखं सर्वस्य लोकस्य सदेवकस्य यत् कायिकं मानसिकं च ‘किञ्चिद्’
अल्पमपि तस्याऽन्तमेवाऽन्तकं गच्छति वीतरागः ॥ ननु कामाः सुखरूपाः, तत्कथं तत्प्रभवमेव दुःखम्? उच्यते—‘यथा
च’ यथैव किम्पाकफलानि अपेर्गन्म्यमानत्वाद् मनोरम्भाण्यपि रसेन वर्णेन चशब्दाद् गन्धादिना च भुज्यमानानि ‘तानि’
लोकप्रतीतानि “खुद्दए” चि आर्पत्वात् ‘क्षोदयन्ति’ विनाशयन्ति जीवितं ‘पच्यमानानि’ विपाकावस्थाप्राप्तानि ॥ एतदुपमाः
कामगुणा विपाके विपाकदारुणतासाम्येन तत्तुल्या इति भाव इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५-
१६-१७-१८-१९-२० ॥ इत्थं रागस्य केवलस्योद्धरणोपायमभिधाय सम्प्रति तस्यैव द्वेषसहितस्य तमाह—

जे इंदियाणं विसया मणुष्ठा, न तेसु भावं निसिरे कयाई ।

न याऽमणुत्तेसु मणं पि कुज्जा, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ २१ ॥

व्याख्या—ये इन्द्रियाणां विषया मनोज्ञा न तेषु ‘भावम्’ अभिप्रायम् अपेर्गन्म्यमानत्वाद् भावमपि प्रस्तावादिन्द्रि-
याणि प्रवर्त्तयितुं किं पुनस्तत्प्रवर्त्तनमित्यपिशब्दार्थः ‘निसृजेत्’ कुर्यात् कदाचित्, न चामनोद्वेषे मनोऽपि, अत्रापि
इन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुमपि प्राग्वत् कुर्यात् समाधिकामः श्रमणः तपस्वी इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ इत्थं रागद्वेषोद्धरणैपिणो
विषयेभ्यो निवर्त्तनमिन्द्रियाणामुपदिष्टम् । अधुना तेषु तत्प्रवर्त्तने रागद्वेषाऽनुद्धरणे च यो दोषस्तं प्रत्येकमिन्द्रियाणि
तत्प्रसङ्गतो मनश्चाश्रित्य दर्शयितुमाह—

चक्रखुस्स रूवं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुत्तमाहु ।

तं दोसहेउं अमणुत्तमाहु, समो य जो तेसु स वीयरामो ॥ २२ ॥

रूवस्स चक्रखुं गहणं वयंति, चक्रखुस्स रूवं गहणं वयंति ।

रागस्स हेउं समणुत्तमाहु, दोसस्स हेउं अमणुत्तमाहु ॥ २३ ॥

रूवेसु जो गिद्धिसुवेइ तिद्धं, अकालियं पावइ सो विणासं ।

रागाउरे से जह वा पयंगे, आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥ २४ ॥

जे यावि दोसं समुवेइ तिद्धं, तंसि कखणे से उ उवेइ दुक्खं ।

दुइतदोसेण सएण जंतू, न किंचि रूवं अवरज्झई से ॥ २५ ॥

एगंतरत्तो रुहरंसि रूवे, अतालसे से कुणई पओसं ।

दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागे ॥ २६ ॥

रूवाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ पेगरूवे ।

चित्तेहिं ते परियावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ २७ ॥

रूवाणुवाए ण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।

वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ २८ ॥

रूवे अतित्ते अ परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।

अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविळे आययई अदत्तं ॥ २९ ॥

तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रूवे अतित्तस्स परिग्गहे य ।

मायामुसं बहइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुचई से ॥ ३० ॥

मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।

एवं अदत्ताणि समायअंतो, रूवे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ३१ ॥

रूवाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।

तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ३२ ॥

एमेव रूवम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।

पउट्ठचित्तो अ चिणई कम्मं, जं से पुणो होइ दुरं विवागे ॥ ३३ ॥

रूवे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ३४ ॥
 सोयस्स सद्दं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरानो ॥ ३५ ॥
 सदस्स सोयं गहणं वयंति, सोयस्स सद्दं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ३६ ॥
 सद्देसु जो गिद्धिमुवेइ तिष्ठं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे हरिणमिए घ मुद्धे, सद्दे अतित्ते समुवेइ मभुं ॥ ३७ ॥
 जे यावि दोसं समुवेइ तिष्ठं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुद्धंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि सद्दं अवरज्झई से ॥ ३८ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि सद्दे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ घाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ३९ ॥
 सद्दाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ नेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परिपावेइ घाले, पीलेइ अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ ४० ॥
 सद्दाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ४१ ॥
 सद्दे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ४२ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, सद्दे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं बहइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुबई से ॥ ४३ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो, सद्दे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ४४ ॥
 सद्दाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं हुज्ज कयाइ किंचि ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ४५ ॥
 एमेव सद्दम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणेइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ४६ ॥
 सद्दे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ४७ ॥
 घाणस्स गंधं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरानो ॥ ४८ ॥
 गंधस्स घाणं गहणं वयंति, घाणस्स गंधं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ४९ ॥
 गंधस्स जो गिद्धिमुवेइ तिष्ठं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे ओसहिगंधगिट्ठे, सण्णे बिलाओ विव निक्खमंतो ॥ ५० ॥
 जे आवि दोसं समुवेइ तिष्ठं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुद्धंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि गंधो अवरज्झई से ॥ ५१ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि गंधे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ घाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ५२ ॥
 गंधाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ नेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेइ घाले, पीलेइ अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ ५३ ॥
 गंधाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ५४ ॥
 गंधे अनिसे य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ५५ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, गंधे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं बहइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुबई से ॥ ५६ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो, गंधे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ५७ ॥

गंधाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए ण दुक्खं ॥ ५८ ॥
 एमेव गंधम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ५९ ॥
 गंधे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ६० ॥
 जिब्भाए रसं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरगो ॥ ६१ ॥
 रसस्स जिब्भं गहणं वयंति, जिब्भाए रसं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ६२ ॥
 रसस्स जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे बडिसविभिन्नकाए, मच्छे जहा आमित्तभोगगिद्धे ॥ ६३ ॥
 जे आवि दोसं समुवेइ तिब्बं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, रसं न किंचि अवरज्झई से ॥ ६४ ॥
 एगंतरत्तो रुहरे रसम्मि, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ६५ ॥

रसाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ६६ ॥
 रसाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ६७ ॥
 रसे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ६८ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रसे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 भायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चती से ॥ ६९ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाइयंतो, रसे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ७० ॥
 रसाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ७१ ॥
 एमेव रसम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाति कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ७२ ॥
 रसे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ७३ ॥

कायस्स फासं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरगो ॥ ७४ ॥
 फासस्स कायं गहणं वयंति, कायस्स फासं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुण्णमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ७५ ॥
 फासस्स जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे सीयजलावसत्ते, गाहग्गहीए महिसे व रत्ते ॥ ७६ ॥
 जे यावि दोसं समुवेइ तिब्बं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि फासं अवरज्झई से ॥ ७७ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि फासे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ७८ ॥
 फासाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ७९ ॥
 फासाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ८० ॥
 फासे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ८१ ॥

तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, फासे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं वहइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुचई से ॥ ८२ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाइयंतो, फ से अत्तिओ दुहिओ अणिस्सो ॥ ८३ ॥
 फासाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ८४ ॥
 एमेव फासम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ८५ ॥
 फासे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपराओ ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ८६ ॥
 मणस्स भावं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुत्तमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुत्तमाहु, समो य जो तेसु स णीयरारो ॥ ८७ ॥
 भावस्स मणं गहणं वयंति, मणस्स भावं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुत्तमाहु, दोसस्स हेउं अमणुत्तमाहु ॥ ८८ ॥
 मणेण जो गिट्ठिमुवेइ तिवं, अकालियं पायइ से विणासं ।
 रागाउरे कामगुणेषु गिट्ठे, करेणुमग्गावडिए गए वा ॥ ८९ ॥

जे झावि दोसं समुवेइ तिवं, तंसि कवणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि भावं अवरज्जई से ॥ ९० ॥
 एगंतरत्तो न्दरंसि भावे, अनालिसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ९१ ॥
 भावाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ पेगस्सवे ।
 चित्तेहिं ते परिनावेइ वाले, पीलेइ अत्तइ गुरू किलिट्ठे ॥ ९२ ॥
 भावाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अनित्तिलाये ॥ ९३ ॥
 भावे अनित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिवोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ९४ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, भावे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं वहइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुचई से ॥ ९५ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाइयंतो, भावे अत्तिओ दुहिओ अणिस्सो ॥ ९६ ॥
 भावाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ९७ ॥

एमेव भावम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ९८ ॥
 भावे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ९९ ॥

व्याख्या—“चक्रुस्त” इत्यादिसूत्राणि अष्टसप्तति । तत्रापि चतुराश्रित्य त्रयोदश—चतुषो रूपं, गृह्यतेऽनेनेति नहं, कोऽर्थः ? आक्षेपक वदन्ति । तत् किम् ? इत्याह—‘तद्’ रूप रागहेतुः, ‘तु’ पूरणे, मनोज्ञमाहुः, तथा ‘तद्’ रूपमेव द्वेषहेतुम् अमनोज्ञमाहुः, ततस्तयोश्चतुःप्रवर्तने रागद्वेषसम्भवात् तदुद्धरणार्थसिद्धिश्च दोष इति भावः । आह—एव न कश्चित् सति रूपे वीतरागः स्याद् अत आह—‘समस्तु’ अरक्तद्विष्टतया तुल्यः पुनर्यः ‘तयोः’ मनोज्ञेतररूपयोः स वीतराग इव वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, इदमुक्तं भवति—न तावत् चतुः तयोः प्रवर्तयेत्, कथञ्चिन् प्रवर्तने च समतामेवावलम्बेतेति ॥ ननु यथैव रूपमेव रागद्वेषजनकं ततस्तदुद्धरणार्थिनस्तद्वैव चिन्ताऽस्तु, रूपे चक्षुर्न प्रवर्तयेद् इत्येव तु न चक्षुःप्रशिक्षिता कर्तुं युक्त्याशङ्क्याह—रूपस्य चक्षुः गृह्यतीति ग्रहणं वदन्ति, तथा चक्षुषो रूपं गृह्यत इति ग्रहणं वदन्ति, अनेन च रूपचक्षुषोर्ग्राह्यप्राह्यभावदर्शनतः परस्परमुपकार्योपकारकभाव उक्तः, ततो यथा रूपं रागद्वेषकारणं तथा चक्षुरपि इत्युक्तं भवति । अत आह—रागस्य हेतु प्रक्रमात् चक्षुः सह मनोज्ञेन ग्राहेण रूपेण वर्तते समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुम् ‘अमनोज्ञम्’ अविद्यमानमनोज्ञरूपमाहुः ॥ इत्थं रागद्वेषोद्धरणोपायमभिवाच्य एतदुद्धरणे दोषमाह—रूपेषु यः ‘गृह्णति’ रागरूपा उपैति तीव्राम्, अकाले भवम् आकालिकं प्राप्नोति

स विनाशं रागातुरः सन् 'सः' इति लोकप्रतीतिः, 'यथा वा' इति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव पतङ्गः 'आलोकलोलः' स्निग्धदीपशिखादर्शनलम्पटः समुपैति मृत्युम् ॥ 'यश्च' इति यस्तु, अपिः तस्मिन् इत्यनेन योक्ष्यते, द्वेपं समुपैति रूपेष्विति प्रक्रमः तीव्रम्, स किम्? इत्याह—तस्मिन्नपि क्षणे सः 'तुः' पूरणे उपैति 'दुःखं' चित्तसन्तापादिकम् । इत्थं तर्हि रूपस्यैव दुःखहेतुत्वं तद्दर्शन एव द्वेपसम्भवाद् इत्याशङ्क्याह—दुष्टं दमनं दुर्दान्तं तच्च प्रक्रमात् चक्षुषः तदेव दोषो दुर्दान्तदोषस्तेन 'स्वकेन' आत्मीयेन 'जन्तुः' देही न 'किञ्चिद्' अल्पमपि रूपमपराध्यति 'से' तस्य ॥ इत्थं रागद्वेपयोरनर्थहेतुत्वमुक्तम् । इदानीं तु द्वेपस्यापि रागहेतुकत्वात् स एव महाऽनर्थमूलमिति दर्शयन्तस्य विशेषतः परिहर्तव्यतां ख्यापयितुमाह—एकान्तरक्तः 'रुचिरे' मनोरमे रूपे 'अतादृशे' अनीदृशे स करोति प्रद्वेषम्, तथा च दुःखस्य 'सम्पीडं' सङ्घातं समुपैति 'वालः' अङ्गः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥ सम्प्रति रागस्यैव हिंसाद्याश्रवनिमित्ततामिहैव च तद्वहारेण दुःखजनकत्वं सूत्रपट्टेनाह—रूपं—प्रस्तावाद् मनोज्ञमनुगच्छति रूपाऽनुगा सा चाऽसौ आशा च रूपानुगाशा—रूपविषयोऽभिलाष इत्यर्थः तदनुगतश्च, पठन्ति च—“रूपाणुवायाणुग ए य” इति रूपाणामुपायैः—उपाजैनहेतुभिरनुगत उपायाऽनुगतः स च जीवान् 'चराचरान्' त्रसत्थावरान् हिनस्ति अनेकरूपान्, काञ्चित् तु 'चित्रैः' अनेकप्रकारैरुपायैरिति गम्यते तान् 'परितापयति' दुःखयति वालः, अपरांश्च पीडयति एकदेशदुःखोत्पादनेन 'आत्मार्थं गुरुः' स्वप्रयोजननिष्ठः 'छिष्टः' रागबाधितः ॥ अन्यच्च—रूपेऽनुपातः—गमनम् अनुराग इत्यर्थः रूपाऽनुपातस्तस्मिन् सति 'णे'ति पूरणे, 'परिग्रहेण' मूर्च्छात्मकेन हेतुना 'उत्पादने' उपाजने रक्षणं च—अपायेभ्यः सन्नियोगश्च—स्वपरप्रयोजनेषु सम्यगव्यापारणं रक्षण-सन्नियोगं तस्मिन् "वये" इति 'व्यये' विनाशे 'वियोगे' विरहे सर्वत्र रूपस्येति गम्यते, क सुखं? न कश्चित् "से" तस्य, इदमुक्तं भवति—सुरूपकलत्रकरितुरगादीनामुत्पादनादिषु दुःखमेवाऽनुभवति

रूपाऽनुरागी । पठन्ति च—“रूपाणुरागेणं” इति तत्र रूपाणुरागेण हेतुना यः परिग्रहस्तेन, शेषं तथैव, स्यादेतत्—मा भूदुत्पादनादिषु रूपस्य सुखं, सम्भोगकाले भविष्यतीत्याशङ्क्याह—सम्भोगकाले च 'अवृत्तिलाभे' वृत्तिप्राप्त्यभावे क सुखम्? इति सम्बन्धः, उत्तरोत्तरेच्छया हि खिद्यत एव रागी ॥ आह—एवं परिग्रहाद् दुःखमनुभवतस्तद्दीरुतया ततो निवृत्तिर्दोषान्तरानारम्भणं वा किमस्य सम्भवतीत्याशङ्क्याह—रूपेऽवृत्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'परिग्रहे च' तद्विषयमूर्च्छात्मके सक्तः—सामान्येनैवासक्तिमान् उपसक्तश्च—गाढमासक्तस्ततः सक्तश्च पूर्वम् उपसक्तश्च पश्चात् सक्तोपसक्तः नोपैति तुष्टिम्, तथा चातुष्टिरेव दोषोऽतुष्टिदोषस्तेन 'दुःखी' यदि ममेदमिदं च रूपवद्वस्तु स्यादित्याकाङ्क्षातोऽतिशयदुःखवान् सन्, किं कुरुते? इत्याह—परस्य सम्बन्धि रूपवद्वस्त्विति गम्यते 'लोभाविलः' लोभकलुषः आवृत्तेऽदत्तम् ॥ तत्किमस्यैतावानेव दोष उताऽन्योऽपि? इत्याशङ्क्याह—'वृष्णाऽभिभूतस्य' लोभपराजितस्य, तत एवाऽदत्तहारिणो 'रूपे' रूपविषयो यः परिग्रहस्तस्मिन्निति योगः चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अवृत्तस्य च मायाप्रधान "मोस" इति 'मृपा' अलीकभाषण मायामृपा वर्द्धते, कुतः पुनरिदमित्थम्? इत्याह—लोभदोषात्, लुब्धो हि परस्वमादत्ते आदाय च तद्दोषायनपरो मायामृपां वृत्ति, तत्राऽपि को दोषः? इत्याह—'तत्राऽपि' मृपाभाषणेऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः ॥ दुःखाऽविमुक्तमेव भावयति—“मोसस्स” इति अनृतभाषणस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च प्रयोगकाले च दुःखी सन्, तत्र पश्चादिदं न मया सुसंस्थापितमुक्तमिति पश्चात्तापतः पुरस्ताच्च कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्तया प्रयोगकाले च नासौ ममालीकभाषितां लक्षयतीति क्षोभतः, तथा दुष्टोऽन्तः—पर्यन्तः तज्जन्मन्यनेकविडम्बनातोऽन्यजन्मनि च नरकादिप्राप्त्या यस्यासौ दुरन्तो भवति जन्तुरिति गम्यते, अथवा 'मोपस्य' स्नेयस्येति व्याख्येयम् ॥ उपसहारमाह—'एवम्' अमुना प्रकारेण जदत्तानि समाददानो रूपेऽवृत्तः सन् दुःखितो भवति, कीदृशः सन्? इत्याह—'अनिशः'

कस्यचित्सम्बन्धिनाऽवष्टम्भेन रहितः, मैथुनरूपाश्रवोपलक्षणं चैतत् ॥ उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—रूपाऽनुरक्तस्य नरस्य 'एवम्' अनन्तरोक्तप्रकारेण कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किञ्चित्?, किमिलेवम्?, यतः 'तत्र' रूपाऽनुरागे उपभोगेऽपि 'क्लेशदुःखम्' अवृत्तिलाभतालक्षणबाधाजनितमसातम्, उपभोगमेव विशिनष्टि—'निर्वर्त्तयति' उत्पादयति, 'यस्य' उपभोगस्य कृते 'णं' वाक्यालङ्कारे, 'दुःखं' कृच्छ्रम् आत्मन इति गम्यते ॥ इत्थं रागस्यानर्थहेतुतामभिधाय द्वेपस्याऽपि तामतिद्वेषुमाह—'एवमेव' यथाऽनुरक्तस्तथैव रूपे गतः प्रद्वेषमुपैति 'दुःखौघपरम्पराः' उत्तरोत्तरदुःखसमूहरूपाः, तथा प्रदुष्टचित्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् चिनोति च कर्म, 'यत्' कर्म 'से' तस्य पुनर्भवति 'दुःखं' दुःखहेतुः 'विपाके' अनुभवकाले, इह परत्र चेति भावः । पुनर्दुःखग्रहणमैहिकदुःखापेक्षम्, अशुभकर्मोपचयश्च हिंसाद्याश्रवाऽविनाभावीति तद्वेतुत्वमनेनाऽऽक्षिप्यते ॥ इत्थं रागद्वेपयोरनुद्धरणे दोषमभिधाय तदुद्धरणे गुणमाह—रूपे विरक्तः उपलक्षणत्वाद् अद्विष्टश्च मनुजः 'विशोकः' शोकरहितः सन् तन्निवन्धनयो रागद्वेपयोरभावात् 'एतेन' अनन्तरोपदर्शितेन "दुःखोहपरपरेण" इति दुःखानाम् ओघाः—सङ्घातास्तेषां परम्परा—सन्ततिः दुःखौघपरम्परा तथा 'न लिप्यते' न स्पृश्यते भवमप्येऽपि 'सन्' तिष्ठन्, दृष्टान्तमाह—जलेनेव, वाशब्दस्योपसार्थत्वात् 'पुष्करिणीपलाशं' पङ्क्तिनीपत्रं जलमध्ये सदिति शेषः ॥ इत्थं चक्षुराश्रित्य त्रयोदश सूत्राणि व्याख्यातानि । एतदनुसारेणैव शेषेन्द्रियाणां मनसश्च त्रयोदश सूत्राणि व्याख्येयानि । नवरम्—“हरिणमिह” इति मृगः सर्वोऽपि पशुरुच्यते, ततश्च 'हरिणमृगः' हरिणपशुः ॥ तथा "वडिसविभिन्नकाए" इति वडिशं—प्रान्तन्यस्तामिषो लोहकीलकः ॥ 'मनसः' चेतसो भावः—अभिप्रायः स चेह स्मृतिगोचरस्त 'ग्रहणं' ग्राह्यं वदन्ति, 'मनोज्ञं' मनोज्ञरूपादिविषयम् 'अमनोज्ञं' तद्विपरीतविषयम् । एवमुत्तरग्रन्थोऽपि भावविषयरूपाद्यपेक्षया व्याख्येयः । यद्वा स्वप्नकामदशादिषु भावोपस्थापितो रूपादिरपि भाव उच्चः, स मनसो ग्राह्यः । "करेणुमग्गावहिप

गप च" ति करेण्वा मार्गेण-निजपथेन अपहृतः-आकृष्टः कोणुमार्गीपहृतः 'गज इव' हस्तीव, स हि मदान्धोऽप्यदूरपार्तिनीं करिणीमुपदृश्य तद्रूपादिमोहितः तन्मार्गानुगामितया गृह्यते, ततः सद्गामादिषु विनाशमाप्नोति । आह-एवं चक्षुरादीन्द्रियचक्षादेव गजस्य प्रवृत्तिरिति कथमस्य दृष्टान्तत्वेनाऽभिधानम् ? उच्यते-एवमेतत्, मनःप्राधान्यविवक्षया तु एतन्नेयम् इत्यष्टसप्ततिसूत्रार्थः ॥ २२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-६०-६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९ ॥ उक्तमेवार्थं सङ्क्षेपत उपसहारव्याजेनाऽऽह-

एविंदियत्था य मणस्स अत्था, दुक्खस्स हेउं मणुयस्स रागिणो ।

ते चेव थेवं पि कयाह दुक्खं, न वीयरगस्स करिति किंचि ॥ १०० ॥

व्याख्या-‘एवम्’ उक्तन्यायेन इन्द्रियार्थाः, चक्षुः भिन्नकृतत्वाद् मनसोऽर्थाश्च उपलक्षणत्वाद् इन्द्रियमतांति च दुःखस्य हेतवो मनुजस्य रागिणः, उपलक्षणत्वाद् द्वेषिणश्च । ते चैव स्तोकमपि कदाचिद् दुःखं न ‘वीतरागस्ये’ति विगतरागद्वेषस्य कुर्वन्ति ‘किञ्चिद्वि’ति शरीर मानस चेति सूत्रार्थः ॥ १०० ॥ ननु न कश्चन कामभोगेषु सत्सु वीतरागः सम्भवति, तत्कथमस्य दुःखाभावः ? उच्यते-

न कामभोगा समयं उवेंति, न यावि भोगा विगहं उवेंति ।

जे तप्पओसी य परिग्गही य, सो तेसु मोहा विगहं उवेह ॥ १०१ ॥

व्याख्या-न कामभोगाः ‘समता’ रागद्वेषाऽभावरूपा ‘उपयान्ति’ उपगच्छन्ति हेतुत्वेनेति गम्यते, तद्वेतुत्वे हि तेषां न कश्चिद् रागद्वेषवान् भवेत्, न चाऽपि ‘भोगाः’ शब्दादयः ‘विकृति’ क्रोधादिरूपा, इहाऽपि हेतुत्वेनोपयान्ति, अन्यथा न कश्चन रागद्वेषरहितः स्यात्, कोऽनयोत्तर्हि हेतुः ? इत्याह-यः तत्प्रद्वेषी च ‘परिग्रही च’ परिग्रहबुद्धिमान् तेष्वेव रागीत्यर्थः, स तेषु ‘मोहान्’ मोहनीयाद् विकृतिमुपैति, रागद्वेषरहितस्तु समतामित्यर्थादुक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १०१ ॥ किंस्वरूपा पुनरसौ विकृतिः यां रागद्वेषवशादुपैति ? इत्याह-

कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं दुगुलं अरइं रइं च ।

हासं भयं सोगपुमितिथवेयं, नपुंसवेयं विविहे य भावे ॥ १०२ ॥

आवज्जई एवमणेगस्सुवे, एवंविहे कामगुणेषु सत्तो ।

अन्ने य एयप्पभवे विसेसे, कारुण्णदीणे हिरिमे वइस्से ॥ १०३ ॥

व्याख्या-क्रोधं च मानं च तथैव माया लोभं च जुगुप्साम् अरतिं रतिं च हासं भयं शोकपुंस्त्रीवेदमिति सनाहारनिर्देशः, तत्र ‘पुवेइं’ योपिदभिलाष ‘क्षीवेद’ पुरुषाऽभिपन्नं ‘नपुंसकवेदम्’ उभयाऽभिलाषं, विविधाश्च ‘भावान्’ हर्षविषादादीन् आपद्यते ‘एवम्’ अमुना रागद्वेषवत्तादक्षणेन प्रकारेण ‘जनेकरूपान्’ बहुभेदान् ‘अनन्तानुबन्ध्यादिभेदेन तारतम्यभेदेन च ‘एवंविधान्’ उक्तप्रकारान् विकारानिति गम्यते, कामगुणेषु सत्तु अन्याश्च ‘एतत्प्रभवान्’ क्रोधादिजनितान् ‘विशेषान्’ परितापदुर्गतिपातादीन्, कीदृशः सन् ? इत्याह-कारुण्यत्सदीभूतो क्लृप्तः कारुण्यदीनः मध्यपदलोपी समासः अत्यन्तदीन इत्यर्थः, ‘हिरिमे’ ति ‘हीमान्’ लज्जावान्, कोपाद्यापन्नो हि प्रीतिविनाशादिकमिहेवाऽनुभवन् परत्र च तद्विपाकमतिकटुकं परिभावयन् प्रायोऽतिर्दैन्यं लज्जा च भजते, तथा “वइस्स” ति आर्पित्वात् ‘द्वेष्यः’ तत्तदोपदुष्टत्वात् सर्वस्याऽप्रीतिभाजनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १०२-१०३ ॥ पुनरप्यतिदुरन्ततया रागस्य प्रकारान्तरेणोद्धरणोपायाऽभिधानार्थं तद्विपर्यये दोषदर्शनार्थं चेदमाह-

कप्पं न इच्छिज्ज सहायलिच्छ, पच्छाणुतावेण तवप्पभावं ।

एवं विकारे अमियप्पयारे, आवज्जई इंदियचोरवस्से ॥ १०४ ॥

व्याख्या-कल्पते-स्वाध्यायादिक्रियासु नमर्थो भवतीति कल्पः-योग्यस्तम्, अपेक्षान्यमानत्वान् कल्पमपि, किं पुनरकल्पं ? शिष्यादिकमिति गम्यते, न इच्छेत् ‘तहायलिच्छुः’ ममाऽयं विश्रामणादिसाहाय्यं करिष्यतीत्यभिलाषुकः सन्, तथा पञ्चाविति-प्रसावाद् व्रतस्याऽङ्गीकाराद् उत्तरकालमनुतापः-किमेतावन्मया कष्टमङ्गीकृतमिति चित्तसन्तापात्मकः पश्चादनुतापस्तेन हेतुना उपलक्षणत्वादित्यथा वा ‘तपःप्रभाव’ तपःफलम् इहैवामर्षोपध्यादिलब्धिप्राप्तयेन भवान्तरभोगादिनिदानकरणेन वा नेच्छेदिति प्रक्रमः । किमेव निषिध्यते ? इत्याह-‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘विकारान्’ दोषान् अमितप्रकारानापद्यते इन्द्रियचोरवश्यः, एवं च ब्रुवतोऽयमाशयः-तदनुग्रहबुद्ध्या कल्पं पुष्टालम्बनेन तपःप्रभावं वाञ्छतोऽपि न दोषः । एतेन च रागस्य हेतुद्वयपरिहरणमुद्धरणोपाय उक्तः । उपलक्षणं चेतदीदृशम्, अन्येषामपि रागहेतूना परिहारस्य, ततः सिद्धमस्योद्धरणोपायानां तद्विपर्यये च दोषाणामभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ १०४ ॥ किं च-

तथो से जायंति पओअणाइं, निमज्जिउं मोहमहन्नवम्मि ।

सुहेसिणो दुक्खविणोचणत्ता, तप्पच्चयं उज्जमए अ रागी ॥ १०५ ॥

व्याख्या-‘ततः’ इति विकारापत्तेरनन्तरं “से” तस्य जायन्ते ‘प्रयोजनानि’ विषयसेवनहिंसादीनि “निमज्जिउ” ति निमज्जयितुमिव निमज्जयितुं प्रक्रमात् तमेव जन्तु मोहमहार्णवे, किमुक्तं भवति ?-यैर्मोहमहार्णवे निमग्न इव जन्तुः

क्रियते, कीदृशस्य पुनरस्य किमर्थं चैवंविधप्रयोजनानि जायन्ते ? इत्याह—सुखैपिणो दुःखविनोदनार्थम्, कदाचिदेवं-
विधप्रयोजनोत्पत्तावपि तत्रायमुदासीन एव स्याद् ? अत उच्यते—‘तत्प्रत्ययम्’ उक्तरूपप्रयोजननिमित्तं ‘उद्यच्छति च’
उद्यच्छत्येव, कोऽर्थः ? तत्प्रवृत्तावुत्सह एव रागी, उपलक्षणत्वाद् द्वेपी च सन्, रागद्वेपयोरेव सकलाऽनर्थपरम्परा-
कारणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १०५ ॥ किमिति रागद्वेपवशत एव सकलाऽनर्थपरम्परोच्यते ? इत्याह—

विरज्यमानस्स य इंदियत्था, सदाइया तावइयप्पगारा ।

न तस्स सवे वि मणुन्नयं वा, निवत्तयंती अमणुन्नयं वा ॥ १०६ ॥

व्याख्या—विरज्यमानस्य उपलक्षणत्वाद् अद्विपतश्च, ‘चः’ पुनरर्थे, ततो विरज्यमानस्याऽद्विपतश्च पुनः ‘इन्द्रि-
यार्थः’ शब्दादिकाः तावन्त इति—यावन्तो लोके प्रतीताः प्रकाराः—खरमधुरादिभेदा येषां ते तावत्प्रकारा बहुभेदा
इत्यर्थः, न ‘तस्ये’ति मनुजस्य सर्वेऽपि मनोज्ञतां वा ‘निर्वर्त्तयन्ति’ जनयन्ति अमनोज्ञतां वा, किन्तु रागद्वेपवशत एव, स्वरूपेण
हि रूपादयो न मनोज्ञताममनोज्ञतां वा कर्तुमात्मनः क्षमाः किन्तु रक्तेतरप्रतिपन्नध्यवसायवशात् । उच्यते चान्यैरपि—
परिब्राट्-कामुक-शुनामेकस्यां प्रमदातनौ । कुणपं कामिनी भक्षयमिति तिस्रो विकल्पनाः ॥ १ ॥ ततो न वीतरागस्य मनो-
ज्ञताममनोज्ञतां वा निर्वर्त्तयेयुः, तदभावे च कथं विषयसेवनाऽऽक्रोशदानादिप्रयोजनोत्पत्तिः ? इति सूत्रार्थः ॥ १०६ ॥
तदेवं रागद्वेपयोरतिदुष्टत्वात् साक्षान्मोहस्य च तदाऽऽयतनत्वात् तद्द्वारेणोद्वरणोपायान् निरूप्योपसंहरन्नाह—

एवं ससंकप्पविकप्पणासुं, संजायई समयमुवट्टियस्स ।

अत्थे च संकप्पयओ तओ से, पहीयए कामगुणेसु तण्हा ॥ १०७ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण स्वस्य—आत्मनः सङ्कल्पाः—रागद्वेषमोहरूपा अध्यवसायास्तेषां विकल्पनाः—सकल-
दोषमूलत्वादिपरिभावनाः स्वसङ्कल्पविकल्पनास्तासु ‘उपस्थितस्य’ उद्यतस्येति सम्बन्धः । किम् ? इत्याह—संजायते
‘समयं’ ति आर्षत्वात् ‘समता’ माध्यस्थ्यं ‘अर्थान्’ जीवादीन्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् ‘सङ्कल्पयतश्च’ शुभध्यानविषय-
तयाऽध्यवस्यतः ‘ततः’ इति समतायाः ‘से’ ‘तस्य’ साधोः प्रहीयते कामगुणेषु ‘तृष्णा’ अभिलाष इति सूत्रार्थः ॥ १०७ ॥
ततः स कीदृशः सन् किं विधत्ते ? इत्याह—

सो वीयरारो कयसव्वकिच्चो, खवेइ नाणावरणं खणेणं ।

तहेव जं दरिसणमावरेइ, जं चंतरायं पकरेइ कम्मं ॥ १०८ ॥

व्याख्या—‘सः’ इति प्रहीणतृष्णो वीतरागो भवति, तथा कृतसर्वकृत्य इव कृतसर्वकृत्यः, प्राप्तप्रायत्वादानेन मुक्तेः
क्षपयति ज्ञानावरणं क्षणेन, तथैव यद् दर्शनमावृणोति, यच्च ‘अन्तरायं’ दानादिविघ्नं प्रकरोति ‘कर्म’ अन्तरायनामक-
मित्यर्थः, इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ तत्क्षयाच्च कं गुणमवाप्नोति ? इत्याह—

सवं तओ जाणह पासई य, अमोहणो होइ निरंतराए ।

अणासवे ज्ञाणसमाहिजुत्तो, आउक्खए मुक्खमुवेइ सुद्धे ॥ १०९ ॥

व्याख्या—सर्वं ‘ततः’ ज्ञानावरणादिक्षयात् ‘जानाति’ विशेषरूपतयाऽवगच्छति, ‘पश्यति च’ सामान्यरूपतया,
तथा च ‘अमोहनः’ मोहरहितो भवति, तथा निरन्तरायोऽनाश्रवा, ध्यानं—शुद्धध्यानं तेन समाधिः—परमस्वार्थं तेन
युक्तो ध्यानसमाधियुक्तः आयुष उपलक्षणत्वाद् नाम-मोत्र-वेद्यानां च क्षय आयुःक्षयस्तस्मिन् सति मोक्षमुपैति ‘शुद्धः’
विगतकर्मसल इति सूत्रार्थः ॥ १०९ ॥ मोक्षगतश्च यादृशो भवति तदाह—

सो तस्स सव्वस्स दुहस्स मोक्खो, जं वाहई सययं जंतुमेयं ।

दीहामयविप्पमुक्को पसत्थो, तो होइ अचंतसुही कयत्थो ॥ ११० ॥

व्याख्या—‘सः’ इति मोक्षं प्राप्तः ‘तस्मात्’ जातिजरामरणादिरूपत्वेन प्रतिपादितात् सर्वस्माद् दुःखात् सर्वत्र
सुखव्यत्ययेन पट्टी, ‘मुक्तः’ पृथग्भूतः, यत् कीदृग् ? इत्याह—‘यद्’ दुःखं बाधते सततं जन्तुम् ‘एनं’ प्रत्यक्षम्,
दीर्घाणि—स्थितितः प्रक्रमात् कर्माणि तानि आमया इव—रोगा इव विविधवाधाविधायितया दीर्घामयास्तेभ्यो विप्रमुक्तो
दीर्घामयविप्रमुक्तः अत एव ‘प्रशस्तः’ प्रशंसाई, ततः किम् ? इत्याह—‘तो’ इति ‘ततः’ दीर्घामयविप्रमोक्षाद् भवति
अत्यन्तसुखी, तत एव च कृतार्थ इति सूत्रार्थः ॥ ११० ॥ सकलाऽध्ययनार्थं निगमयितुमाह—

अणाइकालप्पभवस्स एसो, सव्वस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो ।

वियाहिओ जं समुविच्च सत्ता, कमेण अचंतसुही भवंति ॥ १११ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—अनादिकालप्रभवस्य ‘एषः’ अनन्तरोक्तः सर्वस्य दुःखस्य ‘प्रमोक्षमार्गः’ प्रमोक्षोपायो व्याख्यातः, यं
‘समुपेत्य’ सम्यक् प्रतिपद्य सत्त्वाः ‘कमेण’ उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिरूपेणाऽत्यन्तसुखिनो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ १११ ॥
‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायाम् प्रमादस्थानाख्यं द्वात्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने श्रमादस्थानान्युक्तानि, तैश्च कर्म बध्यते, तस्य च का प्रकृतयः ? क्रियती वा स्थितिः ? इत्यादि-
सन्देहापनोदाय कर्मप्रकृतिनामकमध्ययनं त्रयस्त्रिंशं सप्तारभ्यते, तस्मैदमादिसूत्रम्—

अष्ट कम्माइं वोच्छामि, आणुपुविं जह्मकम् । जेहिं वट्टे अयं जीवे, संसारे परिवत्तए ॥ १ ॥

व्याख्या—अष्ट कर्माणि वक्ष्यामि, “आणुपुवि” ति आनुपूर्व्या, इयं च पञ्चातुपूर्व्यादिरपि सम्भवत्यत आह—
‘यथाक्रमं’ क्रमाऽनतिक्रमेण, अयं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्साऽऽचरणिज्जं, दंसणावरणं तहा । वेयणिज्जं तहा मोहं, आउकम्मं तहेव य ॥ २ ॥

नामं कम्मं च गोयं च, अंतरायं तहेव य । एवमेयाइं कम्माइं, अट्टेव उ समासओ ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २-३ ॥ मूलप्रकृतिः कर्मणोऽभिधाय उत्तरप्रकृतीराह—

नाणावरणं पंचविहं, सुयं आंभिणिवोहियं । ओहिं नाणं तहयं, मणंनानं च केवलं ॥ ४ ॥
निहा तहेव पर्यला, निहानिहा य पर्यलपयला य । ततो य थीणं गिद्धी, पंचमा होइ नायवा ॥ ५ ॥
चक्रखुमचक्खुओहिस्स दंसणे केवले य आवरणे । एवं तु नवविगप्पं, नायवं दंसणावरणं ॥ ६ ॥
वेयणियं पि य दुविहं, सायमसायं च आहियं । सायस्स उ वहु भेया, एमेवासायस्स वि ॥ ७ ॥
मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणे चरणे तहा । दंसणे तिविहं वुत्तं, चरणे दुविहं भवे ॥ ८ ॥

सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव य । एयाओ तिवि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥
चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं । कसायमोहणिज्जं च, नोकसायं तहेव य ॥ १० ॥
सोलसविहभेदेणं, कम्मं तु कसायजं । सत्तविह नवविहं वा, कम्मं च नोकसायजं ॥ ११ ॥
नेरह्यतिरिक्खाज्ज, माणुस्साउं तहेव य । देवाउयं चउत्थं तु, आउकम्मं चउविहं ॥ १२ ॥
नामं कम्मं तु दुविहं, सुहमसुहं च आहियं । सुहस्स उ वहु भेया, एमेव य असुहस्स वि ॥ १३ ॥
गोत्तं कम्मं तु दुविहं, उच्चं नीयं च आहियं । उच्चं अट्टविहं होइ, एवं नीयं पि आहियं ॥ १४ ॥
वाणे लाभे य भोगे य, उच्चभोगे वीरिए तहा । पंचविहमंतरायं, समासेण वियाहियं ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगमान्वेय । नवरम्—ज्ञानावरणं पञ्चविधम्, तच्च कथं पञ्चविधम् ? इत्याशङ्क्याम् आचार्यभेदादेव
इहावरणस्य भेद इत्यभिप्रायेणाऽऽचार्यस्यैव भेदानाह—‘श्रुतमि’त्यादि ॥ “सायस्स उ वहु भेय” ति सातस्य तु बहवो
भेदाः तद्धेतुभूतभूतानुकम्पादीना बहुभेदत्वात् । एवमेवाऽसातस्यापि दुःखशोकादितद्धेतुवहुविधत्वादेव ॥ “सत्तविह नव-
विह व” ति विन्दुलोपात् सप्तविधं नवविधं वा कर्म नोक्तपायजं, तत्र सप्तविधं हास्यादिपट्टं वेदश्च सामान्यविवक्षयं क
एवेति, नवविधं तु तदेव पट्टं वेदत्रयसहितम् ॥ “उच्च अट्टविह होइ” ति इत्यत्राऽष्टविधत्वं बन्धहेतुष्वष्टविधत्वात्, अष्टौ हि
जात्यमदादय उच्चैर्गोत्रस्य बन्धहेतवः, तावन्त एव च जातिमदादयो नीचैर्गोत्रस्येति सूत्रद्वन्द्वशकार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९-
१०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ इत्थं प्रकृतयोऽभिहिताः । सम्प्रत्येतन्निगमनाद्योत्तरग्रन्थसम्बन्धनायाह—

एयाओ मूलपयडीओ, उत्तराओ य आहिया । पएसग्गं खित्तकाले य, भावं चादुत्तरं सुण ॥ १६ ॥

व्याख्या—एता मूलप्रकृतयः ‘उत्तराश्च’ उत्तरप्रकृतय आख्याताः, प्रदेशाः—परमाणवस्तेषामग्र-परिमाणं प्रदेशाग्रं,
“खित्तकाले य” ति क्षेत्रकालौ च ‘भावं च’ अनुभावलक्षणं पर्यायं चतुःस्थानिकादिरसमिति यावत्, “अदुत्तरं” ति
अत उत्तर शृणु कथ्यमानमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तत्र तावत् प्रदेशाग्रमाह—

सवेसिं चेव कम्माणं, पएसग्गमणंतं । गंठियसत्ताइयं, अंतो सिद्धाण आहियं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सर्वेषां, ‘चः’ पूरणे, ‘एवः’ अपिशब्दार्थः, सर्वेषामपि कर्मणां प्रदेशाग्रम् अनन्तमेवाऽनन्तकं, तत्क्षान्तक
ग्रन्थिगमत्त्वाः—ये ग्रन्थिदेश गत्वाऽपि तद्देशादिव्यानेन न कदाचिदुपरिष्टाद् गन्तारः ते चाऽभव्या एवाऽत्र गृह्यन्ते तात्
अतीत-तेभ्योऽनन्तगुणत्वेन अतिक्रान्त ग्रन्थिगसत्त्वातीतं, तथा ‘अन्तः’ मध्ये सिद्धानामाख्यातम्, सिद्धेभ्यो हि कर्म-
परमाणवोऽनन्तभाग एवेति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति क्षेत्रमाह—

सव्वजीवाण कम्मं तु, संगहे छहिसागयं । सवेसु वि पएससेसु, सव्वं सव्वेण चट्ठगं ॥ १८ ॥

व्याख्या—सर्वजीवानां कर्म, ‘तुः’ पूरणे, ‘सव्वहे’ सव्वहक्रियाया योग्यं भवतीति शेषः । कीदृश सत् ? इत्याह—
“छहिसागय” ति पण्णा विंशा समाहारः पड्विंश तत्र गतं—स्थितं पड्विंशगतम्, एतच्च द्वीन्द्रियादीनेवाधिकृत्य नियमेन
व्याख्येयम् एकेन्द्रियाणामन्यथाऽपि सम्भवात् । तथा चागमः—“एगिंदिया णं भंते । तेयाकम्मपोगगलाणं गहण करेसाणे
कि तिदिसिं करेइ चउदिसिं करेइ पंचदिसिं करेइ छहिसिं करेइ ? गोयमा । सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंच-
दिसिं सिय छहिसिं करेइ । वेइंदिया जाव पंचिंदिया नियमा छहिसिं” ति । तच्च गृहीत सत् केन सह क्रियत् कथं वा
वद्व भवति ? इत्याह—“सवेसु वि पएससेसु” ति सुव्यवस्थायात् सर्वैरपि ‘प्रदेशैः’ आत्मसम्बन्धिभिः ‘सर्वं’ समस्त

१ “एकेन्द्रियो भगवन्” तजसकामेणपुटलाना ग्रहण कुर्यां किं त्रिदिश करोति चतुर्विंश करोति पञ्चविंश करोति षड्विंश करोति ?
गाउन” न्यात् त्रिदिश स्यात् पञ्चविंश स्यात् षड्विंश करोति । द्वीन्द्रियो यावत् पञ्चेन्द्रियो नियमात् षड्विंशमिति ।

ज्ञानावरणादि न त्वन्यतरदेव 'सर्वेण' गम्यमानत्वात् प्रकृतिस्थित्यादिना प्रकारेण वद्धं-क्षीरोदकवद् आत्मप्रदेशैः स्मिष्टं तदेव वद्धकमिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ सम्प्रति कालमाह—

उदहीसरिसनामाणं, तीसई कोडिकोडीओ । उक्कोसिया होइ ठिई, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ १९ ॥
आवरणिज्जाण दुण्हं पि, वेयणिजे तहेव य । अंतराय य कम्मम्मि, ठिई एसा वियाहिया ॥ २० ॥
उदहीसरिसनामाणं, सत्तरिं कोडिकोडीओ । मोहणिज्जस्स उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २१ ॥
तित्तीस सागरोवम, उक्कोसेणं वियाहिया । ठिई उ आउकम्मस्स, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २२ ॥
उदहीसरिसनामाणं, वीसई कोडिकोडीओ । नामगोआण उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—उदधिना सदृक्-सदृशं नाम येषां तानि उदधिसदृग्नामानि—सागरोपमाणि तेषाम् ॥ १९-२०-२१-२२-२३ ॥ सम्प्रति भावमभिधातुमाह—

सिद्धाणऽणंतभागे, अणुभागा हवन्ति उ । सवेसु वि पएसगं, सब्जीवेसऽइच्छियं ॥ २४ ॥

व्याख्या—सिद्धानाभनन्तभागे 'अनुभागाः' रसविशेषा भवन्ति, 'तुः' पूरणे, अयं चाऽनन्तभागोऽनन्तसङ्ख्य एवेति । तथा 'सर्वेष्वपि' प्रक्रमादनुभागेषु, प्रदिश्यन्त इति प्रदेशाः—बुद्ध्या विभज्यमानास्तद्विभागैकदेशास्तेषामग्रं प्रदेशाग्रं "सब-जीवेसऽइच्छियं" ति सर्वजीवेभ्योऽतिक्रान्तम्, ततोऽपि तेषामनन्तगुणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अध्ययनार्थोपसंहार-व्याजेनोपदेष्टुमाह—

तम्हा एसि कम्माणं, अणुभागे वियाणिया । एसिं संवरे चेव, खवणे य जए बुहे ॥ २५ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—"तम्हा" ति यस्मादेवंविधाः प्रकृतिवन्धादयः तस्मादेतेषां कर्मणामनुभागान् उपलक्षणत्वात् प्रकृतिवन्धा-दींश्च विज्ञाय 'एतेषामि'ति कर्मणां 'सवरे' निरोधे 'चः' समुच्चये 'एवः' अवधारणे भिन्नक्रमः, ततः 'क्षपणे च' निर्जरणे "जए" ति 'यतेतैव' यत्र कुर्यादेव 'बुधः' विद्वानिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुव-
बोधायां कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ चतुस्त्रिंशं लेख्याख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराध्ययने कर्मप्रकृतय उक्ताः, तत्स्थितिश्च लेख्यावशात् इत्यतस्तदभिधानार्थं चतुस्त्रिंशं लेख्याध्ययननामक-मध्ययनमारभ्यते, अत्र चैदमादिसूत्रम्—

लेसज्झयणं पवक्खामि, आणुपुड्धिं जहक्कमं । छण्हं पि कम्मलेसाणं, अणुभावे सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—लेख्याऽभिधायकमध्ययनं लेख्याध्ययनं तत् प्रवक्ष्यामि आणुपूर्व्या यथाक्रममिति च प्राग्वत् । तत्र च पण्णामपि 'कर्मलेख्यानां' कर्मस्थितिर्विधातुस्तद्विशिष्टपुद्गलरूपाणाम् 'अनुभावान्' रसविशेषान् शृणुत मे कथयत इति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एतदनुभावाच्च नामादिरूपणातः कथिता एव भवन्तीति तत्परूपणाय विनयेमिमुखी-करणकारि द्वारसूत्रमाह—

नामाइं वण्णरसगंधफासपरिणामलक्खणं ठाणं । ठिइं गइं ख आउं, लेसाणं तु सुणेह मे ॥ २ ॥

व्याख्या—नामानि तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणाम-लक्षणमिति पदपटुस्य समाहारनिर्देशः । परिणामश्चाऽत्र-जघन्यादिः, लक्षणं च—पञ्चाश्रवासेवनादि, 'स्थानम्' उक्तर्पाऽपकर्परूपं, 'स्थितिम्' अवस्थानकालं, 'गति' नरकादिकां यतो याऽवाप्यते, 'आयुः' जीवितं यावत् तत्राऽवशिष्यमाणे आगामिभवलेख्यापरिणामस्तदिह गृह्यते, लेख्यानां, 'तुः' पूरणे, शृणुत मे इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायतो नामान्याह—

१ लिङ्यते-क्षिप्यते आत्मा कर्मणा सहाऽनयेति लेख्या, कृणादिद्रव्यसाक्षिण्यादात्मनः परिणामविशेषः, पटुक्कम्—कृणादिद्रव्य-साक्षिण्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकलेख तत्राग्रं, लेख्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥

किण्हा नीला य काज य, तेज पम्हा तहेव य । सुफा लेसा य छटा उ, नामां तु जह्मं ॥३॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३ ॥ वर्णानाह—

जीमूयनिद्वसंकासा, गवलरिट्गसन्निभा । खंजंजणनयणनिभा, किण्हेलेसा उ वण्णओ ॥ ४ ॥
नीलाऽसोगसंकासा, चासपिच्छसम्पभा । वेरुलियनिद्वसंकासा, नीलेलेसा उ वण्णओ ॥ ५ ॥
अयसीपुप्फसंकासा, कोइलच्छदसन्निभा । पारेवयगीवनिभा, काउलेसा उ वण्णओ ॥ ६ ॥
हिंगुलयधाउसंकासा, तरुणाइचसन्निभा । सुयतुंडपईवनिभा, तेउलेसा उ वण्णओ ॥ ७ ॥
हरियालभेयसंकासा, हलिदाभेयसन्निभा । सणासणकुसुमनिभा, पम्हलेसा उ वण्णओ ॥ ८ ॥
संखंकुंदसंकासा, खीरधारसम्पभा । रययहारसंकासा, सुफलेसा उ वण्णओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—“जीमूयनिद्वसंकास” ति प्राकृतत्वात् क्षिग्धजीमूयसद्भाषा, गवलं—महिषशृङ्गं रिष्टकः—फलविशेषः
वत्सन्निभा, “खंज” ति खंजनम् अखनं—कज्जलं न्यनमिति—उपचारात् तदेन्द्रेशसन्मध्यवर्ती कृष्णसारसन्निभा कृष्ण-
लेइया ‘वर्णतः’ वर्णमाश्रित्य ॥ “वेरुलियनिद्वसकान” ति प्राकृतत्वात् क्षिग्धवैदूर्यसद्भाषा ॥ कोकिउच्छदः—वैट-
कण्टकः, पाठान्तरे कोकिलच्छपिसन्निभा, शेषं स्पष्टमिति सूत्रपदार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९ ॥ रसानाह—

जह् कडुयतुंवगरसो, निंवरसो कडुयरोहिणिरसो वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ कण्हाइ नायघो ॥ १० ॥
जह् तिकडुयस्स रसो, तिकखो जह् इत्थिपिप्पलीए वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाए नायघो ॥ ११ ॥

जह् तरुणअंवयरसो, तुवरकविट्ठस्स वांवि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ काजए नायघो ॥ १२ ॥
जह् परिणयंयगरसो, पक्ककविट्ठस्स वा वि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ तेजए नायघो ॥ १३ ॥
वरवारुणीइ व रसो, विविहाण व आसवाण जारिसओ ।
महुमेरयस्स व रसो, इत्तो पम्हाए परएणं ॥ १४ ॥
खजूरमुहियरसो, खीररसो खंडसकररसो वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ सुफाए नायघो ॥ १५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्वेय । नवरम्—वरवारुणी—प्रधानसुरा, आसवाः—पुष्पप्रभवमद्यानि ॥ ‘मधुमैरेयस्ये’ति समाहारः,
तत्र मधु—मद्यविशेषो मीरेयं—सरकः, अतो वरवारुण्यादिरसात् पद्यायाः प्रक्रमाद् रसः ‘परपेणे’ति अनन्तगुणत्वात्
तदतिक्रमेण वर्तते इति गम्यते, अयं च किञ्चिदन्तः कपायो मधुरश्चेति भावनीयमिति ॥ मुद्रिका च—द्राक्षेति
सूत्रपदार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ सम्प्रति गन्धमाह—

जह् गोमडस्स गंधो, सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।
इत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १६ ॥
जह् सुरभिकुसुमगंधो, गंधवासाण पिस्समाणाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गंधवासाण” ति गन्धाश्च—कोष्ठपुटपाकनिष्पन्नाः वासाश्च—इतरे गन्धवासाः, इह
चैतद्वन्नान्वेयोपचारादेवमुक्तानि तेषाम्, इह चाऽनुक्तोऽपि गन्धविशेषो लेइयानां तारतम्येनाऽवसेय इति सूत्रद्वयार्थः
॥ १६-१७ ॥ सम्प्रति स्पर्शमाह—

जह् करगयस्स फासो, गोजिन्भाए व सागपत्ताणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १८ ॥
जह् वूरस्स वि फासो, नवणीयस्स व सिरीसकुसुमाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—यथाक्रमप्रशस्तानां प्रशस्तानां च क्रकचादि-वूरादिसमः स्पर्शो वाच्यः ॥ १८-१९ ॥
परिणामद्वारमाह—

तिविहो व नवविहो वा, सत्तावीसइविहिसीओ वा ।
दुसओ तेयालो वा, लेसाणं होइ परिणामो ॥ २० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘त्रिविधः’ जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन, ‘नवविधः’ यदैषामपि स्वस्थानतारतम्यचिन्तायां
प्रत्येक जघन्यादित्रयेण गुणना, एवं पुनः पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधत्वादि भावनीयम् । उपलक्षणञ्चैतत् तारतम्य-
चिन्ताया, सद्धानियमस्याऽभावात् । तथा च प्रज्ञापना—“किण्हेलेसा णं भंते । कइविहं परिणामं परिणमइ ? गोयमा !

१ “कृष्णलेइया भगवन्” कतिविधं परिणामं परिणमति ? गौतम । त्रिविधं वा नवविधं वा सप्तविंशतिविधं वा एकादशतिविधं
वाऽपि यावत् त्रिचत्वारिंशं द्विंशद्विधं वा बहु वा बहुविधं वा परिणामं परिणमति, एव यावत् शुक्लेइया” ।

तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसविहं वा एकासीविहं वा वि जाव तेयालदुसयविहं वा बहुं वा बहुविहं वा परिणामं परिणमइ, एवं जाव सुकलेसा” इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ लक्षणमाह—

पंचासवप्पवत्तो, तीहिं अगुत्तो छसू अविरओ य । तिवारंभपरिणओ, खुदो साहस्सिओ नरो २१
निद्धंघसपरिणामो, निस्संसो अजिहंदिओ । एयजोयसमाउत्तो, कण्हलेसं तु परिणमे ॥ २२ ॥
ईसाअमरिसअतवो, अविज्ज माया अहीरिया य । गेही पओसे य सढे, पमत्ते रसलोलुए ॥ २३ ॥
आरंभओ अविरओ, खुदो साहस्सिओ नरो । एयजोगसमाउत्तो, नीललेसं तु परिणमे ॥ २४ ॥
वंके वंकसमायारे, नियडिल्ले अणुजुए । पलिउंचग ओवहिए, मिच्छदिट्ठी अणारिए ॥ २५ ॥
उप्फालगदुट्ठवाई य, तेणे आवि य मच्छरी । एयजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणमे ॥ २६ ॥
नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुज्जहले । विणीयविणए दंते, जोगवं उवहाणवं ॥ २७ ॥
पियधम्मे दढधम्मे, वज्जभीरू हिएसए । एयजोगसमाउत्तो, तेउलेसं तु परिणमे ॥ २८ ॥
पयणुक्कोहमाणे य, मायालोभे य पयणुए । पसंतचित्ते दंतप्पा, जोगवं उवहाणवं ॥ २९ ॥
तहा य पयणुवाई य, उवसंते जिहंदिए । एयजोयसमाउत्तो, पम्हलेसं तु परिणमे ॥ ३० ॥
अट्ठरुदाणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि साहए । पसंतचित्ते दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिसु ॥ ३१ ॥
सरागे धीयरगे वा, उवसंते जिहंदिए । एयजोगसमाउत्तो, सुकलेसं तु परिणमे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—पञ्चाश्रवप्रवृत्तः ‘त्रिभिः’ प्रस्तावान्मनोवाक्कायैः अगुप्तः ‘षट्सु’ जीवनिकायेषु अविरतः, तीव्राः—उत्कटाः स्वरूपतोऽध्यवसायतो वा आरम्भाः—सावद्यव्यापारास्तत्परिणतः—तस्मिन्निरतः ‘क्षुद्रः’ सर्वस्यैवाऽहितैषी, सहसा—अप-

र्यालोच्य प्रवर्तते साहसिकः चौर्यादिकृदित्यर्थः, नर उपलक्षणत्वात् व्यादिर्वा ॥ “निद्धंघस” इति ऐहिकामुष्मिकापाय-
शङ्काविकलः परिणामो यस्य सः, तथा “निस्संसो” इति ‘नृशंसः’ निस्तृंशो जीवान् विहिंसन् न मनागपि शङ्कते, अजि-
तेन्द्रियः, एते च ते योगाश्च—व्यापारा एतद्योगास्तैः समायुक्तः—अन्वित एतद्योगसमायुक्तः कृष्णलेइयामेव तुशब्दस्या-
ऽवधारणार्थत्वात् परिणमेत् ॥ ईर्ष्या च—परगुणासहनम् अमर्षश्च—अत्यन्ताभिनिवेशः अतपश्च—तपोविपर्ययोऽमीषां समा-
हारः, ‘अविद्या’ कुशास्त्ररूपा, ‘माया’ प्रतीता, ‘अद्भिकता च’ असमाचारविषया निर्लेजता, ‘गृद्धिः’ विषयेषु लाम्पट्यं,
‘प्रद्वेषश्च’ अभेदोपचाराच्चेह सर्वत्र तद्वान् जन्दुरेवोच्यते, अत एव ‘शठः’ अलीकभाषणात्, ‘प्रमत्तः’ प्रकर्षेण जातिमदा-
सेवनात्, ‘रसलोलुपः’ सातगवेषकश्च ॥ ‘आरम्भात्’ प्राण्युपमर्दाद् अविरतः शेषं प्राग्वत् ॥ वक्रः वचसा, वक्र-
समाचारः क्रियया, निकृतिमान् मनसा, अनृजुकः कथञ्चिद् ऋजूकर्तुमशक्यतया, “पलिउंचग” इति प्रतिकुञ्चकः
स्वदोषप्रच्छादकतया, उपधिः—छद्म तेन चरति औपधिकः सर्वत्र व्याजतः प्रवृत्तेः, एकार्थिकानि चैतानि, मिथ्यादृष्टिः
अनार्यः ॥ “उप्फालग” इति उत्प्रासकं यथा पर उत्प्रास्यते दुष्टं च रागादिदोषवद् यथा भवत्येवं वदनशील उत्प्रासक-
दुष्टवादी, ‘चः’ समुच्चये, ‘स्तेनः’ चौरः, ‘चः’ समुच्चये, ‘अपि च’ इति पूरणे, मत्सरः—परसम्पदसहनं तद्वान् मत्सरी,
शेषं प्राग्वत् ॥ “नीयावित्ति” इति ‘नीचैर्दृष्टिः’ कायमनोवाग्भिरनुत्सिक्तः, योगः—स्वाध्यायादिव्यापारस्तद्वान् ‘उपधान-
वान्’ विहितशास्त्रोपचारः, शेषं स्पष्टम् ॥ प्रतनुकोधमानः, ‘चः’ पूरणे, माया लोभश्च प्रतनुको यस्येति शेषः, अत एव
प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा ॥ ‘उपशान्तः’ अनुद्भूततपोपशान्ताकृतिः, शेषं स्पष्टम् ॥ आर्त्तरीद्रे वर्जयित्वा धर्मशुद्धे साधयेत्
यः स प्रशान्तचित्त इत्यादि, शेषं स्पष्टम् इति सूत्रद्वादशकार्यः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२ ॥
सम्प्रति स्थानद्वारमाह—

अस्संखेज्जाणोसप्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समया । संखाईया लोगा, लेसाण हवंति ठाणाइ ॥ ३३ ॥

व्याख्या—असङ्ख्येयानामवसर्पिणीनां तथोत्सर्पिणीनां ये समयाः, कियन्तः ? इत्याह—सङ्ख्यातीता लोकाः,
कोऽर्थः ? असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा लेख्यानां भवन्ति, ‘स्थानानि’ प्रकर्षोऽपकर्षकृतानि तत्परिमाणानीति शेष
इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इदानीं स्थितिमाह—

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिच्चीसं सागरा मुहुत्तऽहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा किण्हलेसाए ॥ ३४ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा नीललेसाए ॥ ३५ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिश्चुदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा काउलेसाए ३६ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दोणुदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा तेउलेसाए ३७ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही होइ मुहुत्तमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा पम्हलेसाए ॥ ३८ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिच्चीसं सागरा मुहुत्तहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा सुकलेसाए ॥ ३९ ॥

व्याख्या—मुहूर्त्तद्धं तु, कोऽर्थः ? अन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्या । त्रयस्त्रिंशत् “सागर” इति सागरोपमाणि “मुहुत्त-
हिय” इति इहोत्तरत्र च मुहूर्त्तशब्देनोपचारात् मुहूर्त्तैकदेश एवोक्तः, ततश्चान्तमुहूर्त्ताविकानि उत्कृष्टा भवति स्थितिः
कृष्णलेइयायाः । इह चान्तमुहूर्त्तशब्देन पूर्वोत्तरभवसम्बन्धन्तर्मुहूर्त्तद्वयमुक्तं द्रष्टव्यम् । एवमुत्तरत्राऽपि । शेषं सुगममिति
सूत्रपदार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७-३८-३९ ॥ प्रकृतमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वन्निया होइ । चउसु वि गईसु इत्तो, लेसाण ठिई उ वुच्छामि ४०

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४० ॥ प्रतिज्ञातमाह—

दसवाससहस्राहं, काजए ठिई जहन्निया होइ । तिन्नोदही पलियमसंखभागं च उक्कोसा ॥४१॥
 तिन्नोदही पलियमसंखभागो जहन्न नीलठिई । दस उदही पलिओवमसंखभागं च उक्कोसा ॥४२॥
 दस उदही पलिओवमसंखभागं जहन्निया होइ । तिन्तीससागराहं, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४३॥
 एसा नेरइयाणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, तिरियमणुस्साण देवाणं ॥४४॥
 अंतोमुहुत्तमद्वं, लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ । तिरियाण नराणं वा, वजित्ता केवलं लेसं ॥४५॥
 मुहुत्तद्वं तु जहन्ना, उक्कोसा होइ पुवकोडी उ । नवहिं वरिसेहिं जणा, नायवा सुक्कलेसाए ॥४६॥
 एसा तिरियनराणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाणं ॥४७॥
 दसवाससहस्राहं, किण्हाए ठिई जहन्निया होइ । पलियमसंखेजइमो, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४८॥
 जा कण्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं नीलाए, पलियमसंखं च उक्कोसा ॥
 जा नीलाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं काजए, पलियमसंखं च उक्कोसा ५०
 तेण परं वोच्छामि, तेजलेसा जहा सुरगणाणं । भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं च ॥५१॥
 पलिओवमं जहन्ना, उक्कोसा सागरा उ दुण्हइहिया । पलियमसंखिजेणं, होइ मभागेण तेजए ॥५२॥
 दसवाससहस्राहं, तेजए ठिई जहन्निया होइ । दुण्णुदही पलिओवमअसंखभागं च उक्कोसा ॥५३॥
 जा तेजइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं पम्हाए, दसमुहुत्तइहियाउं उक्कोसा ५४
 जा पम्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं सुक्काए, तिन्तीसमुहुत्तमव्वहिया ५५
 व्याख्या—अश्वपर्वसहस्राणि कापोतायाः स्थितिर्जन्यका भवति, त्रयः ‘उदधयः’ सागरोपमाणीत्यर्थः “पलियम-

संखभागं च” ति सूत्रत्वात् पत्योपमासहस्रेयभागश्चोत्कृष्टा । इयं च जघन्या रत्नप्रभायाम्, उत्कृष्टा चालुकायाम् ।
 नीलाया जघन्या चालुकायाम्; उत्कृष्टा धूमप्रभायाम् कृष्णाया जघन्या धूमप्रभायाम्, इतरा तु महातमःप्रभायाम्;
 शेषं नारकसूत्रेषु त्रिषु स्पष्टम् ॥ “एसा” सूत्रं स्पष्टम् ॥ तिर्यङ्गानुप्यसूत्रे “अंतोमुहुत्तमद्वं” नि ‘अन्तर्मुहूर्त्तार्द्धम्’ अन्तर्मुहूर्त्तार्द्धं
 लेख्याना स्थितिर्जन्यका उत्कृष्टा चेति शेषः, कतरासाम्? इत्याह—‘यस्मिन् यस्मिन्’ इति पृथिवीकायादौ सम्मूर्च्छिममनुप्यादौ च ‘याः’ कृष्णायाः, ‘तु’ पूरणे तिरश्चां मनुप्याणा च मध्ये सम्भवन्ति तानां वर्जयित्वा ‘केयटां’ शुद्धां
 लेख्यां शुद्धलेख्यामित्यर्थः ॥ अस्या एव स्थितिमाह—‘मुहूर्त्तमि’त्यादि स्पष्टम्, नवरम्—इह यद्यपि कस्मिन् अष्टवर्षिकोऽपि
 पूर्वकोट्यायुर्व्रतपरिणाममवाप्नोति तथाऽपि नैतावद्वयस्य चर्पपर्यायादर्याक् शुद्धलेख्यायाः सम्भव इति नवभिर्घर्पैरुना
 पूर्वकोटिरुच्यते ॥ “एसा” सूत्रं स्पष्टमेव ॥ प्रतिज्ञातमाह—‘दसे’त्यादि सूत्रत्रयं स्पष्टम् । नवरम्—“पलियमसरोज-
 इमो” ति पत्योपमासहस्रेयतमः प्रस्तावाद् भागः, इयं च द्विधाऽपि कृष्णायाः स्थितिरैतावदायुषामेव भवनपति-व्यन्तराणां
 द्रष्टव्या ॥ नीलासूत्रे “पलियमसत्वं च” ति सूचनात् सूत्रमिति पत्योपमासहस्रेयभागः, दृष्टतरायां भागः पूर्व-
 स्तादवसेयः । कापोताया अपि स्थितिर्जन्येतरा च भवनपति-व्यन्तराणामेव ज्ञातव्या । दृष्टतमश्चाऽत्राऽसहस्रातभागो
 गृह्यते ॥ इत्थं निकायद्वयभाविनीमाद्यलेख्यात्रयस्थितिमुपदर्श्य समस्तनिकायभाविनीं तेजोलेख्यास्थितिमभिधातुं प्रतिज्ञा-
 सूत्रमाह—“तेण” ति ततः परं प्रवक्ष्यामि तेजोलेख्यां ‘यथे’ति येनाऽवस्थानप्रकारेण सुरगणानां भवति, ‘तथे’त्युप-
 स्कारः, भवनपति-व्यन्तर-व्योति-वैमानिकानां, ‘चः’ पूरणे ॥ प्रतिज्ञातमाह—“पलिए”त्यादि सूत्रचतुष्टयं स्पष्टम् ।
 नवरम्—प्रथमसूत्रे वैमानिकानेवाश्रित्य तैजस्याः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या सौधर्मे उत्कृष्टा चेशाने ॥ द्वितीयसूत्रे तु
 निकायभेदमाश्रित्य सैवोक्ता । इह च दशवर्षसहस्राणि जघन्या तैजस्याः स्थितिरुक्ता, प्रक्रमाऽऽनुरुप्येण तु चोत्कृष्टा
 कापोतायाः स्थितिः असौ एवास्याः समयाधिका प्राप्नोति, तदत्र तत्त्वं न विद्मः ॥ तृतीयसूत्रे पद्मास्थितिरुक्ता, तत्र च
 “दसमुहुत्तइहियाइ” ति दशैव प्रस्तावात् सागरोपमाणि पूर्वमयसत्कान्तर्मुहूर्त्ताधिकानि । इयं च जघन्या सत्तत्कुमारे,
 उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके । आह—यदीहान्तर्मुहूर्त्तमधिकमुच्यते ततः पूर्वत्राऽपि किं न तदधिकमुक्तम्? उच्यते—देवभव-
 लेख्याया एव तत्र विवक्षितत्वात्, प्रतिज्ञात हि ‘तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिई तु देवाणं’ ति, एव सति इहान्तर्मुहूर्त्ता-
 धिकत्वं विरुध्यते, नैवम्, अत्र हि प्रागुत्तरभवलेख्याऽपि “अतो मुहुत्तमि गए” इति वचनाद् देवभवसम्बन्धिन्येवेति
 प्रदर्शनार्थमित्यमुक्तमिति न विरोध इति भावनीयम् ॥ चतुर्थसूत्रे शुक्लायाः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या लान्तके,
 अपरा तु अनुत्तरेण्विति पञ्चदशसूत्रार्थः ॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५ ॥
 उक्त स्थितिद्वारम् । गतिद्वारमाह—

किण्हा नीला काज, तिन्नि वि एयाउ अहम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, दुग्गइ उववज्जई ५६
 तेज पम्हा सुक्का, तिन्नि वि एयाउ धम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, सुग्गइ उववज्जई ॥५७॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘दुर्गतिं’ नरकतिर्यङ्गातिरूपाम् ‘उपपद्यते’ प्राप्नोति ॥ ‘सुगतिं’ मनुजगत्यादिकामित्यर्थः
 ॥ ५६-५७ ॥ सम्प्रत्यायुर्द्धारावसरः, तत्र चावश्यं हि जन्तुर्यल्लेख्येपूष्यते तल्लेख्य एव म्रियते, तत्र च जन्मान्तरभावि-
 लेख्यायाः किं प्रथमसमये परमवायुप उदयः? आहोश्चित् चरमसमये? अन्यथा वा? इति सशयापनोदायाह—
 लेसाहिं सवाहिं, पढमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्सइ उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५८
 लेसाहिं सवाहिं, चरमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५९
 अंतमुहुत्तमि गए, अंतमुहुत्तमि सेसए चेव । लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छन्ति परलोयं ६०

व्याख्या—लेश्याभिः सर्वाभिः 'प्रथमसमये' तत्प्रतिपत्तिकालापेक्षया 'परिणताभिः' प्रस्तावादात्मरूपतामापन्नाभि-
रुपलक्षितस्य 'तुः' पूरणे, 'न हु' नैव कस्यापि उपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ तथा लेश्याभिः सर्वाभिः 'चरमे' अन्ये
समये परिणताभिस्तु 'न हु' नैव कस्याप्युपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ कदा तर्हि ? इत्याह—अन्तर्मुहूर्ते गत एव,
तथाऽन्तर्मुहूर्ते 'शेषके चैव' अवतिष्ठमान एव लेश्याभिः परिणताभिर्जीवा गच्छन्ति परलोकम् । अनेनान्तर्मुहूर्त्ताऽवशेषे
आयुषि परभवलेश्यापरिणाम इत्युक्तं भवतीति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसङ्गिहीर्षुरूपदेष्टुमाह—
तम्हा एयासि लेसाणं, अणुभावं वियाणिजा । अप्पसत्था उ वज्जित्ता, पसत्था उ अहिट्टए मुणि ६१
त्ति वेमि ॥

व्याख्या—यस्मादेता अप्रशस्ता दुर्गतिहेतवः प्रशस्ताश्च सुगतिहेतवः तस्मादेतासां लेश्यानाम् 'अनुभावम्' उक्तरूपं
विज्ञाय अप्रशस्ता वर्जयित्वा प्रशस्ता अधितिष्ठेत् मुनिरिति शेषः, उभयत्राऽपि 'तुः' पूरणे, इति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥
'इति' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति च प्राग्वत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां चतुस्त्रिंशं लेश्याख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराध्ययने लेश्या अभिहिताः, तत्र चाऽप्रशस्तलेश्यात्यागतः प्रशस्ता एवाऽधिष्ठातव्याः, एतच्च भिक्षुगुणव्यवस्थि-
तेन सम्यग् विधातुं शक्यम्, अतो भिक्षुगुणपरिज्ञानार्थमधुनाऽनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनमारभ्यते, तस्य
चेदमादिसूत्रम्—

सुणेह मे एगमणा, मग्गं बुद्धेहिं देसियं । जमायरंतो भिक्खू, दुक्खाणंतकरो भवे ॥ १ ॥

व्याख्या—शृणुत 'मे' कथयत इति शेषः, एकाग्रमनसः 'मार्गं' प्रकमानुक्तेः 'बुद्धेः' अर्हदादिभिः 'वर्शितम्' उप-
दिष्टं यम् 'आचरन्' आसेवमानो भिक्षुर्दुःखानामन्तकरो भवेदिति गाथार्थः ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

गिहवासं परिचज्जा, पवज्जामस्सिए मुणी । इमे संगे वियाणिज्जा, जेहि सज्जंति माणवा ॥ २ ॥
तहेव हिंसं अलियं, चोज्जं अवंभसेवणं । इच्छाकामं च लोभं च, संजओ परिवज्जए ॥ ३ ॥
मणोहरं चित्तघरं, मल्लधूवेण वासियं । सकवाडं पंडरुल्लोयं, मणसा वि न पत्थए ॥ ४ ॥
इंदियाणि उ भिक्खुस्स, तारिस्सम्मि उवस्सए । दुक्कराइं निवारेउं, कामरागविवहुणे ॥ ५ ॥
सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एकओ । पइरिक्के परकडे वा, वासं तत्थऽभिरोयए ॥ ६ ॥
फासुयम्मि अणावाहे, इत्थीहिं अणभिहुए । तत्थ संकप्पए वासं, भिक्खू परमसंजए ॥ ७ ॥
न सयं गिहाइं कुविज्जा, नेव अन्नेहिं कारए । गिहकम्मसमारंभे, भूयाणं दिस्सए चहो ॥ ८ ॥
तसाणं थावराणं च, सुहुमाणं वायराण य । तम्हा गिहसमारंभं, संजओ परिवज्जए ॥ ९ ॥

पञ्चत्रिंशं अनगारमार्गगतिनामकमध्ययनम् ।

तहेव भत्तपाणेषु, पयणे पयावणेषु य । पाणभूयदयद्वाए, न पए न पयावए ॥ १० ॥
जलधन्ननिसिया जीवा, पुढवीकट्टनिसिया । हम्मंति भत्तपाणेषु, तम्हा भिक्खू न पयावए ॥ ११ ॥
विसप्पे सबओधारे, बहुपाणविणासणे । नत्थि जोइसमे सत्थे, तम्हा जोई न दीवए ॥ १२ ॥
हिरन्नं जायरुवं च, मणसा वि न पत्थए । समलिट्ठकंचणे भिक्खू, विरए कयविक्कए ॥ १३ ॥
किणंतो कइओ होइ, विक्किणंतो अ वाणिओ । कयविक्कयम्मि वटंतो, भिक्खू हवइ तारिसो ॥ १४ ॥
भिक्खियव्वं न केयव्वं, भिक्खुणा भिक्खवित्तिणा । कयविक्कए महादोसो, भिक्खावित्ती सुहावहा ॥ १५ ॥
समुयाणं उंळमेसेज्जा, जहासुत्तमणिंदियं । लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिंडवायं चरे मुणी ॥ १६ ॥
अलोलो न रसे गिद्धो, जिब्भादंतो असुच्छिओ । न रसट्ठाए भुंजिज्जा, जवणट्ठाए महामुणी ॥ १७ ॥
अचणं रयणं चेव, वंदणं पूयणं तहा । इहीसक्कारसम्माणं, मणसा वि न पत्थए ॥ १८ ॥
सुक्कं ज्ञाणं झियाइज्जा, अणियाणे अकिंचणे । वोसट्ठकाए विहरिज्जा, जाव कालस्स पज्जओ ॥ १९ ॥
णिज्जूहिऊण आहारं, कालधम्ममे उवट्ठिए । चइऊण माणुसं बुद्धिं, पइ दुक्खा विमुच्चई ॥ २० ॥
निम्ममो निरहंकारो, वीयरओ अणासवो । संपत्तो केवलं नाणं, सासयं परिनिबुडे ॥ २१ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—गृहवास परित्यज्य प्रव्रज्यामाश्रितो मुनिः 'इमान्' प्रतिप्राणिप्रतीततया प्रत्यक्षान् 'सङ्गान्' पुत्रकलत्रादीन्
'विजानीयात्' भवहेतवोऽमीति विशेषेणाऽवबुध्येत, ज्ञानस्य च विरतिफलत्वात् प्रत्याचक्षीतेत्युक्तं भवति । सङ्गशब्द-
व्युत्पत्तिमाह—दैः 'सज्यन्ते' प्रतिवध्यन्ते मानवाः उपलक्षणत्वादन्येऽपि जन्तवः ॥ 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे,
हिसामलीकं चौर्यमब्रह्मसेवनम्, इच्छारूपः कामः इच्छाकामस्तं चाऽप्राप्तवस्तुकाङ्क्षारूपं 'लोभं च' लब्धवस्तुविषयगृह्या-

त्मकम्, उभयेनाऽपि परिग्रह उक्तः, ततः परिग्रहं च संयतः परिवर्जयेत् ॥ तथा मनोहर चित्रप्रधानं गृहं चित्रगृहं
नाल्यवूपेन वासितं ननुपाटं पाण्डुरोऽयं मनमाऽपि आस्तां वचना न प्रार्थयेत् किं पुनस्तत्र निष्ठेद् इति भावः ॥
किं पुनरेवमुपदिश्यते ? इत्याह—इन्द्रियाणि, 'तुः' इति यस्माद् भिक्षोलादृष्टे उपाश्रये 'दुःश्राणि' करोतेः सर्वधात्वर्थ-
त्वाद् दुःश्रान्यानि निवारयितुं 'गमरागविवर्द्धने' उपाश्रयप्रियेणम् ॥ तर्हि कं स्यात्तद्वयम् ? इत्याह—मग्नाने शूनागारे
वा वृक्षमूले वा 'एककः' रागादिविद्युक्तोऽनहयो वा 'पङ्क्तिः' 'एकान्ते' कथायमकुले 'पर्यटने' पर्यन्तिनादिते स्वायंमिति
गन्त्यते, 'वा' समुच्चये 'वासम्' अवस्थान 'तत्र' स्मशानार्थं अभिरोचयेद् भित्तिरिति योगः ॥ प्राप्ते 'अनाश्रये' कस्यापि
वाधारहिते स्त्रीभिरननिद्रते 'तत्रे'ति प्रागुक्तविशेषणे मग्नानार्थं 'नद्वन्द्वये' दुर्गाद् यान् भित्तुः परमसयतः ॥
ननु किमिह परकृत इति विशेषणमुक्तम् ? इत्याह—इत्याह—न स्वयं गृहाणि दृश्यंत, नराऽन्तः कारयेद्, उपलक्षण-
त्वात्प्रापि लुप्तमनुमनोते, किमिति ? यतो गृहकर्म-इष्टकामदानयनादि नन्व नमारम्भ-प्रवर्तनं गृहमनमारम्भ-
स्तस्मिन् भूताना दृश्यते वयः ॥ कतरेपाम् ? इत्याह—वसता न्यापरागा च नृपाना गरीराऽपेक्षया गदरागा च,
तथैवोपसहर्तुनाह—वस्माद् गृहसनारम्भं सयतः परिवर्जयेत् ॥ अन्यच्च—'तथैव' इति प्राग्वद् भक्षयानेषु पचने पाचनेषु
च भूतवधो दृश्यते इति प्रागुक्तेन सन्वन्धः, ततः किम् ? इत्याह—प्रागाः-व्रमाः भूतानि-पृथिव्यादीनि तदर्थं न पच्ये
पाचयेत् ॥ अनुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—जलधान्यनिधना जीवाः पृथिवीकाष्ठनिधिताः हन्यन्ते 'भक्षयानेषु' प्रक्रमान्
पच्यमानेषु, यत एव तस्माद्भिन्ने पाचयेद् अपेक्षान्यमानत्वात् पाचयेदपि न किं पुनः स्वयं पचयेत् ॥ अपरञ्च—विनर्पति-
स्वल्पमपि बहु भवतीति विसर्प, 'सर्वतोवार' सर्वदिगवस्थितं जन्तूपचातन्त्र्यान्, चञ्च—'पार्श्वे पडीणं वा वी'त्यादि ।

१ "प्राचीन प्रवीचीन वाऽपि" इत्यादि ।

अत एव बहुप्राणविनाशनं, नास्ति ज्योतिःमनं शक्त्वं, यस्मादेवं तस्मान् ज्योतिर्न दीपयेत् ॥ पचनादौ जीवघातो भवति
न तु क्रयविक्रयोः, अतो युक्तमेवाऽऽभ्या निर्वहणमिति कस्यचिदाऽऽगच्छा स्यादत आह—'हिरण्य' क्तञ्ज 'जातरूपं च'
रूपं, चकारोऽनुकाऽशेषधनधान्यादिमसुचये, मनसाऽपि न प्रार्थयेद्वित्तुरिति योगः, कीदृशः सन् ? समलेष्टकाश्चनो
विरतः 'क्रयविक्रये' क्रयविक्रयविषये ॥ किमित्येषम् ? अत आह—श्रीगन् 'क्रयिको भवति' तथाविवेतरलोचनदृश
एव भवति, विक्रीणानश्च वणिग् भवति, वणिग्प्रभृत्तत्वादिति भावः, अत एव क्रयविक्रये 'वर्धमानः' प्रवर्तमानो
भित्तुर्भवति न वादृशो गन्धमानत्वाद् यादृशः समयेऽभिहितः ॥ ततः किम् ? इत्याह—'मिक्षितव्य' याचितव्यं
तथाविधं यस्त्विति गन्त्यते, नैव ज्ञेयं भिक्षुगा भिक्षावृत्तिना, अत्रैवावस्थापनार्थमाह—क्रयश्च विक्रयश्च क्रयविक्रयं
महादोषं, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, भिक्षावृत्तिः सुखारहा ॥ भिक्षितव्यमित्युक्तम्, तद्यन्तुलेऽपि स्याद् अत आह—
'समुदात्तं' भैक्ष्यं, तच्च उच्छ्रित्व 'उच्छ्रित्व' अन्यान्यवेदमतः सौक्तोक्तनीलनाद् एषयेत् 'यथानुग्रह' आगमनानति-
क्रमेण लभ्येयमाद्यथावात इति भावः, तत एव 'अनिन्दितम्' अजुगुप्सितं जुगुप्सितजनमन्वन्धि न भवतीत्यर्थः,
तथा लामाऽलामे सन्तुष्टः, पिण्डस्य पातः-पतनं प्रक्रमान् पात्रेऽस्मिन्निति 'पिण्डपात' भिक्षाऽटनं तत् 'परित्'
आसेवेत मुनिः, याक्यान्तरविषयत्वाच्च अपातककृतम् ॥ इत्थं पिण्डमवाप्य यथा मुञ्चोत तथाह—'धलोः' न सरसाप्रे
प्राप्ते लान्पटवयान्, न 'रसे' मधुरादौ 'गृहः' प्राप्तेऽभिक्षाह्वयान्, कथं चैवविधः ? 'जिह्मावृतो' ति दान्तजिह्वः,
अत एव 'अमूर्च्छितः' सन्निधेरकरणेन, एवविधश्च 'न' नैव "रसट्टाए" ति रसः-धातुप्रियेः स चाऽशेषधानूपलक्षणं
तत्सदुपचयः स्यादिति तदर्थं न मुञ्चोत, किमर्थं तर्हि ? इत्याह—यापना-निर्वाहः स चार्थान् संयमस्य तदर्थं महासुनिः ॥
तथा 'अर्चना' पुण्यादिभिः पूजां 'रचनां' निषादादिविषया स्वस्तिराधात्मिका वा, 'चः' समुच्चये, 'एवः' अवधारणे
'न' इत्यनेन सन्वध्यते, 'वन्दनं' प्रतीतं, 'पूजनं' यत्नादिभिः प्रतिलभनं, 'तथे'ति नमुचये, श्रद्धिश्च-प्रायकोपकरणादि-
मन्पत् सत्कारश्च-अर्थप्रदानादिः नमनश्च-अभ्युत्थानादिः श्रद्धिमत्पारसन्नानं नमनमनाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ किं पुनः
दुर्गाद् ? इत्याह—'मुक्ते ज्ञाण' ति सोपरकारत्वात् शुद्ध्यान् यथा भवत्येवं ध्यायेद् अनिदानोऽनिश्चिनः व्युत्सृष्टकावः
'विहरेत्' अप्रतिबद्धविहारितयेति गन्त्यते, कियन्त कालम् ? इत्याह—यान् 'कालस्य' मृत्योः 'पर्ययः' परिपाटी प्रस्ताव
इत्यर्थः ॥ एवंविधानगारुण्यश्च नृत्यमनये यत् कृत्वा यत् फलमवाप्नोति तदाह—'निजहृङ्गं' ति परित्यज्य आहार
सलेखनाक्रमेण 'नालधर्म' आपुःक्षयरूपे उपस्थिते तथा त्यक्त्वा नानुपी "वोदि" तत् 'प्रभुः' वीर्यान्तरायापगमतो
विशिष्टसामर्थ्यान् "दुक्ते"ति 'दुःसैः' शारीरमानसैर्विमुच्यते ॥ कीदृशः सन् ? इत्याह—निर्ममो निरहङ्कारः,
हृनोऽयमीदृग् ? यतो वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, तथा 'अनाश्रय' कर्माश्रवरहितः मन्त्रातः केवलं ज्ञानं शाश्वतं
'परिनिर्वृतः' अत्यारव्यहेतुर्कर्मभावतः सर्वथा स्वस्थीभूत इति विंशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-
१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिसंस्कृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
योधायामनगारमार्गगतिनामकं पञ्चविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययनेऽर्हिसादयो भिक्षुगुणा उक्ताः, ते च जीवाऽजीवस्वरूपपरिज्ञानत एवाऽऽसेवितुं शक्यन्ते इति तज्ज्ञा-
पनार्थमधुना षट्त्रिंशं जीवाऽजीवविभक्तिसंज्ञमध्ययनमारभ्यते, तस्येदमादिसूत्रम्—

जीवाजीवविभक्तिं, सुणेह मे एगमणा इओ । जं जाणिऊण भिक्खू, सम्मं जयइ संजमे ॥१॥

व्याख्या—जीवाऽजीवानां विभक्तिः—तत्तद्वेदादिदर्शनतो विभागेनाऽवस्थापनं जीवाऽजीवविभक्तिस्तां शृणुत 'मे'
कथयत इति गम्यते, एकमनसः सन्तः 'इतः' अनन्तराध्ययनादनन्तरं शेष स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ जीवाऽजीव-
विभक्तिप्रसङ्गत एव लोकालोकविभक्तिमाह—

जीवा चेव अजीवा य, एस लोए वियाहिए । अजीवदेसमागासे, अलोए से वियाहिए ॥ २ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥२॥ इह च जीवाऽजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैवेति तां विधित्सुर्यथाऽसौ भवति तथाऽऽह—
दवओ खित्तओ चेव, कालओ भावओ तहा । परूवणा तेसि भवे, जीवाणमजीवाण य ॥३॥

व्याख्या—'द्रव्यतः' इदमित्यद्वेदं द्रव्यमिति, 'क्षेत्रतश्चैव' इदमित्यति क्षेत्रे इति, 'कालतः' इदमित्यति स्थितिकमिति,
'भावतस्तथा' इमेऽस्य पर्याया इति प्ररूपणा 'तेषां' विभजनीयत्वेन प्रक्रान्तानां भवेद् जीवानामजीवानां चेति सूत्रार्थः
॥ ३ ॥ तत्राऽल्पवक्तव्यत्वाद् द्रव्यतोऽजीवप्ररूपणमाह—

रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा भवे । अरूवी दसहा वुत्ता, रूविणो वि चउविहा ॥ ४ ॥

धम्मत्थिकाए तहेसे, तप्पएसे य आहिए । अधम्मे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥ ५ ॥

आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए । अद्वासमए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—देशः—त्रिभागादिः, प्रदेशस्तु—निरंशः ॥ ४-५-६ ॥ सम्प्रत्येतानेव क्षेत्रत आह—
धम्माधम्मे य दोऽवेए, लोगमित्ता वियाहिया । लोगालोणे य आगासे, समए समपखेत्तिए ॥७॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७ ॥ एतानेव कालत आह—

धम्माधम्मागासा, तिप्पि वि एए अणाइया । अपज्जवसिया चेव, सव्वद्धं तु वियाहिया ॥ ८ ॥

समए वि संतइं पप्प, एवमेव वियाहिया । आएसं पप्प साईए, सपज्जवसिए वि य ॥ ९ ॥

व्याख्या—धर्माधर्माकाशानि त्रीण्यपि 'एतानि' द्रव्याणि, अनादिकानि अपर्यवसितानि चैव, अत एव "सव्वद्धं तु"
'सर्वाद्भवेव' सर्वदा स्वस्वरूपापरित्यागतो नित्यानीति यावत् ॥ 'सन्ततिम्' अपरापरोत्पत्तिरूपप्रवाहात्मिकां 'प्राप्य' आश्रित्य
'एवमेव' अनाद्यपर्यवसितत्वलक्षणैव प्रकारेण व्याख्यातः, 'आदेशं' विशेषं प्रतिनियतव्यक्त्यात्मकं शेषं स्पष्टम् ॥८-९॥
सम्प्रत्यमूर्तत्वेनाऽमीषां पर्यायाः प्ररूप्यमाणा अपि न सविस्तिमानेतुं शक्या इति भावतः प्ररूपणामनादृत्य द्रव्यतो रूपिणः
प्ररूपयितुमाह—

खंधा य खंधदेसा य, तप्पएसा तहेव य । परमाणुणो य षोद्धवा, रूविणो य चउविहा ॥१०॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १० ॥ इह च देशप्रदेशानां स्कन्धेष्वेवान्तर्भावात् स्कन्धाः परमाणवश्चेति समासतो द्वावेव
रूपिद्रव्यभेदौ, तयोश्च किं लक्षणम् ? इत्याह—

एगत्तेण पुहुत्तेण, खंधा य परमाणुणो ।

व्याख्या—'एकत्वेन' समानपरिणतिरूपेण 'पृथक्त्वेन' परमाण्वन्तरैरसङ्घातरूपेण लक्ष्यन्त इति शेषः, स्कन्धाः
चस्य भिन्नक्रमत्वात् परमाणवश्च । एतानेव क्षेत्रत आह—

लोएगदेसे लोए य, भइयवा ते उ खेसओ ।

व्याख्या—लोकलोकदेशे लोके च 'भक्तव्याः' भजनया दर्शनीयाः 'ते' इति स्कन्धाः परमाणवश्च 'तुः' पूरणे, क्षेत्रतः ।
अत्र चाविशेषोक्तावपि परमाणूनामेकप्रदेशे एवाऽवस्थानात् स्कन्धविषयैव भजना द्रष्टव्या, ते हि विचित्रत्वात् परिणते-
र्षहृतरप्रदेशोपचिता अपि केचिदेकप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते, अन्ये तु सङ्क्षेपेष्वसङ्क्षेपेषु च प्रदेशेषु यावत् सकललोकेऽपि
तथाविधाऽचित्तमहास्कन्धवद्भवेयुरिति भजनीया उच्यन्ते ।

एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउविहं ॥ ११ ॥

व्याख्या—'अतः' इति क्षेत्रप्ररूपणातोऽनन्तरमिति गम्यते 'कालविभागं तु' कालभेदं पुनः 'तेषां' स्कन्धादीनां वक्ष्ये
'चतुर्विधं' साधनादिसपर्यवसिताऽपर्यवसितभेदेनेति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इदं च सूत्रं षट्पादम्, प्रत्यन्तरेषु तु अन्त्यपादद्वयं
न दृश्यत एव । यथाप्रतिज्ञातमाह—

संतइं पप्प तेऽणादी, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच साईया, सप्पज्जवसिया वि य ॥१२॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२ ॥ सादिसपर्यवसितत्वे च कियत्कालमेवामवस्थितिः ? इत्याह—

असंखकालमुक्कोसा, एक्कं समयं जहन्निया । अजीवाण य रूवीणं, ठिइं एसा वियाहिया ॥१३॥

व्याख्या—असंख्यकालमुत्कृष्टा, एकं समयं जघन्यका, यत्राऽपि 'असंखकालमुक्कोसं एको समयो जहन्नयं' ति पाठः,
तत्रापि लिङ्गव्यत्यादायमेव संस्कारः, एवमुत्तरत्राऽपि, शेषं स्पष्टम् । नवरं 'स्थितिः' प्रतिनियतक्षेत्राऽवस्थानरूपा ॥१३॥
इत्थं कालद्वारमाश्रित्य स्थितिरुक्ता । सम्प्रत्येतदन्तर्गतमेवाऽन्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, एक्को समयो जहन्नयं । अजीवाण य रूवीणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘अन्तर’ विवक्षितक्षेत्राऽवस्थितेः प्रच्युतानां पुनस्तत्रात्रैर्व्यवधानम् ॥ १४ ॥ एतान्येव भावतोऽभिधातुमाह—

वण्णओ गंधओ चेव, रसओ फासओ तंहा । संठाणओ य विण्णेओ, परिणामो तेसि पंचहा ॥ १५ ॥
वण्णओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । किण्हा नीला य लोहिया, हालिदा सुक्खिला तहा ॥ १६ ॥
गंधओ परिणया जे उ, दुविहा ते वियाहिया । सुविभगंधपरिणामा, दुविभगंधा तहेव य ॥ १७ ॥
रसओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । तित्त कडुय कसाया, अंविला महुरा तहा ॥ १८ ॥
फासओ परिणया जे उ, अट्ठहा ते पकित्तिया । कक्खडा मडया चेव, गुरुया लहुया तहा ॥ १९ ॥
सीया उण्हा य निद्धा य, तहा लुक्खा य आहिया । इति फासपरिणया, एण पुग्गला समुदाहिया २०
संठाणपरिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । परिमंडला य वट्ठा य, तंसा चउरंसमायया ॥ २१ ॥
वण्णओ जे भवे किण्हे, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २२ ॥
वन्नओ जे भवे नीले, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २३ ॥
वन्नओ लोहिए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २४ ॥
वन्नओ पीअए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २५ ॥
वन्नओ सुक्खिले जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २६ ॥
गंधओ जे भवे सुग्भी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २७ ॥
गंधओ जे भवे दुग्भी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २८ ॥

रसओ तित्तए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २९ ॥
रसओ कडुए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३० ॥
रसओ कसाए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३१ ॥
रसओ अंविले जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३२ ॥
रसओ मुहुरए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३३ ॥
फासओ कक्खडे जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३४ ॥
फासओ मडए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३५ ॥
फासओ गुरुए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३६ ॥
फासओ लहुए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३७ ॥
फासओ सीयए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३८ ॥
फासओ उण्हए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ३९ ॥
फासओ निद्धए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ४० ॥
फासओ लुक्खए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ ४१ ॥
परिमंडलसंठाणे, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४२ ॥
संठाणओ भवे वट्ठे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४३ ॥
संठाणओ भवे तंसे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४४ ॥
संठाणओ य चउरंसे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४५ ॥
जे आययसंठाणे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४६ ॥

व्याख्या—सुगमान्येव ॥ १५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६ ॥ सम्प्रत्युपसंहरन्नुत्तरमन्यसम्बन्धमाह—

एसा अजीवविभत्ती, समासेण वियाहिया । इत्तो जीवविभत्तिं, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ ४७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, दुविहा जीवा वियाहिया । सिद्धा णेगविहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ४८

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४८ ॥ अनेकविधत्वमेव सिद्धानामुपाधिभेदत आह—

इत्थीपुरिसिद्धा य, तहेव य नपुंसगा । सलिंगे अन्नलिंगे य गिहिलिंगे तहे व य ॥ ४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गिहिलिंगे तहेव य” इति ‘तथैवे’त्युक्तसमुच्चये, चकारस्तु तीर्थसिद्धाद्यनुक्रमेदसं-
सूचकः ॥ ४९ ॥ सिद्धानेव अवगाहनतः क्षेत्रतश्चाह—

१ पूरणगुणधर्माणः पुद्गलाः, अत्र च गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पृशाः अष्ट, सस्यानानि पञ्च, एते च मीलिताः विंशतिः २०। एतावतो भङ्गान् मलेक पञ्चादपि वर्णा लभन्ते जातं शतम् १००। रसादयः अष्टादश पञ्चभिर्बर्णैर्मिलितैः त्रयोविंशतिः २३। ततश्च गन्धद्वयेन लब्धा भङ्गानां पदचत्वारिंशत् ४४। एवं रसपञ्चकसंयोगे शतम् १००। स्पृशाष्टकसंयोगे, पदत्रिंशत् शतम् १३६। परिमण्डकसंस्थाने यो वर्तते इति शेषः भाष्यः। स तु सामान्यप्रक्रमेऽपि स्कन्धाः, परमाणूनां संस्थानाऽसम्भवाद् अत्र ‘संस्थानपञ्चकसंयोगे’ शतम् १००। एवं वर्णादीनां सर्वभङ्गसङ्कलनया द्वादीत्यधिकाणि चत्वारि शतानि ४८२ ॥

उक्कोसोगाहणाए य, जहन्नमज्झिमाइ य । उहं अहे तिरियं च, समुदम्मि जलम्मि य ॥ ५० ॥

व्याख्या—उत्कृष्टावगाहनायां च पञ्चधनुःशतप्रमाणायां सिद्धाः, “जहन्नमज्झिमाइ य” ति ‘जघन्यावगाहनायां’ द्विहस्तमानायां ‘मध्यमावगाहनायां च’ उक्तरूपोत्कृष्टजघन्यावगाहनान्तरालवर्तिन्यां सिद्धाः, ‘ऊर्ध्वम्’ ऊर्ध्वलोके—मेरुचू-
लिकादौ ‘अधश्चः’ अधोलोके—अधोलौकिकप्रामाण्ये ‘तिर्यक्’ तिर्यग्लोके—अर्धवृत्तीयद्वीपसमुद्ररूपे तत्रापि केचित्
समुद्रे ‘जले च’ नद्यादिसम्बन्धिनीति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥ इत्थं स्त्रीसिद्धादीनभिदधता स्त्रीवादिषु सिद्धिसम्भव उक्तः ।
सम्प्रति तत्रापि क कियन्तः सिद्ध्यन्ति ? इत्याशङ्क्याह—

दस य नपुंसएसुं, वीसं इत्थियासु य । पुरिसेसु य अट्टसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५१ ॥

चत्तारि य गिहिलिंगे, अन्नलिंगे दसेव य । सल्लिंगेण य अट्टसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५२ ॥

उक्कोसोगाहणाए उ, सिज्झंते जुगवं दुवे । चत्तारि य जहन्नाए, मज्झे अहुत्तरं सयं ॥ ५३ ॥

चउरुहलोए य दुवे समुदे, तओ जले वीसमहे तहेव य ।

सयं च अहुत्तर तिरियलोए, समएणेगेण उ सिज्झई धुवं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ५१-५२-५३-५४ ॥ सम्प्रति तेषामेव प्रतिघातादिप्रतिपादनायाह—

कहिं पडिहया सिद्धा?, कहिं सिद्धा पडिट्ठिया? । कहिं बुदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झई? ॥ ५५ ॥

अलोए पडिहया सिद्धा, लोगगगे य पडिट्ठिया । इहं बोदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्झई ॥ ५६ ॥

१ यवमध्यमिव यवमध्यं मध्यमावगाहना तस्यामष्टोत्तरशतम्, यवमध्यत्वं च उत्कृष्टजघन्यावगाहनयोर्मध्यवर्तितात्तदपेक्षया च बहुतरसङ्ख्यत्वेनास्याः स्थूलत्वैव भासमानत्वात् ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“तत्थ” ति लोकाम् “सिज्झई” ति ‘सिध्यन्ते’ निष्ठितार्था भवन्ति ॥ ५५-५६ ॥ लोकाम्
गत्वा सिद्ध्यन्तीत्युक्तम्, लोकाम् च ईषत्प्राग्भाराया उपरीति यस्मिन् प्रदेशे यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्गर्णा चासौ तदाऽऽह—

वारसहिं जोयणेहिं, सबट्टस्सुवरिं भवे । ईसीपवभारनामा उ, पुढवी छससंठिया ॥ ५७ ॥

पणयाल सयसहस्सा, जोयणाणं तु आयया । तावइयं चैव विच्छिन्ना, तिगुणो तस्सेव परिरओ ५८

अट्टजोयणवाहल्ला, सा मज्झम्मि वियाहिया । परिहायंती चरिमंते, मच्छियपत्ताओ तणुययरी ॥ ५९ ॥

अल्लुणसुवन्नगमई, सा पुढवी निम्मला सहावेणं । उत्ताणयछत्तयसंठिया य भणिया जिणवरेहिं ६०

संखंककुंदसंकासा, पंडुरा निम्मला सुभा ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—अर्जुनं—शुद्धं यत् सुवर्णं तन्मयी । प्रथमसूत्रे च सामान्येन छत्रसंस्थितेत्युक्तम्,
चतुर्थसूत्रे तु उत्तानत्वं तद्विशेष इति न पौनरुक्त्यम् ॥ ५७-५८-५९-६० ॥ यदीदृशी पृथिवी ततः किम् ? इत्याह—

सीयाए जोयणे तत्तो, लोयंतो उ वियाहियो ॥ ६१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६१ ॥ यदि योजने लोकान्तस्तत् किं तत्र योजने सर्वत्र सिद्धाः सन्ति ? इत्याशङ्क्याह—

जोयणस्स उ जो तत्थ, कोसो उवरिमो भवे । तस्स कोसस्स छवभाए, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥ ६२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६२ ॥ अवगाहना च चलनसम्भवेऽपि स्यादत आह—अथवा केचिदनन्तरसूत्रार्द्धमधीयते—

“कोसस्स वि य जो तत्थ, छवभाओ उवरिमो भवे” ति । तत्र किम् ? इत्याह—

तत्थ सिद्धा महाभागा, लोगगम्मि पडिट्ठिया । भवप्पवंचउम्मुक्का, सिद्धिं चरगइं गया ॥ ६३ ॥

व्याख्या—तत्र सिद्धा महाभागा लोकाम् ‘प्रतिष्ठिताः’ सदाऽवस्थिताः, एतच्च कुतः ? इत्याह—भवप्रपञ्चोन्मुक्ताः

सन्तः सिद्धिं चरगतिं गताः ॥ ६३ ॥ तदवगाहनामाह—

उस्सेहो जस्स जो होइ, भवम्मि चरिमम्मि य । तिभागहीणा तत्तो य, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥ ६४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६४ ॥ एतानेव कालतः प्ररूपयितुमाह—

एगत्तेण साईया, अपज्जवसिया वि य । पुहुत्तेण अणाईया, अपज्जवसिया वि य ॥ ६५ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘पृथक्त्वेन’ बहुत्वेन सामर्थ्येनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ एषामेव स्वरूपमाह—

अरूविणो जीवघणा, पाणदंसणसणिया । अउलं सुहं संपत्ता, उवमा जस्स णत्थि उ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—जीवाश्च ते घनाश्च—शुषिरपूरणतो निचिता जीवघनाः, ज्ञानदर्शने एव सञ्ज्ञा सा
सञ्ज्ञाता येषां ते ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिताः, “सुहं” ति सुखम् ॥ ६६ ॥ उक्तग्रन्थेन गतमपि विप्रतिपत्तिनिराकरणार्थं पुनः
क्षेत्रस्वरूपं च तेषामाह—

लोएगदेसे ते सव्वे, पाणदंसणसन्निया । संसारपारनित्थिन्ना, सिद्धिं चरगइं गया ॥ ६७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—लोकैकदेशे ते सर्वे इत्यनेन सर्वत्र मुक्तास्तिष्ठन्तीति मतमपास्तम् । ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिता
इत्यनेन केषाञ्चिन्मा भूत् ज्ञानसञ्ज्ञाऽपरेषां दर्शनमव्यक्षैव केवला, किन्तूमे अपि सर्वेषामिति । संसारपारं ‘निस्तीर्णाः’
अतिक्रान्ताः, अनेन तु—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्याऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिष्कारतः
॥ १ ॥” इति मतं निराकृतम् । सिद्धिं चरगतिं गताः, अनेन तु क्षीणकर्मेणोऽपि लोकाग्रगमनात् स्वभावेनैवोत्पत्तिसमये
सक्रियत्वमप्यस्ति इति ख्याप्यते । वाचनान्तरे तु इदं सूत्रं नास्त्येव ॥ ६७ ॥ इत्थं सिद्धानभिधाय संसारिण आह—

संसारत्वा उ जे जीवा, दुविहा ते वियाहिया । तरा य थावरा चेव, थावरा तिविहा तहिं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६८ ॥ त्रैविध्यमेवाह—

पुढवी आउजीवा य, तहेव य वणस्सई । उचेए थावरा तिविहा, तेसिं भेए मुणेह मे ॥ ६९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ तत्र पृथिवीभेदानाह—

दुविहा पुढविजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ७० ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । सण्हा खरा य वोढ्वा, सण्हा सत्तविहा तहिं ॥ ७१ ॥

किण्हा नीला य रुहिरा य, हालिदा सुक्किला तहा । पट्टपणगमट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ॥ ७२ ॥

पुढवी य सक्करा वाळुया य उंवले सिला य लोणुसे । अय-तंडय-तंव-सीमंग-रूपे-हुवण्णे य वेंयरे य ॥

हरिपाले हिंहुल्ले मणोसिला, सांसगंजणपवाले । अमपटलडम्भवाळुय, वायरकाण मणिविहाणा ॥

गोमिजए य रूयगे, अंके फलिहे य लोहिंयक्खे य । मरगय-मसंगरगळे, सुयमोयग उंदेनीले य ७३

चंदण गेरुय हंसगम्भं, पुल्ले सोगंधिं य वोढ्वे । चंदपपम्भ वेसंलिण, जलंकते सूरकंते य ॥ ७४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘रुहणा’ इह चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः पृथिवी तदात्मिका जीवा अप्युपचारतः रुहणा, एवमुत्तरत्राऽपि । ‘गराः’ कठिनाः ॥ सप्तविधत्वमेवाह—“किण्हे”त्यादि, “पट्ट”ति ‘पाण्डवः’ आपाण्डुराः—आ—इयत्

शुभ्रत्वभाज इत्यर्थः, इत्थं वर्णभेदेन पट्टिधत्वम् । इह च पाण्डुरहणं कृष्णादिवर्णानामपि स्वस्थानभेदान्तरसम्भवसूचकम् ।

पनकः—अत्यन्तसूक्ष्मरजोरूपः स एव मृत्तिका पनकमृत्तिका, पनकस्य च नभसि विद्यमानस्य लोके पृथिवीत्वेनारूढ-

त्वाद् भेदेनोपादानम् ॥ ‘पृथिवी’ति शुद्धपृथिवी, ‘शक्करा’ लघूपलशकलरूपा, ‘उवलः’ गण्टगैलाट्टिः, ‘शिला च’ षट्,

‘ऊपः’ क्षारमृत्तिका, ‘वसं च’ हीरकः ॥ ‘सासकः’ धातुविशेषः, ‘अञ्जनं’ समीरकं, ‘प्रवाल’ विट्मः, ‘अम्रपटल’

प्रतीतम्, ‘अम्रवाळुका’ अम्रपटलमिश्रा वाळुका, ‘वादरकाये’ वादरपृथिवीकायेऽनी भेदा इति शेषः, “मणिविहाण” ति

वस्य गम्यमानत्वाद् ‘मणिविधानानि च’ मणिभेदाः ॥ कानि पुनस्तानि ? इत्याह—“गोमेजए”त्यादि, इह च पृथि-

व्यादयश्चतुर्दश हरितालाद्योऽष्टौ गोमेयकाद्यश्च फचित् कस्यचित् कथञ्चित्तन्मात्राद्यतुर्दशेति, अमी नीलिताः पट्टविश-

द्भवन्तीति सूत्रसप्तकार्यः ॥ ७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६ ॥ प्रकृतोपसंहारपूर्वकं सूक्ष्मपृथिवीकायानाह—

एए खरपुढवीए, भेया छत्तीसमाहिया । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ७७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“एगविह” ति आर्पत्वाद् एकविधाः, किमित्येवंविधाः ? यतः ‘अनानात्वाः’

अभेदाः ‘तत्रे’ति पृथिवीजीवेषु ॥ ७७ ॥ पृथिवीकायानेव क्षेत्रत आह—

सुहुमा य सवलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं चुच्छं चउधिहं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७८ ॥ अधुना कालत आह—

संतं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ७९ ॥

वावीससहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई पुढवीणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ ८० ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई पुढवीणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘स्थिति’ भवस्थिति-कायस्थितिरूपम् ॥ “तं कायं तु अमुंचओ” ति ‘तं’ पृथिवीरूप

कायममुच्यतामेव ॥ ७९-८०-८१ ॥ कालान्तर्गतमेवान्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, पुढवीजीवाण अंतरं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“विजडम्मि” ति लोके स्वके काये ॥ ८२ ॥ एतानेव भावत आह—

एणसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘विवानानि’ भेदाः ‘सहस्रशः’ इति च बहुतरत्वोपलक्षणम् ॥ ८३ ॥ एवम्—

दुविहा आउजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ८४ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । सुद्धोदए य उस्से, हरतणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥

एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया । सुहुमा सवलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा ॥ ८६ ॥

संतं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८७ ॥

सत्तेव सहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई आज्जणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ८८ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई आज्जणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८९ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, आउजीवाण अंतरं ॥ ९० ॥

एणसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ९१ ॥

व्याख्या—सूत्राष्टकमपि सुगमम् । नवरम्—‘हरतनु’ क्षिण्णपृथिवीसमुद्भवः कृष्णाप्रविन्दुः, ‘महिका’ गर्भमासेषु

सूक्ष्मवर्षम्, ‘हिम’ प्रतीतम् ॥ ८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१ ॥ वनस्पतिसूत्राण्यपि चतुर्दश—

दुविहा वणस्सईजीवा, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ९२ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । साहारणसरीरा य, पत्तेगा य तहेव य ॥ ९३ ॥

पत्तेयसरीरा उ, णेगहा ते पकित्तिया । रुक्खा गुच्छा य गुम्मा य, लया वल्ली तणा तहा ॥ ९४ ॥

वल्या पव्या कुहुणा, जलरुहा ओसही तहा । हरियाकाया य बोद्धवा, पत्तेया इति आहिया ॥ ९५ ॥
 साहारणसरीरा उ, गेगहा ते पकित्तिया । आलूए मूलए चेव, सिंगवेरे तहेव य ॥ ९६ ॥
 हिरिली सिरिली सिसिरिली, जावई केतकंदली । पलंडु-लसणकंदे य, कंदली य कुहवए ॥ ९७ ॥
 लोहिणीहू य थीहू य, कुहगा य तहेव य । कंदे य वज्जकंदे य, कंदे सूरणए तहा ॥ ९८ ॥
 अस्सकन्नी य बोद्धवा, सीहकन्नी तहेव य । मुसुंढी य हलिहा य, गेगहा एवमायओ ॥ ९९ ॥
 एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया । सुहुमा सबलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा ॥ १०० ॥
 संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १०१ ॥
 दस चेव सहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । वणस्सईण आउं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं ॥ १०२ ॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । कायठिई पणगाणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १०३ ॥
 असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । विजडम्मि सए काए, पणगजीवाण अंतरं ॥ १०४ ॥
 एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १०५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्येव । नवरम्—‘वृक्षाः’ चूतादयः, ‘गुच्छाः’ वृन्ताकीप्रभृतयः, ‘गुल्माः’ नवमालिकादयः, ‘लताः’ चम्पकलतादयः, ‘वह्यः’ त्रपुण्यादयः, ‘वृणानि’ जुञ्जुकार्जुनादीनि, ‘वलय’ त्ति ‘लतावलयानि’ नालिकेरी-कद-
 त्यादीनि, तेषां च शाखान्तराभावेन लतारूपता त्वचो वलयाकारत्वेन च वलयता, ‘पर्वगाः’ इक्ष्वादायः, ‘कुहुणाः’
 भूमिस्फोटकादयः, ‘जलरुहाः’ पद्मादयः, ‘ओपधयः’ शाल्यादयः, ‘तथे’ति समुच्चये, हरितान्येव काया येषां ते ‘हरि-
 तकायाः’, तण्डुलेयकादयः, चशब्दः स्वगतानेकभेदसंसूचकः ॥ आलुकादयः प्रायः कन्दविशेषाः ॥ ‘पनकानां’ पनको-

पलक्षितानां सामान्यवनस्पतीनाम् ॥ ९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९ १००-१०१-१०२-१०३-१०४-१०५ ॥

प्रकृतमुपसहरन्नुत्तरग्रन्थं सम्बन्धयितुमाह—

इच्चेए थावरा तिविहा, समासेण वियाहिया । इत्तो उ तसे तिविहे, वुच्छामि अणुपुवसो ॥ १०६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १०६ ॥

तेऊ वाऊ य बोद्धवा, ओराला य तसा तहा । इच्चेए तसा तिविहा, तेसि भेए सुणेह मे ॥ १०७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘इत्येते’ अनन्तरोक्ताः, त्रस्यन्ति-चलन्तीति त्रसाः तत्र तेजोवाय्वोर्गतित उदाराणां च
 द्वौन्द्रियादीनां लघ्वितः त्रसत्वम् ॥ १०७ ॥ तत्र तेजोजीवानाह—

दुविहा तेउजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ १०८ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, गेगहा ते वियाहिया । इंगाले मुम्मुरे अगणी, अर्चिं जाला तहेव य ॥ १०९ ॥

उक्का विज्जू य बोद्धवा, गेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा ते वियाहिया ॥ ११० ॥

सुहुमा सबलोगम्मि, एगदेसम्मि वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउविहं ॥ १११ ॥

संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ ११२ ॥

तिन्नेव अहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई तेऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ११३ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई तेऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ११४ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, तेउजीवाण अंतरं ॥ ११५ ॥

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ११६ ॥

व्याख्या—स्पष्टानि । नवरम्—‘अङ्गारः’ भास्वरूपः, ‘मुर्मुर्’ भस्ममिश्राम्रिकणरूपः, ‘अग्निः’ उक्तभेदातिरिक्तः,
 ‘अर्चिः’ मूलप्रतिवद्धा, ‘ज्वाला’ छिन्नमूला ॥ १०८-१०९-११०-१११-११२-११३-११४-११५-११६ ॥ वायु-
 सूत्रनवकम्—

दुविहा वाउजीवा य, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ११७ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । उक्कलिया-मंडलिया-घण-गुंजा-सुद्धवाया य ॥ ११८ ॥

संवट्ठगवाए य, गेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ११९ ॥

सुहुमा सबलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउविहं ॥ १२० ॥

संतइं पप्पणादीया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ १२१ ॥

तिन्नेव सहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई वाऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १२२ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई वाऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १२३ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, वाउजीवाण अंतरं ॥ १२४ ॥

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १२५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘पञ्चवे’त्युपलक्षणम्, अत्रैवात्य अनेकवेत्यभिधानात्, उक्कलिकावाताः—ये
 स्थित्वा स्थित्वा वान्ति, मण्डलिकावाताः—वातोलीरूपाः, वनवाताः—रत्नप्रभाधाधाराः, गुञ्जावाताः—ये गुञ्जन्तो वान्ति,
 शुद्धवाताः—यथोक्तविशेषविकला मन्दानिलादयः ॥ ‘संवत्तकवाताश्च’ ये वह्निःस्थितमपि वृणादि विवृक्षितक्षेत्रान्तः क्षिपन्ति
 ॥ ११७-११८-११९-१२०-१२१-१२२-१२३-१२४-१२५ ॥ उदारत्रसामिधित्सयाऽऽह—

ओराला तसा जे उ, चउहा ते पकित्तिया । वेइंदिय तेइंदिय, चउरो पंचिंदिया चेव ॥ १२६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२६ ॥ द्वीन्द्रियानाह—

वेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १२७ ॥
किमिणो सोमंगला चेव, अलसा माडवाह्या । वासीमुहा य सिप्पीया, संग्वा संखगणा तहा ॥ १२८ ॥
पह्लोयाणुल्लगा चेव, तहेव य वराडगा । जल्लगा जालगा चेव, चंदणा य तहेव य ॥ १२९ ॥
इइ वेइंदिया एए, णेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥ १३० ॥
संतइं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १३१ ॥
वासाइं वारसेव उ, उक्कोसेण वियाहिया । वेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १३२ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । वेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १३३ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । वेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १३४ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १३५ ॥

व्याख्या—सूत्रनवरुं स्पष्टम् । नवरम्—‘कमयः’ अशुच्यादिमम्भनाः, शेषास्तु केचित् प्रकटाः केचिद् यथास-
म्प्रदायं वाच्याः ॥ १२७-१२८-१२९-१३०-१३१-१३२-१३३-१३४-१३५ ॥ श्रीन्द्रियानाह—

तेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १३६ ॥
कुंयुपिर्वलिउइंसा, उक्कल्लदेहिया तहा । तणहारा कट्टहारा य, माल्लगा पत्तहारगा ॥ १३७ ॥
कप्पासट्ठिमिजा य, तिहुंगा तउसमिंजगा । सदावरी य गुम्मी य, बोधवा इंदगाह्या ॥ १३८ ॥
इंदगोवगमाह्या, णेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥ १३९ ॥
संतइं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १४० ॥
एगूणपण्णसहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । तेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १४१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १४२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४३ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १४४ ॥

व्याख्या—श्रीन्द्रियसूत्रनवरुं स्पष्टम् । नवरम्—‘गुम्मी’ शतपटी ॥ १३६-१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-
१४२-१४३-१४४ ॥ चतुरिन्द्रियानाह—

चउरिंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १४५ ॥
अंधिया पोत्तिया चेव, मच्छिया मसगा तहा । भमरे कीडपयंगे य, दिंकुणे कुंकुणे तहा ॥ १४६ ॥
कुक्कुडे सिंगिरीट्टी य, नंदावत्ते य विंछिए । डोले भिंगिरीडी य, विरिली अच्छिवेहए ॥ १४७ ॥
अच्छिले माहए अच्छि-विचित्ते चित्तपत्तण । ओहिंजलिया जलकरी य, नीया तंवगादया ॥ १४८ ॥
इइ चउरिंदिया एए, णेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ पकित्तिया ॥ १४९ ॥
संतइं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५० ॥
छचेव य मासा उ, उक्कोसेण वियाहिया । चउरिंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नया ॥ १५१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नया । चउरिंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १५२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, अंतरेयं वियाहियं ॥ १५३ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १५४ ॥

व्याख्या—सूत्रदशकमपि स्पष्टम् ॥ १४५-१४६-१४७-१४८-१४९-१५०-१५१-१५२-१५३-१५४ ॥
पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदिया उ जे जीवा, चउविहा ते वियाहिया । णेरइय तिरिक्खा य, मणुया देवा य आहिया ॥ १५५ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १५५ ॥ तत्र तावभैरविकानाह—

नेरइया सत्तविहा, पुढवीसू सत्तसू भवे । रयणाभ सक्कराभा, वालुयाभा य, आहिया ॥ १५६ ॥
पंकाभा धूमाभा, तमा तमतमा तहा । इइ नेरइया एए, सत्तहा परिकित्तिया ॥ १५७ ॥
लोएगदेसे ते सवे उ वियाहिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउविहं ॥ १५८ ॥
संतइं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५९ ॥
सागरोवममेगं तु, उक्कोसेण वियाहिया । पढमाइ जहन्नेणं, दसवाससहस्सियां ॥ १६० ॥
तिन्नेव सागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । दुचाए जहन्नेणं, एगं तु सागरोवमं ॥ १६१ ॥
सत्तेव सागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । तइयाए जहन्नेणं, तिन्नेव उ सागरोवमा ॥ १६२ ॥
दससागरोवमाज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेव उ सागरोवमा ॥ १६३ ॥
सत्तरससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । पंचमाए जहन्नेणं, दस चेव उ सागरा ॥ १६४ ॥
वावीससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । छट्ठीइ जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ १६५ ॥
तित्तीससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । सत्तमाए जहन्नेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ १६६ ॥

जा चेव आउठिई, नेरइयाणं वियाहिया । सा तेसिं कायठिई, जहल्लुकोसिया भवे ॥१६७॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, नेरइयाणं तु अंतरं ॥१६८॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१६९॥

व्याख्या—नारकसूत्राणि चतुर्विंश प्रकटानि ॥ १५६-१५७-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२-१६३-१६४-१६५-१६६-१६७-१६८-१६९ ॥ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदियतिरिक्खा उ, दुविहा ते वियाहिया । सम्मुच्छिमतिरिक्खा उ, गवभवकंतिया तहा ॥१७०॥
दुविहा वि ते भवे तिविहा, जलयरा थलयरा तहा । खहयरा य बोद्धवा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१७१॥
मच्छा य कच्छभा य, गाहा य मगरा तहा । सुंसुमारा य बोद्धवा, पंचहा जलयराऽऽहिया ॥१७२॥
लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१७३॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१७४॥
एगा य पुव्वकोडी उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७५॥
पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, उक्कोसेण वियाहिया । कायठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७६॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, जलयराणं तु अंतरं ॥१७७॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१७८॥
चउप्पया य परिसप्पा, दुविहा थलयरा भवे । चउप्पया चउव्विहा उ, ते मे कित्तयओ सुण ॥१७९॥
एगखुरा दुखुरा चेव, गंडीपय सणप्पया । हयमाई गोणमाई, गयमाई सीहमाइणो ॥१८०॥

सुओरगपरिसप्पा य, परिसप्पा दुविहा भवे । गोहाई अहिमाई य, इक्कोका पेगहा भवे ॥१८१॥
लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया । एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं तु चउव्विहं ॥१८२॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१८३॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई थलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८४॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८५॥
कायठिई थलयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८६॥
ए सिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१८७॥
विजडम्मि सए काए, थलयराणं तु अंतरं । चम्मे उ लोमपक्खीया, तइया समुग्गपक्खीया ॥१८८॥
विययपक्खी य बोद्धवा, पक्खिणो उ चउव्विहा । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥१८९॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९०॥
पलिओवमस्स भागो, असंखिज्जइमो भवे । आउठिई खहयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९१॥
असंखभागो पलियस्स, उक्कोसेण उ साहिओ । पुव्वकोडीपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९२॥
कायठिई खहयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१९३॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१९४॥

व्याख्या—प्रकटान्येव । नवरम्—‘एकखुराः’ हयादयः, ‘द्विखुराः’ गवादयः, गण्डी—वस्त्रोत्पक्षिमका तद्वद् वृत्त-
तया पदानि येषां ते ‘गण्डीपदाः’ गजादयः, ‘सणप्पय’ ति सूत्रत्वात् ‘सनखपदाः’ सिंहादयः, ‘चम्मे’ ति प्रक्रमात्

चर्मचटकाः, ‘रोमपक्षिणः’ हंसादयः, ‘समुद्रपक्षिणः’ समुद्रकाकारपक्षवन्तः ते च मानुषोत्तराद् बहिर्भवन्ति, ‘वितत-
पक्षिणः’ ये सर्वदा विस्तारिताभ्यां पक्षाभ्यामासते ॥ १७०-१७१-१७२-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८-१७९-
१८०-१८१-१८२-१८३-१८४-१८५-१८६-१८७-१८८-१८९-१९०-१९१-१९२-१९३-१९४ ॥ मनुष्यानाह—

मणुया दुविहभेया उ, ते मे कित्तयओ सुण । सम्मुच्छिमा य मणुया, गवभवकंतिया तहा ॥१९५॥
गवभवकंतिया जे उ, तिविहा ते वियाहिया । अकम्म-कम्मभूमा य, अंतरदीवया तहा ॥१९६॥
पण्णरस-तीसइविहा, भेया अट्टवीसई । संखा उ कमसो तेसिं, इति एसा वियाहिया ॥१९७॥
सम्मुच्छिमाण एसेव, भेओ होइ आहिओ । लोगस्स एगदेसम्मि, ते सवे वियाहिया ॥१९८॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९९॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई मणुयाणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२००॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । पुव्वकोडिपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२०१॥
कायठिई मणुयाणं, अंतरं तेसिमं भवे । अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥२०२॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२०३॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अकम्म-कम्मभूमा य” ति भूमशब्दस्य प्रत्येकममित्यन्वयाद् अकर्मभूमाः कर्म-
भूमाश्च, इह च क्रमत इत्युक्तावपि पञ्चानिर्दिष्टानामपि कर्मभूमानां मुक्तिसाधकत्वेन प्राधान्यतः प्रथमं भेदाभिधानम्,
पठन्ति च—“तीसइपन्नरसविह” ति । “अंतरदीवय” ति भेदा अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपजानामिति विभक्तिविपरिणामेन
सम्बन्धनीयम्, अष्टाविंशतिसङ्ख्यात्वं चैषामेतत्सङ्ख्यात्वादन्तरद्वीपानां, ते हि हिमवतः पूर्वापरप्रान्तविदिकप्रसृतकोटिपु

त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य तावन्त्येव योजनशतानि आयामविस्ताराभ्या प्रथमेऽन्तरद्वीपाः, ततोऽप्येकैकयोजनशत-
वृद्धाऽवगाहनया योजनशतचतुष्टयाधायामविस्तारा द्वितीयादयः पद्, एषां च पूर्वोत्तरादिक्रमात् प्रादक्षिण्यतः प्रथमस्य
चतुष्पक्ष एकोरुक् आभाषको लाङ्गलिको वैष्णविक इति नाम । द्वितीयस्य द्व्यर्कणो गर्जकर्णो गोकर्णः, शर्कराकर्णः ।
तृतीयस्य आर्धगुप्तो मेघमुक्तो हयमुक्तो गर्जमुक्तः । चतुर्थस्य अर्धमुक्तो हस्तिमुक्तः सिंहमुक्तो व्याघ्रमुक्तः । पञ्चमस्य
अर्धकर्णः सिंहकर्णः गर्जकर्णः कर्णप्रावरणः । षष्ठस्य उल्कासुक्तो विशुम्भुक्तो जिह्वासुक्तो मेघमुक्तः । सप्तमस्य घनदन्तो
गृहदन्तः श्रेष्ठदन्तः शुद्धदन्त इति, एतन्नामान एव चैतेषु युगलधार्मिकाः प्रतिवसन्ति, तच्छरीरमानाद्यभिधायि चैवं
गाथायुगलम्—“अतरदीवेसु णरा, धणुसयअद्वसिया सया मुदया । पालंति मिहुणभायं, पद्दस्स असत्तभागाऊ ॥१॥
चउत्तटी पिट्ठकरडयाण मणुयाण तेसिमाहारो । भत्तस्स चउत्थस्स अउणसीहदिणाण पालणया ॥२॥” एते च शित-
रिणोऽपि पूर्वाऽपरप्रान्तविदिक्प्रसूतकोटिषु उक्तन्यायतोऽष्टाविंशतिः सन्ति । सर्वमान्याद्येषा भेदेनाऽविवक्षितत्वान्न सूत्रेऽ-
ष्टाविंशतिसंख्याविरोध इति भावनीयम् ॥ सम्मूर्च्छितमानामेव एव भेदो यो गर्भजानां, ते हि तेषामेव गान्तपितादिषु
सम्भवन्ति ॥ कायस्थितिविषय पत्योपमानि त्रीणि पूर्वकोटिपृथक्त्वेनाऽधिकानीति शेषः ॥ १९५-१९६-१९७-१९८-१९९-
२००-२०१-२०२-२०३ ॥ देवाधिकारः—

देवा चउविहा वुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण । भोमिज्जा वाणमंतर, जोइस वेमाणिया तहा ॥२०४॥
दसहा भवणवासी, अट्टहा वणचारिणो । पंचविहा जोइसिया, दुविहा वेमाणिया तहा ॥२०५॥

१ “अन्तर्द्वीपेषु नरा धनु शतशोऽपि सदा मुदिता । पालयन्ति मिथुनभायं, पत्यन्त्यावद्वभागायुषः ॥ १ ॥ चतुःपटि-
पृष्ठकरण्डकानां मनुजानां तेषामाहारः । भक्तेन चतुर्थेन एकोनाप्तोतिदिगिति पालयन्ता ॥ २ ॥”

अंसुरा नाग सुवैत्रा, विज्जू अङ्गी य आहिया । दीवोदंही दिस्ता वांया, धंणिया भवणवासिणो ॥
पिसाय भूया जक्खवा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा । महोरगा य गंधवा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥
चंदां सुरा य नक्खत्ता, गहं तारांगणा तहा । दिसाविचारिणो चैव, पंचहा जोइसालया ॥२०८॥
वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते पकित्तिया । कप्पोवगा य बोद्धवा, कप्पाईया तहेव य ॥२०९॥
कप्पोवगा य वारसहा, सोहंम्मीसाणगा तहा । सणकुमारमोहिदा, वंभेलोगा य लंनगा ॥२१०॥
महासुक्का सहस्सारा, आणया पाणया तहा । आंरणा अंहुया चैव, इति कप्पोवगा सुरा ॥२११॥
कप्पातीता उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया । गेविज्जाऽणुत्तरा चैव, गेवेज्जा नवहा तहिं ॥२१२॥
हिट्ठिमा हिट्ठिमां चैव, हिट्ठिमा मज्झिमां तहा । हिट्ठिमा उवरिमां चैव, मज्झिमा हिट्ठिमां तहा ॥
मज्झिमा मज्झिमां चैव, मज्झिमा उवरिमां तहा । उवरिमा हिट्ठिमां चैव, उवरिमा मज्झिमां तहा ॥
उवरिमा उवरिमां चैव, इह गेविज्जा सुरा । विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥२१५॥
सव्वट्ठसिद्धगा चैव, पंचहाणुत्तरा सुरा । इह वेमाणिया एए, णेगहा एवमायओ ॥२१६॥
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सवे परिकित्तिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं चउविहं ॥२१७॥
संतहं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिहं पट्ठव साईया, सपज्जवसिया वि य ॥२१८॥
साहियं सागरं इक्कं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । भोमिज्जाण जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२१९॥
पलिओवमं तु एगं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । वंतराणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२२०॥
पलिओवमं तु एगं, वासलक्खेण साहियं । पलिओवमऽट्टभागो, जोइसेसु जहन्निया ॥२२१॥
दो चैव सागराहं, उक्कोसेण वियाहिया । सोहंम्मम्मि जहन्नेणं, एगं तु पलिओवमं ॥ २२२ ॥
सागरा साहिया दुन्नि, उक्कोसेण वियाहिया । ईसाणम्मि जहन्नेणं, साहियं पलिओवमं ॥ २२३ ॥
सागराणि य सत्तेव, उक्कोसेणं ठिहं भवे । सणकुमारे जहन्नेणं, दुन्नि ज सागरोवमा ॥ २२४ ॥
साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेणं ठिहं भवे । माहिंदम्मि जहन्नेणं, साहिया दोन्नि सागरा ॥ २२५ ॥
दस चैव सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । वंभलोए जहन्नेणं, सत्त ज सागरोवमा ॥ २२६ ॥
चउइस उ सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । लंतगम्मि जहन्नेणं, दस ज सागरोवमा ॥ २२७ ॥
सत्तरस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । महासुक्के जहन्नेणं, चउइस सागरोवमा ॥ २२८ ॥
अट्टारस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । सहस्सारे जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ २२९ ॥
सागरा अउणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिहं भवे । आणयम्मि जहन्नेणं, अट्टारस सागरोवमा ॥ २३० ॥
वीसं तु सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । पाणयम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणवीसई ॥ २३१ ॥
सागरा एकवीसं तु, उक्कोसेणं ठिहं भवे । आरणम्मि जहन्नेणं, वीसहं सागरोवमा ॥ २३२ ॥
वावीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । अचुयम्मि जहन्नेणं, सागरा इक्कवीसई ॥ २३३ ॥
तेवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । पढमम्मि जहन्नेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ २३४ ॥
चउवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । वीयम्मि जहन्नेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥ २३५ ॥
पणवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । तइयम्मि जहन्नेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥ २३६ ॥
छवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिहं भवे । चउत्थम्मि जहन्नेणं, सागरा पणवीसई ॥ २३७ ॥

सागरा सत्तवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । पंचमम्मि जहन्नेणं, सागरा उ छवीसई ॥ २३८ ॥
 सागरा अट्टवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । छट्ठम्मि जहन्नेणं, सागरा सत्तवीसई ॥ २३९ ॥
 सागरा इगुणतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । सत्तमम्मि जहन्नेणं, सागरा अट्टवीसई ॥ २४० ॥
 तीसं तु सागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे । अट्ठमम्मि जहन्नेणं, सागराई उणतीसई ॥ २४१ ॥
 सागरा इक्कीतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । नवमम्मि जहन्नेणं, तीसई सागरोवमा ॥ २४२ ॥
 तित्तीस सागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे । चउसुं पि विजयाईसुं, जहन्ना एकतीसई ॥ २४३ ॥
 अजहन्नमणुक्कोसं, तित्तीसं सागरोवमा । महाविमाणसबट्ठे, ठिई एसा वियाहिया ॥ २४४ ॥
 जा चेव य आउठिई, देवाणं तु वियाहिया । सा तेसिं कायठिई, जहन्नमुक्कोसिया भवे ॥ २४५ ॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, देवाणं हुज्ज अंतरं ॥ २४६ ॥
 एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ चेव, विहाणाई सहस्ससो ॥ २४७ ॥

व्याख्या—सूत्राणि द्वि(चतुः)चत्वारिंशत् प्रकटानि ॥ २०४-२०५-२०६-२०७-२०८-२०९-२१०-२११-२१२-२१३-२१४-२१५-२१६-२१७-२१८-२१९-२२०-२२१-२२२-२२३-२२४-२२५-२२६-२२७-२२८-२२९-२३०-२३१-२३२-२३३-२३४-२३५-२३६-२३७-२३८-२३९-२४०-२४१-२४२-२४३-२४४-२४५-२४६-२४७ ॥ सम्प्रति निगमनमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, इति जीवा वियाहिया । रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा वि य ॥ २४८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४८ ॥ सम्प्रति कश्चिज्जीवाऽजीवविभक्तेः श्रवणश्रद्धानमात्रेणैव कृतार्थतां मन्येत अतस्तदा-शङ्काऽपनोदार्थमाह—

इति जीवमजीवे य, सोच्चा सद्विज्जण य । सधनयाण अणुमए, रमेज्जा संजमे मुणी ॥ २४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४९ ॥ समयमरतिकरणानन्तरं यद्विधेयं तदाह—

तओ यद्दणि वासाई, सामन्नमणुपालिया । इमेण कमजोएण, अप्पाणं संलिहे मुणी ॥ २५० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—क्रमेण योगः—तपोऽनुष्ठानरूपो व्यापारः क्रमयोगस्तेन ॥ २५० ॥ क्रमयोगमेवाह—

चारसेव उ वासाई, संलेह्मुक्कोसिया भवे । संवच्छरं मज्झिमया, छम्मासा य जहन्निया ॥ २५१ ॥

पढमे वासचउक्कम्मि, विगईनिज्जूहणं करे । बिहए वासचउक्कम्मि, विचित्तं तु तवं चरे ॥ २५२ ॥

एगंतरमायामं, कट्ठु संवच्छरे दुवे । तओ संवच्छरऽद्धं तु, नाइविगिट्ठं तवं चरे ॥ २५३ ॥

तओ संवच्छरऽद्धं तु, विगिट्ठं तु तवं चरे । परिमियं चेव आयामं, तम्मि संवच्छरे करे ॥ २५४ ॥

कोडीसहियमायामं, कट्ठु संवच्छरे मुणी । मासद्ध-मासिएणं तु, आहारेणं तवं चरे ॥ २५५ ॥

व्याख्या—द्वादशैव 'तुः' पूरणे वर्षाणि 'संलेखना' द्रव्यतः शरीरस्य भावतः कपायाणां कुशतापादनमुत्कृष्टा भवति, संवत्सरं मध्यमा, पणमासान् जघन्यिका ॥ उत्कृष्टायाः क्रमयोगमाह—प्रथमे वर्षचतुष्के 'विकृतिनिर्युहणं' विकृतित्यागं कुर्यात्, इदं च विचित्रतपसः पारणके, यदाह निशीथचूर्णिकारः—“अन्ने चत्तारि वरिसे विचित्तं तु तवं कावं आयं विलेण निवीएण वा पारेइ” इति । केवलमनेन निर्युक्तिकृता च द्वितीये वर्षचतुष्के इदमुक्तम् । अत्र च प्रथमे

१ “अन्यानि चत्तारि वर्षाणि विचित्रं तु तपः कृत्वा आचारलेन निर्विकृतिकेन वा पारयति” इति ।

दृश्यत इत्युभयथाऽपि करणमनुमतं मन्यामाहे । द्वितीये वर्षचतुष्के “विचित्तं तु” विचित्रमेव चतुर्थपक्षाऽष्टमादिरूपं तपश्चरेत्, अत्र च पारणके सम्प्रदायः—“उर्गमविसुद्धं सध्वं कप्पणिज्जं पारेइ” इति ॥ एकेन—चतुर्थलक्षणेन तपसा अनन्तर—व्यवधानं यस्मिन् तदेकान्तरं 'आयामम्' आचारलं कृत्वा संवत्सरौ द्वौ, ततः संवत्सरार्द्धं 'तुः' पूरणे 'न' नैव 'अतिविकृष्टम्' अष्टमादि तपश्चरेत् ॥ ततः सवत्सरार्द्धं 'तुः' पुनरर्थे “विगिट्ठं तु” विकृष्टमेव तपश्चरेत्, अत्रैव विशेषमाह—“परिमियं चेव” इति 'चः' पूरणे, 'परिमितमेव' स्वल्पमेव, द्वादशे हि वर्षे निरन्तरम् आयामम् इह तु चतुर्थादिपारणके एव इत्येवमुक्तम्, 'तस्मिन्' द्विधा विभक्ते सवत्सरे कुर्यात् ॥ कोट्यौ—अमे सहिते—मिलिते यस्मिन् तत्कोटीसहिवम् आयामं कृत्वा 'सवत्सरे' प्रक्रमाद् द्वादशे मुनिः “मास” इति सूत्रत्वान्मास भूतो मासिकस्तेन एवमर्द्धमासिकेन “आहारेण” इति उपलक्षणत्वाद् आहारत्यागेन 'तपः' इति प्रस्तावाद् भक्तपरिज्ञादिकमनशनं चरेत् ॥ निशीथचूर्णिं सम्प्रदायश्चाऽत्र—“इत्थं चारसस्स वासस्स पच्छिमा जे चत्तारि मासा तेसु तेह्गंइस्स निसट्ठं धरेउ खेह्महए निहुभइ, मा अइरुक्खत्तणओ मुहजंतविसंवाओ भविस्सइ इति, तस्स य विसवाए नो सम्मं नमोष्कारमारदेइ” इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ २५१-२५२-२५३-२५४-२५५ ॥ इत्थं प्रतिपन्नाऽनशनस्याऽप्यशुभभावनानां मिथ्यादर्शनानुरागादीनां चानर्थहेतुता तद्विपर्ययाणां चार्थहेतुतामाह—

कंदप्पमाभिओगं, किंविंसियं मोहमासुरत्तं च । एआओ दुग्गईओ, मरणम्मि विराहिया हुंति ॥ २५६ ॥
 मिच्छादंसणरत्ता, सणियाणा हु हिंसगा । इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुल्लहा घोही ॥ २५७ ॥

१ “उर्गमविसुद्धं सर्वं कल्पनीयं पारयति” इति । २ “अत्र द्वादशस्य वर्षस्य पश्चिमा ये चत्तारो मासास्तेषु षष्ठ्यष्टमं निरुद्धं श्रवणश्रद्धान्नेनैव निक्षिपति, मासतिरुक्षणाद् मुखपद्मविसर्वाद् भूदिति, तस्य च विसर्वादे न सम्पन्नं नमस्कारमारोपयति” ।

सम्महंसणरत्ता, अणियाणा सुकलेसमोगाढा । इय जे मरंति जीवा, सुलहा तेसिं भवे योही ॥२५८॥
मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणा कण्हलेसमोगाढा । इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुलहा योही ॥२५९॥

व्याख्या—“कंदप्प” ति उपलक्षणत्वात् कन्दर्पभावना, एवमाभियोग्यभावना, कित्तिपिकभावना, मोहभावना, आसुरत्वभावना च, एता भावना दुर्गतिहेतुतया दुर्गतयः, एतद्विधातृणां तद्विधसुरेप्वेवोत्पादात्, ‘मरणे’ मरणसमये कीदृशः सत्यः ? इत्याह—विराधिकाः सम्यग्दर्शनादीनामिति गम्यते । मरण इत्यभिधानं चेह पूर्वमेतत्सत्तायामप्युत्तरकालं शुभभावभावे सुगतेरपि सम्भवात्, श्रेयं सुगमम् ॥ इह चाऽऽद्येन सूत्रेण कन्दर्पभावनादीनां दुर्गतिरूपाऽनर्थस्य हेतुत्वमुक्तम्, अर्थाद्य तद्विपरीतभावनानां सुगतिस्वरूपार्थस्य, द्वितीयेन मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनां दुर्हंभयोधिलक्षणाऽनर्थस्य, तृतीयेन सम्यग्दर्शनरक्तत्वादीनां सुलभयोध्यात्मकार्यस्य, चतुर्थेन तूक्तनीत्या मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनामेव विशेषशापनमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ २५६-२५७-२५८-२५९ ॥ जिनवचनाराधनामूलमेव सकलं सलेखनादि श्रेयः, अतस्तत्रैवाऽऽदरख्यापनार्थमन्यथ्यतिरेकाभ्यां तन्माहात्म्यमाह—

जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भावेण । अमला असंकलिट्टा, ते हुंति परित्तसंसारा ॥
घालमरणाणि बहुसो, अकाममरणाणि चेव य वड्डणि । मरिहंति ते वराया, जिणवयणं जे न याणंति ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘अमलाः’ श्रद्धानादिमालिन्यहेतुमिथ्यात्वादिभावमलरहिताः, तथा ‘असङ्किट्टाः’ रागादिसेद्धेशमुक्ताः ॥ ‘घालमरणैः’ उद्वन्धनादिनिवन्धनैः ‘अकाममरणैश्च’ अनिच्छामरणैः बहुभिः, सर्वत्र सुव्यत्ययः

१ परीत—समस्तदेवादिभवाऽऽपत्ताऽऽपादनेन समन्तात् परिमितः संसारो विद्यते येषां ते परीतसंसारिणः कतिपयमयाऽभ्यस्त-रमुक्तिभाज इत्यर्थः ।

प्राकृतत्वात्, ‘एव च’ पूरणे ॥१६०-१६१॥ यतश्चैवमतो जिनवचनं भावतः कर्तव्यम्, तद्भावकरणं च आलोचनया, सा च तच्छ्रवणार्हाणां देया, ते च यैर्हेतुभिर्भवन्ति तानाह—

बहुआगमविज्ञाणा, समाहिउप्पायगा य गुणगाही । एएण कारणेणं, अरिहा आलोयणं सोउं ॥२६२॥

व्याख्या—बहुः—सूत्रतोऽर्थतश्च स चासौ आगमश्च यद्भागमस्तस्मिन् विशिष्टं ज्ञानं येषां ते यद्भागमविज्ञानाः, “समाहि” ति समाधेः उत्पादकाः, किमुक्तं भवति ?—देशकालाशयादिविज्ञतया समाधिमेव मधुरभणित्यादिभिरालोचनादातृणामुत्पादयन्ति, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः “गुणगाहि” ति ‘गुणग्राहिणश्च’ उपरंहृणार्थं परेषां सद्गुणगुणमहणशीलाः, “एएण कारणेणं” ति एतैः कारणैः अर्हा भवन्त्याचार्यादय इति गम्यते आलोचनां श्रोतुमिति सूयार्थः ॥२६२॥ इत्यमनशनस्थितेन यत्कृत्यं तदुपदर्श्य सम्प्रति प्रागुद्दिष्टकन्दर्पादिभावनानां स्वरूपमाह—

कंदप्प-कोफुयाई, तह सील-सहाव-हसण-विगहाहिं । विम्हायेंतो य परं, कंदप्पं भावणं कुणइ २६३
मंताजोगं काउं, भूईकम्मं च जे पउंजंति । सायरसइहिउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २६४ ॥
णाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं । माई अवन्नवाई, किन्वि सियं भावणं कुणइ ॥२६५॥
अणुवट्टरोसपसरो, तह य निमित्तम्मि होइ पडिसेवी । एएहि कारणेहि य, आसुरियं भावणं कुणइ ॥
सत्थग्गहणं विस भक्खणं च जलणं च जलप्पवेसो य । अणायारभंडसेवा, जम्मणमरणाणि वंधंति ॥

व्याख्या—“कंदप्पकोफुयाई” ति कन्दर्पकौरुच्ये कुर्वन्निजि शेषः, तत्र कन्दर्पः—“कंहकहकहस हसणं, कंदप्पो अणिहुया य आलावा । कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएसससा य ॥ १ ॥” अनिमृता आलापाश्च—गुर्वादिनाऽपि सह

१ “कहकहकहस हसन कन्दर्पोऽनिमृताश्च सलापाः । कन्दर्पकयाकयन कन्दर्पापदेशासा च ॥ १ ॥” निष्ठुरवक्रोक्तादिरूपाः, कन्दर्पकथा—कामस्य कथा, काकुच्य द्विधा—कायेन वाचा, तथा च—“भूतयणवयणदसणच्छएहिं करचरणकणमाईहिं । तं तं करेइ जह जह, हमइ परो अत्तणा अहस ॥ १ ॥ वायाए कोफुइओ, तं जंपइ जेण हसए अन्नो । नाणाविहजीवरुप, कुइइ मुहत्तूरुप चेव ॥ २ ॥” “तह” ति येन प्रकारेण परस्य विस्मय उपजायते तथा यच्छीलं च—फलनिरपेक्षा वृत्तिः स्वभावश्च—परविस्मयोत्पादनाभिसन्धिर्नैव तत्तन्मुखविकारादिक स्वरूपं हसतं च—अट्टाट्टहासादि विकथाश्च—परविस्मापकविविद्योहापरूपाः शीलस्वभावहासविकथास्तामिर्विस्मापयन् परं “कंदप्प” ति कन्दर्पयोगात्कन्दर्पाः ते च प्रस्तावाद् देवास्तेषामियं कान्दर्पी तां ‘भावनां’ तद्वावाऽभ्यासरूपा करोति ॥ “मंतायोगं” ति सूत्रत्वात् मन्त्राश्च योगाश्च—तथाविधद्रव्यसंयोगा मन्त्रयोगं तत् कृत्वा भूत्या—उपलक्षणत्वात् नृदा सूत्रेण च कर्म—रक्षाधं क्रिया भूतिकर्म, चशब्दात् कौतुकादि च “जे पउंजंति” ति प्राकृतत्वाद् यः प्रयुक्ते ‘सातरसद्धिहेतोः’ सातासर्थमिति भावः, अनेन पुष्टालन्दने निःस्पृहस्यैतत्कुर्वतः प्रत्युत गुण इति ज्ञापयति, स आभियोगी भावनां करोति ॥ नाणे’त्यादि प्रकटम् । नवरम्—ज्ञानस्याऽवर्णवादी, यथा—“कौया वया य ते शिय, ते चेव पमायमपमाया य । मोक्खादिगारियाणं, जोइसजोणीहिं किं कजं ? ॥ १ ॥” धर्माचार्यस्य—“जैवाईहिं अवन्नं, विहसइ वट्टइ न यावि उववाए । अहिओ छिहपेही, पगासवाई अणुणुकुलो ॥ १ ॥ साधूनां च—“अविसहणाऽसुरियगई, अणाणुवत्ती इने गुरूणं पि ।

१ “भूतयनवदनदशनच्छडे करचरणकर्णादिभि । तत्तत्करोति यथा यथा हसति पर भागनाऽहसन् ॥१॥ वाचा कौरुचिकस्तजहपति येन हसत्यन्य । नाणाविहजीवरुतात् करोति मुखद्वयाणि वा ॥१॥” २ “कायाप्रठासि च ताम्येव तायेव प्रमादाप्रमादां च । मोक्षाधिका-रिणाज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥१॥” ३ “जात्यादिभिरवर्णं बिहसति वसंते न चाप्युपपाते । अहितश्चिद्वद्रेक्षी प्रकाशवाचनमुकूलः ॥१॥”

४ “अविपहणाऽवरितगतयोऽनुवृत्तयश्चेमे गुरूणामपि ॥”

खणमेतपीडरोसा, गिहिवच्छलगा य संजइया ॥ १ ॥” ‘मायी’ खखभावनिगूहनादिमान्, यथोक्तम्—“गूहइ आय-
सहायं, घायइ य गुणे परस्स संते वि । चोरो व सव्वसंकी, गूहायारो वितहभासी ॥ १ ॥” इदानीं विचित्रत्वात्
सूत्रकृतेमोहीप्रस्तावेऽप्यासुरीभावना यत्कुर्यता कृता भवति तदाह—“अणुवद्धे”त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—अनुवद्धरोप-
प्रसरस्वरूपम्—निबं वुग्गहशीलो, काऊण ण याणुत्तप्पए पच्छा । न य रामिओ पसीयइ, अवराहीणं दुवेणं पि
॥ १ ॥” ‘तथा’ समुच्चये, ‘चः’ पूरणे, निमित्तम्—अतीतादि तद्विषये भवति ‘प्रतिसेवी’ अपुष्टालम्बनेऽपि तदासेवनात् ॥
शस्त्रस्य ग्रहणम्—आत्मनि वधार्थं व्यापारणं शस्त्रग्रहणं, विपभक्षणं, चशब्द उक्तसमुच्चयार्थः पर्यन्ते योक्ष्यते, ‘ज्वलनं’
दीपनमात्मन इति गम्यते, जलप्रवेशः, चशब्दोऽनुक्तभृगुपातादिपरिग्रहार्थः, आचारः—शास्त्रविहितः व्यवहारस्तेन
भाण्डम्—उपकरणमाचारभाण्डं न तथा अनाचारभाण्डं तस्य सेवा—हासमोहादिभिः परिभोगः अनाचारभाण्डसेवा, सा
च गम्यमानत्वाद् एतानि कुर्वन्तो यतयः ‘जन्मजरामरणानि’ उपचारात् तत्तन्निमित्तकर्माणि वध्नन्ति इति, अनेन चोन्मार्ग-
प्रतिपत्त्या मार्गविप्रतिपत्तिराक्षिप्ता, तथा चाऽर्थतो मोहीभावनोक्ता । यतस्तद्वक्ष्यणम्—“उम्मगगदेसओ मग्गनासओ
मग्गविप्पडीवत्ती । मोहेण य मोहेत्ता, सम्मोहं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” फलं चाऽऽसाम्—“एयाओ भावणाओ,
भावित्ता देवदुग्गइं जंति । तत्तो य चुया संता, पडंति भवसागरमणंतं ॥ २ ॥” इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ २६३-२६४-
२६५-२६६-२६७ ॥ सम्प्रत्युपसंहारद्वारेण शास्त्रस्य माहात्म्यमाह—

अणमात्रमीतिरोपाः गृहिवत्सलाश्च सयताः ॥ १ ॥” १ “गूहते आत्मस्वभावं घातयति च गुणान् परस्य सतोऽपि । चीर इय सर्वशङ्की,
गूहाकारो वितथभापी ॥ १ ॥” २ “नित्यं व्युद्धहशीलः कृत्वा न चानुत्तप्यते पश्चात् । न च क्षमितः प्रसीदति अपराधिनोर्द्वयोरपि ॥ १ ॥”
३ “उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिः । मोहेन च मोहयित्वा सम्मोहीं भावनां करोति ॥ १ ॥” ४ “पूता भावना भाव-
यित्वा देवदुर्गतिं याप्ति । ततश्च च्युताः सन्तः पतन्ति भवसागरमनन्तम् ॥ १ ॥”

इह पाउकरे वुद्धे नायए परिनिवुए । छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धीयसम्मए ॥ २६८ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘इति’ एतानन्तरमुपवर्णितान्, ‘पाउकरे’ त्ति ‘प्रादुःकृत्य’ कांश्चिदर्थतः कांश्चन सूत्रतोऽपि प्रकाश्य ‘बुद्धः’
केवलज्ञानावगतसकलवस्तुतत्त्वः ‘ज्ञातजः’ ज्ञातकुलसमुद्भवः, स चेह भगवान् महावीरः ‘परिनिवृत्तः’ निर्वाणं गतः,
पदत्रिंशद् उत्तराः—प्रधाना अध्यायाः—अध्ययनानि उत्तराध्यायास्तान्, भवसिद्धिकानां—भव्यानां सम्मतान्—अभिप्रेतान्,
‘इतिः’ परिसमाप्तौ, अवीसीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २६८ ॥ निर्युक्तिकार एतन्माहात्म्यमाह—“जे” किर भवसिद्धीया,
परितसंसारिया य जे भव्वा । ते किर पडंति एए, छत्तीसं उत्तरज्झाए ॥ १ ॥ तन्हा जिणपण्णत्ते, अणंतगम-पज्जवेहि
संजुवे । अज्झाए जहजोगं, गुरुप्पसाया अहिज्जिजा ॥ २ ॥” योगः—उपधानादिव्यापारस्तदनतिक्रमेण यथायोगम् ॥

१ “ये किर भवसिद्धिकाः परितसंसारकाश्च ये भव्याः । ते किर पडन्त्येताम् पदत्रिंशदुत्तराध्यायान् ॥ १ ॥ तस्माजिनप्रज्ञानं
अनन्तगमपर्यवेः संयुक्तम् । अध्यायान् यथायोगं गुरुप्रसादादधीयेत ॥ १ ॥”

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥
॥ समाप्तानि चाशेषाण्युत्तराध्ययनानि ॥

श्रीउत्तराध्ययनसूत्रलघुव्याख्याव्याख्यातुः प्रशस्तिः ।

अस्ति विस्तारवानुज्यां, गुरुशाखासमन्वितः । आसेव्यो भव्यसार्थानां, श्रीकोटिकगणद्वयम् ॥ १ ॥ तदुत्थवैरिशाखायाम-
भूषायतिशालिनी । विशाला प्रतिशाखेव, श्रीचन्द्रकुलसन्ततिः ॥ २ ॥ तस्याश्चोत्पद्यमानच्छदनियसहस्रावकर्णान्वयोत्थ-
भीधारापद्मगच्छप्रसवभरलसद्वर्मकिञ्चलकपानात् । श्रीज्ञानत्याचार्यभृङ्गः प्रवरमधुसमामुत्तराध्यायवृत्तिः, विद्वल्लोकस्य
वत्तप्रमुदमुदगिरिदं यां गभीरार्थसारात् ॥ ३ ॥ तस्याः समुद्धता चैषा, सूत्रमात्रस्य वृत्तिका । एकपाठगता मन्दबुद्धीनां हितकाम्य-
या ॥ ४ ॥ आत्मसंस्मरणार्थाय, यथा मन्दधिया यया । अतोऽपराधमेनं मे, क्षमन्तु धृतशालिनः ॥ ५ ॥ आसीच्चन्द्रकुलोद्भूतो,
विख्यातो जगतीतले । अक्षमाराजितोऽयुर्धैर्यः क्षमाराजितः सदा ॥ ६ ॥ धर्मोऽथ मूर्तिमानेव, सौम्यमूर्तिः शशाङ्कवत् । वर्जि-
तश्चाद्युर्ध्वैर्भावे रागद्वेषमदादिभिः ॥ ७ ॥ सुनिर्मलगुणैर्निर्लभं, प्रशान्तैः धृतशालिभिः । प्रद्युम्न-मानदेधाविसूरिभिः प्रविराजितः
॥ ८ ॥ विभूतस्य महीपीठे, बृहद्गच्छस्य मण्डनम् । श्रीमान् विहारकप्रष्ठः, सूरिरुद्योतनाभिधः ॥ ९ ॥ शिष्यस्तस्याऽऽज्ञदेवोऽ-
भूदुपाध्यायः सतां मतः । यत्रैकान्तगुणापूर्णं, दोषैर्लेभे पदं न तु ॥ १० ॥ श्रीनेमिचन्द्रसूरिरुद्धतमान् वृत्तिकां तद्विनेयः । गुरु-
सौवर्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेन ॥ ११ ॥ शोधयतु बृहदनुग्रहयुद्धिं मयि संविधाय विज्ञजनः । तत्र च मिथ्यादुष्कृतमस्तु
कृतमसङ्गतं यद्विह ॥ १२ ॥ अणहिलपाटकनगरे, दोहडिसच्छ्रेष्ठिसत्कवसतौ च । सन्तिष्ठता कृतेयं, नैयकैरर्हत्तरैश्चैव
॥ १३ ॥ पट्टिकातोऽलिखचेमां, सर्वदेवाभिधो गणी । आत्मकर्मक्षयायाऽथ, परोपकृतिहेतवे ॥ १४ ॥ दोहडिधेदिना चाऽस्या,
लेखिता प्रथमा प्रतिः । जिनवाक्यानुस्तेन, भक्तेन गुणवज्जने ॥ १५ ॥ अनुष्ठुभं सहस्राणि, गणितक्रिययाऽभवन् । द्वादश ग्रन्थ-
मानं तु, वृत्तेरस्या विनिश्चितम् ॥ १६ ॥ ग्रन्थामं सूत्रेण सह [१३५५०] श्रीउत्तराध्ययनलघुवृत्तिः परिपूर्णा ॥ संवत् १५४५
वर्षे कार्तिकशुद्धि ३ दिने श्रीधर्मघोषगच्छे मूलपट्टे श्रीधर्मसूरिसन्ताने श्रीपद्मशेखरसूरिपट्टालङ्करणगच्छाधिराजश्रीपद्मान-
न्दसूरिशिष्यवाचकश्रीभावशेखरवाचनार्थं लिखितमिदं मुनिना क्षमारलेन धृतज्ञानवृद्धये ॥ शुभं भवतु श्रीपार्श्वप्रसादात् ॥